MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nr. 136

İSLÂM'DA İNANÇ İBADET VE GÜNLÜK YAŞAYIŞ ANSİKLOPEDİSİ

Editör
Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez

İKİNCİ CİLT

İstanbul 2006

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nr. 136

Çağ Kültür Ürünleri End. ve Tic. A.Ş. tarafından
hazırlanan bu ansiklopedinin M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı
Mütevelli Heyeti'nin 13.12.1996 tarih ve 283-17 sayılı
kararıyla Vakıf yayınları arasında neşri uygun görülmüştür.

ISBN 975-548-083-8 (Takım No)
ISBN 975-548-086-2 (II. Cilt)

Dizgi ve Tasarım : MİFAV
Cilt ve Baskı : Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Yolu Nr. 8 Davutpaşa
Zeytinburnu İSTANBUL
Tel: 0212 482 11 02

Adres : M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Bağlarbaşı Mahir İz Cad. Nr. 2
34662 Üsküdar İSTANBUL
Tel : 0216 651 15 05
Faks : 0216 651 00 61
Web : http://www.mifav.org
E-Posta : bilgi@mifav.org

F

Fâcir (bk. GÜNAH)

FAHŞÂ

Dinî ve ahlâkî ölçüleri aşan kötü ve tiksindirici davranış anlamına gelen bir ahlâk terimi.

İnsanların vicdanlarında tiksinti uyandıran, kınanıp ayıplanan, din ve ahlâk ölçülerine sığmayan kötü huy ve davranış, edepsizlik, arsızlık ve hayasızlık gibi anlamlara gelen fahşâ kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de yedi âyette geçer. Ayrıca fahşâ ile eşanlamlı olmak üzere on üç âyette "fâhişe", dört âyette de bunun çoğulu olan "fevâhiş" kelimeleri kullanılmıştır. Bu âyetlerin birinde (el-A'râf 7/28) "Onlar (müşrikler) bir çirkin iş (fâhişe) yaptıkları zaman: Babalarımızı bu yolda bulduk, Allah da bize bunu emretti, derler. (Rasûlüm!) De ki: Allah edepsizlik (fahşâ) emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyler mi söylüyorsunuz." Başka bir yerde, kişinin, babası öldükten veya boşadıktan sonra onun karısıyla (kendi üvey annesiyle) evlenmesi şeklindeki cahiliye uygulaması da "fâhişe" kelimesiyle ifade edilir ve bunun nefret edilecek bir uygulama (makt) ve çok kötü bir yol olduğu belirtilir (en-Nisâ 4/28). Kur'ân-ı Kerîm'de "fahşâ" kelimesi "sû'" (çok kötü) ve "münker" (insanlarca çirkin görülüp yadırganan) kelimeleriyle birlikte de kullanılmaktadır. Bu âyetlerin birinde Hz. Peygamber'e ve onun şahsında müslümanlara namaz kılmaları emredilmekte, ardından "Kuşkusuz ki namaz (insanı) edepsizlikten (fahşâ) ve kötülükten (münker) uzak tutar" (el-Ankebût 29/45) buyurularak ibadetin ahlâk üzerindeki olumlu etkilerine işaret edilmektedir. Ayrıca genel olarak şeytanın etkileri, zina, eşçinsellik, vb. hayasız tutum ve davranışları fahşâ, fâhişe ve fevâhiş kelimeleriyle ifade eden âyetler vardır. Bir âyette bu tür davranışları müslümanlar arasında yaymaya kalkışanlar da eleştirilmiştir (en-Nûr 24/19).

Hz. Peygamber de hayasızlık ve edepsizliği sık sık fahşâ, fâhişe, fuhş, tefahhuş kelimeleriyle ifade etmiş, İslâm'da bu tür davranışların yeri olmadığını belirtmiş (Müsned, V, 99) ve bunları kesin olarak yasaklamıştır. Bir hadiste "Allah fuhuştan ve hayasızlık yapılmasından nefret eder; fuhuş ve hayasızlık yaygınlaşmadıkça kıyamet kopmayacak" buyurulmuştur (Müsned, II, 199). Ayrıca Hz. Peygamber, namuslu ve edepli insanlara haksız yere hayasızlık isnadında bulunmanın müslümanlıkla bağdaşmadığını ifade etmiştir (et-Tirmizî, Birr, 48; Müsned, I, 405).

¥ Mustafa Çağrıcı

Fâil-i Muhtar (bk. ASLAH, FİİL, İRADE, SIFAT)
Faiz (bk. RİBA)
Fakih (bk. FIKIH)

FAL

Kitap, söz, ok, çizgi ve renk gibi çeşitli araçların kullanılması ile meydana gelecek bazı olayların bilinebileceği tezine dayanan sanatın adı.

“Fe’l” sözlükte uğur tutma anlamına gelir. Sözgelimi hasta olan kimsenin “sâlim” (sağlıklı) sözünü duymakla şifaya kavuşacağına, yitiğini arayan birinin de “Ya Vâcid!” (Ey yitiği bulan!) hitabını işitmekle yitiğini bulacağına inanması ve bu yönde ümit beslemesi birer fe’l dir. Çoğulu fuûl ve ef’ul olan bu kelimenin ikinci harfi olan hemzenin elife dönüştürülmesi ile “fâl” şeklinde kullanıldığı da olur. Türkçede “fal” şeklinde telaffuz edilmektedir. Aynı kökten türemiş olan tefâül, tefe’ül ve iftial kelimeleri de fal tutma anlamına kullanılır.

Bazı kaynaklarda falın İslâm’dan önce “tıyera” (uğursuzluk) anlamını da kapsayacak tarzda hem uğur, hem uğursuzluk için kullanıldığı, daha sonraki dönemlerde ise kapsamının sadece uğurlu işlerle sınırlandırıldığı ve tıyera kelimesinin de uğursuzluk için kullanılmaya başladığı ifade edilmektedir. Bazı kaynaklarda ise Hz. Peygamber’in hadislerinde geçen “tıyeranın en hayırlısı faldır” ifadesine dayanılarak tıyeranın geniş kapsamlı bir anlama sahip bulunduğu ve falın onun bir parçası olduğu belirtilmektedir. Konu ile ilgili diğer bir kelime “teşe’üm” veya “teşâüm”dür, ki bu sırf uğursuzluğu, kötümserliği ve bahtsızlığı ifade eder.

Kur’ân-ı Kerîm’de fal kelimesi geçmemektedir. Ancak cahiliye döneminde kullanılan fal çeşitlerinden biri olan “ezlâm” (fal okları) ile fal tutmanın yasak edildiği belirtilmektedir (el-Mâide 5/90). Uğursuzluk anlamındaki “tıyera” kökünden gelen fiiller ise üç âyette (el-A’râf 7/131; en-Neml 27/17; Yâsîn 36/18) ve aynı anlamdaki “et-tâir” kelimesi iki âyette (en-Neml 27/47; Yâsîn 36/19) geçmektedir. Öte yandan Kur’ân-ı Kerîm’de teşe’üm kelimesi geçmemekle beraber, inkârcıların ahiretteki kötü akıbetlerine işaret edilirken iki âyette “bahtsızlar” anlamında olmak üzere “ashabu’l-meş’eme” deyimi kullanılmıştır (el-Vâkı’a 56/9; el-Beled 90/19).

Hz. Peygamber’e gelince o, kehaneti kesinlikle yasakladığı gibi cahiliye döneminde görülen bazı fal çeşitlerini de kehanet olarak nitelemiştir. “‘Iyâfet (kuşların ad ve sesleri ile tefe’ül), tıyera (kuşların uçuşu ile tefe’ül) ve tark (çakıl taşları, nohut ve bakla ile tefe’ül) kehanet cinsinden şeylerdir” (Ebû Dâvud, Tıp, 23) buyurulmaktadır. Yanında tıyeradan söz edilince “Tıyeranın aslı yoktur, onun en iyisi faldır” buyurmuş, “Fal nedir?” diye sorduklarında “Sizden birinin işittiği güzel sözdür” (Buhârî, Tıp, 42) cevabını vermiştir. Ebû Dâvud’un Sünen’inde yer alan bir rivâyette ise Hz. Peygamber bu hadisine ilaveten “Sizden biri hoşlanmadığı bir şeyi gördüğünde, Allah’ım! İyilikleri yalnız sen verir, kötülükleri de yalnız sen defedersin, senden başka güç ve kuvvet sahibi yoktur” desin (Ebû Dâvud, Tıp, 24) buyurmuştur. Başka bir rivâyette ise “Kim ihtiyacından dolayı tıyeraya baş vurursa Allah’a şirk koşmuş olur” buyurmuş, “Bunun keffâreti nedir?” diye sorulduğunda da “Ey Allah’ım, senin takdir ettiğinden başka kader, senin verdiğin hayırdan başka hayır ve senden başka ilah yoktur” desin buyurmuştur. Fal konusunda Hz. Peygamber’e nisbet edilen diğer bir hadisin meâli şöyledir: “Uğursuzluk kadın, ev ve binektedir.”

Bazı hadis şarihleri tarafından, bu hadisin İslâm'ın genel ilkeleri ile bağdaştırılabilecek bir anlamla açıklanmasını amaçlayan yorumlar yapılmıştır. Ancak Hz. Ayşe'den gelen bir rivâyet, hadisin nakli ile ilgili tamamlayıcı bir unsur içermektedir. Şöyle ki: Hz. Ayşe'ye göre hadisi Hz. Peygamber'den rivâyet eden Ebû Hureyre onu eksik bir anlatımla nakletmiştir; zira Hz. Peygamber bu hadiste kendi kanaatini değil, cahiliye döneminde kabul gören bir inancı dile getirmektedir.

Kaynaklarda açıkça görülen diğer bir husus da, Hz. Peygamber'in "fal-i sâlih", "fal-i hasen" ve "fal-i tayyib" (kısaca "iyi fal") diye andığı falın, güzellik ve hayra delâlet eden durumlara sempati duyma, bunlardan olumlu sonuçlar bekleme anlamını taşıdığıdır. Çünkü o, bu gurupta ele alınabilecek hadislerinde özellikle uğursuzluk inancını zihinlerden silme noktasına ağırlık vermiş, insanları iyimser ve olumlu düşünmeye yönlendirmiştir. Meselâ, Medine'ye hicret ettiğinde "Sâlim" (sağlam, sağlıklı) ve "Yesâr" (kolaylık, bolluk) gibi isimlerle tefe'ülde bulunmuş, yani bu isimlere duyduğu sempatiyi ve hayır dileklerini ifade etmiş, buna karşılık kasvet ve sıkıntı anlamına gelen "Hazn" isimli sahabiye bunu kolaylık anlamına gelen "Sehl" ismiyle değiştirmesini tavsiye etmiş, yine ashabına "Kalil" (az) yerine "Kesîr" (çok), "Âsî" (isyankar) yerine "Mutî" (itaatkar) gibi güzel isimler almalarını öğütlemiştir. Öte yandan, bu konu çerçevesinde zikredilen, fakat aslında Hz. Peygamber'in reddettiği teşe'üm (uğursuzluk) inancını destekleyen bir çok hadisin mevzu (uydurma) olduğu anlaşılmıştır. Meselâ, Rasûl-i Ekrem'in uğursuz isimlerle ilgisi olan bir yoldan geçmek istemediği yönündeki rivâyet böyledir.

Yine Hz. Peygamber'in bu konudaki hadislerinde dikkat çeken nokta, onun "fal-i sâlih"i gelecekte ortaya çıkacak olaylara işaret anlamında kullanmış olmadığıdır. Onun, "iyi fal" (uğur) ifadeleri ile anlatmak istediği husus, insan tabiatındaki kötüye yorma, kötümser yaklaşımlarla moral kırıklığı içine düşme eğilimlerinin kontrol altında tutulması, buna karşılık yine insan tabiatında mevcut olan hayata iyimser ve hoşgörü ile bakma eğiliminin "Allah'tan ümit kesmeme" ilkesine inanmak ve bağlanmak suretiyle desteklenip geliştirilmesi gereğidir.

İnsanı sebeplere sarılmaktan alıkoyan uğur ve uğursuzluk anlayışı Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği İslâmî öğretilere ters düşmektedir. Çünkü İslâm'da insanın iradesi, gücü ve teşebbüsü sorumluluğun temelini oluşturur. Tıyeranın (uğursuzluk inancının) yasak kılınmasındaki asıl sebep de, buna inanan kişinin kendi irade ve gücünü inkâr yanında, yaratmayı Allah'a değil, bizzat uğursuz saydığı varlığa nisbet etmesidir. Hz. Peygamber'in yukarıda işaret edilen "Kim bir ihtiyacından dolayı tıyeraya başvurursa Allah'a şirk koşmuş olur" anlamındaki hadisinden anlaşıldığına göre fiili ve icadı (meydana getirmeyi) Allah'tan başkasına nisbet eden bir fal da tıyeradan farksızdır. Hz. Peygamber'in anlayışında fal, "Allah'tan dilekte bulunma" anlamının dışına taşmaz. Bu tarz bir fal ise, ne dünya işlerinde bir zarara, ne de dinî vecibleri yerine getirmede eksikliğe yol açar.

Kaynaklarda, Hz. Peygamber'den sonra onun Sünnet'ini en iyi kavrayan ve onun

yolunu izlemeye özen gösteren sahabe ile aynı yolda titizlikle yürüyen İslâm büyüklerinin de bu anlamda fala (uğur düşüncesine) değer verdiklerine dair bilgiler bulunmaktadır.

Falın hükmü konusunda İslâm bilginlerinin görüşlerini belirtmeden önce, tarihin çok eski devirlerinden günümüze kadar kullanılagelen fal çeşitlerinden başlıcalarını kısaca gözden geçirmek uygun olur.

1– Hattu'r-remil: Kum çizgisi anlamına gelen bu fal çeşidi cahiliye Arapları döneminde şu şekilde uygulanıyordu: İstek sahibi kahine baş vurunca o, yanına bir çocuk da alarak kumsal bir yere gider, kumsala yanındakilerin sayısını tesbit edemeyecekleri şekilde hızlı hızlı çizgiler çizer, sonra çizgileri ikişer ikişer silerken çocuk bazı fal ifadelerini tekrar ederdi. Sona kalan çizgi çift ise isteğin olacağına, tek ise olmayacağına işaret sayılırdı. Remilciler daha sonraları ilm-i nücûmdan da ilham alarak bu metodu geliştirmişler, noktalardan oluşan dört dereceli şekiller yapmışlar ve bu şekillerin de derecelerinin çift, tek ve eşit olma durumlarına göre onaltı farklı şekil meydana çıkarmışlardır. Remilciler bu ilmin Âdem, İdris, Lokman, Ermiya, Eş'iya ve Danyal peygamberler tarafından bilindiğini iddia ederler ve bu iddiaları için Peygamberimizin "Eskiden kum üzerine çizgi çizen bir nebi vardı. Şimdi kimin çizgisi onunkine uygun düşerse işte o isabet etmiş olur" (Ebû Dâvud, Salât, 167) meâlindeki hadisini delil gösterirler. İbn Haldun, bu hadisin falcıların iddiaları için delil olamayacağını belirttikten sonra şöyle demektedir: "Remilcilerin çizgilerinin bakıcıların billur kabından bir farkı yoktur. Her ikisinde de amaç duyuları dünya aleminden uzaklaştırarak öğrenilmesi istenen konuya teksif etmektir. Hz. İdris'teki durum ise vahiy öncesi peygamber tarafından yapılması âdet haline gelmiş bir davranıştı. Peygamberin sözleri ayrıca vahiy tarafından tasdik edilirdi.

2– Kelime ve isimlerle fal tutma: Cahiliye Arapları isimleri uğurlu ve uğursuz diye ikiye ayırırlardı. Gâlib, Mâlik, Zâlim, Ârim, Mukâtil, Meârik, Târık gibi isimleri alarak düşmanlarına karşı zafer kazanmaya tefe'ülde bulundukları gibi Sa'dî, Saîd, Mes'ûd, Sâlim gibi isimlerle de mutlu bir hayat yaşamaya tefe'ülde bulunurlardı. İslâmî dönemde ise bu, bir temenni niteliğinde devam etmiştir. Günümüzde de çocukların uzun ömürlü olması için Dursun, Yaşar gibi isimlerin verilmesi yaygın bir durumdur. Fikri çabaların duraklamaya ve dinî hayatın zayıflamaya yüz tuttuğu dönemlerde bu iş daha da ileri götürülerek Kur'ân-ı Kerîm, Hâfız Divanı, Mesnevî, Muhammediye, Ahmediye gibi kitaplarla sık sık fal açıldığı görülmüştür. Bunun için çeşitli özel yöntemler icat edilmiştir. Meselâ bunlardan biri şu şekildedir: Kur'ân falı açacak olan kişi abdest alır, bazı âyetlerle fala dair bazı duaları okur, usulüne uygun olarak Kur'ân'ı açtıktan sonra sayfadaki yedinci satıra baktığında gözüne çarpan ilk harfi dikkate alır. Başka bir tarz olarak da Kur'ân'ı açınca sağ taraftaki sayfaya iyice bakıp tesbit ettiği "Allah" sözü sayısınca sol sayfadan çevirerek yine aynı sayı kadar satırı yukarıdan aşağıya doğru saydıktan sonra varılan satırın birinci harfini hesaba alır. Bu harfler özel olarak hazırlanmış "değerlendirme cetveli"ne bakılarak yorumlanır.

Çin seyahati esnasında sık sık karşılaştığı

bu tarz uygulamalardan şikayet eden milli şairimiz Mehmet Akif:

"İnmemiştir hele Kur'ân bunu hakkiyle bilin

Ne mezarlıkta okunmak, ne fal bakmak için" beytiyle bu uygulamalara karşı tepkisini dile getirmiştir.

3– Ok ve zarlarla fal tutma: Cahiliye Arapları savaş açmak, ticarete atılmak, evlenmek gibi önemli bir işe teşebbüs edecekleri zaman fal oklarına başvururlardı. Araplar, Kur'ân'ın yasakladığı bu fal tutma işini üç şekilde uygularlardı. Birinci şekil: Üç zar alınıp bunlardan birinin üzerinde "yap", diğerinin üzerinde "yapma" yazılır, üçüncüsü ise boş bırakılırdı. Birincisine "sarîh", ikincisine "mulsak" ve üçüncüsüne de "gufl" denilirdi. Zarlar boş bir torbaya konulur, sonra da el ile biri çekilirdi. "Yap" yazılı zar çıkarsa yapılır, "yapma" yazılı zar çıkarsa vazgeçilir, boş çıkarsa tekrar edilirdi. İkinci şekil: Yedi zar ile Hubel adlı putun huzurunda icra edilirdi. Bu usule daha çok yeni doğan çocuğun nesebini belirleme ve su paylaştırma amacıyla baş vurulurdu. Üçüncü şekil: On zar ile icra edilirdi. Bu bir nevi piyango idi. Bir deve kesilir, yirmi sekiz paya ayrılır, her fezze 1, tev'eme 2, rakibe 3, hılse 4, nefise 5, musbile 6, muallaya 7 pay verilirdi. Menih, sefih ve vağd isimli oklar ise boş bırakılırdı. Şanslı ok çıkanlar paylarını alırlar, boş ok çıkanlar ise mahrum kaldıkları gibi devenin bedelini de ödemek zorunda kalırlardı. Kur'ân-ı Kerîm "meysir" diye söz ettiği bu uygulamayı yasaklamıştır (el-Mâide 5/90).

4– Diğer usullerle fal tutma: Çakıl taşları, hurma çekirdekleri, nohut, bakla vb. maddelerle fal tutma ("tark"), göz seğirmesi, avuç kaşınması, kulak çınlaması gibi insan vücudundaki bazı hissiyat ile fal tutma ("ihtilac"), kesilen hayvanın kemiğine veya kurbanın ciğerine bakarak fal tutma, çay falı, kahve falı gibi daha pek çok usulün yanısıra, bir de bakıcıların ("arrâf'ların") su doldurulmuş kaba vb. şeylere bakarak anlamlar çıkarma yolu vardır ki, tarih boyunca ve günümüzde bu yol çok yaygın bir kullanıma konu olmuştur.

Çok eski bir tarihe sahip olan falcılık, eski kültürlerde yaygın olduğu gibi Türkler arasında da önemli bir yere sahipti. Bugün elimizde bulunan en eski Türk kaynaklarından biri IX. yüzyıl Göktürk alfabesi ile yazılmış bulunan Irk Bitig adlı fal kitabıdır. Şamanizmde kam tahta çıkan hakanın boğazını bir ipek mendille sıkar ve çıkardığı hırıltı sese göre onun hükümdarlık süresini bildirirdi. Türkler senede bir gün büyük bir ateş yakarlar, bu ateşin çıkardığı alevlerin rengi kam tarafından yorumlanırdı. Alev yeşilimsi renkte olursa bolluk ve berekete, kırmızı renkte olursa, savaşa, sarı renkte olursa hastalık ve salgına, siyah renkte olursa hükümdarın ölüm veya uzak yolculuğa çıkacağına işaret sayılırdı.

Orta çağ boyunca Batı ülkelerinin pek çok kral ve yöneticileri de yanlarında falcı bulundurmuşlardır. Fal, pozitif bilimlerin alabildiğine geliştiği çağımızda da insanları fazlasıyla ilgilendirmektedir. Özellikle yeni yıllara girerken bütün dünyada ünlü falcılar gelecek yıla ait kehanette bulunmakta, gazeteler bunlara geniş yer vermektedir.

Fal açmanın İslâm'daki hükmü konusunda İslâm bilginlerinin işaret ettikleri ve sonucu belirleyici özellikteki başlıca ilkeler ve bunlar etrafındaki düşünceler şöyle özetlenebilir: Kur'ân-ı Kerîm gayb bilgisinin

(duyular ötesi aleme ait bilgilerin) Allah'a özgü olduğunu defalarca vurgulamış (msl. Âl-i İmrân 3/179; el-A'râf 7/188) (bk. GAYB), insanların bu bilgiden ancak Allah'ın dilediği kadarına sahip olabileceklerini, bunun yolunun ise vahiy olduğunu bildirmiştir. İlhamın bu konuda bilgi edinebilme yolu olup olmadığı hususunda bilginlerce belirtilen görüşler ne olursa olsun (bk. İLHAM) hiç bir İslâm alimi, bir müslümanın Allah'ın kendisine lütfettiği bilgiyi kendisi için üstünlük sebebi veya kazanç aracı olarak kullanmasını câiz görmemiştir. Öte yandan gelecekle ilgili olarak insanlara yüklenen görev, kendilerini ilâhî iradeye uygun olarak ebedî hayata hazırlayıcı çaba sarfetmektir; sun'i, sağlıklı olmayan bilgi kaynakları oluşturarak merak giderici çalışmalar yapmak değildir. Bunun ötesinde, geleceğin bilgisine sahip olmayan kişilerin açıklamalarına inanıp bel bağlamak cahiliye Araplarının putlardan medet umma ve onların görüşünü alma tutumu ile aynı anlamı taşır ki, bu açık bir şirktir (Allah'a ortak koşma türüdür).

Bu arada belirtilmelidir ki, Kur'ân'la fal tutma konusunda her ne kadar bazı bilginler sahabe uygulamaları ile ilgili bazı rivayetleri dikkate alarak olumlu, ya da yumuşatılmış ifadeler kullanmışlarsa da, bilginlerin büyük çoğunluğu buna da temelde diğer fal türleri ile birleştiği için karşı çıkmışlardır. Sonuç olarak, fal tutmanın, gerçekte insanların merak ve tecessüs duygularını istismar düşüncesine dayalı, İslâmî öğretilerle bağdaşmayan ve birçok türü ile kişiyi şirk (Allah'a ortak koşma) konumuna getiren bir davranış olduğu söylenebilir. Nitekim Hz. Peygamber kâhinlere gidip onların verdiği bilgiyi tasdik edenin kâfir olacağını bildirmiştir (Hadisler için bk. KEHANET). Buna karşılık, Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının incelenmesi sonucunda, bazı durumları veya olayları iyimser bir yorumla karşılayıp Allah'tan hayır dileme anlamındaki uğur (fâl-ı hayır) düşüncesinin sakıncalı değil, aksine bizzat Rasûl-i Ekrem tarafından özendirilmiş olduğu görülmektedir.

¥ İlyas Çelebi

FARZ

A– Kavram

Farz, sözlükte, takdir etmek, beyan etmek, nasip, pay gibi anlamlara gelir. Çoğulu ferâiz'dir. Fıkıh usulü terimi olarak ise, Şâri'in (Allah ve Rasûlünün), mükelleften yapılmasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği fiil demektir. Meselâ, namaz, oruç, zekât, hac, ana-babaya iyilik etmek, borçları ifa etmek birer farzdır. Fakihlerin çoğunluğuna göre "farz" ile "vacip" eşanlamlı kavramlar olup, ister kat'î ister zannî delil ile olsun, yapılması kesin ve bağlayıcı tarzda talep edilen fiili ifade ederler. Talep edilen fiili yerine getiren sevabı, özürsüz terkeden ise cezayı hak eder. Hanefîler, farz ile vacibin sözlük manası itibariyle aynı anlama geldiğini kabul etmekle birlikte bunları terim olarak farklı içerikte kullanırlar. Esasen Hanefîler'in görüşü, gerek farz gerekse vacibin yapılmasının kesin ve bağlayıcı tarzda istenmiş olduğu noktasında çoğunluğun görüşü ile birleşmektedir. Ancak Hanefîler'e göre farz, kat'i (kesin) bir delil ile, vacip ise zannî bir delil ile sabit olmuştur. Yine Hanefîler, vacip kelimesini bazan farzı da içerisine alacak şekilde kullanırlar. Ayrıca farzı; i'tikadî-amelî farz ve

amelî farz şeklinde ikiye taksim ederler, amelî farza vacip adını da verirler. Hanefîler, bu ayırıma bazı fıkhî sonuçlar bağlamışlardır. Şöyle ki: Şer'î bir konuda farz terkedilirse, o amel bâtıl olur. Buna karşılık vacipin terki ile amel bâtıl olmaz. Meselâ, Arafat'ta vakfe yapmayan kimsenin haccı bâtıl olur. Çünkü vakfe farzdır. Bir kimse, Safa ile Merve arasında sa'yı terkederse, haccı bâtıl olmaz. Çünkü sa'y vacip olup ifası kat'î bir delil ile sabit olmamıştır. Yine namazda kıraatı tamamen terkeden kimsenin namazı geçersiz olur. Çünkü namazda Kur'ân'dan bir miktar okumak (kıraat) farzdır. Buna karşılık, namazda Kur'ân'ın herhangi bir yerinden bir miktar okuyup, Fâtiha'yı terkeden kimsenin namazı mekruh olmakla birlikte geçerlidir. Çünkü Fâtiha'yı okumak, zannî bir delil olan haber-i vâhid ile sabit olduğundan, vaciptir. Halbuki Şâfiîler, namazda Fâtiha sûresini okumayı farz anlamında vacip kabul ettiklerinden, onlara göre bunun terki halinde namaz bâtıl olur (ayrıca bk. VACİP).

Hanefîler'e göre, farz ile vacip arasındaki ayırımın bir başka sonucu da şudur: Farzın inkârı küfrü gerektirir, vacibin inkârı ise küfrü gerektirmez, ancak vacibi inkâr eden kimse sapıklığa (dalalete) düşmüş sayılır. Meselâ, namaz veya zekâtın dinî bir görev olduğunu inkâr eden kâfir olur; çünkü bu durumda o, kat'î bir delil ile şer'an sabit olan bir emri inkâr etmiştir. Fakat sübut veya delâlet bakımından zannî bir delil ile sabit olan bir vacibi inkâr eden kâfir olmaz. Cumhur-ı fukahaya göre de kat'î bir delil ile sabit olan bir hükmü inkâr ile kişi küfre girmiş olur. Fakat onlara göre, farz ve vacip eşanlamlı kavramlar olduğundan, bunun inkârının sonucunu belirleyebilmek için hükmün deliline bakmak gerekir. Şayet kat'î bir delil ile sabit olmuşsa, böyle bir farzı (vacibi) inkâr eden kimsenin kâfir olduğuna hükmedilir; zannî delil ile sabit olmuşsa hükmedilmez.

Öte yandan, Ahmed b. Hanbel'den, Kur'ân ile sabit hükümler için farz, sünnet ile sabit hükümler için ise vacip terimini kullandığına dair bir rivâyet bulunmaktadır.

B– Farz Hükmünü Gösteren Kavramlar

Bir fiilin farz olduğunu gösteren ifadeler hep aynı tarzda değildir:

1– Şâri'in, bir fiilin yapılmasını emir sıygası ile istemesi –aksine delâlet eden bir karine yoksa– fiilin farz olduğunu gösterir. Meselâ, "Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin" (el-Bakara 2/43), "Akitlerin gereğini yerine getirin" (el-Mâide 5/1) âyetlerinde olduğu gibi.

2– Şâri'in bir fiilin yapılmasını "farz oldu", "vacip oldu", "emrolundu", "emrediyor", "yazıldı" gibi, mahiyetleri icabı zorunluluk ve bağlayıcılık ifade eden kelimelerle istemesi, fiilin farz olduğunu gösterir. Meselâ, "Oruç sizden öncekilere yazıldığı gibi size de yazıldı" (el-Bakara 2/183) âyetinde orucun farz olduğu, "Şüphesiz Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya (ihtiyaç duydukları şeyleri) vermeyi emreder" (en-Nahl 16/90) âyetinde adaletli hüküm vermenin, iyilik yapmanın, muhtaç akrabaya yardım yapmanın farz olduğu ifade edilmiştir. Bazan vasiyet kelimesi de farz anlamına kullanılır. Meselâ, "Allah, çocuklarınız hakkında, erkeğe iki kızın hissesi kadar vasiyet eder." (en-Nisâ 4/11) âyetindeki "vasiyet eder" fiili, "emreder" anlamına gelmektedir.

3– Kendileri ile ihbar (haber verme) değil,

emir kasdedilen bazı haber cümleleri de farz hükmü ifade eder. Meselâ, "İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları zevceleri, kendi kendilerine (evlenmeden) dört ay on gün beklerler" (el-Bakara 2/234), ve "Boşanmış kadınlar kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler" (el-Bakara 2/228) âyetlerindeki, "beklerler" fiili, "beklesinler" anlamında kullanılmıştır.

4– Bir hükmün bütün insanlara veya belirli zümreye yüklendiğini haber veren nasslar da farz hükmü ifade ederler. Meselâ, "Ona gücü yetenlerin o evi (Beytullahı) hac etmeleri, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır" (Âl-i İmrân 3/97) âyetinde haccın zenginlere farz olduğu, "Onların (annelerin) dinen ve örfen makul ölçüler içinde yiyeceğini ve giyeceğini sağlamak, çocuğun babasına aittir" (el-Bakara 2/223) âyetinden karının nafakasını kocasının vermesinin farz olduğu hükmü çıkarılır. Yine, "Eğer borçlu darlık içinde bulunuyorsa, ona geniş bir zamana kadar mühlet (verin)" (el-Bakara 2/280) âyetinden borcu ödeyecek gücü olmayan borçluya mühlet verilmesinin farz olduğu anlaşılır.

5– Şâri', bir fiili yapana güzel karşılık ve sevap vereceğini, terkedenin ise ağır cezalara uğratılacağını bildirmişse, bu da fiilin farz olduğunu gösterir. Meselâ "Kim Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederse, (Allah) onu cennetlere koyar" (en-Nisâ 4/13), "Allah ve Peygamber'ine iman edenler yok mu, işte onlar sıddık olanlardır (el-Hadîd 57/19), "Kim Allah'a ve Peygamber'ine isyan eder ve sınırlarını aşarsa, Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe katar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır" (en-Nisâ 4/14), âyetlerinden Allah'a ve Peygamber'ine itaat etmenin farz olduğu hükmü çıkarılır.

C– Kısımları

Farz (vacip), değişik açılardan taksime tabi tutulmuştur:

a) Edâ edileceği vakit açısından:

Edâ edileceği vakit açısından vacip (farz), mutlak vacip, mukayyed vacip olmak üzere iki kısma ayrılır. Mutlak vacip, Şâri'in, edâ edilmesi için belirli bir vakit tayin etmediği vaciptir. Keffâretler, muayyen zaman belirtilmeden yapılmış nezirler gibi. Mutlak vacibin hükmü, mükellefin onu istediği zaman yerine getirebilmesidir. Mukayyed vacip ise, Şâri'in, edâ edilebilmesi için belirli bir vakit tayin ettiği vaciptir. Bu vacipin edâsı için bir başlangıç ve bir bitiş vakti vardır. Mükellef, bu vacibi belirlenmiş vakit içinde tam olarak yani bütün şart ve rükünleri taşır şekilde ifâ ederse, bu fiile edâ denir. Vakti içinde fakat eksik bir şekilde ifâ edip sonra yine vakti içinde tam olarak tekrar yerine getirirse, bu fiile iâde denir. Mükellefin bu vacibi vakti geçtikten sonra ifâ etmesine ise kaza adı verilir.

Mukayyed vacip; dar vakitli vacip (mudayyak vacip), geniş vakitli vacip (muvassa' vacip) ve bir yönüyle dar, diğer yönüyle geniş vakitli vacip (zü'ş-şebeheyn vacip) olmak üzere üç nevidir. Ramazan orucu gibi kendi cinsinden başkasının ifâsına imkân vermeyecek dar vakitli vacibin, vaktin girmesiyle edâ edilmesi gerekir. Mukayyed vaciplerden beş vakit namaz gibi kendi cinsinden başkasının ifâsına imkân verecek geniş vakitli ibadetin, vaktin başlangıcında yerine getirilmesi şart değildir. Mükellef bu tür bir vacibi vaktin herhangi bir cüz'ünde edâ edebilir ve vaktin başlangıcında edâ etmediğinden ötürü

günahkâr olmaz. Hac ibadeti, bir bakıma dar vakitli vacipe, bir bakıma geniş vakitli vacibe benzemektedir. Geniş vakitli vacibin edâsı, vaktin aynı cinsten vacibin ifâsına müsait olmasından ötürü, ancak özel olarak niyet edilmesi halinde geçerli olur. Hanefîler'e göre, dar vakitli vacibin edâsının geçerli olması için mutlak niyet (o vacibi özel olarak belirtmeksizin, meselâ "Ramazan orucu" veya "farz olan oruç" şeklinde bir kayıt koymaksızın "oruç tutmaya niyet ettim" şeklinde niyet edilmesi) yeterlidir. Çoğunluğa göre ise, dar vakitli vacipler için de özel olarak niyet edilmesi gerekir. Hac ibadetinin niyeti, dar vakitli ibadetin niyeti gibidir.

Mukayyed vacip vaktinde edâ edilince zimmeten borç (yükümlülük) düşer. Böyle bir vacip, vaktinden önce edâ edilemez ve bir özür ve ruhsat olmaksızın da kazaya bırakılamaz. Bu tür bir vacibi, özürsüz yere kazaya bırakmak büyük bir günahtır. Bununla birlikte, bir ibadet vaktinde ifâ edilmeyince zimmette bir borç olarak kalır ve kazası gerekir. Bir ibadet kaza edilmekle yerine getirilmiş olur. Ancak bunun özürsüz olarak gecikmesinden dolayı meydana gelen günahın affedilmesi için tevbe ve istiğfar edilmesi gerekir.

b) Mükellefi açısından:

İfâ etmesi istenen kişi açısından vacip, aynî vacip, kifâî vacip olmak üzere iki kısma ayrılır. Aynî vacip, Şâri'in mükelleflerin herbiri tarafından ifâ edilmesini istediği vaciptir. Meselâ, beş vakit namaz, oruç, hac, zekât gibi. Her bir mükellefin bu tür vacibi yerine getirmesi gerekir. Kifâî vacip ise, Şâri'in belirli kişiler tarafından değil, toplum içerisinde bazı fertler tarafından yerine getirilmesini istediği vaciptir. Allah yolunda cihad, selamı almak, cenaze namazı, insanların ihtiyaç duydukları san'at ve ilimleri öğrenme gibi. Kifâî vacipte toplum yararı esas olduğundan, bu tür vacipler bazı kişiler tarafından yerine getirilirse diğerlerinin sorumluluğu düşer, hiç kimse tarafından yerine getirilmezse vacibi yerine getirebilecek durumda olan mükellefler günahkâr olur. Ancak bazan bir kifâî vacip, aynî vacip haline dönüşebilir. Meselâ, bir yerleşim biriminde tek bir din bilgini bulunuyorsa, artık fetva veya yargı görevini kabul edip ifâ etmesi onun hakkında aynî vaciptir. Yine bir kentte tek bir doktor bulunuyorsa, artık orada bulunan hastaya müdahale etme görevi, onun hakkında aynî bir vaciptir. Bir olaya tanık olan bir kişinin şahitlikte bulunması da böyledir.

c) İstenen fiilin belirli olup olmaması bakımından:

Yapılması istenen fiili belirlemede mükellefe seçim hakkının tanınmış olup olmaması açısından vacip muayyen vacip ve muhayyer vacip şeklinde iki kısma ayrılır. Muayyen vacip, Şâri'in, değişik işler arasında seçim hakkı tanımaksızın yapılacak işi aynen belirleyerek istediği vaciptir. Namaz, oruç, gasbedilen malın iadesi, satın alınan malın kararlaştırılmış olan bedelinin ödenmesi gibi. Bu tür vacibin hükmü, vacip olan fiilin kendisi yerine getirilmedikçe mükellefin zimmetinin borçtan kurtulmamasıdır. Muhayyer vacip ise, Şâri'in bir tek işi aynen belirlemeden, birkaç işten birini yapmakta serbest bırakarak talep ettiği vaciptir. Meselâ, yemin keffâretinde durum böyledir. Zira, yemin keffâreti hükmünü düzenleyen âyette, yükümlüye şu üç işten birini seçme hususunda seçim hakkı tanınmıştır. On fakiri doyurmak, on fakiri

giydirmek, bir köle azat etmek. Bu üç şeyden birine gücü yetmeyen kişi bakımından ise, artık vacip muayyen (belirli) olup, böyle bir kimsenin, üç gün oruç tutması gerekir.

d) Miktarının belirli olup olmaması bakımından:

Vacip, miktarının belirli olup olmaması açısından muhadded vacip ve gayri muhadded vacip kısımlarına ayrılır. Şer'an ifâ edilmesi gerekli ve miktarı belirli olan vacibe muhadded vacip, bu nitelikte olmayana da gayri muhadded vacip adı verilir. Meselâ, beş vakit namaz, zekât, fıtır sadakası, satın alınan malın bedeli muhadded vaciptir. Muhadded vacip sebebi ve vücub şartları gerçekleştikten sonra şer'an belirlenen şekil ve miktarda ifâ edilirse zimmetten borç düşer. Zulme uğrayan kişiyi kurtarma, misafire ikramda bulunma gibi miktarı belli olmayan gayri muhadded vaciplerde aslolan ihtiyacın giderilmesidir. Zaruri ihtiyacın giderilmesinde esas alınacak ölçü ise, kişiden kişiye, bölgeden bölgeye, zamandan zamana değişebilir. Bu tür görevler, –meselâ devlet tarafından vergi düzenlemeleri içine katma gibi bir yolla miktarı belirli hale gelmedikçe– kişinin vicdanına bırakılmıştır; mükellef kendi imkânını ve ihtiyaç durumunu dikkate alarak bu görevi ifâya çalışır.

¥ Fahrettin Atar

Fâsık (bk. GÜNAH)

FÂSILA

Kur'ân âyetlerinin son kelimesini belirtmek üzere kullanılan terim

Sözlükte; ara, aralık, ayıran şey gibi manalara gelen "fâsıla", Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin son kelimelerini ifade etmek üzere kullanılan bir terimdir. Bu kelimenin son harfine de fâsıla harfi adı verilir. Öte yandan, Aruz'da sonu sakin olarak biten üç veya dört heceli kelimeleri belirtmek için de fâsıla terimi kullanılır.

Fâsıla, âyetin sonu olduğu için Kur'ân tilâvetinde durak ve istirahat yeridir.

Kur'ân'daki fâsıla harflerinin çoğunun ğunneli harfler (mim ve nun) ile, med ve lîn harflerinden (elif, vav, ya) veya bunlara bitişik harflerden meydana geldiği görülür. Bunların en önemli özelliği de, tilâvete güzellik katan ses zenginliğine ve terennüme imkân vermesidir. Şiir ve secideki zorlamalara düşülmeden, yumuşak bir biçimde ve kendi tabiî güzelliğiyle sıralanan fâsılalar, Kur'ân tilâvetine ayrı bir tatlılık ve musiki katmaktadır.

Mahreç ve sıfat özellikleri bakımından fâsıla harfleri arasında genellikle mütemâsil (aynılık) veya mütekârib (yakınlık) özelliği görülür.

Mütemâsile örnekler:

اَلَمْنشَرْحَ لَكَ صَدْرَكَ
وَوَضَعْنَاعنكَ وِزْرَكَ
اَلَّذي انْقَضَ ظَهْرَكَ
وَرَفَعْنَالكَ ذِكْرَكَ
اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ
فَصَلِّلربِّكَ وَانْحَرْ
إِنَّ شانِئَكَ هُوَ الْاَبْتَرُ

Mütekâribe örnekler:

الرَّحْمٰنِ الرَّحيمِ
مَالِكِيوَمْ الدّينِ
ق والْقُرْاٰنِ الْمَجيدِ
بَلْ عَجِبُوا. . هذاَ شَيْءٌ عَجيبٌ

Bununla beraber, birbirine benzemeyen "münferid" fâsılalar da vardır:

بَلْ هُوَ قُرْاٰنٌ مَجيدٌ
في لَوْحٍ مَحْفُوظٍ
وَاَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ
وَاَمَّابِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ

Fâsılaya, kafiye denilmesi câiz görülmemiştir. Çünkü kafiye şiirde olur; Kur'ân ise şiir değildir (Yâsîn 36/69; el-Hâkka 69/41-43). Öte yandan seci, belağat ilminde kusur olarak kabul edilir. Çünkü seci içeren ifadelerde asıl olan secidir, mana ona tabi olur. Vezin ve kafiyeye uyma mecburiyeti açısından şiirde de durum aynıdır. Oysa fâsılada böyle değildir; bunda esas olan manadır, fâsıla doğal güzelliğiyle kendiliğinden gelir. Bundan başka, şiir ve secide görülen kalıplara bağlılık, lüzumsuz uzatmalar yahut noksanlıklar, fâsılada söz konusu değildir. Fâsılaların meydana getirdiği üstün ahenk, tenasüp ve insicam zihinlerde ve gönüllerde derin bir tesir bırakır. Şüphesiz bu ses ve söz uygunluğu, lâfız ve mana bütünlüğüyle sadece ilâhî kelâma mahsus bir güzelliktir.

¥ Abdurrahman Çetin

FÂSİD

"Fesâd" sözlükte, çürük olmak, bozulmak ve mahvolmak gibi anlamlara gelir. "Fâsid", fesâd'ın ism-i faili olup sözlük anlamı bozuk olan, çürük olandır. Fesâd kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de değişik türevleriyle elli yerde geçer. Hz. Peygamber'in bir çok hadisinde de değişik türevleriyle kullanılan bu kelimenin özellikle toplumsal bozuklukları ve ahlâkî çöküşü ifade ettiği görülür (Bu konu için bk. FESAT). Fıkıh terimi olarak ise fesâd, mükelleflerin meşru fiilleri için kullanılan ve fiilin şer'an gerekli rükün veya şartları taşımaması sebebiyle sakat olduğunu ifade eden şer'i bir nitelendirmedir. Böyle fiile "fâsid" adı verilir.

Bütün fakihlere göre, butlan ile fesâd ibadetlerde eşanlamlı sözcüklerdir. Eksiklik ister rükünlerde ister şartlarda olsun, Şâri'in emrine aykırı olan fiil bâtıl veya fâsid diye nitelendirilir ve bu fiile hiç bir sonuç bağlanmaz. (Ancak bazı Hanefî bilginlerin ibadetler alanında da bâtılfâsid ayrımı yaptığı yönünde bir görüş de vardır.)

Fıkıh bilginleri fesâd ve butlanın, muamelâtta aynı anlama gelip gelmeyeceği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Fukahanın çoğunluğuna göre, bunlar ibadetlerde olduğu gibi muamelâtta da aynı anlama gelir. Hanefîler, muamelât konusunda butlan ile fesâdı farklı anlamda kullanırlar. Onlara göre, bâtıl bir fiile hiç bir sonuç bağlanmadığı halde, fâsid bir fiile bazı sonuçlar bağlanır (bk. BÂTIL).

¥ Fahrettin Atar

FÂTIR SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 35. sûresi

Adını birinci âyetinde geçen ve Allah'ın sıfatlarından olup "ilk olarak yaratan" anlamına gelen "Fâtır" kelimesinden almıştır. "Melâike (melekler) sûresi" diye de anılır. Mekke'de nâzil olmuştur. 45 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları elif, be, dâl, râ, ze, mim ve nun harfleridir.

Bu sûrede, tevhid inancının (Allah'ın bir olduğunu kabul etmenin) önemi üzerinde durulur, Yüce Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren deliller anlatılır. Allah'a ortak koşma –inkârcıların olumsuz davranışlarına

değinilerek– kınanır ve geçmişteki benzerlerinin başlarına gelenler hatırlatılarak gerekli uyarılarda bulunulur; Peygamberimiz ve müminler teselli edilir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Gökleri, yeri ve kanatlı varlıklar olan melekleri yaratan, dilediği her şeyi yapabilen, rızık veren Yüce Allah'tır, O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse melekleri, putları veya diğer birtakım varlıkları tanrı edinmek küfürdür; onlar hiçbir şeye sahip değildir. Kıyâmette de bir yararları olmayacak, şirki reddedeceklerdir (âyet: 1-3, 13-14).

* Dünya hayatına aldanmamalıdır. Şeytan, düşman bilinmelidir; bunların ikisi de insanı Allah'tan uzaklaştırır (5-6).

* Kötü işleri kendilerine süslü gösterilen inkârcılar yüzünden Hz. Peygamber (ve müminler) üzülmemelidir. Geçmişte de böyle olmuş, onlar cezalarını bulmuştur. Allah onların yaptıklarını çok iyi bilmektedir. Körle gören, karanlıkla aydınlık, gölge ile sıcaklık, diri ile ölü nasıl bir olmazsa, inananla inanmayan da bir olmaz. Ancak Allah'tan korkan ve namaz kılanlar öğüt kabul eder (4, 7-8, 16-26).

* Rüzgâr ve bulutlarla yağmur yağdırıp ölü toprağı dirilten Allah ölüleri de diriltecektir. İnsanı yaratıp yaşatan da O'dur. Acı ve tatlı sulu denizlerden, içindeki nimetlerden, türlü türlü ürünlerden, çeşit çeşit yaratıklardan, gece ve gündüzden, buyruğundaki güneş ve ay'dan ibret alıp, O'na ortak koşucu davranışlardan uzak durmak gerekir. Herkes O'na muhtaçtır, zengin ve övgüye lâyık olan da O'dur (9-15, 27-28, 38-41).

* Herkesin yaptığı kendinedir. Kimse kimsenin günahını çekmez, çekemez (18).

* Allah'ın Kitabını okuyanlar, namazlarını kılanlar ve Allah yolunda harcamada bulunanlar için büyük kazanç vardır. Ayrıca Yüce Allah, inananları nimet dolu cennetlere koyacak, inkârcı nankörleri ise, azabının hafiflemeyeceği, ölümün de bulunmadığı cehenneme atacak; onların oradaki pişmanlık yakarışları da fayda etmeyecektir (29-37).

* Allah'a verilen sözde durmak gerekir. Kibirden ve kötülüklerden uzak durmalıdır. Geçmişte niceleri, inkâra ve kötülüklere bulaştıkları için Allah'ın gazabına uğramışlardır. Bu, Allah'ın kanunudur, bundan ibret almak gerekir. Bununla beraber Yüce Allah, insanları yaptıkları yüzünden hemen cezalandırmaz; onlara uslanıp tevbe etmeleri için fırsat tanır. Böyle yapmayıp, derhal cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı kalmazdı (42-45).

¥ Abdurrahman Çetin

FÂTİHA SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk sûresi.

"Fâtiha", "bir yeri veya bir şeyi açan" anlamındaki "fâtih" sıfatından isme nakledilmiş bir kelime olup, sonundaki kapalı "te" harfi bu nakli belirtmekte veya mubalağa anlamı vermektedir; kelimenin müennes (dişil) olduğunu gösteren bir alamet değildir. Kısa bir anlatımla, Kur'ân'ın mukaddimesi durumunda olduğundan Fâtihatu'l-Kitâb veya el-Fâtiha, bu mübarek surenin adı olmuştur. Yirmiden fazla ismi, daha doğrusu vasfı vardır. Bu da onun pek şerefli olduğunu gösterir. Diğer surelerin aslı, kökü, tohumu ve Kur'ân'ın özü durumunda olduğundan Ümmü'l-Kur'ân, Ümmü'l-Kitâb, el-Esâs; başlı başına yeterli oldu-

ğundan el-Vâfiye, el-Kâfiye; Arş-ı ilâhînin altındaki hazineden indirildiği ve kelimenin tam manasıyle ulvî manalar hazinesi olduğu için el-Kenz; namazın her rekâtında ve daha birçok vesile ile tekrarlanan yedi âyetli bir sûre olması itibariyle es-Seb'u'l-mesânî namazda okunması vacip olduğundan Suretu's-Salât; hastalıklara şifa olması itibariyle eş-Şifâ, eş-Şâfiye bu surenin isimleri arasındadır.

Fâtiha sûresi, tam olarak inen ilk sûre olup Mekke'de ve Hz. Muhammed (s.a)'in peygamberliğinin başlangıç döneminde nâzil olmuştur. Yedi âyet olduğu noktasında fikirbirliği bulunmakla beraber, besmeleyi müstakil bir âyet saymayanlar صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ kısmını bir âyet sayarlar. İmâm Şâfiî'nin de aralarında bulunduğu birçok bilgine göre Kur'ân'da surelerin başında yazılı besmeleler hem Fâtiha'da hem de diğerlerinde surenin ilk âyetini teşkil eder, dolayısıyla namazda cehren okunur. Hanefîler'e göre sûre başlarındaki besmeleler surelerden birer cüz olmaksızın, Kur'ân'ın müstakil bir âyetidir, namazda sirren (içten) okunur. İmâm Mâlik'e göre, Besmele Neml sûresinin 30. âyeti dışında, Kur'ân'dan olmadığından namazda sirren dahi okunmaz (ayrıca bk. BESMELE). Namaz ibadet hayatının esası olması hasebiyle müminler bu sureyi her gün en az onyedi defa okumakla mükelleftirler; zira Hz. Peygamber, "Fâtiha'sız namaz olmaz" buyurmuşlardır. Şu kadar var ki, Hanefî mezhebinde namazda Kur'ân'dan bir miktar okunması farz olmakla beraber, özellikle Fâtiha'nın okunması farz değil vacip olarak nitelendirilmiştir. Fakihlerin çoğunluğuna göre ise namazda Fâtiha'nın okunması farz anlamında olmak üzere vaciptir; okunmazsa namaz geçerli olmaz (ayrıca bk. FARZ, KIRAAT, NAMAZ, VACİP).

Fâsılası mim ve nun harfleridir. Âyet sonlarında durulduğunda, yüksek bir mûsıkî değeri olan bu harfler, medd-i ârız sebebiyle, "yâ" harf-i meddinin 2 ila 4 elif miktarı uzatılması sayesinde, şevk verici bir âhenk sağlarlar. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.) Fâtiha'yı her âyet sonunda durarak okurlardı.

Gerek tefsir kitaplarında gerekse Fâtiha sûresi hakkında özel olarak kaleme alınan çok sayıdaki risalede bu surenin derin anlamlarına dair geniş açıklamalar yapılmıştır. Aşağıda bu hususta özet bilgiler verilecektir.

Fâtiha'nın başında اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ "hamd yalnız Allah içindir" derken kullar, besmeledeki rahmân ve rahîm vasıflarının delâlet ettiği nimetlere şükürle mukabele etmiş olmaktadırlar. Bazı müfessirler اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ 'dan önce "şöyle deyiniz" anlamına gelen bir قُولُوا fiilinin mukadder olduğunu belirtirler. Hamd için zaman ve mekân zarfı zikredilmeyip istimrar (süreklilik) ifade eden isim cümlesi kullanılması ve "hamd"in başındaki "istiğrak lâmı" (kapsam ifade eden lâm harfi) bütün hamdlerin evvelen ve bizzat O'na ait olduğunu gösterir.

Daha sonra bu hükmün delili olarak "çünkü O, Rabbu'l-âlemîndir; çünkü rahmândır, rahîmdir ve çünkü din gününün mâlikidir" buyurulur. Hüküm vasfa bağlandığından burada sıfatlar, daha önce değinilen liyakatin sebebini bildirirler. Böylece bütün mekânlar, bütün zamanlar, bütün yaratılmışlar ve bütün nimetler O'nun olduğundan, bütün hamdlerin de O'na ait olması gerektiği vurgulanmış olur. "Allah"

lafz-ı celâli diğer bütün esmâ-ı hüsnânın mânâlarını kendinde toplamış olup, Ulûhiyyetin alem-i hâssıdır (özel ismidir). Bununla beraber, bu icmali bir nebze açıklamak üzere Ulûhiyyetin başlıca özelliklerini ifade eden belli başlı vasıflara yer verilmiştir. Rabb: O'nun fiilî sıfatlarına, hükmünü yürütmesine, bütün mahlukları yaratıp ihtiyaçlarını vermesine, onları kemale erdirip idare etmesine delâlet eder. Rabbu'l-âlemîn: Tüm cüzleriyle bütün âlemlerin ve özellikle hepsine üstün olan akıllı varlıkların yegâne Rabbi demektir. Rabb, "Bir şeyi, kademe kademe kemâline eriştiren, yani terbiye eden" anlamınadır. Rabbu'l-alemîn denince, her insan, kendi görebildiği kadar olsun, zihninden bütün âlemlere bir resmi geçit yaptırınca, terbiye kanununun ve muazzam bir rububiyyetin âsârını müşahede eder. Nitekim, kendisi, gözle görülemeyecek kadar küçük bir hücre iken, halden hale geçirilerek, rububiyyet mucizesi olarak yeryüzünün halifesi makamına getirilmekte, matlub olan geçit resminden sonra, dünya sahnesinden kaybolmaktadır. İradesiyle gelmeyen, iradesiyle varlığını sürdürmeyen ve iradesiyle gitmeyen insanlar ve diğer mahluklar, mütemadiyen her gün akıp akıp gidiyorlar. Rabbu'l-âlemin, yarattığı her mahluk için bir kemal noktası tayin etmiş ve oraya yükselmesi için ona bir meyil vermiştir. Her mahlûk, o noktaya doğru giderken, o uzun seferinde kendisine yardım eden, zararları giderip engelleri kaldıran, işte bu ilahî terbiyedir. Halbuki "Rabb" yerine hâlık veya başka bir vasıf kullanılsaydı bu maksat anlatılmış olmazdı. Diğer taraftan, Hâlık'ı kabulde fazla ihtilaf yoktur, ama varlığı devam ettiren rubûbiyyeti, birçok insan inkâr etmektedir. Kur'ân ise rubûbiyyeti vurgulamak istemektedir.

Rahmân: İhsan, kerem, şefkat, ve lutfa dair isimlere delâlet eder. Rahîm ise, zâtî rahmetin, mahluklara taallukunu belirtir. Adalet, hakimiyet, kimsenin hakkını kimsede bırakmama, dilediği gibi tasarruf ve yönetme fiillerine ise Mâlik (veya öbür kıraatteki Melik) ismi delâlet eder. Bu dört kudsî vasfın muktezaları iyice düşünülürse yaratma, öldürme, rızıklandırma, lutuf, kahr, adalet, mağfiret vb. bütün fiili sıfatlara delâlet ettiği anlaşılır.

"Mâlik-i yevmi'd-dîn", ilahî rahmeti ifade eden bir önceki vasfın neticesidir. Zira kıyametin koparılıp ebedî saadetin gelmesine en büyük delil rahmettir. Nimeti nimet yapan, ancak ahiret hakikatidir. Daha başka manalara da gelen "dîn" kelimesinin Fâtiha'da iki anlamı üzerinde durulmuştur: "İşlerin karşılığı" ve "mâruf dîn". Böylece dîn günü, işlerin karşılığının verileceği veya dinin bildirdiği hallerin gerçekleşeceği zaman parçasıdır. Allah, hem dünyanın hem de ahiretin Rabbi olduğu halde, "din gününün mâliki" vasfındaki sınırlandırma hakkında şu açıklamalar yapılmıştır. 1– O gün, dinin bildirdiği hakikatler tam manasıyla zuhur edeceği için Allah'ın, izzetini perdelemek gayesiyle hikmeti icabı yarattığı zahirî sebepler nizamı kaldırılıp her şeyin gerçek mahiyeti ortaya çıkarılacağından "dîn gününün tek mâliki" buyurulmuştur. 2– Maksat, o günün ehemmiyetine dikkat çekmektir. 3– Dünyada insanların da zahirî malikiyetleri vardır. Ama o gün bu da zâil olacak, Allah'ın hükümranlığı tam bir açıklıkla müşahede edilecektir. Dünyada yapılan işlerin mükâfat ya da ceza olarak ahirette karşılığını

verecek Mâlik-i yevmi'd-dîne inanmak, insanları, geçici hayatın esiri olmaktan kurtaran çok önemli bir esastır.

Suredeki ilk "vakf-ı tâmm"a kadar (ilk bölümünde) bu hakikatler bildirildikten sonra, muhataba şevk veren bir "iltifat" üslûbu ile gaibden hitaba geçilerek kuldan: "Yalnız Sana kulluk eder, yalnız Senden medet umarız" demesi istenir. (Müfessirler bu ifadenin başında hazfedilmiş "şöyle deyiniz" emrinin bulunduğunu belirtirler). Böylece kul, bir tefekkür silsilesi neticesinde yüce vasıflarını anladıktan sonra, adeta Allah'ı görüyorcasına, O'na hitabetme makamına çıkarılır. إِيَّاكَ نَعْبُدُ demekle insan, dünyada mevcut her türlü şirk çeşidini terk ettiğini ilan eder. Rubûbiyyetin matlub sıfatları zikrolunduktan sonra, mükemmel ubudiyetin (kulluğun) nasıl olması gerektiği böylece formülleştirilir. İbadet, hudû ve tezellülün en ileri derecesidir. Şer'î ubudiyet, insanın, ruhen ve cismen, zahiren ve batınen, bütün mevcudiyetle yalnız Allah'a yaptığı şuurlu bir taat ve kurbettir. Bu âyeti iyi anlayıp yaşamak, insanın en mühim tarafı olan kalp hayatını şifaya kavuşturur. Bu tedavi şu altı cüzden oluşur: 1– Yalnız Allah'a kulluk etmek, 2– O'nun emri ve izniyle hareket etmek, 3– Başka heva ve heveslerle hareket etmemek, 4– İnsanların re'y ve tahakkümleriyle hareket etmemek, 5– O'na kullukta kendisinden yardım istemek, 6– Şahsının veya mahlûkların güç ve kuvvetine dayanmamak. Şifa bulmayanın, bunlardan birinde noksanlığı var demektir. Bu âyet, kul ile Rabbi arasında bir akit durumundadır. Kendisine halis bir ubudiyet ve teslimiyet gösteren insana Allah, dünyada yardım ve hidayeti, ahirette ise cenneti, –hikmet ve rahmet eseri olarak– taahhüt etmektedir. Bu âyet, insanı, yaratılmışlara esaretten kurtaran hürriyet fikrinin ifadesi olduğu gibi, toplum hayatına büyük bir önem verilmesini de ima etmektedir. Zira akit, "ibadet ederim, yardım dilerim" diye insanlardan tek tek değil, "ederiz" şeklinde çoğul sigasiyle istenmektedir. Bu âyette cemaatla ibadetin faziletine işaret edilmekle birlikte bu sevaba ermek için cemaatin teşekkül etmiş olması gereği gözden uzak tutulmamalıdır. Zira cemaat, kuru kalabalık değil, aynı ruhla hareket edebilen muntazam bir birlik demektir. Binaenaleyh cemaatin teşekkülü bir ruha ve içtimaî bir misaka bağlıdır. Bu misak da mezkur âyetteki mukavele ile teşekkül edecektir ve her namazda bu içtimaî vicdan eğitilmiş ve pekiştirilmiş olacaktır. Yüce Allah, vicdanlarda bu içtimaî ruhu geliştirmek için, cemaatin herbir ferdini diğerlerini temsilen konuşturmuş olmaktadır. Zira cemaatte temsil özelliğinin bulunması çok önemli bir husustur. Herkesin "ben", "ben" diye bağırdığı yerde, cemaat değil, kendi başına buyruk kimseler vardır. İnsan tek başına namaz kıldığında da, melekler ve mü'min insanlar cemaatini temsil ettiğini hatırlamalıdır. Düşüncesini biraz daha derinleştirirse mümin, içiçe şu üç dairenin merkezinde olarak bütün kâinatın ubudiyetini (kulluğunu) Rubûbiyyet dergâhına arzettiğini tasavvur edecektir: 1– Vücudundaki bütün âza ve zerreler cemaatinin, 2– Melekler dahil bütün muvahhidler cemaatinin, 3– O'nun Rabbu'l-âlemîn olmasına mukabil bütün âlemlerin teşkil ettiği muazzam cemaatin. Cemaat namazına dahil olan mü'min, kendi cüz'î, mütevazi ve kusurlu ibadetini, reddolunmayacak melaike, enbiya ve evliyanın niyazına ilhak

ederek sunma fırsatı elde etmekte, o salih kulları da kendisine bir nevi şefaatçi yapmaktadır.

إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ cümlesi genelde şöyle tefsir edilmiştir. “Ya Rabb! Biz gerek Sana ibadet ve itaatımızda ve gerek diğer bütün işlerimizde ancak Senden medet umarız, Senden başka kimseden yardım dilenmeyiz. Seni tanımayan kafirlerdir ki başkasından istiâne ederler”. Cenab-ı Allah, Rasûlünün dilinden de, mümine yaptırdığı bu duâyı kabul buyurduğunu şöyle bildirmektedir: “Namazı (yani namaz sûresi olan Fâtiha’yı) kulumla paylaştım, yarısı Bana diğer yarısı ona aittir. (Daha sonra ilk üç âyetin Allah’a, son üç âyetin kula ait olduğu bildirilip ortadaki bu âyet hakkında:) Kul إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ deyince Allah: “İşte burası Benimle kulum arasında müşterektir (ilk yarısı Bana, ikinci yarısı kuluma aittir) ve kuluma da istediği verilecektir”, buyurur.

Kul, Allah’ın hoşnut olduğu tarzda kulluk bilincini ortaya koyup dua makamına gelince, “sırât-ı müstakîm”e hidayet istemesi bildirilmektedir. “Sırât-ı müstakîm”in sözlük anlamı “hiçbir eğrilik ve meyil bulunmayan cadde, işlek geniş yol” olup, burada işaret edilen yol Kur’ân yoludur ve bu tabirle, her türlü bozuk din ve ideoloji topluca ve ölü bir biçimde reddedilmektedir. Zira sırât-ı müstakîm, hakkı bilme, onu her şeye tercih etme, ona teslim olup güç yetirilebildiğince onu hakim kılmak için çaba harcama anlamlarını da içerir. Kısaca sırât-ı müstakîm, hayatın tüm alanlarını dengeleyen ve gerek ifrat gerekse tefrit yönündeki aşırılıklardan uzak hükümlere sahip İslâm dinini; ideal faziletler mihrakı olan iffet, şecaat ve hikmetin mezcinden oluşan istikameti ifade etmektedir (ayrıca bk. FAZİLET, HİKMET, İFFET, ŞECAAT).

Daha sonra, nazarî bırakılmayıp realitedeki tezahürünü göstermek için sırât-ı müstakîmin, Allah’ın hidayet nimetine erdirdiği kişilerin yolu olduğu bildirilir ki, bu, peygamberler, sıddîkler, şehidler ve salihlerin yoludur (en-Nisâ 4/69). Böylece insanları eğitmekte çok önemli bir yeri olan örnek ihtiyacı tatmin edilmektedir. Sırât-ı müstakîmin ne olduğu belirtildiği kadar ne olmadığı da surenin son kısmında bildirilerek bu yolun, yahudiler misüllü mağdûb, (gazaba uğramış) hıristiyanlar misüllü dâllîn (sapkın) (Bu husustaki hadis-i şerif için bk. Tirmizî, K. Tefsir, Fâtiha sûresinin tefsirinde; M. A. Nâsıf, et-Tâc, IV, 37 (Müsned ve sahih diyerek İbnu Hibbân’dan); Taberî, I, 185; Tefsîru’l-Menâr, I, 97) olan yakın zıtlar gibi, öteki uzak zıtların da aşırılıklarından uzak olduğu gösterilmiştir.

Peygamberimizin hakkında “Kur’ân’ın en büyük suresidir” (Buhârî, Fedailü’l-Kur’ân, 9) buyurduğu bu bereket kaynağı sûre Kur’ân’ın hülasasıdır. Kur’ân, mükemmel bir vücud, Fâtiha onun başı, Besmele ise o baştaki tâcdır. Hülâsa oluşu, Tâbiun döneminden beri hemen bütün müfessirlerce belirtilir. Bu hususun izahı ile ilgili olarak ise değişik yorumlar yapılmıştır. Bunlardan biri şöyledir: Kur’ân’ın esas maksadları tevhid, nübüvvet, ahiret ve istikamet (ibadet ve adalet) olmak üzere dörttür.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ve إِيَّاكَ نَعْبُدُ tevhîde, صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ nübüvvete, مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ahirete, الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ise istikamete işarettir.

Çağımızın büyük müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır da, bu hususa değinirken özet olarak şunları ifade eder: Baş tarafında mebde’ ve meada ait marifetullahı,

İslâm dininin mevzuunu ve prensiplerini, ortasında Kur'ân ilminin asıl mevzu ve gayesini, yaratılışın en büyük kanunu olan "insanın, Allah'a müntesip ve ait olması" keyfiyetini, içtimaî ve hukukî prensipleri tebliğ ettikten sonra, üç âyette de hak yol olan İslâm dininin efradını cami, ağyarını mani bir tarifini yapmış ve bunların hepsini, başındaki bir اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ cümlesine derc edip mer'iyyetini, Allah namına ilan eylemiştir. Bu sûre İslâmı şöyle tarif ediyor: "Gadaba uğratmadan, dalâlete düşürmeden, doğruca ve selâmetle Allah'a ve Allah'ın nimetlerine götürüp "el-hamdulillah" dedirten ve bu sâfî nimetlere tam mânasıyla ermiş, hakikaten mes'ud, gayri mağdûb ve gayr-i dâll zevât tarafından takibedildiği tarihen sabit ve tecrübe ile bilinen, büyük, âşikâr hak yolu, istikamet yolu". Bu dini benimsemenin ilk prensibi evvelâ Allah Teâlâ'yı tanımak, hakların, vazifelerin ve müeyyidelerin kaynağı olarak yalnız O'nun dinini bilmektir. Bu hususta amelî olarak tevfik talep etmek sizden, hidayet Allah'tandır.

Fâtiha, bu prensiplerin insanlığı ıslah ettiğine vakıayı da şahit gösterir. Gerçekten, Peygamber efendimizin ve ashabının, sırat-ı müstakim sayesinde mazhar oldukları ilâhî nimet bunun en aşikâr şahididir.

¥ Suat Yıldırım

FAZİLET

Kişiyi üstün ve değerli davranışlara yönelten manevi ve ruhî nitelikler için kullanılan bir ahlâk terimi.

Türkçede "erdem" kelimesiyle de ifade edilen faziletin zıddı "rezilet"tir. Fazilet, "fazlalık, üstünlük, çokluk, meziyet" gibi anlamlara gelen fazl (fadl) kökünden türetilmiş olup, ahlâk ilminde genellikle "kişinin herhangi bir psikolojik yetenek veya eğilimini, iyilik yapıp kötülükten ve aşırılıktan kaçınmasını sağlayacak şekilde dengeli kılan ahlâkî nitelik" anlamında kullanılır.

İlk İslâm filozofu sayılan Ebû Yusuf Yakub b. İshak el-Kindî'den itibaren bütün müslüman filozoflarla, ahlâk konusunu sistematik olarak işleyen birçok fakih, kelâmcı, hatta Gazzâlî, İbnü'l-Arabî gibi çoğu mutasavvıflar, geleneksel felsefî anlayıştan yararlanarak fazilet konusunu insanın başlıca üç temel psikolojik yeteneğine dayandırmışlardır. "Nefsin güçleri" denilen bu temel yetenekler bilgi gücü, arzu (şehvet) gücü ve öfke (gazab) gücüdür. Bu güçlerin dengeli ve ılımlı olmasına "itidal" veya "vasat", aşırılığına "ifrat", zayıflığına, yetersizliğine de "tefrit" denir. İşte bu üç gücün itidalli ve orta noktada olmasından üç temel fazilet doğar: Bunlar, bilgi gücünden doğan hikmet, arzu gücünden doğan iffet ve öfke gücünden doğan şecâat (yiğitlik) faziletleridir. İslâm ahlâkçıları, dış dünyada ve insanın fizyolojik yapısında olduğu gibi ahlâkî yapısında da bir uyum (bk. ÂHENK) gerçekleştirilmesi gerektiği görüşündedir.

Bu üç temel faziletin (hikmet, iffet, şecâat) uyum içinde oluşması ve işlemesinden dördüncü bir temel fazilet doğar ki bu da adalettir. Böylece temel faziletlerin sayısı dörde çıkar. Sayılması bile imkânsız olan diğer bütün faziletler bu dört faziletten birine veya birkaçına bağlıdır. Meselâ zekâ, çabuk kavrama, sezgi, basîret gibi faziletler "hikmet"e; haya, cömertlik, kanaat, vakar gibi faziletler "iffet"e; dostluk, uzlaşma, sevgi, iyilik sevgisi, hak sevgisi ve akraba sevgisi gibi faziletler "adalet"e bağlıdır.

Sabır, vakar gibi bazı faziletler ise hem "iffet"e hem de "şecâat"e bağlı olabilir.

Faziletin, ifrat ve tefrit denilen iki aşırılığın ortası olduğu şeklindeki felsefî görüş, esas itibariyle Kur'ân ve Sünnet'e uygun düştüğü için İslâm ahlâkçıları tarafından da benimsenmiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de harcamalar hakkında "Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Yoksa kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çekersin" (el-İsrâ 17/29), "(Müminler) o kimselerdir ki harcadıklarında ne israf, ne de cimrilik ederler; bu ikisi arasında orta bir yol tutarlar" (el-Furkân 25/67) buyurulurken cömertlik faziletinin, israf ile cimriliğin ortası olduğuna işaret edilmiştir. Hz. Peygamber'in, ibadetler de dahil olmak üzere her türlü tutum ve davranışta orta yolu öğütlediği bilinmektedir. Bazı sahabilerin, kurtuluşları için kendilerini tümüyle ibadete vermeye, evlenmemeye veya eşlerine yaklaşmamaya karar verdiklerini duyan Hz. Peygamber, onları şu sözlerle uyarmıştır: "Sizlerin şöyle şöyle dediğinizi duyuyorum. Bakın, yemin ederim ki ben, Allah'a hepinizden daha çok saygılıyım. Bununla birlikte (nafile olarak) namaz kıldığım zamanlar da olur, kılmadığım zamanlar da; oruç da tutarım, uyku da uyurum, kadınlarla da evlenirim... Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden uzaklaşmış olur" (Müsned, IV, 226).

İslâm ahlâkının temel kaynakları olan Kur'ân ve Sünnet'te faziletler ve reziletler bunlara bağlı iyi ve kötü tutum ve davranışlar ayrıntılı olarak gösterilmiş, daha sonra yazılan, özellikle dinî mahiyetteki eserlerde bu konuya geniş yer verilmiştir. Bir örnek olmak üzere, bu eserlerden, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin yazdığı (ö. 458/1066) "el-Âdâb" adlı kitapta tümüyle âyet ve hadislerden alınarak sıralanan faziletler şunlardır: Ana-babaya itaat, sıla-i rahim, çocuk sevgisi, insan sevgisi, büyüklere saygı-küçüklere sevgi, aile fertlerinin hukukuna riâyet, eşlerin haklarını gözetme, kölelere iyi muamele, komşulara iyilik, misafirperverlik, yiyecek ve içecek ikram etme, hediyeleşme, yardımlaşma, dayanışma, şefkat, insanların arasını düzeltme, sır saklama, herkesin iyiliğini isteme, kişinin kendi şeref ve haysiyetini koruması, bağışlama, hilim (yumuşak huyluluk), rıfk ve merhamet, vakar, haya ve iffet, iyiliği emredip kötülüğe karşı çıkma, iyi huyluluk ve temiz kalplilik, insanlarla iyi geçinme, insanların birbirlerini Allah için sevmeleri, ziyaretleşme, sözünde durma, iyiliğe teşekkür, alçak gönüllülük, selâmlaşma, evlere izin alarak girmek, dost seçimi, meclise gelene saygı maksadıyla ayağa kalkmak, davete icâbet, hasta ziyareti, doğruluk ve dürüstlük, az ve hayırlı konuşma, düzgün, terbiyeli ve anlamlı konuşma, edepli şakalaşma, çocuklara güzel isimler verme, yiyecek ve giyeceklerin temiz tutulması, yemeklerden önce ve sonra ellerin yıkanması, yemeklere besmele ile başlamak ve sağ elle yemek, sofra âdâbına riâyet etmek, suyu üç yudumda içmek, sofra sahibine dua ve teşekkür, temiz ve güzel giyinmek, güzel koku sürünme, belalara sabır, Allah'a tevekkül, çalışarak geçim sağlama, tokgözlülük, meşru olup olmadığı şüpheli olan hallerden uzak durmak, tevbe ve istiğfar.

Şüphesiz gerek Kur'ân ve Sünnet'te gerekse geleneksel İslâm ahlâk literatüründe daha başka ahlâkî faziletlerle bunların zıtları veya ifrat ve tefritinden ibaret olan reziletler de gösterilmiştir (bk. REZİLET).

Her ne kadar yukarıda sıralanan faziletler içinde hem ruhun yüksek nitelikleri hem de bu niteliklerden kaynaklanan davranışlara yer verilmişse de, ahlâkçılara göre, gerçekte fazilet ve davranış, aralarında yakın ilişki bulunmakla beraber aynı şeyler değildir. Bir insan, iffetlilere yaraşır bir işi, iffet faziletine sahip olduğu için değil de, herhangi bir çıkar amacı güttüğü için veya riya, acizlik, korku gibi ahlâk dışı sebeplerle yapabilir. Yine kişi bu tür sebeplerle cesaretli, cömert ya da adil insanlara özgü davranışlarda bulunabilir. Ancak yine de bu fiiller, ruhun erdemli niteliklerine dayanmadığı için sahibinin faziletli olduğunu göstermez. Buna karşılık, İbn Miskeveyh'in dediği gibi cesaret faziletine sahip olan kişi, "şerefli bir ölümü aşağılık bir yaşayışa tercih eder" (Tehzîbü'l-ahlâk, s. 105).

¥ Mustafa Çağrıcı

FECİR

"Fecr" sözlükte, yarmak anlamına gelir. Geceyi ve karanlığı yarıp aydınlığı meydana çıkarması sebebiyle tan yerinin ağarma vaktine ve güneşin doğmasından önceki alacakaranlığa "fecr" denmiştir.

Sabaha karşı doğu ufkunda beliren ve ufuktan yukarıya doğru dikey olarak piramit şeklinde yükselen ("müstatîl") aydınlık bir süre sonra kaybolur ve ardından yine karanlık başlar. Bu aydınlık gecenin bitip sabah vaktinin başladığı izlenimini vermekle beraber, gerçekte böyle olmadığı için buna "fecr-i evvel" (birinci fecir) veya "fecr-i kâzip" (aldatan fecir) adı verilir. Sözü edilen karanlığı takiben doğu ufkuna yayılan ("müsta'rız") bir aydınlık başlar ki, yatsı ve sabah vakitleri arasındaki gerçek sınır budur. O sebeple buna "fecr-i sânî" (ikinci fecir) veya "fecr-i sâdık" (gerçek fecir) denir. İslâm bilginleri Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "fecr" kelimesi ile (bk. el-Bakara 2/187; el-Kadr 97/5) bu aydınlığın başlangıcının kasdedildiği kanaatindedirler.

"Fecr-i sâdık"ın başlaması ile yatsı namazı vakti sona ermiş, sabah namazı vakti girmiş ve aynı zamanda oruç ibadeti bakımından oruç yasakları (imsak vakti) başlamış olur (ayrıca bk. VAKİT).

¥ Heyet

FECR SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 89. sûresi

Adını, ilk âyetinde geçen ve "tan yerinin ağarma zamanı" demek olan "fecr" kelimesinden alır. Mekke'de indirilmiştir. 30 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları elif, be, te, dâl, râ, mim, nun ve yâ harfleridir.

Bu sûrede, geçmişteki bazı inkârcı toplumların başlarına gelen azap hatırlatılarak, muhataplara gerekli uyarılarda bulunulur. İnsanın mal düşkünlüğü ve nankörlük özelliklerine dikkat çekilerek, bu tutumdan vazgeçmesi, hayır yapması ve Allah'a nankörlük etmemesi istenir. Ayrıca âhiret hatırlatılarak, iyilerin cennete, kötülerin ise cehenneme konulacağı bildirilir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Yüce Allah, yoldan çıkmış azgın ve inkârcı Âd ve Semûd gibi nice toplumları, Firavun gibi nice zalimleri daha dünyada iken cezalandırmıştır. Bunlardan ibret alınmalıdır. Allah, kulların ne yaptığını çok iyi bilmektedir (âyet: 1-14).

* İnsan, nankör ve mal düşkünüdür. Allah ona nimet verince sevinir, bu nimeti elinden alınca sızlanmaya başlar; oysa kendisi son derece cimri ve madde düşkünüdür. Ebedî mutluluğa kavuşmak isteyen kişi, dünya ve içindekilerin bir imtihan vesilesi olduğunu unutmamalı, hırstan uzaklaşmalı ve Allah'a karşı nankörlük etmemelidir (12-20).

* Allah Teâlâ, âhirette her şeyin hesabını soracaktır. İnsan, orada asıl gerçeği anlayacak fakat iş işten geçmiş olacaktır. O gün, iyi kimseler mutluluk içinde cennete, kötüler ise cehenneme konulacaktır (21-29).

¥ Abdurrahman Çetin

FELAH

Sözlükte zafer, kurtuluşa ermek, hedefe varmak, arzulanana ulaşmak anlamına gelen felah, kişinin dünyada veya ahirette yahut her ikisinde de kurtuluşa ermesi, arzuladığına kavuşması ve mutlu olması demektir. Felaha erene müflih (çoğulu: müflihûn) denilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, zalimlerin (el-En'âm 6/21, 135; Yusuf 12/23; el-Kasas 28/37), kâfirlerin (el-Mü'minûn 23/117; el-Kasas 28/88) ve sihirbazların (Yunus 10/77) felah bulmayacakları bildirilmiş, buna karşılık yasaklardan sakınıp Allah'ın buyruklarını yerine getirenlerin kurtuluşa erecekleri haber verilmiş (msl. Âl-i İmrân 3/130, 200; el-Mâide 5/35, 90), ahirette mizanı ağır gelenler için "Onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir" ifadesi kullanılmıştır (el-A'râf 7/8; el-Mü'minûn 23/102).

Beş vakit namazın vaktini bildirmek için okunun ezan ile kâmette de "hayye ale'l-felâh" (haydin felaha) çağrısı yer almakta, namazdan felah (kurtuluş) diye söz edilmektedir. Çünkü yüce Allah namazı insanlar için bir kurtuluş vesilesi kılmıştır.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

FELAK SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 113. sûresi

Adını, sûrenin başında geçen ve "yarıp çıkarmak" anlamına gelen "felak" kelimesinden almıştır. Nâs sûresi ile birlikte nâzil olmuştur; ancak Mekkî veya Medenî olması hakkında bilginler farklı görüş belirtmişlerdir. 5 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları be, dâl ve kaf harfleridir. Bu sûreye, Nâs sûresi ile birlikte sığındırıcı, koruyucu iki sûre anlamında muavvizeteyn denir (bk: MUAVVİZETEYN).

Bir yolculuk sırasında ortalığı şiddetli bir fırtına ve karanlığın kaplaması üzerine Peygamberimiz Felak ve Nâs sûrelerini okumaya başlamış ve yanında bulunan Ukbe b. Âmir'e de: "Ey Ukbe! Bu iki sûre ile Allah'a sığın" buyurmuştur (Ebû Dâvud, Vitr, 19). Rasûlüllah, kendisinde bir rahatsızlık hissedince ve ayrıca her gece yatarken İhlas, Felak ve Nâs sûrelerini okurdu (Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 14; Müslim, Selâm, 50-51). Onun, namazlarda bu iki sûreyi de okuduğu nakledilmiştir (Ebû Dâvud, Vitr, 19; Nesâî, İftitâh, 46).

Felak sûresinin ilk âyetinde "felak'ın Rabbine sığınmak" emredilmiştir. "Felak" birçok manalara gelen bir kelimedir. Buna, Allah'ın yarıp çıkardığı her şey; topraktan çıkan bitki, yerden fışkıran su, buluttan çıkan yağmur vb. dahildir. Çoğunluğun görüşüne göre burada, karanlığın yarılmasıyla ortaya çıkan sabah kastedilmiştir. İkinci âyette, Allah'ın yarattığı görünür görünmez bütün varlıkların şerrinden yine O'na sığınılması; üçüncü âyette, suçların

daha çok işlendiği, kazaların, yangın vb. afetlerin etkisinin daha çok, buna karşılık yardım imkânının daha güç olduğu bir zaman olan gecenin kötülüklerinden ve her biri mânevî birer karanlık demek olan hırs, kin, öfke, şehvet gibi şeylerin şerrinden “sabah aydınlığının Rabbi” olan Allah’a sığınılması buyurulmuştur. Dördüncü âyette düğümlere üfleyen büyücülerin şerrinden ve bu arada insanları hak yoldan saptıran, ruhları karartan, mutsuzluğa iten her türlü telkin ve etkileşimden; beşinci ve son âyette ise hasetçi, kıskanç kişilerden kaynaklanabilecek kötülüklerden Allah’a sığınmak (ve her birisi hakkında maddî ve mânevî tedbirleri almak) emredilmiştir.

¥ Abdurrahman Çetin

FELSEFE

Varlık ve olayların sebeplerini, mahiyetlerini, oluşlarını, amaçlarını sistemli biçimde araştırıp yorumlayan düşünce disiplininin adı.

İslâm düşünürleri eski yunancada “hikmet sevgisi” anlamına gelen “philo-sophia” (filo-sofia)’nın arapça söylenişi olarak kullandıkları felsefe terimini çeşitli şekillerde tanımlamışlardır. ilk İslâm filozofu olan Ebû Yusuf Yakub b. İshak el-Kindî (ö. 252/866) felsefe teriminin başlıca altı anlama geldiğini belirtir. Bunlardan ilki yukarıdaki etimolojik anlamı yani “hikmet sevgisi”dir. Filozofun çalışması ve amacıyla ilgili ikinci tanıma göre felsefe “insanın gücü ölçüsünde Allah’ın fiillerine benzer fiiller gerçekleştirmesi”, üçüncü tanıma göre felsefe “ölüm çabası”, yani kişinin kötü duygularını öldürmek için çaba harcamasıdır. Kindî’nin daha köklü ve bilimsel felsefe tanımı şöyledir: “Felsefe, insanın gücü yettiği ölçüde tümel ve sürekli nesnelerin gerçekliklerini, mahiyetlerini ve sebeplerini bilme çabasıdır” (Bu tanımlar için bk. Kindî, Resâilü’l-Kindî el-felsefiyye, s. 172-173).

İslâm düşünce tarihinde felsefe yerine, çoğunlukla ayrı anlamda “hikmet” terimi de kullanılmıştır (bk. HİKMET). Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli vesilelerle hikmet ve hakîm (hikmet sahibi) kelimeleri kullanılmıştır. Gerek Kur’an’da (bk. el-Bakara 2/269) gerekse hadislerde (bk. et-Tirmizî, İlim, 114) hikmetin önem ve değeri vurgulanarak insanlar hikmet sahibi olmaya teşvik edildiğinden İslâm dünyasında, diğer bilimlerle birlikte felsefe de hızla gelişmiş, özellikle hicrî III-VII yüzyıllarda altın çağını yaşamış, ilki Kindî olmak üzere Fârâbî, Ebû Bekir er-Râzî, Ebu’l-Hasan el-Âmirî, İbn Sînâ, İbn Rüşd, Şihabeddin Sühreverdî el-Maktûl gibi pekçok filozof yetişmiştir. Ayrıca Gazzâlî, Fahreddin er-Râzî, İbn Haldun gibi birçok bilgin ile özellikle kelâmcı ve mutasavvıflar arasında yetişmiş düşünürler, akılcı filozoflara yönelttikleri eleştirileriyle felsefede değişik bakış açıları geliştirmişlerdir.

Felsefenin genellikle insanın iki temel yeteneğini konu edindiği kabul edilir ki bunlar “bilmek” ve “yapmak”tır. Buna göre felsefe bir yandan “Neyi bilebiliriz? Varlığın mahiyeti ve en temel sebebi nedir, ya da kimdir?” Diğer yandan “Neyi yapmalıyız? İnsana yaraşır davranış tarzları nelerdir?” sorularının cevabını araştırır. İslâm düşünürleri felsefenin bu iki temel kolundan birincisine “hikmet-i nazariyye” (teorik felsefe), ikincisine de “hikmet-i ameliyye” (pratik felsefe) demişlerdir. Şu halde felsefe hem varlığın ve evrenin sırlarını çözmeye, ilk Sebep’ten

(Tanrı'dan) başlamak üzere varlığı olabildiğince bütünlüğü ve derinliğiyle kavramaya ve böylece insanın yakalamaya muhtaç bulunduğu gerçeğe ulaşmaya çalışır hem de iyi, doğru ve güzel olanı bilmeyi ve bunları hayata uygulamayı amaçlar. Bu da öncelikle insanın kendisini tanımasıyla mümkün olur. Bundan ötürü bütün İslâm düşünürleri "ma'rifetü'n-nefs" diye ifade edilen "kendini tanıma"ya büyük önem vermişler ve bunu ahlâk felsefesinin temeli saymışlardır.

Ebû Bekir er-Râzî dışında hiçbir İslâm filozofu dine karşı olumsuz sayılabilecek bir tavır takınmamış, tersine bu filozoflar din ile felsefeyi uzlaştırmaya çalışmışlardır. İlk İslâm filozofu olan Kindî'nin felsefesinin temel amacı Allah'ın varlığını ve sıfatlarını isbat etmektir. Bu amaç diğer bütün İslâm filozoflarınca da gözetilmiştir. Özellikle Fârâbî'den sonra filozofların çoğu peygamberlik ve vahyi felsefî yoldan isbatlamaya büyük önem vermişlerdir.

Ancak filozoflar, mesleklerinin gereği olarak çalışmalarında akla öncelik verdiklerinden, iyi niyetlerine rağmen, ahlâkla ilgili olanlar dışındaki bazı konularda zaman zaman dinî nasslarla uzlaştırılması güç olan görüşler ortaya atmışlar ve bu durum, başta kelâmcılar olmak üzere diğer İslâm bilginlerinin sert tepkilerine yol açmıştır. Filozofları bu şekilde eleştirenlerin başında Gazzâlî gelir. İbn Rüşd'ün karşı eleştirilerine ve Gazzâlî'nin filozofları yeterince anlayamadığını, onları amaçlarının dışında yorumladığını belirtmesine rağmen, Gazzâlî'nin eleştirileri felsefeye büyük bir darbe vurmuş, bu ve daha başka sebeplerle İslâm dünyasında hicrî VI. yüzyıldan itibaren felsefe gerilemeye başlamıştır. Ancak Fahreddin er-Râzî, Seyfeddin el-Âmidî, Seyyid Şerif el-Cürcânî gibi bazı kelâm bilginleri, eserlerinde felsefe konularına geniş yer vermişlerdir. Bundan başka Şihabeddin Sühreverdî (el-Maktûl), İbn Tufeyl, Şehrezurî, Molla Sadreddin Şirazî gibi düşünürler "İşrâkîlik" adı altında nisbeten yeni bir felsefî akım geliştirirken, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, İbn Seb'în, Sadreddin Konevî gibi bazı mutasavvıf düşünürler de tasavvufu felsefî fikirlerle zenginleştirmişler ve bir tür tasavvuf felsefesi ortaya çıkarmışlardır.

İslâm filozoflarınca yazılan birçok eserin XII. yüzyıldan itibaren Batı dillerine çevrilmesiyle önde gelen birçok Batı düşünürü İslâm filozoflarından geniş ölçüde yararlanmış ve bu durum, Avrupa'da felsefe ve bilimlerin gelişmesinde çok geniş ölçüde etkili olmuştur.

¥ Mustafa Çağrıcı

Ferâiz (bk. ASHAB-I FERÂİZ, MİRAS)
Fesâd (bk. FÂSİD)

FESAT

Bozgunculuk, kargaşa, anarşi, kan dökme gibi toplumsal sıkıntı ve huzursuzluklara yol açan tutum ve davranışlar için kullanılan ahlâkla ilgili bir terim.

Kur'ân-ı Kerîm'de fesat (fesâd) kelimesi on bir âyette geçmektedir. Ayrıca otuz sekiz âyette isim ve fiil kalıplarında çeşitli türevleri kullanılmıştır. Hadislerde de fesat kelimesi ve türevlerinin kullanımı geniş yer tutar.

Kur'ân-ı Kerîm'de fesat kavramı genellikle İslâm'ın koymuş olduğu düzene aykırı

hareketlere kalkışma, özellikle toplumsal kanun ve kuralları ihlâl ederek toplumda düzensizlik, huzursuzluk ve kargaşa çıkmasına yol açma anlamını ifade eder. Fesadın, bireysel hayatı aşarak toplumsal bir boyut taşıması Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde genellikle "yeryüzünde fesat çıkarmak" şeklinde ifade edilir. Nitekim Allah'ın, kendilerine, yeryüzünde bir halife (insan) yaratacağını bildirdiği melekler "Orada fesat çıkaracak ve kan akıtacak birini mi yaratacaksın?" diye hayretlerini ifade etmişlerdi (el-Bakara 2/30). Başka bir âyette "İnsanların elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde fesat belirdi" buyurur (er-Rûm 30/41). Bazı Müfessirler bu âyette, fıtrî nizamın bozulmasının, gerek tabiattaki dengelerin gerekse sosyal düzenin sarsılmasının esasen insanların kendi ölçüsüzlüklerinden kaynaklandığına işaret edildiğini belirtirler. Âyetin bu anlamda yorumlanması, özellikle günümüzde belirgin hale gelen çevre sorunlarına ve ekoloji alanındaki düşüncelere ışık tutucu niteliktedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de fesat kavramının siyasi yönüne de dikkat çekilmiştir: "İnsanlardan öyleleri vardır ki, dünya hayatı hakkındaki söyledikleri senin hoşuna gider... Ancak o bir iş başına geçti mi, yeryüzünde fesat çıkarmak, ekinleri ve nesilleri bozmak için çalışır. Allah fesadı sevmez" (el-Bakara 2/204-205). Hz. Salih Semud halkına şöyle demişti: "Aşırılığa sapan, yeryüzünde fesat çıkarıp dirlik düzenlik vermeyenlerin emrine uymayın" (eş-Şu'arâ 26/151-152). Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah ve Rasulüne karşı savaşanlarla ve yeryüzünde fesat çıkaranlar" böylece hak düzeni bozanlar hakkında öldürme, asma, sürgün gibi ağır cezalar öngörülmüştür (el-Mâide 5/33). Bazı âyetlerde fesat sulh ve salâhın (barış ve toplumun iyiliği, İslâmi düzeni yaşatmanın) karşıtı olarak gösterilmiştir: "Onlara (münafıklara): Yeryüzünde fesat çıkarmayın, denildiği zaman, biz ancak ıslah edicileriz, derler; bilesiniz ki onlar fesatçıların ta kendisidirler, fakat bunun farkına varmazlar" (el-Bakara 2/11).

Hadislerde fesat kelimesi Kur'ân'daki anlamları yanında insanların aralarını bozmak, onları birbirine düşürmek anlamında da kullanılmıştır. Buna göre "İnsanların arasını bozmak, (toplumu) parça parça eder" (Ebû Dâvud, Edeb, 50). Bu sebeple Hz. Peygamber, insanların en zararlısının, dostlar arasında söz getirip götürerek onları birbirinden koparanlar olduğunu belirtmiştir (Müsned, VI, 459). (İbadetlerin ve hukukî işlemlerin geçersizliği anlamındaki "fesâd" kavramı için bk. FÂSİD).

¥ Mustafa Çağrıcı

FETÂNET

Peygamberlerin zeki, akıllı ve dikkatli olmaları anlamına gelen bir terim.

Fetânet, peygamberlerde bulunması gerekli (vacip) sıfatlardandır. Zıddı olan ahmaklık, peygamberler hakkında düşünülemez. Peygamberler son derece akıllı, zeki, dikkatli ve karşısındakini ikna gücüne sahip kimselerdir. Onlar zeki ve akıllı olmasalar hitap ettikleri kişileri ikna edemezler ve başarıya ulaşamazlardı. Bu durumda da peygamber göndermekteki hikmetlerden biri gerçekleşmemiş olurdu. Peygamberler, Allah'tan aldıkları vahyi sağlam bir şekilde bellerler ve bunları ümmetlerine aynen aktarırlar. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim'in putperest kavmiyle mücadelesini anlatan âyetler (el-Enbiyâ 21/62-67; el-Bakara 2/258),

peygamberlerin keskin zekâlı olduklarını ve ikna yeteneklerinin güçlülüğünü gösterdiği gibi, “Sana Biz Kur’ân’ı okutacağız ve asla unutmayacaksın” (el-A’lâ 87/6) âyeti de Hz. Muhammed (s.a.)’in inen âyetleri çok iyi belleyip asla unutmadığını yani Allah tarafından kendisine üstün bir zekâ ve hafıza yeteneği verilmiş olduğunu göstermektedir.

¥ Mehmet Bulut

FETİH SÛRESİ

Kur’ân-ı Kerîm’in 48. sûresi

Adını 1, 18, 27. âyetlerinde geçen “fetih” kelimesinden alır. “Fetih”; açmak, yardım etmek, zafer gibi manalara gelir. Medine döneminde, Hudeybiye dönüşünde nâzil olmuştur. 29 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılası elif harfidir.

Sûrenin fazileti hakkında Peygamberimiz, Hz. Ömer’e: “Bu gece bana bir sûre indirildi, ki o, bana, dünya ve içindekilerden daha sevimlidir” buyurmuş ve bu sûreyi okumuştur (Buhârî, Fedâilü’l-Kur’ân, 12; Müslim, Cihad, 97).

Bu sûrenin müslümanlar arasında önemli bir yeri vardır. Eskiden savaşa giderken ve savaş sırasında hem asker hem de halk tarafından çokça okunarak, sûrede vaad edilen zaferin tekrar gerçekleşmesi için dua edilirdi. Ayrıca kılıç, kalkan gibi savaş aletlerine de sûrenin ilk âyeti yazılırdı.

Bu sûrede, Hudeybiye olayı anlatılarak, tarafların düşünce ve davranışlarının tahlili yapılmakta, Peygamberimize ve müminlere müjdeler verilerek, Hak dinin bütün dinlere üstün geleceği bildirilmekte, ayrıca Rasûlüllah’ın ve ashabının özellikleri anlatılmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Hz. Peygamber yaptığı Hudeybiye antlaşmasıyla, düşmanlara İslâm devletinin varlığını resmen kabul ettirerek kesin bir diplomatik zafer kazanmıştır (âyet: 1).

* Allah Teâlâ, bu büyük fetih vesilesiyle, Peygamberimizin geçmiş ve gelecek bütün hatalarını bağışladığını, ona nimetini tamamladığını, onu dosdoğru bir yola ulaştırdığını ve yolundaki engelleri kaldırarak şanlı bir zafer verdiğini; ayrıca müminlere huzur indirdiğini ve cenneti bahşettiğini, münâfıklara ise azap ve cehennemi hazırladığını bildirmiştir (2-6).

* Göklerin ve yerin askerleri, görünen ve görünmeyen güçleri Yüce Allah’ındır (O, bunlarla inananlara yardım eder, inkârcı ve münâfıkları ise cezalandırır) (4-7).

* Hz. Muhammed (s.a.) şahid, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderilmiştir. Müminler, Allah’a ve Elçisine inanıp, gerekli destek ve saygıyı göstermeli, Allah’ı yüceltmelidir (8-9).

* Allah Elçisine verilen sözde durulmalıdır. Sözünde duranlara Yüce Allah yardım eder; kim de sözünden cayarsa, bu kendi aleyhine olur (10).

* Sûrenin bundan sonraki bölümünde, düşmandan korkup Hudeybiye seferine katılmayanların, Hudeybiye’de Allah Elçisine biat eden müslümanların, umre yapmalarına engel olan müşriklerin durumları anlatılıp tahlil edilmekte, müminlere müjdeler verilmektedir. Bu âyetlerde şu gerçekler de vurgulanmış olmaktadır: Münâfıkların söylediklerine inanılmamalıdır; onlar hep çıkar peşinde koşarlar. Allah’ın

vereceği yarar ve zararı kimse engelleyemez. İnkârcılara cehennem azabı vardır. Kör, topal, hasta vb. güçsüz ve özürlü kişilere cepheye gitme mecburiyeti yoktur. Allah, samimi müminlere her zaman yardımcıdır ve onları ödüllendirir. İnkârcılar yenilgiye mahkûmdur. Bir yere saldırı düzenlemek gerekirse, günahsız müminler kollanmalı, onların zarar görmesine sebep olunmamalıdır. Hz. Peygamber'in gördüğü rüyalar haktır, mutlaka gerçekleşir (11-27).

* Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.)'i kendi Elçisi olarak, Hak dini en üstün kılmak üzere göndermiştir. Hz. Peygamberin yanında bulunan müminler, kendi aralarında merhametli, inkârcılar karşısında şiddetlidir. Onların yüzlerinde secde nûru görülür. Onların çoğalıp güçlenmeleri (ektiği tohumun ürüne dönüştüğünü gören çiftçi nasıl sevinirse iyiliklerin çoğalıp yayılmasını isteyenler için öylesine) sevinç verici, inkârcılar için ise öfke uyandırıcıdır. Allah Teâlâ, inananlara mağfiret ve büyük mükâfat vaad etmiştir (28-29).

¥ Abdurrahman Çetin

FETRET

Fetret, sözlükte gevşeklik, dağılma, zayıflık, şiddet ve hiddetten sonra yumuşama ve sükûna kavuşma, kuvvetten sonra zayıflama anlamlarına gelir. Dinî bir terim olarak ise fetret, bir peygamberin vefatı ile ondan sonra gelen peygamber arasında geçen devreyi ve zamanı ifade eder. Bu terimin, özellikle İsa (a.s.) ile Muhammed (s.a.) arasında geçen dönemi belirtmek için kullanılması yaygındır. Vahiy meleği Cebrâil, Hira mağarasında Alak sûresinin ilk âyetlerini getirdikten sonra vahiy, bir süre (2 ile 3 yıl arasında) kesintiye uğramış daha sonra Müddessir sûresinin ilk âyetleri veya Duhâ sûresi inerek vahiy devam etmiştir. İşte ilk vahiyle ikinci vahyin gelişi arasında geçen 2-3 yıllık süreye de İslâm tarihinde fetret dönemi adı verilir.

Herhangi bir peygamber tebligatı ile karşılaşmamış fetret dönemi insanlarının durumunun ne olacağı konusu ise tartışılmıştır. Eş'arîye, Cebriye, Selefiye ile bir kısım Mâturîdî bilginleri de içinde bulunduğu çoğunluğa göre, fetret dönemi insanları hiçbir dinî hükümle yükümlü değildirler ve ahirette a'rafta olacaklardır (bk. A'RÂF). Mutezile'ye göre, iyiliğini bildikleri fiilleri yapmak, kötülüğünü bildikleri fiilleri terketmekle yükümlüdürler. Ebû Hanîfe ve İmâm Ebû Mansur el-Mâturîdî'nin de içinde bulunduğu bazı Mâturîdî bilginler böylelerinin sadece evrenin yaratıcısını var ve bir olduğunu tasdik etme yükümlülüğünün bulunduğu, başka şeylerden sorumlu tutulmalarının mümkün olmadığı kanaatindedirler.

¥ Osman Karadeniz

FETTÂH

Allah'ın isimlerinden.

Cenab-ı Allah'ın bu ismi, kapalı olan her şeyi açan, peygamberlerine ülkeleri açan, yol göstermek suretiyle her problemi çözen, hayır ve rahmet kapılarını açan, gayb ve rızık anahtarları kendinde olan, adaletle hükmeden, marifetiyle müminlerin kalbini açan anlamlarına gelir. Bu isim Kur'ân'da bir yerde geçer. Âyetin meâli şöyledir: "De ki: "Rabbimiz sonunda hepimizi toplar. Sonra aramızda adaletle hükmeder. Adaletle hükmeden (Fettâh), bilen ancak

O'dur" (es-Sebe' 34/26). Ayrıca birçok âyette "feth" kökünden fiil kalıplarıyla Allah'ın kapıları açan, fetih ve zafer ihsan eden ve adaletle hüküm veren olduğu bildirilir (el-Bakara 2/76; el-En'âm 6/44; el-A'râf 7/89, 96; el-Hicr 15/14; el-Fâtır 35/2; Feth 48/1). Fettâh ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinde de geçmekte olup (et-Tirmizî, Daavât, 82), fiili sıfatlar gurubunda yer alır.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Fetva (bk. MÜFTİ)

FEVAT

"Fevât" sözlükte bir şeyi elden kaçırmak ve yetişememek anlamlarına gelir. Dinî bir terim olarak fevât ise, Arafat vakfesinin vaktini geçirmek, vakfeye zamanında yetişememek demektir. Bütün mezhep imamları, Kurban bayramı gününün (10 zilhicce) fecri doğuncaya (tanyeri ağarıncaya) kadar Arafat'ta vakfeye duramayan kimsenin haccının fevt olduğu, yani o yılki haccı yapma imkânını kaybettiği hususunda görüşbirliği içindedirler. Bu duruma düşen bir kimsenin ("fâit") ihramdan çıkabilmek için izlemesi gereken yol, hangi hacca niyet etmiş olduğuna göre değişir. Şöyle ki:

a) İfrâd ve temettü haccı yapmak niyetiyle ihrama girmişse, umre yapmak suretiyle ihramdan çıkar. Çünkü ihrama giren bir kimse hac veya umre ibadetlerinden birini eda etmeden ihramdan çıkamaz. Haccını ise daha sonraki yıllarda kaza eder.

b) Kırân haccı yapmak niyetiyle ihrama girmişse:

1– Vakfenin vaktini geçirmeden önce umre tavafını ve sa'yini yapmışsa, ikinci bir umre daha yaparak ihramdan çıkar. Kurban kesmesi de gerekmez.

2– Vakfenin vaktini geçirmeden önce umre tavafını ve sa'yini yapmamışsa, umre ihramından çıkabilmek için önce bu tavafı ve 'sa'yi yapar. Daha sonra hac ihramı için ikinci defa tavaf ve sa'y eder. Bundan sonra tıraş olmak suretiyle ihramdan çıkar ve sonraki yıllarda yalnızca haccını kaza eder.

Kırân haccı ile ilgili olarak anılan bu hükümler, Hanefî mezhebine göredir.

Şâfiî mezhebine göre ise kırân haccına niyet eden kimse, daha sonraki yıllar hem haccı, hem de umreyi birlikte kaza eder ve kaza esnasında birisi haccın vaktini geçirdiği için, diğeri geçirdiği kırân haccı için, bir diğeri ise kaza etmekte olduğu kıran haccı için olmak üzere toplam üç kurban keser.

Gerekli araştırmayı yapmış oldukları halde insanların Arefe günü yerine yanlışlıkla bir gün önce veya sonra vakfe yaptıkları anlaşılırsa, hac geçerli sayılır.

¥ Salim Öğüt

FEY

Sözlükte, geri dönme, güneşin batıdan doğuya dönmeye başlayan gölgesi, örtme anlamlarına gelen "fey", İslâm hukuk terimi olarak, Gayr-i müslimlerden sulh anlaşmalarına dayanılarak (savaş yapmaksızın) alınan harâc, cizye gibi malları ifade eder.

Fey kelimesi terim anlamını Haşr sûresi (59), 6-10 âyetleriyle, Hz. Peygamber ve Hz. Ömer'in uygulamalarından almıştır. (Bu surenin 6. ve 7. âyetlerinde "efâe" fiili geçer ve bunlara "fey' âyetleri" denir.)

Hz. Peygamber h. 4. yılda Medine'de

Benî Nadîr yahudi kabilesini –kendisine suikast hazırladıkları ve yapılan anlaşmayı bozdukları için– 15 gün müddetle muhasara etmiş, sonunda Medine'den çıkıp gitmeleri şartı ile onlarla sulh anlaşması yapmıştır. Benî Nadîr'de ele geçen topraklar, bu olay üzerine nâzil olan Haşr sûresi 6-10 âyetlerinin hükümleri içinde Hz. Peygamber'e bırakılmış, o da bu topraklardan bir kısmını toprağı olmayanlara dağıtmış, kalanından sağlanan gelirleri aile fertlerinin geçimine ve savaş giderlerine harcamıştır.

Haşr sûresi 6-7. âyetlerde sulh yoluyla –at, deve sürmeden– elde edilen toprakların Allah'a, Peygamber'ine, hısımlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara ait olduğu, gelir dağılımının toplumda yaygınlaştırılması için servetin zenginler elinde birikip kalmaması gerektiği belirtilmekte, 8 ve 9. âyetlerde bu gelirlerden faydalanacaklar arasında fakir muhacir ve ensarın da bulunduğu zikredilmekte, 10. âyette de kıyamete kadar gelecek nesillerin milli gelirde payı olduğu hatırlatılmaktadır.

Hz. Ömer, halifeliği döneminde, ileri gelen sahabenin de görüşünü alarak fethedilen toprakları, fetheden askerlere dağıtmayıp, bu topraklara harâc ve yerli halka cizye vergisi koyarken –diğer gerekçelerin yanısıra– bu âyetlere de delil olarak dayanmıştır.

Haşr sûresi, 6-10. âyetleri ile Hz. Peygamber'in ve sahabenin uygulamalarını dikkate alan İslâm hukukçuları fey terimini benzer ifadelerle tanımlamışlar, bu gelirlerin, ganimetlerde olduğu gibi taksim edilip edilmeyeceğini tartışmışlardır.

Ebû Yusuf fey'i "... o bize göre arazinin harâcıdır (Ebû Yusuf, el-Harâc, s. 25-29) diye tanımlayıp; cizye, Gayr-i müslimlerden alınan gümrük vergisi ve Benî Tağlîb hıristiyanlarından alınan vergileri de fey kapsamına dahil etmiştir.

Ebû Ubeyd, İslâm devletinin gelir kaynaklarını 1– Fey, 2– Ganimetin humusu (1/5), 3– Sadaka (zekât) olmak üzere üç bölüme ayırmış ve fey gelirlerini açıklarken bunların harâc, cizye ve Gayr-i müslimlerden alınan gümrük vergisi olduğunu belirtmiştir.

Mâverdî de fey mallarını açıklarken, "Bunlar, harp yapılmaksızın veya (savaş ilişkisi içinde) hile, baskın veya öldürme yollarına başvurulmaksızın Gayr-i müslimlerden alınan mallardır; ki bunlar, onlardan alınan gümrük, harâc ve cizye mallarıdır" diye tanımlamıştır.

Fakihlerin çoğunluğuna (Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes ve Ahmed b. Hanbel'e) göre, fey gelirleri, ganimetlerde olduğu gibi taksim edilip 1/5'i (humusu) çıkarılmaz. Bu gelirlerin tamamı kamu yararına harcanır. Devlet başkanı, bu gelirlerin harcanmasında geniş yetki sahibidir; harcamalarda kamu hizmetlerinde önem sırasına dikkat eder; savunma giderlerine, bayındırlık hizmetlerine, devlet personel maaşlarına öncelik verir.

İmâm Şâfiî'ye göre ise fey gelirleri, taksim edilir; 1/5'i Haşr sûresi 7. âyette gösterilen hak sahiplerine, ganimet hükümleri içinde (bk. GANİMET) dağıtılır; kalan 4/5'i İmâm Şâfiî'nin bir görüşüne göre sadece savunma giderlerine, başka bir görüşüne göre ise kamu yararına olan her hizmete harcanabilir.

Fey gelirlerinin taksim edilmeyip tamamının kamu hizmetlerine, önem sırası

dikkate alınarak harcanması gerektiğini savunan birinci görüş tercihe şayan görülmektedir. Zira, kaynaklardaki bilgiler, gerek Hz. Peygamber'in ve gerekse onu takip eden yöneticilerin bu guruba giren gelirleri herhangi bir taksime tabi tutmadan kamu harcamaları için kullandıklarını ve âyette zikredilen hak sahiplerine öncelik verdiklerini göstermektedir.

¥ Mehmet Erkal

FEY-İ ZEVAL

Fey dönme anlamına gelir. Zeval ise, güneşin tam tepe noktasında bulunduğu zamandır. Gölgeler, güneşin doğmasından itibaren batı yönünde ve uzun iken güneşin yükselmesiyle birlikte kısalır ve zevalden sonra da doğu yönünde uzamaya başlar. İşte güneşin tam tepeden batıya meyletmesi anına "fey-i zevâl" denir. Bu öğle namazı vaktinin girdiği andır. Güneş tepede iken herşeyin gölgesi en kısa şeklindedir. Ancak bu kısalık bölgenin yerküre üzerindeki boylamına, dünyanın güneş karşısındaki mevsimlik eksen değişimine bağlı olarak düzenli bir değişme gösterir. Öğle ve ikindi namazlarının başlangıç vaktini belirlemede, güneşin yükseliş ve meylini gösteren gölge kısalması ve uzaması ölçü olarak alınmıştır. Bu her zaman ve yerde uygulanabilir kolaylıkta bir ölçü olduğu gibi, günlerin uzayıp kısalmasına göre namaz vakitlerinin değişimini de sağlar. Bir cismin gölgesi zeval vaktindeki gölgesi hariç, kendi boyu uzunluğuna ulaşınca öğle namazının vakti sona erer, ikindi namazının vakti girer. Bu fakihlerin büyük çoğunluğuna göredir. Meselâ bir metre uzunluğundaki bir çubuk dik olarak yere çakıldığında, zeval vaktindeki gölgesi yarım metre ise, gölge bir buçuk metre olduğunda öğle namazı vakti bitip ikindininki başlar. Buna "asr-ı evvel" denilir. İmâm-ı Azam ise, herşeyin gölgesinin fey-i zeval hariç, kendi boyunun iki katına ulaşması (sözgelimi, örnekteki çubuğun gölgesinin 2, 5 metre olması) vaktini ölçü alır. Buna da asr-ı sânî denilir. Çoğunluk ile İmâm-ı Azam arasındaki bu görüş farklılığından kurtulmak için, öğle namazının "asr-ı evvel" den önce, ikindinin ise "asr-ı sâni"den sonra kılınması tavsiye edilmiştir (ayrıca bk. VAKİT).

¥ Ali Bardakoğlu

FIKIH

"Fıkıh" (fıkh), sözlükte derinlemesine anlama, bir şeyin inceliklerini, içyüzünü kavrama ve derinliklerine ulaşma anlamlarına gelir. Bu kelimenin anlama ve kavrama mânalarına gelen diğer kelimelerden farkı, sathi veya genel biçimde değil, derinlemesine ve incelikleriyle anlamayı ifade etmesidir. Bazı sözlüklerde, Hûd 11/91 ve İsrâ 17/44 âyetleri delil gösterilerek, "fıkh"ın mutlak olarak "anlama" manasına geldiği ifade edilirse de, genellikle bilginler işaret edilen âyetlerde de (fiil şeklinde geçen) bu kelimenin "sıradan ve zahirî bir anlama"yı değil "incelikleriyle anlama ve kavrama"yı belirtmek için kullanılmış olduğu kanaatindedirler.

Terim olarak fıkıh, İslâm'ın, dinî, siyasi ve medeni hayatın bütün yönlerini kapsamına almak üzere kısaca "şer'î-amelî" diye nitelendirilen hükümlerini inceleyen ilim dalını ifade eder. Bu ilimde uzman olan kişiye "fakîh" denir.

Sosyoloji ilminin kurucularından olan

müslüman bilgin İbn Haldun'un belirttiği üzere, insanların toplum halinde yaşamaları kaçınılmazdır ve insanlar arasında sayısız ilişkilerin, dolayısıyla bu ilişkileri düzenleyen kuralların bulunması da bu zaruretin tabii bir sonucudur. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin 1. maddesinde bu hakikate şöyle işaret edilir. ".... Elhâsıl insan medeniyyü't-tab' olduğundan sâir hayvânât gibi münferiden yaşayamayıp bast-ı bisât-ı medeniyyet ile yekdiğere muâvenet ve müşârekete muhtacdır" (İnsan, yaratılışı itibariyle sosyal bir varlık olduğundan, diğer canlılar gibi tek başına yaşamayıp medeniyet sergisini yaymak suretiyle birbirine yardımcı olma ve ortak hareket etme ihtiyacındadır.) İşte toplum hayatını düzenleyen bu kurallara içtimâi hatt-ı hareket kaideleri (sosyal düzen kuralları) denir. Bu kuralların günümüz sosyal bilimcilerince yapılan taksimi içinde "hukuk kuralları" olarak nitelendirilenlerini inceleme görevi, İslâmî ilimler içinde "fıkıh" adı verilen ilmi disiplin tarafından üstlenilmiştir. Şu var ki, fıkıh, hukukun inceleme alanına giren tüm ilişkileri kendine konu edindiği gibi, kişinin Allah'a karşı olan ve dış dünyaya yansıyan vecibelerini (ibadetleri) de incelediği için, hukuktan daha kapsamlıdır.

"İslâm hukuku" tabiri ise, esasen Batı dillerinde yapılan İslâmoloji çalışmaları sırasında fıkıh eserlerinin içeriği dikkate alınarak kullanılan "droit musulman", "Islamic Law" şeklindeki terkiplerin tercümesidir. Buna göre, İslâm hukuku tabiri "fıkıh"ın tam karşılığı olarak kullanıldığında, hukukî ilişkilerin yanısıra ibadet hükümlerini de kapsamış olur; sadece İslâm'daki "hukuk" kurallarını belirtmek üzere kullanıldığında ise, fıkhın ibadetler dışındaki hükümleri ile sınırlı kalır. Öte yandan günümüz arapçasında "hukuk" karşılığı olarak "el-kânûn" ve "el-hukûk" kelimelerinin yanısıra "el-fıkıh" da kullanıldığı için, "İslâm hukuku"nu veya klasik anlamıyla "fıkıh"ı karşılamak üzere "el-fıkhu'l-İslâmî" terkibinin kullanımı yaygındır. Bir de, arapça hukuk eserlerinde "fıkıh" kelimesi, "doktrin"i (hukuk ilmini ve ilmî içtihatları) ifade eden bir terim olarak kullanılmaktadır. İslâm hukuku karşılığı olarak "eş-şerîa el-İslâmiyye" terkibinin kullanımı da yaygın olmakla birlikte, esasen "fıkıh" ve "şerî'a" kavramları eşanlamlı değildir (bk. ŞERİAT).

Başlangıçta İslâm'ın iki ana kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet'ten elde edilen bilgiler ve hükümler genel bir isimlendirme ile "ilim" ve "fıkıh" diye anılıyor ve dolayısıyla "fıkıh", tefsir, hadis, akaid gibi İslâmî ilimlerle bütün halinde bulunuyordu. Zamanla, her alana ait konuların zenginleşip, metod vb. yönlerden hususilik kazanması ile fıkıh da başlıbaşına bir ilim haline gelmiştir. Nitekim İmâm Ebû Hanîfe'den nakledilen "kişinin haklarını ve vecibelerini bilmesidir" şeklindeki fıkıh tarifi de, başlangıçta fıkıh kelimesi ile inanç, ahlâk ve amel ile ilgili hükümlerin birlikte kasdedildiğini gösterir. Daha sonra bu tarife "amel yönünden" kaydının eklenmesi ile fıkhın sahası daraltılmıştır.

Fıkıh ile ilgili eserlerde genel olarak benimsenen fıkıh tarifi, Şâfiî muhitinde ortaya çıkan şu tanımdır: "Fıkıh, ayrı ayrı herbir delilinden elde edilen şer'i-amelî hükümleri bilmektir." Bu tarifte, akıl, duyu organları, tecrübe vb. yollarla bilinen hükümler ile, akaid ve ahlâk çerçevesine giren hükümler kapsam dışı bırakılmak istenmiştir. Yine bu tarifte, fıkhın ilgili her bir delilden elde

edilen sonuçlar olduğuna işaret edilerek fıkıh, içtihat anlamında kullanılmıştır. Bu sebeple, ilk dönemlerde (usulcülerin anlayışına göre) "fakih" "müçtehit" ile eşanlamlı kabul edilmiş, fıkhî hükümleri etraflı biçimde hatta delilleri ile birlikte bilen fakat delillerinden hüküm çıkarma melekesini hâiz olmayan kişi için fakih kelimesinin kullanılması benimsenmemiştir. Fakat zamanla fıkhî hükümleri bilen veya fıkıh ilmi ile meşgul olan kişilere fakih denmesi yaygınlık kazanmıştır. Mecelle de 1. maddesinde "delillerinden elde etme" unsurunu belirtmeksizin "ilm-i fıkh mesâil-i şer'iyye-i ameliyyeyi bilmektir" şeklinde bir fıkıh tanımı vermiştir.

A– Fıkhın Tarihçesi

Fıkhın iki ana kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet'in Hz. Muhammed (s.a.) tarafından insanlığa tebliği m. 610-632 yılları arasına rastlayan 23 yıla yakın bir zaman dilimine yayılmıştı. Rasûlullah'ın ilâhî tebliği ilk önce ilettiği toplumda, insanların kendi elleriyle yaptıkları putlara tapması şeklinde sapık bir inanç hakimdi ve ahlâkî değerler açısından büyük bir çöküş yaşanmaktaydı. Bu sebeple İslâmiyet önce inanç ve ahlâk alanlarına yöneldi.

İslâmî öğretilerin doğru anlaşılabilmesi ve sağlıklı biçimde uygulanabilmesi için kuşkusuz İslâm tebliğinin bir bütün olarak düşünülmesi gerekir. Ancak, bu kapsamdaki hükümlerin tebliğinde izlenen metodun ve esas alınan öncelikler sıralamasının dikkate alınması da, bütünün iyi kavranması açısından önemlidir. Konuya bu açıdan bakıldığında İslâm tebliğinin farklı özellikler taşıyan biri Mekke dönemi diğeri Medine dönemi olmak üzere iki ana döneme yayıldığı görülür.

Gerçekten, Hz. Peygamber, Hicret'e kadar geçen oniki yılı aşkın süre içinde (Mekke döneminde) şirk ve sapıklıkla mücadele etmiş, insanların İslâm'ın inanç ve ahlâk esaslarına gönülden bağlanmaları için çaba harcamıştır. Bu dönemde inen Kur'ân-ı Kerîm âyetleri, kalplere tevhid inancını, yardımlaşma ve fazilet duygusunu yerleştirmeyi hedef alıyor, evrendeki varlık ve olaylar üzerinde düşünmeye yönlendiriyor, yer yer somut anlatımlarla hemen bu hayatın peşi sıra bir ahiret hayatının bulunduğunu vurguluyor, geçmiş toplumların tarihinden ibret levhaları gösteriyor; böylece daha sonra tebliğ edilecek hükümler sisteminin ruhunu ve külli esaslarını hazırlıyordu. Bu dönemde inen âyetlerde ameli hükümler pek nadirdi.

Hicretten önce Hz. Peygamber'in 12 kişilik Medineli bir gurupla yaptığı şu sözleşme, İslâm tebliğinin farklı özellikler taşıyacak yeni bir döneminin (Medine döneminin) başlayacağını göstermekte idi: "Refahta olduğu kadar sıkıntıda da, sevinçte olduğu kadar üzüntüde de dinlemek ve itaat etmek (ilk şarttır) ve Hz. Peygamber bizden üstün olacaktır. Kumanda kimde ise, ona karşı gelmeyeceğiz. Nerede olursak olalım gerçeği söyleyeceğiz. Allah yolunda kimsenin ayıplamasından çekinmeyeceğiz. Hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmayacağız. Hırsızlık yapmayacağız. Zina etmeyeceğiz. Çocuklarımızı asla öldürmeyeceğiz. Aramızdan kimseye iftirada bulunmayacağız. Hiçbir hak işte (Peygamber'e) itaatsizlik göstermeyeceğiz" (ayrıca bk. AKABE BİATLARI).

Medine dönemini başlatma yönündeki hazırlıklar Hicret ile noktalandı ve Hz. Pey-

gamber Medine'ye geldikten sonra, örgütlediği toplumun barış içinde yaşayabilmesini sağlayacak bir ahitname düzenleme işine öncelik verdi (çağımızdaki bazı araştırmacılar tarafından bu metin, yazılı anayasa olarak nitelendirilmektedir). Rasûlullah'ın bu girişimi, onun bu dönemde, ashabına ve tüm insanlığa hayatın dinî, siyasî ve medenî bütün yönlerine ait uygulamalı bir model ortaya koymakla görevlendirildiğini gösteriyordu. Sıra, Mekke döneminde oluşturulan sağlam inanç ve ahlâk temellerinin üzerine, dünyevî hayatı ahiret hayatı ile dengeli biçimde düzenleyecek bir sistemin sütunlarını oturtmaya gelmişti. İşte böyle bir süreç içinde ortaya konan fıkhî esaslar ve hükümler, daha sonra müstakil bir ilmin ve zengin bir hukuk hazinesinin ana malzemesini oluşturmuştur.

Hz. Peygamber hayatta iken, vahiy devam ettiğinden, karşılaşılan fıkhî meseleler doğrudan doğruya Rasûlullah'a arzedilir, konu hakkında ya âyet iner veya (vahyin başka bir şekli olan) Hz. Peygamber'in sünneti ile mesele çözümlenirdi. Diğer bir yol, Hz. Peygamber'in kendi içtihadına göre hükmetmesiydi. Esasen Rasûlullah'ın içtihadı vahyin kontrolünde olduğundan, onun ulaştığı sonuçların isabetsiz olması halinde, o şekli ile kalması düşünülemez ve –son tahlilde– bu hükümler de sünnet kapsamında sayılır. Rasûlullah'ın bu yola başvurmasının asıl önemli yönü ise, sahabeyi içtihada alıştırması ve özendirmiş olmasıydı. Nitekim Hz. Peygamber'in Muâz b. Cebel'i Yemen'e kadı olarak gönderirken ona yönelttiği sorulara aldığı cevap karşısındaki tavrı ve ifadesi bunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Aralarında geçen konuşma şöyle idi:

– (Önüne bir uyuşmazlık getirildiğinde) neye göre hüküm vereceksin?

– Allah'ın Kitabı'ndakine göre.

– Allah'ın Kitabı'nda bulamazsan?

– Peygamberinin Sünneti'ndekine göre.

– Peygamberinin Sünneti'nde de bulamazsan?

– Kendi görüşüme göre içtihat ederim ve meseleyi çözümsüz bırakmam.

Rasûlullah Muaz'ın cevaplarından derin bir memnuniyet duymuş ve şöyle demişti:

– Peygamberinin elçisini Peygamberinin hoşnut olduğu bu cevaba muvaffak kılan Allah'a hamdolsun (et-Tirmizî, Ahkâm, 3).

Hz. Peygamber dünya hayatına veda etmeden önce, müminlere şu uyarıda bulunmuştu: "Size iki emanet bırakıyorum, ki onlara sıkı sarıldığınız sürece doğru yoldan sapmazsınız: Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin Sünneti" (İbn Mâce, Menâsik, 84; Ebû Dâvud, Menâsik 56).

Kur'ân'ın nüzulü devam ettiğinden Rasûlullah hadislerin yazılmasını pek hoş karşılamıyordu. Yine Kur'ân ile karışabileceği endişesi ile Rasûlullah'ın vefatından sonra uzunca bir süre Sünnet'in tedvini (derlenmesi) yoluna gidilmemişti; fakat bu, hadislerin o dönemlerde hiç yazılmadığı anlamında değildi (bk. HADİS).

Kur'ân-ı Kerîm ise Rasûlullah'ın hayatında vahiy katiplerince titiz biçimde yazıya geçirilmiş bulunuyordu.

Hz. Peygamber'in vefatı ile, ashab-ı kiramın karşılaştıkları meseleleri doğrudan doğruya ona arzetme imkânı sona ermiş oldu. Fakat Rasûlullah'ın mektebinde yetişmiş ve daha önce bizzat onun tarafından

içtihada alıştırılmış oldukları için, yüzyüze geldikleri yeni meseleleri çözüme bağlamada güçlük çekmediler. Daha sonra fıkıh usulü bilginlerince teorisi ortaya konacak olan hüküm çıkarma (yorum ve boşluk doldurma) metodlarına göre fakat bunları nazari olarak ifade etme ihtiyacı duymaksızın karşılaştıkları meseleler için Kur'ân ve Sünnet'in ruhuna en uygun çözümleri bulmaya çalıştılar.

Sahabe döneminde fıkhın kaynakları ile ilgili en önemli gelişme olarak Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Ebubekir devrinde cem' edilmesi (biraraya toplanıp mushaf haline getirilmesi) ile, Hz. Osman devrinde kıraat farklılıklarının sakıncalarını ortadan kaldırmak üzere gerçekleştirilen komisyon çalışması esas alınarak istinsah edilmesi (çoğaltılması) ve bellibaşlı yerleşim merkezlerine gönderilmesi olayları anılabilir (bk. MUSHAF, KUR'AN-I KERİM).

Bazı yazarlar sahabe müçtehitlerini fıkıh faaliyetindeki yerleri ve verdikleri fetva sayısına göre guruplandırırlar. Buna göre, fetvaları büyük bir cilt kitap oluşturacak kadar çok olan, küçük bir cilt kitaba sığdırılabilecek kadar fetva vermiş olan, ancak bir kaç meselede fetva verdiği bilinen sahabiler şeklinde bir tasnif ortaya çıkmaktadır. Sahabe içinde içtihat faaliyetindeki ağırlığı itibariyle en çok şöhret yapmış yedi fakih şunlardır: Hz. Ömer (ö. h. 23), Hz. Ali (ö. h. 40), Hz. Ayşe (ö. h. 58), Zeyd b. Sabit (ö. h. 55), Abdullah b. Mes'ud (ö. h. 32), Abdullah b. Abbas (ö. h. 68), Abdullah b. Ömer (ö. h. 74).

Sahabe dönemini takip eden tâbiûn döneminde, sosyal şartlardaki değişiklikler, İslâm devletinin Hulefâ-i Râşidin zamanındakinden farklı bir yapıda oluşu gibi sebeplerle ve normatif ilimlerin oluşum seyrine uygun olarak fıkıh gitgide nazari bir renk kazanmıştır. Sahabe döneminden itibaren üstad ve muhit farklılığı sebebiyle belirmeye başlayan Hicaz ve Irak ekollerinin Sünnet malzemesi ve re'y içtihatı karşısındaki tavırları tâbiûn döneminde daha belirgin bir hale gelmiş, Hicaz ekolünün mensupları "ehl-i hadis" ve Irak ekolünün mensupları "ehl-i re'y" diye anılır olmuşlardır. Tâbiûn döneminde bu iki eğilimden birincinin önderi olarak tanınan bilgin Said b. el-Müseyyeb (ö. 94/712), ikincinin önderi kabul edilen bilgin İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714)'dir (bk. EHL-İ HADİS ve EHL-İ RE'Y).

Tâbiûn döneminde fıkhın kaynakları bakımından en önemli gelişme, Hulefa-i Râşidi'nin yolunu izlemeye çalışan Emevi halifesi Ömer b. Abdülaziz'in talimatı üzerine sünnetin tedvini (derlenip yazıya geçirilmesi) yönünde resmî bir adım atılmış olmasıdır.

Sahabe fakihlerinin hemen tamamı Arap olduğu halde, tâbiûn döneminde Arap olmayan çok sayıda fakih yetişmiştir. Bu cümleden olmak üzere, "mevâlî" (azatlılar) arasından da birçok büyük fakihin çıktığı görülmektedir.

Tâbiûn döneminde yetişen fakihlerin en ünlüleri arasında şunlar bulunmaktadır: a) Medine'de: Said b. el-Müseyyeb (ö. 94/712), Urve b. ez-Zübeyr (ö. 97/715), Hârice b. Zeyd (ö. 100/718), Ebubekir b. Abdurrahman (ö. 94/712), el-Kasım b. Muhammed (ö. 102/720), Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe (ö. 98/716), Süleyman b. Yesâr (ö. 107/725). Bunlar "el-fukahâ' es-seb'a" (Medine'nin yedi fakihi) diye şöhret yapmışlardır. b) Mekke'de: Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 115/713), Mücâhid (ö. 100/718). c) Basra'da: Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/728), Kâtâde (ö. 118/736). d) Kûfe'de: Alkame b.

Kays (ö. 62/682), Mesrûk b. el-Ecda' (ö. 63/683), İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714) e) Şam'da: Mekhûl (ö. 116/734).

Tâbiûn ve hatta sahabe döneminde bir kısım fıkıh meselelerini ihtiva eden kitapçıkların kaleme alındığı bilinmekle birlikte, bu dönemlerde fıkhın tedvin edilmiş olduğunu söylemek mümkün değildir. Tâbiûn dönemi bilginlerinden Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) "el-Mecmû' fi'l-fıkh" ismini taşıyan (ve bu müellife aidiyeti konusunda farklı görüşler ileri sürülmüş olan) eser bir yana bırakılırsa, kapsamlı ve sistematik fıkıh kitaplarının kaleme alınmaya başlaması "mezhep imamları dönemi"nde gerçekleşmiştir. Hummalı bir içtihat faaliyetine sahne olmasından dolayı bu dönemden (h. 2. ve 3. asırlar) "içtihatlar devri", "müçtehit imamlar devri" gibi isimlerle sözedilir ve bu dönem fıkhın kuruluş devri olarak kabul edilir.

İçtihat esaslarının belirlendiği ve nezih bir yarışma atmosferi içinde fıkha ilmî hüviyet kazandırılan bu dönemde yetişmiş bulunan büyük imam ve müçtehitlerin en ünlüleri şunlardır: Mekke'de: Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/813); Medine'de: Mâlik b. Enes (ö. 179/795); Kûfe'de: Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), İbn Ebî Leylâ (ö. 148/765), İbn Şübrüme; Bağdat'ta: Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Sevr (ö. 240/854), Dâvud ez-Zahirî (ö. 270/883), İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/922); Mısır'da: Şâfiî (ö. 204/820), Leys b. Sa'd (ö. 175/791); Basra'da: el-Hasan'ül-Basrî (ö. 110/728); Şam'da: Evzâî (ö. 157/774); Nişâbur'da: İshak b. Râhûye (ö. 238/853).

İçtihat metodları ve hüküm çıkarma usulü açısından kendilerine özgü görüşlerinin bulunması itibariyle müstakil birer müçtehit olan bu dönemin imamlarından pek çoğu sonradan tabileri kalmadığı için mezhep imamı olarak şöhret yapmamışlardır (ayrıca bk. HANBELÎ MEZHEBİ, HANEFÎ MEZHEBİ, HAVÂRİC, MÂLİKÎ MEZHEBİ, MEZHEP, ŞÂFİÎ MEZHEBİ, ŞÎA, ZAHİRÎ MEZHEBİ).

Müçtehit imamlar döneminden sonra, değişik âmillerin etkisiyle içtihat faaliyetinde duraklama başlamış, fıkhın kazaî içtihatlarla beslenmesine imkân veren bir ortamın oluşmaması, taklit anlayışının ve mezhep taassubunun derinleşmesi neticesinde fıkıh dinamizmini ve verimliliğini sürdüremez olmuştur (ayrıca bk. MEZHEP). Batı'daki kanunlaştırma hareketlerinin hızlanmasıyla, İslâm dünyasında da fıkha dayalı kanunlar yapılması fikri harekete geçmiş ve bu hareket başta Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye gibi önemli eserlerin ortaya konmasını sağlamıştır. Bunun yanısıra, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren İslâm dünyasında, içtihat müesesesinin işler hale getirilmesi ve fıkha değişen şartlara ayak uydurabilecek bir dinamizm kazandırılması gereğini savunan fikrî akım giderek güçlenmiş ve yayılmış, bu perspektifin hakim olduğu fıkıh çalışmaları yoğunluk kazanmıştır.

B– Fıkhın Sistematiği

Fıkıh eserlerinde incelenen konular genellikle iki ana bölüme ayırılır: a) İbâdât (kişinin Allah'a karşı vecibelerini düzenleyen hükümler) b) Âdât veya muâmelât (kişinin kişilerle olan münasebetlerini düzenleyen ve fıkhî müeyyidesi olan hükümler). Bu ayırımda muâmelât kavramı en geniş kapsamı ile kullanılmış olup, bu kavramın daha dar kapsamlı kullanımları da

vardır (bk. MUÂMELÂT).

Fıkıh eserlerinde konular, "kitab", "bâb", "fasıl" gibi ana ve alt başlıklar altında bir sistem dahilinde incelenmiş olmakla birlikte, hukukun kamu hukuku-özel hukuk şeklinde iki ana kola ve eşya hukuku, borçlar hukuku gibi dallara ayrılması yöntemi izlenmemiştir. Şu var ki, günümüz hukuk sistematiğinde bilinen (miras hukuku, ceza hukuku, aile hukuku gibi) birçok hukuk dalına ait hükümler birer bütün halinde incelenmiştir. Öte yandan, fıkhın oluşum tarzı, fıkıh müelliflerini, genellikle, suç teorisi, akit teorisi gibi hukukî teorilere yer verme ihtiyacı duymaksızın doğrudan doğruya fıkhî meselelerin çözümlerini ele almaya yönlendirmiştir.

C– Fıkhî Hükümler ve Kaynakları

Fıkıhta, bir davranışın Şâri' tarafından yapılmasının veya yapılmamasının istenmiş olması ve bu talebin bağlayıcılık derecesi açısından nitelendirilişini belirtmek üzere vacip, mendub, haram, mekruh ve mubah (Hanefîler'de bunlara ilaveten farz ve tahrimen mekruh) terimleri, meşru bir fiilin şer'an aranan unsur ve şartları taşıyıp taşımaması açısından nitelendirilişini belirtmek üzere de sahih ve bâtıl (Hanefîler'de bunlara ilaveten fâsid) terimleri kullanılır. Bu temel hükümlerin yanısıra, başka açılardan yapılan taksimlerle ortaya çıkan azimet ve ruhsat gibi hükümler de vardır (bk. HÜKÜM). Tazminat ve ceza hükümlerinin ise, –yerine getirilmesi ilgililer bakımından şer'an "gerekli" olduğundan– "vacip" çerçevesinde düşünülmesi uygun olur.

Fıkhî hükümlerin iki ana kaynağı Kitap (Kur'ân-ı Kerîm) ve Hz. Peygamber'in Sünneti'dir. Sahabi kavli ve şer'u men kablenâ gibi naklî deliller –nihaî tahlilde– bu iki kaynağın kapsamına katılabilir. Kıyas ve ıstıslah gibi deliller ise mahiyeti itibariyle birer kaynak değil, bu iki kaynaktan hüküm çıkarma metodlarıdır. İcmanın dayanağının nakli delil olması halinde bunu da birinci gurup içinde düşünmek gerekir. Dayanağı nakli delil olmayan icma ise toplu bir re'y içtihadı niteliği taşır. Fakat her iki halde, sonraki fakihlerce esas alınan icma, mahiyeti bakımından bir kaynak olmaktadır (ayrıca bk. DELİL).

D– İslâm Hukukunun Temel Özellikleri ve İlkeleri

İslâm hukuku, vahyin öncülüğünde ve kontrolünde re'y ve içtihada açık, hükümleri dünyevî yaptırımların yanısıra uhrevî yaptırımlarla desteklenmiş, yaptırım kavramını sadece caydırıcılık değil aynı zamanda özendirme fikrine de dayandıran, aklın yanısıra vicdanlara ve gönüllere de hitabeden bir hukuk sistemidir. Çağımız mukayeseli hukuk incelemelerinde hukuk sistemlerinin tasnifi yapılırken genellikle müstakil bir hukuk sistemi olarak ele alınan İslâm hukukunun, değişen hayat şartlarına ayak uydurabilme özelliğine sahip, gelişmeci bir hukuk sistemi olduğu ve hukukun umumî kaynaklarından birini teşkil ettiği, konuya ilişkin birçok uluslararası toplantının sonuç bildirisinde tasrih edilmiştir.

İslâm hukukunun aslî kaynaklarında tevhid inancına çağrı, kula kul olunmaması ve kul ile Allah arasına girilmemesi, kolaylaştırma, tolerans, itidal, insan kişiliğine, temel hak ve hürriyetlere saygı, hak dağılımında eşitlik ve dengenin birlikte gözetilmesi, devlet yönetiminde baskıcı değil şuraya dayalı bir anlayışın benimsenmesi

gibi ilkelerin önemi vurgulanmış; bunların ışığında fıkıh literatüründe bir çok alt prensip ve kural oluşmuştur.

E– Fıkıh Literatürü

Fıkıh literatürünün iki temel türü, “furûu’l-fıkh” ve “usûlü’l-fıkıh”tır. Furûu’l-fıkıh (furû’) eserlerinde, doğrudan fıkhî meselelerin çözümleri ele alınır. Bu türden kısaca “fıkıh” diye de sözedilir. Onun için, mutlak olarak fıkıh kitabı dendiğinde, bu türe dahil eserler anlaşılır. “Usûlü’l-fıkıh”ta ise, fıkhî çözümlerin kaynakları ve kaynaklardan hüküm çıkarma metodları incelenir.

Furûu’l-fıkıh eserlerinin ilk örnekleri –yukarıda işaret edilen “el-Mecmû’ fi’l-fıkıh” isimli kitap bir yana– mezhep imamları döneminde kaleme alınmıştır. Bunların başında Hanefî bilgin Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî’nin eserlerini, özellikle “el-Asl”ı, Mâlikî fıkhının temel kaynağı “el-Müdevvenetü’l-kübrâ”yı (kısa adı ile “Müdevvene”yi) ve İmâm Şâfiî’nin “el-Ümm” isimli eserini anmak gerekir (ayrıca bk. HANBELÎ MEZHEBİ, HANEFÎ MEZHEBİ, MÂLİKÎ MEZHEBİ, ŞÂFİÎ MEZHEBİ).

Usulü’l-fıkıh türünde günümüze ulaşan en eski eser İmâm Şâfiî’nin “er-Risâle”sidir (bk. USUL-İ FIKIH).

Fıkıh literatürünü zenginleştiren başka bir çok tür bulunmaktadır. Bunlar arasında, kamu maliyesi konularının ağırlıklı olduğu “el-Harâc” ve “el-Emvâl” kitapları, devlet yönetimi, anayasa ve idare hukuku konularının ağırlıklı yer tuttuğu “el-Ahkâmu’s-sultaniyye” kitapları, kavramlar ve meseleler arasındaki iltibasları gidermeyi hedefleyen “el-Furûk” kitapları, belgelerin tevsik usullerini (noterlik işlemlerini) konu edinen “eş-Şurût” kitapları, İslâm hukukunun genel kural ve ilkelerini inceleyen “el-Kavâid” kitapları, yargı ve yargılama usullerini konu edinen “Edebü’l-kadâ” (veya “Edebü’l-kadî”) kitapları, daha çok günlük hayatta karşılaşılan meselelere ilişkin hükümleri soru-cevap tarzında sunan “Fetvâ” kitapları önemli bir yere sahiptir.

¥ İbrahim Kâfi Dönmez

Fırka (bk. MEZHEP)
Fırka-ı Nâciye (bk. EHL-İ SÜNNET, MEZHEP)
Fısk (bk. GÜNAH)
Fıtır Sadakası (bk. FİTRE)

FITRAT

Allah’ın yaratma faaliyeti/fiili sonucunda ortaya çıkan, beşeri varlığın başlangıçtaki saf ve asli hali anlamına gelen ahlâkî-psikolojik bir terim.

Sözlükte ilk yaratılış, temiz ve asli tabiat anlamına gelen fıtrat, terim olarak, insan kişiliğinin çevre etkilerinden bağımsız olarak varolan özü, tohumu ve çekirdeği durumundaki temel unsuru, bütün insanlar için ortak ve genel olan yaratılıştaki gelişme ve oluşma kapasitesini ifade eder. Tek tek fertlerin geliştirdikleri kişilik özellikleri bu ortak fıtrattan beslenir.

Fıtratın bir farklı anlamı da âdet ve sünnettir. Geçmiş bütün peygamberlerin ve ilâhî dinlerin ittifakla doğru ve güzel bulup benimsedikleri ve müslümanların da yapmaları gerekli olan dinî âdet, alışkanlık ve uygulamalara da fıtrat denilir.

Bu kavram daha çok ve yaygın şekilde birinci anlamında kullanılır. İslâm’a göre insanın ilk yaratılış durumu, eksiklik ve

kusurlardan uzak, temiz ve günahsız, gelişme ve olgunlaşmaya hazır ve elverişli, insan olmanın ve insanca yaşamanın gerektirdiği bütün imkân ve özelliklerini bünyesinde taşıyan bir potansiyel tamlığa sahiptir. Bütün insanlar aynı, ortak ve kusursuz bir fıtrat ile dünyaya gelirler. İnsan fıtratında Allah'ın varlığını ve birliğini tanımaya doğru tabii bir eğilim vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu husus şöyle dile getirilir: "Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak dine, Allah'ın o fıtratına çevir ki, O, insanları bu fıtrat üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez.." (er-Rûm 30/30). İnsan dine kabiliyetli ve hazır olarak dünyaya gelir. Din duygusu fıtrî bir duygudur ve ilk yaşlardan itibaren gelişmeyi beklemektedir. Bu duyguya şekil veren, gelişmesine, geçici veya bütünüyle körelmesine etki eden, kişinin içinde büyüdüğü çevre, özellikle aile çevresidir. Hz. Peygamber'in şu hadisi bu gerçeği açıklar: "Her doğan fıtrat üzere doğar; sonra ana-babası onu yahudi, hıristiyan, mecûsi (hatta müşrik) yapar.." (Buhârî, Cenâiz, 79, 80, 93; Kader, 3; Müslim, Kader, 6).

İslâm bilginlerine göre gözün görevi görmek olduğu gibi fıtratın görevi de Allah'ı tanımak ve O'na kul olmaktır. Henüz dış tesirlerin etkilemediği ve bozmadığı bir fıtratın yönü hayra, iyiye, Allah'ın birliğini tanımaya yöneliktir. Ancak nasıl herhangi bir hastalık ya da engel sebebiyle geçici veya sürekli olarak gözün görmesi mümkün olmuyorsa, fıtrat da gerçek hedefinden uzağa düşebilir. Fıtrat, dış etkilerin mahiyetine göre her türlü şekle dönüşmeye ve içinde yaşadığı çevreye göre şekillenmeye hazır bir esnekliğe sahiptir. Genel bir psikoloji kanunu olarak insan kişiliği, doğuştan getirilen özelliklerle, içinde yaşanılan çevrenin etkileşimi sonucunda bir yapı kazanır. İnsandaki dinî istidat ve yetenek için de aynı durum sözkonusudur. Çocuk doğuşta tabii bir şekilde dindar olarak doğmaz; fakat o, dinî bakımdan tamamen boş da değildir. Çocukta büyük bir dinî hazırlık vardır. Her insan Allah'a inanmaya ve dinî bir hayat yaşamaya elverişli olarak dünyaya gelir. İnsan, kendini yaratan Rabbinin varlığını tanımaya uygun bir fıtratla yaratılmıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de A'râf sûresinin (7), ilk yaratılış anında Allah ile insan arasındaki temsili bir "sözleşme" den söz eden 172-173. âyetleri bu hakikati dile getirir (bk. BEZM-İ ELEST). Din duygusu insan fıtratının temel bir özelliği olmakla birlikte, bu kendiliğinden ve otomatik olarak uyanıp gelişmez. Çünkü insanda hazır ve maddi mahiyette mevcut bir Allah inancı değil, insanı bu inanca götürecek kabiliyet ve imkânlar vardır. İnsan kendi iç dünyası ya da kendi dışındaki dünya üzerinde derinlemesine bir araştırma ve düşünmeye koyulduğunda yahut Kur'ân-ı Kerîm'de de belirtildiği gibi çaresizlik ve sıkıntı içerisinde bocaladığı bir anda bu duygunun belirtileri açıkça gözlenmektedir (bk. Yunus 10/12-2, 22, 23; el-En'âm 6/63-64; Lokman 31/32; ez-Zümer 39/49). Fakat bu tabii eğilimin kişilik çapında yapılanması ve kalıcı bir davranış özelliği halini alması, içten ciddi bir arayış ve çabayla birlikte, uygun bir çevrede dinî eğitim-öğretimin yol göstericiliğinde gerçekleşebilir. Nitekim Hz. Peygamber, birçok cana kıydıktan sonra bundan pişmanlık duyup tevbe etmek isteyen insana, o dönemdeki peygamberin çevre değiştirmeyi tavsiye ettiğini belirtir.

Çocuğun konuşmaya başlayıncaya kadar

fıtratını koruduğunu bildiren hadis (bk. Müsned, IV, 24) ilmî bir hakikati ifade etmektedir. Zira çocuğun konuşmaya başlamasıyla birlikte, ana-babasının kendisine telkin ettiği inanç sistemine göre şuuru ve kişiliği şekillenmeye başlar. Çünkü dil, ana-baba ve onların temsil ettiği kültür değerleriyle ilişki kurmanın en önemli vasatısadır. Dil aracılğı ile fikirler, inançlar ve değerler aktarılmakta, ailede yaşanan bütün manevi hayat dile yansımaktadır. Konuşmaya başlayan çocuk, o âna kadar kendisine telkin edilenleri telaffuz etmeye başlar ve ana-babasının dinine ilk adımı atar. Bununla birlikte her toplumda bazı müstesna şahsiyetler vardır ki, bunlar, içinde yaşadığı toplumun inanç ve değerlerini reddederek, farklı bir yönde din değiştirebilmekte ya da bütün olumsuz şartlara rağmen fıtratındaki inanma kabiliyetini canlı bir şekilde koruyup geliştirmektedir (bk. Yunus 10/106; el-Hac 21/31; el-Beyyine 98/4).

Fıtratın belirleyici bir özelliği varsa da zorlayıcı bir etkisi yoktur; o daha çok dış etkilere göre değişik şekiller alır. Fıtratta, Allah'ın varlığını ve birliğini tanımaya, fazilet, hayır ve güzelliğe, nefsini korumaya, ilim ve araştırmaya doğru bir eğilim olsa da, bunun aksi yönde gelişme de gösterebilir. Çocuk doğuşta temiz ve selim yaratılışlıdır; fakat iyiye olduğu kadar kötüye de yönelebilecek özellikler taşır. Bu bakımdan özellikle insandaki öfke, şehvet, menfaat gibi çeşitli eğilimlerin de varlığını dikkate alan İslâm ahlâkçıları, dinî ve ahlâkî kurtuluş için tek başına fıtratın yeterli olmadığını, doğru bir dine, peygambere ve ayrıca insanın aklını ve iradesini geliştirmek için içten bir çaba ve gayret göstermesine ihtiyaç bulunduğunu belirtmişlerdir. İnsan, iradesini hangi yönde kullanırsa, Allah onu o yöne yöneltir (bk. en-Nisâ 4/115; el-Enfâl 8/53; er-Ra'd 13/11); insan ancak yapıp ettiklerinin karşılığını görür (bk. et-Tûr 52/16). Bundan dolayı, fıtratı koruyacak ve geliştirecek olan dindir. Din, fıtratı değiştirmek için değil, fıtrattaki saf ve temiz yapıyı geliştirmek içindir. Din de sadece fıtrattan kaynaklanmaz; o, insanüstü ilâhî bir vahiy olarak insanlık hayatına katılır. Böylece din ve fıtrat birbirini tamamlamış olur.

¥ Hayati Hökelekli

FİCAR SAVAŞLARI

İslâm'dan önce cahiliye devrinde bazı Arap kabileleri arasında haram aylarda meydana gelen iç savaş.

Cahiliye devrinde sık sık kan davalarına ve kabileler arası iç savaşlara rastlanırdı. Bunlardan dördü, savaşılması uygun olmayan haram aylarda (Eşhur-i hurum) meydana geldiği için Ficar savaşları diye anılır.

Kabilelerin kendilerine özgü barış ayları vardı. Mudar kabilesi için recep ayı, Rebîa kabilesi için Ramazan ayı, Hicaz bölgesindeki kabileler için ise zilkade, zilhicce, muharrem ve recep ayları sulh ve sükûn ayları idi. Bu aylarda panayırlar kurulur, her kabile ticarî ilişki amacıyla güvenlik içinde seyahat ederdi. Bir de Hz. İbrahim zamanından beri hac ibadeti bu aylardan zilhicce ayında yerine getiriliyordu. Bu sebeplerle Mekke'ye büyük kalabalıklar gidip geliyordu. Bu aylara mahsus olan iç barış, İslâm'dan önce dört defa bozuldu.

Birinci Ficar savaşı Kinâne ile Hevâzin kabileleri arasında meydana gelmiş, fakat zorlu bir savaş olmamıştır. İkinci Ficar savaşı Kureyş ile Hevâzin arasında olmuş,

şiddetli çarpışmalardan sonra barış yapılmıştır. Kinâne ile Hevâzin kabilelerini tekrar karşı karşıya getiren üçüncü Ficar savaşı için hazırlıklar yapılmışsa da, son anda büyük bir çarpışmadan dönülmüştür. Bu savaşların en şiddetlisi dördüncüsü olup, Kureyş-Kinâne ittifakı ile Kays-Aylan kabileleri arasında olmuştur. Ebû Talip, haram ayların saygınlığının ihlal edildiği gerekçesiyle Haşim oğullarının bu savaşa katılmasını arzu etmemiştir. Ancak, Kureyş'e bağlı diğer bazı kollar "Haşimoğulları uzak durursa biz de katılmayız." deyince onlar da Abdülmuttalip'in oğullarından Zübeyr başkanlığında bu savaşa katılmak durumunda kaldılar. Hz. Peygamber de Abdülmuttalip oğullarını temsilen bu savaşa amcalarıyla birlikte katıldı. Kalkanla düşman oklarını karşıladığı gibi, onları toplayıp amcalarına vermek suretiyle onlara yardım etti. Sonunda Utbe b. Rebîa'nın girişimiyle taraflar arasında barış gerçekleştirildi. Bu savaş Fil olayından yirmi yıl sonra (591) meydana geldiğine göre, bu esnada Hz. Muhammed (s.a.)'in yirmi yaşında olması gerekir (İbn Sa'd, Tabakât, I, 128).

¥ Hüseyin Algül

FİDYE

"Fidye" sözlükte, ihsanda bulunmak ve bedel vermek gibi anlamlara gelir. Fıkıh terimi olarak ise fidye, şunları ifade eder:

1– Oruç tutmaya güç yetiremeyen yaşlı ve hasta kimselerin, farz ve vacip oruç borçlarından her bir günün orucuna karşılık fakirlere verdikleri para veya yiyecek,

2– Hac ibadeti yerine getirilirken bir mazerete binaen hac menâsikine aykırı yapılan bir davranışa karşılık tutulan oruç, fakirlere verilen sadaka veyahut kesilen kurban,

3– Düşmandan alınan esirlerin serbest bırakılması karşılığında alınan, ya da düşmanın elinde bulunan müslüman esirlerin serbest bırakılmasını sağlamak üzere verilen mal veya para demektir.

A– Oruç Fidyesi

Oruç tutmaya gücü yetmeyen yaşlıların, tutamadıkları oruca karşılık fidye vermeleri gerekir. Bu, İslâm dininin müslümanlara getirdiği bir kolaylık hükmüdür. Bunun delili, "(Oruç tutmaya) gücü yetmeyenlerin ise, bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermeleri gerekir" (el-Bakara 2/184) meâlindeki âyettir. Oruç tutmaya gücü yetmeyenler, farz ve vacip olan oruç borçlarından her bir günün orucuna karşılık bir fakiri sabahlı, akşamlı doyururlar. Fidyeyi nakit (para) veya mal olarak da verebilirler. Fidye ramazanın başında da sonunda da verilebilir.

İyileşmesi umulmayan hastanın da hastalığı süresince tutamadığı oruçlar için fidye vermesinin farz olduğu konusunda görüşbirliği vardır. Çünkü böyle bir hastaya oruç tutmak farz değildir. İyileşme ümidi bulunmayınca orucu kaza etmekten sürekli olarak aciz sayılır. Bu yüzden onun durumu çok yaşlı kişilere benzer.

Bir kimse ramazanda oruç tutamaz da, sonra tutabilecek duruma gelirse kaza eder, fidye veremez, yani fidye vererek orucunu ödemiş olmaz. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler'e göre bir kimse kazaya kalan oruçları daha sonra kaza etmesi gerektiği gibi, bunlar için fidye vermesi de gerekir. Hanefîler'e göre ise bu kimse kaza orucunu özürlü-özürsüz geciktirse bile, fidye vermez, sadece kaza eder. Şâfiîler'e göre fidyesi verilmeyen oruç için her sene fidye

vermek gerekir. Mâlikîler'e ve Hanbelîler'e göre ise bir orucun tek bir fidyesi vardır; senelerin tekrarı ile fidye yükümlülüğü tekerrür etmez.

Fidyenin miktarı, fıtır sadakasının aynıdır (bk. FİTRE). Fidye verecek olan kimse o günün rayicinden fidyesini verir. Bu, fakirin eline yiyecek maddesi veya para olarak verilmesi halindedir. Eğer fidye para olarak değil de, yedirme (it'âm) şeklinde olursa o zaman fakirin her iki öğünde de doyabildiği kadar yemesi esastır ki, bu kişiden kişiye değişebilir. Ancak, fidyenin para olarak verilmesi daha iyidir. Çünkü fakir, bununla başka ihtiyaçlarını da görebilir. Fidyeyi para olarak ödemek isteyen kimsenin hali vakti yerinde ise: "Kim gönülden iyilik yaparsa, bu kendisi için daha hayırlıdır" (el-Bakara 2/184) âyetine göre fidyeyi, fitre miktarının en üst rayicinden vermesi tavsiye edilir.

Fidye vermeye veya fakiri doyurmaya gücü yetmeyenler, Cenab-ı Hakk'a dua ve istiğfar ederek, O'ndan affını isterler.

Hanefîler'e göre yolculuk veya hastalık sebebiyle veya özürsüz olarak Ramazan orucunu tutmayan kimse, bu oruçları kaza etmeden ölürse, tutamadığı günler için fidye verilmesini vasiyet etmiş ise, onun adına mirasçıların, ölünün malının üçte birinden, her bir güne karşılık bir fidye vermeleri gerekir. Ölenin bu yönde vasiyeti bulunmadığı takdirde mirasçıların fidye verme mecburiyetleri yoktur. Şâfiî mezhebine göre ise, böyle bir kişinin, ister vasiyet etsin, ister etmesin terekesinin tamamından kazaya kalmış oruçlarının fidyesi verilir. Bu işleme ıskat-ı savm adı verilir (bk. ISKAT).

B– Hacda Fidye

Hac ibadeti esnasında ihramlı kişinin hasta veya başından rahatsız olup, bir mazerete binaen başını tıraş etmesi, dikişli elbise giymesi, koku sürünmesi, tırnaklarını kesmesi gibi ihram yasaklarına aykırı bir davranışta bulunması halinde, fidye vermesi gerekir. Çünkü ihramlı olan kimse, böyle davranışlarıyla hacda yapılması yasak olan fiilleri işlemiştir. "İçinizde hasta olan veya başından rahatsız olan varsa fidye olarak ya oruç tutması veya sadaka vermesi yahut kurban kesmesi gerekir" (el-Bakara 2/194) âyetinde fidyenin oruç tutarak

eya sadaka vererek ya da kurban keserek yerine getirileceği belirtilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.) hacda başından rahatsız olan Ka'b b. Ucre'ye: "Başını tıraş et, üç gün oruç tut veya altı fakiri akşamlı sabahlı doyur yahut kurban kes" (Müslim, Hac, 10) buyurmuştur. Böylece hacda belli bir mazeret sebebiyle ihramda iken traş olması gereken kimsenin bu üç şekilden biri ile üzerine vacip olan fidyeyi yerine getirebileceği ifade edilmiştir.

Hacda hangi davranış ve ihlallerin fidyeyi gerektireceği konusunda ise fıkıh mezhepleri arasında bazı görüş ayrılıkları vardır (ayrıca bk. CİNAYET, HAC, İHRAM).

C– Esir Fidyesi

İslâm fıkıh bilginleri, düşmandan alınan esirlerin bir mal karşılığında serbest bırakılıp bırakılamayacağı veya müslüman esirlerle değiştirilip değiştirilemeyeceği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Hanefî mezhebinde tercih edilen görüşe göre, düşmandan alınan esirlerin para veya bir mal karşılığında serbest bırakılması, düşman kuvvetini güçlendirmek anlamına

gelir. Bu yüzden düşmandan alınan esirler para karşılığında serbest bırakılamaz. Ancak müslümanların para veya mala ihtiyaçları varsa, o takdirde bu işlem câiz olur. Şâfiîler'e göre ise, düşmandan alınan esirleri büyük bir mal karşılığında serbest bırakmak câizdir. Nitekim Bedir savaşında alınan esirlerden bir kısmı para mukabilinde serbest bırakılmıştı. Esirlerin fidye karşılığında serbest bırakılacağını kabul eden İslâm bilginleri bu konuda, "... (Esirleri) savaş sona erince de artık ya karşılıksız veya fidye karşılığı salıverin.." (Muhammed 47/4) meâlindeki âyeti delil olarak göstermektedirler.

Düşman birliğinde bulunan müslüman esirlerin, para veya mal karşılığında kurtarılmalarını sağlamanın câiz olduğu konusunda fıkıh bilginleri arasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Aynı şekilde fıkıh bilginleri karşılıklı esir değişiminin cevazı noktasında da görüşbirliği içindedirler. Ancak bir rivâyete göre Ebû Hanîfe bunun câiz olmadığı kanaatindedir.

¥ Mehmet Şener

FİİL

Kişinin sonuç doğuran olumlu veya olumsuz bütün davranışları.

Sözlükte iş, etkinlik ve eylem anlamlarına gelen fiil, genellikle canlı cansız bütün varlıkların, kasıtlı veya kasıtsız davranışlarının tümünü ifade etmek için kullanılır. Buna göre fiil, kasıt ve niyete dayalı davranış demek olan amelden daha kapsamlıdır. Fiil, kişinin sonuç doğuran iradî etkinliği, kişinin irade ile yaptığı iş anlamında da kullanılır ki bu durumda amel ile eşanlamlı olmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in pekçok âyetinde de, fiilin amel ile aynı anlamda yani insana yükümlülük getiren, onu sorumluluk altına sokan, dünya ve ahirette ceza veya mükafata konu olan davranışlar için kullanıldığı görülür.

İnsanın biri zorunlu diğeri iradeli olmak üzere iki tip fiilinden söz etmek mümkündür. Zorunlu fiiller, solunum, kalp atışı ve midenin sindirimi gibi refleks (zaruri) hareketler olup, bu fiillerin oluşumunda insan iradesinin hiç bir rolü yoktur. İrade dışı meydana gelen bu hareketlerin fiil diye isimlendirilmesi insanda meydana gelmesinden ötürüdür. İnsanın zorunlu fiillerinin yaratıcısının Allah Teâlâ olduğunda, insan iradesinin bunlarda herhangi bir rolünün bulunmadığında bazı istisnai görüşler bir yana, bütün İslâm mezhepleri fikir birliği etmişlerdir. İradeli fiiller ise, yazı yazmak, oturup kalkmak, kitap okumak, namaz kılmak, iyilikte bulunmak gibi insan iradesi, isteği ve tercihi ile meydana gelen, sonucunda kişiyi sevap almaya hak kazandıran veya azap görmeye müstehak kılan fiillerdir. Bid'at mezheplerinden Cebriye bu tür fiillerinde de insanın rolünden söz edilemeyeceğini, onun bu işleri yapmaya mecbur olduğunu ileri sürerken; Mutezile, insanın, iradeli fiillerinin yaratıcısı olduğunu, bu fiillerin Allah'ın yaratması ile meydana geldiğinin kabulü durumunda insanın sorumluluğunun ortadan kalkacağı kanaatını benimsemiştir. İki aşarı uç arasında orta bir yol takip eden Ehl-i sünnet bilginleri ise, insanı yaratan Allah Teâlâ olduğu gibi insanın iradeli fiillerini de O'nun yarattığı, kulun irade ve seçme gücünü sarfederek fiilini kazandığı (bk. KESB), bu sebeple de kulun fail olduğu görüşündedirler. Çünkü bu fiil iradenin o yöne çevrilmesi ile mey-

dana gelmiştir. Ehl-i sünnet'e göre kul, hür iradeye sahiptir (bk. İRADE). Bu hür iradenin fiilin meydana gelişinde etkisi vardır. Fakat fiillerin yaratıcısı Allah'tır. Allah, kulların iradeli fiillerini, onların irade ve seçimlerine uygun olarak irade eder ve yaratır. Bunun böyle olması, Allah'ın, fiilleri kulların irade ve seçimlerine göre yaratmaya mecbur ve zorunlu olduğundan değil âdetullah ve sünnetullah adı verilen tabiat kanunlarını bu şekilde düzenlediğindendir. Buna göre fiili seçmek ve tercih etmek (kesb) kuldan, bu seçim ve tercihe uygun biçimde yaratmak (halk) Allah'tandır (kul kâsib Allah hâlıktır). Kul iyi veya kötü yönden hangisini seçer, iradesi ile bu iki yönden hangsine yönelirse Allah onu yaratır. Allah'ın kendisine vermiş olduğu irade ve güç ile herhangi bir işi yapıp yapmamakta hür olan insan iyilik yapmışsa mükafatını, kötülük yapmışsa cezasını görecektir. Kulun fiillerinden sorumlu oluşunun dayanağı bu seçme gücüdür. Ehl–i sünnet, kulların bütün fiillerinin yaratıcısının Allah olduğu görüşünü özellikle şu delillere dayandırır: 1– "Allah her şeyin yaratıcısıdır" (ez-Zümer 39/62), "Yaratan yaratmayan gibi midir?" (en-Nahl 16/17), âyetlerinde Allah kendisini yaratıcı olmakla övmüştür. Yaratıcılık kendine özgü olmasaydı, Allah kendisini bu sıfatla övmezdi. Ayrıca birinci âyette geçen "her şey" kapsamına insanın kendisi girdiği gibi fiil, davranış ve hareketleri de girmektedir. 2– "Bizzat kendinizi de iş işlemenizi de Allah yaratmıştır" (es-Sâffât 37/96) âyetinde insanların iradeli fiillerinin yaratma yönü Allah'a nisbet edilmiştir. 3– "Hiç yaratan bilmez mi? O her şeye nüfuz eden, her şeyden haberdar olandır" (el-Mülk 67/14) âyetinde yaratıcının yaratılacak şeyin bütün inceliklerini önceden bilmesi yaratma gücüne sahip olmanın gereği olarak belirtilmiştir. İnsan yaptığı ve yapacağı fiillerin ayrıntılarını ve inceliklerini bilemeyeceği için yaratıcı olmakla nitelenemez. O halde insan ancak fiilini seçer, gerekli gücünü sarfeder; Allah da ezelî ilmi ile bildiği bu seçime göre irade eder ve iradesi doğrultusunda yaratır.

İnsanın fiilleri, iyi-kötü, güzel-çirkin, hayır-şer, ma'rûf-münker, tâat-ma'sıyet şeklinde nitelendirilir. Allah'ın rıza, sevgi ve sevabına konu olan insan fiillleri, iyi, güzel, hayır, ma'rûf ve tâat diye, yerme ve cezasına konu olan insan fiilleri de kötü, çirkin, şer, münker ve ma'sıyet diye anılır (bk. HÜSÜN-KUBUH).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Fikir (bk. DÜŞÜNCE)

FİL OLAYI

İçinde iri bir fil olan güçlü bir ordu ile Kâbe'yi yıkmak üzere gelen Ebrehe'nin ilâhî bir ceza ile perişan hale düşürülmesi.

Hıristiyan Bizans ile Habeşistan, Güney Arabistan'da bir uydu devlet kurmak istiyordu. Bu amaçla Habeş hükümdarı Adhamatun m. 525 yılında Güney Arabistan'ı istilâ için Eryad komutasında yetmiş bin kişilik bir ordu gönderdi. Bu ordu, bölgede, varlığını sürdüren Himyerî Krallığı'na son verdi ve bölge, Habeşistan'a bağlı valilerle idare edilir oldu. İlerleyen zaman içinde Yemen valiliğine gelen Ebrehe, hıristiyanlık adına bazı faaliyetler yaparak hükümdarın gözüne girmek istiyordu. Bu cümleden olarak San'â'da el-Kulleys adlı

son derece gösterişli bir kilise yaptırdı. Bu bina, aslında, Kâbe'ye karşı duyulan rekabet duygusundan hareketle yapılmış ve hiçbir masraftan kaçınılmamıştı. Binanın yüksekliğinden dolayı bu adı almış olan kilisede Yemenli Araplar zorla çalıştırılmış, Belkıs harabelerindeki kıymetli taşlar getirilmiş, sütunların üstü altın veya gümüşle kaplanmış, yer döşemelerinde renkli mermerler kullanılmış, böylece binaya göz kamaştırıcı bir özellik kazandırılmıştı. Bundan sonra Ebrehe, kademeli olarak, çeşitli metodlarla Arapları Kâbe'ye gitmekten alıkoyup ziyaret için onları el-Kulleys'e çekmek istedi. Ancak, hıristiyan Araplar dışında hiçbiri bu kiliseyi ziyarete gelmiyordu. Üstelik bir arap bir gece kiliseye girerek çeşitli yerlerini pislemişti. İşte bu olay üzerine fevkalade hiddetlenen Ebrehe, Habeş hükümdarıyla da haberleşerek Kâbe'yi yakıp yıkma kararını aldı. Hazırladığı ordusunda iri bir fil de bulunduğundan dolayı Kâbe'ye karşı yapılan bu girişime Fil Vak'ası denilmektedir.

Fil ordusu, Ebrehe komutasında, kuzeye doğru harekete geçti. Çeşitli yörelerden geçerken gerek Yemen bölgesindeki, gerekse Has'am bölgesindeki direnişleri kırıp Tâif'e kadar geldi. Bu esnada Sakîfli Mes'ud b. Muattib, halkı adına Ebrehe'ye gidip Lât putuna dokunmaması karşısında kendisine rehberler vereceğini söyledi. Ebû Zigal bunlardan biriydi. Mekke'ye yaklaşan Ebrehe bir öncü birlik yolladı. Bu askerî birlik, Mekke otlaklarında otlayan hayvan sürülerini toplayıp getirmişti. Bu durum, Kureyş ve müttefiklerinde bir mücadele arzusu doğurmuşsa da Habeş ordusunun çok kalabalık olması onları bu düşüncelerinden vazgeçirdi. Şehri terkedip dağlara tırmanmayı düşündüler.

Ebrehe, Hunata adlı birini Mekke'ye elçi gönderdi. Gönderdiği habere göre o, kendisine direnmeyenlere dokunmayacaktı; gayesi, Kâbe'yi yıkmaktan ibaretti. Bu durumu, huzuruna gelecek Mekkeli bir başkan ile görüşecekti. Mekkelilerin başkanı olarak Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalip gitti. Ebrehe, onu yanına oturttu ve isteğini sordu. Abdülmuttalip, otlaklarından toplanıp kaçırılmış olan develeri geri istedi. Ebrehe, Abdülmuttalip'in Kâbe'yi tahrip etmemesi yolunda ricada bulunup yalvarmasını beklerken, onun sadece develeri istemesini tuhaf karşıladı. Bunun üzerine Abdülmuttalip şöyle dedi: "Ben ancak develerin sahibiyim. Beyt'in sahibi ise Allah'tır ve O, Beyt'ine yönelen yıkma teşebbüslerini elbette önleyecektir".

Abdülmuttalip, develeriyle dönerken Ebrehe "Kâbe'yi yıkmaktan beni kimse engelleyemez" diye bağırıyordu. Abdülmuttalip, şehre gidip, olan biteni ahaliye anlattı, son defa Kâbe'yi tavaf etti ve Ebrehe ordusunu Allah'a havale edip dağlara tırmandı; bütün halk böyle yaptı.

Ertesi sabah Ebrehe, ordusunu Kâbe'yi yıkmak üzere harekete geçirdi. Fakat Fil, diğer yönlere koştuğu halde, Kâbe yönüne bir adım bile atmıyordu. Fil sürücülüğünde usta olan nice kimseler onu Kâbe'ye doğru yürütmek için uğraştı fakat sonuç alamadı. Bu esnada Cenab-ı Allah deniz tarafından kırlangıç büyüklüğünde kuşlar gönderdi. Bunlar, gagalarında taşıdıkları küçük taşları Ebrehe ordusunun üzerine dalış yaparak atıyorlardı. Ebrehe'nin askerleri bu ilâhî ceza karşısında şaşkına döndüler ve perişan oldular. Ebrehe de bundan nasibini almıştı. Kendisine atılan taşlardan isabet

aldı ve San'â'ya kadar vücudundan lime lime etler döküldü. Adeta bir iskelet haline geldi. Ebrehe, muzaffer bir komutan olarak dönmeyi hayal ettiği şehre girerken acı bir şekilde ölmüş ve tarihe ibret olarak geçmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in 105. sûresi bu olayı anlatır. Meâlen şöyledir: "(Ey Muhammed!) Kâbe'yi yıkmaya gelen fil sahiplerine Rabbının ne ettiğini görmedin mi? Onların düzenlerini boşa çıkarmadı mı? Onların üzerine sert taşlar atan sürülerle kuşlar gönderdi. Sonuçta onları, yenilmiş ekin gibi yaptı" (el-Fîl105/1-5).

Böylece maddî gücüne çok güvenen ve hiç yenilmeyeceğini sanan Ebrehe ordusunu semâvî bir âfet perişan edip yere serdi. Fil ordusu için dehşet verici olan bu olay, Mekkeliler için de ibretler içeriyordu. Zira bu ilâhî yardım, esasen o sıralarda Kâbe'yi putlarla doldurmuş olan Mekkeliler'i himaye için gelmiş değildi; aksine Beyt'i temizleme ve onun şanını yüceltme görevini ifa etmek üzere dünyaya gelmesi yaklaşmış olan Hz. Muhammed'in çağrısını doğrulayıcı bir belge niteliğindeydi. Nitekim bu olaydan yaklaşık elli gün sonra dünyaya gelmiş olan Hz. Muhammed (s.a.), peygamberlik görevini ifaya başlayıp Fil sûresini okuduğu zaman bu olayın görgü tanığı olan pek çok kişi karşısında duruyordu. Bu sebeple Fil olayı Hz. Muhammed (s.a.)'in peygamberliğini doğrulayan delillerden biri sayılmıştır.

¥ Hüseyin Algül

FİL SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 105. sûresi

Adını, ilk âyetinde geçen "fîl" kelimesinden alır. Mekke'de nâzil olmuştur. 5 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılası lâm harfidir.

Peygamberimizin doğumundan yaklaşık 50 gün önce, Yemen valisi Ebrehe güçlü bir ordu ile, Kâbe'yi yıkmak için bir saldırı düzenledi. Fakat Yüce Allah buna izin vermedi. Gayelerine ulaşamadan, kuşların attığı küçük taşlarla perişan oldular. Orduda filler de bulunduğu için bunlara ashab-ı fîl (fil sahipleri) denildi (bk. FİL OLAYI).

İşte, sûrede bu olay özlü bir şekilde anlatılmakta ve böylece, Yüce Allah'ın kendi evi Kâbe'yi koruduğu gibi, Elçisi Hz. Muhammed'i de koruyacağı, ona cephe alan inkârcıları hiç ummadıkları bir şekil ve yöntemle cezalandıracağı, bundan ibret almak gerektiği de vurgulanmış olmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Kureyşliler, kendileri için maddî ve mânevî kazanç kaynağı olan Kâbe'yi, zorbalardan koruyan Allah'ın bu lütfunu hatırlamalı, O'na ve Elçisine iman edip, nankörlük etmemelidir (âyet: 1-5).

* Kâbe Allah'ın evi, müminlerin kıblesidir; bu bakımdan kutsaldır, dokunulmazdır. Yüce Allah, Kâbe'ye zarar vermek isteyenleri cezasız bırakmaz (1-5).

* Yüce Allah, Kâbe'yi koruduğu gibi, Elçisi Hz. Muhammed'i de korur, ona cephe alan inkârcıları ise cezalandırır (1-5).

¥ Abdurrahman Çetin

FİRÂŞ

Firâş sözlükte yatak, döşek anlamına gelir. Hz. Peygamber'in nesep konusuna ilişkin bir hadisinde evlilik içi cinsel ilişkiyi

belirtmek üzere, geçen bu kelime (msl. Buhârî, Büyû', 3, 100), İslâm aile hukukunda nikah ve evlilik bağını ifade eden bir terim olarak kullanılagelmiştir (ayrıca bk. NESEP).

¥ Heyet

Firavun (bk. MUSA)
Firdevs (bk. CENNET)
Fiten (bk. FİTNE)

FİTNE

İnsanların ve toplumların huzurunu kaçırıp, anlaşmazlıklar, kavgalar, bir millet veya ümmet topluluğunu ihtilâle, sıkıntı ve belaya düşüren teşebbüsler. Dünyadaki imtihan esnasında veya bu imtihanın so–nucunda ahiret hayatında çekilen sıkıntılar.

Sözlükte imtihan, sınama demek olan fitne kelimesi mecazi olarak karışıklık, ihtilâl, günahkârlık, sapıklık ve azgınlık, bir kimseyi azdırmak, küfür, ayrılık, savaş, anlaşmazlık ve çatışma, bela ve azap gibi anlamlarda da kullanılır. Çoğulu "fiten"dir

İslâmî kaynaklarda fitne terimi çoğunlukla toplumdaki bütün insanların huzur ve düzenini sarsan, kişileri birbirine düşürüp düşman kamplar halinde bölen yıkıcı faaliyet için kullanılır. Fitnenin doğuracağı zararlı sonuçlar belli kişi ya da guruplarla sınırlı kalmayıp, bütün bir toplumu etkisi altına alır. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm'de: "(Öyle) bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz" (el-Enfâl 8/25) anlamındaki âyet, insanları bu konuda tedbirli olmaya çağırmaktadır. Fitnenin zararı geneldir; bir fitne ortamında, doğrudan doğruya bu olaylara karışsın karışmasın, günahkâr ya da masum herkese düşen bir pay vardır. Buna göre en büyük fitne, milli birliği bozan ve ülkenin sosyal düzenini sarsan anarşi, ihtilâl, yıkıcı ve bölücü hareketlerdir. Vatan savunmasından kaçmak, bütün bir milletin açıkça dinden dönmesi ve küfür içine girmesi, zalim devlet büyüklerine karşı doğru yola getirici öğütler vermeyip, onlara dalkavukluk yapılması da birer fitnedir. Hatta, bir imamın namazı çok uzatarak insanların sabır ve tahammül sınırını aşması, halka, onların anlayamayacağı çapraşık ve kapalı bir dil ile hitap etmesi de fitne sayılmıştır.

İslâm'a göre fitne çıkarmak ya da ona sebep olmak büyük bir suç ve günahtır. İnsanların huzur ve düzenlerini, birlik ve anlaşmalarını hiçbir dinî ya da milli fayda gözetmeksizin bozmaya çalışmak, hiçbir şekilde tasvip edilmeyen bir davranış tarzıdır. İnsanlara inançlarından dolayı baskı yapmak, hakaretlerde bulunmak, vatanından kovup çıkarmak, onların hukukunu çiğnemek, maddi ve manevi varlığını ortadan kaldırmak gibi tehlikeli sonuçlara yol açan fitneyi Kur'ân-ı Kerîm, "öldürmekten daha büyük, daha şiddetli" bir felaket olarak nitelendirir (bk. el-Bakara 2/191, 217).

Önemli olan, fitnenin uyanmaması için toplumdaki bütün fertlerin zamanında sorumluluklarını gereği gibi yerine getirmeleridir. İyiliği emredip kötülükten sakındırmak, milli bünyeyi güçlendirici tedbirler almak, dinî inanç ve yaşama hürriyetini tam anlamıyla sağlamak, bilgi ve kültür seviyesini yükselterek yanlış inanış ve taassubun önüne geçmek, maddi problemleri çözmek gibi tedbirlerle fitne ortamının doğması önlenebilir. Ancak herhangi bir şekilde fitne oluştuğu ve karşı koyma im-

kânı bulunmadığı durumlarda mümkün olduğu ölçüde sessiz ve fitne ortamından uzak kalmak, Hz. Peygamber'in tavsiyesidir (bk. Buhârî, Fiten, 9, 14, 15).

Öte yandan, fitne kelimesi İslâmî kaynaklarda, dünyadaki imtihan esnasında başa gelen sıkıntılar veya imtihan vesilesi kılınan şeyler ile bu imtihanın sonucunda ahiret hayatında karşılaşılan zorluklar ve azap için de kullanılır. Meselâ "kabir fitnesi" terkibinde olduğu gibi kabire, mala ve kadına nisbet edilerek fitne kelimesinin, yine, kıyamet alametleri için "fiten" kelimesinin kullanılması bu anlamdadır. Bu anlamıyla fitne kelimesi değişik türevleriyle Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde geçmektedir. Meselâ "fitne" kelimesi Enbiya (21) sûresinin 35. âyetinde hayır ve şer ile "deneme" anlamında, Zâriyât (51) sûresinin 14. âyetinde ahirette cehennem ehlinin karşılaşacağı "azap" anlamında, "fetene" fiili Bürûc (85) sûresinin 10. âyetinde müşriklerin inançlı kişilere yaptığı "işkence"yi belirtmek üzere, Tevbe (9) sûresinin 126. âyetinde ve Ankebut (29) sûresinin 2. âyetinde imtihan etmek, denemek anlamında kullanılmıştır.

Yine "fitne" kelimesi ve "fetene" fiili Kur'ân-ı Kerîm'de şaşırtmak (msl. el-Mâide 5/41) ve saptırmak, alıkoymak (msl. el-Mâide 5/49) anlamlarında da kullanılmıştır.

(İnsanın dünyada zorluk ve sıkıntılar ya da geniş imkânlar ile denenmesi hakkında bk. İMTİHAN).

¥ Hayati Hökelekli

FİTRE

A– Fitrenin Tanımı ve Mahiyeti

"Fıtr", sözlükte orucu açmak, "fıtra" da yaratılış anlamına gelir. Türkçede "fitre" şeklinde söylenen "fıtır sadakası" dinî bir terim olarak şöyle tanımlanabilir: Fitre, Ramazan bayramına kavuşan ve temel ihtiyaçlarının dışında belli bir miktar mala sahip olan müslümanların kendileri ve velâyetleri altındaki kişiler için yerine getirmekle yükümlü oldukları malî bir ibadettir.

Fıtır sadakasına baş zekatı, boyun zekâtı ve beden zekâtı da denmektedir. Bu isimlendirmeler onun şahsa bağlı, şahıs başına konmuş bir malî yükümlülük olması özelliğine dayanmaktadır.

Fıtır sadakası, Ramazan orucunun farz olduğu hicrî 2. yılda, zekâttan önce teşrî' kılınmıştır. Dinî bir yükümlülük oluşunun dayanağı hadislerdir. Bu hadisler aynı zamanda Hz. Peygamber devri fıtır sadakası uygulamalarını da göstermektedir.

Abdullah b. Ömer'in rivâyetine göre: "Hz. Peygamber (s.a.) fıtır sadakasını bir sâ' (ölçek) hurma ve bir sâ' arpa olmak üzere köle, erkek, kadın, küçük ve büyüklere farz kılmış ve insanlar (bayram) namazına çıkmadan önce verilmesini emretmiştir" (bk. Buhârî, Zekât, 76).

Bu konuda Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen bir rivâyet de şöyledir: "Biz fıtır sadakasını, Rasûlullah devrinde yiyecek maddelerinden bir sâ', veya hurmadan bir sâ', veya arpadan bir sâ', yahut keşten bir sâ' olarak verirdik (Buhârî, Zekât, 74).

Yukarıdaki hadislerin yanısıra hemen bütün kaynaklarda fıtır sadakası ile ilgili ben-

zer anlamda başka hadisler de nakledilir.

Bu konudaki hadislerin değerlendirilmesi ile dört fıkıh mezhebinde fıtır sadakası emrinin kesin ve bağlayıcı bir yükümlülük içerdiği sonucuna varılmıştır. Ancak böyle bir durumda farz ve vacip terimlerini eşanlamlı kullanan ve hükmün dayanağını oluşturan delilin zannîlik ve katîliği arasında fark gözetmeyen Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler fıtır sadakasının farz (=vacip) olduğunu söylemişlerdir.

Hanefîler ise, ilgili hadislerin rivâyet yollarını dikkate alarak fıtır sadakasının farz değil, vacip olduğu görüşüne varmışlardır. Hanefîler'e göre farz, kesin delil ile sabit olan hüküm, vacip zannî delil ile sabit olan hükümdür. Ancak vacip de farz gibi bağlayıcı bir dinî talebin gerekli kıldığı sonucu ifade eder. Bunun için Hanefîler'e göre de fıtır sadakası, yerine getirilmesi gerekli malî bir ibadettir. İfa edilmezse ahirette ceza görülecektir. Bu konuda fakihlerin çoğunluğu ile Hanefîler arasında görüş birliği vardır (bk. FARZ, HÜKÜM, VACİP).

İşaret edilmelidir ki, bazı Mâlikî bilginlerin hadislerdeki ifadelerden fitre hakkında "vacip-sünnet" şeklinde bir sonuç çıkardıkları nakledilirse de güvenilir Mâlikî fıkıh kaynaklarında bunun lafızcı bir yaklaşım olduğu ve fitrenin bağlayıcı bir dinî vecibe teşkil ettiği hususunda hemen bütün İslâm bilginlerinin fikir birliği ettikleri belirtilmektedir.

B– Fitrenin Önemi ve Yararları

Abdullah b. Abbas'dan rivâyet edilen bir hadiste fıtır sadakasının vücubunun hikmeti şöyle açıklanır: Rasûlullah (s.a.), oruçluları gereksiz ve çirkin sözlerinden (günahlarından) arındırmak ve yoksullara gıda temini için farz kılmıştır" (Ebû Dâvud, Zekât, 17).

Hadiste de belirtildiği gibi fıtır sadakası, oruç tutan müslümanın, oruçluya yakışmayan davranışlarla zedelenen ibadetinin eksikliklerini tamamlar, aynı zamanda yoksulların bayram sevincine katılmalarını sağlar.

Fıtır sadakası –zekattan farklı olarak– geniş bir mükellef kitlesi tarafından yerine getirilir. Bu sayede her müslüman, yoksul din kardeşine malî yardımda bulunmanın sevincini yaşar, devamlı bağış almanın ezikliğinden bir an için dahi olsa kurtulur. Ramazan boyu tuttukları oruçlarla ruh yapıları güçlenen fakirler, maddî yönden de güç kazanarak zenginlerle birlikte ve aynı coşku ile bayrama iştirak ederler. Karşılıklı sevgi ve kardeşlik bağları pekişir; böylece toplumda kaynaşma, paylaşma ortamı oluşur.

C– Fitre Sadakası ile İlgili Temel Terimler

(Fitrenin Vücub Sebebi, Rüknü ve Şartları)

a) Fitrenin vücub sebebi:

Vücub sebebi, vaciplik hükmünün varlığına temel teşkil eden durum demektir.

Fıtır sadakasının vücub sebebi, ilgili hadislere dayanılarak "sağ olma" (sağ olarak Ramazan bayramına kavuşmuş olma) şeklinde belirlenmiştir. Bu yüzden, fıtır sadakası, fıkıh eserlerinde "baş"a izafe edilerek "zekâtü'r-re's" (baş zekâtı) şeklinde anılmıştır. Bir başka anlatımla, fıtır sadakası yükümlülüğü, Yüce Allah'ın kişiye (ve velâyeti altındakilere) canını bağışlamış olmasına karşılık bir şükran davranışı olmak üzere konmuş bir hükümdür. Bu sebeple

fıtır sadakası türkçede “can-baş sadakası” diye de anılır. Ayrıca bu ibadet o yılın oruç farizasını edâ edebilen müslüman bakımından, bunu nasip etmesinden ötürü Ulu Yaradanı’na şükürde bulunma anlamı da taşır. Nitekim Şâfiîler Ramazan orucunu fitrenin ikinci bir vücub sebebi saymışlardır. Ancak fıtır sadakasının vacip olması için Ramazan orucunu tutmuş olmak şart değildir.

b) Fitrenin rüknü:

Rükün, kendisine fıkhî sonuç bağlanan bir olayın meydana gelmiş sayılabilmesi için bulunması zorunlu olan ana unsur veya unsurlar demektir. İbadetin geçerliliği için rüknün bulunması da kaçınılmaz bir şart olmakla beraber, rükün, (tek ise) amelin mahiyetini oluşturduğu yahut (birden fazla ise) amelin mahiyetinden bir parça olduğu için sıhhat şartlarından ayrı olarak incelenmiştir.

Fıtır sadakasının rüknü, onu fakire “temlik” suretiyle vermek, belirlenen fitreyi fakirin mülküne geçirmektir. İbâha yoluyla, yani mülkiyet hakkının sonuçlarından olan dilediği şekilde tasarrufta bulunma imkânını vermeksizin yedirme ve giydirme gibi sadece yararlanma yahut tüketme imkânı sağlayan bir yolla fitre ödemesi yapılamaz.

c) Fitrenin şartları:

aa) Fitrenin vacip olmasının şartları (vücub şartları):

Vücub şartı, sebebi meydana gelmiş olan hükümle yükümlü sayılmak için aranan şartları ifade eder. Daha önce belirtildiği üzere (Ramazan bayramı vaktinde) sağ olarak bulunma fıtır sadakasının vücub sebebidir. Ancak sebebin bulunması, söz gelimi kendi ihtiyaçlarını dahi karşılayamayan fakir bir müslümanın belirtilen vakte sağ olarak kavuşması onun fıtır sadakası yükümlüsü olduğunu göstermez. Yükümlü sayılmak için bazı şartların bulunması gerekir ki, bunlar fıtır sadakasının vücub şartlarıdır.

Bu şartlar “D– Fitre ile Yükümlü Kişiler” başlığı altında görülecektir.

bb) Fitrenin geçerli olmasının şartları (Sıhhat Şartları):

Sıhhat şartı, bir ibadetin geçerli olarak yerine getirilmiş sayılması için gerekli şartları ifade eder. Fıtır sadakasının geçerlilik şartları, dinen belirlenmiş miktarı vaktinde ve ehline fitre niyeti ile temlik etmek şeklinde özetlenebilir.

Bu şartlar “E– Fitreyi Ödeme Vakti”, “F– Fitrenin Miktarı ve Ödeme Şekli”, “G– Fitre Verilebilecek Kişiler” başlıkları altında görülecektir.

D– Fitre İle Yükümlü Kişiler

Fıtır sadakası ile ilgili hadisler, genel olarak bütün müslüman fertler için fıtır sadakası ödenmesi gereğini belirtmektedir. Bununla birlikte, bir kimsenin ister kendisi ister kendi dışındaki kişiler bakımından fıtır sadakası yükümlüsü sayılması için bulunması gereken şartlar (vücub şartları) ve bu şartların kapsamı ile ilgili olarak mezhepler arasında içtihat farklılıkları vardır. Şöyle ki:

a) Müslüman olma şartı:

Fıtır sadakasının vacip sayılması için yükümlünün müslüman olması gerektiği hususunda İslâm bilginleri fikir birliği içindedirler. Ancak, Şâfiî mezhebinde sahih kabul edilen bir görüşe göre, Gayr-i müslim bir kimsenin müslüman olan kölesinin ve bakmakla yükümlü olduğu müslüman

yakınının fitresini ödemesi gerekir. Öte yandan Hanefî bilginlere göre bir müslüman, Gayr-i müslim olan kölesinin fitresini vermekle de yükümlüdür.

b) Mal varlığı şartı:

Hanefîler'e göre fıtır sadakası yükümlüsü sayılmak için kişinin varlıklı olması gerekir. Varlıklı olma ölçüsü, zekatta olduğu gibi nisap miktarına, yani 20 miskal (85 gr.) altın veya 200 dirhem (595 gr.) gümüş kıymetine denk mala sahip olmaktır. Yine zekâtta olduğu gibi temel ihtiyaçlar (havâic-i asliye) bu miktarın dışındadır. Ancak zekâttan farklı olarak, fıtır sadakasının vücubu için sahip olunan malın artıcı (nâmî) özellikte olması (bk. NEMA) ve üzerinden bir yıl geçmiş bulunması (hevelân-ı havl) gerekmez.

Bir başka anlatımla, Hanefîler'e göre, meskeni, ev eşyası, elbiseleri, bineği, silahı ve ailesinin bir yıllık geçim masrafları ile borçları dışında artıcı nitelikte olsun olmasın 85 gr. altın değerinde malı olan kimse –bu mala sahip olduktan sonra bir yıl geçmiş olma şartı da aranmaksızın– fıtır sadakası ile yükümlüdür.

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre ise, fıtır sadakasının vücubu için zenginlik ölçüsü olan nisaba malik olmak şart olmayıp, zengin fakir her müslüman fitre ile yükümlüdür. Ancak bu bilginlere göre fıtır sadakası yükümlülüğü için kişinin, temel ihtiyaçlarının yanısıra bayram günü ve gecesine yetecek kadar azığa sahip olması şarttır. Hatta Mâlikîler'e göre, ödeyebilme umudu varsa, kişi borç alarak fitre vecibesini yerine getirmelidir.

Fıtır sadakası ile yükümlü olan kimse sahip olduğu malı kaybetse veya bu mal nisabın altına düşse de fitre yükümlülüğü sona ermez. Fakat fitre borcu olan bir mükellef ölürse –Hanefîler'e göre– bu borç terekesinden ayrılıp ödenmez; ancak mirasçıları kendiliklerinden öderlerse bu iyi olur. Fakihlerin çoğunluğuna göre ise terekeden fitre borcu ödenmelidir.

c) Ehliyet şartı:

Fakihlerin büyük çoğunluğuna göre, fıtır sadakasının malî yükümlülük yönü ağır bastığı için, yükümlünün âkıl ve bâliğ olması şart değildir. Konuya bu açıdan bakan üç mezhep imamının yanısıra Hanefî imamlardan Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre, malvarlığına ilişkin şartı taşıyan küçüğün ve akıl hastasının malından da fıtır sadakası verilmesi gerekir.

Fıtır sadakasında ibadet yönünü üstün kabul eden İmâm Muhammed ve Züfer'e göre ise böyle kişilerin malından fıtır sadakası verilmesi gerekmez.

d) Hürriyet şartı:

Bilginlerin çoğunluğuna göre, köle gerçek anlamda malik sayılamayacağından, bu ibadetle yükümlülük için hürriyet şarttır. Bunların fitresini sahipleri verir. Hanbelîler'e göre ise, köleler malvarlığı şartını taşımaları halinde fıtır sadakası ile yükümlüdürler.

e) Velayet ve bakmakla yükümlü olma şartı:

Kişinin kendi dışındaki kimselerin fıtır sadakası ile yükümlü sayılması için, bunların kendi velâyeti altında olan ve bakmakla mükellef bulunduğu kimselerden olmaları gerekir. Buna göre:

Malvarlığı şartını taşıyan bir müslüman, velâyeti altında bulunan ve malvarlığı fıtır

sadakası ödemeye elverişli olmayan küçüklerin, akıl hastalarının ve akıl zayıflarının (ma'tuh) fıtır sadakasını ödemekle yükümlüdür. Dört mezhebe göre, mükellefin buluğ çağına gelmemiş çocukları ile akıl hastalığı veya zayıflığı sebebiyle velâyeti altında bulunan büyük çocukları ve diğer yakınları bu kapsamdadır.

Bunların dışındaki kimselere gelince:

Hanefîler'e göre, vefat eden oğlun (kızın değil) çocukları için ve –müslüman olsun Gayr-i müslim olsun– ticaret amacıyla alınmış olmayıp hizmet amacıyla bulundurulan köleler için fitre ödenmesi gerekir. Buna karşılık, kişinin, bakımını üstlendiği kişiler de olsa, ana-babası, büyük çocukları, karısı, kardeşleri ve diğer yakınları için fitre ödemesi gerekmez. Fakat vekâletleri olmadığı halde bunlar için ödeme yapsa geçerli olur.

Hanefîler dışındaki bilginlere göre ise, kendisine fitre vacip olan kişinin –gücü varsa– müslüman ve bakmakla yükümlü olduğu (ana-baba gibi) akrabası, karısı ve köleleri için de fitre vermesi gerekir. Mâlikî mezhebinde, babanın kız çocuğu ile ilgili fitre yükümlülüğü kızın koca evine intikali zamanına kadar devam eder.

f) Vakit şartı:

Hanefîler'e göre fıtır sadakası Ramazan bayramının birinci günü fecrin doğuşu ile (tan yeri ağarınca) vacip olur. Çünkü fitre bayrama izafe edilmiş, ona aid kılınmıştır. Böylece oruç tutmanın haram olduğu bir günde, fitre ile fakir müslümanların sevindirilerek bayrama iştirakleri amaçlanmıştır.

Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre ise fitre ramazanın son günü güneşin batması ile vacip olur.

Bu durumda Hanefîler'e göre bayram gecesi müslüman olan kişinin, veya o gece doğan çocuğun fitresinin verilmesi gerekir. Fakihlerin çoğunluğuna göre ise bu kişiler fitre ile mükellef değillerdir. Hanefîler'e göre Ramazan bayramının ilk günü fecrin doğumundan önce vefat eden, veya fecirden sonra doğan çocuk için fitre vacip olmaz. Fakihlerin çoğunluğuna göre bu iki durumda da kişilere fitre yükümlülüğü doğar.

E– Fitreyi Ödeme Vakti

Yukarıda belirtildiği üzere, fıtır sadakası ile yükümlü olma vakti (vücub vakti) Hanefîler'e göre Ramazan bayramının birinci günü tan yerinin ağarması, çoğunluğa göre ise ramazanın son günü güneşin batması anıdır. Fıtır sadakasını yerine getirmenin geçerliliği (sıhhati) için hangi zaman dilimi içinde ödenmiş olması gerektiği hususunda da farklı içtihatlar vardır.

Önce belirtilmelidir ki, dört mezhepte de fıtır sadakasının Ramazan bayramından bir veya iki gün öncesi ile bayram namazı vakti arasında kalan süre içinde geçerli olarak "edâ" edilebileceğine hükmedilmiştir. Bu süreden öncesi ve sonrası hakkındaki görüşler özetle şöyledir:

Hanefî mezhebinde fetvaya esas olan görüşe göre, fıtır sadakası, Ramazan ayının girmesinden itibaren ödenebilir (Zahirurrivaye kaynaklarına göre Ramazan ayı girmeden bile verilebilir). Bayram gününden sonraya bırakılması halinde fitre yükümlülüğü devam eder ve ilk fırsatta ödenmesi gerekir.

Şâfiî mezhebine göre, fitre Ramazan ayının başlangıcından itibaren ödenebilir, daha önce ödenmez. Mâlikî ve Hanbelî

mezheplerine göre ise ancak Ramazan bayramından bir veya iki gün önce verilebilir, daha önce verilemez. Diğer taraftan bu üç mezhebe göre, fitrenin bayramın birinci günü güneşin batışına kadar edâ edilmesi geçerlidir. Özürsüz olarak bu vakitten sonraya bırakılması haramdır ve geciktirmekten ötürü fitreyi yerine getirmekle yükümlü olan kişi günahkâr olur. Fakat fitre borcu zimmetten düşmediği için, daha sonraki günlerde kaza yoluyla yerine getirilmesi gerekir.

Özet olarak, bütün mezheplere göre, fitrenin –Hz. Peygamber'in uygulamasına binaen– bayram namazına gitmeden önce verilmesi müstehaptır. Bununla birlikte bilginler, yine Hz. Peygamber'in hadislerinde ifade edilen yoksulların ihtiyaçlarının giderilmesi amacına uygun olarak fitrenin bayramdan bir-iki gün önce ödenmesini teşvik etmişlerdir. Fitrenin bayramın birinci gününden sonraya bırakılması ise câiz değildir; ancak zamanında ödenmemiş olmasından dolayı fitre yükümlülüğü sona ermez.

F– Fitrenin Miktarı ve Ödeme Şekli

a) Fitrenin miktarı:

Fıtır sadakası ile ilgili hadislerde Hz. Peygamber (s.a.) zamanında bu malî mükellefiyetin hurma, arpa, kuru üzüm ve her nevi gıda maddesinden bir sâ' (ölçek) olarak ödendiği belirtilmekle beraber, yine bu devirde buğdaydan da 1/2 sâ' olmak üzere fitre verildiğini gösteren hadisler vardır.

Abdullah b. Sa'lebe'den rivâyet edilen bir hadiste Hz. Peygamber'in buğdaydan 1/2 sâ' fıtır sadakası vermeyi emrettiği ifade olunmuştur (bk. Ebû Dâvud, Zekât, 20).

Ayrıca Abdullah b. Abbas, Basra camii minberinde ramazanın son günü okuduğu bir hutbede Basralılar'a Hz. Peygamber'in fıtır sadakası uygulamasını öğretirken, Rasûlullah'ın hurmadan bir sâ', buğdaydan 1/2 sâ' takdir etmiş olduğunu bildirmiştir (bk. Ebû Dâvud, Zekat, 20).

Buğdaydan verilecek fitre miktarının, fitre verilecek maddelere ve miktarlarına ilişkin hadislerde belirtilmesinin yanısıra, bu miktarın Muâviye zamanında tesbit edilmiş olduğunu da bildiren rivâyetler de vardır. Bu hususta Ebû Said el-Hudrî'den gelen bir rivâyet şöyledir:

"Biz fıtır sadakasını Hz. Peygamber zamanında taâmdan bir sâ', hurmadan bir sâ', arpadan bir sâ' ve kuru üzümden bir sâ' olarak verirdik. Muâviye zamanına kadar bu böyle devam etti. Muâviye halifeliği zamanında hacca geldi, minbere çıkarak bir konuşma yaptı ve şöyle dedi: "Ben iki müdd (1/2 sâ') Şam buğdayının, bir sâ' hurmaya eşit olduğunu görüyorum". Bundan sonra insanlar onun görüşünü kabul ederek, buğdaydan fıtır sadakasını 1/2 sâ' olarak vermeye başladılar" (bk. Buhârî, Zekat, 76).

Bu hadis ve haberleri değerlendiren fakihler fıtır sadakasının cins ve miktarlarını aşağıdaki şekilde tesbit etmişlerdir:

Hanefîler'e göre fıtır sadakası buğday, arpa, hurma ve kuru üzüm olmak üzere dört nevi gıda maddesinden verilir. Bunlar içinde buğdaydan (buna buğday unu ve kavut da dahildir) 1/2 sâ', diğerlerinden 1 sâ' fitre verilir.

Şâfiîler'e göre fitre her çeşit hububattan –hurma ve kuru üzümden 1 sâ' olarak verilir. Ancak fitre ülkede veya mükellefin bulunduğu bölgede en çok tüketilen gıda

maddelerinden biri olarak ödenmelidir.

Mâlikîler'e göre fitre buğday, arpa, darı, hurma, kuru üzüm, keş gibi gıda maddelerinden olmak şartıyla, bunların ülkede en çok tüketileninden 1 sâ' olarak verilir.

Hanbelîler'e göre ise fitre, nasslarda zikredilen buğday, arpa, hurma, kuru üzüm ve keşten 1 sâ' olarak verilir. Bu maddeler bulunmaz ise diğer hububat ve meyve türlerinden verilebilir.

Görüldüğü gibi fitre yukarıda sayılan gıda maddelerinden 1 sâ' –sadece Hanefîler'e göre buğdaydan 1/2 sâ'– verilmektedir.

Sâ', bir hacim ölçüsü birimidir. 1 şer'i sâ' 4 müddür (1 müdd, orta cüsseli bir insanın iki avucunu dolduran miktardır). Bu da Hanefîler'e göre 8, fakihlerin çoğunluğuna göre Bağdat rıtlıdır. Bazı araştırmacılar iki hukuk mektebi arasındaki bu farkın, ellerindeki ölçeklerin farklı olmasından, bazıları da ölçtükleri hububatın özgül ağırlıklarının farklı olmasından kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir.

Bir müdd 0.688 litre gelmektedir. Buna göre 1 sâ', 0.688 x 4=2.75 litredir. Suyun ağırlığı buğdaya göre olarak hesaplanmaktadır. O halde:

b) Fitreyi ödeme şekli:

Fitre bir ibadet olduğu için, bu vecibenin geçerli olarak yerine getirilmiş olması için niyet şarttır. Fitre ayrılırken niyet edilebileceği gibi, onu verirken de niyet edilebilir. Niyet, bu ödemeyi Allah rızası için fitre olarak yaptığını gönülden geçirmek veya dil ile söylemekten ibarettir. Bunu fakire verirken "bu fitredir" demeye gerek yoktur.

Fakihlerin çoğunluğuna göre fitre kıymet (para) olarak ödenemez. Hangi gıda maddesinden ödenecekse, –ki bu, o bölgenin en çok tüketilen maddesi olacaktır– o maddeden 1 sâ', yani en az 2 kilo 17 gram olarak çıkarılıp verilecektir.

Hanefîler'e göre fitre kıymet olarak da verilebilir. Hatta kıymet (para) olarak verilmesi daha iyidir. Buna göre dört nevi gıda maddesinden hangisinden verilecekse, o maddenin en az 2 kilo 17 gramının, buğdaydan verilecekse 1 kilo 9 gramının o günkü fiyatına göre değeri para olarak verilmelidir.

Unutulmamalıdır ki, fitre için tesbit edilen bu miktarlar asgarî (en az) sınırlardır; ayrıca bunlar, İslâm'ın ilk tebliğ edildiği çevrenin maddî şartları ve beslenme imkânlarına göre belirlenmiştir. Bu konudaki prensip Hz. Peygamber'in "Fakirleri böyle günde el avuç açmaktan kurtarın" anlamındaki hadisinde ifade buyurulmuştur. O halde kişi ekonomik durumuna ve içinde yaşadığı ortama göre fakirin en az bir günlük yiyecek-içecek ihtiyacını karşılayacak bir parayı fitre olarak tesbit edip vermelidir. Bu konuda yemin keffâreti ile ilgili âyette (el-Mâide 5/89) yer alan ölçüden yararlanılabilir. Şöyle ki: Ailenin bir aylık mutfak masrafı otuz güne, sonra aile fertlerinin sayısına bölünür. Çıkan rakam kişinin kendi ekonomik seviyesine göre ortalama bir günlük gıda masrafını gösterir.

Fıtır sadakasının rüknü başlığında belirtildiği üzere, fitre ödemesinin "temlik" suretinde yapılması gerekir. Meselâ, fitre mükellefinin bir fakirden alacağına mahsup ederek fitre ödemesi geçerli olmaz.

c) Fitre verilebilecek kimseler:

Fıtır sadakasının sarf yerleri ile zekâtın sarf yerlerinin aynı olduğu hususunda fa-

kihler görüş birliği içindedirler. Buna göre, zekât verilemeyen kimselere fitre de verilemez. Şu kadar var ki, Gayr-i müslimlere zekât verilemeyeceği noktasında bilginler ittifak etmiş olmakla birlikte, Ebû Hanîfe'ye göre İslâm ülkesi vatandaşı olan Ehl-i kitaba (zımmî) fitre verilebilir. Ebû Yusuf'a ve fakihlerin çoğunluğuna göre ise zimmîye fitre verilemez. Hanefî mezhebinde Ebû Yusuf'un görüşü fetvada esas alınmıştır.

Kendilerine fitre verilemeyecek kişiler şunlardır: Zenginler, fitre yükümlüsünün zevcesi, usûlü (ana-babası, dede ve nineleri), furû'u (çocukları ve torunları), bakmakla yükümlü olduğu yakınları. Zenginlik hakkında değişik ölçüler belirtilmiştir; Hanefîler'e göre –artıcı (nâmî) nitelikte olsun olmasın nisap miktarı malı olan kişiye fitre verilemez.

Fitre verilirken, mükellefin bulunduğu yerdeki fakirlere, uzakta otursalar da fakir akrabalara, iyi ahlâk sahibi ve geliri gideri karşılayamayanlara öncelik verilmelidir.

Bir kimse fitresini bir fakire verebileceği gibi, birkaç fakire de dağıtabilir. Ayrıca birçok kişi de fitrelerini bir fakire verebilirler.

Şâfiîler'e göre fitre –zekâtta olduğu gibi– Tevbe sûresi (9. sûre) 60. âyette sayılan 8 sınıfa dağıtılmalıdır. Ancak böyle bir dağıtımda zorluk vardır. Bu yüzden bazı Şâfiî fakihleri fitrenin bir kişiye verilebileceği görüşünü benimsemişlerdir (ayrıca bk. ZEKÂT).

¥ Mehmet Erkal

Fiyat Belirleme (bk. NARH)
Fotoğraf (bk. SÛRET)
Fuhuş (bk. FAHŞÂ, ZİNA)

FURKAN SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 25. sûresi

Adını, ilk âyetinde geçen ve "hakkı bâtıldan ayıran" anlamına gelen "furkan" kelimesinden alır. Mekke döneminde indirilmiştir. 77 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları elif ve lam harfleridir. 60. âyetinde tilâvet secdesi vardır.

Bu sûrede Yüce Allah'ın varlığı, birliği ve kudreti aklî delillerle ispat edilmekte, Peygamberimizin gerçek Allah Elçisi, Kur'ân'ın da Yüce Allah'ın sözü olduğu ve âhiretin gerçekliği anlatılmakta; inananların mükâfat, inkâr edenlerin ise ceza görecekleri bildirilmektedir. Ayrıca sûrenin son bölümünde müminlerin bazı özellikleri de anlatılmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Kur'ân-ı Kerîm, âlemlere uyarıcı olmak üzere Hz. Muhammed (s.a.)'e Yüce Allah tarafından parça parça indirilmiştir; o bir insan sözü değildir (âyetler: 1-2, 4-6, 32).

* Her şey Yüce Allah'ındır ve O'nun ortağı yoktur. Yaratan, yarattıklarına ölçü ve düzen veren de O'dur. Kâinatı ve nice hikmet dolu tabiat olaylarını yöneten, yarattıklarına rızık veren Allah'tan başkasını tanrı edinmek saçmalıktır, nankörlüktür. Aslında o tanrılar da kıyâmette inkârcıları reddedip, onları yalancı çıkaracaklardır. (âyetler: 2-3, 17-19).

* İnkârcılar, Hz. Peygambere inanmamak için türlü bahaneler ileri sürmüşlerdir. Kıyâmeti de inkâr eden bu kimseler için ateş hazırlanmıştır. Onlar cehennemde derin bir pişmanlığa düşüp hemen yok olmayı isterler; ancak sürekli azaptan kur-

tulmaları mümkün değildir (7-14).

* Takvâ sahipleri için sayısız nimetlerle dolu ebedî cennet vardır (15-16).

* Hz. Peygamber de diğer peygamberler gibi bir insandır. İnkârcıların, meleklerin indirilmesini veya Allah'ı görmek istemeleri, kibir ve azgınlıktan başka bir şey değildir. Onların melekleri görecekleri gün, bütün iyi işlerinin boşa gittiği, sevinç olmayan bir gün olacaktır (20-23).

* Cennetliklerin mutlu olacağı o günde, zâlim kimse, Kur'ân'ı ve Peygamberi bırakıp kötüleri dost edindiği için, pişmanlıktan ellerini ısırıp hayıflanacaktır. Şu halde gerçek dost, Allah'ın Elçisidir, doğru yol da onun yoludur. Onu bırakarak sapık dostlar edinmek, insanı pişmanlığa düşürür (24-31).

* Kur'ân-ı Kerîm, tertîl ile; yavaş yavaş, tane tane okunmalıdır (32).

* Geçmişte Hz. Mûsâ ve Hz. Nûh'un peygamber olarak gönderildikleri kavimler ile Âd, Semûd ve Ress halkı, inkârda direnmelerinden dolayı helak edilmişlerdir. Hz. Peygamberi yalanlayanlar bundan ders almalıdır (33-40).

* Müşriklerin kibirlenerek Hz. Peygamberi küçümsemeleri, putlara tapmakta ısrarlı tutumları ve hevasını tanrı edinmeleri, onların nasıl sözden anlamaz yaratıklar olduğunu göstermektedir. Onlar azabı görünce, kimin sapıtmış olduğunu göreceklerdir (41-44).

* Yüce Allah, evreni yaratmış ve koyduğu yasalara göre yönetmektedir. Gölgeyi, gündüzü, geceyi düzenleyen, suyu hayat kaynağı olarak ihsan eden, yağmurları yağdırıp denizleri ve ırmakları var eden O'dur. İnsanı bir damla sudan yaratan da O'dur. Bütün bu gerçekler ortada iken, inkârcıların hiçbir gücü olmayan putlara tapmaları saçmalıktır, nankörlüktür (45-55). (53. âyette birbiriyle bağlantılı olduğu halde iki denizinin sularının farklı nitelikte olduğunun belirtilmesi, son keşiflerin ortaya koyduğu Kur'ân mucizelerindendir).

* İnkârcılara karşı Kur'ân ile (ona dayanarak, onu okuyup anlatarak) cihad edilmelidir (51-52).

* Hz. Muhammed (s.a.), müjdeleyici ve uyarıcı olarak Yüce Allah tarafından görevlendirilmiş bir peygamberdir. O, insanlardan maddi bir şey talep etmez; onların sadece doğru yola girmelerini ister (56-57).

* Sadece Yüce Allah'a güvenmeli, O'nu hamd ile tesbih etmelidir. Yüce Allah yapılanları bilmektedir (58).

* Yüce Allah, kâinatı altı günde (altı zaman diliminde) yaratmıştır. Gökyüzünde burçları, güneşi ve ayı, gece ile gündüzü yaratan ve bütün kâinatı yöneten de O'dur. Sadece O'na secde edilmelidir (59-62).

* Allah'ın (has) kullarının özellikleri şunlardır: Alçak gönüllüdürler. Cahillere uymazlar. Gecelerinin bir bölümünü ibadetle geçirirler. Cehennem azabından Allah'a sığınırlar. Harcamalarında orta bir yol tutup, israfa ve cimriliğe kaçmazlar. Şirkten uzak durur ve sadece Allah'a yalvarırlar. Haksız yere kimsenin canına kıymazlar. Zina etmezler. Yalancı şahitlikten kaçınırlar. Boş söze itibar etmezler. Ayrıca, Allah'ın âyetlerine karşı duyarlı olup, görmezlikten ve duymazlıktan gelmezler. Allah'tan hayırlı eşler ve çocuklar isterler. İşte bunlar, sabretmelerine karşılık, en yüce cennetlerle ödüllendirilip orada sürekli olarak kalacaklardır (63-76).

* İbadeti ve duası olmayan kişinin Allah

katında hiçbir değeri yoktur. (Peygamberin bildirdiklerini) yalan sayanlar cezalandırılacaktır (77).

¥ Abdurrahman Çetin

FUSSILET SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 41. sûresi

Adını, 3 ve 44. âyetlerinde geçen ve "açıklanmış, ayırdedilmiş" anlamına gelen "fussılet" kelimesinden alır. Ayrıca bu sûreye "Secde", "Hâ mîm es-Secde veya Secde Hâmîmi", "Mesâbîh (kandiller)" ve "Akvât (azıklar)" sûresi de denir. Mekke döneminde nâzil olmuştur. 54 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları be, dâl, râ, ze, sâd, dat, tı, zı, mim ve nun harfleridir. 37. âyetinde tilâvet secdesi vardır.

Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber bu sûreyi ve Mülk sûresini okumadan uyumazdı (et-Tirmizî, Fedailü'l-Kur'ân, 8; Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 19).

Bu sûrede, Kur'ân-ı Kerîm'in gerçek Allah kelâmı, Hz. Muhammed (s.a.)'in de O'nun Elçisi olduğu vurgulanır. Yüce Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren delillere işaret edilir. Geçmişten hatırlatmalar yapılarak, bütün bu gerçekleri kabul etmeyen inkârcılar uyarılır. İnananlara ise müjdeler verilir. Doğru olmak ve kötülüğe karşı iyilik yapmak öğütlenir. İnsanın, başı sıkıştığında Allah'ı hatırlamasına karşın bollukta Allah'ı unutup nankörlük etmesi kınanır; güçlü bir imana sahip olunması istenir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah tarafından müjdeci ve uyarıcı olmak üzere indirilmiş, âyetleri açıklanmış eşsiz bir kitaptır. O, inananlar için yol gösterici ve şifadır. Ancak inatçı inkârcılar –geçmişte Hz. Musa'ya yapıldığı gibi– bu gerçeği kabule yanaşmazlar (âyetler: 1-5, 41-45).

* Hz. Muhammed (s.a.) de bir insandır; ama o, Allah Elçisidir. Onun bildirdiklerine inanıp, uymak gerekir (6).

* Kâinatı ve içindekileri yaratan ve yöneten Yüce Allah'tır. Gerçek böyle iken O'nu inkâr edip ortak koşan ve âhireti inkâr edenler cezalandırılacaktır (7-12). Bu sûrenin "Sonra göğe yöneldi; gök, duman halinde idi" meâlindeki 11. âyeti ve ayrıca "Gökler ve yer bitişik iken biz onları birbirinden ayırdık" (el-Enbiyâ 21/30) anlamındaki âyet, kâinatın yaratılışıyla ilgili çağdaş ilmi görüşlere 14 yüzyıl önceden işaret etmiş olması bakımından, Kur'ân'ın ilmi mucizelerinden biridir.

* İnkârda direnen, büyüklük taslayan Âd ve Semûd toplumları daha dünyada iken cezalandırılmıştır (13-18).

* Kur'ân düşmanı ve dünya tutkunu inkârcılar, âhirette ateşe sürüklenecek ve kendi kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhinde tanıklık edecektir. Onların, kendilerini kötülüğe ve sapıklığa sürükleyenlerden yakınmaları ve Allah'tan af dilemeleri de fayda etmeyecektir (19-29).

* Allah'a inanıp, doğruluktan ayrılmayanların dostu Yüce Allah'tır; öyleyse onların korkup tasalanmalarına gerek yoktur; onlar canlarının istediği her şeyi bulacakları cennetle müjdelenmişlerdir (30-32).

* Allah yoluna çağırıp, güzel işler yapan ve "Ben müslümanım" diyenler iyi yoldadır (33).

* Daima sabırlı olmalı, kötü düşüncelerden Allah'a sığınmalı ve kötülüğe karşı

iyilikle muamele etmelidir; bu şekilde, düşman bile dost olur (34-36).

* Gece ile gündüz, güneş ve ay, Allah’ın varlığını ve birliğini gösteren belgelerdir. Her yıl ölü toprağı canlandıran Allah, elbette ölüleri de diriltecektir. Öyleyse sadece Allah’a inanıp O’na ibadet etmeli, cehennemlik olmaktan sakınmalıdır (37-40).

* İyilik yapanın yararı kendisine, kötülük edenin de zararı kendisinedir. Allah kimseye zulmetmez (46).

* Kıyâmet vaktini sadece Allah Teâlâ bilir. Her şeyin bilgisi de O’nun katındadır. O’nun dilemediği hiçbir şey olmaz. Öyleyse, şirki bırakıp, sadece O’na kulluk etmelidir (47-48).

* İnsan nankör bir varlıktır; iyi şeylere doymaz, ama olumsuzluklarla karşılaşınca ümitsizliğe kapılıverir. Bolluk içindeyken Allah’ı unutur, darlıkta ise O’na yalvarır; bu davranış bir nankörlüktür ve kaçınılması gerekir (49-51).

* Kur’ân, Allah kelâmıdır. Yüce Allah, bu gerçeği ispatlayıcı birçok deliller de göstermiştir; aslında bunun gerçek şahidi de Kur’ân’ın kendisidir. Artık bu gerçeklere kulak tıkayıp Allah’a kavuşmaktan şüphe edenler, kendi kötü sonuçlarına katlanacaklardır (52-54).

¥ Abdurrahman Çetin

FÜRÛ’

Fürû’ dal ve ayrıntı anlamına gelen “fer’” kelimesinin çoğuludur. Fıkhın temelleri ve kökleri anlamını taşıyan “usûlü’l-fıkh”tan (fıkıh usulünden) ayırdetmek üzere, fıkhî olaylara ilişkin hükümleri inceleyen fıkıh eserlerinden “fürûu’l-fıkh” veya kısaca “fürû” kitapları diye sözedilir (bk. FIKIH).

Öte yandan, kişinin kendi neslinden olan kan hısımlarını (çocukları, torunları, torunlarının çocukları...) topluca ifade etmek üzere “fürû’” terimi kullanılır (bk. KAN HISIMLIĞI).

¥ Heyet

FÜTÜVVET

Daha çok gençlerde bulunması istenen övgüye değer niteliklerin bütününü ifade eden bir ahlâk ve tasavvuf terimi.

Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde “fütüvvet” kelimesi geçmez. Ancak on iki âyette “delikanlı, genç, yiğit” anlamında “fetâ” ile bunun ikil (feteyân) ve çoğul (fitye, fityân) şekilleri kullanılmıştır. Bu âyetlerin birinde kavminin putlarını kırma cesaretini gösteren Hz. İbrahim’den (el-Enbiyâ 21/60), başka bir âyette de Mısır azizinin (vezirin) eşinin gayri meşru tekliflerini geri çevirme erdemini gösteren Hz. Yusuf’tan (Yusuf 12/30) “fetâ” kelimesiyle söz edilir. Kehf sûresinin on ve on üçüncü âyetlerinde, İslâm’dan önceki dönemlerde, inkârcı kavimlerinin baskılarına rağmen Rablerine inanan ve Allah’ın kendilerini doğru yolda güçlendirdiği, kalplerine kuvvet verdiği, bu yüzden inançlarında kararlı olan ve baskılar karşısında bir mağaraya (kehf) sığınarak uzun yıllar burada saklanan genç müminler (bk. ASHÂB-I KEHF) de “fitye” kelimesiyle anılır. Bu tür kullanımlar hadislerde de sık sık geçmektedir. Bu hadislerin birinde “Ali’nin üstüne fetâ, Zülfikâr’ın üstüne kılıç yoktur” buyurulmuştur. Bu hadiste fetânın yiğit delikanlı anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Hicrî III. yüzyıldan itibaren, cahiliye ve

İslâmiyet dönemlerinde önemli bir fazilet sayılan “mürüvvet” kelimesinin, yetişkin insanlardaki erdemler bütününü ifade etmesine karşılık, “fütüvvet”in gençlere yaraşır ahlâkî erdemler anlamında kullanılmaya başlandığı sanılmaktadır. IV. yüzyıl mutasavvıflarından Sülemî’nin “Kitâbü’l-fütüvve”sinde verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre o dönemde fütüvvet, Allah’a itaat etmek, ahlâkî erdemlerle bezenmek ve kötü davranışlardan kaçınmak gibi üstün nitelikleri ifade ediyordu.

Özellikle tasavvuf ahlâkında fütüvvete büyük önem verildi. İlk sûfilerden Ebü’l-Hasan en-Nûrî, tasavvufun hürriyet, fütüvvet, dünya arzularından kurtulmak ve cömertlikten ibaret olduğunu söyler (bk. Hucvîrî, Keşfü’l-mahcûb, I, 237/239). Ahlâkçılar fütüvveti, kişinin başkaları karşısında kendisinde bir üstünlük görmemesi anlamında da kullanmışlar ve bu anlamda fütüvvetin üç derecesi olduğunu belirtmişlerdir: 1– Kimseye düşman olmamak, 2– Uzak durana yaklaşmak, hoşgörülü olmak, 3– Allah yolunda ilerlerken bir rehbere takılıp kalmamak.

Ahlâk kitaplarında fütüvvet terimi, daha geniş olarak bütün ahlâkî erdemleri (mekârîmü’l-ahlâk) kapsayacak şekilde kullanılmış ve bu erdemlere sahip olanlara “fütüvvet ehli” denilmiş; fütüvvet ehlinin ilkeleri, nitelikleri, uyulması gereken kurallar vb. konularla ilgili olarak “Fütüvvetnâmeler” denilen pekçok kitap yazılmıştır. Ebû Abdurrahman es-Sülemî’nin “Risâletü’l-fütüvve” ve “Kitabü’l-Fütüvve”, Abdullah el-Ensarî’nin “Fütüvvetnâme”, İbn Cüneyd’ in “Kitâbu mir’âti’l-fütüvve”, Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Hüseyin’in “Fütüvvetnâme” (türkçe) adlı eserleri bu alanın en tanınmış kitaplarındandır.

¥ Mustafa Çağrıcı

G

GABİN

Sözlükte, aldatmak ve eksiltmek gibi anlamlara gelen gabin (ğabn) kelimesi, İslâm hukuk terminolojisinde genelde akitlerde, özelde alım satımda, taraflardan birinin aldığı ile verdiği arasındaki eşitsizliği ve bunun sonucunda bedeller arasındaki adaletsizliği ifadede kullanılmaktadır. Buna göre, bir mal, değerinin çok üzerinde bir fiyata satın alındığında müşteri, değerinin çok altında satıldığında ise satıcı gabine maruz kalmış olur.

Gabin konusunda Sünnet'teki uygulama ile ilgili bir çok örnek vardır. Bunlardan birinde, bir sahabî Hz. Peygamber'e gelerek alışveriş yaparken kandırıldığını söylemiş, Hz. Peygamber de ona "Bir şey alıp sattığın zaman 'kandırma (hılâbe) yok' de" diye tavsiyede bulunmuştur (Buhârî, Büyû', 48; Müslim, Büyû', 12). Başka bir hadiste, kafasından darbe yemesi nedeniyle dengesi bozulduğu halde ticaretten geri durmayan birisi Hz. Peygamber'e, ticarette aldandığı şikayetiyle başvurmuş, Hz. Peygamber onun için dua etmiş ve alışveriş yapmamasını tavsiye etmiş ve ona "Yine de ticaret yapacaksan, alım satım yaptığında 'kandırma yok' de! Böylece üç gün muhayyer olursun; hoşuna giderse malı tutarsın, hoşuna gitmezse geri iade edersin" demiştir (bk. Tâc, II, 196).

Bu ve benzer anlamdaki hadislerde görüldüğü üzere, Hz. Peygamber gabin yüzünden akdin butlanına hükmetmemiş, bunun yerine başlangıçta kandırma yok şartının ileri sürülmesini tavsiye etmiştir. İslâm hukukçuları, bu noktadan hareketle, gabinli akdin bâtıl olmadığını, gabin sebebiyle aldatılan tarafa muhayyerlik tanınabilmesi için ise, gabinin hile (tağrîr) sonucunda gerçekleşmiş olması gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü eğer gabin bizatihi aldatılan tarafa muhayyerlik hakkı verseydi, 'kandırma yok' şartının ayrıca şart koşulmasına gerek kalmazdı. Buna göre, hile sonucundaki gabin, ayrıca bir şarta gerek kalmaksızın aldanan tarafa muhayyerlik hakkı verdiği halde, hilesiz gabin, ancak şart koşulmaya bağlı olarak muhayyerlik hakkı vermektedir.

İslâm'da, zarar ve haksızlık sonucunu doğuran şeyler haram kılınmıştır. Gabin de, hem zarar hem de haksızlık bulunduğundan haram kabul edilmiştir. Ancak, kaçınılması mümkün olmayan önemsiz gabin (gabn-i yesîr= olağan ve basit aldanma) bu hükmün dışında tutulmuştur. Bununla birlikte, azlık ve çokluk izâfî olduğu için, İslâm hukukçuları, hangi aldanmanın gabn-i fâhiş, hangisinin gabn-i yesîr olduğunu olabildiğince sınırları belirli bir ölçüye bağlamaya gayret sarfetmişler ve bunun sonucunda biri esnek diğeri sabit ve değişmez olmak üzere farklı iki ölçü ortaya

çıkmıştır.

Esnek ölçü genelde Hanefî hukukçular tarafından benimsenmiştir. Buna göre, gabn-i fâhiş; her hangi bir malı, o malın fiyatı hakkında, bilirkişilerin tesbit ettiği tahmini meblağların üst sınırını aşan bir fiyata satma ya da satın alma durumu; gabn-i yesîr ise, bir malı, bilirkişilerin tahmin sınırları içerisinde kalan bir fiyatla satma ya da satın alma durumudur. Bunu şöyle bir örnekle açıklamak mümkündür: 100 liraya satın alınan bir mal için değişik bilirkişiler tarafından 50 ile 90 lira arasında değer biçilmişse alıcı bakımından gabn-i fâhiş sözkonusudur. Böyle bir malın meselâ 40 liraya alınması halinde satıcı bakımından gabn-i fâhiş sözkonusu olur. 50 liranın altına düşmeyen veya 90 liranın üstüne çıkmayan bir fiat ile satılması durmundaki aldanma ise gabn-i yesîrdir.

Bunun dışında, Hanefîler'de malların çeşidine göre getirilen bir gabn-i fâhiş ölçüsü daha vardır. Buna göre, menkul ticaret mallarında % 5'in üzeri, hayvanda % 10'un üzeri, gayri menkulde % 20'nin üzeri gabn-i fâhiştir. Mecelle bu yüzdeleri de gabn-i fâhiş kapsamında kabul etmiştir (Mecelle, m. 165).

Mâlikî ekolünde gabin üç ayrı şekilde ele alınmıştır: a) Müşterinin, bir mala, kendiyle ilgili bir amaç sebebiyle değerinden fazla ödemesi durumunda, müşteri fesih hakkına sahip değildir. b) İstirsal satımında (Piyasadan haberi olmayan ve çarşı-pazar işinden pek anlamayan kişinin alım satımı) ve müşterinin satıcının beyanına güvenerek yaptığı alımda gabin meydana gelmişse, gabnin azlığına çokluğuna bakılmaksızın müşteriye fesih hakkı tanınır. c) Bunun dışındaki gabinlerde ise, Mâlikî ekolünde iki görüş mevcuttur: Birinci görüşe göre, gabin malın değerinin üçte biri nisbetinde veya bundan daha fazla ise, aldanan tarafa muhayyerlik hakkı tanınır. Diğer görüşe göre ise, gabnin mahdut bir ölçüsü yoktur. Bu konuda örf ve teamüle başvurulur.

Şâfiî ekolünde ise, gabn-i fâhiş, bir malın, kendine denk bir malın fiyatından (semen-i misl) daha fazla bir fiyata satın alınması durumunda sözkonusu olur. Diyelim ki, bir malın aynısı veya yakın benzeri piyasada l00 liraya satılıyorsa, o malı daha yüksek fiyatla satın almak gabn-i fâhiştir.

Çoğunluk Hanbelî hukukçular, bu konuda dinin bir sınırlama ve belirleme getirmediğini, dinin tahdit etmediği hususlarda örfe başvurulacağı noktasından hareket etmişler ve gabnin ölçüsünü "normalde halkın aldanmayacağı miktar" olarak ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, gabni "üçtebir oranında aldanma" ve "altıdabir oranında aldanma" olarak sınırlayan Hanbelî hukukçular da vardır. Hanbelî hukukçular, alım satımda gabin sebebiyle muhayyerlik hakkının genel olarak üç durumda olacağını belirtmişlerdir; a) Kafileyi yolda karşılayıp, onlarla alışveriş yapmak ve aldatmak durumunda, b) Hileli artırma (neceş) durumunda, c) Fiyatlardan haberi olmayan ve çarşı-pazar işinden pek anlamayan (müstersil) kişinin aldatılmış olması durumunda.

Gabn-i fâhişin akitlerin sıhhatıne etkisi:

İslâm hukukunda, ticârî muamelelerde kâr sağlama yasaklanmadığı için hukukî ehliyet sahibi kişilerin yaptıkları karşılıklı değişim ve karşılıklı borç yükleme esasına dayalı (muâvazalı) akitlerde, tarafların elde ettikleri yararların farklı olması prensip

itibariyle meşru karşılanmıştır. Bu bakımdan, meşru ölçüler çerçevesinde cereyan eden bu yarar farklılığına müdahale cihetine pek gidilmemiştir. Ancak, bu serbestliğin, hile, tağrir vb. yollarla kötüye kullanılması durumunda ve insanların ihtiyaçlarının ve saflıklarının istismarı halinde, meydana gelen haksızlığı kaldırmak için hukukî hayata müdahale gereği hasıl olmuştur. Bu itibarla, kasten aldatma (tağrîr) niyeti olmaksızın fâhiş denecek derecede bir aldanma sözkonusu olduğunda aldanan tarafa, Hanefî ve Şâfiî ekollerinde yaygın kabul gören görüşe göre, akdi fesih yetkisi tanınmamış fakat, yetim malı, kamu malı ve benzeri şeyler bu hükümden istisna edilmiştir. Kasden aldatma sonucunda olmasa bile, yetim malı fâhiş gabinle satıldığında yetimin haklarını korumak amacıyla akdin feshedilebileceği söylenmiştir. Kamu malları da, fesih hakkı açısından yetim malı hükmünde tutulmaktadır (Mecelle, m. 356).

Çoğunluk Mâlikî hukukçulara göre ise, hile bulunsun bulunmasın, eğer aldanma malın değerinin üçtebirinden fazla ise aldanan tarafa fesih hakkı tanınır. Ancak, taraflar akdin yapıldığı esnada malı ve fiyatını biliyor iseler gabin az olsun çok olsun akit feshedilmez. Taraflardan biri bunu biliyor, diğeri bilmiyorsa, bilmeyen tarafa fesih hakkı tanınır.

Taraflardan birinin karşı tarafı aldatması sonucu fâhiş gabin sözkonusu olmuşsa, aldanan taraf için akdi feshetme hakkı doğar. Buna “gabin ve tağrîr muhayyerliği” denir.

İslâm, getirdiği prensiplerle ticarî hayatta açıklık, dürüstlük ve karşılıklı güven esasını yerleştirmeye çalışmıştır. Hz. Peygamber’in şu sözü bu konuda evrensel prensip mahiyetindedir: “Aldatan bizden değildir”.

¥ Yunus Apaydın

Gadr (bk. ZULÜM)

GAİP

“Gaip” sözlükte gözden kaybolan, ortada olmayan demektir. Yaşadığı bilinen fakat nerede olduğu bilinmeyen kişiye “gaip”, yaşayıp yaşamadığı bilinmeyen kişiye “mefkud” denir. İslâm hukuku eserlerinde mefkud ile ilgili hükümlere geniş bir yer verilmiştir (bk. MEFKUD).

Öte yandan, cenaze namazının geçerli olması için Hanefî ve Mâlikî mezheplerinde cenazenin cemaatin önünde hazır bulunması şartı ileri sürülmüş, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde ise gaip (uzakta bulunan ölü) üzerine de cenaze namazının kılınabileceğine hükmedilmiştir (ayrıca bk. CENAZE).

¥ Heyet

Galle (bk. VAKIF)

GANİMET

“el-Ğanîme” sözlükte, zorluk çekmeden kazanılan şey demektir. Çoğulu “ğanâim” ve “meğânim”dir. Terim olarak ise ganimet “harbîden zorla, kuvvet kullanarak alınan mal”ı ifade eder.

Bedir Savaşı’na kadar ele geçen ganimetler önemli bir miktarda değildi ve bunlarla ilgili bir vahiy de gelmemişti. Konu ile ilgili ilk dinî düzenleme bu savaşta elde edilen ganimetler üzerine yapılmıştır. Şöy-

le ki: Bedir Savaşı'nı takiben bunların "Allah ve Rasûlüne" ait olduğunu bildiren Enfâl sûresi (8) 1. âyeti nâzil oldu. Hz. Peygamber de ganimetleri kendi görüşüne göre savaşa iştirak edenlere taksim etti. Bu savaştan kısa bir süre sonra ganimetlerin "humus"unun (1/5) "Allah'a, Rasûlüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara" ait olduğunu belirten âyet nâzil oldu. Hz. Peygamber de bu hükmü ilk defa aynı yıl (h.2) Beni Kaynuka yahudilerinden alınan ganimetlere uyguladı.

İslâm hukukçuları ganimetleri dört kısma ayırırlar. Bunlar:

1– Savaş esiri erkekler.

2– Savaş esiri kadın ve çocuklar. Bunlar hakkında siyasi otorite –müslümanların yararını gözeterek– karar verir. Onlar ya karşılık beklemeden, yahut bir karşılık (fidye) alınarak serbest bırakılır veya esir olarak kalırlar. Sadece esir erkekler için ölüm kararı da verilebilir.

3– Arazi (ganâim-i gayr-ı ma'lûfe).

4– Menkul mallar (ganâim-i me'lûfe).

Fakihler savaşta ele geçen esirleri ve toprakları, menkul mallardan ayırmışlar ve bunları ayrı başlıklar altında incelemişlerdir (bk. ARAZİ, ESİR).

Savaştan sonra devlet başkanı (yahut onun yetkili kıldığı komutan) her askere, öldürdüğü düşmanın mallarını (bk. SELEB) ve üstün başarı gösterenlere de vaadettiği malları (bk. ENFÂL) verir; geriye kalanı 5 eşit parçaya ayırır ve bunun 4/5 ini savaşa iştirak edenlere, kalan 1/5'i de âyette zikredilen hak sahiplerine dağıtmak üzere alır.

Ebû Hanîfe'ye göre ganimet dağıtımında süvariye –biri atına olmak üzere– iki hisse, piyadeye bir hisse verilir. Diğer fakihlere göre ise süvari üç, piyade bir hisse alır.

Savaş birliklerinde yer alıp ta fiilen harbetmeyen kadınlar, çocuklar ve Gayr-i müslimler ganimete hak kazanamazlar. Onlara "radh" denilen hediyeler verilir.

Ganimetlerin 1/5'i –âyette zikredildiği üzere, Allah'a ve Rasûlüne, hısımlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Buna göre bazı fakihler 1/5'in 6 paya ayrılacağını ve bunlardan Allah hakkının Kâbe hizmetlerine harcanacağını ileri sürmüşlerse de; çoğunluğa göre bu âyette Allah'ın ismi sadece söze başlamak amacıyla zikredilmiştir, zaten herşeyin sahibi O'dur.

Hanefîler, Hz. Peygamber'in vefatından sonra gerek ona gerekse akrabasına ait hisselerin düştüğünü, böylece 1/5'in yetim, yoksul ve yolda kalmışlara dağıtılması gerektiğini ileri sürerler.

Şâfiîler ve Hanbelîler 1/5'in beş eşit parçaya ayrılacağını, bunlardan Allah'ın ve Rasûlünün paylarının Haşimoğulları'na, diğerlerinin de yetim, yoksul ve yolda kalmışlara verileceği görüşünü benimserler.

İmâm Mâlik ise 1/5'in devlet başkanının yetkisi dahilinde kamu hizmetleri için harcanacağını, Enfâl sûresi 41. âyette zikredilenlerin öncelikli hak sahibi olduklarını iddia ederler.

Ganimetler savaş sona ermeden dağıtılamaz. Ebû Hanîfe ganimet malları darulislâma getirilmedikçe mücahitlerin onlar üzerinde hak sahibi olamayacakları görüşündedir. Çünkü darulharpte düşmanın bu malları geri alma ihtimali vardır. Ayrıca askerler malları taksimle uğraşırken

düşman bu fırsattan yararlanarak onlara hücum edebilir ve müslümanlara zarar verebilir. Ancak devlet başkanı gerekli görürse aksine de karar verebilir.

Fakihlerin çoğunluğuna göre ise mücahitler ganimetleri ele geçirdiklerinden itibaren ona mâlik olurlar. Bu itibarla ganimetler darulharpte askerlere dağıtılabilir.

¥ Mehmet Erkal

GARANİK OLAYI

“Ğarânîk”, arapçada kuğu anlamına gelen “ğurnûk” kelimesinin çoğuludur. Hz. Peygamber’in Mekke döneminin sıkıntılı günlerinden birinde Kâbe’de Kur’ân okurken, Lât, Uzzâ ve Menât isimli putlardan “Onlar yüce kuğulardır (el-ğarânîk’ul-ulâ). Şefaatleri umulur” diye övgü ile sözedip secdeye kapandığı yönündeki çarpıtılmış bir rivâyet oryantalistler tarafından üzerinde önemle durularak meşhur edildiğinden, bu olay Garanik Olayı diye anılmaktadır.

Nakledilen hikâyeye göre Hz. Peygamber, Kureyş’in, müslümanlara eza ve cefasının arttığını görünce bunları kendisine yaklaştıracak bir vahyin gelmesini gönlünden geçirmiş, bir gün Kâbe avlusunda Necm sûresini okurken; “(Ey inkârcılar!) Şimdi Lât, Uzza ve üçüncü(leri olan) öteki (putun) Menat’ın ne olduğunu söyler misiniz?” (en-Necm 53/19-20) anlamındaki âyetlerden sonra güya “Onlar yüce kuğulardır, onların şefaatı umulur” demiş, surenin sonunda secdeye kapanmış, oradaki müslümanlarla birlikte müşrikler de secde etmişler. Sonra Cebrail, bu sözü Hz. Peygamber’in diline şeytanın ilka ettiğini (bıraktığını) haber vermiş de Hz. Peygamber çok üzülmüş, bunun üzerine onu teselli için: (Ey Muhammed! Biz senden önce hiçbir resul ve nebî göndermedik ki, o, bir temennide bulunduğunda şeytan onun dileğine ille de (beşerî arzular) katmaya kalkışmasın. Ne var ki Allah, şeytanın katacağı şeyi iptal eder. Sonra Allah, kendi âyetlerini (lâfız ve mânâ bakımından) sağlam olarak yerleştirir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir” (el-Hac 22/52) âyeti nâzil olmuş.

Bu olay iyi incelendiğinde hem rivâyet, hem de dirayet (mantık) açısından asılsız ve uydurma olduğu anlaşılmaktadır. Herşeyden önce, bu olayı nakleden rivâyetler birbirini tutmamaktadır. Yine rivâyetin o sırada henüz dünyaya gelmemiş olan İbn Abbas ve tâbiûndan Said b. Cübeyr yoluyla gelmesi ve Hz. Peygamber’den buna dair bir söz nakledilmemiş olması, bu konudaki haberlerin asılsızlığını göstermektedir. Diğer taraftan vahy, ilâhî dinlerin esasıdır. Peygamberler vahyi tebliğ ile göreve başlarlar ve bu yolla fazilette, doğrulukta, iyi işler yapmakta diğer insanlar için örnek olurlar. Kur’ân ve Sünnet’e göre peygamberler, Allah’tan aldıkları emir ve hükümleri olduğu gibi tebliğ hususunda her çeşit hatadan korunmuşlardır. Peygamberliğinden önce de putlardan nefret eden, Peygamberliğinden sonra ise sürekli olarak müşriklerin ve şirkin aleyhinde olan Hz. Muhammed (s.a.)’in âniden, putlardan şefaat umulacağını söylemesi, ne akılla ne de vahiyde ifadesini bulan kurallarla izah edilebilecek bir durumdur.

Hz. Peygamber, sürekli olarak ilâhî murakabe altındadır. Onun ağzından hak sözden başka bir şey çıkmaz, gazap halinde de, rıza halinde de hep hak konuşur, doğruluktan ayrılmaz. Dolayısıyla şeytan

herhangi bir ibareyi vahy eseriymiş gibi O'na okutamaz. Buna gücü de yetmez. Hac sûresinin 52. âyetindeki "ilka" ise şeytanın ilka ettiği (peygamberlerin düşünce ve sözlerine beşeri arzular bıraktığı, katıştırdığı) anlamında değil ilka etmek istediği anlamındadır. Şeytan insanları vesvese ile doğru yoldan ayırmak ister. Fakat, peygamberler bu gibi vesveselerden korunmuşlardır. O halde bu âyetin anlamı "Şeytan, Peygamberin hakikatı ifade ve yayma dâvâsını önlemek ister" demektir.

Yakut, Mu'cemü'l-Büldan'ın "Uzza" maddesinde "Lat, Uzza ve üçüncüsü olan Menat'a yemin ederim ki, onlar yüce garânikdir (kuğulardır) ve onların şefaatları umulur)" ifadesinin, cahiliye devrinde bilinen Kureyş'e ait bir yemin formülü olduğunu belirtir. Bu bilgi ışığında şu rivâyetin olaya daha makul bir izah getirdiği söylenebilir:

Hz. Peygamber Necm sûresinin 20 ve 21. âyetlerini okuduğunda, bunların ardından putların aleyhine bir anlatımın geleceğini tahmin eden cinfikir bir müşrik olan (Nadr b. Hâris) bir yemin kalıbı olarak kullandıkları ve Kâbe'yi tavaf ederken söyledikleri "Bu putlar yüce kuğulardır, herhalde onların şefaatları umulur" anlamındaki ibareyi söyleyivermişti. Çevreye ise bu ifadenin Hz. Peygamber'in ağzından çıktığı söylentisi yayıldı. Bunun üzerine Hz. Peygamber asla böyle bir şey söylemediğini açıkladı.

Müşrikler, Kur'ân-ı Kerîm'in muhataplarını derinden etkilediğini biliyorlar ve geniş kitleler arasında yayılmasından fevkalede korkuyorlardı. Bu yüzden Hz. Peygamber çarşıda, pazarda, sokakta, panayırda Kur'ân okudukça bunların insanlar tarafından anlaşılmasını önlemek için gürültü çıkarıp araya başka laflar karıştırma kararı almışlardı. "İnkâr edenler; bu Kur'ân'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız, dediler" (Fussılet 41/26) anlamındaki âyet bunu açıkça ifade etmektedir. Müşriklerin bu yöndeki uygulamaları ile ilgili birçok rivâyet vardır. Meselâ, Abdullah b. Mes'ud Kâbe'nin önünde Rahman sûresini okurken müşriklerin saldırısına uğramış, Hz. Ebubekir'e Kur'ân okuması yasaklanmıştı.

Bütün bu gerçekler, Garanik olayına dayanak gösterilen ifadenin olsa olsa yukarıda anılan rivâyetteki akışı içinde yahut ona yakışan bir ortamda söylenmiş olabileceğini göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in Allah kelâmı olmadığı iddiası ile ortaya çıkarak müslümanların imanını derinden sarsmayı hedefleyen birçok müsteşrik (oryantalist, doğubilimci) bu yöndeki çalışmalarında hiçbir başarı elde edemeyince, kendileri veya takipçileri Garanik olayı gibi iddialarla bu amaca ulaşmak ve Hz. Muhammed (s.a.)'in mesajını zayıflatmak istemişlerdir. Bilimsel araştırma görünümü altında sundukları yayınların arasına sokuşturdukları önyargılı iddiaların esasen objektiflikten uzak olduğunu anlamak, bu alanın uzmanları için çok güç olmamakla birlikte, bu tür iddialar zaman zaman geniş okuyucu kitlelerinin ilgisini çekebilmekte ve zihinleri karıştırabilmektedir. Bu konuda da, Muir, Sprenger, Dozy, Caetani, R. Blachere, M. Watt gibi oryantalistler ölçüsü ve ifade tarzı farklı da olsa Garanik olayını –başta anlatıldığı şekilde cereyan etmiş kabul ederek– Hz. Peygamber'e ve onun tebliğine kusur ve çelişki izafe etmeyi denemişlerdir. Oysa asıl çelişki bu yazarların tutumunda gözlenebilmek-

tedir. Zira Taberî ve benzeri bazı İslâm tarihi kaynaklarında zayıf hatta İsrailiyat türünde uydurma haberlerin yeraldığını iyi bildikleri ve tarih metodolojisi ölçülerine göre çok daha güvenilir kaynaklardaki haberleri dahi kuşku ile karşıladıkları halde, bu konuda titizlik göstermeden zayıf bir haber üzerine hüküm bina etmektedirler.

Garanik olayı hâlen Batılı veya Batı kültürüne kayıtsız şartsız teslim olmuş Doğulu yazarlar tarafından İslâm inançlarını sarsmayı hedefleyen çalışmalar içinde bir malzeme olarak kullanılmaktadır.

Son yıllarda Batının arka çıkarak şöhret kazandırdığı Selman Rüşdü'nün "Şeytan Âyetleri" kitabı buna örnektir. Bu tür iddialar kuşkusuz devam edecektir. Bu durum karşısında çürük iddialar uğruna boşuna zaman harcanmaması ve zihinlerin bulanmaması için, müslümanların kendi dinlerinin özelliklerini ve kaynaklarını yine diğer dinlerin temel özelliklerini ve kaynaklarını çok iyi bilmeleri ve bu konudaki kültür boşluğunu gidererek fikren hazırlıklı olmaları zaruridir.

¥ Hüseyin Algül

GARAR

İslâm hukukçularının ve hukuk ekollerinin birçok farklı anlam yüklediği garar terimi, öz olarak, bir borç ilişkisinde akit konusunun meydana gelip gelmeyeceğinin belirsiz olması, Serahsî'nin tanımıyla, akıbetinin kapalı olması demektir.

Hemen hemen bütün hadis kitaplarında Hz. Peygamber'in gararlı alışverişi (beyu'l-garar) yasakladığı rivâyeti yer alır (msl. bk. Ebû Dâvud, Büyû', 25; Şevkânî, Neylu'l-evtâr, 5/244). Kur'ân ve Sünnet'te, sözleşmelerde açıklık, dürüstlük ve güven ilkeleri üzerinde ısrarla durulur; karşılıklı rızanın bulunmadığı akitler ve ticari işlemler "bâtıl yol" olarak nitelendirilir. Kur'ân ve Sünnet'in borçlar hukuku alanında sevkettiği birçok hüküm ve yasak da temelde bu açıklık ve dürüstlüğü sağlamaya yöneliktir. Malikî hukukçu İbn Arabî de İslâm'da muamelât hukukunun dört temelinin bulunduğunu belirttikten sonra bunlardan birini de hadislerdeki garar yasağının teşkil ettiğini söyler.

Garar yasağı İslâm hukukçularınca ilke olarak benimsenmekle birlikte hangi tür akit ve şartın bu yasak kapsamına girdiği, gararın akdin kuruluş ve işleyişine tesirinin ne olacağı gibi hususlar İslâm hukukçuları ve hukuk ekolleri arasında tartışmalıdır. İslâm hukukunun klasik literatüründe özel borç ilişkileri ayrıntılı olarak işlenip geliştirildiği için, garar konusunda da zengin bir hukuk doktrini oluşmuştur.

Akde konu olan mal ve bedelle veya akdin ifâsı ile ilgili ayrıntıların taraflarca önceden açıkca belirlenmesi ve bilinmesi şarttır. Bilinmezliğin, tarafları anlaşmazlığa sürükleyecek ölçüde olması, akdin fasid olmasına yol açar. Ancak, akdin konusu ve ifâ ile ilgili her türlü risk ve kapalılığı garar kapsamına dahil edip bu tür akitleri geçersiz saymak doğru olmaz. Çünkü bundan kaçınmak her zaman mümkün değildir. Bu sebeple, ancak belli bir derece ve ölçüden sonraki gararın, yani kapalılık ve riskin akdi bozacağı benimsenmiş ve böylece hukukî işlemlerde istikrar ve güven korunmak istenmiştir. Bunun sonucu olarak, akitlerde bulunabilecek garar, önem ve derecesine göre a) akdi iptal edici, b) akdi ifsat edici, c) kaçınılması mümkün olmayıp akde tesir etmeyen garar şeklinde üç gurupta ele

alınabilir. Anne karnındaki yavrunun, kaçmış hayvanın, olta veya ağdaki balığın, istiridyedeki incinin satışı önemli ölçüde risk ve kapalılık içerdiği için bâtıl sayılmıştır. Akit konusunun vasıf, miktar, vade gibi hususlarıyla ilgili kapalılık ve risk ise, bir ölçüde telafi edilebilir olduğundan bu tür gararın akdi sadece ifsat ettiği görüşü hakimdir. Klasik dönem İslâm hukukçuları, İslâm öncesi dönemde yaygın olan ve bazı sembolik hareketlerle yapılan "bey'u'l-hasât", "bey'u'l-münâbeze", "bey'u'l-mülâmese" gibi satım türlerini, satılan malın tesliminin mümkün olmaması, mal veya bedelin ne olduğunun, miktar ve vasfının bilinmemesi, vadenin bilinmemesi gibi durumları, henüz olgunlaşmadan dalındaki meyvenin satımını, bir satımda iki satımı veya akdin yapısına aykırı şartın ileri sürüldüğü satım akitlerini, hatta kuruluşu başka bir hususun gerçekleşmesi ihtimaline bağlanan satımları, kaporalı alışverişi vb. de gararlı akit örnekleri olarak sayar ve garar yasağı kapsamında görürler (bk. SATIM). Zaten anılan bu satım türlerinin çoğu hadislerde de ayrı ayrı yasaklanmaktadır. Garar, belki de bu tür akitlerin yasaklanışını açıklayan ortak gerekçe konumundadır.

İslâm borçlar hukukundaki garar yasağı ayrıntılı olarak satım akdinde işlenmiş olmakla birlikte sadece bu akde özgü olmayıp, selem, istisna, kira ve iş akdi, sulh, şirket gibi karşılıklı borç doğurma esası üzerine kurulu iki taraflı (ıvazlı) akitlerde de, hatta bağışlama (hibe), ariyet, vasiyet gibi tek taraflı (teberru) akitlerde de sözkonusu olabilir. Her ne kadar Mâlikîler teberru akitlerinde gararın etkili olmayacağı görüşünde iseler de, İslâm hukukçularının çoğunluğu, İslâm borçlar hukukundaki garar yasağını daha geniş kapsamlı ve etkili bir hukukî ilke olarak işletmekte, nikah akdi ve akdî şartlar da dahil her türlü hukukî işlemde tarafları kapalılık, risk, aldanma ve aldatmaya karşı güvence altına almak istemektedirler.

İslâm hukukuna ait klasik literatürde gararlı akitler ve akitlerdeki garar unsuru ile ilgili olarak her bir akit türünde bir çok örnek verilir. Bu anlayış ve örneklendirmelerde, İslâm hukukçularının dönemlerindeki ticari işlem, usul ve şekillerinin de önemli etkisi vardır. Burada asıl amaç, hukukî işlemlerde karşılıklı rızayı, açıklık ve dürüstlüğü korumak, tarafların beklenmedik bir zarar ve risk altına girmesine, aldatmasına veya aldanmasına engel olmaktır. İslâm hukukçuları dönemlerindeki hukukî işlem ve ticari muameleleri bu temel ilkeye göre değerlendirip sözkonusu sakıncayı taşıyan usul ve şekilleri garar yasağı kapsamına alarak tarafların haklarını korumak istemişlerdir. Her ne kadar İslâm hukukunda akit serbestisi, hukukî işlemlerin konu ve kapsamını tarafların dilediği tarzda belirleme özgürlüğü mevcut ise de, başta faiz ve garar yasağı olmak üzere, hukuk düzeni belli kısıtlama ve yasaklamalar getirerek özellikle zayıf tarafın haklarını koruma altına almış, insanların bilerek ve farkında olarak borç ve yükümlülük altına girmelerini istemiştir. Akdin tabii unsurlarındaki eksiklik ve bilinmezliğin, hile ve kumarın, aşırı fiyat farklılığının önlenmeye çalışılması çabaları da bu amaca yöneliktir. İslâm'ın bu temel amacı gözönüne alınarak, İslâm borçlar hukukunda garar yasağı, hukukî işlemlerde güven ve açıklığı sağlayacak, risk, bilinmezlik ve kapalılığı önleyecek

ölçüde geniş ve esnek bir kapsamda ele alınmış ve işletilmiştir.

¥ Ali Bardakoğlu

GARİZE

Sözlükte yaratılış, tabiat, dürtü, içgüdü gibi anlamlara gelen garize, canlının kendi varlığını sürdürmesi için, zararlı şeylerden kaçınıp faydalı şeylere yönelmek suretiyle ihtiyacını karşılayarak ve kendini koruyarak faaliyet göstermesini sağlayan fıtrî bir güçtür. Canlı varlığın ilkel özellikleri, garizenin faaliyet alanıdır. İnsanın ahlâkî tabiatıyla yakından ilgisi bulunan garize ya da içgüdünün üç ayırıcı niteliği vardır: a) Türsellik. İçgüdü, aynı bir tür içerisinde yeknesak ve türün bütün fertlerine aittir. Her türün, organik yapısı kadar karakteristik olan ve onun kadar kalıtımsal yapısının bir ifadesini taşıyan içgüdüleri vardır. Fakat türdeki bu yeknesaklık mutlak değildir, zaman içerisinde ve eğitime bağlı olarak fertler içgüdülerinin ortak zemini içinde değişime uğrayabilirler. Bu da insanın ahlâkî bakımdan eğitilebilir bir varlık olduğunu gösterir. b) Fıtrîlik ve sabitlik. İçgüdü fertte doğuştandır, tecrübeden bağımsız olarak kendiliğinden vardır. Hayatın seyri esnasında içgüdüsel olarak tekrarlanan davranışlar, daha ilk anlarda tam durumdadırlar. Bunlar bir deneme ve çıraklık devresinden geçmezler; ilerleme eseri göstermezler. İçgüdünün doğuştan olması, onun hayatın hemen başlangıcında kendisini göstermesi anlamına gelmez. Kalıtıma dayalı güçler hayat boyunca gelişirler. c) Gaye bilmezlik. İçgüdü, kendi sonuçları hakkında önceden belirlenen ve düzenlenen bir bilgi ve tecrübe unsuru ihtiva etmez. İçgüdünün gayesini belirlemesini mümkün kılan şey ancak, içgüdü fiilinin yapabildiği tecrübeler sayesinde meydana gelen değişikliklerdir.

İçgüdüsel davranış çoğu zaman çok karmaşıktır; hem iç hem de dış faktörlerin etkisiyle oluşan bir fiil serisinden meydana gelir. İnsanın eğilim ve istidatlarının çoğunun temelinde içgüdüler vardır; fakat hiçbir yerde saf içgüdüye rastlanmaz. Korunma, cinsiyet, bir araya gelme, toplanma içgüdüleri insan ve hayvan davranışlarında ortak olan ilkel zemini oluşturur.

İnsanla hayvan arasındaki en önemli fark, insanın kendi içgüdülerini kontrol altına alıp düzenleyebilmesidir. İçgüdüsel bir davranışı tekrarlayan bir hayvan, bunun doğuracağı sonuçlar hakkında tam bir bilgi sahibi değildir. İnsan ise kendisini bir davranışı yapma yönünde uyaran ve idare eden zihnî bir yeteneğe sahiptir. Onun dinî, ahlâkî ve hukukî bakımdan yükümlülükler üslenmesinin sebebi de bu zihnî yeteneğidir. Nitekim “Biz emaneti göklere, yere ve dağlara arzettik; fakat bunlar onu yüklenmekten kaçındılar, ondan korktular ve onu insan yüklendi” (el-Ahzâb 33/72) meâlindeki âyette geçen “emanet” müfessirlerin çoğunluğunca dinî ve ahlâkî yükümlülükler şeklinde yorumlanmış; Zemahşerî’den itibaren birçok müfessir bütün varlıklar içinde sadece insanın kendi garizesine, içgüdülerine ve genel olarak tabiî eğilimlerine hakim olan, bunları dizginleyen ve yönlendiren bir varlık olduğunu ve işte bu özelliği dolayısıyladır ki “emanet”i yüklendiğini, yani dinî ve ahlâkî bakımdan yükümlü kılındığını belirtmişlerdir.

¥ Hayati Hökelekli

Gasil (bk. CENAZE)

GASP

Sözlükte bir şeyi zorla ve haksız olarak almak manasına gelen “ğasb”, hukukta en genel anlamıyla, mülkiyet hakkına karşı işlenen haksız fiil demek olup, Mecelle’de “Bir kimsenin malını, izni olmaksızın alıp zaptetmedir ki, malı bu şekilde alan kimseye “ğâsıb”, alınan mala “mağsûb” ve mal sahibine “mağsûbun minh” denilir (md. 881) şeklinde açıklanmaktadır. Hanefi doktrininde gasp, daha geniş ve teknik bir açıklamayla “Taşınabilir, hukukî ve ekonomik değeri bulunan bir mal üzerinde, sahibinden izinsiz olarak alenen ve kuvvete dayanarak haksız zilyedlik kurmak” şeklinde ifade edilmektedir. İmâm Muhammed ve diğer müçtehitlere göre ise gasp, taşınmaz mallar için de sözkonusu olabilmektedir.

Dinin ve hukukunun korunmasını ilke edindiği ve emrettiği beş temel değer arasında mülkiyet hakkı (mal) da bulunmaktadır. Bir hadislerinde Hz. Peygamber “Malı uğruna ölen şehittir” (Tâc, II, 238) diyerek, mülkiyet hakkının değerini ve bu hakkın korunmasının kutsallığını oldukça veciz bir şekilde ifade etmiştir. Hangi şekillerde olursa olsun mülkiyet hakkına yapılan tecavüz yasaklanmış ve bu tecavüze uhrevî ceza yanında bir de dünyevî ceza takdir edilmiştir.

Diğer birçok suçta olduğu gibi, gaspın da, biri uhrevî diğeri dünyevî olmak üzere iki hükmü vardır. Gaspın uhrevî hükmü, günah işlemiş olmak ve bu yüzden cezayı hak etmektir. Çünkü, gasp bilerek yapılan bir masiyettir ve masiyet cezalandırılma sebebidir. Hz. Peygamber bir hadislerinde “Kim bir karış toprak gaspederse, Allah kıyamet gününde onu yedi kat yerden kafasına geçirir” (Buhârî, Bed’u’l-Halk, 2; Müslim, Musakat, 30; et-Tirmizî, Biat, 21) buyurmuştur.

Gaspın dünyevî hükmü de, genel hatlarıyla şöyle özetlenebilir:

Prensip olarak, haksız olarak ele geçirilen bir şeyin, mümkün mertebe aynen iade edilmesi gerekir. Eğer, gaspedilen malda şeklen ve hükmen veya sadece hükmen bir değişiklik olmuşsa artık malın iadesi imkânı ortadan kalkar ve tazmin (ödeme, ödetme) cihetine gidilir. Tazmin, malın durumuna göre, mislini veya kıymetini ödemek suretiyle yapılır.

Gaspedilen mal tazmin ettirilirken, gasp ile ödeme zamanı arasındaki geçen sürenin hangi noktasının dikkate alınacağı hususu doktrinde tartışmalıdır. Çoğunluk Hanefîler’e göre, ödemede, malın gaspın ilk yapıldığı zaman ve yerdeki değeri dikkate alınır ve ödenecek tazminat buna göre belirlenir. Şâfiîler’e göre ise, gasp ile tazmin süresi arasında malın ulaştığı en yüksek piyasa değeri dikkate alınır ve tazmin buna göre yaptırılır.

Bu arada, gasp süresi içerisinde maldaki artışların da mal sahibine iade edilmesi gerektiği genelde kabul edilmekle birlikte, bu süre zarfında gaspedilen malın potansiyel yararının (yani, gaspeden kişi fiilen bu menfaatten istifade etmiş olsun veya olmasın) tazmin konusu olup olma– yacağı tartışılmıştır. Hanefîler, prensip olarak, menfaati, mal hükmünde tutmadıkları için, menfaatin tazmini cihetine gitmezken, Mâlikîler, gaspedenin fiilen bundan istifade etmiş olması şartıyla emsal menfaatin tazmin ettirileceğini ileri sürmüşlerdir.

Şâfiîler ise, gaspedenin istifade edip etmemesine bakmaksızın malın menfaatinin tazmin ettirileceği görüşündedirler.

Gâsıbın, gaspettiği malı aynen iade etmesi veya o malı tazmin etmesi hiç bir surette onu uhrevî sorumluluktan kurtaramaz. Çünkü, gaspeden hem bir yasağı çiğnemiş hem de toplumsal bir suç işlemiştir. Kural olarak, mal her insan için değerlidir ve herkesin malı korunmaya layıktır. Toplum fertlerinin birbirlerinin mallarına göz dikmesi ve onu meşru olmayan yollarla ele geçirmeye çalışması, fertlerin ve dolayısıyla toplumun huzurunu kaçırır. Gaspeden kişi, aldığı malı ödemekle, mal sahibinin hakkını belki yerine getirmiş olur; fakat bu hareketiyle toplum düzenini zedelemiş olacağı da gözden uzak tutulmamalıdır.

¥ Yunus Apaydın

GAYB

Arap dilinde "gayb"ın sözlük anlamı –fiil olarak– "batmak, gizlenmek, uzaklaşmak, gözden kaybolmak, duyuların ötesinde olmak ve gıybet etmek", –isim olarak ise– "şek (şüphe-kuşku), gizli, görünmeyen veya çok uzakta olan yer veya nesne" dir. Çoğulu "gıyâb" ve "guyûb" şeklindedir.

Gayb kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de türevleriyle birlikte altmış yerde geçmektedir. Kur'ân'da, gayb kelimesi değişik anlamlarda kullanılmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır: 1– "Duyular aleminin mukabili" (el-En'âm 6/73; et-Tevbe 9/94, 105; er-Ra'd 13/9; el-Mü'minûn 23/92; es-Secde 32/6; ez-Zümer 39/46; el-Haşr 59/22; el-Cum'a 62/8; et-Tegâbün 64/18). 2– "Göklerde ve yerde insanların bilip idrak edemeyecekleri derecede gizli şeyler" (el-Bakara 2/33; Hûd 11/123; en-Nahl 16/77; el-Kehf 18/26; en-Neml 27/75; el-Fâtır 35/38; el-Hucurât 49/18). 3– "Levh-i mahfûz" (Meryem 19/79; et-Tûr 52/41; el-Kalem 68/47). 4– "Kader" (el-A'râf 7/188). 5– "Vahiy" (et-Tekvîr 81/24). 6) "Allah, melek, Kur'ân, ahiret ve ahiret halleri gibi iman konuları" (el-Bakara 2/3).

Gayb kelimesi Kur'ân'da en çok "şehâdet" (görülen âlem)in karşıtı olarak kullanılmıştır. Bu nedenle müfessirler bu kelimeye "duyular ötesi âlem" anlamını vermişlerdir. İslâmî eserlerde bu âlem için "mana, melekût, akıl, nefis, emir, ulvî, ruh ve ahiret âlemi" tabirleri de kullanılmıştır.

Gaybın karşıtı olan şehadetin "gözle görülüp duyularla idrak olunan" anlamına geldiği dikkate alınınca, gaybın akıl ve duyularla bilinmeyen varlıkları kapsadığı ortaya çıkar. Seyyid Şerif Cürcâni'ye göre sadece akıl ve duyularla değil, bâtınî hislerle bilinen şeyler de gayb kapsamı dışında kalır. Bu duruma göre gayb zâhirî ve bâtınî duyularımızın alanı dışında kalan, gözle görülemeyecek kadar gizli olan ve akıl yoluyla da idrak edilemeyen bilgiler demektir. Ancak İslâm bilginleri bu "gizlilik ve bilinmezlik"in gaybın bir aslî özelliği mi, yoksa zamana ve mekana bağlı olarak duyuların idrak sahası dışında veya kuşattığımız zaman diliminin ötesinde kaldığı için idrak olunamayan arızî bir özelliği mi sayılması gerektiği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Birinci şıkkı benimseyen bilginlere göre gayb, "hiç bir mahlûkun ilminin ulaşamayacağı, zâhirî ve bâtınî hislerle kavrama imkânı bulunmayan, delili ve emaresi olmayan, insan bilgisinin ilgi kuramadığı, Allah'ın bilinmesini insanlardan gizlediği varlık ve işler"dir. Olayların Levh-i Mahfuz'a yazılmasından önceki

durumu ile Sûfiye'nin "amâ" diye isimlendirdiği, varlığın ilk taayyün (belirlenme) mertebesi öncesi durumu, bu tarz gayb anlayışının açıklanmasında örnek gösterilir. İkinci şıkkı benimseyenlere göre ise gayb ister henüz vücuda gelmemiş olsun, isterse mevcut olsun insanların şimdilik vakıf olamadığı gizli ve görünmeyen fakat şartları hazırlandığında görülmesi mümkün varlıklar ve bunlara ilişkin bilgilerdir. Bunlara göre gayb "adem" (yokluk) değil, duyularla idrak olunamayan (gayr-i meşhûd) şey demektir.

Kur'ân âyetleri ve Hz. Peygamber'in hadisleri incelendiğinde görülür ki, bunların bazılarında gaybı sadece Cenab-ı Hakk'ın bildiği ifade edilmekte, bazılarında ise Allah Teâlâ'nın dilediği kişilere gayb hakkında bilgi verdiği, beş gayb dışında kalan her şeyin ilminin Rasûlullah'a bildirildiği belirtilmektedir. Nasslardaki bu ifade farklılığı, gayb kelimesinin tek anlamda kullanılmadığını gösterir. Birinci gurup nasslarda gayb "her türlü kayıttan arınmış mutlak bilinmez" manasına gelirken, ikinci gurupta "nisbî ve izâfî bilinmezlik" manasına kullanılmıştır. Kaynaklarda göze çarpan bu farklılıktan hareketle gaybı mutlak ve izâfî olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Mutlak gayb, sadece Allah'ın bilgisi dahilinde bulunan ve ondan başka kimse tarafından bilinmeyen nesne ve olaylardır. Mutasavvife dışında kalan bilginlerin genel kanaatına göre "hakikat-i ilâhiyye" mutlak gayb değildir. Ruh konusunda da yaygın kanaat bu yöndedir. Tefsir ve hadis kitaplarında mutlak gayb olarak zikredilip üzerinde durulan konuların başında "beş gayb" (el-mugayyabâtu'l-hams, mugayyabat-ı hamse) meselesi gelmektedir. Bu konu Lokman sûresinin son âyetinde zikredilmektedir. Müfessirlerin verdiği bilgiye göre Hâris b. Ömer adında bir şahıs Hz. Peygamber'e gelerek, hamile olan karısının doğuracağı çocuğun oğlan mı, kız mı olacağını, kurak geçen beldelerine yağmurun ne zaman yağacağını ve ömrünün ne zaman sona ereceğini öğrenmek istediğini söyler. Cenab-ı Hakk bu kişiye cevap olmak üzere Lokman sûresinin son âyetini indirir. Âyetin meâli şu şekildedir:

"Kıyametin ilmi ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru O yağdırır. Rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır." Bu beş konu hadislerde "gaybın anahtarları" diye isimlendirilmiştir (Buhârî, İstiskâ, 29; Tevhîd, 4; Tefsir, Lokman sûresi, 2; Müslim, İman, 7; Müsned, IV, 13).

Âyet ve hadislerde geçen bu beş husus şu şekilde sıralanabilir: Kıyametin ne zaman kopacağı, yağmurun ne zaman yağacağı, rahimdeki çocuğun durumu, insanların gelecekte ne kazanacağı ve insanın nerede öleceği.

Bazı müellifler günümüzde bu beş gaybdan bazılarının bilindiğini ve bu geniş evrende Allah Teâlâ'nın insanlardan gizlediği ve sadece kendi bilgisi altında bulundurduğu şeyleri beş konu ile sınırlandırmanın doğru olmayacağını ileri sürerek bu mesele etrafında farklı yorumlar getirmek istemişlerdir. Bunlardan biri olan Ebû Muhammed b. Ebi Cemre beş gaybın, beş ayrı aleme işaret olduğunu iddia etmekte ve şöyle demektedir: "Rahimlerde olanı Allah bilir" ifadesi, nefiste artan ve eksilen şeylere, "yağmur" sözcüğü ulvi alemin işlerine, "nefsin öleceği yeri bilememesi" ifadesi

süflî aleme, "yarın ne kazanacağını bilemez" ifadesi zamanın nevilerine ve onda meydana gelecek olaylara, "kıyametin ne zaman kopacağı" ifadesi de ahiret hallerine işarettir. Son devir müfessirlerinden Reşid Rıza ise "ölümü" berzah aleminin, "kıyamet"i ahiret aleminin, "yağmur"u bitkiler aleminin, "rahim"i hayvanlar aleminin, "kesb"i ise gayb hazinelerinin sembolü olarak yorumlamaktadır.

İzâfî gayb ise "yaratıklardan yalnızca belirli bir kısmının ilminin ilişkili olduğu şeyler" diye tanımlanmaktadır. Bilgi ilişkisi olmayana göre bu konu gayb iken, ilişkili olana göre duyulur cinstendir. Meselâ meleklerin bilip de insanların bilemediği veya insanlardan bazısının bilip bazısının bilemediği meseleler bakımından gayb kavramının bu ayırıma göre değerlendirilmesi gerekir. Allah'ın varlığı, sıfatları, ahiret ve ahiret halleri, ruh, melek gibi idrak edemediğimiz fakat hakkında akli ve nakli deliller bulunan hususlar bu kapsama girer.

İslâm bilginlerinin gayb konusunda üzerinde önemle durduğu bir nokta da Allah Teâlâ'nın bilinmesine izin verdiği gaybın hangi yolla bilinebileceği hususudur. Kur'ân-ı Kerîm gayb bilgisini Allah'a tahsis etmekte, kendisini gaybı bilme vasfı ile yaratıklardan ayırmakta, kendisine özgü olan bu niteliğin yaratıklardan birine verilmesini "tevhid" inancına aykırılık olarak vasıflandırmakta, ancak dilediği kişilere gayb bilgisinden vereceğini bildirmektedir. Dinî literatürde bunun yolu olarak kabul edilen yol vahiydir. İlhamın bilgi kaynağı sayılıp sayılmaması hususunda ise farklı görüşler vardır. Bilgi edinebilmek için vasıtaya baş vurma ihtiyacını duyan yaratıkların böyle bir bildirim olmadan gaybı bilmesi ve kavraması mümkün değildir (bk. VAHİY, İLHAM).

¥ İlyas Çelebi

GAYE

Bir işe girişirken, o işin sonunda elde etmeye niyet edilen, hedef alınan şey; amaç, maksat, hedef anlamına gelen ve daha çok ahlâk ilminde kullanılan bir terim.

Bütün ahlâk sistemleri, insanın iradeli davranışlarında gayesinin ne olması gerektiği konusunda başlıca iki kısma ayrılır: a) Gayeci ahlâk teorileri, b) Vazife ahlâkı.

a) Gayeci ahlâk teorileri, her ahlâkî davranışın bir amacı bulunması gerektiği noktasında birleşmekle birlikte, bu amacın ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu farklılık, çeşitli sistemlerin "iyi" ve "kötü" denilen ahlâkî değerler hakkındaki anlayış farklarından ileri gelmektedir. Buna göre bazıları maddi, bedenî ve egoist hazların iyi olduğunu, dolayısıyla insanın amacının da bu hazları ve zevkleri yaşamak olduğunu ileri sürmüşlerdir. Diğer taraftan, bilgi, hikmet, fazilet, mutluluk gibi manevi meziyetlerden duyulan hazları ahlâkın gayesi yapan veya toplum yararını, şu veya bu şekilde bireysel haz ve yararların üstünde tutan görüşler de ortaya konmuştur.

b) Vazife ahlâkına göre, ahlâkın kendisinden başka gayesi olamaz, iyinin gayesi yine iyinin kendisidir. Bunun dışında haz duymak, fayda sağlamak, mutlu olmak gibi amaçlar benimsenirse ahlâkın kendisi bir "araç" yapılmış olur; eğer amaç başka yoldan, yani ahlâklı olmadan gerçekleştirilebilirse araca gerek kalmaz; bu da ahlâkın çökmesine yol açar. Şu halde ahlâk, hiçbir

gayeye araç edilmemelidir. Bununla birlikte, ahlâklı yaşayış bize haz, fayda, mutluluk vb. şeyler sağlayabilir. Ancak bunlar, ahlâkın gayesi değil, olsa olsa birer ümittir. Fakat bazan bunlar gerçekleşmeyebilir. Hatta iyi olmak ve iyilik yapmak bazan kişiye zarar bile verebilir. Buna rağmen ahlâk ve faziletten sapmamak gerekir.

"İslâm'da ahlâkın gayesi nedir?" sorusunu incelerken, öncelikle İslâm dininin çeşitli maddi ve manevi, bireysel ve toplumsal haz ve menfaatlere ne ölçüde değer verdiğini görmek gerekir.

İslâm dini ilke olarak "ruhbanlık" hayatını kabul etmez, yani kişinin kendisini dünya imkân ve yararlarından soyutlamasını onaylamaz. Nitekim Hz. Peygamber "Bize ruhbanlık emredilmedi" buyurmuştur (Müsned, IV, 226). Çünkü kişinin maddi ve biyolojik ihtiyaçlarını karşılaması, "nefsin ve neslin devamı" için zorunludur. Bu yüzden Hz. Peygamber, kendilerini dünyadan so– yutlayarak ibadete koyulmaya karar veren sahabileri uyarmış, bu tutumun kendi sünnetine aykırı olduğunu belirtmiştir (Buhârî, Nikâh, 1). Kur'ân-ı Kerîm'de de insanları dünya nimetlerinden ölçülü bir şekilde yararlanmaya teşvik eden âyetler vardır (msl. bk. el-A'râf 7/31-33).

Fakat İslâm dini dünya nimetlerini daha yüksek gayeler için birer vasıta-değer kabul eder. Kur'ân'da zekât, sadaka vb. ibadetlerin buyurulması bunu gösterir. Hz. Peygamber'in "Erdemli (sâlih) insan için temiz servet ne güzel şeydir!" (Müsned, IV, 97), anlamındaki hadisi, İslâm ahlâkının dünyevî imkânlar konusundaki yaklaşımını ortaya koyan bir ölçü ifadesidir.

İslâm'da sosyal gayelere de büyük değer verilmiştir. Kendileri ihtiyaç içinde olmalarına rağmen muhacirleri kendi öz canlarına tercih eden ensarın bu tutumunu övgüyle anan âyet (el-Haşr 59/9) bunun en güzel ifadesidir. İslâm'da ahlâkî yükümlülüklerin büyük bölümünü sosyal görevler oluşturur.

Bununla birlikte, ister kişisel, ister sosyal olsun hiçbir dünyevî yarar İslâm'da ahlâkın son gayesi değildir. Esasen İslâm inancına göre, herhangi bir ahlâkî fiilin dünyevî, hatta uhrevî bir amaca mutlaka ulaştıracağı düşünülemez. Nitekim Hz. Peygamber "Hiçbir kimseyi güzel iş ve ibadeti cennete ulaştıramaz" buyurmuş, yanındakiler "Sizi de mi ya Rasûlallah?" diye sorunca "Evet, Allah'ın, lütuf ve merhameti olmaksızın beni de amelim cennete ulaştıramaz" cevabını vermiştir (Tecrid-i Sarîh Trc. XII, 72).

Bu hadis de göstermektedir ki, İslâm ahlâkı bakımından, ilke olarak görev, Allah tarafından görev kılındığı için yerine getirilir. Nitekim Allah'a bize sevap versin vermesin, itaat etmek, insanlara, karşılığını göremesek de saygılı olmak gerekir. Bu durum, İslâm ahlâkının gayeci ahlâk değil, vazife ahlâkı olduğunu, yani bir amaca ulaşmak için değil, Allah tarafından buyurulduğu için erdemli olmak ve iyilik yapmak gerektiğini gösterir. Kur'ân-ı Kerîm'de İslâm ahlâkının bu özelliği "Sana emredildiği şekilde dosdoğru ol!" (Hûd 11/112; eş-Şûrâ 42/15) meâlindeki âyette açık bir şekilde vurgulanmıştır.

Ancak, iyiliğe karşılık vermenin Allah için gerekli olduğu düşünülemezse de, O, lütuf ve kerem sahibi olduğundan, her müslüman, güzel ahlâkı ve erdemleri sebebiyle, O'nun kendisini maddi ve manevi, dünyevî ve uhrevî hayırlara mazhar kılacağını ümit eder. Bu açıdan; a) Birçok ahlâkî

buyruk kişisel yararlar kazandırır. Meselâ içki, kumar vb. yasaklara uymakla sağlık korunur; öfke, kin, kıskançlık gibi kötü huylardan arınmak ve iyi huylarla bezenmek hem ruh sağlığı hem de sosyal sempati kazanmak için yararlıdır. b) Öte yandan her ahlâkî görev bu tür kişisel yararlar yanında, toplumsal açıdan da yararlıdır. Herkesin görevlerini yerine getirmesi toplumsal barış ve uzlaşma sağlar. c) İslâm ahlâkındaki gayeler tasnifi içinde üçüncü türü ahiret mutluluğu oluşturur. Hak ve adalet açısından kusurlu olan, bu dünyada karşılığını bulamamış olan iyilik ve kötülükler ahirette eksiksiz olarak değerlendirilir; iyiler cennetle ödüllendirilir, kötüler cehennemle cezalandırılır. d) Ancak İslâm'da ahlâkın en yüksek gayesi Allah rızasıdır. İyi bir mümin, Kur'ân-ı Kerîm'de her şeyden "daha üstün" olduğu belirtilen Allah rızasını bu dünyada ruhunun derinliklerinde duyabilir; ancak bu hoşnutluğun verdiği mutluluğu en yüksek derecede ahirette tadacaktır. Hz. Peygamber bu mutluluğu "gözlerin görmediği, kulakların duymadığı ve hiçbir insanın hatırından bile geçiremeyeceği kadar üstün bir nimet" olarak tanıtmıştır (Buhârî, Tevhid, 35).

¥ Mustafa Çağrıcı

Gayret (bk. KISKANÇLIK)

GAZAP

Klasik ahlâk biliminde insanın doğuştan sahip olduğu, nefsin sürekliliğini koruma amacı taşıyan psikolojik güç için kullanılan terim.

Türkçede "öfke" kelimesiyle de ifade edilen gazap, klasik ahlâk teorilerine göre insanın tabiî ve fıtrî olarak sahip olduğu üç temel güçten biridir (Diğer ikisi: Bilgi ya da düşünme gücü, şehvet gücü). Diğer bütün doğuştan güç ve yetenekler gibi gazap gücü de, insan ve hayvanların çeşitli saldırılardan korunarak varlıklarını sürdürmelerine hizmet ettiğinden temelde yararlı bir güçtür. Ancak bu yarar, gazap gücünün akla hizmet edip onun kontrolünde işlemesine bağlıdır. Nitekim Hz. Peygamber'in bile zaman zaman öfkelendiğini, ancak öfkesinin etkisiyle taşkınlık ve haksızlığa asla sapmadığını ifade eden hadisler vardır (bk. Buhârî, İlim, 28, Edeb, 75; Müslim, Lukata, 2, 6).

Ahlâkçılara göre gazap her insanda aynı kuvvet ve süreklilikte değildir. Bu açıdan gazabın üç derecesi vardır: 1– İfrat ölçüsünde aşırı gazap, akıl ve dinin kontrolünden çıkmış bir duygu olup, ahlâkçıların "saldırganlık" (tehevvür) adını verdikleri ve bir "rezilet" kabul ettikleri bu duygu, insanın basiret, düşünce ve iradesini zayıflatarak sağlıklı karar vermesini engeller; ona, sözlerinde, fiil ve hareketlerinde akla gelmeyecek taşkınlıklar yaptırır; sonuçta pişmanlıklara, maddi ve manevi zararlara, mutsuzluğa yol açar. 2– Tefrit düzeyinde gazap, öfke duygusunun zayıflığı anlamına gelir ve korkaklık (cübn) denilen kusuru doğurur. Bu durum insan için önemli bir eksikliktir; çünkü, ahlâkçıların "hamiyet yokluğu" dedikleri şahsiyetsizliğe, acizlik ve derbederliğe, çeşitli maddi ve manevi zararlara yol açar. 3– İtidal noktasındaki gazap ise yukarıdaki iki aşırılığın ortasındaki ölçülü öfkeden ibarettir. İşte gazabın yararlı olan derecesi budur. İtidal noktasındaki bu gazaptan "şecâat" veya "cesâret" denilen temel ahlâkî fazilet doğar. Gazzâlî, dengeli bir öfke duygusunu "izzet-i nefis"

diye de adlandırır ve izzet-i nefsini korumayan insanın, bütün maddi ve manevi değerlerini korumaktan da aciz olacağını belirtir. Dengeli bir gazap gücüne sahip olan, dolayısıyla izzet-i nefsini koruyan insan, kendisini onur kırıcı davranışlara yöneltmesi muhtemel olan arzu ve ihtiraslarını da kontrol eder. Bu yararları dolayısıyla öfke duygusunun tamamını yok etmeye kalkışmak hem imkânsızdır, hem de doğru değildir. Bunun yerine öfkenin saldırganlık haline dönüşmesini önleyecek şekilde bu duyguyu terbiye etmek gerekir. Bunun yolu ise aşırı öfkelenmeye yol açabilecek olan böbürlenme, kendini beğenme, alay etme, ayıplama, zıtlaşma, haksızlık, aşırı mevki ve servet düşkünlüğü gibi kötü huylardan arınarak bunların karşıtı olan erdemleri kazanmaktır.

Bütün İslâm ahlâkçıları, birçok insanın gazap ile yiğitliği birbirine karıştırdıklarını ve saldırganlığı mertlik zannettiklerini hatırlatarak, bu ikisi arasındaki farkı görmede peygamberler, veliler gibi büyük insanların tutumlarını ölçü gösterirler. Öfke gelip geçici bir haldir; ancak üzerinde durulup eğitilmez, kontrol edilmezse “kin” (hıkd) adı verilen ve sürekliliği olan daha kötü bir huy meydana getirir.

¥ Mustafa Çağrıcı

GAZVE

“Gazve”, arapçada savaş karşılığında kullanılan bir kelimedir. Türkçede “gazve” yanında, aynı kökten “gazâ” kelimesi de savaş anlamındadır. Yine aynı kökten, “savaş yeri” ve “savaşmak” anlamlarına gelen “mağzâ” kelimesinin çoğulu “meğâzî” de, “Meğâzî Rasûlillah” şeklinde, gerek Hz. Peygamber’in savaşlarına gerekse bu savaşlara ait bilgilerin yer aldığı kitaplara verilen bir isim olmuştur; el-Vâkıdî’nin (ö. 207/822) Kitâbü’l-Meğâzî’si gibi. Meğâzî kelimesi ayrıca, “siyer” kelimesi ile birlikte (Siyer ve Meğâzî şeklinde) Hz.Peygamber’in hal tercümesi (biyografi) için kullanılan bir terim olmuştur; İbn Abdilberr’in (ö. 463/1071) ed-Dürer fi-İhtisâri’l-Meğâzî ve’s-Siyer’i gibi (ayrıca bk. Siyer).

İslâmî kaynaklarda genellikle kabul edildiğine göre, Hz. Peygamber’in bizzat kumandan olarak bulunduğu, askerî harekâta ve savaşlara “gazve” denilmiştir; Bedir ve Uhud Gazveleri gibi. Hz. Peygamber’in gazvelerinin sayısı hakkında İslâm tarihçileri farklı görüş belirtmişlerdir. Bazı gazvelerin arka arkaya veya kısa aralıklarla meydana gelmiş olmasından dolayı, bazı tarihçiler, bunları birleştirerek bir savaş; diğerleri ise iki savaş kabul etmişlerdir. Meselâ İbn İshak, Hayber ile Vâdî’l-Kurâ’yı bir gazve sayarken, diğer siyer bilginleri bunları iki ayrı gazve kabul etmişlerdir. Hendek ile Kureyza gazveleri de böyledir. Bilginlerin çoğunluğu, Hz. Peygamber’in gazvelerinin sayısını 27 şeklinde tesbit etmişlerdir. Bunlardan 9 tanesinde bilfiil savaşılmış, diğerlerinde ise çarpışma olmamıştır. Savaş vuku bulan gazveler şunlardır: Bedir, Uhud, Müreysî, Hendek, Kureyza, Hayber, Mekke, Huneyn ve Tâif. Ganimet ve toprak hukuku bakımından çok tartışılan Mekke fethinde, savaş olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. İmâm Şâfiî ve genellikle Şâfiîler, şehrin sulhen yani savaşsız alındığını iddia ederlerken, Ebû Hanîfe ve Hanefî fakihlerinin çoğunluğu ise, Mekke’nin anveten yani savaşla fethedildiği görüşünü

savunurlar.

Hz. Peygamber'in ilk gazvesi, birinci hicri yılın son ayında (Ağustos 623/ Safer 2) yapılan ve Ebvâ veya Veddan diye bilineni; en son ve en fazla askerle (30 bin) çıktığı gazvesi ise, Tebük Seferidir; Bizans'a karşı tertip edilen ve İslâmiyet'in Arap yarımadası dışına tebliğini ve yayılmasını hedef alan bu son gazve esnasında çarpışma meydana gelmemiştir.

¥ Mustafa Fayda

Gazvetü'l-Üsre (bk. TEBÜK SAVAŞI)
Gece Namazı (bk. NAFİLE NAMAZLAR)
Geçmiş Namazların Kazası (bk. KAZA NAMAZI)
Gelenek (bk. ÖRF VE ÂDET)

GIPTA

Kişinin, bir başkasında gördüğü güzel tutum ve davranışlardan etkilenmesi veya onun sahip olduğu imkânların kendisinde de bulunmasını arzu etmesi anlamına gelen bir ahlâk terimi.

Gıpta, kelime anlamıyla imrenmek demektir. Gıptanın hasetten (kıskançlıktan) farkı, gıptada zarar vermek duygusu bulunmamasına karşılık haset edenin, kıskandığı kişinin elindekine göz dikmesi, onun zarara uğramasını ister bir duygu ve tavırda olmasıdır. Gıpta, temyiz çağından ve özellikle ergenlik döneminden itibaren uyanan ve davranışları etkileyen bir duygudur. Gıpta, insanlararası farklılıklardan kaynaklanır. Kur'ân-ı Kerîm'de belirtildiği gibi, Allah kimilerini derece derece diğerlerinden üstün kılmıştır (bk. el-İsrâ 17/21; el-En'âm 6/165; ez-Zuhruf 43/32). Genel olarak insanlar, kendilerinden üstün olanların durumundan etkilenmekte ve onların seviyesine ulaşmayı arzu etmektedir. Bu, fertler için olduğu kadar, guruplar ve milletler için de geçerlidir. Bu durum insanlar arasında bir yarışmaya yol açması bakımından büyük değer ve önem taşımaktadır. Çünkü bu sayede gelişme, olgunlaşma, kalkınma ve refaha ulaşma mümkün olabilmektedir. İslâm, bu yarışmanın iyi, doğru ve güzel olan şeylerde yapılmasını teşvik ve tavsiye etmektedir. "İyi şeyler için yarışanlar, bunun için yarışsınlar" (el-Mutaffifîn 83/26) anlamındaki âyet buna işaret etmektedir.

Kişilik eğitiminde üstün örneklere her zaman ihtiyaç duyulur. İmrenme kişiyi faaliyete geçirir ve yükselmesini sağlar. Bu duygu iyi bir şekilde yönlendirilirse, çocuk ve gençlerin üstün başarılar elde etmeleri sağlanabilir. İnsandaki, yükseğe, daha iyiye ulaşma arzu ve temennisi her zaman istenilen sonucu vermeyebilir. Bu durumda ahlâk bakımından dikkat edilmesi gereken, kıskançlık ve düşmanlık duygularına kapılıp, kendisine imrenilen kişi ya da kişileri küçültücü tutum ve davranışlara girişmemektir.

Maddi zenginlik ve bilgi üstünlüğü insanların en çok gıpta ettikleri konulardır. Hz. Peygamber bir hadisinde, ancak hak yolunda sarfedilen bir servet ve kendisiyle amel edilen, başkalarına da öğretilen bir ilim için duyulan arzuyu ahlâkî bakımdan değerli saymıştır (bk. Buhârî, Temenni, 5; İbn Mâce, Zühd, 26). Bu duruma göre, kendisine imrenilen ve temenni edilen şeyden çok, bunun kullanılış biçimiyle ilgili arzu ve niyetler önemli olmaktadır.

İslâm, insanlar ve toplumlararası farklılık-

larda çaresiz bir kaderciliği değil, canlı ve dinamik bir çalışma kuralını ortaya koyar. “Hayırlı işlerde birbirinizle yarış edin..” (el-Mâide 5/48; el-Bakara 2/148) anlamındaki âyet bu çalışmanın alanını belirler. Gıpta ya da imrenme duygusu bu hayırlı yarışa kişiyi sevkettiği ölçüde önemli ve değerlidir. Dinî ve ahlâkî konularda gıpta etmek, gıptanın en güzelidir. Ancak, yine dinî ve ahlâkî bir amacı gözeterek maddi yahut dünyevî konulara ilgi duymak da doğru ve yerinde bir davranıştır.

¥ Hayati Hökelekli

GIYBET

Bir kimsenin arkasından, duyduğu takdirde hoşlanmayacağı sözler söylemek, kusurlarından söz etmek anlamına gelen ahlâkla ilgili bir terim.

Türkçede koğuculuk, gıyabında konuşma, çekiştirme gibi kelime veya deyimlerle de ifade edilen gıybet, İslâm ahlakında “sözlü kötülükler” (âfâtü’l-lisân) denilen fenalıkların başında yer alır. Kur’ân-ı Kerîm’de “Ey insanlar!... Birbirinizin gıybetini yapmayınız. İçinizden herhangi biri ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı! İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah’tan korkun” (el-Hucurât 49/12) buyurularak gıybet etme ölü eti yemeye benzetilmiştir. Gıybet, bir sevgisizlik ve saygısızlık ifadesidir; isteyerek veya istemeyerek müslümanların toplum içindeki saygınlığını ortadan kaldırmaya, onurunu lekelemeye yol açan sosyal bir suç olması yanında, gıybet eden kişinin, ahlâkî seviyesinin düşüklüğünü, insanların kusurunu yüzlerine söyleme cesareti taşımadığını, yani korkaklığını gösteren bir tutumdur. Bu sebeple bütün İslâm ahlâkçıları, gıybeti bir hastalık kabul etmişlerdir. Bunlardan Gazzâlî’ye göre gıybete mübtela olmuş kişi, ondan kurtulmak için hastalığın sebebini, yani niçin gıybet ettiğini araştırmak, sık sık kendisini sorgulayarak gıybet etmesine yol açan kıskançlık, kibir gibi kötü huylardan arınmak zorundadır. Ayrıca gıybet eden kişinin, bu huydan kurtulmak için, özellikle bu tutumun, kendi manevi varlığına neler kaybettirdiği hususunda düşünmesinde büyük yarar vardır (İhyâ, III, 127-130).

Gıybet konusundaki yaygın bir yanılgıya işaret eden bir hadisin anlamı şöyledir: Hz. Peygamber yanındakilere; “Gıybetin ne olduğunu biliyor musunuz?” diye sordu. “Allah ve Râsûlü daha iyi bilir” demeleri üzerine Hz. Peygamber “Kardeşini, yokluğunda hoşlanmayacağı sözlerle anmandır” buyurdu. “Peki ya söylediğimiz kusur onda varsa?” denilmesi üzerine, “Eğer onda bulunan bir kusuru arkasından söylüyorsanız gıybet etmiş olursunuz; böyle bir kusuru yoksa iftira etmiş olursunuz” buyurdu (Müslim, Birr, 20).

İslâm ahlâkında gıybet, esas itibariyle insanların manevî kişiliklerine bir saygısızlık kabul edilip haram kılınmış olmakla birlikte, bir kimsenin aleyhinde konuşmanın, eksiklik ve yanılgılarını söylemenin gerekli olabileceği istisnâi durumlar da gözardı edilmemiştir. Âyet ve hadislere göre bu durumların başlıcaları şöyledir:

a) Zulüm ve haksızlığa uğrayan bir kişi, kendisine haksızlık edenin gıyabında yaptıklarını söyleyebilir. Nitekim Nisâ sûresinde (4/148) “Allah kötü sözün açıktan söylenmesini sevmez, ancak haksızlığa uğrayan başkadır” meâlindeki âyette haksızlığa uğrayan kişiye, haksızlık edenin ıslah olmasını veya ceza görmesini sağlama niyetine

bağlı olarak onun gıyabında konuşmasına izin verilmiştir.

b) Herhangi bir göreve ehil ve dürüst olup olmadığını öğrenmek üzere hakkında araştırma yapılan kişinin gıyabında kusur ve eksiklerini söylemek câizdir. Nitekim Hz. Peygamber, kendisiyle evlenmek isteyen iki kişi hakkında bilgi isteyen bir kadına bu kişilerden birinin çok yoksul, diğerinin de çok huysuz olduğunu söylemiştir.

c) "Falan kişi şöyle yapıyor, bu doğru mudur?" şeklinde fetva sormak, bilgi edinmek gayesiyle birinin yaptıklarını söylemek câizdir.

d) Birinin gıyabında konuşmak, onun kötülüklerden vazgeçmesini sağlayacaksa, bu amaçla aleyhinde konuşulabilir. Meselâ, bir kimsenin yanlış tutumlarını ana-babasına veya hocasına bildirerek onu uyarmalarını hatırlatmak câizdir.

e) Bir kişiyi tanıtmak, tarif etmek gerektiğinde, başka türlü kim olduğunu anlatmanın mümkün olmaması durumunda "ayağı topal", "bir gözü kör"... gibi kusurlarıyla anlatılabilir.

f) Bir kişinin, verdiği haberlerin, şahitliğinin, rivâyet ettiği hadislerin doğruluğunu zedeleyici kusurları da gıyabında söylenebilir. Nitekim hadis bilginleri, birçok râviyi çeşitli kusurları dolayısıyla eleştirmişlerdir.

Sonuç olarak birinin yokluğunda kusurlarını söylemek, onu küçük düşürmek, onurunu zedelemek gibi kötü niyete dayanmayıp, herhangi bir toplumsal, ilmî, idarî vb. ihtiyaçtan kaynaklanırsa, –iyi niyete dayalı ve bu ihtiyaçla sınırlı olması şartıyla– günah sayılmaz. Eğer bu ihtiyaç, kusurları açık açık sayıp dökmek yerine, imalı ve üstü kapalı birkaç kelimeyle anlatarak karşılanabiliyorsa, bununla yetinmek gerekir, fazlası gıybettir. Uyarı amacıyla birinin aleyhinde konuşmaya ihtiyaç bulunduğunda, mümkünse adını vermek yerine, genel ifadeler kullanmak daha uygundur. Nitekim birçok sahabî Hz. Peygamber'in, uyarılarını isim vermeden yapmaya özen gösterdiğini bildirmişlerdir.

Gıybet gibi gıybeti dinlemek de haramdır; gıybet edeni susturmak ve bu suretle bir müslümanın onurunu korumak ahlâkî bir görevdir. Nitekim Hz. Peygamber "Bir din kardeşinin onurunu korumak için gıybete engel olan kimseyi Allah ahirette cehennemden azad eder" buyurmuştur (et-Tirmizî, Birr, 23). Gıybet edeni susturmaya gücü yetmeyen kişinin hiç olmazsa o meclisi terketmesi gerekir.

¥ Mustafa Çağrıcı

Giyim-Kuşam (bk. ÖRTÜNME, KADIN, İPEK)
Görenek (bk. ÖRF VE ÂDET)
Görev (bk. VAZİFE)
Gösteriş (bk. RİYA)
Gregorien Kilisesi (bk. HIRİSTİYANLIK)

GURRE

Dinen ve hukuken haklı bir sebep olmaksızın işlenen veya sebep olunan çocuk düşürme suçunda, çocuğun mirasçılarına ödenmesi gereken maddi bedelin adı.

Hz. Peygamber çocuk düşürmelerde, düşen çocuğun (cenin) diyeti olarak bir köle veya cariyenin verilmesine hükmetmiştir. Bu bedel sonraki dönemde hukukçularca tam diyetin yirmide biri, yani beş deve (veya buna denk altın yahut gümüş para)

olarak takdir edilmiştir. Günümüz değerleri ile hesaplanırken, zekâttaki nisap miktarının ikibuçuk katının esas alınması pratik bir yoldur (bk. NİSAP). İnsanın yaşama hakkı İslâm'ın temel ilke ve amaçları arasında olduğundan, doğacak çocuğun hayat hakkı da kutsal sayılmış, buna karşı yapılacak haksız tecavüzler, günah ve cinayet sayılmasının yanısıra, dünyevî yönden maddi bir karşılık (tazminat özelliği ağır basan bir ceza) ile de cezalandırılmıştır (ayrıca bk. ÇOCUK DÜŞÜRME).

¥ Ali Bardakoğlu

GURUR

İnsanın sahip olduğu veya olduğunu sandığı ayrıcalıklardan dolayı büyüklenmesi, kendini beğenmesi anlamında kullanılan ahlâkla ilgili bir terim.

Arapçada bilgisizlik, gaflet, aldanma anlamına gelen gurur bir ahlâk terimi olarak genellikle kibir ve ucüb (böbürlenme, beğenme) kavramlarına yakın bir anlamda kullanılır. Türkçede gurur kelimesi zaman zaman onur, haysiyet, izzet-i nefis gibi kişinin kendisine saygı duymasını ifade eden bir erdem anlamında da kullanılmaktadır. Bununla birlikte kelime daha çok insanın, kendisinde bazı meziyetler bulunması ya da bulunduğunu sanması, ailesinin, soysopunun mensubu bulunduğu sosyal sınıfın başkalarından üstün olduğunu düşünmesi yüzünden, bilgisizce ve gafilce bir ululuk tavrı takınması, böbürlenmesi, büyüklük taslaması anlamında, ahlâk bakımından bir rezîletin (kötü huyun) adı olarak kullanılır.

Kur'ân-ı Kerîm'de gurur ve kibir ifade eden davranışlara ve bunların doğurduğu zararlı sonuçlara dair pek çok âyet vardır. “Gurur” kelimesi dokuz âyette geçer; ayrıca on sekiz âyette aynı kökten gelen çeşitli kelimeler kullanılmıştır. Bu âyetlerde gurur kelimesi çoğunlukla insanın yanılması, aldanması, çeşitli etkilere kapılarak kendisi ve yaptıkları konusunda gerçeğe aykırı olarak iyi kanaatler beslemesi gibi anlamları ifade etmektedir. Âyetlerde şeytan ve dünya hayatı insanın yanılması ve yanlış hükümler vermesinin başlıca sebepleri olarak gösterilmiştir. Buna göre dünya hayatı “aldatıcı bir metâ”dan (“metâu'l-ğurûr”) başka bir şey değildir (el-Hadîd 57/70); insanlar kesinlikle dünya hayatına aldanıp da Allah'ı, ahiret hayatını ve görevlerini unutmamalıdır (Lokman 31/33). Zira şeytan “insanlara vaadlerde bulunur, onlara ümit verir, oysa şeytanın vaadetmesi aldatmacadan (“ğurûr”) başka bir şey değildir” (en-Nisâ 4/120). Öte yandan, Kur'ân-ı Kerîm'in bu kelimeyi içeren diğer bazı âyetlerinde, özellikle İslâm'dan önceki bazı eski milletlerin ileri gelenleri birer gurur ve kibir azgını olarak gösterilmektedir. Bunlardan Firavun “ Ben sizin en büyük tanrınızım!” diyecek kadar gurur ve kibir çılgını olmuştu (en-Nâzi'ât 79/24). Firavun gibi, sahip olduğu servet ve makama aldanıp, bütün uyarılara rağmen gururuna yenilen Karun da sarayıyla birlikte yerin dibine geçirilmiştir (el-Kasas 28/76-81). Önde gelen Mekke müşrikleri de daha çok, atalarının dininden dönmeyi bir şerefsizlik saydıkları, ayrıca herkese kucak açan bir dinde köleler ve sıradan insanlarla bir tutulmayı gururlarına yediremedikleri için İslâm'ı kabul etmekten kaçınmışlardır. Nitekim bazı Kureyş ileri gelenleri, Hz.Peygamber'den, sıradan insanları ve köleleri yanından kovarsa,

gelip kendisiyle görüşebileceklerini belirtmişlerdi. Bununla ilgili âyette şöyle buyurulmuştur: “Sabah akşam Rablerine, O’nun hoşnutluğunu dileyerek dua edenlerle birlikte candan sabret. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Kalbini bizi anmaktan gâfil kıldığımız (gurura kapılmış), kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme” (el-Kehf 18/28). Bu suretle İslâm ahlâkında gurur, insanın basiretini bağlayan, gaflete düşüren, kötü arzulara esir eden, felakete götüren tehlikeli bir tutum olarak görülmüştür. Hz. Peygamber, özellikle şu üç tutumu “kişiyi helake götüren tutumlar” şeklinde göstermiştir: İnsanın elini kolunu bağlayan cimrilik, kötü arzulara boyun eğme ve kişinin kendini beğenerek gururlanması (Gazzâlî, İhyâ, III, 369).

Bütün müslüman ahlâkçılar, gurur, kibir ve ucüb gibi huyları ve bu huyların tezahürü olan davranışları en kötü ve tehlikeli tutum ve davranışlar (rezâil=rezîletler) arasında zikretmişler ve bunların gerek kişisel ahlâka, gerekse toplumsal barışa ve sevgi bağlarına verdiği zararlar üzerinde geniş bir biçimde durmuşlardır. Diğer yandan Gazzalî İhya-u Ulumi’d-dîn isimli eserinde başlıca on kötü huyu ele alırken ciddi ve ayrıntılı biçimde incelediği gurur kavramı ile ilgili olarak, kâfirler ve günahkârların yanısıra, dindar kişilerin de kendi düşünce ve davranışları, ilim, ibadet ve çeşitli dinî faaliyetleri hakkında gurura kapılabildikleri hususunda önemli ikaz ve eleştirilere yer vermiştir.

¥ Mustafa Çağrıcı

GUSÜL (Boy Abdesti)

A– Tanımı ve Mahiyeti:

“Gusül” kelimesi (“ğusl” ve “ğasl” şeklindeki okunuşlarıyla) sözlükte, bir şeyin üzerinden suyun akması veya akıtılması, yıkanma ve yıkanırken kullanılan su anlamları için kullanılır.

Fıkıh terimi olarak ise gusül, bütün vücudun temiz su ile yıkanması şeklindeki temizlik işlemini ifade eder. Fıkıhta abdeste tahâret-i sugrâ (küçük temizlik), gusüle de tahâret-i kübra (büyük temizlik) denir. Türkçede gusül için boy abdesti terimi de kullanılır. Abdest almayı gerektiren hallere hades-i asgar (küçük kirlilik), gusülü gerektiren hallere de hades-i ekber (büyük kirlilik) adı verilir. Gusülü gerektiren sebepler –aşağıda açıklanacağı üzere– cünüplük hali ile hayız ve nifas kanlarının kesilmesi durumlarıdır.

Dinen yükümlü olan kimselerin, cünüp olunca, hayız veya nifas kanları kesilince boy abdesti almaları farzdır. Gusülün meşruiyeti (dinî bir hüküm oluşu) Kitap, Sünnet ve icma-i ümmet ile sabittir. Kur’ân-ı Kerîm’de meâlen: “Eğer cünüpseniz tamamen temizlenin, gusledin” (el-Mâide 5/6); “Temizleninceye kadar onlara (hayızlı kadınlara) yaklaşmayın” (el-Bakara 2/222) buyurulmuş; Peygamberimizin bir çok hadisinde (bk. Buhârî, Gusül, 28; Müslim, Hayız, 22) bu vecibeye değinilmiş; İslâm ümmeti de gusulün Rasulûllah zamanından beri dinin kaçınılmaz hükümlerinden olduğunu kabul edegelmiştir.

Boy abdesti temiz su ile alınır. Suyun bulunmaması halinde veya kullanma imkânı bulunmayan durumlarda teyemmüm edilir. Teyemmüm edildikten sonra suyun bulunması veya kullanma imkânının elde edilmesi durumlarında mutlaka su ile yıkanmak gerekir (bk. TEYEMMÜM).

B– Gusülün Önemi ve Yararları:

Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre, Allah'ın en sevdiği, en çok hoşnut olduğu şeylerden biri "kulların farz fiilleri yerine getirmesi"dir. Şu halde kişi, büyük kirlilik (hades-i ekber)'ten sonra gusledince, Allah'ın farz olan gusletme emrine uyduğundan, onun hoşnutluğunu kazanır ve sevap elde eder.

Öte yandan gusül, –abdest gibi– başlı başına maddi bir temizlik işlemidir. Bunun insan sağlığı bakımından temin edeceği yararların bazılarına şöyle işaret edilebilir.

Hayız ve nifas kanlarının kesilmesinden sonra gusleden kadın bir taraftan bedeni üzerindeki maddi kir kalıntılarını iyice temizlemiş, bir taraftan da üzerindeki manevi ağırlığı atmış ve zindelik kazanmış olur. Böylece hem bedenen hem de ruhen rahatlığa kavuşur.

Cünüplük halinde bütün damarlarda büyük bir sarsıntı olur. Vücutta bir yorgunluk, bir gevşeklik meydana gelir. Kan dolaşımını sağlayan damarlardaki bu sarsıntıyı, vücuttaki yorgunluk ve gevşekliği gidermek, derideki ter kalıntılarını temizlemek ve bedende yeni bir denge kurmak için, vücudun her tarafını yıkamak gerekir. İşte, vücuda arız olan bu gevşeklik ve durgunluğu gideren, vücudu dinçleştiren ve kan dolaşımını düzenleyerek vücutta yeni bir denge kuran en etkili ve tabii yol gusül (boy abdesti)dür. Ayrıca gusülün uygun derecede sıcak su ile yapılması halinde metabolizma ve sinir sistemi olumlu yönde etkileneceğinden bu, sağlık açısından bir çok yararlar sağlar. Bu yönüyle, aşırı şişman, şeker hastası, romatizmalı ve eklemlerinde iltihap bulunanlar için gusül tedavi edici niteliktedir.

Bununla birlikte bir mümin, Allah'ın her emrinde olduğu gibi gusülde de kullarca bilinebilen ve bilinemeyen pek çok hikmet ve faydalar bulunduğu inancıyla ve Allah'ın buyruğuna kayıtsız şartsız boyun eğmeyi ön planda tutarak bu vecibeyi yerine getirmelidir.

C– Gusül ile İlgili Temel Terimler:

(Gusülün vücub sebebi, rüknü ve şartları):

* Gusülün vücub sebebi:

Vücub sebebi, farz olma hükmünün varlığına temel teşkil eden durum demektir.

Gusülün farz olma sebebi, gusül almadan yapılması helâl olmayan bir fiili işlemeye yönelmek veya bu fiilin farz haline gelmesidir. Gusül almadan yapılması helâl olmayan işler "Gusletmesi Farz Olan Kimsenin Yapması Haram Olan İşler" başlığında açıklanacaktır.

* Gusülün rüknü:

Rükün, kendisine fıkhî sonuç bağlanan bir olayın meydana gelmiş sayılabilmesi için bulunması zorunlu olan ana unsur veya unsurlar demektir.

Gusülün rüknü, sıkıntıya yol açmayacak şekilde vücudun yıkanması mümkün olan tüm yerlerini bir defa yıkamaktır. Bu konu "Gusülün Farzları" başlığında açıklanacaktır.

* Gusülün Şartları:

a) Gusülün vacip olmasının şartları (vücub şartları):

Vücub şartı bir hükümle yükümlü sayılmak için aranan şartları ifade eder.

Gusülün vücub şartları –genel yükümlü-

lük şartlarına değinilmeden– "Gusülü Gerektiren Durumlar" başlığında açıklanacaktır (ayrıca bk. ABDEST).

b) Gusülün geçerli olmasının şartları (sıhhat şartları):

Sıhhat şartı, bir amelin geçerli olarak yerine getirilmiş sayılması için gerekli şartları ifade eder.

Gusülün sıhhat şartları, "Abdestin Sıhhat (Geçerlilik) Şartları" başlığında açıklandığı gibidir (bk. ABDEST).

D– Gusülü Gerektiren Durumlar:

1– Cünüplük:

Kur'ân-ı Kerîm'de, "Eğer cünüp oldunuzsa boy abdesti alın" (el-Mâide 5/6) buyurularak, cünüplük halinde boy abdesti almak gerektiği bildirilmiştir.

Cünüplüğü meydana getiren sebepler iki maddede özetlenebilir:

a) Meni gelmese de cinsel temas:

Cinsel ilişki halinde, meni gelmese de, kişi cünüp olur ve gusül gerekir; bu hükmün başlangıç sınırı sünnet mahallinin ("haşefe") girmiş olmasıdır. Bu durumda gusül gerektiğini bildiren birçok hadis vardır (Müslim, Hayız, 22; İbn Mâce, Tahâret, 111). Şâfiîler'e ve Mâlikîler'e göre cinsel organ doğrudan temas etmese de bu durumda hüküm değişmez. Hanefîler'e ve Hanbelîler'e göre, cinsel organın doğrudan temasına engel kılıf vb. bir nesne bulunup meni de gelmezse cinsel birleşmeden ötürü gusül gerekmez; ancak bu durumda da gusül yapılması ihtiyata uygun bulunmuştur.

b) Şehvetle meni gelmesi:

Erkek veya kadından ister uyku halinde ister uyanık iken, malum lezzet ve tazyik ile meni gelmesinden ötürü kişi cünüp olur ve gusül gerekir. Erkeğin menisi beyaz ve yoğun, kadının menisi ise sarımtırak az ince bir sıvı özelliği taşır. Mezi ve vedi gelmesinden ötürü gusül gerekmez. Mezi, meni öncesinde gelen ve yoğun olmayıp beyaza yakın (şeffaf) ince bir sıvıdır. Vedi ise renk itibariyle nisbeten meniye benzemekle beraber, küçük abdest bozduktan sonra cinsel haz ile birlikte olmaksızın gelen sıvıdır. Mezi ve vedi geldiğinde sadece bunların bulaştığı yer yıkanır ve abdest alınır.

Uykudan uyandığında ihtilâm olduğunu (cinsel haz duyduğunu) hatırlamamakla beraber elbisesinin meni ile kirlendiğini gören kadın veya erkek, cünüp sayılır ve gusül yapması gerekir. Buna karşılık, ihtilâm olduğunu hatırlamakla beraber elbisesi kirlenmemiş olan kimsenin gusül yapması gerekmez.

Hanefî mezhebine göre, bayılan veya sarhoş olan kimsenin ayıldıktan sonra elbisesinde ıslaklık görmesi halinde, yine –meni geldikten sonra fazla hareket etmeden yahut çok süre geçmeden– gusül yapıldığında gusülden sonra meni gelmesi durumunda, ihtiyaten gusül yapılmalıdır.

Şehvet ve tazyik sözkonusu olmadan ağır bir şeyi kaldırmak veya yüksek bir yerden atlamak gibi bir sebepten dolayı meni çıksa gusül gerekmez. Şâfiîler'e göre, bu durumlarda da gusül gerekir. Şehvetle yerinden ayrılıp, şehvet kesildikten sonra hatta gusül abdesti aldıktan sonra dışarıya çıkan meniden dolayı Ebû Hanîfe ile İmâm Muhammed'e göre gusül gerekir. Ebû Yusuf'a göre ise gerekmez. Rüyada meni şehvetle yerinden ayrılmış olsa da, cinsel organın tutulup şehvet hali geçtikten sonra akıtılması gibi hallerde gusülün gerekli

sayılmaması görüşünde (Ebû Yusuf'un içtihadında) yolculuk veya kış sebebiyle boy abdesti almakta güçlük çekecekler için kolaylık bulunduğundan bazı bilginlerce bu görüş fetvada esas alınmıştır.

2– Hayız ve nifas:

Hayız ve nifas kanları kesilince gusül farz olur. Bu, Bakara 2/222 âyeti ve hayızla ilgili hadisten (Buhârî, Hayız, 1, 7; Edahî, 3, 10; Ebû Dâvud, Menâsik, 23) ihtiyatla çıkarılmış bir hükümdür. Nifas kanı, hayız kanı ile aynı hükümde sayılmıştır. Her hangi bir ıslaklık olmaksızın doğum veya düşük yapma hallerinde dört mezhebin her birinde farklı görüşler bulunmakla birlikte Hanefî, Şâfiî ve Mâlikîler'de tercih edilen görüşe göre, yine boy abdesti gerekir; Hanbelîler'de tercih edilen görüşe göre ise gerekmez.

3– Ölüm:

Şehit olmayan müslüman ölüyü –cünüp olmasa da– yıkamak farzdır; bu, müslümanlar üzerine kifai bir vecibedir. Hz. Peygamber'in hadisi (Buhârî, Cenaiz, 2; Müslim, Selâm, 3) ile sabit ve müslümanların nesilden nesile uygulayageldikleri bir hükümdür.

4– Gayr-i müslimin İslâm dinine girmesi:

Hz. Peygamber'in bu konudaki bir hadisinden (Buhârî, Cenaiz, 8; İbn Mâce, Cenaiz, 8) fakihler şu hükmü çıkarmışlardır: Mâlikî ve Hanbelîler'e göre, gayrı müslim İslâm dinine girince cünüp olmasa da gusletmesi farzdır. Hanefîler'e ve Şâfiîler'e göre ise İslâm dinini kabul eden kimse cünüp değilse gusletmesi farz değil menduptur. Cünüp olması halinde gusletmesi ise dört mezhebe göre de gereklidir.

E– Gusülün Farzları:

Cünüplük hali ile ilgili âyette (el-Mâide 5/6) tamamen temizlenme emredilmiş olup, gusülün şekli Hz. Peygamber'in tatbikatı ile açıklanmıştır. Bu uygulama ışığında bazı hususların farz mı veya sünnet mi olarak nitelendirilmesi mezhepler arasında farklılık gösterir.

Hanefîler'e göre gusülün farzları birer defa ağzı, burnu ve bütün bedeni yıkamak olmak üzere üçtür.

a) Ağız ve burnu yıkamak: Hanefî ve Hanbelîler'e göre ağız ve burun, gusülde bedenin dış kısmı gibidir. Bu bakımdan gusülde, ağza su almak (mazmaza) ve buruna su vermek (istinşak) suretiyle bu uzuvları yıkamak farzdır. Mâlikî ve Şâfiîler'e göre ise, ağız ve burun, bedenin iç kısmı sayıldığından bunları yıkamak farz değil, sünnettir.

b) Bütün vücudu yıkamak: Bütün vücudu hiç bir yer kuru kalmamak üzere tepeden tırnağa yıkamak farzdır. Gusülde, saç sakal, bıyık ve kaşların yıkanıp diplerinin ıslatılması, saçları örgülü olmayan kadınların saçlarını yıkayıp, diplerine suyu ulaştırmaları gerekir. Saçları örgülü kadınlar ise, örgülerini çözmeden sadece saçlarının diplerini ıslatmaları yeterlidir. Ayrıca göz pınarı, koltuk altları, göbek çukuru, özellikle küpe deliklerinin de iyice ovalanıp yıkanması gerekir. Bedende kurumuş boya, hamur ve tırnaklara sürülen oje ve benzeri şeyler, bulundukları yerlerin ıslanmasına engel olduğu için, bunlar temizlenmeden gusül olmaz.

Gusülde niyet, Hanefîler'e göre sünnet, diğer mezheplere göre ise farzdır. Niyette önemli olan, kasdedilen fiilin kalpten geçirilmesidir. Fakat niyet edilen işin dil ile

söylenmesi daha iyidir. Özellikle Şâfiîler'e göre sadece "temizlenme" niyeti yeterli olmayıp "gusüle", "cünüplüğü gidermeye" veya "hayızdan temizlenmeye" gibi bir tasrih gerekir. Niyet gusüle başlarken yapılır.

Ayrıca Mâlikîlere göre, "delk" (ovalama) ve "muvâlât" (fazla ara vermeme) da gusülün farzlarındandır. Buna göre, sadece suyun vücuda ulaşması ile yetinmemek, avuç içi ile (veya bir ayağı diğer ayakla) ovmak, yani suyun yıkanan yerle iyice temas etmesini sağlamak gerekir. Yine yıkanma işinin boy abdestine ara verildiği izlenimini uyandırmayacak ölçüde peşpeşe yapılması şarttır. Mâlikîler dışındaki üç mezhebe göre ise delk ve muvâlât farz değildir.

F– Gusülün Sünnetleri:

Fıkıh eserlerinde gusülün sünnetleri arasında sayılan başlıca hususlar Hanefî mezhebi esas alınarak aşağıda özetlenecektir:

1– Gusüle besmele ve niyet ile başlamak. Daha önce geçtiği üzere, Hanefîler'in dışındaki üç mezhebe göre niyet farzdır.

2– Öncelikle elleri ve avret yerini yıkamak, bedenin herhangi bir yerinde pislik varsa onu temizlemek.

3– Daha sonra namaz abdesti gibi abdest almak. Bulunduğu yerde su birikiyorsa, ayakların yıkanması sona bırakılır.

4– Abdestten sonra, önce üç defa başa, sonra üç defa sağ, üç defa sol omuza su dökerek, her defasında bedeni iyice oğuşturmak, daha önce ayaklar yıkanmamışsa, çıkarken önce sağ sonra sol ayağını yıkamak ve gusül yaparken bu sırayı gözetmek.

5– Her azayı üç defa yıkamak.

6– Gusül yaparken çok fazla veya çok az su kullanmaktan kaçınmak.

7– Kimsenin göremeyeceği bir yerde ve avret yerlerini bir peştemalla örtmek suretiyle yıkanmak.

8– Tenha bir yerde yıkanılsa bile avret yerlerini açmamak. Eğer avret yeri açılırsa kıble yönüne dönmemek.

9– Gusledеrken konuşmamak.

10– Gusül bitince bedeni bir havlu ile kurulamak.

11– Gusülden sonra çabucak giyinmek.

12– Bir kimse ağzına, burnuna su almak suretiyle, deniz, göl, nehir veya havuza girse yahut yağmur altında durup bütün vücudu ıslansa gusül farizası yerine gelmiş olur. Bu durumda iken uzuvlarını hareket ettirse veya su içinde abdest ve gusüle elverişli bir süre dursa, sünnete de uymuş olur.

Hanefî ve Mâlikî fıkıh eserlerinde gusülün sünnetlerinin yanısıra, bazı hususlar gusülün âdâbı (faziletleri) başlığı altında anılmıştır. Bunlar "Abdestin Âdâbı" başlığı altında sayılanlarla hemen aynıdır (bk. ABDEST, ayrıca bk. HAMAM ADABI)). Ancak, gusülde avret mahalli açıksa kıbleye dönülmez.

G– Gusülün Mekruhları:

Abdestte mekruh olan şeyler, gusülde de mekruhtur. Avret yerleri açık olarak kıbleye dönmek, suyu israf etmek veya çok az kullanmak, suyu yüze çarpmak, gereksiz yere konuşmak, başkasının yardımcı olmasını istemek (özürlüler hariç) gibi (bk. ABDEST). Besmelenin dışında dua okumak ve gusülün sünnetlerinden birini terketmek

de mekruhtur.

H– Gusülün Şer'i Nitelikleri Bakımından Çeşitleri:

Cünüplükten ve hayız ve nifas kanının kesilmesinden dolayı boy abdesti almak farzdır. Yine, Mâlikîler ve Hanbelîler'e göre İslâm'a yeni giren kişinin –cünüp olmasa bile– gusletmesi farzdır. Bazı durumlarda ise gusletmek sünnet veya müstehap (ya da yakın anlamda olmak üzere mendup)tır. Bunların başlıcaları Hanefî mezhebindeki nitelendirmeler esas alınarak aşağıda sayılacaktır:

1– Cuma ve bayram namazları için boy abdesti almak sünnettir.

2– Hac veya umre niyeti ile ihrama girmek ve Arafat'ta vakfe için boy abdesti almak sünnettir.

3– Kan aldıranın, cenaze yıkayanın, baygınlıktan ayılanın, Berat ve Kadir gecelerini ihya etmek isteyenin, Mekke ve Medine'ye gireceklerin, Müzdelife'de duracakların (vakfe), tavâf-ı ziyaret veya herhangi bir tavafı yapacakların, Güneş ve Ay tutulması namazlarını kılacakların, yağmur duası yapacakların gusletmeleri mendup veya müstehaptır.

4– Yolculuktan gelen veya yeni elbise giyen kimsenin, bir toplantıya katılacakların yıkanması menduptur.

5– Hayız ve nifas dışındaki özür kanından temizlenen kadının yıkanması menduptur.

6– Bir günahtan tevbe etmek için gusletmek menduptur.

7– Her cinsel ilişkiden sonra yıkanmak müstehaptır. Bir kişinin, cünüp olsa da eşiyle cinsel ilişkide bulunması câizdir. Ancak, böyle bir kişinin önce gusül abdesti alması müstehaptır.

8– Cünüp kişinin, namaz vakti girmeden önce yıkanması müstehaptır. Cünüp bir kimsenin, yıkanmayı namaz vaktine kadar geciktirmesi câiz ise de, daha önce yıkanması daha faziletlidir.

Cünüp iken âdet gören kadın, isterse hemen gusleder, isterse kan kesildikten sonra boy abdesti alır.

9– İslâm'a yeni giren ve cünüp olmayan kişinin gusletmesi (Hanefîler'e ve Şâfiîler'e göre) menduptur.

10– Cenaze yıkayan kişinin gusletmesi Şâfiî, Mâlikî ve Hanbeliler'e göre mendup olup, Hanefî mezhebinde de –ihtiyat yoluyla– mendup sayılmıştır.

I– Gusletmesi Farz Olan Kimsenin Yapması Haram Olan İşler:

Gusletmesi farz olan kişilerin "Abdestsiz Yapılması Câiz Olmayan İşler"i yapmaları câiz olmadığı gibi, Kur'ân okumaları ve mescide girmeleri de haramdır. Ayrıca bu guruba giren bayanların (âdet gören ve lohusa hanımlar) oruç tutmaları câiz değildir ve cinsel ilişkide bulunmaları yasaktır. Bu yasak fiiller aşağıda maddeler halinde sıralanacaktır:

1– Namaz ve namaz hükmüne tâbi fiiller. Gusletmesi gereken kimsenin, bu haliyle farz veya nafile namaz kılması, cenaze namazı kılması, şükür secdesi veya tilavet secdesi yapması ve cuma hutbesi okuması câiz değildir.

2– Kâbe'yi tavaf. Gusletmesi gereken kimsenin, bu haliyle ister farz, ister nafile tavaf türünden olsun, Kâbe'yi tavaf etmesi câiz değildir.

3– Mushafa veya Kur'ân-ı Kerîm âyetine

dokunmak. Gusletmesi gereken kimsenin, bu haliyle mushafa veya Kur'ân-ı Kerîm âyetine dokunması câiz değildir.

Mâlikî mezhebine göre, âdet gören veya lohusa hanımların, öğrenme veya öğretme maksadıyla mushafı ellemeleri ve taşımaları câizdir. Cünüp için ise bu câiz değildir.

(Yukarıda sayılan üç madde hakkında delil ve ayrıntı için bk. ABDEST / Abdestsiz Yapılması Câiz Olmayan İşler).

4– Kur'ân okumak. Gusletmesi gereken kişinin, bu haliyle Kur'ân okuması câiz değildir. Hz. Peygamber "Cünüp veya hayız halindeki (âdet gören) kimse Kur'ân okuyamaz (okumasın)" buyurmuştur (et-Tirmizî, Tahâret, 98; İbn Mâce, Tahâret, 105).

Şu var ki, bu gibi kimselerin, dua, zikir istiâze niyetiyle Âyetü'l-kürsi, Fâtiha, İhlâs, Bismillahirrahmanirrahim, lâilahe illallah gibi âyet ve sureleri okumaları câizdir. Bu konuda ölçü, okumanın "Kur'ân tilâveti" kapsamında sayılıp sayılmayacağıdır. Bu ölçünün uygulanması hususunda mezhepler arasında farklı değerlendirmeler sözkonusudur. Meselâ Hanbelîler'e göre "mu'ciz" sayılmayacak şekilde (Kur'ân olarak nitelendirilemeyecek kadar) parça parça okumak veya ağızı kıpırdatmadan sessizce (mushafa bakarak) okumak "tilâvet" kapsamında değildir. Mâlikîler'e göre, tedavi için veya bir hükmün delilini belirtmek için okumak "tilâvet" sayılmaz. Bu guruptaki kimselerin Kur'ân'a bakmalarının câiz olduğu hususunda ittifak edilmiştir.

Mâlikî mezhebinde fetvada esas alınan görüşe göre âdet gören veya lohusa hanımların –kan kesilmedikçe– az miktarda Kur'ân okumaları haram değildir.

5– Mescide girmek. Hanefi ve Mâlikîler'e göre, gusletmesi gereken kişilerin bu halde mescide girmeleri ve orada bir süre kalmaları haramdır. Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ise bu gibi kimselerin mescitte beklemeleri câiz olmamakla beraber, mescitten geçmek üzere oraya girmeleri câizdir.

6– Oruç tutmak. Âdet gören ve lohusa hanımların oruç tutmaları câiz değildir. Buna karşılık, ramazanda cünüp olarak sabahlayan veya oruç tutarken ihtilâm olan kişinin orucu bozulmaz. Böyle kişiler boy abdesti alarak oruçlarına devam ederler.

7– Cinsel ilişki. Âdet gören ve lohusa hanımlarla cinsel ilişkide bulunmak haramdır.

Öte yandan gusül abdesti alması farz olan kimselerin (cünüp, hayız veya nifas kanı kesilmiş kişilerin), hemen boy abdesti alamayacaklarsa, uyumadan, yiyip içmeden, tekrar cinsel ilişkide bulunmadan önce namaz abdesti almaları tavsiye edilmiştir.

Yine bu gibi kimselere, dinî âdâp eserlerinde, boy abdesti almadan önce tırnak veya saç, sakal kesme gibi vücuddan bir parça koparma işlemlerinden kaçınmaları tavsiye olunmuştur. Hatta Şâfiî eserlerde bu fiilin câiz olmadığı belirtilir. Hanbelîler'e göre ise –hakkında nass olmadığı için– bunda sakınca yoktur.

J– Gusülün Yapılış Şekli:

Usul ve âdâbına uygun ve dört mezhepte farz sayılan hususları içeren bir boy abdesti şöyle alınır:

Gusletmek isteyen kişi, önce besmele çeker ve gusletmeye niyet eder. Ellerini bileklerine kadar üç defa yıkar. Sonra avret mahallini yıkar ve bedeninde kurumuş bir pislik veya gusüle engel bir şey varsa onu da yıkar, sonra namaz abdesti gibi abdest alır, ancak ağzı yıkarken üç defa avuca

bolca su alır, her defasında çalkalar, sonra üç defa burnuna su çeker, pislik kalmaması için sol eliyle sümkürür ve abdestini tamamlar. Eğer bastığı yerde su toplanırsa, ayaklarını yıkamayıp, gusülü bitirdikten sonra bulunduğu yerden ayrılırken yıkar. Sonra üç defa başına su döker; sonra üç defa sağ, sonra üç defa sol omuzuna su döker. Su döktüğü yerleri ovarak suyun vücuda iyice temas etmesini sağlar. Göz pınarlarını, göbek çukurunu, küpe deliklerini ovalayarak yıkar, saç ve sakal diplerine suyun ulaşmasını sağlar. İğne ucu kadar kuru bir yer kalmayacak şekilde bedenini yıkar. Bedeninde yara olan kişi, yaranın üzerindeki sargıyı çıkarır ve yaranın üzerine mesheder, zarar verirse meshetmez. Sargıyı çıkarmak zarar verirse çıkarmaz, sargının üzerine mesheder, bu da zarar verirse bırakır. Yıkandıktan sonra abdesti bozacak bir şey meydana gelirse; bu sadece abdesti bozar, tekrar gusletmeyi gerektirmez. Gusül yapması gereken kimse, bedenindeki pislikleri giderdikten sonra, ağzına su alıp burnuna çektikten sonra, deniz veya benzeri yerlere girecek olursa, gusül yapmış, cünüplükten kurtulmuş olur.

¥ Mehmet Şener

GÜLME

Türkçedeki "gülme" kavramının arapçadaki karşılığı olan "dıhk" kelimesi, Kur'an-ı Kerîm'de çeşitli fiil ve isim kalıplarında on âyette geçmektedir. Bu âyetlerin birinde müslümanların dinî duyarlılıklarını geliştirmek amacıyla "Az gülün, çok ağlayın" buyurulmuştur (et-Tevbe 9/82). Başka bir yerde günahkârların dünya hayatında inananlarla karşılaştıklarında alaycı ve küçümseyici tavırla onlara güldükleri hatırlatılarak ahirette de inananların, kâfirlerin haline gülecekleri bildirilmiştir (el-Mutaffifîn 83/29-34). Gülme ile ilgili çeşitli ifade ve açıklamalar pek çok hadiste de geçmektedir.

İslâm bilginleri gülmeyi, her zaman Allah korkusu, günah kaygısı ve ahiret endişesi taşıması gereken müminin dinî ve ahlâkî hayatı için bir risk olarak görmüşlerdir. Nitekim Hz. Peygamber "Çok gülmek kalbi öldürür" buyurmuştur (et-Tirmizî, Zühd, 2; İbn Mâce, Zühd, 19). Bu sebeple özellikle mutasavvıflar az gülmeyi zühdün bir gereği saymışlardır. Gazzâli de "Çok gülmek kalbi öldürür; bazı durumlarda kin ve öfkeye sebep olur; kişinin ağırbaşlılığını ve saygınlığını zayıflatır" demektedir (İhyâ, III, 128). Ayrıca, çoğunlukla şaka (mizah) ile birlikte sözkonusu edilen gülme, insanlarla alay edip onları küçük düşürmek gibi bir ahlâkî tehlike taşıması halinde kesin olarak yasaklanmıştır. Bununla birlikte, Hz. Peygamber, aşırı olmamak ve insanları incitmemek şartıyla ölçülü şaka ve gülmeyi uygun görmüştür. Nitekim o, "Ben şaka yaparım ama daima gerçeği söylerim" buyurmuştur (Gazzâlî, İhyâ, III, 128). Bu tür bir şakasının anlatıldığı bir hadiste Peygamberimiz, kendisi için dua etmesini rica eden yaşlı bir kadına "Yaşlı kadınlar cennete giremeyecektir" buyurmuş, kadının bundan çok çok üzüldüğünü görünce "Sen o zaman yaşlı olmayacaksın" diyerek "Biz onları (yaşlı kadınları) yeniden yaratacağız ve onları bâkire kızlar haline getireceğiz" meâlindeki âyeti (el-Vâkı'a 56/35) okumuştur (Mâverdî, Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn, s. 300).

Hz. Peygamber sevinçli ve mutlu anlarında veya gülmenin tabiî ve normal olduğu zamanlarda gülme duygusunu bastıra-

rak kendisine zoraki bir ciddiyet verme gereğini duymamıştır. Böyle durumlarda güldüğüne, hatta gülerken azı dişlerinin göründüğüne dair hadisler vardır (Meselâ bk. Buhârî, Tevhîd, 19; Keffârât, 2; Müslim, Münâfıkîn, 20, 21, 30). Ancak o, genellikle sesli ve kahkahayla gülmekten kaçınır ve çoğunlukla gülümserdi. Nitekim onun gülmesinin her zaman "gülümseme" (tebessüm) şeklinde olduğunu bildiren hadisler vardır (bk. et-Tirmizî, Menâkıb, 10).

¥ Mustafa Çağrıcı

Gümüş (bk. ALTIN ve GÜMÜŞ)

GÜNAH

İlâhî emirlere ve yasaklara aykırı inanç, söz, fiil ve davranışlar; dince suç sayılan işler.

Farsça bir kelime olan günah, sözlükte, suç, cürüm, kabahat, dinî emirlere aykırı iş, masıyet, vebal vb. anlamlara gelir. Bu kelimenin, beis, mahzur ve sakınca anlamına gelen arapçadaki "cünâh" kelimesinden dönüştüğü de ileri sürülmüştür. Kur'ân-ı Kerîm'de günah kelimesi yerine, fısk, ism, zenb, kebîre, masıyet, ısyân, fahşâ, seyyie, lemem gibi kelimeler kullanılmıştır. Bunlardan seyyie ve lemem daha çok küçük günah ve kabahatlar için kullanılırken, fısk, kebîre, masıyet, ism ve zenb büyük günahlar için kullanılmıştır. Dinî terminolojide "sağîre" kelimesi de küçük günah anlamına gelmektedir. Sözlükte, Allah'ın emrine itaatsızlık demek olan fısk, müslümanın büyük günah işlemesi veya küçük günahta ısrar etmesi anlamına gelir. Büyük günah işleyen veya küçük günahta ısrar eden bir müslüman, fâsık mümin diye nitelendirilir. Ayrıca dinin hükümlerine azçok riâyetsizliği âdet edinmiş kişiye de fâsık denilir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki "Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan sakınırsanız, sizin öbür kabahatlarınızı örteriz" (en-Nisâ 4/31), "(O güzel hareket edenler) ufak ufak suçları hariç olmak üzere, günahın büyüklerinden ve hayasızlıklardan kaçınanlardır" (en-Necm 53/32) âyetlerinde geçen büyük günah, küçük günah ayrımı dikkate alınarak günahlar iki kısımda incelenir: 1– Büyük günah (kebîre): Âyet ve hadislerde büyük günah olduğu belirtilen, işleyenleri hakkında tehdit ifadeleri kullanılan veya ceza hükümleri gösterilen fiiller ile, âyet ve hadislerde belirtilmediği halde aynı kötülükleri içeren benzeri davranışlar ve kulun üzerinde ısrarlı davrandığı her günah büyük günah kapsamına girer. 2– Küçük günah (sağîre): Kulun bağışlanmasını dilediği, ısrarlı davranmadığı küçük suçlar ve kabahatlar demektir. Kebîre ve sağîre kelimeleri gerçekte izâfî (göreli) isimlerdir. Bu sebeple daha büyüğü ile karşılaştırılan her günah küçüktür. Şayet aynı günah kendisinden küçük bir günah ile karşılaştırılırsa büyük günah sayılır. Mutlak büyük günah Allah'a ortak koşmak(şirk)tır. Çünkü ondan daha büyük bir günah yoktur, diğerleri ona nisbetle küçük günah gibidirler.

Günahların en büyüğü ve affedilmez olanının şirk olduğu, şu anlamdaki âyette belirtilmiştir: "Şüphesiz ki Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışında kalan günahları dilediği kimse için bağışlar" (en-Nisâ 4/48, 116). Âyet ve hadislerden edinilen bilgilere göre Allah'a ortak koşma dışında diğer büyük günahlar şunlardır: Ana-babaya itaatsizlik, yalancı şahitlik, yalan yere yemin, sihir, haksız yere

adam öldürmek, yetim malı yemek, riba (faiz) yemek, harpten kaçmak, iffetli ve iman sahibi bir kadına zina iftirasında bulunmak, Mescid-i Haram'da yapılması yasak olan bir fiili işlemek, hırsızlık yapmak, sarhoşluk veren şeyleri içmek, zina etmek.

Kur'ân ve Sünnet'le yasaklanmış işleri yapmak, müslümanın ve İslâm toplumunun dirlik düzenliğine aykırı davranışlarda bulunmak günah olduğu gibi, günaha razı olmak, hür irade ile günah işlemeye yardım etmek de günahtır.

İslâm'a göre peygamberler günahtan korunmuşlardır (bk. İSMET). Peygamberler dışındaki bütün insanlar günah işleyebilirler. Bu aynı zamanda kulluğun ve insan olmanın tabii bir sonucudur. İnsandan istenen asla günah işlememesi değil, işlediği günahtan tevbe etmesi ve günahta ısrarlı olmamasıdır. Hz. Peygamber bu konuda "Bütün Âdemoğulları hata edebilir. Hata edenlerin en hayırlısı ise tevbe edenlerdir" (et-Tirmizî, Kıyâmet, 49; İbn Mâce, Zühd, 30) buyurarak hatasız ve günahsız kul olmayacağını belirtmişlerdir.

Bid'at mezheplerinden olan Hariciler, büyük-küçük günah işleyen herkesi kâfir sayarlarken, Cebriye günah işlemenin irade dışı olduğunu ileri sürmektedir. Mutezile ise Allah'ın kendisinden tevbe edilmeyen günahı bağışlamayacağı kanaatındadır. Ehl-i sünnete göre, büyük günahlardan sakınan kişilerin küçük günahları, hata ve kabahatları örtülür ve silinir. Büyük günah işleyen (mürtekib-i kebîre, fâsık, fâcir) kimse de işlediği günahı helâl kabul etmedikçe günahkâr bir mümin sayılır. Fakat büyük günah işlediği için ceza görecektir. Bu kimse için tevbe kapısı da açıktır. Allah böyle bir kimseyi ahirette dilerse affeder, dilerse şefaat olunmasına izin verir, dilerse günahı ölçüsünce cezalandırır. Fakat sonunda, kalbinde imanı bulunduğu için onu cennetine katar. Çünkü Kur'ân'da şirk dışındaki günahların dilerse Allah tarafından bağışlanabileceği bildirilmiştir. Şirk dışındaki büyük günahları işleyen ve kalbinde imanı bulunanların mümin olduğunu gösteren başka deliller de vardır: 1– "Ey iman edenler, öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı" (el-Bakara 2/178) âyetinde adam öldürenlerden "ey iman edenler" diye bahsedilmiştir. 2– "Eğer müminlerden iki topluluk birbirleriyle savaşırlarsa aralarını bulup barıştırın" (el-Hucurât 49/9) âyetinde de savaşanlar ve dolayısıyla savaşta adam öldürenler, müminler diye nitelenmişlerdir. 3– Bilindiği gibi tevbe günahlar için yapılır. "Ey iman edenler, halis bir tevbe ile Allah'a dönün" (et-Tahrîm 66/8) meâlindeki âyette zımnen müminlerin günah işledikleri bildirilmekte, işledikleri günaha karşılık tevbe etmeleri istenirken onlara "ey iman edenler" diye seslenildiği görülmektedir. 4– Ebû Zer el-Ğıfârî'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber, bir gün "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur" deyipte bu sözü üzere ölen hiçbir kimse yoktur ki, cennete girmemiş olsun" buyurmuş, bunun üzerine Ebû Zer "O kişi zina da yapmış olsa, hırsızlık da yapmış olsa girer mi?" diye sorunca Hz. Peygamber "Evet, zina da yapmış olsa, hırsızlık da yapmış olsa cennete girer" karşılığını vermiştir. Ebû Zerr'in üç kez aynı soruyu sorması üzerine Allah elçisi dördüncüsünde "Ebû Zer bu durumdan hoşlanmasa bile cennete girer" buyurarak (bk. Buhârî, Tevhîd, 33; Rikâk, 16; Müslim, İman, 40; et-Tirmizî, İman, 18), şirk dışındaki günahları işleyenle-

rin imanını kaybetmeyip günahkâr mümin olduklarını belirtmiştir. Günah işleyen müslümanlar, Hz. Peygamber zamanından beri Ehl-i sünnet tarafından kâfir sayılmamışlar, günahkâr mümin kabul edilerek cenaze namazları kılınmış, Allah tarafından bağışlanmaları için dua edilmiştir. Durum böyle olmakla beraber mümin kişi, devamlı işlenen günahların insanın kalbini karartacağını ve bir gün imandan yoksun bırakabileceğini hatırından çıkarmamalı; günah işlememek için elinden gelen çabayı göstermeli, günah işlemesi durumunda da bütün benliği ile pişmanlık duyup tevbe etmeli, Allah Teâlâ'nın engin bağışlamasına sığınmalıdır (bk. TEVBE).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

ĞAFFÂR

Allah'ın isimlerinden.

Yüce Allah'ın bu ismi, affetmek suretiyle kulların günahlarını bağışlayan, örten, açığa vurmayan, mağfireti bol ve sonsuz olan anlamlarını taşır. Kur'ân'da geçen ğâfiru'z-zenb (günahı bağışlayan, bk. el-Mü'min 40/3) ve Ğafûr isimleriyle çok yakın anlamlıdır. Aralarındaki fark şöyle belirlenebilir: Ğâfir, günahı örten, bağışlayandır. Ğafûr, günahların çokluğuna karşılık mağfireti çok olan demektir. Ğaffâr ise günahları tekrar tekrar, çokça bağışlayan, defalarca günaha dönen insanı bile bağışlayan anlamına gelir. Ğaffâr ismi, Kur'ân'da üçü Azîz ismiyle birlikte (Sâd 38/66; ez-Zümer 39/5; el-Mü'min 40/42) ve ikisi yalnız başına olmak üzere (Tâhâ 20/82; Nûh 71/10) beş âyette geçer. Bu isim, esmâ-i hüsnâ hadisinde de zikredilmiştir (et-Tirmizî, Daavât, 82). Ğaffâr ismi mağfireti bol anlamıyla sübûtî, günahları örten, bağışlayan anlamıyla fiili sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Ğafir Sûresi (bk. MÜ'MİN SÛRESİ)

ĞAFÛR

Allah'ın isimlerinden.

Affetmek suretiyle kullarının günahlarını bağışlayan, örten, açığa vurmayan, mağfireti bol ve sonsuz olan demektir. Kur'ân'da geçen ğâfiru'z-zenb (günahları örten, bk. el-Mü'min 40/3) ve Ğaffâr isimleriyle çok yakın anlamlıdır (aralarındaki fark için bk. ĞAFFAR). Ğafûr ismi Kur'ân-ı Kerîm'de doksan bir defa zikredilir. Bunların yetmişten fazlası Rahîm ismiyle birlikte anılır. Kur'ân'da birlikte geçtiği diğer isimler ise Vedûd, Azîz, Şekûr, Afüvv, Halîm ve Rabb'tır. Esmâ-i hüsnâ hadisinin yanısıra (bk. et-Tirmizî, Daavât, 82), başka bazı hadislerde de geçmektedir (msl. Buhârî, Daavât, 17; Müslim, Zikr, 47; Ebû Dâvud, Salât, 179; Nesâî, Sehv, 58; İbn Mâce, Cenâiz, 23). Ğafûr ismi mağfireti bol anlamıyla sübûtî, günahları örten, bağışlayan anlamıyla fiili sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

ĞANÎ

Allah'ın isimlerinden.

Allah Teâlâ'nın bu ismi, zatında ve sıfatlarında bir başka varlığa muhtaç olmayan, her şey kendisine muhtaç olan, sahip olduğu şeylere tam malik olan, zengin ve müstağni anlamlarına gelir. Dilediğini muhtaç olmaktan kurtaran ve ihtiyacı gideren anlamına gelen muğnî ismi ile anlam yakınlığı vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de çoğu kere

"Hamîd" ismi ile birlikte olmak üzere yirmiye yakın yerde geçer. Ğanî ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinin yanısıra (et-Tirmizî, Daavât, 82) Hz. Peygamber'in yaptığı yağmur duasında da yer almaktadır (Ebû Dâvud, İstiskâ, 2). Ğanî ismi, selbi-tenzîhî sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

ĞAŞİYE SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 88. sûresi

İlk âyetinde geçen ve "sarıp bürüyen kıyâmet" anlamına gelen "ğâşiye" kelimesi sûreye isim olmuştur. Mekke'de indirilmiştir. 26 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları yuvarlak te, râ, ayn ve mim harfleridir.

Bu sûrede, inkârcılarla inananların durumları anlatılmakta ve Allah'ın varlığını, birliğini ve kudretini gösteren örnekler verilerek O'na inanıp yönelmek istenmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Kıyâmet ve âhiret hiçbir zaman hatırdan çıkarılmamalıdır. O gün inkârcılar, yaptıklarının karşılığı olarak, bitkin bir halde kızgın ateşe atılacak, kendilerine kaynar sular içirilecek ve zehir gibi acı dikenler yedirilecektir. Buna karşılık, müminlere ise, onları sonsuz mutluluğa götüren nimet dolu cennetler ikram edilecektir (âyet: 1-16).

* İnsan, yere, göklere ve çevresindeki diğer varlıklara ibretle bakmalı, bunların bir Yaratıcısının ve Yöneticisinin bulunduğunu idrak ederek, O Yüce Varlığa inanıp ibadet etmelidir (17-20).

* Hz. Peygamber (s.a.) bütün bu gerçekleri duyurup öğüt vermektedir; o zorlayıcı değildir. İnanan inanır, inanmayana büyük azap vardır. Son dönüş de Allah'adır ve herkes O'na hesap verecektir (21-26).

¥ Abdurrahman Çetin

H

HABER

Doğruya da yalana da ihtimali bulunan ve bir hüküm ifade eden söz.

Eğer haber gerçeğe uygun ise haber-i sâdık (doğru haber), değilse haber-i kâzib (yalan haber) denilir. Doğru haber iki kısma ayrılır: 1– Haber-i mütevatir: Yalan üzerine birleşmelerini aklın imkânsız gördüğü bir topluluğun verdiği haberdir. Bu tür bir haber ile elde edilen bilgi kesindir (ilm-i yakîn). Ancak mütevatir haberin kesin bilgi sağlaması için birtakım şartlar aranır. Bunlar: a) Haberin konusu, duyuların idrak alanı içinde olmalı, b) Haber verilen husus aklen imkânsız olmamalı, c) Haberi verenlerin yalan üzerine birleşmeleri aklen mümkün görülmemeli ve tevatür için gerekli olan sayı rivâyet zincirinin her halkasında kesintisiz bir şekilde var olmalıdır. Buna göre baştan sona Kur'ân âyetleri ile mütevatir hadislerin manası açık ve kesin olanları inanç esaslarının tek bilgi kaynağı durumundadırlar. 2– Haber-i rasûl: Peygamberliği mucize ile desteklenmiş ve isbat edilmiş peygamberin verdiği fakat mütevatir olarak rivâyet edilmemiş olan haberlerdir. İslâm bilginlerinin çoğunluğu (cumhur), bu çeşit haberlere genel bir isimlendirmeyle "ahad haber" adını vermişlerdir. Hanefî bilginler ise, Hz. Peygamber'den bir veya iki sahabî tarafından rivâyet edilmiş iken daha sonra şöhret bulup yaygınlaşan ve rivâyet zincirinin sahabe sonrası halkalarında tevatür şartlarını taşıyan haberleri "meşhur haber" diye isimlendirmişler ve bu tür haberin mütevatir haberden zayıf fakat ahad haberden güçlü bir bilgi (ilm-i tume'nine) sağladığını ileri sürmüşlerdir (ayrıca bk. HADİS). Bunlar da itikadî konularda bilgi kaynağı olarak kullanılabilir. Fakat "zan" ifade ettikleri için yalnız başlarına bir inanç esası oluşturamazlar. Bu sebeple Ehl-i sünnet kelâm bilginleri mütevatiri inkârı küfür, meşhuru inkârı bid'at ve sapıklık, vahid (ahad) haberi inkârı da masıyet saymışlardır. Ancak başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere pek çok hadisçi ve selef bilgini haber-i vahidleri itikadî konularda kesin delil olarak kullanmışlardır. Ameli konularda ise bütün mezhepler gerekli şartlara sahip haber-i vahidleri delil kabul etmişler ve kapsadığı hükümlerle de amel etmişlerdir.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

HABEŞİSTAN'A HİCRET

Mekke döneminde zulme uğrayan bazı müslümanların Hz. Peygamber'in tavsiyesi üzerine can güvenliği ve din hürriyeti ortamında yaşayabilmek için geçici olarak Habeşistan'a yaptıkları göç.

Müslümanlar, Kureyş müşriklerinin yoğun baskı, tehdit ve işkencelerine maruz

kalıyorlardı. Esasen, Kureyş'in hemen her kolundan müslüman vardı. Fakat bir kısmının anne, baba gibi yakınları başta olmak üzere bütün müşrikler onlara düşman kesilmişlerdi. Hz. Peygamber'in, müslümanların rahat ve huzuru için sarfettiği büyük çabaya rağmen müşrikler onları üzmeye devam etmişti. Bedenlerine yönelen işkenceler bir yana, dinî görevlerini güvenlik içinde yerine getiremiyorlardı.

Rasûl-ü Ekrem Habeş hükümdarının insaf ve adalet sahibi bir kişi olduğunu duymuştu. Dolayısıyla, müslümanlara arka çıkacağını ümit ediyordu. Bu düşünce ile Hz. Peygamber zulme uğrayan bu müslümanların Habeşistan'a hicret etmelerini, Yüce Allah işlerde bir kolaylık verene kadar orada kalmalarını tavsiye etti. Böylece, ilk kafilesi, peygamberliğin beşinci yılına rastlamak üzere müslümanlar iki kafile halinde Habeşistan'a hicret ettiler. İlk kafile 11 erkek, dört kadın olmak üzere 15 kişiden oluşuyordu. Kafilede Hz. Osman ve eşi Hz. Peygamber'in kızı Rukîye (Rukayye), Zübeyr b. Avvâm, Mus'ab b. Umeyr, Abdullah b. Mes'ud, Abdurrahman b. Avf, Osman b. Maz'un, Ebû Seleme ve eşi Ümmü Seleme bulunmaktaydı. Bunlar recep ayında Mekke'den gizlice çıkıp Kızıldeniz sahiline vardılar ve ücret karşılığı bir gemiyle Habeşistan'a ulaştılar.

İlk gidenlerin iyi karşılandığı haberinin gelmesi üzerine ikinci kafile yola koyuldu. Bunlar, 13 kadın, 77 erkek olmak üzere toplam 90 kişiydi. Başkanları Cafer b. Ebî Talip idi.

Habeşistan'a göç eden müslümanların huzura kavuşacakları bir sırada, orada güçlenmelerinden korkan Kureyş müşrikleri, Abdullah b. Ebî Rebîa ile Amr b. Âs'ı Habeş hükümdarına elçi olarak gönderdiler. Saray mensuplarına kıymetli hediyeler sunarak hükümdara ulaşan bu kişiler, müslümanlar hakkında asılsız iddialar ileri sürüp onları küçük düşürmeye ve sınır dışı ettirmeye çalıştılar. Tek taraflı hükümden kaçınan Habeş hükümdarı müslümanların başkanı Cafer'i de dinlemeye karar verdi. Cafer b. Ebî Talip şöyle diyordu:

– "Ey hükümdar, biz cahil bir millet idik, putlara tapardık. Akrabalara küserdik, komşuluk hakkını gözetmezdik. Zayıf, kuvvetlinin esiri idi. Biz bu hal üzere iken Allah, içimizden birini Peygamber gönderdi. Soyu ve asaleti, doğruluk ve güvenilirliği, şeref ve namusuna düşkünlüğü hepimizce bilinmektedir. O bizi bir Allah'a ibadete çağırıyor; atalarımızın tapageldikleri putları, ağaçları ve taş parçalarını terketmemizi söylüyor; bize, doğru söylemeyi, emanete riâyeti ve akrabalık bağını korumayı, komşularla güzelce geçinmeyi, haramdan, kan dökmekten sakınmayı buyuruyor; fuhuştan, yalandan, yetim malı yemekten, namuslu kadınlara iftira etmekten, dili kötüye kullanmaktan menediyor. Ona inandık, getirdiği dine uyduk, Allah tarafından getirdiklerini tasdik ettik. O'nun haram dediğini haram bildik, helâl dediğini helâl tanıdık. Bundan dolayı kavmimiz bize düşman kesildi. Bize türlü türlü işkenceler yapmaya kalkıştılar. Bizi dinimizden çevirip yine putlara tapmaya zorladılar. Bize zulmettiler... Biz de onlardan kaçarak sizin ülkenize sığındık. Sizi, güvenilir bulduk. Yanınızda zulme uğramayacağımızı, haksızlık görmeyeceğimizi umduk."

Bu güzel savunma karşısında şaşkına dönen putperest elçiler bu sefer de "Bunlar Hıristiyanlık ve İsa hakkında iyi düşünmez-

ler...” diyerek hükümdarı tahrike çalıştılar. Bunlara cevap olarak Cafer b. Ebî Talip, Kur’ân-ı Kerîm’den şu âyeti okudu: “Mesih, Meryem oğlu İsa, ancak Allah’ın Peygamberi ve Meryem’e bıraktığı kelimesidir. O, Allah tarafından bir ruhtur..” (en-Nisâ 4/171).

Bu açıklamaları dinleyen hükümdar, müslümanların lehinde karar verdi ve müşrik elçiler elleri boş geri döndüler.

Müslümanlar Habeşistan’da birkaç ay kaldıktan sonra Hz. Peygamber’le müşrikler arasında bir yumuşamanın olduğu ve bazı müşrik ileri gelenlerinin İslâm’a girdiği tarzında bir söylenti duymuşlardı. Bunun üzerine müslümanlardan 33’ü erkek, 6’sı kadın olmak üzere 39 kişi Mekke’ye geri döndü. Fakat duyulan haberin asılsız olduğu anlaşılınca bunlardan bir kısmı gizlice Mekke’ye girip Medine’ye hicrete kadar sabrettiler. Bunlardan bazıları, henüz müşrik olan yakınlarının himayesine girmeye mecbur oldular.

Müslüman göçmenlerin Habeşistan’a ulaşmasından bir süre sonra hükümdarın bir oğlunun dünyaya geldiği ve bunu Cafer b. Ebî Talip’in eşi Esma’nın emzirip ona süt annesi olduğu nakledilir. Yine o sıralarda çıkan bir iç savaşta müslümanların, hükümdarın yanında yer aldığı bilinmektedir. Hatta üstün hizmetlerinden dolayı Zübeyr b. Avvâm’a hükümdar, kıymetli bir mızrak hediye etmiştir.

Habeşistan’a göç eden müslümanların bir kısmı, 7 (629) yılına kadar orada kaldılar. Bu, yaklaşık olarak onların 15 yıl kaldıklarını göstermektedir. Bunlar arasında Hz. Ümmü Habibe’nin kocası Ubeydullah b. Cahş ile Hz. Sevde’nin kocası Sükran irtidat ederek hıristiyanlığa girmişlerdir. İslâm’a bağlılıkta sebat göstermiş olan bu iki hanımı onurlandırmak üzere Hz. Peygamber onlarla evlenmiştir. Rasûlullah’ın Hz. Sevde ile evliliği Medine’ye hicretten önce, Hz. Ümmü Habibe ile evliliği ise hicretten sonra gerçekleşmiştir.

Muhtemelen İslâm’ı kabul etmiş olan Habeş hükümdarı Ashama, içinde oğlunun da bulunduğu bir heyeti Medine’ye göndermiştir ve Hz. Peygamber bunlara büyük ilgi göstermiştir. Peygamberimiz 9/ 631 yılında vefat eden Ashama için Medine’de gıyabında cenaze namazı (bk. CENAZE) kılmıştır. Bundan başka da bazı Habeşliler’in ihtida ettiği sanılmaktadır. Fakat sayıları hakkında kesin bilgi yoktur.

¥ Hüseyin Algül

HABÎR

Allah’ın isimlerinden.

Yüce Allah’ın bu ismi, hiçbir şey gizli kalmayacak tarzda herşeyin iç yüzünü bilen, kendisinden saklanabilecek hiçbir haber bulunmayan, olmuş ve olacak herşeyden haberdar olan ve haber veren anlamlarını taşır. Alîm ismi ile anlam yakınlığı vardır. Habîr daha çok gizli kalmış şeyleri bilen demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de kırk beş yerde geçen bu ismi, çoğu kere tek başına, bazen de Hakîm, Basîr, Alîm ve Latîf isimleriyle birlikte zikredilmiştir. Sübûtî sıfatlar gurubuna girer ve esmâ-i hüsnâ hadisinde de yer alır (et-Tirmizî, Daavât, 82).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Hâbil (bk. ÂDEM)

HAC

A– Haccın Tanımı ve Mahiyeti

"Hacc" sözlükte, kastetmek, yönelmek ve –bazı dil bilginlerine göre– saygı duyulan bir kişiye veya yere yönelmek anlamlarına gelir. Dinî bir terim olarak ise hac, belirli vakitte Arafat'ta bulunma ve usulüne uygun olarak Kâbe'yi tavaf etme fiillerinden oluşan bir ibadettir. Haccın temel öğeleri (rükünleri) Hanefîler'e göre bu iki fiilden ibaret olmakla birlikte, diğer mezheplere göre yapılacak tanımda rükün sayılan diğer fiillerin de gözönüne alınması gerekir. Hac eden kişiye "hâc" (hacı) denir; çoğulu "huccâc" veya "hacîc" dir.

Doğru kabul edilen görüşe göre hicrî 9. senenin sonlarında farz kılınan hac, İslâm'ın beş şartından (temel hükmünden) biridir. "Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır" (Âl-i İmrân 3/97) anlamındaki âyet-i kerîme, bu farziyetin Kur'ân'dan delilidir. İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği şu hadis-i şerif de sözkonusu farziyetin Sünnet'ten delilini teşkil etmektedir: "İslâm beş esas üzerine kurulmuştur. Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak ve hac yapmak" (Buhârî, İman, 1; Müslim, İman, 19, 5; et-Tirmizî, İman, 3). Sahabe döneminden beri bütün bilginler gücü yeten kimsenin, ömründe bir kere hac yapmasının farz-ı ayn olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Buna göre hac ibadeti, Kitap, Sünnet, ve İcma-i ümmet ile sabit olan en kuvvetli farzlardan biridir.

Ömründe bir defa hac yapmış olan müslüman, bu farzı yerine getirmiş olur. Çünkü Ebû Hureyre'nin rivâyetine göre Hz. Peygamber bir hutbesinde: "Ey insanlar! Allah sizlere haccı farz kılmıştır. O halde hac ediniz" buyurmuş, bunun üzerine bir adam, "Her sene mi, ey Allah'ın Rasulü?" diye sormuş, sorusuna cevap alamayınca aynı soruyu üç defa tekrarlamış, sonunda Rasûlullah "Şayet evet deseydim vacip (farz) olurdu, buna da gücünüz yetmezdi..." diye cevap vermiştir (Müslim, Hac, 73).

Bilginler, şartları gerçekleştiğinde haccın hemen yerine getirilmesi gerekli bir fariza mı ("vücub ale'l-fevr") yoksa geniş zaman içinde yerine getirilmesine müsaade edilmiş bir görev mi ("vücub ale't-terâhi") olduğu hususunda farklı kanaate sahiptirler. Fakihlerin çoğunluğuna (Ebû Hanîfe'den nakledilen iki görüşten daha sahih kabul edilenine, Ebû Yusuf'a, Malikî mezhebinde tercih edilen görüşe ve Ahmed b Hanbel'e) göre, şartları gerçekleştiğinde haccın geciktirilmemesi gerekir. Üzerine hac farz olan kişinin bunu sonraki seneye veya senelere bırakması günahtır. Hatta bu bilginlerin içtihadına göre, uzun yıllar bu görevi erteleyen kişinin tanıklığı da kabul edilmez. Zira, vecibenin tehiri küçük günah olmakla birlikte günahta ısrar etmek kişiyi fâsık kılar. Bununla beraber, farz olduğu yıldan sonraya erteleyip daha sonra hac görevini yerine getiren kişinin bu ifası kaza değil edâ sayılır ve böylece günahı da kalkar.

Şâfiî'ye ve Hanefîler'den Muhammed b. Hasen'e göre ise, haccın vücubu "fevrî" değildir; ilk kez farz olduğu yıldan sonraya bırakmamak sünnet ise de, daha sonraya da bırakılabilir. Ancak gelecekte hac edebilme imkânlarını yitireceği endişesi varsa, ertelemesi haram olur.

Kişi, gelecek seneye veya senelere sağ çıkıp çıkamayacağını bilemeyeceğinden, imkânı olduğunda bir an önce bu görevi yerine getirmesi ihtiyatlı bir davranış olur. Yukarıda belirtilen iki görüş de, bu davranışın dinen daha çok tasvip gördüğü noktasında birleşmektedir.

Kutsal zaman ve kutsal mekân inancı hemen hemen bütün dinlerde mevcuttur. Ulûhiyyetin tezahür ve tecelli ettiği ve kutsal kabul edilen şahısların yaşadığı veyahutta kutsal sayılan olayların cereyan ettiği mekânlar, bu inançları paylaşanlarca mukaddes kabul edilmiştir. Gerek ulûhiyyete yaklaşmak, gerekse kutsal şahsiyetlerin yardım ve şefaatini celbedebilmek için mukaddes diye kabul edilen mekânların belirli zamanlarda ziyareti de dinî vecibelerden sayılmıştır. Bu tür ziyaretler bütün dinlerde mevcuttur. Budizm'de Buda'nın şehri Benares önemli bir ziyaret yeridir. Yahudilikte tanrının tecelli ettiği Sina dağı ve Kudüs başlıca hac yeridir. Hıristiyanlıkta Hz. İsa'nın yaşadığı yerler, Beytlehem, Nâsıra ve özellikle Kudüs şehri ile Hıristiyan aziz ve azizelerinin yaşadıkları yerler ve katolikler için Vatikan önemli hac mekânlarıdır.

B– Haccın Önemi ve Yararları

Hadislerde en faziletli ameller arasında anılan ve mümin kişinin rûhî hayatı üzerinde çok derin izler bırakan hac ibadetinin önemi, kuşkusuz, Allah'ın buyruğu olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ibadetin sağladığı yararlar da kulluk bilincini pekiştirmesi şeklinde özetlenebilir. Bu konuda daha ayrıntılı düşünebilmek için şu hususların gözönünde tutulması faydalı olacaktır:

1– Müminin Rabbi karşısında mütevazi kulluğunu açığa vurmasının en yoğun yaşandığı ortam hacdır. Çünkü giydiği ihram elbisesiyle bir yandan her türlü dünya lüks ve gösterişini dışladığını gösterirken, bir yandan da Rabbına karşı hangi ölçüde muhtaç olduğunu hisseder. Ayrıca bu elbise onu, her türlü dünya meşgalesinden alıkoyarak, yalnızca Rabbına yönelmeye, ona hamdetmeye, ondan mağfiret dilemeye yöneltir. Daha sonra Arafat'ta vakfe'ye dururken, ardından da Kâbe'yi tavaf ederken hep aynı duyguları yaşar.

2– Hac ibadetinin edâsı, hem servet nimetinin, hem de beden sağlığının şükrünü yerine getirme anlamını ifade eder. Bu arada nefsini, sabır, tahammül ve nizama riâyet terbiyesi ile eğitir. Hac esnasında yaşanan izdiham ve bu izdihamın sebep olduğu sıkıntılar, inanan insanları yardımlaşmaya, dayanışmaya ve bazı durumları karşılıklı olarak hazmetmeye sevkeder. Sonuçta hac ibadeti üstün ahlâk ilkelerinin uygulamalı olarak pekişmesine imkân veren önemli bir fırsat olarak da değerlendirilebilir.

3– Çeşitli coğrafi bölgelerden, muhtelif dilleri konuşan ve değişik renklerdeki insanların, ruhanî atmosfer içinde bir merkezde toplanmaları, mübarek bir zeminde çabucak oluşuveren ülfet ve ünsiyet ortamında her türlü maddi farkların eriyip silinivermesi, bu suretle en nezih ve en kalabalık bir konseyin oluşma imkânının sağlanması da yine hac ibadetinin –maalesef, günümüzde lâyıkıyla hissedilemeyen ve yaşanamayan– yararlarından biridir.

4– Bütün bunların yanısıra hac ibadetinde, insan ruhunda kâmil bir kulluk anlayışının ve inancının yerleşmesini sağlayacak

çok etkili hatıralar bulunmaktadır. Bir rivâyete göre Hz. Âdem cennetten çıkarıldıktan sonra yeryüzüne Seylan adasına indirilmesinden beri aradığı Hz. Havvâ'yı Arafat'ta bulmuştu ve bu buluşma Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'i affetmesinin akabinde gerçekleşmişti. Hal böyle olunca, Hz. Âdem ve Havva'dan türeyip gelen insan nesli için, bu yerin, evlatların atalarına bağlılık ve sevgi hislerini ve onlara erişen ilahî lutfun hatıralarını canlandıran bir özelliğe sahip olması tabiidir. Yine, Kur'ân ve Sünnet'teki bilgilere göre, Peygamberimiz'in atası Hz. İbrahim, eşi Hâcer ve yavrusu İsmail'i Beytü'l-Atîk'in (Kâbe'nin) civarında bırakmıştı. Bir anne ve yavrusunun bu ot bitmeyen, kervan geçmeyen bölgedeki macerası ve bu maceranın ibret dolu sonuçları, ancak bu topraklarda hissedilebilir.

C– Hac Çeşitleri

a) Şer'î hükmü açısından hac çeşitleri:

Şer'î hükmü (dinî değerlendirme) açısından hac üç çeşittir:

1– Hac ibadeti ile yükümlü olan kimsenin ömründe bir defa haccetmesi farzdır.

2– Hac etmeyi nezreden (adayan) kişiye hac etmek vaciptir (ayrıca bk. NEZİR). Yine, –Hanefî mezhebine göre– başlanmışken bozulan nafile bir haccın yerine bir hac yapılması da vaciptir.

3– Farz ve vacip hac dışında, sevap kazanma amacıyla yapılan hac, nafile hac olarak nitelendirilir.

b) Yapılış şekli açısından hac çeşitleri:

1– Hacc-ı Temettu' (Temettu Haccı):

Bir hac mevsiminde umre ve hac ibadetlerinin ayrı ayrı ihramlarla ve niyetlerle edâ edilmesi şeklinde yapılan hacca, "temettu haccı", bu çeşit hac yapana "mütemetti'" denir.

Temettu haccı yapmaya niyet edenler mîkatta ihrama girerken umre niyetiyle ihramlanırlar. Umrelerini edâ ettikten sonra tıraş olup ihramdan çıkar ve zilhicce ayının sekizinci gününe rastlayan Terviye gününe kadar normal kıyafetlerini giyerler. Terviye günü ise hac niyetiyle yeniden ihrama girerek Arafat'a çıkarlar.

Temettu haccı yapabilmek için aşağıdaki şartları taşımak gerekmektedir:

1– Âfâkî olmak: Hanefî mezhebine göre Mekkîler, yani Mekke'de veya mîkat sınırları içinde ikamet edenler temettu haccı yapamazlar. Şâfiî mezhebine göre ise Harem bölgesine iki konaklık mesafeden daha uzakta ikamet edenler mîkat sınırları içinde bulunsalar da temettu haccı yapabilirler.

2– Umre ve haccın aynı hac mevsimi içinde yapılması: Umrenin hac aylarından önce yapılması halinde temettu haccı yapılamaz ve şükür kurbanı kesmek vacip olmaz.

3– Hac mevsiminde umre yaptıktan sonra memleketine dönmemek: Hanefî mezhebine göre hac mevsiminde umre yapan kimseler, herhangi bir sebeple memleketine gider ve geri dönüşte yalnızca hac için ihrama girerlerse, önceki umreyi dikkate almaksızın ifrad haccı yaparlar. Ancak memleketlerine değil de başka bir yere giderlerse, önceki umrelerinin hükmü devam eder ve temettu haccı yapmak zorundadırlar.

Şâfiî mezhebine göre ise, sadece mîkat sınırının dışına çıkmak umre ile hac arasın-

daki bağın ve temettu yapma mecburiyetinin kalkması için yeterlidir. Buna göre hac mevsimi içinde umre yapmış olan bir kimse daha sonra mîkat sınırının dışına çıkar ve dönüşte yalnız hac yapmak niyetiyle ihrama girerse, bu kimsenin yaptığı hac ifrad haccı olur. Hanefî fakîhi Tahavî, Ebû Yusuf ve Muhammed'in de bu görüşte olduklarını kaydeder.

Bir hac mevsiminde hem umre hem hac ibadetini beraberce edâ imkânı bulanların "şükür kurbanı" kesmeleri vaciptir.

Hanbelî mezhebine göre en faziletli hac şekli temettu haccıdır.

2– Hacc-ı Kırân (Kırân Haccı):

Bir hac mevsiminde umre ve haccı bir ihramda birleştirmek suretiyle yapılan hacca, "kırân haccı", bu çeşit hac yapana "kârin" denir.

Kırân haccı yapmaya niyet edenler mîkat sınırında ihrama girerken hem hacca hem de umreye birlikte niyet ederler. Mekke'ye geldiklerinde, temettu yapanlar gibi önce umre yaparlar; ancak onlardan farklı olarak, ihramdan çıkmayıp hac menâsikinin edâ edileceği günleri ihramlı olarak beklerler ve vakti gelince aynı ihram ile hac menâsikini edâ ettikten sonra ihramdan çıkarlar.

Kırân haccına niyet edenlerin umre yaptıktan sonra Mekke'den ayrılıp mîkat sınırını geçmeleri ve sonra geri dönmeleri ile kırân hacları bozulmaz.

Kırân haccı yapanların da, aynen temettu haccı yapanlar gibi âfâkî olmaları ve umre ile haccı aynı hac ayları içinde yapmaları şarttır. Yine, kırân haccı yapanların "şükür kurbanı" kesmeleri vaciptir.

Hanefî mezhebine göre en faziletli hac şekli kırân haccıdır.

3– Hacc-ı İfrad (İfrad Haccı):

Bir hac mevsiminde umre yapmaksızın edâ edilen hacca, "ifrad haccı", bu çeşit hac yapana "müfrid" denir. Haccın diğer iki çeşidi olan temettu ve kırân haclarında hacdan önce umre yapıldığı halde, ifrad haccında umre yapılmaz. Dolayısıyla temettu veya kırân haccı yapanların hac mevsiminde Harem bölgesinde kesmeleri vacip olan kurban, ifrad haccı yapanlar için vacip değildir. Ancak istedikleri takdirde nafile kurban kesebilirler.

İfrâd haccı yapanların ihrama girdikten sonra edâ edecekleri bellibaşlı hac menâsiki şunlardır: Kudûm tavafı, Safâ ve Merve tepeleri arasında sa'y, Arafat'ta ve Müzdelife'de vakfe, şeytan taşlama, Mina'da geceleme, ziyaret tavafı ve vedâ tavafı.

Şâfiî ve Mâlikî mezheplerine göre en faziletli hac şekli ifrad haccıdır.

D– Haccın Vücub Sebebi

Haccın vücub (farz oluş) sebebi, Kâbe-i Muazzama'nın mevcudiyetidir. Âyet-i kerîmede hac ibadetine ilişkin emir bu kutsal mabede izafe edilmiş olup, bu sebep tekerrür etmediği için haccın farziyeti de tekerrür etmez. Dinen yükümlülük çağında olan bir müslüman ömründe bir defa haccetmesiyle bu fariza yerine getirilmiş olur. Buna göre, –aşağıda görülecek olan– vücub şartlarının tamamı gerçekleşmediği halde sıhhat şartlarına uygun olarak yapılan hac ile kişiden bu borç sakıt olur. Meselâ yürüyerek hacca giden fakir bir müslümanın daha sonra zengin olması halinde tekrar haccetmesi gerekmez.

E– Haccın Rükünleri

“Rükün”, kendisine fıkhî sonuç bağlanan bir olayın meydana gelmiş sayılabilmesi için bulunması zorunlu olan ana unsur veya unsurlar demektir. İbadetin geçerliliği için rüknün bulunması da kaçınılmaz bir gereklilik olmakla beraber, rükün veya rükünler amelin mahiyetini oluşturduğu için sıhhat (geçerlilik) şartlarından ayrı olarak incelenmiştir.

Hanefîler’e göre haccın iki rüknü vardır:

1– Arafat’ta vakfede bulunmak.

2– Ziyaret tavafı yapmak.

Fakihlerin çoğunluğuna göre, bu ikisinin yanısıra, ihrama girmek ve sa’y de haccın rükünlerindendir. Şâfiî mezhebinde ise bu dört rükne iki madde daha eklenmiştir. Buna göre, Şâfiî mezhebinde haccın rükünleri şunlardır:

1– Hac yapmak niyetiyle ihrama girmek.

2– Arafat’ta vakfede bulunmak.

3– Ziyaret tavafı yapmak.

4– Safa ile Merve arasında sa’y yapmak.

5– Saçları kısaltmak veya tıraş etmek.

6– Bu rükünleri yerine getirirken, çoğunluğunda bu tertibe (sıraya) uymak.

F– Haccın Şartları

Hac ibadeti ile ilgili şartlar üç gurupta toplanabilir:

a) Haccın farz olmasının şartları (vücub şartları):

Bir kimsenin hac ibadeti ile yükümlü sayılması için şu şartların gerçekleşmiş olması gerekir.

1– Müslüman olmak: Hac yükümlülüğü için müslüman olmak şarttır. İslâm bilginleri, Gayr-i müslimlerin dünyevî hükümler açısından hac ile yükümlü olmadıkları hususunda fikirbirliği içindedirler. Kâfirlerin dinin fer’î hükümlerine muhatap olup olmadıkları, dolayısıyla uhrevî sorumlulukları konusu ise fıkıh usülünde tartışılmıştır.

2– Akıl: Dinî yükümlülüklerin sabit olması için, kişinin aklî melekelerinin yerinde olması (temyiz gücünden yoksun bulunmaması) şarttır. Buna göre, akıl hastalarına ve ma’tuhlara (akıl zayıflığına dûçar olmuş, bunamış) kişilere hac farz değildir.

3– Bulûğ: Ergenlik çağına ulaşmamış çocuklar hac ile yükümlü değildir. Bununla birlikte, temyiz çağına ulaşmış çocuğun yaptığı hac nafile olarak geçerlidir. Fakat bu şekilde hac yaptıktan sonra ergenlik çağına ulaştığında –diğer şartları taşıyorsa– ayrıca farz olan haccı ifa etmesi gerekir.

4– Hür olmak: Köleler ve esirler hac ile yükümlü değildir.

5– İstitâat: Hac yükümlülüğü için, hacca gidip dönünceye kadar hem kendisinin hem de bakmakla yükümlü olduğu kimselerin sosyal seviyelerine uygun normal geçimlerini sağlayacak maddi imkana sahip bulunmak şarttır. Mâlikîler dışındaki üç mezhebe (Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîler’e) göre, hac ile yükümlü olmak için, –Mekke ve çevresinde yaşayanlar hariç– uzaktan geleceklerin sosyal durumlarına uygun nakil vasıtaları ile yolculuk yapabilecek maddi imkâna sahip olmaları gerekir. Mâlikî mezhebine göre ise, yürüyerek hacca gidebilecek kadar sağlıklı olan kişi –belirtilen tarzda seyahat imkânına sahip olmasa bile– hac ile yükümlüdür.

6– Müsait vakit bulunması: Yukarıdaki şartları taşıyan kişinin hac ile yükümlü

sayılması ve hac yükümlülüğünün zimmetinde borç olarak sabit olması için, bu farizayı ifa edebilecek vakte erişmiş olması gerekir. Buna göre, belirtilen tüm şartları taşıdığı halde, bu tarihten itibaren haccı ifaya elverişli vakit bulamadan vefat eden kişi hac ile yükümlü olmadan ölmüş kabul edilir.

Bu şartlardan başka, bazı eserlerde, İslâm'da genel sorumluluk ilkelerinin bir uzantısı olan "yükümlü olduğunu bilme veya bilecek durumda olma" şartı da zikredilir. Buna göre, meselâ İslâm ülkesi dışında yaşayan bir Gayr-i müslim müslüman olduktan sonra henüz haccın farz olduğunu öğrenmemişse mazur sayılır ve bu durumda vefat etmesi halinde hac ile yükümlü olmadan ölmüş kabul edilir.

Bu şartlardan birinin eksik olması halinde o kimsenin ne bizzat haccetmesi, ne yerine bedel göndermesi, ne de ölürken bedel gönderilmesini vasiyet etmesi şarttır. Fakat bu şartlar gerçekleştiği halde hacca gidememiş ve herhangi bir sebeple bu imkânı da kaybetmiş olanlara gelince bunlar, ya hayatlarındayken yerlerine bedel göndermek veya bedel gönderilmesini vasiyet etmek ile yükümlüdürler.

b) Haccın edâsının vücubu şartları:

Haccın vücub şartlarını taşıyan kişinin bu görevi bazzat yerine getirmesinin farz sayılması için şu şartlar aranır:

1– Vücutça sağlıklı olmak: Hanefîler'den Ebû Yusuf ve Muhammed'e, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre vücut sağlığı haccın farz olmasının değil, bizzat edâ edilmesinin şartıdır. Bu duruma göre bir kimsenin hac görevini kendisinin edâ etmesinin farz sayılması için âmâ, felçli, hac yolculuğuna dayanamayacak kadar hasta ve yaşlı olmaması gerekir. Ancak bir başkasının yardımıyla hac yapabilecek durumda olanlar, meselâ bir yakını veya masraflarını karşılamak şartıyla yanında götüreceği birinin yardımıyla hac yapabilecek bir âmânın, bu farzı bizzat yerine getirmesi gerekmektedir. Üzerine hac farz olduğu halde sağlıkları elvermediği için görevlerini bizzat yerine getiremeyenlerin, yerlerine bedel göndermeleri veya bedel gönderilmesini vasiyet etmeleri gereklidir (ayrıca bk. BEDEL HACCI).

2– Yol güvenliğinin bulunması.

3– Hac mevsimi girdiğinde (şevval, zilkade ayları ve zilhiccenin ilk on günü) tutuklu olmak veya yurt dışına çıkmaktan men edilmiş bulunmak gibi bir engelin olmaması.

4– Bulunduğu yer Mekke'ye yaklaşık 90 km. ve daha uzak mesafede olan kadınların yanlarında mahremlerinden (yani evlenmeleri dinen câiz olmayan baba, oğul, kardeş, amca, dayı, yeğen, süt oğul, damat gibi yakınlarından) birinin bulunması. Şâfiîler ise iki veya daha çok kadının birlikte hacca gidebilecekleri, hatta güvenlik içinde olduktan sonra bir kadının tek başına bile farz olan veya nezretmiş olduğu haccını yapabileceği kanaatindedirler (Düssûkî Haşiyesi, II, 11). Yanında mahremi bulunmayan kadınların nafile hacca gitmelerinin câiz olmadığı hususunda ise bilginler fikirbirliği içindedirler.

Hacca gidebilmek gibi yüce bir amaca yönelik bile olsa, hac yolculuğuna münhasır kalması ve hac dönüşü sona ermesi şartıyla yapılan geçici evlilikler geçersizdir.

5– Eşinden boşanmış veya eşi ölmüş olan

kadınların dinen evlerinde beklemeleri gerekli olan süreyi bitirmiş olmaları da yalnızca kadınlara has bir şarttır (Bu süreler için bk. İDDET).

Yukarıda sayılan vücub şartlarının yanısıra burada anılan şartları taşıyan her müslümanın bizzat kendisinin hac yapması farzdır. Kendilerine hac farz olduğu halde bu şartları taşımayan kimselerin ise bedel göndermeleri veya bedel gönderilmesini vasiyet etmeleri gereklidir.

c) Haccın sıhhat (geçerlilik) şartları:

Edâ edilen bir hac farizasının dinen sahih sayılabilmesi için şu şartların gerçekleşmesi gerekir:

1– Müslüman olmak. Bu şart hem haccın farz olmasında, hem de sahih olmasında aranmaktadır. Bu duruma göre Gayr-i müslim bir kimsenin yapmış olduğu hac dinen geçersizdir. Şayet bu şahıs sonradan İslâm'ı kabul ederse ve sözkonusu şartları taşırsa tekrar hac yapması farz olur.

2– Akıl: Bu da hem vücub hem sıhhat şartıdır. Buna göre, bir akıl hastası başkasının refakatinde hac yapsa, bu geçerli bir hac olmaz; iyileştiğinde –diğer şartları taşıyorsa– tekrar hac yapması gerekir.

3– Hac yapmak niyetiyle ihrama girmek (bk. İHRAM).

4– Belirli bir zamanı gözetmek. Yani ihrama girmek, vakfede bulunmak ve ziyaret tavafı yapmak gibi hac menâsikinin her birini, kendi hususi zamanlarında yapmak şarttır.

Hac ayları şevval, zilkade ayları ve zilhicce ayının ilk on günüdür. Bu zaman diliminin dışında yapılan herhangi bir hac ibadeti geçersizdir. Mesela "temettu" ve "kırân" haccı yapan bir kimse kurban kesemeyecek olur da onun yerine oruç tutmak zorunda kalırsa sözkonusu orucu bu ayların dışında tutamaz. Aynı şekilde "kudûm" tavafından sonra haccın sa'yini ancak bu aylar içinde yapabilir.

5– Belirli mekanlarda bulunmak. Haccın sahih olabilmesi için vakfenin Arafat sınırları içerisinde, tavafın Kâbenin etrafında yapılması şarttır.

G– Haccın Vacipleri

Haccın şartları ve rükünleri dışında yerine getirilmesi gerekli birtakım menâsiki daha vardır ki bunların mazeretli veya mazeretsiz terkinden dolayı hac fasit olmaz. Ancak dinen geçerli sayılan bir mazeret olmaksızın terk edilen her vacip için keffâret (ceza) ödenmesi gerekir. Bu hususta dinen geçerli sayılan mazeretler ise yaşlılık, aşırı zayıflık, bayılma ve kadınlara ait özel haller gibi semavî (beşeri gücün sınırlarını aşan) engellerdir.

* Hanefî mezhebine göre haccın aslî vacipleri beştir:

1– Safa ile Merve arasında sa'y etmek.

2– Müzdelife'de vakfede bulunmak.

3– Remy-i cimâr (Şeytan taşlamak)

4– Halk (saçları dipten tıraş etmek) veya taksir (saçları kısaltmak)

5– Veda tavafı(Tavaf-ı sader) yapmak

* Mâlikîler'e göre bu vacipler şunlardır:

1– Kudûm tavafı (sahih sayılan görüşe göre)

2– Müzdelife'de vakfede bulunmak.

3– Remy-i cimâr.

4– Halk veya taksîr (yaygın görüşe göre)

5– Mina'da gecelemek.

* Şâfiîler'e göre de beş olan haccın aslî vacipleri şunlardır:

1– Hac mevsimi içinde ve mîkat denilen mevkiden ihrama girmek.

2– Remy-i cimâr (Şeytan taşlamak).

3– Müzdelifede gecelemek.

4– Minâ'da gecelemek (tercihe şayan bulunan görüşe göre).

5– Veda tavafı yapmak

* Hanbelîler'e göre ise bu vaciplerin sayısı altıdır:

1– Mîkat denilen yerden ihrama girmek.

2– Müzdelife'de gecelemek.

3– Minâ'da gecelemek.

4– Remy-i cimâr.

5– Halk veya taksir.

6– Veda tavafı.

Bunların dışında bir de haccın birtakım menâsikinin edâsı esnasında gözetilmesi gereken fer'î vacipler vardır. Her biri ilgili maddelerde genişçe açıklanmış olan bu vacipler "İhramın vacipleri", "Tavafın vacipleri", "Sa'yin vacipleri", "Arafat'ta vakfede bulunmanın vacipleri", "Müzdelife'de vacipler", ve "Mina'da vacipler" şeklinde özetlenebilir (bk. CEMERÂT, İHRAM, SA'Y, TAVAF, VAKFE).

H– Haccın Sünnetleri

Diğer ibadetlerde olduğu gibi hacda da yapılması sevap ve fazileti artıran, terkedilmesi ise herhangi bir cezayı gerektirmeyen menâsik vardır. Farzların ve vaciplerin dışında kalan bu menâsikin gözetilmesi ve edâsı için gayret gösterilmesi, hac ibadetinin kâmil bir şekilde yerine getirilmesi için gereklidir. Özellikle Hz.Peygamber'in "Hac menâsikini benim yaptığım gibi yapınız" (Müslim, Hac, 51) buyurması, bu hususa ayrı bir önem kazandırmaktadır.

Haccın aslî sünnetleri şunlardır:

1– Kudûm tavafı: Mekke dışından gelen (âfâkî)lerin Kâbe'yi selamlamak maksadıyla geciktirmeksizin tavaf etmeleri Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre sünnettir. Mâlikîler'e göre bu tavaf vaciptir.

2– Hac Hutbeleri: Fakihlerin çoğunluğuna göre üç yerde, Şâfiîler'e göre ise dört yerde hutbe okunması sünnettir.

Birinci Hutbe: Hanbelîler'in dışındaki üç mezhebe göre, zilhicce ayının 7. günü Mekke'de Harem-i Şerif'te okunur. Bu hutbede haccın hükümleri ile ilgili bilgiler verilir.

İkinci Hutbe: Arefe günü (9 zilhicce) Arafat'ta namazdan önce okunur. Bu hutbe dört mezhebe göre de sünnettir. Bu hutbede özellikle Arafat vakfesi ve onu takip eden menâsik ile ilgili bilgiler verilir. Müminler çalışmaya ve ibadete teşvik edilir.

Üçüncü Hutbe: Hânefîler'e ve Mâlikîler'e göre Kurban bayramının 2. günü (11 zilhicce), Şâfiîler'e ve Hanbelîler'e göre Kurban bayramının 1. günü Mina'da okunur.

Dördüncü Hutbe: Şâfiîler'e ve Hanbelîler'e göre sünnet olan bu hutbe bayramın 2. günü Mina'da okunur.

3– Arefe gününün öncesindeki gece Mina'da gecelemek ve orada 5 vakit namazı edâ etmek. Bu hususun sünnet olduğunda bütün mezhepler görüşbirliği içindedirler.

4– Bayram gecesini Müzdelife'de geçir-

mek.

5– Bayram günleri Mina'da gecelemek. Hanefîler'e göre sünnet olan bu husus diğer üç mezhebe göre vaciptir ve mazeretsiz olarak gecelemeyi terkedenlerin fidye ödemeleri gerekir.

6– Tahsib. Hac menâsikinin edâ edildiği son durak olan Mina'dan Mekke'ye dönüşte "Muhassab" veya "Ebtah" denilen ve bugün Hacûn olarak bilinen vadide bir müddet dinlenmek Hanefîler'e göre sünnet, diğer mezheplere göre müstehaptır.

Bu aslî sünnetlerin dışında hac menâsikinin edâsına bağlı birtakım fer'î sünnetler daha vardır. Her biri ilgili maddelerde ele alınmış olan bu sünnetler: "İhramın sünnetleri", "Tavafın sünnetleri", "Müzdelife vakfesinin sünnetleri", "Mina ve remy-i cimârın sünnetleri" ve "Zemzemle ilgili sünnetler" şeklinde özetlenebilir (bk. CEMERÂT, İHRAM, TAVAF, VAKFE, ZEMZEM).

I– Haccın Âdâbı

Hac farizasını edâ etmeye niyet eden bir müminin şu âdâba riâyet etmesi müstehap kabul edilmiştir.

1– Hazırlık dönemi âdâbı:

Hac farizasının yerine getirilebilmesi için hac ile ilgili temel hükümlerin bilinmesi kaçınılmaz olduğundan bunları öğrenmek farzdır. Bunun gibi, haccın tüm âdâb ve erkânına uygun şekilde ifası için gereken bilgileri edinmek üzere hazırlık yapılması da haccın âdâbındandır. Bunun için, hacı adayının, bilgisine ve tecrübesine güvendiği kimselerle istişarede bulunması; yanına hac menâsikini açık bir şekilde gösteren ve fırsat buldukça gözden geçirebileceği bir kitap alarak eksiklerini ve yanlışlarını en aza indirmeye çalışması müstehap sayılmıştır.

Kişi, hacca gitmeye azmettiği andan itibaren bütün günahlarından ötürü tevbe edip, her türlü çirkin davranışlardan uzak durmaya gayret etmelidir. Bu arada borçlarını ödemeli, yanında emanet mal varsa, onu da sahibine iade etmelidir. Yakınlarıyla helâlleşmeyi, vasiyetini hazırlamayı ve her konuda nihâî bir hazırlık içinde olmayı özellikle –hayatta iseler– anne-babasının ve eşinin rızasını almayı ihmal etmemelidir. Hac yolculuğuna, helâl yoldan kazanılmış para ile ve sâlih-dindar arkadaş yahut arkadaşlarla birlikte çıkmaya da özel önem vermelidir.

2– Hac yolculuğu âdâbı:

Hacı adayının, yola çıkmadan önce iki rekât namaz kılması ve bu namazın birinci rekâtında Kâfirûn sûresini, ikinci rekâtında İhlâs sûresini okuması âdâba uygun görülmüştür. Hacı adayı, yola çıkarken ailesi ile, –imkânlar ölçüsünde– komşuları ve yakınları ile vedalaşır. Hz. Peygamber'in uzun yolculuk öncesinde vedalaşırken "Sizi emanetleri zayi etmeyen Allah'a emanet ediyorum" (Müsned, II, 403) dediği rivâyet edilmiştir. Türkçedeki "Allah'a ısmarladık" sözü de bu temanın kısa ifadesidir.

Hacı adayı yol boyunca çevresine rahatsızlık verici davranışlardan kaçınmaya özen göstermeli, sıkıntılar karşısında sabırlı davranmaya çalışmalı, olabildiğince dua ve tesbihe devam etmelidir.

3– Hac menâsikini ifa âdâbı:

Ferdî olarak yapılan diğer ibadetlerden farklı, kendine özgü birtakım meşakkatleri olan hac farizasını ifa ederken, her mümin

ahlâkî faziletleri kendine rehber edinmeli, davranışlarını kontrol etmeli, güzel olma– yan huylardan arınabilmek ve nefis terbiyesi için bu ibadeti iyi bir vesile saymalıdır. Aksi takdirde, alışmadığı coğrafi şartlar, değişik bir kültür mozayiği ve aşırı izdihamla yüzyüze geliveren kişinin infiale kapılması ve davranışlarında aşırılıklara kaçması her an mümkündür. Bu ise, haccın anlamını idrak etmeye engel bir durumdur.

Mümin, hac esnasında daima huşu içinde bulunmaya, zikir, tesbih, Kur'ân-ı Kerîm tilaveti ile meşgul olmaya, bu arada hac ibadetini de farzları, vacipleri, sünnetleri ve müstehaplarıyla birlikte eksiksiz olarak ifa etmeye büyük özen göstermelidir.

4– Hacdan dönüş ile ilgili âdâb:

Hac ibadetini tamamlayan mümin, hacca giderken gözettiği yolculuk âdâbına, dönüşte de riâyet etmeye çalışmalı, mümkünse evine girmeden önce en yakın mescidde iki rekât namaz kılmalıdır. Hacı ziyaretine gidenler, ondan kendileri için istiğfarda bulunmasını istemeli, hacı da ziyaretçileri için dua etmeli ve istiğfarda bulunmalıdır.

Hac dönüşü ile ilgili en önemli husus ise kişinin hacdan döndükten sonra, dinî ve ahlâkî yaşantısının önceki halinden daha mükemmel olması için çaba harcamasıdır. Bazı İslâm bilginlerine göre, haccının kabul olduğunun alâmeti budur.

İ– Hacda Sakıncalı Davranışlar

Hacda kaçınılması gereken bazı davranışlar vardır ki, bunların yapılması halinde ceza (keffâret) ödenmesi gerekir (bk. BEDENE, CİNAYET, DEM, İHRAM).

J– Haccın Yapılışı (Uygulama)

* Hac veya umre yapmak niyetiyle yola çıkan kimseler, "mîkat sınırı"nı geçmeden önce

– Tırnaklarını kesmek, koltuk altı ve kasık kıllarını almak, gerekiyorsa sakal ve saç tıraşı olup, bıyıklarını düzeltmek gibi temizliklerini yaparlar, sonra imkân bulurlarsa guslederler veya abdest alırlar. Bu gusül ve abdest, vücudun temizliği için yapıldığından, özel hallerinde bulunan hanımlar da alırlar.

– Erkekler giymekte oldukları bütün elbiselerini çıkarıp sadece ihram giyerler, yani izar ve rida denilen iki parça temiz örtüye bürünürler. Başları açık olur ve ayaklarına yalnızca üzeri ve topukları açık ayakkabı giyebilirler. Bellerine kemer veya para kemeri bağlamaları, kollarını giymeden omuzlarına palto veya ceket almaları ve başlarına değdirmeden şemsiye kullanmaları câizdir. Ancak ihram elbisesinin üst kısmının uçlarını birbirine bağlamak veya çengelli iğne ile tutturmak, –ceza gerektirmezse de– mekruhtur. İzar ve ridanın yenisi ve beyazı daha faziletli sayılmıştır.

Hanımların ihram elbisesi ise normal kıyafetleridir. Kapalı ayakkabı, çorap ve eldiven giymelerinde bir sakınca yoktur. Başlarını da örterler, yalnızca yüzlerini açık tutarlar. Yüzlerini örtmeleri cezayı gerektirir.

– Varsa, vücutlarına güzel koku sürerler.

– Kerahet vakti değilse, ihramın sünneti niyetiyle, ilk rekâtta Fâtiha'dan sonra Kâfirûn, ikinci rekâtta ise İhlâs surelerinin okunmasının efdal olduğu iki rekât namaz kılarlar.

* Bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra,

yapmak istedikleri hac çeşidine göre niyet ederler.

– Şayet temettü haccı yapmak istiyorlarsa

أَللّٰهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ الْعُمْرَةَ فَيَسِّرْهَا لِي وَتَقَبَّلْهَا مِنِّي

"Allahümme innî ürîdü'l-umrate fe yessirhâ lî ve tekabbelhâ minnî." Türkçe anlamı: "Allah'ım, senin rızan için umre yapmak istiyorum. Onun ifasını bana kolay kıl ve benden kabul eyle" diyerek, sadece "umre"ye;

– İfrâd haccı yapmak istiyorlarsa

أَللّٰهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ الْحَجَّ فَيَسِّرْهُ لِي وَتَقَبَّلْهُ مِنِّي

"Allahümme innî ürîdü'l-hacce fe yessirhu lî ve takabbelhü minnî." Türkçe anlamı: "Allah'ım, senin rızanı kazanmak için haccetmek istiyorum. Onun ifasını bana kolay kıl ve benden kabul eyle" diyerek, yalnız "hacc"a;

– Eğer kırân haccı yapmak istiyorlarsa

أَللّٰهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ الْعُمْرَةَ وَالْحَجَّ فَيَسِّرْهُمَا لِي وَتَقَبَّلْهُمَا مِنِّي

"Allahümme innî ürîdü'l-umrete ve'l hacce, fe yessirhümâ lî ve tekabbelhümâ minnî." Türkçe anlamı: "Allah'ım, senin rızan için umre ve hac yapmak istiyorum. Bunların ifasını bana kolay kıl ve her ikisini de kabul eyle" diyerek, "umre" ve "hacca" birlikte niyet ederler.

* Niyetin hemen ardından

لَبَّيْكَ أَللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ ، لَبَّيْكَ لاَ شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ ، إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ لاَ شَرِيكَ لَكَ

"Lebbeyk. Allahümme lebbeyk, lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk. İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk. Lâ şerîke lek." diyerek erkekler yüksek sesle, hanımlar da seslerini yükseltmeden telbiye yaparlar.

Artık niyet ve telbiyeden sonra ihrama girilmiş ve aynı zamanda ihram yasakları başlamış olur. Yani bu andan itibaren ihramdan çıkıncaya kadar giyim eşyası olarak dikilmiş ve örülmüş şeyleri giymek, başlarını ve yüzlerini örtmek, tıraş olmak ve vücutlarından kıl koparmak, tırnak kesmek, vücutlarına veya ihramlarına güzel koku sürmek, karada yaşayan av hayvanlarına zarar vermek, avlayanlara yardımcı olmak, Harem bölgesinin bitkilerini koparmak, başkalarıyla tartışmak, kötü ve kırıcı söz söylemek gibi, ihramlıya yasak olan davranışlardan kaçınırlar. Eşi yanında olanlar, cinsi ilişkilerden uzak dururlar. Aynı zamanda şehveti uyandıracak söz ve davranışlardan da kaçınırlar.

Kokusuz sabunla olmak kaydıyla banyo yapmak, ihram örtülerini yıkamak, sürme çekmek, gerekirse kan aldırmak, iğne vurulmak, yüzük ve saat takmak, silah taşımak gibi davranışların sakıncası yoktur.

Yol boyunca tehlil ve telbiye yapmayı ihmal etmemeli, ayakta, otururken, yatarken, yürürken, binek üzerinde özellikle yokuşta, inişte, kafilelere rastlanışta, namazlardan sonra, seher vakitlerinde tehlil ve telbiye yapılmalıdır. Telbiye esnasında, verilen selamı almak câiz görülmüşse de selâm vermek mekruhtur.

* Harem bölgesine girince

أَللّٰهُمَّ هٰذَا حَرَمُكَ وَأَمْنُكَ فَحَرِّمْنِي عَلَى النَّارِ وَأَمِنِّي عَذَابَكَ يَوْمَ تَبْعَثُ عِبَادَكَ وَاجْعَلْنِي مِنْ أَوْلِيَائِكَ وَأَهْلِ طَاعَتِكَ

"Allahümme hâzâ haremüke ve emnüke, fe harrimnî ala'n-nâri ve eminnî azâbeke yevme teb'asü ibâdeke, ve'c'alnî min evliyâike ve ehli tâatik." Türkçe anlamı: "Allah'ım, burası senin Harem'indir. Saygın ve emin kıldığın beldedir. Benim vücudu-

mu da cehennem ateşine haram kıl. Kullarını yeniden dirilteceğin kıyamet gününde, beni azabından emniyette olanlardan ve sana itaat eden sevdiğin kullardan eyle" duası ile birlikte, kendileri ve mümin kardeşleri için başka dualar da yaparlar.

Mekke'ye gündüz girmek müstehap, guslederek girmek sünnettir. Gusül mümkün olmazsa abdestli girilir. Kalınacak yere (eve) eşyalar konulduktan ve mümkünse gusledildikten sonra, vakit geçirmeden Harem-i şerif'e gidilir.

* Harem-i şerif'in kapısına gelince, telbiye kesilir. Tekbir, tehlil ve salevât-ı şerîfe okuyarak, tevâzu ve huşû ile içeri girilir. Beytullâh'ı görünce üç defa tekbir ve tehlil yapılıp

اللَّهُمَّ زِدْ بَيْتَكَ هَذَا تَشْرِيفًا وَتَكْرِيمًا وَتَعْظِيمًا وَمَهَابَةً وَرِفْعَةً وَبِرًّا
وَزِدْ يَا رَبِّ مَنْ كَرَّمَهُ وَشَرَّفَهُ وَعَظَّمَهُ تَشْرِيفًا وَتَعْظِيمًا وَمَهَابَةً وَبِرًّا
اَللّٰهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ فَحَيِّنَا رَبَّنَا بِالسَّلَامِ، وَأَدْخِلْنَا
الْجَنَّةَ دَارَكَ دَارَ السَّلَامِ، تَبَارَكْتَ وَتَعَالَيْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

"Allâhümme zid beyteke hâzâ teşrîfen ve tekrîmen, ve ta'zîmen, ve mehâbeten, ve rif'aten ve birrâ. Ve zid yâ rabbi men kerramehû, ve şerrafehû, ve azzamehû teşrîfen ve ta'zîmen ve mehâbeten ve rif'aten ve birrâ. Allâhümme ente's-selâm, ve minke's-selâm. Fe hayyinâ rabbenâ bi's-selâm. Ve edhılna'l-cennete dârake dâra's-selâm. Tebârakte ve teâleyte yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm." Türkçe anlamı: "Allah'ım, şu mübarek beytin, şeref, hürmet, azamet, mehâbet, yücelik ve güzelliğini artır. Ona tazim ve hürmet eden, hac ve umre yaparak onu ziyaret edenlerin de şeref, mertebe, yükseklik ve iyiliğini çoğalt, Allah'ım, sen selamsın, selamet ancak sendendir. Bizi selâmetle yaşat ve selâmet yurdu olan cennetine koy. Ey Celâl ve ikrâm sahibi Allah'ım, sen her şeyden yüce ve her varlıktan üstünsün" duası ile birlikte başka dualar da yapılır ve hemen eğer cemaatle farz namaz kılınmıyorsa "Hacer-i esved" istilâm edilerek tavafa başlanır. Çünkü Mescid-i Haram'da tahıyyetü'l-mescid tavaftır.

* İfrâd haccı yapacak olanların yapacakları ilk tavaf, "kudûm tavafı", temettu veya kırân haccı yapacakların ilk tavafı ise "umre tavafı"dır. Bu sebeple ifrad haccı yapmak üzere yalnız hac için ihrama girmiş olanlar şöyle niyet ederler:

اَللّٰهُمَّ اِنِّي اُرِيدُ طَوَافَ بَيْتِكَ الْحَرَامِ فَيَسِّرْهُ لِي وَتَقَبَّلْهُ مِنِّي سَبْعَةَ
أَشْوَاطٍ طَوَافَ الْقُدُومِ لِلّٰهِ تَعَالَى عَزَّ وَجَلَّ

"Allahümme innî ürîdü tavâfe beytike'l-harâm. Fe yessirhü lî ve tekabbelhü minnî, seb'ate eşvâtın tavâfe'l-kudûmi lillâhi teâlâ azze ve celle." Türkçe anlamı: "Allah'ım, rızan için "kudûm tavafını" yapmak istiyorum. Onu bana kolaylaştır ve benden kabul eyle."

Tavaftan sonra, mümkünse, Makam-ı İbrahim'in arkasında, değilse Harem-i şerif'in herhangi uygun bir yerinde iki rekât "tavaf namazı" kılarlar ve dua ederler. Tavaf namazından sonra bol bol zemzem içerler ve dökünürler. Zemzem içerken:

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْأَلُكَ عِلْمًا نَافِعًا، وَرِزْقًا وَاسِعًا، وَشِفَاءً مِنْ كُلِّ دَاءٍ
وَسَقَمٍ

"Allahümme innî es'elüke ilmen nâfian ve rizkan vâsian ve şifâen min külli dâin ve sekam." Türkçe anlamı: "Rabbim, senden faydalı ilim, bol rızık, her türlü hastalık ve dertten şifa isterim" diye dua ederler.

Artık ihramlı olarak terviye gününü (8 zilhicce) beklerler. Bu süre içinde (fırsat buldukça) nafile tavaf yaparlar. Beş vakit namazlarını mümkün olduğu kadar Harem-i şerif'te kılarlar, ellerinden geldiğince

ibadetle meşgul olurlar. Terviye günü, Mekke'den ayrılıp, imkân bulunursa beş vakit namazı orada edâ etmek için Mina'ya, şayet izdiham sebebiyle Arafat'a yetişememek endişesi varsa, doğrudan Arafat'a hareket ederler.

* Temettu haccı yapacak olanlara gelince, bunlar mîkatta umreye niyet ettikleri için

اَللّٰهُمَّ اِنِّي اُرِيدُ طَوَافَ بَيْتِكَ الْحَرَامِ فَيَسِّرْهُ لِي وَتَقَبَّلْهُ مِنِّي سَبْعَةَ أَشْوَاطٍ طَوَافَ الْعُمْرَةِ لِلّٰهِ تَعَالَى عَزَّ وَجَلَّ

"Allahümme innî ürîdü tavâfe beytike'l-harâm. Fe yessirhü lî ve tekabbelhü minnî, seb'ate eşvâtın tavâfe'l-umreti lillâhi teâlâ azze ve celle." Türkçe anlamı: "Allah'ım, rızan için umre tavafını yapmak istiyorum. Bana kolaylık ver ve kabul buyur." diye niyet ettikten sonra umre tavafını yaparlar ve bu tavafın ardından umrenin sa'yini yapacakları için tavafta ıztıba ve ilk üç şavtta da remel yapmayı ihmal etmezler.

Tavaftan sonra, daha önce belirtildiği üzere iki rekât "tavaf namazı" kılarlar ve dua ederler.

Sonra bol bol zemzem içerler, imkân olursa dökünürler ve Hacer-i esved'i tekrar istilâm edip, umrenin sa'yini yapmak üzere "mes'â"ya yönelirler. Burada

اَللّٰهُمَّ اِنِّي اُرِيدُ اَنْ اَسْعَى مَا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ سَبْعَةَ أَشْوَاطٍ سَعْيَ الْعُمْرَةِ لِلّٰهِ تَعَالَى عَزَّ وَجَلَّ

"Allâhümme innî ürîdü en es'â mâ beyne's-safâ ve'l-merveti, seb'ate eşvâtın sa'ye'l-umreti lillâhi teâlâ azze ve celle." Türkçe anlamı: "Allah'ım, rızan için Safâ ile Merve arasında, umre sa'yini yapmak istiyorum. Bunun edâsını bana kolay kıl ve benden kabul eyle" diye niyet ederek usulüne göre umre sa'yini edâ ederler.

Sa'yin tamamlanmasından sonra, tıraş olup ihramdan çıkarlar. Bu suretle ihramlıya yasak olan her şey –cinsi ilişki dâhil– yeniden ihrama girinceye kadar kendilerine helâl olur.

Terviye gününe (8 zilhicce) kadar ihramsız olarak beklerler.

Temettu haccı yapan âfâkîlerin, umre ihramından çıktıktan sonra, henüz hac için ihrama girmeden Harem bölgesi dışına meselâ Ten'îm'e giderek, orada ihrama girmek suretiyle umre yapmalarını câiz, hatta faziletli gören fakihler bulunduğu gibi bunu uygun bulmayan fakihler de vardır. Bu görüşün daha kabule şayan olduğunu söylemek de mümkündür. İkinci umre yerine nafile tavaf yapmanın daha faziletli olduğunda ise görüş birliği vardır.

Terviye günü geldiğinde ihram için gerekli temizlik ve hazırlığı yaptıktan sonra, iki rekât "ihram namazı" kılıp

اَللّٰهُمَّ اِنِّي اُرِيدُ الْحَجَّ فَيَسِّرْهُ لِي وَتَقَبَّلْهُ مِنِّي

"Allâhümme innî ürîdü'l-hacce fe yessirhu lî ve tekabbelhü minnî." Türkçe anlamı: "Allah'ım senin rızanı kazanmak için haccetmek istiyorum. Onun ifasını bana kolay kıl ve benden kabul eyle."

لَبَّيْكَ اَللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لاَ شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، اِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ لاَ شَرِيكَ لَكَ

"Lebbeyk Allâhümme lebbeyk, lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk. İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk. Lâ şerîke lek" diye, "hac için" niyet ve telbiye yaparak, yeniden ihrama girer.

Temettu haccı yapanlardan hac sa'yini öne almak isteyenler, hac için ihrama girdikten sonra, nafile bir tavafı takiben, Arafat'a çıkmadan önce bu sa'yi yapabilirler.

Terviye günü ise diğer hacılarla birlikte daha önce işaret edilen şartlar çerçevesinde Mina'ya veya Arafat'a hareket ederler.

* Kırân haccı yapmak üzere mîkatta umre ve haccı birlikte yapmak için ihrama girmiş olanlar

اَللّٰهُمَّ اِنِّي اُرِيدُ طُوَافَ بيتكَ الْحَرَامِ فيَسِّرهُ لي وتَقَبَّلْهُ مِنِّي سَبْعَةَ أَشْوَاطٍ طَوَافَ الْعُمْرَةِ لِلَّهِ تَعَالَى عَزَّ وَجَلَّ

"Allâhümme innî ürîdü tavâfe beytike'l-harâm. Fe yessirhü lî ve tekabelhü minnî, seb'ate eşvâtın tavâfe'l-umreti lillâhi teâlâ azze ve celle." Türkçe anlamı: "Allah'ım, rızan için umre tavafını yapmak istiyorum. Bana kolaylık ver ve kabul buyur...." diye niyet ederler ve önce umre tavafını yaparlar. Bu tavaftan sonra umre sa'yini yapacağı için tavafta ıztıba ve ilk üç şavta remel yapmaya dikkat edilir.

Tavaf namazı kıldıktan ve Hacer-i esved'i tekrar istilâm ettikten sonra umrenin say'ini yapmak üzere "Mes'â"ya çıkarlar.

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَسْعَى مَا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ سَبْعَةَ أَشْوَاطٍ سَعْيَ الْعُمْرَةِ لِلَّهِ تَعَالَى عَزَّ وَجَلَّ

"Allahümme innî ürîdü en es'â mâ beyne's-safâ ve'l-merveti, seb'ate eşvâtın sa'ye'l-umreti lillâhi teâlâ azze ve celle." Türkçe anlamı "Allah'ım, rızan için Safâ ile Merve arasında, umre sa'yini yapmak isti–yorum. Bunun edâsını bana kolay kıl ve benden kabul eyle" diye niyet ederek, sa'ye başlarlar.

Kırân haccı yapanlar umre sa'yinden sonra tıraş olup ihramdan çıkmazlar. Aynı ihramla kudûm tavafını da yaparlar ve bu tavafa şöyle niyet ederler

أَللّٰهُمَّ اِنِّي اُرِيدُ طوَافَ بيتكَ الْحَرَامِ فَيَسِّرْهُ لِي وَتَقَبَّلْهُ مِنِّي سَبْعَةَ اَشْوَاطٍ طوَافَ الْقُدُومِ لِلَّهِ تَعَالَى عَزَّ وَجَلَّ

"Allâhümme innî ürîdü tavâfe beytike'l-harâm, Fe yessirhü lî ve tekabbelhü minnî seb'ate eşvâtın tavâfe'l-kudûmi lillâhi teâlâ azze ve celle." Türkçe anlamı: "Allahım, rızan için kudûm tavafını yapmak istiyorum. Onu bana kolaylaştır ve benden kabul eyle". Tavaftan sonra, iki rekât "tavaf namazı" kıldıktan ve dua edip, zemzem içtikten sonra isterlerse haccın sa'yini de yaparlar. Bu durumda tavafta ıztıba ve remel yapmaları sünnettir.

Bundan sonra yapılacak özel bir ibadet olmayıp nafile tavaf ve ibadetle meşgul olurlar. Beş vakit namazlarını mümkün olduğu kadar, Harem-i şerif'te kılmaya çalışırlar. Terviye günü (8 zilhicce) Mina'ya veya Arafat'a çıkarlar.

* Bu noktada ifrad, temettu ve kırân haclarındaki uygulama farklarına şu şekilde dikkat çekmekte yarar vardır.

İfrâd haccında mîkatta yalnız "hac için" niyet edilerek ihrama girilir ve hacdan önce umre yapılmaz. Mina'daki görevler tamamlanıncaya kadar ihramdan çıkılmaz.

Temettu ve kırân haclarında ise hacdan önce umre yapılır.

Temettu haccında ihrama girerken sadece umreye niyet edildiğinden, umre tamamlanınca ihramdan çıkılır. Terviye gününe (8 zilhicce) kadar ihramsız beklenir. Terviye günü (veya daha önce) hac için Mekke'de yeniden ihrama girilir.

Kırân haccında ise, ihrama girerken umre ve hacca birlikte niyet edildiğinden, umrenin tamamlanması ile ihramdan çıkılmaz. İfrâd haccında olduğu gibi, Kurban bayramının ilk günü belirli menâsik edâ edildikten sonra ihramdan çıkılır.

İfrâd haccı yapanlar, Mekke'ye geldiklerinde ilk olarak, kudûm tavafı yaparken,

temettu veya kırân haccı yapanlar önce umre tavafını yaparlar.

Temettu haccı yapanların kudûm tavafı yapmaları gerekmezken, kırân haccı yapanlar umreyi yaptıktan sonra kudûm tavafı da yaparlar.

* Hac menâsiki 8-13 zilhicce tarihleri arasındaki şu altı günde edâ edilir.

1– Terviye günü (8 zilhicce)

2– Arafe günü (9 zilhicce)

3– Bayramın ilk günü-Yevm-i nahr (10 zilhicce)

4– Bayramın ikinci günü (11 zilhicce)

5– Bayramın üçüncü günü (12 zilhicce), buna “İlk nefîr günü”de denir.

6– Bayramın dördüncü günü (13 zilhicce), buna “İkinci nefîr günü”de denir.

Bu günlerde yapılan hac menâsiki şu şekilde özetlenebilir.

Terviye günü (8 zilhicce): Bütün hacılar sabah namazını Mekke’de kıldıktan sonra hazırlıklarını tamamlayıp, güneş doğduktan sonra telbiye, tekbir ve tehlil yaparak Mina’ya hareket ederler.

Terviye günü öğle namazından, Arafe günü sabah namazına kadarki beş vakit namazı Mina’da mümkünse Hayf Mescidinde kılmak ve orada gecelemek sünnettir. Ancak, zamanımızda yollardaki izdiham sebebiyle doğrudan Arafat’a çıkılmakta ve bu sünnet genellikle terkedilmektedir.

Arafe günü (9 zilhicce): Terviye günü Mina’ya gitme imkânı bulanlar ve orada geceleyenler sabah namazını Mina’da kıldıktan ve güneş doğduktan sonra Arafat’a hareket ederler. Arafat’a vardıktan sonra ise öğle vaktine kadar, çadırlarda ibadetle meşgul olur ve dinlenirler. Zeval vaktinden sonra mümkünse gusledilir.

Öğle ve ikindi namazları, Nemire mescidi’nde veya çadırlarda öğle vakti içinde “cem’-i takdim” ile kılınır. Bu hüküm Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî mezhepleri ile Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed’e göredir. Ebû Hanîfe’ye göre ise Nemire mescidinde cemaat-ı kübrâ ile kılınmadığı takdirde cem yapılmaz.

Namazdan sonra, Cebel-i rahme yakınlarında, bu mümkün olmazsa çadırlarda “vakfe” yapılır.

Bütün gün, telbiye, tekbir, tehlil, tesbih ve zikir ile meşgul olarak, Kur’ân-ı Kerîm okuyarak, vaaz ve nasihat dinleyerek, dua ve istiğfar ederek, günahlara tevbe edilip bağışlanması için göz yaşı dökülür. Göz, kulak ve dil ile hiç bir masiyet işlenmez. Rasûlullah (s.a.): “Bugün, gözüne, kulağına ve diline sahip olanın geçmiş günahları bağışlanır.” buyurmuştur (Müsned, V, 17).

Güneş battıktan sonra, Arafat’tan Müzdelife’ye hareket edilir ve Meş’ar-i Harâm’a yakın bir yere inilir.

Akşam ve yatsı namazları burada yatsı vakti girdikten sonra “cem’-i tehir” ile kılınır.

Bayram gecesi Müzdelife’de ibadet ve istirahatle geçirilirken Mina’da yapılacak “remy-i cimâr” (şeytan taşlama)da kullanılmak için, taş toplanır. Bu taşlar nohuttan büyük, fındıktan küçük olmalıdır ve temizliğinden emin olmak için yıkanmalıdır.

Bayramın ilk günü-Yevm-i nahr (9 zilhicce):

Müzdelife’de sabah namazı erkence kılınır. Namazdan sonra ortalık aydınlanıncaya kadar dua, niyaz ve istiğfarda bulunula-

rak vakfe yapılır.

Ortalık aydınlandıktan sonra, ancak daha güneş doğmadan Mina'ya doğru yola çıkılır.

Yolda, telbiye, zikir ve duaya devam edilir. Bugün telbiyenin son günü olması dolayısıyla özellikle telbiyeye ağırlık verilir.

Bayramın ilk günü yapılması gereken menâsik sırasıyla şunlardır:

a) Akabe cemresine taş atmak.

b) Kurban kesmek (ifrad haccı yapanlar müstesna).

c) Saçları tıraş etmek veya kısaltmak.

d) Ziyaret tavafı yapmak.

Bunlardan ilk üçünün edâsında bu sıraya uymak Ebû Hanîfe'ye göre vacip; İmâm Ebû Yusuf, İmâm Muhammed'e göre sünnettir. Diğer üç mezhepte de bu menâsik arasındaki tertip sünnettir. Ancak Mâlikî mezhebinde Akabe cemresine taş atmanın, tıraş ve ziyaret tavafından önce yapılması vaciptir.

Ziyaret tavafında ise, tertip ittifakla sünnettir. Önce veya arada yapılmasından dolayı ceza gerekmezse de mekruhtur.

Mina'ya gelindiğinde, vakit geçirmeden Akabe cemresine gidilir. Yaklaşık 3, 5-5 m. mesafeden her birinde “Bismillâh, Allahü ekber, rağmen li'ş-şeytân ve hizbih” denilerek “7” taş atılır. İlk taşın atılmasıyla, telbiyeye son verilir ve artık telbiye yapılmaz.

Temettu veya kırân haccı yapanlar, şeytan taşlamadan sonra kurban kesme yerine (mezbeha'ya) giderek kurban keserler veya vekâlet vererek kestirirler.

İfrâd haccı yapanlar Akabe cemresine 7 taş attıktan, temettu veya kırân haccı yapanlar ise kurbanlarını kestikten yahut kestirdikten sonra tıraş olarak ihramdan çıkarlar. Böylece cinsi ilişki dışında bütün ihram yasakları kalkar. Cinsi ilişki ise, ziyaret tavafı da yapıldıktan sonra helâl olur.

Saçların en az dörtte birinin tıraş edilmesi veya uçlarından kesilip kısaltılması gerekir. Mâlikî mezhebinde başın tamamının tıraş edilmesi gerekir. Şâfiî mezhebinde ise, üç tel saçın kesilmesi, vacibin edâsı için yeterlidir. Kadınlar da saçlarının uçlarından biraz kesmeleri kâfidir.

Tıraş olma safhasına gelmiş bir ihramlının, henüz kendisi tıraş olmamış bile olsa, başkalarını tıraş etmesinde bir sakınca yoktur.

Bundan sonra, Mekke'ye inip ziyaret tavafını yaparlar ve hac için önceden sa'y etmemiş olanlar, ziyaret tavafından sonra, haccın sa'yini de yaparlar.

Ziyaret tavafının bayramın ilk gününde yapılması efdaldir. Ancak ikinci veya üçüncü günü de yapılabilir. Mazeretsiz olarak üçüncü günü güneş battıktan sonraya kalırsa Ebû Hanîfe'ye göre ceza gerekir.

Ziyaret tavafından sonra tekrar Mina'ya dönülür. Şeytan taşlanan günlerde Mina'da gecelemek Hanefî mezhebine göre sünnet, Mina'dan başka yerde kalmak mekruhtur. Diğer üç mezhebe göre Mina'da gecelemek vaciptir.

Bayramın ikinci ve üçüncü günleri (11 ve 12 zilhicce):

Bayramın ikinci ve üçüncü günlerinde zeval vaktinden sonra sıra ile Küçük, Orta ve Akabe cemrelerine “7” şer taş atılır. Küçük ve Orta cemrelere taş attıktan sonra bir köşeye çekilip kıbleye yönelerek dua edilir, Kur'ân-ı Kerîm okunur. Akabe cem-

resi taşlandıktan sonra ise, beklemeksizin orası terkedilir.

Mekke'ye dönmek için acele edenlerin, bayramın 3. günü (12 zilhicce) taşlarını attıktan sonra, henüz güneş batmadan Mina'dan ayrılıp Mekke'ye inmesi mümkündür. Buna "İlk nefîr" denir. Bayramın dördüncü günü tan yeri ağarmadan Mina'dan ayrılanlara da, dördüncü günün taşlarını atmak vacip olmaz. Ancak, dördüncü gün taşlama yapmayacak olanların, üçüncü gün güneş batmadan Mina'dan ayrılmaları sünnet; güneş battıktan sonra ayrılmaları ise mekruhtur.

Bayramın 4. günü sabah (13 zilhicce) tan yeri ağarmaya başladığında Mina'dan ayrılmamış olanlar, her üç cemreye sıra ile o gün de "7"şer taş atarlar. Ancak 4. gün taşların zevalden önce atılması da câizdir.

Bayramın 4. günü taşlar atıldıktan sonra, artık Mina'da kalınmayıp Mekke'ye inilir. Buna da "ikinci nefîr" denir.

Mina'dan Mekke'ye dönüşte "Muhassab" denilen yerde durup bir müddet dinlenmek sünnettir (bk. TAHSÎB).

Mekke'den ayrılma zamanı geldiğinde veda tavafını yapar, tavaf namazından sonra, Kâbe'ye karşı ayakta durup Beytullah'a bakarak ve daha önce kaydedilen duayı okuyarak kana kana Zemzem içerler ve üzerlerine dökünürler.

Sonra, "Mültezem"e gidip yüzünü ve göğsünü Kâbe duvarına yapıştırarak ve Kâbe örtüsüne yapışarak

أَللّٰهُمَّ اِنَّ هذَا بيتَكَ الَّذِي جَعَلْتَهُ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِيْنَ أَللّٰهُمَّ كَمَا هَدَيْتَنِي لَهُ فَتَقَبَّلْهُ مِنِّي وَلَا تَجْعَلْ هذَا آخِرَ الْعَهْدِ مِنْ بَيْتِكَ وَارْزُقْنِي الْعَوْدَةَ اِلَيْهِ حَتَّى تَرْضَى عَنِّي بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ

"Allâhümme inne hâzâ beytüke'llezî cealtehû mübâraken ve hüden li'l-âlemîn. Allâhümme kemâ hedeytenî lehû, fe tekabbelhü minnî, velâ tec'al hâzâ âhira'l-ahdi min beytike ve'r zükni'l-avde ileyhi hattâ terdâ annî. Bi rahmetike yâ erhame'r-râhimîn." Türkçe anlamı: "Allah'ım, bu senin alemler için feyizli ve ayn-ı hidayet kıldığın beytindir. Rabbim, Onu ziyaret için bana hidayet verdiğin gibi, benim bu ziyaretimi de kabul eyle. Bunu, beytini son zi– yaretim kılma. Ey merhametlilerin en merhametlisi Allah'ım, rahmetinle benden razı oluncaya kadar Ona tekrar tekrar gelmeyi bana nasip eyle" diye dua eder, tazarru ve niyazda bulunurlar.

Böylece Beytullah'a veda edip, Harem-i şerif'ten ayrılırlar.

Hac menâsiki tamamlandıktan sonra, bayramın dördüncü günü akşamından itibaren, özellikle hacdan önce umre yapmamış, yani ifrad haccı yapmış olanların umre yapması uygun olur. Çünkü, gücü yetenler için ömründe bir defa umre, Hanefî ve Mâlikî mezheplerine göre müekked sünnet, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre ise farzdır.

Rasulûllah (s.a.) "Hac ve umreyi peş peşe yapınız. Çünkü bu ikisi, körüğün demir, altın ve gümüşteki pası giderdiği gibi, günahları ve fakirliği yok ederler" buyurmuştur (et-Tirmizî, Hac, 2; Nesaî, Hac, 6; İbn Mâce, Menâsik, 3).

K– Hacda Kadınlara Has Durumlar

Kadınlar bütün hac ve umre menâsikinde erkekler gibidir. Ancak aşağıdaki hususlarda, erkeklerden farklı hareket ederler.

– İhramlı iken normal elbise, eldiven, çorap, ayakkabı, çizme ve mest giyebilirler, başlarını örterler. Ancak yüzlerini örtmez-

ler.

– Telbiye, tekbir, tehlil ve dua yaparken seslerini yükseltmezler.

– Tavafta “Iztıba ve remel”, sa’y’da ise yeşil ışıklı sütunlar arasında “hervele” yapmazlar.

– İhramdan çıkmak için saçlarının ucundan kesmekle yetinirler.

– İzdihamlı durumlarda Hacer-i esved’i istilâm etmezler ve Makam-ı İbrahim’de namaz kılmazlar. Arafat’ta da erkekler arasına karışıp Cebel-i rahme’de vakfe yapmazlar.

– Hayız ve nifas denilen özel halleri sebebiyle ziyaret tavafını “eyyâm-ı nahr” dan yani bayramın 3. gününden sonra yapmak ve veda tavafını terketmekle kendilerine ceza gerekmez.

İhrama girmeden önce veya ihrama girdikten sonra özel halini gören kadınlar, tavaf dışında haccın bütün menâsikini yapabilirler. Tavaf için “hadesten taharet” vacip olduğundan kadınlar, hayız ve nifas hallerinde tavaf yaparlarsa, ceza gerekir. Bu durumda olan bir kadın, kudûm veya umre tavafını yapmadan, Arafat vakfesini yapmak mecburiyetinde kalırsa şu durumlar ortaya çıkar:

a) İfrad haccı yapmak üzere ihrama girmişse, temizlendikten sonra ziyaret ve veda tavaflarını yapar. Kudûm tavafını terketmesi sebebiyle birşey gerekmez ve haccı tamam sayılır.

b) Şayet temettu haccı yapmak üzere, umre için ihrama girmişse, Arafat’a çıkılacak zamana kadar temizlenmesini bekler. Temizlenemeden veya temizlendikten sonra umre tavafını edâ etme zaman ve imkânını bulamadan Arafat’a çıkmak zorunda kalırsa, “hac için niyet ve telbiye” yaparak, umre ihramını iptal eder. Bu yeni durumda hacdan önce umre yapma imkânı ortadan kalktığı için, “ifrad haccı” yapmış olur. Dolayısıyla temettu kurbanı kesmesi gerekmez. Ancak hacdan sonra bu umreyi kaza eder ve iptal ettiği için, ceza kurbanı keser. Bu hüküm Hanefî mezhebine göredir. Diğer mezheplere göre, hac için niyet ve telbiye yapmakla, umre ihramı ile hac ihramı birleşmiş sayıldığından, “kırân haccı” yapmış olur. Bu sebeple şükür hedyi kesmesi gerekir. Fakat hacdan sonra umre için ayrıca tavaf ve sa’y yapmaz. Hac için yapılan tavaf ve sa’y, umre için de yeterli olur.

c) Kırân haccı yapmak üzere, hem umre hem de hac için ihrama girmişse, umre tavafından önce Arafat vakfesi yapmakla, umresini iptal etmiş sayıldığından, “ifrad haccı” yapmış olur. Kırân için şükür kurbanı kesmesi gerekmez. Hacdan sonra bu umreyi kaza eder ve ayrıca ceza kurbanı keser. Bu hüküm de Hanefî mezhebine göredir. Diğer üç mezhebe göre ise, bu durumda da umre iptal edilmiş olmaz. Kıran hedyi kesmek gerekir. Umre için, hacdan sonra ayrıca tavaf ve sa’y gerekmez. Hac için yapılan tavaf ve sa’y, umre için de yeterli olur.

¥ Salim Öğüt

Hacamat (bk. KAN ALDIRMA)
Haccetü’l-Veda (bk. VEDA HACCI)

HAC EMİRİ

Hac için Mekke’ye giden kafilenin reisi hakkında kullanılan bir ünvan.

Hac emirliği (imâratü'l-hac) ilk defa Mekke'nin Hz. Peygamber tarafından fet–hedildiği sene ortaya çıkmış ve XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Hz. Peygamber, İslâm devletinin başkenti Medine'de tertip ettiği ilk resmi hac kafilesinin başına Hz. Ebubekir'i getirdi (9/630) ve onu hacıların bütün işlerini düzene koymakla görevlendirdi. Bundan sonra halifenin hac kafilesine başkanlık etmesi bir gelenek halini aldı. Emevi ve Abbasiler devrinde halifenin kafileye başkanlık edemediği durumlarda bu görev aileden birine verilmeye başlandı. Kervanları hacca götürüp getirmek, hacıların nizam ve güvenlik içinde olmalarını sağlamak, mübarek makamlarda hac menâsikinin hakkı ile yerine getirilmesi için yardımcı olmak ve yol göstermek hac emirinin başlıca görevleri arasındaydı. Geniş topraklara sahip İslâm devleti içinde zaman zaman meydana gelen ihtilaflar sebebiyle her gurubun kendi adına emîru'l-hac gönderdiği de olmuştur. Meselâ 68/688 yılında Arafat'ta dört hac emiri bulunmaktaydı.

Abbasîler döneminde çeşitli yerlerden gelen hacılar Bağdat ve Şam'da toplanır, hac emirinin başkanlığında Mekke ve Medine'ye gelir, yine onun önderliğinde dinî görevlerini yerine getirdikten sonra geldikleri yerlere dönerlerdi.

Bağdat ve Şam, Moğollar tarafından ele geçirilince halifeliğin merkezi Kahire oldu ve hacılar emîru'l-hac başkanlığında buradan hacca gidip gelmeye başladılar. Selçuklular zamanında bu görev Subaşılara, Memlûklüler döneminde ise devletin ileri gelenlerinden birine verilirdi.

Yavuz Sultan Selim zamanında halifelik Osmanlılar'a geçince hac emirliği görevi, Şam, Halep, Trablus-Şam ve Sayda beylerbeyi veya sancak beylerine verilmeye başlandı. Osmanlı halifesini temsil görevi de İstanbul'dan yola çıkan hacı adaylarının başı durumundaki surre emirine verildi.

Osmanlılar zamanında hac emiri Şam'dan yola çıkar, Mekke'ye kadar yol boyunca hacı adaylarının yiyecek ve içeceklerini, güvenliklerini ve istirahatlerini sağlardı. Hac emirinin yanında, yolda geçen önemli olayları padişaha bildirmek için "müjdeci" adı verilen bir görevli bulunurdu. Hac esnasında geçen olaylar bir raporla padişaha bildirildikten sonra mevlit alayı tabir edilen bir merasim yapılırdı. Müjdecinin yanında ona yardımcı olmak üzere bir yamak, hacı adayları arasında çıkan anlaşmazlıkları çözmek için de mahmil kadısı bulunurdu. Surre alayının başında bulunup sure-i hümâyûnu yani Mekke ve Medine halkına verilecek olan parayı Mekke ve Medine'ye götürmekle görevli olan surre emirliği (önceki İslâm devletlerindeki adıyla hac emirliği) geleneği Cumhuriyetin ilanı ile son bulmuştur (1923).

¥ Fuat Günel

HACER-İ ESVED

Kâbe'nin rükn-i hacer diye isimlendirilen doğu köşesinde yerden 1, 5 m. yükseklikte bulunan ve müslümanlarca kutsal kabul edilen siyah taş.

Yumurta biçiminde, 30 cm. çapında, hafif sarı ve kırmızı damarlı, parlak, siyah renkli, üç büyük ve birkaç küçük parçadan oluşan Hacer-i esved, bir çemberle çevrilmiş ve 10 cm. çapında gümüş bir çerçeve içine alınmıştır. Tavaf edenlerin dua ettikleri mekan olduğu için Mültezem denilen Kâbe kapısı-

nın yakınında ve solunda bulunan, asırlardır müslümanların el ve yüz sürmelerinden dolayı aşınıp düzleşen bu taşın nereden getirildiği hususunda farklı bilgiler vardır. Hacer-i esved'i Hz. İsmail'in Cebel-i Kubeys'ten getirdiği rivâyet edildiği gibi, Cebrail (a.s.)'ın onu semâdan getirdiği rivâyeti de vardır. Hatta Hz. Âdem cennetten Hindistan'a indiği için Cebrail'in onu oradan getirdiğine dair bir haber de bulunmaktadır.

Kâbe'yi ilk inşa edenin Hz. Âdem olduğu rivâyeti esas alınırsa kutsal taş Hacer-i esvedin tarihinin de en az Kâbe kadar eski olduğu düşünülebilir. Bazı kaynaklarda belirtildiğine göre, Hz. İbrahim, Allah'ın emriyle ve oğlu İsmail henüz pek genç iken Kâbe'yi Hz. Âdem'den sonra ikinci defa inşa ettiğinde Hacer-i esved'i de yerine koymuştu. Bir müddet sonra Hz. İsmail'in soyundan Mudad b. Amr zamanında Huzâalılar'la Mekke'de oturanlar arasında cereyan eden savaşı takiben Cürhümlüler de Mekke'yi terk etmek zorunda kalınca Mudad'ın oğlu Hâris şehri terk etmeden önce Hacer-i esved'i bir yere saklamıştı. Hâris'in kutsal taşı sakladığını gören Huzâalı bir kadın bunu yerinden çıkarmış, bu durum Huzâalılar'a mâbedin başkanlığı ünvanını kazandırmıştı. Başkanlık ancak uzun müddet sonra Hz. İsmail'in soyundan Kusay'a intikal edecektir ki bu, Hz. Peygamber'in beşinci tabakada dedesidir.

605 yılında yani Hz. Peygamber 35 yaşında iken Kâbe önce bir yangına maruz kaldı, arkasından da bir sel baskınına uğradı ve harap oldu. Şehir meclisi Kâbe'nin yeniden inşasına karar verdi ve inşaat başladı. Duvarlar yükselmeye başlayıp da sıra Hacer-i esved'in yerine yerleştirilmesine gelince ciddi bir ihtilaf çıktı. Her kabile bu şerefin kendisine ait olmasını istiyordu. Bunun üzerine içlerinden yaşlı birinin Safa tarafından gelecek ilk kimseyi hakem tayin etme teklifi kabul gördü.

Oraya ilk gelen Hz. Muhammed (s.a.) oldu. Ondan herkes emindi. Kumaştan bir örtü getirtti, yere serdi, taşı da bu örtünün üzerine koydu. Kabilelerin temsilcilerinden kumaşın kenarlarından tutup kaldırmalarını istedi ve taş istenen seviyeye gelince onu bizzat kendisi yerine yerleştirdi ve bu durumdan herkes memnun kaldı.

Hz. Peygamber, Mekke'yi fethedip Kâbe'deki putları kırdıktan sonra tavaf ederken Hacer-i esved'e ellerini sürmüş ve onu öpmüştür ki, buna dinî bir terim olarak istilâm denir. Tavaf, Hacer-i esved'in bulunduğu köşeden başlar ve yine orada son bulur. Tavafta Hacer-i esved'e yaklaşamayanların onun karşısına geldiklerinde sağ elleriyle selâmlamaları yeterli sayılmıştır (bk. TAVAF).

Müslümanlıkta bu taşın kutsal sayılması, esasen onun mahiyetinden değil, müslümanların Hz. Peygamber'e uymaya özen göstermelerinden kaynaklanır. Nitekim bir gün Hz. Ömer, hac esnasında bu siyah taşa uzun uzun baktıktan sonra "Aslında sen basit bir taştan ibaretsin. Ne bir kimseye zarar verebilirsin ve ne de senden bir fayda gelir. Şayet Rasûlullah'ı senin önünde hürmet ve tazimle durduğunu ve seni öptüğünü görmeseydim böyle bir şey yapmazdım" demiştir.

Hz. Ömer'in bu yaklaşımı dikkate alındığında, yeterli dinî kültüre sahip olmayan müslümanların zaman zaman bir taşa ve benzeri şeylere olması gerekenin üstünde

önem ve kutsiyet izafe etmelerinin doğru bir davranış olmadığı anlaşılır.

Mekke kuşatmasında Emeviler'in mancınıklarla attıkları taşlardan biri Hacer-i esved'i üç parçaya böldü (64/683). Kâbe'yi yeniden inşa eden Abdullah b. Zübeyr, kırılan parçaları bir gümüş çerçeve içine koyarak eski yerine yerleştirdi. Karmatîler, Kâbe'yi basarak tavaf edenleri kılıçtan geçirdiler ve Hacer-i esved'i alıp Bahreyn'e götürdüler (929). Taş onların yaptırdıkları bir mâbede kondu, burada 22 yıl kaldı. Karmatîler'in başkanı, Ebû Tahir el-Karmatî'nin vücudunda bazı yaralar çıkınca, bunu, yapılan işin uğursuzluğuna yorumladılar ve taşı geri verdiler. Bu hadiseden 70 yıl kadar sonra bir deli elindeki sopayı Hacer-i esved'e vurunca ondan üç küçük parça koptu (1022). Daha sonra bu parçalar yerine yapıştırıldı. Hilâfetin Osmanlılar'a geçişinden sonra Hacer-i esved'in gümüş çerçevesi iki defa yenilendi. 1629 yılında Kâbe'nin temeline kadar inilerek yeniden yaptırıldığında gümüş çember de değiştirildi. Abdülmecid zamanında (1839-1861) gümüş çerçeve tekrar yenilendi.

¥ Fuat Günel

Hâcet (bk. ZARURET)
Hâcet Namazı (bk.NAFİLE NAMAZLAR)

HACİR

A– Hacir Kavramı

Hacir ("el-hacr"), sözlükte men'etmek, sıkıştırmak, haram kılmak gibi anlamlara gelir. Aynı kökten türeyen "hıcr" kelimesi, insanı kötülük ve zarardan engellemesi itibariyle "akıl" anlamında da kullanılır. Fıkıh terimi olarak ise hacir, bazı sebepler ile bir şahsı sözlü tasarruflardan men'etmek, yani kişinin hukukî işlemlerine belirli sınırlamalar getirmek demektir. Hacr edilen kişiye mahcur adı verilir. Günümüz hukuk dilinde hacrin karşılığı olarak kısıtlama ve kısıtlılık, mahcurun karşılığı olarak da kısıtlı sözcükleri kullanılmaktadır.

Hacir, sadece sözlü tasarruflarda cari olup, fiili tasarruflarda sözkonusu olamaz. Bazı bilginler hacrin, sonuçlarına göre üç derecede incelenebileceğini belirtmişlerdir:

1– Kuvvetli derecede hacir. Bu, kişiyi sözlü tasarrufun aslından men etmektir. Meselâ, mecnunun (akıl hastasınının), gayri mümeyyiz çocuğun, alım-satım, kiralama, nikah, talak, ikrar, hibe gibi her türlü sözlü tasarrufları bâtıl ve geçersizdir; bu tasarruflara hiç bir hukukî sonuç bağlanamaz. Yine mümeyyiz çocuğun, ma'tuhun (akıl zayıfının), sefihin hibede bulunma gibi malvarlığında sadece eksilme meydana getiren sözlü tasarrufları hükümsüzdür.

2– Orta derecede hacir. Bu, kişiyi sözlü tasarrufun aslından değil vasfından menetmektir. Bu tür sözlü tasarruf aslen bâtıl değildir, başkasının muvafakati ile hüküm ifade etmesi mümkündür. Meselâ, ma'tuhun, mümeyyiz çocuğun, sefihin malvarlığında hem eksilme hem artış meydana getiren alım-satım, kiralama gibi sözlü tasarrufları, kanunî temsilcileri muvafakat etmedikçe geçerli olmaz.

3– Zayıf derecede hacir. Bu, kişiyi sözlü tasarrufun vasfının vasfından yani nefazın hemen gerçekleşmesinden menetmektir.

Nefaz sözün bir vasfıdır. Sözün nefazının hemen gerçekleşmesi de vasfın vasfıdır. Meselâ, borcu sebebiyle mahcur olan bir borçlunun ikrarının hemen gerçekleşmesinden men etmek bu çeşit bir hacirdir. Buna göre mahcur borçlunun, başkasına borç ikrarı, hacir zamanındaki malları hakkında hemen geçerli olmaz. Ancak bu ikrar, hacirden sonra kazanacağı mallar hakkında hüküm ifade eder.

B– Hacir Sebepleri ve Mahcurlar

İslâm hukukçuları, küçüklük (sıgar), akıl hastalığı (cünûn) ve akıl zayıflığı (ateh)'nın birer hacir sebebi olduğu hususunda görüşbirliği içindedirler. Kişinin, çocukluk, akıl hastalığı, akıl zayıflığı gibi bir sebeple hacri ehliyetin temel şartı olan akıl ve şuur ile ilgilidir. Hiç şüphesiz bu sebeplerle olan hacir, malında tasarrufa kifayet edecek akıl ve şuura sahip olmayan kişilerin hak ve mallarını korumaya yönelik bir tedbirdir.

İslâm hukukunda sefehin bir hacir sebebi olup olmayacağı tartışma konusu olmuştur. Ebû Hanîfe, şahsın hürriyet ve kişilik onurunun korunmasını, malın korunmasından daha önemli olduğu gerekçesiyle sefehin bir hacir sebebi sayılmasını kabul etmemiştir. İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu ise, bir kişinin, sefeh sebebiyle hacredilip mali sonuçları olan sözlü tasarruflarına belirli sınırlamalar getirilmesini, gerek o kişinin ve ailesinin gerekse toplumun menfaatlerini koruma açısından zaruri görmüşlerdir.

Ölüm hastalığı (maraz-ı mevt) ve deyn (borçluluk) de bazı yazarlarca hacir sebebi olarak sayılmışsa da, bu durumlara ilişkin özel hükümler esasen, mirasçıların ve alacaklıların haklarını korumaya yönelik olup, ölüm hastalığı ve borçluluk hallerinin tasarrufun geçerliliğine doğrudan bir etkisi yoktur. Sadece, bu durumlarda kişinin, alacaklılara veya mirasçılara zarar verici tasarruflarını önlemek amacı ile "tasarruf yetkisi" sınırlandırılmış olmaktadır.

Öte yandan, dine uygun olmayan fetvalarıyla halkı dinsel yaşayışında yanlış yönlendiren müfti-i macin, tıbba uygun olmayan reçeteleriyle halkın sağlığını tehlikeye sokan cahil tabib, doğru olmayan ticari davranışlarıyla halkın malının zayi olmasına yol açan hileli müflisin hacredilmesi de ittifakla kabul edilmiştir. Ancak bu durumlarda hacir sözlük anlamında kullanılmıştır; yani bu gibi kişilerin hacri, sözlü tasarruflardan değil; mesleklerinden men' edilmesi anlamındadır (Mecelle, mülk: 964).

Küçükler, akıl hastaları (mecnunlar), akıl zayıfları (ma'tuhlar), ölümcül hastalar kendiliklerinden ("zâten") mahcurdurlar. Buna mukabil, borçlular mahkeme kararıyla ("kazâen") mahcur olurlar. İslâm hukukçularından bir kısmına göre, sefih kendiliğinden mahcurdur, diğer bir kısmına göre ise ancak mahkeme kararı ile hacir altına alınabilir.

C– Mahcurların Sözlü Tasarrufları

Mahcur olan gayri mümeyyiz küçük ve akıl hastasının her türlü sözlü tasarrufları bâtıldır; bu tasarruflara hiç bir sonuç bağlanmaz. Mümeyyiz çocuk, akıl zayıfı ve sefihlerin ise sözlü tasarrufları üçlü bir ayırıma tabidir: Bunların hibeyi kabul gibi malvarlığında sadece artış meydana getiren sözlü tasarrufları, kanuni temsilcilerinin muvafakatine bağlı bulunmaksızın geçerlidir. Başkasına hibede bulunmak gibi malvarlığında sadece eksilme meydana geti-

ren tasarrufları, kanuni temsilcileri muvafakat etseler de bâtıldır. Alım-satım, kiralama gibi malvarlığında hem artış hem eksilme meydana getiren sözlü tasarruflar ise, kanuni temsilcilerinin muvafakatine bağlıdır; muvafakat ederlerse geçerlidir; aksi halde geçersizdir. Ancak sefihin nikah, talak gibi sözlü tasarrufları geçerli iken, diğerlerinin ki geçersizdir (ayrıca bk. ATEH, CÜNÛN, MARAZ-I MEVT, RÜŞD, SEFEH).

¥ Fahrettin Atar

Hâciyât (bk. MAKÂSIDÜ'Ş-ŞERÎ'Â)

HACİZ

Cebrî icranın en belli başlı tedbir ve müeyyidelerinden birini teşkil eden haciz, sözlükte men etmek, fasl etmek, ayırmak gibi anlamlara gelmektedir. Klasik fıkıh kitaplarında haciz kelimesi, fuhakâ tarafından her ne kadar teknik anlamda kullanılmamışsa da, bu kelimenin günümüzde ifade ettiği terim anlamı ve buna ilişkin hükümler "hacir" ve "iflas" (veya "teflis") bölümlerinde, "borçlunun hacri ve malının satılması" altbaşlığında işlenmiş bulunmaktadır.

Borçlu borcunu kendi irade ve rızası ile ödemediği takdirde, bu ödemeyi sağlamanın yollarından biri, borcuna tekabül edecek kıymette olan malları üzerinde onun tasarruf yetkisini kaldırmak ve bu malları paraya çevirerek alacaklının hakkını vermektir. İşte, borçlunun fiili karşı koyması halinde gerektiğinde devletin yetkili organları tarafından zor kullanmak suretiyle uygulanacak bu müeyyediye haciz adı verilmektedir.

Fakihlerin çoğunluğu, bu konuda en önemli hukukî dayanaklar arasında kabul edilen "Ödeme gücü bulunan bir kimsenin, borcunu ifa etmeyip geciktirmesi zulüm ve haksızlıktır; bu davranış, onun kınanmasını ve cezalandırılmasını helâl kılar" (Buhârî, İstikrâz, 13) meâlindeki hadiste geçen "ukûbet" kelimesinin hapis müeyyidesi yanında haczi de kapsadığını ifade etmişler ve hakim tarafından borçlunun mallarına haciz konup, satılmasını câiz görmüşlerdir.

Ancak fıkıh bilginleri hapis ile haciz müeyyidesinin hangi sıraya göre uygulanacağı hususunda fikirbirliği içinde değildirler. Şöyle ki: Mâlikî ve Şâfiî mezhebinde, para borçları için cebrî icra ilk önce borçlunun mallarına yöneliktir, hapis ise ikinci derecede bir cebrî icra tedbiri kabul edilmiştir. Buna karşılık, Hanefî ve Hanbelî mezhebinde, para borçları için cebrî icra ilk önce borçlunun şahsına yöneliktir, haciz ise ikinci derecede kabul edilmiş bir cebrî icra müeyyidesidir. İmâm Ebû Hanîfe ise, talebin konusu ile icranın konusu aynı ise, haczin geçerli, değilse câiz olmadığı kanaatindedir. Ona göre, cebrî icra tedbiri sadece hapistir.

Borçlunun mallarına, ancak alacaklının isteği üzerine haciz konabilir. Şâfiî mezhebindeki bir görüşe göre, borçlunun da isteği üzerine mallarına haciz konabilir.

Hakim, haciz işlerini bizzat yürütebileceği gibi, gerektiğinde bu işleri yürütmek üzere memurlarından birini görevlendirebilir. Haciz işlemlerine borçlunun ikamet ettiği yer mahkemesinde bakılır. Şayet borçlunun malı ikamet ettiği yerden başka bir yerde bulunuyorsa, davaya bakmaya selahiyetli hakim, malların bulunduğu yer mahkemesi hakiminden, istinabe yoluyla,

borçlunun mallarına haciz konup satılmasını isteyebilir.

Haciz, ilk önce borçlunun satımı kolay olan malına konur. Buna göre hacze önce menkul mallardan başlanır. Menkul mallar arasında da belli bir sıraya uyulması gerekir. Menkul mallardan altın, gümüş gibi muhafaza ve satılması kolay olanlar ile mahrumiyeti borçluya en az yük teşkil edenler ve sonradan tedariki kolay olanlardan başlanır. Daha sonra, bu evsafı haiz olmayan menkul mallar satılır. Borçlunun menkul malları alacağı karşılamaya yetmezse, o zaman borçlunun gayrimenkulleri satılır. Bu sıraya göre yapılan satış ile, hem borçlunun ve hem de alacaklıların menfaat ve haklarına riâyet edilmiş olur. Çünkü hakim veya icra memuru, alacaklıların olduğu kadar borçlunun da hakkını korumakla, menfaatini gözetmekle yükümlüdür.

İslâm hukukçuları borçlunun hayati ihtiyaç özelliğini taşıyan (el-havâic el-asliyye) mallarına haciz konmayacağı hususunda görüşbirliği içinde olmakla birlikte ev, lüzumlu elbise, ev eşyası, san'at aletleri ve benzeri mallara haciz konup konmayacağı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Haczi kabil olmayan mallar gurubuna girmekle beraber, önemli bir kıymet arzeden bir mala da haciz konur, bu mal satılıp bedelinden borçlunun haline münasip daha ucuzu temin edilir ve arta kalan para da alacaklılara verilir.

Mahcuz mallar açık artırma ile satışa arzedilir ve rayiç bedeller üzerinden satılır. Mahcuz malların en yüksek fiyatla satılabilmesi için yetkililer tarafından gerekli tedbirler alınır. Her mal iyi bir alıcı bulabilmesi için kendi pazarında satışa çıkarılır. Taşınması mümkün olmayan menkul ve gayrimenkul mallar, yüksek bir fiyatla satılabilmesi için belli bir müddet ilan edilir. İlan müddetinin tayin ve tesbiti, hakim veya icra memurunun takdirine bağlıdır. Bunlar, borçlu ve alacaklının menfatini gözeterek ve bilirkişilerin de görüşlerini alarak mahcuz malların satış ilan süresini belirler ve hangi gün ve nerede satılacağını açıklarlar.

Mahcuz malların satışı sırasında hakim yahut ilgili memur, yed-i adl, (malların kendisine emanet olarak tevdi edildiği kişi) alacaklı ve borçlu veya vekilleri hazır bulunur. Mahcuz mallar, satış anında en yüksek fiyat verene satılır.

Bazı fakihler, haciz ve satış masraflarının borçluya ait olacağı görüşündedirler. Diğer bazı fakihler ise, haciz ve mahcuz malların satış işlemlerinin kamu hizmeti sayıldığı düşüncesi ile, her türlü haciz ve satış masraflarının beytü'l-male yani devlete ait olacağı görüşünü ileri sürerler. Tabiî ki, bütçesinde, icra işleri için yeterli ödenek ayrılmış olması halinde, haciz ve satış işleri için yapılan masraflar buradan karşılanabilecek, aksi halde, her türlü masraf borçluya yükletilecektir.

Mahcuz malların kırılmasından, kaybolmasından, değer kaybetmesinden, çalınmasından ve benzeri hususlardan dolayı, hakim veya icra memurunun kural olarak sorumluluğu yoktur. Çünkü mahcuz mal ve satışından elde edilen paralar, bunların yanında emanettir. Emanette, kusur, kasıt ve ihmal olmadan meydana gelecek zararlardan dolayı tazminat sözkonusu olamaz. Diğer taraftan mahcuz malların mülkiyeti, borçlunun üzerindedir ve bu malların gelirleri de borçluya aittir. Hakim veya icra

memuru o malları satıp, bedelinden borçları ödemek üzere, borçlunun vekili olarak görev yapmaktadır.

Alacaklı tek kişi ise, hakim veya icra memuru, satışı müteakip satıştan elde edilen parayı geciktirmeksizin ona öder. Alacaklı birden fazla ise, mahcuz malların her biri satılınca, satıştan elde edilen paralar –alacaklı olunan paranın cinsine göre taksimi mümkünse– alacaklılara verilir. Aksi halde paralar güvenilir bir şahsa teslim edilir ve bütün mahcuz mallar satıldıktan sonra, satıştan elde edilen paralar alacaklılara ödenir. Satılan mallardan elde edilen paralar, alacaklıların bütününün alacağını karşılıyorsa, her alacaklıya alacağı tamamen verilir. Şayet borçlarının toplamı, satıştan elde edilen paralardan fazla ise, her alacaklıya alacağı nisbetinde para ödenir.

Mahcuz malların satış işlemi tamamlanıp alacaklıların alacağı ödendikten sonra, hakim veya icra dairesi memuru tarafından, satış işleminin hukukî esaslara uygun olarak yapıldığına ve mahcuz malın satın alana ve satıştan elde edilen paraların da alacaklılara teslim edildiğine dair bir tutanak tanzim edilir ve bu tutanak ilgililer tarafından imza altına alınır.

İhtiyati haciz, alacaklının bir para alacağının zamanında ödenmesini garanti altına almak için, mahkeme kararı ile borçlunun mallarına önceden geçici olarak el konulmasıdır. İslâm hukukunda ihtiyati haciz –terim olarak bulunmamakla beraber–, hacir müessesesinin içinde yer almaktadır. Çünkü, borç sebebiyle mahcur olan borçlu elinde mevcut olan malları üzerinde alacaklının zararına olacak hukukî bir tasarrufta bulunamaz. Bir bakıma hacir kararı ile, borçlunun mallarına geçici olarak el konulmuş demektir. Şu var ki “hacir”, kişinin belirli mallar üzerindeki “tasarruf yetkisi”nin sınırlandırılması anlamında olup, “tasarruf ehliyet”ni daraltan veya ortadan kaldıran bir karar anlamında değildir (ayrıca bk. HACİR).

Buna göre, hakim, borçlunun menkul veya gayri menkul mallarına ihtiyati haciz koyunca, bu mallar borçlunun elinde kalır. Ancak, borçlu bu mallar üzerinde herhangi bir tasarrufta bulunamaz. Onu tüketemez, satamaz, hibe edemez. İhtiyaten haczedilmiş mallar, gerektiğinde yetkili merciler tarafından satılarak, bedelinden alacaklının alacağı ödenir.

¥ Fahrettin Atar

HAC SÛRESİ

Kur’ân-ı Kerîm’in 22. sûresi

Adını, 27. âyetinde geçen “hacc” kelimesinden alır. Bir kısım âyetleri Mekke, bir kısmı da Medine döneminde indirilmiştir. 78 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları hemze, be, cim, dâl, râ, ze, tı, zı, kaf, mim ve nun harfleridir. 18. âyetinde tilâvet secdesi vardır.

Bu sûrede kıyâmetten, tevhid inancının (Allah’ın tek olduğunu kabul etmenin) tutarlılığından ve Allah’a ortak koşmanın mantıksızlığından, hac ibadetinden, müminlerin bazı özelliklerinden, Allah’ın insanlara olan lütuf ve ihsanından, inkârcıların kötü âkıbetinden, inananlara verilecek mükâfattan bahsedilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Kıyâmet, insanların korkudan kendin-

den geçecekleri, gebelerin çocuklarını düşürecekleri ölçüde dehşet verici ve gerçekleşmesi kesin bir olaydır (âyetler: 1-2, 6-7).

* Allah hakkında uluorta konuşmak, insanları O'nun yolundan saptırmaya çalışmak haramdır. Böyle yapanlar hem dünyada, hem de âhirette şiddetli bir şekilde cezalandırılacaklardır. İnsanı çeşitli aşamalardan geçirerek yaratıp yaşatan, ölü toprağı dirilten Allah, elbette ölüleri de diriltmeye kadirdir ve diriltecektir. Öyleyse insan, O'na hiçbir şey ortak koşmadan, sağlam bir iman ve içtenlikle teslim olup ibadet etmelidir. Yüce Allah, kıyâmette insanlar arasında hesap görüp hüküm verecek, inanıp iyi işler yapanları, nimet dolu cennetlerle ödüllendirecek, Allah hakkında tartışan nankör inkârcıları ise ağır bir azap ile cezalandıracaktır (3-5, 8-24).

* Bütün insanlar için, Allah tarafından ibadet yeri kılınan Mescid-i Haram'a (Kâbe'ye) gidip hac etmeye kimse engel olamaz. Orası, Allah'ın emriyle Hz. İbrahim tarafından yapılıp, müslümanlar için ibadet yeri kılınmıştır (25-29).

* Allah'ın yasaklarına saygı göstermeli, putlardan ve yalandan uzak durmalı, sadece Yüce Allah'a ibadet etmelidir (30-33).

* Alçak gönüllü, saygılı, samimi müminler, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperen, başlarına gelene sabreden, namazı kılan ve Allah yolunda harcamada bulunan kimselerdir (34-35).

* Yüce Allah, yenilmesi helâl olan hayvanları insanlara boyun eğdirip rızık olarak ihsan etmiştir. Allah adına kesilen kurbanlarda esas olan takvâdır (36-37).

* Allah Teâlâ, inananların yardımcısıdır; dinine yardım edene yardım eder. O'nun yolunda olanlara sonsuz mükâfat vardır. Müminler, kendilerine saldırılır yahut zulme uğrarlarsa, buna karşı koymalıdırlar; Allah da onlara yardım edecektir. Güç ve yetki sahibi olduklarında da Allah'ın buyruklarından dışarı çıkmamalıdırlar (38-41, 58-60).

* Hz. Peygamber (s.a.), inkârcıların olumsuz tutumlarına karşı üzülmemelidir. Geçmiş toplumlar da peygamberlerini yalanlamış, fakat inkârcılar, Yüce Allah tarafından daha dünyada iken cezalandırılmışlardır. Bunların kalıntıları birer ibret levhası olarak durmaktadır. Hz. Peygamber'in görevi sadece uyarmaktır. İnananlara mağfiret ve bol rızık vardır. Allah'ın dinine cephe alan inkârcıların yeri ise cehennemdir (42-57, 72).

* Gerçek mâbud Yüce Allah'tır. Putlar, bâtıldır; onların hiçbir gücü yoktur, hepsi bir araya gelseler bir sinek bile yaratamazlar; sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan kurtaramazlar (61-76).

* Allah, müminleri seçkin kılmış, onlara dinde bir güçlük yüklememiştir. Müslümanlar, Allah'a ibadet edip namaz kılmalı, zekât vermeli, hayır işlemeli ve Yüce Allah'a sımsıkı sarılıp, O'nun uğrunda cihad etmelidir; kurtuluşa ancak böyle erişilir (77-78).

¥ Abdurrahman Çetin

HAÇ

Geleneksel kültürlerde manevi bir anlamı olan ve birbirini dik kesen iki çapraz hattın oluşturduğu şekil.

Arapça'da "asmak" veya "çarmıha germek" anlamındaki salb kökünden gelen

salîb, haç karşılığıdır.

Pek çok eski kültürde sembolik bir anlama sahip olan haç formunun coğrafi ve tarihi menşeî kesin olarak bilinmese de, m.ö. IV. binden itibaren Hindistan ve Önasya'da varolduğu anlaşılmaktadır.

Sümerlerde haç dört eşit kollu bir şekilde olup tanrı Anu'nun işaretiydi. Elam bölgesinde ele geçirilen pek çok kap üzerinde de haç formu bulunmuştur. Girit'te Knososs sarayında pek çok haç resmi ele geçirilmiştir. Mısır'da haç, hayatın sembolü ankh'dır. Hindistan'da swastika adını alan özel bir haç formu yaygındır ve eril prensibin sembolüdür.

Budist gelenekde haç Buda'nın ayak izini sembolize eder. Bugün Tibet'te oldukça yaygın olan bu sembol, Çin'e de bu kanalla girmiştir; Çin'de haç bolluk ve bereket sembolüdür.

İtalya'da Pompei duvar resimlerinde görünür. Demir çağa ait Germen-Skandinav kültürlerde hayatın sembolüdür.

Güney Amerika'da, Peru'da Chavin de Huanter tapınağında ve Meksika'da Palenque'de haç formunda şekiller bulunmuştur.

Hıristiyanlık öncesi bu kültürlerde görülen haç formu, genel olarak bereketi temsil eden "hayat ağacı" motifinin stilize şekli olarak kabul edilir. Bununla birlikte Hindistan'da swastika haçında olduğu gibi eril prensibi ve sonsuzluğu sembolize ettiği öne sürülen haç formları da vardır.

Hıristiyanlıkta ise haç, diğerlerinden çok farklı özel bir yere sahiptir. Hıristiyan geleneğine göre haç ya da çarmıh işareti Hz. İsa'nın "kurban"lığının sembolüdür. Bununla birlikte haç işaretinin bu anlamı Hıristiyan kökenli değildir. Hıristiyanlık öncesinde Yahudi zealotlar ("Vatansever is–yancılar") haçı ölen şehitlerinin sembolü olarak kullanmaktaydı. Bu geleneğe dolay–lı referans Markos İncili VII/34'de bulunur.

Haçın bugünkü Hıristiyanlık anlayışı içinde kutsanışı ise Aziz Paul'un öğretilerine dayanır. Paul'un teolojisinde haç, kurtuluşun simgesidir (I. Korintoslulara I/17; Galatyalılara 1/14).

Bir sembol olarak haç erken dönemlerden itibaren kutsanmıştır. Roma katakomblarında gemici demiri (ankor), romen rakamıyla "on" anlamında X (ki bu işaret grekçe yazılışıyla Mesih kelimesinin ilk harfini oluşturur) ve monogramatik bir şekilde (üzerinde daire olan normal haç formu) çaprazvari haç resimleri bulunmuştur. İlk Hıristiyanlar arasında haç işaretinin apotropeik (koruyucu-muska) nitelikli olduğu bilinmektedir.

Hıristiyanlığın geleneksel inançlarına göre, Hz. İsa'nın üzerinde çarmıha gerildiği tahtadan yapılmış haç iskelesi IV. yüzyılda Konstantin'in annesi Helena tarafından Kudüs'te bulunmuş ve İstanbul'a getirildiği kabul edilir. Oysa, bu olayın bir düzmece olduğu da bilinmektedir.

Haçla ilgili olarak kilisece kabul edilmiş pek çok merasim vardır. Dinî tören sırasında yürüyüş kortejinde haçın piskoposların önü sıra taşınması yaygın bir gelenektir ve "crux gestatorıa" adını alır. Gerçekte, uzun bir zaman, kortej sırasında haç taşıma hakkının Vatikan-Roma'da olduğu iddia edilmişti. XII. yüzyıldan sonra bu hak tüm metropolit ve patriklere IX. Gregory'den sonra da tüm piskoposlara bahşedilmiştir. VII. yüzyılın sonundan itibaren İstanbul

konsili haçın üzerinde bir İsa siluetinin asılmasına karar vermiştir.

Bu geleneklerin yanında kilisece kabul edilen haç ile ilgili bayramlar da vardır. VI. yüzyılda Büyük Gregory haçın Helena tarafından bulunuşunu kutlamak üzere "haçın bulunuşu" bayramını tesis etmiştir. Bu bayram tüm Roma Katolik kiliselerince mayısın üçünde kutlanır. "Haçın övülüşü" adlı bir bayram da eylülün ondördünde kutlanmaktadır.

Hıristiyan geleneğinde iki ana haç formu vardır. Bunlardan biri Grek-Ortodoks kilisesinin birbirine eşit dört kollu haçıyla, Latin Kilisesinin üstteki kısmı kısa dört kollu haçı. Bazen T formu da kullanılmaktadır.

Duadan sonra haç çıkarma geleneğinin tarihi tam olarak bilinememektedir. Fakat Ortodokslar daha fazla haç çıkarma riti yaparlar. Haç çıkarma işlemi özellikle günahlardan ötürü tevbe ettikten sonra yapılır. Bu anlamı tüm kiliselerde yaygındır.

Haçın arapça karşılığı olan "salîb" kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de yoktur. Ancak çarmıha germek suretiyle idamı ifade eden fiil kullanılmak suretiyle ve bu tür cezalandırma şeklinden bahsedilir (Yusuf 12/41; el-A'râf 7/124; Tâhâ 20/71; el-Mâide 5/33). Hz. İsa'nın çarmıha gerilmediği bildirilir (en-Nisâ 4/157).

Hadislerde ise "salîb" kıyamet tasvirlerinde geçer. Buralardaki açıklamalara göre Hz. İsa, kıyamet yaklaşınca semadan inerek Deccal'e karşı mücadele edecek, domuzları öldürecek ve haçı parçalayacaktır (Buhârî, Enbiyâ, 49; İbn Mâce, Fiten, 33). Yine bir hadise göre bütün dinî cemaatler, hususî alametleri ve putları ile birlikte Allah'ın huzuruna gelirler. Hıristiyanlar haçı takip ederler ve Mesih b. Meryem'e tapmış olduklarını ikrarları üzerine cehenneme atılırlar (Buhârî, Tevhid, 24).

¥ Kürşat Demirci

HAD

Sözlükte "hadd", önlemek, tanımlamak, sınır koymak ve sınır gibi anlamlara gelir. Dinî bir terim olarak "hadd", Allah hakkı olarak yerine getirilmesi gereken sınırlı ve belirli (çoğulu: hudûd) ceza demektir. Bu gurup cezaların Allah hakkı içinde mütalaa edilmesi, toplum hakkını ve kamu düzenini yakından ilgilendirmesi anlamındadır. İslâm hukukunda cezalar kısas, had ve tazir şeklinde üçlü ayırım içerisinde ele alınmakta olup kısas ve diyet şahsi hakları ilgilendirdiği, tazir ise tayin ve takdiri içtihada (kanun koyucuya) bırakıldığı için hadlerden ayrılır. Had suçlarını hırsızlık, zina iftirası, yol kesme ve eşkiyalık, şarap içme, irtidad ve isyan oluşturur. Bunlardan ilk dördünün cezası Kur'ân, son ikisinin yani sarhoşluğun ve irtidadın cezası ise Sünnet tarafından belirlenmiştir (ayrıca bk. CEZA).

¥ Heyet

Hadâne (bk. HIDÂNE)

HADES

A– Hadesin Tanımı

Hades, sözlükte, sonradan meydana gelmek veya sonradan meydana gelen şey anlamına gelir. Fıkıh terimi olarak ise hades, abdest veya gusül (boy abdesti) almayı gerektiren, dinen bazı ibadetlerin yapılmasına engel sayılan ve dinin hükmen kirlilik (hükmi necaset) kabul ettiği hal

demektir. Bu halde olan kişiye “muhdis”, bu halden temizlenmeye “hadesten tahâret” veya “tahâret-i hükmiyye” denir.

B– Hadesin Kısımları

Hades: a) hades-i ekber, b) hades-i asgar şeklinde ikiye ayrılır. Abdestsizlik haline hades-i asgar (küçük hükmi kirlilik), gusül gerektiren hallere de hades-i ekber (büyük hükmi kirlilik) adı verilir. Fıkıh terminolojisinde hades-i asgardan temizlenmeye “tahâret-i suğrâ”, hades-i ekberden temizlenmeye “tahâret-i kübrâ” denir.

a) Hades-i asgar (küçük hükmi kirlilik):

aa) Hades-i asgarı meydana getiren sebepler:

Hades-i asgar, sadece bir durumu ifade eder ki, bu abdestsizlik halidir. Abdesti bozan sebeplerin varlığı abdestli olan kişiyi bu duruma getirdiği için, bunlar hades-i asgarı meydana getiren sebepler olarak anılır. Buna göre küçük hadesi meydana getiren başlıca sebepler (Hanefî mezhebinde) şunlardır: Ön ve arkadan katı ve sıvı pislik yahut yel çıkması, bedenin herhangi bir yerinden kan, sarı su, iltihap ve benzeri pislik çıkması, ağız dolusu kusmak, bayılmak, namazda yanındakinin duyacağı kadar sesli gülmek ve uyumak. (Bu hususların ayrıntıları, mezhepler arasındaki görüş farklılıkları ve diğer mezheplerde küçük hadesi meydana getiren başka durumlar için bk. ABDEST / “Abdesti Bozan Durumlar”)

bb) Hades-i asgar ile ilgili hükümler:

“Hades-i asgar ile ilgili hükümler” ifadesiyle belirtilmek istenen husus, abdestsiz yapılması câiz olmayan işlerdir. Bunlar ana hatları ile şunlardır:

1– Abdestsiz kimse farz veya nafile namaz kılamaz. Hz. Peygamber bir hadislerinde “Sizden hiçbirinizin –abdestsiz iken– abdest almadan kılacağı namazı Allah kabul etmez” (Buhârî, Vüdu’, 2) buyurmuştur. Aynı kapsamda olmak üzere, abdestsiz kimsenin cenaze namazı kılması, şükür secdesi yahut tilavet secdesi yapması ve cuma hutbesi okuması da câiz değildir.

2– Abdestsiz kimse mushafı ele alamaz ve Kur’ân âyetine dokunamaz. Bir âyet-i kerîmede “Ona ancak temizlenenler dokunabilir” (el-Vâkı’a 56/79) buyurulmuş ve –genellikle– bu Kur’ân’a dini temizlik üzere olmayanların dokunamayacağı anlamında yorumlanmıştır. Abdestsiz kimsenin –ele almadan– Kur’ân’a bakması ve onu okuması ise câizdir (Ayrıntılar ve mezhep görüşleri için bk. ABDEST/ “Abdestsiz Yapılması Câiz Olmayan İşler”).

3– Abdestsiz kimsenin ister farz ister nafile olarak Kâbe’yi tavaf etmesi Hanefîler dışındaki üç mezhebe göre haram, Hanefîler’e göre ise tahrimen mekruhtur.

cc) Hades-i asgarın giderilmesi:

Hades-i asgar yani abdestsizlik hali ancak abdest almakla veya suyun bulunmaması yahut bir özürden dolayı suyu kullanamama gibi aciz halinde, teyemmüm etmekle giderilebilir.

b) Hades-i ekber (büyük hükmi kirlilik):

aa) Hades-i ekberi meydana getiren sebepler:

1– Cünüplük hali. Cünüplük hali, cinsel ilişkiden veya cinsel boşalmadan (meninin şehvetle gelmesinden) dolayı meydana gelir. Buna göre meni gelsin gelmesin cinsel ilişki sebebiyle boy abdesti almak gerekir. Bunun delili şu anlamdaki hadistir:

"Sünnet yeri, sünnet yerine girdiği zaman, boy abdesti vacip (farz) olur" (Müslim, Hayız, 88; İbn Mâce, Tahâret, 111). Yine meninin, uyku veya uyanıklık halinde şehvetle gelmesi de cünüplüğü meydana getirdiği için bu durumda gusül yapmak farz olur.

2– Hayız ve nifas halleri. Hanımların aybaşı (hayız) ve lohusalık (nifas) kanlarının kesilmesinden sonra boy abdesti almaları farzdır. "Sana kadınların ay hali hakkında soru soruyorlar. De ki: O bir rahatsızlıktır. Bu sebeple ay halinde iken kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın" (el-Bakara 2/222) meâlindeki âyet ve hayız ile ilgili hadisler (Buhârî, Hayız, 1, 7; Edahî, 3, 10; Ebû Dâvud, Menâsik, 23) bu hükmün delilidir. Nifas kanı da hayız kanı ile aynı hükümde sayılmıştır.

bb) Hades-i ekber ile ilgili hükümler:

"Hades-i ekber ile ilgili hükümler" ifadesiyle belirtilmek istenen husus, gusül gerektiren durumlarda temizlenmeden yapılması câiz olmayan işlerdir. Bunlar ana hatları ile şunlardır:

1– Namaz: Cünüp olanlarla, hayızlı veya lohusa halinde olan hanımlar, bu halleri sona erip yıkanmadıkça farz veya nafile namaz kılamazlar. Namaz hazırlığı ile ilgili âyette; "Eğer cünüp iseniz, tertemiz yıkanınız (gusllediniz)" (el-Mâide 5/6) buyurulmaktadır ki bu âyet, yıkanmanın (gusül) farz olduğunu gösterir. Cünüplük gibi hayız ve nifas halleri de büyük hades olduğundan, bunlardan temizlenmedikçe namaz kılınmaz. Bu konuda hadisler de vardır (bk. Buhârî, Hayız, 5). Yine, bu kimseler tilavet secdesi ve şükür secdesi yapamazlar, cenaze namazı kılamazlar.

2– Kur'ân okumak ve mushafı ele almak: Gusül yapması gereken kimsenin, Kur'ân okuması ve onu eline alması câiz değildir. Ancak, dua, zikir ve istiaze niyetiyle, Fâtiha, Âyetü'l-kürsi, Bismillahirrahmanirrahim, Allahü ekber, Lâ ilâhe illallah gibi sûre veya âyetleri okuyabilirler.

3– Mescide girmek ve orada durmak: Cünüp olan erkek ve hanımlar ile hayız ve nifas halinde bulunan hanımlar, mescitte (cami) durması veya oraya girmesi haramdır.

4– Hayızlı veya lohusa (nifas) olan hanıma yaklaşmak: Hayız veya lohusa halinde olan hanımla cinsel ilişkide bulunmak haramdır. Yukarıda meâli verilen Bakara 2/222 âyeti ve bu konudaki bazı hadisler (msl. bk. Buhârî, Hayız, 5; Ebû Dâvud, Tahâret, 13) bu hükmün delilidir. Kanın kesilmesinden sonra kadın henüz gusül almadan ona yaklaşma konusunda ise bazı ayrıntılar sözkonusudur (bk. HAYIZ).

5– Oruç: Hanımlar, hayız ve nifas hallerinde oruç tutamazlar. Bu halleri sona erdikten ve Ramazan ayı çıktıktan sonra tutamadıkları oruçları kaza ederler.

6– Tavaf: Bir hadise göre, tavaf da namaz gibi (Müsned, III, 414; IV, 614; et-Tirmizî, Hac, 12) olduğu için cünüp veya bu durumda olan kimsenin, Kâbe'yi tavaf ve ziyaret etmesi haramdır (Buhârî, Hayız, 1, 7; Müslim, Hac, 17).

cc) Hades-i ekberin giderilmesi:

Hades-i ekber ancak boy abdesti almak yani gusül yapmakla veya suyun bulunmaması yahut bir özürden dolayı suyu kullanamama halinde teyemmümle gideri-

lebilir.

¥ Mehmet Şener

HÂDÎ

Allah'ın isimlerinden.

Cenab-ı Allah'ın bu ismi, kendisini tanıma yollarını kullarına gösteren, Rablığını ikrara yönelten, kurtuluş yolunu gösteren ve açıklayan, kullarından dilediğini hidayete erdiren, varlıklara rızık arama yollarını gösteren, zarardan sakınmayı ilham eden anlamlarına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde Allah'ın ismi ve sıfatı olarak geçer (el-Hac 22/54; el-Furkân 25/31). Ancak fiil ve isim kalıplarıyla, Kur'ân'ın pek çok yerinde kulları ancak Allah'ın hidayete eriştirebileceği ısrarla vurgulanır. Hâdî ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinde de zikredilmiştir (et-Tirmizî, Daavât, 82). Hâdî isminin masdarı olan hidayet sıfatı, Allah'ın fiili sıfatlarının dayanağı olan tekvin sıfatı içinde düşünülür.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

HADÎD SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 57. sûresi

Adını, 25. âyetinde geçen ve demir anlamına gelen "hadîd" kelimesinden almıştır. Tesbih'le başlayan ve "Müsebbihât" sûreleri denilen İsrâ, Hadîd, Haşr, Saff, Cuma, Teğâbün ve A'lâ sûrelerinin ilkidir. Medine devrinde nâzil olmuştur. 29 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları be, dâl, râ, ze, mim ve nun harfleridir.

Bu sûrede, Yüce Allah'ın varlığına, birliğine ve kudretine işaret edilmekte, Allah yolunda harcama yapmanın ve Allah'a güvenmenin gereği anlatılmaktadır. Dünyanın geçici bir oyalanma yeri olduğu açıklanarak buna aldanılmaması buyurulmakta ve başa gelenlere katlanılması, varlık karşısında da şımarılmaması istenmektedir. Ayrıca, peygamber gönderilmesindeki hikmete değinilmekte, Allah'a ve Rasûlüne inanıp itaat edenlerin ödüllendirilecekleri bildirilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Göklerde ve yerde bulunan her şey Yüce Allah'ındır ve O'nu tesbih etmektedir. Yaşatan, öldüren, başlangıcı ve sonu olmayan, açık ve gizli her şeyi bilip gören ve en üstün olan O'dur (âyet: 1-6).

* Allah'a ve Peygamberine inanılmalıdır. Allah'ın verdiklerinden yine Allah yolunda harcanmalıdır; aslında her şey O'nundur ve Allah, bunun kat kat karşılığını verir. Cimrilik eden, kendisine kötülük etmiş olur, çünkü Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur (7-11, 18-24).

* Âhirete inanan erkek ve kadınlar, kendi nûrlarıyla aydınlanmış olarak, ebedî kalacakları cennetlere konulacaktır. Münâfık erkek ve kadınların ise âhirette müminlerden yardım dilemeleri boşunadır; onlardan ve inkârcılardan hiçbir fidye kabul edilmeyecek ve onlar cehenneme atılacaklardır (12-15).

* Müminler, Allah'a ve indirdiklerine saygılı olmalı, kalpleri katılaşmış kimseler gibi olmamalıdır. Dünya hayatı bir oyun, eğlence, süs, övünme, mal ve evlat çoğaltma yarışıdır ve aldatıcı bir zevkten başka bir şey değildir. Öyleyse mümin buna kanmamalı, Yüce Allah'a ve Rasûlüne itaat ederek O'nun engin mağfiretine ve cennetlerine koşmalıdır (16-21).

* İyi ve kötü her şey Allah'ın takdiriyle

olur; başa gelenlere isyan edip bunalıma düşmek de elde edilen nimetlere karşı övünüp şımarmak da yanlıştır (22-23).

* Yüce Allah, insanlara elçilerini göndermiş, onlarla birlikte Kitab'ı ve mizanı (adalet ölçüsünü) indirmiştir. Hakkın ve adaletin gerçekleşmesini temin için de, kuvvetin simgesi ve savaş araç gereçleri yanında medeniyetin de temel unsuru olan demiri var etmiştir. Kendilerine elçi gönderilen insanlardan bir kısmı doğru yolda kalmış, bir kısmı da sapmıştır. İman eden, şefkat ve merhamet sahibi kişiler mükâfatlarını almışlardır (25-27).

* Allah'tan korkup O'na ve Elçisi'ne güvenenlere Yüce Allah, mükâfatlarını kat kat verecek, yollarını aydınlatacak ve mağfiret edecektir. Şüphesiz lütuf Allah'ındır, onu dilediğine verir ve bunu da kimse engelleyemez (28-29).

¥ Abdurrahman Çetin

HADİS

Hadis kelimesi arapçada, yeni, sonradan olan, bir şeyin baş tarafı, haber, söz gibi manalara gelmektedir. Kelime, Kur'an'da söz ve haber anlamlarında kullanılmıştır. Meselâ Kehf 18/6 ve Tûr 52/34 âyetlerinde "hadîs" kelimesi "söz", Tâhâ 20/9 ve Zâriyât 51/24 âyetlerinde ise "haber" anlamındadır. "Ehâdîs", hadis kelimesinin çoğulu olduğu gibi, dedikodu ve fısıltı anlamlarına gelen "ühdûse" kelimesinin de çoğulu olduğundan, bazan bu anlamlar birbiriyle karıştırılmaktadır. Nitekim Haris el-Aver'in Hz. Ali'den rivâyet ettiği Kur'an'ın faziletine dair bir hadiste geçen إِنَّ النَّاسَ قَدْ خَاضُوا فِي الأَحَادِيثِ ifadesi birçok kimse tarafından "insanlar hadislere dalmıştı" şeklinde anlaşılmıştır ki gerçekte bu cümlenin manası şöyledir: "İnsanlar dedikoduya dalmıştı". Bu yanlış anlamaya dayanarak Hz. Ali'nin hadisle meşgul olmayı bırakıp Kur'ân okunmasını tavsiye ettiği iddia edilmiştir. Halbuki aynı rivâyette Hz. Ali bir hadis nakletmekte, yani bizzat kendisi hadisle meşgul olmaktadır (bk. Dârımî, Fedâilü'l-Kur'ân, 1).

İslâmî literatürde hadis, geniş anlamıyla, Hz. Peygamber'e ait söz, fiil, tasvip (takrir) ve sıfatları, kısacası onunla ilgili bütün haberleri ifade eden bir terimdir. Türkçemizde hadis denilince genel olarak Hz. Peygamber'in sözleri anlaşılmaktadır. Bir yoruma göre, "Kelâm-ı Kadîm" (Ezelî Söz) olan Allah Kelâmı yanında bu özelliğe sahip bulunmayan Hz. Peygamber'in sözlerine, "sonradan olan" anlamında "Hadis" denilmiş olmalıdır, ki buna göre Hz. Peygamber'in sözlerine "hadis" denilmesi, Kur'ân'a duyulan bir saygının da ifadesidir.

Hadis karşılığında "haber" ve "eser" kelimeleri de kullanılmıştır. "Tahdîs" (hadis rivâyet etmek) ise, ihbar manasınadır. Esasen Hz. Peygamber'in hadisi demek, ona kadar varan haber demektir. Ancak tarihi haberlerle muhaddislerin rivâyetlerini ayırmak için ikinciler için daha çok hadis ifadesi kullanılmıştır. Her hadis haber olmakla beraber her haber hadis değildir. Hadisle meşgul olanlar Hz. Peygamber'e ulaşan hadisler (merfu') yanında sahabeye dayanan (mevkuf) veya tabiine kadar varan nakillerle (maktu') de meşgul olmuşlar ve onlardan gelen malumatı da rivâyet etmişlerdir. Her iki durumda rivâyet ihbar manası taşıdığından hadise haber; habere de hadis demekte bir sakınca görülmemiştir.

Eser kelimesi de muhaddislerce haber,

sünnet ve hadisle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu sebeple, muhaddislere “eserî” de denilmektedir.

Hz. Peygamber’in hadisleri Medine’ye hicretinin ilk günlerinden itibaren yazılmak istenmişse de Kur’ân’la karıştırılması ve onun ihmal edilmesi gibi endişelerle başlangıçta yazılmasına izin verilmemiştir. Bu ihtimal ortadan kalkınca Hz. Peygamber sözlerinin yazılmasına müsaade etmiştir. Abdullah b. Amr, Câbir b. Abdullah, Ebû Hureyre, Ali b. Ebî Talib, Semure b. Cündeb ve Enes b. Malik gibi bazı sahabîlerin hadis yazdıkları yahut ellerinde muhtelif konuları ihtiva eden cüz veya sahifelerin olduğu rivâyet edilmektedir. Bununla beraber hadislerin büyük bir kısmı başlangıçta ezberlenmek suretiyle şifahî olarak nakledilmiştir. Cahiliye döneminde şiir ezberlemede mahir olan Araplar arasında yazıyı hafızasına güvenmemek şeklinde değerlendirenler dahi vardır. Ancak ashab neslinin sona ermesiyle, yaşayan sünnetin, Hz. Peygamber’in hadislerinin ve ona dair haberlerin yok olma endişesi Halife Ömer b. Abdülaziz (101/720)’i hadislerin derlenmesi konusunda harekete geçirdi ve onun emriyle hadisleri ilk resmî tedvin (derleme) işi başladı. İbn Şihab ez-Zührî (124/742) ilk hadis derleyenlerdendir. Hanımının, evde bulunan kitapların çokluğundan serzenişi ve eve gelecek iki kumayı onlara tercih edebileceğini söylemesi hicrî ikinci asrın hemen başında hadis tedvinindeki gelişmenin boyutlarını göstermektedir. Tedvin olayının ardından hadislerin ravilerine, konularına, rivâyet özelliklerine göre tasnif dönemi başlamıştır. Bu konuda gösterilen titizlik ve en doğru hadislerin elde edilmesinde geliştirilen metodlar Hadis (“Rivâyetü’l-hadis”) ve Usûlü’l-hadis (“Dirâyetü’l-hadis”) ilim dallarının doğması ve gelişmesine vesile olmuş, böylece değişik türlerden oluşan zengin bir hadis edebiyatı meydana gelmiştir. Rivâyetü’l-hadis çerçevesindeki eserleri, a) Tasnif devri hadis edebiyatı, b) Tasnif devri eserlerine dayalı hadis edebiyatı şeklinde iki ana gurupta toplamak mümkündür. Tasnif devri çalışmalarının sonucu olarak, hadisler konularına göre “câmi”, “sünen” ve “musannef”, seneddeki sahabenin alfabetik sıralanmasına göre de “müsned” ve “ mu’cem” adı verilen çeşitli eserlerde toplanıp sistematik bir biçimde sunulmuştur. Bu eserlerden altısı “kütüb-i sitte” diye meşhur olmuştur (KÜTÜB-İ SİTTE). Tasnif devri hadis edebiyatını oluşturan başlıca türler ise şunlardır: Müstahreçler, müstedrekler, zevâid kitapları, mevzu hadisleri veya hadis sayılan sözleri göstermeyi hedefleyen kitaplar, şerhler, hâşiyeler, ta’likler, hadis lügatları. Sened ve metnin durumlarını anlamaya imkân veren kurallar ilmi demek olan Dirâyetü’l-hadis (hadis usulü) çerçevesinde de zengin bir hadis edebiyatı mevcuttur. Öte yandan, hadis eserlerinden yararlanmada kolaylık sağlama amacıyla gerek eski gerek yeni dönemlerde kaleme alınmış kitapları da hadis edebiyatı kapsamında düşünmek gerekir.

Muhaddisler Hz. Peygamber’e ait söz, fiil ve takrirleri tam olarak tespit edebilmek için büyük bir çaba sarfetmişlerdir. Çünkü, bir kısım insanlar siyasi bölünmeler sonucunda kendi tuttuğu tarafın faziletini ispatlamak veya görüşünü desteklemek, müslümanların aralarındaki birlik ve beraberliği bozmak, ya da şahsî çıkar sağlamak gibi amaçlarla hadis uydurma girişimlerin-

de bulunmuşlardır. Bazıları da iyi niyetle müslümanları güzel amele teşvik etmek maksadıyla hadis uydurmada bir sakınca görmemişlerdir. İslâm alimleri bunları gerçek hadislerden ayırabilmek için çok büyük bir gayret sarfetmişler ve yeni birtakım metodlar geliştirmişlerdir. Hadisi meydana getiren iki ana bölüm ("sened" ve "metin") çok ince bir kritiğe tabi tutulmuştur. Doğru olana ulaşabilmek için bazan yüzlerce mil yol katedilmiş ve hadis literatüründe, "rihle" adı verilen yolculuklar gerçekleştirilmiştir. Hadis rivâyet edenlerin cilt dolusu biyografileri çıkarılmış, bunlar, "adalet" ve "zabt" yönünden incelenmişlerdir. Müslüman olma ve yükümlülük çağına ulaşmış bulunma şartlarını taşıyıp taşımamanın yanısıra, hafızasına güvenilirlik derecesi, dindarlığı ve karakteri, yapısı gibi yönleriyle ele alınmış ve Hz. Peygamber'e yalan isnadında bulunabilecekler ayıklanmıştır. Bütün bu çalışmalar hadisi rivâyet edenlerin ve rivâyetlerinin birtakım derecelere, sınıflandırmalara tabi tutulması gereğini ortaya koymuştur. Böylece, hadis ravileri birtakım tabakalara ayrıldığı gibi rivâyet mahsülleri için de sıhhat ve rivâyet şekilleri açısından birtakım tasnifler yapılmıştır.

Hadisler kabul ve red açısından, makbul (kabule sâyan olan) ve merdud (kabule şâyân olmayan); ravi sayıları açısından mütevâtir, âhâd, meşhûr; senedin müntehâsı (hadisi söyleyen) açısından, kudsî, merfu, mevkuf ve maktu; sıhhat ve hüküm açısından sahih, hasen, zayıf... gibi kısımlara ayrılmıştır.

Makbul hadisler, kendisiyle amel edilmesi gereken hadisler olup bunlara "ma'mûlun bih" veya "me'huzun bih" hadisler de denir. Mütevatir hadisler ile sahih ve hasen hadisler bu gurupta yer alır. Merdud hadisler ise mevzu (uydurma) hadislerdir. Zayıf hadisler de, metin ve senet yönüyle yapılan inceleme sonunda bu gurupta yer alabilirler.

Mütevatir hadis, yalan üzerinde birleşmeleri âdeten mümkün olmayan râviler topluluğunun her nesilde kendileri gibi bir topluluktan alıp naklettiği işitme ve görmeye dayanan hadistir. Bu niteliğiyle mütevatir hadis kesin bilgi ifade eder. Bu tür hadisleri inkâr kişiyi dinden çıkarır. Mütevatir hadislerin sayısı fazla değildir. Süyûtî'nin er-Ezhâru'l-mütenâsire adlı eserinde 112 mütevatir hadise yer verilmiştir.

Mütevatir hadis şartlarını taşımayan hadisler, ravilerinin sayısı ne olursa olsun, –çoğunluğun taksimine göre– âhâd hadis kısmına girer. Hanefî bilginler ise, sahabe tabakasında ravi sayısı az (hatta bir kişi tarafından rivâyet edilmiş) olmakla birlikte, sonraki tabakalarda mütevatir hadis ölçüsünde yaygınlaşan hadise "meşhur" adını verirler ve bu tür hadislere hukuk metodolojisi açısından mütevatir hadisinkine yakın bir değer atfederler; bununla birlikte meşhur hadisi inkâr etmek kişiyi dinden çıkarmaz.

Kudsî hadis, âyet olmamak kaydıyla Hz. Peygamber'in "Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur" diyerek, Allah Teâlâ'ya nisbet ve izafe ettiği hadistir. Bunlara "İlahî" veya "Rabbanî" hadisler de denilir. Bu hadislerin konuları genellikle Allah Teâlâ'nın sıfatlarıyla, akaid ve ahlâkla ilgilidir.

Merfu hadisler Hz. Peygamber'e izafe edilen hadislerdir. Hz. Peygamber'in söz, fiil ve tasviplerinden (takrir) oluşur.

Sahabinin, Hz. Peygamber şöyle buyurdu diyerek rivâyet ettiği hadisler "sarahaten merfu", kendi görüşünü bildirdiği fakat, Hz. Peygamber'den aldığı bir bilgiye dayanma ihtimalinin çok yüksek olduğu hadisler de "hükmen merfu" adını alırlar.

Sahabe'ye nisbet edilen rivâyetler yani sahabîye ait söz, fiil ve ve tasvibler mevkuf, tabiîne nisbet edilenlere ise maktu hadis denilir.

Sıhhat yönünden hadisler sahih, hasen ve zayıf olmak üzere üçe ayrılır.

Sahih hadis, "Adalet ve zabt sahibi" (yani güvenilirliği ve hafızası bakımından, olumsuz tenkide uğramamış) ravilerin kesintisiz senetle rivâyet ettikleri, çelişki ve illetten uzak olan hadislerdir. İslâm bilginlerine göre, sahih hadis huccet (dinî konularda geçerli bir delil) olup, gereğince amel etmek vaciptir.

Sahih hadislerin en üstünleri Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde bulunanlar veya onların şartlarını taşıyanlardır.

"Zabt" yönünden bir ölçüde tenkide maruz kalmış ravilerin rivâyet ettiği hadisler, diğer yönleriyle sahih özelliği gösteriyorsa, "hasen" adını alır. Bunlar da kendisiyle amel edilmek bakımından makbuldürler.

Sahih ve hasen hadis şartlarını taşımayan hadislere "zayıf" hadis denilir ki bir çok çeşidi vardır. Bu kapsamda mütalaa edilen "mürsel hadis" gibi bazı hadis türlerine, bir kısım İslâm bilginlerince belirli şartlar dahilinde itibar edilmiştir.

Hadis, daha yaygın ifadesiyle sünnet, Kur'ân'dan sonra İslâm Hukuku'nun ikinci kaynağıdır. Sünnetin dindeki yerini iyi anlayabilmek için peygamberlik makamının özelliğini gözönünde bulundurmak gerekir. Nübüvvet makamına lâyık görülen peygamberler birer insan olmakla beraber vahiy almak gibi ayırıcı bir özelliğe sahiptir. Nitekim bir âyette meâlen şöyle buyurulmaktadır. "De ki: Ben de sizin gibi bir insanım. Şu kadar var ki, bana vahyolunuyor" (el-Kehf 18/110). Peygamberlerin üç bilgi vasıtası vardır. Bunlar vahiy, meleke-i nübüvvet ve beşerî akıldır. Beşerî aklın en üst seviyesine sahip olan peygamber, vahiy alma özelliğinin neticesi olarak kendisinde oluşan nebevi akıl ya da meleke-i nübüvvet sayesinde, bu melekeden mahrum bulunanlardan daha doğru ve isabetli bir anlayış ve kavrayışla hakikatleri açıklar. Bu sebeple de sünnet tüm müslümanlar için bağlayıcı bir kaynaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de de Hz. Peygamber'in görevi, bir yandan tebliğ bir yandan da beyan (açıklama) olarak ifade edilmektedir. Böyle olunca Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri, yani sünneti gerektiğinde âyetleri tefsir eden, mücmelleri açıklayan, mutlak olarak bildirilmiş olanları kayıtlara bağlayan, genel anlamlı lafızları özel manalara tahsis eden bir kaynaktır. "Kendilerine ne indirildiğini anlatma" yetkisi, bütün bunları kapsar. Diğer taraftan Sünnet, Kur'ân'da özel olarak düzenlenmemiş meselelere dair hüküm koyabilen müstakil bir kaynaktır. Sünnet'in bu vasfının dayanağı yine Kur'ân-ı Kerîm'dir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm "Peygamber size ne getirdi ise onu alın; size neyi yasak ettiyse ondan da kaçının" (el-Haşr 59/7) emrini vererek hadisin dindeki yerini ve hukukî bağlayıcılığını duyurmuştur. Başka âyetlerde de, Allah ve Rasûlü'nün hüküm verdiği herhangi bir konuda hiç bir müslüman için muhayyerlik hakkı bulunmadığı (el-Ahzâb 33/36), Rasûlullah'a itaat

edenin Allah'a itaat etmiş olacağı (en-Nisâ 4/80) bildirilerek bu husus teyit edilmiştir.

Sünnetin İslâm hukukunun Kur'ân'dan sonra ikinci kaynağı olduğu hususunda İslâm hukukçuları görüşbirliği içerisindedir. İmâm Şâfiî'nin şu sözleri bütün İslâm alimlerinin görüşlerini yansıtabilecek özelliktedir. Rasûlullah'tan geldiği sabit bir hadise muhalefet etmek gibi bir meseleden –inşaallah– Allah bizi muaheze etmeyecektir. Hadise kasdî muhalefet hiç bir kimse için düşünülemez. Ancak insan, bir sünneti bilmez ve bilmediği sünnete aykırı düşen bir görüşe sahip olabilir. Bu, sünnete muhalefeti kasdettiği anlamına gelmez. Bazen de kişi (müçtehit) isabetli düşünemeyip te'vilde hataya düşer.

¥ Nebi Bozkurt

Hâdis (bk. HUDÛS)
Hafaza (bk. KİRÂMEN KÂTİBÎN)
Hafî (bk. LÂFIZ)

HÂFID

Allah'ın isimlerinden.

Yüce Allah'ın bu ismi, Allah'ı tanımayan ve itaat etmeyen inkârcıları sapıklığa düşüren, kâfirleri alçaltan ve bedbaht kılan, hak karşısında batılı indiren, dünyada da bazı insanların derecelerini düşüren anlamlarına gelir. Bazı yönlerden Müzill ve Mudill isimleriyle yakın anlamlı olan Hâfıd ismi, karşıtı olan Râfi' ismiyle birlikte Allah'a nisbet edilir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçmeyen Hâfıd ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinde yer almaktadır (et-Tirmizî, Daavât, 82). Bilginler bu ismi, fiili sıfatlar içinde düşünürler.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

HÂFIZ-I KUR'AN

Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını ezberlemiş kimseye verilen unvan

"Hâfız" sözlükte koruyan, ezberleyen demektir. Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını ezberleyen kimseye hâfız denir.

Müslümanlar, Kur'ân-ı Kerîm'i muhafaza etmekle yükümlü kılınmışlardır. Onu korumanın en sağlam ve güvenilir yollarından birisi de onu ezberlemektir. Bu bakımdan Kur'ân'ı ezberlemek farz-ı kifâye olarak değerlendirilmiş, bu yolda çalışanlar takdir ve teşvik edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de, Kur'ân okuyanlardan övgüyle bahsedildiği gibi (bk. Âl-i İmrân 3/113; el-Enfâl 8/2; el-Fâtır 35/29-30), Hz. Peygamber'in de Kur'ân okumak ve ezberlemek üzerinde titizlikle durduğu, müslümanlar arasında Kur'ân'ı en çok bilenlere en fazla değer verdiği görülmektedir. Nitekim sevgili Peygamberimiz, okudukları Kur'ân'la amel eden hâfızları Allah ehli, Allah'ın seçkin kulları (bk. İbn Mâce, Mukaddime, 16; Müsned, III, 127) ve ümmetinin en şereflileri (bk. Münâvî, Feydu'l-Kadîr, I, 152; Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I, 143) diye anmış, onların meleklerle beraber olduklarını (bk. Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 244; Ebû Dâvud, Vitr, 14; et-Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 13), cennete gireceklerini ve aile fertlerinden on kişiye şefaat edeceklerini (bk. et-Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 13; İbn Mâce, Mukaddime, 17) müjdelemiştir.

Öte yandan, Hz. Peygamber, irşâd, imâmet ve yöneticilik görevi vereceği kimselerde Kur'ân'ı en çok bilme şartını aramakla bu konuya verdiği önemi, uygulamalarıyla da göstermiştir (bk. Buhârî, Ezan, 54; Müslim, Mesâcid, 289-291; Tecrid et-Tûrcemesi, VIII, 276).

Sahâbe hem bu teşvikler hem de

Kur'ân'a olan sevgi ve bağlılıklarından dolayı onu okuyup ezberlemeye büyük önem vermişlerdir. Nakledildiğine göre, geceleri evlerden, gündüzleri de Mescid-i Nebevî'den arı uğultusu gibi Kur'ân sesleri yükselirdi. Hatta bir defasında Peygamberimiz, birbirlerini şaşırtmasınlar diye ashâbından seslerini kısmalarını emretmişti (Ebû Dâvud, Salât, 315).

Kur'ân'ın ilk hâfızı Peygamberimizdir. Ashab arasında da çok sayıda hâfız yetişmiştir. Asr-ı saadetteki hafızlarla ilgili bazı rivâyetlerde az sayıda sahâbînin isminin yer alması, hafızların sayısının anılanlar kadar olup, başka hafız bulunmadığı anlamına gelmez. Bunlar, bu alanda uzman olanlara dikkat çekmek için ifade edilmiş olabilir. Öte yandan bir toplumdaki hafız sayısı da aynı kalmaz; her yıl, hatta her ay artarak değişir. Ayrıca bazı rivâyetler, sahabe arasında çok sayıda hafızın bulunduğunu da göstermektedir. Hicri 4. yılda meydana gelen Bi'ru Meûne vak'asında 70 kadar hafız sahâbînin; 12. yılda gerçekleşen Yemâme savaşında da en az 70 hafızın (bazı rivâyetlerde 500, 700 ve daha fazlasının) şehid düştüğü; yüz bin kişilik düşman ordusuna karşı savaşan on üç bin müslüman askerin arasında üç bin "kurrâ" bulunduğu ve savaşın, bunların gayretiyle kazanıldığı kaydedilmektedir (Kurtubî, Tefsir, I, 10; İbn Kesîr, Fedâilü'l-Kur'ân, 9; Askalânî, Fethu'l-Bârî, IX, 9). Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, Rasûlüllah zamanında ve daha sonra, Kur'ân-ı Kerîm, pek çok sahâbî tarafından ezberlenmiştir ki o devirde bunlara "kurrâ" denilirdi.

Ashap arasında hafız olanlardan bazılarının isimleri şöyledir: Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Muâz b. Cebel, Übeyy b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit, Ebu'd-Derdâ, Ebû Zeyd Ensârî, Ebû Mûsâ Eş'arî, Ubâde b. Sâmit, Abdullah b. Abbas, Huzeyfe, Talha, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Sâib, Abdullah b. Amr, Sa'd b. Ubeyd, Hâlid b. Zeyd, Ukbe b. Âmir, Amr b. Zeyd, Temîm b. Evs Dârî, Sa'd b. Nûmân, Sa'd b. Münzir, Mücemmi' b. Hârise, Füdâle b. Ubeyd, Mesleme b. Muhalled; kadınlardan: Âişe, Hafsa, Ümmü Seleme, Ümmü Varaka.

Kur'ân Öğretimi ve dolayısıyla hâfız yetiştirme işi, Peygamberimiz devrinde başlamıştır. Rasûlüllah, daha Mekke'de iken, ashaptan Erkam'ın evinde bizzat Kur'ân öğretimine başlamıştı. Ayrıca Hicretten iki yıl önce gerçekleşen birinci Akabe Biatından sonra Mus'ab b. Ümeyr'i, Evs ve Hazrec kabilelerinden müslüman olanlara Kur'ân öğretmek üzere Medine'ye göndermişti. Hicretten sonra da onun Mescidi (Mescid-i Nebevî), bir dâru'l-kurrâ gibi kullanılmıştı. Çünkü Suffe talebeleri esas itibariyle Kur'ân öğreniyorlardı. Bir süre sonra da yine Peygamberimiz tarafından Medine'nin çeşitli mahallelerinde Kur'ân mektepleri açılmıştır ki bunlardan birisi de, Mehremetü'bnü Nevfel'in evinde tesis edilen ve "Dâru'l-Kurrâ" adını taşıyan okuldur. Medine'deki bu faaliyetlerin yanında, diğer şehirlerde de aynı tür çalışmalarda bulunulmuştur. Mekke'de önce Muâz b. Cebel, daha sonra da Abdullah b. Abbas; Kûfe'de Abdullah b. Mes'ûd, Basra'da Ebû Mûsâ Eş'arî, Şam'da ise Ebu'd-Derdâ' Kur'ân öğretip hâfız yetiştirmişlerdir.

Dört Halife döneminde de bu faaliyetlere aralıksız devam edilmiştir. Nakledildiğine göre Hz. Ömer, çeşitli şehirlere maaşlı Kur'ân öğretmenleri tayin etmiştir. Bu

arada Übâde Humus'a, Ebu'd-Derdâ' Şam'a, Muâz da Filistin'e gönderilmiştir. Hz. Ömer'in, hâfızlık yapanlara bir süre maaş bağladığı da bilinmektedir. Hz. Osman devrinde ise, Medine'de Zeyd b. Sâbit, Mekke'de Abdullah b. Sâib, Şam'da Muğîre b. Ebî Şihâb, Kûfede Ebû Abdirrahmân Sülemî ve Basra'da Âmir b. Abdilkays Kur'ân öğretmeni olarak görevlendirilmişlerdir. Nakledildiğine göre sahabeden Ebû Mûsâ Eş'arî, bazı öğütlerde bulunmak üzere Basra'nın hâfızlarını çağırtınca, bu davete 300 civarında hâfız iştirak etmiştir (Müslim, Zekât, 119). Yine ashaptan Ebu'd-Derdâ da, sabah namazından sonra talebelerini okutmaya başlardı. Öğrencileri onar kişilik gruplara ayırır, her grubun başına bir öğretici tayin eder; kendisi de zaman zaman mihrapta oturarak, zaman zaman da gruplar arasında dolaşarak, çalışmaları takip eder, sorulan suallere cevap verirdi. O. öğrencilerinin sayısının bazen 1600 kişiye kadar ulaştığını bildirmiştir (İbnü'l-Cezerî, Ğâyetü'n-Nihâye, I, 606-607).

Bundan sonraki yıllarda ve nesiller boyunca, hâfızların sayısı giderek artmıştır. Kur'ân'ı ezberlemek ve onun kıraatlarını öğrenmek, müslümanlar için, çocuk yaşlarda başlayan zevkli ve mukaddes bir meşgûliyet olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'i çeşitli kıraatlara göre okumayı öğreten mektepler, değişik devirlerde farklı isimlerle anılmıştır. İlk dönemlerde "Dâru'l-Kurrâ", daha sonraki devirlerde "Dâru'l-Kur'ân" ve "Dâru'l-Huffâz" adını alan bu müesseselere, Osmanlılar zamanında da "Dâru'l-Kurrâ" denilmiştir. Bu dönemin ilk "Dâru'l-Kurrâ"sının, Bursa Ulu Camiinde, büyük kıraat alimi İbnü'l-Cezerî (833/1429)'nin, hocalığını yaptığı Yıldırım Bayezid Dâru'l-Kurrâsı olduğu nakledilir. Evliya Çelebi, İstanbul'daki Dâru'l-Kurrâları anlatırken, büyük camilerden her birinin yanında mutlaka bir Dâru'l-Kurrâ bulunduğunu bildirmektedir (Seyahatnâme, I, 219-220). Yine onun verdiği bilgiye göre, o devirde İstanbul'da dokuz bin hâfız mevcuttu ve bunlardan üç bini bayan hâfızdı. Bugün Türkiye'de bu görevi Kur'ân Kursları îfa etmektedir. Bunun yanında İmâm-Hatip Liselerinde ve İlahiyat Fakültelerinde, isteyen öğrencilere –ders harici– hâfızlık yaptırılmaktadır. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığının bazı Eğitim Merkezlerinde ve özel hocalar tarafından birçok kimseye kıraat okutulmakta, hâfızlık yaptırılmaktadır. 2005 yılı itibariyle Türkiye'de en az yüz bin hâfız bulunduğu ve bunların yüzde otuzunun bayan olduğu tahmin edilmektedir. Diğer İslâm ülkelerinde de bu öğretim aynı yoğunlukta sürdürülmektedir. Asr-ı saadetten günümüze kadar her devirde yüz binlerce hâfızın yetişmiş olması, müslümanların bu konuya ne kadar önem verdiklerinin açık bir göstergesidir.

¥ Abdurrahman Çetin

HAFÎZ

Allah'ın isimlerinden.

Allah Teâlâ'nın bu ismi, kendisinden hiçbir şey gizli kalmayan, kulların yaptıkları her şeyi gözetleyen, denetleyen ve kaydedip saklayan, gökleri ve yeri muhafaza eden, kendisine gönülden bağlı kullarını günahtan ve şeytanın tuzağından ve genelde tüm kullarını helâk olmaktan koruyan anlamlarını taşır. Kur'ân-ı Kerîm'de üç âyette geçen (Hûd 11/57; es-Sebe' 34/21; eş-Şûrâ 42/6) Hafîz ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinde de

yer almaktadır (et-Tirmizî, Daavât, 82). Koru–yan, saklayan ve gözeten demek olan Hâfız ismi de Kur'ân'da Allah'a nisbet edilmiştir (msl. Yusuf 12/64; el-Hicr 15/9). Hafîz ismi sübûtî sıfatlar gurubu içinde düşünülür.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Haham (bk. YAHUDİLİK)

HAK

A– Genel Olarak

Arapça bir kelime olan "hak", sözlükte, var olan, gerçekte bir varlığı bulunan şey anlamına gelir. Bu anlamından hareketle hak kelimesi geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. Meselâ, "bâtıl"ın zıddı anlamında olmak üzere "gerçek", kesin olarak varlığı bilinen şey, bir kişiye düşen hisse hak kelimesi ile ifade edilmektedir.

Hak kelimesinin İslâm hukukundaki terim anlamına gelince, fıkıhtaki bütün hak çeşitlerini içeren, genel ve soyut anlamda bir hak tarifinin klasik kaynaklarda kullanılmadığı görülür. Gerçi zaman zaman hak kavramına ilişkin bazı tarifler yapılmıştır. Ancak bunlar, ya bu kelimenin sözlük anlamına ya da özel bir hak tipine ağırlık veren yaklaşımlar olup, fıkhın bütününe şamil şekilde hak kavramının ele alındığına rastlanmaz. Bunun başta gelen sebebinin, İslâm hukukçularının konuları kazuistik (meseleci) metoda göre işlemeleri, dolayısıyla, soyut ve genel anlamda bir hak kavramından ziyade, öncelikle daha özel ve kapsamı dar olan hak tiplerinin (aynî hak, mülkiyet hakkı, irtifak hakkı vb.) tarif ve izahı ile ilgilenmeleri olduğu söylenebilir.

Çağdaş İslâm hukukçuları ise hukukun geneline şamil ve soyut bir şekilde hak kavramını tarife çalışmışlardır. Buna göre hak şu şekilde tarif edilebilir: Hak, hukuk düzenin tanıdığı, bir şey üzerinde tasarrufta bulunma ya da başkalarından bir edimde bulunmayı isteme hususunda sahibini yetkili kılan bir aidiyet bağıdır. Daha kısa bir tarif ise şöyledir: Hak, hukuk düzeni tarafından şahıslara tanınan menfaat ve yetkilerdir.

Hak kavramının niteliğinde şu üç unsurun bulunduğu söylenebilir: 1– Haklarda hak sahibi için bir menfaat bulunur 2– Haklar, sahibine belirli bir kudret ve yetki verir. 3– Haklar hukuk düzeni tarafından verilir. Bu son unsur hakkın sosyal fonksiyonunu gösterir. Haklar sahiplerince sadece kendi menfaatleri için değil, toplumun menfaati de gözönüne alınarak verilir. Bu unsur gereğince, haklar bizzat toplum zararına olarak kullanılamaz.

Sahipliği mecazen Allah'a izafe edilen dinî nitelikte birtakım hususlar dışarıda bırakıldığında, hukuk tekniği bakımından hakların sahibi şahıslardır. Her hakkın bir sahibi olduğundan sahipsiz bir hak yoktur. Şahıs haklardan faydalanmaya ehil olan varlıklara denir. Hakiki şahısların (gerçek kişilerin) yanısıra, hükmi şahıslar (tüzel kişiler) da hak sahibi olmaya ehildir.

B– Çeşitli Hak Tipleri ve Hakların Sınıflandırılması

Modern hukuklarda, hukukî olay ve ilişkilerin temelini oluşturan hak kavramı ile ilgili sınıflamalara özel önem verilmiş ve bu sınıflamalar hukuk sistematiğinin oluşturulmasında belirleyici rol üstlenmiştir. Meselâ, "aynî hak" ve "alacak hakkı" sınıflaması bütün medenî hukukun temel örgü-

sünü ve çatısını belirleyici bir ayırımdır. Ayrıca bu konular mücerret metot ile işlendiğinden, işe en tepedeki soyut kavramlardan başlanılması bu tür tasnifleri zarurî kılmıştır.

İslâm hukukunda ise, furû eserlerinin sistematiğine yansıyacak ölçüde açık ve nazarî olarak işlenmiş bir hak sınıflaması yoktur. Mevcut sınıflamalar, genel olmayıp sınırlı birtakım gayelerle yapılmış ve fıkıhta ele alınan hakkın sadece belirli bir sahayla alakalı olanını kendi içinde guruplandırmıştır. Bu yüzden ortada ilk bakışta bütün hukuk örgüsü içindeki yerinden kopuk gibi görünen hak ayırımları vardır. Bu durumun temel sebebi, yukarıda kısaca değinildiği gibi, klasik eserlerin konuları işleme metodunun kazuistik olmasıdır. Bu metod içerisinde, genel ve soyut kavramlardan çok, pratik ve somut olanlarla ilgilenilmiştir. Bu yüzden yapılan tasnifler de özel ve belirli konularla ilgilidir.

İslâm hukukunda işlenen başlıca hak ayırımları şunlardır:

1– Allah hakları– kul hakları ayırımı:

Özellikle fıkıh usulü eserlerinde geliştirilen ve işlenen bu taksimde haklar, sahibinin Allah ya da kullar olması kriterinden hareketle sınıflandırılmıştır. Kural olarak fıkıhtaki bütün hakları içermesi, yaygın ve köklü bir sınıflama olması yönüyle dikkate değer yönler taşıyan bu ayırım, aslında hak kavramını teknik anlamda ve mahiyeti açısından sınıflamaz; daha çok, fıkıhtaki hükümleri, bu hükümlerin kimi ilgilendirdiğine göre nevilere ayırma amacıyla geliştirilmiştir. Dolayısıyla bu ayırımda, sınıflandırılan aslında teknik anlamda haklar değil, fıkhî hükümlerdir. Buna göre hükümler üç guruba ayrılabilir: a) Allah hakkı olan hükümler b) Kul hakkı olan hükümler c) Müşterek hakları içeren hükümler

a) Allah hakkı olan hükümler:

Hakları kullara bahşeden Şarî' (Din vâzı'ı, Allah) olduğundan, hakların ilk sahibi de O'dur. Kullar haklarına Şâri'in bu hakkı tanıması yoluyla sahip olmuşlardır. Hukukî hayat açısından hakların sahibi şahıslar olduğundan, burada birtakım haklara "Allah hakkı" denilmesi mecâzi bir anlam içerir. Zira bu tür bazı hakların Allah'a izafe edilmesi, bütün bir toplumun menfaatini ilgilendiren ve toplum hayatının devamı için vazgeçilmez olan hükümlerle ilgili olmaları sebebiyledir. Buna göre, belirli fertlerin menfaatine bakılmaksızın, bütün toplumun menfaatini sağlamayı ve kamu düzenini korumayı hedefleyen hükümler, "hukukullah" (Allah hakları) olarak isimlendirilir.

Allah hakkı olan hükümlere kulların müdahalesi ve başka hakların bunlara tercih edilmesi sözkonusu olamaz. Bu sebeple, bu hükümlerin af, sulh vb. yolla ıskatı, kaldırılması ya da değiştirilmesi imkânı yoktur. Meselâ mahkeme önünde ispatlanmış bir hırsızlık suçunda, hüküm had cezasının uygulanmasıdır. Bu hüküm Allah hakkı olduğundan, mağdurun af veya davadan vazgeçme yönündeki beyanına dayanılarak ceza hükmü bertaraf edilemez.

Allah haklarına ilişkin hükümlerin diğer bir özelliği, bunlardan birinin ihlali halinde toplumdaki her şahsın ve onları temsilen devlet otoritesini elinde bulunduranların bu hakları koruma, savunma ve kovuşturma hakkına sahip oluşudur. Dolayısıyla

böyle durumlarda her şahıs, davacı olabileceği gibi, doğrudan şahitlikte de bulunabilir.

Hukukullah kapsamında sayılan hükümler özellikle Hanefîler tarafından sekiz guruba ayrılmıştır: 1– İbadetler, 2– Malî yükümlülük niteliği taşıyan ibadetler (fıtır sadakası gibi), 3– İbadet niteliği de taşıyan malî yükümlülükler (öşür gibi), 4– Kamu yararına konmuş malî yükümlülük hükümleri (harac gibi), 5– Tam ceza hükümleri (had cezaları gibi), 6– Eksik ceza hükümleri (katilin, öldürdüğü kimsenin mirasından mahrum olması gibi), 7– İbadet niteliği de taşıyan ceza hükümleri (keffâretler gibi), 8– İbadetlerin aksine insanların zimmetlerini ilgilendirmeyen, fakat Allah hakkı olarak sabit olmuş özel bazı hükümler (ganimetlerin beşte birindeki Allah hakkı gibi).

b) Kul hakkı olan hükümler.

Bunlar fertlerin şahsi ihtiyaçlarını gideren ya da menfaatlerini temin eden hükümlerdir. Daha çok özel hukukla alakalı, aynî haklar, alacak hakları ve ferdi hürriyetlerle ilgili hükümler bu guruba girer. Şahıslar, bu hükümlerin kendilerine verdiği haklardan hukukun genel prensipleri çerçevesinde, diledikleri gibi yararlanırlar. Allah haklarından farklı olarak, bu haklardan istifade edip etmemek hak sahibi şahısların takdirine kalmıştır. Şahıslar dilerse kul hakkı olan bu hükümleri değiştirebilirler. Meselâ kişi başkasındaki borcunu ondan alma hakkına sahip olduğu gibi, borçluyu ibra etme yolunu tercih edebilir (ayrıca bk. KUL HAKKI).

c) Müşterek hakları içeren hükümler.

Bütünüyle Allah hakkını ve bütünüyle kul hakkını ilgilendiren hükümlerden başka birtakım hükümler daha vardır ki, bunların sağladığı menfaat hem belirli fertlere hem de bütün topluma aittir. Bu hükümler, kendileriyle korunmak istenen bu iki tür menfaatten hangisinin daha ağır bastığına bakılarak ikiye ayrılmaktadır. Buna göre, ortaya kendisinde iki türlü hak birleşmekle beraber, Allah hakkının ya da kul hakkının galip olduğu hükümler çıkmaktadır. Sonuçta ise, Allah haklarının galip olduğu hükümler, sırf Allah hakkı, kul haklarının galip olduğu hükümler ise sırf kul hakkı olan hükümlerin özelliğini taşır.

Meselâ, namus ve iffete iftira cezası (kazif haddi) müşterek nitelikli bir haktır. Zira kazif namusa dokunan bir suç olup, bunun cezalandırılmasında iftiraya uğrayan tarafın özel menfaati vardır. Diğer taraftan kazif suçu namusa dokunan, itibar sarsan ve kirleten bir suç olduğundan dolayı Allah hakkını yani toplumun menfaatini de ilgilendirir. Bazı bilginlere göre, bu konuda Allah hakkı mağdurun hakkından daha üstün tutulur ve bu sebeple kazif haddi Allah hakkı olan hükümlerin özelliğini taşır.

Kul hakkının ağır bastığı müşterek hakların en yaygın misali de kasten adam öldürme fiiline karşılık kısas cezasının uygulanmasıdır. Bu hüküm bir yönden yaşama hakkının korunması, güvenliğin sağlanması ve suçların azaltılması yani kamu menfaati ile ilgili olup, bu açıdan Allah hakkı kapsamında kabul edilmektedir. Diğer taraftan ise maktulun velilerine has bir menfaati gerçekleştirmesi yani onların intikam duygusunu söndürerek manevî bir rahatlığa kavuşmalarını temin etmesi açısından kul hakkı kapsamında mütalaa edilmektedir. Sonuçta, öldürme fiili mağdurun şahsı ile sıkı sıkıya alakalı olduğu ve toplum düzeni ve güvenliğinden çok, onu etkilediğinden,

kısas cezası hükmünde kul hakkı galip sayılmıştır. Bu sebeple, maktulün velisi talep etmedikçe, katile kısas cezası uygulanmaz. Kazf cezasının aksine, burada maktulun velisi kısas hükmünün uygulanmasını isteme hakkından vazgeçebilir.

Yukarıda özetlenen Allah hakkı-kul hakkı ayırımı, hak kavramının niteliğini, kapsamını ve değişik çeşitlerini tanıtmaktan ziyade, fıkıhtaki hükümleri sınıflandırma gayesi taşımakta ve bu sınıflandırma esnasında hak kavramından istifade edilmektedir.

2– Milk-hukuk-ibaha ayırımı:

İslâm hukukçularının en çok kullandığı ve işlediği haklar, özellikle eşya üzerinde kurulu olan birtakım hak ve yetkilerdir. Eşya üzerindeki hakları diğerlerinden ayıran, aynî hak-alacak hakkı ayırımı gibi açık bir taksime fıkıhta rastlanmasa da, eşya üzerindeki yetkileri ifade eden kavramlar ve bunlara ait sınıflamalar, İslâm hukukçuları tarafından ihmal edilmemiş, bu konuda hukuk tekniği açısından dikkate değer ayırımlara gidilmiştir. Kısaca söylemek gerekirse, İslâm hukukçuları, şahıslara eşya (mallar) üzerinde tanınan yetkileri, bu yetkinin niteliği ve gücüne göre üç guruba ayırmışlardır. Bunların en güçlüsünü “milk” (aynî hak), en zayıfını “ibaha” ve ibahadan güçlü milkten zayıf yetkileri ise “hukuk” kavramı ile ifade etmişlerdir. Milk, bir şey üzerinde doğrudan doğruya hakimiyet sağlayan ve herkese karşı dermeyan edilebilen hakları (aynî hakları) ifade eden bir kavramdır. Bir başka anlatımla, milk kavramı, eşya ile şahıs arasındaki en güçlü hakimiyet bağının hukukî tasviri olup, mülkiyet hakkı, irtifak hakkı, sükna hakkı vb. çeşitleri içermektedir. Fıkıh bilginleri, bu hak türünü, eşyanın sırf maddî yapısını ifade eden “ayn”ı ya da aynından bağımsız düşünülebilen menfaatleri üzerinde kurulmasına göre şu dört guruba ayırmışlardır: 1– Bir eşyanın hem ayn hem de menfaati üzerinde kurulu milk (milku’l-ayn ve’l-menfaa): Burada eşyanın hem rakabesi (aynı) hem de menfaati milke konu olmakta ve eşya üzerinde oluşan yetki en geniş kapsamına ulaşmaktadır ki bu mülkiyet hakkıdır. 2– Bir eşyanın aynı üzerinde kurulan menfaatleri içermeyen milk (milku’l-ayn bilâ menfaa): Burada, hak sahibi eşyanın rakabe (kuru, çıplak) mülkiyetine sahip olduğu halde, bu eşyaya ait menfaatlerden başkası yararlanmaktadır. Sükna hakkı, irtifak hakkı vb. bir hakka konu olan bir mal üzerinde, asıl malikin hakkı böyledir. 3– Bir eşyanın sadece menfaatleri üzerinde düşünülen milk (milku’l-menfaa bilâ ayn). Sükna, irtifak vb. hak sahiplerinin yetkileri bu çeşit bir ayni haktır. 4– Bir eşyadan sadece sınırlı şekilde istifade yetkisi veren milk (milku’l-intifai’l-mücerret): Özellikle Hanefî hukukçuların dışındakilerce kullanılan bu kavram, iâre (iğreti sözleşmesi) gibi akitlerle elde edilen yetkiyi ifade eder.

İslâm hukukçuları, eşya üzerinde kurulan bütün yetki ve hakları milk kavramı ile ifade etmezler. Nitelik olarak milkten farklı ve daha zayıf yetkiler veren birtakım hakların daha var olduğu kabul edilmiştir. Beş guruba ayrılabilen bu haklar (“hukuk”) şunlardır. 1– Milk hakkı (“hakku’l-milk”) 2– Temellük hakkı (“hakku’t-temellük”). Bu iki kavram birbirine çok yakın anlamda olup, hak sahibi açısından mülkiyet hakkı ile sonuçlanacak birtakım durumları ifade etmektedir. Meselâ mudarebe şirketinde paydaşların oluşan kâr üzerinde paylaşım

öncesi hakkı, ganimet mallarının İslâm ülkesine taşınarak ihraz edilmesinden sonra fakat henüz taksim edilmeden önce bunlar üzerinde gaziler lehine oluşan hak, bu türün en yaygın örnekleridir. Burada belirli bir eşya üzerinde hak oluşmakta, fakat bu eşyanın henüz taksim edilmemiş olması gibi bazı sebepler mülkiyetin oluşmasını engellemektedir. 3– İntifa hakkı ("hakku'l-intifak"): Kanun hükmü ile zarureten kurulan bir mecra irtifakı gibi. 4– Tealluk hakkı ("hakku't-taalluk"): Mürtehinin rehin üzerindeki, rehin ve hapis hakkı gibi. 5– İhtisas hakkı ("hakku'l-ihtisâs"): Mülkiyete konu olmayan mallar üzerinde kurulu bir aidiyet yetkisi gibi.

Eşya üzerinde kurulu yetkilerin üçüncü kısmı "ibaha" kavramıyla ifade edilir. İbaha bir malı tüketmek ya da ondan yararlanmak hususunda nesne sahibinin verdiği bir yetki ve izindir. Meselâ bir kişinin arabasına binmesi, yemeğinden yemesi gibi hususlarda bir başkasına verdiği izin ile, devlete ait sayılan yol gibi mallar ve nehirlerdeki su gibi aslen mübah mallar üzerindeki yetkiler böyledir.

İslâm hukukçuları, milk, hukuk, ibaha şeklinde yaptıkları bu ayırımdan sonra, bunlardan milk ve hukuk tarzı yetkilere teknik anlamda "hak" denilebileceği halde, ibaha niteliğindeki yetkilerin ise, hak mahiyetinde olmadığını özellikle belirtmişlerdir.

3– Mücerret hak-müteekkit hak:

Klasik kaynaklarda görülen diğer bir hak taksimi de, mücerret (müfred) hak ve müteekkit (mütekarrır, müstekar) hak ayırımıdır. Bu ayırım, kapsamı açısından önceki iki sınıflamaya göre daha dar olduğu gibi, diğerlerinin aksine nazarî olarak da işlenmiş değildir. Bu yüzden, bu sınıflamanın kriteri, pratik bazı kullanımlardan hareketle ortaya konulabilir.

Mücerret-müteekkit hak taksimi, hakları daha başlangıçta iki guruba ayırma amacında olan sabit bir özellikle olmayıp, değişken ve farklı kullanımlara sahip bir sınıflamadır. Bu sınıflamanın kriteri, bir eşya ya da şahıs üzerinde kurulan hakkın kuvvet derecesidir. Bu da, sözkonusu hakkın mirasla intikale elverişli olup olmaması, itlâf edildiğinde tazminin gerekip gerekmemesi gibi pratik ölçülerle belirlenmektedir. Buna göre mirasla intikal eden rehin hakkı ayıp sebebiyle malı reddetme hakkı (hıyaru'l-ayb), bütün aynî haklar müteekkit birer haktır. Bunun aksine şuf'a hakkı, şartlı satım akdinde akdi bozma hakkı (hıyaru's-şart) mücerret birer hak olup, mirasla intikal edemeyecek kadar zayıftır.

Bu hak ayırımı bazan birtakım hakların doğuşundan mülkiyet hakkı ile sonuçlanıncaya kadar geçirdiği aşamaları ifade için de kullanılır. Bunun en iyi örneği, şuf'a hakkı ve ganimet malları üzerindeki haktır. Buna göre, şuf'a başlangıçta mücerret bir haktır. Şuf'a konusu malın satılması ve hak sahibinin bu malı almak istediğine dair talepte bulunmasıyla hak müteekkit hale gelir. Dava sonucunda hak sahibinin şuf'a konusu malı ele geçirmesi ile bu hak mülkiyet ile sonuçlanır. Yine, savaş sonrası elde edilen ganimet malı üzerinde gazilerin o andaki hakkı mücerret bir haktır. Bu, ganimetlerin İslâm ülkesine getirilerek ihrazı sonucunda müteekkit bir hak haline gelir ve taksim ile de mülkiyet hakkına dönüşür.

Bunun dışında mücerret hak kavramının farklı bir kullanımı daha vardır ki burada

haklar sınırlı bir gaye ile mücerret olan ve olmayan haklar diye ikiye ayrılır. Buna göre mücerret hak bir eşyanın mülkiyetini elde bulundurmadan sadece bazı menfaatler ya da bu eşyaya bağlı birtakım önceliklerle ilgili haklardır. Meselâ bir geçit ya da mecra irtifakında eğer irtifak sahibi başkasının arazisindeki geçite ya da mecra tesisine sahip olmayıp, yalnızca bir geçme veya su akıtma hakkına sahipse bu tür irtifak hakkına –aynî bir hak olmasına rağmen– mücerret hak denilmektedir. Şuf'a hakkı da bu sebeple mücerret bir haktır. Buradaki kullanımıyla bu tür irtifaklara ya da şuf'a hakkına mücerret hak denmesi Hanefîler'e özgü bir niteleme olup, temelde hakların ıskatı ile ilgili geliştirilen bir kavramdır. Buna göre, mücerret haklar, mücerret olmayanların aksine (mülkiyet vb.) sahibinin bu haktan feragati (ıskat) ile düşerek ortadan kalkarlar.

Klasik kaynaklarda işlenen başlıca hak ayırımları bunlardır. Bunların dışında, çağdaş bazı yazarlarca yeni sınıflamalar yapılmış olsa da, bunlar fazla işlenmiş değildir.

C– Hakların Kullanılmasına Getirilen Kısıtlamalar ve Hakların Korunması

Hak, hukuk tarafından korunan menfaat olduğu için, bu menfaatleri elde etmek, hakların sahibine verdiği yetkileri kullanmakla mümkün olacaktır. Hakların kullanılarak menfaatlerin elde edilmesi noktasında, hakların sınırlarının belirlenmesi gereği kendini gösterir. Zira bir hak, ancak sınırları dahilinde kullanıldığı taktirde himaye edilir; sınırı aşılarak kötüye kullanıldığında ise korunmaz.

İslâm hukukunda hakların kullanılmasına getirilen kısıtlamalar, daha çok mülkiyet hakkı örneği üzerinde temellendirilmiş ve bu konuda iki farklı teori ortaya atılmıştır. Bunların ilki, ilk dönem Hanefî fakihleri ile İmâm Şâfiî'ye aittir. Bu görüşe göre, hak mutlak karakterdedir. Diğer bir kimsenin hakkını zedelemediği ya da zaruret hali sözkonusu olmadığında bir hakkın kullanımı –hukuken meşru sınırlar içinde kalındığı sürece– başka bir gerekçeyle kısıtlanamaz. Malik, kendi hakkını kullanarak mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Bu kullanımdan, meselâ, yan komşusu zarar görse bile, bu komşunun malikin mülkü üzerinde hiçbir hakkı olmadığı için, hak sahibinin tasarrufu hukuken engellenemez. Mülkiyet hakkının kısıtlanmasına, normalde ancak, başkasının mevcut bir hakkının zedelenmesi sebebiyle gidilebilir.

Diğer bir görüş ise, özellikle hicri VII. asırdan sonraki Hanefî bilginler ile Mâlikî ve Hanbelîler'e aittir. Mefsedetin ortadan kaldırılmasının bazı menfaatlerin elde edilmesinden üstün olduğu ve gerek zarar vermenin gerekse zarara zarar ile mukabelede bulunmanın câiz olmadığı ilkelerinden hareket eden bu görüşe göre, bir hakkın kullanılması aşırı bir zarar (zarar-ı fâhiş) doğuruyorsa, bu hakkın bu şekilde kullanılması engellenir. Bu guruba dahil hukukçular ise, hakkın kullanılmasında, ortaya çıkacak zarar unsurundan çok, hak sahibinin niyetini esas almış ve başkalarına zarar vermeyi gaye edinen kişilerin haklarını bu yolla kullanamayacağı, başka bir deyişle hukuk tarafından korunma– yacağı görüşündedirler. İslâm hukukunda daha fazla kabul gören bu görüşten hareketle, hakların kullanılmasına getirilen kısıtlamalar konusunda şu sonuca varılabilir: Fertlere

tanınan menfaatlerin elde edilmesi için hakların kullanılması, İslâm hukukunun temel esasları, genel hükümleri ve gayeleriyle çatışır sonuçlar doğurmamalıdır. Aksi taktirde, bu şekilde bir kullanım, hakkın kötüye kullanılması olarak nitelendirilmeye müsait olduğundan, hukuk düzeni tarafından bir kısıtlamaya gidilir.

Şahısların, birbirlerinin hak ve hürriyetlerine saygı göstermesi ve ihlale yeltenmemesi toplum için arzulanan bir durum olmakla birlikte, hak sahiplerinin haklarının çiğnenmesi ve borçluların borçlarını ifa etmemesi gibi hususlar hukukî hayatta her an sözkonusu olabilmektedir. Böyle durumlarda hakkını elde edemeyen, ya da hakkı kullanırken başkalarının itiraz veya müdahalesiyle karşılaşan kişinin bu hakkı korunmalıdır. İslâm hukukunda –modern hukuklardaki gibi– kişilerin haklarının korunması devletin görevlerinden biridir. Hakkın korunması kural olarak, bir hakkın ihlâl edildiğinden devletin yargı güçlerinin haberdar edilmesi ve hakkın korunmasının talep edilmesi (talep ve dava) yoluyla olur. Kişilerin doğrudan doğruya güç kullanarak haklarına kavuşmasına (ihkak-ı hak) ise kural olarak izin verilmeyip ancak istisnai bazı hallerde müsaade edilebilir.

¥ Hasan Hacak

HAKEM

Allah'ın isimlerinden.

Allah Teâlâ'nın bu ismi, O'nun hüküm verme yetkisi kendisine ait olan, hükmü elinde tutan, hükmeden, iyiyi kötüden ayırdeden, adaletle hüküm veren, hükmünü kimsenin bozamayacağı varlık olduğunu belirtir. Kur'ân'da bir âyette geçer. Bu âyette meâlen şöyle buyurulur: "Allah size kitabı açık açık indirmişken, O'ndan başka bir hakem mi isteyeyim?" (el-En'âm 6/114). Aynı kökten türetilmiş Hâkim ismi Kur'ân'da pek çok âyette geçmektedir. Ayrıca Allah Teâlâ'nın hâkimlerin hâkimi ve hâkimlerin en hayırlısı olduğu bildirilmektedir (msl. el-A'râf 7/87; Hûd 11/45, 109; Yusuf 12/80; et-Tîn 95/8). Ayrıca pek çok âyette fiil kalıbıyla Allah'ın hâkim olduğu vurgulanmaktadır. Hakem ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinde de yer almaktadır (et-Tirmizî, Daâvat, 82). Hakem ismi, hüküm verme yetkisi kendisine ait olan anlamına alınırsa sübûtî sıfat, adaletle hüküm veren anlamına alınırsa fiili sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Hakikat (bk. LAFIZ, TARİKAT)

HAKÎM

Allah'ın isimlerinden.

Hakîm, en iyi bilen, hak ve doğru olandan başkasını yapmayan, adalet sahibi, düzenli ve hikmetli iş yapan, fiilleri isabetli, sanatı sağlam, takdiri ve yönetimi güzel olan anlamlarına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de doksandan fazla yerde zikredilen Hakîm ismi, en çok Azîz, daha sonra da Alîm ismiyle birlikte geçmektedir. Esmâ-i hüsnâ hadisinde de anılan (et-Tirmizî, Daavât, 82) Hakîm ismi, adaletli davranan ve adil anlamındaki Adl ismiyle de yakın anlamlıdır. Hakîm ismi, Yüce Allah'ın sübûtî sıfatları içinde düşünülür.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

HÂKİM

Fıkıh usulü eserlerinin birçoğunda hüküm ile ilgili bahisler içinde “el-hâkim” başlığına da yer verilir. “el-Hâkim” sözlükte hüküm koyan demektir. Bu başlık altında hüküm koyma yetkisi konusu ele alındığı için bu isimle anılmıştır.

İslâm hukukunda hüküm koyma yetkisinin Yüce Allah’a ait olduğu hususunda –Mutezile’ye mensup olanları da dahil olmak üzere– İslâm bilginleri fikirbirliği içindedirler.

Usul bilginlerince bu başlık altında etraflıca incelenen asıl konu, kendisine ilâhî çağrı ulaşmamış kişilerin ahirette sevap veya cezayı hakettirecek iyi veya kötü davranışları bilmekle yükümlü olup olmadığı; hakkında şer’î bir bildirim olmayan hususlarda, aklın, davranışların belirtilen manada iyi veya kötü olduğunu bilip bilemeyeceği ve böyle bir bilginin bağlayıcılık özelliğine sahip olup olmadığı hususlarıdır.

Esas menşei kelâm ilmi olan bu konu etrafındaki görüşler şöyle özetlenebilir: Mutezile ve Mâturîdîler’e göre, ilâhî bir bildirim olmasa da akıl, ahirette medih ve sevabı yahut zem ve ikabı haketme anlamında olmak üzere davranışların iyi veya kötü olduğunu bilebilir, Eş’arîler’e göre bilemez. Mutezile’ye göre kişi bu bilgi doğrultusunda davranmakla yükümlü olur, Mâturîdîler’e göre ise yükümlü olmaz. Buna göre Mâturîdîler’in hükmün bilinmesinde aklın rolü açışından Mutezile gibi, bu bilgiye bağlayıcı tarzda hüküm bina edilip edilemeyeceği açışından Eş’arîler gibi düşündüğü söylenebilir (Konunun ayrıntıları için bk. HÜSÜN-KUBUH).

Fıkıh bakımından bu tartışmaların pratik sonucu fetret ehli (bir peygamberin vefatı ile başka peygamberin yollanması arasındaki sürede yaşayan insanlar) gibi kendilerine ilâhî çağrı ulaşmamış kişilerin Mutezile’ye göre tâat nevinden fiillerine karşılık ecir, kötü davranışlarından ötürü de ceza görecekleri, Ehl-i sünnet’e göre bu kimseler için ecir veya cezanın sözkonusu olmayışıdır. (Ancak İmâm Maturîdî gibi Ehl-i sünnet bilginleri, kendisine ilâhî çağrı ulaşmamış kişilerin de evrendeki deliller yardımıyla Allah’ın varlığını ve birliğini bilip iman etmekle yükümlü olduğuna hükmetmişlerdir).

Bu konudaki görüşlerin fıkıh usulü açısından önemli olan sonucu ise, aklın belirtilen anlamda iyi ve kötüyü idrak edebileceğini kabul eden bilginlerin re’y içtihadına daha geniş bir alan ayırmaları ve bu yöndeki içtihat metodlarına ağırlık vermeleri, aksi görüşte olanların ise re’y içtihatının sınırını daha dar tutmalarıdır.

İslâm hukuk literatüründe hâkim kelimesi, siyasi otoriteyi elinde bulunduran kişi ve devlet başkanı anlamında; aynı şekilde, kişiler arasındaki hukukî uyuşmazlıkları çözüme bağlayan yargıç anlamında da kullanılır (ayrıca bk. HİLAFET, HİSBE, KADI).

¥ İbrahim Kâfi Dönmez

HAKK

Allah’ın isimlerinden.

Yüce Allah’ın bu ismi, inkârı mümkün olmayan, gerçekten var olan, varlığı ve ilâhlığı kesin, mutlak adil, hakkı ortaya koyan ve ayakta tutan, vaadinde doğru, her gerçek kendinden alınan, zatının gereği olarak var olan, gibi anlamlara gelir.

Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli âyetlerde geçen Hak ismi (msl. el-Kehf 18/44; Tâhâ 20/114) esmâ-i hüsnâ hadisi ile (et-Tirmizî, Daavât, 82), Hz. Peygamber'in "Allahım... Sensin Hak, vaadin de hak, sözün de hak, sana kavuşmak da hak..." diye devam eden bir duasında yer almıştır (bk. Buhârî, Daavât, 9; Müslim, Müsâfirîn, 26; Nesâî, Kıyâmu'l-leyl, 9). Hak ismi zatî sıfatlar gurubu içinde düşünülür.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Hakka'l-Yakîn (bk. YAKÎN)

HÂKKA SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 69. sûresi

Adını, ilk âyetlerinde geçen ve "gerçekleşecek olan kıyâmet" anlamında yorumlanan "hâkka" kelimesinden almıştır. Mekke devrinde indirilmiştir. 52 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları kapalı te, lâm, mim, nun ve he harfleridir.

Bu sûrede, geçmiş toplumlardan inkârcı olanların başlarına gelenler hatırlatılarak, kıyâmetin mutlaka gerçekleşeceği, insanların hesaba çekilecekleri, iyilerin cennetlere, kötülerin de cehenneme konulacakları bildirilmekte ve o gün gelmeden önce, Yüce Allah'ın kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm'e inanılması buyurulmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Allah'ı ve kıyâmet gününü inkâr edenler, O'nun Elçisine karşı çıkanlar mutlaka cezalandırılacaklardır. Nitekim geçmişte Âd, Semûd ve Firavun toplumları ve niceleri, daha dünyada iken cezalandırılmışlardır (âyet: 1-12).

* Kıyâmet kopup, kâinat darmadağın olunca, insanlar Yüce Allah'ın huzurunda toplanacak, hesapları görülecektir. Kitabı sağından verilen müminler mutluluk içinde nimet dolu cennetlere konulacaklar; buna karşılık, kitabı solundan verilen inkârcı cimri kişiler ise, faydasız bir pişmanlık içinde, malının ve sahip olduğu diğer imkânlarının kendisine yarar sağlamadığını itiraf edecekler ve cehenneme atılacaklardır (13-37).

* Öyleyse, o dehşetli gün gelmeden önce, Yüce Allah'ın indirdiği ve içinde hiçbir insan sözü bulunmayan Kur'ân'a inanılmalıdır. Ki bu Kur'ân, müttakîler için bir öğüt, kâfirler için bir hasrettir (hüsran vesilesi; Kur'ân'ı yalanladıkları için âhirette pişmanlık sebebidir) (38-52).

¥ Abdurrahman Çetin

HÂ-MÎM SÛRELERİ

Kur'ân-ı Kerîm'in "Hâ mîm" ile başlayan Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Dühân, Câsiye ve Ahkâf sûrelerine "Hâ mîm sûreleri" denir ki, bunlar peş peşe gelen yedi sûredir.

¥ Heyet

HAKSIZ FİİL

İslâm'ın bireysel ve sosyal hayatla ilgili olarak koyduğu ilkelerin ve aldığı önlemlerin bir amacı da insanların huzur, güven ve barış ortamında, birbirinden ve yarınından emin olarak yaşamasını sağlamaktır. Bu sebeple hukuk dilinde "haksız fiil" olarak adlandırılan ve bir başkasının şahsına veya malına haksız olarak zarar veren fiillerin belli bir hukukî ve cezaî yaptırımla karşılık görmesi, haksız olarak zarara uğrayan

kimsenin bu zararının da giderilmesi İslâm'ın öngördüğü kamu düzeninin de bir parçasını teşkil eder. Şahsa karşı işlenen haksız fiiller daha çok cezaî sorumluluğu doğurmakla birlikte belli durumlarda mağdura maddi tazminatın ödendiği de olur (bk. CEZA, DİYET). Mala yönelik haksız fiiller ise hırsızlık, gasp ve itlâf şeklinde üç ayrı başlıkta ele alınabilir. Hırsızlık, aynı zamanda haddi gerektiren suçlardan biri olduğu için İslâm ceza hukukunun (ukûbât) konusuna girer (bk. HAD, HIRSIZLIK). Gasp ve itlâf ise İslâm borçlar hukukunun (dar anlamıyla "muâmelât"'ın) ana konuları arasında yer alır.

Kişinin diğer temel hakları gibi mülkiyet hakkı da İslâm dininin ve hukukun himayesi altına alınmıştır. Kaynaklarda bir şahsın malına karşı yapılan haksız saldırı ve zararın, kul hakkı ihlâli olduğu için, tazmin edilip mağdurunun rızası alınmadığı sürece manevî bir sorumluluğu doğuracağı bildirilir. Bu sebeple de ahirette, en küçük haksızlıklardan bile hesaba çekileceğine inanan müslüman dünyada kimsenin canına ve malına zarar vermemeye, şayet vermişse, bunu en güzel şekilde telafi etmeye azamî özen gösterir. Ancak manevî mesuliyet telakkisi ve uhrevî ceza inancı, tüm haksız fiilleri ortadan kaldırmayacağı için, İslâm'ın ana kaynaklarında başkasına verilen haksız zararın önlenmesi ve tazmin edilmesi için gerekli hukukî ilkeler de konmuş, İslâm hukukunda da bunu sağlamaya yönelik bir dizi hukukî düzenleme ve ayrıntıya yer verilmiştir. Örneğin bir başkasının malına haksız olarak el koyma demek olan gasp uhrevî ve dinî yönden büyük bir günah sayıldığı gibi, gasbeden kimsenin gasbettiği malı iade etmesi veya mala verdiği fiili ve muhtemel zararı hangi ölçü ve esaslar dahilinde tazmin edeceği konusu da ayrıntılı şekilde İslâm hukuk doktrininde belirlenmeye çalışılmıştır (bk. GASP).

Haksız fiilin ikinci türü olan itlâfın, başlangıçta daha dar anlamda kullanılırken, zamanla hırsızlık ve gasp dışında, mala yönelik bütün haksız fiil türlerini içine alan bir genişlik kazandığı görülür. Bu sebeple kişinin doğrudan veya dolaylı bir fiiliyle bir mala zarar vermesi de, hayvan ve eşyasının zarar vermesi de itlâf terimiyle ifade edilmiştir. Buna göre itlâf, başkasının malına haksız olarak ve tazmin sorumluluğu doğuracak şekilde zarar verme olarak tanımlanabilir. Bir fiil araya başka bir fiil girmeden doğrudan zararı doğuruyorsa, bu durumda doğrudan (mübaşereten) itlâf sözkonusudur. Mecelle bunu "bir şeyi bizzat telef etme" olarak açıklar (md. 887). Bir şeyi yakmak, yırtmak, ateş edip öldürmek böyledir. Fiil zarara doğrudan yol açmadığı halde ona zemin hazırlar ve zarar da araya başka bir fiilin girmesi sonucu meydana gelirse, buna da dolaylı (tesebbüben) itlâf denilir (Mecelle, md. 888). Eşyanın ve hayvanların verdiği zararlarla başkalarının haksız fiilinden doğan zararlar da İslâm hukukunda dolaylı itlâf kavramı ve sorumluluğu çerçevesinde ele alınır. Bu ayırımın en önemli bir sonucu, doğrudan itlâfta sorumluluğun meydana gelmesi için failin kusuru şart olmadığı halde, dolaylı itlâfta şart görülmesidir (Mecelle, md. 92, 93). Diğer bir ifadeyle birincide sebep, ikincide ise kusur sorumluluğu ilkesi hakimdir.

Hukukî anlamda haksız fiil olarak nitelendirilebilen bir itlâftan söz edebilmek için fiilin işlenmiş olması, hukuka aykırı olması, zararın meydana gelmesi, fiille zarar ara-

sında illiyet bağının bulunması, dolaylı itlâfta ayrıca kusurun bulunması gibi şartlar aranır. Fiilin maddi ve müsbet bir fiil olması, zararın da maddi ve fiili bir zarar olması genel kural ise de belli durumlarda bu şartların aranmadığı da olur. Özellikle, kişilere verilen manevi zararların da haksız fiil kapsamında düşünülüp manevî tazminatı gerektireceğinin kabulü, İslâm hukukunun genel ilke ve amaçlarına uygun düşer. Hukuk doktrininde hukuka aykırılık genelde "teaddî" terimiyle ifade edilir. Mal sahibinin veya yetkili makamın izninin, zaruret veya meşru müdafa halinin bulunması, bir hakkın kullanımının sözkonusu olması durumlarında hukuka aykırılığın ve tazmin yükümlülüğünün ne ölçüde ortadan kalkacağı doktrinde tartışmalıdır. Benzeri bir tartışma da mücbir sebep, zarar görenin veya üçüncü şahsın kusuru gibi haksız fiille zarar arasındaki illiyet bağını kısmen veya tamamen zayıflatan durumlarda gündeme gelir. Doğrudan itlâf halinde failin kusurlu olmasa da sorumlu tutulması, hem fiille zarar arasındaki yakın bağa, hem de zarar gören mağdurun haklarını korumaya öncelik verme fikrine dayanır. Bu itibarla, gayrı mümeyyiz küçük ve akıl hastası gibi edâ (fiil) ehliyeti bulunmayanlar da doğrudan itlâfa yol açan fiilleri sebebiyle tazmin sorumluluğu taşırlar. Fiille zarar arasındaki bağ, dolaylı itlâfta daha zayıf olduğu için failin kusurlu olması şartı aranarak zarar verenin haklarıyla mağdurun hakları arasında makul bir denge kurulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda kusur, kasdın yanısıra ihmal ve tedbirsizliği de içine alır. Dolaylı itlâfta kusur şartı arandığından bazı görüş farklılıkları bulunmakla birlikte failin de kendisine kusur isnadının mümkün olacağı bir konumda olması, en azından temyiz gücüne sahip bulunması gerekir.

¥ Ali Bardakoğlu

Haksız İktisap (bk. BORÇ)
Halife (bk. HİLÂFET)

HÂLIK

Allah'ın isimlerinden.

Cenab-ı Allah'ın bu ismi, takdir edip yaratan, varlıklara şekil veren anlamına gelir. Bâri' ve Musavvir isimleriyle yakın anlamlıdır. Hâlık, yaratmayı bir hikmete göre planlayan, Bâri' takdire uygun biçimde varlık âlemine çıkaran, Musavvir de varettikten sonra şekillendiren demektir. Bir âyette Hâlık, Bâri' ve Musavvir isimlerinin peşpeşe zikredilmesi (el-Haşr 59/24) yaratmadaki düzeni ve derecelendirmeyi gösterir. Sürekli ve mükemmel şekilde yaratan anlamındaki Hallâk ismi de Hâlık ismi ile eş anlamlı olup aynı kökten türemiştir. Hallâk ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de Alîm ismi ile birlikte ve iki yerde geçerken (el-Hicr 15/86; Yâsin 36/81), Hâlık ismi sekiz yerde geçer. Ayrıca fiil ve masdar kalıbıyla Allah'ın yaratıcı olduğunu bildiren pek çok âyet bulunmaktadır. Sübûtî sıfatlardan olan Hâlık ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinde de yer almıştır (et-Tirmizî, Daavât, 82).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

HALÎLULLAH

Kur'ân-ı Kerîm'deki bir nitelendirmeye dayanılarak Hz. İbrahim için kullanılan bir terim.

Arapçada halîl kelimesi, dost, sırdaş anlamınadır. Cenab-ı Hak, hak dini tebliğ

etmek üzere Hz. İbrahim'i seçmiş, onu diğer insanlardan üstün kılmış, onu imtihan etmiştir. İmtihanı başarıyla veren Hz. İbrahim, bizzat Allah tarafından insanlara önder kılınmıştır. "Rabbi bir zaman İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamış, o da onları tamamlayınca: Ben seni insanlara önder yapacağım demişti" (el-Bakara 2/124). Hz. İbrahim, Allah uğrunda ateşe atılmaktan, oğlunu kurban etmekten, malını misafirlere feda etmekten çekinmemiştir. Bu sebeple Allah meâlen "Hangi insan, din yönünden, iyilik edici olarak yüzünü Allah'a teslim edip dosdoğru İbrahim dinine tabi olandan daha güzel olabilir? Allah İbrahim'i dost (halîl) edinmişti" (en-Nisâ 4/125) buyurarak, Hz. İbrahim'in Halîlullah olduğunu beyan etmiştir.

¥ Ömer Faruk Harman

HALÎM

Allah'ın isimlerinden.

Cenab-ı Allah'ın bu ismi, çok sabırlı, isyan etmelerine rağmen kullarını cezalandırmakta aceleci olmayan, gazap etmeyen, güç ve kudreti bulunmasına rağmen affeden, kullara suçtan vazgeçme imkânı vererek yumuşak davranan, hilim sahibi varlık anlamlarını ifade eder. Kur'ân-ı Kerîm'de on üç yerde geçen Halîm ismi, daha çok Ğafûr ve Alîm ismiyle birlikte zikredilmiştir. Halîm ismi esmâ-i hüsnâ hadisinin yanısıra (et-Tirmizî, Daavât, 82) diğer bazı hadislerde de geçmektedir (bk. Buhârî, Daavât, 27; Müslim, Zikr, 83; Ebû Dâvud, Edeb, 130). Bu isim hilim sahibi anlamıyla sübûtî, diğer anlamlarıyla fiili sıfatlar gurubunda yer alır.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

HALK

Sözlükte eskimek, ölçüp biçmek, takdir etmek, düzeltmek, örneksiz ve benzersiz yaratmak, bir şeyden bir başka şey meydana getirmek anlamına gelen halk, yüce Allah'ın varlıkları planlayıp yoktan yaratması şeklinde tanımlanır. Bu tanıma göre halk, tekvin ve ibda ile yakın anlamlıdır (bk. TEKVİN). Halk, yaratıklar ve varlıklar anlamına da gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de takdir etmek (el-Mü'minûn 23/4), yalan uydurmak (eş-Şu'arâ 26/137; el-Ankebût 29/17), bir şeyden başka bir şey var etmek (el-En'âm 6/2; el-Hicr 15/26; en-Nahl 16/4; en-Nûr 24/45; el-Furkân 25/54) ve yaratmak anlamına gelen halk, genellikle fiil kalıbıyla kullanılmış, öznesi Allah olan durumlarda daha önce herhangi bir örneği olmadan ve yoktan yaratmak anlamını ifade etmiştir. Ayrıca aynı kökten türemiş olan Hâlık (el-Haşr 59/24) ve Hallâk (el-Hicr 15/86; Yâsîn 36/81) Allah'ın ismi olarak âyetlerde yer almıştır. Hâlik, örneksiz ve benzersiz eşyayı yoktan yaratan, Hallâk da yaratmayı tekrar eden demektir (bk.HÂLIK).

İslâm bilginleri halk, ibda ve tekvinin eş veya yakın anlamlı kelimeler olduğunu ifade ettikten sonra aralarındaki ince farkı şöyle tesbit etmişlerdir: Halk varlıkları önceki bir örneği olmadan en güzel tarzda takdir etmek ve planlamak, ibda, eşyayı örneksiz ve benzersiz yaratmak, tekvin de yokluktan varlığa çıkarmak, yoktan yaratmaktır.

İslâm akaidine göre Allah, evrenin, yani organik ve inorganik bütün varlıkların yaratıcısıdır ve O'ndan başka hiçbir yaratıcı yoktur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmuştur: "Allah her şeyin yaratıcısı-

dır" (ez-Zümer 39/62). İnsanları yaratan Allah Teâlâ olduğu gibi, onların fiillerini yaratan da O'dur (bk.FİİL, İRADE).

Kur'ân'da evrenin ve özellikle insanın yaratılışı ile ilgili bilgiler verilmekte, insanın yaratılış konusu üzerinde düşünerek yaratanını tanıması için ufuklar açılmaktadır. Kur'ân, insanın topraktan (bk. el-En'âm 6/2), çamurdan (bk. el-Hicr 15/15), meniden ve pıhtılaşmış kandan (bk. en-Nahl 16/4; el-Mü'minûn 23/12-15) yaratıldığını, Cenab-ı Hakk'ın gökleri ve yeri yaratmadan önce arş ve suyu vücuda getirdiğini (bk. Hûd 11/7), yer ve gökler başlangıçta bitişikken sonradan ayrıldığını ve bütün canlıların sudan meydana getirildiğini (bk. el-Enbiyâ 21/30), göklerin duman halinde iken iki gün içinde yedi gök olarak düzenlendiğini (bk.Fussılet 41/11-12) haber vermektedir. Kur'ân'a göre yaratılış "ol" emriyle başlamış olup (el-Bakara 2/117; Yâsîn 36/82), Allah'ın yaratıcı gücü her an faaliyettedir.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

HALKU'L-KUR'AN

İlâhî kelâmın, dolayısıyla Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu savunanlarla bu görüşü benimsemeyenler arasında cereyan eden fikrî münakaşaları ifade eden bir kelâm terimi.

Allah'a iman esası, sahih nassların Allah Teâlâ'ya nisbet ettiği bütün isim ve sıfatlara tam bir teslimiyetle inanmayı gerektirir. İslâm düşünce tarihi boyunca, Allah'a ait isim ve niteliklerin yorumlanması, onların İlâhî zât ile münasebetinin tespiti gibi tefekkür ve yoruma dayalı konularda farklı anlayışlar doğmuş ve bazı fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Sıfâtullah konusundaki farklı ana görüşlerden birincisine göre, beşeriyete Allah'ın fiilen var olduğunu O'nun insan ve kâinat ile sürekli münasebet halinde bulunduğunu anlatabilmek için, Allah'ın insan anlayışına uygun bazı sıfatlarla nitelenmesi gerekmektedir. Bu ise ulûhiyetle bağdaşmayacak bazı kavramların (tenzîhât) O'nun zâtından uzaklaştırılması; kemâl ifade eden bazı kavramların (sübûtî sıfatlar) da O'na nisbet edilmesiyle gerçekleşir. Yüce Allah kendisine nisbet edilen bu sıfatları sonradan kazanmış olamayacağına göre prensip olarak O'na nisbet edilecek her sıfatın, zâtı gibi kadîm olması gerekir. Aksi takdirde, Allah hakkında, tam yetkinlik ifade eden bu niteliklere sahip olmadan önce onlardan yoksun bulunduğu tarzında bir eksiklikten ya da bazı yetkinliklere sonradan kavuşma dolayısıyla değişikliğe maruz kalma durumundan sözedilmiş olur.

Allah'ın sıfatları konusundaki ikinci ana görüş ise, tevhid inancının zedelenmemesi, kadîmlerin çoğalmaması için zât-ı ilâhîye herhangi bir kavram nisbet etmeksizin sadece olumsuz kavramlardan onu tenzih etmeyi yeterli bulmaktadır.

Literatüre "halku'l-kur'an meselesi" olarak geçen kelâm sıfatı etrafındaki fikri münakaşalar, esasen Allah'ın kelâm sıfatının kadîm (ezelî) veya hâdis (sonradan yaratılmış) olup olmadığı, Kur'ân'ın da mahlûk veya gayri mahlûk kabul edilip edilmeyeceği soruları etrafında cereyan eden akademik nitelikte tartışmalar olmakla birlikte, dönemin siyasî iktidarlarının konuyla ilgili görüşlerden birini açıkça desteklemesi sonucunda, bilimsel boyutu aşarak "mihne" denilen fikrî ve fiilî baskı dönemlerinin doğmasına yol açmıştır.

Allah'ın kelâm sıfatının, bütün ilâhî sıfat-

lar arasında farklı bir özelliğe sahip bulunduğu şüphesizdir. Çünkü bu sıfatın tezahürü olup tüm insanlığın benzerini ortaya koymaktan aciz kaldığı mucize metin Kur'ân-ı Kerîm, bir yandan Allah'ın kelâmı olarak O'nun sıfatlarından birini teşkil ederken, diğer yandan da insanın okuma, ezberleme, dinleme ve yazma gibi faaliyetlerine elverişli maddi bir malzeme halindedir. Kelâmullahın bu iki yönü, bu konunun başlangıçtan itibaren dikkatleri çekerek ilk fikrî tartışmalar gündeminin ana meselelerinden birini teşkil etmesine yol açmıştır.

Kur'ân'ın mahluk olup olmadığı yolunda herhangi bir görüşe Sahabe döneminde ve onu takip eden yıllarda rastlanmamaktadır. Ancak hicri birinci asrın sonlarından itibaren sıfâtullah konusu gündeme gelince, bu meseleye bağlı olarak Halku'l-Kur'ân da tartışma alanında yerini almıştır. Bu meselenin genellikle Ca'd b. Dirhem (ö.124/741) tarafından ortaya atıldığı, Cehm b. Safvan'ın da (ö.128/745) bu görüşü ondan alarak geliştirip yaygınlaştırdığı kabul edilir. Müteakip dönemlerde bu görüşün ünlü temsilcileri arasında, Halife Me'mun'un danışmanlığını yapan ve bu sebeple halifenin nüfuzundan faydalanarak Kur'an'ın yaratılmışlığı görüşünü dönemin resmi anlayışı haline getirerek, bu görüşü benimsemeyen bilginlere "mihne" uygulamalarının yapılmasında büyük rolü bulunan Bişr b. Gıyâs el-Merîsî (ö. 218/833) yer alır.

Muhafazakar gurup, Allah kelâmının mahluk veya kadîm olduğu yolundaki tartışmalara daima ilâhî sıfatlardan biri olan kelâm sıfatı açısından bakış yapmış; her sıfat gibi kelâmın da kadîm (ezelî) olduğunu vurgulamıştır. Aynı probleme kelâm sıfatının sadece beşer idrakinin alanı içindeki tecellisi açısından bakan Mu'tezile ise, ilâhî kelâmın, dolayısıyla Kur'ân'ın hâdis ve mahluk olduğunu savunmuştur. Her iki tarafın kendi tezini haklı çıkarmak için kullandığı ispat metodunda ve birbirini ithamda zaman zaman itidalden, ilmî anlayıştan uzaklaştıkları ise bilinen tarihî bir vakıadır. Nitekim İbn Ebî Duâd (ö. 240/854) ve taraftarlarının ilmî ve fikrî planda kalması gereken bu tartışmayı, çok yanlış bir tutumla dönemin siyasi platformuna aktarmaları, siyasi otoritenin desteğini sağlayıp eyleme geçmeleri sonucunda bu mesele, bilimsel boyutu aşmış ve "mihne" denilen fiili baskı ve fikrî taassup döneminin doğmasına sebep teşkil etmiştir. Halku'l-Kur'ân meselesinde, Kur'ân'ın yaratılmamış (gayrı mahluk) olduğunu müdafaa edenler, İslâm toplumunun ekseriyetini teşkil eden ashâbü'l-hadis ve Ehl-i sünnet topluluklarıdır. Özellikle Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) başta olmak üzere, İbn Küllab el-Basri (ö.240/854), Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/835) ve İbn Kuteybe (ö. 276/889) gibi dönemin bir çok ünlü bilgini Halku'l-Kur'an görüşüne şiddetle karşı çıkmışlardır.

Ashabü'l-hadis ve Ehl-i sünnet içinde bu meselede farklı bir yol takip ederek tevakkuf eden, fikir açıklamaktan kaçınan, herhangi bir tercihte bulunmayan Vakıfe veya Vakıfiyye adıyla anılan guruplar da oluşmuştur. Kur'ân'ın mahiyetiyle ilgili bu münakaşada meseleye lafz (telaffuz) ve savt (ses) açılarından yaklaşarak çözüm arayanların tartışmaları ise literatüre "mes'eletü'l-lafz" ve "mes'eletü's-savt" olarak geçmiş, her iki gurup mensupları Lafzıyye ve Savtiyye olarak anılmıştır.

Halku'l-Kur'ân meselesinin çözümü için gündeme getirilen mutedil görüş, kelâm

sıfatını “nefsî” ve “lafzî” olmak üzere ikiye ayırıyordu. “Nefsî”, bir başka ifadeyle “zâtî” kelâm, diğer ilâhî sıfatlar gibi Allah’ın zatı ile kaim bulunan, harf, ses gibi maddi ve beşeri hiç bir unsur taşımayan kadîm bir sıfattır. Lafzî kelâm ise, nefsî kelâm’ın beşer idrakine uygun olarak ses ve harfle ifade edilmiş ve dünya dillerinden birine çevrilmiş şekli olup mahluk ve hâdistir. Şüphe yok ki nefsî kelâmı, lafzî kelâm şeklinde beşer tarafından algılanabilir hale getiren Allah Teâlâ’dır. Allah’ın zatı ile kaim olan nefsî kelâma delalet etmesi açısından, Kur’ân metinleri de Allah kelâmı (kelâmullah)dır. Bu metinler, alelâde sözlerde bulunmayan mucizevî özelliklere sahiptir. Ehl-i sünnet akaid ve kelâm kaynaklarında bu görüş, “Kur’ân kelâmullahtır ve gayr-ı mahlûktur.” şeklinde dile getirilmiş; nefsî-lafzî kelâm ayırımına da şair Ahtal’ın (ö. 92/711): “Asıl söz kalptedir bunu bil / Zira kalbe kılavuz kılınmıştır dil” beytiyle işaret edilmiştir.

Abbâsî halifesi Me’mûn (ö. 218/833) zamanına kadar geniş kitlelere intikal etmemiş bir fikrî münakaşa olan Halku’l-Kur’ân meselesi, özellikle bu halifenin Kur’ân’ın yaratılmışlığı görüşünü benimsemesiyle yeni bir boyut kazanmış, İslâm ümmeti içinde âdeta bir fitne haline dönüşmüştür. Muhafazakar selef bilginlerinin kelâm ilmi ve metoduyla bağlantılarının da bu mesele sebebiyle başlamış olduğu söylenebilir. Mu’tasım (ö. 227/842) ve Vâsık (ö. 232/847) dönemlerinde de devam eden bu fitne halife Mütevekkil (ö. 247/861) devrinin başlarında son bulmuştur.

Bütün kelâm bilginlerini ve kelâm problemleriyle ilgilenen yabancı yazarları fazlasıyla meşgul etmiş olan bu meselenin, hıristiyan teolojisinin etkisiyle ortaya çıktığı, İslâm düşünce tarihindeki kader ve insan hürriyeti problemi etrafındaki farklı görüşlerin bu tartışmayı doğurduğu ileri sürülmüş; “yaratılmış bir Kur’ân” fikrinin ve bu yoldaki bir inancın dönemin halife ve idarecilerinin gücünü, onun yaratılmamış olduğu şeklindeki akidenin ise, ulemanın otoritesini artırdığı savunulmuştur.

¥ Metin Yurdagür

HALK VE TAKSİR

“Halk”, saçları tamamen tıraş etmek, “taksir” ise makasla bir kısmını kısaltmak demektir. Halk ve taksir, hac veya umrede ihram yasaklarının tamamen veya kısmen kalkmasını sağlayan veya bunu simgeleyen bir davranış olup, hacda ancak bayramın birinci günü şeytan taşlama ve (temettu ve kırân haccı yapanlar için) kurban kesiminden sonra, umrede ise sa’yin tamamlanmasından sonra yapılabilir. İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğu, halk ve taksirin, hac ve umre ile ilgili bir nüsük (ibadet kapsamında bir fiil) olduğu noktasında fikirbirliği içindedirler. Ancak bunun hükmü, şekli, zamanı ve yeri gibi hususlarda farklı görüş belirtmişlerdir.

Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî fakihleri saçları tıraş etmenin veya kısaltmanın, haccın vaciplerinden olduğu hususunda görüş birliği içindedir. Şâfiî’ye göre ise tıraş olma hacda bir rükündür. Çünkü tahallül, yani ihram yasaklarının kalkması ancak onunla mümkün olmaktadır.

Sözkonusu görevin yerine getirilmesi için tıraş edilmesi gereken saç miktarına gelince, Hanefî mezhebine göre saçın dörtte birini tıraş etmek veya kısaltmak yeterlidir.

Ancak sünnet olan, tamamını tıraş etmektir. Şâfiî mezhebine göre saçın üç telini kısaltmak ve tıraş etmek yeterlidir.

Kısaltmada en az parmak ucu kadar saçın alınması gereklidir.

Erkekler için tıraş olmanın, kısaltmadan daha faziletli olduğunda alimler görüşbirliği içindedirler. Kadınlar için efdal olan kısaltmadır. Onların tıraş olmaları bid'at kabul edilmiş ve mekruh sayılmıştır.

Ebû Hanîfe ve Mâlik b. Enes'e göre tıraş olmanın vakti Kurban bayramı günleridir. Bu günler içinde tıraş olmayan kimseye dem (ceza kurbanı) gerekir. Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre tıraş olmanın vaktinin bir sınırı yoktur. Bu sebeple geciktirilmesinden dolayı dem gerekmez.

Ebû Hanîfeye göre, hem hac hem de umre ihramından çıkmak için yapılacak tıraşın, Harem sınırları içerisinde olması vaciptir; aksi halde dem gerekir. Şâfiî ve Ebû Yusuf, Harem sınırları dışında da tıraş olunabileceğine, ancak Mina'daki tıraşın daha faziletli olduğuna hükmetmişlerdir.

Mina günü yapılacak üç önemli husus vardır. Bunlar: Şeytan taşlamak, (temettu ve kırân haccı yapanlar için) kurban kesmek ve tıraş olmaktır. Hanefîler'e göre bu sırayı gözetmek vacip olup, gözetmeyenler için dem gerekir. Şâfiî'ye göre sözkonusu tertibe uymak sünnet olup, uyulmaması halinde dem gerekmez (ayrıca bk. CİNAYET, DEM, TAHALLÜL).

Hacda, tıraş ile birlikte ilk (veya küçük) tahallül gerçekleşir. Böylece ihramlı iken yapılması yasak olan bütün davranışlar helâl olur. Ancak, kişinin eşine yaklaşması hususundaki yasak, ziyaret tavafını edâ edinceye kadar sürer.

¥ Salim Öğüt

HALVET

Sözlükte halvet, mastar olarak, tek başına veya başkasıyla birlikte bir yere kapanmak, isim olarak da yalnızlık köşesi veya birisi ile başbaşa kalınan yer anlamına gelir. İslâm hukukunda ise "halvet", aralarında devamlı evlenme engeli bulunmayan bir erkek ile bir kadının bir yerde başbaşa kalmalarını ifade eden bir terimdir. Hadislerde, aralarında nikâh bağı veya devamlı evlenme engeli bulunmayan bir erkek ile bir kadının, başkalarının görüşüne açık olmayan kapalı bir mekânda başbaşa kalmaları yasaklanmıştır (msl. Müslim, Hac, 74; et-Tirmizî, Radâ', 16; Müstedrek, I, 114).

Bir erkeğin kendi nikahlısı olan bir kadınla başkalarının muttali olamayacağı kapalı bir mekanda zevcî münasebete (karı-koca ilişkisine) şer'î (dinî) veya bünyevî bir engel bulunmadan başbaşa kalmasına fıkıh terminolojisinde "halvet-i sahiha" denir.

Buna göre, başbaşa kalmanın halvet-i sahiha sayılmasına, dolayısıyla bu beraberliğe halvet-i sahiha hükümlerinin uygulanmasına engel kabul edilen durumlar, bünyevî veya şer'î olabilir. Meselâ kadın veya erkeğin zevcî münasebete engel teşkil edecek ölçüde hasta olması veya kadının tenasül organında zevcî münasebete engel olacak yapısal bozukluk bulunması halvetin sahih olarak nitelendirilmesine imkân vermeyen bünyevî engellerdir. Buna karşılık kocanın iktidarsız olması ya da halvetten önce kendisi tarafından bilinen uzvi bozuklukları, halvetin sahih sayılmasına engel değildir.

Karı veya kocadan birinin Ramazan orucu tutuyor olması, kadının âdet görüyor olması şer'î engellerdir. Halvetin sahih sayılması için birlikte bulundukları mekânın kapalı olması ve yanlarında kadın erkek ilişkisini anlayabilecek yaşta üçüncü bir kişinin bulunmaması ise halvetin sahih olarak nitelendirilebilmesinin tabii şartıdır.

Genellikle klasik fıkıh eserlerinde, yukarıda açıklanan durumlar, sırasıyla hissî (hakikî), şer'î ve tabiî engeller olarak anılır; ancak, bunların hangi guruptan sayılması gerektiğine ilişkin nitelendirme farklılıkları da vardır.

Bir erkek sahih bir nikahla evli bulunduğu bir kadınla halvet-i sahiha halinde bulunursa, bu birliktelik birtakım hukukî sonuçları doğurur. Zira Hz. Peygamber "Her kim karısının örtüsünü açar ve ona bakarsa onunla zevcî ilişkide bulunsun veya bulunmasın mehrini ödemelidir" (Kenzü'l Ummâl, XVI, 323-324) buyurmuştur. Zürâre b. Ebi Evfâ da bu konudaki sahabe uygulamaları hakkında şu açıklamayı yapmıştır: "Hulefâ-i raşidîn, karısı üzerine perdeyi ve kapıyı örten (halvet-i sahiha şartları içinde karısı ile başbaşa kalan) kocanın, karısına mehri tam ödemesi ve bu durumda kadının iddet beklemesi gerektiğine hükmetmişlerdir".

Konu ile ilgili delillerin değerlendirilmesi sonucunda, İslâm hukukçularının çoğunluğu özellikle mehir, iddet ve nesep hükümleri bakımından, sahih halvetin fiili birleşme gibi kabul edilmesi gerektiği kanaatine ulaşmışlardır. Hanefî ve Hanbelî mezhepleri bu hususlarda hemfikir olmakla birlikte, Mâlikî mezhebinde mehrin tamamının hak edilmesi, fiili birleşme veya birleşme olmasa bile kadının koca evinde bir yıl kadar ikamet etmiş olması şartına bağlanmıştır. İmâm Şâfiî de ilk içtihadında halvet-i sahiha halinde fiili birleşme olmuş gibi mehir verilmesi gerektiği hükmünü benimsemişken, daha sonra aksi yönde kanaat belirtmiştir. Buna göre Şâfiî mezhebinde halvet-i sahihaya zevcî münasebet hükümleri uygulanmaz.

Halvet-i sahihaya fiili birleşme hükümlerinin uygulanacağı görüşünde olan fakihlere göre de, aşağıdaki hususlarda sahih halvet zevcî münasebetten farklıdır:

1– Evli eşler zevcî münasebet vaki olduktan sonra "muhsan" sayılırlar ve muhsan bir kimsenin zina suçu işlediği sabit olduğu takdirde kendisine recm cezası uygulanır. Buna karşılık halvet-i sahiha meydana gelmekle birlikte halvet esnasında zevcî münasebet olmamışsa eşler muhsan sayılmazlar.

2– Bir kadınla evlenen bir erkek zevcî münasebette bulunduğu takdirde o kadının kızıyla yani üvey kızıyla evlenemez. Buna karşılık, koca halvet-i sahiha halinde bulunduğu kadın ile zevcî münasebette bulunmamışsa, o kadını boşadığı takdirde kızıyla evlenebilir.

3– Kocası tarafından üç defa boşanmış olan bir kadın yeni bir evlilik yapıp bu evlilik de sona ermedikçe önceki kocasıyla evlenemez (bk. HÜLLE). Fakat kadının ikinci erkekle evliliğinde, bu şartın gerçekleşmiş sayılması için kocasıyla sahih halvet halinde bulunması yeterli olmayıp fiili birleşmenin bulunması gerekir.

Buna göre ikinci kocayla sahih halvette bulunup ayrılmak, birinci kocayla bilahare evlenme imkânı sağlamadığından, bu konuda halvet-i sahiha fiili birleşme hükmünde sayılmamaktadır.

4– Koca zevcî münasebette bulunduğu karısını ric'î talakla boşadığı takdirde, iddet müddeti içinde karısına ricat edebilir, yani yeni bir nikaha ve yeni mehir belirlemeye gerek kalmaksızın evliliğini sürdürebilir. Buna karşılık, nikahtan sonra fakat zevcî münasebette bulunmadan önce karısını boşadığında, kadın için iddet sözkonusu olmadığından talakın da ric'î olması mümkün değildir; bu durumda talak bâin olup tarafların biraraya gelebilmeleri için evliliğin yeniden kurulması gerekir (bk. TALAK). İşte bu konuda sahih halvet fiili birleşme hükmünde sayılmamaktadır. Başka bir anlatımla, sahih bir halvet bulunsa bile zevcî münasebet meydana gelmediği takdirde, yapılan talak bâin sayılır ve bu durumda kadın her ne kadar iddet beklerse de kocanın ricat etmesi yani yeni bir nikaha gerek kalmadan evliliği devam ettirmesi mümkün değildir.

5– Zevcî münasebet vaki olduktan sonra kocası tarafından ric'î talakla boşanan kadın iddet beklediği süre zarfında kocası vefat ederse kadın kocasına mirasçı olur. Buna karşılık, halvet-i sahiha meydana gelmekle beraber zevcî münasebet vaki olmamışsa, kadın halvet sebebiyle iddet beklese de, kocası iddet esnasında vefat ettiği takdirde kocasına mirasçı olamaz.

Fâsit bir nikah akdinden sonra tarafların yukarıda belirtilen şartlar çerçevesinde başbaşa kalmalarına ve geçerli bir nikahtan sonra da olsa eşlerin halvet-i sahiha şartlarının gerçekleşmediği ortamda birarada bulunmalarına "halvet-i fâside" denir. Buna göre, nikah akdinin sıhhat (geçerlilik) şartlarında eksiklik bulunması sebebiyle akdin fâsit olması halinde sahih halvetten sözedilemeyeceği gibi, halvet-i sahiha için aranan şartların gerçekleşmemesi (hissî, şer'î veya tabiî bir engelin bulunması) durumunda da halvet-i sahiha hükümleri uygulanmaz.

¥ Hamza Aktan

Hamaset (bk. ŞECAAT)

HAMAM ÂDÂBI

İslâmî anlayışa göre ferdin inanç, ibadet ve ahlâkı, bireysel ve sosyal yaşantısı, bedenî ve ruhî ihtiyaçları birbiriyle uyum içinde olup aynı bütünün farklı görünümleridir. Bu yüzden dinî literatürde, hayatın en özel ve kişisel yönlerinin de zaman zaman ayrıntılı şekilde ele alındığı, kişiye yol gösterilmeye ve belirli iyi alışkanlıklar kazandırılmaya çalışıldığı görülür. Öte yandan, manevi temizlik ve çevre temizliği kadar vücut temizliği de İslâm'ın önemle üzerinde durduğu bir konudur; dinî literatürde, gerek abdest ve guslün âdâbı ve gerekse hamam ve banyo âdâbıyla ilgili önemli bilgi ve tavsiyeler yer alır.

Erkek ve kadınların hamama gitmesi ve hamamcının kazancı konusunda klasik kaynaklarda yer yer görülen olumsuz ifadeler, çoğu kadın ve erkeğin hamamda avret yerlerini örtmede gerektiği şekilde titiz davranmaması, bu yüzden de hem kendilerini hem de çevrelerindeki kimseleri günaha sürüklemekte olmalarından kaynaklanır. Tabidir ki aslolan insanların dinî mükellefiyetlere ve edeb ölçülerine uymalarını sağlamak, onları bu sorumluluğa ve kıvama getirecek ölçüde eğitmektir. Umuma açık hamamı mekruh gören İslâm bilginlerinin de asıl amacı bu olup, hamamla ilgili olumsuz tavırları, bu amaca ulaşın-

caya kadar alınmış geçici bir önlem mahi–yetindedir.

Hz. Peygamber müteaddid hadislerinde, hamama avret yerlerini örtecek bir örtü ile girilmesini emretmiş, avret yerlerini açarak veya çıplak yıkanan kimselere meleklerin lanet edeceğini haber vermiştir (bk. Ebû Dâvud; Hammam, 2-3; Nesâî, Gusl, 2). Bazı hadislerde de kadınların umuma açık hamamlara ancak hayız, nifas ve hastalık gibi belli ihtiyaçlar sebebiyle gitmelerine izin verilmiştir (İbn Mâce, Edeb, 38; Ebû Dâvud, Hammam, 1; et-Tirmizî, Edeb, 43). Bundan hareketle bazı İslâm bilginleri de kadınların evde özel olarak inşa edilecek hamamlarda yıkanmasını tavsiye etmiştir. Hadislerde ve literatürde dile getirilen bu kaygı ve sakınca da yine o dönemde, insanların örtünmeye ve edebe dikkat etmeksizin futursuzca soyunup yıkandığı hamamların komşu ülke ve bölgelerde yaygın olup aynı âdetin müslümanlar arasında da yayılmasını önleme maksadına yöneliktir. Zaten bu sakıncanın kalkması veya iyice azalmasına paralel olarak İslâm ülkelerinde umumi temizlik yerleri olan hamamlar iyice yaygınlaşmış, kitaplarda hamam âdâbıyla ilgili birçok bilgi ve öneri yeralmaya başlamış, hamamlar İslâm ülkelerinde medeniyetin ve mimarinin de önemli bir parçasını oluşturmaya başlamıştır.

Müslümanın, hamamda yıkanırken avret yerlerini örtmede titizlik göstermesi, başkasının açılan avret yerlerinden gözünü sakındırması gerekir (Ebû Dâvud, Hammam, 2). Hamamda dua, zikir hatta Kur'ân okunması bir gurup İslâm bilginine göre sakıncasız (Buhârî, Vûdu', 36), bazılarına göre ise mekruh görülmüştür. Hamamda namaz kılınması da mekruhtur (et-Tirmizî, Salât; 141, Ebû Dâvud, Salât, 24). Öyle anlaşılıyor ki kerahet, hamamın bu tür alenî ibadetler için uygunsuz bir ortam teşkil etmekte oluşundan kaynaklanmaktadır. Hamamda suyun ölçülü kullanılması, çevre temizliğinin korunması, az konuşulması, mümkün olduğu ölçüde hamamda yemek yenmemesi, hamamda gereğinden fazla durulmaması gibi tavsi–yeler de yapılmıştır.

Günümüz toplumlarında hemen hemen her evde banyo bulunması sebebiyle umumi hamamlar bir yönüyle eski konumunu kısmen yitirmiş gözükmekle birlikte; umumî banyo, kaplıca, yüzme havuzu ve deniz sahili gibi yerlerde yıkanırken gerek sağlık ve temizliğin icaplarına gerekse avret yerlerini örtme hususunda titizlik göstermeye ilişkin dinî kurallara ve âdâba riâyet etmenin önemi varlığını korumaktadır.

¥ Ali Bardakoğlu

HAMD

"Hamd" sözlükte övmek demektir. Dinî terim olarak hamd, Allah'ı derin bir saygı ve şükran duygusu ile övmeyi ifade eder. "Tahmîd" ise çokça hamdetmek demektir. "Senâ" da hamd ile yakın anlamlıdır ve yaygın kanaat "senâ"nın, "hamd", "şükür" ve "medih"i kapsayan bir kavram olduğu yönündedir. "Hamd" ile "şükür" arasında da yakın bir ilişki vardır; bazı bilginlere göre hamd, diğer bazılarına göre de şükür daha kapsamlıdır. "Medih" ise "hamd"den daha dar kapsamlıdır: Her hamd medih olmakla birlikte her medih hamd değildir.

Kişinin kendini beğenip övmesi dinen tasvip edilmemiş, başka insanları över veya yererken de ölçülü olması istenmiştir (bk.

MEDİH ve ZEM, TEFÂHUR).

Allah'ı övgü ile anmak (O'na hamdetmek) ise, Allah inancının ve O'nun hükümranlığını kabul etmenin tabiî bir gereği olup, birçok âyette ve hadiste hamdin Allah'a mahsus olduğu belirtilip, O'na hamd ve senada bulunulması teşvik edilmiştir. Hz. Peygamber, Cenab-ı Allah'ın, söylenmesinden en çok hoşnut olduğu sözler arasında "el-hamdülillâh" cümlesinin de yer aldığını haber vermiştir (Müslim, Zikir, 10, 22).

Fâtiha sûresi "hamd" kelimesi ile başladığı için Hamd sûresi diye de bilinir ki, namazda bu surenin okunması suretiyle Allah'a hamd edilmesi, namazın farzlarındandır (Hanefîler'e göre vaciplerindendir). Bundan başka, namazda, okunması sünnet olan "Sübhâneke" duasında hamd ifadesi geçer. Yine namazda rükûdan kalkınca "hamd" içeren dua sözcüklerinin söylenmesi, –bazı mezheplere göre– rükûda ve secdede "tesbih" ifadesine "ve bihamdihî" şeklinde ekleme yapılması menduptur. Namazın sonunda da hamd sözcüğünü içeren dua cümleciklerini söylemek sünnet veya müstehap sayılmıştır.

Namazın dışında, kişinin, her hayırlı işe başlarken, bir nimete kavuştuğunda veya bir sıkıntıdan kurtulduğunda, özellikle hutbenin başlangıcında, yemekten sonra, uyandığında, tuvaletten çıktığında, aksırdığında Allah'a hamdetmesi teşvik edilmiştir. Hz. Peygamber'in sevindirici bir durumla karşılaştığında "el-hamdü lillâhi'llezî bi ni'metihî tetimmü'sâlihât" şeklinde, hoşlanmadığı bir durumla karşılaştığında da "el-hamdü lillahî alâ külli hâlin" şeklinde hamdettiği rivâyet edilmiştir. Bunlardan birincisi "Tam iyilik ve güzelliklerin kendi lütfu sayesinde tamam olduğu Allah'a hamdolsun", ikincisi "Her halukârda hamd Allah'adır" (İbn Mâce, Edeb, 55) anlamındadır.

Hamd ifadelerinin en özlüsü kabul edilen cümle şöyledir: "el-Hamdü lillâhi hamden yüvâfî niamehû ve yükâfiü mezîdehû". Türkçe anlamı: Nimetlerinin hakkını eda edecek ve artırmasına da karşılık (vesile) olacak övgü ifadesi ile Allah'a hamdederiz.

¥ Heyet

HAMDELE

"Hamdele" arapçada birden fazla kelimenin birleştirilmesi ile oluşturulmuş bir isim veya mastardır. (Bu şekilde birleştirmeye "naht", meydana getirilen kelimeye "menhût" adı verilir.) Hamdele isim olarak kullanıldığında "Elhamdülillâh" cümlesinin kısa adı kasdedilmiş olur. Mastar olarak kullanıldığında ise "Elhamdülillâh demek" anlamına gelir. "Elhamdülillâh", "övgü, ta'zim ve şükür Allah'a mahsustur" demektir.

¥ İbrahim Kâfi Dönmez

HAMELE-İ ARŞ

Arşı taşıyan melekler.

"Arşın taşıyıcıları" anlamına gelen bir isim tamlaması olan "hameletü'l-arş" (farsça okunuşuyla hamele-i arş) terimi, dinî terminolojide Kur'ân ve Sünnet'te arşı taşıdığı belirtilen melekler için kullanılmaktadır. Kur'ân'a göre arş, melekler tarafından taşınmaktadır ve bu taşıyıcıların kıyamet günündeki sayısı sekiz olacaktır: "O gün Rabbinin arşını (göğün bucaklarındaki meleklerin) üstlerinde bulunan sekiz (melek) yüklenir" (el-Hâkka 69/17). Arşın çevresini

donatan melekler ise sayıca çok olup, Yüce Allah'ı övgü ve tesbih ile anarlar: "Melekleri arşın etrafını çevirmiş oldukları halde, Rablerini hamd ile överken görürsün" (ez-Zümer 39/75), "Arşı yüklenen ve çevresinde bulunan melekler Rablerini överek tesbih ederler, O'na inanırlar" (el-Mü'min 40/7). Arşı yüklenen ve çevresinde bulunan meleklere, Allah'a en yakın melekler anlamında olmak üzere "Karûbiyyûn" ismi de verilmiştir. Hz. Peygamber de hadislerinde arşın meleklerce taşınmakta olduğunu, Allah'ı tesbih eden meleklerin onun etrafında dönmekte bulunduklarını haber vermiştir (bk. et-Tirmizî, Daavât, 79). Tefsir kitaplarında, hamele-i arşın şekil ve nitelikleri (meselâ uyluklarının gökler kadar uzun, birinin insan, ikincisinin aslan, üçüncüsünün kartal, dördüncüsünün öküz... şeklinde olduğu) vb. konularda sahih olmayan rivâyetlerin bulunduğu yine müfessirler tarafından dile getirilmiştir.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

HAMÎD

Allah'ın isimlerinden.

Hamîd, en çok övülen, hamdedilen, zatı gereği övgü, şükür ve hamde en layık olan varlık demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de on altı yerde geçen Hamîd ismi, Allah'ın doksan dokuz isminin sayıldığı esmâ-i hüsnâ hadisinin yanısıra (et-Tirmizî, Daavât, 82) Hz. Peygamber'in Cenab-ı Hakk'ı öven bir hadisinde de anılmıştır (msl. Buhârî, Enbiyâ, 10; Müslim, Salât, 65; Ebû Dâvud, Salât, 179). Hamîd ismi, kemal, yücelik ve celâl ifade eden bir sübutî sıfattır.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

HÂ-MÎM SURELERİ

Kur'ân-ı Kerîm'in "Hâ-mîm" ile başlayan Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Dühân, Câsiye ve Ahkâf surelerine "Hâ-mîm sureleri" denir ki, bunlar peşpeşe gelen yedi suredir.

¥ Abdurrahman Çetin

HAMİYET

Din, vatan, millet, soy, aile gibi kutsal sayılan değerlere düşkünlük; bunları koruma gayreti için kullanılan ahlâkla ilgili bir terim.

Kur'ân-ı Kerîm'de hamiyet (hamiyye) kavramı, müşrik Araplar'ın cahiliye dönemine ait bâtıl değerlere düşkünlük ve bağlılıklarını, cahiliye gurur, kibir ve taassubunu ifade etmek üzere sadece bir âyette iki defa kullanılmış; bunların birinde "cahiliye hamiyyeti" tamlamasıyla kelimenin özel anlamına işaret edilmiştir (el-Fetih 48/26).

Hamiyet terimi, bir toplumda kutsal sayılan değerlere, âdet ve geleneklere bağlılık duygusunu ifade ettiğinden, bu değerlerin ya da geleneklerin hak veya bâtıl oluşuna göre bu duygu da iyi yahut kötü olabilir. Nitekim gerek yukarıda işaret edilen âyette gerekse ilgili hadislerde (meselâ bk. Müsned, I, 288) müslüman olmayanların hamiyeti yerilirken, bir hadiste Hz. Peygamber'in de hamiyet duygusuna sahip olduğu bildirilmiştir (bk. Ebû Dâvud, Talâk, 10). Türkçede de hamiyet duygusu genellikle din, devlet, millet, aile ve namus gayretini ifade etmek üzere olumlu anlamda kullanılmakta, bu değerlere düşkün kişiler için bir övgü ifadesi olmak üzere, hamiyetli; bu değerlere bağlılıktan yoksun olanlar için de, bir yergi

ifadesi olmak üzere "hamiyetsiz" denilmektedir.

¥ Mustafa Çağrıcı

Hamr (bk. İÇECEKLER)

HAMRÂÜ'L ESED

Hz. Peygamber'in, düşmana gözdağı vermek üzere Uhud Savaşı'ndan sonra yetmiş kişi ile takibe çıktığı yer.

3/625 yılında meydana gelen ve önce müslümanların, sonra da müşriklerin üstünlük gösterdikleri Uhud Savaşı'nın üçüncü aşamasında kuvvetler denkleşince, müşriklerin komutanı Ebû Süfyan, İslâm ordusunu imha edemeyeceğini anlamış ve savaş alanını terkedip Mekke'ye doğru yönelmişti. Fakat ikinci aşamada sağladığı üstünlüğe güvenerek gitmekte olduğu Mekke istikametinden geri dönüp Medine'ye baskın yapabilirdi. Pek de uzak olmayan bu ihtimal karşısında Peygamberimiz Kureyş ordusunu, geri dönemeyecekleri bir yere kadar takibe karar verdi. Uhud'da yetmiş şehit verilmişti. Sağ kalan gaziler arasında çok sayıda yaralı vardı. Savaş sonrasında son derece sıkıntılı ve hüzünlü anlar yaşanıyordu. Herşeye rağmen mücahidler, kanamakta olan yaralarının verdiği ızdırabı unutup, Peygamberimizin etrafında kenetlendiler. Şehitler toprağa verilip Medine'ye dönüldükten bir gün sonra Hz. Peygamber, aralarında Hz. Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Ammâr b. Yâsir, Talha, Sa'd b. Ebî Vakkas, Sa'd b. Muaz, Useyd b. Hudayr, Abdullah b. Sehl, Rafi b. Sehl, Abrurrahman b. Avf, Abdullah b. Mesud, Zübeyr b. el-Avvam, Câbir b. Abdullah, Huzeyfetü'l-Yeman ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'ın da bulunduğu yetmiş sahabi ile Medine'den 16 km. uzaklıkta olan Hamrâü'l-Esed'e kadar müşrikleri takip etti. Hz. Muhammed (s.a.) bu mıntıkaya ulaşınca Akik Vadisi üzerinde Zülhuleyfe'nin solunda otağ kurdu. Buraya kadar, Hazrecliler'den Sâbit b. Dahhak klavuzluk yapmıştı. Hz. Peygamber o gece askerlere çok sayıda ateş yaktırdı. Böylece binleri aşan meş'alelerle düşman karşısında müslümanların yeniden toparlandığı, birliklerini takviye ettiği izlenimi uyandırdı. Bu arada keşif kolu olarak görevlendirilen iki İslâm askeri şehit edildi.

Hz. Peygamber bu esnada Mabed el-Huzâî ile karşılaştı. Bu kişi henüz müslüman değildi. Fakat siyasi bakımdan Hz. Peygamber'e destek veriyordu. Nitekim Mabed el-Huzâî, Uhud'da düştükleri sıkıntıdan dolayı Hz. Peygamber'i teselli ettikten sonra Ebû Süfyan'ı da görerek Muhammed (a.s.)'in karşı durulmaz bir kuvvetle geldiğini söyledi ve onu müslümanlara karşı hücumdan sakındırdı.

İslâm askerlerinin birkaç gün orada kalması beklenen sonucu verdi. Ebû Süfyan, müslümanların karşısına çıkma cesaretini gösteremedi ve Medine'ye doğru geri dönmekten tamamen vazgeçmiş olarak Mekke istikametinde yola koyuldu. Bu arada uyuyakalmış olan müşrik şair Ebû Azze, müslümanlar tarafından yakalandı. Daha önce Bedir esirleri arasında bulunan bu adam, gerek şiirleriyle gerekse davranışlarıyla İslâm'a karşı düşmanlık yapmamak şartıyla serbest bırakılmıştı. Ama, sözünde durmayıp Uhud'da müslümanlara karşı savaşmıştı. Bu kez de artık düşmanlık yapmayacağını söyleyerek serbest bırakılmayı istedi; fakat Hz. Peygamber; "Müs-

lüman, bir yılanın deliğinden iki kere sokulmaz!" diyerek onu idam ettirdi.

Düşmanın geri gelme ihtimali ortadan kalkınca Hz. Peygamber de Medine'ye döndü. Bedenlerinde kılıç veya ok darbelerinin izleri olduğu halde düşmanı takip için Peygamberimizin etrafında toplanan mücahidler hakkında şu âyetin nâzil olduğu rivâyet edilir:

– "Hani o kendilerine yara isabet ettikten sonra Allah'ın ve Peygamber'in davetine icâbet edenler yok mu, en büyük ecr-ü sevap böyle ihsan ve ittika sahipleri (iyilik eden ve sakınanlar) içindir." (Âl-i İmrân 3/172).

¥ Hüseyin Algül

HANBELÎ MEZHEBİ

Hanbelî mezhebi, "dört mezhep" adıyla bilinen sünnî fıkıh ekollerinin kronolojik sıra itibariyle dördüncüsü olup, büyük muhaddis ve fakih Ahmed b. Hanbel'e nisbet edildiği için bu isimle anılmıştır.

Ahmed b. Hanbel h. 164 yılında Bağdad'da dünyaya geldi. Ailesi Şeybân kabilesindendi. Babası genç yaşta vefat etti. Onu annesi yetiştirdi. Daha küçükken ona Kur'ân'ı ezberletti.

Ahmed b. Hanbel hıfzını ikmal edip lugat ilimlerini de öğrendikten sonra hadis ilmine yöneldi. H. 179 yılından itibaren Bağdad'da hadis toplamaya başladı. H. 186 yılına kadar hadis alimlerinden dinlediği bütün hadisleri kaleme aldı. O yıl Basra'ya ertesi yıl da Hicaz'a ilmî seyahatler yaptı. Bu seyahatleri birbirini kovaladı. Hadis talebi yolunda İslâm ülkelerini diyar diyar dolaştı. Ne kadar hadis bulsa, artık yeter demiyor, yorulmuyor, sırtında içi kitap dolu çantası, elinde asası geziyor, dolaşıyordu. Hadis talep ve rivâyetine ciddiyet ve sebatla devam etti. Hatta bu ilimde İmâm ünvanını aldıktan sonra da asla bu alandaki mesaisini azaltmadı. Çağdaşlarından biri onu elinde yazı hokkası ve kalemi ile ve işittiklerini yazarken görünce şöyle dedi:

– Yâ Ebâ Abdillah sen bu mertebeye yükseldin, alim ve hadis imamı oldun yetmez mi? Bana şu cevabı verdi:

– "Maal mıhbere ilel makbere" (Yazı takımıyle mezara dek). Bu meşhur sözünü birkaç vesile ile tekrarlamış ve bu sözüne uygun olarak yaşamıştır.

Ahmed b. Hanbel hadis ilminde rivâyete önem verdiği kadar, nasslardan hüküm çıkarmaya da itina göstermiştir. Nitekim o Mekke'de Süfyân b. Uyeyne ile buluşup ondan duyduklarını yazıyor, İmâm Şâfiî ile buluşup onun usulünü okuyor, beğeniyor, arkadaşlarını da İmâm Şâfiî'yi dinlemeye, ondan ders almaya teşvik ediyordu. O İmâm Şâfiî'nin fıkıhtaki bilgisine, hüküm çıkarma ve istinbat usul ve metoduna hayrandı. Ahmed b. Hanbel Mekke'de, Bağdad'da İmâm Şâfiî'den bu metotları öğrendi ve benimsedi. Böylece hadisleri sadece rivâyetle yetinmeyip, onların fıkhî mana ve maksatlarını da araştırdı. Onun "el-Müsned" adlı eserinde pekçok sahabenin fetvalarından, verdikleri hüküm ve kazalardan bol miktarda bulunmaktadır. Ashabın bu fetvalarını nakletmek, dirayetli bir fıkıh aliminin yapabileceği iştir. Bu itibarla Ahmed b. Hanbel hadis imamı ünvanının yanında aynı zamanda fıkıh imamı ünvanını da nefsinde birleştirmiştir.

Ahmed b. Hanbel olgunluk yaşına geldiği zaman ders okutmaya ve fetva vermeye

başladı. Öyle anlaşılıyor ki, onun iki çeşit ders halkası vardı: Birincisi çocuklarının ve seçkin talebelerinin devam ettiği, evinde verdiği dersler, ikincisi ise diğer talebelerinin ve halkın katıldığı mescitte verdiği dersler idi. Onun derslerine gelenlerin sayısının 5000'e ulaştığı ve bunlardan 500 kadarının rivâyet edilen hadisleri yazdığı nakledilir. Dersleri konu itibariyle de iki kısma ayrılırdı. Birincisi hadis dersleri. Bu derslerde o, tesbit ettiği hadisleri talebelerine yazdırırdı. Diğeri de fıkıh ve fetva dersleri olup bu derslerde nassların hükümlerini açıklar, bazan da içtihat yoluyla hükme varırdı.

Ahmed b. Hanbel'in hayatında iki üstadı mühim rol oynamıştır. Bunlardan birincisi Huşeym b. Beşir b. Ebî Hazm, onun ilmî kabiliyetini ilk keşfeden ve onu hadis ilmine ilk yönlendirendir. Ahmed b. Hanbel bu büyük hadis hafızının derslerine devam eder, ondan her işittiğini bellerdi. İkinci üstadı da İmâm Şâfiî'dir. O hac için Mekke-i Mükerreme'ye gittiğinde İmâm Şâfiî ile karşılaşmış ve onu çok takdir etmiştir. Ahmed b. Hanbel'i fıkha yönelten de İmâm Şâfiî olmuştur. Gençliğin ilk yıllarında Üstadı Huşeym onu hadis ve sünnet istikametinde yönlendirmiş, hadis asıl gaye olmak üzere, fetvâ meselelerini de öğretmişti. İmâm Şâfiî ise ona nasslardan hüküm çıkarma usulünü öğretmiştir. O bu iki ünlü üstadın dışında pek çok alimden de ders almış, İslâm ülkelerinin ilim merkezlerinin hemen hemen tamamını dolaşarak bilgisini artırmıştır.

Ahmed b. Hanbel'in yaşadığı çağ, fıkıh bakımından, olgunluk ve gelişme çağıdır. O çağda fıkıh sadece bazı İslâm merkezlerinde değil, bütün İslâm dünyasında konuşuluyordu. Her bölgenin, her şehrin alimleri ilmî seyahatler dolayısı ile birbirleri ile fikir alışverişinde bulunuyorlar, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn müçtehitlerinin fıkhî görüşlerini müzakere ediyorlar, fıkhın bütün konularını derinlemesine tartışıyorlardı. Böylece Hicaz fıkhı ile Irak fıkhı birbiri ile kaynaşıyordu.

Bu devirde fakihlerin çalışmaları meyvelerini vermiş, çok değerli fıkıh eserleri birer birer ortaya çıkmıştır. İmâm Mâlik "el-Muvatta" adlı eserini yazmış, talebeleri onun fıkhını içeren "el-Müdevvenetü'l-kübrâ"yı telif etmişlerdir. Ebû Yusuf "el-Harac", "Ihtılâfu Ebî Hanîfe ve'bn-i Ebî Leylâ", "er-Redd alâ Siyeri'l-Evzâî" ve diğer eserlerini, İmâm Muhammed, Hanefî fıkhını olduğu gibi nakleden meşhur eserlerini, İmâm Şâfiî "el-Ümm" ve "er-Risale" adlı eserlerini kaleme almışlardır.

İmâm Ahmed b. Hanbel kendisini çok zengin bir fıkıh servetinin içinde buldu. Bunlardan en iyi bir şekilde istifade etmesini bildi. Irak ve Hicaz fakihlerinin eserlerinin hepsini okudu. Bazılarını bizzat üstadlarından dinledi. Onlardaki fikir gıdalarını tattı. Böylece hadis ve sünnet ilmi dışında bilgi ufku genişledi. Hadis yönü daima ağır basmakla beraber, fıkıh çalışmalarını da yürüttü.

İmâm Ahmed herşeyden önce bir hadis alimidir. O "Müsned" adlı hadis kitabını derleyerek, İslâm dünyasına büyük bir eser armağan etmiştir. Onu bizzat hem kendisi yazmış ve hem de talebelerine yazdırmıştır. Hadis kitaplarının en büyüğü olan Müsned, 40 bin kadar hadis ve eseri toplamaktadır. Oğlu Abdullah tarafından tertip edilen Müsned'in tasnif şekli diğer hadis ve fıkıh eserlerinin tasnifine benzemez. Bu

eserde hadisler konularına göre değil, hadisin ilk ravisine göre tasnif edilmiştir. Eğer hadis mürsel, yani rivâyet eden sahabî atlanmış ise, o zaman tâbiîn adına göre tasnif edilmiştir.

Ahmed b. Hanbel'in yazdığı eserlerin hemen hemen tamamı hadis ve akaid sahasındadır. O fıkha dair bir kitap yazmadı. İmâm Azam'ın yaptığı gibi talebelerine fıkhî görüşlerini de yazdırmadı. Bu sebeple onun fıkhî görüşlerini ve içtihat metodunu, talebelerinin ondan yapmış oldukları nakillerden öğreniyoruz.

Ahmed b. Hanbel derin bir hadis bilgisine sahipti. Bu itibarla o, kendisine getirilen meselelere önce Hz. Peygamber'in hadisleri, ashabın ve tâbiûn görüşlerine göre fetva verir, ashabın ve tâbiûn görüşlerinde o mesele ile ilgili farklılıklar varsa, onlardan kuvvetli bulduklarını tercih eder, eğer tercih yapamazsa, bu konuda iki görüş bulunduğuna işaret etmekle yetinirdi. Hadis, sahabe ve tâbiûn eserlerinde bir meselenin hükmünü bulamazsa içtihat ederdi. Ancak içtihat ile vardığı hükmü diğer müçtehitlerin görüşleri ile pekiştirmek isterdi. O nazari fıkıh ile meşgul olmaktan hoşlanmaz, vuku bulmuş konular hakkında görüş beyan ederdi.

Ahmed b. Hanbel ibadet ve muamelât konularında iki ayrı usul benimsedi. İbadet konularında nasslara ve selefin eserlerine sımsıkı sarıldı. Delilsiz hüküm vermekten sakındı. Muamelâtta da, yine selefin yolu olan, bir şeyin haram veya helâl olduğuna dair nasslarda delil yoksa o mubahtır prensibine sarıldı. Eşyada aslolan mubah olmaktır prensibini Hanefî, Şâfiî ve Mâlikîler de benimserler, ancak Hanbelîler muamelâtta daha belirgin biçimde serbestlik taraftarıdırlar. Onlar mukavele serbestisini alabildiğine geniş tutmuşlardır. Dinin haram kıldığı şartlar müstesna, bu mezhep ticarette tarafların istedikleri şartları koşabileceğini hükme bağlar. Bu mezhepte nassa ve esere sıkı sıkıya bağlı olmanın neticesi bir yandan içtihatla hüküm elde etme güçleştirilirken, diğer yandan, nassa dayanmadan bir şeye câiz değildir demeyi de zorlaştırmıştır. Eşyada aslolan mubahlıktır kâidesi temel alındığı için mubah ufku genişlemiş ve bu bakış açısı büyük ölçüde akitlere de yansımıştır.

Ahmed b. Hanbel'den ders alanlar pek çoktur. Bunlardan en meşhurları: Büyük oğlu Salih b. Ahmed b. Hanbel, diğer oğlu Abdullah, hem muhaddis ve hem de fakih olan Ahmed b. Muhammed'dir... Bunlardan sonra gelen ve Hanbelî fıkhını "el-Câmiu'l-Kebîr" adlı kitabında toplayan Ebû Bekr el-Hallâl'dır. el-Hallâl'dan sonra Hanbelî fıkhına hizmet edenler el-Muhtasar adlı eserin yazarı el-Hırakî ve büyük bir Hanbelî fakihi olan İbn Kudame'dir. İbn Kudame'nin el-Muğnî adlı eseri, Hırakî'nin el-Muhtasar adlı eseri üzerine yazılmış 10 ciltlik bir kitaptır. İşte sonraki kuşaklara Hanbelî fıkhını nakleden ilk talebeler ve onların eserlerinden bazıları bunlardır.

Ahmed b. Hanbel'in çoğu müstakil veya mezhepte müçtehit olan talebe ve müntesipleri, onun görüşleri etrafında Hanbelî fıkıh ekolünün oluşmasını sağlamışlar, önceleri Bağdat'ta doğan bu mezhep daha sonra diğer İslâm bölgelerine de yayılmaya başlamıştır. Hanbelî mezhebinin usul ve özellikleri, temelde Ahmed b. Hanbel'in metodolojisi ve fıkhî görüşlerine dayanır. Mezhebin ayırıcı vasfı olarak re'y ve kıyastan çok âyet, hadis ve sahabe kavli gibi

naklî delillere dayanması dikkat çeker. Mezhepte bir bakıma hadise dayalı fıkıh anlayışı hakimdir. Sadece fiilen karşılaşılan problemlere çözüm üretilmiştir. Teknik anlamda tam bir fıkıh mezhebi değil de bir nevi hadis ekolü olarak da görüldüğü için, Hanbelîliği fıkıh mezhepleri arasında saymayanlar da vardır. Ahmed b. Hanbel'in devrinde Şia'ya ve diğer Ehl-i sünnet dışı fikri ve itikadî akımlara karşı mücadele etmiş, onlara karşı hadisleri ve geleneksel din anlayışını (selefîlik) savunmuş olması, onu devrinde Ehl-i sünnetin temsilcisi konumuna getirmiştir, Hanbelîliğin fıkıh mezhebi olmasında bu hususun büyük etkisi olmuştur. Ancak Hanbelîliğin fıkıh mezhebi olarak gelişmesinde ve fikrî-fıkhî gelişiminde yukarıda zikredilen tedvin faaliyetlerinin yanısıra İbn Teymiyye ve öğrencisi İbn Kayyım'ın eserlerinin de büyük payı vardır.

Son yüzyılda Arap dünyasında başgösteren ve temelde siyasi ve sosyo-ekonomik bir mahiyet arzeden vehhabîlik hareketi (bk. VEHHABÎLİK), özellikle akaid alanındaki görüşleri ve selefî tavrı sebebiyle Hanbelî mezhebini kendilerine yakın bulduğu için Hanbelî mezhebi günümüzde başta Hicaz bölgesi olmak üzere Irak, Suriye, Filistin ve Mısır'da da bir hayli taraftar bulmuş durumdadır. Hanbelî mezhebi bugün Suudi Arabistan'da resmî mezhep konumundadır (ayrıca bk. MEZHEP).

¥ Mehmet Erkal

HANEFÎ MEZHEBİ

Hanefî mezhebi "dört mezhep" diye şöhret bulmuş sünnî fıkıh ekollerinin kronolojik sıra itibariyle ilki olup, İmâm Azam Ebû Hanîfe'ye nisbet edildiği için bu isimle anılmıştır.

İmâm Azam Ebû Hanîfe'nin asıl adı Numan b. Sâbit'tir. 80/699 yılında Kûfe'de doğmuş, 150/767 yılıda yine Kûfe'de vefat etmiştir. Dedesi Zota İran'dan Kûfe'ye köle olarak getirilmiş ve orada hürriyetine kavuşturulmuştur. Benî Teym b. Sa'lebe kabilesinin âzâtlısı olduğu için velâ itibariyle nisbesi "Teymî" dir. Aslen Türk veya Acem (Fârisî) olduğu yönünde görüşler vardır. Ebû Hanîfe'nin babası Sâbit çocukluğunda Hz. Ali'nin hizmetinde bulunmuş ve onun hayır duasını almıştır. Numan b. Sâbit, Hanefî mezhebi muhitinde bu mezhebin kurucusu olması sebebiyle "İmâm-ı A'zam" (büyük imam) lakabı ile anılır. "Ebû Hanîfe" künyesini alması ise değişik şekillerde açıklanmıştır. Numan b. Sâbit'in, Iraklılar arasında "hanîfe" diye bilinen bir yazı aracını (bir tür divit) çokça kullanması sebebi ile ya da İslâmiyet'e gönülden bağlı bir kitlenin manevî babası mevkiinde olduğu için ("Ebu'l-milleti'l-hanîfe" tabirinin kısaltılmış şekli olmak üzere), bu künyeyi almış olduğuna dair görüşler vardır. "Hanîfe" adında bir kızının bulunduğu ve bu sebeple bu künyeyi aldığı tarihen sabit değildir. Dindar ve varlıklı bir aileden gelen Numan b. Sâbit önce Kûfe'de Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzedip, sarf, nahiv, şiir ve edebiyat öğrendi. Doğuştan güçlü bir mantığa sahip olan ve hazırcevaplılığı ile tanınan Ebû Hanîfe, cedel ve kelâm konusunda kendisini kısa zamanda kabul ettirdi. Kûfe, Basra ve Irak'ın bütün ileri gelen üstadlarından hadis dinlediği gibi, daha 16 yaşında iken babası ile beraber gittiği Mekke'de Kâbe'nin hareminde Atâ b. Ebî Rebah, Nâfî gibi tâbiûn bilginlerinin ileri gelenleri ile de temas etti.

Ebû Hanîfe tâbiûnun küçüklerinden, etbâu't-tabiînin büyüklerinden sayılır. Çünkü o, müsnedinde Abdullah b. Cüz'a el-Ezdî'yi dinlediğini zikreder ki bu zat sahabîdir. Ayrıca Irak'ta iken de tâbiûndan 93 kişi ile görüşmüştür.

Ebû Hanîfe, genç yaşta kelâm tartışmalarına katıldığı gibi, bir yandan da ticaretle uğraşıyordu. Ortaklık ve vekâlet yoluyla yürüttüğü ticaret sayesinde ailesinin ve kendisinin geçimini refah seviyesinde temin eden Ebû Hanîfe, kelâm konusundaki bilgilerle yetinmeyip, fıkıh sahasında derinleşmeye karar verdi. Yirmi yaşının biraz üzerindeyken Irak'ın en ünlü fakihi Hammad b. Ebî Süleyman (ö. 119/126 h.)'ın ilim halkasına katıldı ve uzun zaman bu ders halkasına devam etti. Bu arada Cafer es-Sâdık, Muhammed el-Bâkır da dahil olmak üzere pek çok âlimden istifade etti.

Ebû Hanîfe, Hammad b. Ebî Süleyman'ın vefatı üzerine onun kürsüsüne geçti ve ders vermeye başladı. Takva sahibi, zekî, konulara hakim ve bildiklerini tatlı dil, güler yüz ve özlü ifadelerle anlatan iyi bir üstad olduğu kısa zamanda duyuldu ve çok geçmeden ders halkası dolup taşmaya başladı. Kırk yaşlarında başlamış olduğu bu öğretim hayatına otuz sene kadar devam etti. Onun ders halkalarında yetişen talebelerin sayısının dörtbini aştığı ve bunlardan kırk kadarının içtihat derecesine vardığı nakledilir.

Ebû Hanîfe'nin fıkıh öğretiminde izlediği metod farklı idi. O, bir taraftan sahabe ve tâbiûn fetvâlarını talebeye takrir ederken, diğer taraftan ortaya çıkan yeni meselelerin nasıl hükme bağlanacağını da müzakere usulü ile öğrencilerine öğretiyordu. Bunu yaparken, çözüme kavuşturulacak meseleyi önce tartışmaya açardı. Ortaya atılan fıkhî mesele hakkında öğrencileri söz alıp görüşlerini ve delillerini söylerler, sonra itirazlar ortaya konur ve mesele etrafındaki görüşler olgunlaşınca gereken cevaplar verilir, Ebû Hanîfe de görüşünü açıklar ve mesele hükme bağlanırdı. Bu şekilde halledilen mesele ve hükmü öğrenciler tarafından yazıya geçirilirdi. İmâm Azam müzakeresini yeterli görmediği meselenin yazı ile tesbitine müsaade etmezdi. İşte ileriki yıllarda onun talebesi İmâm Muhammed el-Hasan eş-Şeybânî tarafından telif edilen eserlerin ana malzemesi, bu ders halkalarında karara bağlanan fıkhî meselelere ilişkin metinlerdir. Böylece Ebû Hanîfe, Hz. Ali, Abdullah b. Mesud tariki ile Hz. Peygamber'e dayanan ders kürsü ve halkalarını sürdürmüş ve bu silsiledeki üstadlardan öğrendiği şekilde öğretim ve fetva verme görevlerini birleştirmiş oluyordu.

Ebû Hanîfe'nin derslerine, bazı sebeplerden dolayı kısa ve uzun sayılabilecek fasılalar verdiği nakledilir. Anlaşıldığına göre o, ehl-i beyte karşı derin saygı beslediğinden, Emevîler zamanında baskılardan kurtulmak için h. 130'da Mekke'ye gitmiş, h. 132'de idare Abbasilere geçinceye kadar orada kalmıştır. Abbasi halifelerinden Ebû Cafer el-Mansur'un h. 136'da hilafete geçmesinden sonra Kûfe'de tekrar öğretime başlamış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu tarihten sonra ise h. 150 senesine kadar aralıksız olarak fıkıh öğretme faaliyetini sürdürmüştür. Ancak Ebû Hanîfe'nin Hz. Ali'nin soyundan gelenlere yakınlık gösterdiği biliniyor ve onun bu konudaki tutumu Abbasoğulları tarafından yakından takip ediliyordu. H. 150 senesinde Halife Ebû Cafer'in vâlisine gönderdiği emir üzerine Ebû Hanîfe Bağdat'a gönderildi. Orada 15

gün hapiste kaldıktan sonra 70 yaşında Hakkın rahmetine kavuştu. Mübarek naşı Hayzuran mezarlığının doğu tarafına gömüldü. Kabri onbinlerce kişi tarafından günlerce ziyaret edildi. Kabri bugün Bağdat'ta, kendisine nisbetle A'zamiyye adıyla anılan caminin müştemilatı içindedir.

İmâm Azam içtihat usulünü şöyle açıklar: "Ben evvela Allah'ın Kitabında olanı alırım. (Aradığım hükmü) onda bulamazsam Hz. Peygamber'in sünnetinden alırım. Allah'ın kitabında ve Hz. Peygamber'in sünnetinde bulamazsam, o zaman sahabenin sözlerini (hüküm için kaynak olarak) alırım. Sahabeden birinin sözünü tercih ederim. Fakat iş İbrahim Nehaî, Şa'bî, İbn Sirîn, Said b. Müseyyeb gibi zevâta gelince, onlar nasıl içtihat ettilerse, ben de onlar gibi içtihat ederim" Bu ifadeden anlaşıldığına göre, Ebû Hanîfe, meselelerin hükmünü önce Kitap, sonra Sünnet, daha sonra sahabe kavlinde arar, bu kaynaklarda bulursa alır, bulamazsa içtihat ederek meseleyi çözüme ulaştırırdı.

İmâm Azam Kitab ve Sünnet'te çözümünü bulamadığı meselelerde sahabenin fetva ve hükümlerinden bir dayanak bulmaya çalışırdı. Bir mesele hakkında sahabenin farklı görüşleri varsa, bunlardan kendi görüşüne uygun olanını seçer, fakat bunların dışına çıkmazdı. Çünkü sahabenin fetva ve hükümleri ya onların kendi içtihatları, yahut Hz. Peygamber'e dayanan mürsel bir sünnettir. İmama göre ashabın mürselleri, başkalarının mürsellerinden daha kuvvetli idi. Tabiûnun fetva ve içtihatlarına gelince İmâm kendisini bunlara bağlı hissetmezdi. Zira kendisi de tâbiînden idi ve bu gibi hallerde bizzat içtihat etmeyi tercih ederdi.

Ebû Hanîfe karşılaştığı fıkhî meselenin çözümüyle ilgili olarak Kitap, Sünnet veya sahabe sözünde bir dayanak bulamadığında, tabiûn ve tebe-i tabiîn fakihlerinin birçoğu gibi rey ve içtihada başvurarak o meseleyi çözmeye çalışırdı. Yaşadığı dönem ve bölge, karmaşık birçok olayın meydana geldiği ve çözümünün arandığı, farklı fikrî cereyanların kaynaştığı, dış kültürlerin etkisine açık bir yerdi. Bu itibarla Ebû Hanîfe karşılaşılan fıkhî meselelerin aslî delilller ışığında veya onlarla bütünlüğün korunarak kıyas metoduyla çözülmesi gereğini görmüş, bunun için de kıyası sıklıkla kullanmıştır. Fıkhî meseleleri çeşitli yönleriyle ele alıp tartışmış, farklı ihtimal ve durumlara göre fikir ve çözümler üretmiştir. Ancak Ebû Hanîfe'nin hadis varken kıyasa başvurduğu veya sahih hadisle amel etmediği şeklindeki iddialar doğru değildir. Şu var ki bir konuda zahiren birbiriyle çelişebilen iki veya daha fazla hadisin bulunduğu durumlarda, Ebû Hanîfe bu hadislerden birini tercih edip ona göre hüküm verdiğinde diğer hadise aykırı hüküm vermiş görünebilmektedir. Ebû Hanîfe fetva ve içtihatlarında haklı olarak, sahabeden itibaren kendisine kadar devam eden ilim halkasının, hoca-talebe ilişkisinin getirdiği ilmi mirası ve geleneği önemli ölçüde korumuş, bu yolla kendisine intikal eden hadislere ve rivâyetlere öncelik vermiştir. Diğer fakihlerce benimsenen hadisleri de, kendi metod ve ilkelerine uygun düştüğünde, diğer bir anlatımla hadisi yeterince sağlam ve güvenilir bulup onun Hz. Peygamber'e ait olduğuna kanaat getirdiğinde tereddütsüz amel etmiştir. Ebû Hanîfe'nin sahih hadisle karşılaşınca kıyas ve içtihadı terkedip o hadisi aldığının pek çok örneği

vardır.

Ebû Hanîfe'nin ticarî hayatın ve günlük meselelerin içinde bulunması, insanların problem, temayül ve ihtiyaçlarını yakından tanıması da, içtihatlarının kabul görmesini sağlamış ve uygulanma şansını artırmıştır. Ebû Hanîfe, hocaları tarafından kendisine intikal ettirilen önceki nesillere ait fıkhî görüşleri, rivâyetleri ve ilmî mirası, içinde bulunduğu devrin şartlarını ve insanların ihtiyaçlarını dikkate alarak dinin genel ilke ve amaçları açısından yeniden değerlendirmeye ve sınırlı nasslar ile sınırsız olaylar, naklin hükmü ile aklın yorumu, hadis ile re'y arasında makul bir denge kurmaya çalışmıştır. Bunun için de örf ve âdeti, Kur'ân'ın genel ilkelerini, kamu yararını daima gözönünde bulundurmuş ve istihsan metodunu sıklıkla kullanmıştır. Verdiği hüküm ve fetvalarında şahsî teşebbüs ve sorumluluğun, kişi hak ve hürriyetlerinin korunmasını ilke edinmiştir. Onun bu metodu ve tavrı, daha sonra adına izafe edilerek oluşacak olan Hanefî mezhebinin de genel esaslarını ve metodunu teşkil etmiştir.

İmâm Azam Ebû Hanîfe'nin talebeleri onun tedrisatını devam ettirdiler ve ondan öğrendikleri usule uyarak kaynaklardan hüküm istinbatını sürdürdüler. Talebelerinden bilhassa içtihat derecesine yükselenler, İmâm Azam'ın görüş ve fetvalarını tasnif ve tedvin işine giriştiler. Bunlardan İmâm Hasan eş-Şeybânî, Ebû Hanîfe' den ve onun seçkin talebesi Ebû Yusuf'tan tuttuğu notlarla kendi içtihatlarını kaleme almaya başladı. Önce "el-Asl" adlı eserini yazdı. İkinci olarak "el-Câmiu's-Sağîr", sonra sırası ile "el-Câmiu'l-Kebîr", "ez-Ziyâdât" ve "es-Siyeru'l-Kebîr" adlı eserlerini telif etti. İşte bu eserler İmâm Azam ve müçtehit talebelerinin içtihat ve fetvalarını toplayan ilk eserler oldu ve "Zâhiru'r-Rivâye" adı ile şöhret buldu. Bu eserler daha sonraları derin incelemelere tâbi tutularak şerh edildi, uzunları ihtisar edildi ve böylece bu eserlerin okutulduğu ders halkaları giderek genişlemeye başladı. Tabii olarak İmâm Azam ve talabelerinin görüşlerini paylaşanlar, onları savunanlar Hanefî mezhebi mensuplarını oluşturdu ve böylece Hanefî mezhebi de doğmuş oldu. Daha sonraları Hanefî mezhebinde yazılan fıkıh eserlerinin hemen hepsi bu "Zâhiru'r-Rivâye" adı ile anılan ve İmâm Muhammed Hasan eş-Şeybânî tarafından yazılan eserlere dayanmaktadır.

Ebû Hanîfe'nin otuz yıla yakın süreyle devam ettirdiği eğitim, rey ve içtihat faaliyeti, önemli bir kısmı müçtehit seviyesine yükselmiş birçok öğrenci yetiştirmiş olması, insanların fert ve toplum olarak karşılaştığı fıkhî meselelerin sistemli ve metodlu bir şekilde ve fıkıh ilminin bütünlüğü korunarak ilim halkasında çözüme bağlanmış olması, imamın iki seçkin öğrencisi Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed'in tedvin faaliyeti, rey ve içtihatları, bu ilim halkasının ve fıkhî faaliyetin giderek ekolleşip mezhep halini almasını hazırlayan başlıca âmil ve unsurlardır. Her bir ferdin her fıkhî meseleyi etraflıca inceleyip kendince çözüme kavuşturması pratikte mümkün olmayıp, bu konuda önderlik edecek müçtehitlerin yetişmesine fiili ihtiyacın olması, insanların ibadet ve muamelât yönünden birlik, düzen ve uyum içinde olmasının ve yargı önünde eşitliğin sağlanmasının gerekliliği bu ekolleşmenin ferdi ve sosyal temellerini teşkil eder (bk. MEZHEP). İşte, Ebû Hanîfe

önderliğinde başlatılan fıkhî faaliyet o dönemde böyle bir ekolleşme için de fırsat olmuş, böylece imama nisbet edilen Hanefî mezhebi tarihî seyir ve uygulama içinde kendiliğinden oluşmuştur. Diğer fıkıh mezheplerinin oluşumu da bundan farklı değildir.

Hanefî mezhebi Irak'ta doğmuş ve Abbasiler devrinde Ebû Yusuf'un "Kadı'l-kudât" olması ile devletin başlıca fıkıh mezhebi haline gelmiştir. Hanefî mezhebi bilhassa doğuya doğru yayılarak Horasan ve Mâverâunnehr'de büyük bir gelişme göstermiştir. Pek çok Hanefî fakihi de buralardan yetişmiştir. Abbasi devri sona erince yayılma durmuşsa da Osmanlı Devleti'nin kurulması ve bu mezhebi benimsemesi üzerine etki alanı yeniden genişlemiştir. Bugün Türkistan, Afganistan, Türkiye ve Balkanlarda Hanefî mezhebi çok yaygındır. Diğer mezhep mensuplarının pek az bulunduğu Hindistan'da ve Pakistan'da ise Hanefî mezhebinin tek mezhep olduğu söylenebilir.

¥ Mehmet Erkal

HANÎFLER

Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği ve tek Allah inancına dayalı dine tabi olanları ifade eden bir terim.

Arapçada "meyletmek, dönmek" anlamına gelen "Hnf" kökünden türeyen hanîf kelimesi, "şerden hayra dönen, gerçek dine meyleden" demektir ve İslâmî literatürde, cahiliye döneminde Hz. ibrahim'in getirdiği dine bağlı olan anlamında kullanılmıştır. Çoğulu olan hunefâ (hanîfler) ise, İslâm öncesi Arap toplumunda putperestliği kabul etmeyen bir gurubu ifade etmektedir. Hanîf dini denildiğinde ise, içinde hiçbir eğrilik bulunmayan dosdoğru ve gerçek din kastedilmektedir. Bu kelime diğer sâmî dillerde de bulunmaktadır ve arapçadaki hanîf kelimesinin, ibrânice veya habeşçe menşeli olduğu da söylenmiştir. Kelimenin menşeinin süryânice

hanpo (çoğulu hanpe) olduğu ve putperest anlamına geldiği belirtilerek, Kur'ân'da geçen hanîfin bu manada olduğu iddia edilmişse de kelime arapçada sadece gerçek mümin, yanlış olan bütün şeyleri ve putperestliği bir kenara atan kimse anlamındadır. Aynı aileden doğmuş diller arasında kelimelerin farklı anlamlar kazanmaları oldukça çok rastlanan bir husustur. Bu sebeple süryânîcedeki anlamını arapçadaki kelimeye de yüklemeye kalkışmak yanlıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim'le ilgili olarak: "İbrahim Allah'a itaat eden, hanîf (O'nu birleyen) bir önder idi, ortak koşanlardan değildi" (en-Nahl 16/120) denilmek suretiyle hanîf kavramı, müşrik kavramlarının zıddı olarak ortaya konmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de hanîf kelimesi, özellikle Hz. İbrahim'in tevhid inancını ifade için kullanılmıştır (el-Bakara 2/135; Âl-i İmrân 3/67, 95; en-Nisâ 4/125; el-En'âm 6/79, 161; en-Nahl 16/120, 123). Bütün bu âyetlerde hanîf kelimesi, müşriklerin zıddını ifade için kullanılmış ve Hz. İbrahim'in tevhid inancına dayalı dini ifade edilmiştir. Ayrıca Hz. İbrahim'in yahudi veya hıristiyan olmadığı, bilakis tek bir Allah'a inanan müslüman olduğu vurgulanmaktadır (Âl-i İmrân 3/67).

Kelime, Kur'ân-ı Kerîm'in iki yerinde (el-Hac 22/31; el-Beyyine 98/5), Allah'ı birleyenler anlamında çoğul olarak hunefâ şeklinde de geçmekte, iki yerde de (Yunus 10/105; er-Rûm 30/30) Muhammed ümmetinin Allah'ı birle-

yici olarak (hanîf) kulluk etmeleri emrolunmaktadır. İslâmî literatürde bu kavram, hem müşriklik (politeizm) hem de yahudi ve hıristiyanların, tahrife uğramış monoteist inancından farklı bir anlam ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de hanîf kelimesi tek başına zikredildiğinde müslüman manasına gelmektedir. Zaten "müslüman" kelimesi de ilk defa Hz. İbrahim'le ilgili olarak kullanılmıştır (Âl-i İmrân 3/67). Diğer taraftan Cenâb-ı Hak, Peygamberimize, hanîf olan İbrahim dinine tabi olmayı, yani onun yolunu devam ettirmeyi emretmiştir (en-Nahl 16/120, 123). Peygamber Efendimiz de "Ben müsamahakâr hanîf dini (el-Hanîfiyye es-semha) ile gönderildim" buyurarak (Buhârî, İman, 29; Müsned, V, 266) aynı gerçeği vurgulamıştır.

İslâm'ın gelişinden önce putperestliğin hakim olduğu Arap toplumunda, putlardan ve her türlü sapıklıktan yüz çevirerek, Hz. İbrahim'in dini olan hanîfliğe tabi olmuş kişiler, çok az da olsa mevcuttu. İslâm tarihi kaynakları bunlardan bazılarının isimlerini verir ki Varaka b.Nevfel, Zeyd b.Amr b. Nufeyl bunlardandır.

¥ Ömer Faruk Harman

HARAC

"Harâc" sözlükte, kira, ücret, karşılık, gelir ve vergi anlamlarına gelir. İslâm hukuk terimi olarak ise harac, Gayr-i müslim tebaanın "harac arazisi" denilen topraklarından veya bu statüdeki araziden alınan vergiyi ifade eder. Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in hadislerinde harac kelimesi geçmekle beraber belirtilen bu terim anlamında değildir. Kelime, Müminûn (23) sûresi 72. ve Kehf (18) sûresi 18. âyetlerde ücret, karşılık anlamlarında, hadislerde de ücret, cizye ve vergi manalarında kullanılmıştır (bk. Ebû Ubeyd, el-Emvâl, s. 104). Öte yandan, harac kelimesi İslâm hukuk literatüründe devlet gelirlerinin tamamını ifade eden daha kapsamlı bir kavram olarak da kullanılmıştır. Nitekim İmâm Ebû Yusuf ve Yahya b. Âdem gibi müellifler malî hukuk alanındaki (zekât vb. gelirleri de inceleyen) ünlü eserlerini "Kitabü'l-harâc" olarak adlandırmışlardır.

A– Haracın Kısımları

Harac iki kısma ayrılır:

1– Harac-ı Mukaseme: Arazi ürünlerinden belirli nisbette alınan haracdır. Bu harac ürüne bağlıdır. Bir sene içinde birkaç kere ürün alınırsa o kadar harac vergisi alınır. Hiç ürün alınmazsa harac da alınmaz.

2– Harac-ı Muvazzafa: Ürün üzerine değil, arazi üzerine senelik konulan vergidir. Buna "Harac-ı Vazife" adı da verilir. Bu harac araziden doğrudan doğruya yararlanma ile değil, yararlanma imkânının ortaya çıkması ile tahakkuk eder ve yükümlünün zimmetinde borç olarak sabit olur.

B– Harac Vergisinin Mükellefi

Harac, esasen Gayr-i müslim tebaanın topraklarına konan bir vergidir ve mükellefleri de Gayr-i müslimlerdir. Ancak harac toprakları Hz. Ömer devrinden itibaren çeşitli vesilelerle el değiştirmiş, buna bağlı olarak da mükellefiyet statüsünde değişiklikler olmuştur. Bu hususu açıklığa kavuşturabilmek için, müslümanlar tarafından ele geçirilen topraklara ait hükümlere kısaca işaret etmek gerekecektir.

Müslümanlar tarafından ele geçirilen

topraklar üç kısma ayrılır:

1– Sahiplerinin kendiliğinden İslâm’ı kabul ettiği topraklar: Bu topraklar öşür arazisidir. Elde edilen üründen uşr (1/10) veya nısfu’l-uşr (1/20) nisbetinde öşür (zekât) alınır.

2– Sulh yoluyla alınan topraklar: Bu topraklara harac vergisi konur ve bu vergi yapılan anlaşma hükümlerine göre tahsil edilir.

3– Savaşla (anveten) ele geçirilen topraklar: İslâm hukukçuları bu toprakların hukukî statüleri konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Hanefîler’e göre, savaşla ele geçirilen toprakları devlet başkanı gerek görürse Enfâl (8) sûresi 41. âyetinin hükümleri içinde, savaşa katılanlara 4/5 ini verir ve 1/5’ini devlet payı olarak alır (bk. GANİMET); gerek görürse yerli halkın elinde bırakır ve harac vergisine bağlar.

Şâfiîler’e göre, savaşla ele geçirilen topraklar ganimet hükümlerine tabidir. Toprakların 4/5 inin savaşanlara dağıtılması halinde, bunlar öşri arazi olur.

Mâlikîler’e göre, silah zoru ile alınan topraklar bütün müslümanlarındır (“fey’en mevkufen”) ve üzerlerine harac vergisi konur.

Hanbelîler’den ise biri Şâfiîler’in, diğeri Mâlikîler’in görüşleri istikametinde iki ayrı görüş nakledilmektedir.

Hanefîler’e göre harac toprağına sahip olan veya bu statüdeki araziyi kullanan müslüman mükellefler sadece harac vergisi vermekle yükümlüdürler. Zira onlara göre öşür vergisinin vücub şartlarından biri, bu vergiye matrah teşkil eden arazinin “öşür toprağı” olmasıdır.

Fakihlerin çoğunluğuna göre ise, araziye yüklenen harac vergisi üründen alınan öşüre mani değildir. Bu itibarla müslüman olan harac vergisi mükellefi, aynı zamanda öşür vergisi ile de yükümlüdür.

C– Harac Vergisinin Mevzusu ve Nisbetleri

Hz. Ömer zamanında Irak (Sevad)’da tarıma elverişli topraklara, “cerîb” denen (=1366 m2) ölçü birimi esas alınarak ve ürünlerin çeşitlerine göre farklı vergiler yüklenmiştir. Kaynakların verdiği bilgilere göre Hz. Ömer fethedilen topraklarda yetişen buğday, arpa, hurma, üzüm, zeytin, mercimek, susam, pamuk, yonca gibi ürünlerden, Irak bölgesinde –mahsülün nevine göre– arazinin her bir ceribi için 1 dirhemden (2, 975 gr. gümüş) 12 dirheme kadar nakdî, Mısır bölgesinde her bir “feddan” (=5929 m2) için 1 dinar (4, 25 gr. altın) nakdî vergi almıştır. Ayrıca bu arazilerden sözkonusu nakdî ödemenin yanısıra değişik mallar da aynî harac vergisi olarak tahsil edilmiştir.

Hz. Ömer’in bu uygulamalarından harac vergisinin mevzuu olan ürünlerin ve nisbetlerinin değişmez olmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim konuyu geniş bir şekilde ele alan Ebû Yusuf, Hz. Ömer zamanında kararlaştırılan harac miktarlarının sabit ve değişmez miktarlar olmadığını, Hz. Ömer’den de bu miktarların değiştirilemez olduğuna dair bir haber nakledilmediğini söyler. Buna göre, harac vergisinin mevzu ve miktarlarının tesbitinde kriter, adalet düşüncesi olmaktadır.

Ebû Hanîfe, Hz. Ömer zamanında kararlaştırılan harac vergi miktarlarından daha

fazla miktarda vergi alınmaması görüşündedir.

İmâm Mâlik ve Şâfiî ise, Hz. Ömer zamanında tesbit edilen harac miktarlarının değiştirilemez esaslar olduğunu savunurlar.

Ahmed b. Hanbel'den nakledilen en meşhur görüşe göre, devlet başkanı toplumun yararını göz önüne alarak harac miktarlarını artırabilir ve eksiltebilir.

D– Harac Vergisinin Tahsili ve Tahsil Devreleri

Devlet, birim araziye konan harac-ı muvazzafayı, tayin edilen meblağlara göre senelik olarak tahsil eder; mahsule bağlanan harac-ı mukasemeyi de, elde edilen ürünün önceden tesbit edilen 1/10, 1/8, 1/7 gibi nisbetlerini yine senelik olarak tahsil eder. Bununla birlikte bu iki nevi harac, arazi sahiplerinin de durumları dikkate alınarak şu üç şekilden biri ile de tahsil edilebilir:

1– Vergi memuru arazinin durumuna, mahsulün miktarına göre muayyen bir meblağ vergi tahsil edebilir:

2– Vergi memuru arazideki ağaçların sayısına göre muayyen bir vergi takdir edip tahsilatı buna göre yapabilir.

3– Arazide hem ekin hem de ağaçlar varsa vergi memuru arazi sahibinin de görüşünü alarak ekin ve meyvaları bir nisbet dahilinde vergiye tabi tutabilir.

Harac arazisine asma çubukları veya başka meyva ağaçları dikilse, bunlar ürün verinceye kadar, önceki vergi alınmaya devam eder, ürün alınınca bu ürünlerden harac tahsil edilmeye başlanır.

Harac arazisi, sahibi tarafından vakfedilse üzerindeki harac vergisi düşmez; satım yoluyla el değiştirse yine yüklenen harac tahsil edilir. Ancak Mâlikîler'e göre harac arazisinin sahibi olan Gayr-i müslim müslüman olduğunda veya arazisini müslümana sattığında bu araziden öşür alınır.

Harac vergisi, mahsulün kaçınılması mümkün olmayan bir afetle zayi olması halinde düşer.

Harac arazisinin sahibi, arazisini ekemez duruma düşerse devlet bu araziyi sahibine tohum v.s. vererek ektirir veya başka birine kiralayıp harac vergisini bu kira bedelinden alır.

Harac-ı muvazzafa kameri seneye göre, Harac-ı mukaseme güneş senesine göre tahsil edilir.

Harac vergisi fey gurubuna dahil vergilerdendir (ayrıca bk. FEY'). Devlet başkanı onu kamu yararına olmak üzere, herhangi bir kesime tahsis etmeksizin harcayabilir.

¥ Mehmet Erkal

HARAM

A– Haramın Tanımı

Teklifî hükümlerden biri olan haram; sözlükte yasak, memnû demek olup helâlin zıddıdır. Dinî terim olarak ise, Şâri'in yapılmasını kesin ve bağlayıcı bir ifade ve üslupla yasakladığı fiildir. Yasaklama işine "tahrîm" veya "hazr", yasaklanan şeye "harâm", "muharram" veya "mahzûr", bu yöndeki hüküm ve vasfa da "hurmet" denilir. "Mescid-i haram"la içinde Kâbe'nin bulunduğu mescid, "beled-i haram"la Mekke, "haram aylar" tabiriyle de zilkade, zilhicce, muharrem ve recep ayları kastedi-

lir.

Haram ve mekruh, Şâri'in yasakladığı, yapılmasını istemediği fiillerin iki nevidir. Yasaklama açık ve kesin bir üslupla ve delille olmuşsa haramdan, daha esnek ve yumuşak bir üslupla veya daha zayıf bir delille olmuşsa mekruhtan sözedilir.

Çoğunluğunu Hanefîler'in teşkil ettiği bir gurup İslâm hukukçusu ve usulcüsü, bir fiilin haram hükmünü alabilmesi için hem Kur'ân âyetleri, mütevatir ve meşhur sünnet gibi sübutu kesin (veya kesine yakın) bir delilin, hem de bu delilin açık ifadesinin bulunmasını şart koşarlar. Bu sebeple de, ahad hadislerle sabit olan veya dolaylı bir şekilde ifade edilen yasaklara "tahrimen mekruh" adını verirler. Çoğunluk ise, itikâdî yönden olmasa bile amelî bakımdan zannî delilleri yeterli gördüğünden, ahad hadislerle sabit yasakları da haram olarak adlandırırlar.

B– Haram Fiillerin Nevileri

Haram fiiller iki nevidir:

1– Haram liaynihî:

Şâri'in, bizzat kendisindeki kötülük sebebiyle, baştan itibaren ve temelden haramlığına hükmettiği fiildir. Zina, hırsızlık, adam öldürme, dinen murdar sayılan eti yeme, evlenme manii olanlarla evlenme gibi. Bu tür bir haram fiili işleyen kişi günahkâr olur ve ahirette cezaya çarptırılmayı hakkeder. Bu, haramın uhrevî sonucudur. Bir de haram olan bir fiile bağlanan dünyevî sonuçlar vardır. Şöyle ki: Bir müslüman böyle bir fiili yaparsa, bâtıl kabul edilir ve fiile hiç bir olumlu hüküm bağlanamaz. Meselâ, zina fiili nesep ve mirasçılığın sübutu için sebep olamaz. Hırsızlık fiili de mülkiyetin sübutu için bir sebep olamaz. Murdar etin satışı bâtıldır ve böyle bir sözleşmeye hukukî sonuç bağlanamaz. Ancak bu tür haramların bir kısmı zaruret durumunda mubah hale gelebilir. Meselâ, açlıktan ölecek duruma gelen bir kişinin, ölmeyecek miktarda domuz etinden yemesine müsaade edilmesi böyledir (bk. RUHSAT).

2– Haram ligayrihî:

Aslında meşru ve serbest olduğu halde, haram kılınmasını gerekli kılan geçici durumla ilgili olan fiildir. Meselâ, bayram gününde oruç tutmak böyledir. Esas itibariyle orucun kendisi meşru bir fiildir. Fakat Allah bu fiilin bayram gününde, yapılmasını haram kılmıştır. Çünkü bu günde kullar Allah'ın misafirleri sayılırlar. Bayram gününde oruç tutmak ise, böyle bir misafirliği kabullenmekten kaçınmak anlamına gelir ki, bu davranış müslümana yakışmaz.

Peygamberimiz bir hadisinde "Bir kimse, din kardeşinin pazarlığı üzerine pazarlık etmesin, başkasının evlenme teklifinde bulunduğu kadına evlenme teklifinde bulunmasın" buyurarak, hadiste zikredilen durumlarda alım-satım ve nikâh sözleşmesini yasaklamıştır. Bu yasaklama, anılan sözleşmelerin mahiyetlerinden değil, bu sözleşmelerin dışındaki sebebe; din kardeşini incitme ve üzme sebebine dayanmaktadır.

Yine, cuma namazı ile yükümlü kişi bakımından cuma namazı esnasında alışverişle meşgul olmak, haksız olarak ele geçirilen arazide namaz kılmak, dinen yasak birer fiil olmakla beraber, yasaklık fiilin mahiyeti ile değil, onu çevreleyen zaman veya mekân faktörü ile ilgilidir. Bu ve benzeri durumlarda, yasağı ihlâl sebebiyle kişinin günahkâr

ve uhrevî sorumluluk üstlenmiş olacağı hususunda fikirbirliği bulunmakla birlikte, ibadetin veya hukukî işlemin dünyevî hükümler açısından geçerli sayılıp sayılmayacağı tartışılmıştır. Fakihler haramlık yönünü daha ağır buldukları durumlarda amelî, dünyevî sonuçları bakımından da geçersiz saymışlardır.

C– Haramlık Hükmü İfade Eden Lâfızlar

Âyet ve hadisler bir şeyin haram olduğunu değişik üslup ve ifade tarzlarıyla bildirirler:

a) Bazan âyet ve hadislerde, bir şeyin haram olduğu "haram" lafzıyla açıkça ifade edilir. Meselâ, "Anneleriniz, kızlarınız... (ile evlenmeniz) sizlere haram kılındı" (en-Nisâ 4/23), "Meyte, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yukarıdan düşüp ölmüş, boynuzlanıp öldürülmüş, yırtıcı hayvanlarca parçalanmış hayvanlar... ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna, size haram kılındı" (el-Mâide 5/3) âyetlerinde olduğu gibi.

b) Bazan, "Bir müslümanın malı, rızası olmadıkça, bir başkasına helâl olmaz" (Müsned, V, 72) hadisinde olduğu gibi, o şeyin helâl olmadığı bildirilir.

c) Bazan bir işin yapılması yasaklanır, ondan uzak durulması istenir. "Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin" (el-En'âm 6/151), "Zinaya yaklaşmayın, çünkü o açık bir kötülüktür ve kötü bir yoldur" (el-Hac 22/30) âyetlerinde olduğu gibi.

d) Bazan da bir fiilin işlenmesine ceza tertip edilir. İffetli kadınlara zina iftirasında bulunanlara seksen değnek vurulmasını isteyen (en-Nûr 24/4), yetimin malını haksız olarak yiyenlerin karınlarına ateş yemiş oldukları ve alevli ateşle cezalandırılacaklarını bildiren (en-Nisâ 4/10) âyetlerde olduğu gibi.

D– Yasaklardaki Hikmetler

Kur'ân ve hadisler birtakım dinî yasaklar koymuş, sınırlar çizmiş, böylece ferdî ve içtimâî olarak, insanlığı her türlü sapmadan ve yanlıştan korumak, huzur içinde yaşamalarını temin etmek, Rablerinin katına temiz bir alınla çıkmalarını sağlamak istemiştir. Bu itibarla İslâm'ın yasakları, onun rahmet dini olmasının da tabiî gereği ve sonucudur.

Öte yandan İslâm dini itikadî, ahlakî ve hukukî umdeleri birbiriyle irtibatlandırarak makul bir bütünlük ve denge içerisinde birlikte takdim etmiş, vaz' ettiği itikadî ve ahlâkî esasları, zaman zaman hukukî müeyyidelerle desteklemiş, hukukî düzenlemeleri de insanın itikadî sağlamlığı ve ahlâkî yetişkinliği gibi bir temele oturtmuştur. Bu itibarla İslâm'ın bir şeyin haram ve gayri meşru olduğunu beyan etmesi, hem itikâdî, uhrevî ve ahlâkî ve hem de hukukî yönü bulunan bir husustur.

İslâm, bildiğimiz veya bilemediğimiz birçok hikmet ve sebebe istinâden, bazı haramlar ve yasaklar koymuştur. Bunun için de, dinen yasaklanan bir fiilin toplumda alenen işlenmesine göz yummak, gayri meşru fiil ve davranışların yaygınlaşmasına seyirci kalmak, hangi değer yargısı adına olursa olsun bunu müeyyidesiz ve tepkisiz bırakmak farklı yönlerde farklı zarar ve haksızlıklara yol açacaktır. Bu tutum evvel emirde, zayıf iradeli kimselere haramı işleme, gayri meşru kazanca yönelme konusunda cesaret verecek, helâl kazanç ve alın teri peşinde koşanları rencide edecek,

toplum düzeninin bozulmasına ve kötü örneklerin artmasına yol açabilecektir.

Gayri meşru davranış ve kazancın önlenmesi konusunda yegâne tedbir ve çözüm olarak kişilerin itikadî ve vicdanî sorumluluğunu görmek ve bunu yeterli saymak fevkalâde yanlıştır.

Fertlerin dinî hassasiyetlerini yitirdikleri, iyiliği teşvik edip kötülüğü önleme görevini ifâda zaafa düştükleri dönemlerde, maddî müeyyideden, sosyal baskı ve tepkiden uzak kalan birçok gayri meşru kazanç şekli toplumda hızla yaygınlık kazanmaktadır. Bundan her kesim sorumluluğu oranınca zarar görmekte; en çok da, meşruiyet ile gayri meşruluk değer boyutunun altüst olduğu bir ortamda yaşayan ve kendi imkânlarıyla kurtulmaya terkedilen insanlar ile bu ortamda ve kötü örnekler arasında yetişip büyüme talihsizliğine uğramış nesiller mağdur olmaktadır.

E– Haram Hükmünü Belirleme Yetkisi

Haram ve gayri meşru, dinî bir kavram olup bunu tayin de sadece Allah'ın tasarrufunda olan bir konudur. Hz. Peygamber'in bu konudaki hadisleri, Allah'ın hükmünü ve iradesini beyandan ibarettir. Kur'ân'ın Ehl-i kitapla ilgili olarak "Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, rahiplerini ve Meryem oğlu İsâ'yı rab edindiler..." (et-Tevbe 9/31) âyeti nâzil olduğunda, daha önce hıristiyan iken müslüman olan Adiyy b. Hâtim Hz. Peygamber'e gelerek, "Ya Rasûlallah! Onlar din adamlarına ibadet etmediler ki" demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber şu açıklamayı yapmıştır: "Evet, dediğin doğrudur. Ancak yahudi ve hıristiyan din adamları helâli haram, haramı da helâl saymışlar, onlar da buna tabi olmuşlardır. İşte onların din adamlarına ibadet etmeleri bundan ibarettir" (et-Tirmizî, Tefsir, 9-10).

Kur'ân'ın konuyla ilgili başka bir âyeti ise şöyledir: "Diliniz yalana alışmış olduğu için her şeye "şu haramdır, bu helâldir" demeyin. Zira Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz" (en-Nahl 16/116).

Ancak, Kur'ân ve Sünnet, haramı belirlerken ayrıntıdan ziyade kaideyi ve belirli durumların hükmünü vaz' etmekte olup, bu genel kuralın her devirde anlaşılıp uygulanabilir tarzda takdim edilmesini o devrin İslâm toplumuna, yetkili ve bilgili İslâm bilginlerine bırakmıştır. Böyle olduğu içindir ki, özellikle ilk devir İslâm bilginleri "haram" tabiri ile Allah'ın açıkça haram kıldığı hususları kasteder, hakkında kesin ve açık nass bulunmayan şeyler içinse "haram" demekten kaçınırlar, bunları ifadede de daha çok "mekruh, hoş değil, doğru değil, sakıncalı, câiz değil" gibi tabirleri kullanırlardı.

Bilhassa ticarî muamelerle ilgili hükümler, devrin şartlarıyla, malî ve iktisadî değerlerin ve ilişkilerin değişip gelişmesiyle yakından alakalı olduğundan, İslâm'ın yazılı iki aslî kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet, ticarî ve iktisadî hayatla ilgili ayrıntılı hükümler koymak yerine her devir için geçerli genel ilkeler ve ölçüler, temel serbesti ve yasaklar koymuştur. Bir örnek vermek gerekirse İslâm hukukçularından İbn Arabî, İslâm borçlar ve ticaret ahkâmının şu dört ana kaideye istinad ettiğini söyler: "Birincisi, Kur'ân'ın "Ey müminler, mallarınızı aranızda haksızlıkla değil karşılıklı rızaya dayalı bir ticaretle yiyin" (en-Nisâ 4/29) âyetidir. İkincisi, yine Kur'ân'ın, alışverişin helâl, faizin ise haram olduğunu bildi-

ren hükmüdür. Üçüncüsü, Hz. Peygamber'in bey-i ğararı, yani taraflardan birini beklenmedik bir zarara uğratabilecek, sonucu belirsiz alış-veriş nevilerini yasaklayan hadisleridir. Dördüncüsü ise, dinin hüküm koyarken gözettiği maksatlar ve yararlardır (makâsıd ve mesâlih).

İslâm müçtehitlerinin görevi, kendi devirlerinin problemlerini helâl ve haramla ilgili temel ilkeler ve çerçeve içerisinde çözmeye, hükümlerle olaylar arasında bağ kurmaya, böylece İslâm'ın yasaklarının muhtevasını belirlemeye çalışmak, dinî hükümlerin hayata yansıtılıp işlerlik kazanmasına yardımcı olmaktır. Bu irtibat sağlanamazsa, Kur'ân ve Sünnet'in hüküm ve yasakları, müslümanların zihnen ve inanç olarak onaylayıp fiilen ihlâl ettikleri, teorik ve ahlakî umdeler halinde kalmaya mahkum olur.

F– Haramdan Kaçınmanın Önemi

Müslümanlar, Allah'ın yasaklarını gerek maddi unsur ve gerekse nihâî hedef itibariyle iyi kavrayabildikleri ölçüde iyi müslüman olurlar, layık oldukları ölçüde dünyevî ve uhrevî karşılığa ulaşırlar. Bu konularda sünnetullah hakimdir. Kur'ân'da, Allah'ın koyduğu ölçülere, sınır ve yasaklara uymayanların sadece kendilerine yazık ettiğinin sıklıkla tekrarlanması herhalde buna işaret etmektedir.

Öte yandan İslâm dininin birşeyi haram kılışı ve gayri meşru olarak nitelendirmesi birçok hikmete mebnidir. Dinin emir ve yasakları, kulun rabbi karşısında ciddi bir sınav verişi anlamını taşıdığı gibi, emrin tutulmasının, yasağa uyulmasının kullara yönelik dünyevî ve uhrevî birçok yararı da vardır. Zaten bu ilâhî adaletin tabii bir sonucudur.

Ayrıca, dinin haram ve gayri meşru olarak ilan edip kaçınılmasını istediği şeyler, müslümanın dünyasını zehir edecek, ona soluk aldırmayacak yoğunlukta ve ağırlıkta ve onu mahrumiyetler içinde bırakacak tarzda da değildir. Aksine her yasağın meşru zeminde alternatifi, daha iyisi ve temizi gösterilmiştir. Çirkin ve kötü olan yasaklanmış, iyi ve temiz olan helâl kılınmıştır.

Eşyada aslolan helâl ve serbest oluştur. Bunun için de İslâm ancak çok gerekli ve önemli durumlarda yasaklar koymuş, öte yandan zaruretler, beklenmedik şartlar, zorlamalar ve hayati tehlikeler karşısında bazı yasakların geçici olarak ve ihtiyaç miktarınca ihlâlini de belli bir müsamaha ile karşılamıştır. Ancak zaruret ve ihtiyacın tayin ve takdirinde subjektif ve ferdî kanaatlerden ziyade şer'î ve objektif ölçülerin esas olacağı açıktır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, bir hususun Şâri' tarafından açıkca ve doğrudan haram kılınması ile dolaylı olarak yasaklanması arasında ince bir fark bulunduğu gibi, bir işin nasslar tarafından ilke olarak haram kılınması ile İslâm bilginlerinin bir fiili o yasağın kapsamında kabul etmeleri arasında da belli ölçüde fark vardır. Ancak bu konuda fertlerin bireysel ve subjektif tercih ve değerlendirmelere göre davranmalarının da isabetli bir yol olmadığı, fertleri mesuliyetten kurtarmayacağı, bu konunun İslâm hukuk disiplini içerisinde belli bir ilmî ve idarî otoriteye bağlanmasının gerekliliği de açıktır. Kanunlaştırmanın ve merkezi ortak otoritenin bulunmadığı dönemlerde bu düzenlemeyi fıkıh mezhepleri belli ölçüde başarmış, şer'î yasakların sınırını çizip muhtevasını belirlemede devirlerinin şart-

larına göre bazı ölçüler geliştirmişlerdir (ayrıca bk. MEZHEP).

Hile ve dolaylı yollar gayri meşru olanı helâl kılmaz. Bilgisizlik bu konuda mazeret olmadığı gibi kişinin niyetinin iyi olması da çoğu zaman yeterli değildir. Vasıtaların da gayeler gibi meşru olması gerekir. Haramın adını değiştirmek, çoğunluğun o işi yapıyor olması ölçü alınarak meşru görmek de kişiyi mesuliyetten kurtarmaz. Haramdan ve harama yol açan vasıtalardan kaçınmak gerektiği gibi, haram şüphesi taşıyan işlerden ve kazançlardan da uzak durmak gerekir. Hz. Peygamber'in şu hadisi bu konuda ihtiyat ve takva sahipleri için güzel bir ölçü vermektedir: "Helâl apaçık belli, haram da apaçık bellidir. Bunların arasında, halktan birçoğunun helâl mi haram mı olduğunu bilmediği şüpheli şeyler vardır. Dinini ve namusunu korumak için bunları yapmayan kurtuluştadır. Bunlardan bazısını yapan kimse ise haram işlemeye çok yaklaşmış olur. Nitekim korunun etrafında hayvanlarını otlatan kimse de koruya dalma tehlikesi ile burun buruna gelmiş olur. Dikkat ederseniz her hükümdarın bir korusu vardır. Allah'ın korusu da haram kıldığı şeylerdir" (Buhârî, Büyû', 2, Müslim, Musakat, 20).

Samimi bir müslüman, harici şartlar, toplumun kötü gidişatı ne olursa olsun her yer ve zamanda dosdoğru olan, dinin ahkâmını uygulayan, güvenilen ve inanılan bir kimse olmak, istikameti ve hayatı ile İslâm'ın tebliğcisi ve iyi örneği olmak zorundadır.

¥ Ali Bardakoğlu

HARAM AYLAR

Her türlü saldırının, vuruşmanın ve kötülüğün menedildiği yasak aylar.

"el-Eşhürü'l-hurum" (veya eşhür-i hurum) diye de anılan haram aylar üçü peşpeşe, biri ayrı olmak üzere dört tanedir.

1– Zilkade, 2– Zilhicce, 3– Muharrem, 4– Recep. Bunlardan kamerî aylar sıralamasında zilkade on birinci, zilhicce on ikinci, muharrem birinci ve recep yedinci aydır. İslâmî devirde uygulamaya konulan hicri takvimde de kameri aylarla ilgili bu sıralama aynen korunmuştur (bk. KAMERİ AYLAR)

Hz. İbrahim ve Hz. İsmail devrinden beri bu dört ay haram aylar olarak anılagelmiştir. Cahiliye devrinde Araplar arasında haram aylarında cereyan eden en büyük iç savaşlara da "Ficar Savaşları" denilmiştir.

Cahiliye çağı Arapları'nın bir kısmı geçimlerini soygunculuk ve yağma ile sağlıyordu. Yine cahiliye Arapları arasında sık sık kan davaları ve iç harpler meydana gelirdi. Buna karşılık, aylardan üçünün peşpeşe oluşu dolayısıyla üç ay süresince saldırı, yağma ve savaştan el çekmek onlara oldukça güç geliyordu. Bunun önüne geçmek için savaş günlerinde meselâ recep ayı girerse onu helâl sayıp haramlığını şaban ayına tehir ederlerdi. Böyle bir durum muharremde sözkonusu olursa safere ertelerlerdi. Böylece o yıl muharrem ve recep yerine şaban ve safer ayları haram aylardan sayılmış olurdu. Tabii ki bu durumda haram ayların sıralamasında değişiklik oluyordu.

Dolayısıyla ondan sonra gelen ayların hepsi isimlerini korumakla beraber Allah'ın kendilerine tayin ettiği zaman diliminde bulunmuş olmuyorlardı. Arapları bu uygulamaya yönelten diğer önemli bir sebep de,

güneş takvimine göre her yıl on bir gün erken başladığı için farklı mevsimlere yayılan hac ziyaretinin, kendilerinin bilhassa ticari çıkarları açısından uygun buldukları, havanın daha mutedil ve meyvenin bol olduğu günlerde gerçekleşmesini istemeleri idi. Fakat bu âdetten ötürü diğer bir çok sakıncanın yanısıra, özellikle hac ibadeti, Allah katında belirtilen zilhicce ayındaki malum günlerin dışına, başka ay ve günlere kaymış oluyordu. Tevbe sûresinin 36. âyetinde meâlen "Gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın yazısına göre Allah'ın katında ayların sayısı on iki olup bunlardan dördü haram aylarıdır" buyurduktan sonra ve gerçeği saptırmak için haram ayların yerlerini değiştirme (nesî') uygulamasının küfürde ileri gitmek olduğu; Allah'ın helâl kıldığını haram, haram kıldığını da helâl saymaktan kaçınmak gerektiği vurgulanmaktadır. Bakara sûresinin 217. âyetinde de haram aylarda savaş yapmanın büyük günah olduğu belirtilmektedir.

Arapların bu uygulamalarının etkisi hicretin onuncu yılına kadar devam etti. Nihayet, Hz. Peygamber Veda haccı esnasında hicretin onuncu yılında muhtelif mevkilerde iradettiği hutbelerinden birinde: "Zamanın Allah'ın yarattığı ilk günkü durumuna döndüğünü" açıklayıp bir yılın on iki ay olduğunu, bunlardan zilkade, zilhicce, muharrem, receb'in haram (yasak) aylar olduğunu" ifade etti ve cahiliye çağındaki Nesî' uygulamasını ortadan kaldırdığını kesin bir biçimde ilan etti.

¥ Hüseyin Algül

Harameyn (bk. HAREM)

HARBÎ

"Harbî" sözlükte savaşla ilgili kimse anlamına gelir. İslâm hukuk terimi olarak harbî, İslâm ülkesi dışında yaşayan Gayr-i müslimlerin genel adıdır. İslâm ülkesinin vatandaşı olan Gayr-i müslimlere zimmî (bk. ZİMMÎ), geçici bir süre için ve izinli olarak İslâm ülkesinde bulunan yabancı ülke vatandaşı Gayr-i müslimlere ise müste'min denilir (bk. MÜSTE'MİN). İşte harbî terimi, bu iki gurubun dışında kalan Gayr-i müslimleri ifade eder. Ancak yabancı ülke vatandaşı Gayr-i müslimlerin hepsi "harbî" adıyla tek bir ülke vatandaşı gibi düşünülmüş ve onlarla ilgili ortak hükümler geliştirilmeye çalışılmışsa da, her ülke vatandaşının, o ülkenin İslâm devletiyle olan münasebeti ve anlaşmaları çerçevesinde işlem göreceği açıktır. Öte yandan devletler hukukuyla ilgili olarak İslâm hukukunun klasik literatüründe yer alan birçok görüş ve yaklaşımın o dönemin devletler arası ilişkileriyle yakın bağlantısı vardır (ayrıca bk. SİYER). Bu sebeple harbînin İslâm'a davet edilmesi, harbî ile yapılan anlaşma ve hukukî işlemlerin durumu, harbîye karşı işlenen haksız fiil ve suçların hukukî ve cezaî sorumluluğu gibi konularda klasik kaynaklarda yer alan görüş ve temayülleri o dönemlerin fiilî veya potansiyel savaş durumuyla, yine o dönemin devletler arası ilişkilerde hakim kurallarıyla açıklamak daha doğru olur. Bu itibarla müslümanların savaşın kendine özgü koşulları hariç dünyanın neresinde olursa olsun güvenilir, sözüne ve anlaşmalarına bağlı, başkasının malına, canına ve namusuna göz dikmeyen dürüst kimseler olması İslâm'ın genel ilkeleri kadar İslâm'ın doğru anlatılması ve tebliği açısından da önem taşır (ayrıca bk.

DARÜLİSLÂM, DARULHARP, DARUSSULH).

¥ Ali Bardakoğlu

HAREM

Harem (“el-harem”) kelimesinin aslı “harâm”dır. Sözlükte, saygı duyma, yapılması yasak olan, dokunulması helâl olmayan ve heybetli görünüm gibi anlamlara sahip bulunan bu kelime, dinî literatürde mutlak olarak kullanıldığında, Mekke-i Mükerreme ve çevresi ile Medine-i Münevvere ve çevresini ifade eder. “Harameyn” harem kelimesinin ikilidir.

Kâbe’yi içine alan Mekke mescidine el-Harem’ül-Mekkî, Medine’deki Mescid-i Nebevî’ye de el-Harem’ül-Medenî denir. Bir saygı ifadesi olmak üzere, bunlardan herbiri için “harem-i şerîf” tabiri, her ikisini belirtmek üzere de “harameyn-i şerifeyn” tabiri kullanılır.

Harem bölgelerinin İslâm dinindeki yeri ve önemi dolayısıyla öteden beri müslümanlar buralara hizmet götürmeye ayrı bir özen göstermişlerdir.

a) Mekke Haremi (el-Haremu’l-Mekki):

Mekke-i Mükerreme ve çevresine verilen addır. İslâm bilginleri Mekke-i Mükerreme ve çevresinin Yüce Allah tarafından harem bölgesi kılındığına hükmetmişlerdir. “Çevrelerinde insanlar kapılıp götürülürken (öldürülürken yahut esir edilirken) bizim (Mekke’yi) güven içinde kutsî bir yer yaptığımızı görmediler mi?” meâlindeki âyet (el-Ankebût 29/67) bu hükmün Kur’ân-ı Kerîm’deki dayanağını oluşturur. Diğer yandan Hz. Peygamber de Allah’ın Mekke’yi haram (harem) kıldığını belirtmiştir (bk. Buhârî, İlim, 37, Cenâiz, 76, el-Hac, 43, Sayd, 8-10; et-Tirmizî, Hac, 1, Diyât, 13).

Rivâyete göre şehrin Harâm (mukaddes) hudutları Allah’ın emri ile Hz. İbrahim tarafından tayin ve tesbit edilmiştir. İslâm’ın zuhuru esnasında bu sınırlar gayet iyi biliniyordu. Hz. Peygamber hicretin sekizinci yılında Mekke’yi fethettiğinde muhtelif istikametlerde bulunan duvar şeklindeki abideleri bizzat tamir ettirmişti. Hudûdu’l-Haram denilen bu sınır taşları, kuzeyde Cairrâne (Ci’râne), kuzeydoğuda Vâdi’n-Nahle, doğuda Arafat, güneydoğuda İdât Labin (Edât Lîn) batıda Hudeybiye ve nihayet Mekke’ye en yakını kuzeybatıda Ten’im denilen mevkilerdedir. Bu noktaların aralarındaki mesafeler eşit değildir. Fıkıh kitaplarında bu mesafeleri belirten bilgiler bulunmakla birlikte, günümüzde bu noktalar belirgin sınır taşlarıyla işaretlendiği için, sözkonusu ölçülere ihtiyaç duyulmamaktadır. Sözü edilen noktalar arasında kalan sahanın yüzölçümü yaklaşık 200 kilometrekaredir. Sınırları bu şekilde tayin edilen Harem’in dışındaki bölgeye de “Hıll” denir.

Harem, yemede, içmede, giyimde ve sosyal ilişkilerde çok dikkatli olunması, hac ve umre ile ilgili görevlerin ve yasakların ihlâl edilmemesi için özen gösterilmesi gereken kutsal bölgedir.

Harem bölgesine girmek üzere olan kimselerle bu bölgede yerleşmiş bulunan kimseleri yakından ilgilendiren hükümleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

1– Hac veya umre yapmak maksadıyla Harem bölgesine giren kimsenin mîkat mahallinde ihrama girmesinin vacip olduğu hususunda fıkıh bilginleri görüşbirliği içindedirler.

Bu vacibi terkeden kimse ya tekrar mîkat mahalline dönerek ihram giymek veya bir ceza kurbanı (dem) kesmek zorundadır.

2– Hıll bölgesinde bulunanların, hac veya umre yapmanın dışında bir maksatla Harem bölgesine ihramsız girmeleri câiz görülmüştür. Ancak hac veya umre yapmak niyetiyle girdikleri takdirde ihram giymeleri vaciptir.

Âfâkîlere (hıll bölgesinin dışında bulunanlara) gelince, bunlar Harem sınırına girmek istedikleri takdirde Hanefî, Mâlikî, Hanbelî mezheplerine ve bazı Şâfiî fakihlere göre mîkat sınırını ihramsız geçemezler. Bu durumda hac veya umre yapma maksadı aranmaz; eğitim, ticaret, çalışma, ziyaret vb. maksatlar bile olsa, harem bölgesine girmek zorunda bulunan âfâkîlere mîkattan ihrama girip umre yapmak vaciptir.

Ancak Şâfiî mezhebinde muteber sayılan görüşe göre hac ve umrenin dışında bir sebeple harem bölgesine girecek âfâkîler için ihram giyme mecburiyeti yoktur.

3– Fakihler Gayr-i müslimlerin harem bölgesinde yerleşmesinin veya ikamet etmesinin câiz olmadığı konusunda görüşbirliği içindedirler. Bu bölgeye girmesi veya içinden geçmesi hususunda ise farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Şâfiî, Hanbelî ve bazı Mâlikî fakihler Gayr-i müslimlerin harem bölgesine girmesini hiçbir şekilde câiz görmemişlerdir. Hatta müslüman olmayan kimse, müslüman olmak maksadıyla girmek istediğini söylese dahi, harem dışında İslâm'ı kabullenmeden önce girmesine izin verilmez.

Hanefî fakihler ise zimmîlerin (İslâm ülkesi vatandaşı olan Gayr-i müslimlerin) harem bölgesine girmesinin engellenemeyeceği görüşündedirler.

4– Fakihler, harem bölgesinde kendiliğinden yetişen ot veya ağaç cinsinden bitkilerin kesilmesinin ya da koparılmasının haram olduğu hususunda fikirbirliği içindedirler. İnsan eliyle ekilip dikilen bitkilerin kesilmesinde veya hasat edilmesinde ise bir sakınca görülmemiştir. Kesilmesi ve koparılması haram olan bitkiler ister ihramlı isterse ihramsız biri tarafından koparılsın, mutlaka bu bitkilerin tazmin edilmesi gerekir.

Aynı şekilde harem bölgesi içinde kara hayvanı avlamak da haramdır. Bu hüküm hem ihramlılar hem ihramsızları içine almaktadır. Şayet bu haram işlenirse avlanan hayvanın benzerinin veya kıymetinin ödenmesi gereklidir.

5– Hanefî mezhebine mensup fakihler ile bir rivâyete göre İmâm Mâlik ve İmâm Ahmed'e göre harem bölgesinde bulunan gayri menkullerin satışı ve kiraya verilmesi de câiz değildir. Çünkü bu bölge her şeyiyle müslümanların vakfıdır.

İmâm Şâfiî, İmâm Ebû Hanîfe ve diğer bir rivâyete göre İmâm Mâlik ve İmâm Ahmed'e göre ise bu bölgedeki mülk sahiplerinin mallarını satmak veya kiralamak şeklindeki tasarrufları câizdir.

6– İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre harem bölgesine girmek üzere olan bir kimsenin gusül abdesti alması sünnettir.

7– Mescid-i Haram'da kılınan namazın diğer yerlerde kılınandan yüz bin kat daha efdal olduğunda ittifak etmişlerdir (Nesai, Mesacid, 4, Müsned, I, 184, IV, 5). Bazı fakihler harem bölgesinin de aynı hükme tabi olduğunu söylemişlerdir. Diğer iyiliklerin (hase-

nat) karşılığının da bu şekilde verileceği, buna mukabil işlenen günahların cezasının da böyle katlamalı olacağı kanaatini taşıyan bilginler de bulunmaktadır (ayrıca bk. KÂBE, MEKKE-İ MÜKERREME, MESCİD-İ HARAM).

8– Hedy kurbanının kesileceği tek yer harem bölgesidir.

b) Medine Haremi (el-Haremu'l-Medenî)

Hz. Peygamber'in kabr-i şerifinin bulunduğu Medine'deki Mescid-i Nebevî ve çevresine verilen addır. Mekke'de müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen yerlere Harem denildiği gibi Hz. Peygamber'in kabrinin bulunduğu Medine ve çevresi de Harem kabul edilmiştir.

Medine Hareminin sınırları Hz. Peygamber'in şu anlamdaki hadisi ile belirlenmiştir: "Medine'nin Ayr ile Sevr arasında kalan kısmı haramdır. Artık kim orada bir günah işler veya işleyeni barındırırsa, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onun üzerinedir" (Buhârî, Cihad, 71, 74; el-Enbiyâ, 10; et-Tirmizî, Menâkıb, 67). "Ayr" Medine'nin yakınında meşhur bir dağın, Sevr ise Uhud dağının arkasında ve kuzey yönünde bulunan küçük bir dağın adıdır. Bu bölge, kenarları bir konak mesafesinde bir kare şeklindedir.

Medine şehrinin de Harâm (kutsal) olduğu Hz. Peygamber tarafından değişik vesilelerle belirtilmiştir. Meselâ Rasûlullah'ın Medine'ye yerleşmesini takiben, burada kurduğu Site Devleti'nin tebaası arasında ortaklaşa kabul edilen siyasi metinde bu husus şöyle ifade edilmiştir: "Bu sahifede kendilerinden söz edilen kimseler için Yesrib (Medine) vadisi (cevfi) mukaddes (haram) bir yerdir" (madde: 39).

Medine-i Münevvere Hz. Peygamber'in oraya göç ettiği andan itibaren Harem; mukaddes ve mübarek bir şehir olmuştur. Göç esnasında Hz. Peygamber'in devesinin çöktüğü yerde Mescid-i Nebevî inşa edilmiş ve böylece yeryüzündeki iki haremden ikincisinin merkez noktası belli olmuştur. Müslümanlar için bu iki bölge dışında harem yoktur. Mesela Beyt-i Makdis, kutsallığına rağmen Harem değildir.

Allah Mekke'yi, Hz. İbrahim (a.s.)ın bildirimi ile nasıl kıyamete kadar Haram kıldıysa, Medine'yi de Hz. Muhammed (s.a.)'i görevlendirerek Haram kılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber bir hadislerinde, "Ey Allahım! İbrahim Mekke'yi Haram kıldı, ben de Medine'nin kara taşlı iki nahiyesi (Uhud'la Ayr dağları) arasını Haram kılıyorum" (Müsned, I, 185) buyurmuştur.

Medine Haremine has başlıca hükümler şunlardır: Ebû Hanîfe dışındaki üç mezhep imamına ve diğer fakihlere göre, ihramlı veya ihramsız hiç kimse bu sınırlar içinde kalan ağaçları kesemez ve bu bölgede avlanamaz. Bazı Şâfiî bilginlerine (Nevevî) göre Medine Hareminin taşı ve toprağı başka yere taşınamaz. Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre Medine'ye yakın yerde ikamet (mücaveret) müstehaptır. Aynı şekilde dışarıdan gelenlerin Harem bölgesini gördükleri zaman şöyle dua etmeleri de müstehaptır: "Allahım! Burası senin için cehennem haremidir. Orayı benim için cehennem ateşinden koruyan, azaptan ve zor hesaptan emin kılan bir mekân eyle."

Mescid-i Nebevî'nin faziletine gelince, bu konuda da birçok hadis vardır. Bunlardan biri şöyledir: "Benim mescidimde kılınan namaz, Mescid-i Haram müstesnâ olmak üzere başka mescidlerde kılınan bin na-

mazdan daha hayırlıdır" (Müsned, I, 184). Diğer bir hadiste şöyle buyurulmuştur: "Benim mescidimde kılınan namaz, Mescid-i Haram müstesna olmak üzere başka mescidlerde kılınan bin namazdan daha hayırlıdır. Mescid-i Haram'da kılınan namaz ise, benim mescidimde kılınan namazdan yüz kat daha efdaldir" (İbn Mâce, İkameti's-Salat, 195) (ayrıca bk. MEDİNE-İ MÜNEVVERE, MESCİD-İ NEBEVİ).

¥ Salim Öğüt

Hâriciye Mezhebi (bk. HAVÂRİC)
Harikulade Olaylar (bk. İSTİDRÂC, KERAMET, MAÛNET, MUCİZE)
Harp (bk. SİYER, SULH)

HARUN (Hz.)

Hz. Musa'nın kardeşi ve İsrailoğulları'na gönderilmiş bir peygamber.

Levi ailesinden Amram'ın (İmrân) oğlu olan Harun, Hz. Musa'nın büyük kardeşidir. Mısır'da İsrailoğulları'na baskı uygulayan Firavun zamanında dünyaya gelmiştir. Tevrat'ta hayatının ilk dönemleriyle ilgili bilgi bulunmamaktadır. Elişaba ile evlenmiş; Nadab, Abihu, Eleazar ve İtamar adında dört oğlu olmuştur (Çıkış 6/23; Sayılır 3/2).

Tevrat'a göre Hz. Musa, Allah'tan ilk vahyi ve İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarmak için Firavun'la görüşme emrini alınca, kendisine yardımcı olarak kardeşi Harun görevlendirilir. Hz.Harun iyi bir hatiptir. Tanrı, sözlerini onun ağzına koyacak, Tanrı'nın sözlerini kavme ve Firavun'a Hz. Harun söyleyecektir. Kardeşi Musa'yı karşılama emrini alan Hz. Harun, Allah'ın dağına (Horeb) gider. Daha sonra beraberce Mısır'a dönerler. Hz. Harun, İsrailoğulları'nın ihtiyarlarına, Rabbin Musa'ya söylemiş olduğu bütün sözleri söyler ve kavmin gözleri önünde alametler gösterir. İsrailoğulları onların, Tanrı tarafından görevlendirilip gönderildiklerine inanırlar (Çıkış 4/29-31). Rab Musa'ya: "Seni Firavun'a Allah gibi yaptım ve kardeşin Harun senin peygamberin olacak, ona emrettiğim bütün şeyleri kardeşin Harun, Firavun'a söyleyecek" der (Çıkış 7/1-2). Musa ve Harun beraberce Firavun'a giderek İsrailoğulları'nı salıvermesini isterler fakat o kabul etmez. Firavun'la görüştüklerinde Hz. Musa 80, Hz. Harun ise 83 yaşındadır (Çıkış 7/7). Firavun onlardan harikulade bir olay göstermesini isteyince Hz. Harun asasını atar ve asa yılan olur. Firavun'la daha sonraki mücadelelerinde Hz. Harun asasını ırmağın sularına vurmak suretiyle kana dönüştürür (Çıkış 7/19), asasıyla Mısır diyarına kurbağa yağar (Çıkış 8/1-6) ve her tarafı tatarcık kaplar (Çıkış 8/16-17).

Tevrat'ta bunların dışında Hz. Harun'dan geniş geniş söz edilmez. Onunla ilgili diğer bazı bilgiler de şunlardır: İsrailoğulları denizi geçtikten sonra açlık sebebiyle başkaldırınca, Hz. Musa'nın emriyle Harun, onlarla konuşup yatıştırır. Tanrı, Sina dağında Hz. Musa'ya ilâhî emirleri verirken Harun ile iki oğlunu, kendisine kâhinlik etmek üzere seçtiğini bildirir (Çıkış 28/1). Hz. Harun, İsrailoğulları içinde ilk başkâhin olmuş ve bu görevi kırk yıla yakın sürdürmüştür. Kâhinlik ebedî bir kanun olarak ona ve çocuklarına verilmiştir (Çıkış 29/9). Tevrat'a göre Hz. Musa Sina'da iken, kavmin ısrarlarına dayanamayan Hz. Harun, zinet eşyalarını eriterek altın bir buzağı yapmış ve İsrailoğulları bu buzağıya tapmışlardır (Çıkış

32/26).

Çöl hayatı boyunca Hz. Harun, her zaman Hz. Musa'nın yanında bulunmuş ve ona yardım etmiştir. İsrailoğulları Arz-ı mev'ud'a girmek istemeyince Musa ve Harun'un liderliklerine itiraz etmişler (Sayılar 14/5-5). Hz. Harun, Habeşli bir kadınla evlenmesi sebebiyle Hz. Musa'ya karşı çıkmıştır (Sayılar 12/1-12).

Kırk yıllık çöl hayatının sonuna doğru Rab, Harun'un kavmine katılma zamanının geldiğini Musa'ya bildirir. Hz. Musa, Harun ile oğlu Eleazar'ı Hor dağına götürür. Harun'un kâhinlik elbisesi, oğlu Eleazar'a giydirilir ve Harun, Hor dağının tepesinde ölür (Sayılar 20/7-29). Tevrat'ın bir başka yerinde ise Harun'un Mosera'da öldüğü belirtilir (Tesniye 10/6). Tevrat'a göre Hz. Harun 123 yaşında vefat etmiştir (Sayılar 33/37-39).

Hz. Harun Hıristiyanlıkta Mesih'in bir örneği olarak kabul edilir. Hıristiyanlığa göre Harun, Eski Ahid'in baş kâhini, Hz. İsa da Yeni Ahid'in baş kâhinidir (ibrânîlere Mektup, 5/2-5).

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Harun'a vahyedildiği, hidayete erdirildiği, ona lütufta bulunulduğu (en-Nisâ 4/163; el-En'âm 6/84; es-Sâffât 37/114) bildirilmekte, güzel konuştuğu (el-Kasas 28/34), Musa ile beraber ona da Furkan verildiği (el-Enbiyâ 21/48) belirtilmektedir. Hz.Musa, Firavun'a gitmekle görevlendirilince o, kardeşi Harun'un yardımcı olarak verilmesini, görevine onun da ortak edilmesini ister ve bu isteği kabul edilerek Hz. Harun'a da peygamberlik verilir (Tâhâ 20/29-32; el-Furkân 25/35; Meryem 19/53). Daha sonra Hz. Musa ile birlikte, âyetler ve apaçık bir delille Firavun'a gönderilir (Yunus 10/75; el-Mü'minûn 23/45). Firavun'un sihirbazları mağlup olunca, "Musa ve Harun'un Rabbına inandık" derler (el-A'râf 7/122; Tâhâ 20/70). İsrailoğulları Mısır'dan çıktıktan sonra Hz. Musa ilâhî randevu gereği kırk günlük bir süre için Sina'ya giderken "yerime geç islah et, bozguncuların yoluna uyma" diyerek kendi yerine Harun'u vekil bırakır (el-A'râf 7/142). Hz. Musa Tûr'da iken kavmi, Sâmirî adlı birinin önderliğinde buzağı yapar ve ona tapmaya başlar. Bunun üzerine Hz. Harun, Tevrat'takinin aksine "Ey kavmim, andolsun siz bununla fitneye düşürüldünüz. Rabbimiz çok esirgeyendir, siz bana uyun, emrime itaat edin" diyerek onları uyarır (Tâhâ 20/90; eş-Şuârâ 26/13). Hz. Musa, Sina dönüşü kavminin buzağıya taptığını görünce Hz. Harun'a: "Ey Harun, onların saptıklarını gördüğün zaman sana ne engel oldu? Neden bana uymadın? Emrime karşı mı geldin?" diyerek ve saçını-sakalını tutarak onu azarlar. Bunun üzerine Harun: "Ey Anamoğlu, saçımı-sakalımı çekme (beni muaheze etme). Ben senin, İsrailoğulları arasında ayrılık çıkardın, sözümü tutmadın, diyeceğinden korktum" der (Tâhâ 20/92-94). Kur'ân-ı Kerîm'e göre Musa ile Harun hep hayırla yadedileceklerdir (es-Sâffât 37/120).

İslâmî kaynaklarda Hz. Harun'un, Hz. Musa'dan daha uzun boylu, daha dolgun vücutlu ve beyaz tenli olduğu nakledilir (İbn Kuteybe, el-Ma'arif, s. 43). Yine bu kaynaklada yer alan bilgilere göre Hz. Musa, Hz. Harun'u dağda gömdükten sonra kavminin yanına gelince onlar, Harun'u öldürdüğünü iddia ederler. Bunun üzerine Hz. Musa onları Hz. Harun'un kabrine götürür ve ona seslenir. Hz.Harun başından toprakları silkeleyerek kalkar ve eceliyle öldüğünü ifade eder.

¥ Ömer Faruk Harman

Hârût (bk. MELEK)
Hasen (bk. HÜSÜN-KUBUH)

HASENE

Allah ve insanlar nezdinde güzel bulunup beğenilen tutum ve davranışlar anlamında bir ahlâk terimi.

Arapçada "güzel", "iyi", "hoşa giden", "hayranlık uyandıran", "haz veren" gibi anlamlara gelen "hasen" kelimesinin dişili olan "hasene" kavramı "seyyie" (çirkin, kötü) kavramının zıddı olup genellikle "iyi, güzel, hayırlı ve yararlı iş" anlamında kullanılır.

Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi sekiz âyette tekil, dört âyette de çoğul (hasenât) şeklinde geçer. Bu âyetlerde hasene kavramı maddi ve manevi bakımdan dünya veya ahirette güzel, iyi ve yararlı olan her türlü hareket, söz, varlık ve imkân için kullanılmıştır. Meselâ "Bazıları vardır ki, Rabbimiz! Bize dünyada güzel olanı (hasene) ver; ahirette de de güzel olanı ver; bizi cehennem azabından koru, derler" (el-Bakara 2/201) meâlindeki âyette geçen "hasene" kelimeleri dünyevî ve uhrevî nimet ve mutluluk anlamına gelir. Kur'ân böyle bir güzelliğe nail olmayı Allah'tan dilememizi, kötülüğü (seyyie) ise kendimizden bilmemizi emreder (en-Nisâ 4/79). "Kuşkusuz Allah zerre kadar haksızlık etmez; iyilik yapılırsa onu kat kat artırır; ona katından büyük bir mükâfat verir" (en-Nisâ 4/10) meâlindeki âyette geçen "hasene" güzel iş anlamında kullanılmıştır. Bu tür "Güzel işler (hasenât) kötü işleri (seyyiât) giderir" (Hûd 11/114). Bu yüzden Kur'an'da müminlerin bazı güzel işlerinden söz edildikten sonra "Allah bunların daha önce işledikleri kötülüklerini iyiliklere çevirir" buyurulmaktadır (el-Furkân 25/70). Hz. Peygamber de "Yanılarak bir kötülük (seyyie) işlediğinde arkasından bir iyilik (hasene) yap ki onu silsin" buyurmuştur (et-Tirmizî, Birr, 55).

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ'nın iyiliğe verdiği önemi ifade eden âyetlerin birinde "Her kim (Allah'ın huzuruna) bir iyilikle (hasene) gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de bir kötülükle gelirse o sadece getirdiği ile ceza görür. Onlar haksızlığa uğratılmazlar" buyurulmuştur (el-En'âm 6/160). Kur'ân söz ve konuşmada güzelliğe de büyük değer vermiştir. Buna göre sözü en güzel olan kişi, Allah yolunda çağrıda bulunan, iyi iş yapan ve müslümanlardan biri olduğunu açıklayan kimsedir. Güzellik (hasene) çirkinlikle (seyyie) bir değildir. Bu yüzden müslüman kötülük, yanlışlık ve düşmanlıkları en güzel (ahsen) bir tutumla önlemeye çalışmalıdır. O zaman müslüman, kendisine düşman olan bir kimsenin, bu güzel tutumu sayesinde, "sıcak bir dost gibi" olduğunu görebilir (Fussılet 41/33-34). Bu suretle Kur'ân-ı Kerîm, yerine göre kötülüğe iyilikle karşılık vermenin dostluğa giden bir yol olduğunu ortaya koymuştur.

Hz. Peygamber, her türlü tutum ve davranışlarda güzellik ölçüsüne riâyet etmeyi, hatta kurban keserken bile kesimi "en güzel", yani en uygun bir şekilde, hayvanın en kısa sürede acısının dineceği tarzda kesmeyi öğütlemiştir (Müslim, Sayd, 8). Yine Rasûl-i Ekrem, insanın, güzel işleriyle sevinen, kötü işlerinden dolayı acı duyan bir ahlâkî duyarlık kazanması gerektiğini belirtmiş (Müsned, I, 18, 26); "Müslümanların

güzel bulduğu bir iş Allah katında da güzeldir" (Müsned, I, 379) anlamındaki ifadesiyle toplumsal değerlere, yargılara ve kurallara saygı göstermek gerektiğine işaret etmiştir.

¥ Mustafa Çağrıcı

HASET

Bir kimseyi, sahip olduğu maddî veya manevi bir imkândan dolayı kıskanma, bu imkândan yoksun kalmasını isteme anlamına gelen ahlâkla ilgili bir terim.

Türkçede kıskanma, kıskançlık, çekememezlik gibi kelimelerle de ifade edilen haset kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli isim ve fiil kalıplarında olmak üzere dört âyette geçer. Bu âyetlerin birinde (en-Nisâ 4/54), Mekke müşriklerinin müslümanlara göre doğru yolda olduğunu ileri süren Ehl-i kitap, müslümanlara haset etmekle suçlanmakta; diğer bir âyette ise "Ehl-i kitaptan çoğu, hakikat kendileri için apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki haset yüzünden, sizi imanınızdan vazgeçirip inkâra döndürmek isterler. Siz, Allah onlar hakkındaki hükmünü getirinceye kadar (onları) bağışlayıp iyi geçinin. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir" (el-Bakara 2/109) buyurulmakta; böylece haset edene kötülükle karşılık vermek ya da kötü duygular beslemek yerine bağışlayıcı ve barışçı bir tavır takınılması öğütlenmekte ve dolayısıyla İslâm ahlâkının önemli bir özelliği ortaya konmaktadır. Felak sûresinin son âyetinde ise, "kıskandığı vakit hasetçi kişinin şerrinden" Allah'a sığınmamız buyurulmak suretiyle hasedin çok kötü ve zararlı bir huy olduğuna işaret edilmiştir. Hz. Peygamber, hasedi din kardeşliği bağlarına zarar veren unsurlardan biri saymıştır (Buhârî, Edeb, 57). Diğer bir hadiste "Ateşin odunu yemesi gibi haset de iyilikleri yer bitirir" buyurulur (İbn Mâce, Zühd, 22). Daha ilginç olan bir hadisin anlamı da şöyledir: "İman ile haset, bir kalpte birleşmez" (Nesâî, Cihad, 8).

Haset duygusunun başta gelen sebebi, insanların farklı düzeyde imkânlara sahip olmasıdır. İslâm ahlâkçıları bir insanın, kendisinden daha çok ve daha iyi imkânlara sahip olanlar karşısında başlıca üç türlü tutum sergileyebileceğini belirtirler: a) İlgisiz kalabilir. İyi imkânlar açısından bu ilgisizlik uygun değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de "Rabbimiz, bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver" diyenlerden övgüyle söz edilmiştir. b) Başkasının elindekinin yok olmasını istemeden, kendisinin de aynı imkâna sahip olmasını isteyebilir. Ahlâkçıların "gıpta" adını verdikleri bu tutum, en uygun olanıdır. Ancak temenni edilen nimetin dinî ve ahlâkî değerine göre gıpta, fazilet, rezilet veya mubah olabilir. Meselâ bilgin kişiye gıpta etmek fazilet, kumarbaza gıpta etmek rezilet, sporcuya gıpta etmek mubahtır. c) Bir kimse kendisinden daha iyi imkânlara sahip olandan bu imkânların yok olmasını ya da onların kendisinin eline geçmesini temenni edebilir. İşte bu, haset duygusunun bir sonucu olup her durumda haramdır. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de "Allah'ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (sizde olmayıp başkalarında olanı ele geçirmeyi) arzulamayınız" buyurularak bu tutum yasaklanmıştır (en-Nisâ 4/32).

İslâm ahlâkçılarına göre haset kötü ve zararlı bir duygu olması dolayısıyla haram kılınmıştır. Buna karşılık, bir kimse böyle bir zararlı duygunun etkisiyle değil de,

başka bir ahlâkî sebeple, iyi niyetle de birinin elindeki imkânın yok olmasını dileyebilir. Meselâ malıyla veya gücüyle insanlara zarar veren, fitne ve fesada sebep olan bir zâlimin bu imkânlardan yoksun kalmasını temenni edebilir ve bu haset sayılmaz. İslâm ahlâkçılarından Gazzâlî'nin ifadesine göre bu, "doğrudan doğruya bir nimetin zevalini değil, bir fesat vasıtasının ortadan kalkmasını dileme anlamına gelir" (İhya, III, 165).

İslâm ahlâkçıları, özellikle Gazzâlî'den itibaren hasedi düşmanlık, hor görme, kibir, böbürlenme, yarar çatışması, makam tutkusu, kötü kalplilik gibi psikolojik ve sosyal sebeplerden kaynaklanan bir hastalık kabul ederek, bu hastalığın "bilgi" ve "amel" (uygulama) yollarıyla tedavi edilebileceğini belirtmişlerdir. Buna göre kendisinde haset duygusu bulunan kişi, bu duyguyla, haset ettiği kişiden önce doğrudan doğruya kendisine zarar verdiğini, dünya ve ahirette mutsuz olmanın ötesinde hiçbir yarar sağlayamayacağını bilmelidir. Ayrıca haset, bir bakıma Allah'ın takdir ve taksiminden memnun olmama anlamı taşıdığından, hasetçi bu duygunun tevhid akidesine aykırı olduğunu bilmelidir.

Haset duygusu taşıyan kişi, bundan kurtulmak için amelî çaba göstermelidir ki, bunun yolu, haset edilene karşı, nefsin haset duygusunun tersine davranmak, kendimizi onu sevmeye, övmeye, ona karşı alçak gönüllü ve yardımcı olmaya, gerektiğinde özür dilemeye zorlamaktır. Gazzâlî, bu tutumun zorluğuna ve acı bir ilaç olduğuna işaret eder; ancak "ilacın acılığına katlanamayanın şifayı tadamayacağını" belirtir (İhyâ, III, 173).

¥ Mustafa Çağrıcı

HASÎB

Allah'ın isimlerinden.

Hasîb, kullarını hesaba çeken, yaptıklarına şahit olan, zabt ve tesbit eden, şerefli varlık anlamlarına gelir. Hasîb ismi Yüce Allah'ın Rakîb, Şehîd, ve Hafîz isimleriyle yakın anlamlıdır; Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde geçmektedir (en-Nisâ 4/6, 86; el-Ahzâb 33/39). Süratli hesap gören, hesap görenlerin en süratlisi anlamındaki Serîu'l-hisâb ve Esrau'l-hâsibîn isimleri de Kur'ân'da yer alır (el-Bakara 2/202; el-En'âm 6/62). Ayrıca fiil ve masdar kalıbıyla Allah'ın kullara yeten olduğu ve hesaba çekeceği ifade edilir (Âl-i İmrân 3/173; el-Enfâl 8/62, 64). Hasîb ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinin yanısıra (et-Tirmizî, Daavât, 82), başka bazı hadislerde de geçmektedir (bk. Buhârî, Edeb, 95; Müslim, Zühd, 65). Bu isim kulların yaptıklarına şahit olan anlamıyla subûtî, onları hesaba çeken anlamıyla fiili sıfatlar gurubu içinde yer alır.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Hasislik (bk. CİMRİLİK)
Hâss (bk. LÂFIZ, TAHSÎS)

HASTA NAMAZI

Dinimizdeki bütün yükümlülükler insanların güç yetirebilecekleri ölçüde konmuştur. Cenab-ı Hak, kullarını takatlarının üstünde bir şeyle mükellef kılmamıştır. Bu durum muamelatla ilgili konularda olduğu gibi, ibadetle ilgili konularda da geçerlidir. Mükellefiyet açısından sıhhatlı bir kimse ile hasta bir kimse aynı değildir. Hasta olana hastalığının durumuna göre birtakım kolaylıklar sağlanmıştır. Bunlar, ya dinen yükümlü olunan görevin edâsının kolaylaş-

tırılması veya hastalığının durumuna göre, şer'i mükellefiyetinin edâsının tehir edilişi, ya da bazı durumlarda iyileşinceye kadar yükümlülüğün tamamen kaldırılması şeklindedir. Yine, korkulu zamanlar güvenlik içinde bulunan zamanlar aynı kabul edilmemiş ve korkulu zamanlar için ibadetlerin edâsında bir kısım kolaylıklar sağlanmıştır (bk. KORKU NAMAZI).

Hasta olan kimselerin namazlarını nasıl kılacağı bizzat Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır. Sahabeden İmran b. Husayn (r.a.), basur hastalığına mübtela olduğu için namazı nasıl kılacağını Peygamberimize (s.a.) sorduğunda o, şu cevabı vermiştir: “Ayakta kıl; gücün yetmezse oturarak, ona da gücün yetmezse yan yatarak kıl” (et-Tirmizî, Salât, 157; Ebû Dâvud, Salât, 175). Bu hadisin bazı rivâyetlerinde, İmran b. Husayn, sadece basurdan söz etmeyip bir çok hastalığa mübtela bir kimse olduğunu söylemiş ve mezkur cevabı almıştır (Ahmed Naim, Tecrid, III, 398 Ahmed b. Hanbel, Müsned'den naklen).

Sahabeden İbn Mes'ud, Cabir ve İbn Ömer (r.a.) başta olmak üzere müfessirlerden bir kısmı, “... Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerinde yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar...” (Âl-i İmrân 3/191) meâlindeki âyetin namaz hakkında nazil olduğunu, dolayısıyla bu âyeti, namazı ayakta kılamayanın oturarak, oturarak kılamayanın uzanarak kılabileceği hükmünü içerdiğini söylemişlerdir.

Peygamberimizin (s.a.) bu konudaki açıklamasını esas alan müçtehitler, hasta olan birisinin ayakta duramayacak durumda olması halinde oturarak, oturamayacak durumda ise uzanarak namaz kılabileceği hususunda fikirbirliği etmişlerdir. Aynı şekilde, rükû ve secdeleri yapamayacak durumda hasta olan kimsenin bu rükünleri otururken, oturamıyorsa uzanmış olduğu halde başıyla işaret etmek suretiyle (ima ile) de yerine getirebileceği konusunda da müttefiktirler.

İma ile de namaz kılamayan kimseden ise, namaz mükellefiyetleri iyileşinceye kadar düşer ve bir görüşe göre, eğer bir günlük (beş vakit) ise kazaya kalır, daha fazla ise sakıt olup, (uzun süreli baygınlık geçiren kimse gibi) kazasıyla da yükümlü olmaz; diğer bir görüşe göre ise, az da olsa çok da olsa kazaya kalır, daha sonra sıhhatına kavuştuğunda bunları kaza etmesi gerekir. Hanefî mezhebinde bu görüşlerden her ikisine göre de fetva verilmiştir. Fakat birinci görüş sonraki Hanefî alimlerince tercihe şayan görülmüştür.

Hanefî mezhebi kaynaklarındaki açıklamalara göre, ima ile de olsa namaz kılamayan kimsenin bu sürede geçirdiği namazları kaza edip etmeyeceği konusundaki ihtilâf, esasen hastanın o esnada aklî melekelerinin yerinde olup olması ile ilgilidir. Buna göre, eğer hasta aklî melekeleri yerinde olmaksızın beş vakitten (bir günlükten) fazla bir süre ima ile namazdan aciz kalmış ise, bu kimseden belirtilen süre içinde kılamadığı namazları kaza etme yükümlülüğünün düşeceği konusunda Hanefîler müttefiktirler. Yine, hastanın aklî melekeleri yerinde olduğu halde acizlik durumu altı vakitten az sürerse, bu kimsenin o namazları kaza etmesinin gerekeceği konusunda da müttefiktirler. Esas ihtilâf edilen konu, acizliğin hastanın aklî melekeleri yerinde olduğu halde altı vakit ve daha fazla sürmesi durumu ile acizlik altı vakitten az sürdüğü halde hastanın aklî melekelerinin

yerinde olmaması durumudur. Yukarıda belirtildiği üzere Hanefîler'den bir kısmına göre bu durumlarda da kaza gerekirken, bir kısmına göre kaza gerekmez.

İmâm Mâlik uzun süre ima ile dahi namaz kılamayan kimsenin sıhhatına kavuştuğunda bu namazları kaza etmesi gerekmeyeceği görüşündedir.

Şâfiîler'den bir kısmı, Hanefîler'in bir kısmında olduğu gibi, uzun süre ima ile dahi olsa namaz kılamayan bir kimsenin sıhhatına kavuştuğunda kaza etmesi gerekeceğini söylerlerken, diğer bir kısmına –Şâfiîler'in çoğunluğuna– göre, baş hareketi ile imadan da aciz olan bir kimse hiç değilse gözleriyle ima eder, bundan da aciz ise, namaz hareketlerini diliyle icra eder, dili de tutulursa, Kur'ân kıraatini ve namazdaki zikirleri kalbinden geçirir; ve dolayısıyla, aklî melekeleri yerinde olduğu sürece namaz yükümlülüğü düşmez. Bazı Şâfiî bilginlere göre ise, uzun süre ima ile dahi olsa namaz kılamayan kimsenin, sağlığına kavuştuğunda, bu namazları kaza etmesi gerekir.

Müçtehit imamlar, hastanın namazı oturarak kılarken ne şekilde oturacağı ve uzanarak kılarken de ne şekilde uzanacağı konularında, hükme esas teşkil edebilecek rivâyetlerdeki farklılıklar sebebiyle ihtilâf etmişlerdir. Bazıları bağdaş kurarak oturmaya cevaz verirken, bazıları bağdaş kurmayı mekruh görmüşlerdir. Başta, sahabeden İbn Mes'ud olmak üzere müçtehitlerden bazılarına göre, –namaz oturuşu olmadığı için– bağdaş kurarak oturmak mekruhtur. İmâm Ebû Yusuf'a göre oturarak namaz kılabilen bir hasta, namazı bağdaş kurarak kılabilir. Müçtehitlerin çoğunluğuna göre, sol ayağı üzerine (namaz oturuşunda olduğu gibi) oturarak kılar. Hanefî kaynaklarda oturuş şekli konusunda temel kural şöyle belirtilmiştir: Sağlam bulunan görüşe göre, hastanın, kendisine zarar vermemek üzere kolayına gelen şekilde oturarak kılmasında bir kerahet yoktur. Buna göre, hasta isterse diz çöker, isterse bağdaş kurar, isterse dizlerini dikip elleriyle dizlerini sararak oturur. Bu konuda hastanın durumu önemlidir, kendi durumuna en uygun ve zararsız halde oturabilir.

Aynı şekilde, namazını uzanarak kılacak hastanın nasıl uzanacağı, sırtüstü yatarak mı, yoksa sağ tarafı üzerine yatarak mı uzanması gerekeceği konusunda da müçtehitler arasında farklı görüşler mevcuttur. Bazı müçtehitler, hastaya nasıl kolay gelirse öyle yapması gerekeceği, bu konuda bir evleviyetin bulunmadığı kanaatindedirler. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler'e göre evlâ olan, hastanın (eğer mümkünse) sağ yanı üzerine yatarak, değilse sırtüstü yatarak namaz kılmasıdır.

Hanefîler'e göre ise, ima ile namazını kılacak olan hasta bir yere dayanarak veya yaslanarak da olsa oturarak kılamıyorsa evlâ olan, sırtüstü yatarak kılmasıdır. Şayet bu olmazsa veya zor gelirse, sağ yanı üzerine yatarak kılmaya çalışır. O da mümkün olmaz veya zor gelirse, sol yanı üzerine yatıp ima ile namazını kılabilir. Bir yere veya bir şeye dayanarak veya yaslanarak ayakta durabilecek kimselerin oturarak kılmaları, İmameyn'e göre –ki mezhepte tercih edilen görüştür– câiz değildir. Aynı şekilde, bir yere yaslanarak da olsa oturarak kılması mümkün olanın yatarak kılması, mezhepte tercih edilen görüşe göre câiz değildir.

Hanefî mezhebi kaynaklarındaki açıkla-

malara göre hastanın yatarak namaz kılabilmesi için oturarak kılmaktan, oturarak kılabilmesi için ayakta kılmaktan gerçekten aciz olması veya aciz hükmünde sayılması gerekir. Ayakta durması veya oturması imkânsız olmamakla beraber, bu durumda şiddetli acı duyuyorsa veya objektif ölçülere göre hastalığının artması yahut uzamasından endişe ediliyorsa hükmen imkânsızlığın bulunduğu kabul edilir. İmâm Mâlik gibi bazı müçtehitlere göre ise, gerçekten veya hükmen acizliğin bulunması şart olmayıp, zorluk varsa oturarak veya yatarak kılınabilir.

Namazı oturarak kılabilmek için hakikaten veya hükmen acz halinin şart oluşu farz namazlar hakkındadır. Nafile namazlarda ise, müçtehitlerin çoğunluğuna göre bir mazeret bulunsun veya bulunmasın oturarak kılmak câizdir. Ancak, nafile namazları, mazereti olmadığı halde oturarak kılmanın sevabı, ayakta kılmanın sevabının yarısı kadardır.

İma ile namaz kılınırken, secdenin imasının rükûdan ayrılması için, mümkünse biraz daha eğilerek yapılmaya çalışılmalıdır. Namazını ima ile kılan bir kimse, mümkün olduğu halde bunları birbirinden ayıracak şekilde yapmazsa namazı sahih olmaz. Yattığı yerde ima ile namaz kılan kimsenin –imayı kıbleye karşı yapabilmek için– boynunun altına mümkünse yüksekçe bir şey konur. Ancak, secde yapmaktan aciz olan hastanın üzerine secde yapması için önüne yüksekçe bir şey konmamalıdır. Bu uygulama Peygamberimiz (s.a.) tarafından tasvip edilmediğinden, mekruhtur.

Namazını oturarak veya uzanarak kılmakta olan bir hasta, bir kısmını bu şekilde kıldıktan sonra namaz esnasında sıhhatına kavuşsa ve artık ayakta durabilecek olsa, namazının geriye kalan kısmını ayakta tamamlayabilir mi, yoksa bu namazı yeni baştan mı kılması gerekir?

İmâm Şâfiî, İbnu'l-Kasım, Züfer ve Taberi'nin de içinde bulunduğu müçtehitlerden bir çoğuna göre, böyle bir kimse namazının geriye kalan kısmını ayakta kılarak önceki üzerine bina eder. İmâm Ebû Hanîfe ve iki talebesine göre de, eğer hasta oturarak kılmakta ise sıhhata kavuşunca geriye kalanı ayakta kılarak önceki üzerine bina eder; fakat hasta ima ile namaz kılmakta iken sıhhatına kavuşmuşsa ve yeni halinde oturarak bile rükû ve secde etmeye gücü yetiyorsa, artık namazını önceki haliyle kıldığı namazın üzerine ekleyemez, bu durumda tümünü yeni baştan kılması gerekir. Yine yatarak ima ile namaz kılan kimse, oturarak ima ile namaz kılmaya gücü yeter hale geldiğinde önceki üzerine bina edemez ve namazını yeni baştan kılması lazımdır.

¥ Beşir Gözübenli

HAŞR

Kıyamet gününde dirilmeyi müteakip bütün yaratıkların bir araya toplanması.

"Haşr" sözlükte, toplamak, biraraya getirip sevketmek anlamlarına gelir. Dinî bir terim olarak haşr, kıyamet gününde dirilmeyi (ba's) takiben bütün yaratıkların toplanmasını ve toplanma yerine sevkedilmelerini ifade eder. Toplanılacak olan yere de "mahşer" denir.

Kur'ân-ı Kerîm'de "Sizi topraktan yarattık, oraya döndüreceğiz ve sizi tekrar oradan çıkaracağız" (Tâhâ 20/55) buyurularak; ölünce toprağa gömülen, çürüyüp toprak

olan insanların tekrar oradan çıkarılacakları haber verilmiş ve bunu imkânsız görenlere karşı çeşitli deliller getirilmiştir (bk. er-Rûm 30/19; el-Bakara 2/259-260). Yine Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in hadislerinde verilen bilgilere göre, kıyamet günü Allah Teâlâ yeryüzünü dilediği şekle sokacak ve İsrafil (a.s.)'ın ikinci defa sûr'u üfleyişiyle diriltilecek olan canlılar, hesap ve kısas için mahşer yerinde toplanacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de haşr ve mahşerle ilgili olarak: "Bütün insanların bir araya toplanacakları gün" (Hûd 11/103) denilmekte, "Sizi toplanma gününde bir araya getirdiği gün, işte o, kimin aldandığının ortaya çıkacağı gündür" (et-Tegâbün 64/9), "Onların hepsini bir gün toplarız" (Yunus 10/28) ve "Bakışları perişan bir halde, dağılmış çekirgeler gibi kabirlerinden çıkarlar ve çağırana doğru koşarlar" (el-Kamer 54/7-8) buyurulmaktadır. Mahşer yeri, Peygamberimizin bir hadisinde açıklandığına göre, "Üzerinde hiçbir alâmet (dağ, dere, tepe, bitki vs.) bulunmayan, halis buğday unundan yapılmış yufka gibi beyaz ve parlak bir düzlük" olacaktır (bk. Buhârî, Rikâk, 44).

Mahşerde toplanacak olan insanların o gün görecekleri muamele, dünyadaki yaşayışlarına, iman ve amel durumlarına göre olacaktır. Nitekim Kur'ân'da dünyada Allah'tan yüz çevirenlerin o gün kör olarak haşrolunacağı (Tâhâ 20/124-126), kâfirlerin yüzlerinin siyah ve kederli, müminlerinkinin ise parlak ve sevinçli olacağı (Âl-i İmrân 3/106, 107; Abese 80/38-43) haber verilmektedir. Hadis-i şeriflerde de, insanların o gün yaya, binitli ve yüzünün üstüne sürünenler olmak üzere üç gurup olarak haşrolunacakları (Nesâî, Cenâiz, 118; Müsned, V, 165), bazılarının develere binecekleri ve bazılarını da arkalarından bir ateşin kovalayacağı bildirilmektedir (Buhârî, Rikâk, 45; Müslim, Cennet, 59; Nesâi, Cenâiz, 118).

Yine Peygamber Efendimiz tarafından insanların çıplak, yalınayak, sünnetsiz ve kusursuz olarak haşrolunacakları (Buhârî, Rikâk, 45; Müslim, Cennet, 41), mahşer yerinde beklerken güneşin yaklaştıralacağı ve insanların –dünyadaki durum ve yaşayışlarına göre farklı derecelerde– terleyecekleri (Buhârî, Zekât, 52; Müslim, Cennet, 62), ancak Allah Teâlâ'nın bu dehşetli günde yedi sınıf insanı kendi gölgesinde gölgelendireceği (bk. Buhârî, Ezan, 36; Müslim, Zühd, 91) haber verilmektedir.

Herkesin yaptığının karşılığını tam olarak alacağı cennet veya cehenneme doğru yol alan yolcularının uğrayacakları bir durak olan mahşerde de –diğer merhale ve duraklarda olduğu gibi– iyiler daima izzet, ikram ve mükâfat görürlerken, oradaki sıkıntı ve ızdıraplardan korunurken; kötüler mahşerin türlü sıkıntı ve ızdıraplarına mâruz kalacaklardır. Çeşitli sıkıntılarla dolu olan haşr, müminlere çok kolay, kâfirlere ise çok çetin olacaktır.

Mahşerdeki bekleyiş, Peygamber Efendimizin şefaati neticesinde hesabın başlamasıyla son bulacak ve sonunda herkes hakettiği ebedî kalış yeri olan cennet ya da cehenneme gidecektir.

¥ Süleyman Toprak

HAŞR SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 59. sûresi

İsmini, ikinci âyetinde geçen "haşr" kelimesinden alır. "Haşr" toplamak ve bir yere doğru toplu olarak sevk etmek demektir.

Bu sûredeki “haşr” kelimesiyle, Nadîr oğullarının topluca sürgüne gönderilmesinin kastedildiği söylenmiştir. Bununla birlikte konuyla ilgili başka yorumlar da yapılmıştır. Bu sûreye, içinde geçen olayla ilgili olarak “Nadîr sûresi” veya “Benu’n-Nadîr sûresi” de denilmiştir. Medine devrinde nâzil olmuştur. 24 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları be, râ, mim ve nun harfleridir.

Peygamberimizden nakledilen bir hadiste, sabahleyin üç defa Euzü billahi’s-semîi’l-alîmi mine’ş-şeytanirracîm (kovulmuş şeytandan, işiten ve bilen Allah’a sığınırım) deyip, sonra Haşr sûresinin sonundaki üç âyeti okuyan kimseye, meleklerin dua ve istiğfar edecekleri, akşamleyin okuyan kimsenin de aynı durumda olacağı bildirilmiştir (bk. et-Tirmizî, Fedâilü’l-Kur’ân, 22; Dârimî, Fedâilü’l-Kur’ân, 22; Müsned, V, 26). Hz. Ali de, İsm-i a’zam’ın Hadid sûresinin evvelinde ve bu sûrenin son üç âyetinde bulunduğunu, bu âyetleri okuduktan sonra yapılan duanın makbul olacağını söylemiştir (Alûsî, Tefsir, XXVIII, 64).

Bu sûrede, Nadir oğullarıyla ilgili olaydan bahsedilmekte, ayrıca iyilerle kötülerin bir olmayacağı bildirilerek, Allah’tan korkmak ve âhiret için hazırlık yapmak emredilmektedir. Bundan başka, Kur’ân’ın yüceliğine işaret edilmekte ve Yüce Allah’ın isim ve sıfatlarından bazıları kaydedilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Müslümanlarla yaptıkları antlaşmayı bozan ve düşmanla işbirliği yapanlar, müslümanların arasından sürgün edilir. Yüce Allah, böylelerinin kalplerine korku salar ve ümitlerini boşa çıkarır. Allah ve Elçisine karşı gelenler, sıkıntılara ve azaba uğratılırlar (âyet: 1-8).

* Müslümanlar birbirlerini düşünmeli, hayır duada bulunmalı; fedakâr olmalı, öncelikle din kardeşini düşünmeli, cimrilikten sakınmalıdır (âyet: 9-10).

* Münâfıklar, birlik halinde görünseler bile aslında kalpleri dağınıktır; müslümanlardan korkarlar. Ayrıca onlar, insanı şaşırtıp, sonra onu kendi sapıklığıyla baş başa bırakan şeytana benzerler; bunlar yaptıklarının cezasını görecektir (11-17).

* Müminler, Allah’tan korkmalı, âhiret için hazırlık yapmalıdır. Dünyada iken Allah’ı unutanları Yüce Allah da âhirette unutacak, onları cehennemde azap içinde bırakacaktır. Allah, iyilerle kötüleri hiçbir zaman bir tutmayacaktır; gerçek kurtuluşa erenler, cennetlik olanlardır (18-20).

* Kur’ân-ı Kerîm öyle yüce bir kitaptır ki, eğer bir dağ üzerine indirilmiş olsaydı, dağ, Allah korkusundan baş eğer, paramparça olurdu (21).

* Yüce Allah, en güzel sıfatlara sahip tek Tanrıdır; göklerde ve yerde bulunanlar O’nu tesbih edip yüceltmektedir (22-24).

¥ Abdurrahman Çetin

HATA

Yanılma, yanlış. Rızayı bozan sebeplerden biri.

Hata sözlükte, yanlış, yanlışlık, yanılma, yanılgı gibi anlamlara gelir. Karşıtı, doğru (savâb) ve kast (amd)’dır. Burada sözkonusu olan, hatanın, kasdın karşıtı olan anlamıdır. Fıkıhta kasdın karşıtı olan hata, “insanın istediğinden farklı bir söz söylemesi, yahut fiil işlemesi” şeklinde

tanımlanır. Bu durumdaki kişiye muhtî (yanılan, hata yapan) denir. Fıkıh eserlerinde "hata" ve "ğalat" terimleri genellikle eşanlamlı olarak kullanılmakla beraber, bazı yazarlar (özellikle bir kısım Mâlikîler) hatayı fiildeki, ğalatı sözdeki yanılma durumlarını belirten kavramlar olarak kabul ederler.

Hata kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi iki yerde değişik türevleri ile geçer. Bunlardan bazılarında hatanın günah ve cezayı kaldıran bir sebep olduğu belirtilir (msl. el-Bakara 2/286; en-Nisâ 4/92; es-Secde 33/5). Hz. Peygamber'in birçok hadisinde de aynı tema işlenmiştir. Meselâ bu hadislerden birinin anlamı şöyledir: "Ümmetimden hatanın, unutmanın ve zorlandıkları söz yahut fiillerin (günahı) kaldırılmıştır" (İbn Mâce, Talâk, 16).

Hata, vücup ve edâ ehliyetini ortadan kaldırmaz. Çünkü hatanın, akıl ve temyiz kudretine herhangi bir etkisi yoktur. Ancak, Allah hakkının sözkonusu olduğu hükümlerde bir mazeret ve hukukî işlemlerde rızayı bozan bir sebep teşkil etmesi bakımından hataya bağlanan özel bazı sonuçlar vardır.

Hatada kasdın tam olmamasından dolayı içtihat sonucu meydana gelen bir hata Allah hakkının düşmesinde bir mazeret olmaya elverişlidir. Buna göre bir olayın şer'i hükmünü çıkarırken doğru sonucu bulamayan müçtehit günahkâr olmaz; aksine çalışmasına karşılık bir sevap da kazanır. Yine kıble yönünü araştırdığı halde bulamayıp başka yöne namaz kılan kişi günahkâr olmaz, Hanefîler'e göre hata ile yeme içme orucu bozar ve kazası gerekirse de, Şâfiîler nisyan (unatma)da olduğu gibi hataen yeme içmeden dolayı orucun bozulmayacağı görüşündedirler.

Hata, had ve kısas gibi cezalar konusunda düşürücü veya hafifletici bir sebep olarak kabul edilir. Mesela hataen adam öldürmeden dolayı katile kısas cezası uygulanmaz. Çünkü kısas tam bir cezadır. Hataen adam öldüren kişi ise mazurdur. Şu kadar var ki, hata ihmal ve taksirden kaynaklanmış olabilir. Dikkatsiz davranmış, ihtiyat ve tedbiri terketmiş olduğu için, hataen adam öldüren kişi, eksik bir ceza olan keffâret ile mükellef tutulur. İslâm hukukunda hukuken korunmuş hakların ihlali halinde kusursuz sorumluluk prensibi uygulandığından, bu kimse ayrıca diyet ödemekle de yükümlüdür. Ancak hata hafifletici bir sebep kabul edilerek böyle bir öldürmeden dolayı cana verilen zararın tazminatı olarak değerlendirilen diyet üç yıla bölüştürülerek âkileden tahsil edilir. (Âkile, İslâm hukukunda, kasıtlı olmaksızın adam öldürme fiilini veya ağır bir müessir fiili işleyen kimsenin ödeyeceği diyeti üstlenmesi gereken yakınları –yahut mensup olduğu meslekî teşekkülü– ifade eder).

Aynı prensibin bir gereği olarak, hata, kulların mali haklarının düşmesinde geçerli bir mazeret kabul edilmez. Buna göre başkasının malını yanlışlıkla itlaf eden kişiye itlaf ettiği malın bedeli tazmin ettirilir. Çünkü tazminat bir fiilin cezası değil, zarar verilen malın bedel ve karşılığıdır.

Hanefîler'e göre hukukî muamelelerde hata, tasarrufun in'ikadına ve o tasarrufa ait hukukî sonucun doğmasına engel değildir. Buna göre koca karısını yanlışlıkla boşasa talak vuku bulur. Çünkü boşama arzu ve niyeti gizli bir durumdur; boşayanın kalbindeki gerçek niyetini anlamak ise mümkün değildir. Talaka konu olan sözlere

bakılarak hüküm verilir. Ancak boşamanın hata yolu ile vuku bulduğu kazaen kabul edilse de, diyaneten böyle bir talak geçerli olmaz. Yine irade beyanı ve ihtiyar mevcut olduğu için hata ile yapılan alım-satım, kira gibi akitler hukukî sonuç doğurur. Fakat rızanın bulunmayışı sebebiyle hata ile yapılan akitler fasid olur. Şâfiîler’e göre ise, hataen sadır olan sözlü tasarruflar muteber değildir. Buna göre hataen söylenen bir söz ile boşama vuku bulmaz, alım-satım, kira gibi akitler meydana gelmez. Çünkü söz sadece hukuken geçerli bir kasıt ile hukukî sonuç doğurur. Hataen söz söyleyenin ise, bu sonuçlara yönelmiş bir iradesi yoktur. Fıkıh eserlerinde akdin konusunda hata durumları da geniş bir biçimde ele alınmıştır. Genel kanaate göre, cinste hata ve aynı cins olmakla birlikte aradaki aşırı değer farkı sebebiyle cinste hata kapsamında düşünülebilecek yanılma durumlarında, akdin konusu mevcut sayılamayacağından akit bâtıl olur. Şayet hata cinste değil vasıfta ise, hatadan etkilenen taraf sözleşmeyi kabul veya feshetme hususunda seçimlik yetkiye sahiptir; ancak, Hanefîler’e göre bu yetki sadece feshi kabil akitlerde sözkonusu olur.

¥ Fahrettin Atar

Hâtemü’l-Enbiya (bk. HÂTEMÜ’N-NEBİYYÎN)

HÂTEMÜ’N-NEBİYYÎN

Hz. Muhammed (s.a.)’in peygamberlerin sonuncusu olduğunu ifade eden bir deyim ve Hz. Peygamber’in Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan isimlerinden biri.

Kur’ân-ı Kerîm’de “hâtemü’n-nebiyyîn” deyimini içeren Ahzâb sûresinin kırkıncı âyeti meâlen şöyledir: “Muhammed Allah’ın Rasûlü peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi bilendir” (el-Ahzâb 33/40).

Bu isim tamlamasının ilk kelimesi “hâtem” diğer kıraatlarda ise “hâtim” şeklinde okunur. Hâtim, ism-i fail olup sona erdiren, mühürleyen anlamlarına gelir. Hâtem ise mühür anlamında ism-i alettir. Mühür, bir bilgiyi tasdik etmek üzere belgenin sonuna basıldığından hem “son”, hem de “tasdik” anlamlarını içine alır. Dolayısıyla her iki okunuşa göre de bu âyetten, Hz. Muhammed’in, peygamberlerin sonuncusu olduğu çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ayrıca bu deyim ile Hz. Peygamber’in, bütün geçmiş peygamberleri tasdik eden ilâhî bir mühür vazifesi gördüğü de anlatılmış olmaktadır. Zira o gelmese idi daha önce peygamberlerin tarihte varolduklarını ve peygamberlik görevi ifa ettiklerini iddia ve ispat etmek mümkün olmayacaktı. Çünkü diğer peygamberlerin hayatı, tarihe, Hz. Muhammed (s.a.)in hayatı kadar ayrıntılı ve sağlam belgelere dayalı olarak intikal etmiş değildir. Bu itibarla Hz. Muhammed (s.a.)’in hayatının, tarih metodolojisi çerçevesinde sağlamlığı ve gerçeğe uygunluğu kabul edilebilir biçimde ayrıntılarıyla kayıtlara geçirilmiş olması diğer peygamberlerin peygamberliklerini ispat için de bir vesika sayılmalıdır. Öte yandan Peygamberimiz, önceki peygamberlerin, kendisi hakkındaki müjdesinin gerçek olduğunu ortaya koymuş olması itibariyle de onların nübüvvetini tasdik eden bir damga özelliği taşımaktadır. Hz. Muhammed (s.a.)’in bu özelliği ile vurgulanan en önemli husus ise, onun peygamberliği ile dinin kemal noktasına erişmiş oldu-

ğudur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de meâlen şöyle buyurulmaktadır: "Bugün size dininizi ikmal ettim size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim" (el-Mâide 5/3).

Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Peygamber'in, yerine getirdiği yüksek görevin birer yönünü ve özelliğini sembolize eden isimlendirmeler yer almıştır. Meselâ, insanlara İslâm'ı ve bunun sağlayacağı mutluluğu müjdelediği için "Beşîr-Mübeşşir" Allah'ın azabıyle korkutması dolayısıyle "Nezîr-Münzir" insanları ve cinleri hak yola davet ettiği için "Dâî ilallâh" denilmiştir. Bunun gibi, peygamberlik görevinin kendisiyle sona ermesi ve tarihi peygamberlik sahifesinin ilâhî bir mühürünü teşkil etmesi bakımından da "Hâtemü'n-Nebiyyîn" denilmiştir.

Hz. Peygamber de bir hadis-i şerifinde beş isminden iftiharla sözederken şöyle buyurmaktadır: "Ben Muhammed'im ve Ahmed'im, ben Mahi'yim yani Allah benim (nübüvvetim)'le küfrü silip yokedecektir, ben Hâşir'im yani (kıyamet gününde) insanlar beni takip ederek haşrolunacaktır, ve ben Âkıb'im (yani Hâtemü'l-Enbiyâ'yım, benden sonra hiç kimse peygamber olmayacaktır)" (Buhârî, Menakıb, 17; Tecrid et-Tûrcümesi, IX, 250, hadis no: 1439).

Ebû Hureyre'den rivâyet edilen bir hadise göre kıyamette mahşerin dehşetinden sarsılan insanlardan bir topluluk sıra ile Hz. Âdem'e, Hz. Nuh'a, Hz. İbrahim'e, Hz. Musa'ya ve Hz. İsa'ya varacaklar, fakat her biri onları diğer bir Peygamber'e göndererek insanlığın dehşet ortamından uzaklaşması için Hz. Muhammed (s.a.)'e gidecekler, ondan "... Ey Muhammed sen Allah'ın Rasûlü ve Hâtemü'l-Enbiyâ'sın..." diyerek şefaat isteyeceklerdir (Müslim, İman, 54).

Yine Ebû Hureyre'nin rivâyetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Benim önceki Peygamberlere göre durumum şuna benzer: Bir adamın bir bina yapıp güzelce dayayıp döşediğini fakat köşelerden birinde bir tuğla yerini boş bıraktığını düşününüz. Bu durumda binayı gezen ve binanın güzelliğine hayran kalan insanlar "Keşke şuracığa bir tuğla koysaydı" diyeceklerdir. İşte yeri boş bırakılan o tuğla benim ve ben peygamberlerin sonuncusuyum" (Buhârî, Menakıb, 18; Müslim, Fedail, 20-23; Müsned, II, 257, 398, 412).

¥ Hüseyin Algül

HATÎM

Kâbe'nin kuzeybatı cephesinin karşısında bulunan beyaz mermerle kaplı yarım daire şeklindeki duvarın adı.

Kâbe'nin rükn-i şâmî ve rükn-i ırakî denen köşeleri arasındaki kuzeybatı duvarının karşısında bulunan bu mekana Hatîm denmesi, burada yapılan duaların makbul olacağı inancıyla oraya girebilmek için insanların birbirleriyle âdeta yarışarak izdihama sebebiyet vermelerinden dolayıdır. İslâm'dan önce de bu mekana özel bir önem verilirdi. Nitekim cahiliye döneminde Araplar'ın, faili meçhul adam öldürme olaylarında uyguladıkları "kasâme" usulüne ilişkin yeminleri burada verdirdikleri ve burayı daha önceleri Kâbe'ye hediye edilen kıymetli şeylerin saklandığı bir mahzen ve kurban kesme mahalli olarak kullandıkları rivâyet edilmiştir.

Yüksekliği 1 m., kalınlığı 1, 5 m. olan bu duvar Kâbe'nin kuzey ve batı köşelerinden ikişer metre uzaklıktadır. Yarım daire şeklindeki Hatîm ile Kâbe arasında kalan yere

Hicr veya Hicr-i İsmail denir. Hz. İsmail ve annesi Hacer'in kabirlerinin burada bulunduğu rivâyet edilir. Hz. İbrahim'in oğlu İsmail ile inşa ettiği Kâbe Hicr'i içine almaktaydı. Bundan dolayı, müslümanlar Kâbe'nin bir bölümü olarak kabul edilen bu sahada nafile ibadet yapmaya ayrı bir önem verirler. Tavaf esnasında buraya ayak basılmaz ve burada namaz kılınmaz. Tavaf yaparken Hatîm'in yakınından geçmeye çalışılır.

Hz. İbrahim Kâbe'yi inşa ettiğinde üstünü örtmemişti. Daha sonra Kusay b. Kilâb tarafından yeniden yapılışında hurma dalları ve bir çöl ağacı olan "dûm" ile örtüldüğü bilinmektedir. 605 yılında (Hz. Peygamber 35 yaşında iken) Kâbe önce yandı, sonra da bir sel baskınına uğradı ve harap oldu. Kâbe'nin yeniden inşasına karar verildi ve inşaat başladı. Ancak Mekkeliler'in aralarında topladıkları meblağ, inşaatı tamamlamaya yetmediğinden temelleri ve duvarları daha kısa yapmaya karar verdiler. Bu arada altı arşından bir karış fazla (4, 5 metreye yakın) bir yeri Kâbe dışında bıraktılar ve burasını yüksek olmayan bir duvarla (Hatîm) çevirdiler. İşte Kâbe ile Hatîm arasında kalan ve Kâbe'den sayılıp Hicr-i İsmail denilen yer burasıdır. Altın oluk da Kâbe'nin hicr'e bakan kuzey duvarı üzerine yerleştirilmiştir.

Abdullah b. Zübeyr halife olduğunu ilan edince, Husayn b. Nümeyr komutasındaki Yezîd b. Muaviye ordusu onun üzerine yürüdü (64/683). İbn Zübeyr, dokunulmazlığı vardır diye Kâbe'ye sığınınca Husayn mancınıklarla Kâbe'yi taşa tuttu ve atılan fitillerden dolayı Kâbe'de yangın çıktı. Abdullah b. Zübeyr, Kâbe'yi eskisinden daha güzel bir şekilde yeniden inşa etti. İnşa biçimi üzerinde ashab-ı kiram ona itiraz edince Hz. Peygamber'in Hz. Ayşe'ye söylediği "Şayet kavmim küfür dönemine yakın bulunmamış olsaydı, Kâbe'yi İbrahim'in temelleri üzerine yeniden inşa eder, biri doğu diğeri batı cihetinden iki de kapı bırakırdım" hadisini delil olarak ileri sürdü. Bundan sonra Kâbe'yi yıkarak İbrahim (a.s.)'in temellerini aradı buldu, onları ileri gelenlere gösterdi. Sonra da Kâbe'yi Hz. İbrahim'in temelleri üzerine inşa etti. Böylece hicr mevkiini meydana getiren bölümü de Kâbe'ye katmış oldu.

Emevi halifelerinden Abdülmelik zamanında tekrar Kâbe'ye sığınan İbn Zübeyr'i kuşatmak amacıyla gelen Haccâc, Mescid-i Harâm'ı mancınıklarla taşa tuttu ve tahrip etti. İbn Zübeyr'i mağlup ettikten sonra onun Kâbe'yi inşa ediş biçimi ve yaptığı ilaveler konusunda Abdülmelik ile istişarede bulundu. Halifeden aldığı emir üzerine Haccâc, Kâbe'nin "Hicr" mevkiini meydana getiren 4, 5 metreye yakın bir bölümünü yıktırdı ve burasını Kureyş'in yaptığı tarzda alçak bir duvarla çevrili bir şekilde inşa etti. Batı kapısı ile doğu yönünde görünen kapı eşiğinin altını kapattı. Diğer kısmını hiç değiştirmeden olduğu gibi bıraktı (74/693). Hatîm, önceleri sadece taştan yapılmış bir duvar şeklindeydi. Abbasi halifesi Mansûr 140 (757) yılında hac vazifesini ifa etmek üzere Mekke'ye gittiğinde Ziyad b. Abdullah'a Hatîm'i mermerle kaplamasını emretti, o da bu emri yerine getirdi ve Hatîm'i mermerle kaplattı. Bazı tamirler görmekle birlikte Hatîm, günümüzde de anılan tarihteki biçimini korumaktadır (bk. KÂBE).

¥ Fuat Günel

HATİM

Kur'ân'ı başından sonuna kadar okuyup bitirmek

"Hatm" sözlükte bir şeyi mühürlemek, tamamlamak ve sonuçlandırmak gibi anlamlara gelir.

Kur'ân-ı Kerîm'i başından sonuna kadar okuyup bitirmeye hatim indirme denir.

Kur'ân okumak, âyet ve hadislerle teşvik edilmiş bir ibadettir. Hz. Peygamber, hatim indirmeyi, "Allah'ın en çok sevdiği işlerden" birisi olarak değerlendirmiştir. Kendisine, "Allah'ın en çok sevdiği amel hangisidir?" diye sorulunca, cevap olarak, bu amelin Kur'ân'ı başından sonuna kadar okumak, bitirince de hemen tekrar başlamak olduğunu söylemiştir (et-Tirmizî, Kıraat, 13). Bu bakımdan hatim indirilince, ardından Fatiha sûresi ile Bakara sûresinin ilk beş âyeti okunarak, yeni bir hatme daha başlanmış olur.

Peygamberimiz gece gündüz çokça Kur'ân okur, müslümanları da Kur'ân okumaya teşvik ederdi. Ayrıca o, her Ramazan ayında, o zamana kadar indirilmiş bulunan sûreleri Cebrâil ile mukabele ederek, Kur'ân'ı hatmederdi. Vefat edeceği ramazanda bu hatim iki defa tekrarlanmıştır (Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 7; ayrıca bk. MUKABELE). Bu uygulamaya bakarak, İmâm Ebû Hanîfe (150/767) ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî (373/983)'nin, fazla okumaya imkân bulamayanların, bir senede iki defa hatim indirmelerinin yeterli olacağını söyledikleri nakledilmiştir (Zerkeşî, el-Bürhân, I, 471).

Peygamberimiz, her gece Kur'ân'ı hatmeden Abdullah b. Amr'a, ayda bir hatim indirmesini söylemiş, onun her defasında daha fazlasını okuyabileceğini söylemesi üzerine, yirmi günde bir, on günde bir, yedi günde bir hatim indirmesini söylemiş ve "artık bundan fazlasına gitme", demiştir (Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 34; Müslim, Sıyâm, 184). Başka bir hadisinde de "Üç günden daha az bir zamanda Kur'ân'ı hatmeden kişi, ne okuduğunu anlamamıştır" (Ebû Dâvud, Kıraat, 1; et-Tirmizî, Kıraat, 13; İbn Mâce, İkâme, 178) buyurmuştur. Ashap içinde haftada veya üç günde bir hatim indirenler olduğu gibi, daha az veya daha çok süre içinde hatim indirenlerin bulunduğu da nakledilmiştir. Onlar, her gün okuyacakları kadar Kur'ân'ı bölümlere ayırır ve her gün bu bölümlerden birisini okurlardı (Ebû Dâvud, Salât, 329; İbn Mâce, İkâme, 178). Bu bilgilerden, hatim indirmenin belli bir süresinin olmadığı, herkesin kendi durumuna göre hareket edebileceği anlaşılmaktadır.

Hatim indirirken, Duhâ'dan Nâs'a kadar bütün sûrelerin (Kur'ân'ın son 22 sûresinin) sonunda (veya bazılarına göre başında) tekbir getirmek, Peygamberimize dayandırılan bir uygulamadır. "Tekbir", Allah'ın yüceliğini, en büyük olduğunu ifade eden "Allâhü Ekber" lâfzına denir. Hatim indirirken, belirtilen sûrelere gelince "Allâhü Ekber" demek yeterli olabileceği gibi bunun daha uzun şekli olan: "Lâ ilâhe illallâhü vallâhü ekber Allâhü ekber ve lillâhi'l-hamd" demek de mümkündür.

Hatim tamamlandıktan sonra dua edilmesi uygun görülmüştür. Kesin haber olmamakla birlikte, Hz. Peygamber'in: "Kur'ân'ı hatmeden kişinin kabul olunacak bir duası vardır" buyurduğu (Heysemî, Mecmeu'z-Zevâid, VII, 172); kendisinin de hatimden sonra dua ettiği bildirilmekte (Süyûtî, el-İtkân, I, 111), hatta ondan bazı hatim

duaları da nakledilmektedir (bk. İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, II, 464). Ayrıca sahabeden bazılarının da hatim duası yaptıkları ve yapılan hatim dualarına katıldıkları bildirilmiştir (bk. Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 33).

Hatim indirirken, Kur'ân okumanın âdâb ve îcaplarını yerine getirmek, hatimden beklenen mânevî kazancı elde etmek için lüzûmludur. Bunları: Abdestli okumak, tecvîd kaidelerine riâyet, istek ve ihlâs, yani Allah rızası olarak özetlemek mümkündür.

Kur'ân okumaktan maksat, onu anlamak, mânâsını düşünmek, gerekli dersleri almak ve gereğince amel etmektir. Kur'ân okurken dil, akıl ve gönül üçlüsünün işbirliği sağlanmalı; dil Kur'ân âyetlerini doğru telâffuz ederken, akıl mânâsını düşünüp anlamalı; gönül ise gereken dersleri almalıdır. Bunu sağlamak için de, Arapça bilmeyenlerin, hatim okurken, okudukları yerin mânâsını da bir meal veya tefsirden takip etmeleri uygun olur.

Kur'ân'ı bizzat okuyarak hatmetmek mümkün olduğu gibi, mukabele şeklinde başkasının okuduğunu dinleyerek takip etmek, yahut teyp, radyo, televizyon, bilgisayar vb. cihazlardan dinlemek de mümkündür. Fakat asıl ve güzel olan, onu bizzat okumaktır.

Câmi, mescid, ev vb. yerlerde okunan mukabelelere katılmak, Ramazan gecelerini hatimle teravih kılarak değerlendirmek, Kur'ân ehlini sevip teşvîk etmek vb. davranışların, Kur'ân sevgisinin gönüllerde yerleşmesine büyük katkısı vardır.

Maddî bir çıkar gözetilmeden, Allah rızası için okunan hatmin sevabını müslüman bir ölüye veya ölülere bağışlamak câiz görülmüşse de, ücret karşılığı hatim okunması ve okutulması câiz görülmemiştir.

¥ Abdurrahman Çetin

Hatm-i Nübüvvet (bk. PEYGAMBERLİK)

HAVÂİC-İ ASLİYE

"Havâic", ihtiyaç anlamına gelen "hâcet" kelimesinin çoğulu olup, "havâic-i asliye" sözlükte, aslî, temel ihtiyaçlar demektir. Dinî bir terim olarak ise havâic-i asliye, bir kimsenin zekâttan muaf tutulan, kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin temel ihtiyaç maddelerini ifade eder.

İslâmda diğer bedenî ve malî yükümlülüklerde olduğu gibi zekâtta da, mükellefin değişik açılardan durumu gözönünde bulundurularak kişilere makul, taşınabilir ve anlamlı mükellefiyetler yüklenmiştir. İşte bu yaklaşımın bir uzantısı olarak, İslâm'ın şartlarından biri olan zekât ibadetinde mükellefin temel ve tabiî ihtiyaç maddeleri zekât matrahı dışında tutulmuş, ancak bunun dışındaki mallar –nisaba ulaşırsa– kişi zekât yükümlüsü sayılmıştır.

Kur'ân'da "...afvı infak ediniz" (el-Bakara 2/219) buyurulmuş, fakihler bu âyeti, kazandığınız meşru malın kendiniz ve aile fertlerinizin tabii ihtiyaçları dışında kalan fazlasını infak ediniz, şeklinde anlamışlardır. Hz. Peygamber de zekâtın varlıktan verileceğini beyan etmiştir (Buhârî, Zekât, 18). Kişiye zekâtın gerekmesi için zengin olması şart olduğundan, İslâm hukukçuları kimlerin şer'an zengin sayılacağı, hangi tür mal ve alacakların zenginliğin göstergesi sayılaca-

ğı konusu üzerinde ayrıntılı olarak durmuşlar, buna bağlı olarak da, kişinin aslî ve temel ihtiyaçlarının zekât ve zenginlik matrahının dışında tutulacağını ittifakla ifade etmişlerdir. Ancak hangi tür malların aslî ihtiyaç sayılacağı ve bunu belirlemede ölçünün ne olacağı hususunda farklı sonuçlara ulaşmışlardır.

İhtiyaç bir yönüyle gizli ve sübjektiftir. Ayrıca bir kişinin dünyadaki arzu ve ihtiyaçlarına sınır getirmek de oldukça zordur. Bununla birlikte fakihler, sosyal adaleti sağlamada önemli bir rol üstlenen zekât yükümlülüğünde dengeli ve düzenli bir hak ve görev dağılımı sağlamak amacıyla, ihtiyacı birtakım açık ve objektif ölçülere bağlamaya çalışmışlardır. Hanefîler'e göre kişi ve aile fertleri için gerekli bir yıllık gıda maddeleri, giyecekler, sanat ve meslek aletleri, oturulan ev, ev eşyası, binek aracı ve ilim için edinilen kitaplar aslî ihtiyaç sayılır. İnsanın temel ihtiyaçları ve bunları sağlamada birinci derecede zaruri araç ve mallar Hanefî hukukçularca aslî ihtiyaç olarak nitelendirilmiş, kişinin ancak bu seviyenin üzerinde kalan malları zenginliğin ve zekât borcunun tespitinde esas alınmıştır. Aslî ihtiyaçların dışında kalan mallar, gerekli diğer şartları da taşıyorsa zekâta tabi sayılır. Hanefîler'in bu yaklaşımı diğer İslâm hukuk ekollerince de ilke olarak benimsenmiş, zaman ve zemine göre aslî ihtiyaç olarak nitelendirilebilecek mal ve araçlar zekât yükümlülüğünün dışında tutulmuştur. Böylece İslâm toplumunda, malî mükellefiyetlerde bir bakıma asgari geçim indirimi ölçüsü getirilmiş, böylece kişilerin temel ihtiyaçları ile fakirin zekât alacağı arasında makul bir denge kurulmaya çalışılmıştır.

İslâm hukukçularının aslî ihtiyaçları belirlerken çok katı bir şekilde davranıp, herkes için standart bir hayat ve geçim düzeyi öngörmedikleri, ihtiyaçların bu konuda maruf ölçüsünde olması yani kişilerin konum, durum, iş ve mesleklerine uygun ve aşırılıktan uzak olması ölçüsüyle yetindikleri görülür. Bu itibarla kişinin, yeme, içme, barınma vb. temel ihtiyaçlarını makul ölçülerde kendi konum, iş ve çevresine göre tabiî karşılanabilecek ve müslüman toplumun genel iktisad seviyesi ve ihtiyaçlarına göre aşırı ve lüks sayılmayacak ölçüde gidermesi mümkün ve meşru gözükmektedir. Ancak günümüzde kişilerde, ihtiyaç sahipleriyle paylaşma yerine bencil bir şekilde tek başına ve özgürce yaşama ve tüketme temayülünün ağır bastığı, toplumda da çeşitli kesimler arasındaki hayat, geçim ve tüketim seviyesi yönüyle aşırı farklılıkların ve uçurumların bulunduğu dikkate alınırsa maruf ve makul olanı belirlemede böyle bir çevre ve toplumun ölçü alınmasının kişiyi yanıltabileceği söylenebilir. Zaten İslâm dini, bu tür mükellefiyetlerin gerekliğinin kişinin vicdanında, dinî ve ahlâkî sorumluluğunda filizlenmesini hedef almış, belirlenmesini topluma bıraktığı şeklî ve zahirî şartları da ikinci derecede önemli saymıştır. Bu itibarla aslî ihtiyacın ölçü ve seviyesini belirlerken müslüman toplumların genel iktisadî konumunu, şart ve ihtiyaçlarını da gözardı etmemek, bu açının da yardımıyla belirlenebilecek belli bir ortalamanın üstünde kalan maddi değerleri zekat matrahına dahil etmek yerinde olur (ayrıca bk. ZEKÂT).

¥ Mehmet Erkal

HAVALE

Havale kelimesi sözlükte, bir şeyi bir yerden başka bir yere taşıma, gönderme anlamına gelir. İslâm hukukunda ise, borcun bir kimsenin zimmetinden başka bir kimsenin zimmetine nakledilmesini ifade eden bir terimdir (Mecelle, md. 673). Klasik fıkıh literatüründe, havale eden borçluya "muhîl", alacaklıya "muhâlun leh", havaleyi kabul eden ve borcu ödeyecek olan kimseye de "muhâlun aleyh", havale edilen borca da "muhâlun bih" denir.

Havale akdi, İslâm hukukunda akit ve hukukî işlemlerin tabi olduğu genel kurallara tabidir. Havale işleminin hukuken kurulabilmesi (inikad) ve muteber olabilmesi (sıhhat) için, ilgili tarafların rızası, ehliyeti ve havale konusu ile ilgili bazı şartlar aranır. Havalede her üç tarafın rızasının da bulunması halinde akdin geçerliliğinde ihtilaf yoktur. Yeni borçlu ile alacaklı arasında yapılan anlaşma Hanefîler'e göre yeterli olup birinci borçlunun rızasının bulunması şart değildir (Mecelle, md. 681). Diğer hukuk ekolleri ise bunu şart görürler. Birinci borçlu ile alacaklı arasında yapılan anlaşmanın ise yeni borçlunun rızasına ihtiyaç hissettireceği açıktır (Mecelle, md. 683). Evvelki borçlu ile yeni borçlu arasında borcun nakliyle ilgili anlaşmanın geçerlilik kazanması İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre, alacaklının rızasına bağlıdır. Çünkü kişilerin ödeme imkânları farklı olduğundan, alacaklının borcun naklinden dolayı zarar görme ihtimali vardır. Bir kısım İslâm hukukçusu ise bunu câiz görür. Tarafların ıvazlı akit ehliyetine sahip bulunması, havale konusu borcun da zimmette sabit olabilen cinsten, belli, meşru ve bağlayıcı bir borç olması şartları aranır.

Havale işleminin hukukî sonucu İslâm hukukçuları arasında tartışmalıdır. Hanefî müçtehitlerin çoğunluğuna göre havale işlemi sonunda borçlu borcundan kurtulmuş olur. Hanefî müçtehitlerden Züfer'e göre havale asıl borçluyu borçtan kurtarmaz. Borcun nakline gelince, Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre havale, borcu eski borçlunun zimmetinden yeni borçlunun zimmetine nakleder. Havale işlemi sonunda birinci borçlu ve ona bağlı fer'î borçlular borçtan kurtulmuş olur. Mecelle'nin tercihi de bu yönde olmuştur (mad. 690). Diğer hukuk ekollerinin de görüşü bu yöndedir. Ancak Hanefî mezhebinde belli durumlarda borcun ödenmemesi halinde alacaklıya asıl borçluya rücû imkânı tanınmıştır. Hanefî imamlardan İmâm Muhammed'e göre ise, havale sadece alacağı yeni borçludan talep hakkı doğurur, borcun aslı havale eden birinci borçlunun zimmetinde devam eder.

Günümüzde yaygın olan poliçe ve çek gibi kıymetli evrak yoluyla borcun nakli usulü, ilk dönemlerden beri müslüman toplumlarda uygulanagelmiştir. Poliçe ve süftece usulünün İslâmî toplumlarda uzun bir geçmişinin ve Batı toplumlarına göre beş asırlık bir önceliğinin bulunduğu, hatta poliçe usulünün Batı'ya Endülüs müslümanları ve Haçlı seferleri kanalıyla geçtiği görüşleri vardır. Geniş bir coğrafya üzerinde yüzyıllar süren bir medeniyet kuran müslümanların günlük ticari ihtiyaçlarını karşılayacak yeni usuller bulmakta gecikmemeleri tabiîdir. Çünkü İslâm hukukunun aslî kaynakları olan Kur'ân ve Sünnet özellikle borçlar ve ticaret hukuku alanında genel ilkeler belirtmekle yetinmiş, her topluma kendi şartlarına uygun hukukî ayrıntıyı düzenleme, çözüm ve usuller

bulma yetki ve fırsatı tanımıştır. Alacağın ve borcun naklini konu alan havale ile ilgili birçok hukukî görüş ve tartışmaların yapılmış ve bu konuda zengin bir hukuk doktrininin meydana gelmiş olmasında, İslâm'ın bu esnek tavrının yanısıra, farklı müslüman toplumların farklı ihtiyaçları ile karşılaşılmış olmasının da önemli payı vardır.

¥ Ali Bardakoğlu

HAVA PARASI

Kiracının kiralanan gayri menkulü (me'cûr) boşaltması veya devretmesi karşılığında yeni kiracıdan (hatta bazı hallerde gayrimenkul malikinden) istediği toplu bedele, bazan da mülk sahibinin kira akdi yapılırken kiracıdan (periyodik ödemelerden ayrı olarak) istediği peşin bedele "hava parası (bedelü'l-hulüv)" denilir.

İslâm borçlar ve ticaret hukukunda, akdin neyi konu aldığı, tarafların hak ve borçlarının ne olacağı gibi akdin kuruluşu ve işleyişi ile ilgili temel noktaların önceden açıkça bilinmesi ve belirtilmesi istenir. Hile, aldatma, beklenmedik risk ve zarar, karşı tarafın zor durumda olmasından yararlanarak aşırı kazanç elde etme, sebepsiz ve emeksiz kazanç ise kınanır ve mümkün olduğu ölçüde hukukî müeyyidelerle önlenmeye veya telafi edilmeye çalışılır. Bu ve benzeri düzenlemeler, İslâm'ın beşeri ilişkilerde açıklık ve dürüstlüğü hakim kılma, toplumda barış, güven ve hukuk düzenini kurma amacının da bir parçasını oluşturur. Bu itibarla, klasik literatürde, günümüzdeki anlamda ve uygulanan şekliyle hava parası ve hükmü konusu yer almasa bile, bu hususun İslâm borçlar ve ticaret hukukunun genel ilke ve amaçları açısından değerlendirilmesi mümkündür.

Hava parasının hukukî ve dinî hükmü araştırılırken bu âdet ve uygulamanın genel iktisadî sebeplerinin, tarafların konum ve amaçlarının da göz önünde bulundurulması gerekir. Günümüzdeki hava parasının bir sebebi enflasyonun kira bedeline olan etkisi ve yasal korumacılıktır. İşyerleri ve diğer gayri menkuller başlangıçta piyasa değerinden kiralansa bile paranın hızla değer kaybetmesi, kiracının da yasalarla belli ölçüde korunup kira akdinin ileriki yıllara taşırılması, enflasyon oranının kira bedeline yansıtılmasında da çoğu zaman yasal veya fiilî zorlukların bulunması sebebiyle, kiracının giderek çok avantajlı bir konum kazandığı sıklıkla görülür. Böyle durumlarda kiracı, kendi emek ve gayretinin dışında çoğu zaman da haklılığı ve meşruiyeti tartışılabilir sebeplerle oluşan bu konumunu iktisadî yönden değerlendirmekte, kira sözleşmesinde devir yasağı bulunsa bile ortaklık ve gizli kiracılık gibi çeşitli yollarla bu işyerini yeni kiracıya "hava parası" denilen yüklü bir meblağ karşılığı devredebilmektedir. Burada kiracının kendine ait olmayan bir hak ve menfaat karşılığı bedel aldığı ve haksız bir kazanç elde ettiği açıktır. Bu durum özellikle vakıf, belediye, hazine malı gibi kamu mallarının uzun süre için düşük bir bedelle kiraya tutulması veya enflasyon sebebiyle kira bedelinin giderek sembolik bir ödeme durumunu alması halinde daha çok görülmektedir. Bu tür mallar öteden beri, gerek yönetimlerindeki gevşeklik gerekse halkın bu tür mallarla ilgili yanlış telakki ve eğilimleri sebebiyle zaman zaman haksız kazanç ve istismar konusu olmaktadır. Bu yüzdendir ki, sonraki dönem Hanefî fıkhında, bu

tür malların ancak üç yıl için kiraya verilebileceği, kira bedelinin de piyasa değerinden aşağı olmayacağı belirtilirek belli ölçüde önlem alınmaya çalışılmıştır. Fıkıh kitaplarında günümüzdeki hava parasına benzerlik gösteren ilk örnek ve tartışmalar da vakıf mallarının kiracılığının belli bir bedelle devri sebebiyle gündeme gelmektedir. Vakıf malın icareteyn usuluyle kiralanması halinde yeni kiracıdan alınan bu bedel haklı bir sebebe dayansa da, diğerlerinde kiracının çoğu defa vakfa ait hak ve menfaat karşılığı bedel aldığı söylenebilir.

Günümüzde uygulanan şekliyle hava parasının ikinci sebebi ise, özellikle işyeri kiracılığında kiracının oluşturduğu müşteri potansiyelinin, isim ve marka hakkının işyerinde bulunan demirbaşların veya işyerine yapılan harcamaların yeni kiracıya bedel karşılığı devridir. Kira sözleşmesinin de buna imkân vermesi halinde, kiracının bu durumda haksız ve sebepsiz bir kazanç elde ettiği söylenemez. Çünkü kiracı burada mal sahibine ait olan bir hak ve menfaatı değil, kendi emek, fedakârlık ve gayretinin sonucu oluşan bir hakkı satmaktadır. İlk dönem Hanefî hukukçular mücerret ve manevi haklar ve menfaatler karşılığında bedel almayı câiz görmemişken, daha sonraları örf ve toplumsal ihtiyaçlar sebebiyle bu câiz görülmeye başlanmıştır. Çağdaş İslâm hukukçuları, telif hakkı, patent ve isim hakkı da dahil, manevi hakların satışını câiz görmekte, karşılığında bedel alınmasının haksız kazanç olmayacağını ifade etmektedirler. Böyle olunca, kiracının bu mahiyetteki hakları için alacağı karşılığın câiz olması gerekir. Kiracının devre yetkili olup olmayacağında ise öncelikli olarak kira sözleşmesine, sonra da o bölgede yerleşik örf ve uygulamaya bakılır.

Hava parasının diğer uygulama şekilleri de yukarıda özetlenen iki yaklaşım içinde ele alınıp değerlendirilebilir. Sözgelimi, mal sahibinin kira akdi başlangıcında kiracıdan aylık ödemeler dışında peşin olarak aldığı toplu para, hava parasından ziyade kira bedelinin bir parçası olarak görülmeli ve kira akdinin herhangi bir sebeple feshi halinde de ona göre işlem görmelidir. Kiracı belli bir süre için peşin ödeme ile kiraya tuttuğu gayri menkulu süresinden önce tahliye etmesi halinde, kullanmadığı süreye isabet eden kira bedelini mal sahibinden haklı olarak talep edebilmelidir. Bu konuda taraflar arası kira sözleşmesi esas olmakla birlikte, mal sahibi bu erken tahliye sebebiyle açık bir zarara uğramadığı sürece sözkonusu bedeli en azından dinen ve ahlâken iade etme yükümlülüğündedir. Buna karşılık kira süresi sona erdikten sonra, kiracının yasaların korumasından veya zilyedliğin sağladığı fiili durumdan yararlanarak kiralananı tahliye için bedel talep etmesi ise haksız bir taleptir. Nitekim, İslâm Konferansı Teşkilatı'na bağlı İslâm Fıkıh Akademisi'nin 1988 yılında Cidde'de yapılan 4. dönem toplantısında da benzeri bir karar alınmış, kira akdi devam ederken kiralananı erken tahliye eden kiracının kalan kira süresi karşılığında yeni kiracıdan veya mal sahibinden alacağı bedel câiz görülürken, kira süresi sona erdikten sonra kiralananda artık gayrimenkul malikinin hak sahibi olduğu, onun muvafakatı olmadan kiralananın bir başkasına devredilmesinin ve bunun için bedel alınmasının câiz olmayacağı belirtilmiştir.

Akit ve hukukî işlemlerde tarafların hak ve yükümlülükleri arasındaki dengeyi ko-

rumak, haksız kazancı önleyip kişileri sadece alınterlerinin ve meşru haklarının karşılığını almaya ikna etmek oldukça zordur. Bunun hukuk kurallarıyla ve maddi yaptırımlarla sağlanması da çoğu kez mümkün olmaz. Herşeyden önce tarafların hak ve hakkaniyeti bilmeleri, kul hakkı ihlalinin ağır bir vebal yüklediğine inanmaları, sorumluluk duygularının yeterince gelişmiş olması ve bunun olumlu etkilerinin beşeri ilişkilere yansıması gerekir. Günümüzde İslâm, çok sınırlı ve dar bir çerçevede anlaşıldığı ve uygulandığı, İslâm'ın insanı ve hayatı bütünüyle kucaklayan akîde ve öğretisi iyi kavranamadığı için, iktisadî ve hukukî ilişkiler kendi piyasa şartları ve dinamiği içerisinde oluşmakta, meşrûiyetinin ölçüsünü kendisi koymakta, sonuçta da güçlü ve becerikli kimselerin daha haklı olduğu bir fiilî durumlar ortamı doğmaktadır. Artık bu noktadan sonra kişilerin dinî duygu ve inançları bile kazancın haksızlığını görmede yetersiz kalmaktadır. Bu itibarla, hava parası da dahil iktisadî ve ticarî hayatta cari çeşitli işlem ve kazanç yollarını çevrenin genel kabulüne göre değil de İslâm'ın hak ve meşruiyetle ilgili genel ilke ve amaçlarına göre değerlendirmek, beşeri ilişkilerde karşılıklı rızayı gözetmek, haklı ve helâl kazancı gaye edinmek gerekir.

¥ Ali Bardakoğlu

HAVARİ

Yaşadığı dönemde Hz. İsa'nın İnciline ilk inananlardan on iki kişiye verilen isim.

Yeni Ahid'de havariler için kullanılan terim, apostolos, grekçede "dışarıya gönderilen kişi" anlamına gelir. Bu terim, ibranicede diğerleri adına temsilcilik yapan "shaliah" kelimesinden yararlanılarak kullanılmıştır. Bununla birlikte shaliah kelimesi ibranicede, genel bir temsilcilik olayını ima eden genel bir tabirdir. Yeni Ahid'deki apostolos kelimesi ise bu kavramdan yararlanmakla birlikte özel olarak dinî anlamda kullanılır. İbranilere mektup 3/1'de bu terim Hz. İsa için de kullanılır.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen havari kelimesi ise beyaz ve beyazlık anlamındaki Havar ve Haver kökünden gelmektedir. Samimi, temiz dost ve yardımcı anlamında, peygamberlerin davetlerini kabul edip bu yolda ona yardımcı olanlara özellikle de Hz. İsa'nın en seçkin yardımcılarına verilmiş bir isimdir (Elmalılı, Hak Dini Kur'ân Dili, VII, 4944-4949).

Hz. İsa'nın kendisini izleyen pek çok kişiden yalnızca on ikisine Havari (apostolos) adının verilmesi (Luka 6/13) bu terimin özel bir kadroyu temsil ettiği anlamına gelir. Havariler Hz. İsa adına konuşurlar (Markos 9/38-41). Kilise bu düşünceden yararlanarak Havari Petrus vasıtasıyla kendisini doğrudan Hz. İsa'ya bağlamıştır.

Bu on iki Havari Matta 10/2'ye göre şunlardır: Petrus, Andreas, Yakup, Yuhanna, Filip, Bartolomeus, Tomas, Matta, Yakup (Alfeus'un oğlu), Taddeus, Gayyur, Simun ve Hz. İsa'yı ele veren Yahuda İskariyot.

Fakat Yahuda İskariyot'un Hz. İsa'yı ele vermesi ile birlikte, "on ikiler" arasına Yahuda yerine Matthias seçilir (Resullerin işleri 1/15-26).

Havariler kiliseye "Ruh"un bir hediyesidir (I. Korintoslulara 12/28; Efeslilere 4/11). Hakiki Havari mucizeler gösterir ve olağanüstü işler yapar (II. Korintoslulara 12/12; Krş Resullerin işleri 8/14-19). Havariler kilisenin temelinin bir

parçası olarak görülürler (Efeslilere 2/20).

Havari terimi, bazan on ikilerin dışında, görünüşte Hz. İsa'nın kardeşi olan Yakub'a (Galatyalılara 1/19; 2/9; Krş. I. Korintoslulara 15/7), Barnabas'a (Resullerin İşleri 14/4, 4), Silvanus ve Timothy (I. Selaniklilere 2/6) ve Andronicus'la Junias'a da verilir (er-Rûmalılara 16/7).

İncillerde de görüldüğü üzere on ikilik guruplar Yahudi düşüncesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu düşüncenin kökeni İsrail'in on iki kabilesine kadar uzanır. Bununla birlikte, Hıristiyanlık'taki bu kadrolaşma, miladi dönemlerde varlıkları sona eren "Ölü Deniz Cemaatı"ndaki oniki kişilik yönetici kadroya benzer. Erken Hıristiyanlık herhalde bu mirası "Ölü Deniz Cemaatı"ndan devralmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre Hz. İsa, İsrailoğulları'na peygamber olarak gönderilmiş, İsrailoğulları'nın kendisini inkâr ettiklerini sezince: "Allah yolunda kim bana yardımcı olacak" diye sormuş, bunun üzerine Havariler "Biz Allah yolunun yardımcılarıyız. Allah'a inandık, şahit ol biz müslümanlarız" diye cevap vermişler ve "Rabbimiz, Sen'in indirdiğine inandık, peygamberine uyduk, bizi şahitlerle beraber yaz" diye dua etmişlerdir (Âl-i İmrân 3/49-52; es-Saff 61/14). Diğer taraftan Allah Havariler'e: "Bana ve elçime inanın" diye ilham etmiş, onlar da "inandık, bizim müslümanlar olduğumuza şahit ol" demişlerdir (el-Mâide 5/111). Allah'a ve onun peygamberi Hz. İsa'ya inanan Havariler, yine de Hz. İsa'nın doğru söylediğini anlamak ve kalben tatmin olmak için, Allah'ın semadan bir sofra indirmesini isterler. Bunun üzerine, Allah'tan bir mucize olmak üzere, semadan bir sofra iner (el-Mâide 5/112-115).

Kur'ân-ı Kerîm'de Havarilerin adları ve sayıları konusunda bilgi yoktur.

¥ Kürşat Demirci

HAVARİC

Meşru halife Hz. Ali'ye başkaldırarak ondan ayrılan ve görüşleriyle Sünnet'ten uzaklaşan bid'at mezhebi.

Haricilik, Hz. Ali ile Muaviye arasında geçen Sıffîn Savaşı'ndan sonra, halife tayini işi hakeme bırakılınca ortaya çıkmıştır. Hz. Ali ordusundaki bazı kimseler onu terkedip, ordusundan ayrılmışlar ve Hz. Ali'ye isyan etmişlerdir. Bu kimselere, isyan edenler ve karşı gelenler anlamında olmak üzere Havâric denmiştir. Haricîler, sonra daha da ileri giderek, hakem olayı sebebiyle günah işlendiğini, her büyük günah işleyenin dinden çıkacağını ileri sürmüşlerdir. Bu sebeple Hz. Ali'ye karşı mücadeleye girişmişler ve onu şehit etmişlerdir.

Haricilere göre, halife (devlet başkanı) seçmek, müminler için bir vecibe değildir. Devlet, başkansız da olabilir. Günah işleyen devlet başkanına itaat edilmez, görevine hemen son verilir. Onların kişisel çıkarlara alet edilmeye ve istismara açık olan bu görüşleri İslâm toplumunda anarşinin ilk tohumlarını oluşturmuştur. Haricilere göre ameller imanın bir parçasıdır. Dinî vecibeleri terkeden veya günah işleyen kimse mümin değil, kâfirdir. Bu sebeple Hz. Osman, Ali, Muaviye ile Cemel ve Sıffîn savaşına katılanları günah işlediler diye kâfir saymışlardır. Anılan konularda fikir birliği içinde olan Hariciler diğer itikadî konularda birbirinden farklı kanaatlare sahip olmuşlardır. Meselâ Necedât, takıyyeyi câiz sayarken, Ezârika câiz görmemiş, Sufriye,

fiilde değil sözde câiz olduğunu ileri sürmüştür. Yapılan savaşlara katılmayarak tarafsız kalanları (kaade) Ezârika kâfir sayarken Acâride mümin kabul etmiştir. Büyük günah işleyenin kâfir olduğunda birleşen Hariciler buradaki küfrü değişik yorumlamışlardır. Büyük günah işleyen Sufriye'ye göre müşriktir; Ezârika, Muhakkime-i ûlâ ve Acâride'ye göre kâfirdir. İbâzilere göre ise Allah'ın birliğine inanmış fakat nimete nankörlük yapan bir kimsedir. Haricî fırkaları irade, kaza kader konularından fikirbirliği içinde değildirler. Cebre kayan Harici kolları bulunduğu gibi, Ehl-i sünnetin görüşlerini paylaşan (ibâzîye gibi) Harici kolları da vardır. Haricîlik, genellikle, cahil halk tabakasının ve şehrin disiplinli hayatına uyum sağlayamamış çöl bedevilerinin bağlandığı bir mezheptir. Haricîler, çok Kur'ân okurlar, okuduklarını anlayamazlar, âyet ve hadislerin ruhuna eremezlerdi. Muhakkime-i ûlâ, Ezârika, Necedât, Sufriye, Acâride ve İbâzîye diye kollara ayrılan Haricîler içinde mutedil ve Ehl-i sünnete en yakın olanı İbâzîye'dir. Bu sebeple günümüze kadar da varlıklarını sürdürme imkânı bulan İbâzîler daha çok Kuzey Afrika, Cerbe adası, Madagaskar, Zengibar ve Uman sultanlığında yaşamaktadırlar. Mutezile'nin tevhid prensibinin etkisinde kalarak masdar kalıbındaki ilim, kudret vb. sübûti sıfatların ezeliliğini kabul etmeyen, Allah'ı zatıyla alîm, kadîr... sayan İbâzîye, Kur'ân'ın mahluk (yaratılmış) olduğunu, günahkâr kimse için herhangi bir şefaatın sözkonusu edilemeyeceğini, Allah'ın ahirette görülmeyeceğini ileri sürmüştür. İrade, kaza-kader konusunda Ehl-i sünnet kanaatını büyük ölçüde paylaşan İbâzîler istitaatın fiille beraber olduğunu, Allah'ın dilemesi olmaksızın hiç birşeyin meydana gelemeyeceğini, kulların fiillerinin yaratıcısının Allah olduğunu söylemişlerdir.

Haricîler'in fıkhi görüşleri ise şöylece özetlenebilir:

Haricîler, genelde takvaya ve dindarlığa, amelî konularda olduğu gibi fıkhî sonuç bağlarlar. Meselâ taharetin tamam olabilmesi için dilin de yalandan ve batıl sözlerden arınması gerekir. Söz taşımak, kin, düşmanlık, çirkin sözler de diğer maddi hususlar gibi abdesti bozar. Haricilerin bazı kolları, evli erkek veya kadının zinasına recm cezasının verilmesini kabul etmezler, varis lehine de vasiyyet yapılabileceğini kabul eder, süt anne ve süt kız kardeş dışında kalan süt hısımları ile evlenmenin yasaklanmadığını ileri sürerler. Hariciler genelde hükümlerin kaynağının sadece Kur'ân olduğunu ileri sürerler ve özellikle İcmayı delil saymazlar. Yukarıdaki farklı görüşleri benimsemeleri de bu anlayışlarından ve Kur'ân'ın da sadece zahirine dayanmalarından kaynaklanır.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

HAVÂS

"Hâsse" kelimesinin çoğulu olan havâs, insanların kendileri dışındaki varlıklara ait izlenimleri algılamalarını gerçekleştiren organlarını, kısaca beş duyu organını ifade eden bir terim.

"Selîme" (sağlam, doğru ve arızasız) diye nitelenerek "havâss-ı selîme" diye anılan beş duyu (işitme, görme, koklama, tatma ve dokunma duyuları) kelâm bilginlerine göre bilgi elde etme yollarındandır. Sağlam duyu organları ile elde edilen bilgiler, zo-

runlu yani aklın doğru olduğuna dair apaçık hüküm verdiği bilgilerdir. Duyu organlarından her biri, o organ ne için yaratılmış ve görevlendirilmişse onu algılar. Çünkü Allah Teâlâ âdetullah ve sünnetullah denilen tabiat kanunlarını bu yönde düzenlemiştir. İnsan, sözgelimi görme duyusu ile, görülecek şeylere yöneldiğinde Allah onda görme idrakini yaratır. Kelâm bilginleri bu görüşleri ile kendilerini çevreleyen âlemin gerçekliğini ispatlayarak, şüpheci filozoflara karşı çıkmışlar, gerçek olan âlemin varlığından hareketle de Allah'ın varlığını delillendirmeye çalışmışlardır. Safistâiye adı verilen şüpheci filozoflar duyularla elde edilen bilgilerin hatta duyuların bir gerçekliğinin olmadığını ileri sürerlerken, tabiatçı, materyalist ve pozitivist filozoflar, gerçek bilginin pozitif olayların ve duyularla algılanabilen fenomenlerin tesbitiyle elde edilebileceğini, doğrudan doğruya duyu organlarının deneyiyle sağlanamayan her bilginin teolojik veya metafizik dolayısıyla da hayal mahsulü olduğunu söylemişlerdir. Halbuki duyu organlarının vereceği bilgiler, sınırlı olup, sadece müşahede edilebilir varlıkları kapsamına alır. Gayb âlemi ve gaybî varlıklar konusunda duyu organının doğrudan vereceği herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bu konularda vahiy ve aklın yol göstericiliğine ihtiyaç bulunduğu açıktır.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

HAVÂTIR

Bir davranıştan önce insanın zihnine doğan, aklına gelen ilk uyarıcılar, dürtüler anlamında kullanılan bir tasavvuf ve ahlâk terimi.

"Havâtır" (veya "hatavât") sözlükte kalbe doğan, akla gelen şey anlamına gelen "hâtır" kelimesinin çoğulu olup, davranışların düşünce halinden fiil halinde gerçekleşmesine kadar süren aşamaların ilki sayılır ve hadis-i nefs (kalbe doğuş) deyimiyle de ifade edilir.

Psikolojik tahliller içeren İslâmî eserlerde, insanın bütün psikolojik fonksiyon ve kabiliyetlerinin merkezi "kalp" kelimesiyle ifade edilir. Kalp, iç ve dış âlemden gelen bütün etkilerin kendisinde toplandığı idrak edici ve nasıl bir davranışta bulunulacağı ile ilgili nihâî kararı verici bir yönetim ve kontrol merkezi olarak tasvir edilebilir. Kalbe dört ayrı kaynaktan etkiler (havâtır) ulaşabilir. Bunlar Allah, melek, şeytan ve nefstir. Allah'tan gelen etkilere "hâtır-ı hak", melekten gelene "ilhâm", şeytandan gelene "vesvese", kişinin kendi nefsinden gelene "hevâcis" ya da "hadîsü'n-nefs" denilir. Kaynağın özelliğine göre, havâtır iyi ya da kötü şeyler yapmaya insanı güdüleyebilmektedir. Havâtır, ahlâkî yönden ne olumlu ne de olumsuz bir terimdir. Kalbe gelen etkiler, insanı hem iyiye hem de kötüye çağıran davetçilerdir.

Gazzâlî, iyi veya kötü fiillerin gerçekleşmesinden önceki hazırlayıcı psikolojik aşamaları hâtır, meyil, inanma (veya niyet) ve karar şeklinde sıraladıktan sonra bunlardan ilkinin sorumluluk getirmediğini, çünkü gerek zihinde çeşitli düşüncelerin doğmasını (havâtır), gerek insan tabiatının bunlara ilgi duymasını (meyil) önlemenin irade dışı olduğunu belirtir. Nitekim bir hadiste, insanın içine doğan, ancak fiil haline getirmediği kötü düşüncelerin Allah tarafından bağışlandığı belirtilmiştir (Buhârî, İman, 15; Müslim, İman, 58). İnsan kalbi olumlu

uyarılara da olumsuz uyarılara da açıktır. Bir kimsenin aklına kötü düşünceler doğduğunda, eğer ahlâkî ve manevî yönü güçlüyse, hemen bu düşüncelerin karşısında onların kötü ve zararlı olduğunu hatırlatan ve bu suretle onları bastıran uyarılar doğar. Bu sebeple ahlâk bilginleri ve mutasavvıflar olumsuz havâtırın insana günah işletmesini önlemek için nefis terbiyesini, helâl rızık ile beslenmeyi ve ahlâkî arınmayı gerekli görmüşlerdir.

¥ Mustafa Çağrıcı

HAVELÂNÜ'L-HAVL

"Havelânü'l-havl" sözlükte, bir yılın geçmesi demektir. Dinî bir terim olarak da havelânü'l-havl, bir malın zekâta tabi olabilmesi için o mal üzerinden bir kamerî yılın geçmiş olması şartını ifade eder.

Hz. Peygamber "Üzerinden bir yıl geçmedikçe o malda zekât yoktur" (İbn Mâce, Zekât, 5) buyurmuştur. İslâm bilginleri burada yıl ile kameri yılın kastedildiğinde görüşbirliği içindedir.

Hz. Peygamber ve Hulefa-i Râşidîn devirlerindeki zekât uygulamalarını değerlendiren fakihler, altın-gümüş para, ticaret malları ve hayvanlarda zekâtın farz olması için "havelânü'l-havl"in şart olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Toprak ürünlerinin zekâtı hasat mevsimi ödeneceğinden "havelânü'l-havl" şartı bahis konusu değildir. Madenlerin ve definelerin zekâtı ise elde edildikleri zaman ödenir. Bu itibarla maden ve defineler üzerinden de bir sene geçme şartı aranmaz.

Buna göre "havelânü'l-havl" şartı bakımından zekâta tabi olan malların iki gurupta toplandığı görülmektedir. Birinci gurupta zekâtın farziyeti için "üzerinden bir kamerî senenin geçmesi" şartı aranan altın-gümüş para, ticaret malları ve hayvanlar, ikinci gurupta da bu şartın aranmadığı toprak mahsülleri, maden ve defineler yer almaktadır.

Bu mallar arasındaki fark şöyle izah edilmektedir:

Havelânü'l-havl'e tabi mallar ancak bir senede nemâlanır, yani artar, çoğalır, kâr ve gelir getirir. Hayvanlar bu müddet içinde yavrulamak suretiyle çoğalır (zekâta tabi olan ve olmayan hayvanlar için bk. ZEKÂT). Ticari yatırımlar kâra dönüşebilir. Toprak ürünleri ise "hasad" mevsimine kadar gelişme gösterir. Bundan sonra artık çoğalsın diye elde bulundurulmaz. Madenler de yerden çıkarılıp işlenmekle kâr elde edilir. Bu yönüyle madenler, toprak ürünleri gibidir.

Fakihler, zekât mallarının bir kısmında sene geçme şartının aranacağı bir kısmında aranmayacağı noktasında görüşbirliği içinde olmakla beraber, zekâtın vücûb sebebi olan nisabın bu sene içinde ne zaman bulunması gerektiği, ayrıca yeni kazanılan mallarda (mâl-i müstefâd) havl şartının aranıp aranmayacağı hususlarında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Hanefîler'e göre, bir maldan zekât verilmesinin farz olabilmesi için, o malın hem sene başında ve hem de sene sonunda nisaba ulaşmış olması şarttır. Bir kimse sene başında nisab miktarına ulaşan bir mala sahip olsa, bu mal sene içinde nisabın altına düşse, hatta tamamen tüketilse, fakat sene sonunda yine nisab miktarına ulaşsa, sene sonu hesabıyla zekâta tabi olur. Meselâ demir ticareti yapan bir tücca-

rın deposunda sene başında 400 gr. altın değerinde demir varken, sene içinde bunları satış yoluyla tüketse ve yerine 200 gr. altın değerinde demir koysa, sene sonundaki bu demir ile kasa mevcudunun zekâtını vermekle mükelleftir.

Şâfiîler'e göre, zekâtın farziyeti için nisabın bütün sene boyunca bulunması gerekir. Bir mal sene içinde nisabın altına düşerse, ondan zekât verilmesi gerekmez. Bir kimse sene başında nisab veya nisab miktarını aşan bir mala sahip olsa, sene içinde satış ve hibe gibi yollarla bu mal nisabın altına düşse, o kimse nisab miktarı mala sahip olana kadar zekâtla mükellef değildir. Zekât miktarı mala sahip olduğu zaman sene geçme şartı tekrar başlar. Ancak sene içinde elde edilen ticari kârlarla sene içinde doğan hayvanlar bundan müstesnadır. Bunlar ana mallara tabidir.

Hanbelîler'in görüşü de Şâfiîler'inki gibidir.

Mâl-i müstefâd, önceden yok iken sonradan ferdin mülkiyetine geçen maldır. Maaş, ücret, ikramiye, geçici kazançlar, bağışlar, miras yoluyla edinilen servet vs. mâl-i müstefâd kapsamına girer. Mâl-i müstefâd ile ilgili başlıca hükümler şunlardır:

1– Mâl-i müstefâd, ticaret mallarının kârı, hayvanların yavruları gibi sahip olunan malların nemalandırılması (artırılması) sonucunda elde edilmişse, sene başında mevcut olan mala eklenir. Bir yıl şartı da, eldeki eski malın üzerinden bir yıl geçmesi ile gerçekleşmiş olur. Bu konuda fakihler arasında görüş ayrılığı yoktur.

2– Mâl-i müstefâd eldeki malın cinsinden değilse, cumhura (fakihlerin çoğunluğuna) göre ayrı hükümdedir. Ne nisabı tamamlamak için ne de yıl şartının gerçekleşmesi için eldeki mala eklenir. Meselâ nisab miktarı deveye sahip olan bir kimse, yıl içinde sığır satın alsa, sığır için de ayrıca bir yıl beklemesi gerekir.

3– Mâl-i müstefâd, ticari kârlar ve hayvan ürünlerinin dışında, fakat elde bulunan nisab miktarı malın cinsinden ise, Hanefîler'e göre bu mal eldeki mala eklenir ve eski malın üzerinden bir yıl geçince zekâta tabi olur. Meselâ sene başında 90 gr. altın değerinde demir stoku bulunan tüccarın sene içinde eline bağış yoluyla 200 gr. altın değerinde demir geçse, sene sonunda yeni kazanımı için yeni süre başlatmayıp eski mala ait sene başını esas alması ve sene sonunda mevcut malın tamamı için zekât vermesi gerekir.

Cumhura göre ise yeni kazanılan bu malın da üzerinden bir yıl geçmesi gerekir.

¥ Mehmet Erkal

Havra (bk. SİNAGOG)

HAVUZ

Arapça olan "havz" kelimesi, sözlükte biriktirmek, toplamak gibi anlamlara gelir. Fıkıhta ise "havz" kelimesi (türkçe telaffuzu: havuz, çoğulu "hıyâz"), içinde su biriktirmek üzere üstü açık bir biçimde yaptırılan yerleri veya içinde su biriken büyük veya küçük çukurlukları ifade etmek üzere kullanılır. Bunlar, akmayan durgun sulardır. Akmayan durgun bir suyun yüzeyine bakılır, eğer kare şeklinde olanın her kenarı on arşın, daire şeklinde olanın çevresi otuzaltı arşın ise, yani günümüz birimleriyle yüzeyi

yaklaşık elli metre kare ise, havz-ı kebir (büyük havuz) adını alır. Havuzun derinliği önemli olmayıp, avuç ile alınan sudan dolayı dibinin açılmaz olması, büyük havuz için yeterlidir. Suyun yüzeyi bu ölçülerden yani elli metre kareden az olunca ona da havz-ı sağir (küçük havuz) adı verilir.

Şâfiîler'e ve Hanbelîler'e göre iki kulle (yaklaşık 206 litre)'den az olan sular, küçük havuz; bu miktardan fazla olanlar da büyük havuz hükmündedir.

Büyük havuz, içindeki suyun temiz ve temizleyici olup olması açısından akarsu hükümlerine tabidir. Buna göre, havz-ı kebir, içine düşen necasetten dolayı suyun üç vasfından biri yani renk, koku ve tadından biri bozulmadıkça, temiz ve temizleyici vasfını kaybetmez. Ancak su çok miktarda da olsa, içine düşen pis madde sebebiyle üç vasfından birisi değişmiş ise, su pislenmiştir. Böyle bir su ile gerek hadesten taharet (abdest ve boy abdesti almak) gerekse necasetten taharet (maddi pislikleri gidermek) câiz değildir.

Küçük kabul edilen havuzların içine pislik düştüğü takdirde pisliğin eseri görünmese bile su pislenmiş olur. Meselâ, köpeğin bu sudan içmesi, bu suyun içine bir damla kan, idrar, içki gibi dinen pis kabul edilen maddelerin düşmesi durumlarında, böyle su ile gerek hadesten taharet gerekse necasetten taharet yapılamaz. Ancak bu hükme ulaşılırken, bu tür pisliklerin düştüğünün kesin olarak bilinmesi veya bu yönde galip zannın (kuvvetli ihtimale dayalı bir kanaatin) bulunması gerekir. Bu konuda şüphe geçerli değildir; hatta birilerine sormak bile gerekmez. Nitekim sahabe müçtehitlerinden, ortada açık bir delil yokken bu meselenin tereddüde meydan verecek araştırmalara konu edilmemesi gerektiği yönünde uygulamalar nakledilmiştir. Meselâ Hz. Ömer'in de bulunduğu bir yolculuk sırasında rastlanılan bir havuzun sahibine Amr b. Âs'ın "Senin havzuna yırtıcı hayvanlar gelir mi?" diye soru yöneltmesi üzerine Hz. Ömer, havuz sahibinin bunu cevaplamasına fırsat vermeden müdahale edip "Sen bize bu konuda bir açıklama yapma!" demiştir.

Hanefîler durgun suları küçük ve büyük havuz şeklinde ikiye ayırıp büyük havuzu yani çok suyun miktarını belirlemede şöyle bir mantık yürütmüşlerdir. Su, kullanıldığında pisliğe temas edilmiş olduğu kanaatini meydana getirmeyecek kadar çok olmalıdır. Bunun da ölçüsü, suyun, pisliğin suyun bütün kısımlarına yayılmasına yol açacak bir harekete elverişli olmamasıdır. Şu halde böyle bir suyun yüzeyi, bir taraftan hareket ettirildiğinde bu hareketin diğer tarafa intikal etmeyecek ölçüde geniş olmalıdır. İlk Hanefî müçtehitler bu konuda yaptıkları çeşitli deneylerden sonra suyun üst yüzeyinin 10x10 arşın civarında gerektiği kanaatine varmışlardır. Su yüzeyinin uzunluğu fazla, eni dar ise bunlar birbirlerini tamamlar. Bu nedenle de su yüzeyinin yaklaşık 50 m2 civarında olması yeterlidir. Hanefî mezhebinde suyun derinliği konusunda ise, sudan avuçlandığında dibinin açılmayacak kadar olması şeklinde bir ölçü verilmiştir. Derinliğin daha fazla olması dikkate alınmaz. Meselâ derinliği 10 arşın, uzunluğu 10 arşın olsa da genişliği az olsa, bu su çok su sayılmaz. Çünkü burada bir uçtaki hareketin, buna bağlı olarak da pisliğin diğer uca kolayca ulaşmaması ölçü alınmıştır. Bununla birlikte bazı Hanefî bilginler, pisliğin derine inmeden bütün

yüzeye yayılabileceği ihtimalini de gözönünde bulundurarak, suyun derinliğinin de ölçümlemede dikkate alınması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu ikinci görüş esas alınırsa, yaklaşık 5 m3 miktarına ulaşan suyun çok su sayılması mümkün olur.

Günümüz şartlarında, binaların su depoları gibi su biriktirilen yerlere bir pisliğin düşmesi halinde, pislik suyun vasıflarını değiştirecek kadar çok olmasa bile, suyun yüzeyi 50 m2'yi bulmadığı takdirde –ki yüzeyi bu kadar geniş olan su depoları çok nadirdir– Hanefî mezhebindeki yaygın görüşe göre bu suyun pis sayılması ve tamamının boşaltılması gerekir. Bundan daha önemlisi, pisliğin düştüğü zaman ile suyun temizlenmiş sayılacağı zaman arasında bir su ile yapılan maddi ve manevi temizlikler geçersiz sayılacağından, bu süre zarfında kılınan namazların iadesi, yıkanan çamaşırların yeniden yıkanması gibi birtakım dinî mükellefiyetler de doğmaktadır. Halbuki büyük su-küçük su ayırımında benimsenen ölçü, âyet ve hadisin açık hükmüyle sabit olmayıp hukukçular tarafından aklî istidlalle ve yapılan bazı deneylerle bulunmuş bir ölçüdür. Yine Hanefî mezhebindeki bazı bilginlerin suyun derinliğinin de dikkate alınması yönündeki görüşü esas alındığında ise, bu İslâm'daki kolaylık prensibine daha uygun düşmektedir.

Şâfiî ve Hanbelî mezhebinde, konu ile ilgili hadise dayanılarak varılan iki kulle (yaklaşık 206 litre) ölçüsü ise küçük depolar bakımından da önemli kolaylıklar sağlar. Diğer taraftan, bu depolar yedek depo görevi yapmayıp içine bir taraftan su akmakta diğer taraftan çıkmakta ve depo içindeki su devamlı yenilenmekte ise, Hanefî mezhebine göre bu depolar akarsu hükmünü almasa bile, suyu yenilenen kuyularda istihsan metoduna başvurularak getirilen kolaylığın burada da uygulanması mümkün olur (bk. KUYULAR).

Havuz ve deponun ne miktar su boşaltıldığında ve hangi usullerle dinen temizlenmiş sayılacağı hususu, suyun sağlık kurallarına, fizikî ve maddi temizlik ölçülerine uygun olması gereğinden bağımsız bir konu değildir. Aksine onu tamamlayan bir tedbir mahiyetindedir. Bu konuda getirilen ölçüler ve varsa kolaylıklar, suyun dinen de temiz ve temizleyici olmasını temin yanısıra, bilfiil temizliğe kadar geçen süredeki dinî temizliğin ve ona bağlı ibadetlerin yok sayılmaması, suyun çok kıt olduğu dönem ve bölgelerde insanlar için kolaylığın temin edilmesi gibi amaçlara yöneliktir. Bu nedenle, suya dinen pis sayılan veya sağlık açısından zararlı bir maddenin düşmesi halinde bu depo ve havuzun suyunun mümkün olduğu ölçü ve miktarda boşaltılmasının fen bilimleri ve sağlık açısından gerekli görülen düzeyde ve usulde temizliğin sağlanmasının gerektiği açıktır.

Mehmet Şener

Havva (bk. ÂDEM)

HAVZ

Kıyamet gününde Hz. Muhammed (s.a.)'e ihsan edilecek olan havuz.

Müminler bunun tatlı ve berrak suyundan içerek, susuzluklarını gidereceklerdir. Kur'ân'daki "Şüphesiz biz sana kevseri verdik" (el-Kevser 108/1) âyetinde geçen kevser kelimesi tefsir bilginlerince genellik-

le havuz olarak açıklanmıştır. Bu sebeple Hz. Peygamber'in kıyametteki havuzu için "havz-ı kevser" denilmiştir.

Hadislerde bildirildiğine göre, her peygamberin kıyamet günü bir havuzu olacaktır. Bu havuzdan o peygamberin kendisi ve ümmeti içecektir. Kıyamet günü Hz. Peygamber'in de bir havuzunun olacağı ve havuzunun hangi özelliklere sahip bulunacağı kendisi tarafından şöyle ifade edilir: "Ben kevser havuzuna sizin ilk erişeniniz olacağım. Bana uğrayan kimse ondan içer. Ondan içen de asla susamaz. Birtakım topluluklar bana gelecekler ki ben onları tanırım, onlar beni tanırlar. Sonra benimle onlar arasına girilir ve onlara engel olunur. Ben "Onlar benim ümmetimdir" derim. Bana "Onların senden sonra neler icat ettiklerini sen bilmiyorsun" denilir. Bunun üzerine ben de "Benden sonra dinini değiştirenler havuzdan uzak olsunlar, uzak olsunlar" derim" (Buhârî, Rikâk, 53; Fiten, 1; Müslim, Fedâil, 9). "Benim havuzumun bir kenarı bir aylık yoldur (havuzum çok geniştir). Suyu sütten daha beyaz, kokusu miskten daha güzel, kadehleri de gökteki yıldızlardan daha çoktur. Ondan bir kere içen bir daha ebediyen susamaz" (Müslim, Fedail, 9; et-Tirmizî, Kıyâmet, 14, 15).

Genelde kabul edilen görüşe göre havz-ı kevser, Hz. Peygamber'e kıyamet gününde ihsan edilecektir. Bununla beraber onun cennette bir nehir olduğu görüşünü benimseyenler de vardır.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

HAYA

Ayıp ve kusur sayılan söz ve davranışlardan dolayı başkalarının kınama ve eleştirilerinden çekinme, utanma duygusu için kullanılan bir ahlâk terimi.

Türkçede utangaçlık, sıkılganlık, utanma, ar gibi kelimelerle de ifade edilen "haya" kavramı (aynı kökten türeyen ve aynı anlama gelen "istihyâ" kelimesinin Bakara 2/26, Kasas 28/25 ve Ahzab 33/53 âyetlerindeki kullanımı dışında) bu şekliyle Kur'an-ı Kerîm'de geçmemekle birlikte hadislerde sık sık kullanılmıştır. Hz. Peygamber dört şeyin peygamberlerin ortak nitelik ve uygulamaları olduğunu belirterek bunları "haya, güzel koku sürünme, misvak kullanma ve evlenme" şeklinde sıralamıştır (et-Tirmizî, Nikâh, 1; Müsned, V, 431). Hz. Peygamber'in de "bir genç kızdan daha hayalı" olduğu, ashabın önde gelenlerinden Ebû Said el-Hudri tarafından ifade edilmiştir (Buhârî, Edeb, 72; Müslim, Fedâil, 16). Peygamber Efendimiz haya duygusunun İslâm dinindeki çok özel yerini "Her dinin kendine özgü bir erdemi vardır; İslâm dininin bu erdemi hayadır" şeklinde ifade etmiştir (İbn Mâce, Zühd, 17). Hayanın İslâm dinindeki yerini ve önemini özlü ve hakimâne ifadelerle anlatan hadislerden birkaçının anlamı da şöyledir: "Haya insana ancak hayır kazandırır" (Buhârî, Edeb, 77; Müslim, İman, 12); "Haya tamamen hayırdır" (Müslim, İman, 12); "Haya imandandır" (Buhârî, İman, 12). Hayasızlığın kötülüğünü anlatan hadisler de vardır. Bunlardan birinde "Allah Teâlâ bir kulu helâk etmek isterse önce ondan hayayı çekip alır" buyurulmuştur (İbn Mâce, Fiten, 27).

Büyük ahlâk bilgini İmâm Gazzâli, ahlâka aykırı davranışlara karşı toplumun tepki göstermesini bir tür yaptırım sayar ve bu tepkinin en önemli ve etkili şeklinin de kınama olduğunu belirtir. Gazzâli'ye göre

fıtratı bozulmamış olan her insan, tabiatı gereği kınanmaktan çekinir; zira darbe bedene acı verdiği gibi kınama da ruha acı verir. İşte haya duygusu, kınanmaktan çekinen insanın birtakım kötülükleri en azından açıktan işlemesini önler. Bu açıdan haya duygusunu kaybetmiş olmak, insan için büyük bir kusurdur. Nitekim gıybet haram olmasına rağmen Hz. Peygamber, "haya perdesini yırtanlar"ın aleyhinde konuşmanın gıybet sayılmayacağını ifade etmiştir (İhya, III, 153). Başka bir hadiste de hayanın insanı insanlığa özgü terbiye ve saygının kaynağı derecesinde bir erdem olduğu dikkate alınarak "utanmazsan istediğini yap!" buyurulmuş ve bu sözün ilk peygamberlerden beri dilden dile bütün nesillere aktarıldığı ifade edilmiştir (Buhârî, Enbiyâ, 54; Edeb, 78). Kuşkusuz bu hadis hayasızlığa ve insanın dilediğini yapabileceğine izin verme anlamında olmayıp, insanın bir kez haya perdesini yırttıktan sonra ayıp, günah gibi bütün dinî ve ahlâkî öğretileri çiğneyip ezmekten çekinmeyeceğini, insanî değerleri altüst edeceğini anlatmakta ve büyük bir uyarı değeri taşımaktadır.

İslâmî ölçüye göre haya müminin, yalnız insanlardan değil, aynı zamanda Allah'tan da utanmasını sağlayan, dolayısıyla hem açıktan hem de gizli olarak günah işlemesini önleyen bir erdemdir. Nitekim Rasûlullah, "İnsanlara göre Allah, kendisinden utanılmaya daha layıktır" buyurarak bu hususa işaret etmiştir (Buhârî, Gasl, 20).

Fıkıh ve ahlâk kitaplarında, cinsel meseleler vb. konularla ilgili olarak eğitim ve öğretim amacıyla, edep ve terbiye sınırını aşmadan soru sormanın ve bilgi vermenin hayasızlık sayılmayacağı ve günah olma–yacağı belirtilmiştir. Nitekim bu konuyla ilgili bir hadiste "utangaç kişi ile kibirli kişi ilim öğrenemez" buyurulmuştur (Buhârî, İlim, 50). Ayrıca gerek Hz. Peygamber gerekse diğer önde gelen sahabiler, özellikle kadınlara özgü meselelerde öğretim ve fetva maksadıyla Hz. Ayşe ile bu tür konuları görüşmüş, konuşmuşlardır.

¥ Mustafa Çağrıcı

HAYAT

Allah'ın sübûtî sıfatlarından biridir.

"Hayat" sözlükte diri ve canlı olmak anlamına gelir. İslâm akaidinde hayat terimi, Yüce Allah'ın sübûtî sıfatlarından birini ifade etmek üzere kullanılır.

Allah Teâlâ ezelî ve ebedî bir hayata sahiptir. Diri ve canlı (hayy) bir varlıktır. Her şeye, kuru ve cansız toprağa hayat veren de O'dur. Hayat, Allah'ın zatından asla ayrılmayan bir kemâl sıfatıdır. Çünkü varlığının kâmil olması O'nun diri olması ile mümkün olabilir. İlim, irade, kudret gibi sıfatlara sahip olan varlığın, diri olması zorunludur. Hayatın zıddı olan memât (ölü olmak) Allah hakkında düşünülmesi imkânsız olan sıfatlardandır. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde Allah'ın hayat sahibi olduğunu belirten ifadeler pek çoktur: "Ölmek şanından olmayan O Bâkî Tealâya güvenip dayan" (el-Furkân 25/58), "(Artık bütün) yüzler, diri ve her şeye gerçekten hakim olan Allah'a baş eğmiştir" (Tâhâ 20/111). Hayat sahibi, canlı ve diri anlamına gelen Hayy ismi, bir hadiste Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam) olarak anılmıştır (bk. Ebû Dâvud, Vitr, 23; et-Tirmizî, Daavât, 65; İbn Mâce, Dua, 9).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

HAYBER SAVAŞI

Hayber, Medine'nin kuzeyinde yaklaşık 180 km. mesafede, çevresi volkanik kayalarla çevrili geniş bir vahadır. Hz. Peygamber döneminde hurmalıklarıyla ve tahıl ürünleriyle tanınırdı. Zengin bir yer olup, sekiz sağlam hisarla çevrili idi. Bunların içinde Kamus kalesi en genişi ve gösterişlisi idi. Yahudilerin en ünlü savaşçısı Merhab b. el-Haris bu kalede bulunuyordu.

Hayber yahudileri baştan beri Medine-İslâm toplumunun aleyhinde idi. Münafıklarla gizlice haberleşiyorlar, Kureyş müşrikleriyle işbirliği yapıyorlar, Gatafân ve Fezâre gibi kabilelerden kiraladıkları askerleri Medine'ye yürütüyorlardı. Hendek Savaşı'nda müslümanların aleyhine ortaya çıkan geniş ittifakın oluşumunda büyük çaba göstermişler, Benî Kureyza'yı müslümanlarla aralarındaki anlaşmayı ihlâl etmeleri için kışkırtmışlardı. Bu savaştan umdukları sonucu alamayınca da malî imkânlar karşılığında Gatafân ve Fezâreliler'i Medine civarındaki otlaklara baskına yolluyorlar, deve sürülerini yağmalıyorlar, adam kaçırıyorlardı. Kısacası Hayber, kuzey yönünde İslâmî tebliğin gelişmesini önleyen ve ortadan kaldırılması gereken ciddi bir engel teşkil ediyordu. Hz. Peygamber buraya bir sefer düzenleyebilmek için önce Hayber-Kureyş ittifakını geçersiz kılmalıydı. Çünkü Hz. Peygamber bunlardan biriyle savaşırken, diğeri, boş kalan Medine'ye saldıracaktı. Hudeybiye anlaşması Hz. Peygamber'e beklediği fırsatı vermişti. Zira bir maddeye göre, Kureyş veya müslüman tarafı üçüncü taraflarla savaşırsa diğeri bu savaşta tarafsız kalacak. Böylece Hz. Peygamber, Kureyş-Hayber arasındaki ittifakı müslümanlar açısından işlemez hale getirmişti.

Bu önlemi aldıktan sonra Hz. Peygamber derhal hazırlıklara girişti. Müslüman askerlerin sayısı, ikiyüzü atlı ve bindörtyüzü piyade olmak üzere binaltıyüz civarında idi. Hz. Peygamber bu savaşa çıkarken "Bizimle beraber ancak cihadı gönülden arzulayanlar gelsin!" buyurarak İslâm ordusunda "i'lâ-yı kelimetullâh (Allah'ın dinini yüceltme)" amacı ile cihad bilincini yerleştirmek istiyordu.

Hayber seferi ile müslümanlar, Gayr-i müslim Ehl-i kitap ahalinin oturduğu bir beldeye karşı ilk kez taarruz niteliği taşıyan bir savaş gerçekleştirmiş olacaklardı. Yine bu savaşta ilk kez üç büyük sancak kullanılmış oluyordu.

Peygamberimiz, Medine'de Siba' b. Urfuta'yı vekil bıraktı. (Nümeyle b. Abdullah el-Leysî'nin vekil bırakıldığına dair bir rivâyet de vardır.) Hz. Peygamber, yanına Ümmehâtü'l-Mü'minîn'den Ümmü Seleme'yi alarak hareket etti. Üç sancağın birini Hubâb b. Münzir'e, ikincisini Sa'd b. Ubâde'ye, Hz. Ayşe'nin başörtüsünden yapılan ve "Ukâb" denilen siyah renkli olanını ise Hz. Ali'ye verdi. İslâm ordusunun parolası "Ya Mansur, emit !" idi.

Hz. Peygamber, Hayberliler'in müttefiki olan Gatafânlılar'a daha önceden haberciler yollamış ve Hayber yahudilerine destek vermemelerini istemişti. Hatta bir rivâyete göre bu sonucu elde etmek için mahsul döneminde bir miktar hurma verileceğini de vadetmişti. Buna rağmen sefer esnasında Gatafânlılar'ın destek vermek üzere asker olarak Hayber'e gittiklerini öğrenen Hz. Peygamber, ilginç bir taktik uygulamaya karar verdi. İslâm ordusunu, askerden

arınmış Gatafân yurduna sevketti. Bunu duyan Gatafânlılar hemen kadınlarını, çocuklarını ve mallarını korumak üzere yurtlarına döndüler ve savaş sonuna kadar buradan ayrılmadılar.

İslâm ordusu tekbirlerle, dualarla yol alıyordu. Bir ara, tekbir getirilirken fazla bağırıldığını duyan Hz. Peygamber, "bu yanınızda bulunan, en çok işiten ve en yakın olan Allah'a dua ediyorsunuz!" buyurdu. Rasûlullah Hayber'i görünce Yüce Allah'tan bu beldenin hayrını diledi, şerrinden de Allah'a sığındığını ifade etti ve şöyle seslendi: "Allahu Ekber! Hayber harabolmuştur! Haydi Allah'ın adıyla yürüyünüz !"

Hayber yakınlarına ulaşıldığında gece idi. Hz. Peygamber savaş için sabahı bekledi. Hayberliler, sabah olup İslâm askerlerini görünce şaşırdılar; tarlaya-bahçeye gitmek için dışarı çıkanlar, kaleye geri döndüler. Hz. Peygamber, onlara; müslüman olmalarını ya da İslâm devletinin hakimiyetini kabul etmelerini önerdi. Her ikisi de reddedilince savaş başladı. O gün başlayan savaş tüm şiddetiyle yirmi gün boyunca devam etti. Biri dışında bütün kaleler hayret verici bir hızla ele geçirildi. Sadece Kamus kalesi epeyce direndi. Fakat en sonunda sancak Hz. Ali'nin elinde iken yapılan bir hücumda ünlü yahudi savaşçısı Merhab öldürüldü ve Kamus kalesi de düşürülerek fetih tamamlandı. Yaklaşık yirmibin nüfusa sahip ve sağlam kalelerle çevrili bir beldenin bu hızla fethedilmesi, İslâm ordusunun dinamizmini göstermektedir. Bu savaşta onbeş müslüman şehit oldu; yahudiler ise doksan üç ölü verdiler (7 Muharrem / 628 Mayıs).

Bu savaş esnasında bazı ilginç olayların meydana geldiği kaynaklarda nakledilir. Bunlardan biri Kuzman olayıdır. İslâm ordusunda bir asker olan Kuzman savaşta gösterdiği atak davranışlarıyla tanınan ve övgüyle anılan biri idi. Savaş akşamlarından birinde Hz. Peygamber bu kişinin cehennemlik olduğunu söyleyince herkes şaşırdı. Ashaptan Huzâî Eksüm, ertesi gün, onu adım adım izlemeye karar verdi. Gördü ki, Kuzman nerede yaşlı ve yaralı bir yahudi varsa onun peşinden koşuyor, esas savaş alanında pek görünmüyordu. Bu arada bir yara alan Kuzman, yaranın acısına dayanamayıp savaş alanından uzaklaştı, kılıcının kabzasını bir kayaya, sivri ucunu göğsüne dayayıp kılıcın üstüne yüklendi ve intihar ederek ölmüş oldu. Bunu öğrenen Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "İnsanlar arasında bir gurup vardır ki, halkın bakışına göre cennetliklere yaraşan hayırlı işler yapar; halbuki o, cehennemliklerdendir. Yine insanlardan bir gurup vardır ki, halkın bakışına göre cehennemliklere ait kötü işler yapar; halbuki o, cennetliklerdendir" (Tecrîd-i Sarîh, X, 267).

Diğer bir olay Hayber'li bir yahudinin yanında ücretle çalışan siyâhî bir çoban ile ilgilidir: Savaşın devam ettiği günlerde muhtemelen patronunun çevresinde Hz. Muhammed (s.a.) hakkında anlatılanları dinleyen ve bunlardan etkilenip Rasûlullah'ı tanımayı arzulayan bu çoban, bir defasında koyun sürüsü ile giderken Hz. Peygamber'le görüşüp konuşma şerefine erişmiş ve müslüman olmuştu. Rasûl-i Ekrem kendisine, koyunları yerine yerleştirip ondan sonra müslümanlar arasına dönmesinin daha uygun olacağını söyleyerek emâneti koruma konusunda ölümsüz bir ders vermiş, o da bu talimata uymuştur. Emâneti yerine getirip müslümanların

yanına dönen çoban, mücâhid olarak yahudilere karşı savaşa girişmiş ve kısa bir süre sonra şehit düşmüştür. Şehitlerin arasında dolaşırken Hz. Peygamber'e, bu çobanın üzerindeki toprakların kendisine ihsân edilen iki huri tarafından temizlendiği gösterilmiştir. Allah'a ve Rasûlü'ne gönülden teslimiyetinden ötürü, böyle ödüllendirilen ve adının "Yesâr" olduğu sanılan bu çoban, zamanla ashab-ı kiram arasında bulmaca tarzında bir soru ile anılır olmuştur: "-Söyleyin bakalım? Hiç namaz kılmadan cennete giden kimdir?" Sorunun cevabı da şöyledir: "Yesâr adlı bir çobandır" (İbn Hişâm, III, 358).

Savaş bitince Zeynep adlı bir yahudi kadın zehirli koyun kızartması ikram ederek Rasûlullah'a suikast düzenlemiş, onun güya hak peygamber olup olmadığını denemek istemişti. Hz. Peygamber, etin zehirli olduğunu anladı ve onu yemedi. Ancak müslümanlardan Bişr b. el-Berâ' adlı bir asker bu etten yeyip birkaç lokma yuttuğu için zehirlenip şehid olmuş, buna sebep olan kadın da kısâsen öldürülmüştür.

Hayber'i teslim alırken yapılan görüşmelerde Hz. Peygamber; giydikleri elbiseler dışında tüm dokunmuş kumaşlarını, silahlarını olduğu gibi bırakarak, hiçbir şeyi de gizlemeyerek çıkıp gitmeleri durumunda canlarına dokunulmayacağını, ailelerine hiçbir zarar verilmeyeceğini belirtti. Onlar da bunu kabul ettiler. Bununla beraber topraklarında bırakıldıkları takdirde mahsulün yarısını vergi olarak ödemeyi de taahhüt ettiler. Ziraattan anlayan diğer belde müslümanlarının Hayber'e o sıralarda yerleştirilmesi müslümanların yararına görülmediği için bu konuda yeni bir çözüm benimsendi. Buna göre, Hayber ahalisi, yeni ve kesin bir karar alınıncaya kadar yıllık zirâi gelirlerin yarısını her sene İslâm devletine teslim etmeleri şartıyla yerlerinde bırakıldı. Bu doğrultuda hükümler içeren bir anlaşma imzalandı.

İslâm ordusu Medine'ye dönüşünde Vadi'l-Kura ve Fedek yahudileri de İslâm devletinin hakimiyetini kabul ettiler. Vadi'l-Kura yahudileri biraz direndilerse de, Fedek yahudileri kendiliklerinden arazilerini teslim ettiler. Her iki zümre ile de Hayber yahudileriyle yapılan anlaşmanın benzeri birer anlaşma imzalandı.

Hayber yahudileri 20 (641) yılında yurtlarından çıkarılıncaya kadar orada kalmışlardır. Bu tarihte bazı sebeplerle buradan çıkarılan Hayber yahudileri, yine İslâm ülkesi sınırları içinde kalan Şam'a doğru gönderilmişlerdir. Kaynaklarda bu kararın gerekçesi hakkında farklı bilgiler yer almakta olup, başlıcaları şunlardır:

Hayberliler arasında veba salgınının çıkması, müslümanların elindeki işçi sayısının çoğalması ve toprak işlerinde tecrübe kazanmaları, Hayberliler'in Ensâr'dan bir zâtın ölümüne sebep olmaları, hurmalıkları görmeye giden Abdullah b. Ömer'in geceleyin uyurken evin damından aşağı atılarak iki elinin kırılması.

¥ Hüseyin Algül

Hayf Mescidi (bk. MESCİD-İ HAYF)

HAYIR

Sözlükte iyilik, iyi (iki veya daha çok şeyden), en iyisi, daha iyisi, faydalı, değerli, üstün, servet, mali yardım, Allah'ın insanlar için takdir ettiği iyi durum gibi anlamlara

gelen “hayır” kavramı yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Kur’ân-ı Kerîm’de 176 defa tekil, 11 defa da çoğul (hayrât) şekliyle kullanılan bu kelimenin, gerek tekil gerekse çoğul şekliyle hadislerde de sık sık tekrar edildiği görülür. Âyetlerde genellikle, Allah’ın rızasına uygun düşen, insanların kendileri, aile ve toplum bireyleri hakkında faydalı olan, ahirette sevap kazandıran tutum ve davranışlardan, fert ve kamu yararına olan servet, mülk, kurum ve düzenlemelerden “hayır”, bunların zıddı olan şeylerden de “şer” diye sözedilmiştir. Yalnız bir âyette (el-Bakara 2/61) hayrın zıddı olarak “ednâ” (en âdi, en aşağı) bir âyette de (el-Hac 22/11) “fitne” (musibet) kelimesi kullanılmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’a tevbe edip kötü duyguları öldürmek (el-Bakara 2/54); insanın önceden (hayattayken) ahireti için hazırlayıp gönderdiği ameller (el-Bakara 2/110); bir iyilik adamak, mazeretli olmasına rağmen oruç tutmak (el-Bakara 2/184); takva yani Allah’a saygıdan dolayı günah işlemekten kaçınmak (el-Bakara 2/197); yetimlerin iyiliği için çalışmak (el-Bakara 2/220); yoksullara mâli yardımda bulunmak (el-Bakara 2/271); uzlaşmak (en-Nisâ 4/127); tevbe etmek (et-Tevbe 9/3); ölçü ve tartıyı hakkıyla yapmak (Yusuf 12/59); Allah’ın koyduğu kanunlara (hurumât) saygı göstermek (el-Hac 22/30) gibi tutum ve davranışlar ile, Allah’ın insanlara lütfedeceği sevaplar (el-Bakara 2/103), Allah’ın verdiği (helâl) rızık (Tâhâ 20/131), dünya malı ve rahatlığı (el-Hac 22/11) hayır olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca birçok âyette Allah’ın yardım edenlerin, rızık verenlerin, hüküm verenlerin, haklıyla haksızı ayırdedenlerin, bağışlayanların, merhametlilerin... “en hayırlısı” olduğu belirtilir (bk. Âl-i İmrân 3/54, 150; el-Mâide 5/114; el-A’râf 7/87, 89, 155). Bir âyette (Tâhâ 20/73) herhangi bir ifadeyle sınırlandırılmaksızın “Allah hayırdır” buyurulmuştur. Âl-i İmrân sûresinin 26. âyetinde, insanların muhtaç bulunduğu her türlü imkânlar anlamında mülkün, güç ve şerefin asıl mâlikinin Cenab-ı Hak olduğu ifade edildikten sonra bütün bunlar hayır kapsamı içinde gösterilerek “(Allahım) hayır senin elindedir, sen her şeye kadirsin” buyurulur. Kur’ân’da müslümanlardan sık sık hayır yapmaları istenmiş; yaptıkları bu hayırların kendi iyiliklerine olduğu (el-Bakara 2/272); Allah’ın bunları bildiği ve ecrini vereceği belirtilmiştir (el-Bakara 2/197, 215, 273-274).

Bazı âyetlerde çeşitli tutum ve davranışlar, kişiler ve zümreler arasında karşılaştırmalar yapılarak bunların hangisinin iyi veya en iyi olduğu açıklanarak müminler irşat edilmiştir. Buna göre faydası ahirete kadar uzanıp baki olan ameller dünya malından (el-Kehf 18/76); ahiret ecri mal-mülkten (Yusuf 12/57); mümin bir cariye ve köle müşrik bir hür kadın veya erkekten (el-Bakara 2/221); iyi bir söz, arkasından eziyet gelen sadakadan (el-Bakara 2/263); Allah’ın mağfiret ve rahmeti dünyada toplanıp biriktirilen maldan (Âl-i İmrân 2/157); Allah’ın iyiler için vereceği sevap dünya malı ve zevklerinden (el-Kasas 27/80); ahiret bu dünyadan (ed-Duhâ 93/4) daha hayırlıdır.

Bazı âyetlerde topyekün hayırlar müslümanlar için bir hedef olarak gösterilmiş; “Hayırlarda yarışınız” (el-Mâide 5/48) buyruğuyla bu konuda olumlu ve yapıcı bir rekabet duygusu geliştirilmek istenmiştir. Bir âyette insanlar başlıca üç kategoriye ayrılarak bunlar “nefsine zulmeden” (kötülük işleyen), “orta halli” (iyiliğe de kötülüğe de meyilli olan) ve “hayırlarda yarışan”

şeklinde nitelenmiştir (el-Fâtır 35/32). Hatta Ehl-i kitap mensuplarının bile eşit olmadığı, onlardan “istikamet sahibi bir zümre”nin gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah’ın âyetlerini okudukları, Allah’a ve ahiret gününe iman ettikleri, iyiliği emredip kötülüğe karşı çıktıkları ve hayırlarda yarıştıkları belirtildikten sonra “İşte bunlar iyi insanlardır” buyurulmuştur (Âl-i İmrân 3/113-114). Bu âyet, hayrın kapsamını ve bir ideal olarak alınmasını göstermesi bakımından önemli olduğu kadar, başka dinden bile olsalar, iyileri takdir etmek gerektiğini göstermesi bakımından da son derece anlamlıdır.

Hadislerde de hayır kavramının hem geniş içeriğini ve anlamlarını hem de önemini açıklayan etraflı bilgiler vardır. Kur’an’da olduğu gibi hadiste de Allah “hayır” olarak nitelenmiş (Buhârî, Tabîr, 39; Menâkıb, 25; Müslim, Ruyâ, 4); hiçbir kimsenin Allah’tan daha hayırlı olamayacağı ifade edilmiştir (et-Tirmizî, Cehennem, 5). Hz. Muhammed ise “en hayırlı önder ve en hayırlı yönetici” şeklinde nitelendirilmiştir (İbn Mâce, İkâme, 25). Başka bir hadislerinde Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “İnsanların en hayırlısı ailesine karşı hayırlı olandır ve içinizde ailesine en hayırlı olan benim” (İbn Mâce Nikâh, 50). “Sözlerin en hayırlısı Allah’ın Kitabı, yolların en hayırlısı da Muhammed’in yoludur” (Müslim, Cuma, 13). “Ümmet-i Muhammed’in en hayırlısı Hz. Peygamber’in ashabı” (Buhârî, Fedâilü’s-Sahâbe, 1); “insanların en hayırlısı insanlara faydalı olanlar, onların ihtiyaçlarını giderenlerdir (Buhârî, İstikrâz, 4, 6, 7; İbn Mâce, Ticârât, 62). Allah katında dostların en hayırlısı dostlarına karşı iyi olanlar (et-Tirmizî, Birr, 28); hata edenlerin en hayırlısı tevbe edenlerdir. Kur’ân-ı Kerîm’de olduğu gibi hadislerde de hayır cömertlik yapmak anlamında da kullanılmıştır. Bununla ilgili bir hadise göre “Allah Rasûlü hayır yapmakta kesintisiz esen rüzgârdan daha cömert idi”. Hadislerde kimlerin, nelerin ve hangi işlerin hayırlı olduğuna ilişkin olarak daha başka açıklamalar da vardır. Bunlardan bir kısmında İslâm dini, müslümanlar, namaz, cuma günü, ahiret, kadın, savaş, haya duygusu gibi çeşitli varlık, olay, iş, zaman ve eşya hayır kavramıyla nitelenmiştir.

Hayır kavramı bütün bu anlamlarıyla bütün İslâmî kaynaklarda geniş olarak kullanılmış; özellikle kelâm kitaplarında hayır ve şer kavramlarının anlamları, hayır ve şerrin kaynağı, insanın hayır veya şerden birini seçmekte özgür olup olmadığı; ahlâk kitaplarında ise bu meselelerin yanında hayrın insanlar için önemi, şerrin zararları, hangi tutum ve davranışların hayır olduğu, özellikle insanlara yardım etme ve cömertlik yapma anlamında hayırlı faaliyetler göstermenin gerekliliği gibi konular geniş olarak işlenmiştir.

¥ Mustafa Çağrıcı

HAYIR-ŞER

Sözlükte iyilik, iyi, faydalı iş ve fayda anlamlarına gelen hayır, Allah’ın emrettiği, sevdiği ve hoşnut olduğu davranışlar demektir. Sözlükte kötülük, fenalık ve kötü iş demek olan şer de Allah’ın hoşnut olmadığı, sevmediği, meşru olmayan, işlenmesi durumunda kişinin ceza ve yergiye müstehak olacağı davranışlar demektir. Birbirinin zıddı olan hayır ve şer kelimeleri Kur’an’da pek çok yerde geçmektedir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm hayır kapsamına

giren davranışlar için salih amel, birr, ma'ruf, hasene, tayyib ve helâl kavramlarını, şer kapsamına giren davranışlar için fesad, münker, kürh, seyyie, habîs ve haram kavramlarını da kullanır. Kur'ân-ı Kerîm'de hayır kelimesi dünya malı (el-Bakara 2/180; Sâd 38/32), Allah'ın nimeti ve lutfu (Âl-i İmrân 3/26, 105, 269; en-Nahl 16/30), iyi davranışlar (el-Bakara 2/110; el-Mâide 5/48; el-Enbiyâ 21/90) ve kalbteki inanç anlamlarını ifade etmektedir. Bazan da dünya hayatındaki saadet ve refah hayır terimi ile talihsizlik de şer terimi ile karşılanmaktadır (el-Enbiyâ 21/35; Fussılet 41/49): Kur'an'da işlenen hayrın ve şerrin karşılığının mutlaka görüleceği ısrarla vurgulanmakta (el-Bakara 2/272-274; ez-Zilzâl 99/7, 8); namaz kılmak, zekât vermek (el-Bakara 2/110), kalbteki inanç (el-Enfâl 8/70), oruç tutmak (el-Bakara 2/184), tevbe etmek (el-Bakara 2/54); takva (el-Bakara 2/197; el-A'râf 7/26), yetimlerin işlerini düzeltmek (el-Bakara 2/220), Allah'a, peygambere ve yöneticilere itaat (en-Nisâ 4/59), Allah yolunda cihad (et-Tevbe 9/41), sabır (en-Nahl 16/126), doğru ölçüp tartmak (el-İsrâ 17/35), Allah'ın yasaklarından kaçınarak saygı göstermek (el-Hac 22/30) gibi davranışlar hayır olarak nitelenmektedir. Bu davranışları terketmek ise şer kapsamına girmektedir. Âmentüde ifade edildiği üzere, her müslüman kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanır.

Ehl-i sünnete göre, âlemlerin yaratıcısı olan Allah Tealâ hayrı da şerri de irade eder ve yaratır. Çünkü âlemde herşey onun irade, takdir ve kudreti altındadır. Âlemde O'ndan başka gerçek mülk ve kudret sahibi, tasarruf yetkisi olan bir başka varlık yoktur. Öte yandan insan hayrı da şerri de kendi iradesi ile kazanır. Allah da hayrı ve şerri insanın tercihine göre yaratır. Ancak Allah'ın hayra rızası vardır, şerre ise yoktur. Hayrı seçen mükafat, şerri seçen ceza görecektir. Şerrin Allah'tan olması fiilin meydana gelmesine ilişkin iradesini (tekvinî irade) ifade eder; yoksa Allah Teâlâ kulların kötü fiilleri yapmalarından hoşnut olmaz (teşrîî iradesi yoktur) (bk. İRADE).

Mutezile mezhebi mensupları, Allah'ın hayrı irade edip yarattığını ancak şerri irade edip yaratmadığını ileri sürmüşlerdir. Çünkü onlara göre, şer ve çirkin olanı yaratmak ve icad etmek çirkin olduğu gibi, çirkin ve kötü şeyleri irade etmek de çirkin ve kötüdür. Yüce Allah ise böyle olmaktan münezzehtir. Ehl-i sünnete göre ise, şerri yaratmak çirkin değil, şer işlemek, şerri kazanmak, şerri tercih etmek ve şerle nitelenmek çirkindir. Meselâ usta bir ressam, sanatının bütün inceliklerine riâyet ederek çirkin bir adam resmi yapsa, o zatı takdir etmek ve sanatına duyulan hayranlığı belirtmek için "ne güzel resim yapmış" denilir. Bu durumda resmi yapılan adamın çirkin olması, resmin de çirkin olmasını gerektirmemektedir. Allah Teâlâ Hâkim-i mutlak'tır, mutlak manada hikmetli, düzenli iş yapan yegâne varlıktır. O'nun şerri yaratmasında birtakım gizli hikmetler vardır. Canlı ölüden, iyi kötüden, hayır şerden, hazlar elemlerden ayrılabilsin, aralarındaki fark insanlarca kolaylıkla görülebilsin diye Allah eşyayı ve varlıkları zıdlarıyla birlikte yaratmıştır. Ayrıca insana şer ve kötü şeylerden korunma yollarını göstermiş, şerden sakınma güç ve kudretini vermiştir. Eğer dünyada şer olmasa hayrın manası anlaşılamaz, bu dünyanın bir imtihan dünyası olmasındaki hikmet gerçekleşemezdi. Şer Allah'ın adalet ve hikmeti gereği veya kendisinden sonra gelecek bir hayra vasıta ve

aracı olmak ya da daha kötü ve zor bir şerri defetmek için yaratılmıştır. Dünyada hayır ve kolaylık, şer ve zorluktan daha çoktur: "Elbette güçlükle beraber şüphesiz bir kolaylık vardır. Gerçekten güçlükle beraber bir kolaylık vardır" (el-İnşirâh 94/5-6) buyurularak bir zorluğu ve şerri iki kolaylık ve hayrın izlediği açıklanmaktadır. Yine de insan bu hikmetleri bütünüyle kavrayamaz. Allah'ın kudretiyle meydana gelen her işte, ya kendimiz, ya başkaları ya da toplum için birtakım faydalar bulunabilir. Bir şeyin şer olması bizlere göredir. Bir âyette bu husus şöyle açıklanmaktadır: "Umulur ki, hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırdır ve yine umulur ki sevdiğiniz bir şey de sizin için şerdir. Siz bilmezsiniz, Allah bilir" (el-Bakara 2/216).

Bir şeyin şer sayılmasının izafi (göreli) oluşuna şöyle bir örnek verilebilir: Hz. Peygamber'in yurdundan ayrılmaya zorlanıp Mekke'den Medine'ye hicret etmesi ilk bakışta birçok kimseye şer olarak gözükmüş ise de, bu olay bir süre sonra Mekke fethi gibi iyi bir sonuca ortam hazırlamış ve nice hayırlı gelişmelere vesile olmuştur.

İnsan yaratılış itibariyle hayra meyillidir, şerri sonradan kazanır. Yetişme tarzı, çevre, gelenek, görenek ve eğitimin bunda büyük rolü vardır. Yüce Allah Kur'ân'da hayrı kazanmak için kesb, şerri kazanmak için de iktisâb kelimesini kullanmıştır (bk. el-Bakara 2/286). Kesb kazanmak, iktisâb ise zorlayarak kazanmak anlamına gelir. Buna göre insan hayrı yaratılışı gereği, tabiî olarak ve içinden gelerek kazanır. Şerri ise, sonradan çeşitli etkilerle, fıtratın bozulması gibi sebeplerle kazanır.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

HAYIZ

A– Hayızın Tanımı ve Mahiyeti

"Hayz"ın sözlük anlamı akmaktır. Fıkıh terimi olarak ise hayız, ergin kadının döl yatağından (rahimden) bir hastalık veya lohusalık dışında belirli süreler içinde kan gelmesi ve bazı ibadetlerin yapılmasına engel olan hades (hükmi kirlilik) hali demektir. Bu dilimizde, âdet hali, aybaşı hali, âdet kanaması gibi terimlerle ifade edilir. Hayız gören kadına zâtü'l-hayz, bilfiil hayızlı kadına hâyız, hayızdan kesilen kadına da âyise denir. Kadının hayızlı olmadığı döneme de tuhr (temizlik) adı verilir.

Yetişkin bir kadının cinsel organından üç türlü kan gelir. Birincisi, doğumdan sonra belirli bir süre gelen nifas kanıdır (bk. NİFAS). İkincisi, hastalık sebebiyle gelen özür kanıdır (bk. İSTİHAZA). Üçüncüsü ise hiçbir doğum veya hastalık sebebiyle olmayıp kadınların yaratılışları gereği genellikle belirli yaşlar arasında ve belirli periyotlarla gelen hayız kanıdır. Her üç durum kadının gerek dinî mükellefiyetlerini gerekse aile içi hak ve sorumluluklarını yakından ilgilendirdiği için, İslâm bilginlerince konu ayrıntılı şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

Hanefî ve Hanbelîler'e göre gebe kadın âdet görmez. Mâlikîler ve son dönemdeki fetvasına göre İmâm Şâfiî ise gebe kadının da bazan âdet görebileceğini söylemişlerdir. Onlar bu konudaki görüşlerini, hayızdan sözeden âyetin mutlak anlamı ile, âdetin kadının fıtratından olduğunu bildiren bazı haberlere dayandırırlar. Tıb ilminde ise gebe kadının âdet göremeyeceği şöyle ifade edilir: Gebelerdeki hormonal sistemin çalışması çok farklıdır. Bunlarda yumurtlama olmaz. Östrojen-progesteron

hormonları her siklus esnasında giderek artar ve âdet görürken en düşük seviyeye iner. Gebelikte ise bu hormonlar gittikçe artar ve bunlara ek olarak koryonik gonodotropin hormonu salgılanır. Uterus'un endometrium dokusu gebeliğin oluşması ve devamı için hazırlanmıştır, fakat dökülmemektedir. Bu yüzden âdet görülmez. Gebelik sırasındaki kanamalar âdet kanaması değildir. Düşük tehdidi kanamasıdır. Gebeliğin son aylarındaki kanamalar ise eş'in yerleşme bozukluğunu veya erken ayrılmasını düşündürür. Bazan gebe kalındıktan bir ay sonra hafif kanamalar olabilir. Bu da âdet kanaması değildir. Şu halde, bu konuda Hanefî ve Hanbelî mezheplerinin görüşleri ile Tıp ilminin görüşü paralellik arzetmektedir.

Ay başı haliyle ilgili çeşitli nasslar vardır. Bir âyette: "(Rasûlüm!) sana kadınların, hayız hali hakkında soruyorlar. De ki: O, kadına eziyet veren bir haldir. Hayız halinde iken kadınlardan uzaklaşın ve temizleninceye kadar da onlara yaklaşmayın. Temizlendikten sonra onlara Allah'ın emrettiği yerden yaklaşın" (el-Bakara 2/222) buyurularak hayızlı iken kadınlarla cinsel ilişki kurulması yasaklanmıştır.

Tarih boyunca âdet kanaması birçok toplumda çok ters yorumlanmış, çeşitli kültürlerin etkisiyle âdet gören kadın toplumdan uzak tutulmuş, dışlanmıştı. Nitekim cahiliye döneminde Araplar ve Yahudiler, kadınların hayız gördükleri günlerde onlardan uzak dururlar; aynı sofraya bile oturmazlardı. Hz. Peygamber'e senelerce hizmet etme şerefine nail olan Enes b. Mâlik (r.a.) şöyle anlatır: "Yahudiler, içlerinde bir kadın hayız gördüğü zaman, o kadınla beraber yemek yemezler ve evlerde onunla bir yerde bulunmazlardı. Sahabîler bu davranışın doğru olup olmadığını Hz. Peygamber'e sordular. Bunun üzerine Allah Teâlâ: "Ey Muhammed, sana kadınların hayız halinden sorarlar" (el-Bakara 2/222) ifadesiyle başlayan yukarıdaki âyeti indirdi. Hz. Peygamber de "Hayız Allah'ın, Âdem (a.s.)'in kızlarına yazdığı bir şeydir" (Buhârî, Hayız, 1) buyurarak âdet halinin kadınların tabiî ve fıtrî bir özelliği olduğunu ifade etmiştir. Âdet gören kadından tamamen uzak mı kalınacağını soranlara ise, Rasûlullah (s.a.) şöyle cevap vermiştir: "Cinsel ilişki hariç, (hayızlı kadına karşı tutumunuz) normal zamanlardaki gibi olmalıdır" (Müslim, Hayız, 16). Hz. Ayşe'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir. "Ben âdetli iken Allah elçisi kendi isteği ile kucağıma yaslanır, Kur'ân okurdu" (Buhârî, Hayız, 2). "Âdetli iken, kemikli eti ısırır, sonra ona verirdim. Alır ve benim ısırdığım yerden ısırırdı. Yine adetli iken su içtiğim kabı ona verirdim, alır ve ağzını benim ağzımı koyduğum yere koyar ve içerdi" (Müslim, Hayız, 14). Görüldüğü gibi İslâm, kadını bedenen ve ruhen etkileyen ve rahatsız eden hayız ve lohusalık dönemlerinde, onu aile ve toplumdan dışlama yerine, ona gayet tabiî davranılmasını emretmiş, belli ibadet hükümleri ve cinsel ilişki yasağı dışında hayızın kadının günlük yaşantısını ve beşerî ilişkilerini etkilememesini esas almıştır.

İlk âdet kanaması genç kızlarda şok etkisi yapabilir. Bazan hayat boyu sürecek gerginliğe, sinirliliğe ve huzursuzluğa sebep olabilir. Bu yüzden bilinçli ve anlayışlı anne, gelişmekte olan genç kızına, günün birinde idrar yolundan biraz kan geldiğini göreceğini, bu olayın fizyolojik olduğunu, bundan korkmaması gerektiğini, bunun annelik ve

kadınlık sorumluluğunun başlangıcı olduğunu, hayatın en anlamlı ve olgun dönemine geçişi simgelediğini ve hayızla ilgili diğer dinî bilgileri anlatmalıdır.

B– Hayızın Başlangıç ve Bitiş Yaşı

Fıkıh bilginlerine göre, kadınlar yaklaşık dokuz yaşlarında hayız görmeye başlar ve belirli bir çağa, meselâ elli, ellibeş gibi bir yaşa gelince âdetten kesilirler. Bu yaş sınırları dışında cinsel organdan gelecek kan, özür (istihaze) kanı sayılır.

Kadınların âdet görmeye başlama ve âdetten kesilme yaşları, bünyeye, iklim ve bölgeye, kalıtıma bağlı olarak değişiklikler gösterir. Bu yüzden bu konuda kesin bir yaş sınırı belirlemek pek mümkün olmamakla birlikte fakihler birçok dinî ve hukukî hükmü yakından etkilediği için bu sınırları belirleme yönünde çaba sarfetmişler, bazı ölçüler geliştirmeye çalışmışlardır.

Mâlikîler'in hayızın başlama yaşı ile ilgili değerlendirmeleri şöyledir: Dokuz yaşına girmemiş bir kızdan gelen kan hastalık (istihaze) kanıdır. Dokuz ile oniki yaş arasında bulunan bir kızdan gelen kan, tecrübeli ve bilen kadınlara ya da doktora gösterilir, kesin biçimde veya ihtimalli olarak âdet olduğu teşhis edilirse, âdet kanı kabul edilir. Kesinkes âdet olmadığı söylenirse bir hastalık kanı sayılır. On üç yaşına gelen bir kadından elli yaşına kadar gelen kan ise mutlaka âdettir. Elli yaşını geçmiş bir kadından yetmiş yaşına kadar gelen kan da yine tecrübeli kadınlara ya da doktorlara gösterilir. Yetmiş yaşına ulaşmış bir kadından gelen kan ise kesinlikle özür kanıdır.

Âdet görmenin üst sınırı için açık bir nass bulunmadığından İslâm fıkıh bilginleri tecrübeye dayanarak değişik yaşlar belirlemişlerdir. Ebû Hanîfe'ye göre kadın elli beş yaşına kadar âdet görür, ondan sonra âdetten kesilir. Mâlikîler'e göre âdet görmenin üst sınırı yetmiş, Hanbelîler'e göre ise elli yaştır. Şâfiîler, aybaşı halinin ömür boyu devam edebileceğini, ancak çoğunlukla bunun altmış iki yaşında sona ereceğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte Hanefîler'e göre, nadir de olsa ellibeş yaşından sonra gelen kan, koyu kırmızı veya siyah renkte ise âdet kanıdır.

Hiç şüphesiz kadınların âdet görmeye başlama veya âdetten kesilme yaşlarında bünyenin, iklimin, sosyal çevrenin, psikolojik faktörlerin hastalığın ve benzeri durumların önemli bir etkisi vardır. İslâm hukukçularının bu konudaki ifadeleri de kendi dönemlerindeki bilgi ve tecrübe birikimine dayanır. Tıbbî tespitlere göre, ilk âdet görme zamanı memleketimizde 13-14 yaşlarıdır. Daha erken de görülebilir. En erken görülme yaşı 9 olarak kabul edilmiştir. Âdetten kesilme yaşı ise 45-50'dir. En son 60 yaşına kadar devam edebilir.

C– Hayızın En Uzun ve En Kısa Süresi

Hanefîler'e göre, hayızın en kısa süresi üç gün, üç gecedir. Bundan azı özür kanı sayılır. Ortası beş gün, en uzun süresi ise on gün on gecedir. On günü geçen kanamalar özür kanı kabul edilir. Üç gün ile on gün arasında görülen kanlar ise "hayız kanı" sayılır. Kan gördüğü günlerin sayısı on günü geçmedikçe, arkasından tam bir temizlik süresi (yirmi gün) de geçirmesi kaydıyla, kadının düzenli adeti kaç gün olursa olsun hepsi âdettir. Dayandıkları delil şu hadistir: "Bekâr veya dul kadın için en kısa hayız süresi üç gün, en uzun süresi ise on gündür" (Zeylaî, Nasbu'r-râye, I, 191). Şâfiî

ve Hanbelîler'e göre ise, hayızın en kısa süresi bir gün bir gece, en uzun süresi onbeş gündür. Mâlikîler, en az süreyle ilgili bir sınır belirlemezler; en uzun sürenin yeni âdet görmeye başlamış bir kadın için onbeş gün olduğunu kabul ederler.

Kanın hayız süresince aralıksız olarak gelmesi şart değildir, arasıra kesilebilir. Meselâ, bir kadın dört gün kan görse de sonra iki gün kan kesilip, bundan sonra iki gün daha devam etse, bu sekiz günün tamamı âdet günü sayılır.

İki âdet arasındaki temizlik haline "tuhr" denir. Bunun süresi onbeş günden az olamaz. Fakat bundan fazla olabilir. Aylarca, yıllarca da devam edebilir. Bu şekilde temizlik hali uzayıp giden kadına "mümteddu't-tuhr" adı verilir.

Mâlikî ve Hanbelîler'e göre, bir hayız arasında kanın kesildiği günlere "temizlik günleri" (yevmu'n-neka) denir ki, âdet gören kadın bu günlerde temiz sayılır ve diğer temiz kadınların yapacaklarını yapar.

Hanefî ve Şâfiîler'e göre, hayız süresi içinde kanın görülmediği sürelerde de kadın hayızlı kabul edilir. Meselâ, bir kadın bir gün kan görse, ikinci gün kan kesilmiş olsa ve üçüncü veya dördüncü gün yeniden kan görse, kadın bütün bu süre içinde hayızlı sayılır. Ancak bir gün bir gece hayız gördükten sonra kan kesilir, ikinci gün yine kan gelir ve üçüncü gün kan gelmezse, Şâfiîler'e göre asgari süre gerçekleştiği için hayızlı, sayılır; Hanefîler'e göre ise asgari süre gerçekleşmediğinden bu kan özür kanı kabul edilir.

D– Hayız Kanının Özellikleri

Âdet kanı, vücudumuzda dolaşan kandan farklı yapıdadır. İçinde bol miktarda doku artığı vardır. Akyuvarlar bakımından oldukça zengindir. Âdet kanında pıhtılaşma olmaz. Hayız kanının rengi, kırmızı, siyah, yeşilimtırak veya başka renkte olabilir. Yaş ilerledikçe renkte değişiklik meydana gelebilir.

Genellikle 3-5 gün devam eden hayız kanı ilk iki günde daha bol akar. Pıhtılaşmayan ve suluca olan âdet kanına üreme yollarındaki akıntılar, bu yolun iç zarlarının döküntüleri ve bu yollarda her zaman pek bol bulunan yabancı bir çok mikrop karışır. Bütün bunlar âdet kanına ağır bir koku verir. Temizliğe dikkat edilmezse âdet zamanlarında ağır bir ter kokusu da olabilir. Kandaki zehir oranı artar.

E– Hayız Günlerinin Düzenli Olup Olmaması

Bazı kadınların âdet günleri düzenlidir. Meselâ, her ay beş veya altı yahut dokuz gün âdet görürler. Böyle kadına, âdeti belirli anlamında "mu'tâde" denir. Bir âdet hali, bir defa ile belirli hale gelebilir. Meselâ henüz âdet görmeye başlayan bir kız, ilk defa olarak sekiz gün kan, bundan sonra yirmi iki gün temizlik görse, bu şekildeki âdeti belirli hale gelmiş olur. Âdeti belirli kadın, rahatsızlığı sebebiyle ayrıca özür kanı görmeye başlasa, âdeti ve temizlik günleri bu şekilde hesap edilir.

Bazı kadınların hayız günleri düzensiz olabilir. Bir kadın sözgelimi, bir ay beş, diğer bir ay altı gün âdet görebilir. Bu durumda, ihtiyatlı olanla amel etmek gerekir. Meselâ, böyle bir kadın, altıncı gün olunca yıkanır, namazlarını kılar ve ramazanda ise orucunu tutar. Çünkü altıncı gündeki bu kanın özür kanı olması ihtimali vardır. Fakat altıncı gün çıkmadıkça cinsel ilişkide

bulunmaz, boşanmışsa iddeti bitmiş sayılmaz. Çünkü altıncı gündeki bu kanın hayız kanı olması da muhtemeldir.

Bir aybaşı süresinin değişmiş sayılması için, en az iki defa başka bir sürede cereyan etmesi yeterlidir. Meselâ, bir kadın düzenli olarak her ay beş gün süreyle ay başı hali görürken, bu süre daha sonra altı güne çıksa ve kadın iki defa altışar gün âdet görse artık âdet süresi altı güne çıkmış olur. Veya her ay yedi gün kan gören kadın, daha sonra on gün kan görmeye başlarsa bu takdirde âdeti yedi günden on güne çıkmış bulunur. Ancak düzenli olarak görülen kandan sonra, on günden fazla süreyle kan görülmeye başlansa, düzenli süreye itibar edilir, fazlası özür kanı sayılır. Meselâ daha önce ay hali düzenli olarak yedi gün süren bir kadın, daha sonra her ay onbir veya oniki gün kan görmeye başlasa, bunun düzenli olan yedi günü hayız, geri kalan dört veya beş günü özür kanı kabul edilir.

Düzenli süreden önce görülmeye başlayan ve toplam on günü aşmayan kan da hayız kanı sayılır. On günü aşarsa düzenli süre kısmı hayız, önceki fazlalık özür kanıdır. Meselâ, her aybaşından itibaren beş gün âdet gören kadın, daha sonra düzenli süreden önce iki veya üç gün daha kan görmeye başlasa, bunların toplamı olan yedi veya sekiz gün hayız kanı sayılır. Eğer toplam on günü aşarsa, düzenli süre olan yedi gün hayız, fazlalık günler ise özür kanı kabul edilir.

İlk defa hayız görmeye başlayan kıza "mübtedie" denir. Böyle bir kızın âdeti sabit olmaksızın kanı kesilmeyip devam edecek olursa, her aydan on günü hayız, yirmi günü de temizlik günleri sayılır.

Düzenli âdet görmekte olan bir kadından, hastalık sebebiyle sürekli olarak kan gelmeye başlasa, düzenli âdet süresine karşılık olan günlerde hayızlı, bunun dışında temiz sayılır. Yine her ay on gün hayız, yirmi gün veya altı aydan daha az bir süre temizlik hali düzenli olan bir kadından daha sonra sürekli olarak kan gelecek olsa, her ayın ilk on günü hayız, diğer yirmi günü veya altı aydan az olan süre de temizlik sayılır. Ancak temizlik süresi altı ayı aşarsa, altı aydan bir saat eksik kabul edilir. Çünkü altı ay, gebelik süresinin alt sınırıdır. Meselâ; a) Her ayın beş gününde âdet gören ve geri kalan diğer yirmibeş gününü temiz geçiren, b) On günü âdetli, beş ay yani altı aydan az bir süreyi temiz geçiren, c) On gün âdetli, bir yılı temiz geçiren üç kadın düşünelim. Bunlarda kanın kesintisiz akması durumunda; birincisi âdeti olduğu üzere her ayın ilk beş günü kendisini âdetli sayar, beş gün dolunca yıkanır, geri kalan yirmibeş günde temiz gibi davranır. Özürlü kimselere has ruhsatlardan yararlanır (bk. İSTİHÂZA). Yani namazını kılar, Ramazan ise orucunu tutar, cinsel ilişkide bulunabilir. İkincisi de yine aynen on günü âdet günü kabul eder, diğer beş ayı temiz olarak geçirir. Üçüncüsü ise, on gün âdetli ve altı aydan bir anlık bir süre temiz olarak davranır. Böylece gebe kaldıktan sonraki temizlik ile, âdet kanı kesildikten sonraki temizlik birbirinden ayrılmış olur.

Bir hastalık veya dikkatsizlik sonucu, âdet günlerini unutmuş olan bir kadına "mütehayyire" denir. Böyle bir kadında kan kesilmeksizin devam ederse, hayız konusunda galip zannıyla amel eder. Galip zan da yoksa ihtiyata uyar. Meselâ, hayız süresinin beş gün olduğuna kanaat getirirse

buna uyar. İhtiyat uygulanırsa, boşanma iddeti konusunda âdeti on gün, temizlik süresi de altı aydan bir saat eksik olmak üzere takdir edilir. Başka bir görüşe göre ise, temizlik süresi iki ay olarak kabul edilir.

F– Hayızla İlgili Hükümler

Kadın hayız olduğu zaman, namaz kılamaz; şükür secdesinde bulunamaz, oruç tutamaz, eline Kur'ân-ı Kerîm'i alamaz, Kur'ân okuyamaz, camiye giremez, Kâbe'yi tavaf edemez, kocası ile cinsel ilişkide bulunamaz. Bunların hepsi haramdır. Hayzı sona erdikten sonra gusletmesi farzdır. Bu süre zarfında geçirdiği namazları kaza etmez. Fakat oruçları varsa, onları sonradan kaza etmesi farzdır. Bu hususların kısaca açıklanması uygun olur.

a) Namaz ve oruç:

Âdet gören kadının namaz kılması ve oruç tutması câiz değildir. Hayızlı olduğu süre zarfında kılmadığı namazları kaza etmez. Namazlar her gün tekrarlandığı için dinimiz ona kolaylık göstermiştir. Fakat tutamadığı farz ve vacip oruçları sonradan kaza eder.

Ancak nafile bir namaza başlamış iken âdet görmeye başlayan kadın bu namazı sonradan kaza eder. Fakat farz namaza başlamış iken bunu kaza etmez. Çünkü bunun kendisine farz olmadığı belirmiş olur.

Hz. Ayşe (r.a.) bu konuda şöyle demiştir: "Biz Rasûlullah zamanında âdet görüyorduk. Tutamadığımız oruçları kaza etmekle emrolunduğumuz halde, kılamadığımız namazları kaza etmekle emrolunmuyorduk" (Ebû Dâvud, Tahâret, 105; Buhârî, Hayız, 20; Müslim, Hayız, 69).

Temiz olduğu halde yatıp da uyandığı zaman hayız görmeğe başlamış olduğunu anlayan bir kadın, uyandığı zamandan itibaren âdet görmeğe başlamış sayılır. Buna karşılık hayızlı olarak yatıp da uyandığı zaman temizlenmiş olduğunu anlayan bir kadın, ihtiyaten uyuduğu zamandan itiba– ren temizlenmiş sayılır. Bu iki durumda da eğer yatsı namazını kılmadan yatmış ve uykuda iken bu namaz vakti geçmiş bulunursa bu namazı kaza etmesi gerekir.

Hanım sahabilerden biri Hz. Peygamber'e: "Benden devamlı kan geliyor, temizlenemiyorum, namazı bırakayım mı?" diye sormuş. O da: "Hayır o bir damar(dan gelen kan)dır, hayız değil, özür kanıdır. Ama sen hayız gördüğün günler sayısınca namazı bırak, bitince yıkan ve namazını kıl" (Buhârî, Hayız, 24) cevabını vermiştir. Bu hadise göre, hayız görüp de hayızı sona eren veya özürlü olup da kanı devam eden kadınların âdet süresinin bitiminde yıkanıp namazlarını kılmaları farzdır.

b) Tavaf:

Âdet gören kadın, hac esnasında Kâbe'yi tavaf hariç, hacla ilgili, diğer bütün işleri ve ibadetleri (menâsik) yapabilir. Hz. Peygamber (s.a.) hac esnasında hayızlı olan hanımı Hz. Ayşe'ye: "Hacıların yapacakları fiileri sen de yap; şu kadar var ki temizleninceye kadar Kâbe'yi tavaf etme" (Buhârî, Hayız, 1, 7; Müslim, Hac, 17) demiştir (ayrıca bk. HAC).

c) Kur'ân okumak ve ona dokunmak:

Cünüp gibi hayızlı olan kadın da Kur'an okuyamaz ve ona el süremez. Bir âyette: "Ona ancak temizlenenler dokunabilir" (el-Vâkı'a 56/79) buyurulmaktadır (Yorumu için

bk. ABDEST). Bir hadiste de şöyle buyurulmuştur: “Hayızlı ve cünüp olan kimse Kur’ân’dan bir şey okumasın” (et-Tirmizî, Tahâret, 98; İbn Mâce, Tahâret, 105). Şu var ki hayızlı kadın, dua ve zikir niyetiyle bazı dua âyetlerini meselâ Fâtiha ve İhlâs surelerini, Âyetü’l-Kürsî’yi okuyabilir. Ayrıca, Besmele, Lâilâhe ilallah, Sübhânellah ve Allahü ekber gibi cümleleri de söyleyebilir.

Mâlikî mezhebindeki bir görüşe göre lohusa ve hayızlı kadının ezberden Kur’ân okumasında bir sakınca yoktur.

d) Camiye girmek:

Bir hadiste şöyle buyurulur: “Hiçbir hayızlı veya cünüp mescide giremez” (İbn Mâce, Tahâret, 126). Bu kişilerin mescitte kalmaları da doğru değildir, haramdır. Ancak mescitten bir şeyi almak veya oraya bir şey koymak gibi zaruret olursa o zaman teyemmüm edip mescide girmesi tavsiye edilmiştir.

Şâfiî ve Hanbelîler, hayızlı ve lohusanın kirletmemek şartıyla mescidin içinden geçmesini câiz görürler. Hz. Peygamber’in Ayşe’ye böyle bir izin verdiği nakledilir.

e) Cinsel ilişkide bulunmak:

Hayızlı ve lohusa iken kadınla cinsel ilişkide bulunmak haramdır. Bir âyette: “Ay halinde olan kadınlardan uzak durun (onlarla cinsel ilişkide bulunmayın). Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. İyice temizlendikleri vakit, Allah’ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın” (el-Bakara 2/222) buyurulmaktadır. Hayız ve lohusa olan kadının ancak göbekle diz kapağı arasının dışındaki yerlerden cinsel olarak istifade edile– bilir ki, buna istimtâ denir. Hanımım hayızlı iken yapabileceğim helâl bir şey var mı? diye soran bir sahabiye Hz. Peygamber (s.a.): “İzarın üstünden yararlanabilirsin” (Ebû Dâvud, Tahâret, 13; Buhârî, Hayız, 5) şeklinde cevap vermiştir. İzar, bir kadının göbekle diz kapağı arasını örtmek için giydiği kısa etek ve benzeri giysi demektir. Bu hadise göre, hanımı hayız veya lohusa olan bir erkek, ancak onun göbekle diz kapağı arasının dışındaki yerlerinden istimtada bulunabilir.

Hayızlı ve lohusa iken kadınla cinsel ilişkide bulunmak büyük günahlardandır. Bu bakımdan tevbe ve istiğfar etmek gerekir. Bir kısım İslâm bilginine göre, hanımı hayızlı veya lohusa iken cinsel ilişkide bulunan kimsenin, işlediği bu günahın keffâreti olmak üzere bir ya da yarım dinar (yaklaşık 4 ya da 2 gram altın) değerinde sadaka vermesi gerekir (bk. CİMA, KEFFÂRET).

Tıbbî eserlerde hayızlı iken kadınla cinsel ilişkide bulunmanın sakıncalı olduğu şöyle açıklanır: Kadın ay hallerinde cinsel temastan kaçınmalıdır. Kan kaybeden, büyük bir sarsıntı geçirmekte olan kadın, bu süre içinde az-çok rahatsız kabul edilmeli ve her türlü, özellikle de cinsel heyecanlandırmalardan uzak bırakılmalıdır. Ay halinde kadının üreme yolları kanla dolgun, rahim damarlarının ağzı açık, az-çok bereli bir haldedir. En titiz ve temiz olanlarda bile bu yollarda uyuşuk ve sinsice bekleyen milyonlarca sayıda mikrop vardır. Ay hallerinde bunlar çabucak ürer, çoğalır, güçlenir, fırsat kollar ve en ufak bir sebeple hemen bereli bulunan üreme organlarına, rahime ve yumurtalıklara zarar vermeye yönelir, bu sırada meydana gelecek cinsel ilişki, mikropların her yana yayılmasına sebep olur, bu hal kadını örseler, hasta eder. Devamlı olursa fazla kan boşalmasına, bel ve

kasık ağrılarına, ciddi bir çok kadın hastalıklarının uyanmasına sebep olur.

Hayızın azami süresi olan on gün geçince, boy abdesti almadan da cinsel ilişkide bulunmak helal olur. Fakat âdeti bu süreden daha kısa olan bir kadının, âdeti bitip kanının kesilmesiyle hemen cinsel ilişkide bulunması helâl olmaz. Böyle bir durumda cinsel ilişkide bulunmanın helal olabilmesi için, kadının ya gusletmiş olması veya üzerinden bir namaz vakti geçmesi veyahut da bir özürden dolayı teyemmüm edip onunla nafile de olsa bir namaz kılması gerekir.

Eğer kan, kadının âdet süresi tam dolmadan kesilmiş ise, üç günü aşmış ve kadın gusül yapmış olsa dahi, âdeti bitmedikçe koca onunla cinsel ilişkide bulunamaz. Çünkü kanın, âdet süresi içinde tekrar gelmesi mümkündür. Ancak kadın, böyle kanın kesilmesi üzerine yıkanmış olunca ihtiyaten namazlarını kılar, oruçlarını da tutar.

f) Boy abdesti almak:

Hayız ve nifas halleri guslü gerektirir. Yani hayız süresi sona erip, kan kesildikten sonra hemen gusül yapıp (boy abdesti alıp) temizlenmek gerekir. Çünkü daha önce meâli verilen âyette (el-Bakara 2/222) temizlenme gereğine değinilmiştir. Nifas da hayız gibi olduğundan, bu da aynı hükme tabidir.

g) Boşama (talak) ve iddet:

Hayız görmekte olan kadını boşamak câiz değildir. Ancak buna rağmen fakihlerin çoğunluğuna göre boşama geçerlidir ve "bid'i talak" adını alır (TALAK). Konu ile ilgili âyette "Kadınları boşayacağınızda, onları iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti de sayın" (et-Talâk 65/1) buyurulmuştur. Bu, içinde iddet meşru olan bir sürede boşayın demektir. Ay halinin geri kalan kısmı ise iddetten sayılmaz. Diğer yandan Rasûlullah (s.a.) Abdullah b. Ömer'e, eşini temizlik günlerinde veya hamile iken boşayabileceğini bildirmiştir.

Hanefîler'e göre iddet müddeti üç hayız, Şâfiîler'e göre ise üç temizlik müddetidir.

h) Buluğ:

Âdet gören kadın artık bâliğa (ergen) sayılarak, namaz, oruç, hac gibi bütün şer'i emirlere ve yasaklara muhatap olur. Erkek çocuğun ihtilam olması da aynı sonuçları doğurur. Âdet veya ihtilam gecikirse, İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre onbeş yaşın bitmesiyle her iki cins ergenlik çağına girmiş sayılır.

Hz. Peygamber (s.a.)'in şu hadisi hayız gören kadının şer'i emir ve yasaklara muhatap olduğunu gösteren bir delildir: "Allah, hayız görüp bulûğa eren kadının, ancak örtünerek kıldığı namazını kabul eder." (Ebû Dâvud, Salât, 85; et-Tirmizî, Salât, 277; İbn Mâce, Tahâret, 132).

G– Âdetlinin Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Kadınların, aybaşı ile ilgili dinî hükümleri, âdetli oldukları günlerdeki dinî mükellefiyetlerini ve ailevi hak ve sorumluluklarını iyi bilip bunların icaplarına titizlikle uymaları gerekir. Bu çerçevede riâyet edilmesi gereken sağlık kuralları da çok önemlidir. Buna göre, kadın özellikle âdet günlerinde temizliğe çok dikkat etmeli, fena kokuları önlemesi bakımından, üşütmemek kaydıyla sık sık banyo yapmalıdır. Çünkü bu dönemde kanın zehiri arttığı gibi, vücudun ter, yağ ve benzeri salgılarının zehiri de çoğalır. Bu temizliğin en iyisi, vücudu sıcak

sabunlu su ile yıkamaktır. Fakat hamama gitmek doğru değildir; çünkü hamam sıcak olur, âdet kanının artmasına yol açar. Ay halinde iken soğuk su banyolarından ve denize girmekten de sakınılmalıdır. Zira bu, üreme organlarını fazla kan kaplamasına, dolayısıyla bel ve kasık ağrılarına, üreme yollarında üşütme, iltihaplanma ve pek çok rahatsızlıklara sebep olabilir.

Kadınlar özellikle âdetlerine yakın günlerde, âdet günlerinde ve bunu izleyen günlerde üreme organı ve çevresinin temizliğine çok dikkat etmelidirler. Çünkü bir kadının sağlıklı, huzurlu ve neşeli olması, maddi bakımdan aybaşı günlerinde gözeteceği temizlik derecesi ile yakından ala–kalıdır.

Aybaşı hali bir tür hastalık ve yorgunluk dönemi demektir. Kadın hastalıklarının çoğu, kadınların özellikle ay hallerinde kendilerini fazla yormalarından ileri gelir. Bu yüzden kadınlar, doktorların bu konudaki tavsiyelerine özenle uymalıdırlar.

¥ Mehmet Şener

Hayvan (bk. ETİ YENEN VE YENMEYEN HAYVANLAR)

HAYVANLARIN KESİMİ

Kur'ân'da yeryüzü nimetlerinin insanın yararlanması için yaratıldığı, insanın helâl ve temiz rızıklardan dilediği gibi yararlanıp yaratanına şükretmesi gerektiği sıklıkla hatırlatılır. Yine Kur'ân'ın genel anlatımından, yeryüzü nimetlerinden yararlanmada mübah ve serbest oluşun aslî kural olduğu, ancak gerekli görüldüğünde birtakım sınırlamaların getirildiği de anlaşılmaktadır. İslâm'ın eti yenen ve yenmeyen hayvanlarla ilgili olarak koyduğu ölçüleri eti yenebilen hayvanların da boğazlanıp kanlarının akıtılmasıyla ilgili olarak getirdiği hükümler bir nevi kayıt ve sınırlamalar arasında yer almakta olup, sağlık, beslenme ve dinî mükellefiyet açısından önem taşıyan ve ısrarla üzerinde durulan bir konudur. Hayvanların boğazlanıp kanlarının akıtılması suretiyle yenmesi canlılar arasında sadece insana mahsus bir özellik olarak görülür. Bütün semavî dinler de bu usulün gerekliliği konusunda ortak görüşe sahip olup Yahudilik'te konu üzerinde bugün de hassasiyetle durulur. Hıristiyanlık'ta da aynı hususun benimsenmesi gerekirken Pavlos, dini, farklı kültür ve geleneklere sahip topluluklara yayabilmek için yeme ve içme konusundaki dinî kayıtları yok denecek ölçüde kaldırmış bu yüzden de Hıristiyanlık'ta hayvanların kesimi dini bir hüküm olma özelliğini yitirmiştir. İslâm dinî, yeme ve içme konusundaki yasak ve kayıtları en aza indirmiş olmakla birlikte eti yenen kara hayvanlarının ancak fiilen veya hükmen boğazlanması halinde helâl olacağı, aksi takdirde meyte (murdar, ölü hayvan) hükmünde olup etlerinin yenmeyeceği ilkesini devam ettirmiştir.

Hayvanların kesimi konusu fıkıh kitaplarında zebâih (tekili zebîha) başlığı altında ayrı bir bölüm halinde ele alınıp incelenir. Konunun helâl ve haramla yakın ilgisi bulunduğu ve dinin yeme-içmeyle ilgili önemli bir hükmü olduğu için, hayvanların kesimi, kesen şahıs, kesilen hayvan, kesimin şekli gibi alt konularda ayrıntılı fıkhî hükümlere yer verilmiştir. Hayvanları boğazlama klasik literatürde "zebh ve tezkiye/zekât" kelimeleriyle, develerin nisbeten

farklı kesim usulü de “nahr” kelimesiyle ifade edilir. Balık gibi sadece suda yaşayan hayvanların boğazlanması ve kanlarının akıtılması şart olmadığı için, hayvanların kesimi ve boğazlanmasından sözedildiğinde kural olarak, kara hayvanları ile hem su hem de karada yaşayabilen hayvanlar kastedilir.

Hayvanın boğazlanması işleminin (tezkiye) eti yenmeyen hayvanlar için de bazı fıkhî sonuçları olabilir. Hanefîler’e göre etinin yenmesi helâl olmamakla birlikte canlı iken temiz sayılan hayvanlar boğazlandığı takdirde temiz sayılması hükmü devam eder, tüy ve derisinden de yararlanılabilir. Boğazlanmadığı takdirde derisi ancak tabaklanmakla temiz olur.

Eti yenen hayvanların ise ancak fiilen veya hükmen boğazlanması halinde etlerinin yenmesi helâl olur. Bunlardan balık türü su hayvanları ile kara hayvanlarından çekirgenin boğazlanması gerekmez. Bir hadiste Hz. Peygamber “Onun (denizin) suyu temiz, ölüsü helâldir” (Ebû Dâvud, Taharet, 41) buyurmuş, bir başka hadiste de boğazlanmaksızın ölen (meyte) hayvanlardan ikisinin, balık ve çekirgenin İslâm ümmetine helâl kılındığı bildirilmiştir (Müsned, II, 97). Hanefîler suda yaşayan hayvanlardan sadece balık türünü helâl sayarken, diğer mezhepler sadece suda yaşayan diğer hayvanları da kaideten helâl sayar ve boğazlanmasının gerekmediğini ifade ederler. Hem karada hem de suda yaşayan hayvanların hangi türlerinin helâl olduğu veya boğazlanmasının gerektiği fakihler arasında tartışmalı ise de bunlardan akıcı kanı olanların ancak boğazlanmakla helâl olacağı görüşü ağır basar (bk. ETİ YENEN VE YENMEYEN HAYVANLAR). Av hayvanlarının usulüne uygun şekilde avlanması ve öldürülmesi çoğu zaman boğazlama hükmünde görülmekle birlikte, ele geçirildiğinde henüz yaşamakta olanların ayrıca boğazlanması da gerekli görülür (bk. AV).

Eti yenen ehlî hayvanların boğazlanması normal şartlarda, hayvanın çenesi altından yemek ve nefes borusu ile kan taşıyan iki büyük damarının kesilmesi (zebh) veya develerde boğazla göğsün birleştiği yere bıçak saplamak (nahr) suretiyle olur ve buna “ihtiyari boğazlama” tabir edilir. Ebû Hanîfe bunlardan en az üçünün kesilmesini yeterli görürken Ebû Yusuf yemek ve nefes borusuyla birlikte iki damardan birinin kesilmesi, imam Muhammed ise her birinin çoğunun kesilmesi gerektiği görüşündedir. Şâfiî ve Hanbelîler kan damarlarından ziyade yemek ve nefes borusunun kesilmesinin gereğini ifade ederken bir kısım fakihler dördünün de kesilmesi gerektiğini belirtirler. Boğazlamanın şekliyle ilgili bu ve benzeri tartışmalar neticede, hayvanın eziyet çekmeden ve uzun süre can çekiştirmeden ölmesini ve kanının da büyük oranda vücudundan atılmış olmasını sağlamayı hedef alır. Vahşi hayvanların veya ehli olduğu halde yakalanamayan veya yatırılıp boğazlanması mümkün olmayan hayvanın herhangi bir şekilde yaralanıp kanının akıtılması boğazlama yerine geçer. Hz. Peygamberin de bulunduğu bir yerde kaçan ve yakalanamayan bir deve ok ile vurulmuş, Hz. Peygamber de bunu tasvip ettiği gibi böyle durumlarda aynı şekilde davranılmasını emretmişlerdir (Buhârî, Zebâih, 15-18, Müslim, Edâhî, 4). Zaruret sebebiyle başvurulan bu usule de “ızdırarî boğazlama” tabir edilir.

A– Gerekli Şartlar

Hayvanların kesiminde kesilen hayvan, kesen kimse, kesim usulü ve kesim aletiyle ilgili birtakım şartlar aranır.

Hayvanın kesim esnasında canlı olması ve ölümünün de bu kesim işlemi sonucu olması gerekir. Hayvanın kendiliğinden ölmüş olması (meyte) halinde eti haram olacağından kesim esnasında hayvanın canlı olması şartı üzerinde titizlikle durulursa da bu konuda farklı ölçüler benimsenir. Sözgelimi fakihlerin çoğunluğu kesim esnasında hayvanın hareket etmesi ve kanının akması gerektiğini söyler. Ebû Hanîfe'ye göre hayvanın yaşadığının bilinmesi, Ahmed b. Hanbel'e göre kanın akması yeterlidir. Hayvanın ölümünün bu kesim işlemi sonucu meydana gelmiş olması şartı da yukarıda zikredilen canlılık şartını tamamlar.

Hayvanı kesen kimsenin âkıl (temyiz gücüne sahip), müslüman veya Ehl-i kitap olması, ihramda olmaması, hayvanı Allah adına kesmesi gerekir. Kesen kimsenin kadın veya erkek olması farketmediği gibi bâliğ olması da gerekmez. Allah adına kesmeyi kavrayacak ölçüde temyiz gücüne sahip olması genelde yeterli görülür.

B– Ehl-i Kitab'ın Kestiği

Yahudi ve hıristiyanlar gibi esasında Allah'a inanıp peygamberine tabi olup hak dine mensup iken zaman içinde bu hak yoldan uzaklaşan ve son hak peygamber Hz. Muhammed (s.a.)'a da inanmayan kimseler ehl-i kitab olarak adlandırılmış, onlar müşrik ve putperestlerden farklı tutularak kızlarıyla evlenme, yiyeceklerini yeme müslümanlara helâl kılınmıştır. Kur'an'da "Bugün size temiz ve faydalı şeyler helâl kılındı. Kitap verilenlerin yiyecekleri size, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir" (el-Mâide 5/5) buyrulur. Âyet genel bir ifadeye sahip olup domuz, şarap, meyte gibi hakkında özel yasak bulunan yiyecekler hariç Ehl-i kitabın yiyip içtiklerinin tamamını kapsar. Bununla birlikte konuyla ilgili olarak kaynaklarda yer alan tartışmaların bir kısmı hala güncelliğini korur. Bunlardan birincisi, kimlerin Ehl-i kitap sayılacağı meselesidir. Kur'ân'daki Ehl-i kitap tabiriyle ilk planda yahudi ve hıristiyanların kastedildiği açıktır. Birçok sapmalar bulunmakla birlikte temelde Allah inancını taşıdığı için mecûsîleri, sâbiîleri, budist ve brahmanları da Ehl-i kitap kapsamında sayan İslâm bilginleri mevcuttur.

Ehl-i kitabın boğazlama şeklinin sonucu etkileyip etkilemeyeceği de tartışmalıdır. İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre Ehl-i kitabın kestikleri ancak İslâm dininin öngördüğü boğazlama usulüne uyulması yani keskin bir aletle hayvanın boğazı kesilmesi şartıyla yenebilir. Aralarında Mâlikî fakih İbn Arabî'nin de bulunduğu bir gurup İslâm bilginine göre, Ehl-i kitabın kestiklerinin yenebilmesi için müslümanların kesim usulüne uymaları şart olmayıp, kendi dinlerine göre geçerli olması yeterlidir. Buna göre İslâm'a göre yenmesi helâl bir hayvan bir hıristiyan veya yahudi kendi dinlerine uygun şekilde kesmiş veya öldürmüş ise bu hayvanın etinden müslümanlar da yiyebilirler. Dinlerine göre yenmez ise müslümanlar da yiyemezler. Öte yandan Ehl-i kitabın kesim esnasında Allah'ın adını anmaları (tesmiye) şart olmamakla birlikte hayvanın Allah'tan başka birinin adına kesilmesi halinde o hayvanın etinin yenmeyeceği görüşü hakimdir.

C– Tesmiye (Allah'ın adının anılması)

Kesim sırasında Allah'tan başkasının isminin anılması veya hayvanın Allah'tan başkası adına kurban olarak kesilmesi halinde etinin yenmeyeceğinde İslâm hukukçuları görüşbirliği içindedir. Kur'ân'da haram kılındığı bildirilen dört tür yiyecekten biri de (meyte (ölü hayvan), akıtılmış kan ve domuz etinden sonra) Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlardır (el-Bakara 2/173; el-Mâide 5/3; el-En'âm 6/145; en-Nahl 16/115). Bu ifadeyle ilk planda putlar adına kesilen ve putlara kurban edilen hayvanlar kastedilmekte, Allah'tan başka varlık ve güçlere kutsallık atfedilmesine ve boyun eğilmesine karşı çıkılarak tek ve yegâne yaratıcının Allah olduğu ve yalnız ona ibadet edileceği fikri hakim kılınmak istenmektedir. Hayvanın Allah'tan başkası adına kesilmesi yasağını da, İslâm'ın tevhid inancı korumada ve şirki önlemedeki bu titizliği çerçevesinde anlamak gerekir.

Müslümanların hayvanı keserken Allah'ın adını anmalarının şart olup olmadığı veya hangi ölçüde şart olduğu ise İslâm hukukçuları arasında tartışmalıdır. Konuyla ilgili olarak Kur'ân'da "Eğer Allah'ın âyetlerine inanıyorsanız, üzerine O'nun adı anılarak kesilenlerden yeyin" (el-En'âm 6/118) ve "Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin" (el-En'âm 6/121) buyurulur. Ancak bu âyetlerde kastedilen hususun Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların yenmesini yasaklama ve müslümanın hayvanı Allah adına kesmesi ilkesi mi yoksa hayvan kesilirken Allah adının yani besmelenin telaffuz edilmesi mi olduğu tartışmalıdır. Zahirîler her halûkârda besmeleyi şart gördüklerinden hayvanı keserken besmeleyi unutan veya kasden terkedenin kestiğinin yenmeyeceği görüşündedirler. Başta Hanefîler ve Mâlikîler olmak üzere fakihlerin çoğunluğu ise yukardaki âyetlerin lafzını da esas alarak hayvanın kesimi esnasında, unutulmadığı takdirde, besmeleyi şart olarak görür, besmelenin kasden terkedilmesi halinde o hayvanın etinin yenmeyeceğini ifade ederler. Unutanın hükmen besmeleyi söylemiş sayılması Hz. Peygamber'in "Ümmetimden yanılma, unutma ve zorla yaptıklarının sorumluluğu kaldırılmıştır" (Buhârî, Hudud, 22; Ebû Dâvud, Hudud, 17) hadisi sebebiyledir.

Başta İmâm Şâfiî olmak üzere bir gurup İslâm hukukçusu ise müslümanın hayvanı daima Allah adına keseceği, hayvanı keserken besmelenin farz ve şart olmayıp sünnet olduğu, ilgili âyetlerde putlar için kesilen hayvanlardan veya kendiliğinden ölen (meyte) hayvandan söz edildiği, bu sebeble hayvanı keserken besmeleyi kasden terkeden müslümanın kestiğinin de yeneceği görüşüne sahip olmuştur. Delil olarak da Hz. Peygamber'in "Müslümanın daima Allah adına kestiği, Allah'ın adını ansa da anmasa da kestiğinin helâl olduğu (Zeylaî, Nasbu'r-râye, IV, 183), keserken besmelenin söylenip söylenmediğinin bilinmemesi durumunda bu hayvanın etinden besmele çekip yenebileceği (Buhârî, Tevhid 13; Zebaih, 21; Ebû Dâvud, Edâhî, 13, 19) yönündeki hadislerini esas alırlar. Bununla birlikte Şâfiîler'de de hayvanı keserken besmeleyi terketmek mekruhtur.

Tesmiye veya besmele şartından maksat, hayvanın kesimi esnasında kesen kimsenin Allah'ın adını anmasıdır. "Bismillahi Allahü Ekber" demesi müstehap görülmüştür. Bismillah demesi veya Allah'ın diğer

isimlerinden birini dua maksadıyla olması şartıyla anması yeterli görülmüştür.

Hayvanın kesiminde kullanılan alet konusunda İslâm bilginleri aletin gerekli yerleri kesecek ve kan akıtılacak ölçüde kesici olmasını yeterli görürler. Bu sebeple kesim aletinin demir, ağaç, taş vb. olması önem taşımaz.

Hayvanın kesimi esnasında sol yanı üzerine yatırılıp yönünün kıbleye çevrilmesi, kullanılan kesim aletinin keskin olması, hayvan yere yatırılırken ve kesilirken hayvana eziyet edilmemesi, hayvanın göreceği şekilde bıçak bilenmemesi, hayvanın yerde fazla bekletilmemesi gibi hususlar tavsiye edilmiş, müslümanın her işinde olduğu gibi hayvanı keserken de en uygun ve güzel şekilde davranması ilkesi vurgulanmıştır.

Kesilen bir hayvanın karnından çıkan yavru canlı ise ve yavru anne karnında oluşumunu tamamlamış konumdaysa kesilerek yenebilir. Fakat kesilen hayvanın karnından çıkan yavru ölmüş ise, İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre yavrunun annenin kesilmiş olması sebebiyle öldüğü yönünde kuvvetli kanaat bulunduğu sürece annesinin kesilmesi yavrunun da kesilmesi hükmündedir ve yenebilir. Bu konuda Hz. Peygamber'den rivâyet edilen "Ceninin boğazlanması annesinin boğazlanmasıyla olur" hadisini de (Ebû Dâvud, Edahî, 17) delil alırlar. Ebû Hanîfe ve öğrencisi Züfer'e göre, bu durumdaki yavru, canlı olarak çıkarılıp da kesilemediği için meyte hükmündedir.

Hayvanların kesimi konusunda İslâmî literatürde yer alan kural ve tavsiyeler, müçtehit ve fakihler arasında yer alan tartışmalar esasen insanların yararlanması için yaratılmış bulunan hayvanların sağlıklı, güzel ve merhametli bir biçimde ve düzen içerisinde kesilmesini, tevhid akidesine aykırı sapmaların da temizlenerek bu konuda İslâm ümmeti arasında belli bir geleneği oluşturmayı amaçlar. Beşeri ilişkilerin karmaşık bir hal aldığı, birbirini hiç tanımayan insanlar arasında cereyan eden, ticari ve toplumsal hayatın giderek yaygınlaştığı, hayvanların kesiminin ve et ürünlerinin ayrı bir sanayi ve ticaret sektörü teşkil ettiği günümüz toplumlarında hayvanların kesimi konusunda yukarıda yer alan kural ve tavsiyelere uyulup uyulmadığını belirlemek veya denetlemek de oldukça zorlaşmıştır. Özellikle tavukların kesiminde ve tüylerinin yolunmasında mezbahalardaki hayvan kesimlerinde seri üretim kaygısı sebebiyle mekanik kesime geçildiği ve bazı dinî kural ve tavsiyelerin terkedildiği de bilinmektedir. Bu tür olumsuzluklar, müslümanları dinî esaslara uygun kesimin sağlama yönünde yatırım, üretim veya en azından kamuoyu oluşturma yönüyle işbirliği yapmaya sevketmelidir. Bununla birlikte halkın büyük çoğunluğunun müslüman olduğu ülkelerde, aksine sağlam bir bilgi olmadığı sürece kesimin İslâmî kurallara uygun olduğu kanaatinin taşınmasının doğru olacağı, besmelenin kasden terkedilmesi halinde bile kesen kimse müslüman olduğu sürece kestiğinin yenebileceği şeklindeki Şâfiî mezhebinin görüşüyle amel edilebileceği söylenebilir. Batı toplumlarındaki müslümanların ise İslâmî kurallara göre kesim yönünde işbirliğine gitmeleri kaçınılmaz görünmektedir. Nitekim yahudilikte hayvanların kesimi konusunda hemen hemen İslâmî esaslara benzer bir usul öngörülmüş olduğundan batı toplum-

larında yahudiler bu konuda da ayrı bir sektör ve güç oluşturmuş, hemen hemen her ülkede kendi dinlerine uygun kesim ve üretim işbirliğine gitmişlerdir. Bununla birlikte bazı müçtehitler Ehl-i kitabın, kendi dinlerine uygun bir şekilde kestiğinin yenebileceği görüşünde olduğundan onların görüşleri batı toplumlarında bu konuda geçici bir çözüm olarak düşünülebilir.

¥ Menderes Gürkan

HAYY

Allah'ın isimlerinden.

Hayy, zatı gereği canlı ve diri olan, ölmeyen ve yok olmayan, hayat sahibi varlık anlamına gelir. Hay isminin türetildiği hayat sıfatı Allah hakkında kemâl ifade eden sübûtî sıfatlardandır (bk. HAYAT). Allah mutlak hayat sahibidir. Hayy ismi Kur'ân-ı Kerîm'de üçü Kayyûm ismiyle birlikte olmak üzere (el-Bakara 2/255; Âl-i İmrân 3/2; Tâhâ 20/111) beş yerde geçer (el-Furkân 25/58; el-Mü'min 40/65). Bu âyetlerdeki ifadelerden Allah'ın diğer canlılar gibi kemâl sıfatıyla nitelenmiş, yüce, ölmeyen varlık olduğu anlaşılmaktadır. Hayy ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinde de geçmektedir (et-Tirmizî, Daavât, 82). Ayrıca bir hadiste "Hayy"ın Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam) olduğu bildirilmiştir (bk. Ebû Dâvud, Vitr, 23).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

HAZENE-İ CENNET VE CEHENNEM

Cennet ve cehennemdeki işleri yürütmekle görevli melekler.

Cennet meleklerinin sayıları pek çok olup, cennetteki müminlere hizmet ederler, onlarla arkadaşlık yaparlar. Bir âyette onların cennettekilere şöyle sesleneceği bildirilmiştir: "Melekler her bir kapıdan onların yanına girecekler ve şöyle diyeceklerdir: "Sabrettiğiniz şeylere karşılık sizlere selâm (ve selamet) olsun" (er-Ra'd 13/23-24). Cennet meleklerinin reisi Rıdvân diye anılır. Cehennem melekleri ve zebânîleri ise, kâfirler cehenneme varınca onları karşılayacaklar ve azap edeceklerdir. Bunların reisinin adı Mâlik'dir (bk. ez-Zuhruf 43/77). Şu ayetlerde cehennem meleklerinden bahsedilir: "Ey iman edenler! Gerek kendilerinizi, gerekse ailelerinizi öyle bir ateşten koruyun ki, onun yakacağı insanlarla taştır. (O ateşin) üzerinde iri gövdeli, sert tabiatlı melekler (cehennem zebânileri) vardır ki, onlar Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere asla isyan etmezler. Neye memur edilirlerse onu yaparlar" (et-Tahrîm 66/6), "Sen bili– yor musun cehennem nedir? Hem bırakmaz, hem de vazgeçmez, insana susamıştır. Üzerinde on dokuz (melek) vardır. Biz o ateşin bekçiliklerine meleklerden başkasını görevlendirmedik" (el-Müddessir 74/27-31). Hz. Peygamber de miraçta kendisine gösterilenler arasında cehennem meleklerinin reisi Mâlik'in de bulunduğunu haber vermiştir (bk. Buhârî, Bed'ül-halk, 7).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Hâzin (bk. HAZENE-İ CENNET VE CEHENNEM)
Hazr (bk. HARAM)
Hazrec (bk. ENSAR)

HEDİYE

Birine karşılıksız olarak verilen nesne anlamında kullanılan bir ahlâk terimi.

Türkçede armağan, bağış kelimeleriyle

de ifade edilen hediye anlamında atıyye ve hibe kavramları da kullanılır. Kur'ân-ı Kerîm'de, Neml sûresinin iki âyetinde (35-36) hediye kelimesi geçmektedir. Burada bildirildiğine göre Sebe melikesi (Belkıs) Hz. Süleyman'dan aldığı ve onun hakimiyetine girmesini isteyen bir mektup üzerine Hz. Süleyman'a bazı hediyeler göndermişse de, siyasî maksat taşıdığı ve onu yumuşatmayı amaçladığı için bu hediyeler geri çevrilmiştir. Hediye ile ilgili hükümler hakkında hadislerde geniş bilgi vardır. Hz. Peygamber prensip olarak hediyeleşmeyi insanlar arasında sevgi ve dostluğun gelişmesi için yararlı bulmuş ve tavsiye etmiştir (bk. Muvatta, Hüsnü'l-huluk, 16); "Hediyeyi geri çevirmeyiniz" buyurmuştur (Müsned, I, 404) Bizzat kendisinin de hediye kabul ettiğini bildiren birçok hadis vardır.

İslâm ahlâkçıları hediyeden karşılık beklemenin veya verilen hediyeyi geri istemenin doğru olmadığını belirtirler. Bir hadis-i şerifte bu şekilde davranabilecek kimselerden hediye almamanın daha uygun olacağına işaret edilmiştir (et-Tirmizî, Menâkıb, 73). İslâm ahlâkına göre hediye helâl maldan verilmelidir. Devlete ait olan bir maldan hediye kabul etmek câiz değildir. Nitekim Hz. Peygamber'in vergi tahsildarı olarak görevlendirdiği bir kişinin, görev dönüşünde "Şu sizin (hazinenizin malı) şu da benimdir; bana hediye olarak verildi" demesi üzerine Rasûlullah "Hayret!.. Eğer doğru isen söyle; evinde oturmuş olsaydın yine de sana hediye gelir miydi?" buyurmuş ve yaptığı bir açıklamada bu şekilde hediye kabul etmenin câiz olmadığını bildirmiştir (Buhârî, Zekât, 67; Hibe, 17, 50; Müslim, İmâre, 8). Bundan dolayı birçok İslâm ahlâkçısı, malına haram karışmış olacağı kaygısıyla, devlet görevlilerinden hediye almayı sakıncalı bulmuşlardır. Aynı şekilde rüşvet olarak değerlendirilmesi ihtimali göz önüne alınarak devlet görevlilerine hediye verilmesi de sakıncalı görülmüştür. Nitekim Buhârî'nin naklettiği bir rivâyete göre Emevî Halifesi Ömer b. Abdülaziz, "Hz. Peygamber'e ve daha sonra Hulefâ-i Râşidîn'e verilen hediyeleri kastederek "Hediye onlar için hediye idi fakat onlardan sonra memurlar için hediye rüşvettir" demiştir (bk. Tecrid-i Sarîh, VIII, 35-36).

Hediye verenin, bundan bir karşılık beklemesi uygun olmamakla birlikte, hediye alanın böyle bir karşılık vermesinde herhangi bir sakınca görülmemiştir. Hatta Hz. Ayşe'nin bildirdiğine göre "Rasûlullah (s.a.) hediye kabul eder, kendisi de bunun karşılığında bir hediye verirdi" (Buhârî, Hibe, 11; Ebû Dâvud, Büyû', 80). Hz. Peygamber, hediye konusunda çocuklar arasında ayırım yapmayı adaletsizlik saymış (Buhârî, Hibe, 12); başka bir hadiste ise "Kardeşine verdiğin, hikmetli (din ve dünya için yararlı) bir kelimeden daha değerli bir hediye yoktur" (Ebû Dâvud, Mukaddime, 32) buyurularak hedi–yenin manevi yararları da kapsadığına işaret edilmiştir.

¥ Mustafa Çağrıcı

HEDY

"Hedy" sözlükte, "gönderilen" ve "nakledilen" şey anlamına gelen bir isimdir. Dinî bir terim olarak ise hedy, Harem'e ve Kabe'ye hediye olmak üzere kesilen kurbanlık hayvan demektir. Bir diğer ifade ile "hedy", hac menâsiki ile ilgili olarak kesilen kurbanlardır.

Temettu veya kırân haccı yapanların Ha-

rem bölgesi sınırları içinde hedy kurbanı kesmeleri vaciptir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de: " (Hac yolculuğu için) Emniyette olduğunuz vakit, kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmesi gerekir" (el-Bakara 2/196) buyurulmuştur. İfrad haccı yapanların ise hac menâsiki ile ilgili olarak kurban kesmeleri vacip değildir; ancak istedikleri takdirde nafile kurban kesebilirler.

Aranan şartlar ve özellikler bakımından aynen "udhıyye" (yani Kurban bayramında temyiz gücüne sahip, hür, dinen zengin ve mukîm olan müslümanların kesmeleri vacip olan kurban) hükmünde olan hedy kurbanı da, yedi kişi için deve ve sığır cinsi büyük baş hayvandan, ya da bir kişi için koyun ve keçi cinsi küçük baş hayvandan kesilebilir. Dinî bakımdan udhiye olması mümkün olmayan hayvanlar hedy kurbanı da olamaz (bk. KURBAN).

Vacip olarak kesilen hedy kurbanları da üç kısma ayrılır:

1– Şükür Hedyi:

Hanefî mezhebine göre, hac ve umreyi bir mevsimde yapmaya imkan veren temettu veya kırân haccı ifrad haccından daha efdaldir. İşte, bu iki ibadeti bir arada yapabilenlerin bir şükran ifadesi olarak kurban kesmeleri vacip görülmüş ve bu kurbana da şükür hedyi (dem-i şükran) denilmiştir.

Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri bu kurbanı kesenlerin onun etinden yemelerini câiz görmüşlerdir.

Şâfiî mezhebine göre ise ifrad haccı temettu ve kırân haclarından daha faziletlidir. Bundan dolayı Şâfiî mezhebinde temettu ve kırân haccı yapanların kesmeleri vacip olan kurban şükür kurbanı değildir. Bilakis bu, umre ile haccı aynı mevsimde yapmaktan doğan eksik ve kusurları telafi için kesilen ceza kurbanı (dem-i cübran) dır. Bu sebeple de kesenlerin onun etinden yemesi câiz olmayıp, tamamının sadaka olarak dağıtılması vaciptir.

2– Ceza Hedyi:

Haccın vaciplerinden birinin terk veya tehir edilmesi ya da ihram veya harem bölgesi ile ilgili yasakların ihlal edilmesinden dolayı kesilmesi vacip olan kurbanlardır. İhsar hedyi de, yani hac veya umre yapmak için ihrama girdiği halde herhangi bir mazeret sebebiyle yoluna devam edemeyip ihramdan çıkmak zorunda kalanların kesmeleri gereken kurban da, ceza hedyi hükmündedir (ayrıca bk. İHSAR).

Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri bu kurbanın etinin fakirlere dağıtılmasının vacip olduğunda, zenginler ve kurbanı kesenler tarafından yenilmesinin câiz olmadığında görüşbirliği içindedirler.

3– Nezir Hedyi:

Harem bölgesinde kesilmek üzere adanan kurbanlardır. Bu kurbanların hükmü de diğer adak kurbanları gibi olup yerine getirilmeleri vaciptir.

Dört mezhep, bu kurbanın etinin tamamının sadaka olarak dağıtılması, adak sahibi fakir bile olsa etinden yemesinin câiz olmadığı, yediği takdirde kıymetinin para olarak tasadduk edilmesi gerekeceği hususlarında görüşbirliği içindedir.

Hedy kurbanlarının kesilme zamanına gelince:

* Kırân ve temettu haccı yapanların kesmeleri vacip olan şükür kurbanı bayram

günlerinde kesilir. Ebû Hanîfe'ye göre bayramın ilk günü tan yerinin ağarmasından üçüncü günü güneş batıncaya kadar olan süre içinde kesilmesi vacip olup, geciktirilmesi halinde ayrıca bir de ceza kurbanı olmak üzere iki kurban kesmek gerekir. Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre ise şükür kurbanının bayram günleri içinde kesilmesi sünnet hükmünde olduğu için, –mazeretsiz olarak geciktirilmesi mekruh ise de– bundan dolayı ceza gerekmez.

Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre de bu kurbanın bayramın ilk üç gününde kesilmesi gerekir. Şayet bu süre içinde kesilemezse daha sonra kaza edilir.

Şâfiî mezhebinde bu kurban şükür kurbanı değil, ceza kurbanı (dem-i cübran) sayıldığı için belli bir vakitte kesilmesi vacip değildir. İhrama girdikten sonra kesilmesi kaydıyla kurban bayramı günlerinden önce de kesilebilir. Ancak kurban bayramı günleri içinde (dördüncü günü güneş batıncaya kadar olan süre içinde) kesilmesi sünnettir. Şayet bu süre içinde kesilemediyse bayram günlerinden sonra kesilmesi de câizdir.

* Ceza kurbanlarının kesilmesi için herhangi bir vakit belirlenmemiş olmakla birlikte işlenen cinayeti takibeden ilk günlerde kesilmesi daha faziletlidir.

Nafile olarak kesilen kurbanların da kurban bayramı günlerinde kesilmesi Hanefî mezhebince daha faziletli görülmüştür.

İhsar'ın dışındaki bütün hedy kurbanları ister vacip isterse nafile olsunlar "Harem" sınırları içinde kesilir. Harem dışında kesilen nafile hedylerin iadesi gerekmezse de, vacip olan kurbanların "Harem" bölgesinde yeniden kesilmesi gerekir.

Ayrıca kurban bayramı günleri içinde kesilen kurbanların Mina'da, diğer günlerde kesilenlerin ise Mekke'de kesilmeleri daha faziletlidir.

Diğer yandan İmâm Malik'in dışındaki üç mezhep imamına göre, kurban bayramının gündüz vakitleri kurban kesilebileceği gibi geceleri de kesilebilir. İmâm Malik'e göre ise kurban bayramının gecelerinde kurban kesilmesi câiz değildir..

¥ Salim Öğüt

HELÂ ÂDÂBI

İlk bakışta çok bireysel ve özel görünen birçok konu; hem kişiyi eğitip daha doğru, iyi ve yararlıya yönlendirmek hem de genel ve ortak ilke ve değerlerle ayrıntıların bağlantısını kurarak bütünlüğü sağlamak maksadıyla dinî literatürde ayrı ayrı ele alınmış, asırlar boyu oluşan zengin tecrübe birikiminin de yardımıyla belli bir gelenek oluşturulmaya çalışılmıştır. Helâ âdâbıyla yani, kişinin büyük ve küçük abdest bozma esnasında dikkat etmesi veya kaçınması gereken hususlarla ilgili olarak fıkıh ve âdâb kitaplarında yer alan öneriler de hem böyle bir gelişimin hem de İslâm dininin temizliği "imanın yarısı" olarak nitelendirip ona büyük önem vermiş olmasının sonucudur.

Hayatın özel ve toplumsal, hukukî ve ahlâkî bütün yönlerini belli bir bütünlük içinde ele alıp kişiye bireysel hayatında da yol göstermeyi amaçlayan fıkıh kitapları, istibrâ ve istinca başlığı altında, büyük ve küçük abdest bozmadan sonra temizliğin en iyi şekilde nasıl sağlanabileceği konusuna özel bir yer ayırırlar (bk. İSTİBRA, İSTİNCA). Buna ilave olarak yine literatürde helâ âdâbıyla ilgili birtakım usul ve ted-

birler de önerilir. Özetle ifade etmek gerekirse, kişi helâya sol ayağını atarak girmeli, çıkarken de sağ ayağıyla çıkmalıdır. Helâya girerken;

اَللّٰهُمَّ اِنِّي اَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبُثِ وَالْخَبَائِثِ

“Allahümme innî eûzü bike mine’l-hubusi ve’l-habâis”. Türkçe anlamı: “Ya rabbi her türlü pislikten ve kötülükten sana sığınırım”, çıkarken de;

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنِّي الأَذَى وَعَافَانِي

“Elhamdü lillâhi’llezi ezhebe anni’l-ezâ ve ‘âfânî.” Türkçe anlamı: “Benden sıkıntıyı giderip bana afiyet veren Allah’a hamdolsun” şeklinde veya benzeri tarzda duada bulunulması tavsiye edilir. Yine helâda bulunulduğu sürece, bir zaruret yoksa konuşulmaması, helâda sol ayağın üzerine ağırlık vererek oturulması ve içeride gereğinden fazla kalınmaması tavsiye edilmiştir. Kişi, ihtiyacını giderirken elbisesini toplamalı ve üzerine pislik sıçramamasına dikkat etmeli, küçük abdest bozarken de, herhangi bir mazeret ve zaruret bulunmadıkça ayakta küçük abdest bozmaktan sakınmalıdır. Bu hem sağlık hem de üzerine idrar sıçramasını önleme açısından önem taşır. Hz. Peygamber’in sünnet ve tavsiyesi de bu yöndedir.

Rüzgarlı havada rüzgara karşı, durgun veya akar suya, kabristanda, insanların oturduğu veya gelip geçtiği yerlerde, meyveli ağacın altında küçük ve büyük abdest bozulması mekruh hatta bunların bir kısmı haram kabul edilmiştir. Helâda kıbleye ön veya arka dönülmesi, kapalı bina içinde de olsa, Hanefîlerce mekruh sayılmıştır. Diğer fıkıh mezhepleri ise, hadiste geçen bu yasağı (bk. Şevkânî, Neylu’l-evtâr, I/80) açık arazi için geçerli saymış, kapalı bina içinde ise böyle bir kerahetin olmadığını ifade etmişlerdir.

Helâ âdâbıyla ilgili olarak dinî literatürde yer alan bu ve benzeri tavsiye ve usuller, şüphesiz ki ferdî eğitim, sağlık ve temizlik açısından olduğu kadar diğer insanların haklarına saygı gösterilmesi, çevre sağlık ve temizliği açısından da önem taşır. Toplumsal ve bireysel hayatın, ayrıntı sayılabilecek noktalar da dahil belli bir düzen ve geleneğe kavuşması medeniyet ve gelişmenin de önemli bir göstergesi sayılmaktadır.

¥ Heyet

HELÂL

“Haram”ın karşıtı olan “helâl” sözlükte, bir fiilin mubah, câiz ve serbest olması ve yasağın kalkması gibi anlamlara gelir. Dinî bir terim olarak da helâl, şer’an izin verilmiş, hakkında şer’î bir yasaklama ve kısıtlama bulunmayan davranışı ve onun dinî-hukukî hükmünü ifade eder. Câiz, mubah, gibi terimler de, aralarında cüz’î anlam farklılıkları bulunmakla birlikte genelde aynı anlamda kullanılır ve mükellefin yapıp yapmamakta muhayyer bırakıldığı davranışları belirtmek üzere kullanılır.

Fıkıh usulünde şerî-teklifî hükümler temelde iki guruba ayrılır. Emredilen yani yapılması istenenler vacip ve mendup, yasaklananlar da haram ve mekruh terimleriyle ifade edilir (bk. HARAM, MEKRUH, MENDUP, VACİP). Mubah ise bu guruplardan hiçbirine dahil olmayıp, yapılması veya terkedilmesi yönünde herhangi şer’î bir teklif bulunmayan fiil ve konumu ifade eder. Helâl da esasında câiz ve mubahla eş anlamlı olmakla birlikte, dinî literatürde

daha çok haramın zıt anlamlısı olarak yani bir şeyin yasaklanmamış ve kınanmamış olduğunu bildiren bir terim olarak kullanılır. Kur'ân'da ve hadislerde sıklıkla geçen helâl ve hıll tabirleri de genelde bu son anlamda kullanılmıştır (bk. Âl-i İmrân 3/93; el-Mâide 5/5, 88; Yunus 10/59; en-Nahl 16/16).

Bir hususun dinen helâl olduğu genelde üç yolla bilinir. Bunlardan birincisi asli ve tabii olan, ikinci ve üçüncüsü ise arızî ve istisnaî olan yollardır:

1– Bir şeyin dinen helâl olması için hakkında herhangi bir yasağın bulunmaması yeterlidir. Eşyada aslolan helâl ve mubah olmaktır. Kur'ân'da göklerde ve yerde ne varsa hepsinin insanın yararına yaratıldığı, insanın emrine ve istifadesine verildiği belirtilir; aşırı gitmemesi ve Allah'ın koyduğu sınırları aşmaması kaydıyla insana geniş bir serbesti alanı bırakıldığı hatırlatılır. Temiz ve güzel her şeyin helâl kılınıp sadece kötü ve çirkin şeylerin haram kılındığının bildirilmesi de bu anlamdadır. Bu yüzden, bir hususun helâl ve câiz olması için bu yönde özel bir açıklamanın yapılmış olması gerekli olmayıp, herhangi bir kayıt ve yasağın bulunmaması yeterlidir. Dinin aslî kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet'te sadece yapılması istenmeyen veya doğru bulunmayan hususlar tek tek veya ilke olarak açıkça belirtilmiş, böylece geriye kalanların helâl ve mubah olduğu kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Böyle olduğu için de, İslâm'ın ferdî ve sosyal hayatla ilgili olarak yasakladığı veya kayıtladığı hususların dışında kalan tüm davranışlar, çok geniş bir alanı bulunan helâl ve câiz kapsamında yer alırlar.

2– Eşya ve fiilde aslolan helâl oluş olmakla birlikte Kur'ân ve Sünnet'te, çoğu zaman belli bir yanlış anlayışı ve kaygıyı gidermek için bir şeyin yapılmasında bir günah ve sakıncanın bulunmadığı da bildirilir. Bu da bir hususun dinen helâl olduğunu bilmenin ikinci yoludur. Nitekim bir âyette (el-Bakara 2/173) haram kılınan yiyecekler sayıldıktan sonra zaruret halinde bunların zarureti giderecek ölçüde yenip içilmesinde günah olmadığı bildirilmiştir (ayrıca bk. el-Bakara 2/229, 235). Herhangi dinî bir yasaktan sonra gelen emirlerin de bir davranışın yapılmasını isteme değil, haramlığın kalktığını ve hükmün eski halini aldığını bildirme amacını taşıdığı söylenebilir. Nitekim ihramda iken avlanma yasaklandıktan sonra "ihramdan çıkınca avlanın" emri (el-Mâide 5/2), cuma namazı vakti alış-veriş yasaklanmışken "cuma namazını kılınca yeryüzüne dağılın" emri (el-Cum'a 62/10) böyle bir anlam taşır. Kur'ân'da değişik vesilelerle zikredilen evleniniz, yeyiniz, içiniz, gezip dolaşınız gibi emirler ise, esasında bu fiillerin helâl olduğunu bildirmeden çok bu helâl fiillerin işlenmesinde dikkat edilecek kayıt ve şartları, hikmet ve amaçları açıklamaya yöneliktir.

3– Bir hususun dinen helâl olduğunu anlamanın üçüncü yolu ise, Kur'ân ve Sünnet'te o şeyin helâl kılındığının açıkca bildirilmesidir. Nitekim Kur'ân'da alışveriş ve ticaretin helâl kılındığı (el-Bakara 2/275), ramazanda gece karı-koca ilişkisinin helâl olduğu (el-Bakara 2/187), Ehl-i kitabın kestiğinin ve yemeğinin helâl olduğu (el-Mâide 5/5), deniz avının helâl kılındığı (el-Mâide 5/967) bildirilmiştir. Şüphesiz ki bu âyetler, bu hususların asli hükmünün helâl olduğunu açıklamaktan ziyade bu konuda zihinlerde mevcut kaygıları gidermek, belli şart ve farklara, diğer din ve kültürlerle mukaye-

seye işaret etmek gibi birtakım farklı amaçlar taşır.

Hz. Peygamber'in hadislerinde de zaman zaman bazı yasaklardan sözedilirken, bunun alternatifi olan helâl durum ve fiillere de temas edilmiştir. Hz. Peygamber'in altın ve ipeğin müslüman erkeklere haram olduğunu, kadınlara ise helâl olduğunu bildiren hadisleri (Buhârî, Eşribe, 28; Libâs 25; Edeb 124; Müslim, Libas 2, 12, 25; Ebû Dâvud Libâs, 40), geniş ev, at ve okçuluk yarışını, güreş ve yüzmeyi teşvik eden hadisleri böyledir.

İslâm'da dinî mükellefiyetler arasında önemi itibariyle ilk sırayı, kötülüklerin işlenmemesi, yasaklardan kaçınılması alır. Bunun için de haramlardan kaçınma, daima bir ibadetin yerine getirilmesinden veya meşru bir hakkın ifasından daha önemli görülmüştür. Çünkü, kötülüğün işlenmesinin fert ve toplumda getireceği olumsuz etkiler çok daha fazladır. Bu yüzden de, bir konuda helâl ile haram çatışırsa, haramın üstün geleceği, yani helâl olanı yapmak yerine haram olandan kaçınmanın daha öncelik taşıyacağı genel bir prensip ve metod olarak benimsenmiştir.

Kur'ân'da Allah'ın kulları için serbest kıldığı güzellik ve nimetlerin din adına ve keyfi olarak haram sayılması yasaklanmış (el-A'râf 7/32), Hz. Peygamber'in şahsında müminlere hitap edilerek, Allah'ın helâl kıldığı şeylerin haram kılınmaması istenmiştir (et-Tahrîm 66/1). Öte yandan hakkındaki dinî hükmü araştırmadan ve açık bir bilgiye dayanmadan helâl ve haram hükümlerinin verilmemesi de emredilmiştir. Kur'ân'da konuyla ilgili olarak "Şu haramdır, bu helâldir demeyin. Zira Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz" (en-Nahl 16/116) buyurularak dinî konularda bilgisizce, keyfi bir tutumla hüküm vermenin tehlikesine işaret edilmiştir.

Ölçüsüz dindarlık duygusu, şahsî tercihler çevredeki kötülüklerle mücadele arzusu veya dinî hassasiyetler sebebiyle, dinin müsaade alanı içinde kalan hususların haram, sakıncalı ve günah olarak nitelendirilmesi yanlış olduğu gibi, dinî konuda yeterince bilgisi olmayan, dinî konulara biraz da kaygısızca ve önemsemeden yaklaşan kimselerin din adına hüküm vermeleri ve dinin yasakladığı hususları çeşitli aklî ve şahsi gerekçeler üreterek helâl saymaları veya helâl olması gerektiğini söylemeleri de çok yanlış bir tutumdur. Bu nedenle, müslümanların, helâl ve haramın apaçık olduğu İslâm dini hakkında ancak doğru ve sağlam bilgiye dayanarak konuşmaları gerekir. Hz. Peygamber de yahudi ve hıristiyan din adamlarının haramı helâl, helâli de haram saydığını ve bunun onların kötü akıbetini hazırlayan ana sebep olduğunu ifade etmiştir (et-Tirmizî, Tefsir, 9, 10). Böyle olunca gerek dinin helâl gördüğünü haram saymanın gerekse haram gördüğünü helâl saymanın din adına yetkisizce hüküm vermek olduğuna ve ikisinin de kişiye ağır bir manevi vebal yükleyeceğine dikkat edilmelidir (ayrıca bk. HARAM, MUBAH).

¥ Ali Bardakoğlu

HENDEK SAVAŞI

Müslümanların müşrik ve yahudi ittifakına karşı Medine önlerinde verdiği en mühim savaşlardan biri.

Şehrin savunması için, düşmanın sızmasına elverişli yerlere hendek kazıldığından dolayı savaş bu adla anıldığı gibi, İslâm'a

karşı olanların bir araya gelmesi ile oluşan düşman ittifakına karşı verildiğinden ötürü “Ahzâb (müttefikler) Savaşı” diye de bilinir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’in bu savaştan söz eden 33. sûresi “Ahzâb” adını taşır.

Müslümanlarla müşrikler arasında 2/ 624 yılında Bedir’de ve 3/ 625 yılında Uhud’da olmak üzere iki büyük savaş meydana gelmişti. Bedir’de müslüman taraf savaşın mutlak galibi idi. Uhud’da ise ilk aşamada müslümanlar, ikinci aşamada müşrikler üstünlük sağlamışlar, üçüncü aşamada kuvvetler denkleşmişti. Üstelik Hz. Peygamber bir miktar askerle Ebû Süfyan’ı Medine’ye tekrar saldırmak üzere dönemeyeceği bir noktaya kadar takip etmiş, Ebû Süfyan’ın bir yıl sonra “Bedir’de buluşma” çağrısına olumlu cevap vermiş, fakat o, birtakım bahanelerle kendi çağrısına uymamıştı. Diğer taraftan müslümanlar Bedir’de 14 şehide karşı, düşmana 70 kayıp verdirmişler, 70 de esir almışlardı. Uhud’da müşriklerden 22 ölüye karşılık müslümanlardan 70 kişi şehit düşmüştü; fakat esir vermemişlerdi. Bu üstünlüğün hâlâ müslümanlarda olduğu anlaşılıyordu. Dolayısıyle üçüncü bir savaş kaçınılmaz görünüyordu.

Diğer taraftan yahudiler de müslümanları yok etmek için fırsat kolluyorlardı. Zira yapılan anlaşmalara uymamaları ve haddi aşmaları yüzünden önce Benî Kaynuka, sonra da Benî Nadîr yahudileri Medine civarından kovulmuşlardı. Benî Nadîrliler’den Hayber’e yerleşmiş olanlar intikam ateşiyle yanıyorlardı.

İşte böyle bir ortamda Mekkeli müşrikler bir yandan Hayber yahudileri ile bir yandan da gerek onların gerekse kendilerinin müttefikleri ile geniş bir ittifak çemberi oluşturarak Medine’yi imhâ ve İslâmiyeti çökertme kararı almışlardı. Yapılan plana göre müttefiklerden bazıları Hz. Peygamber ve ordusunu şehir dışına çekecek, diğer bazıları da bu esnada korunmasız kalan şehri yağmalayacaklardı. İttifaka dahil olan Kureyş müşrikleri dışındaki müşrik Arap kabileleri arasında Ehâbiş, Benî Süleym, Benî Mustalik, Gatafân, Fezâre, Murre, Eşca’, Sakîf ve Benî Esed kabileleri vardı. O sırada henüz Medine’de oturan ve müslümanlarla iyi ilişkilerini sürdüren yahudi kabilesi Benî Kureyza’nın da düşman kervanına katılması uzak bir ihtimal değildi. Medine’nin ağır bir tehdit altında bulunduğunun bilincinde olan Hz. Peygamber müslümanların teyakkuz halinde olmalarını sağlamış, ani baskınlara karşı tedbirler almış; hatta, Benî Mustalik gibi müslümanlara saldırma hazırlığı içinde olan bazı kabilelerin üzerine askerî birliklerinin başında bizzat yürümüştür (bk. BENÎ MUSTALİK SAVAŞI).

Müslümanlara karşı yapılan bu hazırlıkların sürdüğü günlerde, Hayber’de meskun olan yahudilerden bir gurup Mekke’ye giderek müşriklerle olan ittifakı pekiştiren görüşmeler yaptılar ve onları, müslümanlardan intikam alma yolunda tahrik ettiler. Durumu öğrenen ve düşman ittifakının (ahzâb) Medine için beslediği emellerden haberdar olan Hz. Peygamber, derhal askerî bir meclis topladı. Yapılan istişare sonunda, Selmânü’l-Fârisî’nin önerisi gözönüne alınarak, şehrin içerden savunulmasına, kuzey ve batı yönlerinde düşmanın girişine elverişli yerlere hendek kazılmasına karar verildi. Hz. Peygamber, gücü yeten herkesin bu işe katılımını sağlamış, çalışanları onar kişilik guruplara

ayırmış, bütün guruplar eni ve derinliği belli bir miktar sahayı kazdıktan sonra kendilerine tarif edilen diğer kısımlara geçmek suretiyle yoğun bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Hz. Peygamber Sel' dağı üzerindeki karargâhından bu işi bizzat takip etmiş, kazı esnasında kendisi de bedenen çalışmış ve ortaya çıkan güçlüklerle yakından ilgilenmiştir.

Bu çalışmaya Zeyd b. Sâbit gibi o sıralarda henüz on yaşlarında olan çocuklar bile katılmışlardı. Yer yer çıkan kayalara, Hz. Peygamber, balyozla vuruyor ve tuz-buz ediyordu. Bu çalışmalar esnasında çoğu zaman yemek için fırsat olmuyordu. Nakledildiğine göre, bir gün Câbir b. Abdullah'ın oğlak eti ve arpa ekmeğinden ibaret olan yemek ikramı Hz. Peygamber'in mübarek elinde bereketlenmiş, hendek işinde çalışan çok sayıda müslümanı doyurmuştu. Yine nakledildiğine göre Hz. Peygamber, hendek kazılırken ortaya çıkan büyük bir kayayı balyozla üç vuruşta parçalamayı başarmış, her vuruşta gördüğü ışıkları da ileride Yemen'in, Şam'ın ve gerek doğuda gerekse batıda nice beldelerin ümmeti tarafından fethine Yüce Allah'ın bir müjdesi olarak yorumlamıştı. Hendek kazma esnasında karşılaşılan olağanüstü durumlarla ilgili bir rivâyete göre de; Beşîr b. Sa'd, kazıda çalışmakta olan babasına ve dayısı Abdullah b. Revaha'ya annesinin bir çıkın içine kattığı hurmaları götürürken, onu Hz. Peygamber çok sayıda çalışana ikram etmiş, hurmalar hiç eksilmemiş, üstelik artmıştı.

Aslen Acem olan Selmânü'l-Fârisî'nin bu işteki üstün çabalarından dolayı gerek muhâcirler, gerekse ensar kendisine büyük bir sevgi ile ilgi göstermişler, onların Selmân'ı öz akrabaları gibi düşünmek istediklerini farkeden Hz. Peygamber; "Selmân bizdendir, Ehl-i Beyt'tendir" buyurarak kendisinin gönlünü almıştı.

Enes b. Mâlik'in nakline göre, büyük bir şevkle kendilerini hendek kazma işine vermiş olan ashab-ı kiram: "Biz ebedi olarak İslâm'da sebat etmek üzere Muhammed'e söz vermiş müminleriz" diyorlar, Rasûl-i Ekrem de: "Ey Rabbim! Asıl mutluluk ahiret mutluluğudur. (Bu emeklerini) ensar ve muhacirler hakkında mübarek kıl!" diyerek onlar için dua ediyordu. Berâ b. Azib de bizzat toprak taşımaktan üstü başı toz olan Hz. Peygamber'in şöyle bir dua yaptığını nakleder:

– "Allahım! Sen bize hidayet etmemiş olsaydın, bize doğruluğu göstermemiş, bize rahmet etmemiş olsaydın, şaşırırdık. Bize saldıran kâfirler, bizim çekindiğimiz fitne ve fesadı bize sokmak istediklerinde bizim gönlümüze sabır ve sebat ihsân et ve onlarla yüz yüze geldiğimizde ayaklarımızı yerinde tut da bizi dağıtma Ya Rabbi!".

Münâfıkların her türlü bozgunculuğuna rağmen ensar ve muhacirûn gece gündüz demeden tam bir seferberlik içinde çalışmak suretiyle düşman gelmeden hendeği kazma işini tamamlamışlardı. Böylece, tahminlere göre 5, 5 km. uzunluğunda, 9 m. eninde, 4, 5 m. derinliğinde olan hendek yaklaşık 15 gün içinde kazılmış bulunuyordu. Bu, iman ile azim ve gayretin birleşmesinden doğan bir başarıydı.

Kureyşli müşriklerden, Kureyş dışındaki müşriklerden, Hayberli yahudilerden ve oraya sığınmış Benî Nadîr yahudilerinden oluşan on bin kişilik düşman ordusu Medine önlerine gelmişti. Düşman askerleri

Uhud'u dolaşarak kuzey ve batıdaki hücuma elverişli yerlere doğru yürüyüşe geçtiler. İslâm ordusunun mevcudu ise üç bin civarında idi. Peygamberimiz, ordusunu, yüzü hendeğe, sırtı Sel dağına bakacak şekilde düzenlemişti. Karargâhı da, aynı dağın İslâm ordusuna ve hendeğe bakan tepesindeydi. Hz.Peygamber ensarın sancağını Sa'd b. Ubade'ye, muhacirlerinkini de Zeyd b. Hârise'ye vermişti. On bini aşkın düşman askerinin vadinin çeşitli yönlerinden aniden görünmeleri üzerine müslümanlar endişeye kapıldılar. Kur'ân-ı Kerîm'deki "... Gözler yılmış, yürekler gırtlaklara gelmişti" (el-Ahzâb 33/10) anlamındaki âyet bu duruma işaret etmektedir.

Fakat Rasûl-i Ekrem, biraz güçlük ve sıkıntıdan sonra zaferin müminlere ait olacağı müjdesini verince, müslümanların morali yükseldi. Onların bu müjdeye samimiyetle bağlanmalarını Kur'ân-ı Kerîm şöyle belirtir: "Müminler düşman birliklerini görünce: İşte bu, Allah ve Rasûlünun bize vadettiği! Allah ve Rasûlü doğru söylemiştir, dediler. Bu (orduların gelişi), onların ancak imanlarını ve Allah'a bağlılıklarını artırdı" (el-Ahzâb 33/22). Münâfıklar ise, hendeğin kazılması esnasında sık sık sahte mazeretlerle çalışmadan uzaklaştıkları gibi, şimdi de evlerini korumak bahanesiyle savaş alanını terkediyorlardı (bk. el-Ahzâb 33/12-13). Üstelik, şayet, inkârcılar Medine'ye girip de münâfıklardan yardım isteseler onlara yardım etmeye hazırdılar (bk. el-Ahzâb 33/14-15).

Düşman ordusunun ileri gelenleri hendekle karşılaşmanın şokunu atlattıktan sonra soğukkanlılıkla neler yapabileceklerini düşünmeye koyuldular. Sonunda, müslümanları iki ateş arasına alabilmek için Hayber ve Benî Nadîr yahudileri kanalıyla Benî Kureyza'nın ihanetini sağladılar. Hz. Peygamber, Sa'd b. Muaz ve Sa'd b. Ubâde vasıtasıyla durumu inceletti. Benî Kureyza'nın, anlaşmayı bozduğu ortaya çıkınca kadın, çocuk ve yaşlıları müstahkem sayılan birkaç bölgeye yerleştirdi ve korunması için gereken tedbirleri aldı. Ardı arkası kesilmeyen düşman saldırılarını savmak için sürekli oradan oraya koşturan İslâm askerleri bazı vakit namazlarını kılamamışlardı. Hz. Peygamber de bir ikindi namazını vaktinde kılamamış ve düşmanlara bedduada bulunmuştur: "Allah, düşmanların (hayatta) evlerine, (ölünce de) mezarlarına ateş doldursun. Bize ikindi namazını unutturdular, en sonunda güneş de battı".

Düşmanın, sabahtan akşama kadar müslümanlara yoğun bir ok ve taş gülle saldırısını sürdürdüğü birgün, hendeğin nispeten dar bir yerinden Amr b. Abdived gibi müşrik Arap cengâverleri karşıya geçmişti. Ancak, Amr b. Abdived, Hz. Ali tarafından, diğerleri de Hz. Ömer ve Zübeyr b. el-Avvam tarafından öldürüldüler.

Savaşın son günlerinde müslümanların lehine bir gelişme oldu. Gatafan'ın Eşça kolunun başkanı olup o günlerde İslâm'a giren Nuaym b. Mes'ud, Hz. Peygamber'den izin isteyerek önce Benî Kureyza yahudilerine gitti. Eski bir dost olarak onlara hendeğin dışındaki ordunun, sonunda kendilerini yalnız bırakmalarından endişe ettiğini söyleyip, bunu önlemek için Kureyş ve diğer müttefiklerden bazı kişileri rehin istemelerini tavsiye etti. Onları bu konuda ikna etti. Daha sonra Ebû Süfyan'a giderek Benî Kureyza'nın Hz. Peygamber'le olan anlaşmasını bozduğundan ötürü pişmanlık

duyduğunu, hatta Kureyş ve Gatafan ileri gelenlerinden bazı kişileri rehin olarak müslümanlara vermeyi vadettiklerini söyledi. Böylece her iki tarafın kalbine şüphe düşürmüştü. Ertesi gün, Ebû Süfyan, yoğun bir saldırı yapılacağını bildirip bu saldırıya katılmalarını istemek üzere Benî Kureyza'ya haberciler yolladığında, onların, rehin isteğiyle karşılaştı. Böylece, Nuaym'ın çabası sonuç vermiş, iki tarafın arası açılmış oldu ve müslümanlar kısmen rahatladılar.

Savaş yaklaşık yirmi yedi gün sürmüştü. Son gün Hz. Peygamber ikindi namazının ardından şöyle dua etti: "Allah'ım! Ey Kur'ân'ı gönderen Rabbim! Ey düşmanların hesabını tez gören Rabbim! Şu düşman topluluğunu kır! Onları hezimete uğrat! İradelerini sars Allah'ım!"

O gece çıkan bir fırtına, çevrenin kumunu savurup düşman cephesine sürükledi ve düşmana göz açtırmadı. Başta komutanları Ebû Süfyan olmak üzere bütünüyle düşman ordusu, o gece canını zor kurtarıp kaçtı. Kur'ân-ı Kerîm'de de Hendek Savaşı'nda, Yüce Allah'ın bir rüzgâr gö

göndererek düşmanı perişan ettiği, meleklerıyle islâm ordusunu desteklediği (el-Ahzâb 33/9)ve düşman ordularının bir zafer elde edemeden öfkeleriyle geri dönüp gittikleri (el-Ahzâb 33/25) ifade edilir.

Ertesi sabah Hz. Peygamber, Huzeyfe b. Yemân'ı durumu incelemekle görevlendirdi. Huzeyfe, kısa zamanda bu görevi yerine getirdi ve düşmanın erzak ve ağırlıklarını bırakıp kaçtığını belirleyerek durumu Rasûlullah'a arzetti. Bu sonucu öğrenmesi üzerine Hz. Peygamber lutfettiği yardımdan ötürü Allah'a hamdü senalarda bulundu.

Hendek Savaşı'nda müslümanlardan altı kişi şehit düşmüş, düşman ordusu ise sekiz ölü vermiştir.

¥ Hüseyin Algül

HERVELE

Safâ ile Merve tepeleri arasında sa'y yaparken vadinin tabanına inildiğinde –ki günümüzde bu bölge yeşil renkli sütunlarla işaretlenmiştir– erkeklerin bu bölgeyi süratli ve canlı bir yürüyüşle geçmelerine "hervele" denir. Hervele sadece erkekler hakkında sa'yin sünnetlerinden olup, kadınlar direkler arasında kalan bölgede de normal yürüyüşlerine devam ederler.

Sa'yin yedi şavtının herbirinde yapılması sünnet olan hervele esnasında şu şekilde dua edilir:

رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَتَجَاوَزْ عَمَّا تَعْلَمُ إِنَّكَ أَنْتَ الأَعَزُّ الأَكْرَمُ

"Rabbi'ğfir ve'rham. Ve tecâvez ammâ ta'lem. İnneke ente'l-eazzü'l-ekram." Türkçe anlamı şudur: "Rabbim! Beni bağışla, bana acı. Bildiğin (günahlarım) hakkında müsamahanı esirgeme. Şüphe yok ki Sen, en güçlü, en cömertsin."

¥ Salim Öğüt

HESAP

Ahiret hayatında amel defterlerinin dağıtımından sonra yaşanacak olan safha.

Kemâl sıfatlarıyla nitelenmiş bulunan Allah, yaratıklarına asla zulmetmeyen, yegâne âdil, neyi niçin ve ne şekilde yapacağını en iyi bilen, gerçek ilim ve hikmet sahibi varlıktır. İtaatkâr ile günahkârı, müminle kâfiri, iyi ile kötüyü eşit tutmamak onun

adaletinin ve hikmetinin bir gereğidir. Bu sebeple Allah, kıyamet gününde insanları hesaba çekecek ve amellerini değerlendirecektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, hiç bir şeyin boşuna yaratılmadığını, iman edip güzel amellerde bulunanla yeryüzünde fesat çıkaranların, Allah'tan korkanlarla doğru yoldan sapanların bir tutulmayacağını, kör olanla görenin, iman edenle kötülük yapanın bir sayılmasının mümkün olmadığını, kıyametin mutlaka geleceğini fakat insanların çoğunun buna inanmadıkları defalarca belirtilmiştir (msl. bk. Sâd 38/27-28; el-Mü'min 40/57-59).

Amel defterleri dağıtıldıktan sonra Allah'ın insanları şu beş şeyden hesaba çekeceğini Hz. Peygamber haber vermiştir: "Ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini nasıl geçirdiğinden, malını nerede kazandığından ve nereye harcadığından, bildiklerini uygulayıp uygulamadığından" (et-Tirmizî, Kıyâmet, 1).

Hesap ve sorgulama sırasında amel defterlerinden başka, insanların organları ve yeryüzü de kişinin yaptığı işlere şahitlik edecektir: "O gün Allah'ın düşmanları toplu halde ateşe sürüleceklerdir. Nihayet oraya geldikleri zaman onlar ne yapıyor idiyseler, kulakları, gözleri, derileri kendilerinin aleyhinde şahitlik edeceklerdir. Derilerine şöyle derler: Bizim aleyhimize niye şahitlik ettiniz? Onlar da, "bizi herşeyi söyleten Allah söyletti" derler. Sizi ilk defa o yaratmıştır. Yine ancak O'na döndürülüyorsunuz. Siz, ne kulaklarınız, ne gözleriniz ne de derileriniz aleyhinize şahitlik eder diye düşünüp sakınmadınız. Hatta Allah yapmakta olduklarınızın bir çoğunu bilmez sandınız. Rabbimize karşı beslediğiniz şu zannınız (yok mu), işte sizi o helâk etti. Bu yüzden hüsrana düşenlerden oldunuz" (Fussılet 41/19-23). "Kendi dilleri, elleri ve ayakları yapmış olduklarına şahitlik ettikleri gün onlar büyük azaba uğrayacaklardır. O gün Allah onlara kesinleşmiş cezalarını verecektir. Allah'ın apaçık Hak olduğunu bileceklerdir" (en-Nûr 24/24-25).

Hz. Peygamber bir gün "O gün yer bütün haberlerini anlatacaktır" (ez-Zilzâl 99/4) âyetini okumuş, sonra "Yerin haberlerinin ne olduğunu biliyor musunuz?" diye sormuştur. Ashapta "Allah ve elçisi en iyi bilendir" cevabını vermiş, bunun üzerine Rasûlullah "Yerin haberleri, her kul ve ümmetin üzerinde yaptığı işlere şahitlik etmesi, "şu gün şunu yaptı, bu gün bunu yaptı" demesidir" buyurmuşlardır (bk. et-Tirmizî, Kıyâmet, 7).

Hesap sırasında asla adaletsizlik yapılmayacağı, zerre miktarı hayır işleyenin mükafatını, yine zerre kadar kötülük işleyenin de cezasını göreceği Kur'ân'da bildirilmektedir (ez-Zilzâl 99/7-8).

Peygamber Efendimiz kıyamette Allah Teâlâ'nın bütün insanları herhangi bir aracı olmaksızın bizzat kendisinin hesaba çekeceğini haber vermiştir (bk. Buhârî, Rikâk, 49; Tevhîd, 36; Müslim, Zekât, 20; et-Tirmizî, Kıyâmet, 1). Yine âyet ve hadislerden anlaşıldığına göre, müminler kolayca hesaba çekilecek, Allah onlara rahmet ve şefkatini indirecek, kâfirler ise ince bir hesaba maruz kalıp ateşe atılacaklardır (bk. el-İnşikâk 84/6-15; ayrıca bk. Buhârî, Mezâlim, 2; Tefsîr, sûre 11, 54; Rikâk, 49; Müslim, Cennet, 18; Ebû Dâvud, Cenâiz, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 13). İslâm bilginlerine göre hesap esnasında çocuklara ve delilere soru sorulmayacaktır. Genel eğilime göre de müşrik çocukları hesaptan muaf tutulacaktır. Bunlar dışında kalan bütün yükümlüler (insanlar ve cinler) herşeyden önce iman-

dan sorguya çekilecektir. Bundan sonra kul haklarının, daha sonra da Allah ile kul arasındaki hakların hesabı görülecektir. İslâm bilginlerinin çoğuna göre ilâhî vahye inananlar, kul hakkı veya diğer günahları sebebiyle bir süre cezalandırılsalar da sonunda kurtuluşa ereceklerdir. Yüce Allah'ın herşeyi kuşatan sınırsız bir ilme ve hesaba ihtiyaç hissettirmeyecek mutlak bir adalete sahip olmasına rağmen, yazıcı melekler, amel defterleri, mizan vb. vasıta ve malzemeleri de devreye sokarak varlıkları hesaba çekmesi, bir yandan hesaba çekilme inancını somut kavramlarla güçlendirme diğer yandan da o gün bütün sırların ortaya çıkarılacağı ve gerçeklerden herkesin haberdar edileceği hikmetine bağlanmıştır.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

HEVA

İnsanın doğru seçim yapmasını ve akla uygun davranmasını önleyen nefsanî arzuların bütünü.

Sözlükte "hevâ" kelimesi, arzu, istek, nefsin iyi veya kötü şeylere duyduğu eğilim gibi anlamlara gelmekle birlikte, dinî literatürde, daha çok kötü arzular ve keyfi istekler için kullanılır. Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de, çoğu "hevaya uymak" anlamını veren ifadeler içinde olmak üzere, on defa tekil, on yedi defa da çoğul (ehvâ) şekliyle geçmektedir. Bunların birinde (en-Nisâ 4/35) müslümanlara hitap edilerek kendilerinin ana baba ve akrabalarının aleyhine de olsa, zengin fakir ayırımı gözetmeksizin adalete titizlikle riâyet etmeleri, şahitlikte dürüst olmaları emredildikten sonra "Sakın hevaya uyarak adaletten sapmayın" buyurulmuştur. Bir âyette Dâvud Peygamber'in hüküm verirken adaletli olması ve hevasına uymamasının istendiği bildirilmiştir (Sâd 38/26). Benzer bir buyruk Hz. Muhammed'e (s.a.) yöneltilmiştir (el-Mâide 5/41).

Bazı âyetlerde kişinin kendi heva ve hevesinin etkisinden bağımsız düşünüp davranmasının gerekliliği yanında, başkalarının, özellikle doğru yoldan sapmış, Allah'ın âyetlerini yalanlamaya kalkışmış, cahil vb. kimselerin keyfi isteklerine (ehvâ) uyulması da yasaklanmıştır (el-Mâide 5/57; el-En'âm 6/150; el-Câsiye 45/18). Kur'ân-ı Kerîm'de nefsânî arzulara aşırı düşkün olan, bu yüzden isyana ve günahkârlığa saplanan bir kimse "hevasını tanrısı yapan", yani Allah'ı bırakıp taparcasına nefsânî arzularına bağlanıp esir olan kişi şeklinde anılmıştır (el-Furkân 25/43; el-Câsiye 45/23).

Hadislerde de hevaya uymanın yanlışlığı ve zararları üzerinde durulmuştur. Hz. Peygamber, kendisi aralarından ayrıldıktan sonra ümmeti hakkında en çok kaygı duyduğu şeylerden birinin de heva ve heveslerine aldanarak doğru yoldan sapmaları olduğunu belirtmiş (Müsned, IV, 420, 423); "En kötü kul, hevasına kul olup da dalâlete düşen kimsedir" buyurmuştur (et-Tirmizî, Kıyâmet, 17). Başka hadislerde de aciz kişi "nefsinin hevasına uyan" (et-Tirmizî, Kıyâmet, 25; İbn Mâce, Zühd, 31), dürüst kimse ise "heva ve heveslerinin kendisini saptıramadığı insan" (et-Tirmizî, Sevâbü'l-Kur'ân, 14) şeklinde tanımlanmıştır.

Heva kavramı, bencil duyguları, sübjektif kararlara, yanlış davranış ve uygulamalara yol açan eğilimleri ifade ettiği için İslâm ahlâkçıları genellikle hevayı aklın zıddı olarak göstermişlerdir. Ünlü filozof ve ahlâkçı Ebû Bekir er-Râzî, et-Tıbbu'r-rûhânî

isimli ahlâk kitabına aklın üstünlüğünü gösteren ve hevayı yeren, akıl-heva zıtlığını ve çatışmasını inceleyen bir bölümle başlar. Daha sonraki birçok ahlâk kitabında da buna benzer konulara yer verilmesi gelenek halini almıştır. Bu kitapların en önemlilerinden olan İmâm Mâverdî'nin "Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn" isimli eserinin ilk bölümü de "Aklın üstünlüğü ve hevanın yerilmesi başlığını taşır." Eserde "akıl bütün erdemlerin temeli ve edeplerin kaynağı" olarak gösterilerek bu görüş âyetler, hadisler, diğer aklî ve naklî delillerle kanıtlanır. Buna karşılık hevanın "hayra mani ve akla aykırı" olduğu, çünkü kötü huylar meydana getirdiği ve iğrenç işler yaptırdığı, fazileti yıkıp şer kapılarını açtığı ifade edilir. Mâverdî, insanın ahlâkî, dinî ve dünyevî selameti için mutlaka hevayı yenmesi gerektiğini, âyet ve hadisler yanında, ilim ve fikir adamlarının görüşlerinden ve bazı şiirlerinden deliller getirerek açıklar; hevayı yenmenin ancak akla uymak ve tutkulara bağlanmanın kötü sonuçlarını bilinçli olarak değerlendirmekle mümkün olacağını, insanın bu sayede "hem Yaratan'ın sevabını hem de yaratılmışların senâsını (övgüsünü)" kazanacağını ifade eder. Kur'ân ve Sünnet'te yer alan bir çok ifade ve İslâm büyüklerinin konuya ilişkin sözleri Maverdî'nin bu husustaki açıklama ve uyarılarını destekleyici niteliktedir. Nitekim Kur'ân'da "Her kim Rabbinin huzurunda duracağından (hesap vereceğinden) korkar da kendisini hevaya uymaktan uzak tutarsa, işte onun ahiretteki yurdu cennettir" (en-Nâzi'ât 79/40) buyurulmuştur. Hasan-ı Basrî de "Cihadın en üstünü, hevaya karşı verilen cihaddır" şeklindeki sözüyle tutkulara hakim olmanın önemini ve zorluğunu anlatmak istemiştir.

¥ Mustafa Çağrıcı

Hevâzin Savaşı (bk. HUNEYN SAVAŞI)
Heykel (bk. SÛRET)

HEZL

Latife beyanı, şaka; irade ile beyan arasındaki kasdi uygunsuzluk durumu.

"Hezl" sözlükte eğlenme, istihza, latife, alay etme, ciddiyetsizlik gibi anlamlara gelir. Karşıtı ciddi, ciddiyettir. Fıkıh terimi olarak ise hezl bir kişinin, kendi rızası ile ve geçerli bir ihtiyar hali içinde söz söylemesi, fakat bu sözüne hukukî sonuç bağlanmasını istememesi demektir. Bu şekilde söz söyleyen kişiye "hâzil" denir.

İrade ile beyan arasındaki uygunsuzluk kasdi değilse buna hata denir. İrade ile beyan arasında kasdi bir uyumsuzluk bulunması hali ise ya sadece bir tarafa veya her iki tarafa ait olur. Hezl esasen tek tarafa ait kasdi uyumsuzluk durumlarındandır. Bununla beraber, fıkıh eserlerinde bu kavramın –aralarındaki yakın ilişki dolayısıyla– "muvâzaa" ve "telci'e" durumlarını da içine alacak tarzda kapsamlı kullanımına da rastlanır.

Hezl, vücûb ve edâ ehliyetini ortadan kaldırmaz; fakat latife beyanında bulunan kişiye nisbetle bazı hükümlerin meydana gelmesine yol açar.

Hâzilin sözlü tasarrufları üç çeşittir:

1– İtikatlar (inançlar): İnançla ilgili konularda istihza, alay, şaka maksadıyla söz söyleyen kişinin niyeti dikkate alınmayıp sözü geçerli sayılarak, ona ağır bir hüküm uygulama onun fiiline uygun düşer. Çünkü

kula, yaratıcısına, mukaddesatına karşı şaka ifadesi kullanmak yaraşmaz. Meselâ, din ile, mukaddesat ile alay eden veya onlar hakkında küçümseyici ifadeler kullanan kişi, İslâm'dan çıkar. Bu kişinin imanını yenilemesi gerekir. Bunun delili şu âyetlerdir: "Eğer onlara (seninle Tebük seferine giderken, niçin alay ettiklerini) sorsan, elbette "Biz sadece lafa dalmış şakalaşıyorduk" derler. De ki: Allah ile, O'nun âyetleriyle ve O'nun Peygamberi ile mi alay ediyorsunuz! (Boşuna) özür dilemeye kalkmayın. Çünkü siz iman ettikten sonra (tekrar) kâfir oldunuz. Sizden (tevbe eden) bir gurubu bağışlasak bile bir guruba da suçlu olduklarından dolayı azap edeceğiz" (et-Tevbe 9/65-66).

İslâm'dan çıkmanın (ridde) ise, gerek dünya hayatı gerekse ahiret hayatı ile ilgili ağır hükümleri vardır (bk. İRTİDAT).

2– İhbarlar (haber ve ikrarlar): Hukukî bir tasarruf gerçekten olmadığı halde, şaka ile o tasarrufun olduğu haber verilse veya ikrar edilse, bu şekildeki bir haber ve ikrara hiç bir hukukî sonuç bağlanamaz. Meselâ, bir kişinin, "ben falan ile evlendim, karımı boşadım, falan karısını boşadı, falana evimi sattım, falanın bana şu kadar borcu var, falana şu kadar borcum var" gibi şaka ile söylediği sözlerinin, gerçeği aksettirmediği için hukukî hiç bir değeri yoktur.

3– İnşâî tasarruflar: Şayet hezlin konusu, alım-satım, kira ve rehin gibi sözleşmeler veya feshi kabil diğer hukukî muameleler ise bu, o tasarrufu bâtıl değil fâsid kılar. Meselâ bir kimse şaka ile bir satım sözleşmesi yapsa bu sözleşme fâsiddir. Böyle bir sözleşmeye fâsid sözleşmelere uygulanan hükümler uygulanır.

Şayet hezlin konusu evlenme, boşama, köle azadı, yemin, nezir ve kısastan af gibi feshi kabil olmayan hukukî muamele ise, bu durumda, hâzilden sadır olan tasarruflar geçerli sayılır ve o tasarrufa ait hukukî sonuçlar bağlanır. Buna Peygamberimizin şu hadisi delildir. "Üç şey vardır ki, onların ciddileri de şakaları da hukukî sonuçlar doğurur. Bunlar: Nikah, talak ve ric'at (başka bir rivâyette köle azadı, diğer bir rivâyette de yemin) tır" (Ebû Dâvud, Talâk, 9; İbn Mâce, Talâk, 13). Hadiste bu yönde özel hüküm konması, bu tasarrufların önem ve özellikleri, hukukullaha (Allah haklarına) ilişkin olması gibi gerekçelerle açıklanmıştır. Ancak hadisin yorumu ve diğer delillerle birlikte değerlendirilmesi sonucu bu kapsamdaki bazı tasarruflar için farklı içtihatlar ortaya konmuştur. Meselâ, Şâfiî'den nakledilen iki görüşten birine göre hâzilin nikahı geçerli değildir. Yine Ebû Hanîfe ve İmâm Şâfiî'nin şaka ile söylenen boşama sözünü geçerli saymalarına karşılık, Mâlik b. Enes ve Ahmed b. Hanbel'e göre boşama niyeti yoksa bu söze hüküm bağlanmaz. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de talak (boşama) tasarrufu hakkında "... Eğer boşamada kararlı iseler..." (el-Bakara 2/227) ifadesi kullanılmıştır.

¥ Fahrettin Atar

Hıcr (bk. ASHAB-I HİCR)

HIDÂNE

Hıdâne, hıdn kökünden türetilmiş arapça bir kelime olup hıdn sözlükte, kucak, böğür, kanat altı demektir. İslâm aile hukukunda ise hıdane, evliliğin sona ermesi halinde küçük çocuğu yanında bulundur-

ma, ona bakma ve onu terbiye etme hak ve görevini ifade eden bir terimdir. Çocuğun bakım ve eğitimi kendisine verilen kimseye de "hâdıne" adı verilir.

İslâm dininde, çocukların doğumdan hatta doğum öncesinden itibaren korunup gözetilmesi, akli ve bedeni gelişmesine paralel olarak gerekli eğitiminin verilmesi, temel bilgilerin verilip belli bir mesleğe yöneltilmesi ve neticede kendine ve toplumuna faydalı bir insan olarak yetiştirilmesi ilk planda anne-babaya, nihai planda ise topluma düşen önemli bir dinî, ahlâkî ve hukukî ödevdir. Bunun için de küçük çocukların bakım ve terbiyesi, evliliğin herhangi bir sebeple sona ermesi halinde ayrı bir önem kazanmakta, bu görevin kim tarafından hangi usul ve esaslar dahilinde yerine getirileceği aile hukukunu yakından ilgilendiren bir konu olarak gündeme gelmektedir.

İslâm hukukunda, özellikle çocuğun emin, güvenli ve liyakatli ellerde yetişmesini temin etmek, çocuğu sahiplenme, koruyup gözetme konusunda meydana gelebilecek tartışmaları önlemek maksadıyla hıdâne ehliyeti ve hıdâne hak ve önceliği konusunda ayrıntılı hükümler yer alır.

Çocuğun bakım ve eğitimini üstlenecek kadın veya erkeğin akıllı, buluğa ermiş, bu görevin üstesinden gelebilecek güçte ve güvenilir bir kimse olması şartları aranır. Bu yüzden de çocuğa bakamayacak ölçüde yaşlı veya sakat kimselere, çevresi ve bölgesi, kültürü, mesleği, sağlığı, ahlâk ve davranışları yönüyle, çocuk için uygunsuz olan kimselere çocuk tevdi edilmez. Çocuğun bırakılacağı erkeğin müslüman olması şartı aransa da kadın için böyle bir şart aranmaz. Burada önemli olan çocuğun emin ellerde iyi yetişmesi olduğundan İslâm hukukçuları çocuğa bakacak kadının Gayr-i müslim olmasını önemsememişler fakat kadının günah işlemekten çekinmeyen, kötü ahlâklı bir kimse olmasını ise çocuk için fevkalade sakıncalı gördüklerinden bu ve benzeri durumları hıdâne için engel saymışlardır.

İslâm hukukunda çocukların belli bir yaşa kadar bakımı ve terbiyesi anneye, masraflarının karşılanması ise kural olarak babaya aittir. Çocuğun bakım ve yetiştirilmesinde annenin öncelik hakkına sahip olduğu konusunda görüşbirliği vardır. Bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek "Ey Allah'ın Rasulü, şu oğluma karnım yuva, göğsüm çeşme ve kucağım kundak olmuştur. Halbuki babası beni boşadı ve çocuğu benden çekip almak istiyor" deyince Hz. Peygamber'in ona "Sen evlenmedikçe çocuk önce sana aittir" cevabını vermiştir (Şevkânî, Neylu'l-evtâr, VI, 348). Hz. Ebubekir de benzeri bir tartışma münasebetiyle babaya "Annesinin okşaması, kucağı ve kokusu çocuk için senden daha hayırlıdır, büyüyüp kendisi tercih edinceye kadar" demiştir (Zeylaî, Nasbu'r-râye, III, 266).

Anne bulunmaz veya gerekli şart ve ehliyeti taşımazsa bu hak sırasıyla anneanneye, babaanneye, öz kızkardeşe, ana bir kızkardeşe, baba bir kızkardeşe, kız kardeş kızlarına, teyzeye, halaya geçer. Küçüğün bu sayılan kadınlar içinden bir yakını yoksa hıdâne görev ve hakkı erkeklere geçer. Bunlar da sırasıyla baba, dede, kardeş, kardeş çocukları, amca, amca çocuklarıdır. Bunlar mirastaki asabe tertibine göre sıra ve öncelik taşırlar. Asabe derecesinde hısım bulunmadığında hıdâne, Ebû Hanîfe'ye göre, ana vasıtasıyla hısım olan zevi'l-

erham gurubundaki hısımlara intikal eder. Hıdâne hakkını haiz aynı derecede iki kişi bulunursa, meselâ iki kız kardeş gibi, hakim liyakat, güç, ahlâk, tecrübe gibi çocuğun faydasına olan hususları göz önünde bulundurarak tercih yapar.

Gereken şart ve kurallara uymayan, çocuğun bakım ve gözetiminde kusurlu davranan, başlangıçta hıdâne ehliyetini haiz iken sonradan bunu kaybeden kimseden çocuk geri alınır ve onu takip eden hısıma verilir.

Hıdânenin anne için bir hak mı, yoksa görev mi olduğu İslâm hukukçuları arasında tartışmalıdır. Çoğunluğa göre bu bir hak olup bundan feragat eden veya hıdaneyi kabul etmeyen anne buna zorlanamaz. Ancak başka bir hısımın bulunmaması, babanın da maddi imkânının yetersiz olması gibi istisnai durumlarda anne çocuğun bakım ve terbiyesini üstlenmek zorundadır.

Hıdâne süresi, yani çocuğun bakım, gözetimi ve yetiştirilme süresi, çocuğun buna olan ihtiyacına bağlıdır. Çocuğun durumu, toplumun şartları neyi gerektiriyorsa ona uyulur. İslâm hukukçularından erkek çocuğun hıdâne süresinin 7 veya 9 yaşında, kızların ise 9 veya 11 yaşında sona ereceğini söyleyenler de, erkeklerin buluğa erinceye kızların da evleninceye kadar hıdâne hak ve görevi altında olacağını ifade eden İmâm Mâlik de, bu konuda kesin bir hüküm koymaktan çok, ihtilafı önleyici bir öneri getirmeyi amaçlamışlardır.

Hıdâne süresi sona erince çocuğun kimin yanında kalacağı konusunda da farklı öneri ve yorumlar vardır. Bazı İslâm bilginleri buna çocuğun karar vermesini isterken, bir kısmı da çocuğun buluğ sonrası eğitimi, meslek sahibi edilip evlendirilmesi, yetiştirilip evliliğe hazırlandırılması gibi açılardan kız olsun erkek olsun çocukların hıdâne sonu baba yanında kalmasını önerirler.

Aile içinde, evlilik devam ederken çocuğun bakımı, korunup gözetilmesi, yetiştirilmesi anne ve babanın ortak sorumluluğunda olan bir konu olup bu onların aslî ve tabii görevleri arasında yer alır. Ancak evliliğin sona ermesi halinde çocuğun bakımını üstlenen kimseye, bu hizmeti karşılığı bir ücretin ödenmesi, çocuğun bakım masraflarının karşılanması gerekir. Hıdâne ücreti çocuğun malı varsa ondan, yoksa babasının malından, babası da fakir ise çocuğun nafakası üzerine gerekli olan kimseden alınır. Bu konudaki anlaşmazlıkları mahkeme sonuca bağlar.

¥ Hasan Güleç

Hıdır (bk. İLYAS, MUSA)
Hıkd (bk. KİN)

HILFU’L-FUDÛL

Mekke ve çevresinde ticarî güvenliği sarsacak rahatsızlıkları önlemek amacıyla oluşturulan ve peygamberlik dönemi öncesinde Hz. Muhammed’in de katılmış bulunduğu gönüllüler ittifakı.

Hılfu’l-fudûl, “Hılf” ve “Fudûl” kelimelerinden oluşan bir isim tamlamasıdır. Hılf, antlaşma ve ittifak demektir. Fudûl kelimesi hakkında ise farklı açıklamalar yapılmıştır. Kısaca, “Hılfu’l-fudûl”ü “gönüllüler ittifakı” şeklinde anlamak mümkündür.

Sonuncu Ficar savaşını takip eden yıllarda Mekke civarında haksızlıklar, hırsızlık ve

benzeri kötülükler hızla artmış ve güvenlik kalmamıştı. Üstelik, haksızlığa uğrayanların haklarını alabilmelerini sağlayacak bir kurum da yoktu.

Mekke ileri gelenlerinden bazılarını bu kabil haksızlıklara karşı harekete geçiren olay kaynaklarda şöyle anılır: Yemen’in Zübeyd kabilesinden bir tâcir, Mekke çarşısında malını satmak isterken malı elinden alınmış, karşılığı ise ödenmemişti. Adam, uğradığı haksızlığı önleyecek bir yol aradı. Ne yaptıysa bir sonuç alamadı. Bunun üzerine Ebû Kubeys dağına çıkarak maruz kaldığı sıkıntıyı şiirle anlatmaya başladı. Bunun üzerine, duruma bir çare bulabilmek amacıyla, Peygamberimiz, amcası Zübeyr b. Abdulmuttalib’in öncülüğünde ve Kureyş’in muhtelif kollarının katılımı ile Mekke’nin zengin ve itibarlı kişilerinden olan Abdullah b. Cud’â’nın evinde bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda eller koku dolu bir çanağa batırılarak and içildi. Bu sırada yirmi yaşında olan Hz. Peygamber’in de katıldığı toplantıda alınan karara göre, bu ittifaka katılanlar, mazlumun yanında ve zalimin karşısında yer alacaklar, mazlumun hakkını zalimden alıncaya kadar tek bir vücut gibi davranacaklar. Yerli olsun yabancı olsun Mekke’de kimsenin haksızlığa uğratılmasına göz yummayacaklardı. Toplantıya katılanlar yeminlerini güçlendirmek üzere, “denizde bir tek tüyü ıslatacak su kalmayıncaya, Hira ve Sabir dağları yerlerinden yok oluncaya kadar” verdikleri söze bağlı kalacaklarını ifade etmişlerdi. Bu teşkilata Mekkeli müttefik kabileler gurubuna dahil olan Ehâbişler de girmişler ve hakkını alamamış hiçbir mazlumu kendi kaderi ile başbaşa bırakmayacaklarına dair yemin etmişlerdi. Böylece yüzyıllar önce mevcut olan Hılfu’l-Fudûl teşkilatı yeniden kurulmuş oluyordu.

Hılfu’l-fudûl örgütü her zaman Mekke’de büyük bir kuvvet olmuş ve pek çok haksızlıkların önüne geçmiştir. Buna dair bir kaç örnek şöyledir:

Has’am kabilesinden bir Yemenli, bir gün kızı ile Mekke’ye geldiğinde, şehrin ileri gelenlerinden Nübeyr b. el-Haccac zor kullanarak kızı babasının elinden almıştı. Yemenli’ye Hılfu’l-fudûl mensuplarına başvurması tavsiye edildi. O da bu tavsiyeye uydu. Nübeyr’in evi derhal kuşatmaya alındı ve kız kurtarılıp babasına teslim edildi.

Simâle kabilesinden bir başka yabancı, Mekke’nin ileri gelenlerinden Übey b. Halef’e bir miktar mal satmış, fakat karşılığını alamamıştı. Adam, Hılfu’l-fudûl üyelerine gidip durumu arzetti. Onlar, Übey’e gidip parayı ödemezse Hılfu’l-fudûl mensuplarının gelip alacağını hatırlatmasını söylediler. Adam gidip, Übey’e bunu söyleyince parayı hemen ödedi.

Zübeyd kabilesinden bir tacir Mekke’ye üç deve yükü mal getirmişti. Ebû Cehil, diğer alıcıları çeşitli yöntemlerle safdışı ederek bu malları, değerinin çok altındaki bir fiyata kapatmak istiyordu. Tacir, tavsiye üzerine Hılfu’l-fudûl üyelerinden Muhammed (s.a.)’e gidip durumu anlattı. Hz. Muhammed, tacirin mallarını değeri fiyatına aldı. Ebû Cehil, bu duruma çok kızdı. Bazı kaynaklarda Ebû Cehil’in bu olaydan ötürü Hz. Muhammed’le tartıştığı ve muhtemelen bu yüzden onunla arasının bir daha uzlaşmayacak şekilde açıldığı belirtilir.

Benzeri bir durum da Hz. Muhammed

(s.a.)'in peygamberlik görevine başlamasından sonra meydana gelmişti. Bir defasında Ebû Cehil, Arap kabilesine mensup bir kişiden bazı şeyler satın almış, fakat bedelini ödememişti. Bu meseleyi ancak Muhammed (s.a.)'in çözebileceğini öğrenen kişi hemen ona gidip durumu arzetmiş, Hz. Peygamber de adamı yanına alarak Ebû Cehil'in evine gitmiş ve parasını alıpvermişti. Buna şaşıran Ebû Cehil'in dostları durumu sorduklarında Ebû Cehil şu açıklamayı yaptı:

– "Muhammed'in kapıyı çalmasıyla bütün ev sallanmıştı ve bundan korkmuştum. Ayrıca onun yanında delirmiş gibi iri bir deve vardı; ağızından köpükler saçıyordu. Şayet Muhammed'i yatıştırmada geç kalsaydım beni sağ bırakmazdı."

Rasûl-i Ekrem'in peygamberlik yıllarında zaman zaman Hılfu'l-fudûl'dan bahsettiğini kaynaklar naklederler. Bir defasında Rasûlullah şöyle demişti: "Ben, Abdullah b. Cud'ân'ın evinde antlaşma yapılırken bulunmuştum ki bunu, güzel ve kızıl develere değişmem. İslâmiyet döneminde de böyle bir antlaşmaya çağırılmış olsaydım tereddüt etmeden kabul ederdim". Hz. Peygamber bir defasında da şöyle buyurmuştur: "Abdullah b. Cud'ân'ın evindeki ahid ve yeminleşmede ben de bulunmuştum. Şimdi bile birisi "Ey Hılfu'l-fudûl'lular!" diye yardım istese, elbette yardımına koşarım. Çünkü İslâmiyet de hakkı ayakta tutmak ve mazluma yardım etmek için gelmiştir".

Kaynaklar, Hılfu'l-fudûl'ün İslâmî devirlerde de etkisini koruduğunu gösteren olaylar kaydederler. İbn Hişam'ın belirttiğine göre Muâviye döneminde Medine valisi Velid b. Utbe ile Rasûlullah'ın torunu Hz. Hüseyin arasında Zülmerve'de bulunan bir mal hakkında ihtilaf çıkmış; Hz. Hüseyin, kendisine uygulanmak istenen siyasi baskıyı önlemek amacıyla şu ifadeyi kullanmıştır: "Allah'a yemin ederim ki, ya hakkımı verirsin veya kılıcımı çekip Mescid-i Nebevî'de el-Fudûl antlaşması adına halkı yardıma çağırırım" demişti. Bunun üzerine orada bulunan Abdullah b. Zübeyr şöyle dedi: "Yemin ederim ki Hüseyin, el-Fudûl adına yardım isterse kılıcımı çekip hakkı geri verilinceye veya ölünceye kadar onunla beraber çarpışırım." Durumu öğrenen Benî Zühre'den Misver b. Mahreme ile Benî Teym'den Abdurrahman b. Osman da aynı sözleri tekrarlayınca Velid, geri adım atmak ve hakkını vererek Hz. Hüseyin'i hoşnut etmek zorunda kaldı.

¥ Hüseyin Algül

HILL

Sözlükte "Harem"in dışında kalan bölgeleri veya ihramdan çıkmış olan kimseyi ya da "harâm"ın karşıtını ifade eden hıll, terim anlamı itibariyle bu çerçevenin dışına çıkamazsa da, hac ve umre konusundaki dar anlamı için şöyle bir tanım verilebilir: "Harem bölgesinin sınırlarını gösteren işaretlerin dışında kalan bölge." Bu tarife göre Harem'in dışında kalan bütün dünya hıll ise de, örfte daha çok Harem bölgesi ile mîkat sınırları arasında kalan yerler hıll olarak bilinmektedir.

Hz. İbrahim tarafından belirlenen noktalar ve bu noktalara dikilen işaretler hem Harem'in hem de hillin sınırlarını göstermiş olmaktadır.

Hıll bölgesinin de Harem bölgesi gibi kendine has birtakım hükümleri vardır ki bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

1– Harem sınırları içinde bulunan kimse – ister Mekki, ister âfâkî olsun– umre yapmak istediği zaman en yakın hıll bölgesine çıkar ve orada ihrama girer. Mescid-i Haram'a en yakın hıll noktası olan Ten'im'den ihrama girmek ise daha efdal kabul edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber Abdurrahman b. Ebi Bekir'e, kızkardeşi Ayşe'yi ihrama girmesi için Ten'im'e götürmesini emretmiştir (Buhârî, Cihad, 125; Umre, 6; Müslim, Hac, 17; et-Tirmizî, Hac, 91). İbn Sirin de Hz. Peygamber'in Mekke halkı için Ten'im'i mîkat olarak tayin ettiğini söylemiştir.

Bununla birlikte hıll bölgesi içinde en faziletli noktanın hangisi olduğu hususunda fakihler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Hanefi ve Hanbelî mezhepleri önce Ten'im, sonra Ci'râne ve daha sonra da Hudeybiye'yi efdal kabul ederken, Mâlikî ve Şâfiî mezhepleri Önce Ci'râne, sonra Ten'im, daha sonra Hudeybiye'yi efdal görmektedirler.

2– Harem bölgesinde avlanmak haram olduğu halde hıll bölgesinde avlanmak mubahtır. Bilginler bu hususta fikirbirliği etmiş olmakla birlikte, avın mı yoksa avcının mı bulunduğu bölgenin dikkate alınacağı noktasında farklı görüşler belirtmişlerdir. Fakihlerin çoğunluğuna göre avın bulunduğu bölge dikkate alınır. Yani avcı hıll bölgesinde bulunsa dahi, harem bölgesindeki bir avı avlayamaz.

3– Medine-i Münevvere'nin hıll mi yoksa Mekke-i Mükerreme gibi harem mi sayılacağı hususunda da görüş ayrılığı bulunmaktadır. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre Harem kabul edilen Medine, Hanefî mezhebine göre hıll'dir. Çoğunluğu teşkil eden mezheplere göre Ayr ve Sevr dağları (bunlara "Lâbitân" da denilir) hıll ile harem arasındaki sınırı teşkil etmektedir (ayrıca bk. HAREM).

Öte yandan zilkade, zilhicce, muharrem ve recep aylarına haram ayları denildiği gibi, bu ayların dışında kalan diğer sekiz aya da hıll ayları denilmektedir (ayrıca bk. HARAM AYLAR).

¥ Salim Öğüt

Hırâbe (bk. YOL KESME, BAĞY)

HIRİSTİYANLIK

Hz. İsa'nın tebliğ ettiği ilâhî dinin adı.

Bugün bir buçuk milyara varan mensubu ile dünyadaki en büyük dinlerden biri olan Hıristiyanlık, oldukça değişik doktrinlerden oluşmakla birlikte, Kutsal Kitap Yeni Ahid'e göre, mucizevi olarak "Bakire Meryem"den doğan ve çarmıha gerilerek öldürülen, üç gün sonra da dirilen Hz. İsa'nın bu konumunu temel alan ortak bir inanç etrafında birleşmiş bulunmaktadır. Bu haliyle Hıristiyanlık bir yaşama biçiminin (Hz. İsa'nın hayatı, mucizeleri, ölümü vs.) yüceleştirilmesi ve ahlâkîleştirilmesi üzerine temellenmiştir.

A– Giriş

Hz. İsa'nın doğumu ve ölümü (tarihçilere göre m.ö. 4-29 ya da 33 yılları arası) ile başlatılan Hıristiyanlık tarihinin merkezinde yine onun hayatı bulunur. Hıristiyanlığın erken dönemlerine ait eldeki en önemli belge olan Kutsal Kitap İncil ve Yeni Ahid'in diğer kitaplarına göre Hz. İsa, Bakire Meryem'den bir yahudi olarak doğmuştur (Matta 2/1; Luka 2/7). İlk dönem hıristiyan geleneğinde ve yahudi metinlerinde

hıristiyanların "Nasıralılar" olarak anıldığı göz önüne alınarak Hıristiyanlığın Nasıra çevresinde doğduğu tahmin edilebilir. Matta 2/1'e göre Hz. İsa Beytlehem'de doğmuştur. Hareketin özellikle Nasıra'da tutunması ile, bu yöre halkının, Hıristiyan düşüncesinin yöneldiği şekilde, diğer bölgelere göre daha fakir olması arasında bir ilişki vardır.

Hz. İsa, Hıristiyanlığa göre şeriata bağlı bir Yahudi vaizi ya da mezhep lideri Hz. Yahya'yla olan münasebeti (Matta 3/4-17) sonrasında ilk vaazlarını vermeye başlamıştır. Tarihçilere göre 30 küsür yıllık ömrünün çoğunu, İncillerden edinilen bilgiler ışığında, Ferisiler, Sadûkiler ve Romalılarla mücadeleye ayıran Hz. İsa, bugünkü Hıristiyanlık'tan farklı olarak Yahudi geleneğini devam ettiren Mesihî bir dinii tebliğ etmiştir. Bu doktrine göre kendisi yahudilerin kurtarıcısıdır. Mistik eğilimli "İncil"i (ki bu, grekçe evangelion'dan, aracı ya da müjde anlamına gelen bir kelimedir) tebliğ eden Hz. İsa, özelikle kendi konumlarını sarsan yahudi hahamlarınca Romalılara ihbar edilmiş ve İncillere göre Çarmıha gerilerek (Matta 27/17-23) öldürülmüştür. Çarmıha gerilişinden üç gün sonra da dirilmiş, şakirtlere (öğrenciler, bağlılar) görünmüş, sonra Rabbın "yanına çıkmıştır" (Matta 28; Markos 16; Luka 24; Yuhanna 20; 21).

Yuhanna İncili esas alınarak Hıristiyanlığın tebliğinin Hz. İsa tarafından 3 yıla yakın bir müddet sürdürüldüğü ileri sürülürse de, Sinoptiklere (diğer üç İncile) göre bu tebliğ bir yıl devam etmiştir.

Hz. İsa'nın tarih sahnesinden kayboluşu yaklaşık m.s. 30-35 yıllarına rastlar. Bu tarihe kadar Hıristiyanlık Filistin'de daha önceleri vuku bulan pekçok Mesihî hareketin bir örneği olarak kalmıştı. Sayıları belki de 100'ü geçmeyen bu ilk hıristiyanlara Hz. İsa'nın ortadan kayboluşundan sonra ve m.s. 70'e kadar havârilerden Yakup önderlik etmiştir. Bu tarihte Romalıların Kudüs'ü ele geçirmesi ve burada bulunan Nasıralılar'ın bir kısmının ölmesi, bir kısmının da çeşitli yerlere göçmesi ile bu yeni mezhep bir başka boyut kazanmıştır. Daha önce m.s. 40-50 civarında yahudiyken ve ilk hıristiyanlara zulmederken Hıristiyanlığa dönen Pavlos'un sayesinde bu yahudi mezhebi bir din haline dönüşmüş m.s. 50'den itibaren hem yahudiler hem de yahudi olmayan Romalı ve Yunanlılar arasında yayılmaya başlamıştır. İlk kez Antakya'daki Hz. İsa inananları için kullanılan "Hıristiyan" tabiri ise, (İbranice yağlanmış anlamındaki) "Mesih'e saygı gösterenler" manasında olup bu yeni dönüşümün bir işareti olarak kabul edilebilir.

Pavlos'un tebliğ ettiği filozofik ve Hellen etkisindeki Hıristiyanlık özellikle yahudi olmayan kitleler arasında hızla yayılırken, yahudi inancına bağlı guruplar da kendi içlerine kapanmışlardır.

IV. yüzyıla kadar Mesihî karakterini taşıyan Hellenik ve Pavlos'çu "Liberal" Hıristiyanlık bu tarihte Konstantin'in resmi din olarak Hıristiyanlığı seçmesiyle yeni bir devlet dini olarak asıl karekterinden iyice arınmış ve politik bir konuma bürünmüştür.

Bu dönemden sonra siyasi ve filozofik spekülasyonlarla karışan Hıristiyanlık 1054 yılında doğu ve batı Hıristiyanlığı olarak iki genel mezhebe ayrılmış (Katolik ve Ortodoks mezhepleri) XVI. yüzyılda Protestanlığın doğmasıyla da yüzlerce fırka ve mezhepten oluşan bir din haline gelmiştir.

XVII. yüzyıldan itibaren artan misyon faaliyetleri ile Asya, Afrika ve diğer pekçok bölgede yayılmış, XIX. yüzyılda entellektüel ve aydınlanmacı düşüncenin etkisiyle laik bir hale gelmiş olan Hıristiyanlık bugün yeryüzünde en çok mensubu bulunan dinlerden olma özelliğini korumaktadır.

B– Siyasi Tarih

Hz. İsa'nın doğduğu tarihte, yahudiler her ne kadar Filistin bölgesinde yerel bir krallığa sahip idilerse de, gerçekte bu bölgenin mutlak hâkimi Roma yönetimiydi. Bölgedeki politik yapı tamamen dinî atmosferin etkisindeydi. Yahudi mezheplerinden Ferisilik, ülkeyi yabancı işgalden kurtaracak Dâvud soyundan bir Mesihi gözlüyordu. Aynı isyankâr ruhu Hıristiyanlıkla ilişkisi olan Esseni mezhebi de sürdürüyordu.

Hz. İsa'nın Romalı Pontus Pilatus'un emriyle çarmıha gerilerek öldürülmesi Hıristiyan tarihinin dönüm noktası olmuştur. Onun ortadan kayboluşunun ilk anlarında büyük bir ümitsizliğe kapılan şakirtler, "Üstad"ın ölmediğini ve "yeniden geleceğini" duyunca harekete hız kazandırdılar. Tarsuslu Pavlos'un, yahudilerden farklı olarak Roma vatandaşı statüsüne sahip olan Gentileler arasındaki yoğun faaliyeti hareketin kaderini oldukça değiştirdi. Yerel kültlerdeki ölen ve yeniden dirilen tanrı imajı ile ölen ve yeniden dirilen İsa'yı birleştiren Pavlos, İncili kolayca tebliğ etmek imkânı buldu.

Pavlos'un yahudi inançlarını iptal etmesi, bu dini kabul edecek yahudi olmayan halkların işine gelen bir şeydi. Bu şekilde hızla yayılan Hıristiyanlık I. yüzyıldan itibaren devleti tehdit eder boyutlara gelince takibata mâruz kaldı. Bu, "Şehitler Dönemi" IV. yüzyılın son çeyreğine kadar sürdü. 380 ve 392'de çıkartılan bir dizi kararla Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun tek resmi dini haline geldi.

Hıristiyanlığın kısa zamanda bu kadar büyümesinin belli bazı sebepleri vardır. Herşeyden önce Hıristiyan İncili, eşitliği telkin ediyor, fakir oluşu ön plana çıkarıyor ve –ırk ayırımı gözetmediğinden– bu dini zengin bir etnik yapıya açmış oluyordu. Mithraizm gibi yerel dinlerde ibadet esnasında dışlanan kadın Hıristiyanlık'ta ibadete iştirak etme imkânını bulmuştu. Roma'nın zulmü, hareketin içe kapanmasına ve dayanışmanın artmasına neden olmuştu. Böylece iç ilişkiler oldukça kuvvetliydi. Yerel dinlerin öldükten sonra insanın ne olacağı konusundaki muğlak cevapları yerine Hıristiyanlık insanlara ölümden sonra tanrıyla birlikte olma umudunu sunuyordu. Bütün bunlar kısa zamanda hıristiyan hareketinin hızla gelişmesinin nedenlerini oluşturur.

IV. yüzyılla birlikte yerleşme sürecine giren hıristiyan doktrini yine bu tarihten itibaren başgösteren bölünmelerle gücünü yitirmeye başladı. IV. yüzyılın başlarında İskenderiye kilisesi yaşlılarından Arius, Hz. İsa'nın tanrı oğlu olmadığını ve tanrıdan sonra var olduğunu ileri sürerek, Hz. İsa'nın beşer olduğunu kabul ediyordu. İmparatorluğu hayli sarsan bu görüşü bastırmak üzere 325'de İznik'de toplanan bir konsil bu görüşü aforoz etti. Arius ve taraftarları kiliseden kovuldular. Konsil İsa'nın tanrı oğlu olduğu ve onunla aynı cevheri paylaştığını ilan etti. 381'de İstanbul'da toplanan bir başka konsille bu karar teyid edildi. V.

yüzyılda İstanbul piskoposu Nestorius'un Meryem'in tanrı annesi (Theotokos) olamayacağını söylemesi ile imparatorluk yeniden bir kargaşa içine düştü. İmparator Theodosıus'un 431 yılında Efes'de topladığı konsilin akabinde bu görüş de aforoz edilerek Hz. İsa'daki tanrılık ve insanlık vasıfları onaylandı ve Hz. Meryem "tanrının anası" ilan edildi.

Bununla birlikte Nestorius'un öğretisi 489'da, Nisibis'e nakledilen ve İran kralının desteğini kazanan Urfa'daki hıristiyan okulunda uzun zaman devam etti. Buradan Asya içlerine doğru misyon faaliyetine girişen Nestoriusçu misyonerler Hindistan, Orta Asya ve Çin'de oldukça başarılı oldular. (1625'de Sinangfu'daki Cizvit misyonerlerince bulunan Süryanice-Çince çift dilli metinde 636 kadar erken bir tarihte burada İncili tebliğ eden bir Nesturi papazından sözedilir). XIV. yüzyılda Timurlenk istilasında kırılan Nesturiler I. Dünya Savaşına kadar Orta Doğu'da varlıklarını sürdürdüler. Bu tarihten sonra çoğunun Amerika'ya (özellikle San Fransisko) gittiği bilinmektedir.

V. yüzyıl'da Romanın desteklediği İskenderiye Patrikliği ile İstanbul Patrikliği arasında çıkan tartışma da monofizit mezhebini oluşturdu. Monofizit görüşe göre İsa'da yalnızca ilahlık cevheri bulunuyordu. Bu görüş 451 yılında toplanan Chalcedon (Kadıköy) konsilince mahkum edildi.

Bu ilk dört genel konsil doğu ve batı, Ortodoks, Katolik ve Protestan kiliselerince kabul edilmektedir.

II. ve V. yüzyıl arasında Roma piskoposluğunun güç ve prestij açısından gelişmiş olması onun imparatorluğun başkentinde oluşuyla yakından ilişkilidir. İmparatorluk başkentinin IV. yüzyılda İstanbul'a nakledilmesi ile birlikte, batı kiliseleri arasında tek güçlü kilise olarak Roma'nınki kalmış oluyordu.

410'da Roma, Ariusçu bir Hıristiyan olan barbar Vizigot Kralı Alerik'ce yıkılınca kilise de sarsıntıya uğradı. Bununla birlikte Roma Hıristiyanlığının bu tarihten önce Britanya'ya kadar yayılmış olması, kısmen kilisenin lehine olan durumun korunmasına yol açmıştı.

IX. yüzyılda Frank Kralı Şarlman'ın Kutsal Roma İmpatorluğu'nun başına geçirildiği ana kadar Doğu Kiliseleri üstünlüğünü sürdürmüştü. Bu tarihten itibaren kilise Avrupa'da sistemli bir organizasyona girişti. Bu orgizasyon 1122'ye kadar sürecek olan kilise-devlet üstünlüğü problemini de gündeme getirdi. Bu tarihten itibarense Papa Calıxtus II ve İmparator Henri V birbirilerinin karşılıklı olarak haklarını teslim ederlerken, "Worms" antlaşmasını da imzaladılar.

XII ve XIII. yüzyıl arasında Avrupa'yı sarsan önemli olaylardan biri de münzevi hıristiyan hareketinin gelişmesidir. Kökeni V. yüzyılda Mısır manastırlarına kadar uzanan münzevi Hıristiyanlık bu tarihlerde bütün Avrupa'yı sardı. Kimilerince heterodoks kabul edilen bu tip münzevi gurupların yanında, Fransiskenler ve Dominikenler gibi kilisenin kendilerinden yararlandığı tarikatlar da XII. ve XIII. yüzyılda ortaya çıktı ve gelişti.

1096'dan itibaren organize olarak başlayan ve XII. yüzyıl'a kadar devam eden Haçlı Seferleri'nin de Avrupa Hıristiyanlığı'nda bir canlanmaya yol açtığı söylenebilir.

1050 yılında Ortodoks Kilisesi'nin Latin Kilisesi'nden kopmasının getirdiği yetki dağılımı ve XVI. yüzyıla doğru papalığın yavaş yavaş resmi otoritenin kuklası olması, din hiyerarşisinin dünya işleriyle uğraşmaya başlaması ve müslümanlarca Akdeniz yolunun Avrupa'ya kapanmasının getirdiği ekonomik sıkıntılar, hıristiyan dünyasında yeni arayışların ortaya çıkmasına neden oldu. Bunun sonucunda Almanya'da Martin Luther'ce (1483-1546) başlatılan Reform hareketi patlak verdi. Bu şekilde başlayan ve Protestan gurupların temsil edecek olduğu Reform hareketinin İsviçre'deki temsilcisi Zwıngli (1484 – 1531), İtalya, Fransa ve Orta Avrupa'daki temsilcisi de John Calvin'di (1509 – 1564).

Merkezi kilisenin otoritesini reddeden, Papalığın yetkisini kısan ve daha sade bir din hayatı getiren Reform kiliseleri, –aşağıda görüleceği üzere– XVII. yüzyıldan itibaren Kuzey ve Orta Avrupa ülkelerinde egemen olmaya başladı.

Bu "Protesto" hareketi karşısında Katolik kilisesi de karşı bir reform hareketine girişti. 1520 – 1580 arasında İtalya ve İspanya'da pekçok yeni dinî akımlar doğdu (Capucinler, Teatinler, Barnabiler, Orotoryocular ve Cizvitler). 1545 – 1563 arası çeşitli oturumlar halinde yapılan Trent Konsili Katolik imanını tazeleyici kararlar aldı.

XVII. yüzyılda saflığa dönüşü savunan Püriten ve Quaker gibi yeni mezhepler ortaya çıktı.

XVIII. yüzyılda aydınlanma hareketi ile birlikte Hıristiyanlığa yöneltilen saldırılar XIX. yüzyılda hızlandı. Bununla birlikte başta Amerika Birleşik Devletleri'ndekiler olmak üzere çeşitli Protestan ekolleri XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren derlenip toparlanmaya başladı. Bunu "Qxford Hareketi" olarak bilinen Katolik ihya hareketi izledi. Dıskens, Kingsley ve Eliot gibi yazarlar bu hareketin edebiyatta temsilciliğini yaparken, Ludlow, Gore gibi siyasiler de politik planda Hıristiyan doktrinini işlemeye başladılar.

1870 yılında Papa'nın Roma üzerindeki egemenliği sona erince Papalık Vatikan sınırları içine çekildi. Ancak 1929'da Pius XI.'in Mussolini ile yaptığı anlaşma sonucunda Papa yeniden eski yetkilerine sahip oldu.

XVI. yüzyılda gelişmeye başlayan misyoner faaliyetleri XVIII. XIX. yüzyılda hız kazandı. Bu tarihten itibaren Hıristiyanlık Afrika'dan Asya'nın içlerine kadar uzanan geniş bir bölgeye girmiş oluyordu.

I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde, pekçok geleneksel teolojik nosyon parçalanmış durumdaydı. Alman Protestan K. Barth'ın (1896 – 1968) öncülüğünde bütün Avrupa'da karamsar bir radikal Hıristiyanlık akımı yayıldı. Kilisedeki entellektüel ekol reddedildi. Papa John XXIII. (1959 – 1963) ile birlikte bu doğrultuda geleneksel akideye dönüş başladı.

Şu anda (1994) Hıristiyan kilisesinin, Katolik dünyanın lideri olan Papa John Paul II (Karol Wostyla) de aynı geleneksel kuralları doğum kontrolüne, çocuk düşürmeye ve kadınların rahipliğe alınmasına karşı çıkarak muhafaza etmektedir.

C– Doktrin ve İnançlar

Hıristiyanlık doktrini ve inançlarının tam ortasında Hz. İsa ile, onun faaliyetlerini anlatan İncil bulunur. Hıristiyan kutsal

kitabı hem yahudilerin kutsal metni Eski Ahid'i, hem de Yeni Ahid'i (ki bu, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna adlı dört İncil ile Resullerin işleri, önemli şahsiyetlere ya da kiliselere yazılan yirmi bir mektup ve Yuhanna'nın Vahyi adlı kitapçıktan oluşmuştur) ihtiva eder. Bunların dışında kilisenin uydurma kabul ettiği çeşitli metinler olmakla birlikte kitapların kullanımı Hıristiyanlığın din olarak kabulünden sonra (IV. yüzyıl) yasaklanmış ya da ortadan kaybolmuştur. Hıristiyanlığa göre hem Eski Ahit hem de Yeni Ahit tanrının ilhamı doğrultusunda kayda geçirildiği için otorite sahibidirler (ayrıca bk. ESKİ AHİT, YENİ AHİT).

M.s. I. yüzyıl sonuna kadar olan dönem içinde kayda geçirilen İnciller Yeni Ahit külliyatının en önemli kısmıdır. Bugün tümü grekçe olarak bulunan dört İncil'de Hz. İsa'nın doğumundan vefatına kadar olan bir dönem işlenir. Bu dönemin de tek figürü Hz. İsa'dır. İlk üç İncil Hz. İsa hakkında verdiği bilgiler benzeştiği için "Sinoptik" inciller adını alır, Yuhanna İncili bu üçünden farklı olarak Hellen etkisinde ve oldukça geç bir dönemde kayda geçirilmiştir.

Her ne kadar hıristiyan akidesi Eski Ahit ve Yeni Ahit üzere temellenmiş görünse bile II. yüzyıl'dan itibaren etkisini göstermeye başlayan Grek felsefesi X. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya etki eden İslâm düşüncesi de hıristiyan inançlarını şekillendirmede önemli unsurlar olmuştur.

Hıristiyan inançlarının hiyerarşik bir dökümü yapıldığında, Hz. İsa'nın şahsiyetiyle ilgili akidelerin bu sıralamanın başında yer aldığı görülür.

Hıristiyan amentüsüne göre Hz. İsa, Baba Tanrının iradesi ile Ruhülkudüs vasıtasıyla gebe kalan "Bakire Meryem"den doğan Tanrı Oğlu'dur. Tanrı Oğlu olan İsa insanlığı kurtarmak için kendini feda etmiş ve çarmıha gerilmiştir.

Bununla birlikte, –sahih olmadığı halde– elde bulunan mevcut incillerde bu akideyi oluşturacak herhangi bir referansın olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. İncillere göre Tanrı birdir (Markos 12/30). Hz. İsa İsrailoğulları'na gönderilmiştir. (Matta 15/24).

Muhtemelen I. yüzyılın sonlarında yazılmaya başlanan Yuhanna İncili'ndeki– geniş anlamıyla– "Kelâm'ın bedenleşmesi" fikri (I/14) Grek Stoik düşüncenin etkisiyle II. yüzyılın ortalarından itibaren böyle bir akidenin oluşmasına yol açacak zemini hazırlamıştır. Yeni Ahit'te Hz. İsa'ya atfedilen ibranice ve ârâmice bazı sıfatlar da (Oğul, Tanrının oğlu... Matta I/1, 7; Yuhanna I/49..) bu geçişin kolaylaşmasına imkân sağlamıştır. Bunların yanında Hz. İsa'nın ilahlaştırılmasına yol açacak fikrî bağlantılardan biri de Pavlos'un mektuplarında kullandığı bazı ifadelerdir (Meselâ er-Rûmalılara 4/5).

Böylece IV. yüzyıla kadar olan bir süre içerisinde Hz. İsa'nın Tanrının gerçek oğlu ve de onun tarihileşmiş formu olduğu inancının formüle edilmiş olduğu görülmektedir.

533 İstanbul Konsili'nde Baba ve Oğul ilişkisine Ruhülkudüs kavramı da ilave edildi. Böylelikle bu tarihten sonra Hıristiyan inancının temeli olan teslis akidesi ortaya çıkmış oldu. Teslis terimi Yunanca "trias"tan (üç yönlü) gelir ve ilk kez II. yüzyıl'ın sonunda Antakya'lı Theophine tarafından kullanılmıştır.

"Tek uluhiyette üç uknum" olarak teslis, Baba, Oğul ve Ruhülkudüs'ten meydana gelir. Baba "Yaratıcı", Oğul "Kurtarıcı", Ruhülkudüs "Aracılık ve Arındırma" fonksiyonlarını üstlenir. Bununla birlikte yaygın inanca göre her üç uknum bir tanrıyı oluşturmaktadır.

Hıristiyanlığı oluşturan önemli esaslardan bir diğeri de "Baba Tanrı"nın insanların günahlarını affetmek için İsa kılığında yeryüzüne inerek acı içinde ölmesidir. "Kurtuluş" doktrini adını alan bu inanca göre insan soyunun Âdem ve Havva'dan aldıkları "asli günah" İsa vasıtasıyla insan üzerinden kaldırılmıştır. Bu fedakarlık örneği Hıristiyan ahlâkında derin bir feragat anlayışı doğurarak oldukça etkin bir rol oynamıştır.

* Sakramentler:

Hıristiyan doktrini içersinde en önemli kavramlardan bir başkası sakramentlerdir. "Kutsal görev" anlamına gelen sakrament her hıristiyanın uymak zorunda olduğu yedi görevden oluşur.

1– Vaftiz:

Kilisede papaz tarafından icra edilen bir törendir. Genelikle paskalya günü icra edilen vaftiz hem erginler hem de çocuklara uygulanır. Bu işlem, vaftiz adayını ya suya tamamen daldırmak ya da üzerine su serpmek suretiyle uygulanır. Böylece Hıristiyanlar sembolik olarak günahlardan arınmış kabul edilirler.

2– Konfirmasyon:

Bu sakrament daha önce vaftiz edilen ve Hıristiyanlığa kabul edilenlerin inançlarını pekiştirmek maksadıyla papaz tarafından icra edilir. Dua ve kutsal yağ sürme işleminden oluşur.

3– Komünyon:

Eucharıstıe da denilen bu sakrament papaz tarafından verilen ve İsa'nın kanı ile eti olduğuna inanılan şarap içme ve ekmek yeme eyleminden oluşur. Bu gelenek incillere göre Hz. İsa'nın ele verilmeden önce şakirtleriyle beraber yediği son akşam yemeğinden alınmadır.

4– Tevbe ve İtiraf:

İncillere göre Hz. İsa kendisine gelenleri günahlarından arındırdığı gibi, havarilerine de bu görevi vermiştir.

Katoliklere göre insanın iki günahı vardır. Biri "asli günah", bizzat İsa tarafından insanlar üzerinden alınmıştır. Diğeri, "fiili günahlar" ise ancak tevbe ve keffâretle giderilebilen uygulamadaki günahlardır.

5– Son Yağlama:

Ağır bir hastalığa yakalanan hıristiyanın papaz tarafından verilen kutsal yağ ile ovulmasıdır. Protestanlar bu geleneği reddederler.

6– Din adamlarının kutsiyeti:

Protestanlar dışındaki Hıristiyan âlemine göre Hz. İsa havarilerine papazlık görevini intikal ettirmiştir.

Böylece din adamlığı hiyerarşisi Hz. İsa'ya kadar giden bir kudsiyete sahiptir. Her hıristiyan, din adamlarının bu konumuna mutlak surette saygı göstermek zorundadır. Bu sakrament bir törenden ziyade ahlâkî bir yapı sergilemektedir.

7– Nikah:

Nikahın kutsallığı Pavlos'un Efeslilere yazdığı mektuptan çıkarılır. Katoliklere göre kutsal olan evlilik ancak ölümle sone erebilir. Ortodokslara göre ise, nikahı yalnızca zina sona erdirir. Protestanlar nikahı

dünyevî bir gelenek olarak kabul ederler.

* İbadetler:

Hıristiyanlık'ta iki ibadet vardır. Bunlardan ilki dua, kilisede cemaatle icra edilir. Dua, Mesih aracılığıyla Baba'nın inayetini isteme ya da kazanma yoludur. Dualar hem Eski Ahit'ten, hem de Yeni Ahit'ten seçilen pasajlardan alınmıştır. Bununla birlikte Matta 6/9-13'deki Hz. İsa'ya atfedilen "Babamız" duası en gözde olanıdır.

Erken dönemlerde hıristiyanlar normal Yahudi idabetlerini benimsemişlerdi; fakat IV. yüzyıldan itibaren Hıristiyan ibadetinin en önemli kısmını dualar oluşturmaya başladı. Günümüzde dua, sabah ve ikindi vakitlerinde kilisede yapılmaktadır. Özellikle pazar duaları, oldukça önemlidir.

Günümüzde Hıristiyanlar kendi milli dilleri ile dua yapmaktadırlar. Katolik mezhebinde II. Vatikan Konsili'nden önce dua dili latince iken, bu konsilden sonra her toplumun kendi millî dili ile dua yapması serbest bırakılmıştır.

İkinci ibadet de 40 gün süren oruçtur. Paskalya arefesinde oruç sona erer. Oruç perhiz şeklindedir. Balık dışında et yenmez. Oldukça elastiki bir anlayışla tutulur.

* Dinî Bayramlar:

a) Paskalya (Easter):

Hz. İsa'nın ölümü ve dirilişi adına düzenlenen bu bayram kilisede çok önemli bir yer tutar. Asya kiliseleri bu bayramı yahudi fısıh (passover) tarihini izleyerek nisanın 14'ünde, Roma ise mart 21 ekinoksunu izleyen dolunaydan sonraki ilk pazarda kutlar.

b) İsa'nın Göğe Çıkışı:

Paskalyadan 40 gün sonradır.

c) Pentikost:

Paskalyadan 50 gün sonra Ruhülkudüs'ün İsa üzerine inişi dolayısıyla kutlanır.

d) Noel:

25 Aralıkta kutlanır; Hz. İsa'nın dünyaya gelişiyle alakalıdır.

e) 6 Ocak:

Hz. İsa'nın dünyadaki mucizelerinin tezahürüyle ilgili bayramdır.

f) Annonciation:

25 Martta kutlanan Cebrail'in Meryem'e Hz. İsa'nın doğumunu müjdelediği gündür.

g) Assumption:

15 Ağustos'ta kutlanıp Meryem'in bedeninin İsa tarafından göğe çıkarıldığı gün adına düzenlenen bayramdır.

D– Kilise

Grekçede "toplanma yeri" anlamına gelen "ekklesia", ibranice "gahal"in yetmişler tercümesindeki (Tevrat'ın yunanca tercümesindeki) çevirisidir.

Resullerin işleri ve Pavlos'un mektuplarında bu anlama sahip olarak kullanılan kilise tâbiri I. yüzyıldan itibaren başlıbaşına bir kurum haline dönüşmeye başlamıştır.

Erken dönemlerde hıristiyanların toplandıkları mekanlar Sinagoglar'dı. Hz. İsa'nın semaya çıkışından sonra evlerde ve daha sonra da özel "toplanma yerleri"nde biraraya gelen müminler II. yüzyılın başından itibaren Yahudi Sinagogu'ndan bağımsız münferit mekanlarda ya da kiliselerde toplanmaya başladılar.

Bu ilk dönemlerden itibaren kilisede presbiterler (yaşlılar), piskoposlar (müfettişler) ve deaconlar (hizmetliler) şeklinde

hiyerarşik bir bölünme olmuştur. Sonraki dönemlerde hem vaiz hem de piskopos vekili olarak işgören rahiplerle köy vaizleri (pastor) ortaya çıkmıştır.

Piskoposluk, Roma İmparatorluğu'nun devamı olarak belli bir idari birimdeki din işleriyle ilgili en yüksek makamdır. Bu işle görevli bazı din adamları patrik adını almışsa da Ortodoksluğun çıkışından sonra patrik ünvanı daha ziyade ortodoks din adamlarına verilir olmuştur. Presbiterler bir danışma kurulu mahiyetindedir. Deaconlar ise kilisede görevli laik hizmetlileri kapsar.

Kilisedeki en temel görevliler rahiplerdir (bazan papaz tâbiri de kullanılır). Rahiplik kurumu, Hz. İsa'dan Apostolik kanalla (havâriler vasıtası ile) bu görevi icra eden tüm hizmetlilere geçmiştir. "Baş rahip" papanın kendisidir. Bugün rahiplik kilisenin yönetimi ile birleştirilen bir kavramdır. Kilisede icra edilen tüm ayinler ve ibadetler rahiplerin idaresindeki faaliyetlerdir.

Hıristiyanlık'ta XII. yüzyıl'dan sonra yaygın hale gelen rahibelik kurumunun temeli Pavlos'un "Romalılara Mektubu" 16/1 deki kadın hizmetli Fibi'ye kadar çıkarılır. Erken dönemlerden itibaren yazılan pek çok Apostolik Kilise Nizamnamesi'nde kadınların, özellikle de dulların yaptığı dini görevler anlatılır. Bu görevlerin başında hastalara kutsal yağ sürmek ve kadınları vaftiz etmek gelmekteydi.

Laodicea'da presbiter kadınların var olduğu, yine Epiphanius'un kadın görevlileri ve bakireleri de içine alan bir sıralama yaptığı bilinmektedir.

Pachomius, Basil ve Benedict gibi manastır liderlerinin kendi kızkardeşlerinin idaresinde kadınlar için özel bir kurum kurduğu anlaşılmaktadır. Augustine de kadınlar için özel bir talimname hazırlamıştı. Bununla birlikte XII. yüzyılda Haçlı Seferleri'ne kadar rahibelerin içinde toplu olarak yaşadığı manastırlar yaygınlaşmamıştı. Bu tarihte sefere giden erkekler kadın akrabalarını ve karılarını bu manastırların himayesine bırakıyorlardı. "Kız kardeş" ya da "İsa'nın gelinleri" adını alan rahibeler manastırlarda kadınların eğitimi ve dinî ibadetle meşgul oluyorlardı. Doğu manastırlarındaki kadın rahibe manastırları, batıdakilerinden daha sıkıydı.

Bugün rahibeler münzevi bir hayatı sürmekte değilseler de rahibelik kurumu hâla yaşamaktadır. Katoliklerde 40 yaşını aşmış rahibeler arasından bölge piskoposluğunca seçilen baş rahibe kendi gözetimindeki tüm rahibelerden sorumludur.

IV. yüzyıldan itibaren hıristiyan dünyada ortaya çıkan bir başka kurum da keşişlikdir.

Grekçe "çöl" anlamına gelen eremös kelimesinden türeyen eremite, "münzevi, keşiş", kelimesi ile ıssız yerlerde dolaşan ya da toplum içinde münzevi hayat süren dindar zahitler kastedilir. Birer tarikat niteliğinde olan keşişliğin en dikkate değer yanı mensuplarının çileciliğe verdiği önemdir. III. yüzyılda Mısır çöllerinde aziz Antonius'a kadar çıkartılan keşişlik kurumu IV. – VII. yüzyıl arasında yayıldı. 1050'de Kiev'de, 1354'te Moskova'da kurumlaştı. XIII. yüzyılda Fransisken ve Dominiken tarikatlarınca revize edilen keşişlik XIX. yüzyılda oldukça yaygın bir hale gelmiştir.

Çağdaş Hıristiyanlık âleminde kilise, inananların ibadeti, dinî ve ahlâkî eğitimi ve kutsal törenlerini icra etmek göreviyle yükümlü bir kurum olarak algılanır. Bunun-

la ilgili olarak, din adamlarının görev yaptığı kiliseler hıristiyan imanına sahip olanların devam ettiği kutsal mekanlar olarak düşünülür.

E– Hıristiyan Mezhepleri

a) Katolik Kilisesi:

"Evrensel" anlamında grekçe "Katholikos" teriminden gelen Katolik ibaresi bugün hıristiyan dünyasında Roma Papalığına bağlı gurupları belirtmek için kullanılan özel bir terimdir. Belli bir kiliseyi belirtmek üzere bu ifade ilk kez Antakya'lı St. Ignatıus'un İzmirlilere yazdığı mektupta kullanılır (II. yüzyıl). Lerinsli Vincent'e göre (ö. 434) Katolik kilisesi "heryerde, herkesçe ve daima inanılan" kilisedir. III. yüzyılda Cyprian, Katolik kilisesinin birliğinden bahseder.

Katolik terimi, Roma'ya bağlı Hıristiyanları belirtmek üzere XI. yüzyıldan sonra, Ortodoks kilisesinin ayrılmasından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Trent Konsili (1565) Kurtuluşla Katolik kilisesini özdeşleştirmiştir.

Katolik kilisesinin başında kendini Petrus'un ve de dolayısıyla İsa Mesih'in vekili gören papa bulunur. Kilisenin merkezi Vatikan'dadır.

Katolik Hıristiyanlığının temel esasları şu şekilde özetlenebilir:

Baba Tanrı üç uknumda birdir. Ruhülkudüs hem Baba hem Oğul'dan çıkar.Meryem bakire olup "Tanrının Anası"dır. İnsanlar asli günahtan İsa vasıtasıyla kurtulmuşlardır. Hıristiyanlığın ana kaynağı ilhamla katiplere yazdırılan Kitab-ı Mukaddes (Eski Ahit ve Yeni Ahit) tir. Melekler, cennet ve cehennem vardır. Yedi sakrament her hıristiyanın uyması gereken kutsal vazifedir. Kilise dışındakiler kâfirdir. Papa Katolik kilisesinin başıdır ve yanılmazdır. Dua ve kilise Hıristiyanlığın ayrılmaz parçalarıdır.

Dinî Hiyerarşi:

En üstte Vatikan'da bulunan ve görevini Petrus vasıtasıyla İsa Mesih'ten devralan yanılmaz papa vardır (Matta 16/18; Luka 22/31; Yuhanna 21I/22). Erken dönemlerde papa ünvanına sahip olan piskoposları çevre şehirlerdeki din adamları seçiyordu. Ortaçağlardan itibaren papaları (ki V. yüzyıldan itibaren papa terimi Roma kilisesinin başında bulunan piskopos için kullanılmaya başlandı) Kardinaller seçmeye başladılar.

Papanın altında kardinaller vardır 1586'da Sıxtus V'in isteği üzerine kardinallerin sayısı 70 olarak saptanmışsa da bu sayı bugün kesin değildir. Kardinaller papanın yardımcıları ve o bulunmadığı sırada papalığın yöneticileridirler.

Kardinallerden sonra hiyerarşinin altında başpiskoposlar ve piskoposlar bulunur. Başpiskoposlar piskoposların idaresinde bulunan makamların denetleyicisi ve amiri konumundadır. Piskoposlara ait en erken referans Resullerin İşleri 20/28'deki "yaşlılar" ifadesinden çıkarılır. II. yüzyıldan itibaren bu ünvan lokal bir cemaatin "reisi" için kullanılır olmuştur. Bugün piskoposluk daha ziyade denetleyici idari mekanizmayı temsil eder.

Hiyerarşinin en altında bulunan rahipler, presbiterler ve deaconlar ise dinî ibadetleri yürütmek ve kilise hizmetini icra etmektedir. Özellikle rahipler bu anlamda kilisenin temelidir.

Bugün papalığa bağlı kurumların başında

"Yüksek Kurul" gelir. Merkezi Vatikan'da bulunan bu kurul hıristiyan dünyasıyla ilgili her türlü kararın alındığı yerdir. Bu makama bağlı olarak çalışan propoganda kurulları, mahkemeler, din adamları kurulları gibi alt ofisler bulunur.

Günümüzde sayıları bir milyar civarında olan Katolikler genelde Güney Avrupa ülkeleri, Güney Amerika bazı Asya ülkeleri ve yer yer diğer ülkelerde bulunmaktadır.

b) Ortodoks Kilisesi:

Ortodoks kelimesi grekçe "doğru yol" anlamında "Ortha" ve "doxa" terimlerinden gelir.

1050 yılında Roma Katolikliğinden ayrılan Ortodoks kilisesi dört büyük kiliseyi içine alır. İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs patriklikleri. Bunların dışında otosefal olan Rus, Romen, Sırp, Yunan, Bulgar, Gürcü, Kıbrıs, Çek, Polonya, Arnavutluk ve Sina Ortodoks kiliseleri de vardır. Fin, Çin, Japon ve Kore Ortodoks kiliseleri ise en yakınlarındaki otosefal kiliseye bağlıdırlar. Manevi olarak bu kiliselerin tümünün merkezi İstanbul Patrikliği'dir.

Yukarıda zikredilen dört büyük Ortodoks kilisesinin herbirinin başında bulunan görevli patrik adını alır. Eski Ahit'in yunanca çevirisi olan Septuagint, Eski Ahit'in Tarihler kitabındaki ibranice "Saray görevlileri"ni ifade eden kelimeyi (I. et-Târihler 24/31; 27/22; II. et-Târîhler 19/8) Patrik olarak çevirir. Hellenistik Yahudilik bu kelimeyi Tekvin'de geçen bazı İsrail atalarına da uygular. Naziansus'lu Gregory de (IV. yüzyıl) genellikle yaşlı piskoposları kasteder. Patrikler bu kilisenin en yüksek görevlileridir. Gürcü kilisesinin başı "Katholik-Patrik" adını alır. Diğer kiliseler de "başpiskopos" veya "metropolit" adını alır.

Ortodoks kiliselerinde bazı kiliselerden farklı olarak kullanılan metropolitlik tabiri vardır. Ortodoksluk'ta metropolitler temel merkezlerin piskoposlarıdır. Roma Katolik kilisesindeki başpiskoposlara denk düşerler.

Ortodoks kiliselerini Katolik batı kiliselerinden ayıran temel farklılık Ruhülkudüs'ün menşei meselesinden kaynaklanır. Ortodoks kiliselerine göre Ruhül kudüs yalnızca Baba'dan çıkar.

Bunun yanında Ortodokslar Roma'nın yaptığı gibi papaya "yanılmazlık" sıfatını vermezler. Rahipler Katolik kilisesinden farklı olarak evlenebilir. Ortodokslar için ikonların (dinî tasvirlerin) da önemi büyüktür. Bunların dışında inançları Katoliklerinkilerle benzerdir.

Genel olarak Slav ülkelerinde ve doğu Akdeniz civarında yayılmış olan Ortodoksların sayısı bugün iki yüz milyon civarındadır.

Ortodoks kilisesinin manevi merkezi İstanbul'daki Fener Patrikhanesidir. İstanbul Fener Patrikhanesi İstanbul Piskoposluğu olarak kurulmuştur. IV. yüzyılda ilk kez bu piskoposluğun başına patrik ünvanı ile bir lider seçilmiştir. 1050 yılında doğu ve batı kiliseleri birbirinden ayrılınca İstanbul Patrikliği tüm Ortodoks kiliselerinin lideri durumuna gelmiştir. XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u almasıyla birlikte buradaki Patrikhanenin başında Patrik bulunur. Ona bağlı olarak sivil idare ve Sen Sinod meclisleri çalışır. Sen Sinod'un on iki üyesi vardır. Ayrıca Patrikhaneye bağlı dernekler ve okullar mevcuttur.

c) Protestan Kilisesi:

Roma Katolik ve Ortodoks kiliselerinden ayrı özel hıristiyan doktrinlerini ve pratiklerini belirtmek için kullanılan Protestan tâbiri “reddetme” anlamında protest kelimesinden gelir ve ilk kez 1529’da Speyer Meclisi’nde kullanılmıştır.

1529’da Speyer Meclisi’nde, Alman prenslerin, kendi hükümranlıkları altındaki topraklarda yaşayan hıristiyanların dinlerini yönlendirmek istemelerinin kabul edilmemesi ile patlak veren Protestanlık zamanla Luther hareketi ile özdeş tutulmaya başlandı. Merkezi kiliseye tâbi olmama ile başlayan bu hareket zamanla kendine has bir anlayış oluşturdu. Bugün Protestan kiliseleri liberal, girişimci ve öze dönüşü içeren bir haraketin kurumları olarak düşünülür.

Protestanlığa göre iman ve iman yoluyla aklanma Hıristiyanlığın temeli olmalıdır. Katolik ve Ortodokslardan farklı olarak doğrudan İncili esas aldıklarını öne süren Protestanlar yalnızca iki sakrament kabul ederler: Vaftiz ve Komünyon ya da Eucharıst. Dinî hiyerarşi yoktur. Öldükten sonra, ne olacağı problemiyle ilgilenmezler. Önemli olan bu dünyada edinilecek şahsiyetle oluşturulacak çabadır.

Bugün Lutherci, Anglikan, Kalvinci, Baptist, presbiter, puriten gibi çeşitli Protestan ekolleri içine alan bu kilise özellikle Kuzey Avrupa ülkeleri ve ABD’de yayılmıştır. Bu kilise mensuplarının toplam sayısı iki yüz milyon civarındadır.

Genel Protestan ideolojisine bağlı Lutherci ve Kalvinci kiliselerin dışında, Katoliklik ve Protestanlık arasında Orta yol (vıa media) peşinde olan Anglikan kilisesi özel olarak zikre değer mahiyettedir.

XVI. yüzyılda Protestanlıktan kopan ve İngiltere Kraliçesi I. Elizabet’in (XVI. yüzyılın sonu) sayesinde Britanya adalarında varlığını kökleştiren Anglikan kilisesi İznik konsili kararlarına sadık bir “Protesto” kilisesidir.

Özellikle dinî doktrinlerin pratik hayata uygulanışında gösterdiği elastikiyet nedeniyle Katolik kilisesinden ayrılır.

Havari geleneğine sadık olan bu kilise devlet gözetimindeki tek Anglikan kilisesidir. Merkez yönetim geleneksel olarak “Canterbury başpiskoposluğu”ndadır. Parlamento bizzat kiliseden sorumluysa da 1969 “Synodik Government Measure” kiliseye iç işlerinde özgürlük tanımıştır.

Bugün Anglikan toplumu Kutsal metinlere ve doktrinlere akılcı yaklaşımdan yanadır. Önemli düşünürler yetiştirmemiş olmakla birlikte, Richard Hooker’in (1554 – 1600) “Of the Laws of Ecclesıastıcal polity” adlı dinî doktrinleri inceleyen eseri toplum içersinde önemli bir yere sahiptir. Anglikan kiliseleri günümüzde İngiltere dışında Amerika ve Kuzey Avrupa ülkelerinde yaygındır.

F– İslâma Göre Hıristiyanlık

İslâm’a göre Hz. İsa’nın tebliğ ettiği din, –ki bu dine Hıristiyanlık adı sonradan verilmiştir– ilâhî bir dindir. İslâm inancına göre bütün peygamberler Allah’tan aldıkları ve özde aynı olan ilâhî mesajı insanlara tebliğ etmişlerdir. Uygulama ile ilgili muhtevada zaman ve zemine göre değişiklikler olsa da bütün peygamberlerin mesajları aynıdır ve aynı kaynaktan gelmektedir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurulmuştur: “Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşme-

yin'" diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrâhim'e, Musa'ya ve İsâ'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı" (eş-Şûrâ 42/13). Bu sebeple İslâm, kendisinden önceki peygamberleri, kitapları kabul ve tasdik etmektedir. Hz. İsa kendisinden önce gelen Tevrat'ı tasdik ettiği gibi, Kur'ân-ı Kerîm de hem Tevrat'ı hem İncil'i tasdik etmektedir (el-Mâide 5/46, 48). Kur'ân-ı Kerîm'de ilâhî kitaplara imanın müslüman için gerekli ve şart olduğu şu şekilde belirtilir: "Biz Allah'a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve esbâta indirilene, Musa ve İsa'ya verilenlerle Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbiri arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah'a teslim olduk" deyin" (el-Bakara 2/136).

İslâm, ilk peygamber Hz. Adem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberleri, onların getirdikleri ilahî mesajları, kutsal kitapları kabul etmektedir. Bu çerçevede Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelen bir peygamber olduğunu, kendisine Allah katından İncil'in verildiğini de inanç esası olarak kabul eder (Âl-i İmrân 3/42-47; Meryem 19/16-36; el-Mâide 5/46). Ancak Hz. İsa'nın Tanrı veya Tanrı'nın oğlu olduğu şeklindeki hıristiyan inancını asla tasvip etmez. O sadece bir kul ve Allah'ın peygamberidir (Âl-i İmrân 3/49; es-Saff 61/6; ez-Zuhruf 43/59; el-Mâide 5/75; en-Nisâ 4/171-172; el-Mâide 5/72-73).

İslâm inancına göre Hz. İsa böyle bir iddiada asla bulunmamıştır."Allah: Ey Meryem oğlu İsa, insanlara, beni ve anamı Allah'tan başka iki tanrı bilin, diye sen mi dedin, buyurduğu zaman o, hâşâ, seni tenzih ederim; hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim sen onu şüphesiz bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, halbuki ben senin zatında olanı bilemem. Gizlilikleri eksiksiz bilen yalnızca sensin. Ben onlara, ancak bana emrettiğini söyledim: Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin dedim. İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerinde kontrolcü idim. Beni vefat ettirince artık onlar üzerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen herşeyi hakkıyla görensin" (el-Mâide 5/116-117). İslâm inancında Allah ne doğmuş ne de doğurmuştur (el-İhlâs 112/3), O'nun eşi de yoktur çocuğu da (el-En'âm 6/101; el-Cin 72/3). Dolayısıyla İslâm Hz. İsa'ya ulûhiyyet nisbet edilmesi noktasında Hıristiyanlığa karşıdır. İslâm enkarnasyonu (ulûhiyyetin bir bedene hulûlünü) kabul etmemektedir.

İslâm'a göre Hz. İsa, hıristiyan inancının aksine, çarmıha da gerilmemiştir (en-Nisâ 4/157). O'na Tanrı katından, içinde hidayet ve nur bulunan İncil verilmiştir (el-Mâide 5/46). İncil, ilâhî bir kitaptır (Âl-i İmrân 3/3, 48, 65; el-Mâide 5/46-47; 66, 68, 110; el-A'râf 7/157; et-Tevbe 9/111; el-Hadîd 57/27). İslâm'a göre İncil, Hz. İsa'ya verilen ilâhî vahiydir ve Hz. İsa, bu vahyin tebliğcisidir. Halbuki Hıristiyanlığa göre ise Hz. İsa, bizatihi vahyin kendisidir ve İnciller de bunun sadece tanığıdır. Müslümanlara göre ilâhî vahiy olan İncil aslî ve sahîh nüshasıyla günümüze ulaşmamıştır. Hıristiyanların ellerinde bulunan İnciller ise ilâhî kitap olan İncil değil, Hz. İsa'nın hayatını anlatan biyografi kitaplarıdır. Üstelik Allah tarafından vahyedilen ilahî kitapların orijinal ve otantik olarak muhafaza edilemediği, şu veya bu şekilde değişikliğe uğradığı diğer bir ifadeyle tahrif edildiği de bir gerçektir (el-Bakara 2/75, 146, 159, 174; en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5/14, 15).

Bu farklılıklara karşın, Hz. İsa'nın Tanrı'nın elçisi ve getirdiği dinin ilâhî bir din olduğu noktasında hiç tereddüt yoktur. Kur'ân-ı Kerîm gerçek hıristiyanların kalplerinin şefkat ve merhametle dolu olduğunu belirterek, ruhbanlığın kendilerince uydurulmuş olduğunu ancak onu da gereği gibi yapmadıklarını ifade etmektedir (el-Hadîd 57/27). Hıristiyanların, müslümanlara daha yakın oldukları Kur'ân'da şöyle belirtilir: "İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak yahudiler ile şirk koşanları bulacaksın. Onlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da 'biz hıristiyanlarız' diyenleri bulacaksın. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar" (el-Mâide 5/82). "Hepsi bir değildir; ehl-i kitap içinde istikamet sahibi bir topluluk vardır ki gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okurlar. Onlar Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emreder, kötülükten menederler, hayırlı işlere koşuşurlar. İşte bunlar iyi insanlardandır. Onların yaptıkları hiçbir hayır karşılıksız bırakılmayacaktır. Allah takvâ sahiplerini çok iyi bilir" (Âl-i İmrân 3/113-115). Diğer taraftan yanlış inançları sebebiyle şöyle kınanırlar: "Yahudiler, Uzeyr Allah'ın oğludur dediler. Hıristiyanlar da Mesih Allah'ın oğludur dediler. Bu onların ağızlarıyla geveledikleri sözleridir. Sözlerini daha nice kâfir olmuş kimselerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin. Nasıl da haktan batıla döndürülüyorlar. Yahudiler Allah'ı bırakıp bilginlerini, hıristiyanlar da rahiplerini ve Meryem oğlu Mesihi rabler edindiler. Halbuki onlara ancak tek ilaha kulluk etmeleri emrolundu. Ondan başka tanrı yoktur. O, bunların ortak koştukları şeylerden uzaktır" (et-Tevbe 9/30, 31).

Kur'ân-ı Kerîm onlara karşı İslâmî tavrı şu şekilde ortaya koyar: "İçlerinden zulmedenler; bir yana, ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de size indirilene de iman ettik. Bizim tanrımız da sizin tanrınız da birdir ve biz ona teslim olmuşuzdur" (el-Ankebût 29/46). Ve İslâm Ehl-i kitaba şu çağrıyı yapmaktadır: "De ki: Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz! Allah'tan başkasına tapmayalım: O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilahlaştırmasın. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse işte o zaman: Şahit olun ki biz müslümanlarız deyiniz" (Âl-i İmrân 3/64).

¥ Kürşat Demirci

Hırka-i Saadet (bk. EMÂNÂT-I MUKADDESE
Hırka-i Şerif (bk. EMÂNÂT-I MUKADDESE

HIRS

Bütün psikolojik hayatı kaplayan aşırı bir eğilim, çok şiddetli ve devamlı arzu anlamında kullanılan ahlâkla ilgili bir kavram.

Hırs, tutku demektir. Buna ihtiras da denilir; bu şiddetli duyguyu yaşayan kimse de harîs, yahut muhteris diye anılır. Hırs, belli bir konuyla ilgili olarak kuvvetli, aynı zamanda karakteristik ve devamlı bir heyecan biçimi, değişmez bir ilgi olarak belirir. Hırs, doymak bilmeyen bir açlık, sınırsız bir tatminsizlik durumudur. İnsandaki bütün istek ve eğilimler yerine göre tutkuya dönüşebilir. Bu anlamda para hırsı, mal hırsı,

başarı hırsı, ilim hırsı, mevki hırsı gibi tutkulardan söz edilir. Ancak normal bir insanda var olan mal isteği, makam sevgisi, annelik aşkı, ilim ve sanat aşkı, memleket sevgisi her zaman ihtiras değildir. Fakat ne zaman bir ferdin bütün enerjisi yalnız bu amaçlardan birisine yönlendirilirse, o zaman bu, bir ihtiras haline gelir. Muhteris kişi, yalnızca hırs duyduğu şey için yaşamaya başlar ve çoğunlukla bu uğurda çekinmeden herkese zarar verebilir.

Hırs ve doyumsuzluk insanın tabiatında var olan bir özelliktir (bk.el-Me'âric 70/49). Genel olarak insan psikolojisi, elde ettiği şeyle yetinmeyen ve sürekli yeni istekler üreten, bu isteklerin sonsuzca çoğaldığı bir sistem olarak faaliyet gösterir. Hz. Peygamber'in; "Âdemoğlunun iki vadi dolusu altını olsaydı bir üçüncüsünü isterdi. Âdemoğulunun gönlünü ancak toprak doyurur.." (bk. et-Tirmizî, Zühd, 27; Tecrid-i sarih tercümesi, XII, 182-183) anlamındaki hadisi buna işaret etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de meâlen: "İnsan mal istemekten usanmaz.." (Fussılet 41/49) buyurulur. Ayrıca, insanın kadınlara, oğullara, altın ve gümüşe, mal-mülke duyduğu aşırı sevgi ve ilgiye dikkat çekilir (Âl-i İmrân 3/14). Özellikle mal tutkusu, çoğu insanın içine düştüğü ahlâkî bir tehlikedir (bk. el-Fecr 89/20; el-Beled 90/6; el-Âdiyât 100/8). Herhangi bir konuda ihtirasa kapılan kişi sabit fikirlerin kontrolü altına girer, gerçeği tam ve doğru bir şekilde algılayamaz. Her ihtiras şuurun normal işleyişini bozar. İhtiras sahibi kişi, hükümlerinde ve tenkitlerinde tarafsız olamaz; her seferinde kendine uygun gelecek bir sonuca varmaya yarayan prensiplerden hareket eder. Muhteris, kendi konusu dışında bütün öteki şeylere karşı duygusuz kalır. Onun için ne aile, ne vazife duygusu ve ne de merhamet vardır. İhtiraslı insan kendisini tutamaz ve kendine hakim olamaz.

İslâm, insan tabiatındaki istek ve eğilimleri ortadan kaldırmayı değil, bunların ölçülü ve dengeli bir gelişimini öngörür. Hz. Peygamber'in belirttiği gibi, insandaki mal sevgisi ve uzun emel her yaşta diri ve canlıdır (bk. et-Tirmizî, Zühd, 68; el-Kıyâmet, 66). Ancak kanaat etmesini bilen, hırsa kendisini kaptırmayan kimse için bir tehlike yoktur. Hırs doyumsuzluğu daha da artırırken, ölçülü ve kanaata dayalı bir davranış doyum ve bereket sağlar (bk. Buhârî, Zekât, 24).

¥ Hayati Hökelekli

HIRSIZLIK

Alınterinden ve meşru kazançtan doğan servetin korunması İslâm'ın temel ilkeleri arasındadır. İslâm emeği ve mülkiyeti kutsal saymış, mülkiyete haksız olarak el uzatmayı cezalandırmıştır. Bu itibarla bütün ilâhî dinlerde ve hukuk düzenlerinde olduğu gibi İslâm'da da hırsızlık hem hukuk düzeni açısından suç, hem de dinen ve ahlâken büyük günah ve ayıp sayılmıştır.

Kur'ân'da "Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık Allah'tan bir ceza olarak ellerini kesin" (el-Mâide 5/38) buyurulur. Hz. Peygamber'in tatbikatı da bu yönde olmuştur. Ceza Allah ve Rasûlü tarafından tayin edildiğinden İslâm ceza hukukunda hırsızlık had suçları arasında, uygulanacak ceza da ("hadd-i serika") had cezaları arasında yer alır (ayrıca bk. CEZA). Ancak İslâm hukukçuları suç ve cezada kanuniliği, adalet ve hakkaniyeti temin gayesiyle hırsızlık suçunun hangi şartlarda işlenmiş sayılacağı, cezanın uygulanabilme

şartları, tekerrür, zorlama ve af vb. durumların cezaya etkisi gibi konuları ayrı ayrı tartışmışlar ve bu konuda zengin bir hukuk doktrini oluşmuştur. Özetle, hırsızlık suçunun tam oluşması için açlık, zaruret, zorlama gibi hırsızlık suçunu işlemeyi kısmen veya tamamen mazur gösterecek bir mazeretin bulunmaması, suçun bilerek ve istenerek işlenmesi, failin cezaî ehliyetinin bulunması, çalınan malın hukuken koruma altında olması ve belli bir miktardan (nisab) fazla olması gibi şartlar aranmıştır. Zaten İslâm hukukunda cezalar, suçu önlemek için gerekli ön tedbirler alındıktan sonra uygulanma imkânı bulan nihai ve zorunlu müdahale niteliğindedir. Buna göre, İslâm'ın temel amacının, bazı kimseleri cezalandırmak değil, aksine hırsızlık suçunun işlenmesine imkân bırakmayacak önlemleri almak, iktisadî ve sosyal gelişmeyi ve dengeyi sağlamak olduğuna dikkat edilmelidir.

¥ Ali Bardakoğlu

HISIMLIK

Hısımlık, gerçek kişiler arasında kan bağı sebebiyle mevcut olan yakınlık ile, hukuk düzeninin bir sözleşme veya başka bir sebebe binaen var kabul ettiği yakınlığı ifade eden bir kavramdır.

İslâm hukukunda, kan bağının yanısıra, evlilik ve süt emme sebebiyle de hısımlık meydana gelir. Evlât edinme sözleşmesi yoluyla hısımlık meydana gelmesi (ca'lî, yapay hısımlık) ise İslâm hukukunda kabul edilmemiştir (bk. EVLÂT EDİNME, KAN HISIMLIĞI, SIHRÎ HISIMLIK, SÜT HISIMLIĞI).

¥ Heyet

Hıtbe (bk. NİŞANLANMA)
Hıyanet (bk. EMANET)

HIYARU'L-BULÛĞ

Bulûğ muhayyerliği, bulûğdan doğan seçme hakkı şeklinde de ifade edilebilecek olan bu terimle, velileri tarafından küçükken evlendirilenlerin bulûğa erince hakime müracaat ederek istemedikleri bu evliliği feshettirme hakkı kastedilir.

İslâm hukukunun klâsik doktrininde, belli sosyal ve kültürel telakkilerin de etkisiyle çocuğun velisine, ki bu Hanefî mezhebinde oldukça geniş bir zümredir, zorlayıcı velâyet (velâyet-i icbar) yani velisi olduğu küçük çocuğu cebren evlendirme hakkı verildiğinden, bunun muhtemel zararlarını önlemek için küçüğe de, bulûğa erdiğinde bu evliliği kabul edip etmeme hakkı tanınmıştır. Ancak baba ve dedeleri tarafından evlendirilenlere böyle bir hak tanınmamış olması, baba ve dedenin mutlaka çocuğunun yararını gözeteceği, çocuğun ise uzak görüşlü olmayacağı için bu konuda kararının isabetsiz olabileceği düşüncesinden kaynaklanır.

Gerek küçüklerin evlendirilmesi, gerekse küçüklerin bulûğa erdiğinde bu evliliğe itiraz hakları ve bu hakkın kullanım şekli konusunda klâsik fıkıh literatüründe farklı ve ayrıntılı görüş ve tartışmalar mevcuttur. Ancak bu görüş ve yorumlar âyet ve hadislerin açık ifadelerinden ziyade İslâm hukukçularının içinde yaşadıkları dönem ve toplumun kültür, telakki, şart ve geleneklerinden kaynaklanmakta ve netice itibariyle de hem küçüklerin yararına olarak denk ve uygun evlilik imkânlarını kaçırmama, hem de evlenecek kimseleri istemedikleri evli-

liklerden koruma çabalarıyla izah edilmektedir. Nitekim bazı İslâm hukukçuları küçüğün velisi tarafından bulûğ öncesi evlendirilmesine, bunda küçük lehine bir yarar ve evlilik akdi açısından bir anlam göremedikleri için karşı çıkmışlardır (bk. AİLE, NİKAH, VELAYET).

¥ Hamza Aktan

Hızır (bk. İLYAS, MUSA)
Hızlân (bk. TEVFİK-HIZLÂN)

HİBE

Sözlükte bağışlamak, lutfetmek, vermek anlamına gelen hibe, İslâm hukukunda bir malın bedelsiz olarak bir başkasına temlik edilmesini konu alan bir akit türünün adıdır. Bağışlayana "vâhib", bağışlanana "mevhûb leh" ve bağış konusu mala "mevhûb" denir. Âriyet akdinde malın kullanımının bedelsiz olarak ve geçici bir süre için bir başkasına verilmesi sözkonusu iken hibe'de malın mülkiyetinin süresiz olarak başkasına devri sözkonusudur.

Kur'ân'da hukukî anlamda hibeden söz eden bir âyet bulunmamakla birlikte, geniş kapsamlı bir terim olan "sadaka" kelimesi teberru ve hibeyi de içine alır. Hibe akdinin hukukî hükümleri kısmen Hz. Peygamber'in bu konuyla ilgili hadislerine, geniş çapta da İslâm hukukçularının yorum ve görüşlerine dayanır. Kur'ân ve Sünnet'te cömertlik ve yardımlaşma teşvik edilmiş, Allah'ın gerçek lutuf ve bağışta bulunan (vehhab) olduğu bildirilmiş, Hz. Peygamber de hediyeleşmeyi, hayır amaçlı olarak bağışta bulunmayı, ihtiyaç sahiplerine karşılıksız yardım etmeyi teşvik etmiştir (bk. Buhârî, Hibe, 11; Muvatta, Hüsnu'l-huluk, 16).

İslâm hukukunda hibe akdi genelde, "bir malın bedel şart koşulmaksızın temliki" olarak tanımlanır. Hukuk ekollerinin bu tanıma yaptıkları bazı ilaveler ve ifade değişiklikleri hibeyi vasiyet, vakıf, ibra gibi benzeri hukukî işlemlerden ayırmaya yöneliktir. Hibe akdi, âriyet, vedia, karz ve rehinle birlikte "aynî akitler" olarak adlandırılır ve akdin tamamlanması için icap ve kabul yeterli olmayıp hibe konusu malın karşı tarafa teslimi gerekir. Hibe akdi, bağışta bulunanın diğer tarafa karşılıksız yardımda bulunması amacı taşıdığından "teberru akitleri", malın mülkiyetini karşı tarafa geçirdiği için de "kazandırıcı (temlikî) akitler" gurubunda yer alır (ayrıca bk. AKİT).

İslâm borçlar hukukunda akdin kuruluşu ve hukuken geçerliliği için aranan genel şart ve kurallar hibe akdi için de geçerlidir. Bu itibarla bağışlama anında akit konusu malın (mevhûb) mevcut olması, malum ve muayyen olması, bağışlayana ait bulunması, tarafların veya kanunî temsilcilerin ehliyeti ve akde rızasının bulunması gibi şartlar aranır (bk. Mecelle, md. 856-860). Hibe akdi kural olarak herhangi bir şekil şartına tabi değilse de, hibe edilen malın karşı tarafa teslimi akdin tamamlanması için şart olduğundan (Mecelle, md. 837) bir bakıma teslim ve kabz hibenin şekil şartı konumundadır. İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre bağışlayan malı teslim etmediği, diğer taraf da malı kabzetmediği sürece bağışlayan akitten dönebilir. Teslim ve kabzdan sonra ise akit bağlayıcılık kazanır, geri dönüş belli şartlar hariç kural olarak câiz olmaz. Mâlikî ve Zâhirî hukukçulara göre ise, hibe akdinin bağlayıcılığı için icap ve kabul yeterlidir. Hanefîler'in hisseli mallar-

daki hissenin hibesini câiz görmemeleri teslim ve kabzın mümkün olmamasıyla açıklanır.

Hibenin herhangi bir karşılık veya şart ileri sürülerek yapılması da geçerlidir (Mecelle, md. 855). Ancak bu durumda akit, Hanefîler'e göre başlangıç itibariyle hibe, sonuç itibariyle satım akdi sayılır. Çoğunluk ise bu durumda akdin satım hükmünde olacağı görüşündedir. Mecelle şartlı hibeye örnek olarak, ölünceye kadar kendisine bakması veya belli bir borcunu ödemesi şartıyla bir şahsa bir malın bağışlanmasını kaydeder (md. 855). Karşı taraf şarta uyduğu sürece bağışlayanın bağışından dönme hakkı yoktur.

Klasik İslâm hukuk doktrininde rücû şartıyla yani bağışlanan şeyin belli şartlarda bağışlayana geri dönmesi şartıyla hibe konusu da ele alınmış ve bu konuda "umrâ", "rukbâ", ve "süknâ" terimleriyle ifade edilen belli modellerin câiz olup olmadığı veya ne ölçüde câiz olduğu tartışılmıştır.

Bir kimseye yaşadığı sürece onun olması, öldükten sonra da geri dönmesi şartıyla bir malın verilmesi "umrâ" olarak adlandırılır. İslâm hukukçularının çoğunluğu bu tür bağışlamalarda o şahıs ölse bile malın bağışlayana geri dönmeyeceği görüşündedir. Diğer bir ifadeyle bağış akdi geçerli fakat öldükten sonra malın geri dönmesi şartı geçersiz sayılmaktadır. Gerekçe olarak de temlikin sürekli olması gereğinden sözederler. Başta İmâm Mâlik olmak üzere bir kısım hukukçular ise şartı da câiz görerek, lehine bağış yapılanın ölümü halinde malın bağışlayana veya mirasçılarına geri döneceğini söylerler. Son dönemlerde hem doktrin hem de uygulamada ikinci görüşün ağırlık kazandığı görülür. Bir şahsa yaşadığı sürece kullanması, meselâ oturması için bir malın bağışlanması (süknâ) halinde ise temlikden ziyade âriyet ve ibâha sözkonusu olduğundan İslâm hukukçuları, bu tür akdin ve şartın câiz olduğu, mülkiyetin bağışlayanda kaldığı, diğer tarafın ölümü halinde malın geri döneceği görüşündedir. Bir şahsa bir malın bağışlanması, bağışlayandan önce ölmesi halinde ise malın bağışlayana geri dönmesinin şart koşulması (rukbâ) ise daha karmaşık bir yapıda olduğundan câiz olup olmadığı tartışılmış, Hanefî ve Mâlikîler böyle bir hibeyi câiz görmezken Şâfiî ve Hanbelîler câiz görmüş fakat şartı geçersiz saymışlardır.

Usulüne uygun olarak yapılmış, teslim ve kabz ile de tamamlanmış hibe akdinden dönmek kural olarak câiz değildir. Ancak Hanefîler ve Zeydîler bağışlayanın hibesinden haklı ve geçerli bir nedenin bulunması ve hâkimin de bunu onaylaması şartıyla dönebileceği görüşündedir. Bununla birlikte Hanefîler de hibenin kan hısımları ve sıhrî hısımlar arasında yapılması bir karşılık ve şarta bağlanmış olması, hayır ve sevap amaçlı olması, malda karşı tarafın tasarrufta bulunmuş olması, taraflardan birinin ölümü gibi durumlarda bağışlayan tarafın rücû hakkının olmadığı görüşündedir (bk. Mecelle, md. 864-876). Şartlı olarak yapılan bağışlamalarda şartın yerine getirilmemesinin başlı başına rücû sebebi olacağı ise açıktır.

¥ Ali Bardakoğlu

HİCÂBE

Kâbe muhafızlığı görevi.

Engel olma ve örtme anlamındaki “hıcâb” kökünden türetilmiş olan “hıcâbe” kelimesi sözlükte kapıcılık, mabeyncilik, teşrifatçılık gibi manalara gelir. Cahiliye devri Araplarınca Kâbe perdedarlığı, Kâbe kapısının muhafızlığı ve anahtarlarının taşınması görevi hicâbe diye anılır ve bu görev Kıyâde, Rifâde ve Sikâye gibi birinci derecede önemli hizmet birimlerden birini oluştururdu. Bu görevi elinde bulunduran kişi Kâbe’nin örtüsüyle ve kapısıyla ilgilenirdi. Kâbe kapısını açma ve kapama görevini yürütürdü.

Özellikle hac günlerinde bu görevi yürüten kişinin faaliyeti artardı. Rasûl-i Ekrem’e peygamberlik geldiği günlerde bu görev Abdüddâroğulları’ndan Osman b. Talha’da idi. Mekke’nin fethinden sonra da bu görev Hz. Peygamber tarafından aynı şahsa verildi.

¥ Hüseyin Algül

Hicaz (bk. ARAP-ARABİSTAN)
Hicr (bk. HATÎM)

HİCRET

Hz. Muhammed (s.a.) ve ashabının Mekke’den Medine’ye göçü (m.622).

Mekke müşrikleri Hz. Peygamber’i kutsal görevinden vazgeçirmek ve ona gönülden bağlanan müminleri sindirmek için her yolu denemişlerdi.

Nihayet, sosyal boykot ve iktisadî ambargo uygulayarak müslümanları yalnızlığa itme kararı aldılar. Fakat üç yıl süren abluka boyunca müslümanlar Peygamberimizi bir an bile yalnız bırakmadılar. Peygamberliğin onuncu yılında Hz. Hatice ve Ebû Talib’in peşpeşe vefatı üzerine Kureyş’in baskısı daha da arttı. Hz. Peygamber, dışardan bir destek bulma umuduyla Tâif’e gidip oranın ahalisini İslâm’a davet için birkaç kabile reisiyle görüştüyse de, Tâifliler müslüman olmak şöyle dursun onu taşlattılar. Tâif dönüşünde Hz. Peygamber, şehre, ancak Mut’im b. Adiy adlı bir Mekkeli’nin himayesinde girebildi. Her türlü sıkıntıya göğüs geren Peygamberimiz, bundan sonra şehre dışarıdan gelen yabancılara İslâm’ı anlatmaya başladı. Peygamberliğin 11. yılında (m. 620) Mekke-Mina yolu üzerinde, Akabe mevkiinde Yesrib (Medine)’li altı Hazrecli, müslüman oldu. Bundan bir yıl sonra Peygamberliğin 12. (m. 621) yılında onu Hazrec, ikisi Evsli olmak üzere Medineli 12 kişi Akabe’de Hz. Peygamber’e biat ettiler. Bir yol sonra da Peygamberliğin 13. (m. 622) yılında ikisi kadın olmak üzere 75 kişi hac mevsiminde Mekke’ye gelerek yine aynı mevkide biat ettiler. Bu kişiler; ilâhî emir ve yasaklara uyacaklarına, her işte Hz. Peygamber’e biat edeceklerine ve her tehlikeyi göze alarak onu koruyacaklarına and içmişler (bk. AKABE BİATLARI); burada İkinci Akabe Biatı’nda Medineliler Mekkeli mazlum din kardeşlerini kendi şehirlerine davet etmişlerdi. Artık Mekke’den göç için ilâhî emrin gelmesi bekleniyordu. İşaret edilmelidir ki, bazı kaynaklarda hicretten önce Mekke döneminde cereyan eden Mirac olayı sırasında Hz. Peygamber’e bildirilen ilâhî sırlar arasında yakın gelecekte gerçekleşecek hicret hakkında da bilgi verilmiş olabileceği, hatta Mirac’ta nâzil olan İsrâ sûresinin 80. âyetinin hicret duası olduğu belirtilir. Âyetin meâli şöyledir: “Rabbim! Beni şerefli bir girişle (Medine’ye) koy! Övülecek bir

çıkışla da (Mekke'den) çıkar! Ve: Kerem ve inayetinden bana yardım edecek bir kuvvet ihsan buyur" (el-İsrâ 17/80).

Nihayet, Peygamberliğin 13. yılı zilhicce sonlarında (m. 622) Hz. Peygamber'in şu müjdeli talimatı ile İslâm'ın cihana yayılmasında bir dönüm noktası teşkil eden hicret başlamış oldu: "Artık, sizin hicret edeceğiniz şehrin iki kara taşlık arasında hurmalık bir yer olduğu bana gösterildi. Mekke'den çıkmak isteyenler Yesrib'e (Medine'ye) gitsinler, orada müslüman kardeşleriyle birleşip kaynaşsınlar. Hak Teâlâ onları size kardeş yaptı, beldelerini de sizin için güven ve huzur bulacağınız bir yurt kıldı".

Medine'ye ilk hicret eden sahabi Kureyş'in Benî Mahzum kolundan Ebû Seleme'dir. Ancak, şehir dışında, eşi Ümmü Seleme'nin akrabaları bu göçe karşı çıktıkları için Ümmü Seleme gidemedi. Buna karşılık Ebû Seleme'nin yakınları da oğlunu annesi Ümmü Seleme'den ayırdılar. Böylece, anne, baba ve oğul birbirinden ayrı düşmüş ve aile üçe bölünmüş oldu. Ümmü Seleme günlerce ağladı, göz pınarlarında yaş kalmadı. Bu acıklı halini gören yakınları onu serbest bıraktılar. Bunun üzerine karşı taraf oğlunu Ümmü Seleme'ye teslim etti. Böylece o da hicret imkânına kavuşmuş oldu.

Daha sonra Âmir b. Rebîa ile eşi Leyla bint Ebî Hasma hicret ettiler. Sonra Abdullah b. Cahş ile âmâ şair Ebû Ahmed Abd b. Cahş başta olmak üzere Benî Cahş'tan 28 kişi evlerini, yurtlarını Allah rızası için terkedip Medine'ye gittiler. Abd b. Cahş, Ebû Süfyan'ın damadıydı. Ebû Süfyan, bu sülalenin evlerine el koymuş, satmıştı. Ne de olsa, evlerinin satıldığını duyunca üzülen Abdullah b. Cahş'a Hz. Peygamber şöyle dedi:

– "Abdullah! Cenab-ı Allah'ın, cennette sana ondan daha iyi bir ev vermesine razı olmaz mısın?" Rasûlullah'ın bu müjdesi Abdullah'a üzüntüsünü unutturdu. Böylece Abdullah b. Cahş da, Yüce Allah'ın, cennet karşılığında canlarını, mallarını satınaldığı ve kendilerinden övgü ile söz ettiği (et-Tevbe 9/111) mutlu kişiler arasına katılmış oluyordu.

Hz. Ömer'in hicreti farklıydı. O, Kabe 'yi tavaf ettikten sonra açıkça: "Çocuklarını yetim, karılarını dul, analarını gözü yaşlı bırakmak isteyenler karşıma çıksın!" diyerek müşriklere meydan okudu. Hiç kimse ona engel olamadı. Sonra, Ayyaş b. Rebîa ile, Mekke dışında, sözleştikleri yerde buluştu. Yol arkadaşlarından Hişam b. Âs ise hapsedilmişti. Hz. Ömer'in kafilesinde yirmi kişi vardı. Kafile Medine'ye ulaştıktan bir süre sonra Ayyaş b. Rebîa ile amca çocukları olan Ebû Cehil ile Hâris b. Hişam'ın da geldikleri görüldü. Bu azılı iki müşrik, Ayyaş b. Rebîa'yı annesinin onun yokluğuna dayanamadığını söyleyerek geri götürmek istediler. Hz. Ömer bunun bir hile olduğunu anlayıp Ayyaş'ı uyardıysa da, Ebû Cehil, annesinin perişan olduğunu yana yakına anlatmak suretiyle onu geri götürmeyi başardı. Ebû Cehil ve Hâris b. Hişam, uzun bir süre niyetlerini gizlediler, Mekke'ye yaklaşınca gafil avlayıp, Ayyaş'ın elini kolunu bağladılar, ona türlü hakaretler ettiler. Şehre girince de halka, bunu ibret-i âlem için yaptıklarını söyleyerek, diğer Mekkeliler de müslüman olup Medine'ye giden yakınlarını benzer yöntemlerle geri getirmelerini tavsiye ettiler. Ayyaş'ı Hişam b. Âs'ın yanına hapsettiler.

Talha b. Ubeydullah ve Suheyb b. Sinan da birlikte hicret etmek için anlaşmışlardı. Ancak, müşrikler, Suheyb'in hicretine engel oluyorlardı. Suheyb'in bir miktar malının yanısıra müşriklerden alacakları vardı. Onlara alacaklarından vazgeçer, mallarını terkederse hicrete müsade edip etmeyeceklerini sordu. Müşrikler, bu takdirde onu engellemeyeceklerini söyleyince, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak üzere yola koyuldu. Suheyb'in başından geçenler, Hz. Peygamber'e nakledilince "Suheyb kazandı! Suheyb kazandı!" buyurdu.

Daha sonraki günlerde Osman b. Avfan, Ebû Huzeyfe ve azatlısı Sâlim, Utbe b. Gazvan, Zeyd b. Harise, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvâm, Ebû Mersed, Ebû Kebşe, Ubeyde b. Hâris, Tufeyl b. Hâris gibi pek çok sahabi çeşitli güçlükleri göğüsleyerek birer-ikişer kafileler halinde Medine'ye hicret ettiler. Mekke'de aile fertleri ile birlikte ve Hz. Ebubekir'den başka müslümanlardan sadece köleler, yaşlılar, bazı çocuklar ve hastalar kaldı.

Müslümanların bu şekilde Medine'ye gidişi Kureyş müşriklerini telaşlandırdı. Dârunnedve'de toplanarak ne yapacaklarını uzun uzun tartıştılar. Sürgün ve hapis gibi görüşler kabul görmedi. Her kabileden bir kişinin katılmasıyla ortaklaşa bir suikast neticesinde Hz. Peygamber'i öldürmeye karar verdiler. Kur'ân-ı Kerîm'de Enfal sûresinin 30. âyetinde buna işaret edilir. Cenâb-ı Hakk'ın yardımıyla bundan haberdar olan Hz. Peygamber, gündüz vakti, mutadı olmayan bir saatte Hz. Ebubekir'in evine giderek hicret için hazırlık yapmasını tenbih etti. Geceleyin kendi yatağına Hz. Ali'yi yatırdı, kendisine bırakılmış olan emanetleri vermek üzere ona teslim etti. Yâsîn sûresinin 1-9. âyetlerini okuyarak evinin etrafında toplanan suikastçıların arasından çıkıp gitti. Sonra Hz. Ebubekir'in evinden erzaklar alındı. Bu sırada erzak torbalarının bağlanması için kuşağından iki parça ip yapan Hz. Ebubekir'in kızı Esma'ya Hz. Peygamber: "Ey iki kuşaklı (zâtü'n-nitakayn)!" diyerek latife yaptı. Daha sonra, arka pencereden çıkıp Sevr mağarasına gittiler. Sevr'e doğru yürürlerken, Hz. Ebubekir bir öne çıkıp bir arkaya dönerek kendini Hz. Peygamber'e gelebilecek tehlikelere karşı siper etmeye çalışıyordu.

Bir ara Hz. Peygamber'in uyuduğu esnada Hz. Ebubekir, boş kalan bir deliği ayağının topuğu ile tıkamıştı. Delikten girmek isteyen bir yılan, Hz. Ebubekir'in ayağını soktu. Duyduğu acıdan ötürü sessizce ağlarken gözyaşları Rasûlullah'ın yüzüne düştü ve uyandı. Hz. Peygamber, tükürüğünden biraz sürerek onu tedavi etti. Mağaradaki bu tür davranışlarıyla Rasûlullah'a olan üstün sevgisini açıkça ortaya koymasından dolayı Hz. Ebubekir "Yâr-i Ğâr" (mağara arkadaşı) diye anılır. Mağaraya da önce Hz. Ebubekir girdi, ortalığı temizledi, delikleri elbisesinden parçalar yırtarak tıkadı, Sonra Peygamberimizi buyur etti.

Hz. Ebubekir'in yaptığı plan doğrultusunda oğlu Abdullah, gündüz halkın arasına giriyor, gece de mağaraya gelerek konuşulanları aktarıyordu. Çobanlık yapan Âmir b. Füheyre de, koyunlarını Sevr mağarası yakınlarında otlatıyor ve geceleri mağaraya gelerek süt veriyordu. O zamana kadar inancı uğruna kırk bin dirhem harcamış olan Hz. Ebubekir yol boyunca ve devamı olan günlerde lazım olabileceği düşüncesi ile parasal hazırlığını da yapmış, yanına beş bin dirhem almıştı.

Diğer taraftan Hz. Peygamber'i çıkarken öldürmek düşüncesi ile evinin etrafını çevreleyen on kişi hâlâ bekliyordu; güneş doğmuş, hava iyice aydınlanmıştı. Dışardan gelen biri onları gaflet uykusundan uyandırır gibi uyandırdı. Telaşla içeriye saldırdılarsa da Hz. Ali'den başkasını bulamadılar. O'nu tartakladılar, sıkıştırdılar; fakat ağzından bir söz alamadılar. Hz. Ebubekir'in evine gittiler, onun da ayrılmış olduğunu öğrendiler. Kızı Esma'yı konuşmaya zorladılar, ondan da bir sır alamadılar.

Mekke yönetimi Hz. Muhammed (s.a.)'i ve Hz. Ebubekir'i ölü ya da diri yakalayıp getirene yüz deve ödül verileceğini duyurdu. Gerek ödüle erişmek isteyen gerekse inanç yönünden hasımlık güden kalabalık bir müşrik topluluğu, Hz. Peygamber'in izi peşine düştü. Bunlardan bir gurup mağaranın yakınına kadar gelmişlerdi. Fakat o günlerde bir örümcek mağaranın girişine ağ örmüş, oradaki bodur bir ağacın dalları arasına da bir güvercin yuva yapıp yumurta bırakmıştı. İz sürenler mağaranın üstünde durakladılar. Rasûlullah ve Yâr-ı Ğâr, müşriklerin konuşmalarını duyuyorlar, ayaklarını görüyorlardı. Eğilip mağaranın içine baksalar belki onları göreceklerdi. İşte Hz. Ebubekir bu esnada "Yâ Rasûlallah! Yaklaştılar, bizi görecekler" sözüne, Hz. Peygamber: "Korkma, tasalanma! Allah bizimle beraberdir" cevabını verdi. Buhârî'deki bir rivâyete göre Hz. Peygamber sözlerine şunları da eklemişti: "Sus ey Ebubekir! İki yoldaş ki, Allah onların üçüncüsüdür, artık endişe edilir mi?" (Tecrîd-i Sarîh et-Tûrcümesi, X, 115-116). İz sürücüler, nihayet mağaranın önünden uzaklaşıp gittiler. Kur'ân-ı Kerîm'de bu olaya değinen âyetin meâli şöyledir: "Eğer siz ona (Rasûlullah'a) yardım etmezseniz, bilin ki, Allah ona yardım etmiştir. Hani, inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Ebubekir ile birlikte Mekke'den) çıkarmışlardı, hani o ikisi mağaradaydı. O, arkadaşına: "Üzülme! Çünkü Allah bizimledir" diyordu. Allah da ona güven vermiş, görmediğiniz askerlerle onu desteklemiş, inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Ancak Allah'ın sözü yücedir. Allah güçlüdür, hakîmdir (et-Tevbe 9/40).

Daha önceden kılavuz olarak tutulan ve o sıralarda henüz müslüman olmayan Abdullah b. Ureykıt, üçüncü gecenin sabahında develerle geldi ve Hz. Ebubekir'in çobanı Âmir b. Füreyhe'nin de bulunduğu dört kişilik kafileyi sâlimen Medine'ye ulaştırma görevini üstlendi. Böylece sekiz gün sürecek Mekke'den Medine'ye hicret yolculuğu başlamış oluyordu. Hz. Peygamber'in mağaranın önünde deveye binip Mekke'ye son defa bakarak: "Şayet kavmim, beni çıkmaya mecbur etmeseydi burayı terketmezdim" dediği nakledilir. Yolculuk esnasında Cuhfe denilen yerde Hz. Peygamber'e bir teselli olmak üzere riva– yete göre "Kur'ân'ı (okumayı, tebliğ etmeyi ve uymayı) farz kılan Allah elbette seni (yine) dönülecek yere döndürecektir" (el-Kasas 28/85) meâlindeki âyet nâzil olmuştur. Müfessirler, bu âyetin, Hz. Peygamber'e günün birinde fâtih olarak Mekke'ye gireceğini müjdelemiş olduğunu belirtirler.

Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir'i diri veya ölü yakalayana Mekke yönetimince verilecek ödüle sahip olmak için yolculuk süresince kafilenin peşine düşenler vardı. Bunlardan biri Süraka b. Cü'şüm idi. Süraka, Benî Mudlic arazisinden geçmekte olan bu kafiledekilerin başlarına ödül konu-

lan kimseler olduğunu farkedince, silahlanıp saldırıya geçti. Fakat atının ayakları her iki hamlede de kuma saplandı. Bunun üzerine özür diledi ve Peygamberimizin duası ile atının ayakları kumdan kurtuldu. Süraka'nın isteği üzerine o günün anısına deri parçası üzerine bir emannâme yazılıp kendisine verildi. Oradan dönen Süraka, takibe çıkan diğer kişileri geri çevirdi.

Kafile, Kudeyd'de, Atike Ümmü Mabed'in çadırı önünden geçiyordu. Burada Hz. Peygamber, yıllardan beri sütten kesildiği söylenen bir koyundan (veya keçiden) sahibinin izniyle süt sağdı, kafiledekilerin hepsine ikram etti, sonra kendisi içti ve bir kâseyi de dolu olarak bıraktı. Ebû Mabed, geç vakit hayvanları otlatmaktan döndüğünde eşinden bu olayı haber alınca, o zâtın, Benî Haşim'den çıktığı söylenen peygamber olduğunu anlamış, atını mahmuzlayıp kafilenin izleri istikametinde sürmüşse de çok uzaklaşmış olmaları sebebiyle geri döndü ve: "Şayet yetişebilseydim ona tabi olurdum" dedi.

Bu arada belirtilmelidir ki, gerek Süraka gerekse Ebû Mabed ve eşi Atike ileride müslüman kafilesine katılacaklardır.

Hz. Peygamber'in kafilesi Medine yönünde yoluna devam ederken, Eslem kabilesinin arazisine ulaştığında Eslem kabilesinin başkanı Büreyde, rivâyetlere göre elli veya seksen kişilik silahlı bir gurupla kafileyi esir almak istedi. Fakat Hz. Peygamber'in ve Hz. Ebubekir'in etkileyici konuşmalarını ve öğütlerini dinleyen Eslemliler topluca İslâm'a girdiler. Hz. Peygamber bir süre dinlenmek için orada mola verdi. O gün Peygamberimizin kıldırdığı yatsı namazına, öğretilen bilgilerle Büreyde ve adamları da cemaat olarak katıldılar.

Eslem kabilesinin de iltihakıyla büyüyen kafile, Kuba'ya yaklaşmıştı. Ertesi sabah toparlanıp yola çıkılacağında Büreydetü'l-Eslemî, orada Peygamberimizi kalabalıkların karşılayacağını öğrendi. Hz. Peygamber'in izniyle sarığını çözüp mızrağının ucuna bağladı ve sancak yaptı. Kuba'ya girinceye kadar Rasûlullah'ın yanında yürüdü ve "Sancaktar-ı Nebî" ünvanını aldı.

Hz. Peygamber'in hicreti rebiülevvelin başlarında ve kuvvetli rivâyete göre 4 rebiülevvel günü başlamıştı. Bu habere göre, Rasûlullah'ın kafilesi 8 gün süren bir yolculuktan sonra rebiülevvelin 12'sinde (m. 622) Medine'ye ulaştı. Ancak, Rasûl-i Ekrem doğrudan şehre girmeden Medine'ye yaklaşık 3 km. mesafede bulunan Kuba'da 14 gün kadar kaldı. Bu süre içinde mahallî başkanlardan Külsüm b. Hidm'in evinde misafir oldu. Medineliler onu Kuba'da coşku ile karşıladılar. En güzel elbiselerini giyinmiş ve silahlarını kuşanmışlardı. "Ayın on dördü, Veda dağının tepesinden doğdu. Artık, Allah'a dua ve niyaz eden bulundukça, bize şükretmek vacip oldu. Ey bize gönderilen aziz Peygamber! Sen bize itaat edilmesi vacip bir emirle geldin!" anlamındaki şiiri tatlı nağmelerle süsleyerek terennüm ediyorlar, böylece Rasûlullah'a olan bağlılıklarını dile getiriyorlardı. Kısaca, Rasûl-i Ekrem'in Kuba'ya gelişi tüm Medineliler'de tarif edilemez bir sevinç ve mutluluk doğurmuştu. Daha önce ashabtan hicret edenlerin bir gurubunun da misafir edildiği Kuba, iman temeline dayalı bir sosyal kaynaşmaya sahne oluyordu. Bu arada Hz. Peygamber, gelenlere İslâm'ı anlatıyordu, böylece muhacirler ile ensar arasında ortak zevk, seciye ve ideal beraberliğinin temelleri atılıyordu.

Hz. Peygamber Kuba'da kaldığı kısa süre içinde, tevhid inancını tebliğe başladığından beri ilk kez kavuştuğu hürriyet ortamının hayırlı bir ürünü olarak İslâm tarihinde kamuya açık ilk mescid sayılan Kuba mescidini inşa etti. Bu esnada kendisi de bir işçi gibi çalıştı, çalışanlara dua etti. Kur'ân-ı Kerîm'de bu mescidin takva temeline kurulu olduğu belirtilmiş ve Kubalılar gerçekten temizlenme iradelerinden ötürü övülmüştür (et-Tevbe 9/108).

Nakledildiğine göre, daha sonra Medine'de Mescid-i Nebî yapıldığında cuma namazlarını eda için Kubalılar da oraya geldiğinden o saatte Kuba mescidi kapalı kalır, buna karşılık ertesi gün Peygamberimiz, öğleyi müteakip Kuba'ya giderek çok değerli anılarını barındıran o ilk mescidi şenlendirirdi. Bazı kaynaklarda Râşid halifelerin de bu geleneği aynen sürdürdükleri belirtilir.

Hz. Ali üç gün Mekke'de kalmış, daha sonra uygun bir ortam bulunca gündüzleri gizlenip geceleri yol almak suretiyle Peygamberimize Kuba'da kavuşmuştu. Kuba'ya vardığında, ayakları, sürekli yürümekten ötürü yarılmış bir halde idi, kanlar içindeydi. Rasûl-i Ekrem, Hz. Ali'nin çok acı çektiğini görünce şefkatinden ağladı; dua edip mübarek eliyle onun yaralarını sıvazladı. Böylece Hz. Ali çok geçmeden iyileşti.

Peygamberimiz Kuba'dan Medine'ye hareket etmeye niyetlenince akrabası olan Neccaroğulları'na haber gönderdi. Onlar da silahlarını kuşanıp geldiler. Bir muhafız kıtası gibi görev yaparak Hz. Peygamber'i devesine bindirdiler ve yol boyunca yanından ayrılmadılar. Günlerden cuma idi. Rasûl-i Ekrem, Salim b. Avf oğullarının yurdunda bugün de cuma mescidi diye anılan yerde ilk cuma hutbesini okudu ve cuma namazını kıldırdı. Hutbede özetle şu hususları hatırlattı: "İnsanlar ahirette muhakkak hesaba çekileceklerdir. Herkes, emri altındaki kimselerden sorumludur. Kendisine dünyada mal-mülk verilen insana, oradayken ahirete ne gönderdiği sorulacaktır. Ahirette insan, güzel işlerinden başka bir yardımcı da bulamayacaktır. Şu halde ahiret için hazırlık yapmak, küçük-büyük demeden iyilik yaparak cehennem azabından korunmak gerekir. Hutbenin ikinci kısmında ise, şu açıklamaları yaptı: "Sözün en güzeli Allah'ın kitabıdır. Cenab-ı Hakk kimin kalbini Kur'ân'la süslerse o kişi felâh bulur. Müminler Allah'ı ve onun sevdiklerini canı gönülden sevmeli, ilâhî kelâmdan ve Allah'ın zikrinden usanmamalıdır. Çünkü Allah kelâmı her şeyin iyisini ayırıp seçer, insanların en seçkini olan peygamberlerin kıssalarını anlatır, helâli haramı bildirir. Müminler Allah'tan gereği gibi sakınmalı, sözleri doğru olmalı, Allah'ın kelâmı ile birbirlerini sevmelidirler. Verilen sözde durulmalıdır. Çünkü Allah, sözünde durmayanlara gazap eder (Tecrîd-i Sarih tercümesi, X, 112).

Hz. Peygamber cuma namazını kıldıktan sonra şehre yol boyunca kalabalık bir insan kitlesinin arasından geçerek girdi. Her kabile bütün varlığıyla Rasûl-i Ekrem'in şehre girişini takip ediyor, kutluyor, bu olaydan duyduğu sevinci ortaya koyu–yordu. Kadınlar def çalarak şarkılar söylüyor, çocuklar şenlik yapıyor, Benî Neccar kızları ise "Biz Neccaroğullarının kızlarıyız! Muhammed'e hısımlık ve yakınlık ne güzel !" anlamına gelen mısraları terennüm ediyorlardı.

Hz.Peygamber'in Medine'ye girdiği gün

halkın sevincini o günkü görgü tanıklarından Enes b. Mâlik şöyle nakleder: “-Hz. Peygamber’in Medine’ye girdiği günden daha parlak bir gün görmedim”.

Bera b. Azib’in de bu gözleme ilişkin ifadesi şöyledir: “-Ben Medine halkının Rasûlullah (s.a.)’ın teşrifine sevindiği gibi hiçbir şeye sevindiğini görmedim”.

Herkes şerefli misafiri bağrına basmak istiyordu. O ise hiç kimseyi kırmamak için devesini serbest bıraktığını, onun çökeceği yere en yakın evde misafir kalacağını söylüyordu. Peygamberimizi taşıyan deve, Ebû Eyyûb el-Ensârî (Halid b. Zeyd)’nin evinin yakınına çöktü. Benî Neccar’dan olan bu sahabi, dedesi Abdülmuttalib’in annesi Selma vasıtasıyla Hz. Peygamber’in uzaktan akrabası idi. Rasûl-i Ekrem, ileride Mescid-i Nebî’ye bitişik olarak inşa edilecek odalara taşınıncaya kadar yedi ay boyunca Ebû Eyyûb’un evinde misafir kalmıştır. Ebû Eyyûb bu süre içinde Hz. Peygamber’e olan sevgisi ve hizmeti ile her müslüman için örnek bir tutum ortaya koymuştur. Emevîler devrinde 49 (669) tarihinde yapılan İstanbul seferine katılan Ebû Eyyûb el-Ensârî (r.a.) 52 (672) tarihinde İstanbul surları önünde hastalanarak vefat etmiş ve şehitlik mertebesine erişmiştir. Hz. Peygamber’in nice duasına erişmiş olan bu zatın kabrinin yeri asırlarca belirli kalmış ve İstanbul’un fethinden sonra üzerine türbe yapılmış, adına da bir cami inşa edilmiştir ki, bu, Türk milletinin Hz. Peygamber’e ve onun ashabına beslediği derin sevginin canlı bir örneğidir.

İslâmî anlamda hicret, bir yerden başka bir yere göçten ibaret olmayıp, İslâm’ın gelişme, yayılma ve tebliğ stratejisi çerçevesinde çok önemli bir yere sahip bir olaydır. Şayet hicret, basit bir göçten ibaret olsaydı, müşriklerin müslümanların peşini bırakmaları gerekirdi. Halbuki gerek Habeşistan, gerekse Medine muhacirleri hicretten sonra da müşriklerce sürekli olarak rahatsız edilmişlerdir. Çünkü bu muhacirlerin, bulundukları yerde güçlenerek Mekke’yi müşriklerin elinden alma gayesini güttükleri onlarca da tahmin edilen bir husustu. Gerçekten de, Peygamberimizin, muhacirlere gösterdiği hedeflerin başında Mekke’nin fethi, Kâbe’nin putlardan arındırılarak tevhidle, tekbirle şanlanması geliyordu ki, hicretten çok uzun sayılmayacak bir süre sonra bu gaye gerçekleştirilmiştir (bk. MEKKE’NİN FETHİ).

¥ Hüseyin Algül

HİCR SÛRESİ

Kur’ân-ı Kerîm’in 15. sûresi

Adını, 80. âyetinde geçen “hicr” kelimesinden alır. Bu, Hz. Sâlih’in peygamber olarak gönderildiği Semûd kavminin yaşadığı yerin ismidir. Mekke devrinde indirilmiştir. 99 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları lâm, mim ve nun harfleridir.

Bu sûrede, Yüce Allah’ın varlığını, birliğini ve kudretini gösteren deliller yer alır, inkârcıların Peygamberimize ve Kur’ân’a karşı olan tutumları kınanır, geçmişte inkâr eden toplumların kötü sonuçlarından örnekler verilerek, inkârcılar uyarılır. Hz. Âdem ve İblis kıssasına temas edilir ve ayrıca Allah’ın, Peygamberimize olan lütfu hatırlatılarak, sadece Yüce Allah’a ibadet edilmesi gerektiği buyurulur.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* İnkârcıların bu dünya hayatında rahat içinde yiyip eğlenmelerine gıpta edilmemelidir. Onlar bir gün yaptıklarına pişman olacaklar, müslüman olmayı temenni edeceklerdir (âyetler: 1-3, 9).

* Her milletin bir ömrü vardır; süresini dolduran toplumlar yok olur gider (4-5).

* Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in sözü değil, Yüce Allah'ın kelâmıdır; onu koruyacak olan da Yüce Allah'tır. Hz. Peygamber de apaçık bir uyarıcıdır. İnkârcılar, Hz. Peygamber'e iftira etmekte, inanmamak için bahaneler uydurmaktadırlar. Aslında onlar göğe dahi çıkarılsalar, yine bir bahane bulup inkârlarına devam edeceklerdir. Geçmişte de peygamberlere böyle yapılmış ama gereken cezayı görmüşlerdir; bütün bunlardan ibret almak lâzımdır (6-15).

* Kâinatın yaratıcısı Yüce Allah'tır. Canlılara rızık veren, yaşatıp öldüren, her şeyi bilen de O'dur. Her şey O'nundur ve herkes O'nun huzurunda toplanacaktır (16-25) (22. âyette: "Rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik" ifadesiyle, hem bulutların yağmurlaşmasında ve hem de bitkilerin döllenmesinde rüzgârın oynadığı role dikkat çekilerek, modern ilmin tespit ettiği bu gerçeklere yüzyıllar öncesinden işaret etmekle, Kur'ân'ın mucizeliğine bir örnek daha görülmüş olmaktadır).

* Allah Teâlâ, insanı çamurdan (topraktan), cinleri de ateşten yaratmıştır. İnsanı yaratınca, secde etmeleri için meleklere emir vermiş, onlar da secde etmişler; fakat şeytan, kendisinin yaratılışça daha üstün olduğunu iddia ederek bu emre uymamış, bunun üzerine de lanetlenmiştir. Buna karşılık şeytan Allah'ın iyi kulları hariç, insanları kandırıp azdıracağını söylemiştir. Ama, şeytana uyup yoldan çıkanlar cehenneme, ondan korunan iyi kullar ise mutluluk dolu cennetlere konulacaktır. Yüce Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir, ancak O'nun azabı da çok acıdır. Şu halde insan, çeşitli gerekçelerle kibirlenip isyana kalkışmamalı, Yüce Allah'a gönülden teslim olmalıdır. Şeytânî duygu ve dürtülere boyun eğmemeli, şeytanın esiri olmamalıdır. Çünkü şeytana kul olan cehenneme, Allah'a kul olan, cennete gider (26-50).

* Yüce Allah, isterse Hz. İbrahim'e lütfettiği gibi, yaşlı kimselere de çocuk ihsan eder; O'nun rahmetinden ümit kesmemelidir (51-56).

* Cenab-ı Hak, homoseksüel bir toplum olan Lût kavmini korkunç bir ses ile ve gökten taş yağdırarak yok etmiştir. Bundan ibret alınmalıdır (57-77).

* Eyke ve Hicr halkları da şahit oldukları mucizelere rağmen inkâr etmeleri ve zulümleri sebebiyle helak edilmişlerdir (78-84).

* Bütün varlıkları yaratan Yüce Allah'tır. O, her şeyi çok iyi bilmektedir. Kıyâmet gelecek, herkes yaptıklarının hesabını verecektir (85-87).

* Kur'ân-ı Kerîm'i Yüce Allah indirmiştir. Onun bir kısmını kabul edip, bir kısmını reddedenler azabı hak eder (87, 90-93).

* İnkârcıların varlıklı olmalarına imrenmemek lâzımdır (88).

* Müşriklerden yüz çevirmek gerekir. Hz. Peygamberle alay edenler, cezasını bulur; bu bakımdan ümitsizliğe düşmemelidir. İnkârcılara aldırmadan tebliğ ve uyarı görevi sürdürülmeli, Yüce Allah'a ibadete devam etmelidir (94-99).

¥ Abdurrahman Çetin

HİDAYET

Allah'ın kullarına doğru yolu göstermesi ve onların doğru yola girmeleri sonucunu yaratması anlamına gelen bir terim.

"Hidayet" sözlükte, doğru yolu açıklamak ve göstermek, doğruyu ve gerçeği bulmak anlamlarına gelir. O yüzden arapçada, yol, baston ve kılavuz gibi bir yere yahut amaca ulaşmada yardımcı olan vasıta veya kişiler için aynı kökten gelen el-hâdi (yol gösteren) kelimesi kullanılır.

Bir inanç terimi olarak hidayet, Ehl-i sünnet anlayışına göre, Allah'ın hem kullarına doğru yolu göstermesi ve açıklamasını hem de onların –hür iradeleriyle yaptıkları seçim üzerine– doğru yola girmeleri sonucunu yaratmasını ifade eder. Mutezile mezhebine göre ise, Allah'ın hidayeti, kullarına doğru yolu göstermesi ve açıklamasından ibarettir. Her iki anlayışa göre, Allah'ın kulu zorla hidayete yahut dalâlete (sapıklığa) yöneltmesi sözkonusu değildir. Buna karşılık Mutezile'ye göre Allah'ın hidayeti, kulun doğru yola erişmesi sonucunu yaratmasını içermez. Fakat Hz. Peygamber'e "kendi sevdiği kişiyi doğru yola eriştiremeyeceğini" bildiren âyet (el-Kasas 28/56) Ehl-i sünnetin görüşünü desteklemektedir. Çünkü, sevdiğine de sevmediğine de doğru yolu göstermiştir. Şayet Allah'ın hidayeti Mutezile'nin ileri sürdüğü gibi doğru yolu açıklamak ve göstermekten ibaret olsaydı, bu âyetin bir anlamı olmazdı. Diğer taraftan Cebriye mezhebi ise, doğru yola erişmede kulun iradesinin hiçbir etkisi olmadığı yönünde aşırı bir görüş ileri sürmüştür (bk. FİİL).

Hidayet, Kur'ân-ı Kerîm'de bazan Hz. Peygamber'e bazan da Kur'ân'a nisbet edilir (el-İsrâ 17/9; eş-Şûrâ 42/52). Fakat bu, mecazi anlamda olup, her ikisinin hidayet çağrısı yapmaları ve kulun hidayetine vesile olmaları sebebiyle böyle ifade edilmiştir. Gerçekte hidayet Allah'a mahsustur. Ondan başka insanları doğru yola ileten gerçek bir fail yoktur. O insanlara hidayet etmezse yollarını şaşırırlar ve dalâletten (sapıklıktan) kurtulamazlar. Allah'ın, kullarına hak yolu açıklaması, peygamberler gönderip kitap indirmesi, insanın sınırlı duyuları ve aklı ile ulaşamayacağı konuları bu yolla açıklaması bu anlamda bir hidayettir. Ehl-i sünnet anlayışına göre, kulun hür iradesiyle, –gösterilen ve açıklanan– bu yolda yürüme yönünde seçimini yapması durumunda Allah Teâlâ'nın onun için doğru yola erişme sonucunu yaratması da hidayetin diğer yönünü ifade eder.

Hidayete erdirmek, Allah'ın fiili sıfatlarından biridir.

Birbirleriyle zıt anlamlı kullanıldıkları için, hidayet ve dalâlet kavramlarının birlikte düşünülmesi bu konuda yanlış bir değerlendirme yapılmaması açısından önem taşır (bk. DALÂLET).

¥ Osman Karadeniz

HİKMET

Bütün özel bilgi alanlarını kuşatan kapsamlı ve derin bilgi; ilâhî gerçekleri ve Kur'ân'ın yüksek anlamını kavramaktan doğan bilgi; İslâm dininin ilkelerine uygun yaşamakla gerçekleşen üstün hayat tarzı; hüküm ile hükmün bağlandığı durum arasındaki uygunluk, hükmün konması ile amaçlanan sonuç ve korunmak istenen menfaat gibi anlamlarda kullanılan geniş kapsamlı bir terim.

"Hikmet" sözlükte, men'etmek anlamına gelen "hüküm"den türetilmiş bir kelimedir. Bu anlamından ötürü Arap dilinde, hayvan ağzına takılan geme de –sağa sola sapmasını engellediği için– hikmet denmiştir. Bu kelime, zamanla İslâmî literatürde, belirtilen sözlük manası ile de ilgileri dolayısıyla, illet (müessir, sebep) illet-i gâiye, amaç, fayda, maslahat, varlığın hakikatine nüfuz, doğruyu bilmek ve bulmak, hayırlı ve iyi davranış gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Hikmet kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi âyette geçer. Bunların onbirinde "kitap" kelimesiyle birlikte kullanılmış; bu suretle "hikmet"in ilâhî kitaplar veya bu kitaplarda vahyedilen derin bilgiler anlamı taşıdığına işaret edilmiştir. Bir âyette Allah Teâlâ'nın Hz. Dâvud'a "mülk" ve "hikmet" verdiği belirtilmektedir (el-Bakara 2/251). Müfessirlerin açıklamalarına göre bu âyette geçen "mülk" kelimesi Hz. Dâvud'a verilen maddî ve dünyevî gücü, yani hükümdarlığı, "hikmet" kelimesi de peygamberlik ve bu yolla kazandığı zengin bilgileri yani aklî ve manevî gücü ifade eder. Fahreddin Râzî ve Kadı Beyzavî gibi bazı müfessirler ilgili âyetleri tefsir ederken hikmeti, teorik bilgileri ve elden geldiğince iyi işler yapma alışkanlığını tam olarak kazanmak suretiyle ruhî olgunluğa ulaşmak şeklinde açıklamışlardır. Çeşitli Kur'ân tefsirlerinde hikmet terimi özellikle şu anlamlarla açıklanmıştır: Din ilimleri, akıl, doğru söz, kötülüğü ortadan kaldırarak onun yerine güvenli bir hayat düzeni kurma, iyi ve yararlı bilgiler ve bu bilgilere uygun düşen hayat tarzı.

Kur'ân-ı Kerîm'de "Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır" buyurularak (en-Nahl 16/125) hikmet; tebliğ, davet ve irşad çalışmalarının temel metodu olarak gösterilmiştir. Bütün müfessirler bu âyette geçen "hikmet" kavramının kesin kanıtlara dayalı, muhatabı tam olarak ikna edecek doğrulukta, kötü niyetli tartışmaları kesecek güçte sağlam ve doğru bilgi anlamında kullanılmış olduğunu belirtirler. Buna göre hikmet, dinî olan ve olmayan bütün zorunlu ve faydalı bilgileri içine alan geniş kapsamlı bir kavramdır ve bu anlamdaki hikmet, Allah'ın insanlara en büyük lütuflarından biridir. Bu husus Kur'ân'da şu meâldeki âyetle açıklanır: "Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse ona pek çok hayır verilmiş demektir. Ancak akıl sahipleri düşünüp ibret alırlar" (el-Bakara 2/269).

Kur'ân-ı Kerîm'de doksandan fazla âyette "hakîm" (hikmet sahibi) kelimesi esmâ-i hüsnâ'dan (Allah'ın isimlerinden) biri olarak tekrar edilmiştir. Ayrıca bir âyette "hikmetli Kur'ân" (Yâsîn 36/2), iki âyette de yine Kur'ân kastedilerek "hikmetli kitap" (Yunus 10/1; Lokman 31/2) ifadeleri yer almıştır.

Hikmet ve hakîm kelimeleri hadislerde de kullanılmıştır. Bu hadislerden birinde "Hikmet müminin yitiğidir; onu nerede bulursa alır" (et-Tirmizî, İlim, 19; İbn Mâce, Zühd, 15); başka bir hadiste de "Hikmete sarıl; çünkü hayır hikmettedir" (Dârimî, Mukaddime, 34) buyurulmuştur. Ayrıca birine, "hikmetli sözlerle aydınlatmaktan daha hayırlı bir hediye" verilemeyeceğini (Darimî, Mukaddime, 33); "şiirde hikmet bulunduğu"nu (Buhârî, Edeb, 10) belirten; hikmet meclislerinde bulunmayı, hikmetle konuşanların yanında olup onları dinlemeyi (İbn Mâce, Zühd, 10, 15) öğütleyen hadisler de vardır. Hz. Peygamber hem kendisi, hem de bazı sahabîler için Allah'tan hikmet dileğinde bulunmuş (Buhârî, Fedâilü's-sahâbe, 24; et-Tirmizî, Menâkıb, 42); fakat öte yandan "Bayağı (sefih) kimse-

lere hikmetten söz etme!" (Darimî, Mukaddime, 34) anlamındaki ikazıyla, hikmete ancak temiz ahlâklı ve fıtratı bozulmamış kişilerin lâyık olduğuna işaret etmiştir. Ünlü İhvân-ı Safâ, bu hususu şu şairane ifade ile vurgulamışlardır: "Hikmet bir gelin gibidir ve sadece süslenmiş eve inmeye lâyıktır" (Resâil, IV, 13).

İslâm düşünürleri hikmeti, insanların sahip oldukları bütün erdemlerin başı kabul etmişlerdir. Çünkü hikmet, insanı diğer canlılardan ayıran en temel özellik olan ve "düşünme gücü" (el-kuvvetü'n-nazariyye, el-kuvvetü'n-nâtıka veya "bilme gücü" (el-kuvvetü'l-âlime) adı verilen yetenekten kaynaklanır.

Ebu'l-Hasan el-Âmirî, İbn Sînâ gibi ilk İslâm düşünürlerinin eserlerinde görülen ve sonraki dönemlerde geliştirilen anlayışa göre biri teorik, diğeri pratik olmak üzere başlıca iki türlü hikmet vardır.

a) Teorik hikmet (el-hikmetü'n-nazariyye): İnsan aklının, gücü ölçüsünde, varlık ve olayları düşünmek, tasavvur etmek, onlar hakkında zihin yormak ve sonuçta onları kavramak suretiyle ulaşabildiği, amelî hayatla doğrudan ilgili bulunmayan, sadece teorik olarak kalan doğru, kapsamlı ve derin bilgiler bütünüdür. En başta Allah hakkındakiler olmak üzere, metafizik varlıklar ve olaylar hakkındaki bilgiler ile, evrenin mahiyeti, önü ve sonu, hayatın kaynağı, anlamı ve amacı gibi konulara ilişkin bilgiler teorik hikmetin kapsamına girer. Gazzâlî buna "hakiki hikmet" adını vermiştir (Mizânü'l-amel, s. 84).

b) Pratik hikmet (el-hikmetü'l-ameliyye): İnsanların amel ve yaşayışlarıyla, davranışlarıyla doğrudan ilgisi bulunan, hayatın düzenini sağlamayı amaçlayan bilgileri kapsar. İslâm ahlâkçıları pratik hikmeti üç bölüme ayırmışlardır: 1– Sosyal olaylarla, özellikle siyasetle ilgili bilgilere ve siyaset ahlâkına "hikmet-i medeniyye" yahut "ilm-i tedbîr-i müdün", 2– Aile hayatına, geçim ve düzenine, aile ahlâkına ilişkin bilgilere "hikmet-i menziliyye" veya "ilm-i tedbîr-i menâzil", 3– Fertlerin ahlâkını geliştirip güzelleştirmeyi amaçlayan bilgilere de "tehzîbü'l-ahlâk" veya kısaca "ahlâk" denilir.

Başka bir açıdan hikmet dört temel faziletten ilkidir (diğer üç fazilet için bk. ADALET, İFFET, ŞECAAT). Bu, nefsin çeşitli eğilimlerini kontrol edip dengede tutan etkin bir fazilettir. Hikmet faziletinin altında ve ona bağlı daha başka faziletler de vardır. İbn Miskeveyh "Tehzîbü'l-ahlâk" adlı eserinde bu tâli faziletleri şöyle sıralamıştır: Zekâ, hatırlama (zikir), akletme yani düşünme (taakkul), çaba harcama, doğru muhakeme, çabuk öğrenme.

¥ Mustafa Çağrıcı

³ Fıkıh

Fıkıh usulü bilginleri hikmet kelimesini özellikle şu iki anlamda kullanırlar:

1– Hükmün konmasını münasip gösteren durum anlamında. Meselâ, yolculukta meşakkatin, alım satımda bu akde duyulan ihtiyacın, kasden adam öldürmede can kaybının bulunması gibi.

2– Hükmün konması ile amaçlanan sonuç ve korunmak istenen menfaat anlamında. Meselâ, yolculuk halinde orucu ertelemenin mubah olması hükmünde "sıkıntı ve meşakkatin giderilmesi", alım-satım sözleşmesinin câiz kılınmasında "tarafların menfaatin sağlanması ve ihti-

yaçlarının karşılanması", kasden adam öldürmenin yasaklanıp yasağa uymayanın cezalandırılmasında "can kaybının önlenmesi" gibi.

Fıkıh bilginleri hikmetin ifade ettiği bu anlamlar için, "illet" ve "illet-i gâiye" tabirlerini de kullanırlar. Fakat, zamanla hukukta istikrar ve belirlilik ilkelerine ağırlık verilerek, bu anlamlar için illet kavramının kullanılmasından kaçınılmıştır. Zira hikmetler bazı hükümlerde gizli, bazılarında ise değişkendir. Buna karşılık, illetler açık ve munzabıt (istikrarlı)'dır. Bu yüzden şer'i hükümler hikmetler üzerine değil, illetler üzerine bina kılınır. Bu konuda fıkıh bilginlerinin, "Hükümler hikmetlerin varlığına veya yokluğuna değil, illetlerin varlığına veya yokluğuna bağlıdır. İlleti varsa hüküm de vardır, hikmete aykırı düşse bile; illeti yoksa hüküm de yoktur, hikmeti mevcut bulunsa bile" meâlindeki sözleri meşhurdur. Meselâ, ramazanda yolculuk eden kişinin oruç tutmamasına müsaade edilmesi hükmünün illeti "yolculuk (sefer)"tur. Yolculuk, var olup olmamasına kolayca hükmedilebilen açık bir vasıf olması yanında, şahıstan şahısa, durumdan duruma değişkenlik arzetmeyen munzabıt bir vasıftır. Yine yolculuk, hükmün konmasını münasip gösteren durumu genelde ihtiva eden bir vasıftır; zira yolculukta genellikle meşakkat halinin varlığı kabul edilir. Yolculukta oruç tutmamaya müsaade edilmesi hükmünün hikmeti ise, "meşakkat veya meşakkatin giderilmesi"dir. Fakat meşakkat şahıslara, yerlere ve hallere göre değişir. Dinen yolcu sayılan kişi, yolculukta meşakkat bulunmasa da seferilik hükümlerinden yararlanır. Dinen yolcu sayılmayan kişi ise, fırıncılık, ocakçılık, hamallık gibi bir meslek icra ederken çok ağır meşakkatlere maruz kalsa bile, seferilik hükümlerinden yararlanamaz. Çünkü hükmün hikmeti olan meşakkat bulunsa bile, hükmün illeti olan "yolculuk (sefer)" hali mevcut değildir. Belirtilen türden ağır işlerde çalışanlar bakımından oruç tutmanın hayati tehlikeye yol açması veya hastalığa sebebiyet vermesi durumlarında, orucun ertelenebilmesinin câiz olması ise "meşakkat" gerekçesine değil, başka prensiplere binaendir (ayrıca bk. RUHSAT, ORUÇ).

¥ Fahrettin Atar

HİLÂFET

"Hilâfet" sözlükte bir kimseden sonra onun yerine geçme, temsil etme anlamına gelir. Halife de, bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse demektir. İslâmî literatürde ise "hilâfet" Hz. Peygamber döneminden sonraki devlet başkanlığı makamını, "halife" de devlet başkanını ifade eden bir terim olarak kullanılır. İmamet veya İmamet-i uzmâ tabirleri de hilâfetle eşanlamlı olarak kullanılır.

Kur'ân'da insanın Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak yaratıldığı sıklıkla tekrar edilir (el-Bakara 2/30; el-En'âm 6/165; Yunus 10/14). İlgili âyetlerin üslubundan, insanın yeryüzünde hak ve adaleti gerçekleştirmek, yararlı ve iyi işler yapmak üzere ağır bir sorumluluk yüklenerek yeryüzüne gönderildiği, –bir bakıma– ilâhî adalet ve hakikati gerçekleştirebileceği yönünde Allah'ın güvenine mazhar olduğu anlaşılmaktadır. İnsanın yeryüzünde en şerefli varlık oluşu da buradan gelmektedir.

Müslüman toplumlarda devlet başkanlığına hilafet denmesi; halifenin, risalet

görevi hariç Hz. Peygamber'in yerine geçerek onun dünyevî otoritesini temsil etmesi, yeryüzünde dinin hükümlerini tatbik etmek, dünya işlerini düzene sokmak üzere Allah'ın yeryüzündeki hakimiyetini temsil etmesi veya bütün müminlere ait olan hilafet ve yetkiyi temsil etmesi gibi sebeplerle açıklanır. Bu açıklamalar, hilafet tanımlarına yön vermede önemli bir role sahiptir.

Hz. Peygamber sağlığında iken hem peygamber olarak Allah'tan aldığı vahyi insanlara tebliğ etmiş, bunları açıklamış, hem de müslümanların dünyevî işlerini düzene koymuş, hukukî ihtilâflarını çözümlemiş, ahlâken onları eğitmiş, siyasi birliğin tamamlanmasını müteakip de devlet başkanlığı, ordu komutanlığı görevlerini üstlenmiştir. İslâm bilginleri, Hz. Peygamber'in vefatıyla peygamberlik görevinin sona erdiği, buna karşılık diğer görevleri bir kişinin üstlenip bunları tek başına veya bazı görevleri ikinci derecede yetkili şahıs ve mercilere devrederek yürütmesi ve böylece müslümanların dirlik ve düzen içinde yaşamasını temin etmesi gerektiği üzerinde görüş birliği içindedirler. Ancak bazı bilginler, devlet başkanının İslâm'ın dünyevî ve toplumsal ilke ve hükümlerini uygulama görevini göz önünde bulundurarak bu işe dinî bir karakter atfederken; bir kısmı da, insanların siyasi birlik ve düzen içinde yaşamasını ve bu amaçla devlet kurmasını aklî ve tabiî bir gereksinim olarak görür.

Kur'ân'da ve hadislerde devlet başkanlığı, devlet başkanında bulunması gereken şartlar, bu kişinin görev ve sorumlulukları gibi konular yer almaz. Sadece hak ve adalete bağlı olma, şûrâ ve meşveretle iş görme, zulmü önleme, İslâm'ın emir ve kurallarına uygun davranma ve onları uygulamada birlik ve bütünlükten ayrılmama gibi genel ilkelerden sözedilir. Hz. Peygamber'in tatbikatında devlet ve kamu yönetimiyle de ilgili birçok güzel örnekler vardır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk dört halifenin işbaşına geliş usulleri ve yönetim tarzları, bunu izleyen Emevi ve Abbasi iktidarları müslüman bilginler için önemli bir kültür birikimi ve gözlem konusu olmuş, hilafetle ilgili görüş, kaygı ve temenniler de bu bağlamda dile getirilmiştir. Gerek çeşitli eserlerde değişik vesilelerle dile getirilen görüşler, gerekse hicri beşinci asırdan itibaren yazılan "el-ahkâmu's-sultaniyye" adlı eserlerde yer alan ifadeler, müslüman bilginlerin kendi şartları, gelenek ve imkânları içinde en iyi yönetim biçimini arama, mevcut sistemi iyileştirme çabaları olarak değerlendirilebilir. Bunun için de krallık, şeflik, mutlakiyet ve saltanat dışında yönetim biçiminin bilinmediği bir devirde halifenin ehlu'l-hal ve'l-akd denilen bir kurul veya kesim tarafından seçilmesi, halkın biatının alınması, dinî kuralları açıkça çiğneyen halifenin görevden azli, halifenin ümmete ait egemenliği temsil ettiği, halifenin tanrısal bir gücünün olmadığı ve kişisel olarak Allah'a karşı sorumlu olması dışında görevi sebebiyle müslümanlara karşı da sorumluluk taşıdığı gibi hususların ele alınıp tartışılması âmme hukuku tarihi ve doktrini açısından ileri bir adımdır. Kaldı ki İslâm dini müslümanların nasıl bir siyasal organizasyon içinde kimler tarafından yönetileceği konusundan ziyade, ehil olanın işbaşına gelmesi, onun da hak ve adaleti hakim kılması, ferdî ve uhrevî sorumluluk taşıması, Allah'ın huzurunda hesap vereceğinin bilinci içinde olması, kötülük, hak-

sızlık ve zulmü önlemesi, katı ve baskıcı olmayıp insanlarla istişare ederek iş görmesi gibi temel noktalar üzerinde durmuş, kişilerin böyle bir dinî ve ahlâkî kıvamda ve yetişkinlikte olmasına öncelik vermiştir. Esasen üst bir kurum olan devletin yönetim biçimi ve siyasal yapılanma konuları, toplumların gelenek, kültür ve sosyal değerleriyle yakından ilişkili olduğundan, evrensel bir iddiası ve mesajı olan İslâm dininin bu konularda ayrıntıya girmemesi onun temel niteliklerinin tabiî gereğidir. Dolayısıyla, İslâm âmme hukukçularının hilâfet ve halife ile ilgili olarak ileri sürdükleri görüş ve önerileri bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Klasik dönem İslâm âmme hukuk doktrininde, halifede bulunması gerektiği düşünülen şartlar, özellikle halifenin o toplumda en bilgili, erdemli, itibarlı ve liyakatlı kimse olması gereği ve bunu sağlayacak tedbirler üzerinde ayrıntı ile durulur. Değişik vesilelerle, halifenin şûrâ veya ehlu'l-hal ve'l-akd denilen kurulun seçimiyle veya bir nevi genel seçim demek olan halkın biatıyla işbaşına gelmesinin önemi vurgulanır. Mevcut halifenin, kendi yerine geçecek halifeyi belirlemesinin ("istihlâf") aday gösterme mi yoksa atama mı olduğu hususu ise tartışmalıdır. İslâm hukukçuları genelde, her durumda halktan veya ehlu'l-hal ve'l-akd denilen (ümmetin bilgili, seçkin ve toplumda ağırlığı olan temsilcilerinden oluşan) heyetten biat alınması gereği üzerinde durarak, halifenin yetkisini veraset ve saltanat usulünden değil ümmetten aldığı fikrini vurgulamaya çalışırlar. Zorla işbaşına gelen ve halkın kendine itaat etmesini sağlayan kimsenin de, Allah'ın hükümlerini açıkça çiğnemediği sürece meşru halife olduğu, mevcut halifeye günahkâr da olsa isyanın câiz olmadığı yönünde kitaplarda yeralan ifadeler fiilî durumu kabullenme veya kuvvet karşısında suskun kalmayı teşvik olarak değil de, ümmeti tekrar fitne ve kargaşaya sürüklemekten çekinme, ümmetin birlik ve dirliğini koruma fikrine ağırlık verme olarak değerlendirilebilir. İslâm bilginleri bu tutumu benimserlerken, adil-zalim, iyi-kötü, dindar-fâsık gibi nitelemelerin özellikle siyasal çekişmenin arttığı dönemlerde oldukça izafî ve bulanık bir karakter taşıyacağı noktasını da göz önünde bulundurmuş oldukları düşünülebilir. Bununla birlikte, bu konuda klasik literatürde yer alan bilgilerin o günün hilafet ve saltanat sisteminin olumsuz yönlerinin tesiri altında kalmadığı da söylenemez. Çünkü tarih boyunca İslâm toplumunda hiçbir zaman eksik olmayan saltanat kavgalarının ve siyasal görüş farklılıklarının haliyle İslâm bilginlerini de etkilemiş, onları mevcut siyasal iktidarın yanında veya karşısında tavır almaya zorlamış olabileceğini gözardı etmemek gerekir. Nitekim halifede aranan şartlar, biatın şekli, seçici kurulun sayısı ve özellikleri, halifenin meşruiyetini belirleme yolları gibi konularda yer alan bazı değerlendirmeler incelendiğinde bunların, ilk dört halifenin meşruiyetini vurgulama, Hz. Ali'nin veya Emevi halifelerinin hilafetini gayri meşru gösterme gibi gayretlerin ürünü olduğu izlenimi edinilebilmektedir. Öte yandan, İslâm hukukçuları görüşlerini kendi dönemlerinde mevcut siyasal ve sosyal yapıyı ve bir de dört halife dönemini model alarak ve ikisi arasında karşılaştırmalara giderek açıkladıkları için, kaynaklarda bugün için fazlaca amelî değeri bulunmayan bazı yargı ve temayüllerle

karşılaşmak da mümkündür. Dolayısıyla, halifenin hak ve yetkileri, görevleri, görev süresi ve azli, şûrâ meclisiyle ilişkileri, devletin temel organları ve yapısı gibi konularda ileri sürülen görüş ve önerilerin bu bağlamda değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Bu konuları İslâm hukukçularının ayrıntılı şekilde ele almış olması ve mevcut doktriner görüş farklılıkları müslüman toplumlarda en iyi yönetim biçimini bulma, hak ve adaletin gerçekleşmesini sağlama gayretlerinin bir ürünüdür. Halifeye de "Allah'ın halifesi" veya "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" denmesini doğru bulmayıp onu "Peygamberin halifesi", "İmâm", "Müminlerin emiri" gibi adlarla anmaları, (fıkıh usulündeki hüküm kaynağı anlamında hakimiyetin Allah'a ait olmasına karşın) İslâm âmme hukukunda yönetsel yetki anlamında egemenliğin kaynağının ümmet olduğunu, halifenin de tanrısal bir güce sahip bulunmadığını gösterir. Bu itibarla İslâm düşüncesinde devlet başkanının mutlak bir yetkisinin bulunmadığı, yetkisinin İslâm'ın genel ilkeleriyle ve ilahî iradeyle sınırlı olduğu, teokrasi, saltanat ve istibdadın İslâm'ın öz ve amacına aykırı düştüğü söylenebilir. Ümmete ait olan egemenliğin kim veya hangi kurum tarafından nasıl kullanılacağı, adının ne olacağı, dünyada müslümanların tek bir devlet, siyasal veya organizas– yon altında birleşmeleri, anayasal kurumların oluşum ve görev dağılımı gibi daha çok şekille ve üst yapı ile ilgili konular ise, İslâm'ın genel ilkelerine aykırı düşmediği sürece her toplumun kendi kültürel birikim, şart ve imkânları ışığında belirleyip karar vereceği hususlar olarak görülebilir (ayrıca bk. ANAYASA, DEVLET, HAKİM).

¥ Ali Bardakoğlu

Hilâl (bk. RÜ'YET-İ HİLÂL)

HİLE-İ ŞER'İYE

"Hîle" sözlükte, çare, maharet, amaca ulaştıran vasıta gibi anlamlara gelir. Aldatma ve kandırma anlamında olmak üzere türkçede kullanılan "hile"nin fıkıh terminolojisindeki yaygın karşılığı "tağrîr"dir (bk. TAĞRÎR). İslâm hukuk literatüründe "hîle-i şer'iyye" şeklinde kullanılan kavram ise "dinî-hukukî çare ve çıkış yolu" anlamındadır. Çoğulu "el-hıyel'üş-şer'iyye"dir. Çıkış yolu anlamını belirten diğer bir kavram da "mahrec" (çoğulu "mehâric")dir.

Gerektiğinde "hukukî çıkış yolu" anlamındaki "hile"ye başvurulmasına İslâm bilginlerinin çoğunluğunca –kural olarak– cevaz verilmiş, bu cevazın dayanağı olarak da Kur'ân-ı Kerîm'den ve Sünnet'ten deliller gösterilmiştir. Bu delillerin başında, Hz. Yusuf'un ve Hz. Eyyûb'un uygulamaları ile ilgili âyetler yer alır.

Yusuf sûresinde anlatıldığına göre, Yusuf (a.s.), kardeşi Bünyamin'i yanında alıkoymak için bir çare düşünmüş, su tasını kardeşinin yükü içerisine koymuştu. Yapılan aramada, bu kab Bünyamin'in yükünün içinden çıktığı için de onu kardeşlerinden ayırarak yanında bırakmıştı. Bu olayla ilgili olarak Kur'ân'da şu ifade yer almaktadır: "...İşte Yusuf'a böyle bir çare öğrettik. Yoksa o, hükümdarın dinine (kanununa) göre kardeşini alıkoyamazdı..." (Yusuf 12/76).

Eyyûb (a.s.) ile ilgili olay ise şöyledir: Hz. Eyyûb bir meseleden dolayı karısına kızmış ve ona yüz değnek vurmaya yemin etmişti;

Cenab-ı Allah ona yeminine uymasını temin için bir demet alıp vurmasını emretti ve buyurdu ki: "Eline (yüz başaklı) bir demet sap al, onunla vur da yemininde durmamazlık etme. Gerçekten biz onu sabreden bir kul bulmuştuk..." (Sa'd 38/44).

Bu âyetlerin hile-i şer'iyeye cevazın dayanağı sayılamayacağı kanaatinde olanlara göre, bu olaylardan birincisinde, şer'î bir hileden çok o günkü pozitif hukuka göre normal şartlarda ulaşılamayacak bir sonucu elde etmeyi hedefleyen –maddî vakıanın takdimi ile ilgili– bir çare arayışı sözkonusudur. İkinci olayla ilgili âyette ise asıl vurgulanan husus, şer'î haklılığa sahip olmayan düşüncelerin yeminle teyit edilse bile uygulamaya konmaması, fakat yemine bağlılığın öneminin de hiçbir zaman gözardı edilmemesi, dolayısıyla yemin konusunda çok dikkatli olunmasıdır.

Şu var ki, hile-i şer'iyeyi câiz sayan İslâm bilginleri, bunun her çeşidine cevaz vermiş olmayıp aksine bir çok kayıtlar koymuşlardır. Özellikle dinin özüne ters düşen ve "kanuna karşı hile" kapsamında düşünülebilecek olan dolambaçlı yollara bütün İslâm bilginleri karşı çıkmıştır. Bununla birlikte, bu konudaki cevazı kötüye kullananlar olmuş ve din adına ortaya çıkan olumsuzluklar birçok bilgini hile-i şer'iyeye karşı sert bir tepki göstermeye yöneltmiştir. Hilei şer'iyeye karşı olumlu bakışı ile en çok şöhret yapan fıkıh çevresi Hanefî mezhebi olduğu için, İbn Teymiye, İbn Kayyım gibi yazarlar bu mezhebe ağır eleştiriler yöneltmişlerdir. Fakat Hanefî mezhebinin ilk el kaynakları incelendiğinde bu mezhebin imamlarınca kanuna karşı hile kapsamında düşünülebilecek türden örneklere müsamaha ile bakıldığına asla raslanmamaktadır. Hatta İslâm hukuk literatürü içinde özel bir tür oluşturan hiyel kitaplarının ilkinin ("el-Mehâric fi'l-hıyel" isimli eserin) İmâm Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî'ye ait olduğu yönündeki yaygın kanaatin isabetli olmadığına dair ciddi tesbitler bulunmaktadır. Yine hileye cevaz veren bilginlerin bu yolla hakların ihlaline yol açılmasına şiddetle karşı çıktıkları ve ibadetler alanını bu çerçevenin dışında tutmaya özen gösterdikleri açık bir biçimde görülmektedir. Mesela yukarıda anılan eserde şu ifade yer almaktadır: "Bir hakkın iptaline götüren bir hile ile Allah'ın ahkâmından kaçmak, müminlerin ahlâkından değildir." Gerek bu eserde gerekse el-Mebsut gibi hile hakkında müstakil bölümü bulunan ilk dönemlere ait eserlerde, ibadetlerle ilgili hiçbir hile örneğine raslanmaz. Zira ibadetlerde niyet esastır. Kişinin niyetini ise ancak Cenab-ı Allah bilir ve kul, niyetine göre amelinin (olumlu veya olumsuz) karşılığını hakeder. Ne var ki sonraki eserlerde ibadetlerle (özellikle yeminle) ilgili hile örnekleri de yer tutabilmiştir.

Hile-i şer'iyenin daha çok Hanefî mezhebinde işlenmiş ve bu alanda en çok Hanefî müelliflerin eser vermiş olmalarının, siyasî, sosyal, ilmî ve kültürel birtakım sebepleri vardır. Bu cümleden olmak üzere, Hanefî mezhebinin Irak, Maveraünnehir, Mısır ve Anadolu gibi değişik kültür muhitlerinde yayılmış ve uzun yıllar devletin resmî mezhebi olarak tatbikatta kalmış olmasının önemli role sahip bulunduğuna işaret edilebilir. Diğer taraftan, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebine mensup bilginlerce nazari olarak hileye karşı çıkılmakla birlikte şartlar gerektirdikçe bu bilginlerin de uygulamada

hileye başvurdukları görülmektedir. Hatta bu mezheplere mensup fakihlerin yazdıkları hiyel kitapları vardır.

Modern hukuktaki “Kanuna karşı hile” ile İslâm hukukundaki Hile-i şer’iye arasında ilk anda bir benzerlik göze çarpmaktadır. Fakat gerçekte bu iki kavramın içeriği tamamen farklıdır. Kanuna karşı hilede fert, kanun boşluklarından yararlanıp, hukukî yükümlüklerinden veya kanunun koyduğu müeyyidelerden kaçmakta, baş

ka bir anlatımla kişisel iradesini hukukun üstüne çıkarmaktadır. Hile-i şer’iyede ise, içtihadî bir hükmün uygulanmasında sıkıntılı bir durumla karşılaşan kimse, hukukî bir çıkış yolu bulması için uzman bir kişiye başvurmakta ve verilen fetvaya göre hareket etmektedir. Birincide kanundan kaçış, ikincide ise kanuna teslim oluş ve onun hükmüne boyun eğme vardır.

¥ Mustafa Baktır

HİLİM

İnsanın öfke duygusunu dizginlemesi ve saldırgan davranışlarından korunması sayesinde kazanılan ahlâkî erdem.

Sözlükte “hoşgörü, yumuşak huyluluk, sabır, ağır başlılık, akıl, usluluk” gibi anlamlara gelen hilim (hilm) Kur’ân-ı Kerîm’de bir âyette “akıl” anlamında çoğul olarak geçer (et-Tûr 52/32). Ayrıca hilim kökünden bir sıfat olan “halîm” kavramı onbir âyette Esmâ-i hüsnâ’dan (Allah’ın yüce sıfatlarından) biri olarak, O’nun kullarına karşı hoşgörüsünü ifade etmek üzere (meselâ bk. el-Bakara 2/225, 235, 262); dört âyette de “yumuşak huylu” anlamında İbrahim, İsmail ve Şuayb peygamberler hakkında (et-Tevbe 9/114; Hûd 11/75, 87; es-Sâffât 37/101) geçmektedir. Hadislerde de hilim ve halîm kavramları kullanılmıştır. Bu hadislerin bazısında “hilim” teriminin “ilim” ile birlikte anıldığı ve bunların birbirini tamamlayan yüksek nitelikler sayıldığı görülmektedir. Bu hadislere göre “Hilimle ilim kadar birbiriyle uyuşan, zinet üstüne zinet olan başka iki şey yoktur”; “İlmin zinet olması, ilim sahiplerinin halim olmalarına bağlıdır” (Dârimî, Mukaddime, 48).

Eski ve çağdaş araştırıcıların çoğuna göre hilim öncelikle “cehâlet”in zıddıdır. Zira hilmin bir anlamı da akıl olduğu gibi cehâletin özellikle İslâm’dan önceki müşrik Araplarla ilgili olan bir anlamında “dikbaşlılık”tır. Nitekim bazı cahiliye dönemi şairleri cehâleti öfke, saldırganlık, serkeşlik gibi anlamlarda kullanmışlar; bunu kendilerinin bir özelliği sayarak cehâletleriyle övünmüşlerdir. Bu sebeple bazı ahlâk bilginleri hilmi İslâm ahlâkının karakteristik erdemi; saldırganlık, serkeşlik gibi anlamı dolayısıyla cehâleti de cahiliye dönemi ahlâkının karakteristik ifadesi saymışlar ve bunu câhiller kendilerine sözle sataştıklarında, müslümanların buna esenlik dileğiyle (“selâm”) karşılık verdiklerini anlatan âyeti (el-Furkân 25/63) kanıt olarak göstermişlerdir. İmâm Mâverdî gibi bazı ahlâkçılar da hilmi “gazab”ın zıddı olarak incelemişlerdir. Mâverdî’ye göre “Bağışlamaktan yana ol, iyiliği emret, câhillerden yüz çevir” anlamındaki âyet (el-A’râf 7/199) hilim erdemini anlatır ve bütün ahlâkî erdemlerin özeti sayılır (Edebü’d-dünyâ ve’d dîn, s. 244). Mâverdî “bütün huyların en değerlisi ve akıllı kişilere en çok gerekli olanı” diye nitelediği hilim erdemini kazanabilmek ve böylece öfke duygusunu yenebilmek için on şart bulunduğunu belirtmiştir. Buna göre halîm olan kimse câhillere karşı mer-

hametli olur; gerektiğinde haklıya arka çıkacak güçte olur; küfürden, sövüp saymaktan sakınır, kötülere saygı göstermez; kötülüğe kötülükle karşılık vermez; kötü söz söyleyene iyi sözle cevap verir; küfürbazlardan uzak durur; öfke duygusunu yenecek şekilde akıllı ve basiretli davranır; kendisine sataşanı hemen cezalandırmaz; böyle bir kimseye karşı daha önce bir söz vermişse kararını değiştirmez (a.g.e, s 245-248). Bütün bu açıklamalar hilmin, sağlam karakterli, güçlü iradeye sahip, akıllı ve basiretli, terbiyeli, kibar, onurlu ve seviyeli insanlara özgü bir erdem olduğunu göstermektedir.

¥ Mustafa Çağrıcı

Hilkat (bk. HALK)

HİLYE

Hz. Muhammed'in bedenî özellikleri ve ahlâkî nitelikleri hakkındaki bilgilerin bütünü için kullanılan bir terim.

Hz. Peygamber'e engin bir sevgi duyan ashabı kiram onun bazı bedenî ve maddi özellikleriyle eşsiz ahlâkî niteliklerini tesbit ve nakletmişler; İslâmî literatürde "hilye" veya "şemâil" diye isimlendirilen bu konudaki bilgiler genel olarak hadis mecmuaları ve siyer kitapları yanında, özellikle "hilye", "şemâil" adı verilen eserlerde toplanarak sonraki nesillere ulaştırılmıştır. Bu kaynakların verdiği bilgiler yalnız Hz. Peygamber'in bedenî özelliklerini ve ahlâkî niteliklerini tanımak bakımından değil, aynı zamanda asr-ı saaddetteki ahlâkî durum konusunda bilgi vermesi ve bir müslümanın, örnek aldığı Peygamber'inin kişiliğini tanıyarak buna göre yaşayışını düzenlemesi bakımından büyük önem taşır.

Rasûlullah'ın en yakın dostlarından olup uzun yıllar ona hizmet etme mutluluğunu yaşayan Enes b. Mâlik onu şöyle tanıtır: "Rasûlullah ne aşırı uzun ne de kısaydı; ne süt gibi beyaz tenli ne de karayağızdı. Saçları çok kıvırcık olmadığı gibi tamamen düz de değildi. Hz. Peygamber'in yüzü "ayna misali" parlak, çehresi toparlaktı. İki omuzunun arası genişti. Sırtında kürek kemikleri arasında "peygamberlik mührü" olduğu söylenen büyükçe bir et beni vardı. Elleri çok yumuşaktı." Ebû Cuhayfe isimli sahabinin anlattığına göre ashab-ı kiram, ona duydukları engin sevgiden dolayı elini sıkmaktan haz duyarlardı. Günün birinde Ebû Cuhayfe de onun elini tutmuş, yüzüne sürmüş, çok sıcak bir gün olmasına rağmen mis gibi kokan bu mübarek ellerin "kardan daha serin" olduğunu hissetmişti. Bütün vücut organları ölçülü, uyumlu ve kusursuzdu. Berâ isimli sahabî Rasûlullah'ın ahlâkı bakımından olduğu gibi siması ve endamı bakımından da "insanların en güzeli" olduğunu ifade eder. Hz. Peygamber'in boyu fazla uzun olmamakla birlikte, yanındakilere kendisinin onlardan daha uzun boylu olduğu hissini veren bir saygınlık ve ağırlığı vardı.

Hz. Peygamber siyah ve hafif dalgalı saçlarını kulak memelerine kadar uzatırdı; ilk zamanlarda müşriklere benzememek için perçemini alnına indirirken, müşriklere benzeme riski ortadan kalkınca saçlarını iki yana taramayı adet haline getirdi. Saçına güzel koku sürmeyi severdi ve bu maddenin etkisiyle saç rengi kırmızıya çalardı.

Saçını ve sakalını boyadığına ilişkin sadece bir tek rivâyet bulunması bunun bir

istisna olduğunu gösterir. Nitekim Abdullah b. Büsr isimli sahabî, Allah Elçisi'nin vefatına yakın zamanlarda saç ve sakalında sadece birkaç beyaz tel bulunduğunu ve onun saçı sakalı ağaracak kadar yaşlanmadan, sakalını boyamadan bu dünyadan göçtüğünü belirtir.

Kusursuz bir ifade kabiliyetine sahip olan Hz. Peygamber, gereğinden fazla konuşmaz, açık ve duru konuşur, kelimeleri tane tane telaffuz eder, aceleci bir tavırla ve tumturaklı kelimelerle konuşmayı sevmezdi. O, bütün hayatı boyunca sadece gerçeği söylemiş ve söylediklerini harfi harfine yaşamıştır. "Beni, Hûd sûresi yaşlandırdı" demişti. Çünkü bu surenin 112. âyetinde "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!" buyurulmaktadır. O, daima tatlı dilli, güler yüzlü olmuş; bununla birlikte her dediğini saygı ile dinletmeyi de başarmıştır.

Toplulukta yemek yemeyi severdi. Yemeğe besmele ve çok kısa bir dua ile başlar; sağ elini kullanır, yemeği çok sıcak veya çok soğuk yememeye özen gösterir; tabağında artık bırakmaz; tıka basa doymadan sofradan kalkar; yemekten önce ve sonra ellerini yıkardı. Bazı yemekleri daha çok sevmekle birlikte, sağlığa zararlı ve dinen haram olan veya kokusuyla çevresindekileri rahatsız eden şeyler dışında, hiçbir yemek için "sevmiyorum" demezdi. Suyu yudum yudum içerdi. Sofra âdabına titizlikle uyar, bu konuda çevresindekileri de sabırla ve nezaketle eğitirdi.

Rasûlullah ipek elbise giymez, altın yüzük takmazdı. Beyaz ve yeşil renkli elbise giymekten hoşlanır, giyimde temizliğe ve sadeliğe önem verir; pejmürde kılıklı birini gördüğünde, eğer bu kişi varlıklı ise onu münasip bir dille ikaz eder; fakir ise, buna da kendisi elbise temin ederdi. Biri günlük, diğeri de cuma ve bayram gibi özel günler için olmak üzere iki takım elbisesi bulunurdu. Temizliği imanın yarısı sayardı. Bizzat kendisi temizliğe titizlikle ria– yet ettiği gibi bu alışkanlığı çevresindekilere de kazandırmaya çalışır; hatta ahlâkî ve ruhî temizliğin önemini, beden temizliğinin faydalarından örnekler vererek anlatır, böylece maddi temizliğe ilgiyi canlı tutardı.

Hz. Muhammed lüks ve ihtişama önem vermez, geçici sıkıntıları tasa edinmez, zihnini ve enerjisini evrensel hedeflere yöneltirdi. Çevresindekilere de varlıklı olsalar bile, azla yetinmeyi, hayata daima iyimser bakmayı telkin ederdi. Gönlü zengindi. Affetmeyi sever, kimseyi incitmez, düşmanlarının dahi iyiliğini isterdi. Kur'ân-ı Kerîm'de onun bu özelliğinden övgüyle bahsedilirken "Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, muhakkak ki çevrenden dağılır giderlerdi" buyurulur (Âl-i İmrân 3/159). O, insanların kusurlarını yüzlerine vurmaz, eleştirilerini isim vermeden yapardı. Bir öğünlük yemeğini, yoksullara verdiği için ailesinin aç sabahladığı günler çok olmuş; fakat o ve ailesi açlığın sıkıntısını iyilik yapmanın ve Allah'ın hoşnutluğuna nail olmanın verdiği saadetle altetmeyi bilmişlerdi.

Rasûlullah, yeri gelince eşsiz bir yiğit, yeri gelince de son derece sabırlı ve halim selimdi. Adaleti titizlikle korur, insanlara mevki ve makamlarına göre itibar etmezdi. Aksine, fakirlerin, kimsesizlerin, yetimlerin, gariplerin, çocukların daha çok ilgi ve mutluluğa muhtaç olduklarını bilir ve bunu onlardan esirgemezdi. Kibirlenmekten nefret eder; kimseye karşı ululuk taslamaz; fakat düşmanları karşısında da küçülüp ezilmezdi. Otoritesini sürdürmek için sun'î

tedbirlere baş vurmaz; meclislerde boş bulduğu yere otururdu. Dalkavukluktan nefret ederdi. Kendisine bir ilah gözüyle bakılmasına asla razı olmaz; kendisinin de bir insan olduğunu, ancak Allah'ın korumasıyla hatadan kurtulabileceğini açık yüreklilikle ifade ederdi. Halk arasına katılır; beşerî münasebetleri herhangi bir insan gibi sürdürür; hastaları, komşularını, dostlarını ziyaret eder; müslümanların acı ve tatlı günlerini paylaşmaktan geri kalmazdı.

Hz. Peygamber'in aile hayatı son derece muntazamdı. Eşlerine saygı duyar; haklarına riâyet eder; geceleyin nafile ibadet edeceği zaman bile yanında bulunduğu eşinden izin alma inceliğini gösterirdi. Aile bireyleriyle şakalaşmayı sever; nadiren vuku bulan fevrî ve tatsız davranışları sabır ve anlayışla karşılar, ikazlarını medenice yapardı.

O "Beni Rabbim terbiye etti, ne de güzel terbiye etti" buyurmuştu. Gerçekten ana baba ilgisinden dahi yoksun olarak her bakımdan geri ve cahil bir toplum içinde yetişen Hz. Muhammed, Allah'ın lütfu ile bedenî güzelliklerinin yanısıra eşsiz ahlâkî ve manevi güzellikleri kişiliğinde biraraya getirerek; zamanımıza kadar tarihçileri, düşünürleri, bilim adamlarını ve –tabii– bütün ümmetini kendisine hayran bırakmıştır.

Hilye ve şemâil türü eserlerin en eskisi ve en önemlisi tanınmış hadis bilgini Tirmizî'nin (ö. 279/892) eş-Şemâilü'l-Muhammediyye isimli kitabıdır. Bu esere İbn Hacer el-Heytemî, Muslihuddin el-Lârî, İsâmüddin el-Isferâgînî, Aliyyü'l-Kârî gibi pek çok alim tarafından şerhler yazılmış; eser Muhammed es-Sâni; Nasîruddin el-Elbânî gibi kişiler tarafından özetlenmiştir. Eser, Hoca İshak Efendi (ö. 1120/1708) tarafından türkçeye çevrilmiştir. Hz. Peygamber'in hilyesi ve evsafıyla ilgili eserler içinde Kadı İyâz'ın eş-Şifâ' bi ta'rîfi hukûkı'l-Mustafâ (et-Tûrkçesi, Suat Cebeci, Şifâ-i Şerif, Ankara 1992) ve Suyûtî'nin el-Hasâisu'l-Kübra isimli kitapları da büyük ilgi görmüştür. Yine Suyûtî'ye ait Zehrü'l-hamâyil ale'ş-şemâyil, Hâkânî'nin el-Hilyetü'n-Nebeviyye mine'l-mesneviyyâti't-türkiyye isimli türkçe manzum derlemesi, Muhammed b. el-Bekrecî'nin Hilyetü'l-bedî' fî medhi'n-Nebiyyi'ş-Şefî' isimli kitaplar bu husustaki önemli eserlerden bazılarıdır.

¥ Mustafa Çağrıcı

HİRA DAĞI

Cebel-i Nûr (Nûr dağı).

Mekke'nin kuzey doğusunda Kâbe'ye yaklaşık 5 km uzaklıkta bulunan ve zirvesinin 20 m. altındaki mağarada Hz. Peygamber'e ilk vahyin geldiği dağdır.

Hira dağı, karşısında bulunan Sebîr dağı ile birlikte anılır. Deniz dalgasına benzetilen bu iki dağ susuzluk sebebiyle sadece dikenli çalılarla kaplıdır. Tepesi kaygan kayalardan oluşan Nûr dağı, çevresindeki diğer dağlardan dik ve yüksek olduğu için pek uzak yerlerden bile derhal seçilir. Dik yamaçlı çıplak ve kayalık olduğu için çıkılması zordur. Hira dağı, aynı ismi taşıyan ve Hz. Peygmaber'in hayatında önemli bir yeri bulunan mağarayla meşhurdur.

Hira mağarası üstüste yığılı kayalardan meydana gelmiş üç yanı kapalı ve adeta küçücük kubbeli bir yapıya sahiptir. İçerdeki boşluk, bir kişinin ayakta durabileceği kadar ve başı tavana değmeyecek yükseklikte, yere uzanıldığında da yine bir kişiye

göre yeterli genişlik ve uzunluktadır. Mağaraya girildiğinde hemen karşıda bulunan küçük açıklığın doğrudan Kâbe'ye yönelik olduğu dikkati çekmektedir. Bu açıklık son yıllarda bir duvarla kapatılmıştır. Ayak basılan taban oldukça düz ve yatmak için bir kumaş parçası serilebilecek durumdadır. Mağaraya, kayalardan oluşan yüksek basamaklarla çıkılır ve dar bir geçitten sonra oraya girilir.

Mekke'de ötedenberi az da olsa receb ve Ramazan gibi senenin belirli aylarında inzivaya çekilen hanîfler, zâhidler bulunuyordu. Bunların arasında Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalip ile Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gibi Hira'da belirli yerleri olanlar bile vardı.

Hz. Muhammed (s.a.) de, vakti geldiğinde bu tarz hayata adım atıp inzivaya çekilmeye başladı. Her yıl bütün Ramazan ayını Mekke yakınındaki bu mağarada tefekkürle ve zâhidâne bir yaşayış içinde geçiriyor ve çok az bir azıkla yetiniyordu. Nihayet olgunluk çağına ulaşmış, kırk yaşına basmıştı. Anlaşıldığına göre o yıl beşinci defa olmak üzere Hira mağarasında inzivaya çekilmişti. Nihayet ramazının 27. gününün gecesinde Cebrail (a.s.) vasıtasıyla "Alak" sûresinin "ikra" (oku) emriyle başlayan ilk beş âyet-i kerîmesi nâzil oldu. Hz. Muhammed, 610 yılında Nûr dağında peygamberlik görevini işte bu şekilde yüklenmiş oldu.

Allah Teâlâ, orada inzivaya çekilip ibadetle meşgul olan peygamberine indirdiği vahiy nuruyla insanlara doğru yolu gösterdiği için o dağa Cebel-i Nûr (Nûr dağı) denmiş olmalıdır. Nitekim ilk vahyin nâzil olduğu bu mağaraya Hira mağarası dendiği gibi Nûr mağarası da denmektedir.

Ancak o devirde ve o bölgede geceleyin yollarını kaybedenlere yol göstermesi için bazı dağların üzerinde ateş yakılması bir adetti. Müzdelife tepelerinden birinde böyle bir ateşin yakıldığı bilinmektedir. Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinden gelen hacıların geçmek mecburiyetinde oldukları bu bölgede yani Arafat ile Mekke arasında ateş yakılan başka tepeler de olmalıdır. Hira dağının da bunlardan biri olması muhtemeldir, ki dağın konumu ve yapısı ihtimali güçlendirmektedir. İşte bu aydınlatma özelliğinden ötürü de bu dağa Cebel-i Nûr denmiş olabilir.

Suud yönetiminden önce dağın tepesinde bulunan bir kubbe daha sonra yıkılmıştır. Mağarayı ziyarete gidenler, Osmanlılar'ın kutsal belde ve çevresine verilen hizmetlerin bir göstergesi olarak orada bugün bile Osmanlı döneminden kalma su sarnıcı kalıntılarına rastlayabilmektedirler. Hira dağının etekleri bugün büyük bir yerleşim merkezi halini almıştır. Mekke'den Tâif'e giden ikinci yol bu dağın önünden geçmektedir.

¥ Fuat Günel

Hisâb (bk. HESAP)

HİSBE

Hisbe kelimesi sözlükte, ecir, sevap, yapılan bir işin ecrini sırf Allah'tan istemek ve beklemek, iyi yönetim gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise müslüman toplumlarda iyiliği emredip kötülüğü önlemek, kamu düzenini sağlamak ve korumak amacıyla kurulmuş özel bir teşkilatın adıdır. Hisbe görevini üslenen kimseye "muhtesib" denir. Bu teşkilatın başındaki kişiye Osmanlı-

lar'da "ihtisap ağası" adı verilmiştir.

Toplumda iyiliği hakim kılıp kötülüğü önleme, kamu düzen ve kontrolünü sağlama İslâm dünyasında Hz. Peygamber döneminden itibaren önemle üzerinde durulan bir konu olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'in Medine çarşısında düzeni sağlamak üzere Şifâ binti Abdullah adlı bir sahabî kadını görevlendirdiği bilinir. Bu amacı gerçeleştirmek üzere alınan önlemlerin ve ortaya konan faaliyetlerin devamı olarak Hz. Ömer devrinde daha fonksiyonel bir sosyal kurum olarak hisbe teşkilatı kurulmuş ve işlemeye başlamış, zaman içerisinde uygulama ve doktrinin de katkısıyla gelişimini tamamlayarak İslâm medeniyetinin önemli bir kurumu olarak tarihi kimliğini kazanmıştır.

Kur'ân'da, iyiliğin tavsiye edilip yaygınlaştırılması ve topluma hakim kılınması, kötülüklerle de mücadele edilip engellenmesi bütün müslümanlara ayrı ayrı yüklenen bir ödev olarak tanıtılır (Âl-i İmrân, 3/110-114; et-Tevbe 9/71). Bununla birlikte, müslüman bireylerce emr bilmaruf ve nehy ani'l münker görevini ikili ve dar çerçevede yürütülmesinin yanısıra, sosyal alanda bu görevin bu işle yetkili ve görevli belli bir gurup tarafından yerine getirilmesi ve bunun yönetim ve kontrolünün de bu amaçla kurulan bir kamu kurum ve kuruluşuna verilmesi gerekli olmuştur. Kur'ân'da bu yönde de emir ve tavsiyeler vardır (Âl-i İmrân 3/104). Dinin ve ahlâkın genel ilkelerinin toplumsal planda korunması, yasakların açıkça çiğnenmesine engel olunması İslâm toplumlarında kamu düzeninin sağlanması ve korunması açısından ne derece önemli ise, bu görevin yetkili bir kamu kurumunca organizeli şekilde yerine getirilmesi de verimliliği sağlama, kargaşayı, gereksiz ve sübjektif müdahaleleri önleme, sosyal barışı sağlama açısından o derece önemlidir.

Hisbe teşkilatı İslâm toplumlarında başlangıçtan itibaren toplumda huzur ve sükunu sağlama, kamu düzenini koruma yönünde önemli görevler üslenmiştir. Bu teşkilatın temel görevleri arasında, toplumda alenen içki içilmesini, ırz ve namusa sarkıntılık edilmesini, müstehcenliği, fuhuş ve zinayı önleme, ticarette hileli ölçü ve tartı kullanılmasını, faizli işlemleri, karaborsacılığı engelleme, İslâm'ın temel ilke ve emirlerinin yerine getirilmesine yardımcı olma, Ramazan ayında alenen oruç yenmesi gibi dinin emirlerinin açıkça ihlâline müsaade etmeme, önleme, Gayr-i müslim vatandaşların (zimmî) haklarını koruma, ödevlerini takip etme, esnaf ve sanatkârın haklarını koruma ve vecibelerini denetleme gibi hususlar sayılabilir. Bununla birlikte hisbe teşkilatının fonksiyonu ve görevleri, toplumların ihtiyaçlarına, devrin şartlarına, yakın fonksiyona sahip kurum ve kuruluşlarla yaptığı işbölümüne göre de tarih içinde toplumdan topluma farklılık gösterir. Tarihi süreç içindeki uygulamalar göz önüne alınırsa, muhtesibin görevlerinin 1– Ekonomik ve ticari hayat, 2– Sosyal düzen ve barış, 3– Dinî hayat, 4– Adliye teşkilatı şeklinde dört temel noktada toplandığı, bu alanlarda düzenin korunması, ihlâllerin önlenmesi, yargı kararlarının uygulanması konusunda muhtesibe önemli görevler düştüğü söylenebilir. Hisbe teşkilatında kimlerin görev alabileceği ve muhtesipte aranan şartlar, verimli ve sağlıklı işleyişi temin için alınacak önlemler, iç dayanışma ve denetim sistemi kurulması

gibi hususlarda zengin bir literatür oluşmuştur.

İnsanların huzur ve düzen içerisinde yaşayabilmesi, toplumsal barışın ve güvenin kurulabilmesi için toplumun sağlam değer ölçülerine, ilke ve esaslara sahip olması, bunların dayandığı ve anlam kazandığı dinî ve ahlâkî müşterek bir zeminin bulunması son derece önemlidir.

Ancak bu yeterli olmayıp toplumda kötü örneklerin artmasına da imkân verilmemesi, haksızlık, hırsızlık, rüşvet, haksız kazanç, fuhuş, müstehcenlik, içki, kumar gibi kötülük ve hastalıklarla doğru ve etkili şekilde mücadele edilmesi, sağlıklı, huzurlu ve güvenli bir yaşama ortamının kurulması için gerekli önlemlerin de alınması gerekir. Çağımızda birçok toplumda, kamu düzenini koruması, kötülük ve haksızlıkları önlemesi ve denetlemesi için yetkili ve görevli kılınan kişi ve kuruluşların başarısız olması veya bizzat kendilerinin benzeri haksızlık ve yolsuzluk ithamlarına muhatap olması, bu iki temel unsurdan birindeki eksiklik sebebiyledir. Yüzyıllar boyu İslâm toplumlarında başarılı ve etkili şekilde görev ifa etmiş olan hisbe teşkilatının, günümüz belediye ve emniyet teşkilatlarının başarılı olabilmelerinin de ipuçlarını taşıdığı söylenebilir.

¥ Ali Bardakoğlu

HİSSE SENEDİ

İktisadî ilişkilerin yoğunlaşıp sermaye piyasasının önem kazandığı günümüzde hisse senetleri, sermaye piyasasının en önemli aracı olduğu söylenebilir.

Türk ticaret hukukunda menkul kıymetler, belgede yer alan hakkın niteliğine göre alacak senetleri ve ortaklık senetleri şeklinde iki ana guruba ayrılabilir. Bir para borcunu ve alacağını temsil eden tahviller, kâr ve zarar ortaklığı belgeleri, finansman bonoları, gelir ortaklığı senetleri para ve alacak senetleridir. Buna karşılık mâlî hakların yanısıra yönetime katılma gibi hakları da sağlayan ve gerçek bir ortaklık ilişkisi kuran hisse senedi ise, ortaklık senetleri gurubunun tipik örneğidir. Öte yandan, menkul kıymetlerin, sağladığı gelirin özelliğine göre, sabit gelirli ve değişken gelirli senetler şeklinde ikiye ayrılması da mümkündür. Tahviller sabit gelirli, hisse senetleri, kâr ve zarar ortaklığı belgeleri, gelir ortaklığı senetleri ise değişken gelirli senetlerdir.

Ortaklık senedi ve değişken gelirli senet mahiyetinde olan hisse senetleri, Türk hukukunda anonim ve paylı komandit şirketlerde payları temsil eden bir kıymetli evraktır. En önemli fonksiyonu da payı temsil etmesidir. Hisse senetlerinin bir başka özelliği de payı tedavül ettirebilmesidir. Hisse senetleri, ortaklığın sermayesinin belli bir payını temsil ettiğinden itibârî kıymete sahiptir. Hisse senetleri borsada alınıp satılabilen birer kıymetli evraktır. Hatta borsanın en önemli araçlarından biridir. Hisse senedinin piyasa/borsa değeri ise, çeşitli faktörlere bağlı olarak itibârî değerinin altında veya üstünde olabilir.

Hisse senetleri, nama yazılı veya hamiline yazılı şeklinde ikiye ayrılabildiği gibi âdî ve imtiyazlı hisse senetleri şeklinde de ikiye ayrılabilir.

Hisse senedi, sahibine mâlî haklar ve yönetime ilişkin haklar sağlar. Mâlî hakların başında, kâr payı alma hakkı, rüchan hakkı, bedelsiz pay alma hakkı, tasfiye payı hak-

kı.. vs. gelmektedir.

Kanunlar, geniş halk kitlelerinin yatırımlara iştirakini sağlamak için ortaklıkların hisse senedi arzına belli şartlarda izin vermekte, hisse senedinin iki taraf için de güvenli bir finans ve gelir aracı olmasını sağlayıcı birtakım tedbirler almaya çalışmaktadır.

Günümüzdeki yoğun ticarî ilişkilerin ve iktisadî faaliyetlerin borsayla, bankayla ve faizle sıkı ilişkisi ve içiçe olması, haklı olarak müslümanların bu tür gelişmelere kaygıyla bakmasına yol açmakta, bu arada anonim şirketlerin ve hisse senetlerinin şer'î hükmü konusunda farklı yaklaşımlara ve yorumlara sebep olmaktadır. Tahvil, genelde sahibine önceden belirlenen miktarda sabit bir faiz geliri temin eden bir borç senedi ve ödünç işlemi olduğundan kural olarak faizli işlem sayılır. Bu yüzden de, getirisi ne oranda olursa olsun, tahvilden bir yatırım aracı olarak yararlanmanın dinen câiz olmadığında görüş birliği vardır. Hisse senetleri ise, şirketin kârına göre getirisi değişen bir ortaklık senedi olduğundan, mahiyeti itibariyle tahvilden farklıdır.

Hisse senetlerinin şer'î durumu ve hükmü konusunda, çağdaş İslâm bilginlerinden çok azı konuyu özel bir araştırmaya tabi tutarak fikir beyan etmiştir. Bir kısmı, bundan bir yatırım aracı olarak câiz olmadığı, çoğunluk ise cevazı yönünde görüş belirtmiştir.

İslâm iktisadı alanında yazdığı bir eserde Takıyyuddîn en-Nebhânî, Batıdan alınan çağdaş şirketlerin ve özellikle sermaye şirketlerinin, Batının kapitalist ve sömürgeci bakış açısını ve değerlerini yansıttığını, İslâm hukukunun şirketlerle ilgili yerleşik formuna ve kurallarına uymadığını ileri sürmekte ve şer'an câiz olmadığını, bu şirketlerle yapılacak muamelelerin bâtıl olacağını, dolayısıyla kârının helâl olmayacağını ifade etmektedir (Nebhânî, en-Nizâmu'l-iktisâdî fi'l-islâm, s.133 vd.) Bu görüşünün tabiî sonucu olarak yazar hisse senetlerini de câiz görmemektedir. Gerekçe olarak da, yukarıda aktarılanlara ilave olarak, hisse senedinin piyasa değerinin birçok faktöre bağlı olarak değiştiğini ve şirket varlığından ayrılarak müstakil bir kıymet kazandığını, şirketlerin mal varlığında helâl ve haramın, faiz ve gayri meşru kazancın içiçe olduğunu ileri sürmektedir. Çağdaş yazarlardan İsâ Abduh da benzeri görüştedir (İsâ Abduh, el-Ukûdu'ş-eş-Şûrâyye, s. 18-19).

Bu konuda görüşünü açıklayan çağdaş İslâm bilginlerinin ve yazarlarının çoğunluğu, hisse senedinin, kâr ve zararı ile birlikte şirketin malvarlığına ortaklığı temsil ettiği düşüncesinden hareketle kural olarak hisse senedi alım-satımını câiz görmekte, hisse senedinin sağlayacağı hakları ve bu hakların kullanım şeklini kanun ve anlaşmaların belirleyeceğini ifade etmektedirler. Bu gurup ilim adamları arasında Muhammed Ebû Zehra, M. Yusuf Musa, Mahmud Şeltût, Abdulvehhâb Hallaf, Ali el-Hafîf, Abdurrahman Hasan gibi isimler başta gelmektedir.

Bu bilginlerden M. Yusuf Musa, konuyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır: "Şirket, sermayesini belli hisselere ayırmakta ve isteyen bu hisselere sahip olmaktadır. Hisseler şirkete tabi olarak kâr ve zarara açıktır. Gerekli şer'î şartları taşıdığından bu şekilde hisse senedi alarak şirke-

te ortak olmanın cevazında şüphe yoktur...” (el-İslâm ve müşkilâtüne’l-hâdıra, s. 85).

Ezher’in eski şeyhlerinden Mahmud Şeltût, hisse senedi ve tahvillerin farklı düşünülmesi gerektiğini ifade ettikten sonra, hisse senedine dayalı şirket nevinin “mudârabe” adı altında İslâm’da mübah kılındığını, kâr ve zarara ortak olması sebebiyle de hisse senetlerinin câiz olduğunu belirtmektedir (Fetâvâ, s. 355).

Ali el-Hafîf de, anonim şirketlerin ana hatlarıyla İslâm fıkhındaki şirket türleri içinde mütalâa edilebileceğini, dinin temel kurallarından biri ile çatışmadığı sürece, ihtiyaç ve kalkınma sonucu ortaya çıkan ve kamu yararına yönelik olan bu nevi gelişmelerin şer’an da makbul olduğunu ifade etmektedir (eş-Şerikât, s. 96-97).

Muhammed Ebû Zehra, A. Hallaf gibi bilginler de değişik vesilelerle hisse senetlerinden zekât verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Günümüz İslâm bilginlerinin çoğunluğu hisse senedi alım-satımını kural olarak câiz ve bu yolla elde edilecek kazancı helâl saymakla birlikte, konuyu değişik yönleri ile inceleyen yazarlar, şirketin dinen câiz olmayan alanda faaliyet göstermemesi gerektiği kaydına önemle işaret etmekte, anonim şirketlerin işleyişindeki bazı aksaklıklara ve haksızlıklara dikkat çekmekte, itibarî kıymetinden daha düşük bedelle hisse senedi ihracına, imtiyazlı hisse senetlerine, belli mağduriyetlere sebep olmaları açılarından itiraz etmektedirler (msl. Abdülaziz Hayyât, eş-Şerikât fi’ş-Şerîati’l-islâmiyye ve’l-Kânûni’l-Vad’î, II, 213-224).

İslâm Konferansı Teşkilatına bağlı İslâm Fıkıh Akademisi’nin girişimiyle 1988 yılında Rabat’ta toplanan Borsa Seminerinin sonuç bildirisinde ve adı geçen akademinin 1992 yılında Cidde’de yapılan yedinci dönem toplantısında hisse senetlerinin kâr ve zarara iştirak etmesi sebebiyle kural olarak helâl olduğu, fakat şer’î hükmünün bunu çıkaran şirketin ticari işlem ve amaçlarının meşru oluşuyla yakından ilgili olduğu belirtilmiştir. Şirketin faiz, karaborsacılık, hile, yalan ve aldatma gibi dinen haram vasıtalarla kazanç sağlaması halinde hisse senetlerini alıp satmanın ve bundan gelir elde etmenin haram ve masiyete iştirak etmek olduğundan câiz olma– yacağı bildirilmiş, esasen faaliyet alanı haram işlemler yapma, dinen yasak hizmet ve mal üretiminde bulunma olmamakla beraber, bazı haram işlemlere taraf olması sebebiyle şirketin kârına haram kazanç karışmış olması hallerinde ise, pay sahiplerinin bu miktarı yaklaşık olarak hesaplayıp kendisinin hayır ve hasenat niyeti ile olmaksızın ve toplum hakkı olduğu inancı ile hayır yolunda harcaması tavsiye edilmiştir.

İslâm borçlar ve ticaret hukukunda tarafları beklenmedik zarar ve mağduriyetlere iten her türlü bilinmezlik, kapalılık ve risk mümkün olduğunca önlenmeye çalışılmış, açıklık ve dürüstlük ve güvenin hakim olacağı bir borç ilişkisi ve ticari hayat kurulmaya çalışılmıştır (bk. GARAR, SATIM). Buna karşılık, özellikle sermaye piyasasının belirli bir düzen ve istikrara kavuşmadığı, günlük siyasi kararlarla ve baskı gurupların müdahaleleriyle kolayca yön değiştirebildiği ve büyük çapta değişikliklerin yaşandığı toplumlarda borsa bir tür kumar ve risk ticareti görünümünü almıştır. Bu durumda İslâm’ın yukarıda zikredilen güven ve açıklığı sağlamaya yönelik ilke ve kural-

larının gerçekleştiği söylenemez. Bu itibarla, tıpkı şirketin gayri meşru alanda faaliyet göstermesinin çıkaracağı hisse senedinin hükmünü etkilediği gibi, sermaye piyasasında hakim olan bu risk ve kargaşa ortamı da hisse senedinin hükmünü geçici olarak etkileyebilir. Halkın elinde bulunan küçük çaptaki tasarrufların birleşerek güçlü bir finans kaynağı teşkil etmesi ve yatırıma yönelmesi ülke ekonomileri için ne kadar yararlıysa, müslümanların İslâm'ın öngördüğü ilkeler ve sakındırdığı yasakları dikkate alan, meşru alanda ve meşru tarzda faaliyet gösteren borsayı ve ticarî organizasyonları kurmaya ve desteklemeye yönelmeleri de o denli önemlidir. Dinî hassasiyetini yitirmemiş kimselerin gösterebileceği bu tepki ve iş birliği, sermaye piyasasında güven, dürüstlük ve istikrarın ödüllendirilmesi anlamına da geleceği için, bu tavrın neticede ülke ekonomisine önemli ölçüde yarar sağlayacağı açıktır.

¥ Ali Bardakoğlu

Hitân (bk. SÜNNET)
Hiyel (bk. HİLE-İ ŞER'İYE)
Hizmet Akdi (bk. İŞ AKDİ)
Homoseksüellik (bk. CİNSİ HAYAT)
Hoşgörü (bk. MÜSAMAHA)
Huccet (bk. DELİL)

HUCURAT SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 49. sûresi

Sûrede Peygamberimizin evi de anıldığından, "odalar" anlamına gelen ve 4. âyette geçen "hucurat" kelimesi sûreye ad olmuştur. Medine döneminde indirilmiştir. 18 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları mim ve nun harfleridir.

Bu sûrede, müminlerin Hz. Peygamber'in huzurunda riâyet etmeleri gereken âdâb ile kendi aralarında uymaları gereken davranış kuralları anlatılmakta, iman ve takvânın değeri ile, müminlerin bazı özelliklerinden bahsedilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Müminler, Allah ve Elçisinden önce bir hüküm koymaya kalkışmamalı, öncelikle o konuda onların bir hükmünün bulunup bulunmadığını araştırmalıdır. Peygamberle konuşurken nâzik davranılmalı, ona (ve sünnetine) karşı saygılı ve edepli olunmalıdır (âyet: 1-5).

* Fâsıkların çıkardığı haberlere hemen inanılmamalı, doğru olup olmadığı araştırılmalıdır (6).

* Yüce Allah, müminlere imanı sevdirip, küfrü, kötülüğü ve isyanı kötü göstererek büyük bir lütufta bulunmuştur; bu nimetin değerini bilmek gerekir (7-8).

* Müslüman iki grup birbiriyle savaşırlarsa, araları düzeltilip uzlaştırılmalıdır. Eğer bunlardan birisi barışa yanaşmıyor, saldırıya devam ediyorsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar o grupla savaşılmalı, eğer dönerse, aralarında adâletle davranılmalıdır (9).

* Müminler kardeştir ve kardeşçe yaşamalıdırlar. Bozuşan kardeşlerin arası düzeltilmelidir. Erkek olsun, kadın olsun müminler birbirleriyle alay etmemeli, kendilerini aşağılamamalı ve birbirlerini kötü lâkapla çağırmamalıdır. Ayrıca zandan, başkalarının kusurlarını araştırmaktan ve birbirlerini çekiştirmekten de uzak durmalıdırlar (10-12).

* Allah Teâlâ, insanları bir erkekle bir di-

şiden yaratmış, birbirleriyle tanışmaları için de onları, kabilelere ve milletlere ayırmıştır. Ancak, kimsenin kimseye bir üstünlüğü yoktur; üstünlük ancak takvâ iledir; Allah katında değerli olan kimse, O'nun buyruklarına en çok uyan kimsedir (13).

* Gerçek mümin, Allah'a ve Elçisine kesin olarak inanan, onlara itaat eden ve malıyla canıyla Allah yolunda cihad eden kişidir (14-15).

* İman, en büyük nimettir. Bu nimetin değeri bilinmeli, Allah'a şükretmelidir. Ayrıca Allah'ın, gizli ve açık her şeyi bildiği de unutulmamalı ve bu şuur içinde yaşanmalıdır (16-18).

¥ Abdurrahman Çetin

HÛD (Hz.)

Kur'ân-ı Kerîm'de Âd kavmine gönderildiği bildirilen peygamber.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre Hz. Hûd, Âd kavmindendir ve onlara peygamber olarak gönderilmiştir (Hûd 11/50). Hz. Hûd'un şeceresi İslâmî kaynaklarda Hûd b. Abdullah b. Rebâh (Reyâh?) b. el-Halûd (veya Hâris) b. Âd b. Avs (Us) b. Irem (Aram) b. Sam b. Nûh veya Hûd b. 'Âbin (Eben) b. Şalah (Şelah) b. Arfehşad (Arpakşad) b. Sam b. Nûh olarak verilmektedir.

Tevrat'ta Hz. Hûd ile ilgili bilgi yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Hûd'un gönderildiği belirtilen Âd kavmi, Hz. Nûh'un oğlu Sam'ın oğlu Aram'ın oğlu Us'un oğlu 'Âd'ın kavmidir. Bu kavim Güney Arabistan'da (Yemen) yaşamıştır (bk. ÂD KAVMİ). Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Hûd'un Ahkaf'taki (Ahkaf, rüzgarların oluşturduğu kum tepeleri anlamındadır) kavmini uyardığı belirtilmektedir (el-Ahkâf 46/21) ki burası, Güney Arabistan'da Uman ile Hadramut arasında bir bölge (Yemen) olarak kabul edilmiştir.

Hz. Hûd, kavmini diğer ilahları bırakıp sadece Allah'a kulluk etmeye davet ettiğinde onlar onu beyinsizlik ve yalancılıkla itham edip çağrısına karşı çıkmışlar, atalarının taptıkları ilahlara tapmaya devam edeceklerini söylemişler, "Bizden daha kuvvetli kim var?" diyerek büyüklük taslamışlar ve böylece geleceği bildirilen azaptan korkmadıklarını ifade etmişlerdir.

Sonunda Cenab-ı Allah onların üzerine ardı arkası kesilmeyen kavurucu bir rüzgar ve çok şiddetli bir kasırga göndermiş, Hz. Hûd ve ona inananların dışındakiler helâk olmuşlardır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu peygamberin adıyla anılan bir surenin yanısıra, gerek onun hak yola çağrısına gerekse kavminin taşkınlıklarına dair pek çok âyet bulunmaktadır (msl. bk. el-A'râf 7/65; Hûd 11/58-60; Fussilet 41/13, 15-16; ez-Zâriyât 51/41; el-Hâkka 69/6).

Hz. Hûd'un, İrem'in çocukları arasında babasına en çok benzeyen, esmer, gür saçlı, güler yüzlü olduğu nakledilir. Kavmi helâk olduktan sonra Hz. Hûd, bir rivâyete göre Mekke'ye gidip yerleşmiş, diğer bir rivâyete göre ise ölünceye kadar kavminin yaşadığı bölgede kalmıştır. Hz. Hûd'un 150 sene yaşadığı nakledilmektedir. Kabrinin Mekke'de Kâbe ile Zemzem arasında, Şam camiinin güney duvarında veya Hadramut'ta olduğuna dair rivâyetler vardır. Hadramut'ta Hz. Hûd'a nisbet edilen kabir, günümüzde de ziyaret edilen önemli bir yerdir (Salebî, Arâisu'l-mecâlis s. 50).

¥ Ömer Faruk Harman

HUDEYBİYE BARIŞ ANLAŞMASI

6/ 628 yılında Hz. Peygamber'le Mekkeli müşrikler arasında yapılan barış anlaşması.

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında bir dizi savaş oldu. Bunlardan en sonuncusu Hendek Savaşı idi. Müşrikler bu savaştan da umduklarını elde edemeden geri dönmüşlerdi. Üstelik Mekke-Şam ticaret yolunun önemli bir kısmı müslümanların kontrolü altında idi. Mekke'ye mensup ticaret kervanları rahat hareket edemiyorlardı. Sonuçsuz savaşlar için yapılan masraflar Kureyşliler'i hayli yıpratmış bulunuyordu. O sıralarda Mekke civarında yaşanan kıtlık dolayısıyla ekonomik sıkıntı da had safhaya ulaşmıştı. Nitekim, Kâbe'yi ziyaret sırasında Mekkeliler'ce müslümanlığı kabul etmiş olmasından ötürü alaya alınmasına kızan Necdli Subabe b. Usal zahire sevkiyatını durdurunca Mekkeliler telaşa kapılmışlar ve Peygamberimize akrabalık bağlarını hatırlattıkları bir mektup yazarak bu ambargonun kaldırılması için aracı olmasını rica etmişlerdi. Artık, Mekke'nin siyasî otoritesi sarsıldığı gibi, ekonomik durumu da zayıflamış, prestijlerini kurtarabilecek bir barışı tercih aşamasına gelmişlerdi.

Diğer taraftan, müslümanlar bakımından, Kureyş'le yapılacak bir barış anlaşması yarar sağlayabilirdi. Gerçi Medine İslâm devleti, Mekke'nin aksine gerek siyasî gerekse ekonomik açıdan giderek güçleniyordu. Fakat müslümanlar, bir yandan Kureyş ve güdümündeki kabilelerin diğer yandan Hayber yahudileri ve onların güdümündeki Gatafân, Fezare gibi kabilelerin tehdidi altında idiler. Ayrıca, son zamanlarda Kureyş ile Hayber yahudileri arasında imzalanan bir anlaşmaya göre bunlardan biri müslümanlarla Medine dışında savaşırlarsa, diğeri boş kalan Medine'yi işgal edecekti. O halde Kureyş'le yapılacak bir barış sayesinde müslümanlar Hayber engelini daha kolay aşabilirlerdi. Bütün bunların ötesinde, yeni kurulmuş Medine-İslâm devletinin kendisini geliştirmek için barış ortamına ihtiyacı vardı. Çünkü, müşrikler, Medineli müslümanları o zamana kadar hep savaş ortamında görmüşlerdi. Halbuki İslâm'ın esas amaçlarını ve öğretilerini barış ortamında daha iyi biçimde ortaya koyması mümkün olabilecekti.

Bu durumda bir barış görüşmesi ortamı sağlayabilmek için Rasûl-i Ekrem, 6/ 628 yılında bir Mekke yolculuğu planladı. Bu seyahatin, umre yapma, muhacirlerin sıla özlemini giderme ve ashabın Kâbe'yi putlardan arındırma idealini canlı tutma gibi amaçları da vardı.

Aynı zamanda, töre gereği haram aylarda Arap yarımadasındaki bütün kabilelere tanınan haklardan Medine'li müslümanların da yararlanması sağlanmış olacaktı. Çünkü bu aylarda kan dökülmez, savaş yapılmaz, isteyen herkes Kâbe'yi güvenlik içinde ziyaret edebilirdi.

Hz. Peygamber 6, zilkade/ 628 mart ayı başlarında askerî donanımı olmayan 1400 müslüman ile Mekke'ye doğru yola koyuldu. Yanlarında sadece yol silahları vardı. Rasûlullah, ordugâhını Mekke-Cidde yolu üzerinde 15 km.lik bir mesafede Hudeybiye denilen yere kurdu. Mekkeliler'in gönderdiği elli kişilik askerî birlik, müslümanlarca esir alındı. Hz. Peygamber iyi niyetinin bir göstergesi olarak esirleri karşılıksız salıverdi; sonra Mekkeli bir heyetle görüşme

önerisini ve müslümanların Kâbe'yi ziyaret (umre) arzusunda olduklarını bildirmek üzere Huzâalı Hıraş b. Ümeyye isimli müslümanı elçi olarak yolladı. Fakat bundan olumlu bir sonuç çıkmadı. Daha sonra Hz. Ömer'i göndermek istedi ise de, onun bu konuda belirttiği görüş üzerine Ümeyyeoğulları'nın ileri gelen bir ailesine mensup olan Hz. Osman'ı gönderdi. Bu esnada Hz. Osman'ın akrabası olan Ebû Süfyan şehirde değildi. Mekkeliler, Hz. Peygamber'in teklifi karşısında nasıl bir politika izleyeceklerini kararlaştıramadılar. Bir ara Hz. Osman'ın hapsedildiği hatta şehit edildiği söylentisi yayılınca Peygamberimiz orada bulunan bir ağaca sırtını dayayıp bütün müslümanlardan şartlar ne olursa olsun Kureyş'le mücadele edeceklerine dair biat aldı. Kur'an-ı Kerîm'de, bu ağacın altında ashabın Hz. Peygamber'e sadakat andı içmelerinin (bk. RIDVAN BİATI) Yüce Allah'ı hoşnut ettiği belirtilmiştir (bk. el-Fetih 48/18).

Müslümanların hiçbir askerî donanıma sahip bulunmadıkları halde, her türlü fedakârlığı göze alarak Rasûlullah'a bağlılık yemini etmeleri Mekkeliler'in gözünü korkuttu. Müslümanlarla bir barış anlaşması yapmak üzere Süheyl b. Amr başkanlığında bir heyet yolladılar. Uzun müzakerelerden sonra akdedilen ve yapıldığı yere nisbet edilerek Hudeybiye Barışı diye anılan anlaşmanın hükümleri şunlar idi:

1– Müslümanlar, bu yıl geri dönecekler; gelecek yıl üç gün içinde Kâbe'yi ziyaret edecekler ve bu esnada üzerlerinde sadece yolcu kılıcı taşıyabileceklerdir.

2– Medine'ye sığınmak isteyen Mekkeliler'in bu isteği geri çevrilecek, ama bir Medineli Mekke'ye sığınmak isterse bu kabul edilecektir.

3– Başka kabileler, istedikleri tarafla anlaşma yapıp onun yanında yer alabileceklerdir.

4– Her iki tarafın hâkimiyetinde bulunan yollarda kervanlar güvenlik içinde olacaktır.

5– Üçüncü şahıslarla yapılacak savaşlarda, anlaşmaya giren tüm kabileler tarafsız davranacaklardır.

6– Bu anlaşma on yıl süre ile yürürlükte kalacaktır.

Hz. Peygamber, Hz. Osman salıverilinceye kadar Kureyş heyetini yanında alıkoydu. Sonunda Hz. Osman sâlimen döndü.

Rasûl-i Ekrem, Kureyş'le yapılan bu anlaşmanın yakın gelecekte sağlayacağı yararları düşünerek, anlaşma metnindeki bazı ifadeler ve görünüşte müslümanların aleyhine gibi görünen hükümler üzerinde fazla durmadı. Hatta Arapların besmele yerine kullandığı "Senin adınla ey Allahım" ve anlaşmanın müslümanlar tarafını belirten "Allah'ın Rasûlü Muhammed" ifadelerini kaldırma ve bunu "Abdullah oğlu Muhammed" şeklinde değiştirme taleplerini reddetmedi. İtirazına rağmen, Hz. Ali'nin bu değişikliği yapmasını sağladı. Bundan kısa bir süre sonra Kureyş heyeti başkanı Süheyl'in müslüman olduğu için zincire vurulmuş olan oğlu Ebû Cendel, bir yolunu bulup kaçmış ve Hudeybiye'ye gelerek kurtarılması için Hz. Peygamber'den ricada bulunmuştu. Peygamberimiz, anlaşmanın Ebû Cendel'i kurtardıktan sonra yürürlüğe girmesini önerdiyse de Süheyl, "İşte, Muhammed'in anlaşmaya uyup uymayacağını gösteren canlı bir olayla karşı karşıyayız!" diyerek, bunu istismara kalkıştı. Hz. Pey-

gamber acısını yüreğine gömerek Ebû Cendel'e sabır tavsiye etti ve onun için hayır duada bulundu. Hz. Ömer'in böyle bir anlaşmayı kabulden dolayı hayretini ifade eden sorularını sükûtla karşıladı.

Peygamberimiz, müslümanlara kurbanlarını kesmelerini söylüyordu. Fakat herkes üzgündü, Ebû Cendel olayının etkisinden henüz kurtulamamışlardı. Ümmehâtü'l-Müminîn'den Ümmü Seleme, Peygamberimize, kendi kurbanını kesmesini, böyle yaparsa ashabın da onu takip edeceğini söyledi. Gerçekten de öyle oldu. Dönüşte Medine'ye ulaşmadan, Hz. Peygamber'e bu barış anlaşmasının büyük bir fetih olduğunu müjdeleyen âyetler nâzil oldu (bk. el-Fetih 48/1-3).

Hudeybiye barışı İslâm'ın yayılması ve güçlenmesinde bir dönüm naktası oluşturmuş, Hayber'i, Mekke'nin fethi gibi parlak zaferlerin kazanılmasına ve müslümanların sayısının hızla artmasına zemin hazırlamıştır. Kureyş, bu anlaşmayı imzalamakla müslümanların siyasî varlığını tanımış ve kendisinin yarımadadaki nüfuzunun zayıfladığını tescil etmiş oluyordu. Böylece, üzerlerindeki Kureyş baskısının kalktığını hisseden değişik kabilelere mensup aklı selim sahibi kişiler, Medine'ye serbestçe giderek huzur ve barış ortamında İslâm'ı tanıma imkânına kavuştular. Aynı durum, etkili güçlerin baskısından kurtulabilen bazı Kureyşliler için de sözkonusuydu. Böyle bir ortamın sağlanmasıyla, iki yıl içinde müslümanların sayısı birkaç kat arttı. Kendi isteği ile İslâmiyeti kabul eden bu insanlar arasında ünlü asker Halid b. Velid ile ünlü diplomat Amr b. As gibi isimler de vardı. Bu arada Hz. Peygamber'in barış ortamından yararlanarak Habeşistan'a, Mısır'a, Bizans'a, İran'a ve ileri gelen Arap kabilelerine İslâm'a davet mektuplarıyla elçiler yollaması da İslâm'ın o günkü komşu ülkelere duyurulması bakımından çok önemli bir gelişme idi. İltica ile ilgili hükme gelince bu, Mekkeli bir müslüman olan ve Medine'ye gitmesine izin verilmeyen Ebû Busayr (veya Basîr)'ın Mekke-Şam ticaret yolu üzerinde el-Iys denilen yerde müminlerden oluşan küçük bir silahlı gurupla hemşehrilerinin kervanlarını tehdit etmesi sonunda bizzat Kureyşliler'in önerisiyle müslümanların lehine değiştirilmişti. Öte yandan, Kureyş gibi bir müttefikini kaybeden ve sürekli İslâm aleyhine fitne çıkaran Hayber'in kuşatılıp fethedilmesi de bu barışın hayırlı sonuçları arasında sayılmalıdır.

¥ Hüseyin Algül

HÛD SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 11. sûresi

Adını, bir bölümünde kendisinden de bahsedilen Hûd peygamberin isminden almıştır. Mekke döneminde indirilmiştir. 123 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları be, dâl, zel, râ, ze, sâd, tı, zı, kaf, lâm, mim ve nun harfleridir.

Hz. Peygamber'in, cuma günleri Hûd sûresinin okunmasını tavsiye ettiği rivâyet olunmuştur (bk. Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 17). Sıhhati şüpheli başka bir rivâyete göre de Hz. Peygamber, "Beni Hûd, Vâkıa, Mürselât, Nebe' ve Tekvîr sûreleri ihtiyarlattı" buyurmuştur (Tirmizî, Tefsîr, 56, (hasen-ğarîb)).

Bu sûrede, Yüce Allah'ın varlığı, birliği ve gücünü gösteren deliller anlatılmakta, Kur'ân'ın Allah kelâmı, Hz. Muhammed

(s.a.)'in Allah elçisi olduğu belirtilmekte, âhiretin de gerçekliğine değinilmekte ve bu gerçeklere inananlarla inanmayanların durumu açıklanmaktadır. Daha sonra birer ibret olmak üzere bazı peygamberlerin tevhid mücadelelerinden, kavimlerinin bunlara karşı tutumlarından ve başlarına gelen kötü sonuçlardan bahsedilerek, bütün bunlardan ibret alınması istenmekte, öğütler verilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah tarafından indirilmiş eşsiz bir Kitaptır. Onun uydurulmuş bir söz olduğunu iddia eden inkârcılar onun on sûresinin benzerini dahi meydana getiremezler. Kur'ân'ı inkâr edenin yeri ateştir (âyet: 1, 13, 14, 17).

* Hz. Muhammed (s.a.), insanlara gönderilmiş bir uyarıcı ve müjdecidir. Onun müjdelediklerine erişmek için çaba harcanmalı, uyarılarına dikkat etmelidir. İnkârcıların baskılarından dolayı ümitsizliğe düşmemelidir (2, 12).

* Gökleri ve yeri yaratan, Yüce Allah'tır. Kişi, yalnız O'na ibadet etmeli, günahlarından ötürü tevbe edip O'ndan mağfiret dilemelidir. Allah, her şeyi bilmektedir; O'ndan hiçbir şeyi gizlemek mümkün değildir. Her canlının rızkını da O verir (2-7).

* İnsanlar, bu dünyaya imtihan edilmek için gönderilmiştir. Âhireti bırakıp sadece dünya hayatını isteyene, istediği verilir; ancak böyleleri âhirette hüsrana uğrayacak, azap görecektir. Buna karşılık, iyi işler yapan ve Allah'a gönülden boyun eğenler cennetliktir (7, 15-24).

* İnkârcılar, Allah'ın azabından emin olmamalıdır, azap gelince onu önlemek mümkün olmayacaktır (8).

* İnsanın tabiatında nankörlük vardır; bir nimete kavuşunca sevinir, şükretmeyi unutup şımarır; nimet elinden alınınca da umutsuzluğa kapılır, ancak insan bu özellikların esiri olmamayı başarabilir; nitekim sabredip iyi işler yapanları Allah Teâlâ ödüllendirecektir (9-11).

* Allah'ın gösterdiği hakikat yolunu engellemek ve onu bozmak isteyen inkârcılar, Yüce Allah'a hiçbir zarar veremezler; onlar için kat kat azap vardır (18-22).

* Peygamberler, hiçbir menfaat beklemeden, Allah'ın buyruklarını tebliğ etmişlerdir. Onlar, insanları kurtuluşa, hiçbir ortak koşmadan sadece Allah'a inanmaya ve O'na ibadete, tevbeye, bozgunculuk yapmamaya, başta ölçü ve tartıda olmak üzere her işte dürüst davranmaya çağırmışlardır. Onlara ilk uyanlar genellikle gençler ve ezilen yoksullar olurken, ilk karşı çıkanlar da, çıkarları bozulacak olan zorba, kibirli zenginler ve mevki sahipleri olmuştur. Yüce Allah, inkârda direnmeleri sebebiyle kâfirleri, Hz. Nûh'un oğlu gibi bir peygamber çocuğu bile olsa, daha dünyada iken cezalandırmış, inananlar hariç, onları toptan yok etmiştir. Nûh kavmi, Âd, Semûd ve Lût toplumları, Medyen halkı, Firavun ve yandaşları da bu şekilde cezalandırılmışlardır. Allah, onlara zulmetmemiştir, bu cezaları onlar kendileri hak etmiştir. Taptıkları tanrılar da onları kurtaramamıştır. İşte bütün bunlardan ibret almak ve Allah'ın azabından sakınmak gerekir. Bu, dünyadaki cezalarıdır, onlar ayrıca âhirette de cezalandırılacaklardır. Âhiret mutlaka gerçekleşecek, o günde kötüler cehenneme, iyiler ise cennete gireceklerdir (25-108).

* Hz. Nûh, kavmine peygamber olarak gönderildi. Onları putları bırakmaya ve sadece Allah'a ibadet etmeye çağırdı ve kendilerinden hiçbir menfaat beklemediğini bildirdi. Kavmin ileri gelenleri Hz. Nûh'u küçümseyip, ona alt tabakadan insanların inandığını söyleyerek, bunları yanından kovmasını istediler. Hz. Nûh bu teklifi reddetti. Bunun üzerine onlar, kendileriyle mücadeleyi bırakıp, tehdit ettiği azabı getirmesini istediler. Yüce Allah, Hz. Nûh'a bir gemi yapmasını emretti. O, gemiyi yaparken, kavmin ileri gelenleri onunla alay ediyordu. Nihayet sular kabarıp yükselmeye başlayınca Yüce Allah ona, canlı çeşitlerinin her birinden iki eş ile, ailesini ve müminleri gemiye almasını buyurdu. Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında yüzerken, Hz. Nûh'un iman etmeyen oğlu da dahil olmak üzere bütün inkârcılar tufanda boğuldu (25-49).

* Âd kavmine de Hz. Hûd peygamber olarak gönderildi. Onlardan Allah'a kulluk etmelerini ve günahı bırakmalarını istedi. Onlar, biz senin sözünle tanrılarımızı bırakmayız, sana da iman etmeyiz diye cevap verdiler; Hz. Hûd'un, başlarına bir azap gelebileceği uyarısına da aldırmadılar. Onların bu isyankâr tavrına karşılık Yüce Allah, Hz. Hûd ve müminleri kurtarıp diğerlerini helak etti (50-60).

* Hz. Sâlih, Semûd kavmine Elçi olarak gönderildi. Onları Allah'a kulluk etmeye çağırdı. Yaratan ve yaşatan Allah'a tevbe edip dua ve niyazda bulunmalarını istedi. Onlara mucize gösterdi. Fakat Semûd toplumu putlara tapmaktan vazgeçmediler, Allah'ın emrine isyan ettiler. Bunun üzerine, Hz. Sâlih ve müminler hariç hepsi korkunç bir çığlıkla yok edildiler (61-68).

* Hz. İbrahim ağırbaşlı, hassas ruhlu, kendini Allah'a vermiş bir insandı. Yüce Allah ona, karı-koca ikisi de yaşlı olmalarına rağmen çocuk ihsan etti (69-76).

* Lût kavmi, sapık ilişkilerde bulunan bir toplumdu. Hz. Lût'un uyarılarına rağmen küfrü ve sapıklığı bırakmadılar. Bunun üzerine Yüce Allah, Hz. Lût ve müminler hariç, üzerlerine taş yağdırarak onları helak etti (77-83).

* Hz. Şuayb da Medyenlilere peygamber olarak gönderildi. Onları Allah'a kulluğa, ölçü ve tartıda dürüst davranmaya, bozgunculuk yapmamaya çağırdı. Önceki toplumların başlarına gelenlerden ibret almalarını istedi. Onlar ise inkârda direnip, Hz. Şuayb'ı tehdit ettiler. Bunun üzerine Yüce Allah, Hz. Şuayb ve müminler hariç, hepsini helak etti (84-95).

* Yüce Allah, Hz. Mûsâ'yı da Firavun ve ileri gelenlerine mucizelerle gönderdi. Fakat onlar, Allah'ın emirlerine uymak yerine Firavun'un emirlerine uydular. Bunun üzerine (suda boğularak) helak edildiler (96-99).

* Bütün bu anlatılanlardan ibret almalıdır. Allah, onlara zulmetmemiştir, onlar bu cezaları kendileri hak etmiştir. Allah'ın azabı pek elem vericidir (100-103).

* Kıyâmet günü insanların kimi mutludur, kimi mutsuz. Cehennemlikler, sürekli olarak ateşte kalıp azab görecektir. Cennetlikler ise, ebedî olarak bitip tükenmez nimetleriyle cennette yaşayacaklardır. Allah Teâlâ, herkese yaptığının karşılığını tam olarak verecektir; inkârcılar da paylarına düşeni alacaklardır (104-111).

* Her işte doğru olmak, doğruluktan ayrılmamak lâzımdır. Yüce Allah'ın belirlediği

sınırlardan dışarı çıkılmamalıdır. Mümin, zalimlere güvenmemeli, sadece Allah'ı dost bilmelidir. Namazlar vaktinde kılınmalıdır; çünkü iyilikler kötülükleri giderir, kişi namaz kılmakla günahlarından arınır. Sabırlı olmak da gerekir, çünkü maddî ve mânevî her işte başarıya ulaşmak için sabır şarttır (112-115).

* Bilginlerin ve din adamlarının toplumlarına karşı uyarı görevleri vardır. Kötü gidişi gördükleri halde, çıkarlarının bozulmasından korkarak ses çıkarmayanlar, bu gidişe ortak olmuş, ağır sorumluluk altına girmiş olurlar (116).

* Yüce Allah, hiç kimseye ve topluma zulmetmemiştir; herkes hak ettiğini bulmaktadır. Kur'ân'da geçmişten verilen örnekler öğüt ve ibret alınması içindir. İnkârcılar, başlarına geleceğe hazır olmalıdır. Yüce Allah her şeyi bilmektedir. Müminler de Allah'a ibadet edip O'na güvenmelidir (117-123).

¥ Abdurrahman Çetin

HUDÛS

Allah'ın varlığını ispat etmek için kelâm bilginleri tarafından evrenin yaratılmışlığı ve her yaratılmışın da bir yaratıcısı olacağı esasına dayalı olarak düzenlenmiş bir klasik delil.

Asr-ı saadet ve sahabe dönemlerinde, Allah'ın varlığı konusunu etkili ve ikna edici üslubuyla açıkça dile getiren; bu hususun yaratılışı bozulmamış insanlar tarafından tabii olarak benimseneceğini vurgulayan Kur'ân açıklamalarının dışında, müstakil bir başka ispat çalışmasına ihtiyaç duyulmamıştı. Ancak İslâmî fetihler sonunda İslâm dünyasının sınırları içine giren çeşitli fikir akımları bu iman esasını da tartışma gündemine getirince, dönemin bilginleri Allah'ın varlığını çeşitli delillerle ispat (isbât-ı vacib) konusuna önem vermeye başladılar. Bundan sonra bu amaca yönelik deliller oluşturmak, en azından böyle bir fikrî çabaya koyulmak kelâm ve felsefe gibi ilimlerin en merkezi konusu haline geldi.

Kur'ân-ı Kerîm'de konuyla ilgili olduğu kabul edilen bir âyette: “Allah'ın hak (gerçekten mevcud) olduğunu gösteren kanıtların, hem dış dünyada (âfâk), hem de insanın kendi içinde (enfüs) bulunduğu” ifade edilmektedir (Fussılet 41/53). Kelâm bilginleri bu âyetteki guruplandırmaya bağlı olarak, Allah'ın varlığını kabul ve tasdikin âleme bakış metoduyla daha kolay gerçekleşeceğini kabul etmişler, bu amaçla düzenledikleri bütün aklî delillerde nazar ve tefekkür şeklinde ikiye ayrılabilen bir düşünce tarzının bulunmasını gerekli görmüşlerdir. Söz gelişi, insan önce çevresindeki varlıklara nazar eder, yani onları dikkatle inceler. Bu aşama, onu âlem ve varlıklar hakkında bir ön bilgiye götürür. Daha sonra da bunların varlık yapısı ve nitelikleri hakkında detaylı derin bir tefekkür metodu uygular, sonuç olarak da bunların bir yaratıcısının bulunduğu inancına ulaşır.

Kur'ân-ı Kerîm, “âleme bakış” ve “eserden müssire intikal” metodunun bu iki safhasının herkesin anlayabileceği bir kolaylık ve genişlik içinde dikkatlere sunmaktadır. Kelâm bilginleri ve İslâm filozofları ise Kur'ân'ın öngördüğü bu düşünce tarzına, birtakım mantıkî usuller çerçevesinde teknik bir yapı kazandırmışlar, aklî delillerini bu şekilde tertip etmişlerdir. Kelâm ve felsefe alanında aklî delilin bu teknik yapısı, yani şekli üzerinde önemle durulur. Daha

sonra da delilin muhtevası incelenir. Zira aklî bir delil, şeklî sağlamlığına rağmen, şayet yanlış önermelere dayandırılmışsa, onunla doğru bir sonuca ulaşılamaz. Muhtevanın doğruluğunun ortaya konması ise, detaylı ilmi araştırmaları gerekli kılar. Bu durum kelâm âlimini ve filozofu zaman zaman kendi alanının çok uzaklarına gitmeye mecbur edebilir. Meselâ "âlemin bir muhdisinin bulunduğu" sonucunu elde edebilmek için, öncelikle "âlemin hâdis olduğu" önermesinin ispatlanması gerekir. Bunu yapmaya çalışan kelâmcı veya filozof, tabiatla ilgili her çeşit bilgiden, cevher, ârâz, hareket, sükûn vb. terimlerden yararlanma yoluna gider. Bu kılı kırk yaran ilmî ve zihnî faaliyet, zaman zaman, Kur'ân'ın herkes tarafından kolayca anlaşılıp kabul edilecek karakterdeki delillerinin, kelâm bilginlerinin elinde anlaşılması güç birtakım istidlallere dönüştüğü iddiası ile de karşılaşabilmektedir. Bütün bunlara rağmen kelâm ve felsefe tarihi boyunca gündeme gelen bütün isbat-ı vacib delillerinin Allah'ın varlığı inancının ma'kul olduğunun ortaya konulması için gösterilmiş üstün beşerî faaliyetin en dolgun örneklerini teşkil ettiğini söylemek gerekir. Kelâmcılara göre Hz. İbrahim'in "Allah'ı arayışını" konu edinen Kur'ân ifadeleri (el-En'âm 6/76) kendilerinin hudûs delilinde izledikleri metodun hemen hemen aynısıdır. Her ne kadar sözkonusu âyette, Hz. İbrahim'in dilinden kelâmî ve felsefî manada bir delil öne sürülmemişse de bu âyet bütün ispat delillerinin arka planında yer alan: "gelip geçici olana değil, baki olana, uful etmeyene, daima var olana gitme, O'na inanıp bağlanma" şeklinde özetlenecek bir düşünce tarzını açıkça dile getirmektedir. Bu sebeple hudûs delili, kaynağını Kur'ân'dan alan bir delildir. Bu delil eski ve yeni akaid risaleleriyle kelâm kaynaklarında yer alır. Kelâm tarihinde bu delil ile ilgili ilk çalışmaların Mutezile bilginlerinden Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742) ile Cehmiye'nin kurucusu Cehm b. Safvân'a (ö. 128/745) ait olduğu bilinmektedir. Daha sonra İmâm Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve İmâm Eş'arî (ö. 324/936) daha çok Kur'ân âyetlerini esas alarak bir yönüyle hudûs, diğer yönüyle de gaye ve nizam deliline benzeyen ispatlar yapmışlardır. İmâm Mâtürîdî (ö. 333/944) ise, Ehl-i sünnet ilm-i kelâmının en güzel örneklerini teşkil eden Kitabü't-Tevhîd ve Te'vilâtü'l-Kur'ân adlı eserlerinde hudûs yani nesnelerin yaratılmışlığı (hadesü'l-a'yân) metoduyla Allah'ın varlığını ispatlar. Ona göre, evreni oluşturan nesnelerin ve onların taşıdığı özelliklerin yaratılmışlığı mütevatir haber (nass), akıl ve du– yulardan oluşan üç bilgi vasıtasının her üçü ile de sabittir. Âlemin yaratılmışlığını haber veren nakil (Kur'ân) yanında, duyu organlarımızla algıladığımız bütün cisimlerin ihtiyaç içinde bulunması ve onların sürekli değişikliğe maruz kalması, bunların yaratılmışlığını ortaya koyar. Ayrıca aklımız da bu özellikleri taşıyan tüm nesnelerin yaratılmış olduğunu, her yaratılmış olanın da bir yaratıcısının bulunduğunu kabul eder.

Hudûs, başta ilk inen âyet olmak üzere (el-Alak 96/1) Kur'ân'ın bir çok yerinde muhtevası tekrar edilmiş bir ispat delilidir. Bu delili Mutezile ve Ehl-i sünnet'e mensup kelâmcılar farklı kompozisyonlarla eserlerinde tekrarlamışlardır. Daha çok cevher ve ârâz esasına dayalı olarak işlenen bu delilde, kainatı oluşturan bütün cisimlerin bir cevher (öz) ile bunun taşıdığı ârâzlardan

(vasıf, nitelik, ilinti) meydana geldiği kabul edilir. Ârâzlar, ancak cevhere bağlı olarak varlığını hissettiren renk, hareket vb. vasıflardan ibaret olup, sürekli değillerdir. Cevherler de hiç bir zaman ârâzlardan ayrı olamayacağından, onlar da ârâzlar gibi süreksizdir. O halde cevher ve ârâzlardan oluşan cisimler, cisimlerden teşekkül eden evren, hem geçmiş hem gelecek açısından süreksizdir, yani yaratılmış (hâdis, mahluk) ve fanidir. Her yaratılmış olanın, yaratılmışlık özelliği taşımayan bir yaratıcıya muhtaç bulunması ise, aklın kaçınılmaz bir şekilde benimseyeceği bir husustur.

Özellikle pozitif bilimlerin verilerinden faydalanılarak düzenlenen yeni hudûs delillerinde, tabiatı oluşturan maddelerin daha çok fani oluşları üzerinde durulmakta, bazı maddelerin yavaş veya hızlı bir şekilde yok olmaya yüz tuttuğu gerçeğine işaretle, maddenin gelecek açısından sonluğuna dikkat çekilmektedir.

Hudûs delilinde kainatın yaratılmış olduğu ispat edildikten sonra, bunun mantıkî sonucu olarak her hâdisin bir muhdisi bulunduğu neticesini kabul etmek gerekmektedir. Bu zaruri sonuca karşı ileri sürülebilecek itirazlar ise, aynı bilginler tarafından devir ve teselsülün çeşitli mantıkî burhanlarla iptali suretiyle cevaplandırılmaktadır.

Yaratıcı ve varlığı devam ettirici bir sebebe ulaşmayı gaye edinen hudûs delili, bütün klasik kaynaklarımızda aşağıdaki önermelerle dile getirilir:

* Âlem hâdistir (yok iken var edilmiştir, sonradan meydana getirilmiştir, varlığından önce yokluk bulunmaktadır);

* Her hâdisin bir muhdisi (var edicisi, meydana getiricisi) vardır. Hâdis oluşabilmek için bir sebebe muhtaçtır (sebeplilik ilkesi);

* O halde âlemin de hudûsunun bir sebebi olması gerekir. O muhdis ise yaratılmışlık özellikleri taşımayan Allah Teâlâ'dır.

¥ Metin Yurdagür

Hukuku'l-İbâd (bk. HAK)
Hukukullah (bk. HAK)

HUKÛMET-İ ADL

Küçük çaptaki yaralamalarda mağdur tarafa ödenen ve hakim tarafından belirlenecek olan maddî tazminatın adı (ayrıca bk. ERŞ, CEZA).

¥ Heyet

Hul' (bk. MUHÂLÂ'A)

HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN

Hz. Muhammed (s.a.)'in vefatından sonra Emeviler devrine kadar İslâm devletinin başında bulunan halifeleri ifade etmek üzere kullanılan bir terim.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm tarihinde yeni bir sayfa açılıyordu. Müslümanlar, vahiy alan bir devlet başkanının (Hz. Peygamber'in) yönetiminden, kendisine vahiy gelmeyen bir beşerin yönetimine intikal ediyorlardı. Ancak bu insan, "halife" ünvanıyla iş başına geçecek ve Rasûl-i Ekrem'in bıraktığı Kur'ân ve Sünnet emanetini rehber edinecekti. Esasen Hz. Peygamber, 23 yıllık tevhid mücadelesi neticesinde Arap Yarımadası'nda huzur ve güvenliği sağlamış; inançlı, Allah'a kulluk etme zevkinin tadına erişmiş, güzel ahlâk

sahibi ve günlük hayatlarını İslâmî kurallara göre yürüten bir sahabe nesli yetiştirmişti. Bu nesil, aynı gayede birleşmiş, aynı seciye ve karakter beraberliğine erişmiş mürşid nesildi. Şimdi, halifeler, bu mürşid nesli yanlarına alarak hizmetlerini sürdürecek-lerdi.

Rasûlullah'ın vefatı üzerine Sahabe, müslümanların bir gün bile başsız kalmaması gereğinin bilinci içinde hemen yönetim konusuna el attılar. Bazı görüş ayrılıklarının ortaya konmasına da zemin oluşturan bu ilk devlet başkanlığı seçimi Hz. Ebubekir'e halife olarak biat edilmesi ile sonuçlandı.

İlk halife Hz. Ebubekir (Abdulah b. Ebî Kuhâfe), İslâm'a ilk girenlerden, ashabın ileri gelenlerinden ve dünyada iken cennetle müjdelenen on kişiden (aşere-i mübeşşere'den) biridir. Mekke'de Fil Olayı'ndan iki sene üç ay sonra (m. 572'de) dünyaya gelmiş olup, Medine'de h. 13/ m. 634 ağustos'unda bir salı gecesi akşamı ile yatsı arasında vefat etmiştir. İslâm'dan önce çağrılmakta olan adı terkolunmuş ve Peygamberimiz tarafından kendisine "Abdullah" adı verilmiştir. Babasının adı Osman ve künyesi Ebû Kuhâfe, annesinin adı Selma ve künyesi Ümmü'l-Hayr'dır. Kaynaklarda Hz. Peygamber'le birlikte hür erkeklerden ilk namaz kılan ve tekbir getiren kimse olduğu için kendisine "Ebubekir" künyesinin verildiği belirtilmektedir. Samimi bir dost olmasından veya Peygamberimizin kendisine "Sen, Allah'ın cehennemden uzaklaştırdığı bir kimsesin" şeklindeki hitabından ve yine: "Cehennem ateşinden uzaklaşan bir kimseyi görmek isteyen Ebubekir'in yüzüne baksın" anlamındaki sözünden ötürü "Atîk" lakabıyla anıldığı da kaydedilmektedir. Mahlası ise "Sıddîk" olup, Hz. Muhammed (s.a.)'in naklettiği bütün haberleri ve özellikle İsrâ ile ilgili açıklamalarını hiçbir kuşku duymaksızın tasdik etmiş olması, hak bildiği yolda dosdoğru yürümesi gibi sebeplerle böyle anılmıştır. Hz. Ebubekir'in hem annesi, hem de babası, müslüman olmak şerefine ulaşmış bahtiyar kimseler arasındadırlar.

Hz. Ebubekir, Kureyş'in Teym kolundan olup cahiliye devri Mekke devletinde "Diyetler ve Meğârim" görevini yürütmekte idi. İslâm'a girdikten itibaren hep Peygamberimizin yakınında bulunmuş; tüm servetini İslâm'ın yayılması uğrunda harcamış, Medine'ye Rasûlullah ile birlikte hicret ederek "Yâr-ı Ğâr (mağara dostu)" ünvanını almıştır. Hz. Ebubekir, Rasûl-i Ekrem'in vefatından önce onun emriyle müslümanlara 17 vakit namazda imamlık yapmıştır. Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir'i çok sevdiklerinin başında zikrederdi (bk. Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 1; Tecrid et-Tûrcümesi, IX, 335/1488). Ayrıca onun hakkında şöyle buyurduğu nakledilmiştir. "Muhakkak ki arkadaşlığı hususunda da, malı hususunda da insanların bana en çok ihsanlısı Ebubekir'dir. Ümmetimden kendime bir dost edinseydim Ebubekir'i edinirdim. Fakat İslâm'ın getirdiği kardeşlik anlayışı, şahsî dostluktan üstündür" (Müslim, Fedâîlü's-sahâbe, 1).

Hz. Ebubekir h. 11-13/m. 632-634 yılları arasında halifelik görevinde bulunmuştur. Bu süre içinde intikal döneminin problemlerini halletmiş, içte birliği sağlamış, mürtedleri (dinden dönenleri) ve zekât ödemekten kaçınanları yola getirmiş, ayrıca Bizans-Şam-Irak-İran-Hire, Enbar,

Aynüttemr taraflarında –sonraki halifelerin süratle geliştirecekleri– fetih hareketlerinin ilk adımlarını atmayı başarmıştır. Hz. Ebubekir'in gerçekleştirdiği en önemli işlerden biri de ciddi bir komisyon çalışması neticesinde Kur'ân sahifelerinin "cem edilmesini" (iki kapak oluşturup Kur'ân'ın bir araya getirilmesini) sağlaması ve böylece onu muhafaza altına almasıdır (bk. KUR'AN-I KERİM, MUSHAF).

Hz. Ebubekir, ölümünden önce müslümanların ileri gelenleri ile görüştü. Sonra da, kendisi vefat edince Hz. Ömer'e halife olarak uyulmasını vasiyet etti ve bunu içeren bir ahidnâme yazdırdı. Böylece Hz. Ebubekir'in vefatından sonra Hz. Ömer halife olarak iş başına geçti.

İkinci halife Hz. Ömer'in doğumu Fil Olayı'ndan on üç sene sonraya (m. 582) isabet eder. Mekke'de dünyaya gelen Hz. Ömer'in çocukluğu, babasının develerini gütmekle geçmişti. Büyüdüğünde diğer Mekkeliler gibi o da ticaretle meşgul oldu. Çok zengin sayılmazdı, orta halli bir tâcirdi. Güçlü bir cengaver, mahir bir binici ve iyi bir hatipti. İyi silah kullanırdı. Araplar arasında önemli sayılan ensâb ilmini iyi bilirdi. Mekke şehir devletinin sefaret görevini yürütmekteydi. Peygamberliğin beşinci yılında (m. 615) müslüman oldu. Müslüman oluşunda eniştesi Said, kızkardeşi Fatıma ve onların Kur'ân-ı Kerîm öğretmeni Habbâb'ın rolü olmuştur. Hz. Ömer'in İslâm'a girmesiyle müslümanlar kuvvet kazandılar. Kâbe'de toplu olarak açıkça ilk namaz, Hz. Ömer'in müslüman olmasından sonradır. Hz. Ömer de Hz. Ebubekir gibi İslâm'a girdiği andan itibaren Rasûlullah'ın vefatına kadar hep onun yakınında olmuş, İslâmî hizmetlerde her zaman önlerde bulunmuş, bedenî ve malî hiç bir fedakârlıktan kaçınmamıştır. Hz. Peygamber, manevi derece bakımından ashabı sıralarken ve en çok sevdiği sahabileri sayarken Hz. Ebubekir'den sonra Hz. Ömer'i anardı. Bir defasında Rasûl-i Ekrem şöyle hitap etmişti:

"Hayatım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, (ey Ömer) şeytan asla seninle karşılaşamaz. Sen bir yolda giderken, o muhakkak senin yolundan başka bir yola yönelir gider" (Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 2). Başka bir hadisinde Hz. Peygamber onun hakkında şöyle buyurmuştur: "Allah hakikati (idrak ve ifade yeteneğini) Ömer'in hem diline hem de kalbine verdi (Ebû Dâvud, İmâre, 17; İbn Mâce, Mukaddime, 11).

Künyesi "Ebû Hafs" olan Hz. Ömer, "el-Fârûk" diye anılırdı. Kendisine "Ömerü'l-Fârûk" diye ilk hitabedenin Hz. Peygamber olduğu rivâyet olunur. "Hak ile batılı ayırdettiği, İslâm'ı açıkça yaşadığı, iman etmesinden ötürü müslümanlar büyük sevinç gösterdiği" için böyle anıldığı söylenir.

Hz. Ömer h. 13-23 / 634-644 yılları arasında halifelik görevini yürütmüştür. Onun devrinde 14/ 635'de İran'a karşı Kadisiye Savaşı, 21/ 641'de ise Nihavent Savaşı kazanılmış, 23/ 644 yılında bütün İran toprakları müslümanların eline geçmiştir. Diğer taraftan 13-21/ 634-641 yılları arasında Şam-Hama, Hıms, Kudüs, Filistin, Mısır-İskenderiye fethedilerek bu sahalarda Bizans'a karşı kesin üstünlük sağlanmıştır. Ayrıca Hz. Ömer, kurup geliştirdiği müesseselerle ve bayındırlık faaliyetleriyle İslâm devletinin bütçesine önemli katkılar ve altyapı imkânları sağlamıştır.

Bir gün, sabah namazını kıldırırken İran asıllı mecûsî Ebû Lu'lu' el-Firuz'un saldırısına uğrayarak ağır biçimde yaralanan Hz. Ömer, kendisinden sonra kimin halife olacağı meselesini halletmek üzere Hz. Ali, Hz. Osman, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. Ebî Vakkas'tan oluşan bir şurâ heyeti oluşturdu. Üç gün içinde bu sahabilerden birinin halife seçilmesini vasiyet etti ve bununla ilgili görevlendirmeler yaptı. Nihayet, suikaste uğrayışının üçüncü günü Allah'ın rahmetine kavuştu (23, Zilhicce sonları/ 644 Kasım başları).

Öncelikle Abdurrahman b. Avf'ın etkili olduğu şûra çalışmaları sonunda Hz. Osman halife seçildi.

Hulefâ-i râşidînin üçüncüsü olan Hz. Osman Fil Olayı'ndan altı yıl sonra (m. 577) Mekke'de dünyaya gelmiştir. 34 yaşlarında Hz. Ebubekir'in etkisi ile İslâm'a giren Hz. Osman ilk müslümanlardan ("essâbikune'l-evvelun) olup müslümanlığa girişi ilk on'un içindedir. 4 Muharrem 24/ 10 Kasım 644 tarihinde hilafete seçilmiş ve –kuvvetli görüşe göre– 11 yıl 11 ay 14 gün halifelik yapmıştır. Ebû Abdullah, Ebû Amr, Ebû Leyla künyeleri ile çağrılan Hz. Osman'a "Zinnûreyn" lakabı verilmiştir. Bunun sebebi olarak, Hz.Peygamber'in kızlarından, önce Rukiye (Rukayye), onun vefatını müteakip de Ümmügülsüm (Ümm'ü Kelsûm) ile evlenmiş olması, geceyi ibadetle ihya ederek vitir namazında Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetmesi gibi hususlar gösterilir. Hz. Osman özellikle İslâmî hizmetler uğrunda yaptığı harcamalarla ve müslümanlığın her alanda yayılıp gelişmesi için yürürlüğe konan programlara malî destek vermesiyle tanınır.

Hz. Ömer devrindeki fetihlere ilâveten Hz. Osman devrinde Akdeniz'de ve Kuzey Afrika'da önemli fetihler gerçekleştirildi. 28 ve 33/ 648-49 ve 653'te olmak üzere gerçekleştirilen iki seferde Kıbrıs, İslâm devletinin hakimiyetine geçti. Rumlar vergiye bağlandı. 31/651'de Zatu's-Savârî Deniz Savaşı'nda Bizans donanması imha edildi. Böylece Akdeniz'in müslümanların egemenliği altında bir içdeniz olması yolunda köklü bir adım atıldı. Kureyş lehçesi esas alınarak Kur'ân nüshalarının çoğaltılması ve başlıca yerleşim merkezlerine yollanması da Hz. Osman devrinin çok önemli bir hizmetidir.

Hz. Osman'ın yaklaşık 12 yıl süren halifelik hayatında ilk 6 yıl Hz. Ömer devrindeki gibi geçmiş, son 6 yılda ise fitneler ve karışıklıklar çıkmış, dolayısıyla fetihler durmuştur. Benî Ümeyye'ye mensup olan Hz. Osman iş başına geçince yakınlarına yönetimde ağırlıklı bir mevki ayırma siyasetini benimsemesi, meselâ Mısır, Şam, Kûfe, Basra gibi önemli eyaletlere kendi akrabasından kimseleri getirmesi, amcasının oğlu Mervan'ın merkezde hükûmet işlerinden sorumlu kâtip olarak görevlendirilmiş olması, yönetimin hatalarını eleştiren Ammar b. Yâsir gibi sahabilerin Benî Ümeyye bürokrasisince tartaklanması ve Hakem b. Ebi'l-As'ın Rebeze'deki sürgünden kurtarılıp Ebû Zerr –el Gıfarî'nin oraya sevki gibi iç gelişmeler Hz. Osman'a karşı bir hareket gerçekleştirmek isteyenlerce malzeme olarak kullanılmış, böylece değişik eyaletlerdeki yönetimden memnun olmayan kişiler bu harekete yönlendirilmiştir.

Hz. Osman'ın bundan önce eyalet valilerinin görüşüne başvurması, bir hac mevsimini serbest hak arama ve duruşma günleri

olarak ilan etmesi ve Medine'de genişletilmiş danışma meclisini toplaması sonucu değiştirmemiş ve Mısır, Kûfe ve Basra'dan gelen âsîler Medine'yi işgal ederek o sırada 82 yaşında bulunan Hz. Osman'ı şehit etmişlerdir (h. 18 Zilhicce 35/ m. 17 Haziran 656 cuma günü).

Bu olayı müteâkip âsîlerin sıkıştırması ve halkın ısrarı üzerine 25 Zilhicce 35 / 24 Haziran 656 cuma günü mescidde Hz. Ali halife seçilmiş, kendisine aynı gün biat edilmiştir.

Dördüncü halife Hz. Ali, Rasûl-i Ekrem'e Peygamberlik görevinin verildiği sıralarda (m. 610) 10 yaşında idi. Hz. Ali hemen o günlerde müslüman olduğu için "çocuklardan ilk müslüman" olarak anılır. İlk dört müslümandan biridir. Lakabı "el-Mürtezâ"dır. Böyle anılmasının sebebi, Tebûk Seferine giderken Peygamberimiz tarafından Medine'de naib (vekil) bırakılması ve kalmaya razı edilmesidir. Cesaretinden ve ataklığından dolayı annesi tarafından kendisine "Haydar" lakabı verilmiştir. Künyesi "Ebu'l-Hasan ve Ebû Türab"tır. Asla putlara eğilmeden, henüz küçük yaşta müslüman olduğu için, Hz. Ali'nin adının anıldığında diğer sahabiler için söylenen "radiyallahu anh" ifadesinden başka "kerramellahu vechehu" denilir.

Hz. Ali çocuk yaşta olmasına rağmen Mekke döneminde daima Hz. Peygamber'in yanında ve yakınında yer almış, Peygamberimizin hicreti esnasında onun içerde olduğu izlenimini uyandırmak için her türlü tehlikeyi göze alarak Rasûlullah'ın yatağına girmiş, hicretten sonraki savaşlarda müşriklerin korkulu rüyası olmuştur.

Hz. Ali devrindeki önemli değişikliklerden biri hilafet merkezinin Medine'den Kûfe'ye intikalidir. Hz. Osman devrinde başlayan karışıklıklar kendi devrinde de sürüp gittiği için Hz. Ali, iç karışıklıkla uğraşmaktan fetihlere zaman ayıramamıştır. Hz. Osman'ın katillerine kısas uygulama ortamının bir türlü doğmaması, Hz. Ali'yi zayıf düşürmüş ve muhalifler bu noktadan yararlanarak onun icraatını sık sık eleştirmişlerdir. Onun devrindeki iki önemli iç karışıklık olayı Cemel Vak'ası (36. Cemaziyelahir / 656 Aralık) ve Sıffin Savaşı (36-37 Zilhicce-Muharrem/ 656 Mayıs-Haziran)'dır. Birincisinde bir tecelli olarak Hz. Ayşe, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm ile, diğerinde ise Muaviye ile karşı karşıya gelmiştir. Her ikisinde askerî üstünlük Hz. Ali tarafında olmuştur; fakat neticede iç güvenlik ve huzur bir türlü sağlanamamıştır.

4 yıl 8 ay 23 gün halifelik yapan Hz. Ali, h. 17 Ramazan 40 Cuma/m. 25 Ocak 661 günü Hariciler'den İbn Mülcem adlı biri tarafından Kûfe'de sabah namazına giderken kılıçla yaralanmış ve iki gün sonra ruhunu teslim etmiştir.

Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra İslâm devletinin başına Kûfeliler tarafından Hz. Hasan halife seçildi ve kendisine 40 Şevval ayı / 661 Şubat ayında biat edildi. Bu, tamamiyle halkın isteğiyle olmuştu; Hz. Ali'nin bu doğrultuda herhangi bir vasiyeti yoktu. Ancak Muaviye, tek başına İslâm dünyasının liderliğini ele geçirmek istiyordu. Bu amaca ulaşmak için büyük bir ordu hazırlayıp Kûfe üzerine yürüdü. Hz. Hasan da karşı hazırlığa girişti. Ne var ki, iki müslüman ordusunun Cemel ve Sıffin'den sonra üçüncü defa karşı karşıya gelmesine İslâm dünyasının tahammülü yoktu. İki

taraftan birinin bunun idraki içinde davranması ve siyaset sahnesinden çekilmesi gerekiyordu. Bu durumda fedakârlık Hz. Hasan'a düştü. Hz. Hasan bazı şartlarla halifelikten çekildi ve Kûfe mescidinde hutbe okuyarak durumu halka bildirdi. Böylece Hulefâ-i râşidîn devri sona ermiş oldu. Hz. Hasan'ın Muaviye'ye biat etmesini takiben Kûfeliler ve Şamlılar da ona biat ettiler. Bu şekilde Muaviye, bütün İslâm dünyasının halifesi ve hakimi oldu.

¥ Hüseyin Algül

Hulk (bk. AHLÂK)
Hulûl (bk. TENÂSÜH)
Humus (bk. GANİMET)

HUNEYN SAVAŞI

Hz. Peygamber devrinde Mekke'nin fethinden sonra müslümanlarla Hevâzinliler arasında cereyan eden önemli bir savaş (8 Şevval/ 630 Ocak-Şubat).

Bir görüşe göre Huneyn, Mekke ile Tâif arasında Mekke'ye on mil mesafede bir vadidir. Bazı araştırmacılar ise, Hz. Peygamber'in çok iyi işleyen bir haber alma teşkilatına sahip bulunduğundan, düşmanın Mekke'nin on mil yakınına sokulmuş olamayacağı düşüncesi ile bu görüşe katılmazlar; onlara göre, Huneyn Tâif'in 30-40 mil doğusunda bir yer olup, buranın Mekke'ye olan mesafesi de aşağı yukarı bu kadardır.

Bu savaşa cereyan ettiği yerin adından ötürü "Huneyn Savaşı" denildiği gibi, buna sebebiyet veren kabileden dolayı "Hevâzin Savaşı" da denilmiştir.

Çölde yaşayan Araplar kabile bağımsızlığına son derece düşkün idiler. Bu yüzden Hevâzin kabilesi reisi Mâlik b. Avf, Mekke'nin elden çıktığını ve Kureyş'in bile teslim olduğunu işitince önce şaşırmış, sonra da sıranın kendilerine gelmiş olması ihtimaliyle kendi kabilesini harekete geçirmenin yanı sıra Sakîf kabilesi gibi civar kabilelerden bazılarını ikna ederek müslümanlara karşı savaşmaya karar vermişti.

Kendisine fazla güvenen Mâlik b. Avf böylece çocuklarına sürekli övünebilecekleri bir zafer armağan etmiş olacağını düşünüyordu.

Arap yarımadasında cengaverlikleriyle ün yapmış olan Hevâzinliler oldukça iddialı idiler. Nitekim törelerindeki en şiddetli savaş usûlünü tercih ettiler. "Ölüm-dirim savaşı" denilen bu usûle göre davarlar, sığırlar, develer, kadınlar, çocuklar ve kıymetli eşya savaş alanının yakınına getiriliyordu. Böylece kıymet verdikleri değerleri koruma arzusu ile savaş gücünü ve ordunun moralini en üst düzeye çıkarmayı düşünüyorlardı. Bazı tecrübeli ve yaşlı kişilerin uyarılarını dikkate almayan Mâlik, askerî hazırlıklarını tamamlamış, okçularını Huneyn geçidinin iki yanında mevzilendirmişti.

Hz. Peygamber, yeni müslüman olmuş Mekkeli iki bin kişiyi de alarak on iki bin kişiye ulaşan ordusu ile Huneyn'e doğru hareket etti. Bazı kaynaklarda, Hz. Peygamber'in bir kısım Mekkeli zenginlerden emanet olarak savaş malzemesi istediği ve Safvan b. Ümeyye ile Süheyl b. Amr gibi ileri gelen Mekkelilerden seksen kişinin –menfaat amacıyla da olsa– müslümanlar safında sefere katıldıkları kaydedilir (Halebî, el-İnsânü'l-Uyûn, III, 107). Hareket halinde iken müslümanlardan bazıları ordunun çoklu-

ğundan dolayı gurura kapılmışlar, “Bu ordu asla yenilgiye uğratılamaz!” gibi sözler söylemeye başlamışlardı. Hz. Peygamber, duyduğunda bu sözlerden hoşlanmadı. Çünkü İslâmî telâkkiye göre, zaferler müslümanların birlik içinde gösterdikleri çabaların ilâhî teyitle güçlenmesi sayesinde elde ediliyordu. Halbuki çokluklarından ötürü gurura kapılan ve yenilmeyeceklerini söyleyenler Cenab-ı Hakk’ın yardımını unutmuş oluyorlardı. Nitekim İslâm ordusu Huneyn geçidine girdiğinde yamaçlara kümelenmiş bedevî okçuların ok yağmuruna hedef olunca herkes korunacak bir yer aramaya başladı ve böylece bozgun ortaya çıktı. Pusuya düşürülen İslâm ordusunda özellikle ilk saflarda bulunan Mekkeli iki bin kişinin bu bozgunu başlattığı görüşü yaygındır. Rivâyete göre yüz kadar müslüman sebat göstererek Hz. Peygamber’in etrafından ayrılmamıştı. Sahabenin ileri gelenleri bunlar arasındaydı. Hz. Peygamber müslümanlara hitaben “Kaçmayın. Buraya gelin. Ben Allah’ın Rasûlüyüm!” diyordu. Hemen yanı başında olan Hz. Abbas’a da “Ey Abbas! Hudeybiye günü Semure ağacının altında Rıdvan biatı verenlere seslen!” diyor, o da yüksek sesle: “Rıdvan ağacı altında dönmemek üzere söz verenler nerede?” diye ünlüyordu. Rasûlullah’ın bu davetini duyanlar hemen toparlanarak savaş düzenine giriyorlardı, Peygamberimiz de “Yalan değil, ben Allah’ın Rasûlüyüm!” diye seslenmeye devam ediyordu. İslâm askerleri mevzilerine dönmüşler, Hz. Peygamber’in etrafında deniz dalgaları gibi gurup gurup yerlerini almışlardı. Hz. Peygamber buna çok sevindi. Katırı üzerinden çevreyi süzdükten sonra: “Ya Rabbi! Zafer vadini yerine getir, yardımını gönder!” diye dua etti; yerden bir avuç çakıl alarak müşriklerin üzerine doğru attı, “yüzler kara olsun!” dedi. Sonra “Muhammed’in Rabbine yemin olsun kafirler hezimete uğradılar” buyurdu (Müslim, Cihad, 28). Kur’ân-ı Kerîm’de bu savaştan söz edilirken başlangıçta çokluklarına güvenmeleri sebebiyle bozguna uğradıkları; sonra Cenab-ı Hakk’ın Peygamber (s.a.) ‘e ve müminlere güvenlik vermesi, aynı zamanda görünmeyen askerlerle inananları desteklemesi üzerine İslâm ordusunun galip geldiği, inkârcıların da cezaya çarptırıldığı belirtilir (et-Tevbe 9/25-26).

İslâm ordusu, ikinci aşamada toparlanmış ve Hz. Peygamber’in gösterdiği hedeflere sistemli saldırılar düzenlemişti. Müslümanlar bozguna uğradı diye mevzilerinden ayrılan düşman askerleri kendilerine dalgalar halinde gelen bu yeni hücum karşısında şaşkına döndüler ve geleneksel savaş kurallarını da unutarak mallarını, kadın ve çocuklarını dahi bırakıp kaçmaya başladılar.

Huneyn Savaşı’nın birinci kısmı iki aşamalı olarak Huneyn geçidi civarında tamamlandı. Ancak savaş müşriklerin firarı ve müslümanların takibi tarzında olmak üzere Evtâs’ta ve Tâif’te devam etti (bk. EVTÂS OLAYI, TÂİF SAVAŞI).

Savaşın başından beri alınan ganimet ve esirler Ci’râne’de askerî görevlilerce korunuyordu. Hz. Peygamber Tâif kuşatmasını terkedince oraya geldi. Savaş esirleri arasında süt kardeşi Şeyma’yı gördü, onu tanıdı ve köyüne gitmek ya da Medine’ye gelmek hususunda serbest bıraktı. Köyüne gitmeyi tercih edince Hz. Peygamber pekçok hediyeler vererek ve can güvenliğini sağlayarak onu uğurladı.

Henüz Tâif seferine giderken İslâm ordusundaki dinî kültürü zayıf olan bedevîlere Hz. Peygamber'den mevcut ganimetin dağıtılmasını, kendilerine düşen payın verilmesini istedikçe O: "Tâif'ten dönüşte" diyerek onları sakinleştirmişti. Aynı kişiler bu sefer yine yer yer sert bir dille Ci'râne'deki ganimetlerin taksim edilmesini istiyorlardı. Peygamberimiz onların bu tutumundan ötürü rahatsızlık duyuyordu. Bununla birlikte o, Şeyma'nın serbest bırakılmasından sonra Hevâzinlilerin kendisine gelerek müslüman olmalarını ve ganimetlerle esirleri geri isteyeceklerini düşündüğünden sabırla bekliyordu. Ancak onlar bu isteklerinde gecikince, taksimat başladı. Bu esnada Hurkus b. Züheyr adlı bir küstahın Hz. Peygamber'i adaletsizlikle itham ettiği görüldü. Hz. Peygamber: "Yeryüzünde ben adalet göstermiyorsam kim gösteriyor?" diyerek üzüntüsünü ifade etmekle yetindi. Ashabın kılıçlarından onu yine Hz. Peygamber kurtardı. Herkes uzaklaşıp giderken, Rasûlullah bu adamın soyundan ve kabilesinden türeyecek bazı kişilerin yakın bir gelecekte okun yayına girip çıkmasındaki hızla dinden uzaklaşacaklarını ifade etti. Nitekim Hurkus b. Züheyr, Hz. Ali devrinde yönetime isyan ederek isyankârların reisleri arasında yer almış ve Nehrevan'da Hz. Ali ile aralarında meydana gelen silahlı çatışmada öldürülmüştür.

Ganimetlerin taksimi tamamlandıktan sonra gelişen ilginç olaylardan biri şu idi: Hevâzinliler Hz. Peygamber'e başvurup kendisinin küçükken onların beldelerinden olan Benî Sa'd yurdunda dört yıl kaldığını, esirler arasında süt halaları, süt teyzeleri, süt amca ve dayılarının bulunduğunu hatırlattılar; bu yakınlarının süt akrabalığı hatırı için serbest bırakılmalarını ve mümkünse mallarının geri verilmesini istediler. Hz. Peygamber'in beklediği teklif çok gecikmeli olarak gelmişti. Ama en azından esirlerin azat edilmesi için bir imkân vardı. Nitekim Peygamberimiz Abdülmuttalip oğullarının hisselerine düşen esirleri serbest bırakınca, diğer müslümanlar da serbest bıraktılar. Bir anda bütün Hevâzinli esirler serbest kalmış oldu. Bunun neticesinde toplu İslâmlaşma görüldü. Hatta esirlerin hiçbir fidye ödenmeden serbest bırakılmasına sevinen Mâlik b. Avf'ın da gelip müslüman olduğu rivâyet edilir.

Bu savaşın sonunda Hz. Peygamber'in kalplerini müslümanlığa ısındırmak istediği kişilere ganimetten fazla pay vermesi üzerine ensar arasında çıkan tartışma; Muhallim b. Cessâme'nin yargılanması ve Mekke'de bırakılan görevliler hakkında (bk. Hz. MUHAMMED).

¥ Hüseyin Algül

HUNSÂ

"Hunsâ" sözlükte, yumuşaklık ve kırılma anlamlarına gelir. Fıkıh terimi olarak ise hunsâ, hem erkeklik hem de dişilik organlarına sahip olan ya da bu organlardan hiçbirine sahip olmayan kişiyi ifade eder. Çoğulu "hunesâ"dır.

Cinsiyeti erkek olup kadın gibi davranan kimselere "muhannes" denir. Yaratılıştan bu özellikte olanlar için günah sözkonusu olmamakla birlikte, kendi isteği ile bu tür davrananlar Hz. Peygamber'in hadislerinde lanetlenmişlerdir. Muhannes, hunsâdan farklı olup, cinsiyetinin erkek olduğunda tereddüt yoktur ve hakkında erkeklerle ilgili hükümler geçerlidir.

Hunsâ iki nevidir:

a) Hunsâ-i gayr-ı müşkil: Erkeklik veya dişilik belirtileri açık olup, erkek veya kadın olduğuna kolayca hükmedilebilen, ancak bunun yanısıra karşı cinse ait organ veya belirtisi de olan kişi demektir. Bu tür kişiler hakkında, belirgin olan cinsiyetin hükümleri uygulanır.

b) Hunsâ-i müşkil: Hangi cinsten olduğuna kolayca hükmedilemeyecek tarzda hem erkeklik hem dişilik organına sahip olan, ya da bu organlardan hiçbirine sahip olmayıp sadece idrar deliği bulunan kişiye hunsâ-i müşkil denir. Bu tür kişilere hangi cinsin hükümlerinin uygulanacağını belirlemede zorluk olduğu için, haklarında "müşkil" sıfatı kullanılmıştır.

Fakihler hunsâ-i müşkile erkek veya kadın cinsine ait hükümlerin uygulanmasında esas alınabilecek bazı kriterler belirlemişlerdir. Bunlar arasında, ergenlik çağı öncesinde idrarın hangi organdan geldiği ve her ikisinden gelmesi halinde ne nisbette olduğu kriterine ağırlık verilmiştir. Ergenlik çağı sonrasında ise erkeklik ve dişilik belirtilerindeki gelişmeler esas alınmıştır.

Fıkıh kitaplarında, hunsâ-i müşkile gerek ibadetler gerekse muamelat alanında uygulanacak hükümlerle ilgili ayrıntılı açıklamalar yer almıştır. Bu hükümleri belirlemedeki hakim telakki, dinî konularda olabildiğince ihtiyata uygun olan çözümün benimsenmesi ve varlığından emin olunmayan duruma kesin nazarıyla bakılmaması olduğu söylenebilir.

¥ Yunus Vehbi Yavuz

HURAFE

Hurafe, sözlükte saçma, uydurma, anlamsız, boş şey, gerçek olmayan söz, tutarsız düşünce, asılsız inanç ve masal anlamlarına gelir. Terim olarak ise hurafe, hiç bir hakikate dayanmayan, tamamen vehm ve hayalden ibaret olan asılsız, boş ve bâtıl inançlar ve düşünceler ile bunlara bağlı olarak yapılan davranışları ifade eder. Başka bir anlatımla hurafe eski dinlerden günümüze kadar gelen bâtıl inanç, garip hikaye ve söylentilerdir; mitoloji, efsane, esâtir, kült gibi kelimelerin eş anlamlısı olarak da kullanılmaktadır. Kur'ân'da, kalpleri hurafelerle dolu olan, bu sebeple de gerçeği anlama yeteneğinden yoksun kâfirlerin, Kur'ân'ı ve âyetlerini (el-Enfâl 8/31; en-Nahl 16/24; el-Furkân 25/5; el-Ahkâf 46/17; el-Kalem 68/15; el-Mutaffifîn 83/13), karşılaştıkları her mucizeyi (el-En'âm 6/25), öldükten sonra diriltilme inancını (el-Mü'minûn 23/82-83; en-Neml 27/67-68) öncekilerin uydurduğu masal ve hurafe (esâtir) diye niteledikleri haber verilmektedir.

Hurafe, dinde bulunmayan şeylerin varmış gibi gösterilmesi yönüyle "sonradan icat edilmiş şeyler" demek olan bid'ata benzemekte ise de ondan farklıdır. Çünkü bid'atların her çeşidinin boş ve asılsız olduğu söylenemez. İnsandaki gelişmeyi ve yenilenmeyi sağlayan bid'atlar da bulunmaktadır (ki bunlar "bid'at-ı hasene" diye anılır). Bunlar dinde önceden bulunmasa da onun özüne ve amaçlarına ters düşmemektedir (bk. BİD'AT). Hurafeler ise dinin özüne aykırıdır. Çünkü aslı esası olmadığı gibi olumlu bir yönü de bulunmamaktadır.

Peygamberlerin getirdiği öğretiler ile eşyanın tabiatı ve hayatın gerçekleri arasında

uygunluk bulunur. Ancak halk tabakaları, bu peygamberlerden zaman bakımından uzaklaştıkça din ile varlık arasındaki uygunluğu yitirmiş, kendine göre bazı inanç, ayin ve adetleri onların yerine geçirmeye çalışmıştır. Bilgi yetersizliği içinde ortaya konan bu inançlar, gerçekle bağdaşmamaktadır. Her peygamber insanları bu yanlış inançlardan uzaklaştırmak için büyük mücadele vermiştir. Ancak insanlarla peygamberler arasında uzun zaman geçince halk tabakaları ilâhî tebliği bırakıp eski inanç ve âdetlere meyletmiştir. İnsanlar arasında hurafelerin yayılmasında bir etken de insanın açık bir varlık olmasıdır. Özellikle müslümanlar, çeşitli kavim ve medeniyetlerin yaşadığı bölgelere yayılmış olduklarından, o bölge insanlarının bazı inanç, âdet ve alışkanlıklarından etkilenmişlerdir. Bazan de bu kavimlerden müslüman olan kişiler, İslâm öncesine ait âdetlerini devam ettirmek istemişlerdir. Gerçekten bugün müslümanların çoğunlukla yaşadığı ve "Küçük Asya" diye anılan bölge içinde kalan çoğrafi alan, Türk, Hint, İran, Mısır, Asur ve Helen uygarlıklarının hüküm sürdüğü yerlerdir. Sözgelimi, yıldızların durum ve hareketlerinden hüküm çıkarma (müneccimlik) inanç ve uygulamaları Asurlulardan, türbelerde kandil yakmak âdeti Fenikelilerden, sihir ve fal Mısırlılardan, "Kaf dağı ve anka kuşu" efsaneleri İran'dan, baykuşun uğursuz olduğu inancı Romalılardan, kutsal sular olarak kabul edilen ayazmalar ve kutsal ağaçlar inancı İslâm öncesi Türklerden geçmiştir. Günümüzde bu medeniyetler mevcut olmamasına rağmen onlardan geçen hurafeler devam etmektedir. Ayrıca menfaat, şöhret, ihtiras gibi duygularla ortaya çıkan kişilerin insanları kandırmak için başvurduğu saçma sapan ve asılsız düşünce ve hareketler de hurafelerin oluşmasında önemli bir etken olmuştur.

Halk arasında yaygın olan ve rağbet gören hurafelere şunlar örnek gösterilebilir:

1– Dünyanın yapısı ve gök cisimlerinin hareketleri ile ilgili hurafeler: Sözgelimi dünyanın yapısı hakkında "Yer küresi su üzerinde, su bir kaya üzerinde, kaya öküzün boynuzu üzerinde, öküz de balık üzerindedir..." şeklinde anlatılanlar tamamen hurafedir. Aynı şekilde ay ve güneşin şeytanlar tarafından tutulduğu, bu nedenle tutulma olayı başlayınca teneke ve davul çalmak, ya da silah atmak suretiyle şeytanı korkutup ay ve güneşi kurtarmak gerektiği, ay ve güneş tutulmasının savaş, karışıklık ve ünlü kişilerin ölümüne işaret olduğu şeklindeki inançlar hep birer hurafedir.

2– Cenaze ve kabirlerle türbe, mezar, tekke vb. yerlere mum yakma, çaput bağlama, sulara para atma ve dilek tutma âdetleri ilkel insanlarda görülen ateş-su kültlerinin devamıdır. Göktürklerde de Türk yurdunun koruyucusu sayılan yer-su isimli ruhlara takdim edilmek üzere bir paçavra, bir tutam at kılı veya bir taş parçası atılırdı. Mum yakma adeti ise mecusilerin "ateşe tapınma" inancından kalma olup, önce Hıristiyanlığa, onlardan da müslüman çevrelere geçmiştir.

3– Merak ve tecessüs duygularının tatmini ile ilgili hurafeler: Bu tür hurafeler bilgi edinmek için kehanet, fal, astroloji ve uğur gibi yöntemlere başvurma biçiminde belirir. İslâm, bilgi edinmek için akla, duyulara, gözlem ve tecrübeye başvurmayı öngörmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, fal ve şans

oklarını şeytan işi pislik sayarken (el-Mâide 5/90), gaybı Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini vurgulamaktadır (bk. Yunus 10/20; en-Neml 27/65; el-Cin 72/26). Hz. Peygamber de kahine bilgi için baş vurmayı ve verdiği haberi tasdik etmeyi küfür saymaktadır (bk. et-Tirmizî, Tahâret, 102; İbn Mâce, Tahâret, 122; Dârimî, Vudû', 114) (ayrıca bk. FAL, GAYB, KEHANET).

4– Bazı zaman dilimlerinin uğursuzluğuna ilişkin hurafeler: Salı günü başlanan işin bitmeyeceği, cuma günü ev temizlemenin ve arefe günü dikiş dikmenin günah olduğu, cumartesi çamaşır yıkamanın uğursuzluğa yol açacağı, gece ev süpürmenin fakirlik getireceği, misafirin arkasından ve güneş battıktan sonra ev süpürülmemesi, gece tırnak kesilmemesi ve iki bayram arasında evlenilmemesi gerektiği gibi bazı gün veya vakitleri uğursuz sayma inancı çoğunlukla yahudilerden ve hıristiyanlardan geçmiştir. Nitekim hıristiyanlar salı gününü uğursuz, pazar günü çalışmayı ise günah sayarlar. Yahudiler ise cumartesi çalışmayı günah saymaktadırlar. Halbuki İslâm'da ibadet saatleri dışında kalan her an, çalışma için uygun sayılmış ve teşvik edilmiştir.

Kur'ân ve Sünnet'te dayanağı olan bazı günlerin ve vakitlerin Allah katında mubarek ve üstün sayıldığı inancına gelince bunun uğursuzluk düşüncesi ile ilgisi yoktur. Yüce Allah bazı hikmetlere bağlı olarak, bu zaman dilimlerinin özel bir önem taşıdığını bildirmiş, kendi rahmet ve mağfiretinde, daha çok nasiplenebilmeleri, kendi rızasına uygun davranışları daha yoğun biçimde gerçekleştirebilmeleri ve ruhen yenilenebilmeleri için kullarına bir fırsat zemini hazırlamıştır.

5– Aile hayatı ile ilgili hurafeler: Bu konuda oluşmuş pek çok hurafe için şu inanç ve düşünceler örnek gösterilebilir: Çocuğu yaşamayan kadın bir yatıra gidip kurban kestirir, "bunu sana sattım" der ve çocuk dünyaya gelince adını Satı veya Satılmış koyarsa çocuğu yaşar; evde kalmış kızlar yatırlara gidip dilek dilerlerse kısmetleri açılır; doğum yapan kadın yedi gün çocuğunun yanından ayrılırsa cinniler çocuğu başka bir çocukla değiştirir; lohusa kadının bulunduğu yere süpürge, soğan, sarımsak asılırsa veya yastığının altına iğne, çuvaldız, bıçak konursa alkarısı ona zarar vermez; kırkı dolmadan tırnağı kesilen çocuk arsız veya hırsız olur; boyu ölçülen çocuk kısa kalır; çocuğun doğduğu yerde el işi yapılırsa göbeği düşmez; nikahta ayağa basan eşin sözü daha geçerli olur.

6– Ölüm hakkında hurafeler: Bu tür hurafeler için de şu inanç ve düşünceler örnek gösterilebilir: Geceleyin üzerinde baykuş veya karga öten ya da köpek uluyan evden cenaze çıkar; cenaze çıkan evde kırk gün ışık yakılırsa ruh geldiğinde odasını aydınlık bulur; gece vakti bir evden başka bir eve kazan, tava, tencere verilirse uğursuzluk (ölüm) getirir.

Her fırsatta insanı hakka, doğruya, gerçeğe, tabiatın ve hayatın sırlarını anlamaya çağıran İslâm dininin hakla, gerçekle ve dinle hiç bir alakası bulunmayan boş ve manasız inanç ve âdetleri hoş görmesi düşünülemez. Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in Sünneti müslümanlar için bir çerçeve çizmiştir. Kur'ân'da "Hz. Peygamber'in verdiklerini almamız, yasak ettiklerinden sakınmamız emredilirken (el-Haşr 59/7) tereddüde düşülen ve çekişilen hususların çözümünün Allah'a ve Peygamber'e

havale edilmesi istenir (en-Nisâ 4/59). Hz. Peygamber de "Kur'ân'a sarıldığımızda sapıtmayacağımızı haber verir (bk. Ebû Dâvud, Menâsik, 57; İbn Mâce, Menâsik, 84). Yabancı kültür ve medeniyetlerden inanç, âdet ve gelenek şeklinde yapılan alıntıları bu çerçeve içinde değerlendirmek ve İslâm'ın amaç ve ilkeleri ile bağdaşmayanları ayıklamak gerekir.

¥ İlyas Çelebi

HÛRİ

Cennette müminlere eş olarak verilmek üzere Allah Teâlâ tarafından hususi bir surette yaratılmış olan hanımlar.

Kur'ân-ı Kerîm'de cennet nimetlerinden sözeden âyetlerden birinde meâlen şöyle buyurulur: "İman edip iyi davranışlarda bulunanlara, onlar için altlarından ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele! O cennetlerdeki meyvelerden kendilerine rızık olarak verildikçe: Bu, daha önce dünyada verilenlerdendir, derler. Bu rızıklar onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için cennette tertemiz eşler de vardır. Ve onlar orada ebedî olarak kalacaklardır" (el-Bakara 2/25). Bu âyette, cennetliklere verilecek nimetlerin dünyadakilere "benzediğine" işaret edilmiştir. Şu var ki ahiret nimetlerinin dünyadakilerle "aynı olduğu" düşünülmemelidir. Zira bu konuya ışık tutan bir hadis-i şerifte meâlen şöyle buyurulmuştur: "Cennet ehline gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, kalplerden bile geçmeyen nimet verilecektir" (Buhârî, Bed'ül-halk, 6).

Şu halde cennetle ilgili tasvirler içeren âyet ve hadisleri okurken, bunların insanın sınırlı olan tasavvur gücünü ve idrak yeteneğini gözönüne alan ve onun dünyada en çok arzuladığı ve özendiği nimetlere öncelik veren birer teşvik ifadesi olduğuna, hakikat ve mahiyetini ancak Allah'ın bildiğine dikkat edilmeli, dünya nimetleriyle ahiret nimetlerinin "aynı olduğu" düşünülmemelidir. İşte cennet nimetleri arasında anılan "hûri" konusunun da bu bakış açısı esas alınarak değerlendirilmesi gerekir.

Kur'ân-ı Kerîm'in bir çok âyetinde, müminlere bir cennet nimeti olmak üzere eş olarak verilecek olan hurilerden sözedilirken, onların apayrı biçimde yeniden yaratıldığı, yalnız eşlerine ait olduğu, eşlerine düşkün ve yaşıt bâkireler olduğu, iri gözlü, gizli bir inci, mercan ve yakut gibi (güzel, parlak ve değerli) olduğu, gün yüzü görmemiş yumurta gibi bembeyaz olduğu belirtilir (es-Sâffât 37/48-49; ed-Duhân 44/54; et-Tûr 52/20; er-Rahmân 55/56, 58, 70, 72; el-Vâkı'a 56/22-23, 35-37).

Hûriler hakkında hadis kitaplarında bir çok rivâyet vardır. Onların güzelliği hakkında pek çok mübalağayı da içeren bu rivâyetlerde hûrilerin yaratılış maddesinin ne olduğundan saçının örgüsüne, teninin şeffaflığına ve elbisesinin rengine kadar, pek çok detay yer alır. Bu detaylar bir tarafa bırakılırsa, onların sadece cennetlik olan eşleri için yaratıldığı, dünya kadınının dünyada iken sahip olduğu hastalık, hamile kalma gibi hususlardan uzak oldukları, ama yine de dünya kadınlarından cennetlik olanların, cenneti bizzat haketmeleri sebebiyle, hûrilerden daha üstün olacakları zikredilebilir.

Öte yandan, iman edip iyi davranışlarda bulunan müminlerin cennette kavuşacakları nimetlere değinen ve "orada onlar için

tertemiz eşler vardır" anlamına gelen âyetler de vardır ki (el-Bakara 2/25; Âl-i İmrân 3/15; en-Nisâ 4/57), bunlar "hûri" kaydı taşımaz ve orada gerek erkek gerekse kadın müminlerin tertemiz eşleri olacağını belirtir.

Şüphesiz insanın tabiatı ve eğilimleri dikkate alınarak yapılan bu tasvirlerin özendirici rolü bulunmakla birlikte birçok âyet ve hadiste vurgulandığı üzere, tam bir teslimiyetle iman etmenin gereği, gönlü bu tür nimetlere kavuşma özlemi ile değil, herşeyden önce Yüce Yaratıcı'nın hoşnutluğunu kazanma aşkı ile doldurmaktır.

¥ Süleyman Toprak

Hurmet (bk. HARAM)

HURMET-İ MÜSÂHERE

Evlilik sebebiyle meydana gelen hısımlığa sıhrî hısımlık denir. Bir kadın ile bir erkek arasında evlenme engeli oluşturacak derecede yakın bir sıhrî hısımlık bağı varsa, bu durumu belirtmek için "hurmet-i müsâhere" (sıhrî haramlık) terimi kullanılır. Bununla birlikte bazı durumlarda hurmet-i müsaherenin meydana gelmiş sayılıp sayılmayacağı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür (bk. SIHRÎ HISIMLIK).

¥ Heyet

HURÛC Bİ SUN'İH

Namazdan kendi fiili ile çıkma.

Namaz kılan kimsenin, namazın sonunda namazdan kendi isteğine bağlı bir fiil ile çıkması Ebû Hanîfe'ye göre bir rükün ve dolayısıyla bir farzdır. Namazın sonunda selâm vermek ise farz değil vaciptir. Bu yüzden bir kimse teşehhüt miktarı oturduktan sonra –selam vermese bile– kendi iradesi ile konuşmak, namazla bağdaşmayacak bir iş yapmak gibi fiillerle namazdan çıksa, –mekruh olmakla birlikte– namazı geçerlidir. Selâm vermesi halinde ilk selâmda, "selâm" sözünü söylemekle "aleyküm" kelimesinden önce namazı son bulur. Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed'e göre ise, teşehhüt miktarı oturduktan sonra namazı sona erdirecek fiilin kendi isteği ile olması da şart değildir. Bu yüzden, teşehhütten sonra abdestin irade dışı bozulması halinde bu iki müçtehide göre yine namaz tamam olmuş sayılır. Ebû Hanîfe'ye göre namaz tamamlanmış olmaz; hemen abdest alıp, kendi ihtiyarı ile namazdan çıkması gerekir. Aksi halde namaz bâtıl olur.

Hz. Peygamber namazlarını çoğunlukla selâm vererek bitirmekle birlikte, selâmın farz olmadığını göstermek için arada başka türlü uygulamaları da olmuştur. Abdullah b. Amr b. Âs'ın naklettiği bir hadiste Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: "İmâm namazını bitirip oturunca, konuşmadan önce abdesti bozulursa namazı tamam olur. Bunun gibi imamın arkasında bulunup, namazını bitirmiş olanların da namazı tamam olur" (et-Tirmizî, Salât, 183; Ebû Dâvud, Salât, 187, 230; İbn Mâce, İkâme, 138; Dârimî, Vüdû', 114). İbn Abbas'dan nakledilen şu hadis de aynı esası destekler: "Rasûlullah (s.a.) teşehhüt miktarı oturduğu zaman yüzünü bize doğru döndürür ve şöyle buyururdu: Bir kimsenin, teşehhüt miktarı oturduktan sonra abdesti bozulursa, onun namazı tamam olmuştur (Buhârî, Ezân, 156; Nesâî, İftitah, 84). Bu ve benzeri delillere dayanarak Hanefîler selâmı farz derecesinde görmemişlerdir.

Şâfiî ve Mâlikîlere göre oturma halinde

iken namazdan çıkmak için birinci selâmı vermek farzdır. Bu ilk selâmla namaz son bulmuş olur. Hanbelîler ise, iki tarafa birden selâm vermeyi farz kabul ederler. Onlar bu konuda Hz. Peygamber'in sürekli olarak namazdan selâmla çıktığını ve namazın selâmla sona ereceğini bildiren bazı hadislere dayanırlar (bk. Ebû Dâvud, Salât, 73, et-Tirmizî, Mevâkît, 62, Tahâret, 3; İbn Mâce, Tahâret, 3).

¥ Hamdi Döndüren

HURÛF-I MUKATA'A

Bazı sûrelerin başlarında bulunan bağımsız harfler

Hurûf-i mukata'a, bazı sûrelerin başlarında bulunan bağımsız, kesik kesik, ayrı ayrı harflere denir. Kur'ân-ı Kerîm'in 29 sûresinin başında bulunan bu harfler, birbirine bağlanmadan kendi isimleriyle okunurlar.

Bunlar 14 çeşit harf olup, Arap alfabesinin yarısına eşittir. Sûrelerin başlarında bulunuşları ise bazen bir tek harf (Nûn, Kaf gibi), bazen iki harf (Yâ sîn, Tâ sîn gibi), bazen üç harf (Elif lâm mîm, Tâ sîn mîm gibi), bazen dört harf (Elif lâm mîm sâd, Elif lâm mîm râ gibi), bazen de beş harf (Kâf hâ yâ ayn sâd, Hâ mîm ayn sîn kaf) gibi, 14 değişik halde bulunurlar. Bunları bulundukları sûrelerle birlikte şu şekilde sıralamak mümkündür: 1– Elif lâm mîm (Bakara, Âl-i İmrân, Ankebût, Rûm, Lokman, Secde), 2– Elif lâm mîm râ (Ra'd), 3– Elif lâm mîm sâd (A'râf), 4– Elif lâm râ (Yûnus, Hûd, Yûsuf, İbrahim, Hicr), 5– Hâ mîm (Mü'min, Fussılet, Zuhruf, Dühân, Câsiye, Ahkâf), 6– Hâ mîm ayn sîn kâf (Şûrâ), 7– Kâf (Kâf), 8– Kâf hâ yâ ayn sâd (Meryem), 9– Nûn (Kalem), 10– Sâd (Sâd), 11– Tâ hâ (Tâhâ), 12– Tâ sîn (Neml), 13– Tâ sîn mîm (Şuarâ, Kasas), 14– Yâ sîn (Yâsîn).

Bu harflerin ifade ettikleri anlamlar hakkında Hz. Peygamberden bir açıklama gelmemiştir. Müslüman bilginler ise bu hususta çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunları iki grupta toplamak mümkündür:

Birinci gruptaki bilginlere göre bu harfler, Kur'ân'ın sırlarındandır. Bunların mahiyetini ancak Allah bilir; çünkü müteşâbih âyetlerdendir. Bu harfler Allah Teâlâ ile Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.) arasında bir şifredir.

İkinci gruba giren bilginler ise, Kur'ân'ın anlaşılmak için gönderildiğinden hareket ederek, bu harflerden birtakım anlamlar çıkarmışlardır ki bunları şöylece özetlemek mümkündür; bu harfler:

1– Başında bulundukları sûrelerin isimleridir.

2– Kur'ân-ı Kerîm'in isimleridir.

3– Bazı meleklerin isimleridir.

4– Allah'ın isim ve sıfatlarına delâlet ederler. Meselâ "Elif lâm râ, Hâ mîm, Nûn" harfleri bir araya getirilince Allah'ın "er-Rahmân" ismi ortaya çıkar.

5– Birtakım kelimelerin rumuzlarıdır. Meselâ "Elif lâm mîm" denince, elif: Allah'a, Lâm: Cibrîl'e, Mîm: Hz. Muhammed'e delâlet eder ki bu, Kur'ân Allah tarafından Cebrâil aracılığıyla Hz. Muhammed'e indirilmiştir, demek olur.

6– Yüce Allah'ın yemin ifadeleridir.

7– Vahyin sesidir; ses ve ahenk işaretleridir.

8– Kur'ân'ın dışında Arapça'dan başka bir dille indirilmiş mukaddes kitaplara işaret-

tir.

9– Bir sözün bitip yeni bir sözün başladığını bildirmek için getirilmiştir.

10– Bazı tarihi olaylara işaret etmektedir.

11– Belirli anlamları olmayan normal harflerdir. Bunların getirilmesinden maksat, insanların dikkatini çekmek, onları Kur'ân'ı dinlemeye yöneltmektir.

12– Birer uyarı ve meydan okuma sembolüdür. Anlamı şudur. Kur'ân işte bu harflerden meydana gelmiştir. Siz de (ey inkârcılar) bu harfleri biliyorsunuz. Öyleyse haydi siz de Kur'ân'ın bir benzerini, en azından bir sûresini meydana getirin. Getiremiyorsunuz, o halde Kur'ân, bir insan sözü değildir, Yüce Allah'ın indirdiği eşsiz bir kitaptır.

Ortaya atılan bu görüşlerin hem akla uygun gelen hem de tenkide açık yönleri bulunmaktadır. Bununla beraber son iki görüş daha çok taraftar bulmuştur.

¥ Abdurrahman Çetin

Husuf Namazı (bk. NAFİLE NAMAZLAR)
Hutame (bk. CEHENNEM)

HUTBE

"Hutbe" sözlükte düzgün ifadelerle ve ikna amacıyla bir topluluğa karşı yapılan konuşma anlamına gelir. Terim olarak hutbe, dinen belirtilen bir şekil çerçevesinde öğüt ve tebliğ unsurları içeren konuşma demektir. Hutbe irad eden kişiye "hatîb", camide hutbe okunması için ayrılan yüksekçe mekâna "minber" denir.

Cuma namazında hutbe okunması farzdır. Hutbenin cuma namazının geçerlilik şartlarından olduğu hususunda fakihler fikirbirliği etmekle birlikte, bu hutbenin rükünleri (aslî unsurları) ve geçerlilik şartları konusunda, yine bazı hususların sıhhat şartı veya sünnet olarak nitelendirilmesi konusunda mezhepler arasında görüş farklılıkları vardır (bk. CUMA).

Bayram namazlarında hutbe okunması sünnettir. Bu hutbenin özellikleri ve hükümleri de cuma hutbesinde olduğu gibidir. Ancak, bayram namazı hutbesi namazdan önce değil sonra okunur ve bu hutbeye cuma hutbesindekinden farklı olarak tekbir ile başlanması sünnet, hutbe arasında da tekbir getirilmesi müstehaptır (ayrıca bk. BAYRAM).

Hacda fakihlerin çoğunluğuna göre üç yerde, Şâfiîler'e göre dört yerde hutbe okunması haccın aslî sünnetlerindendir (bk. HAC).

Küsûf namazından sonra cuma hutbesi gibi hutbe okunması Şâfiîler'e göre menduptur. Mâlikîler'e göre hutbe şeklinde olmaksızın öğüt verici bir konuşma yapmak menduptur. Hanefîler'e ve Hanbelîler'e göre küsûf namazından sonra hutbe okunmaz.

İstiska namazından (yağmur duasından) sonra bayram namazı hutbesi gibi hutbe okunması fakihlerin çoğunluğuna göre menduptur. Ebû Hanîfe'den nakledilen ve sağlam kabul edilen rivâyete göre bu namaz cemaatle kılınmaz ve hutbe de okunmaz (ayrıca bk. NAFİLE NAMAZLAR).

Evlilik akdi esnasında –dua tarzında– hutbe okunması da müstehap sayılmıştır (ayrıca bk. NİKÂH).

¥ Heyet

Huy (bk. AHLÂK)
Hüdâ (bk. HİDAYET)

HÜKÜM

“Hüküm” sözlükte karar vermek, menetmek, bir şeyi diğer bir şeye isnad etmek gibi anlamlara gelir. Çoğulu “ahkâm”dır.

Felsefe ve mantık ilimlerinde, iki fikir, iki şey arasında “bu böyledir” veya “böyle değildir” tarzında olumlu veya olumsuz bağlantı kurmaya hüküm denildiği gibi, mevcut bağlantıya ve ayrıca bu bağlantıyı idrak etmeye de hüküm denir. Hükümler bilgi kaynağına göre nitelendirildiğinde, “el-ahkâmu’l-akliyye” (akıl ile bilinen hükümler) ve “el-ahkâmu’l-hissiyye” (duyu organları ile bilinen hükümler) gibi sıfat tamlamaları yapılarak anılırlar.

İslâm kamu hukukunda hüküm kelimesi, devlet idaresini, hükümet otoritesini, çeşitli kararları ve muhakeme sonucunda verilen mahkeme kararını ifade etmektedir.

Belirli bir konu hakkında konulmuş bulunan kuralların bütününü ifade etmek üzere ahkâm kelimesi kullanılır ve belirli bir konuya dair hükümleri toplayan eserler veya ilim dalları çoğu kez bu kelime ile isim veya sıfat tamlaması yapılarak anılır: el-Ahkâmu’s-sultaniyye (devlet hukuku, genel kamu hukuku), Ahkâmu’z-zimmiyyîn (Gayr-i müslim vatandaşlarla ilgili fıkhî hükümler), Ahkâmu’n-nücûm (astroloji, astronomi), Ahkâmu’s-sığar (çocuk hukuku, çocuklarla ilgili fıkhî hükümler), Ahkâmu’l-evkâf (vakıflarla ilgili hükümler), Ahkâmu’l-Kur’ân (amelî hükümlerin kaynağı olan âyetler ve bunlardan çıkarılan hükümler) gibi. Amelî hükümlerin kaynağını teşkil eden âyetlere ahkâm âyetleri, bu tür hadislere de ahkâm hadisleri denilmektedir.

İslâm dininin, insanların dünya ve ahiret saadetini sağlamak üzere getirdiği kuralların bütününe “ahkâm-ı şer’iyye” (dinî-şer’i hükümler) veya “ahkâm-ı ilâhiyye” denir. Dinî-şer’i hükümler, âyet ve hadislerden çıkarılan hükümleri ifade eder. Bunlar, ya Allah’ın varlığı gibi doğrudan doğruya aklın kavrayabileceği veya namazın farz olması gibi anlaşılması dinin bildirmesine bağlı hükümlerdir. Dinî hükümlerin aslî kaynağı, Kitap ve Sünnettir. Ayrıca, bu ikisinin atıfta bulunduğu tali kaynaklar ve ikisinin anlaşılmasına yarayan fer’i deliller de vardır (bk. DELİL). Dinî hükümler, konuları itibariyle itikâdî, amelî ve ahlâkî olmak üzere üç kısma ayrılır.

1. İtikâdî hükümler (ahkâm-ı itikadiyye). Bütün dinî hükümlerin temelini oluşturduğundan bunlara “ahkâm-ı asliyye” adı da verilir. Bu hükümlerin başında İslâm dininin, Amentü’de ifade edilen altı temel inanç esası yer alır. Bunların içinde Allah’a ve peygamberlerine iman konularında akla dayalı açıklamalar yapmak mümkün olduğu halde, meleklere ve ahirete iman gibi konularda âyet ve hadislerle yetinilir. Ancak bu, sözkonusu hükümlerin aklen imkânsız sayıldığı anlamında değildir. Temel itikadî hükümler, hem sübut ve hem de delâlet bakımından kesin olan nasslara dayanır. Bunların dışındaki itikadî hükümlerin, zannî deliller arasında yer alan âhâd derecesindeki hadislere dayandırılabileceği –bazı şartlara bağlı olarak– İslâm bilginlerinin çoğunluğunca kabul edilmiştir. Ayrıca itikâdî hükümler, zamana, yere, fert ve toplumlara göre değişmez. Bunlara kendi bütünlüğü içinde inanılması esastır. Bu

hükümlerle akaid ve kelâm ilmi ilgilenir (bk. AKAİD, DELİL, KELÂM).

2– Amelî hükümler (ahkâm-ı ameliyye). İtikâdî hükümlere nisbetle ikinci derecede oldukları için bunlara ahkâm-ı fer'iyye de denir. Bu hükümler, mükelleflerin dış dünyaya yansıyan ve geçerlilik-geçersizlik, ceza, tazminat gibi dünyevî yaptırımları bulunan davranışlarına bağlanacak sonuçları, bu tür davranışlarla ilgili kuralları ifade eder. Bunlar ibadetler ve muamelât olmak üzere iki kısma ayrılır. İbadetler, insan ruhunu ve iradesini terbiye eden, düşünme yeteneğini geliştiren, fikri olgunluğu artıran, yerine getirilişinde dünya menfaati gözetilmeyen, kendileriyle sırf Allah'ın hoşnutluğunu kazanmanın amaçlandığı fiil ve davranışlardır. İbadetler sırf Allah hakkıdır, artmaz, eksilmez. Zamanın ve örfün değişmesiyle değişikliğe uğramaz. Muâmelât ise, amelî hükümlerin bireyin diğer bireylerle ve toplumla ilişkilerini düzenleyen kısmını oluşturur. En geniş anlamıyla muâmelât hükümleri, sosyal davranış kurallarının günümüzde yaygın olan tasnifine göre "hukuk kuralları"na tekabül eder. Bu hükümlerin temel ilkesi adalettir. Esasları Kur'ân ve Sünnet'te bulunmaktadır. Bu gibi hükümler Kur'ân ve Sünnet'e aykırı olmamak şartıyla zaman, yer ve örfe göre değişiklik gösterebilirler. Amelî hükümler, fıkıh (İslâm hukuku) ilminin konusudur (bk. AMEL, FIKIH, MUÂMELÂT).

3– Ahlâkî hükümler (ahkâm-ı ahlâkiyye). Ahlâkî hükümler İnsanların kendi aralarında ve diğer canlılarla olan ilişkilerini düzenleyen, terbiye kurallarını gösteren, nefsin eğitilmesini hedefleyen hükümlerdir. Bu tür hükümlerle ahlâk ve tasavvuf ilimleri ilgilenir (bk. AHLÂK, TASAVVUF).

Dinî hükümler, konuları ve ele alındıkları ilmi disiplinler itibareyle üç bölüme ayrılmakla beraber bir bakıma bunların hepsi itikâdîdir. Çünkü bir dinî hüküm hangi guruptan olursa olsun âyet veya mütevatir sünnetle sabit olmuşsa, onun dinden olduğuna inanmak farzdır. Meselâ, namaz, oruç ve zekâtın farz olduğuna, adam öldürme, zina yapma ve şarap içmenin haramlığına inanmak gereklidir. Bu gereklilik onların inanç yönünü ilgilendirir.

Fıkıh usulü terimi olarak ise "hüküm", "talep, tahyir ve vad' yoluyla mükelleflerin fiillerine ilişkin ilâhî hitaptır" şeklinde tanımlanmıştır. "Talep (iktizâ)", bir fiilin yapılmasını veya yapılmamasını istemek, gerekli kılmak; "tahyir", bir fiili yapıp yapmama hususunda mükellefi serbest bırakmak demektir. Talep türleri ile tahyir hükmüne (mubahlık) topluca "el-ahkâmu't-teklifiyye" denir. "Vaz'" ise, Şâri'in iki durum arasında, birini diğeri için sebep, şart veya mani kılarak bağ kurması demektir. Bu guruba giren hükümler "el-ahkâmu'l-vad'iyye" diye anılır. Usul bilginleri hüküm kavramını açıklarken şer'i hükmün sadır olduğu kaynağı (ilâhî iradeyi) esas almışlar ve talep, tahyir veya vad' içeren ilâhî hitabın kendisini hüküm olarak adlandırmışlardır. Fakihler ise hükümlerin kendisine bağlandığı olaylardan yani mükelleflerin fiillerinden hareket ederek, ilâhî hitap bağlanan sonuca hüküm demişlerdir.

Meselâ, "Namazı kılınız" (el-Bakara 2/143) anlamındaki âyet (ilâhî hitap), usulcülere göre hükümdür; bu hitap Şâri'in bir fiilin yapılmasını kesin ve bağlayıcı tarzda yapılmasını isteme yönünde olduğu için "îcab" (farz kılma) adını alır. Fakihlere göre ise bu hitabın sonucuna hüküm denir ki bu,

"vücub", yani farz kılınmış olmadır. Bu fiil kazandığı şer'i niteliğe göre "vâcib" terimi ile anılır.

Aşağıda teklifî hükümlerle vaz'î hükümler ve bu iki guruptan hangisine katılacağı ihtilaflı olan hükümlere toplu olarak değinilecektir:

A– Teklifî Hükümler

Şâri'in, bir fiilin yapılıp yapılmaması hususunda üç türlü tavrı olabilir:

1– Yapılmasını isteme

2– Yapılmamasını isteme

3– Yapılıp yapılmamasını serbest bırakma.

Bunlardan ilk iki durumdan her biri de a) Kesin ve bağlayıcı tarzda b) Kesin ve bağlayıcı olmayan tarzda olabilir. Böylece beş ihtimal ortaya çıkmış olur ki, usulcülerin çoğunluğu teklifî hükümleri ihtimallere göre beş nevi halinde incelemişler. Şöyle ki:

a) Îcâb: Şâri'in, mükelleften bir fiilin yapılmasını kesin ve bağlayıcı olmayan tarzda istemesidir. Bu talebe bağlanan sonuç vücub, yapılması istenen fiil ise vacipdir.

b) Nedb: Şâri'in, mükelleften bir fiilinin yapılmasını kesin ve bağlayıcı tarzda istemesidir. Bu talebe bağlanan sonuç yine nedb ve yapılması istenen fiil ise menduptur.

c) Tahrîm: Şâri'in, bir fiilin yapılmamasını kesin ve bağlayıcı tarzda istemesidir; bu talebe bağlanan sonuç hürmet ve yapılmaması istenen fiil ise haramdır.

d) Kerâhet: Şâri'in bir fiilin yapılmamasını kesin ve bağlayıcı olmayan tarzda istemesidir. Bu talebe bağlanan sonuç yine kerâhet ve yapılmaması istenen fiil ise mekruhtur.

e) İbâhet: Şâri'in, bir fiilinin yapılıp yapılmamasını mükellefin seçimine bırakmasıdır. Bu serbest bırakmaya bağlanan sonuç yine ibâhe ve serbest bırakılan fiil ise mubahtır.

Bu tasnif, fıkıh usulü bilginlerinin çoğunluğuna göredir. Hanefî usulcüler ise bu ihtimallere göre ortaya çıkan "ahkâm-ı hamse" ye (beş hükme) şu ilâveleri yapmışlardır: Şayet Şâri'in fiilin yapılmasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği anlaşılıyorsa ve bu talep kat'i bir delil ile sabit olmuşsa buna "farz", fakat zannî bir delil ile sabit olmuşsa, buna "vâcip" adı verilir. Yine Şâri'in bir fiilin yapılmamasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği anlaşılıyorsa ve bu talep kesin delil ile sabit olmuşsa buna "haram" fakat zanni delil ile sabit olmuşsa buna "tahrimen mekruh" denir.

Şâri'in yapılmamasını kesin ve bağlayıcı olmayan tarzda istediği fiiller ise Hanefîler'de "tenzihen mekruh" terimi ile ifade edilmiştir. Böylece teklifî hükümler için usulcülerin çoğunluğunca beş (vâcip, mendup, haram, mekruh, mubah), Hanefî usulcülerce yedi (farz, vâcip, mendup, haram, tahrimen mekruh, tenzihen mekruh, mubah) ana terim benimsenmiştir. Öte yandan, fakihler tarafından, usulcülerin anlayışına göre mendup çatısı altında toplanabilecek durumlar için önem derecesine göre, sünnet-i müekkede, sünnet-i gayrı müekkede, mendup, müstehap, âdâp, fazilet gibi terimler kullanılmıştır.

B– Vaz'î Hükümler

Vaz' sözlükte koymak, kılmak gibi anlamlara gelir. Fıkıh usulü terimi olarak vaz'î

hüküm Şâri'in bir şeyi başka bir şey için sebep, şart veya mâni kılmasıdır.

Fakihlere göre ise vaz'î hüküm, Şâri'in bu iradesine bağlanan sonuç, yani bir şeyin başka bir şey için sebep, şart veya mani teşkil etmesidir. Meselâ "Hilali görünce oruca başlayın" anlamındaki hadis ile hilalin görülmesi Ramazan orucunun farz oluş sebebi kılınmıştır. Usulcülere göre vaz'î hüküm budur. Fakihlere göre ise hilalin görülmesinin Ramazan orucunun farziyetine sebep teşkil etmesidir. Aynı şekilde, abdestin namazın geçerliliği için şart kılınması veya şart teşkil etmesi, mirasçının murisini öldürmesinin mirasçılığa mani kılınması veya mani teşkil etmesi birer vaz'î hükümdür.

Bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olan ve onun yapısından bir parça teşkil eden unsura rükün adı verilir. Bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olan ancak, kendisinin varlığı onun varlığını zaruri kılmayan ve onun yapısından bir parça teşkil etmeyen iş ve vasfa şart denir. Varlığı, sebebe hüküm bağlanmaması veya sebebin gerçekleşmemesi sonucunu doğuran duruma da mânî denir.

C– Teklifî Veya Vaz'î Guruba Katılması Hususunda İhtilaf Edilen Hükümler:

Şâri'in talep veya tahyirinin (serbest bırakmasının) genel yahut belirli durumlara özgü olması açısından hükümler a) Azimet, b) Ruhsat kısımlarına ayrılmıştır. "Azimet" ilkten konmuş bulunan ve normal şartlar altında her mükellefin yükümlü tutulduğu aslî hükümdür. "Ruhsat" ise güçlük, zaruret, sıkıntı sebebiyle kulların azimet hükmünü terk veya tehir etmelerine imkân veren ve yalnız bu durumla sınırlı bulunan hafifletilmiş hükümdür.

Öte yandan bir mükellefin, ister ibadet ister muamelat nevinden olsun, meşru bir fiilden dünyevî ve uhrevî sonuç elde edebilmesi onun, Şâri' tarafından o fiil için belirlenen rükün ve şartları yerine getirmesine bağlıdır. İşte, kendisinde Şâri' tarafından belirlenen şart ve rükünlerin bulunduğu fiile "sahih", bu fiilin, mükellefi dünyevî ve uhrevî sonuçlara ulaştırması haline de sıhhat adı verilmiştir. Buna karşılık Şâri'in belirlediği şart ve rükünlerden bir veya bir kaçı eksik olan fiile "bâtıl", bu fiilin, mükellefi dünyevî ve uhrevî sonuçlara ulaştırmaması haline de butlan denilmiştir. Kendisinde Şâri'in belirlediği şart ve rükünler bulunduğu halde, haricî vasıflardan biri veya bir kaçı eksik olan fiile "fâsid", ve fiilin bu haline fesad adı verilmiştir.

Usulcülerin çoğunluğuna göre azimet ve ruhsat ile sıhhat, fesad ve butlan vaz'i hükümler gurubuna girer. Hanefî bilginleri ise bunları teklifî hükümlerden sayarlar.

Usulcüler teklifî hükümlerle vaz'î hükümler arasındaki şu farka dikkat çekerler: Teklifî hükümler daima mükellefin gücü dahilindeki fiillere ilişkindir. Yani mükellef yapılması veya yapılmaması istenen ya da serbest bırakılan fiili yapıp yapmamaya muktedirdir. Çünkü yükümlülük konusunda İslâm hukukunda şu prensip benimsenmiştir: "Güç yetirilemeyecek durumlarda mükellefiyet yüklenmez; muhayyer bırakma da ancak güç yetirilebilecek iki fiil arasında olabilir." Vad'î hükümler ise mükellefin gücü dahilinde olabileceği gibi, gücü haricinde de olabilir (Hüküm kapsamında anılan herbir terim için ayrıca ilgili maddeye bk.).

¥ Fahrettin Atar

HÜLLE

Türkçede hülle, İslâm aile hukukundaki "tahlîl" terimi yerine kullanılan bir kelimedir. Tahlîl, helâl kılma, bir kişinin başkasındaki hakkını helâl etmesi gibi anlamlara gelir. Aile hukuku terimi olarak ise tahlîl, üç talak hakkı kullanıldığı için aralarında geçici evlenme engeli meydana gelen erkek ve kadının yeniden evlenebilmelerini sağlamak üzere bu kadın ile başka bir erkeğin evlenip ayrılmalarını ifade eder.

Cahiliye döneminde bazı kimseler karılarını boşarlar, iddeti bitmek üzereyken rücû eder (bk. RİC'AT), sonra tekrar boşar tekrar ric'at eder böylece kadını ne bırakır ne de düzenli bir evlilik sürdürürlerdi.

Talak hakkının bu şekilde kötüye kullanılarak kadınlara işkence edilmesine Bakara sûresinin 229. âyeti ile son verilmiştir. Bu âyet-i kerîmede meâlen "Boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak, ya da güzellikle salıvermektir" buyurularak geri dönme imkânının sadece birinci ve ikinci boşamalardan sonra kullanılabileceği belirtilmiştir. Üçüncü talaktan sonra ise, aynı kadınla evlenmenin o kadının başka bir evlilik yaptıktan ve bu evliliğin de sona ermesinden sonra mümkün olabileceği aynı surenin 230. âyetinde şu şekilde açıklanmaktadır: "Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe onu alması kendisine helâl olmaz. Evlendiği erkek o kadını boşarsa her iki taraf Allah'ın sınırlarını muhafaza edebilecekleri kanaatinde oldukları takdirde, (eski eşlerin) yeniden evlenmelerinde sakınca yoktur".

Böylece İslâm hukukunda, bir taraftan evliliğin sona erdirilmesini sağlayan irade beyanlarının bu kurumun ciddiyeti ile bağdaşmaz biçimde ortaya konmasını önleme, bir taraftan da kadınların hukukunun korunması amacına yönelik olarak boşama sayısına bir sınırlama getirilmiş; üçüncü talakın da kullanılmasından sonra kocanın aynı kadını tekrar tekrar dönüp boşamasına imkân verilmemiştir. Karısını üç defa boşayan kocanın boşadığı karısıyla arasında meydana gelen ve geri dönüşe imkân bırakmayan bu ayrılığa büyük ayrılık manasında "beynûnet-i kübra" denilmiştir.

Âyet-i kerîmenin ibaresinden de anlaşılacağı üzere, üç talak hakkını kullanan kocanın aynı kadınla yeniden nikahlanabilmesi için o kadının kendi arzu ve isteği ile bir evlilik yapmış olması, ikinci kocasının da evliliğin tabii seyri içinde kendi iradesiyle onu boşamış olması gerekir. İkinci kocanın ölümüyle dul kalması halinde de, kadının önceki kocası ile yeniden evlenebileceği açıktır.

Ancak bu evliliğin sadece sözleşmeden ibaret kalması yeterli değildir. Bu evliliğin birleşme olmaksızın sona ermesi kadının evvelki kocasına helâl olmasını sağlamaz. Zira Hz. Peygamber üç talakla boşanan bir kadının birleşme olmaksızın evvelki kocasına helâl olmayacağını ifade etmiştir (Buhârî, Talâk, 7, 37).

Kadının evvelki kocasına helâl olmasına imkân veren bu evliliğe "tahlîl" (veya hülle) adı verilmiştir. Sonraki koca için de muhallil terimi kullanılmıştır. Bu konudaki hukukî düzenleme, ancak tahlîlin olayların tabii seyri içinde yapılması halinde amacına ulaşır. Buna göre, kocası tarafından üç defa boşanmış olan kadın kendi arzu ve isteğiyle

ve kendi tercih ettiği bir erkekle bir evlilik yapar ve bu evlilik de olayların tabii seyri içinde boşanma veya kocanın ölümü sebebiyle sona erse kadının önceki kocasıyla yeniden evlenmeyi arzu etmesi durumunda evlilik engeli ortadan kalkmış olur. Tahlîlin, tabii şartlar içinde olması gerekirken bir mizansenle muhallilin boşama şartına bağlı olarak yapılması ise haramdır. Hz. Peygamber'in bu tür anlaşma yapanlar için "hülleyi boşama şartıyla yapana da yaptırana da Allah lanet etsin" (Ebû Dâvud, Nikah, 15; et-Tirmizî, Nikah, 28; Nesaî, Talâk, 13) buyurduğu rivâyet edilmiştir.

Hanefî mezhebinde, boşama şartının açıkça belirtildiği bu tür nikahın (tahlîlin) yasaklığı "tahrimen mekruh" terimi ile ifade edilir (Bu gibi durumlarda Hanefî mezhebindeki terim farklılığı için bk. HARAM, MEKRUH). İslâm hukukçularının çoğunluğuna (Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri ile Hanefîler'den Ebû Yusuf'a) göre, böyle bir nikah muvakkat (geçici) evlilik türündendir ve geçersizdir; İmâm Ebû Hanîfe'ye ve Züfer'e göre, böyle bir şartla yapılan nikah akdi geçerlidir; ikinci koca boşadıktan sonra kadın iddetini tamamlayınca önceki kocası ile yeniden evlenebilir. İmâm Muhammed'e göre ise, bu akid geçerli fakat şart bâtıldır; dolayısıyla evlilik süreli değildir ve kadının önceki kocası ile evlenmesine imkân sağlamaz. Boşama şartı açıkça ifade edilmeksizin, tarafların tahlîl amacı ile yaptıkları nikah akdi ise Hanefî ve Şâfiîler'e göre –mekruh olmakla birlikte– geçerlidir. Mâlikîler'e ve Hanbelîler'e göre bu durumda da akit geçersizdir.

Usulüne uygun olarak yapılan tahlîlden sonra kadının eski kocası ile evlenmesi halinde, erkeğin daha önce kullandığı üç talak hakkının yeni evlilik döneminde dikkate alınmayacağı hususunda İslâm hukukçuları fikirbirliği etmişlerdir. Kadının başka erkekle evlenmesi önceki kocanın talaklarının hükmünü ortadan kaldırdığından, bu durum için "hedm" (yıkma, yok etme) terimi kullanılmıştır. Boşama hakkının bir veya iki defa kullanılmasından sonra kadının başka bir erkekle evlenmesi ve daha sonra da eski kocası ile evlenmesi halinde ise, İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre "hedm" hükmü uygulanmaz, daha önce kullanılan talak veya talaklar dikkate alınır. Zira hedm hükmü üç kez boşama olayına özgüdür. İmâm Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, (bir rivâyete göre) Ahmed b. Hanbel ve bazı sahabe ve tabiûn müçtehitleri ise bu durumda da aynı hükmün uygulanacağı, önceki talak veya talakların hesaba katılmayacağı kanaatindedirler.

Esasen tahlîl, evlilik kurumunun ciddiye alınmasını, talak yetkisinin rasgele kullanılmamasını sağlama amacına yönelik bir hüküm, müşterek hayatın sürdürülemeyeceğine üç kez karar verip boşama tasarrufunda bulunan kişi için aynı imkânı kullanma kapısının –engelsiz biçimde– açık bırakılması halinde, belirtilen amacın korunabilme şansının çok zayıf olacağı gerçeğini dikkate alan bir düzenleme olmakla birlikte; hülle uygulamasına, ciddi biçimde ve İslâm hukukunun öngördüğü kurallar çerçevesinde üç kez müşterek hayatın çekilmezliğine karar verilen durumlarda değil, talak tasarrufunun geçerlilik şartlarına uygunluğunun iyi değerlendirilmediği ve özellikle üç talak hakkının –İslâmî ilkelere aykırı olarak– bir defada kullanılması hallerinde başvurulmuştur (ayrıca bk. TALAK).

¥ Hamza Aktan

HÜMEZE SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 104. sûresi

Adını ilk âyetinde geçen "hümeze" kelimesinden alır. "Hümeze", "insanları arkadan çekiştirmek, kırıp incitmek" demektir. Mekke'de indirilmiştir. 9 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları yuvarlak te ve he harfidir.

Bu sûrenin, Peygamberimizi ve müslümanları kötüleyen Ahnes b. Şerîk, Velîd b. Muğîre ve Ümeyye b. Halef hakkında indirildiği nakledilmiştir. Ancak sûrede de ifade buyurulduğu üzere, insanları çekiştirmeyi, küçük düşürmeyi âdet edinen herkes bu kapsamdadır.

Bu sûrede, insanları çekiştirip, kaş-göz işaretiyle alay edenlerin, malına güvenip azanların, kalplere kadar işleyecek şiddetli bir ateşe atılacakları bildirilerek, bu tür davranışlardan sakınılması gereği vurgulanmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Hz. Peygamber (s.a.)'i ve müslümanları küçük düşürmek isteyenler, cehennemde yüreklerine işleyecek şiddetli bir ateşe atılacaklardır (âyet: 1-9).

* İnsanları gerek arkalarından gerek yüzlerine karşı ayıplamak, kırıp incitmek; el, kaş, göz işaretleriyle küçük düşürmek ve bunu âdet haline getirmek, cehennem azabını gerektiren kötü bir davranıştır (1).

* Mal mülk edinip bunlarla şımarmak, sırtının yere gelmeyeceğini sanmak büyük bir yanılgıdır (2-4).

¥ Abdurrahman Çetin

Hürmet (bk. SAYGI)

HÜRRİYET

İslâm düşüncesinde hürriyet kavramı genellikle, biri irade özgürlüğü, diğeri sosyal özgürlük olmak üzere iki farklı anlamda kullanılmıştır.

İslâmî terminolojide daha çok "ihtiyâr" kelimesiyle ifade edilen irade hürriyeti kelâm ve ahlâk düşüncesinin ana meselelerinden biridir. Çünkü insanın hem Allah katındaki hem de kanun ve toplum karşısındaki sorumluluğu bu hürriyete bağlıdır.

Ahlâk ilminde "irade", ancak "hürriyet" ile bir değer ifade eder ve herhangi bir "isteme"den hür olması sıfatıyla ayrılır. "Hürriyet", "zaruret"in zıddıdır. Eğer bir insan herhangi bir işi seçip yapmak gücüne sahip değilse, o konuda zarurete bağımlıdır; aksi halde hür demektir.

Pratikte hiçbir insan, kendisinde irade hürriyetinin bulunmadığını düşünmez. Ancak, konuya daha yakından bakıldığında irade hürriyetini isbat etmenin kolay olmadığı anlaşılır. Bu sebeple gerek çeşitli felsefî akımlarda, gerekse İslâm bilginleri arasında insanın iradesinde hür olup olmadığı, hür ise bunun sınırının ne olduğu konusunda son derece ciddi tartışmalar yapılmıştır (bk. İRADE).

Sosyal hürriyetten maksat kişinin diğer insanlar, zümreler ya da toplum karşısında birtakım maddi ve manevi haklar elde edebilmesi ve bu hakları dilediği gibi kullanma özgürlüğüdür. Hakların çeşitliliği nisbetinde hürriyetlerin de çeşitleri vardır. Bunların başında inanç ve düşünce hürriyeti gelir.

İslâm'ın ortaya çıkışı, gerçek bir inanç ve düşünce hürriyeti hareketidir. Özellikle Mekke döneminde Hz. Peygamber'in,

Mekke müşriklerinden istediği şeylerin başında, kendisinin ve öteki müslümanların, inançlarını, düşüncelerini serbestçe açıklama ve uygulama hürriyeti geliyordu. Ancak müşrikler buna şiddetle karşı koydular ve müslümanlar üzerinde ablukaya kadar varan yoğun bir baskı uyguladılar. Şu âyetler müşriklerin baskılarından örnekler vermektedir. "Âyetlerimiz açık açık kendilerine okunduğu zaman kâfirlerin suratlarında hoşnutsuzluk sezersin. Onlar, kendilerine âyetlerimizi okuyanların neredeyse üzerlerine saldırırlar" (el-Hac 22/72); "İnkâr edenler, bu Kur'ân'ı dinlemeyin; okunuşu sırasında gürültü çıkarın. Böylece belki ona galip gelirsiniz (kuru gürültüyle Kur'an'ın sesini boğar, duyulmasına engel olursunuz) dediler" (Fussılet 41/26).

Hz. Peygamber, müşriklerin, ağır saldırıları, psikolojik ve iktisâdî baskıları karşısında, önce bazı müslümanları iki gurup halinde, daha toleranslı bir yönetimin sürdüğü Habeşistan'a göndermek, sonra da kendisi, geride kalan müslümanların tamamına yakın bir kısmıyla Medine'ye göçmek zorunda kalmıştır. Fakat müslümanların bu hürriyet mücadelesi, tarihte çok zaman görüldüğü üzere, yeni bir baskıya dönüşmemiştir. Çünkü İslâm'da inanç ve düşüncelere karşı zor kullanma, baskı yaparak bir fikri boğmaya veya başka bir düşünce ve inancı kabul ettirmeye kalkışma hareketi en başta Kur'ân-ı Kerîm tarafından açık bir dille reddedilmiştir: "Dinde zorlama yoktur. Doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. Artık kim tâğûtu (zorba şeytanı) reddeder de Allah'a inanırsa sağlam kulpa yapışmıştır. Allah işitir ve bilir" (el-Bakara 2/256). "(Rasûlüm) De ki: Ey İnsanlar! Rabbinizden size hak gelmiştir. Artık kim doğru yola giderse kendi iyiliğine gitmiş olur; kim de haktan saparsa kendi aleyhine sapmış olur. Ben sizin üzerinizde bir vekil değilim (sadece tebliğ etmekle görevliyim)" (Yunus 11/108).

Müfessir Hamdi Yazır'a göre "Dinde zorlama yoktur" meâlindeki âyet, sadece din konusunda baskı yapmayı yasaklamış değildir. Bu âyeti şöyle anlamak gerekir: Dinde, yani İslâm'da ister dinî konularda olsun, ister başka fikrî, ilmî, siyasî vb. konularda olsun, hiçbir şekilde baskı ve zor kullanmaya izin verilmemiştir.

Hem dinî hem de siyasî otoriteye sahip olan Hz. Peygamber'e Kur'ân-ı Kerîm tarafından yöneltilen şu buyruklar, müslüman olan bütün iktidar sahipleri ve diğer merciler için değişmez ilkeler olup, tarih, müslümanları bu ilkelere gösterdikleri bağlılığın örnekleriyle doludur: "(Rasûlüm) Sen hatırlat (tebliğ et); çünkü sen sadece bir hatırlatıcısın; yoksa onların üzerine bir zorba değilsin" (el-Gâşiye 88/21-22). Bu hatırlatmanın yani davet ve tebliğin yöntemi ise şöyle belirlenmiştir: "Rabbinin yoluna hikmet (bilgi) ve güzel öğütle çağır; onlara karşı en güzel bir yolla mücadele et. Senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir; O, hidayette olanları da en iyi bilendir" (en-Nahl 16/125).

Hz. Peygamber, genellikle çevresindekilerin görüş ve düşüncelerine değer verir, onlara söz hürriyeti tanır, genç, yaşlı, kadın-erkek ayırımı yapmaksızın, çeşitli meseleleri onlarla görüşür, tartışır ve gerektiğinde onların görüşlerini benimser, uygulardı. Nitekim, boşanmayla ilgili bir konuda kendisiyle tartışan bir kadını olgunlukla dinlemiş, hatta kadının görüş ve dileği yönünde vahiy nazil olmuş ve bu olayın

anlatıldığı sûre “Mücâdile” (tartışan kadın) adını almıştır.

Müslümanlar arasında bizzat Hz. Peygamber’in başlattığı bu fikrî ve ilmî hoşgörü, özgürlük, sonraki dönemlerde de yaşatılmış, İslâm’ın iyi anlaşıldığı, yorumlandığı ve uygulandığı yüzyıllar boyunca, İslâm bilim ve düşünce adamları, hemen her türlü dinî, ilmî, idarî, siyasî konuları, bütün başka toplumlardan çok ileri düzeyde bir düşünce ve vicdan hürriyeti atmosferi içinde sürdürmüşler ve bu sayede, özellikle ilk altı yedi asırda dünyanın en ileri kültür ve medeniyetini kurmuşlardır.

İslâm’daki emr bi’l-ma’rûf nehy ani’l-münker yükümlülüğü yanlışlıkları açığa çıkarma ve eleştirme özgürlüğünü ifade eder. Özellikle “Haksızlık karşısında susan, dilsiz şeytandır” anlamındaki hadiste yetkili kişilerin ilmî ve siyasî konularda gerektiği zaman düşüncelerini açıklamaları bir ödev olarak gösterilmiş bulunmakta olup, İslâm düşünce ve siyaset tarihi, ilim adamlarının görüş ve eleştirilerini çok zaman açık bir biçimde ortaya koyduklarını, yöneticilerin de bunları saygıyla karşıladıklarını gösteren örneklerle doludur.

İslâm dini, kumar, faiz, tefecilik, ihtikâr, rüşvet gibi toplumsal zararlara, hatta buhranlara yol açabilecek kazanç yolları dışında ve meşru zeminde insanlara serbestçe mülk edinmeleri, iş, üretim ve ticaretle meşgul olmaları, kazançlarını yine meşru ölçüler içinde kullanma hürriyeti sağlamıştır. Kur’ân bir kısmına yukarıda işaret edilen temel insan hak ve hürriyetlerini tanımak ve müslümanları bu hak ve hürriyetleri elde edip yaşatmaya teşvik etmekle kalmamış, bunlardan yoksun kalanları baskı ve zulümden kurtarmak için savaş yapmayı bile emretmiştir: “(Ey müslümanlar!) Size ne oldu da Allah yolunda, “Rabbimiz, bizi bu zâlim halkın ülkesinden kurtar; bize katından bir sahip gönder, bize tarafından bir yardımcı gönder” diyerek yakaran zavallı erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz!” (en-Nisâ 4/75).

¥ Mustafa Çağrıcı

HÜSN-İ ZAN

Bir kimsenin, kesin bilgisi olmamakla birlikte, başka biri hakkında iyi kanaat beslemesi, onun iyi olduğunu düşünmesi anlamında kullanılan bir ahlâk terimi.

İslâm ahlâkında hüsn-i zan fazilet, bunun zıddı olan ve “insanlar hakkında kötü düşünmek, kötü kanaat beslemek” anlamına gelen sû-i zan da kötü bir huy (rezilet) olarak kabul edilmiştir. Hüsn-i zan ve sû-i zan kavramları Kur’ân-ı Kerîm’de geçmemekle birlikte, doğru dürüst bilgi edinmeden başkaları hakkında kötü düşünmenin yanlış olduğuna işaret eden hadisler vardır (meselâ bk. Buhârî, Ahkâm, 21; Vesâyâ, 8; Nikâh, 45; Müslim, Birr, 9). Ayrıca birçok müfessir “Ey iman edenler, zandan çok sakının (veya zannın çoğundan sakının); çünkü zannın bir kısmı günahtır...” (el-Hucurât 49/12) meâlindeki âyette yasaklanan zannın sû-i zan olduğu, dolayısıyla bu âyette dolaylı olarak hüsn-i zannın emredildiği kanaatindedirler. Nitekim aynı âyetin devamında gizli gizli başkalarının kusurlarını araştırma ve gıybet etmenin yasaklanması da insanlar hakkında kötü düşünmenin, onları kötü tanıtmanın ve bu suretle şeref ve haysiyetlerini rencide etmenin İslâm ahlâkına aykırı olduğunu göstermektedir.

“Ben, kulumun benim hakkındaki zannı

yanındayım” (Buhârî, Tevbe, 15, 35; Müslim, Zikir, 1, 6) anlamındaki kudsî hadise göre bir müslüman, Allah’ın kendisine iyi muamele edeceğini düşünmeli, O’nun lütuf ve merhametine güvenmelidir. Bu hadiste, insanlar hakkında olduğu gibi Allah hakkında da hüsn-i zan sahibi olmanın gerekliliğine işaret edilmiştir. Ancak Hz. Peygamber Allah hakkındaki hüsn-i zannın boş bir ümitten ibaret olmaması ve bunun davranışlara yansıması gereğini anlatmak üzere “Allah hakkında en güzel zan, O’na güzelce ibadet etmektir” buyurmuştur (Ebû Dâvud, Edeb, 81; et-Tirmizî, Daavât, 115).

¥ Mustafa Çağrıcı

HÜSÜN-KUBUH

Sözlükte iyilik ve güzellik anlamına gelen “hüsn”, gayeye, maksada ve insan tabiatına uygun olan, üstünlük (kemâl) niteliği taşıyan, insanlar arasında övülme ve takdir vesilesi sayılan ve Allah’ın rızasını ve sevabını hak ettiren davranış diye tanımlanır. Sözlükte kötülük ve çirkinlik demek olan “kubh” da gayeye, maksada ve insan tabiatına uygun olmayan, eksiklik sıfatı bulunan, insanlar arasında yerilme ve küçümsenme vesilesi olan, Allah’ın yergi, tehdit ve cezasına müstehak görülen davranış diye tarif edilir. Kelâm, ahlâk ve hukuk felsefesinin önemli konularından birini oluşturan hüsün-kubuh meselesinde Ehl-i sünnetin iki kolu olan Eş’arîye ile Mâtürîdîye farklı iki görüşü benimsemiştir. Eş’arîler’e göre, kulun fiilleri aslında iyilik ve kötülük özelliğine sahip değildir. Onların ne zatlarında ne de özelliklerinde iyilik ve kötülük vardır. İyilik ve kötülük din (vahiy) geldikten ve ilahî hükümler insan fiillerine bağlandıktan sonra sözkonusudur. Davranışlar iyi oldukları için emredilmiş değil, emredildikleri için iyi özelliğini kazanmışlardır. Emredilen davranışlar Allah emrettiği için iyi, yasaklanan davranışlar da Allah yasakladığı için kötüdür. O halde hüsün emrin, kubuh da yasağın (nehyin) gereğidir. Eş’ariler hüsün ve kubuh konusundaki görüşlerinin tabii bir sonucu olarak “madem ki akıl, din gelmeden iyilik ve kötülüğü idrak edemez, o halde akıl sahibi de olsa kişi hiç bir davranışla yükümlü tutulamaz. Yükümlü olmak vahyin gelmesine bağlıdır” demişler ve “Biz peygamber göndermedikçe asla azap etmeyiz” (el-İsrâ 17/15) meâlindeki âyetin de bu görüşü desteklediğini ileri sürmüşlerdir.

Mâtürîdîler’e göre ise fiillerin iyilik ve kötülük ile nitelenmesi zatları gereğidir. Akıl bir çok fiilin iyilik ve kötülüğünü din gelmeden bilebilir. Akıl, sadece dinin getirdiklerini idrake aracı olmadığı gibi fiiller de dinin emir ve yasaklarının kapsamına girdiği için sonradan iyilik ve kötülük niteliğini kazanmış değildir. Yüce Allah iyi oldukları için bir kısım fiilleri emretmiş, kötü oldukları için yasaklamıştır. Buna göre hüsün emrin, kubuh da yasağın işaret ettiği bir netice (medlûl) dir. Allah’ın bir davranışı emretmesi o davranışın iyiliğini, yasaklaması da kötülüğünü göstermektedir. Mâtürîdîler teoride böyle söylemekle beraber insan fiillerini üç gurupta incelerler: 1– Aklın muhakemeye gerek duymadan idrak edebileceği, Allah’ın varlığı ve birliğini bilmek, inanmak, adalet, iyilik, hayat kurtarma vb. fiiller. Akıl, din gelmeden de bunların iyiliğini kavrayabilir. 2– İyi veya kötü olduğu muhakeme ve delile başvurularak bilinen fiiller. Bir caninin elinden bir masumu kurtarmak amacıyla yalan söylemenin iyi olu-

şunu kavramak gibi. 3– İyiliği ve kötülüğü ancak dinin ve vahyin açıklamasına bağlı olan fiiller. Akıl bunları yalnız başına kavrayamaz. İbadetlerin şekli ve sayıları gibi. İyiliğin ve kötülüğün bizzat fiillerin kendisinde olduğunu ileri süren Mâtürîdîler, yükümlülük konusunda iki guruba ayrılmış, bir gurup Eş'arîler gibi din gelmeden kişinin sorumlu tutulamaycağı fikrini benimsemiştir. İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Mâtürîdî'nin de içinde bulunduğu ikinci gurup Hanefî-Mâtürîdî bilginler ise, aklın, Allah'ın varlık ve birliğini din gelmeden önce idrak edebileceği, o yüzden kendisine dinî tebliğ ulaşmamış da olsa kişinin Yaratan'a imanla yükümlü ve sorumlu olacağı, geri kalan dinî hükümleri tam kavrayamayacağından onlarla yükümlü tutulamayacağı kanaatındadır. İnsanın sanatkârane bir şekilde yaratılan evreni ve ondaki olayları gözlemleyerek onun yaratıcısının varlığına ulaşabileceği görüşü "Göklerin ve yerin yaratıcısı olan Allah'ın (varlığında) şüphe mi vardır?" (İbrâhîm 14/10) meâlindeki âyet ve benzeri delillerle desteklenmiştir.

Cebriye mezhebi de Eş'arîler gibi düşünmüş, fiillerin zatlarında iyilik ve kötülük özelliğine sahip olmadığını, iyilik ve kötülüğün vahiy geldikten ve ilâhî hükümler insan fiillerine bağlandıktan sonra sözkonusu edilebileceğini ileri sürmüş ve din gel– meden kişinin sorumlu tutulamayacağı kanaatını benimsemiştir. Mutezile mezhebi ise Mâtürîdîlerle aynı fikri paylaşmış, fiillerin zatında iyilik veya kötülük özelliği bulunduğunu bu sebeple de iyi olanı Allah'ın emrettiğini, kötü olanı da yasakladığını ileri sürmüştür. Şu var ki, Mutezile'ye göre iyiliği açık ve belli olan fiilleri işlemek kötülüğü açık fiilleri terketmek vahiy gelmeden de akıl sahiplerine vaciptir. Buna göre kendisine herhangi bir peygamber tebliği ulaşmamış kimseler, iyiliğini bildikleri fiilleri yapmakla, kötülüğünü bildikleri fiilleri terketmekle yükümlüdürler. Bu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi kişiyi ahirette sorumlu kılar.

Selef bilginlerinin çoğunluğuna göre vahiy gelmeden önce, bazı fiillerin iyi, bazı fiillerin de kötü olduğu bilinebilir, "Şu fiil iyidir, şu da kötüdür, şerdir" denilebilir. Ancak kişinin bu fiillerden sorumlu ve yükümlü olabilmesi sevap ve cezaya hak kazanabilmesi için vahyin gelmesi, ilâhî hükümlerin insan fiillerine bağlanması gerekir. Şu halde Selef bilginlerinin bu konuda Mâtürîdî bilginleri gibi düşündüklerini söylemek mümkündür.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

HÜVALLÂHÜLLEZİ

Haşr sûresinin son üç âyeti

Haşr sûresinin son üç âyeti (22, 23 ve 24. âyetler), "Hüvallahüllezî" diye bilinir. Sûrenin 22. ve 23. âyetleri " O Allah ki..." anlamına gelen bu ifade ile başlar. Bu âyetlerde Yüce Allah'ın on altı isim ve sıfatı bir arada zikredilmiştir. Buna göre: Allah'tan başka tanrı yoktur; O, görülmeyeni ve görüleni bilir; esirgeyendir, bağışlayandır. Bütün varlıkların sahibi ve yöneticisi O'dur; her türlü eksiklikten uzaktır; esenlik ve güvenlik verendir; gözetip koruyandır; en üstündür, en güçlü ve dilediğini yapandır; en büyüktür; hiçbir şey O'nun vasıflarına ortak olamaz. O, yaratan, yoktan var eden, var ettiğine biçim veren Allah'tır; en güzel isimler O'nundur; göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'nun şanını yüceltmekte-

dir; O, en güçlü ve en üstün, her şeyi yerli yerince yapandır.

Peygamberimizden nakledilen bir hadiste, sabahleyin üç defa “Eûzü billâhi's-semî'l-alîmi mine'ş-şeytânirracîm” (Kovulmuş şeytandan, işiten ve bilen Allah'a sığınırım) deyip, sonra Haşr sûresinin sonundaki üç âyeti okuyan kimseye, meleklerin dua ve istiğfar edecekleri, akşamleyin okuyan kimse için de aynı şeyin geçerli olduğu bildirilmiştir (et-Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 22; Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 22; Müsned, V, 26). Bundan ötürü, müslümanlar genellikle sabah ve akşam namazlarının ardından bu üç âyeti okumayı âdet edinmişlerdir. Hz. Ali de, İsm-i a'zam'ın Hadîd sûresinin evvelinde ve bu âyetlerde bulunduğunu, bu âyetleri okuduktan sonra yapılan duanın makbul olacağını söylemiştir (Âlûsî, Tefsîr, XXVIII, 64).

¥ Abdurrahman Çetin

HÜZÜN

Türkçede üzüntü, keder anlamına gelen “hüzün” kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyette geçmektedir. Üç âyette aynı anlamda “hazen” kelimesi, otuz yedi âyette de aynı kökten gelen fiiller kullanılmıştır. Hüzün kelimesi ve türevleri hadislerde de geçmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de hüzün kavramı üzüntü, keder ve mutsuzluk anlamında kullanılmış ve bu duygu istenmeyen durumların başa gelmesinden, sahip olunan şeylerin kaybedilmesinden, arzulara ulaşamamaktan veya gelecekle ilgili kaygılardan doğan psikolojik bir hal olarak değerlendirilmiştir. Kur'ân insana, başkalarının elindeki maddi imkânlara bakarak bunlara sahip olamamaktan dolayı hüzünlenmemesini öğütler (el-Hicr 16/88). Ayrıca kötü kimselerin yaptıkları haksızlıklardan ve onların görünürdeki üstünlüklerinden dolayı kaygılanıp üzüntüye kapılmak da doğru değildir (msl. bk. Âl-i İmrân 3/176; el-Mâide 5/41). Asıl kaygı duyulması gereken, ahirette hüzünlü kimseler arasında olma ihtimalidir. Ancak, Allah'a ve ahiret gününe inanıp iyi işler yapanlar, Allah'ın açtığı hidayet yolundan gidenler, yüzlerini güzellikle Allah'a çevirenler, mallarını gönül hoşluğuyla Allah yolunda harcayanlar, barış için çalışanlar, Allah'ın dostluğunu kazananlar, “Rabbimiz Allah'tır” deyip dosdoğru bir hayat yaşayanlar, namaz kılıp zekât verenler için ahirette “korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir” (el-Bakara 2/38, 62, 112, 264, 274; el-En'âm 6/48; Yunus 10/62; el-Ahkâf 46/13).

Hz. Peygamber, Allah'ın sırf günahlarına keffâret olsun diye bazı kullarına hüzün yaşatacağını (Müsned, VI, 157); bir müslümanın başına bir musibet veya hüzün veren herhangi bir durum gelmesi hatta ayağına bir diken batması halinde bile bunların günahlarına keffâret olacağını (Buhârî, Merdâ, 1) ifade etmiştir. Bazı sufîler, bu hadislere dayanarak, giderme çabası göstermeden musibete katlanmayı, hatta hastalık halinde tedaviden kaçınmayı yeğlemişlerse de bu durum İslâm bilginlerince uygun görülmemiştir. Nitekim Hz. Peygamber “Allah'ım! Keder ve hüzünden sana sığınırım” şeklinde dua etmiş (Buhârî, Cihad, 74); ayrıca müslümanlara da Allah'tan afiyet dilemelerini öğütlemiştir (Buhârî, Temennî, 8). Ancak gerek Kur'ân'da gerekse hadislerde ahiret hakkında kaygılı ve üzüntülü olmak gerektiği ifade edilmiştir. Hz. Peygamber Allah Teâlâ'nın dinî kaygılarla

"yaş döken gözü, hüzün duyan kalbi azaptan koruyacağını" ifade buyurur (Buhârî, Cihad, 74).

¥ Mustafa Çağrıcı

I

Irafet (bk. KEHANET)

IRKÇILIK

Bir kavim veya milletin, bazı özelliklerini, diğerleriyle ilişkilerinde bir ayrıcalık ve üstünlük sebebi kabul eden görüş veya siyasi düşünce akımı.

Bir kavim veya milletin renk, soy gibi bazı özelliklerini başka kavim veya milletlerle ilişkilerinde bir ayrıcalık ve üstünlük gerekçesi sayan görüşe, yahut bu özelliklere sahip olanların diğerlerine oranla daha fazla hak ve yetkilere malik olmalarını savunan siyâsi düşünce akımına "ırkçılık" denir. Başka bir deyişle ırkçılık, bir soyun, bir ırkın saflığını ve üstünlüğünü ileri sürerek ayrıcalığını savunmaktır; terim daha çok bu anlamıyle kullanılmaktadır.

İnsanların, teninin rengine ve soyuna göre olumlu veya olumsuz tarzda farklı muamelelerle karşı karşıya kalması oldukça eskidir. Bazı toplumlarda belirli bir ırktan olanların asiller, derebeyler vb. ünvanlarla yönetici ve elit tabakayı oluşturması, itibar ve saygı görmesi, asırlar geçse de, bunun çocuklarına ve torunlarına intikal etmesi, başka soydan gelenlerin ebediyen onlar arasına girememesi, bazı renkte olanların, meselâ siyahların sürekli köle kabul edilmesi, horlanması, aşağılanması gibi kast rejimini andıran uygulamalar tarihî seyir içinde ırkçılığın değişik şekilleri sayılır.

Çok eski çağlardan beri bilinen ve uygulanan ırkçılığın felsefi bir teori ve bilimsel temele dayalı bir gerçek gibi ele alınarak ilmi kaynaklarda yer alması Charles DARWİN (1809-1882) ile başlar. Ona göre, tüm canlılar gibi insanlar da, tarihi tekamül seyri boyunca bir "hayat mücadelesi" içindedirler. Mücadeleden galip çıkabilmek için çevre şartlarına karşı koyabilecek özellikler geliştiremeyenler türünün en zayıfları olarak yenik düşüp yok olurlar. Bu "tabii seçim (ayıklama)" sonucu geride kalanlar, türlerinin "en kuvvetlileri", "en üstün türü", "en üstün tipi" yahut "en üstün ırkı" özelliğini kazanıp daha sonraları da varlıklarını devam ettirirler. Son asırlarda hayat mücadelesinden galip çıkıp ileri bir uygarlık kurma yeteneği gösteren Avrupa insanının temsilcisi "beyaz ırk" böylesi üstün bir ırktır.

Irkçılık, daha sonra Fransız Joseph-Arthur de Gobineau (1816-1882) ve İngiliz Houston Stewart Chamberlain (1855-1926) tarafından toplumların yükselmesi ve gerilemesinde etkili bir faktör olarak ele alındı ve teorileştirildi. "İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Deneme" (1853-55) adlı eserin sahibi olan Gobineau'ya göre, toplumların gelişmesi ve yıkılmasında en etkili faktör ırktır. Bir kavim ve uygarlığı meydana getiren ırk, kendi kavim ve uygarlığını koruyamayacak

derecede melezleşirse, o millet ve uygarlık da çöker. Çökmeyi önlemek için her şeyden önce o toplumu oluşturan ırkın saflığını koruması gerekir. İnsan ırkının eşit olamayacağını ileri süren Gobineau'nun anlayışına göre, eşitlik yoktur; üstün ırk ve aşağı ırk vardır. Üstün ırklar ilerlemeyi sağlayıcı özelliklere sahiptir, öbürlerinde uygarlaşma yeteneği yoktur. İnsanlık tarihinde, –başlangıçtan bu yana– beyaz, sarı ve siyah olmak üzere üç ırk mevcuttur. Bunlar içinde keşif ve icat kabiliyeti bulunan yetenekliler beyaz ırkın özellikle "Arya" koludur.

Fransa ve İngiltere'de pek rağbet bulmayan ırkçı düşünceler, 1870'lerden sonra Almanya'da oldukça ilgi gördü, benimsendi. Hitlerle birlikte Pangermanizm (Alman birliği) akımının kuvvetlenmesi ve uygulanması sonucu milli bir politikaya dönüştü. Irkçılık, siyasi bir düşünce olarak başka ülkelerde, meselâ Rusya'da da uygun zemin bularak Panslavizm (Slav birliği) in gelişmesini sağladı ve Rus emperyalizmini yerleştirmede kullanıldı. Mussolini İtalyası'nda da aynı uygulama görüldü. Benzer politikalar XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında A.B.D.'nde de ilgi uyandırarak üstün uygarlığın sahibi beyaz ırkın arılığını koruma ve ıslah etme hareketinde ırkçılık düşüncesi zencilere karşı amansız bir mücadele aracı oldu. Daha sonra sömürgeci pek çok Avrupa ülkesi, Güney Asya, Afrika ve Amerika'da, sömürgeci politika ve yönetimlerini meşrulaştırmak için ırkçılığı kullandı. Günümüzde ise, ırkçı düşünceye dayalı politikalar Güney Afrika Cumhuriyeti (ki son yıllarda bu devlette de bundan vazgeçme eğilmi başlamıştır) ve İsrail tarafından uygulanmaktadır. Her iki devletin ırkçı politika takip ettikleri Birleşmiş Milletler tarafından da kabul edilmiştir.

Batılı ve Batı etkisi altındaki ülkelerde ortaya çıkan ve gelişen ırkçı düşüncenin ve politikaların ilmi bakımdan tutarlı olduğundan söz edilemez. Çünkü yeryüzünde saf ırk kalmamıştır; bu itibarla bir ırkın üstünlüğü de sözkonusu değildir. Tarihî kaynaklara bakıldığında, ileri uygarlıkların, genellikle ırk yönünden birden fazla milletin eseri olduğu görülür. Üstelik bu teoriye göre aşağı ırk sayılan, horlanan birçok ülke mensuplarının meydana getirdiği uygarlıklar, ancak üstün (Avrupalı beyaz) ırkın ileri medeniyet kurabileceği yolundaki tezi çürütmüştür.

Sosyal ve ahlâkî açıdan bakıldığında, ırkçılığın adalet, eşitlik, kardeşlik, sevgi, saygı, insan haysiyeti, insanı bireysel gayret, liyakât ve öz kıymetleriyle değerlendirme anlayışları ile de bağdaşmaz. Bunun için olmalıdır ki, yukarıda anılan bir iki ülke dışında, nice acı tecrübeden sonra ırkçılık ve ırk ayırımı politikasının giderek terkedildiği gözlenmektedir. Milletlerarası sözleşmelerde, milli anayasa ve kanunlarda bu hususta yasaklayıcı hükümlerin yer alması, ırkçılık ve ırk ayırımıyle mücadele için dernekler kurulması sözkonusu eğilimin açık göstergeleri sayılır.

Müslüman toplumlarda ırkçı düşünce ve politikaların fazla rağbet görmemesi ilgi çekicidir. Sosyal bilimciler bunun İslâmiyet'in kültürel değerlerinden kaynaklandığı hususunda fikirbirliği içindedirler. Gerçekten, İslâmiyet'in bütün müslümanların kardeş olduğunu, bir gurubun diğerini şu veya bu sebeple aşağılamamasını, horlamamasını, alaya almamasını, hakkında su-i zan beslememesini ve onu çekiştirmemesini, esas itibariyle insanların bir kadın ve

bir erkekten yaratıldığını, üstünlük taslamak gibi amaçlarla değil, sadece birbirleriyle tanışıp karşılıklı anlayışa, hoşgörüye dayalı ilişkiler kurabilmeleri için kabile ve milletlere ayrıldıklarını, kişiler arasında bir üstünlükten söz edilecekse, bunun ancak kişinin kendi gayret ve liyakâti sonucu ulaşacağı manevî olgunluk (takvâ) derecesine göre şekilleneceğini (el-Hucurât 49/10-13), Arab'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arab'a sırf ırkı sebebiyle herhangi bir üstünlüğünün olamayacağını (Müsned, I, 250, II, 524, V, 421), ırkçı düşüncelerin cahiliye adeti olduğunu ve kaldırıldığını belirtmesi, diğer yandan bu değerlerin yaşanan hayata yansımasını sağlayıcı düzenlemeleri gerçekleştirmiş olması müslüman toplumlarda ırkçılığın gelişmesini engellemiştir. (İslâm'dan önceki Araplar'da ırkçılık ve İslâm'ın konuya yaklaşımı için ayrıca bk. ASABİYET, EŞİTLİK).

¥ İzzet Er

IRZ

Bir kimsenin başkalarınca saygı duyulması gereken manevi kişiliği, şeref ve namusu.

Irz kavramı türkçede kişinin başkalarınca saygı duyulması gereken namusu anlamında kullanılmakla birlikte, İslâmî literatürde, bu anlamı da içermesi yanında, daha geniş olarak kişinin, kendisinin ve ailesinin şeref ve itibar kaynağı olan, manevi kişiliğini oluşturan değerler bütünü anlamında kullanılmaktadır.

Cahiliye döneminde ırz kavramı manevi benlik (nefs), temiz ve asil huylar, ataların yüksek nitelikleri (mefâhir) anlamında kullanılan; kişiyi, aile ya da kabileyi dış saldırılardan koruyan bir etken olarak düşünülürdü. Güçlü bir dinî otoritenin bulunmadığı cahiliye toplumlarında ırz anlayışı, dinin koruyucu gücü yerine geçiyordu. Ancak hak ve adalet gibi evrensel ilkelere dayanmayan ırz anlayışı kuvveti temel aldığından, başkalarının ırzlarına saygısızlıkla sonuçlanan saldırganlıklara yol açıyordu.

Kur'ân-ı Kerîm'de ırz kelimesi geçmemekle birlikte pek çok âyette hem kişinin kendi ırzını, manevi kişiliğini koruyup geliştirmesi, hem de başkalarının ırzına saygılı olması gerektiğini gösteren birçok âyet vardır. Özellikle Hucurât sûresinin 9-13. âyetleri manevi kişiliğin saygınlığını en kesin ifadelerle ortaya koymuştur. Hz. Peygamber, ırz kavramını sık sık kullanmış ve bu konuda önemli açıklamalar yapmıştır. Veda hutbesi diye tanınan tarihî konuşmasının bir yerinde "Ey insanlar... Sizin kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız Rabbinize kavuşuncaya kadar birbirinize haramdır; şu içinde bulunduğunuz ayda (zilhicce'de) şu şehirde (Mekke'de geçirdiğiniz) bu gününüz (bayram günü) gibi kutsaldır" buyurmuştur (Buhârî, Hac, 132; Hudûd, 9; Edeb, 47). İnsan haklarının en başta gelenlerinden olan bu üç hak, yani hayat hakkı, mülkiyet hakkı ve manevi kişiliğin dokunulmazlığı daha başka hadislerde de sözkonusu edilmiş (Müslim, Birr, 32; Ebû Dâvud, Edeb, 35) ayrıca âyet ve hadisler ile bütün İslâm ahlâkı kaynaklarında kişilerin ırzlarını, manevi kişiliklerini zedeleyici her türlü tutum ve davranışlar açık bir şekilde yasaklanmıştır.

¥ Mustafa Çağrıcı

ISKAT

"Iskat" sözlükte, düşürmek ve atmak anlamlarına gelir. Fıkıh terimi olarak ıskat,

mülkiyet veya başka bir hakkı düşüren irade açıklamalarını ifade eder. Çoğulu "ıskâtât"dır. Talak (boşama), ıtk (köle azadı) ve borçtan ibrâ, ıskatatın başlıca örneklerini oluşturur. Fakihler ıskat sözcüğünü ceninin düşürülmesi (ichâz) anlamında da kullanmışlardır.

Iskat kavramı, bir de "ıskat-ı salât" ve "ıskat-ı savm" tamlamalarının kısaltılmış şekli olarak kullanılır ki, bu anlamıyla ıskat, bir kimsenin sağlığında çeşitli sebeplerle ifa edemediği namaz ve oruç ibadetleri ile ilgili sorumluluğunun düşürülmesi temennisi ile vefatından sonra fidye ödenmesi demektir.

Tutulamayan oruçlar için fidye verilmesi hususunda Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır: "... (İhtiyarlık veya şifa bulması ümit edilmeyen bir hastalıktan dolayı oruç tutmaya) gücü yetmeyenlere de bir yoksulu doyuracak kadar fidye gerekir" (el-Bakara 2/184).

Âyette açıkça belirtildiği gibi, oruç tutamayacak kadar yaşlı olan ihtiyarlar ve tekrar sıhhate kavuşma ümidi olmayan hastalar, tutamadıkları oruçlar için hayatta iken bile fidye verebilirler. Hayatta iken vermezlerse, verilmesi için vasiyet etmeleri gerekir.

Bu iki özrün dışındaki yolculuk, iyileşme ihtimali olan hastalık, düşmanla savaş, ikrah-zorlama, hayati tehlikeye yol açan şiddetli açlık ve susuzluk, gebelik ve süt annelik, hayız ve nifas hali gibi durumlarda orucu tutmamaya veya başlanmış bir orucu bozmaya müsaade edilmiştir. Ancak bu özürler ortadan kalktıktan sonra, gününe gün kaza edilmesi gerekir. Bu çeşit özürlerden dolayı tutulmayan oruçlar için hayatta iken fidye vermek câiz değildir. Ancak bir kimse bu özürlerden dolayı tutamadığı oruçları kaza etmeden vefatının yaklaştığını farkederse, o zaman fidye ödenmesi için vasiyet etmesi gerekir. Esasen bu, Kur'ân âyeti ile sabit "fidye" hükmünün gecikmeli olarak yerine getirilmesinden ibarettir. Bu uygulama için "ıskat-ı savm" (oruç borcunu düşürme) tabirinin kullanılmasının özel bir anlamı olmayıp, aşağıda değinilecek "devir" usulü sebebiyle bu tabir şöhret bulmuştur.

Namaza gelince, yükümlü olan her müslümanın bu ibadeti bizzat yerine getirmesi gerekir. Ayakta ve normal kurallarına göre bu görevi yerine getiremeyecek kişiler için bazı kolaylıklar getirilmiş, fakat rahatsızlığı olanların oruçta olduğu gibi bir mali ödeme yolu ile bu vecibeyi telafi etmeleri öngörülmemiştir (bk. HASTA NAMAZI). Namazın edâsı farz olduğu gibi, vaktinde kılınamaması halinde kaza edilmesi de farzdır. Nitekim bir hadiste şöyle buyurulmuştur: "Kim namazını kılmayı unutursa, onu hatırladığında kılsın. Çünkü onun bundan başka keffâreti yoktur" (Buhârî, Mevâkît, 37; Müslim, Mesâcid, Ebû Dâvud, Salat, 117). Bilginler bu hadisi delil göstererek, oruçta olduğu gibi, kazaya kalan namazların fidye ile telafisi yönüne gidilemeyeceği sonucuna ulaşmışlardır.

"Üzerine kaza namazı borcu olan bir kimsenin, bunları kılmadan vefat etmesi halinde, fidye ödenmesi ve böylece borçtan kurtarılması mümkün müdür?" sorusuna da olumlu cevaplamaya imkân veren bir delil bulunmamaktadır. Zira âyet ve hadislerde bu yönde bir açıklama yer almadığı gibi, bu meselenin oruca kıyas edilmesi de isabetli görülmemektedir. Ancak, Hanefî

mezhebi imamlarından Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, ihtiyat kuralını uygulayarak bu durumdaki kişiler için fidye ödenebileceğini belirtmiş ve "inşaallah yeterli olur" demiştir.

İşte İmâm Muhammed'in bu açıklamasına dayanan ıskat-ı salât (namaz borcunu düşürme) uygulaması, esasen, Allah rızası için tasaddukta bulunmanın faziletinden yola çıkarak ilahî rahmet ve mağfiret arayışında bulunmak, ölünün yarlığanması yönünde ümit beslemek anlamı taşımaktadır. Bu yaklaşımın ve vasiyet kurallarının bir sonucu olarak, üzerinde namaz borcu olan kimsenin bu borçları için fidye verilmesini vasiyet etmesi halinde, terekesinin üçtebiri ile sınırlı olarak bu vasiyetin yerine getirilmesi gerekeceğine hükmedilmiştir. Buna göre, ölenin ne kadar namaz borcu varsa o kadar fidye ödenir. Fidye, bir fitre miktarıdır (bk. FİTRE). Ölenin namaz borçlarının ne kadar olduğu bilinmiyorsa, kadınlarda dokuz, erkeklerde oniki yaşına kadarki dönem dışarıda bırakılarak öldüğü sıradaki yaşı güneş yılının gün sayısı ile çarpılır; ortaya çıkan rakam –vitir namazı da müstakil kabul edilip– altı ile çarpılır. Böylece kaç fidye verileceği hesaplanmış olur. Iskat-ı salât için verilecek fidye tutarı –hakkında özel delil olmadığı için– birden fazla fakire dağıtılabileceği gibi tek fakire de verilebilir (Ancak büyük bir meblağa ulaşılması halinde nisap sınırının aşılmamasına dikkat edilmelidir).

Vasiyet çerçevesinde kalınarak bu kadar fidyeyi ödeme imkânının bulunmaması halinde, "devir" denen bir usule başvurulagelmiştir ki bu, namaz borçlarının bir kısmına tekabül eden fidye tutarının bir fakire verilmesi, onun da bunu karşı tarafa bağışlaması, aynı işlemin tekrar edilerek ödenmesi gereken fidye yekûnuna ulaşılması demektir. Bu usulün bir taraftan ıskat işlemini kolaylaştırarak ilgililerin gönlüne su serpmek, bir taraftan da ilim tahsil eden yoksul öğrencilere destek sağlamak gibi olumlu düşüncelerden yola çıkılarak geliştirildiği söylenebilirse de; Hz. Peygamber, sahabe ve müçtehit imamlar dönemlerinde mevcut olmadığı halde zaman içinde dinî bir yükümlülük hüviyeti kazanması, maddi çıkarlar için istismar edilmesi ve namaz vecibesinin aslî özelliğine gölge düşürmesi gibi sebeplerle devir uygulamalarına ağır eleştiriler yöneltilmiştir.

Bu durumda, namaz borcu olduğu halde ölen yakınının bağışlanmasını isteyen bir müslümanın bu yönde can-ı gönülden dua etmesi ve imkânı varsa hayır hasenat işleyip onun için mağfiret dilemesi; ölenin konuya ilişkin vasiyeti bulunması halinde de işi şekle boğmadan ve dolambaçlı yollara başvurmadan tahsis edilen imkân ölçüsünde fakirlere yardım edilmesi, İslâmî ilkelere en uygun yol olarak görünmektedir.

¥ Mustafa Baktır

Iskat-ı Cenin (bk.ÇOCUK DÜŞÜRME)
Iskat-ı Salât (bk. ISKAT)
Iskat-ı Savm (bk. ISKAT)

ISMET

Peygamberlerin günah işlememesi ve günahtan korunmuş olmaları anlamına gelen bir terim.

Sözlükte, koruma ve engel olma anlamına gelen ısmet, bir akaid terimi olarak,

Allah'ın, peygamberlerini, günahlardan koruması manasında olmak üzere, peygamberlerde bulunması gerekli sıfatlardan birini belirtmek için kullanılır. Peygamberler, Allah'ın, kulları arasından seçtiği (bk. Sâd 38/47), özellikle bu göreve hazırladığı (bk. Tâhâ 20/39) ilâhî elçilerdir. Allah Teâlâ, peygamberleri, her türlü küfür, şirk ve günahlardan korumuştur. Çünkü onlar insanların örnek aldığı kişilerdir.

Bilginlerin çoğunluğuna göre ısmet, peygamberlerin günah işleyebilme özelliğinden soyutlanmadıkları halde günahlardan uzak durabilme melekesidir. Peygamberler de insandır. Meleklerde olduğu gibi peygamberlerden günah işleme özelliği alınmış değildir. Fakat onlar iradeleriyle günahlardan uzak kalırlar. Bir başka anlatımla, ısmet, günah işletmeyen bir özellik değildir. Zira bu takdirde, ilâhî emir ve yasaklar anlamsız kalmış olurdu.

Peygamberlerin ne zaman masum (ısmet sıfatına sahip) olduğu konusu ihtilaflıdır. Şîa'ya göre, doğumlarından itibaren ölümlerine kadar masumdurlar. Sadece peygamberler değil aynı zamanda imamlar da (on iki imam) masumdur. Mutezile'ye ve Ehl-i sünnete göre sadece peygamberler masumdur ve ısmet sıfatı onlar için peygamber olduktan sonra gerekli olur.

Ehl-i sünnetin böyle bir prensibe sahip olması, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen Hz. Âdem'in yasak ağaçtan yemesi (bk. Tâhâ 20/121) ve Hz. Musa'nın insan öldürmesi (bk. el-Kasas 28/15) hadiselerini kolayca açıklayabilmeye yönelik olsa gerektir. Oysa günah kavramı, "Allah'ın emrine bilerek aykırı davranmak" diye tanımlandığına göre Hz. Âdem ile Hz. Musa'nın fiilleri kasden yapılmış olmadığından bunlar günah cümlesinden sayılmamalıdır. Bu konudaki teorik tartışmalar bir yana, peygamberlerin, vahiyden önce de sonra da günah işlemedikleri tarihen sabit bir gerçektir. Her ne kadar vahiyden önce nelerin günah olduğu veya olmadığı belli değilse de, Yüce Allah onları günahlardan korumuştur.

Peygamberlerin, –dini tebliğ etme dışında kalan durumlarda– unutmaları ve yanılmaları mümkündür. Peygamberlerin bu tür hata ve sürçmelerine "zelle" adı verilir.

¥ Mehmet Bulut

Itk (bk. KÖLELİK)

IYNE

Iyne, İslâm hukuku terminolojisinde birkaç anlamda kullanılmıştır. En yaygın tanımlamaya göre ıyne, bir malın belli bir fiyat karşılığında vadeli olarak satılıp, satılan fiyattan daha düşük bir fiyatla geri satın alınmasıdır. Aynı işlemin, araya üçüncü bir kişi sokularak yapılması da, genelde, ıyne yoluyla satım kapsamında değerlendirilmektedir.

İslâm hukukçuları bu çeşit alım-satıma, daha ziyade, akdi yapanların kasıt ve niyetinin akde etki edip etmediği açısından ve yasak olan bir sonuca meşru birtakım yollardan gidilerek ulaşmanın yani hîle-i şer'iyye'nin hükmü açısından yaklaşmışlardır.

Hanefî hukukçular, prensip olarak, niyet ve kasdın, akdin sıhhatine etki etmeyeceğini kabul ettikleri, hîle-i şer'iyye'ye uygulamada sıklıkla başvurdukları ve akdî ilişkilerde prensip olarak akdin rüknünün kusursuz bir şekilde mevcut olmasını yeterli

gördükleri halde, Hz. Ayşe'nin bu meseleye ilişkin bir sözünü dikkate alarak ıyne yoluyla satımın câiz olmayıp fâsid olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Hanefî hukukçuların bu konudaki dayanağı Hz. Ayşe'den nakledilen şu haberdir; "Bir kadın Hz. Ayşe'ye gelerek "Benim bir cariyem vardı. Bunu Zeyd b. Erkam'a vadeli (veresiye) olarak 800 dirheme sattım. Sonra da, aynı cariyeyi Zeyd b. Erkam'dan 600 dirheme peşin olarak satın aldım ve parasını ödedim. Şimdi benim ondan 800 dirhem alacağım var" dedi. Ayşe, "Ne kötü satım yapmışsın ve (veya) ne kötü satınalma yapmışsın! Git, Zeyd'e haber ver; Allah onun Hz. Peygamberle birlikte yaptığı cihadı iptal etti. Ancak, tevbe ederse o başka" diye cevap verdi. Kadın bunun üzerine Ayşe'ye, "Anaparamı alıp fazla kısmı iade etsem olur mu" diye sordu. Ayşe de "Kime Rabbinden bir öğüt gelip vazgeçerse, daha önce yaptıkları kendinedir" (el-Bakara 2/275) meâlindeki âyeti okudu" (Abdurrezzâk, Musannef, VIII, 184-185; Şevkânî, Neylu'l-evtâr V, 206).

Hz. Ayşe'nin sözünün bu görüşe dayanak kılınması şöyle açıklanır: Hz. Ayşe'nin böyle bir satım akdi yapan Zeyd b. Erkam hakkındaki ağır ifadesi, yani dinden dönme dışında bir davranış sebebiyle o zamana kadar yaptığı tâatlerin boşa gideceğini belirtmesi, akıl ve rey ile bilinebilecek bir konu değildir. Öyleyse Hz. Ayşe bunu, Hz. Peygamber'den duymuş olmalıdır. Bu da, Zeyd'in yaptığı akdin fâsid olduğunu göstermektedir. Çünkü, fâsid akit bir masiyettir. Diğer yandan, Hz. Ayşe bu akdi, 'kötü bir satma ve kötü bir satınalma' olarak nitelemiştir. Bu vasıf, fâsid akde uygun düşen bir vasıftır.

Hanefî hukukçuların bu konudaki temel gerekçeleri Hz. Ayşe'nin sözü olmakla beraber, bazı Hanefîler söz konusu akitte 'ribâ şüphesi' bulunmasını da câiz olmama gerekçesi olarak göstermişler ve bu hususu da şu şekilde açıklamışlardır; İkinci akitteki fiyat (semen), gerçekte, ilk akitteki fiyatın bedelidir. Hal böyle olunca, muavazalı (karşılıklı ivazların değişimini sağlayan) bir akit olan satım akdinde, birinci fiyatın ikinci fiyattan fazla olan kısmına hiç bir bedel tekabül etmemektedir ki bu da ribanın tanımı ile uyuşmaktadır. Her ne kadar bu riba, iki akdin bütünü ile sabit olmakta ve akitlerden biriyle, riba değil sadece riba şüphesi sabit olmakta ise de bu gibi konularda 'şüphe', 'hakikat' hükmünde tutulur.

Bunun yanında, ıyne ile ilgili olarak, şöyle bir hadis daha nakledilmektedir; İbn Ömer, "Ne zamana kaldık! Eskiden hiçbirimiz kendisinin dirhem ve dinarının müslüman kardeşinden daha layık olduğunu düşünmezdi. Şimdi ise, dirhem ve dinar, herbirimize müslüman kardeşinden daha sevimli gelmeye başladı" dedikten sonra Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Dirhem ve dinar konusunda cimrilik edip de alım satımlarınızı ıyne yoluyla yaparsanız, ineklerin kuyruğuna yapışıp ekip-biçme ile yetinirseniz ve cihadı terkederseniz Allah size öyle bir zillet verir ki, dininize dönmedikçe bu zilleti sizden kaldırmaz" (Ebû Dâvud, Büyû', 56; Müsned, II, 84; Nasbu'r-raye, IV, 17).

Hanefî hukukçular bu akdin, yerleşik kuraldan (kıyas) hareketle değil, Hz. Ayşe'nin sözü (eser) sebebiyle fasid sayıldığını, Hz. Ayşe'nin sözünde ise yalnızca "sattığı fiyattan daha ucuza satın alma"nın ifade edildiğini ileri sürerek, bir kimsenin sattığı bir

malı, henüz parası ödenmeden, sattığı fiyattan daha yüksek fiyata satın almasının câiz olduğunu söylemişlerdir.

Yine Hanefî ekolünde, müşteri satın aldığı malın bedelini ödedikten sonra, satıcının aynı malı daha yüksek fiyata geri satın almasında sakınca görülmemiştir. Çünkü bu durumda iki akitteki iki fiyatın birbirine bedel olma durumu sözkonusu değildir.

Mâlikîler meseleye, sedd-i zerâyi' ilkesi açısından bakmışlar ve dış görünüşü itibariyle mubah olduğu halde faize götürdüğü için ıyne satımını câiz görmemişlerdir.

Hanbelîler'den İbnu'l-Kayyim ise, konuyu hîle açısından ele almış ve tarafların sahih bir akit görüntüsü altında meşru olmayan kasıtlarını sakladıklarını öne sürerek böyle bir akdin câiz olamayacağını söylemiştir.

Mâlikîler'in yaklaşımı ile Hanbelîler'in yaklaşımı arasında ince bir farkın bulunduğu gözden kaçmamaktadır. Mâlikîler, ıynenin haram olan ribaya götürebilecek bir vasıta olarak kötüye kullanılabileceğinden ve tarafların bu töhmet altında bulunacağından hareketle ıyne satımını yasaklarken, Hanbelîler, özellikle İbnu'l-Kayyim, tarafların zaten asıl niyetlerinin faizli işlem olduğuna ve bu satımı hîle olarak kullandıklarına adeta kesin gözüyle bakmıştır.

Iyne satımını câiz görmeyen ekollerde, sözkonusu iki satımdan hangisinin fasid olduğu ve feshedilmesi gerektiği konusu da tartışılmıştır. Hanefî ekolünde daha ziyade ikinci akdin fasid olduğu ifade edilirken, Mâlikî ve Hanbelî ekollerinde ağırlıklı görüş her iki akdin de fasid olduğu ve feshedilmesi gerektiği yönündedir.

Şâfiî ise, celî kıyasa uygunluğu, yani akdin sıhhat şartlarının mevcut olup onu fasid kılacak şartların bulunmadığı noktasından hareketle ıyne satımının sahih olduğunu söylemiştir. Şâfiî, tarafların niyetlerini hiç dikkate almamış, akdin şekil şartlarını taşıyor olmasını yeterli görmüştür. Şâfiî'nin sadece açığa vurulmuş kasıta itibar edip, iç niyete itibar etmeme şeklindeki eğilimi, bu meselede açıkça görülmektedir. Şâfiî, Hanefîler'in gerekçe olarak kullandıkları Hz. Ayşe'ye nisbet edilen haberi de sabit görmemektedir. Ayrıca, Şâfiî hukukçular, ıynenin cevazı konusunda, konuya delaleti açık ve tam olmayan başka bir hadisi gerekçe göstermişlerdir (Buhârî, Büyû', 89; Vekâle, 3; Müslim, Musâkât, 18; Muvatta, Büyû, 20, 21).

Gerek Hz. Ayşe'den yapılan rivâyet gerekse İbn Ömer'in sözü, eğer rivâyetler sahih kabul edilirse, ıyne yoluyla alım satımın o dönemlerde mevcut olduğunu göstermekte ise de onların göstermelik akit yapma kasdı taşımadıkları, ihtiyaca ve şartlara göre bunu yaptıkları düşünülmelidir. Olayın şöyle cereyan etmiş olması mümkündür; Zeyd, o kadından vadeli olarak bir cariye satın almış, fakat bir müddet sonra başka bir şey için kendisine para lazım olmuş ve cariyeyi ilk sahibine peşin ve daha ucuza satmayı teklif etmiş ve o da kabul etmiş olabilir. Eğer o kabul etmeseydi, Zeyd o cariyeyi başka birine satmak durumunda kalacaktı. Bu çerçevede cereyan eden akdin meşru olduğunda kuşku yoktur. O halde denilebilir ki, önceden koşulan bir şarta bağlı olmaksızın yapıldığı takdirde bu işlemin meşru olmaması için hiç bir sebep yoktur. Ancak, bu işlem faizi gölgeleme amacıyla yaygınlaştırılır ve kurumlaştırılırsa, diğer üç ekol açısından câiz görülmesi mümkün değildir. Hatta, bu durumda faize ulaşma kasdı artık açığa

vurulmuş sayılacağından bu işlem, Şâfiî ekolü açısından da meşruiyetini yitirmiş olur.

Iyne yoluyla satım, terminolojideki yaygın ve teknik kullanımı bu olmakla birlikte, özellikle Mâlikî hukukçular, benzer bazı satımları da ıyne satımı kapsamında değerlendirmişlerdir. İbn Rüşd bu noktada ıyne'yi “câiz”, “mekrûh” ve “haram” olmak üzere üç kısma ayırmıştır.

a) Câiz olan ıyne şöyle devam eder: A, B'ye gidip, sende şu mal varsa satın alacağım der. B şu anda o malın bulunmadığını söyler, fakat akabinde A'ya, sorduğu malı satın aldığını, dilerse peşin veya vadeli olarak satabileceğini haber verir. Bu şekildeki işlem câizdir. Tarafların birbirlerine herhangi bir taahhüdü yoktur. A malı dilerse alır dilerse almaz.

b) Mekruh ıyne'nın şekli şöyledir; A, B'ye giderek, filan malı kendisi için satın almasını, kâr oranı üzerinde anlaşmaksızın, kendisinin o malı ondan bir miktar kâr vererek satın alacağını söyler. Bu işlem, mekruhtur.

c) Haram ıyne, ise aynı işlemin kâr oranı üzerinde önceden anlaşılarak yapılmasıdır. Şöyle ki; A, B'den filan malı peşin 100 liraya satın al, ben o malı senden vadeli olarak 120 liraya satın alayım der ve akit bu suretle yapılmış olur. Diğer İslâm hukuk ekollerinde pek sözkonusu edilme– yen bu işlem, Mâlikî hukuçularca câiz görülmemiştir.

Mâlikî hukukçular tarafından sözkonusu edilen bu muhtevadaki ıyne, günümüzde “leasing” olarak adlandırılan sisteme oldukça benzemektedir.

Iyne kapsamı içerisinde değerlendirilen şöyle bir işlem daha vardır; İhtiyaç sahibi olan şahıs, daha iyi durumda olan birinden borç ister. Fakat bu şahıs, bir menfaat elde etmeden borç vermek istemez ve şöyle der: “Sana borç veremem. Fakat, piyasa değeri 100 lira olan şu malı sana 120 liraya vadeli olarak satarım, sen de bunu götürüp 100 liraya satarsın”. Borç isteyen şahıs buna razı olunca işlem gerçekleşmiş olur (İbn Abidîn, Reddu'l-Muhtâr, V, 273). Ancak, bu tür işlem terminolojide “tevarruk” olarak adlandırılmakta olup (bk. İbnu'l-Kayyim, III, 170, 200) Hanbelî ekolü dışındaki ekollerce genelde câiz kabul edilmektedir. Fakat, bu işlem, açıkça zor durumda bulunan birinin bu durumundan yararlanma olduğundan dinen mekruh sayılmıştır.

Bu hukukî yaklaşımlar yanında meselenin bir de dinî-ahlâkî boyutu vardır ki, o da, özellikle ibn Ömer hadisinde açıkça görüldüğü üzere, müslümanların aralarındaki sosyal yardımlaşmayı her hangi bir maddi yarar sağlama düşüncesi olmaksızın gerçekleştirmeye çalışma yönündeki vecibeleridir. Bu itibarla, kişinin dinî açıdan içine sindiremeyeceği dolambaçlı yollara başvurmasını önlemenin tabii yolunun, toplumda ihtiyacı olanların faizsiz kredi kullanabilmelerine imkân verecek kurumları ve iktisadî yapıyı oluşturup geliştirmekten geçtiği, bunu gerçekleştirmenin de başta zenginler olmak üzere tüm müslümanlar için kaçınılmaz bir görev olduğu unutulmamalıdır.

¥ Yunus Apaydın

IZTIBÂ’

“Iztıbâ'”, ihram elbisesinin üst tarafı olan ridânın bir ucunu sağ koltuk altından geçirip sol omuz üzerine atmak, böylece sağ omuz ve kolu açık bırakmak anlamında bir

terimdir. Ardından sa’y yapılacak bütün tavaflarda ıztıbâ’ Mâlikîler dışındaki üç mezhebe göre sünnettir. Bunlar, umre tavafı, şayet henüz haccın sa’yi yapılmamışsa ziyaret tavafı ve ardından haccın sa’yi yapılacaksa kudûm tavafıdır.

Tavaftan sonra ıztıbâya devam etmek, tavafın iki rekât namazını edâ ederken ıztıbâ halini muhafaza etmek sünnet değildir. Hatta güneş tehlikesine maruz kalmak sebebiyle bunun mekruh olduğunu söyleyenler de olmuştur. Ancak, Şâfiî mezhebinde sahih sayılan görüşe göre, tavafta olduğu gibi sa’y esnasında da ıztıbâ’ yapılır.

¥ Salim Öğüt

Iztırar (bk. ZARURET)

İ

İBADET

"İbâdet" ("el-Ibâde") sözlükte boyun eğme, teslimiyet içinde tâbi olma, kulluk etme, tapınma anlamlarına gelir. Dinî bir terim olarak ibadetin ifade ettiği anlamı açıklamak üzere, "Mükellefin, Rabbine duyduğu saygıdan ötürü nefsinin isteklerine karşı durması (Yaratıcı'sının buyruğuna uygun davranması)dır" ve "Niyete dayalı olmak kaydıyla işlendiğinde sevap kazanılan fiildir" gibi tanımlar yapılmıştır. İbadet edene "âbid", ibadet edilene "ma'bûd" ve ibadet mahalline "mâ'bed" denir. Kul ve köle anlamlarına gelen "abd" kelimesi de aynı köktendir.

"Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" (ez-Zâriyât 51/56) âyetindeki bildirim ve namazların her rekâtında okunan Fâtiha sûresinde yer alan "(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden medet umarız" şeklindeki yakarış ifadesi yaratılışın temel gayesinin Allah'a kulluk olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber'in hadislerinde, ameli ibadet düzeyine çıkaran öğenin niyet ve ibadetin özünün de dua olduğu bildirilmiştir. Bu itibarla, dar anlamıyla ibadet, şeklî yönü ön planda görünen bazı davranışları ifade etmekle beraber, İslâmî anlayışa göre bu çerçevedeki farz veya nafile bir ibadeti yerine getirmenin yanısıra, haram bir fiili işlemekten sakınma, Allah'ın buyruk ve yasaklarına uygun biçimde dünyadaki ihtiyaçları karşılamak üzere çalışma gibi ilâhî iradeye uygunluk niyeti ile bütünleşen tüm ameller geniş manada ibadet kavramının kapsamında sayılır. Bununla birlikte, fıkıh ilminde "ibâdât" hükümleri, düzenlediği alanın farklı olması ve ayrıca bazı metod ve ilke farklılıklarının da bulunması sebebiyle "muâmelât" hükümlerinden ayrı ele alınmıştır. Öte yandan, "niyabet"in (temsilin) geçerli olup olmaması açısından ibadetler, a) bedenî b) malî c) hem malî hem bedenî olmak üzere kısımlara ayrılmıştır (bk. AMEL, DUA, FIKIH, MUÂMELÂT, NİYET).

¥ Heyet

İbâha (bk. MUBAH)
İbâre (bk. DELÂLET)
İbâziye (bk. HAVÂRİC)
İblis (bk. ŞEYTAN)

İBRÂ

"İbrâ'" sözlükte, temize çıkarmak demektir. İslâm borçlar hukuku terimi olarak ise ibrâ, bir kimsenin bir başka şahsın zimmetindeki hakkını düşürmesini ifade eder. Mecelle ibrâyı, istîfâ ibrâsı ve ıskat ibrâsı şeklinde iki türe ayırır. Bir kimsenin başkası

nezdindeki alacağını tahsil ettiğini ve onun borçsuz olduğunu beyan etmesi birinci tür, alacağından vazgeçip feragat etmesi ise ikinci tür ibrâyı teşkil eder (Mecelle, md. 1536).

Borçlar hukukunda ıskat, başkasının zimmetinde bulunmayan şuf'a hakkı gibi haklardan vazgeçmeyi de içerdiğinden, ibrâya göre daha geniş bir kapsama sahiptir. İstîfâ ibrâsı "ikrar"a, ıskat ibrâsı ise "hibe"ye oldukça yakınlık gösterir.

Bir kimsenin kendi rızası ile hakkının veya alacağının bir kısmından veya tamamından vazgeçmesi, borçluya iyilik ve yardım anlamı taşımakta, âyet ve hadisler tarafından teşvik edilmektedir. Bir âyette borçlu hakkında "eğer eli darda ise genişlemesine kadar (alacaklı) beklemelidir. Bununla beraber, –bilmiş olsanız– karşılıksız vazgeçmeniz sizin için daha hayırlıdır" (el-Bakara 2/280) buyurulur. Hz. Peygamber'in de borçluya toleranslı davranılmasını, ödemesine yardımcı olunmasını, gerektiğinde alacağın bir kısmından vazgeçilmesini öğütleyen birçok hadisi mevcuttur (Buhârî, Sulh, 13). Karşılıklı rızaya dayanan hukukî bir işlem olan ibrânın câiz olduğu İslâm hukukçularının ortak görüşü ise de çoğunluk bunu, borcun bağışlanması olarak nitelendirirken Hanefî hukukçular ibrâyı borcun ıskatı olarak nitelendirir. Bu görüş ayrılığının en belirgin sonucu, Hanefî hukukçulara göre hukuken geçerli tarzda yapılan ibrânın bağlayıcı olması ve ibrâdan dönmenin câiz olmayışıdır.

İbrânın akit mi yoksa tek taraflı hukukî bir işlem mi olduğu da İslâm hukuk doktrininde tartışmalıdır. Şâfiî ve Hanbelî hukuk ekollerine göre ibrâ tek taraflı irade beyanı ile gerçekleşir ve karşı tarafın kabulünü gerektirmez. Mâlikî hukukçular ve Hanefîler'den Züfer, borçlunun da kabulünü gerekli görürler. Hanefîlerin büyük çoğunluğu ise borçlunun kabulünü şart koşmamakla birlikte ona ibrâyı reddetme hakkı vererek orta bir yol izlemişlerdir. Ancak borçlunun başlangıçta ibrâyı talep veya kabul etmesi, ibrâ meclisinde sükût etmesi, kefilin veya borcun nakledildiği yeni borçlunun ibrâsı gibi durumlarda ibrânın reddine imkân vermezler (bk. Mecelle, md. 1568). İbrâ temelde bağışlama mahiyetinde olduğundan ibrâda bulunanın tam edâ ehliyetine sahip olması, ibrâ lafızlarının açık ve kesin olması, borçlunun kimliğinin ve borcun belirli olması gibi şartlar aranır. Bilinmeyen haklardan ibrâda bulunmanın geçerli olup olmadığı tartışmalıdır. Ölüm hastalığında yapılan ibrâda da, varislerin haklarını ihlal etmeme, terikenin üçte birini aşmama gibi kayıtlar getirilmiştir (Mecelle, 1570-1571).

İbrâ, borç münasebetini sona erdirici bir işlem olduğundan, ibrânın konusu olan hakkı düşürür ve dava konusu olmaktan çıkarır. İbrânın sadece yapıldığı vakte kadarki geçmiş borçları kapsayacağı açıktır (bk. Mecelle, 1561-1563). İbrâ konusunda İslâm hukuk literatüründe yer alan ayrıntılı hükümler, temelde, borçların karşılıklı rıza ile kurulması ve sona erdirilmesi, tarafların beklenmedik mağduriyetlerden ve hak edilmeyen zararlardan korunması ilkesini uygulamaya yönelik doktriner ve içtihadî yaklaşımların sonucu olarak ortaya konmuştur.

¥ Ali Bardakoğlu

İBRAHİM (Hz.)

Kur'ân-ı Kerîm'de hayatı ve tebliği anlatılan büyük peygamberlerden biri.

Tevrat'ta "nebi" olarak nitelenen (Tekvin 20/7) ilk kişi olan Hz. İbrahim'in adı "Yüce Baba" anlamında Abram (Avram) iken, daha sonra "milletlerin babası" anlamında Abraham (İbrahim) olarak değiştirilmiştir (Tekvin 17/5). Hz. İbrahim'in soy kütüğü Tevrat'ta Nuh oğlu Sam oğlu Arpakşad oğlu Şelah oğlu Eber oğlu Peleg oğlu Reu oğlu Serve oğlu Nahor oğlu Terah oğlu Abram şeklinde verilmektedir (Tekvin 11/10-26). Hz. İbrahim Kildânîler'in Ur şehrinde doğmuş, daha sonra eşi Saray, babası Terah ve diğer akrabaları ile birlikte Ur şehrinden göç ederek Haran'a gelmiştir. Haran'da babası ölmüş, kendisi de Rab'den "sana göstereceğim memlekete git, seni büyük millet edeceğim, seni mübarek kılacağım, senin adını büyük edeceğim" emrini alınca, eşi Saray, kardeşinin oğlu Lut ve mallarını alarak Kenan diyarına gitmiştir. Kenan diyarının kendi zürriyetine verileceği müjdesini alan İbrahim, ülkede kıtlık başgösterince eşi ile birlikte Mısır'a gitmiş, orada kendisine cariye olarak Hacar verilmiş, daha sonra tekrar Kenan diyarına dönmüştür. Eşi Saray'dan çocuğu olmayınca, bizzat eşi tarafından cariyesi Hacar'la evlendirilen İbrahim'in, 86 yaşında iken oğlu İsmail dünyaya gelir (Tekvin 16/16). İbrahim 99 yaşında iken Rabbin, bir ahid alameti olmak üzere sünnet olması emri gelir ve bunun üzerine kendisi oğlu İsmail ve bütün erkekler sünnet olur. İbrahim 100 yaşında, oğlu İsmail ise 14 yaşında iken Saray, İshak'ı doğurur (Tekvin 21/6). İshak sütten kesilme çağına geldiğinde annesi Saray, İbrahim'den, diğer eşi Hacar ile oğlu İsmail'i dışarı atmasını ister ve Hacar, oğlu İsmail ile birlikte oradan uzaklaşarak Paran çölünde yaşarlar (Tekvin 21/8-21). Diğer taraftan Allah, İbrahim'i deneyip, biricik oğlu İshak'ı kurban etmesini ister. Hz. İbrahim, emri uygular ancak oğlunu kurban etme kararlılığı sebebiyle davranışı takdir edilir ve oğlunun yerine bir koç kurban etmesine müsaade edilir (Tekvin 22/1-13) ve zürriyetinin göklerin yıldızları, denizin kumları gibi çoğaltılacağı vadedelir. Hz. İbrahim'in ilk eşi Saray, 127 yaşında iken Kenan diyarında Hebron bölgesinde vefat eder ve oraya defnedilir. İbrahim, oğlu İshak'ı evlendirir ve kendisi de Ketura adında bir başka kadın alır ve ondan çocukları olur. 175 yaşında vefat eder ve eşi Saray'ın yanına defnedilir (Tekvin 25/1-10).

Kitab-ı Mukaddes'e göre Hz. İbrahim, doğduğu ülke olan Mezopotamya'da, politeist inançlar yaygın hatta kendi babası Terah bile putperest olduğu halde (Yeşu 24/2), herşeye kadir, yerin ve göğün yaratıcısı ve Rabbi, ezelî ve ebedî olan bir tek Tanrı'ya inanıyordu (Tekvin 17/1; 21/33; 14/22; 24/3; 18/25). Rab, İbrahim'e görünmüş (Tekvin 12/7), onun zürriyetini çoğaltıp bereketlendireceğini vadetmiş, onunla bütün nesiller boyu devam edecek bir ahid yapmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim'in babası Âzer diye anılır. Bazı İslâmî kaynaklarda, bunun onun adı mı yoksa lakabı mı olduğu hususunda farklı görüşlere yer verilmiştir. Yine bu kaynaklardaki bilgilere göre Âzer, Kûfe bölgesindeki Kûsâ köyündendir ve Nemrud'un himayesinde bir put ustasıdır. O, Nemrud'un doğacak bütün cocukların öldürülmesiyle ilgili emrine uymamış, hamile eşini bir mağaraya saklamış ve İbrahim, bu mağarada dünyaya gelmiştir. Bir rivâyete göre Âzer, mağarada büyüyen oğlunu Nemrud'a götürürken İbrahim, yolda gördüğü şeylerin adını babasına

sormuş, onları bir yaratanın bulunması gerektiğini ve putlara inanmanın sapıklık olduğunu söylemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim'e daha ergenlik çağına gelmeden fikrî olgunluk (rüşd) verildiği ve Yüce Allah'ın onun buna ehil olduğunu bilmekte olduğu (el-Enbiyâ 21/51) belirtilir. Ayrıca onun putperestlikle hem fikrî hem de fiilî mücadelesi hakkında bilgi verilir. Fikrî mücadelesi ile ilgili bazı âyetler meâlen şöyledir. "İbrahim babası Âzer'e demişti ki: Sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum. Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki kesin inananlardan olsun. Üzerine gece basınca bir yıldız gördü. İşte Rabbim budur, dedi. Yıldız batınca, batanları sevmem, dedi. Ay'ı doğarken görünce, işte Rabbim budur, dedi. O da batınca, Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi elbette sapan topluluktan olurdum, dedi. Güneşi doğarken görünce, işte Rabbim budur, bu daha büyük, dedi. O da batınca dedi ki: Ey kavmim ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben yüzümü tamamen gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben ona ortak koşanlardan değilim" (el-En'âm 6/74-79). Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim'in babasını ve kavmini hak dine davetiyle ilgili verilen diğer bilgilere göre o, putlara tapmanın mantıksızlığını, babasına ve kavmine açıklamış (Meryem 19/42, 45; el-Enbiyâ 21/52-57) fakat babası onun söylediklerini kabul etmediği gibi kendi dinini ona telkin etmeye kalkışmış ve üstelik onu tehdit etmiştir (Meryem 19/46). Hz. İbrahim bu akla hitap eden yöntemin muhatapları için fayda sağlamaması üzerine putperestlikle fiili bir mücadeleye karar vermiştir: Bir gün, babası onu putlarla ilgili bir bayrama götürmek istemiş fakat Hz. İbrahim hasta olduğunu öne sürerek babasıyla gitmemiş, kimsenin bulunmadığı bir sırada babasının ve kavminin taptığı putları kırmış, baltayı da en büyük putun koluna takmıştır (el-Enbiyâ 21/58). Halk geri dönüp de bu hali görünce Hz. İbrahim'i sorguya çekmişler, o da: "Doğrusunu isterseniz bu işi yapan en büyükleridir, eğer konuşabilirlerse onlara sorun" demiş, "Sen de bilirsin ki bunlar konuşmazlar" dediklerinde de "Demek Allah'tan başka öyle şeylere tapıyorsunuz ki size ne faydası ne de zararı dokunabilir, öyle mi? Size de ibadetinize de yazıklar olsun" demiş (el-Enbiyâ 21/59-67), bunun üzerine İbrahim'i ateşe atmışlar fakat ateş onu yakmamıştır (el-Enbiyâ 21/69). Babasının hak dini kabul etmeyip putlara tapmakta ısrar etmesi üzerine onun için Allah'tan mağfiret dilemiş (Meryem 19/47; eş-Şu'arâ 26/86; el-Mümtehine 60/4), ancak bu dileği kabul edilmemiştir; zira Kur'ân-ı Kerîm'e göre babası "Allah düşmanı"dır (et-Tevbe 9/114). Hz. İbrahim'in babasıyla birlikte Harran'a göç ettiğine dair Tevrat'taki rivâyet (Tekvin 11/31), Kur'ân-ı Kerîm'deki bilgilere göre isabetli görünmemektedir. Çünkü baba ile oğul arasında dinî inanç bakımından tam bir ayrılık mevcuttur. Ayrıca Kur'ân'da açıkca belirtildiğine göre Âzer, İbrahim'e, putlar hakkındaki itirazlarına devam ettiği takdirde yanından ayrılmasını emretmiş (Meryem 19/46), Hz. İbrahim de babasının Allah düşmanı olduğunu görünce ondan uzak durmuştur (et-Tevbe 9/114). Ateşe atılma hadisesinden sonra Hz. İbrahim, "alemlere bereketli kılınan bir yere" getirilmiştir (el-Enbiyâ 21/71), ki burası Filistin'dir. Hz. İbrahim'in duası üzerine Allah, ona halim bir erkek çocuk

müjdelemiş, çocuk koşma çağına erişince de onu kurban etmesi emredilmiştir. İmtihanı başarıyla veren Hz. İbrahim'e fidye olarak büyük bir kurbanlık verilir. Daha sonra da oğlu İshak'ın doğacağı müjdelenir (es-Sâffât 37/100-113). Kur'ân'daki ifadelerden, Tevrat'takinin aksine İsmail'in kurban edilmek istendiği anlaşılmaktadır. Hz. İshak'ın dünyaya gelişinden sonra Sara, Hacer ve oğlunu istemez. Hz. İbrahim de, ilâhî vahye uyarak Hacer'i ve oğlu İsmail'i Mekke'nin bulunduğu bölgeye getirir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu, "Rabbimiz Ben çocuklarımdan bazısını, Senin Beyt-i Haram'ının yanında, ekinsiz bir vadiye yerleştirdim" (İbrâhîm 14/37) şeklinde ifade edilmektedir. Daha sonra Hz. İbrahim, oğlu İsmail'le birlikte evin (Kâbe) temellerini yükseltir (el-Bakara 2/127). Oğlu ile beraber, "Rabbimiz, bizi sana teslim olan kişiler kıl, neslimizden de sana teslim olan bir ümmet çıkar... Rabbimiz, onlara kendi içlerinden, senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir elçi gönder" diye dua eder (el-Bakara 2/128-129). Kur'ân-ı Kerîm'de kendi adıyla bir sûre ve hakkında pek çok âyet bulunan Hz. İbrahim ile ilgili diğer bilgiler özetle şöyledir:

Hz. İbrahim, Allah'ın "İslâm ol" emrine "Âlemlerin Rabbine teslim oldum" diyerek uymuş (el-Bakara 2/131), sadece Allah'a kulluk etmeyi oğullarına da vasiyet etmiştir (el-Bakara 2/132). Hz. İbrahim, tek Tanrı inancının önderidir. "Rabbi bir zaman İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamış, o da onları tamamlayınca: Ben seni insanlara önder yapacağım" demişti" (el-Bakara 2/124). Kur'ân-ı Kerîm'e göre Hz. İbrahim ne yahudidir ne de hıristiyan. O dosdoğru bir müslümandır (Hanif). Müşriklerden de değildir (Âl-i İmrân 3/67). Onun dininden yüz çeviren kendini bilmez (kul olduğunun bilincine erişmemiş bayağı) kişidir. O dünyada seçilip beğenilmiş, ahirette de (yüksek mertebeye sahip) iyi kişilerdendir (el-Bakara 2/130). Hz. İbrahim, Allah'ın ölüleri dirilteceğine inanmakla birlikte bunun nasıl olacağını merak etmiş, Allah da ondan, dört kuş alıp kesmesini ve her bir parçasını bir yere koymasını sonra da o kuşlara seslenmesini söylemiş, sonunda kuşlar canlanıp Hz. İbrahim'in yanına gelmişlerdir (el-Bakara 2/260). Hz. İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtu gösterilmiştir (el-En'âm 6/75). O, çok içli ve yumuşak huylu (et-Tevbe 9/114; Hûd 11/75), Allah'a itaat eden, O'nu dinleyen bir ümmet (en-Nahl 16/120), çok doğru bir peygamberdir (Meryem 19/41). Kavmini Allah'a kulluk etmeye çağırmış, putlardan uzak durmalarını istemiştir (el-Ankebût 29/16-17). Allah ona sahifeler vermiş (el-A'lâ 87/19), onu dost edinmiştir (en-Nisâ 4/125).

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim'in vefatıyla ilgili bilgi yoktur. Kısas-ı Enbiya kitaplarında onun 195 veya 200 yaşında vefat ettiği, hanımı Sara'nın yanına defnedildiği kaydedilmektedir (Sa'lebî, Arâisu'l-mecâlis s. 75).

¥ Ömer Faruk Harman

İBRAHİM SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 14. sûresi

Bir bölümünde Hz. İbrahim'in yaptığı dualara da yer verildiği için sûre bu adı almıştır. Mekke döneminde nâzil olmuştur. 52 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları hemze, be, dâl, râ, ze, sâd, zı, lâm, mim ve nun harfleridir.

Bu sûrede, Kur'ân'ın gerçek Allah kelâmı,

Peygamberimizin de gerçek Allah Elçisi olduğu, bir tek Allah'a inanılması gerektiği bildirilerek, Allah yolundan alıkoyan inkârcılar kınanmakta, onların âhiretteki acıklı durumlarına değinilmekte ve Peygamberlere karşı olumsuz tavır takınan toplumların başlarına gelenler anlatılarak, bunlardan ibret alınması istenmektedir. Ayrıca Allah'a dayanılıp güvenilmesi, namazın kılınması, Allah yolunda harcama yapılması, Allah'a ibadet edilmesi ve Kur'ân'dan öğüt alınması buyurulmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah tarafından Peygamberimize indirilmiş bir kitaptır. Cenab-ı Hak her peygamberi kendi toplumunun diliyle göndermiştir (âyet: 1, 4).

* Göklerde ve yerde olan her şey Yüce Allah'ındır, O'nun her şeye gücü yeter (2, 19-20).

* Âhireti bırakıp dünyayı tercih eden, Allah yoluna engel olmaya ve onu bozmaya çalışan inkârcılara şiddetli azap vardır (2-3).

* Bütün peygamberler, toplumlarını tek Allah inancına (tevhid akidesine) çağırmış, ama çok defa yalanlanmışlar ve yurtlarından çıkarılmışlardır. Fakat sonunda asıl galip gelenler, Peygamberler olmuştur. İnkârcılar ise helak olup gitmişlerdir; onlar ayrıca âhirette ağır bir azaba da çarptırılacaklardır (5-17).

* Yüce Allah, Hz. Mûsâ'yı toplumunu aydınlatmak üzere mucizelerle göndermiştir. O, kavmine, Allah'ın yardım ve lütuflarını hatırlatarak, O'na şükretmelerini, nankörlükte bulunmamalarını söylemiştir. Geçmiş inkârcı toplumların başlarına gelenlerden ibret alıp, onların peygamberlerine davrandıkları gibi davranmamalarını istemiştir (5-13).

* Yüce Allah, verdiği nimetlere karşı şükredene daha fazlasını verir, nankörlük edene ise şiddetli azap vardır. Aslında şükreden, kendi lehine davranmış olur; çünkü Allah'ın buna ihtiyacı yoktur (7-8).

* Müminler, Allah'a dayanıp güvenmeli, bu uğurda başlarına gelecek eziyetlere katlanmalıdır (11-12).

* Yüce Allah, peygamberlerine her zaman yardım etmiş; inkârcı zorbaları hüsrana uğratmıştır. Onlar âhirette ayrıca azaba çarptırılacaklardır (14-17).

* İnkârcıların yaptıkları işler, şiddetli rüzgârların savurduğu kül gibidir, ellerine hiçbir şey geçmez (18).

* İnsanlar kıyâmet gününde, kendilerini saptırmış olan önderlerini suçlarlar. Ayrıca şeytan da onlara, kendisini suçlamamalarını, asıl suçun kendilerinde olduğunu söyler. O gün zalimlere elem verici azap vardır. İman edip salih amel işleyenler ise, içinde sürekli kalacakları cennetlere konulacaktır (21-23).

* Güzel söz, kökü sağlam, dalları göğe doğru uzanmış, meyveli güzel bir ağaç gibidir. Kötü söz ise, köksüz, kötü bir ağaca benzer (İman ile küfrün, mümin ile kâfirin durumu da böyledir). Yüce Allah, müminlerin hem dünyada hem âhirette durumlarını sağlamlaştırır (24-27).

* İnkârcı önderler, toplumlarını felâkete sürüklerler; bu bakımdan onların varacağı yer ateştir (29-30).

* Müslüman, namazlarını kılmalı ve Allah yolunda harcamada bulunmalıdır. Yüce Allah, gökleri ve yeri yaratmış, yağmurları,

denizleri, ırmakları, güneşi, ayı, gece ve gündüzü insanların emrine vermiş, ayrıca sayısız nimet ihsan etmiştir. O'nun nimeti saymakla bitmez; öyleyse O'na karşı nankörlük edilmemelidir (31-34).

* Hz. İbrahim'in yaptığı gibi, Allah'a bol bol dua etmeli, O'ndan afv, mağfiret ve esenlik istenmeli, hayırlı ve salih evlat niyaz etmelidir. Ayrıca ana-babaya ve bütün müminlere de bağış dilenmelidir (35-41).

* Âhirette inkârcı zalimler, faydasız bir pişmanlığa kapılacak, perişan olacaklardır. Böyle bir duruma düşmemek için yalnız Allah'a kulluk etmeli ve Kur'ân'dan öğüt almalıdır (42-52).

¥ Abdurrahman Çetin

İBRÂNÎLER

Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan olup Hz. İbrahim'in dedelerinden Eber (Ever)'in neslinden gelenleri ifade eden bir terim.

İbrânî kelimesinin aslı ibrânîce "ivri"dir ve türetilişi hakkında ihtilaf vardır. Bazıları Tevrat'taki (Tekvin 10/21) "Eber'in bütün çocukları..." ifadesinden hareketle, İbrânî (ivri) isminin Eber'den türediğini ve "ona mensup, onun soyundan gelen" anlamı taşıdığını ifade etmektedir. Bu takdirde Eber, İbrânîlerin isim babasıdır. Tevrat'ın Yahvist metni Eber'i, bütün sâmî kavimlerin (Tekvin 10/21-25), Ruhban metni ise sadece İbrânîlerin atası olarak göstermektedir (Tekvin 11/14-26). Diğer taraftan kelimenin "öte yaka" anlamına geldiği ve bir bölge adı olduğu da belirtilmektedir. Eski Ahid'de "Ever hanahar" ifadesi geçmekte (Yeşu 24/2) ve nehrin öte yakası anlamına gelmektedir. Bu şekliyle ise kelime, Fırat'ın öte yakasını ifade eden bir bölge adını göstermekte ve o bölgede yaşayanlara delâlet etmektedir. Her hâlükârda kelime, İsrailoğulları da dahil olmak üzere Eber'in bütün neslini ifade etmektedir. Temelde bu kavram etnik olmaktan ziyade sosyolojik bir anlam taşımakta ve İsrailoğulları'nın da içinde bulunduğu çok daha geniş bir kitleyi belirlemektedir. Tevrat'ta Hz. İbrahim'e İbrânî denilmesi de (Tekvin 14/13), İbrânîlerle İsrailoğullarının aynı olmadığını göstermektedir. Ancak zamanla İsrailoğulları daha çok önem kazanınca İbrânîler tabiri, İsrailoğulları için kullanılmaya başlanmıştır (Tekvin 39/14; Çıkış 10/3). İbrânî terimi, bizzat İbrânîler tarafından kullanılan bir terim değildir. Mısırlılar ve Filistin'in yerli halkı tarafından, göçebe olarak o topraklara gelen Asyalı yabancılara verilen bir addır. Kelimenin arapça kökü olan "'ibr", nehrin bir yakasından öbür yakasına, vadinin bir yamacından öbür yamacına geçmek demektir. Hz. İbrahim ve beraberindekiler, Filistin'e gelmek için Fırat veya Ürdün nehirlerini geçtikleri için, Filistin'in yerli halkı bu adı vermiştir. Ayrıca bu kelime göçebe anlamında da kullanıldığından, yerli halk sonradan gelenlere bu adı vermiştir.

Bir başka yoruma göre de İbrânîler m.ö. II. bine ait Mısır ve Mezopotamya metinlerindeki Hapiru-Apiru'ya tekabûl etmektedir ki Mısır metinlerinde "'apiru" şeklindedir. Sonuç olarak İsraillilerin aynı zamanda İbrânî oldukları ancak her İbrânînin İsrailî olmadığı söylenebilir.

¥ Kürşat Demirci

İBRET

Kötü ve tatsız olaylardan çıkarılan ya da çıkarılması gereken ders; varlık ve olayları

inceleyip kavramak suretiyle edinilen bilgi veya doğru sonuç anlamında kullanılan bir terim.

İbret kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de altı âyette geçmektedir; bir âyette de (el-Haşr 59/2) fiil kalıbında kullanılmıştır. Bazı hadislerde de ibret kelimesinin kullanıldığı görülmektedir (Dârimî, Fedailü'l-Kur'ân, 1; Müsned, III, 38; V, 356).

Kur'ân-ı Kerîm'de başlıca iki türlü "ibret"ten sözedildiği görülür. İlki dünyayı gezip görmek, geçmiş milletlerin kalıntılarını incelemek suretiyle bunlardan çıkarılan tarihî sonuçlar ve bunun ışığında inanç ve ahlâkın düzeltilmesi, geliştirilmesi anlamında kullanılmıştır. Yusuf sûresinde (12/109-111) böyle bir tarihî incelemenin önemine işaret edildikten sonra "Onların (geçmiş peygamberler veya kavimlerinin) hayat hikâyelerinde akıllı kimseler için nice ibretler vardır" buyurulmuştur. İkinci bir ibret çeşidinden de canlı ve cansız tabiat üzerinde düşünerek bunlardaki düzen ve uyumla, bu düzenin Allah'ın koyduğu kanunlara uygun olarak işleyişinden çıkarılan sonuçlar anlamında sözedilmiştir. "Sizin için hayvanlarda bir ibret vardır. Nitekim onların karınlarında olandan (sütten) size içecek sağlarız" (en-Nahl 16/69; el-Mü'minûn 23/21) ve "Allah gece ile gündüzü ardarda getirir. Kuşkusuz bunda basiret sahipleri için bir ibret vardır" (en-Nûr 24/44) meâlindeki âyetlerde geçen ibret kelimesi, insanları eşyadaki düzeni ve hikmetli yaratılışı kavrayarak dünya ve ahiret mutluluğu için bunlardan yararlanmaya teşvik etmektedir. Eşya ve olaylardaki bu ibret verici anlamlar Kur'ân-ı Kerîm'de sık sık "âyet" ve "âyât" (âyetler) kelimeleriyle de ifade edilmiştir.

¥ Mustafa Çağrıcı

İbtilâ (bk. BELÂ)
İcap (bk. AKİT)
İcâre (bk. KİRALAMA, İŞ AKDİ)
İcâreteyn (bk. VAKIF)
İ'caz (bk. MUCİZE)
İchâd (bk. ÇOCUK DÜŞÜRME)
İchâz (bk. ÇOCUK DÜŞÜRME)

İCMA

A– İcmanın Tanımı

"İcmâ" kelimesi sözlükte başlıca iki anlamda kullanılır: a) Azmetmek, bir işi yapma hususunda kesin bir kararlılık içinde olmak, b) Bir hususta ittifak (fikirbirliği) etmek. Bu iki anlamdan birincisi tek kişi hakkında kullanılabilirse de, ikincisi en az iki kişi hakkında sözkonusu olabilir. Fıkıh usulü terimi olarak ise icma: "Muhammed (s.a.) ümmetinden olan müçtehitlerin Hz. Peygamber'in vefatından sonraki herhangi bir devirde şer'î bir meselenin hükmü üzerinde fikirbirliği etmeleridir" şeklinde tanımlanır. Bu anlamıyla icmâ, İslâm hukukunun kaynakları arasında üçüncü sırayı tutar.

B– İcmada Aranan Şartlar

Fıkıh usulü yazarları icmanın oluşmuş sayılması ve bağlayıcı bir kaynak kabul edilmesi için aranan şartlar konusunda geniş tartışmalar kaydederler. Bu şartların en önemlileri şunlardır:

1– Fikirbirliği edenlerin içtihat ehliyetini haiz olmaları gerekir; içtihat derecesine ulaşmamış kimselerin oyları, ister olumlu ister olumsuz olsun icmayı etkilemez; usulcülerin çoğunluğuna göre, herhangi bir

devirde müçtehit bulunmaması halinde icma gerçekleşemeyeceği gibi, sayıları az da olsa bir gurup müçtehidin varlığı durumunda onların ittifakı ile icma meydana gelir.

Bir bilginin içtihat derecesine ulaşmış sayılıp sayılmayacağı, bir başka anlatımla "müctehid"de bulunması gerekli nitelikler konusu etrafındaki ihtilafların da bu şartın kapsamını belirlemede önemli bir rolü olduğuna dikkat edilmelidir (bk. İCTİHAD).

2– Fikirbirliği Hz. Peygamber'in vefatından sonra meydana gelmiş olmalıdır. Zira Rasûlullah'ın yaşadığı devirde sahabenin fikirbirliği ettiği hususlar için iki ihtimal sözkonusudur. Şayet Hz. Peygamber bu ortak görüşü tasvip etmişse, artık icmadan değil, takriri sünnetten (bk. SÜNNET) sözetmek gerekir. Bu, Hz. Peygamber'in tasvip etmemiş olduğu bir sonuç ise, zaten şer'i bir hüküm niteliğini haiz olamayacağından icma olarak da nitelendirilemez.

3– Üzerinde fikirbirliği edilen husus, şer'i bir meselenin hükmüne ilişkin olmalıdır. Buna göre, dil ile ilgili hükümler veya akli hükümler vb. hususlar üzerinde gerçekleşen fikirbirliği icma olarak nitelendirilemez.

4– Fikirbirliğine o sırada yaşayan bütün müçtehitlerin dahil olması gerekir. Usulcülerin büyük çoğunluğuna göre, karşı görüş sahiplerinin sayısı ne kadar az olursa olsun hakkında farklı görüş bulunan durumlarda icmadan sözedilemez. Bazı usul bilginleri müçtehitlerin çoğunluğunun fikirbirliği etmeleri ile icmanın oluşmuş sayılacağı kanaatindedirler. Diğer bazılarına göre, bu, icma olarak nitelendirilemez, fakat bir huccet (hüküm verirken dayanılabilecek bir delil) olarak kabul edilmelidir.

5– İcma ehlini oluşturan müçtehitlerin görüşlerini açıkça ortaya koymuş olmaları gerekir. Ancak bu şart bütün usulcülerce zaruri görülmemiş, bu şartın bazı bilginlerce yumuşatılması sonunda icmanın: a) Sarih icma, b) Sükûtî icma olmak üzere iki şekli benimsenmiştir. "İcmânın Nevileri" başlığı altında bu konuda bilgi verilecektir.

C– İcmanın Nevileri

Bir devirde icma ehlini oluşturan müçtehitlerin, şer'î bir mesele ile ilgili görüşlerinin aynı noktada birleştiğini tesbitte esas alınacak ölçü bakımından icma iki neviye ayrılmıştır: 1– Sarih icma 2– Sükûtî icma.

1– Sarih icma: Bir devirde icma ehlini oluşturan müçtehitlerin, şer'î bir meselenin hükmüne dair görüşlerini aynı yönde olmak üzere tek tek açıklamaları yoluyla meydana gelen icma sarih icma diye anılır.

2– Sükûtî icma: Şer'î bir mesele hakkında bir veya birkaç müçtehit görüş belirttikten sonra, bu görüşten haberdar olan o devirdeki diğer müçtehitlerin açıkça aynı yönde kanaat belirtmemekle birlikte itiraz beyanında da bulunmayıp sükût etmeleri suretiyle oluşmuş sayılan fikirbirliği sükûtî icma diye adlandırılmıştır.

Şu kadar var ki, sükût yoluyla icmanın oluşmuş sayılması için bazı şartların bulunması gerekli görülmüştür. Bunların başlıcaları şunlardır: a) Müçtehidin sükûtu muhalefet belirtisinden uzak olmalıdır. Muhalefeti gösteren bir belirti varsa icmadan sözedilemez. Bütün müçtehitlerin sükûtu muvafakat belirtisi taşıyorsa (meselâ, hepsi sözkonusu görüş yönünde bir uygulama yapmışlarsa), bu takdirde de sükûtî icmadan değil sarih icmadan bahsedilebilir. b) Diğer müçtehitlerin sözkonusu

görüşten haberdar olduktan sonra, ilgili mesele üzerinde düşünmeye ve o meseleyi inceleyip görüş oluşturmaya yetecek makul bir sürenin (“müddetü’t-teemmül”) geçmiş olması ve buna rağmen itiraz beyanında bulunmamış olmaları gerekir. c) Sözkonusu görüşün, hakkında içtihatın câiz olduğu bir meseleye ilişkin olması gerekir. Şayet hakkında kesin delil bulunan bir meselede o delil ile açıkça çatışan bir görüş belirtilip de diğer müçtehitler bu görüş karşısında sükût etmişlerse bu onların o görüşü onayladıkları anlamına gelmez; bu tavır, onu önemsemediklerini ve kabul etmediklerini gösterir.

D– İcmanın Kaynak Değeri İle İlgili Görüşler

a) Sarih icmanın kaynak değeri ile ilgili görüşler:

İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğuna göre, şer’î bir meselenin hükmü üzerinde bütün müslüman müçtehitlerin açıkça fikirbirliği etmesi halinde (sarih icma) bu, kesin ve bağlayıcı bir kaynaktır.

Fıkıh usulü eserlerinde bu görüşün dayanağı olarak anılan deliller iki gurup halinde özetlenebilir:

1– Bazı Kur’ân-ı Kerîm âyetleri: İslâm ümmetinin özelliklerinden söz eden (msl. el-Bakara 2/143; Âl-i İmrân 3/104, 110; el-A’râf 7/181) âyetlerin yanısıra özellikle şu anlamdaki âyet icmanın kaynak olduğunun Kur’ân’daki delili olarak gösterilmiştir: “Kim kendisi için doğru yol belli olduktan sonra Peygamber’e karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola uyarsa onu döndüğü yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Ne kötü bir gidiş yeridir orası!” (en-Nisâ 4/115). Bu âyetin icmaya dayanak teşkil edişi şöyle açıklanır: Cenab-ı Allah âyette, müminlerin yolundan başka yola uyanların cehenneme konacağını ve kötü bir akıbete uğrayacaklarını bildirdiğine göre, izlenmesi gereken yol müminlerin yoludur, bunun dışına çıkılması bâtıla uymak anlamını taşır. Müminlerin yolundan maksat ise, onların içinden içtihat ehliyetini haiz olan kişilerin fikirbirliği ile benimsedikleri yoldur.

Bir çok usul bilgini, bu âyetin iniş sebebini ve devamındaki âyeti de gözününe alarak, buradaki “müminlerin yolu” ifadesi ile müçtehitlerin üzerinde ittifak edecekleri şer’î hükümlerin değil, Hz. Peygamber’e uyma, onu destekleme ve düşmanlara karşı savunmanın kasdedildiğini ileri sürmüştür. Onlara göre âyetten, Yüce Allah’ın, Rasûlullah’a itaat edip yardımcı olma ve onu düşmanlara karşı savunma hususunda müminlerin yolunu terkedip, ona karşı çıkan ve onunla çatışan kişiyi yöneldiği yönde bırakacağı ve cehennem azabına çarptıracağı anlamı çıkar, yoksa icmanın İslâmî hükümler için bir kaynak olduğu sonucu çıkarılamaz.

2– Hz. Peygamberin “İslâm ümmetinin topyekün hataya düşmeyeceği”ni ve “cemaatten ayrılmama gereği”ni vurgulayan hadisleri. Rasûlullah’tan rivâyet edilen pek çok hadis İslâm ümmetinin herhangi bir konuda birleşmesi halinde, bu ittifakın hatalı olamayacağını ifade etmekte ve bu yönde manevî mütevatir tarzında bir delil oluşturmaktadır (msl. bk. İbn Mâce, Fiten 8; Ebû Dâvud, Fiten, 1; Müsned, I, 379). Yine Hz. Peygamber’in birçok hadisinde “cemaate uymanın ve topluluktan ayrılmamanın” önemi vurgulanmışdır.

İmâm Şâfiî’nin de, günümüze kadar ula-

şan ilk fıkıh usulü eseri olan er-Risâle'sinde icmanın nasslardaki dayanağını açıklarken yukarıda işaret edilen ikinci gurup delilleri zikrettiği görülmektedir.

Mutezile bilginlerinden Nazzâm (ö. 231 h.) ile Şîa'nın bir kısmı ve Hariciler ise icmayı kaynak olarak kabul etmemişlerdir. Bu görüşün sahiplerince kendi görüşlerini desteklemek üzere ileri sürülen bazı deliller şunlardır:

1– "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin; Peygamber'e ve sizden olan yöneticilere de itaat edin. Şayet bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz –Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız– onu Allah'a ve Rasûlüne götürün. Hem hayırlı hem sonuç bakımından en güzel olanı budur " (en-Nisâ 4/59) meâlindeki âyette hakkında anlaşmazlığa düşülen meselenin Allah'a ve Rasûlüne götürülmesi emredilmiştir. Allah'a götürmekten maksat O'nun Kitabına, Hz. Peygamber'e götürmekten maksat da hayatta iken kendisine ve vefatından sonra Sünnet'ine başvurmaktır. Âyet-i kerîmede ümmetin müçtehitlerinin fikirbirliğine başvurulmasından sözedilmemiştir. O halde onların bir meselenin hükmü üzerinde fikirbirliği etmeleri kaynak sayılamaz.

Çoğunluğun görüşünü savunan yazarlar ise bu delilin esasen kendi görüşlerini desteklediğini şöyle açıklarlar: Bu âyette icma konusuna doğrudan temas edilmiş olmayıp, ihtilaf edilen hususlar için Kur'ân ve Sünnet kaynaklarına atıfta bulunulmuştur. Buna göre, âyetin icabının yerine getirilmesi, icmanın kaynak sayılıp sayılmayacağının ihtilaf konusu olması halinde de Kur'ân ve Sünnet'e başvurulması ile mümkün olur. Sünnet'e bakıldığında ise –yukarıda açıklandığı üzere– buradan icmanın kaynak sayılması gerektiği anlaşılır.

2– Rasûlullah Muaz b. Cebel'i Yemen'e yargıçlık görevini de ifa etmek üzere gönderirken, önüne getirilen uyuşmazlıkları hangi kaynaklara dayanarak çözeceğini sormuş, o bu soruyu cevaplandırırken icma kaynağını zikretmemiş, Hz. Peygamber de onun söylediklerini olduğu gibi tasvip etmiştir. Eğer icma şer'î hükümleri belirlemede bir kaynak olsa idi, Hz. Peygamber onun ifadelerini olduğu şekliyle tasvip etmez ve bu hususa mutlaka değinirdi.

Çoğunluğun görüşünü savunan yazarlar bu delili de çürütmek üzere şu açıklamayı yaparlar: Bu konuşmada Muaz b. Cebel o sırada başvurabileceği yani Hz. Peygamberin sağlığında kaynak özelliği taşıyan delilleri saymış ve Rasûl-i Ekrem bu sebeple onun ifadelerini tasviple karşılamıştır. İcma Hz. Peygamber hayatta iken bir kaynak olmadığı için, Muaz'ın hüküm verirken dayanacağı kaynaklar arasında bunu zikretmemesi tabiidir.

b) Sükûtî icmanın kaynak değeri ile ilgili görüşler:

Sükûtî icmanın kaynak değeri ile ilgili olarak başlıca üç görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş, sükûtî icmanın da sarih icma gibi (veya ona yakın bir derecede) kaynak olduğu yönündedir. Bu görüş sahiplerine göre, sükûtî icmanın şartları gerçekleştiği halde diğer müçtehitlerin aksi yöndeki kanaatlerini korku vb. sebeplerle açıklamaktan çekinmeleri düşünülemez. Nitekim sahabe döneminden itibaren birçok müçtehitin karşılaşacağı sıkıntıları göze alarak ve görüş sahibinin mevkiine bakmaksızın doğru bildiğini söylemekte

asla tereddüt etmediğine dair birçok örnekle karşılaşılmaktadır. Öte yandan, bütün müçtehitlerin görüşlerini tek tek açıklamalarının şart koşulması halinde icmanın gerçekleşmesi hiç bir zaman mümkün olmaz.

E– İcmanın Senedi

"Müstenedü'l-İcma" (icmanın senedi) terimi ile müçtehitlerin icmaya konu olan hükme ulaşırken dayandıkları delil kasdedilir.

İcmanın kaynak olduğu anlayışını benimseyen bilginlerin büyük çoğunluğu icmanın bir delile dayanması (icmanın senedinin bulunması) gerektiği kanaatindedir.

Bu kanaate sahip bilginlerin, hangi delillerin icmanın senedi olabileceği konusundaki görüşleri de şöyle özetlenebilir:

a) Kur'ân-ı Kerîm âyetleri icmanın senedi olabilir. Meselâ "muharremât"ın (bir erkek ile aralarında kesin evlenme engeli olan kadınların) sayıldığı Nisâ 4/23 âyetinde geçen "ümm" (ana) kelimesinin nineyi de kapsadığına hükmedilmiş ve bu hüküm üzerinde icma meydana gelmiştir.

b) Hz. Peygamber'in bir sünneti de icmanın senedini teşkil edebilir. Meselâ öğle namazının (farzının) dört rekât olduğu üzerinde icma vardır ve bu hüküm Hz. Peygamber'in sünneti ile sabit olmuştur. İcmanın senedi olan sünnet mütevatir haber şeklinde rivâyet edilmiş olabileceği gibi haber-i vahid şeklinde de olabilir.

Bazı yazarlar Kur'ân veya Sünnet ile sabit bir hükmün icmaya konu olması durumundan sözederken "naklî icma" terimini kullanırlar.

c) Kıyas, bilginlerin çoğunluğuna göre icmanın senedi olabilirse de bazı bilginler bunu zanni bir delil olduğu gerekçesi ile kabul etmemişlerdir. Çoğunluğun anlayışına göre, icmanın bir senede dayanması gereği bu senedin kat'î (kesin) olması gereğini ifade etmez. Önemli olan şer'an geçerli bir delile dayanmış olmasıdır; zira icmanın temel özelliği hatadan korunmuş olmasıdır. Şu halde bir içtihat şayet –zanni de olsa– bir delile dayandırılmış ise peşinen hatalı sayılmaya mahkum olmaktan çıkar; bütün müçtehitlerin o konuda aynı sonuca vardıklarının yani o noktada fikirbirliği bulunduğunun anlaşılması halinde ise bu içtihat artık kat'ilik özelliğini kazanır. Nitekim sahabenin bu yolla (kıyas yolu ile) içtihat ettiğine ve bu tarzdaki içtihatların aynı noktada birleşmesi ile icma oluştuğuna dair birçok örnek vardır. Meselâ, sahabe müçtehitleri domuzun etini yemenin haramlığı hükmüne kıyasla yağının yenmesinin de haram olduğu hususunda icma etmişlerdir.

d) Maslahat-ı mürsele, bu yolla hüküm verme (istislah) metodunu kabul edenlere göre icmanın senedi olabilir. Bu görüşü savunanlar bu yöndeki sahabe uygulamalarını delil gösterirler. Şöyle ki: Sahabe-i kiram, hakkında olumlu veya olumsuz doğrudan bir delil bulunmayan (Kur'ân ve Sünnet'in amaçlarına uygun olarak müslümanların yararını sağlayacak sonucu belirleme görev ve yetkisinin içtihata bırakıldığı) meselelerde içtihat etmişler ve içtihatlarının aynı noktada birleşmesi halinde icma meydana gelmiştir. Bu yolla icmaya şu durum örnek gösterilebilir: Hz. Peygamber ve ilk iki halife dönemlerinde cuma namazı için cuma hutbesinden önce hatibin önünde veya mescidin kapısında bir

tek ezan okunurdu. Hz. Osman döneminde –Medine'deki nüfus artışı ve yerleşim alanının çok genişlemiş olması sebebiyle– bu ezan namaz vaktini duyurmaya yetmez oldu. İkinci bir ezan okunması konusunda olumlu veya olumsuz doğrudan bir delil yoktu. Fakat ezanın insanlara namaz vaktinin duyurulması amacı ile teşri kılındığını dikkate alan Hz. Osman mescidin dışında –herkesin cuma vaktinden haberdar olmasını sağlamak ve namaz hazırlığı yapmalarına imkan vermek üzere– ikinci bir ezan okunmasına karar verdi. Sahabe, Hz. Osman'ın bu içtihatını onayladı ve böylece icma meydana gelmiş oldu. Bu icmanın senedini oluşturan delil maslahat (müslümanların yararını sağlama, onlardan zararı savma) düşüncesi idi.

F– İcmanın Gerçekleşme İmkânı ve İslâm Dinindeki Yeri Hakkında Genel Bir Değerlendirme

İcma teorisinin hicri ikinci asrın sonlarından itibaren oluşmaya başladığı ve icmada aranacak şartlarla ilgili birçok ayrıntının icmanın temelini teşkil eden içtihat müessesinin işlemez hale geldiği dönemlerde belirlenmiş olduğu dikkate alınırsa, icmanın misyonunu fıkıh usulü eserlerinde anılan tüm şartları taşıyan bir fikirbirliğinin gerçekleşmesi durumu ile sınırlı tutmanın isabetli olmayacağı söylenebilir. Sahabe döneminde, özellikle ilk iki halife zamanında hemen bütün bilginlerce icma kavramının temelindeki düşünceye uygun bulunan içtihat birliği örneklerine bolca rastlanabilirse de, daha sonraki dönemlerde gerek nasslardan açıkça anlaşılabilecek sonuçların o zamana kadar şekillenmiş olması, gerekse müçtehitlerin değişik beldelere dağılmış bulunmaları sebebiyle bu tarz bir fikri ittifakın gerçekleştiği kolayca söylenemez. Nitekim fıkıh usulü eserlerinde icmanın bağlayıcılık gücü meselesi ele alınırken bu açıdan icmalar değişik derecelendirmelere tabi tutulmakta ve hemen herkesin bağlayıcı saydığı ve inkârı küfrü gerektiren icma, işaret edilen döneme inhisar etmektedir. İmâm Şâfiî de teorik olarak icma kavramını her devir için geçerli saymakla birlikte pratikte kesin icma iddiasının ancak nasslarda açıkça düzenlenmiş ve İslâm dinin temel hükümlerinden olan (öğle namazının dört rekat oluşu, şarabın haram oluşu gibi) hususlarla sınırlı olduğunu belirtmektedir. Bu durumda icmanın misyonunu iki ana noktada özetlemek uygun olur:

a) İslâm dinini simgeleyici özellikteki temel hükümlerin korunması. Nasslarla düzenlenmiş pek çok konuda –farklı anlayışa elverişli olduğundan– müçtehitler farklı hükümler çıkarabilmişlerdir; fakat bazı nasslardan çıkarabilecek sonuçlar bakımından İslâm ümmetinin Rasûlullah döneminden itibaren ortak bir anlayışı benimseyegeldiği de görülür. Nitekim bu tür (oruç tutmanın Ramazan ayında farz olduğu, öğle namazının farzının dört rekât olduğu, domuz eti yemenin haram olduğu, ezanın İslâm'ın şiarından olduğu gibi) hükümlerin delillerinden sözeden eserlerde "Kitab ile, Sünnet ile ve icma-i ümmet ile sâbittir" veya "Sünnet ile ve icma-i ümmet ile sabittir" şeklinde ifadelerle karşılaşılır. İşte bu gibi durumlarda, icmanın, bazı temel hükümlerin korunması yönünde tarihi bir misyon üstlendiği söylenebilir. Gerçekten, İslâm tarihinin her döneminde ve tüm İslâm coğrafyasında, –mezhep ve anlayış farklılıkları ne ölçüde olursa olsun–

farklılık göstermeyen ve değişikliğe uğramayan ortak hükümlere rastlanır ki, bu hükümler nasslara dayanır; icmanın fonksiyonu ise bunların korunmasına yöneliktir.

b) İçtihadî meselelerde olabildiğince uygulama birliğinin sağlanması. İslâm'da içtihat serbestisi bulunmakla beraber, gerek dinî yaşantının kendi içinde tutarlılığının, gerekse yargı birliğinin sağlanması amacı ile, bilimsel tartışmalar ve kazaî uygulamalar ışığında doğruya en yakın içtihatın belirmesi için çaba sarfedilebilir. İşte bu yönde yapılacak sistemli bir çalışma ile büyük çoğunluğun görüşü sağlıklı bir biçimde ortaya çıkarılabilirse icma müessesinin temelindeki düşünceden yararlanılmış olur. İlmî kanaatlerin belirgin hale gelmesini ve büyük çoğunluğun görüşünün ortaya çıkmasını sağlayacak bir fıkıh akademisinin, yine kazaî uygulamalar ışığında en elverişli çözümün benimsenmesine zemin hazırlayacak bir yüksek yargı mekanizmasının oluşturulması, bu düşünceden yararlanmanın en uygun yolları arasında anılabilir.

¥ İbrahim Kâfi Dönmez

İCRA VE İFLAS

A– İcra ve İflas Hukukunun Tanımı ve Mahiyeti

Alacaklının, muayyen kurallar dahilinde devlet kuvveti yardımı ile alacağına nasıl kavuşacağını düzenleyen hukuk dalına icra ve iflas hukuku denir. Hukukun bu dalı cebrî icra hukuku, takip hukuku olarak da adlandırılır.

Fıkhın, ibâdât, muamelât ve ukûbât şeklindeki üçlü taksimine göre düşünüldüğünde, icra ve iflas hukukunu ilgilendiren konuların çoğunluğunun muâmelât içinde yer aldığı söylenebilir. Klasik fıkıh kitaplarında icra hukuku bahisleri, müstakil ve hususi başlıklar altında incelenmemiş, genellikle muamelât kapsamına giren "dava", "kaza", "iflas", (veya "teflîs"), "hacir", "bey'", "rehin" gibi bölümlerde yeri geldikçe ya doğrudan doğruya veya dolaylı olarak ele alınmıştır. İslâm icra hukukunda, cebrî icra organları, alacağın tahsilinde muayyen şartlar dahilinde borçlunun şahsı üzerinde cebir kullanabilirler. Borçlunun şahsı üzerinde cebir kullanılması genellikle borçlunun hapisle cezalandırılması biçiminde gerçekleşmektedir. Bu bakımdan İslâm icra hukukunun bazı konuları, ukûbât (ceza) hukuku içinde de bulunmaktadır. Bununla birlikte, –aşağıda görüleceği üzere– buradaki hapis, bir suçun karşılığı anlamında ceza olmayıp, borçluyu ödemeye zorlayan bir müeyyide niteliğindedir.

Aslolan borçluların, borçlarını, herhangi bir cebri işlem ile karşılaşmadan rızaları ile ifa etmeleridir. Bununla beraber, her toplumda borcunu rızası ile ödemeyen borçlular bulunabilir. Bazı durumlarda da, borçlu borcunu ödemeyi arzu ettiği halde, maddi imkânları, borcunu ödemesine elvermemiş olabilir. İşte bu gibi borçlular karşısında, alacaklıların haklarını korumak ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. İslâm hukukunda, alacaklının mahkemeye veya icra dairesine başvurmadan, kendi kendine alacağını almaya kalkışması (ihkâk-ı hak) yasaklanmıştır. Çünkü kendiliğinden hakkını almak isteyen kişinin, genellikle ölçüyü kaçıracağı ve toplumda karışıklıklara sebep olacağı şüphesizdir. Ayrıca, zayıf kişinin, güçlüden hakkını alması da imkânsızdır veya bu, güçlünün insaf ve merhametine bağlıdır.

Zaten İslâm toplumunda kendiliğinden hak almaya ihtiyaç da yoktur. Zira İslâm'da, insanlar arasında meydana gelecek ihtilâfları sonuçlandırmak, hakları sahiplerine vermek, bu arada borçlarını rızası ile ifa etmeyen borçlulara karşı, bunlardan alacaklı olanları korumak maksadı ile kaza müesseseleri (mahkemeler) kurulmuş, fakihler tarafından da alacakların, devlet kuvveti yardımı ile nasıl tahsil edileceği tesbit edilmiştir. Böylece, borcunu rızası ile ifa etmeyen borçlunun alacaklısına, mahkemeye müracaat etmek suretiyle hakkına kavuşabilme imkânı sağlanmıştır.

Hz. Peygamber ve Hulefâ-i râşidin, diğer işleri yanında icra ve iflas işlerini de yürütmüşlerdir. Ancak zamanla idarî ve kazaî işler çoğalmış, bunların ifasının bir memura tevdi edilmesi mecburiyeti doğmuş ve bu görev kadılara verilmiştir. Böylece kadılar, diğer işleri yanında icra ve iflas işlerini de yürütmüşlerdir. Ayrıca bu konularda, kendilerine tanınan selahiyet dahilinde kalmak şartıyla memurlar tayin etmiş ve onlardan yardım almışlardır. Yine bazı İslâm ülkelerinde mezâlim mahkemeleri ile hisbe teşkilatı da diğer aslî işleri yanında, bu işleri de kendilerine verilen yetkiler dahilinde ifa etmişlerdir.

Burada İslâm hukuku genel prensiplerinin, müstakil bir cebrî icra teşkilatının kurulmasına da imkân verecek mahiyette olduğunu belirtmek faydalı olur.

B– Cebri İcra Tedbir ve Müeyyideleri

Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz (öl. 101/719)'e göre, para ve misli mal borçlanmalarında uygulanacak cebri icra tedbirleri, borçlunun sadece malvarlığı ile sınırlıdır. Onun bu görüşüne, Ubeydullah (Abdullah) b. Ca'fer, Leys b. Sa'd gibi hukukçular da katılmışlardır.

İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre ise, deyn borçlanmalarında uygulanacak cebri icra tedbirleri, borçlunun hem malvarlığı hem de şahsı için bahis konusudur. Bu görüşü kabul edenlere göre, cebri icra tedbirleri arasında, haciz, hapis, hacir, seyahatten men' gibi müesseseler bulunmaktadır. Mâlikî mezhebi hukukçularına göre bir alacağın borçlunun malından kolayca tahsil edilmesi mümkün olan hallerde borçlunun şahsına yönelik cebri icra tedbirlerinin uygulanmasına gerek yoktur. Yine Zâhirî mezhebinin görüşü ile Şâfiî mezhebinde tercih edilen içtihata göre, borçlarını ödeyebilecek mali kudrete sahip bir borçlunun hapsedilmesi cihetine gidilmez; mallarına haciz konularak satılır ve satıştan elde edilen paradan alacaklının alacağı ödenir. Buna göre, Mâlikî, Şâfiî ve Zâhirî mezheplerinde cebri icra tedbirleri arasında ilk sırayı haciz, ikinci sırayı ise hapis teşkil etmektedir.

Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre, ödeme imkânı olduğu halde borcunu ödemekten imtina eden borçlunun, borcunu ödemeye zorlamak maksadıyla hapisle tazyik edilebileceği (sıkıştırılabileceği) kabul edilmiştir. Ancak hapsedilmesine rağmen, borcunu ödemeyen borçlunun malına haciz konularak satılır ve satıştan elde edilen paralardan borç ödenir. Buna göre, bu iki mezhepte muktedir-mütemerrit borçluya uygulanacak cebri icra tedbirleri arasında ilk sırada hapis, ikinci sırada ise haciz bulunur. Bütün mezheplere göre, mallarını gizleyen ve mal beyanında bulunmayan borçlunun beyanda bulununcaya kadar hapiste tazyik edile-

bileceği ifade edilmiştir. Aynı şekilde İslâm hukukunda bazı hallerde cebrî icrayı daha etkili kılmak için icra ve iflas suçları kabul edilmiş ve fakihler tarafından, alacaklıları zarara sokmak maksadıyla mallarını muvâzaalı olarak başkalarına intikal ettiren, aslı olmayan borç ikrarında bulunarak mevcudunu eksilten borçlunun, hapisle cezalandırılabileceği ifade edilmiştir.

İslâm hukukunda, borçlunun, alacaklıları zarara sokmak maksadı ile mallarını muvâzaa yolu ile başkalarına intikal ettirmesini, aslı olmayan borç ikrarında bulunmasını ve ticaret yaparak alacaklıların zararına olacak tasarruflarda bulunmasını önlemek üzere –ihtiyati bir tedbir olarak– hacredilebileceği hükme bağlanmıştır. Aynı şekilde borçlu, borcuna karşılık bir rehin veya kefil göstermediği durumlarda seyahatten men' edilebilir.

Ebû Hanîfe, cebrî icra tedbiri olarak sadece hapis müeyyidesini kabul etmiştir. Cebrî icra tedbirlerinden haczin ise, sadece nükûd (altın, gümüş, para gibi) cinsinden mallar için sözkonusu olabileceğini ifade etmiştir.

Burada bahis konusu olan cebrî icra tedbirleri, borcunu tamamen ödeyecek malvarlığına sahip borçlular içindir. Nitekim Hz. Peygamber ödeme gücü olduğu halde, alacaklısını oyalayan borçluları kınamış, bu fiili "zulüm" olarak nitelendirmiş ve böyle kimseler hakkında hukukî tedbirlere başvurulabileceğini belirtmiştir (Buhârî, İstikrâz, 13). Kendi ihtiyacı olan maldan başka bir malı olmayan borçlulara (mu'sir, yoksul) gelince onlara: "Eğer (borçlu) darlık içinde ise ödeme imkânına kavuşuncaya kadar mühlet vermek (gerekir)" (el-Bakara 2/280) âyeti hükmünce herhangi bir cebri icra tedbiri uygulanmaz; kendilerine borçlarını ödeyecek imkân buluncaya kadar süre tanınır. Borcu malından fazla veya ona eşit olan borçluya müflis adı verilir ve ona da iflas hükümleri çerçevesinde cebrî icra müeyyideleri uygulanır.

Ancak borcun konusu, her zaman deyn (alacak) olmaz, bazan ayn de olabilir. Meselâ, bir eşyanın teslimi bir gayri menkulün tahliyesi ve teslimi de olabilir. Böyle bir durumda, borçlunun mallarına haciz konulmasına, hapsedilmesine ve benzeri icra tedbirlerine gerek yoktur. Cebri icra organı, muayyen eşyayı sahibine teslim eder, gayri menkulü de tahliye ettirerek sahibine teslim eder.

Borçlu borcundan dolayı, çalıştırılamaz. Çünkü borçlu, borcunu malından ödemekle mükelleftir. Dolayısıyla borçluya borcundan dolayı, ancak malı varsa cebri icra tedbirleri uygulanır yoksa uygulanmaz.

C– Cebri İcra Çeşitleri

Alacakların devlet kuvveti yardımı ile tahsil edilmesi, demek olan cebrî icra, cüz'i icra ve külli icra (iflâs) olmak üzere iki kısma ayrılır:

1– Cüz'i İcra:

Cebrî icrada talebin konusu kural olarak paradır. Ancak cebri icrada talebin konusu, meselâ, çocuk teslimi, menkul teslimi, gayri menkulün tahliye ve teslimi, bir şeyin yapılması veya yapılmaması gibi paradan başka bir şey de olabilir.

Cebrî icranın konusu, ister para olsun, ister başka bir şey olsun, genellikle bunların cebri icra yolu ile takip edilebilmesi için ilk önce mahkeme ilamı almak gerekir. Ancak bazı alacakların, ilamsız icra yolu ile tahsili

de mümkündür.

Cüz'î icra, muktedir ve mütemerrit (mumâtil), yani borcunu ödeyecek kudrette olduğu halde, borcunu ödemeyen veya geciktiren borçlu hakkında uygulanır.

Cüz'î icra, konusu para olan alacaklarda, haciz yoluyla ve rehnin paraya çevrilmesi yoluyla olur. Cüz'î icrada, borçlunun malvarlığındaki şeylerden (mallardan) bir veya bir kaçı cebrî icranın konusunu teşkil eder. Bu mallar, alacaklının alacağına kavuşması için, icra organı olarak da görev yapan mahkemeler tarafından haczedilir; satılır ve elde edilen para ile alacaklının alacağı ödenir. Geriye para artarsa, bu para borçluya karşı icra takibi yapmayan diğer alacaklılara ödenmez, borçluya verilir.

Rehnin paraya çevrilmesi yoluyla cüz'î icrada, borçlunun karşısında yine bir veya bir kaç alacaklı vardır ve cebrî icranın konusunu teşkil edecek mal, daha takibin başlangıcında bellidir; bu rehin konusu maldır.

2– Külli İcra:

Külli icra, borcu malından fazla olan borçlu yani müflis hakkında uygulanır. Hanefîler'e göre, borcu malına eşit olan borçlu da müflis kabul edilir. İslâm hukukunda, bazı hukuk sistemlerinin aksine, iflasa sadece tacirler değil, tacir olsun olmasın bütün borçlular tabidirler.

İflasta, borçlunun iflas açıldığı zaman sahip bulunduğu haczi câiz olan bütün malları, hatta bazı mezheplere göre iflasın kapanmasına kadar müflisin uhdesine geçen mallar da satılır ve elde edilen paralar borçlunun alacaklılarına ödenir. Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre, sadece bütün muaccel borçların alacaklılarına, Mâlikîler'e ve Şâfiîler'de tercihe şayan görülmeyen bir görüşe göre ise, –iflas ile müeccel borçlar muaccel hale geleceğinden– hem müeccel ve hem de muaccel borçların bütün alacaklılarına alacakları oranında ödeme yapılır. Hanbelî mezhebindeki bazı kayıtlar istisna edilirse, bütün mezheplere göre, ölüm ile müeccel borçlar muaccel hale gelir.

İflas davasının sonucundan bütün alacaklılar yararlanır. Yani bir veya bir kaç alacaklı, borçlu hakkında mahkemeden iflas kararı alırsa, diğer alacaklılar da –ayrıca borçluya karşı iflas davası açmalarına lüzum olmaksızın– iflasın neticesinden yararlanırlar.

İflasta, alacaklılar arasında eşitlik vardır. Yani iflas takibinde bulunarak mahkemeden iflas kararı almış olan alacaklıların, diğer alacaklılara oranla bir öncelik (tekaddüm) hakkı bulunmaz. Müflisin mallarının satılması neticesinde elde edilen paralar, bütün alacaklılar arasında alacakları oranında eşit bir şekilde paylaştırılır.

Ancak iflasta bazı alacaklıların, alacaklarının niteliğine dayanan bir öncelik (rüçhan) hakkı bulunur (ayrıca bk. İFLAS, HACİZ).

¥ Fahrettin Atar

İctihad (bk. MÜCTEHİD)
İctimaî Ahlâk (bk. SOSYAL AHLÂK)

İÇECEKLER

Fıkıh kitaplarındaki "eşribe" (içecekler) kelimesi, sözlük anlamı itibariyle içilebilen bütün sıvı maddeleri kapsamakla birlikte, hem dinî literatürde hem de örfî kullanımda, içilmesi din tarafından yasaklanan veya dinî hükmü tartışmalı olan sarhoş edici sıvı maddelerin özel adı olmuştur. Fıkıh eserle-

rinde genellikle bu konuya ayrılmış bölüm de “el-eşribe” başlığını taşır. Türkçede de “içki” deyince aynı anlam, yani içilmesi dinen yasak olan sarhoş edici alkollü sıvı maddeler anlaşılır. (İçkiyle bazı yönlerden benzerliği bulunan uyuşturucu maddeler ve sigara için bk. SİGARA, UYUŞTURUCU MADDELER).

İçki alışkanlığı ve tutkusunun insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişi ve hemen hemen bütün dönem ve toplumlarda görülen bir yaygınlığı vardır. Eski Romalılar'da, Farslar'da, İbranîler'de olduğu gibi İslâm'ın ortaya çıktığı VII. yüzyıl Hicaz-Arap toplumunda da yaygın bir içki tüketimi vardı. İslâm dini insanlığa yol göstermeyi, onları zulüm, sapma ve kötülüklerden uzaklaştırıp huzur ve düzene kavuşturmayı amaçlayan bir rahmet dini olduğundan açık ve kesin bir dille sarhoşluk veren içkileri yasaklamış, insanı bu kötü alışkanlık ve bağımlılığa karşı aklı ve iradesi ile vereceği mücadelede yalnız bırakmayıp ona destek ve dayanak olmuştur.

Kur'ân'da bu konuyla ilgili olarak şöyle buyurulur: “Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir. Bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan şarap ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?” (el-Mâide 5/90-91). Bu âyet içki konusunda nazil olan en son âyettir. İçki kullanımı o dönem Arap toplumunda çok yaygın olduğu için, Kur'ân bu konudaki yasaklamayı insanları buna hazırlayarak tedrici bir surette getirmiştir. Daha önce inen âyetlerde (el-Bakara 2/219; en-Nisâ 4/43) açık ve kesin bir yasaklama üslûbunun kullanılmayıp sadece büyük günah olduğunun belirtilmesi ve sarhoşken namaz kılınmamasının istenmesi bu sebepledir. Toplumda Allah'a iman, İslâm'ın daima herşeyin en iyi ve doğrusunu isteyeceğine, kötü ve çirkin şeyi de yasaklayacağına güven tam olarak yerleşince bu konuda yukardaki kesin yasak nazil olmuştur. Hz. Peygamber de “Her sarhoşluk veren şey hamr (şarap) dır, her hamr da haramdır” (Ebû Dâvud, Eşrîbe, 5; Müslim, Eşrîbe, 7), “Çoğu sarhoş eden şeyin azı da haramdır” (et-Tirmizî, Eşrîbe, 3; Ebû Dâvud, Eşrîbe, 5) sözleriyle bu yasağın özü ve kapsamı konusuna açıklık getirmiştir.

Kur'ân'ın temel ilke ve yasaklarını, Hz. Peygamber'in açıklama ve uygulamalarını kavrayıp içinde yaşadıkları topluma aktaran İslâm bilginleri de içki yasağının mahiyeti, kapsamı ve amacı üzerinde ayrıntı ile durmuş, böylece İslâm kültür tarihi içinde bu konuda zengin bir bilgi birikimi ve literatür oluşmuştur. İslâm hukukunda, gerek şarabın ve gerekse diğer sarhoş edici alkollü içkilerin adlandırılması, yapımı, içilmesi, başka alanlarda kullanımı, dinen pis (necis) olup olmadığının tartışılması da bu zengin birikimin bir yönünü teşkil eder.

İslâm hukukçularının önemli bir kısmı, yukarıda zikredilen hadisten de hareketle, azı ve çoğu sarhoş eden her türlü içkiye, hangi maddeden üretilirse üretilsin, “hamr” deneceği, âyetteki hamr yasağının bu tür içkilerin hepsini kapsadığı görüşündedir. Şâfiîler'in çoğunluğuyla Hanefîler'den Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed ve bazı Mâlikîler sadece üzümden elde edilen sarhoş edici içkiye hamr denmesinin doğru olacağını söylerler. Ebû Hanîfe'nin görüşü de bu merkezdedir. Ancak adlandırmayla

ilgili bu görüş ayrılığı, üzümden elde edilen şarapla diğer içkilerin haramlığının hangi delile ve metoda dayandığını açıklamayı hedef alan metodolojik bir tartışma mahi–yetindedir. Birinci guruba göre bütün sarhoş edici içkiler Kur'ân'ın açık ve kesin hükmüyle yasaklanmışken, ikinci gurup Kur'ân'da sadece şarabın haram kılındığı, diğerlerinin ise Hz. Peygamber'in açıklamasıyla ve şaraba kıyas edilerek haram olduğu görüşüne sahiptir. Bu görüş ayrılığı şarapla diğer içkilerin haramlığı arasında amelî yönden olmasa da inanç yönüyle bir derece farklılığı meydana getirmektedir. Zira İslâm bilginleri "hamr"ın haram olduğu ve bu hükmü inkâr edenin küfre düşeceği hususunda fikirbirliği içinde olmakla birlikte, hamr olarak nitelendirilemeyecek içkilerin haramlığını inkârın müeyyidesi (Ehl-i sünnete göre) sadece günahkâr olmaktır. Buna göre, birinci gurubun görüşü esas alındığında, sarhoş edici herhangi bir içkinin haramlığını inkâr eden kişi, ikinci gurubun görüşü esas alındığında ise sadece üzümden yapılmış şarabın haramlığını inkâr eden kişi küfre düşmüş olur.

Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf, şarap dışındaki içkilerde sarhoş edicilik özelliğini esas aldıklarından, kuru üzüm, kuru hurma, arpa, darı, elma gibi maddelerden elde edilen ve "nebîz" adı verilen içeceklerden sarhoşluk vermeyen miktarının içilmesini haram saymamış iseler de, İmâm Muhammed ve İslâm hukukçularının çoğunluğu, ilgili hadisten de hareketle, çoğu sarhoş edenin azının içilmesinin de haram olduğunu ifade etmişlerdir. Hanefî ekolü de dahil bütün fıkıh mezheplerinde hakim ve ağırlıklı görüş de budur. Çünkü sarhoşluk veren içkiler zamanla alışkanlık meydana getirip bağışıklığa yol açmakta, azı içen giderek çoğa yönelmekte, alışkanlık arttıkça aynı miktar etkili olmadığı için de kişi giderek miktarı artırmaktadır. Gerçekte az içmek, kişiyi sonuçta kronik alkolikliğe götüren tehlikeli yolun başlangıcı niteliğindedir. Bu sebeple, içkiyi önlemenin en etkili yolu, azının da çoğu gibi yasaklanması olmuştur. Nitekim fıkıh usulünde içkinin haramlığı, "sarhoş etmesi" gibi kişiden kişiye değişebilen sübjektif bir etki ve sonuca değil "sarhoş edici olması" gibi objektif bir ölçüye bağlanmıştır. Bu sebeple de kişinin, sarhoş olmasa bile sarhoş edici özelliği bulunan alkollü içkiyi ne miktar olursa olsun içmesi, haram kabul edilmiştir.

Şarabın hukuken muteber olmayan bir mal ve necis (pis) bir madde sayılması, sarhoşluğun ağır bir suç kabul edilip cezalandırılması, içki ticaretinin yasaklanması, içki ile tedavinin kabul edilmemesi, hatta içki meclisinde bulunmanın bile kınanması İslâm'ın insanlığı içki tutkunluğundan kurtarma ve toplumda içkinin kökünü kazıma çabasının uzantılarıdır. Hz. Peygamber bir hadislerinde içkiyi üretenin, ürettirenin, içenin, taşıyan ve taşıtanın, dağıtanın, satanın, bundan gelir elde edenin, satın alanın lanetlendiğini bildirerek bu gurup insanları ağır bir şekilde kınamıştır (et-Tirmizî, Büyû', 58, İbn Mâce, Eşrîbe, 6). İslâm alimlerinin çoğunluğu da, bu hadisten ve masiyeti işlemekte kimseye yardımcı olunmaması (el-Mâide 5/2; Sübülü's-selâm, III, 38) ilkesinden hareketle, şarap üreten kimseye üzüm satma da dahil, içki üretim ve tüketimine yardımcı olmayı doğru bulmazlar. Hanefî hukukçular ise masiyet ve günah olan şeyin içki üretme ve içme fiili olduğunu, buna doğrudan yol açmayan fiillerin,

arada kuvvetli bir sebepsonuç ilişkisi kurulamadığı sürece, ayrı bir zeminde değerlendirilmesi gerektiği görüşündedirler.

Hz. Peygamber, şarabın ilaç ve tedavi olarak kullanımı sorulduğunda "o ilaç değil derttir" buyurmuş (Müslim, Eşribe, 3; Ebû Dâvud, Tıb, 11), bundan hareketle İslâm bilginleri de sarhoşluk veren içkilerin tedavi amacıyla içilmesini câiz görmemişlerdir. Ancak bu hüküm normal durumlara göredir. Alkollü maddelerin ilaç yapımında kullanılması ise ayrı bir konudur ve kural olarak câizdir. Burada sözkonusu olan içkinin tedavi amacıyla içilmesidir. Bununla birlikte başka türlü bir ilaç bulunamadığı, içkinin de ilaç olarak tedavi edici olacağı tıbben kesinlik kazandığı durumlarda, tedavi için içki içilmesi zaruret hükmünü alır; belirtilen amaçla sınırlı olmak üzere ve geçici bir süre için câiz görülebilir. Ancak insanın bu konuda birtakım bahanelere tutunmaya ve kendine gerekçe üretmeye eğilimli olduğunu, bu konuda gerçekçi ve samimi davranmasının da çok zor olduğunu gözden uzak tutmamak, bunun için de uzmanlığına ve dinî inançlara saygılı olduğuna güvenilen tıp doktorlarının bilimsel kanaatlerini esas almak gerekir.

Hz. Peygamber "Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse, üzerinde içki bulunan sofraya asla oturmasın" buyurarak (et-Tirmizî, Edeb, 43; Ebû Dâvud, Et'ime, 18) müslümanı mümkün olduğu ölçüde içkiye karşı tavır almaya, bulunduğu mecliste onu önlemeye, bu mümkün değilse, o toplantıda bulunmamaya çağırmaktadır. Bu da, toplumda içkiyi önleme, yeni yetişen nesillerin kötü örneklerle karşılaşmasını en aza indirme yönünde alınmış etkili bir tedbirdir.

İslâm'ın içkiyi ve sarhoşluğu açıkca yasaklaması ve ağır bir suç ve günah olarak nitelendirmesi sebebiyle, şarap ve diğer içkiler İslâm hukukunda "mütekavvim" (hukuken korunmaya değer) mal sayılmamış, dolayısıyla bunların alınıp satılması, akde ve mülkiyete konu olması hukuken tanınmamıştır. Alkollü maddelerin ilaç yapımında, temizlik, yakıt vs. amacıyla kullanımı halinde ise hükmünün farklı olacağı açıktır. Yine, belirtmek gerekir ki, şarabın ve içkinin hukuken mal sayılmaması müslümana göre olup, Gayr-i müslimlerin içki içme ve içki ticareti yapma hakkı İslâm hukuk doktrininde ve uygulamada öteden beri tanınmış, bu konuda onlara engel olunamayacağı belirtilmiş, Gayr-i müslimin içkisini telef eden müslümanın bunu tazmin etmesi gerekeceğine hükmedilmiştir. Buna karşılık müslümanların içki içmesi ve sarhoşluğu ise dinî bir ilkenin çiğnenmesi, toplum ve hukuk düzeninin açıkça ihlali sayıldığından had cezası ile cezalandırılmıştır (bk. CEZA, HAD).

Şarabın dinen necis (pis) bir madde sayılması ise konunun bir başka boyutudur. Şarap; kan ve idrar gibi necaset-i galiza olarak nitelendirilmiş, yani çok az miktarının dahi vücutta, elbisede ve namaz kılınan yerde bulunması namazın geçerliliğine engel kabul edilmiştir (ayrıca bk. NAMAZ, NECASET). Diğer içkiler de, İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre, şarap gibi necistir. Bazı fakihlere göre ise, bu necis oluş sadece şaraba mahsus bir özelliktir (Alkol içeren güzel koku maddelerinin hükmü için bk. KOLONYA). Şarabın kendiliğinden sirkeye dönüşmesi halinde, hem bu sirkenin hem de kabının kullanımının câiz olacağı belirti-

lir. Hanefîler, şarabın dışardan müdahale ile sirke yapılmasını da bu gurupta mütalaa ederler.

İslâm hukuk literatüründe şarap ve içkiyle ilgili olarak ele alınan ve tartışılan konular, özü itibariyle müslümanları hastalık derecesindeki bu tutku ve alışkanlıktan kurtarmak, kişinin akıl, ruh ve beden sağlığını korumasına yardımcı olmak, bunun için gerekli ferdi ve toplumsal önlemleri almaktır. Aklı koruma İslâm'ın beş temel amacından biri sayılmış ve içki yasağı da bu amacı gerçekleştiren en önemli tedbirler arasında yer almıştır.

Kur'ân içki yasağının hikmetini ve gerekçesini özlü bir şekilde ifade etmiştir (el-Mâide 5/90-91). Esasen, içkinin akıl, beden ve ruh sağlığına zararlı olduğu, aile ve toplumda derin yaralar açtığı hususunda tıp doktorları, psikologlar ve toplum bilimciler de dahil bütün insanlık görüş birliği içindedir. Ancak insan, Kur'ân'ın da ifade ettiği gibi, bir yönüyle en üstün (el-İsrâ 17/70), bir yönüyle de zayıf, bilgisiz ve kötülüğe eğilimli (el-Me'âric 70/19; el-Ahzâb 33/72) bir varlıktır. İnsan diğer dünyevî ve nefsanî arzu ve eğilimlerinde olduğu gibi içki konusunda da, akıl ve iradesini beden ve duygularına egemen kılmadığı takdirde, nefsine ve tutkularına yenik düşmekte ve giderek kendi kendini kontrol edemez olmaktadır. İşte aklı ile duygularının, irade ile zaaflarının çatıştığı bu alanda din de içkinin haram ve günah olduğunu bildirerek insana yardımcı olmakta, onu koruyup kollamaktadır. İnsan aynı insan olduğu halde dindar toplum ve kesimlerde içki kullanımının çok aza inmesinin, buna karşılık bilimsel ve tıbbî açıklamalara rağmen modern ve eğitilmiş fakat dinî hassasiyetlerini yitirmiş toplum ve kesimlerde ise içki tüketiminin çok yüksek oluşunun en geçerli açıklaması budur. Bu itibarla, insanın ruh ve beden sağlığını koruma, toplumsal düzen ve barışı gerçekleştirme, insanı daha mutlu, huzurlu ve güvenli bir yaşantıya kavuşturma çabasında, İslâm'ın ferdî ve sosyal hayatla ilgili ilkelerinden yararlanma vazgeçilemez derecede büyük bir öneme sahiptir.

İslâm dini insana Yaratanını tanıtmış, ferdi ve sosyal hayatı bütünüyle kucaklamış, insanın dünyada karşılaşabileceği sıkıntılara ve aklına gelen sorulara makul açıklamalar getirmiş, dünyaya gelmesine, yaşamasına ve ölüm sonrasına anlam kazandırmış olduğu için, müslüman, yüzyüze geleceği sıkıntı ve problemler karşısında içkinin ve sarhoşluğun arkasına sığınmayacak ölçüde sağlam bir ruh yapısına ve iradeye sahiptir. Bu sebeple modern toplumlarda kişiyi içki kullanımına sürükleyen ferdî, ruhî, ailevî, ekonomik ve sosyal problemler, İslâm toplumlarında daha kolay ve sarsıntısız şekilde atlatılır. Alkolün ferdin ruhi ve bedenî çöküşüne, giderek toplumdan uzaklaşıp içine kapalı, hastalıklı ve problemli bir kişi oluşuna, ileri yaşlarda bunaklığa ve düşkünlüğe yol açtığı, başta ailenin dağılması, cinâyetler, trafik kazaları olmak üzere birçok toplumsal problemin de önemli sebepleri arasında yer aldığı herkes tarafından bilinmekle birlikte, bunu salt hukuk kuralları ve yaptırımlarıyla önlemenin imkânsızlığı ortadadır. Nitekim, insanlığın içkiyi önleme yönündeki çabaları özellikle Batı ülkelerinde XIX. ve XX. yüzyıllarda uluslararası bilimsel toplantılar tertip etme, özel örgütler kurma ve yasal düzenlemeler yapma şeklinde –teori planında– ciddi ve somut ürünler vermiş olmakla

birlikte, bu girişimlerin pratik sonuçları yüzgüldürücü olmamıştır. Meselâ Amerika Birleşik Devletleri'nde anayasa değişikliği düzeyinde (1919 yılında gerçekleştirilen ve 1920 yolunda yürürlüğe konan) içki yasağı düzenlemeleri, çok büyük maddi imkânların seferber edilmesine ve pek ağır yaptırımların uygulanmasına rağmen sonuç vermemiş ve bu yasak 1933 yılında (bazı eyaletlerde 1966 yılında) kaldırılmıştır. Böyle olunca, İslâm'ın içkiyle mücadelede öncelikli olarak fertlere, kendine, Allah'a karşı sorumluluk bilinci aşılayıp sağlam bir dinî ve ahlakî zemin kurmasının, yasaklamayı ve diğer hukukî önlemleri de bu zeminde gündeme getirmesinin önem ve etkisi daha iyi anlaşılmaktadır.

¥ Menderes Gürkan

İçki (bk. İÇECEKLER)

(bk. İÇECEKLER)

İDDET

İddet sözlükte, saymak anlamındadır. İslâm aile hukukunda ise, boşanma, fesih, ölüm gibi bir sebeple evliliği sona eren kadının başka bir erkekle evlenmeden önce beklemesi gereken süreyi ifade eden bir terimdir. Konu tarafların hak ve ödevlerini, haram ve helâli yakından ilgilendirdiğinden kadının çeşitli durumlarda beklemesi gereken iddet süresi hakkında Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in sünnetinde ayrıntılı hükümler yer alır.

Kadınlar için evliliği sona ermesini müteakip böyle bir bekleme süresinin konmuş olması, şüphesiz ki birçok fayda ve hikmete yöneliktir. Bunlar arasında, kadının hamile olup olmadığının anlaşılması, ölen kocasının hatırasına saygı ve bağlılık, ric'î talakta kocaya karısına dönmek için yeniden düşünme ve durum değerlendirmesi yapma imkânı vermek, sık sık boşanıp evlenmelerini zorlaştırarak aile bağını korumak ve hakkın kötüye kullanımını önlemek gibi maksatlar sayılabilir.

Sahih bir evlilikten sonra cinsel birleşme (zifaf) veya sahih halvet, fasit bir evlilikten sonra cinsel birleşme gerçekleşir de sonra ayrılık meydana gelirse kadının iddet beklemesi gerekir. Ayrıca sahih bir evlenmeden sonra koca ölürse, her halükârda kadının yine iddet beklemesi gerekir. Belli istisnâi durumlarda erkek için de eski karısının iddeti içinde evlenme yasağı vardır.

Kadının iddet süresi, ona sebebiyet veren olayın türüne göre temelde iki gurupta ele alınır. Birincisi vefat iddeti, ikincisi ise talak veya fesih iddeti. Kocaları ölen kadınlar şayet hamile iseler, iddetleri, vefat ile doğum arasındaki sürenin kısa veya uzun oluşuna bakılmaksızın, doğumla sona erer (et-Talâk 65/4). Hamile değilse, iddetleri dört ay on gündür (el-Bakara 2/234).

Boşanmış, mahkemece tefrik edilmiş veya nikahı feshedilmiş kadının iddeti de, eğer hamile ise doğumla sona erer. Kadın hamile değil de halen hayız görmekte ise onun iddeti üç hayız süresidir (el-Bakara 2/228). Bu Hanefî ve Hanbelîler'e göre olup, diğer mezheplere göre ise kadın üç temizlik süresi bekler. Görüş ayrılığı âyette (el-Bakara 2/228) geçen "kurû" kelimesine yüklenen anlam farklılığından kaynaklanır. Yaşının küçük oluşu veya yaşlılığı sebebiyle hayız görmeyen kadınların iddeti ise üç aydır (et-Talâk 65/4).

İddet, sahih evliliklerde boşama, tefrik veya ölüm anından itibaren, fasit evlilikler-

de ise fiilen ayrıldıktan sonra başlar. İddet süresince kadının yiyecek, giyecek, mesken gibi aslî ve tabiî ihtiyaçlarını kocasının karşılama yükümlülüğü vardır. Âyette kocaların iddet süresince boşandıkları kadınlarını evlerinden çıkarmaması, kadınların da çıkmaması emredilmekte olduğundan (et-Talâk 65/1), bir zaruret veya meşru mazeret bulunmadıkça kocasının evinde geçirecektir. Bu hükmün de, gerek aile birliğinin tekrar kurulmasını sağlama yönünde taraflara düşünme ve görüşme imkânı vermesi, gerekse kadının ve çocukların haklarının korunması gibi açılardan birtakım hikmetler taşıdığı açıktır.

Evlilik, iki karşı cinsin bir arada düzen, güven ve meşruiyet içinde yaşamasını sağlayan ve kendine özgü birçok insanî ve ahlâkî yönleri bulunan bir müessese olduğundan, İslâm dini evliliğe ve aile hayatına ayrı bir önem vermiştir. İki evlilik arasında iddet adı verilen bekleme süresinin bulunması da bu anlayışın ürünüdür.

¥ Hasan Güleç

İDRİS (Hz.)

Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerden biri.

Hz. İdris, Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde anılır. Bu iki âyet meâlen şöyledir: "Kitab'ta İdris'i de an; çünkü o, çok doğru bir peygamberdi. Onu yüce bir yere yükseltmiştik" (Meryem 19/56-57); "İsmail'e, idris'e, Zülkifl'e de lutfettik. Hepsi de sabredenlerdendi. Onları rahmetimize soktuk; çünkü onlar salihlerdendi" (el-Enbiyâ 21/85).

Kur'ân-ı Kerîm'de, hakkında başka bilgi bulunmayan Hz. İdris, tefsir ve Kısas-ı Enbiyâ kitaplarına göre Hz. Âdem ile Hz. Nuh arasında geçen dönemde yaşamıştır ve şeceresi, İdris b. Yared b. Mahalalel b. Kenan b. Enoş b. Şit b. Âdem'dir. Bu soy kütüğü Tevrat'ta da vardır ve orada İdris, Hanok (Enoch, Uhnûh) olarak isimlendirilmektedir. Kitab-ı Mukaddes'e göre İdris (Hanok), 365 yıl yaşamış ve gözden kaybolup Allah ile yürümüştür (Tekvin 5/18-20). Hz. İdris, ölümü tadmadan göğe yükselenlerden biridir (İbranilere Mektup 11/5). Ona nisbet edilen ve Hanok'un kitabı adı verilen bir eser, apokrif yahudi literatüründe mevcuttur.

İslâmî kaynaklara göre asıl adı Uhnûh (Enoch) iken, Hz. Âdem ve Şit'e verilen sahifeleri (suhuf) çok okuması sebebiyle İdris denilmiştir. Kendisine de otuz sahife verilmiştir. Yine bu rivâyetlere göre kalemle ilk yazan, ilk elbise diken, yıldızlar ilmiyle ilk meşgul olan da odur. Bu sebeple o, terzilerin pîri olarak kabul edilmektedir. Yine nakledildiğine göre onun zühd ve takvası meleklerin hem takdirine hem de hayretine sebep olmuş, Azrail, Allah'tan aldığı izinle onu ziyaret ederek yemeğe davet etmiş fakat İdris kabul etmemiştir. Azrail iki gece üstüste davetini tekrarlamış fakat İdris bunu kabul etmemiş ve üçüncü gece İdris, onun kim olduğunu sormuş, öğrenince de canını almasını istemiştir. Bunun üzerine bir saat kadar ruhundan ayrı kalan İdris, sonra tekrar hayata dönmüş ve göklere çıkıp cenneti görmek istemiştir. Cennete girince de meleğin oradan çıkmasını istemesi üzerine kendisine daha önce Allah tarafından bildirilmiş olan "Herkes ölümü tadacaktır" (el-Ankebût 29/57) ve "Orada (Allah'a karşı gelmekten sakınan) o kullara hiçbir yorgunluk dokunmaz ve onlar oradan çıkarılacak da değillerdir" (el-Hicr

15/48) meâlindeki âyetleri delil göstererek cennetten çıkmamıştır (Sa'lebî, Arâisu'l-mecâlis. 37).

¥ Ömer Faruk Harman

Îdu'l-adhâ (bk. BAYRAM, KURBAN)
Îdu'l-fıtr (bk. BAYRAM)

İFFET

İnsanın, arzularının baskısına karşı koyarak, Allah ve insanlar nezdinde kendisini küçük düşürecek davranışlardan sakınmasını sağlayan ahlâkî bir erdem.

Kur'ân-ı Kerîm'de "iffet" kelimesi geçmez. Ancak bir âyette aynı kökten türetilmiş olan ve aynı anlama gelen "teaffüf" kelimesi, üç âyette de yine aynı kökten gelen fiiller kullanılmıştır. Bakara sûresinin 273. âyetinde, kendilerine sadaka verilmesi uygun olan gerçek fakirlerden söz edilirken "... (durumlarını) bilmeyenler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Onlar yüzsüzlük ederek insanlardan dilenmezler..." bu–yurulmuştur. Bu âyette iffet (teaffüf) kelimesinin hayâ, vakar, kişinin kendi onurunu koruması anlamında kullanıldığı görülmektedir. Diğer âyetlerde ise "kendisine ait olmayan mala el uzatmamak" (en-Nisâ 4/6), kişinin ırz ve namusunu koruması, edepli ve hayalı olması anlamında kullanılmıştır (en-Nûr 24/33-69). Hadislerde ise hem "iffet" kelimesi, hem de aynı kökten gelen diğer kelimelere yer verilmiştir. Bu hadislerden birinde Hz. Peygamber "Allah'ım, senden beni hidayete yöneltmeni, sana saygılı ve iffetli kılmanı niyaz ediyorum" diyerek dua etmiştir (Müslim, Zikir, 18; Müsned, I, 389, 434). Diğer bazı hadislerde de iffetli (afîf) müslümanlardan övgüyle söz edilmiştir (bk. Buhârî, Tefsir, 9; Ahkâm, 16).

İslâm ahlâkçılarına göre insanın yaratılıştan sahip olduğu temel güçlerden biri de "şehvet"tir. İşte bu gücün, kötü arzulara düşkünlük yönündeki aşırılığına "şereh", arzu zayıflığı ve isteksizlik şeklindeki aşırı derecede azlığına "humûd", şehvet gücünün bu aşırılıklardan uzak olarak dengeli (mutedil) işleyişine de "iffet" denir. İffet fazilet, gerek ifrat gerekse tefrit yönündeki diğer iki aşırılık da rezilettir. İffet faziletine ulaşmanın yolu, şehvet yani arzu gücünü dinin ve aklın buyruğuna vermek ve onların öngördüğü ölçüler içinde tutmaktır.

Ahlâkçılara göre, ister midenin istekleri olsun, ister cinsel istekler olsun, her türlü nefsânî isteklere aşırı düşkünlük, insanı bir bakıma hayvanlaştırır. Çünkü hayvanlar, bu aşırı istekleri kontrol edecek akıl ve din gibi otoritelerden yoksundur. Öte yandan yeme-içme ya da cinsel tatmine karşı aşırı isteksizlik ve ilgisizlik de bir fazilet sayılmamıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de "Yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz; çünkü Allah israf edenleri sevmez" (el-A'râf 7/31); "Ey Peygamber, Allah'ın sana helâl kıldığını (eşin ile buluşmayı) kendine niçin haram kılıyorsun?" (et-Tahrîm 66/1) meâlindeki âyetlerde, iffet faziletinin arzuları öldürme anlamına gelmediği vurgulanmıştır.

¥ Mustafa Çağrıcı

İFK OLAYI

Beni Müstalik (Müreysi) Savaşı dönüşünde Hz. Ayşe'nin iftiraya uğraması

Kureyş müşrikleri Hendek Savaşı öncesinde Arap Yarımadası'ndaki bütün güçleri Medine-İslâm toplumu aleyhine kışkırtmış-

lardı. Burada, müslümanlara karşı öteden beri düşmanca emeller besleyen Benî Müstalik'in Medine'ye saldıracağı haberi alınınca Hz. Peygamber, 5/626-627 Aralık-Ocak aylarında 1000 kişilik bir ordu ile onların üzerine ani bir saldırı düzenledi. Bu savaşta müslümanlar büyük üstünlük sağladılar.

İşte bu savaştan dönülürken İslâm ordusu bir yerde konaklamış, gece yarısından sonra da hareket hazırlığına başlamıştı. Bu esnada, sefere katılmış bulunan Hz. Ayşe'nin bir zaruret sebebiyle kafileden bir süre ayrıldığı görüldü. Döndüğünde, ablasından hatıra olan Yemen göz boncuğundan ipe dizilmiş gerdanlığının düşmüş olduğunu farketti. Hemen geri dönerek araştırdı ve buldu. Ne var ki, kafile hareket etmişti. Halbuki Hz. Ayşe, tahtırevanda kendisi bulunmadıkça hareket etmezler diye düşünüyordu. Ancak, fazla ağır olmadığı için, devesini yedmekle görevli olanlar tahtırevanı deveye koyup bağlarken onun içinde olmadığını farketmemişlerdi. Bu durumda Hz. Ayşe tahtırevanda olmadığı anlaşılır anlaşılmaz geri dönüp kendisini alırlar diye örtüsüne bürünüp beklemeye koyuldu. Öteden beri İslâm ordusunda "artçı" denilen görevliler vardı. Bunlar, ordunun mola sonrası hareketini takiben sahayı genişçe taramak suretiyle unutulan eşyayı toparlayıp sahiplerine teslim ederlerdi. Benî Müstalik Savaşı'nda bu görev Safvan b. Muattal'da idi. Safvan, Hz. Ayşe'yi görünce şaşırdı, "İnna lillah ve inna ileyhi raciun" dedi. Bu hitapla Hz. Ayşe toparlanıp hareket etti ve Safvan onu deveye bindirdi ve devenin ipini çekerek öğleye doğru İslâm ordusuna, istirahat için ara verdikleri yerde yetişti.

Hz. Ayşe'nin geride yalnız kalışı ve Safvan b. Muattal ile dönüşü ordu içindeki münafıkları harekete geçirdi. Başta, elebaşları Abdullah b. Übey b. Selul bunu fırsat bilerek Hz. Ayşe ve Safvan'ın namusuna dil uzattı. Fısıltı halinde iletilen sözler dalga dalga ordu arasında yayıldı ve Medine'ye vardıktan sonra bu iftira sistemli bir propoganda halini aldı. Hatta eskiden Safvan b. Muattal ile aralarında bir sürtüşme vukubulmuş olan Hassan b. Sabit'in, Hz. Ebubekir'in sürekli mali desteğiyle hayatını sürdürdüğü için psikolojik bir eziklik içinde bulunan Mıstah b. Usase'nin, Hz. Peygaber'in zevcelerinden Zeyneb'in mevkiini yükseltmek isteyen kız kardeşi Hamme Bint Cahş'ın da bu dedikoduya katıldıkları naklolunur. Bu sahabilerin dedikoduya bulaşmaları, münafık propagandasının ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir.

Seferden Medine'ye dönüldüğünde Hz. Ayşe hastalanmıştı. Hakkındaki söylentileri henüz duymamıştı. Mıstah'ın annesi durumu ona naklettiğinde şaşırdı ve üzüntüsünden hastalığı iyice arttı. O gün babasının evine gitmek üzere Hz. Peygamber'den izin istedi. Amacı, konuyu anne ve babasından soruşturmaktı. Rasûl-i Ekrem izin verdi. Babasının evine vardığında annesi "Kızım, kendini üzme! Sağlığını düşün! Vallahi bir kadın, senin gibi güzelliğe sahip ve kocasının yanında sevgili olsun, bir çok da ortakları bulunsun da aleyhinde dedikodu etmesinler, pek nadirdir" dedi. Hz. Ayşe o gece sabaha kadar ağladı, ağlamakdan adeta göz yaşı pınarları kurudu.

Olay karşısında nasıl davranması gerektiğine dair bir vahiy gelmeyince, Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Usâme'yi çağırıp duru-

mu onlarla istişare etti. Hz. Usâme: "Ya Rasulallah o, iffetli bir kadındır ve size layık bir eştir. Biz Ayşe hakkında hayırdan başka bir şey bilmeyiz" dedi. Hz. Ali ise Hz. Ayşe hakkında herhangi bir kötü zan taşımamakla beraber, sadece Hz. Peygamber'in sıkıntısını hafifletmek için şöyle dedi: "Yâ Rasulallah! Allah sana dünyayı daretmemiştir, Ayşe'den başka kadın çoktur. Bununla beraber hizmetçisi Berire'ye sorunuz, o, doğrusunu söyler" dedi. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem Berire'yi çağırıp: "Ey Berire! Hanımımda sana şüphe veren bir hal gördün mü?" diye sordu. Berire: "Hayır ya Rasûlallah, görmedim" cevabını verdi.

Hz. Peygamber o gün mescidde iradettiği bir hutbede olaydan doğan üzüntüyü ve eşine duyduğu güveni belirtip başta iftirayı ortaya atan Abdullah b. Übey b. Selûl olmak üzere bu çirkin duruma sebebiyet verenler hakkında iyi sonuçlar ummadığını ima etti.

Evs kabilesinin ileri gelenlerinden Sa'd b. Muaz ve Üseyd b. Hudayr her konuda Rasul-i Ekrem'e destek vereceklerini söylediler. Hazrec'in ileri gelenlerinden Sa'd b. Ubade ise sırf kabilecilik gayretiyle Sa'd b. Muaz ve Üseyd b. Hudayr'a sert bir cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber bir fitne çıkmasını önlemek için toplantıyı kapattı.

Hz. Peygamber Cenab-ı Hak'tan meseleye ışık tutacak bir işaret bekliyordu. Gerçi kendisi Hz. Ayşe'nin namusundan asla şüphe etmiyordu. Ne var ki, bütün Medine'yi sarsan dedikodunun sona ermesi ancak Cenab-ı Allah'ın indireceği âyetlerle mümkün olabilirdi.

Rasûl-i Ekrem'in böyle bir beklenti içinde bulunduğunu bildikleri için Hz. Ebubekir ve zevcesi de Hz. Peygamber nezdinde ayrıca bir girişimde bulunmayı uygun bulmuyorlardı. Hz. Ayşe ise vaktiyle Hz. Yusuf'un başına gelenler karşısında Hz. Yakub'un gösterdiği güzel sabrı örnek edinmeye çalışıyor ve iftiracılardan Allah'a sığınıyordu. O, Cenab-ı Hakk'ın kendisini er geç temize çıkaracağına inanıyor, fakat bunun, Hz. Peygamber'e rüyada söylenmesi tarzında olacağını sanıyordu. Kendisi hakkında âyetler indirileceğini ummuyordu.

Birgün Rasûl-i Ekrem, Hz. Ebubekir'in evine gidip Hz. Ayşe'yi ziyaret ettiği esnada onu temize çıkaran âyetler nazil oldu. Bu âyetlerde; iftiraya katılanlardan her birinin cezaya çarptırılacağı, elebaşılık yapanın ise büyük ceza göreceği, mü'min kadın ve erkeklerin bunu ilk duyduklarında hüsnüzanda bulunup "Bu apaçık bir iftiradır" demeleri gerektiği, dört şahit getirmeden böyle bir konuda iddia ortaya atanların Allah katında yalancı sayıldıkları, bu iddiayı dile dolamaktan dolayı büyük azaba uğratılmaktan Allah'ın lütfu ile kurtarıldıkları, aslı bilinmeyen şeyler hakkında zanna dayalı hüküm vermemek gerektiği belirtiliyor ve ilk işitildiği zaman bunun apaçık iftira olduğunun vurgulanması gerektiği bir daha hatırlatılarak buna benzer bir duruma düşmekten korunmaları tavsiye ediliyordu (en-Nûr 24/11-19).

Bu âyetler nâzil olduktan sonra Peygamberimiz, Hz. Ayşe'yi müjdeledi ve iftiracıların isnadından kurtardığı için Cenab-ı Allah'a şürketmesi gerektiğini hatırlattı. İftiracılara hadd-i kazif (İslâm hukukunda namuslu hanımlara iftira edenlere verilen ceza) uygulandı. Aslında münafıklar bu iftira ile Hz. Peygamber ile Hz. Ebubekir

arasındaki samimi bağı koparmayı Hz. Ayşe'nin de İslâmî tebliğdeki başarılı hizmetlerini önlemeyi planlamışlardı. Fakat aksi oldu.

Böylece Hz. Ayşe'nin toplumdaki itibarı bir kat daha artarken, iftiraya elebaşılık eden münafıklar rezil rüsvay oldular. Bunu dillerine dolamak gafletine düşen müslümanlar da büyük mahcubiyet duydular.

¥ Hüseyin Algül

İFLAS

"İflâs" sözlükte malı tükenmek anlamına gelir ki, malı tükenen ve borca batık hale gelen şahsa müflis denir. Aynı kökten olan feles, malı bitirip ufaklık paraya muhtaç olma; teflis ise, hakimin, bir borçlunun müflis olduğuna hükmetmesi ve iflasını ilan ve teşhir etmesi demektir. Fıkıh terimi olarak ise iflas (teflis); ödemesi gereken borçları mallarından fazla veya ona eşit olan bir borçlunun haczedilebilen mallarının, yetkili devlet organı tarafından alacaklılar lehine cebri tasfiyesini ifade eder. Hakim tarafından iflasına karar verilen borçluya "müflis" denir. Borçlunun hukuken iflas etmiş sayılabilmesi için, hakim tarafından onun iflasına karar verilmiş olması gerekir.

İflas hükümlerinin amacı, borçlunun hileli iflasını ve alacaklılara zarar veren muamelelerini önlemek ve müflisin mallarının satılması sonucu tahsil olunan paraları alacaklılara adil bir surette dağıtmaktır. Borçlunun malvarlığı üzerinde adaletli bir paylaşmayı gözettiği için, iflas hükümleri, mevcudu borcuna yetişmeyen terekelerin tasfiyesinde de uygulanmaktadır.

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde, maddi iflas sebebi, aktifin kifayetsizliğidir. Hanefî mezhebinde ise, hem aktifin kifayetsizliği, hem de aktifin pasife denkliğidir. Ancak İslâm hukuk sisteminde, pasifi aktifinden fazla olan borçlunun borcu müeccel (vadeli veya vadesi gelmemiş) ise veya borçlu kredi almak suretiyle muaccel borçlarını ödeyebiliyorsa, onun iflasına hükmedilemez.

İslâm hukukunda borçlular, gerek ticari ve gerekse ticari olmayan her türlü muaccel (vadesiz ve vadesi gelmiş) borçlarından dolayı iflasa tabidirler. Borçlunun, kullara olan borçlardan (hakku'l-ademi) dolayı iflası istenebilir, zekât gibi dinî vecibelerden doğan borçlardan dolayı ise iflası istenemez. Bir rehin alacaklısı, –rehnin paraya çevrilmesiyle alacağını elde edebiliyorsa– rehinli alacağından dolayı borçlunun iflasını isteyemez. Rehin alacaklısı ilk önce rehnin paraya çevrilmesi yoluyla takipte bulunur. Sadece deyn (alacak hakları) sebebiyle iflas istenebilir. Konusu deynden başka olan haklar için meselâ bir malın teslimine ilişkin haktan ötürü iflas yoluna başvurulamaz.

Borçlu mahkemede veya mahkeme dışında, alacaklıların tamamıyla veya bir kısmıyla bir anlaşma yaparak, borçlarından bir kısmını düşürebilir veya vade tanınmasını veya borcun takside bağlanmasını sağlayabilir. Ancak borçlu ile alacaklılar arasında yapılan sulh, anlaşmaya katılmayan veya onu onaylamayan alacaklıyı bağlamaz. Çünkü bir kişinin alacak hakkını kısmen de olsa düşürmeye bir başkasının hakkı yoktur. Yine alacağının vadesini uzatmak veya onu takside bağlamak, alacaklı kişinin kendi hakkıdır. Onun namına bir başkası borçluya vade tanıyamaz, borcu

takside bağlayamaz.

İflas davası, alacaklının isteği üzerine açılır ve genel muhakeme usulü hükümlerine göre incelenir. Mahkeme, yapacağı inceleme sonucunda alacağın mevcut olduğunu tesbit eder ve borçlunun borçlu olduğu ve aktifinin pasifinden az olduğu, hatta Hanefîler'e göre aktifinin pasifine eşit olduğu kanaatine varırsa borçlunun iflasına ve hacrine karar verir. Ancak burada "hacir", kişinin belirli mallar üzerindeki "tasarruf yetkisi"nin sınırlandırılması anlamında olup, "tasarruf ehliyeti"ni daraltan veya ortadan kaldıran bir karar anlamında değildir (ayrıca bk. HACİR). Böylece borçlu müflis ve mahcur sıfatını alır. Hakim iflâs kararını ilan ettirir. İlandan maksat alacaklıları, üçüncü kişileri ve diğer ilgilileri iflastan haberdar etmektir. İslâm hukukunda iflasın açılması ile, borçlunun malları alacaklılara intikal etmez. Malların mülkiyeti yine müflis borçluda kalır. Alacaklılar, borçlunun mallarının paraya çevrilmesi ve satıştan elde edilen paralardan alacakları oranında kendilerine ödeme yapılması hususunda bir talep hakkına sahip olurlar. Alacaklıların, müflisin haczi câiz malları üzerinde rehin hakkı benzeri bir hakkı mevcuttur. Bu yüzden müflis borçlu alacaklıların zararına olacak tasarruflarda bulunamaz ve kendisinin bu mallar üzerindeki tasarruf yetkisi kısıtlanmış olur. Alacaklılar bu rehin benzeri hakka dayanarak kendi alacakları için borçlunun mallarına doğrudan müdahele edebilmek imkânına sahip değillerdir. Yetkili iflas mercii, iflasta alacaklıların tatmini amacıyla borçlunun mallarına resmen el koyarak onları haciz hükümlerine göre satar ve satım bedelinden onların alacaklarını öder.

İflas kararı sadece iflası isteyen alacaklı hakkında değil bütün alacaklılar hakkında hüküm ifade eder. İflasına karar verilen borçlu alacaklılardan sadece birine veya bir kaçına ödemede bulunarak iflastan kurtulamaz. Müflisin mallarının satılması sonucunda elde edilen paralardan iflası isteyen ve istemeyen bütün alacaklılar eşit şekilde istifade ederler. Mâlikî mezhebine göre iflasına karar verilen borçlunun müeccel borçları muaccel hale gelir. Bu yüzden müeccel alacaklılar da paraların dağıtımına iştirak ederler. İflasta alacaklılar arasında eşitlik olmakla birlikte, bazı alacaklıların alacaklarının niteliğine dayanan bir öncelik (rüçhan) hakkı bulunmaktadır. Bu alacaklılara rüçhanlı alacaklılar, diğerlerine ise adi alacaklılar adı verilir. Meselâ rehin alacaklısı rüçhanlı bir alacaklıdır. İflasta önce rüçhanlı alacaklar ödenir, sonra geriye bir şey kalırsa, o da adi alacaklılara alacakları oranına göre dağıtılır.

Şâfiî mezhebinde bulunan bir içtihata göre hakim, borçlunun müracaatı üzerine iflasına karar verebilir. Hanbelî mezhebinde de böyle bir görüş vardır. Nitekim bir rivâyete göre Hz. Peygamber, Muâz'ın kendi isteği üzerine iflasına karar verdikten sonra hacretmiştir. Bu içtihatın gerekçesi şudur: Borçlu, kendi müracaatı üzerine iflas kararını aldırmakla borçlarından kurtulmuş olur.

Müflisin malları satılıp bedeli alacaklılar arasında dağıtılınca, hakim veya iflas memuru tarafından, iflas masasına giren malların ne şekilde satıldığı, hangi alacaklıların iflas masasına kabul edildiği ve alacaklılara hangi oranda para ödendiği ve benzeri konular hakkında bir tutanak tanzim edilir. Bazı fıkıh bilginlerine göre, satış işlemi

yapılıp paralar dağıtılınca iflas kendiliğinden kapanır. Bir gurup fıkıh bilginine göre ise iflas ancak hakimin kararıyla kapanır. İflasın kapanmasından sonra, müflise karşı, eline herhangi bir sebeple yeni mal geçmedikçe, yeni bir takip yapılamaz.

¥ Fahrettin Atar

İfrad (bk. HAC)
İfrat (bk. FAZİLET, İTİDAL)
İfrit (bk. CİN)
İfta (bk. MÜFTİ)

İFTAR

"İftâr" sözlükte orucu açmak, orucu bozmak ve oruçlu olmamak anlamlarına gelir. Fıkıh terimi olarak iftar, oruç süresinin dolduğu vakte ulaştıktan (güneş battıktan) sonra orucu açmayı ifade eder. İftarın zıddı "imsâk"tır. Kur'ân-ı Kerîm'de (el-Bakara 2/187) ve hadislerde (msl. Buhârî, Savm, 33-35; Dârimî, Savm, 11) orucun gündüz vaktinin bitimine kadar sürmesi gerektiği belirtilmiştir.

Hz. Peygamber'in vakti girdikten sonra iftarı geciktirmemeye özen gösterdiği, akşam namazını kılmadan hiç değilse bir yudum su içerek iftar ettiği rivâyet edilmiştir. Bir kudsî hadiste de iftarı geciktirmeyenler övülmüştür (msl. bk. et-Tirmizî, Savm, 13; Müsned, II, 238, 329). Bu ve benzeri delillerden çıkan önemli bir sonuç, kulların dinen konan kuralları kendi çerçevesi dışına taşırmamakla yükümlü oldukları ve ibadetin değerini ilahi buyruğa tam olarak boyun eğme özelliğinden aldığıdır. Nitekim Rasûl-i Ekrem dinde aşırılığa gidilmemesini, kişilerin kendi kişisel iradelerini dinî hükümlerle karıştırmamalarını değişik vesilelerle öğütlediği gibi, oruç konusunda da "visâl" yapmak (iftar etmeden bir sonraki günün orucuna devam etmek) isteyenlere bu müsaadeyi vermemiştir (bk. Buhârî, Savm, 48; Ebû Dâvud, Savm, 24).

Hadis-i şeriflerde, müminin iftar vaktindeki sevinci Rabbine kavuştuğu andaki sevinci ile birlikte anılarak, iftar vaktinin, inancını amele yansıtan kişi için büyük bir mutluluk anı olduğu vurgulanmış ve iftar vaktindeki duaların, Allah katında en makbul dualar arasında yer aldığı belirtilmiştir (bk. Buhârî, Savm, 9; Nesâî, Sıyâm, 42).

Rasûlullah'ın iftar ederken okuduğu dualarla ilgili bazı rivâyetler bulunmaktadır. Bu dualardan biri şöyledir:

اَللّٰهُمَّ لَكَ صُمْتُ وَبِكَ آمَنْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَعَلَى رِزْقِكَ
اَفْطَرْتُ فَتَقَبَّلْ مِنَّا اِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

"Allahümme leke sumtü ve bike âmentü ve aleyke tevekkeltü ve alâ rızkıke eftartü. Fe tekabbel minnâ. İnneke ente's-semî'u'l-alîm". Türkçe anlamı şöyledir: "Allahım! Senin rızan için oruç tuttum, sana iman ettim, sana tevekkül ettim ve senin rızkınla orucumu açtım. Bizden (bu ibadeti) kabul buyur. Kuşkusuz Sen herşeyi işiten ve bilensin."

¥ İbrahim Kâfi Dönmez

İFTİRA

Dinî ve ahlâkî yönden günah sayılan davranışlar çoğu zaman hukuk düzeni tarafından da belli derecede cezalandırılarak topluma kıvamını veren bu üç önemli kurum arasında sağlam bir bağlantının kurulması gerekir. Bu sebepledir ki İslâm hukukunda, iffet ve namusun önemi, aile kurumunun kutsallığı sebebiyle "zina iftira-

sı” (kazf, kazif) ağır bir suç sayılmış ve Kur’ân ve Sünnet’te cezası (hadd-i kazif) seksen celde (sopa) olarak belirtilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de meâlen şöyle buyurulur: “Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkârdırlar. Ancak bundan sonra tevbe edip ıslah olanlar müstesnadır. Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir” (en-Nûr 24/4) (ayrıca bk. CEZA). Buna göre, zina iftirası suçu, iffetli bir kimseye zina isnad edilip, zina suçunun ispat şartı olan dört şahidin getirilememesi halinde söz konusu olur. İslâm hukukunda, özellikle, vazgeçilmez değerlerin (zaruriyat) korunmasına yönelik olarak ağır cezalar tertip edilmiş olan zina gibi suçların ispatında objektif kriterler kullanılmış ve suçlar belli bir aleniyet kazanmadan cezai takibata uğratılmamıştır. Bu tutum aile kurumunun yıpratılmasını, insanların iffet ve namusunun kolayca kirletilmesini önleyen ciddi bir önlemdir. Gerçekten insanlar ırz ve namus konusunda çok hassas olduğundan, uluorta yapılan dedikodulardan fevkalade etkilenirler ve bu dedikodulara konu olan şahıs açısından telafisi imkânsız mağduriyetler doğar. İslâm bu tür dedikodulara fırsat vermemek, şüphe ve zanna dayalı hüküm vermeyi önlemek için böylesine ağır bir isnatta bulunulabilmesini sıkı isbat şartlarına bağlamış, kesin delille isbat edilmenin mümkün olmadığı durumlarda susulmasını, şahsi kanaat ve bilgilerin gizli tutulmasını istemiştir.

Namus ve iffeti hedef alan zina iftirası dışında kalan diğer bühtân ve iftiralar da Kur’ân ve Sünnet’te yasaklanmış, kınanmış ve mesuliyeti gerektireceği ifade edilmiş ise de herhangi bir ceza şekli öngörülmemiştir. Ancak İslâm hukukunda, ta’zir cezalarının esprisi içinde müslümanların, kendi toplumsal huzur ve bütünlüklerini koruyabilmek için bu konuda da kendi dönemlerinin ve toplumlarının şartlarına uygun hukukî düzenlemelere gitmeleri ve değişik çözümler geliştirmeleri mümkündür. Zira dürüst kimseleri yıpratıcı, toplumsal huzuru bozucu dedikoduların, yalan yanlış haberlerin ve iftiraların önlenmesini, sadece dinin ve sosyal ahlâkın yaptırım usulüne bırakmak doğru olmaz. Hukuk düzeninin de bu konuda destekleyici birtakım önlemler alması daima büyük önem taşır.

¥ Ali Bardakoğlu

İFTİTAH TEKBİRİ

Sözlükte “iftitah”, açmak, başlamak, “tekbîr” ise, büyük kabul etmek, ululamak anlamlarına gelir. Bir fıkıh terimi olarak iftitah tekbiri, namaz kılan kişinin namaza başlarken kendi işitebileceği kadar bir sesle “Allahu ekber (Allah en uludur)” demesini ifade eder. Buna “tahrîme” denir. Zira bu tekbirle kişi namaza başlamış namazla bağdaşmayacak fiilleri kendisine haram kılmış ve dış âlemle ilgisini kesmiş olur. İftitah tekbiri namazın önünde bulunması sebebiyle şarta benziyorsa da, rükünlere bitişik olmasından ötürü de bir rükün sayılır. Hanefî mezhebinde iftitah tekbiri şartlardan sayılır, diğer üç mezhebe ve Hanefîlerden Muhammed b. Hasen’e göre ise rükünlerdendir (Bu görüş ayrılığının pratik sonucu için bk. NAMAZ).

Ayakta duramayan kişi oturarak tekbir alabilir. Yalnız iftitah tekbirini ayakta alabi-

len kimse, bu tekbiri ayakta alır, sonra oturup namazını kılar (bk. KIYAM), başka türlü yapamaz.

Tekbir, gücü yetenler için arapçadır. Dilsizden ve herhangi bir dilde tekbir getirmekten aciz olan kimseden, tekbir getirme farizası düşer. Tekbirin yalnız bir bölümünü söylemeye gücü yetene, o kısmın bir anlamı varsa gücünün yettiği kadarı yeterli olur. Ebû Hanîfe'ye göre, arapça dışında bir dilde tekbir getirmek de yeterlidir. Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân'da; "Rabbinin ismini anıp, namaz kılan mutlaka kurtuluşa ermiştir" (el-A'lâ 87/14-15) buyurur. Bu kişi de Allah'ı anmıştır. Ancak Ebû Yusuf, İmâm Muhammed ve İmâm Şâfiî'ye göre, bir kimse arapça telaffuzu düzgün yapamaması halinde başka dilde tekbir getirebilir. Eğer arapçayı düzgün telaffuz edebiliyorsa, başka dilde tekbir alması yeterli değildir. Çünkü Allah elçisi; "Benim nasıl namaz kıldığımı görüyorsanız öyle namaz kılın" (Buhârî, Ezân, 18; Edeb, 27; Âhad, 1) buyurmuştur.

Namaza iftitah tekbiri ile başlamanın farz oluşu âyet ve hadislere dayanır. Allah Teâlâ, "Rabbini yücelt" (el-Müddessir, 74/3) buyurur. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Namazın anahtarı temizliktir, tahrimesi ise tekbirdir" (Ebû Dâvud, Salât, 73; Tahâret, 31; et-Tirmizî, Mevâkît, 62; Tahâret, 3), "Allah Teâlâ abdesti yerli yerinde almadıkça, sonra kıbleye dönüp "Allahü ekber" demedikçe bir kimsenin namazını kabul etmez" (Ebû Dâvud, Salât, 144). Yine Rasûlullah namazını hatalı kılan bir sahabiye namazı tarif ederken; "Namaza kalktığın zaman tekbir getir" (Buhârî, Ezân, 95, 122; Müslim, Salât, 11) buyurmuştur.

Allah Teâlâ'yı yüceltme anlamı taşıyan "Allahu'l-Kebîr", "Allah kebîr" veya yalnız "Allah" denilmesi de farz için yeterlidir. Ancak, "Allahümmağfirlî (Allah'ım beni bağışla)", "Estağfirullah (Allah'tan bağışlanmamı istiyorum)", "Eûzubillahi (Allah'a sığınıyorum)" veya "Bismillah (Allah'ın adı ile başlıyorum)" gibi sözlerle namaza başlanmış olmaz. Çünkü bunlar birer dua cümlesi olup, yalnız ta'zîmi ifade etmez. Hanefîlere göre, namaza "Allahu ekber" gibi tekbir ifade eden bir söz ile başlamak vacip, buna uymayıp sadece farzı yerine getirecek bir sözle (muselâ sadece "Allah" diyerek) başlamak ise tahrimen mekruhtur.

Ekber yerine "ekbâr" veya Allah yerine "Âllah" şeklinde uzatarak okumak manayı bozacağı için bununla namaza başlanmış olmaz. Namaz içinde böyle bir okuyuş da namazı bozar. Ekber'in "kâf"'ını yumuşak okuyarak "egber" denilmesi namaza zarar vermez.

İmama uyan kimsenin iftitah tekbirinin tamamını ayakta alması şarttır. Bu yüzden, rukûda iken imama uyan kimse "Allah" lafzını ayakta, "ekber" lafzını ise rukûda iken söylese bununla imama uymuş olmaz. Yeniden doğrulup tekbir alması gerekir. Bu arada rukûyu kaçırırsa, birinci rekatı kaza eder.

Fakihlerin çoğunluğuna göre, imama uyan kimsenin iftitah tekbirini imamın tekbirinden sonra alması gerekir. Delili şu hadistir: "İmâm ancak kendisine uyulması için imam kılınmıştır. O, tekbir aldığı zaman siz de tekbir alınız" (Buhârî, Salât, 18; Müslim, Salât, 19).

Hanefîlere göre, imama uyan kişinin yaptığı işlerin, imamın yaptığı işlere yakın olması gerekir. Tekbir, rükû ve secdelerin imamın hareketlerine yakın olması gibi.

Ancak iftitah tekbiri niyetten sonra alınmış olmalı ve imama uyan kimsenin tekbiri imamın tekbirinin önüne geçmemelidir.

¥ Hamdi Döndüren

İğmâ (bk. BAYGINLIK)

İHANET

İhanet sözlükte, küçümsemek, aşağılamak, önemsiz, değersiz ve zelil kılmak, anlamına gelir.

Bir akaid terimi olarak ise ihanet, genellikle peygamberlik iddiasında bulunan inkârcı ve yalancı kişilerin arzu ve isteklerine aykırı olarak ortaya çıkan olağanüstü durumu belirtmek için kullanılır. Allah Teâlâ, peygamberlik iddiasında bulunan böyle kimselerin yalancı olduklarını, ya isteklerini yaratmamak ya da iddialarına aykırı olağanüstü bir olay yaratmak suretiyle ortaya koyar. Bu olağanüstü olayda onun yalancı olduğunu ve peygamber olmadığını gösterir.

Ehl-i sünnete göre Allah'ın, peygamberlik taslayan yalancı birini doğrulamak amacıyla olağanüstü bir hal yaratması düşünülemez. Çünkü bu, Allah'ın kendi kendisini yalanlaması anlamına gelir. Bu itibarla, peygamberlik iddiası ile ortaya çıkan yalancılarda görülen olağanüstü durumlar, esasen onların isteklerine aykırı olarak meydana gelmiş demektir; o yüzden yalancı kişiyi insanların gözünde hakir ve zelil kılmak anlamında olmak üzere bu tür durumlara ihanet denilir.

Peygamberlik iddiasında bulunan Müseylemetü'l-Kezzâb (öl.12/633) vb. yalancılar hakkında rivâyet edilen bazı olağanüstülükler ihanet türünden olaylardır. Bu rivayetlerden birine göre Müseylemetü'l-Kezzâb, tek gözü kör olan bir adama, gözünün iyi olması için dua etmiş, bunun üzerine adamın gören gözü de kör olmuştur.

¥ Osman Karadeniz

İHDÂD

Sözlükte, ihdâd veya hidâd, süslenmeyi terketmek demektir. Terim olarak ise, kocasının veya bir yakınının ölmesi sebebiyle, kadının süslenmeyi, zinet takmayı, koku sürmeyi, sürmemakyaj yapmayı terkederek yas tutması demektir.

İslâm öncesi dönemde kocası ölen kadın, bir yıl süreyle dar bir odaya veya kulübeye kapanır, en kötü elbisesini giyer, yıkanmadan, tırnaklarını kesmeden perişan bir vaziyette bazan saçını dibinden kazıtarak yas tutardı. Daha doğrusu toplumun sosyal telakki veya baskısı kadını böyle davranmaya zorluyordu. İslâm her konuda olduğu gibi bu konuda da ölçü ve itidali getirdi. Kocası ölen kadının süslenmeyi, gülüp oynamayı terkederek üzüntüsünü açığa vurmasına izin verdi. Fakat bağırıp çağırmasına, üstünü başını yolup insanları kendine acındırmasına ve yas tutmada aşırı gitmesine izin vermedi.

İslâm dini hayata ve ölüme tevhid ve ahiret inancı içinde köklü ve makul bir açıklama getirdiği için aşırı ve ölçüsüz davranışlara kaçmadan, itidali kaybetmeden normal durumlarda ölünün arkasından üç gün, kocası ölen kadının ise iddet süresince, yani dört ay on gün yas tutmasına izin verdi. Ancak bu, dinî bir gereklilik değil, insan psikolojisinin ölüm karşısında duydu-

ğu sarsıntıyı atlatabilmesi için insana tanınan dinî bir ruhsat ve müsadedir (bk. YAS).

¥ Hasan Güleç

İHLÂS

İbadet ve diğer iyilikleri, riyadan arınmış olarak sadece Allah rızası için yapma anlamında kullanılan dinî bir terim.

Sözlükte saflaştırma, arıtma, seçme, sevgi ve dostluk gibi anlamlara gelen “ihlâs”, İslâmî literatürde genellikle, şirk ve riyanın zıddı olarak, insanın bâtıl inançlardan, kötü duygulardan, çıkar kaygılarından ve gösteriş arzusundan kalbini temizlemesi, her türlü hayırlı faaliyetlerinde temiz bir niyet taşıması ve yalnızca Allah’ın hoşnutluğunu gözetmesi anlamında kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de ihlâs ile aynı kökten olan çeşitli kelimeler geçmektedir. Kur’ân’da on defa tekrar edilen “dini Allah’a has kılanlar” ifadesinde geçen ihlâs; saf dindarlık, tevhid inancının saflığını bâtıl itikatlarla zedelemekten sakınma, yalnız Allah’a inanıp O’na kulluk etme, O’na güvenip ondan dilekte bulunma anlamını ifade eder. Yine Kur’ân’da bildirildiğine göre şeytan, sadece böyle ihlâslı kişilere, halis dindarlara zarar veremeyecektir (bk. el-Hicr 15/40; es-Sâffât 37/74, 128, 160, 169). Bu sebeple Kur’ân’da ihlâs peygamberlerin başlıca ni– teliklerinden sayılmış, bazı peygamberlerin isimleri de anılarak bu hususa işaret edilmiştir (Yusuf 12/24; Meryem 19/51; Sâd 38/45-46; ez-Zümer 39/11).

Hz. Peygamber ihlâslı bir kalple iman eden kişinin kurtuluşa ereceğini belirtmiş (Müsned, V, 147); duada ihlâslı olmayı öğütlemiş (Ebû Dâvud, Cenâiz, 56) ve genel olarak Allah rızası için ihlâslı olarak amel etmenin önemini ve gerekliliğini vurgulamıştır (et-Tirmizî, İlim, 7; İbn Mâce, Mukaddime, 18; Müsned, III, 225).

Fıkıh kaynaklarında ibadetlerin bir haricî şartlarının yanısıra (namazda kıyam, kıraat gibi), bir de batınî şartının bulunduğu, bunun da ihlâs olduğu belirtilir. Buna göre abdestsiz kılınan namaz geçerli olmadığı gibi, ihlâssız yapılan ibadet de makbul değildir. Özellikle tasavvuf kitaplarında ihlâsa büyük önem verilmiştir. Buna göre ihlassız, yani Allah rızası gözetilmeden veya bu rızaya riya katılarak ibadet etmek bir tür şirktir; buna karşılık tam tevhide ancak tam ihlâs ile ulaşılır. İbadetin asıl maksadı Allah’a yakınlaşma olup bunun yanında başka bir maksadın güdülmesi ihlâsı zedeler. Bununla birlikte bu derecede yüksek ve katıksız bir ihlâs ancak nadir insanlar için mümkün olup bunlar en zorunlu ihtiyaç olan yeme içmeyi bile sadece ibadet gücü kazanmak için arzu ederler. Bunların dışındakilerin ibadeti, niyetlerinin Allah rızası için olması ve kalplerinin riyadan arınması nisbetinde değer kazanır. Bazı mutasavvıflar cennet nimetlerini istemenin bile ihlâsın saflığına zarar vereceğini düşünmüşlerdir. Nitekim Gazzâli, ünlü sufilerden Ruveym’in “İhlâs, abidin ibadeti için, dünyevi ve uhrevi hiçbir karşılık beklememesidir” şeklindeki açıklamasını verdikten sonra cennet nimetlerini arzulamanın ihlâsı “malul” (sakat) hale getireceğini; bu sebeple ibadette sadece Allah rızasının gözetilmesi gerektiğini belirtir ve böyle bir ihlâsı “sıddıkların ihlâsı” veya “mutlak ihlâs” şeklinde niteler (İhyâ, 380-381).

¥ Mustafa Çağrıcı

İHLÂS SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 112. sûresi

Bu sûreye, dinin temeli olan tevhid inancını en güzel şekilde ifade ettiği için "dini halis yapmak, temiz kılmak" anlamında "İhlâs" adı verilmiştir. Bundan başka bu sûrenin şu isimleri de vardır: Esas, Tevhid, Tefrid, Necât, Velâyet, Marifet, Cemâl, Nisbe, Samed, Muavvize, Mânia, Mahzar, Berâe, Müzekkira, Nûr, İman, Kulhüvallâhu ahad. Bu sûreye Kâfirûn sûresi ile birlikte İhlâsayn (iki ihlâs) veya Mukaşkışeteyn (şirk ve nifaktan uzaklaştıran iki sûre); Felak ve Nâs sûreleri ile birlikte üçüne Muavvizât (sığındırıcı, koruyucu) sûreleri denilmiştir. Mekke'de nâzil olmuştur. 4 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılası dâl harfidir.

Çeşitli rivâyetlere göre, müşriklerin ve ehl-i kitabın, Yüce Allah'ın nitelikleri hakkında sual sormaları üzerine nâzil olmuştur.

Bu sûre hakkında birçok hadis-i şerif nakledilmiştir. Peygamberimiz "Bu sûrenin, Kur'ân'ın üçte birine denk olduğunu" (Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 13; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 259; et-Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 11) bildirmiştir. Bu sûreyi sevdiği için namazlarda sık sık okuduğunu öğrenen bir kimse için de, "Ona haber verin ki, Allah da onu seviyor" buyurmuştur (Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 263). Ayrıca başka bir rivâyete göre de Hz. Peygamber, İhlâs'ı, Kur'ân'ın en büyük sûreleri arasında zikretmiştir (Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 14).

Bu sûrede, İslâm'ın en başta gelen ilkesi olan tevhid (tek Allah) inancı üzerinde durularak, Allah'ın bir olduğu, hiçbir şeye muhtaç olmadığı, buna karşılık her şeyin ve herkesin O'na muhtaç olduğu, doğurmadığı ve doğurulmadığı (yani anne-babasının ve çocuklarının olamayacağı) ve hiçbir şeyin O'nun dengi ve benzeri olmadığı bildirilmekte ve böylece, kâinatı yaratıp yöneten bu tek Yüce Varlığa inanılıp ibadet edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Verilen bu özlü bilgilerle de, müşriklerin putları O'na ortak koşmaları ve O'na kızlar isnat etmeleri (melekleri, Allah'ın kızları olarak kabul etmeleri) reddedildiği gibi, yahudilerin Üzeyr'i, hıristiyanların da Îsâ'yı Allah'ın oğlu ve tanrı olduğu şeklindeki iddiaları da reddedilmiş olmaktadır (bk. el-İsrâ 17/40, et-Tevbe 9/30-31).

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Allah hakkında doğru bir imana sahip olmak gerekir: Allah birdir, O'nun bir dengi de yoktur; hem buna inanıp hem de putlara tapmak, ya da üçlü bir tanrı inancına sahip olmak yanlıştır, çelişkidir (âyet: 1, 4).

* Allah, hiçbir şeye muhtaç değildir, O'nun yemesi içmesi yoktur; O, bir "insan" gibi tasavvur edilemez. Aynı şekilde hiçbir insan da Tanrı olamaz. Herkes O'na muhtaçtır; isteklerin arz edileceği tek başvuru kaynağı O'dur (2).

* Allah'a ortak koşmak ne kadar yanlış ise, O'na çocuk isnat etmek de o kadar yanlıştır, bâtıldır (3).

¥ Abdurrahman Çetin

İHRAM

A– İhramın Tanımı ve Mahiyeti

İhram, hac veya umre yapmaya niyet eden bir kimsenin, diğer zamanlarda helâl olan fiil ve davranışları belirli bir süre için

kendisine haram kılması demektir. İhrama giren kişiye “muhrim” denir. Hacca göre ihram, namaza göre niyet gibi kabul edilmiştir. İhramın, haccın farzlarından olduğu hususunda ittifak edilmekle birlikte, şart mı yoksa rükün mü olduğu konusunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Hanefîler’e göre ihram haccın sıhhat (geçerlilik) şartı, fakihlerin çoğunluğuna göre ise rüknüdür.

İslâm bilginleri ihramdaki şer’î hikmetlerle ilgili olarak geniş açıklamalar yapmışlardır. Bu açıklamaları şu şekilde özetlemek mümkündür: Dünya kıyafetini çıkarıp, “lebbeyk” (–emret, emrine amâdeyim Allahım!) sözlerini kulluk bilinci içinde tekrar eden bir mümin, Allah’ın yüceliğini ve kendisinin de O’nun kulu olduğunu bütün benliği ile duyar. Bu duygu ve şuur, sahibini, en faziletli ve edâsı en meşakkatli ibadetlerden olan hac ve umreyi gerektiği şekilde yerine getirmeye, bu yoldaki sıkıntıları ibadet aşkı ve bilinciyle göğüslemeye sevkeder.

B– İhramın Rükünleri

Hanefîler’e göre ihramın rükünleri ikidir: 1– Niyet etmek, 2– Telbiye getirmek. Bu ikisini birlikte yerine getiren kimse ihrama girmiş sayılır. Niyet veya telbiyeden birini terk ettiği takdirde ihrama girmiş olmaz.

Şâfiîler’e, Hanbelîler’e ve Ebû Yusuf’tan nakledilen bir görüşe göre ise ihramın rüknü sadece niyettir. Bu bilginlere göre telbiye ihramda şart değil, sünnettir. Mâlikî mezhebine göre telbiye esas itibariyle vacip olmakla birlikte, ihramla birlikte söylenmesi sünnettir. İbn Habib gibi bazı Mâlikî bilginler telbiyenin şart olduğu kanaatindedirler (ayrıca bk. TELBİYE).

Bir kimse Kâbe ve civarındaki mukaddes mekânları ziyaret niyetiyle ihrama girdiği esnada, hacca mı, yoksa umreye mi veya her ikisine birden mi niyet ettiğini kalbi ve dili ile tayin etmese bile Hanefîler’e göre ihramı sahihtir. Bu durumdaki bir kimse henüz tavafa başlamadan yapacağı ibadetin hac mı, umre mi olduğunu belirlerse, bu belirleme muteberdir. Şayet belirlemeden tavafa başlarsa, umre için ihrama girmiş sayılır. Tavaf yapmadan doğruca Arafat’a çıkıp vakfe yaparsa, bu ihramı hac için sayılır ve yaptığı hac da ifrad haccı olur.

Şâfiî ve Hanbelî mezhebine göre, yapılacak ibadetin hac mı, umre mi olduğu mutlaka önceden belirlenmelidir. Bu belirleme gerçekleşmeden yapılan hac veya umre ile ilgili ameller sahih sayılmaz.

Şu kadar var ki, bir kimse beraber hac yapmak istediği ilim ve fazilet sahibi bir kimseye uyarak, “falan zatın ihrama girdiği menâsik (hac veya umre) için...” diye niyet ederse, bu niyet hem Hanefîler’e, hem de Şâfiîler’e göre ve Hanbelîler’e göre geçerlidir; Mâlikî mezhebinde de hakim kanaat bu yöndedir.

C– İhramın Vacipleri

1– İhrama, “mîkat” yerlerini geçmeden girmek (bk. MÎKAT).

2– İhram yasaklarından sakınmak.

D– İhramın Sünnetleri

1– Gusletmek: Dört mezhebe göre de ihrama girerken gusletmek sünnet-i müekkededir. Şu var ki, Hanefîler’e göre abdest almakla da sünnet yerine getirilmiş olur.

2– Vücuda güzel koku sürmek: Şâfiî ve Hanbelîler’e göre sünnet, Hanefîler’e göre müstehap, Mâlikîler’e göre mekruhtur.

Elbiseye sürmek ise çoğunluğa göre câiz değildir; Şâfiîler'deki mutemed görüşe göre câizdir.

3– İhram elbisesine büründükten sonra –eğer kerâhet vakti değilse– iki rekât namaz kılmak bütün mezheplerde sünnettir. İlk rekâtta "Kâfirûn" ikinci rekâtta ise "İhlâs" surelerini okumak daha faziletlidir.

4– İhram namazından sonra, ihramlı olduğu sürece her fırsatta yüksek sesle telbiye getirmek.

E– İhram Yasakları

Hac veya umre yapmak niyetiyle telbiye getirerek ihrama girmiş (muhrim) olan kimsenin, çoğu diğer zamanlarda kendisine helâl olan bazı davranışlardan uzak durması gerekir. "İhram yasakları" olarak bilinen bu davranışlar şunlardır:

a) İhramlının vücudu ile ilgili yasaklar:

1– Saç, sakal, bıyık tıraşı olmak; kasık veya koltuk altı temizliği yapmak; bedenin herhangi bir yerinden kıl koparmak.

2– Tırnak kesmek.

3– Süslenmek maksadıyla saçı, sakalı, bıyıkları yağlamak, kınalamak, makyaj malzemesi kullanmak (kokusuz sürme çekmek çoğunluğa göre câiz; Mâlikîler'e göre yasaktır).

4– Yıkanırken kokulu sabun kullanmak; vücuda veya ihram elbisesine (kadınların üzerlerindeki elbiselerine) koku sürmek.

b) Giyim eşyası ile ilgili yasaklar:

Aşağıda sayılacak yasaklar yalnız erkekler hakkında geçerlidir:

1– Elbise giymek: İhrama giren kimse izâr ve ridâ denilen iki parça kumaşa bürünür. Dikilerek veya örülerek yapılan elbiselerden uzak durur. Ancak yamalı veya kenarları dikişle toplanmış izâr ve ridâ giymekte sakınca yoktur. Aynı şekilde ceket, pardesü gibi kıyafetlerin kollarını geçirmeden yalnızca omuza almak da câizdir. İhram kıyafetinin uçlarını bağlamak ya da iğne ile tutturmak ise mekruh görülmüştür.

Şâfiîler ve Hanbelîler ise izâr (alt kısım) ile ridâ (üst kısım) yı ayrı ayrı ele almışlar, ridânın uçlarının bağlanmasını ve iğne ile tutturulmasını câiz görmemişler, fakat izârın düğümlenerek veya bir iple sıkıştırılarak tutturulmasını câiz görmüşlerdir.

2– Başı kısmen veya tamamen örtmek: İhramlı iken, takke ve sarık gibi baş örtüleri takılamaz. Şemsiye kullanmakta ise bir sakınca yoktur. Mâlikî mezhebinde bu yasağa ilişkin ayrıntılarda daha sıkı hükümler bulunmaktadır. Şâfiî mezhebi bu konuda Mâlikî mezhebine daha yakındır. Meselâ eli başın üstüne koymak Mâlikî mezhebinde ve –örtme maksadı varsa– Şâfiî mezhebinde yasaktır.

3– Çorap giymek; topukları ve üstü kapalı ayakkabı giymek.

4– Eldiven giymek.

Kadının ihramı, yüzünü örtmemesidir. Günlük hayatta peçe vb. örtülerle yüzlerini örtenler, ihrama girdikleri zaman bu örtüyü örtemezler. Bunun dışında istedikleri kıyafeti giyebilirler. Ancak, Mâlikîler'e, Hanbelîler'e ve Mâlikî mezhebinde mutemed sayılan görüşe göre, kadınların, ihrama girdiklerinde eldiven takarak ellerini örtmeleri de yasaktır.

c) Cinsi konularla ilgili yasaklar:

İhramlı iken cinsi ilişkide bulunmak veya cinsi ilişkiye yol açabilecek öpüşme, oynaşma gibi davranışlarda bulunmak ve

şehveti tahrik edici konuları konuşmak yasaktır.

d) Av ile ilgili yasaklar:

Yaratılışı itibariyle vahşi ve insandan kaçan hayvanlara av hayvanı denir. İster Harem bölgesi içinde, isterse dışında olsun ve ister eti yensin isterse yenmesin her çeşit kara avı avlamak, avcıya göstermek veya yardımcı olmak, av hayvanlarına zarar vermek (yuvasını bozmak, yumurtalarını kırmak vb. davranışlar) ihramlıya yasaktır. Şâfiîler, eti yenmeyen hayvanın avlanmasını câiz görmüşlerdir.

Tavuk, koyun gibi evcil hayvanları kesmek ve deniz hayvanları avlamak, ihramlıya yasak değildir.

e) Harem bölgesi ile ilgili yasaklar:

Harem bölgesi olarak sınırları belirlenen Mekke şehri ve etrafında avlanmak veya bitki koparmak ya da kesmek hem ihramlı, hem de ihramsız olan herkes için yasaktır (ayrıca bk. HAREM).

f) Füsûk ve cidâl:

"Füsûk", Allah ve Rasûlüne itaatten uzaklaşmak demektir. Herkes için haram olan bu tür davranışları ihramlı bir kimsenin yapması daha çirkindir. "Cidâl" çevresindeki insanlarla kavga etmek, kötü söz ve hareketlerle gönül kırmak demektir. İhramlı kişinin bu tür davranışlardan da özellikle kaçınması gerekir.

Sözü edilen bu yasakların işlenmesi "cinayet" kabul edilmekte ve bazı cezaları gerektirmektedir (bk. BEDENE, DEM, CİNAYET).

F– İhramlıya Yasak Olmayan Fiiller

İhram yasakları arasında yer almamakla beraber, çoğu zaman ihramlıların –yasak olup olmadığı hususunda– tereddüde düştükleri bazı fiiller vardır ki, bunların başlıcalarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1– Yıkanmak ve kokusuz sabun kullanmak.

2– Kırılmış tırnağı koparmak ve kıl koparmadan kaşınmak.

3– Diş fırçalamak ve diş çektirmek.

4– Kan aldırmak ve iğne yaptırmak.

5– Çiçek koklamak, koku satın almak, koku satılan bir yerde oturmak.

6– Kemer bağlamak, silah taşımak, yüzük ve kol saati takmak, dikişli veya dikişsiz çanta taşımak.

7– Baş kısmı hariç, vücudun diğer kısımlarını (ayaklar dahil) battaniye vb. şeylerle örtmek.

8– Karga, çaylak, yılan, akrep, fare, sinek, pire, arı, kene, kaplumbağa gibi haşarelerle, saldırgan köpek, kurt ve kaplan gibi yırtıcı hayvanları öldürmek.

¥ Salim Öğüt

İHRAZ

Sözlükte, muhafaza etmek, ele geçirmek anlamlarına gelen "ihraz", terim olarak, sahipsiz (mubah) bir mal üzerinde, malik olma iradesi ile fiili hakimiyet (zilyetlik) tesis etmektir. Sahipsiz bir malı ihraz eden kimse ona malik olmaktadır. Bu açıdan ihraz mülkiyet hakkının iktisap sebeplerinden biridir. Diğer yandan mubah malların, hukukî değer ifade eden (mütekavvim) mal olması, ihraz edilmiş olması şartına bağlıdır.

Sahipsiz mallara, fiili hakimiyet altına

alınarak malik olunması işlemi, klasik kaynaklarda “istila” ve “hıyazet” kavramları ile de ifade edilmektedir. Bunlardan “istila” farklı yerlerde de kullanılmakla birlikte, mülkiyeti kazanma sebeplerinden biri olarak ihraz ile aynı anlamdadır. Hıyazet ise “ihraz” anlamı ile birlikte, “kabz” ve “zilyetlik” terimlerini de karşılar bir tarzda kullanılmaktadır ki daha yaygın olanı zilyetlik anlamında kullanılmasıdır. Bu anlamı ile hıyazet, ihraz fiilinin bir sonucu niteliğindedir. Buna göre ihraz, mubah bir mal üzerinde zilyetlik tesis etme suretiyle ona malik olmak, hıyazet ise ihraz sonucunda elde edilen zilyetlik halidir.

İhraz fiili, mülkiyetin aslen iktisap yollarından biridir. Bunun anlamı ihraz edilerek malik olunan malın ya o vakte kadar kimsenin mülkiyetine girmemiş ya da –bazı bilginlere göre– terk, yakalanan avın kaçması vb. bir yolla üzerindeki mülkiyetin sona ermiş olması demektir. İhraz anında sahibi bulunan bir mala bu yolla malik olmak mümkün değildir.

İhraz ile malik olunabilen sahipsiz (mubah) malların başlıcaları, ölü araziler, av hayvanları, nehir, deniz, yağmur suları, özellikle sahipsiz arazideki otlar ve yer altındaki madenlerdir. Bu tip sahipsiz mallardan herkes istifade edebilir ve ihraz ile ona malik olabilir.

İhraz fiilinin gerçekleşip, hukukî sonucu olan mülkiyet hakkını doğurabilmesi için, mal üzerinde fiili hakimiyetin kurulması, hakiki ve hükmi ihraz şeklinde ikiye ayrılır. Hakiki ihraz, av hayvanını yakalayarak ele almak, nehirden kaba su doldurmak, sahipsiz bir ağacı kesmek ya da meyvesini toplamak gibi, malı bilfiil ele geçirmek demektir. Hükmi ihraz ise, yağmur suyu birikmesi için konulan kapta suyun birikmesi, balık tutmak için serilen ağa balığın takılması gibi, bilfiil ele geçmese de bir malın istendiği anda kolayca ele geçirilebilecek şekilde hakimiyet altına alınmasıdır. Hakiki ihraz şekillerinde, ihraz eden kimsenin, malik olma kasdı taşıması gerekmez. Hakiki ihraz fiili, ihraz eden kimsenin niyet ve iradesine bakılmaksızın, mal üzerinde mülkiyet hakkını doğrudan kazandırır. Bu sebeple, temyiz gücüne sahip olmayan çocuk ve akıl hastasının dahi, hakiki ihraz şekilleriyle ele geçirdikleri mala malik olmaları mümkündür. Hükmi ihraz şekillerinde ise mülkiyet hakkı doğması için –fakihlerin büyük çoğunluğuna göre–, ihraz eden kişinin o mala malik olma niyet ve iradesini taşıması gerekir. Böyle bir niyet olmadıkça, kendiliğinden, istenildiğinde üzerinde fiili hakimiyet kurulmaya müsait duruma gelmiş mallara, hakiki ihraz gerçekleşmeden malik olunamaz. Meselâ, ağını kurutmak için asan balıkçının bu ağına bir bıldırcın takılsa, balıkçı bu kuşa bu haliyle malik değildir. Zira ağ, sırf kurutma niyetiyle asıldığından ortada bir ihraz fiili yoktur. Bu sebeple balıkçı bu kuşu hakiki ihraz şekilleriyle eline geçirmeden ona malik olamayacağı için, bir başka şahıs onu alarak ihraz edebilir. İhraza konu olabilecek malların (ölü arazi, av, ot, ağaç, maden ve ganimetlerin) özel durumlarından kaynaklanan bazı ayrı hükümleri ve ihraz yolları vardır. Bunlardan ölü arazinin ihraz ile mülkiyet altına alınması ihya denilen özel bir yolla olmaktadır (bk. İHYA). Sahipsiz arazinin ihrazı bu şekilde “ihya” terimiyle anıldığından, ihraz tabiri daha çok menkul mallarla ilgili görülmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi ihraz fiilinin

önemi, bir malın “mütekavvim” yani hukukî anlamda bir mal sayılması hususunda da kendisini gösterir. Zira bir malın hukukî değer taşıdığının kabulü, ihraz edilmiş olmasına bağlıdır. Buna göre denizdeki balık bir maldır. Fakat henüz ihraz edilmediğinden mütekavvim bir mal değildir. Ona bu sıfatı kazandıran, ihraz ile mülkiyet altına alınması fiilidir.

¥ Hasan Hacak

İHSAN

İyilik etme, başkalarına haklarından daha fazlasını vermek anlamına gelen bir ahlâk terimi.

Kur’ân-ı Kerîm’de “ihsân” kelimesi 12 âyette geçmektedir. Ayrıca birçok âyette aynı kökten gelen ve genellikle “iyilik etme” anlamını taşıyan çeşitli fiil ve isimler yer alır. Hadislerde de hem “ihsân” hem de aynı kökten diğer kelimeler sıkça kullanılmıştır.

Hz. Peygamber, kendisiyle Cebrail arasındaki bir konuşmayı içeren ve bu yüzden “Cibril hadisi” diye anılan bir hadisinde bu kavramı “İhsan, Allah’ı görüyormuşsun gibi ibadet etmendir; çünkü her ne kadar sen O’nu görmüyorsan da O seni görmektedir” şeklinde açıklamıştır (Buhârî, İman, 37). Bu açıklamada, ihsan kavramı “ibadeti en iyi şekilde yapma” anlamında özel bir terim olarak kullanılmıştır. Ancak terim daha genel anlamda bütün işlerin en hayırlı ve en güzelini yapma anlamına gelir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu şekilde iyilikler yapanlar sık sık “muhsin” ve “muhsinler” (ihsan sahipleri) şeklinde anılarak övülmüşlerdir. Bu âyetlerde genellikle en doğru inanca sahip olanlardan, ibadetlerini en iyi şekilde yapan ve tüm faaliyetlerinde ahlâklı ve erdemli davrananlardan söz edilerek Allah’ın bunlardan hoşnut olduğu, onların iyiliklerini dünya ve ahirette mutlaka ödüllendireceği anlatılır. Beş âyette de ana-babaya saygı ve iyilik “ihsan” kavramıyla ifade edilmiştir (bk. el-Bakara 2/83; en-Nisâ 4/36).

İslâm ahlâkçıları “Allah size adalet ve ihsanı emreder” (en-Nahl 16/9) meâlindeki ayete dayanarak bütün görevleri “adalet görevleri” ve “ihsan görevleri” olmak üzere iki ana bölümde incelemişlerdir. Adaletle ilgili olan görevlerin her biri bir hakkın yerine getirilmesini öngörür. Hz. Peygamber’in “Her hak sahibine hakkını ver” anlamındaki hadisi (Buhârî, Savm, 51; et-Tirmizî, Zühd, 64) bu görevlerin tümünü kapsayan bir buyruktur. Adaletle ilgili haklar ve görevler hukuk ve ahlâkın ortak konusudur; ihsanla ilgili görevler ise sadece ahlâkın konusudur. Çünkü bunlar hukukî anlamda bir “hakk”ın yerine getirilmesini öngörmediği için hukuk açısından zorunlu ve yaptırıma bağlanmış olmayıp, kişinin vicdanına, erdem düzeyine, dinî, ahlâkî ve insanî duyarlılığına bırakılmış görevlerdir.

Genellikle adalet, başkalarının haklarını ihlâl etmemeyi gerektirirken, ihsan, bundan daha ileri giderek, başkalarının yararına olarak kendi haklarından fedakarlıkta bulunmayı, onlara iyilik etmeyi gerektirir. Bunlardan dolayı ihsanla ilgili görevler, değerce adaletle ilgili görevlerden daha yüksektir.

İnsanların birbirlerine karşı çeşitli hal ve şartlara göre, ihsan türünden olan pek çok görevleri vardır. Allah rızası için iyilik yapma niyetine dayanması şartıyla yapılan her hayırlı iş, söylenen her iyi söz, hatta gönülden geçirilen iyi niyet ve duygular birer

ihsandır. İslâm ahlâkı açısından her insan, kendi özel şartları nisbetinde ihsanda bulunabilir. Varlıklı birinin yüzlerce insana geçim imkânı sağlaması ihsan olduğu gibi, bir yetimin başını okşamak, yahut bir çaresizi teselli edip gönlünü rahatlatmak da birer ihsandır. Bu tür işlerin iyilik dereceleri, görünüşlerinden çok, bunları yapanın niyetine ve imkânlarının düzeyine bağlıdır. Bu yüzden İslâm ahlâkçıları "Müminin niyeti amelinden hayırlıdır" sözünü bu konuda bir ilke olarak kabul etmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulur: "Güzel bir söz söylemek ve (hataları) bağışlamak, arkasından eziyet gelen sadakadan daha hayırlıdır" (el-Bakara 2/263).

İslâm ahlâkı, ne kadar zor şartlar altında bulunursa bulunsun, her insana, ihsan ve fazilet yolunda ilerleme fırsatı vermektedir. Bu fırsatın genişliği Hz. Peygamber'in şu hadisinde örnekleriyle gösterilmiştir: "Her insanın, beden sağlığı dolayısıyla nâil olduğu faydalara şükretmesi (yani bedenini hayırlı işlerde kullanması) bir iyiliktir: Allah'ın her günü, iki hasım arasında adaleti sağlamak bir iyiliktir; bir insanın hayvanına binmesine veya yükünü yüklemesine yardımcı olmak iyiliktir; gelip geçene zarar veren bir nesneyi yoldan atmak da bir iyiliktir" (Tecrîd-i Sarîh Trc., V, 356-357).

¥ Mustafa Çağrıcı

İHSAR

"İhsâr" sözlükte, engel olma, alıkoyma demektir. Dinî bir terim olarak ihsar, hac veya umre yapmak üzere ihrama girmiş olan bir kimsenin, Hanefî mezhebine göre düşman, hastalık, paranın kaybolması veya tükenmesi, kadının mahreminin ölmesi gibi sebeplerden dolayı hem vakfe hem de tavaf yapma imkânından men edilmesi ve alıkonulmasını ifade eder. Şâfiî mezhebine göre ise, ihsar, yalnız düşman tarafından alıkonulmak dolayısıyla vakfe, tavaf ya da sa'yden birini yapma imkânının ortadan kalkması suretiyle gerçekleşir.

İhrama girmiş olan bir kimse hac ya da umre yapmadan ihramdan çıkamaz. Ancak yukarda sayılan sebeplerden biri dolayısıyla bu imkândan mahrum kalan kimse Hanefî mezhebine göre şayet Harem bölgesinin sınırları içinde ise burada "ihsar kurbanı" kestikten sonra ihramdan çıkabilir. Eğer Harem bölgesinin dışında ise, belirlenen bir vakitte kendi adına kesilmek üzere Harem bölgesine kurbanlık hayvan veya bedelini gönderir ve bu vakit gelinceye kadar ihramlı olarak bekler. Belirlenen vakit geldikten sonra tıraş olarak ihramdan çıkar. Şâfiî mezhebine göre ise ihsarlı kimse nerede bulunuyorsa orada "ihsar kurbanı"nı kesmek suretiyle ihramdan çıkmış sayılır. Bu mezhebe göre kurbanın Harem bölgesinde kesilmesi ve ihramdan çıkmak için tıraş olması şart değildir.

Fıkıh bilginleri, farz olan bir hac veya umre ihramından çıkmak mecburiyetinde kalan ihsarlının, bu ibadeti sonraki yıllarda kaza etmesinin vacip olduğu hususunda görüşbirliği içindedirler.

Nafile olan hac ve umrenin kazasına gelince; Hanefî mezhebine göre bunların da kazası vaciptir; Şâfiî mezhebine göre ise vacip değildir.

Ayrıca Hanefî mezhebine göre hac ihramından çıkmak mecburiyetinde kalan ihsarlının sonraki yıllarda hem hac, hem de umre kaza etmesi, kıran haccına niyet

etmiş kimsenin bir hac, iki umre kaza etmesi, yalnızca umreye niyet etmiş kimsenin de sadece umre kaza etmesi vacip iken, Şâfiî mezhebine göre yalnızca vaktinde edâ edemediği ibadeti, yani sadece hacca niyet ettiyse hac, sadece umreye niyet ettiyse umre kaza etmesi vaciptir.

¥ Salim Öğüt

İhticam (bk. KAN)

İHTİDA

Sözlükte doğru yolu aramak, bulmak ve doğru yol üzerinde olmak anlamlarına gelen ihtida, Gayr-i müslim bir kişinin İslâm'a girmesi ve müslüman olması demektir. İhtida edene mühtedi denilir.

Ehl-i sünnete göre hidayet ve dalalet, kulun seçimine bırakılmış olup, kul cüz'î iradesini, seçim ve tercihini doğru yoldan (hidayet) yana yaparsa, Allah da kulun bu seçimine göre onun hidayetini yaratır. İhtida kulun fiil ve kesbi (bk. FİİL, İRADE, KESB), hidayet de Allah'ın fiili ve sıfatıdır (bk. HİDAYET, SIFAT). Kur'ân-ı Kerîm'de "Kim doğru yola gelirse (ihtida ederse) ancak kendi lehine yola gelmiş olur" (el-İsrâ 17/15; en-Neml 27/92) buyurularak ihtida kula nisbet edilmiştir.

İhtida ederek müslüman olmak isteyen kimse, öncelikle Allah'ın varlık ve birliğine, O'ndan başka tapılacak varlık bulunmadığına, Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna inanması, sonra diğer inanılması gereken hususları (zarûrât-ı diniye) tasdik ve ikrar etmesi gerekir. İhtida eden kimse daha sonra üzerindeki maddi pislikleri giderir (necasetten taharet) ve boy abdesti alır (hadesten taharet), erkekse sünnet olur. Zaman kaybetmeden İslâm dininin temel hükümlerini öğrenir ve öğrendikçe uygular. Dinî anlamda ihtida için kelime-i tevhid veya kelime-i şehadet söylemekten başka yapılacak başka bir işlem veya tören yoktur. Böyle birine gerekli dinî bilgileri öğrenmesi için fırsat buldukça dinî kitaplar okuması öğütlenir. Kur'ân-ı Kerîm'de ihtida eden kimsenin müslüman olmadan önceki günahlarının bağışlanacağı bildirilmiştir (bk. el-Enfâl 8/38). Hz. Peygamber de meâlen "Müslüman olma, önceden geçenleri siler" buyurmuştur. İslâm'ın bu konudaki tavrını açık bir biçimde ortaya koyan bir uygulama Mekke'nin fethedilmesi sırasında ve bu olayı takip eden günlerde görülmüştür (bk. MEKKE'NİN FETHİ).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

İHTİKÂR

İslâm, toplum fertleri arasında dostluk ve kardeşlik havasının hakim olması, hayatın kin, kıskançlık duygularından uzak, temiz ve mutlu bir biçimde devam edebilmesi için helal kazanç yollarını göstermiş ve bunları kolaylaştırmıştır. Bu gayenin gerçekleşmesi için riba, aldatma ve ihtikâr gibi malı haksız yere yeme şekillerini yasaklamıştır.

Bu cümleden olarak Hz. Peygamber, "Ancak günahkâr kişi ihtikâr yapar (ihtikâr yapan günah işlemiştir)" (Müslim, Müsakât, 26; Ebû Dâvud, Büyû', 47), "Bir gıda maddesini kırk gece ihtikâr eden kişi Allah'tan, Allah da ondan uzaktır" (Müsned, II, 33) ve "Şehire mal getirenin rızkı genişler, ihtikâr eden ise mahrum kalır (başka bir rivâyette 'ihtikâr

eden ise lanetlenir')" buyurmuştur.

Sözlükte bir şeyi toplayıp elinde tutmak anlamına gelen ihtikâr için İslâm hukukçuları birbirine yakın birkaç tanım getirmişlerdir. Ayrıntıdaki ihtilaflar bir tarafa bırakılacak olursa, klasik literatürde ihtikâr genel hatlarıyla "Pahalanmasını beklemek için gıda maddesini stoklayıp piyasaya sürmemek" olarak tanımlanmıştır. İslâm hukukçuları, çoğunlukla, muhtemelen hayat şartlarının basitliğinin ve ihtiyaçların sadeliğinin etkisi ile ihtikârı daha ziyade gıda maddeleriyle ilgili olarak anlamış ve görüşlerini bu doğrultuda açıklamışlardır. Günümüzde, gıda maddeleri dışında daha birçok maddenin bir ihtiyaç ve gereklilik haline geldiği gözönüne alınırsa, ihtikârın daha geniş bir kapsamla yorumlanması gerektiği söylenebilir.

Hanefîlere göre ihtikâr, şehirden ya da şehire yakın bir yerden, insanların ihtiyaç duyduğu bir malı, özellikle yiyecek maddesini satın alıp elinde tutarak satmamak demektir. Bunun insanlara zarar verdiği açıktır. Hanefî hukukçular, malın şehir dışında ve şehire uzak bir yerden satın alınıp getirilerek elde tutulmasını ve insanın kendi tarlasından elde ettiği ürünü elinde tutmasını ihtikâr saymamışlar, bununla birlikte, elinde tutmayarak satmasının daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Ne var ki, günümüzde, dünyanın küçüldüğü ve neredeyse eski dönemlerdeki bir tek şehir konumuna geldiği hesaba katılırsa, önceleri ihtikâr sayılmayan bu iki durumun da günümüz şartlarında artık ihtikâr kapsamına girdiği söylenebilir.

İmâm Muhammed ve Hanbelî hukukçular, ihtikârın sadece yiyecek maddesinde olduğunu, yani gıda maddeleri dışındaki malları stoklamanın ihtikâr sayılmayacağını, Ebû Yusuf ise insanların ihtiyaç duyduğu her malda ihtikârın sözkonusu olduğunu ileri sürmüştür. Mâlikî hukukçuların görüşleri de Ebû Yusuf'un görüşü gibidir.

Şâfiî ekolündeki ihtikâr anlayışı biraz daha farklıdır. Şâfiî hukukçular ihtikârı, yiyecek maddesini pahalılık zamanında satın alıp daha da pahalansın diye elinde tutmak olarak açıklamışlar, buna karşın pahalanınca satmak amacıyla bir malı ucuz iken satın alıp bekletmeyi ve kişinin kendi tarlasının ürününü satmayıp bekletmesini ihtikâr kapsamı dışında tutmuşlardır.

İslâm hukukçularının ve hukuk ekollerinin ihtikârla ilgili bütün bu tanım ve tavırlarında, devirlerinin ticari hayatını ve beşeri ilişkilerini gözönünde tuttukları açıktır. Böyle olunca ihtikâr yasağında asıl amacın, bir malın fiyatını suni olarak artırmayı hedef alan, tüketicinin haksız zararını sonuçlayan her türlü stoklamayı ve karaborsayı önleme olduğu söylenebilir.

İhtikara ilişkin hükümler;

İhtikar, Hz. Peygamberin ilgili yasaklarından hareketle İslâm hukukçularının çoğunluğunca haram kabul edilmiştir. Hadislerde yer alan bu ağır ifadeler yanında, ihtikârda, toplumu, hakkı olan şeylerden mahrum etme anlamının bulunması da haramlık gerekçesi olarak söz konusu edilmiştir. Çünkü, haklıya hakkını vermemek zulümdür. Bir kısım İslâm hukukçusu ise, ihtikârın haram olmayıp mekruh olduğunu ifade etmişlerdir.

İhtikar sebebiyle söz konusu olan haksızlığı kaldırmak için birtakım önlemler düşünülmüştür. Hanefî ekolünde şöyle bir önlem tavsiye edilmektedir; İhtikar yapan

kişiden (karaborsacı), elindeki malları satması istenir ve bu istek, ihtikârcı tarafından yerine getirilmemesi halinde üç kere tekrarlanır. Üçüncü kez yine yerine getirmezse bu takdirde, adeta ihtikâr "sosyo-ekonomik bir suç" telakki edilerek, ihtikârcı hapis ve benzeri cezalarla cezalandırılabilir. Bununla birlikte, ihtikârcı, elindeki malları satmaya icbar edilemez. Hanefî hukukçular, satmaya icbar etmeyi, hür insanın tasarruflarının kısıtlanması (hacr) kabilinden saymışlar ve bunu prensip olarak câiz görmemişlerdir. Ancak devlet başkanı veya daha alt düzeyde bir yetkili, toplumun büyük bir zarara uğramasından endişe ederse, ihtikârcıların ellerindeki malları alıp halka dağıtabilir. Halk, imkan bulduklarında aldıkları malın dengini onlara iade ederler. Çünkü, toplum için hayati tehlike endişesi olunca halk muztar durumuna düşmüş olur. Muztar kişi de, âyetin (el-Bakara 2/173) hükmü gereği, daha sonra tazmin etmek üzere başkasının malından zaruret ölçüsünde alabilir. Bununla birlikte, sonraki Hanefî hukukçular, ihtikârcıdan elindeki malı piyasaya sürmesinin isteneceğini, direnmesi halinde ise elindeki malı piyasa fiyatından veya piyasa fiyatının biraz üzerinde satmaya zorlanacağını ifade etmişlerdir.

İslâm hukukçularının serdettikleri görüşlerin genel amaçlarından hareketle şöyle bir sonuçlamaya gitmek mümkündür;

a) İnsanların ihtiyaç duydukları ve eksikliği durumunda zarara maruz kalacakları şeylerin saklanması ihtikârdır. İhtiyaç duyulan bu şey, gıda maddesi olabileceği gibi, ilaçtan giyime kadar her türlü madde olabilir.

b) İhtikarın gerçekleşmesi açısından malın, başka bir şehirden veya başka bir ülkeden getirilmiş olması ile, içerden satın alınması veya bizzat kendi üretimi olması arasında fark yoktur.

c) İhtikarın haram kılınma illeti "insanların ihtiyacı" olduğuna göre, bir mal her zaman ve her yerde ihtikâr hükümlerine tabi değildir. Bu itibarla, insanların ihtiyaç duymadığı daha doğrusu saklanmasından zarar görmeyecekleri malların elde tutulup saklanması (ticaret hayatının normal gereklerinden olan depolama) ihtikâr hükümlerine tabi değildir.

¥ Yunus Apaydın

İhtilâf-ı Metâli' (bk. RU'YET-İ HİLAL)
htilâm (bk. CENABET)
İhtiras (bk. HIRS)
İhtisap (bk. HİSBE)
İhtiyaç (bk. ZARURET)
İhtiyar (bk. İRADE)

İHTİYAT

"İhtiyat" sözlükte, en sağlam ve güvenilir yolu tutmak, tedbirli olmak ve çekingen davranmak gibi anlamlara gelir. Fıkıh bilginleri, hükmün delilinde veya değerlendirilmesinde ya da maddi vakıanın belirlenmesinde duyulan tereddüt sebebiyle farklı çözümlere ulaşılan bazı durumlarda, manevi sorumluluk açısından daha güvenli görünen çözümü tercih etme yöntemini benimsemişler ve buna "el-ahz bi'l-ahvat" (ihtiyatlı olanı alma) veya kısaca "ihtiyat" demişlerdir.

İhtiyat yönteminin normal çerçevesinin dışına taşırılması, hüküm vermede "eşyada mubahlık" ve "berâet-i zimmet" ilkeleri ile

çatıştığı gibi (bk. İSTISHÂB), hükümlerin uygulamasında da şüpheciliğe ve vehime yol açar. Bu bakımdan, İslâm bilginleri, kişinin zimmetinin borçtan kurtarılmasını ve iç huzuruna kavuşturulmasını sağlama gibi amaçlarla bu yöntemin izlenmesini uygun görmüşlerse de, ihtiyat kaidesini bütün durumlarda geçerli genel bir ilke olarak benimsememişlerdir. Meselâ, öğle namazını mı yoksa ikindi namazını mı kaçırmış olduğunu hatırlayamayan kimsenin her iki namazı kaza etmesi, yine bir müslümanın haram ile helâlin karmaşık halde bulunduğu hukukî bir işlemden kaçınması ihtiyat kaidesinin yerinde birer uygulamasıdır.

¥ İbrahim Kâfi Dönmez

İHYA

Sözlükte, canlandırmak, diriltmek anlamına gelen “ihya” kelimesinin İslâm hukukundaki terim anlamı, verimsiz, ölü (mevat) bir arazinin, malik olma iradesi ile yapılan işlemlerle verimli hale getirilerek imar ve ıslah edilmesi demektir. İhya fiilinin hukukî sonucu sahipsiz ölü arazi üzerinde zilyetlik tesis ederek ona malik olmaktır. Bu sebeple ihya, mülkiyetin aslen iktisap yollarından olan “ihraz” içinde yer almaktadır (bk. İHRAZ). Ancak menkul mallarda ihraz, sahipsiz mal üzerinde fiilî hakimiyetin tesisi ile tamam olmakta ve bu durum mülkiyetin kazanılması için yeterli görülmekteyken, araziye işgal ve ihraz yoluyla malik olabilmek için ihya etme şartı getirilmiştir. Buna göre ihya, ihraz yolu ile kazanılmaya elverişli tek gayri menkul çeşidi olan ölü arazi üzerinde mülkiyet iktisabının yegâne yolu olması ve menkul malların ihrazından farklı hükümlere sahip bulunması sebebiyle, gayri menkullere ait, özel bir ihraz şeklidir. Genel anlamda kullanılan ihraz terimi ise, daha çok menkul mallar için sözkonusu edilmektedir.

İhya fiilinde önem taşıyan temel unsurlar, ihyaya müsait ölü toprağın ve mülkiyet doğuran ihya şekillerinin özelliklerinin belirlenmesidir.

İhya ile malik olunabilen tek arazi tipi mevat arazidir (bk. ARAZİ). Mevat arazi, kimsenin mülkiyeti ve tasarrufu altında olmadığı gibi, belirli bir yerleşim yerinin herhangi bir ihtiyacı için tahsis edilmiş olmayan ve buralardan uzak bulunan, boş, verimsiz topraklardır. Buna göre, mülkiyet altındaki, yerleşim yeri içindeki ve ona yakın bölgedeki topraklar ile, yerleşim yerinin dışında olsa da belde halkının bir ihtiyacı için (harman yeri, otlak, baltalık vb. olarak) ayrılmış metruk arazilerin, yine, ölü arazide açılan su kanalları, kuyu vb. şeylerin “harîm” denilen dört bir yanında belirli bir alanı kaplayan toprakların ve ileride belirli bir süre içinde ihya edilmek üzere etrafı taş vb. ile çevrilmiş (tahcir) edilmiş toprakların ihya ile mülkiyetini kazanmak mümkün değildir. Ancak ileride ihya edilmek için etrafı çevrilmiş topraklar, uzun bir süre (Hanefî ve Mâlikîler’e göre üç sene) içinde ihya edilmezlerse tahcirin hükmü kalkacağı için, başka bir şahıs tarafından ihya edilebilir.

İhyanın şekli konusunda sulama, toprağı verimli hale getirme, bina yapma, ağaç dikme gibi değişik ölçüler ileri sürülmüş olmakla birlikte, kural olarak ölü arazinin belirgin ve kalıcı bir yolla ıslah ve imar edilerek istifadeye elverişli hale getirilmesini sağlayan her yolla ihya mümkündür.

ihya eden kişinin gayesine göre, yapacağı ihya fiilinin şekli de değişik olabilmektedir.

İhya fiilinin, mülkiyet hakkını doğurması için, ihya eden kişinin malik olma kastı dışında, Ebû Hanîfe ve Mâlikîler'e göre devletin izni de şarttır. İmameyn ve Şâfiîler ise ihyanın, devletin izni alınmadan yapılması halinde de mülkiyeti kazanma sonucunu doğurabileceği görüşündedir.

İhya yoluyla mülkiyeti kazanılan bir arazi, herhangi bir sebeple terk edilmesi sonucunda tekrar mevat toprak durumuna geldiğinde, bu arazinin hukukî durumu tartışmalıdır. Fıkıh bilginlerinin çoğunluğu böyle bir terkin doğmuş olan mülkiyeti sona erdirmeyeceği kanaatindedir; Mâlikîler'e göre ise, böyle bir toprağın kesin olarak terkini gösteren karineler varsa, artık mevat arazi statüsünde sayılacağından, bu araziye başkası ihya ederek malik ola– bilir (ayrıca bk. EŞYA).

¥ Hasan Hacak

İkab (bk. CEZA)

İKALE

Sözlükte, bir şeyi ortadan kaldırmak, izale etmek anlamına gelen "ikâle", İslâm hukukunda, tarafların karşılıklı irade ile bir akde son vermelerini ifade eden bir terim.

İkale bir yönüyle akdin feshi işlemine benzer.İslâm hukukçularının çoğunluğu da ikaleyi, feshin bir türü olarak kabul eder. Ancak fesih, genelde akdin unsurlarındaki bir sakatlığın veya şartlarındaki eksikliğin ya da taraflardan birinin edimini ifa etmemesinin yol açtığı zararı önlemeyi hedef alan ve ilgili tarafa tanınan bir hak konumunda iken, ikale iki tarafın ortak iradesiyle akdin sona erdirilmesi işlemidir. Bu itibarla ikaleyi yeni bir akit olarak sayanlar da vardır. İkale daha çok satım akdini sona erdiren hukukî bir işlem olarak yaygınlık kazandığından ikaleyi satım akdi çerçevesinde kalan bir akit olarak değerlendirenler de vardır. Nitekim Ebû Hanîfe ikaleyi taraflar açısından fesih, üçüncü şahıslar açısından ise satım olarak nitelendirir.

Bir taraftan akitlerin, bir ihtiyacın karşılanması için yapıldığı dikkate alınarak, bir taraftan da hukukî işlemlerde ve ticari hayatta güven ve düzeni sağlama amacıyla, bir kısım akitler bağlayıcı görülmüş, feshe imkân veren haklı ve geçerli bir nedeni olmadıkça akdin kendisi için bağlayıcı olduğu tarafa akitten keyfi olarak dönme hakkı tanınmamıştır. Bununla birlikte karşı tarafın açık ve beklenmedik bir zararı sözkonusu ise ve üstelik akdin ifası kişiye bu zarara denk bir yarar sağlamıyorsa, yapılan akdin bağlayıcılığının arkasına sığınarak o kimseden akdi yerine getirmesini istemek yerine onun akitten dönme teklifinin kabul edilmesi ahlâkî bir davranış olarak değerlendirilmiştir. Nitekim bir hadiste Hz. Peygamber benzeri bir olay üzerine "Kim bir müslüman kardeşinin ikalesini (akdi bozma teklifini) kabul ederse, Allah da onun hatasını giderir (günahını bağışlar veya yanlışlığa düşmesini önler)" buyurur (Ebû Dâvud, Büyû', 54).

Bu yüzdendir ki İslâm hukukçuları ikalenin hükmünün duruma göre mendup ile vacip arasında değişebileceğini söylerler. Sözgelimi, karşı olması, haklı ve geçerli bir mazeretinin ortaya çıkması halinde ikalenin mendup, akdin mekruh veya fasid bir şart içermesi, aldatma ve gabin bulun-

ması gibi durumlarda ise vacip olduğu belirtilir. Buna göre, ikalenin, akdin sona erdirilmesinin hukuken ve kazaen mümkün olmadığı, buna karşılık yürürlükte bırakılmasının, zarar ve mağduriyetlere yol açabileceği durumlarda, bu olumsuzlukları önleyici ahlâkî ve diyanî bir tedbir görünümünde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte İslâm borçlar hukukunda ikale bir akit formu içinde ele alınmış, akdin kuruluşunda olduğu gibi tarafların rızası ve irade beyanı (sığa), meclis birliği, konunun mevcut, açık ve bilinir olması gibi şartlar üzerinde durulmuştur. Öte yandan nikah, talak, ıtk gibi kişilik haklarıyla sıkı sıkıya bağlı hukukî işlemlerin fesih ve ikale ile sona erdirilmesi mümkün görülmediği gibi, âriyet, cuâle, vasiyet gibi bağlayıcı karakterde olmayan akitlerde de ikale işlemi sözkonusu olmaz (bk. AKİT). Bu itibarla ikale, başta satım olmak üzere, şirket, iş ve kira akdi, sarf, selem, sulh gibi bağlayıcı (lâzım) akitlerde uygulanma imkânı bulur ve her bir akit türünde, o akdin yapı ve konusuna göre farklı hukukî sonuçlar doğurur.

¥ Ali Bardakoğlu

İKİNDİ NAMAZI

İkindi namazı dört rekâtlı farz bir namazdır. İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğuna göre Kur'ân-ı Kerîm'de (el-Bakara 2/238) sözü edilen "orta namaz", ikindi namazıdır. Hz. Ayşe'den nakledilen şu hadis bu görüşü desteklemektedir: "Hz. Peygamber, "Namazlara devam edin, orta namaza da devam edin" âyetini okuduktan sonra "orta namaz ise ikindi namazıdır" buyurdu" (Ebû Dâvud, Salât, 5; Müsned, V, 8). İkindi namazına "orta namaz" denilmesi, beş vakit farz namazdan ikisi geceye, ikisi de gündüze ait namazın arasında bulunması sebebiyledir.

İkindi namazı vaktinin başlangıcı hakkında iki görüş vardır. Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed ile Hanefîler dışındaki üç mezhep imamına göre, cisimlerin gölgesi –güneş tam tepe noktada iken yere düşen gölgesi (fey-i zeval) dahil– Ebû Hanîfe'ye göre ise, öğlenin vakti, cisimlerin gölgesi –fey-i zeval dışında– iki katı oluncaya kadar devam eder ve bundan sonra ikindi vakti girer. Çoğunluğun görüşüne göre belirlenen ikindi vaktine "asr-ı evvel", Ebû Hanîfe'nin esas aldığı ikindi vaktine ise "asr-ı sânî" denir. Çoğunluğun dayandığı delil şudur: Cebrail (a.s.), Hz. Peygamber'e namaz vakitlerini öğretirken, ikinci gün her şeyin gölgesi bir misli olduğu zaman ikindi namazını kıldırmıştır (Ebû Dâvud, Salât, 2; et-Tirmizî, Mevâkît, 1; Nesâî, Mevâkît, 6, 10, 15; Mâlik, Muvatta', Salât, 9).

İkindi namazının dört rekât farzı şöyle kılınır: Önce "Bugünkü ikindi namazının farzını kılmaya" diye niyet edilip, tekbir ile başlanır. Birinci rekâtta "Sübhâneke", "Eûzu-Besmele", "Fâtiha" sûresi ve zamm-ı sûre (ayrıca Kur'ân'dan bir miktar) okunur. İkinci rekâtta Besmele, Fatiha sûresi ve zamm-ı sûre okunur. İkinci rekât tamamlanınca oturulur. Bu birinci oturuştur. Bunda yalnız "Tahıyyât" okunur, sonra üçüncü rekâta kalkılır. Üçüncü ve dördüncü rekâtlarda Besmele ve Fâtiha sûresi okunur, zamm-ı sûre okunmaz. Dördüncü rekâtın secdeleri tamamlanınca oturulur, ki bu son oturuştur. Bunda "Tahiyyât" ile "Salli-Bârik" ve "Rabbenâ âtinâ" duaları okunarak iki tarafa selam verilir. İkindi namazının farzında orta uzunlukta surelerden okunması, sünnete uygun bulunmuştur.

İkindi namazının farzından önce dört rekât sünnet kılınır. Bu, sünnet-i gayr-i müekkede türündendir. Bunun kılınışı, dört rekâtlık farzın kılınışına yakındır. Farkları şunlardır: "farz"a değil "sünnet"e niyet edilir; birinci oturuşta Tahıyyât'tan sonra Salli-Bârik duaları okunur; üçüncü rekâta başlarken Sübhaneke ve Eûzü-Besmele okunur; üçüncü ve dördüncü rekâtlarda Fâtiha'dan sonra zamm-ı sûre okunur.

Peygamberimiz, ikindinin sünnetine teşvik ederek şöyle buyurmuştur: "İkindi namazından önce dört rekât namaz kılan kimseye Allah merhamet etsin" (et-Tirmizî, Salât, 30).

¥ Hamdi Döndüren

İKİYÜZLÜLÜK

Özü ile sözü bir olmama, davranışlarında gösterişe kaçma, Allah için yapılacak amelleri insanların gönlünde yer almak için yapma anlamlarına gelen ahlâkla ilgili bir kavram.

İkiyüzlülük kavramı içine hem nifak, hem de riya girmektedir. Münafık, dışında müslüman içinden kâfir olduğu için ikiyüzlü insandır. Riyakâr da Allah için yapması gereken ibadet ve diğer salih amelleri insanları memnun etmek ve onların sevgisini kazanmak için yaptığından, o da ikiyüzlülük etmiş olmaktadır. Nifak, riyadan daha geniş bir kavramdır. Riya sadece davranışlarda olur, nifak ise hem davranışlarda hem de inançlarda olabilir.

İslâm ikiyüzlülüğün her çeşidini yasaklamıştır. Çünkü ikiyüzlü insanın en büyük sermayesi yalandır. Bu tür kişi her ortamda rahatça yalan söyler ve bulunduğu ortama hemen ayak uydurabilir. İkiyüzlü insan herkesi memnun edecek şekilde konuşur, bu yüzden de konuştukları arasında çoğu zaman çelişkiler bulunur. İkiyüzlü kimseler insanlar arasına fitne ve fesat sokmaktan hoşlanırlar.

İkiyüzlü insanın toplum hayatında yaptığı tahribat çok büyük olduğundan, Rasûlullah (s.a.) bu tür kişileri insanların en kötüleri arasında saymıştır (Buhârî, Edeb, 52; Müslim, Birr, 100; et-Tirmizî, Birr, 78). Hz. Peygamber, bir başka hadislerinde de, dünyada ikiyüzlü olan kişinin ahirette ateşten iki dili olacağını ifade buyurmuştur (Dârimî, Rekâik, 51).

¥ Ali Toksarı

İkra' Sûresi (bk. ALAK SÛRESİ)

İKRAH

İkrah, sözlükte zorlamak ve kişiyi istemediği işi yapmaya itmek anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de "ikrâh" kelimesi bu şekliyle ve değişik fiil kalıpları içinde kullanılmış olup, bu âyetlerde gerek kişileri haksız yere bir işi yapmaya zorlamak (Tâhâ 20/73, en-Nûr 24/33) gerekse inançları zorla kabul ettirmeye çalışmak (Tâhâ 20/73; Yunus 10/99; el-Bakara 2/256) yerilmiş, ayrıca kalbi imanla dolu olduğu halde inkâr sözcüklerini söylemeye zorlanan kişinin günahkâr olmayacağı (en-Nahl 16/106) belirtilmiştir. Hz. Peygamber'in bir çok hadisinde de, zor altında işlenen fiillerin günahının kaldırıldığı (msl. İbn Mâce, Talâk, 16) ifade edilmiştir. Bu konudaki âyet ve hadisleri dikkate alan İslâm bilginleri, haksız yere ikrahın dinî hükmünü "haram" şeklinde belirttikleri gibi, ayrıca bunu bir tür zulüm olarak nitelendirerek büyük günahlar (kebâir) arasında saymışlardır.

İslâm dininde akıl, irade ve delile dayalı bir seçim ile sınava tabi tutulma ve karşılığın da buna göre verilmesi ilkesi benimsenmiş olup (msl. bk. el-Enfâl 8/42; el-Mülk 67/2; ez-Zilzâl 99/7-8), zorlama yoluyla insanlara dini kabul ettirmeye veya onları dindar yapmaya çalışmak bu ilke ile bağdaşmaz (ayrıca bk. HÜRRİYET, İRADE, MÜSAMAHA). Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, "doğru ve eğrinin birbirinden ayrılmış olduğu ve dinde zorlama olamayacağı" (el-Bakara 2/256) açık bir biçimde belirtilerek, İslâmiyet'te dini kabul ve gereklerine uymanın, tam bir hürriyet içinde, serbest iradeyle ve gönülden teslimiyet halinde değer ifade edeceğine dikkat çekilmiştir.

İslâm hukuk terimi olarak ikrah, "bir kimseyi tehdit ederek hukuken yapmakla yükümlü olmadığı bir hukukî işlemi veya fiili yapmaya zorlamak" şeklinde tanımlanmıştır. Böylece, borçlunun ve ihtikâr yapan kişinin malını satmaya (devlet eliyle) zorlanması gibi durumlar ikrah kavramının dışında tutulmuştur. İkrahta bulunan (zorlayan) kişiye "mükrih", zorlanan kişiye ise "mükreh" denir.

İkrahın içerdiği tehdidin derecesi ne olursa olsun, bu, kişinin "rıza"sını (bir şeyi gönülden isteme anlamındaki iradesini) ortadan kaldırırsa da, "ihtiyar"ını (bir işi yapıp yapmama konusundaki tercih imkânını) ve "temyiz" gücünü yok etmez. Bu itibarla, ikrahın ehliyete etkisi yoktur. Ancak, fıkıh usulü eserlerinde, kişilere farklı hükümler uygulanmasında esas alınan birçok durum gibi "ikrah" da "avârıdu'l-ehliyye" (ehliyeti daraltan veya ortadan kaldıran haller) içinde ele alınmıştır. Ehliyet arızalarının iradî olup olmaması açısından yapılan ayrımına göre ikrah "mükteseb" arızalar içinde yer alır (bk. EHLİYET). Zira ikrahın meydana gelmesinde zorlananın iradesi olmamakla beraber zorlayanın iradesi vardır.

İkrahın Şartları

İkraha hukukî sonuç bağlanabilmesi için şu şartları taşıması gerekir:

1– Zorlayan, yaptığı tehdidi gerçekleştirebilecek güçte olmalıdır.

2– Zorlanan, yapılan tehdidin gerçekleştirilebileceğine kanaat getirmiş olmalıdır. Tehdid konusunun derhal meydana geleceğinden endişe edilmesi halinde bu şartın gerçekleşmiş sayılacağı hususunda fikirbirliği bulunmakla beraber, ileriki bir zamanda meydana geleceğinden korkulması durumunda Şâfiîler'in çoğunluğuna göre bu şart gerçekleşmiş sayılmaz. Şâfiîler dışındaki üç mezhebe ve bazı Şâfiî bilginlere göre ileriye dönük tehditler de, –diğer şartları taşıyorsa– ikrah kapsamında sayılır.

3– Tehdid, zorlananın canına veya hayat tamlığına yönelik olmalıdır. Organı yok etmemekle birlikte (sağır ve kötürüm bırakma gibi) organın fonksiyonunu ortadan kaldırmaya yönelik tehdid de bu nitelikte sayılır. Önemli ölçüde maddî zarar verme, yakınlarından birinin canına kıyma, hapsederek veya başka bir yolla kişiye acı verme yahut kişiyi toplum içinde küçük düşürme tehditleri de fakihlerin çoğunluğu tarafından ikrahın gerçekleşmiş sayılması için yeterli sayılmıştır. Ancak, bu durumların, kişilere, toplumdaki konumlarına, mali güçlerine ve özellikle ikrah konusu fiilin özelliğine göre farklı değerlendirmeye tabi tutulabileceği belirtilmiştir.

İkrahın Çeşitleri

Hanefî bilginler ikrahı, yukarıda sayılan şartlardan üçüncüsüne yani tehdidin ağırlık

derecesine göre iki neviye ayırmışlardır:

1– İkrah-ı mülci': Bu, kişinin canına, hayat tamlığına, servetinin tümüne veya bir yakınının canına yönelik tehdit içeren ikrahtır. Buna "ikrah-ı kâmil" (tam ikrah) da denir.

2– İkrah-ı gayr-ı mülci': Bu, ölüme veya organ kaybına yol açmayacak derecede müessir fiile veya hapise maruz bırakılma tehdidi içeren ikrahtır.

Hanefîler dışındaki mezheplerde ikrah "mülci'" ve "gayr-ı mülci' " kısımlarına ayırılmamıştır. Diğer üç mezhepte de, genellikle, Hanefîler'in mülci' olarak nitelendirdikleri neviye giren tehditlerle ikrahın gerçekleşmiş sayılacağı kabul edilmektedir. Hanefîler'in "gayr-ı mülci'" olarak nitelendirdikleri neviye giren tehditlere gelince, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'den bunlarla ikrahın gerçekleşmiş olacağı ve olmayacağı yönünde iki ayrı rivâyet vardır; Mâlikîler'e göre bu tür tehditlerle (dinden çıkmayı gerektirecek söz söylemek gibi) bazı konularda ikrah meydana gelmiş sayılır (yenmesi haram bir şeyi yeme, hukukî işlemlerin geçerliliği gibi), bazı konularda ise ikrah meydana gelmiş sayılmaz.

İkrahın Sonuçları

İkrahın etkisi, zor altında yapılan hukukî işlemin veya suç yahut günah teşkil eden fiilin özelliğine göre değişir. Hanefî bilginlere göre bu hükümler şöyle özetlenebilir:

A– Hukukî İşlemler

a) Şayet zor altında yapılan hukukî işlem ikrar türünden ise, bu, ister mülci' ister gayrı mülci' ikrah olsun, bâtıldır (asla hüküm ifade etmez).

b) Şayet zor altında yapılan hukukî işlem satım, kira, rehin vb. sözleşmeler türünden ise, ikrah ister mülci' ister gayrı mülci' olsun, işlem bâtıl değil fâsiddir. Bu durumda fâsid akitlere uygulanan hükümler uygulanır (bk. FÂSİD).

c) Şayet zor altında yapılan hukukî işlem, feshe ihtimali olmayan, "hâzil"den (lâtife beyanında bulunan kişiden) sâdır olduğunda dahi geçerli sayılan türden ise, ikrah mülci' bile olsa, geçerlidir. Evlenme, boşama, köle azâdı, yemin, nezir gibi işlemler böyledir.

B– Fiiller

Günah veya suç sayılan bir fiilin gayrı mülci' nitelikteki ikrah halinde işlenmesi câiz değildir. Bu tür ikrah sebebiyle fiil işlenmiş ise, mükrehin sorumluluğu düşmez.

Mülci' nitelikteki ikrah altında işlenmesi halinde, fiilin özelliğine göre hüküm değişir:

a) İçki içme ve domuz eti yeme gibi zaruret durumlarında işlenmesine müsaade edilmiş olan haram fiilin, böyle bir ikrah durumunda işlenmesi gerekir. Ölünceye veya bir organını kaybedinceye kadar direnerek dinin verdiği bu müsaadeyi kullanmayan kişi günahkâr olur.

b) Allah'ı inkâr etme veya dini alaya alma türünden fiiller böyle bir ikrah durumunda işlenebilir. Kalbi imanla dolu olduğu halde bu durumda inkâr sözcüklerini söyleyen kişi günahkâr olmaz; fakat direnip zorlandığı fiili işlemediği için can veya organ kaybına uğrarsa günahkâr olmaz, bilâkis ecir ve sevabı hakeder.

c) Haksız yere bir can veya organ kaybına yol açan fiillerin işlenmesi, mükrehin yap-

madığı takdirde kendi canını yitirmesi tehlikesi bulunsa bile câiz değildir. Bir kimse böyle bir durumda başkasının canına kıyarsa Ebû Hanîfe ve Muhammed b. Hasen'e göre, mükrihe (zorlayana) kısas, mükrehe (zorlanana) da tazir cezası uygulanır. Ebû Yusuf'a göre ise, bu durumda kısas uygulanmaz, sadece mükrihin diyet ödemesi gerekir.

Hanefî mezhebi dışındaki üç mezhebe göre, ikrah altında yapılan hukukî işlemler –kural olarak– geçersizdir. (Hanbelî mezhebinde mükrehin nikahı geçerli kabul edilmiştir. Bu üç mezhepte diğer bazı hukukî işlemlere ilişkin ayrıntılar da vardır.) Bu yaklaşım özellikle mükrehin talâkı konusunda önem taşımaktadır ki, Osmanlı Devleti'nin son döneminde (1917) yürürlüğe konan Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde ve günümüz İslâm Ülkeleri'ndeki ahval-i şahsiye düzenlemelerinde, mükrehin talâkının geçerli olmayacağı esası benimsenmiştir.

Yine Hanefî mezhebi dışındaki üç mezhebe göre, bir kimseyi öldürmeye zorlanan kişi bunu yaparsa, kendisine (mükrehe) kısas uygulanır; ayrıca Mâlikîler'e ve Hanbelîler'e göre mükrihe de kısas gerekir.

¥ Hasan Güleç

İKRAR

"İkrar" sözlükte, bir hususu ispat etmek, kabul etmek, itiraf anlamlarına gelir. Fıkıh terimi olarak da ikrar, "bir kişinin, başkasının kendi üzerinde olan hakkını kabullenmesi veya işlediği bir suçu itiraf etmesi" demektir. İkrarda bulunan kişiye "mukırr", lehine ikrarda bulunulan kişiye "mukarrun leh", ikrar edilen hususa da "mukarrun bih" denir.

Fıkıh bilginleri, ikrarın, ceza ve hukuk davalarında isbat vasıtalarından (esbab-ı hüküm) biri olduğu, ikrarda bulunan taraf aleyhine kesin bir delil teşkil ettiği ve bir hüccet-i kâsıra olduğu noktalarında görüş birliği içindedirler. İkrarın ikrar eden taraf aleyhine kesin bir delil olduğu Kitap (Kur'an), Sünnet ve icma ile sabittir.

"Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan (hakim)ler ve Allah için şahitlik eden (insan)lar olun. (O hükmünüz ve şahitliğiniz) velev ki, kendinizin veya anababalarınızın ve yakın akrabalarınızın aleyhine olsun." (en-Nisâ 4/135) âyetinde geçen "kendi aleyhine olan şahitlik" ikrar anlamındadır.

Hz. Peygamber, hukuk ve ceza davalarında, üzerindeki bir hakkı kabul veya işlediği bir suçu itiraf eden kişiler hakkında bu ikrarlarına dayanarak hüküm vermiştir. Nitekim hadis kitaplarında Hz. Peygamber'in, zina ettiğini itiraf eden Mâiz ve Gâmidiyye'ye hadd-i zina (Buhârî, Hudûd, 22), hırsızlık yaptığını itiraf edenlere de hadd-i serika uyguladığı (Ebû Dâvud, Hudûd, 9) riva–yet edilmektedir. Kaynaklarda, Dört Halife ve kadıların da ikrarı bunu yapan taraf aleyhine bir huccet kabul ettikleri ve buna dayanarak hüküm verdikleri nakledilmektedir. Meselâ Hz. Ebubekir bir hırsızlık olayında, Hz. Ömer zina vakasında mukırrın ikrarına dayanarak hüküm vermişlerdir.

Bir ikrarın sahih olabilmesi için mukırr, mukarrun leh, mukarrun bih ve ikrar beyanı (ikrar siygası) ile ilgili birtakım şartların gerçekleşmiş olması gerekir. İkrarda bulunan kişinin, âkıl (mümeyyiz) ve bâliğ (ergin) olması, ikrarın geçerlilik şartlarındandır. O yüzden akıl hastası (mecnûn), akıl zayıfı

(ma'tûh) ve küçüklerin ikrarları geçersizdir. Ancak ticaret, san'at ve bir meslek icrasına me'zun (izinli) kılınan mümeyyiz küçüğün, izinli olduğu işlerde ikrarı geçerlidir. Hukukçulara göre, uyuyan (nâim) ve baygın (muğmâ aleyh) kişilerin ikrarları akıl hastasının ikrarı hükmündedir. Mubah yoldan sarhoş olan kişinin ikrarı geçersizdir. Ancak haram yoldan sarhoş olan kişinin ikrarının geçerli olup olmadığı konusunda görüş ayrılığı vardır. Hanefîler, sarhoşun hadler dışındaki konularda ikrarının geçerli olduğu kanaatindedirler. Mâlikî ve Hanbelî bilginler ise, sarhoşta geçerli bir irade mevcut olmadığı için ikrarının muteber olmadığına hükmetmişlerdir.

Yine ikrarda bulunan kişinin, mahcur ve müttehem olmaması, ayrıca rızasının bulunması ve ciddi olası gerekir. Bu yüzden, tehdit, ikrah ve cebir ile vâki olan ikrar ile muvazaalı bir ikrar sahih olmaz.

Mukarrun leh; kendisine ait bulunan bir hak, başkası tarafından ikrar edilen hakikî veya manevî(hükmî) şahıstır. Mukarrun lehin âkıl (mümeyyiz) olması şart olmayıp, vücub ehliyetinin bulunması yeterlidir. Buna göre, gayrimümeyyiz bir çocuk, hatta bir cenîn lehine, yine bir vakıf veya bu hükümdeki cami lehine yapılan ikrarlar geçerlidir. Ancak hayvan, ağaç gibi şeyler lehine ikrarda bulunmak geçerli değildir. Çünkü bunların hak sahibi olması mümkün değildir. Öte yandan, lehine ikrar yapılan kişinin belirli ve biliniyor olması ve ayrıca ikrarı reddetmemiş olması gerekir.

Mukarrun bih'in de, mukırrın mülkü olmaması, elinde mevcut olması ve malum olması gerekir. Ayrıca ikrar şer'î hükümlere (dine ve hukuka), akla, mantığa uygun olmalıdır.

İkrar beyanının birinci derecedeki ifade vasıtası, ikrara açıkça veya zımnen delalet eden sözdür. Kişi, söz dışında kalan yazı, işaret ve sükut gibi vasıtalarla da ikrarda bulunabilir. Dilsizin işaretiyle yapacağı bir ikrar da sahihtir. Hanefî ve Mâlikîler'e göre, bazı hallerde sükût, ikrar kabul edilir. Bu şartlar hukuk davalarıyla ilgilidir. Ceza davalarında özellikle hadlerde ikrarın, açık, anlaşılır ve sarih bir irade beyanı ile yapılması gerekir. İkrara konu olan şey (mukarrun bih) ya Allah hakkıdır veya kul hakkıdır.. Meselâ, hırsızlık, içki içme veya zina suçuna ilişkin bir ikrar Allah hakkı ile ilgilidir. Böyle bir ikrar, mukırrın rücuu ile hükümsüz olur. Kısas, neseb, ayn ve deyn ikrarı ise kul hakkı ile ilgilidir. Kul haklarında yapılan ikrardan ise rücû (dönülmesi) kabul edilmez.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

İkraz (bk. KARZ)
İktâ (bk. ARAZİ)
İktida (bk. MUKTEDİ)
İktisat (bk. İSRAF)
İktizâ (bk. DELÂLET)

ÎLÂ

Îlâ, bir kimsenin dört ay veya daha fazla bir zaman için karısına yaklaşmayacağına Allah üzerine yemin etmesi veya bunu ağır bir ibadete bağlamasını ifade eden bir İslâm hukuku terimi.

Cahiliye dönemi adı verilen İslâm öncesi Hicaz-Arap toplumunda erkekler, eşlerini boşamaya karar verdiklerinde artık onlarla süresiz veya uzun bir süre cinsel ilişkide bulunmamaya yemin ederler, yeminlerine bağlı kalmak adına onları şeklen evli oldu-

ğu halde fiilen dul bir kadın durumunda bırakarak cezalandırırlardı. Erkekler genelde birden fazla kadınla evli olduğu için bu uygulama kadınların aleyhine bir sonuç vermekteydi. Diğer bir ifadeyle süresiz olarak yapılan veya yeni yeminlerle süresi uzatılan îlâ adeti, kadını evlilik içinde devre dışı ve askıda tuttuğu, fakat evlilik akdi devam etmekte olduğundan kadına başka bir erkekle evlenme hakkı da vermediği için tamamen kadını baskı altına almak, ona zarar vermek amacıyla kullanılırdı.

İslâm diğer sosyal ve beşerî ilişkilerde olduğu gibi bu alanda da yeni ve bilinmedik bir hüküm koymak yerine, kötüye kullanılan bu adeti ıslah etmekle yetindi. Öncelikli olarak îlâ süresi azami dört ayla sınırlandırıldı. Konuyla ilgili olarak Kur'ân'da "Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler. Eğer (bu süre zarfında kadınlarına) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayan ve esirgeyendir. (Eğer (müddeti içinde dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki Allah işitir ve bilir" (el-Bakara 2/226-227) buyurur. Böylece îlâ, evliliği kadının onurunu, kişiliğini rencide eden tarzda sona erdiren bir işlem olmaktan çıkarılarak, ya keffâret verilerek dönülebilen bir yemin ya da dört ay sonunda evliliği sona erdiren bir boşama haline getirildi. Yemin veya adak sayılıp dönüş imkânının verilmesi ve dönüş düşünülmüyorsa sürenin azami dört ayla sınırlandırılması ile, aile hayatının, kadının hak ve onurunun korunması yönünde önemli bir adım atılmış oldu. Hz. Peygamberin de bir ara hadis ve siyer kaynaklarının kaydettiği belli olaylar üzerine hanımlarıyla ilişkisini kestiği, sonra keffâret vererek bundan vazgeçtiği rivâyetleri mevcuttur (bk. Buhârî, Nikâh 91-92, et-Talâk 21; et-Tirmizî, Talâk, 21; Nesâî, Talâk 32) (bk. ÎLÂ ve TAHYÎR olayı).

Îlânın meydana geliş şekli, şartları, özellikle de Îlâ yoluyla evliliğin nasıl sona ereceği konusunda İslâm hukuk ekolleri arasında bir hayli görüş farklılığı mevcuttur. Îlâ, kocanın belli bir süre için veya süresiz olarak karısıyla cinsi münasebet kurmamak üzere Allah adına yemin etmesiyle veya bunu ağır bir ibadete veya boşanma gibi bir şarta bağlamasıyla meydana gelir. Dört ay veya daha fazla süren îlâ birtakım hukukî sonuçlar doğurur. Koca dört ay dolmadan karısına dönerse, yemin etmişse yemin keffâreti vermesi, bir ibadete bağlamışsa o ibadeti ifa etmesi gerekir. Kur'an'da da kocanın böyle bir yeminde bulunsa bile yemininden vazgeçip karısına dönmesi teşvik edilmiştir. Koca karısına bu yeminden itibaren dört ay içinde dönmezse, yani aralarında cinsel ilişki olmazsa, Hanefîler'e göre kadın, hakimin hükmüne ihtiyaç olmadan bir bâin talakla boşanmış sayılır.

Hanefîler'in dışındaki üç fıkıh mezhebine göre ise, yeminden sonra sadece dört ayın geçmesiyle boşama meydana gelmez. Dört ay dolduktan sonra koca ya karısına döner, ya da karısını boşar. İkisini de yapmazsa kadın durumu mahkemeye intikal ettirir ve hakim kocayı iki şıktan birini yapmaya zorlar. Koca buna yanaşmazsa hakim aralarını tefrik eder, yani evlilik hakim hükmüyle sona erdirilir. Bu tefrik hükmü ric'î talak sayıldığından koca iddeti içinde karısına dönebilir. Hanefîler îlânın yapılışından itibaren dört ayın geçmesi durumunda kocaya dönüş imkânı tanımazken, çoğunluk bunu mümkün görür.

Öyle anlaşılıyor ki, eşlerin birbirlerinden uzak kaldığı dört aylık süreyi, İslâm hukuk-

çuları, tarafların evliliklerini yeniden gözden geçirmeleri açısından yeterli bir süre olarak görmekte ve kocayı bu sürenin sonunda evliliği sona erdirme veya evliliğe devam etme yönünde bir karar vermeye zorlamaktadırlar. Zaten bu sürenin daha uzun tutulmasının eşler açısından ciddi sıkıntı ve mağduriyetler doğuracağı da açıktır.

¥ Hamza Aktan

İLAF

Kureyş'in, İslâm'dan önceki devirlerde –Abdümenafoğulları'nın çabasıyla oluşan– civar ülkelere güvenlik içinde ticari yolculuk yapabilme ortamından yararlanmasını ifade eden bir Kur'ân tabiri.

İlaf, sözlükte, ülfet etmek, ülfet ettirilmek, ahd vermek, ısındırmak, anlaşmak, alıştırmak gibi anlamlara gelir. Aynı kelime tehlikeli bir yolda yolcuların güvenlik içinde gidip gelmelerini sağlayan taahhüt veya bu taahhüdü içeren mektup için de kullanılır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu tabirin geçtiği Kureyş sûresinin meali şöyledir: "Kureyş kabilesinin yaz ve kış yolculuklarında uzlaşması ve anlaşması sağlanmıştır. Öyleyse kendilerini açken doyuran ve korku içindeyken güven veren bu evin Rabbine kulluk etsinler" (el-Kureyş, 106/1-4).

İslâm'dan önceki devirlerde Abdümenafoğulları'ndan Hâşim Şam'a, Abduşşems Habeşistan'a, Muttalip Yemen'e, Nevfel İran'a giderek oraların hükümetlerinden güvenlik (eman) almak suretiyle ticari ilişkileri geliştirmişler, diğer Kureyş'liler de bundan yararlanmışlardı. Özellikle ticaret için kışın Yemen'e, yazın Şam'a ve Taif'e giderlerdi. Fil olayında Yüce Allah'ın Ebrehe ordusunu perişan etmesi, çevredeki kabilelerin ve milletlerin onlara iyice ısınmalarına imkan sağladı. Böylece ticaret arttı, Kureyş'in malları bollaştı. Güvenliğin yaygınlaştığı bu îlaf ortamında Kureyş, yarımada içinde pakt düzenine, yarımada dışında ise ahit düzenine dayalı bir ticari anlayışı geliştirdi. Kureyş'in elde ettiği bu güvenlik ve itibarı (Kâbe'nin) ilahî yardımla korunmasından kaynaklanıyordu.

Bununla beraber îlaf düzenini kendilerine sağlayan Beyt'in Rabbine iman ve O'nun Rasûlünü tasdik etmekten kaçınmaları açık bir nankörlük teşkil ediyordu. İşte, Kureyş sûresi bu gerçeği hatırlatmakta, Hz. Peygamber'e ilk önce iman etmeleri gerekirken şirkte ısrar eden ve Hz. Muhammed (s.a.)'e karşı gelen Kureyş'in çarpık tutumuna değinmektedir. Aynı zamanda surede, insanların İslâm'a yönelmeleri halinde çevre ile kurdukları ünsiyet ve ülfetten (îlaftan) tüm dünya ile ülfete (îlafa) geçebilecekleri ima edilmiş olmaktadır.

¥ Hüseyin Algül

ÎLÂ VE TAHYÎR OLAYI

Hz. Peygamber'in bir süre zevcelerinden uzak kalması ve zevcelerinin nikahlarını alıp ayrılma ya da Rasûlullah'ın eşleri olarak kalma hususunda muhayyer bırakılmaları olayı.

9 (630) yılında Hz. Peygamber bazı sebeplerden dolayı bir ay süre ile hanımlarına yaklaşmamaya karar verdi. Mescide bitişik ve diğerlerine göre yüksekçe olan odasına çekildi. Buna "îlâ" denir. İlgili âyet üzerine peygamber hanımlarının Hz. Peygamber'in evinde kalmak veya nikâhlarını alıp ayrıl-

mak konusunda muhayyer bırakılmalarına da "tahyîr" denir.

Bu tutumun sebebine açıklık getiren en kuvvetli üç rivâyetten birincisi, genel refah düzeyinin yükselmesi üzerine Rasûl-i Ekrem'in hanımlarının da önceki yıl ve aylara göre, ondan yiyecek, giyecek konusunda fazla bir beklenti içine girmiş ve bu beklentilerini yoğun bir şekilde hissettirmiş oldukları şeklindedir. Aşağıda değinilecek olan tahyir âyetleri de bu rivâyeti desteklemektedir.

Bu konudaki ikinci rivâyet, Hz. Peygamber'in tutumunu Ümmehâtü'l-Müminîn'den Hz. Zeyneb'in bal şerbeti ikram etmesi olayı ile açıklanmaktadır. Şöyle ki: Zeyneb binti Cahş, hediye gelen baldan şerbet yapar, Rasûlüllah'ın eşlerinin yanında kalma sırası kendisine geldiğinde, o şerbetten Hz. Peygamber'e ikram ederdi. Kalış süresini biraz uzattığından Hz. Ayşe ve Hafsa bu durumun önüne geçmek istemişlerdi; bunun için de sıra kendilerine geldiğinde Hz. Peygamber'e "ağzın mağfur kokuyor" diyeceklerdi. Mağfur, kokusu hoş olmayan bir zamk adı idi. Birgün Hz. Peygamber onlardan birinin evinde iken mağfurdan bahsedilince o, böyle bir şey yemediğini sadece Zeyneb'in odasında bal şerbeti içtiğini söyledi. Bunun üzerine kendisine "Belki arılar urgut ağacından bal almışlardır" denildi. Mağfur denilen kötü kokulu zamk bu ağaçtan çıkıyordu. Rasûlüllah da bundan sonra o balın şerbetini içmeyeceğine dair yemin etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e "-Ey Peygamber! Zevcelerinin gönlünü almak için Allah'ın sana helâl kıldığını neden kendine haram kılıyorsun?" mealindeki âyet geldi (et-Tahrîm 66/1).

Hz. Peygamber'in eşlerinden birine söylediği bir sırrın korunmayıp diğer bir eşe intikal ettirilmesinin îlâ olayının sebebini oluşturduğu yönünde üçüncü bir rivayet de vardır.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu olaya şöyle işaret edilir: – Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir söz söylemişti. O, bunu peygamberin diğer bir eşine haber verince Allah da durumu peygambere bildirmiş, o da bir kısmının yüzüne vurmuş, bir kısmının yüzüne vurmaktan geri durmuştu. Eşine gizlice söylediği şeyi başkasına nakletmiş olduğunu bildirince eşi: "Bunu sana kim haber verdi?" demiş, o da: "Bana, her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah haber verdi" demişti (et-Tahrîm 66/3).

Daha başka rivâyetler varsa da, âyetlerdeki delâletlerle desteklenebilen kuvvetli rivâyetler bunlardır. Îlâya bunlardan birkaçının ortaklaşa sebebiyet vermiş olması da muhtemeldir.

Hz. Peygamber özel odasına çekilmiş, kapıdaki görevliye de içeriye hiç kimseyi almamasını tenbih etmişti. Bu durum, sahabe arasında "Rasûlüllah zevcelerini boşamış!" diye duyulmuştu, herkes üzüntülüydü, Medine çalkalanıyordu. Hatta Hz. Ömer, kendisine karşı sert bir üslupla konuşan eşini susturmak isteyince, o bu olayı ima ederek: "Sana ne oluyor? Peygamber'in eşleri bile ona söz söyleyebiliyorlar!" cevabını vermişti. Hz. Ömer ensardan olan komşusundan, dışarıda konuşulanları da duyunca hemen mescide gelip Hz. Peygamber'in huzuruna girmek istedi; Hafsa'ya şefaat ve tavassut niyetinde olmadığını da belirtmişti. Huzura kabul edildiğinde Hz. Ömer'in gördüğü manzara şuydu: Yerde hurma liflerinden örülmüş bir hasır vardı ve Hz. Peygamber'in bedeninde

hasırın izleri görünüyordu. Bir post ve bir kenarda da azıcık yulaf asılıydı. Hz. Ömer, büyük peygamberi bu yoksulluk içinde görünce ağladı. Hz. Peygamber ona, "Bu dünya hayatı sadece bir eğlence ve oyundan ibarettir. Asıl hayat ahiret yurdundaki hayattır" (el-Ankebût 29/64) anlamındaki âyetle cevap verdi.

Hz. Ömer, Hz. Peygamber'den hanımlarını boşamadığını, sadece bir ay süreyle onlara yaklaşmamaya yemin ettiğini öğrendi. İzin isteyip dışarı çıkarak mescidde ve civarında üzüntü içinde bekleşen müslümanlara müjdeledi. Ashab bu habere çok sevindi. Hz. Ömer kendi kızı Hafsa'yı uyardı, akrabasından olan Ümmü Seleme'ye de nasihat etti.

O ay yirmi dokuz çekmişti. Tamamlanınca Hz. Peygamber odasından Hz. Ayşe'nin odasına geçti. Daha sonra "tahyîr" âyeti nazil oldu ki, meâlen şöyledir:

– Ey Peygamber! Eşlerine şöyle söyle: "Eğer dünya hayatını ve süslerini istiyorsanız gelin size bağışta bulunayım ve güzellikle salıvereyim. Eğer Allah'ı, peygamberini, âhiret yurdunu istiyorsanız bilin ki, Allah içinizden iyi davrananlara büyük ecir hazırlamıştır (el-Ahzâb 33/28-29).

Bu âyette Hz. Peygamber'in zevcelerine ayrılma hakkı veriliyordu; fakat Hz. Peygamber'le birlikte oldukları takdirde Allah'ın ve Rasûlü'nün bundan hoşnut olacağı ve böylece âhiret saâdetini elde etmiş olacakları belirtiliyordu.

Hz. Peygamber bu âyeti eşlerine ayrı ayrı okuyarak kararlarında serbest bıraktı. En başta Hz. Ayşe ve Hz. Hafsa olmak üzere bütün zevceleri yakınlarıyla istişareye bile gerek duymadan Allah Rasûlü'nün yanında kalmaya karar verdiler. Böylece Allah'ın rızasını kazanmayı her türlü dünya nimeti ve alâyişinin üstünde gördüklerini ve "Ey Peygamber hanımları! Siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz" (el-Ahzâb 33/32) hitabında ifadesini bulan özel konumlarının bilinci içinde bulunduklarını davranışlarıyla isbatlamış oldular.

¥ Hüseyin Algül

İLHAD

Allah'ın varlığını ve hükümranlığını inkâr, İslâm'dan sapma anlamlarına gelen bir terim.

Sözlükte yoldan çıkmak, ayrılmak, sapmak gibi anlamlara gelen ilhad, Allah'ın varlığını, O'nun evrenin yaratıcısı ve hakimi olduğunu inkâr etmek demektir. Allah'ı inkâr edene mülhid (çoğ.melâhide) denilir. Ateizm (tanrı tanımazlık), ta'tîl, zındıklık, dehrîlik kelimeleri ilhad ile; ateist (tanrı tanımaz), muattıl, zındık, dehrî kelimeleri de mülhid ile yakın veya eşanlamlı kelimelerdir. Zamanla sadece Allah'ı inkâr eden değil, hak ve doğru yoldan sapan kişiye de mülhid adı verilmiştir. İslâm dünyasında Allah'ı inkâr anlamındaki ilhad, hiç bir zaman ciddi bir problem olmamıştır. Fakat dinin herhangi bir prensibini inkâr eden, özellikle ahlâkî gevşekliği bir hayat tarzı gibi gören kimselere, bazan inanç yolundan sapan anlamına gelen zındık (çoğ. zenâdıka), bazan zamanın ebediliğine inanan ve dünyanın zaman yönüyle bir başlangıcı olmadığını kabul eden anlamına gelen dehrî (çoğ. dehriyye), bazan kâfir bazan da mülhid dendiği olmuştur. Klasik kaynaklarda meselâ ahiret hayatını inkâr edenlerden bahsedilirken daha çok mülhid

teriminin kullanıldığı görülür. İslâm dünyasında Ebû Bekir Râzî ve İbnu'r-Râvendî gibi kişiler ilhadla suçlanmışlardır. Günümüz cereyanlarından olan Materyalizm, Pozitivizm, Froydizm, Darvinizm, Varoluşçuluk ve Nihilizmi de birer ilhad cereyanı saymak mümkündür.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

İLHAM

Feyz yoluyla kalbe gelen özel bir bilgi.

Sözlükte içe, kalbe ve gönüle doğan şey anlamına gelen ilham, bilgi vasıtalarına başvurmadan insanın kalbinde Allah tarafından meydana getirilen bilgi demektir. Sufilere göre ilham, peygamberlerden başka Allah'ın velî kullarına gelebilir. İnsanı dinî gerçeklere ulaştırmada en kısa ve en önemli bir bilgi aracı olarak kabul edilen ilham ve keşf ile en yüce ve en kutsal dinî bilgilere ulaşılır. Onlara göre birtakım Kur'ân âyetlerinden (el-Kehf 18/65; el-Enfâl 8/29; el-Bakara 2/282; el-Ankebût 29/9; el-En'âm 6/125; ez-Zümer 39/22) anlaşılan şudur: Kul çalışıp çabalayacak, en mükemmel şekilde amel ve ibadet edecek, ihtiras ve menfaat tutkusundan uzaklaşarak iyi bir zühd hayatı yaşayacak, bunun sonucunda da Allah Teâlâ sırf bir lütuf olmak üzere ona ilham ve marifet adı verilen bir bilgi ihsan edecektir. Kul da dinî gerçekleri ve sırları bu bilgi ile en iyi şekilde kavrayacaktır. Kazanılmasında kulun en küçük bir rolü olmadığı için ilham ve keşfe mevhibe-i ilâhiye, eltâf-ı rabbaniye ve vehbî ilim denmiştir.

Akaid ve kelâm bilginlerinin çoğunluğu, sufilerin bilgi elde etmenin gerçek yolu olarak gördüğü keşf ve ilhamı gerçeğe ulaştırıcı bir bilgi aracı olarak görmezler. Çünkü ilham herkes tarafından kullanılması ve kontrol edilmesi mümkün olan bir bilgi elde etme yolu değildir. Ayrıca keşf ve ilhama erişmiş olan kişi, hata yapmaktan, günah işlemekten korunmuş (masum) da değildir. Bu sebeple sadece peygamberlerin ilhamı bilgi kaynağı kabul edilir. İlhamın vehimden ayrılması dolayısıyla diğer bilgi vasıtaları kadar kesin bilgi verdiğinin kabulü ve ilhamla amel edilebilmesi için âyet ve sahih hadisle kontrol edilmesi zorunludur. Âyet ve sahih hadislere aykırı düşen ilhamlar geçersizdir. İlham bir bakıma fıkıhtaki içtihata benzetilebilir. Nasıl ki içtihat sadece sahibini bağlarsa keşf ve ilham da ancak sahibini bağlar ve içtihat gibi zan ifade eder. Velînin elde ettiği ilham bir başkasını bağlamaz. Akaid, kelâm ve fıkıh bilginlerinin ilhamı delil kabul etmeyişleri tabiidir. Herkesin kendi ilhamı, his ve sezgi gücüne göre konuşması durumunda tartışma ile olumlu bir sonuca ulaşma imkânı ortadan kalkar. Çünkü ilhamın temel özelliği sübjektif olmasıdır. Kelâm ve fıkıh ise objektif olmaya önem vermiştir.

Gazzâlî, Kiyalherrâsî, Râzî ve Âmidî gibi bazı kelâm ve fıkıh bilginleri ise nazar ve akıl yürütme sözkonusu olmaksızın keşf ve ilhamla bazı kesin bilgilerin elde edilebileceğini ileri sürmüşlerdir.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

İLİM

Türkçede bilim, bilme, bilgi gibi sözcüklerle karşılanan "ilim" kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de yüzbeş âyette geçmektedir. Ayrıca ilim kökünden çeşitli fiil kalıpları ve âlim, alîm, allâm, a'lem, ma'lûm gibi isimler ile bunların çoğulları 725 defa kullanılmıştır.

Bunun yanında akıl, fikir, nazar, ibret gibi ilimle yakın ilişkisi bulunan kelimeler ve bunların türevleri de pek çok âyette geçmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu kavramlara bu kadar geniş ölçüde yer verilmiş olması İslâm dininin ilke olarak ilme yüksek bir değer verdiğinin açık bir kanıtıdır. Her şeyden önce ilim Allah'ın sıfatlarındandır. Allah'ın, kendisinden başka tanrı bulunmadığına, yüce zâtını, melekleri ve bir de "ilim sahipleri"ni şahit göstermesi (Âl-i İmrân 3/18) ilmin şerefini ortaya koyar. Kur'ân-ı Kerîm'in ilk inen âyetlerinin ilk kelimesi "oku" buyruğu olmuştur (el-Alak 96/1-5). Aynı yerde insanın kalem kullanması, bilmediğini öğrenmesi Allah'ın bir lütfu olarak nitelenmiştir. Yine Kur'ân'da bilenlerle bilmeyenlerin aynı düzeyde tutulamayacağı (ez-Zümer 49/9), alimlerin Allah katında yüksek dereceleri bulunduğu (el-Mücâdele 58/11) belirtilir. Kur'ân'ın bildirdiğine göre Hz. Âdem'in yaratılış sebebini kavrayamayan melekler, Allah'ın ona öğrettiği bilgiler karşısında yanıldıklarını ve Âdem'in ilminden dolayı kendilerinden üstün olduğunu anlamışlar, daha sonra Allah Teâlâ'nın "Âdem'e secde edin" buyruğunu –şeytanın aksine– tereddüt etmeksizin yerine getirmişlerdir (el-Bakara 2/30-34). Cahiliye (bilgisizlik) dönemini kapamak üzere gelen Kur'ân-ı Kerîm'in, "ilim", düşünce ("tefekkür", "tezekkür", "tedebbür", "nazar", "ibret"), akıl ("akletme", "akıl yürütme"), bilgelik ("hikmet") gibi kavramları birçok defa tekrarlayarak, bunların İslâm bilim ve düşünce tarihinin başlıca terimleri haline gelmesine öncülük etmesi, "kalem"e, "satır satır yazılanlar (kitap)"a and içmesi (el-Kalem 68/1-2), İslâm dünyasında, çok kısa bir zaman içinde, önce dil bilimleriyle tefsir, hadis, fıkıh, ahlâk gibi dinî ilimlerin, daha sonra da tarih, kelâm, felsefe, mantık, ilahiyat, matematik, astronomi, kimya, tıp gibi sosyal, akılcı ve deneysel bilimlerin doğmasına, gelişmesine, bütün bu alanlarda, zamanla Batı medeniyetini de etkileyen çok değerli eserler yazılmasına imkân sağlamıştır.

İslâm dünyasında çeşitli alanlarda yazılmış klasik kitapların çoğu, geleneksel olarak bir "ilim bölümü" (kitâbü'l-ilm) ile başlar. Bu bölümde öncelikle ilmin değeri, âlimlerin, öğretmen ve öğrencilerin hak ve sorumlulukları, öğretim metodları, bilgisizliğin dinî, dünyevî, sosyal ve ahlâkî zararları üzerinde durulur. Daha sonra ilimler, çeşitli yönlerden ayrımlara tabi tutulur. İslâm bilginleri, çoğunlukla, Allah'ın sıfatlarından birinin de ilim olduğu ve O'nun iyi-kötü ayrımı olmaksızın her şeyi bildiği temel gerçeğinden hareketle hiçbir bilginin bilgi olarak kötü sayılamayacağını düşünmüşlerdir. Ancak, uygulamadaki fayda ve zararları açısından bütün bilgiler "övülen (mahmûd) ilimler" ve "yerilen (mezmûm) ilimler" şeklinde ikiye ayrılır. İnsanların din ve dünyaları için yararlı olan, dünyevî ve dinî bakımdan gelişme ve yükselmelerini sağlayan ilimler mahmûd; büyücülük, falcılık, astroloji gibi hurafelere dayalı, aldatıcı ve saptırıcı bilgiler ise mezmûm ilimlerdir.

İslâm dünyasında çok çeşitli ilmî alanların gelişmesinde ve bu alanlarda yüksek düzeyde âlimlerin yetişmesinde, Kur'ân-ı Kerîm'in ilme verdiği önem yanında, Hz. Peygamber'in teşvik ve irşadlarının da büyük etkisi olmuştur. İlmin önemi ve değeri, ilme teşvik, âlimin büyüklüğü, ilim-amel ilişkisi gibi konulara dair yüzlerce hadis rivâyet edilmiştir. "İlim tahsil etmek,

kadın-erkek her müslümana farzdır" (İbn Mâce, Mukaddime, 17); "Âlimler peygamberlerin varisleridir" (Buhârî, İlim, 10; Ebû Dâvud, İlim, 1) anlamındaki hadisler ve benzeri birçok hadis, İslâm dünyasında herkesin bildiği ve benimsediği birer ilke ve kanun olarak tanınmıştır.

Hz. Peygamber'in, ilim-amel uyuşmasının gerekli olduğuna dair pek çok açıklaması vardır. Özellikle ibadet, ahlâk gibi uygulamalı alanlara ilişkin bilgiler ancak hayata geçirilmekle tam olarak değer kazanır. Nitekim Hz. Peygamber, "Faydası olmayan ilimden Allah'a sığınırım" buyurmuş (Müslim, Zikir, 73; Ebû Dâvud, Vitir, 32); insanların en kötülerinden birinin de ilmiyle başkalarına yararlı olmayan âlimler olduğunu (Dârimî, Mukaddime, 27), fâsık (günahkâr ve ahlâksız) âlimden sakınmak gerektiğini (Dârimî, Mukaddime, 29) belirtmiştir. İlmin uhrevî yararına dikkat çeken bir hadiste şöyle buyurulmuştur: "İnsan öldüğünde ameli (amel defteri) sona erer. Yalnız şu üç iyiliğin sevabı devam eder: Sadaka-i câriye (vakıf, cami, okul vb. kalıcı hayırlar), yararı devamlı olan ilim ve babasının ardından dua edecek hayırlı evlât" (Müslim, Vasiyet, 14; Nesâî, Vesâyâ, 8).

Bütün İslâm bilgin ve düşünürleri, insanın kendi kişiliğine karşı en başta gelen görevlerinden birinin de ilimle bezenmek olduğunu belirtirler. İlim, Allah'ın insanlara bağışlamış olduğu nimetlerin en değerlisi olan akıl ve zekanın vazgeçilmez ihtiyacıdır. Kur'ân-ı Kerîm'deki "bilmez misiniz", "düşünmez misiniz", "aklınızı kullanmıyor musunuz" anlamındaki ifadeler de göstermektedir ki ilim, insanlık onuru ile bağdaşmayan her türlü eksiklik, yanlışlık ve çirkinliklerden korunmanın en güvenilir aracıdır. Bu yüzden Hz. Peygamber "Âlimlerin âbid'e (kendisini ibadete veren kimseye) üstünlüğü, dolunay gecesindeki ayın yıldızlara üstünlüğü gibidir" buyurmuştur (Ebû Dâvud, İlim, 1). Dünyadaki bütün varlıklar içinde bilgi yeteneğine sahip olan tek varlık insandır. Cahil kalmak suretiyle bu yeteneğini kullanmayan kimse, kendisine en değerli nimet olan aklı bağışlayan Allah'a karşı nankörlük etmiş, bu nimetin şükrünü edâ etmemiş olur (ayrıca bk. CEHALET).

¥ Mustafa Çağrıcı

³ Akaid

"İlim" kelimesi, Allah için kullanıldığında zorunlu (vacib), imkânsız (muhal) ve mümkün olan şeyleri bilmesi demek olan ve kemâl ifade eden sıfatlarından biri; kul için kullanıldığında o kişiye aklın ve duyuların kapsamına giren şeylerin tanınmasını sağlayan sıfat belirtilmiş olur.

Sözlükte bilgi, bilim, biliş gibi anlamlara gelen ilim, kendisi ile nitelenen kişiye aklın ve duyuların kapsamına giren ve bilinmesi mümkün olan herşeyin tanınmasını sağlayan bir sıfat, kavramlar arasını ayırdetme gücünü insana veren özellik, gerçeğe uygun olmak şartıyla sabit ve kesin inanç, bir şeyi olduğu gibi idrak etmek ve bir şeyin normunun akılda meydana gelmesi şeklinde tanımlanmıştır. Bu sıfat Allah için kullanılırsa kadîm (ezelî) ilim, yaratıklar için kullanılırsa hâdis (sonradan meydana gelen) ilim adını alır.

Allahın sıfatı olarak ilim:

Allah Teâlâ'nın kemâl ifade eden sübûtî sıfatlarından biri de ilimdir. Allah her şeyi bilendir. Olmuşu, olanı, olacağı, geleceği, geçmişi, gizliyi, açığı bilir. Allah'ın ilmi yaratıkların ilmine benzemez, artmaz,

eksilmez. O herşeyi ezelde bilir. Ancak Allah her şeyi olacağı için bilir. Yoksa her şey Allah bildiği için olmaz. İlim sıfatının Allah'a ait oluşu kesin ve kaçınılmaz, zıddı olan bilgisizlik ve unutma ise O'nun hakkında imkânsızdır. Kur'ân'daki "Karada ve denizde ne varsa hepsini O bilir. O'nun ilmi dışında bir yaprak dahi düşmez" (el-En'âm 6/59), "Görmedin mi ki, göklerde ne var yerde ne varsa Allah şüphesiz hepsini bilir" (el-Mücâdele 58/7) âyetleri Allah'ın ilim sıfatını vurgulamaktadır. Evrende görülen bu güzel düzen ve şaşmaz ahenk, onun yaratıcısının engin ve sonsuz ilminin en büyük delilidir. Kendisinde herhangi bir değişiklik sözkonusu olmayan Allah'ın ilmi her şeyi kuşatmaktadır. Bunun bilincinde olan bir müslüman her an yaptıklarının Allah'ın bilgisi dahilinde olduğunu düşünerek davranışlarına çeki düzen verir; kötü işlere yöneldiğinde derin bir mahcubiyet duyarak kendisini frenler.

İnsanın bilgisi olarak ilim:

İnsanın ilmi sonradan meydana gelmiş ve sınırlıdır. İlim, meydana gelişi ve elde eldilişi bakımından ikiye ayrılır: 1– Zaruri (zorunlu) ilim: Düşünmeye ihtiyaç göstermeden ve delile başvurmadan ilk bakışta meydana gelen bilgidir. Bedihiyyat, fıtriyyat, müşahedeler, tecrübeler, mütevatirler ve hadsler gibi kısımlara ayrılır. 2– Nazarî ve istidlâli ilim: Düşünme ve araştırma sonucu meydana gelen veya delile başvurularak elde edilen bilgidir. İlim kesinlik ve zan ifade etmesi açısından da yakîniyyât (bk. YAKÎN) ve zanniyyat diye ikiye ayrılır.

Akaid ve kelâm kitaplarında geçen "esbâb-ı ilim" terimi bilgi edinme yolları ve vasıtaları anlamına gelir. İslâm düşünce tarihinde bilginin kaynağı konusunda selef bilginleri nakli yani âyetleri ve hadisleri, sufiler keşf ve ilhamı, felsefeciler aklı yegane bilgi aracı ve kaynağı görürlerken, akaid ve kelâm bilginleri duyu organlarının, doğru haberin ve aklın vereceği bilgilerin insanı gerçeğe ulaştıracağı görüşünü savunmuşlardır (bk. AKIL, HABER, HAVAS). Şu var ki, dinî esasların belirlenmesinde doğru haber kaynaklık etmekle birlikte, bu esasların açıklanması, isbatlanması ve anlaşılmasında hem doğru haberden hem de duyu organları ve aklın vereceği bilgilerden yararlanılır.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

İLLET

"İllet" sözlükte, bulunduğu yerde değişikliğe yol açan durum demektir. Vücutta değişiklik meydana getirdiği için, hastalığa da illet adı verilmiştir. Şer'î illetlere de illet denmesinin sebebi bundandır. Çünkü şer'î illetde mevcut durum veya hükmü değiştirdiği (mesela mubah olan bir şeyi haram, haram olan bir şeyi helâl kıldığı veya bir görev yüklediği) için bu ismi almıştır. Fıkıh usulü terimi olarak illet, hükmün varlığı kendisine nisbet ve izafe edilen yani hükümde doğrudan doğruya müessir olan durum veya özelliktir. İllet ile sebep arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Bazı fıkıh bilginlerine göre illet ile sebep eşanlamlıdır. Bir gurup fıkıh bilginine göre illet, sebebin bir nev'idir. Bir kısmına göre ise, illet hükümde müessir ve amildir, sebep ise hükme götüren bir yol ve vasıtadır; hükümde müessir değildir.

İllet, Şâri'in şer'î hükümleri koyarken gözettiği maslahat ve hikmetler anlamına da

gelir. Bu anlamdaki illete, illet-i gâiyye de denir. Meselâ, Ramazan ayında yolculuk eden kişinin oruç tutmamasına müsaade edilmesi hükmünün bu anlamda illeti, sıkıntı ve meşakkatin giderilmesidir. Ancak fıkıh usulünde illet denince, hikmet anlamındaki değil, şer'î hükmün konmasını münasip gösteren durumu genellikle ihtiva eden açık ve munzabıt (istikrarlı) vasıf anlamındaki illet kasdedilir. Hükümler, bu anlamdaki illetler üzerine bina kılınır. Fıkıh usulü bilginleri bu anlamdaki illete, "menatü'l-hükm", "el-vasfu'l-cami'", "el-vasfu'l-münasib", "bâis", "delil", "sebeb" gibi isimler vermişlerdir. Meselâ, ramazanda yolculuk eden kişinin oruç tutmamasına müsaade edilmesi hükmünün illeti, dinen "seferî" (yolcu) sayılacak bir durumda olmaktır. Çünkü bu anlamda yolculuk, şahıstan şahısa, durumdan duruma değişkenlik arzetmeyen açık ve munzabıt bir vasıftır.

İllet iki çeşittir:

1– Tam illet. Bu, şer'î hükmü ifade etmek için konmuş, o hükümde müessir ve hükümle beraber gerçekleşmiş olan illettir. Hanefîler bu illete, "ismen, manen ve hükmen illet" adını verirler. Meselâ, sahih bir alım-satım akdi, mülkiyetin intikalinin tam illetidir. Buna göre, bir alım-satım akdi geçerli biçimde meydana geldiğinde onun sonucu olan mülkiyetin intikali de hemen gerçekleşir. Yine sahih bir nikah akdi, eşlerin karı-koca hayatı yaşamalarının meşru kabul edilmesi için tam bir illettir. Sarhoş edicilik vasfı, şarabın haram olmasının tam illetidir. Kasden adam öldürme de kısas için tam bir illettir.

2– Nakıs illet. Bir engel dolayısıyla, illet bulunduğu halde hüküm hemen işlerlik kazanmıyorsa, bu illet nakıstır. Meselâ, bir kişi başkasına ait bir malı satsa, mal sahibi bu satışı onaylayıncaya kadar akid hemen işlerlik kazanmaz ve mülkiyet alıcıya intikal etmez. Buna mevkuf satım akdi denir. Mal sahibi alım-satım akdine icazet verirse hüküm icazet tarihinden itibaren değil, satış tarihinden itibaren meydana gelmiş olur. Çünkü hükmün illeti icazet değil, satım akdidir. Bu sebeple satışla icazet arasında, satılan şeyde meydana gelen semere (meyve, yavru, mahsül gibi) satın alana aittir.

¥ Fahrettin Atar

İlme'l-yakîn (bk. YAKÎN)

İLMİHAL

"İlm-i hâl", "ilim" ve "hâl" kelimelerinden oluşmuş bir isim tamlaması olup, sözlük anlamı "durum bilgisi"dir. Bütün müslümanların dinî bilgi ve uygulama bakımından durumlarının birleştiği ortak alana ait bilgiler, bir başka anlatımla "müslüman statüsü"nde olmanın gerektirdiği temel bilgiler "ilmihal" diye anılır. Bütün müslümanlar için kaçınılmaz olan asgari bilgilerin yanısıra, her müslümanın kendi durumuna göre bilmesi gereken temel dinî bilgiler de bu kapsamda mütalaa edilir. Meselâ, namazın nasıl kılınacağının ve şarap içmenin haram olduğunun her müslüman tarafından bilinmesi zarurîdir. Ticaretle uğraşan bir müslümanın ise, bu durumu sebebiyle vadeli satımda nelere dikkat etmesi gerektiği gibi hususları da bilmesi gerekir.

İlmihal bilgilerinin başında inanç, ahlâk ve ibadet esasları ile hemen herkesin günlük hayatta karşılaştığı meselelere ilişkin

temel hükümler gelir. Fakat ilmihal kitaplarının nüvesini oluşturan fetva kitaplarında, fıkhın genel bir özeti verilmiş veya sıkça karşılaşılan fıkhi meselelerin cevapları kaydedilmiştir. Geniş ilmihal kitaplarında ise, anılan dört bölümün (inanç, ahlâk, ibadet, helal-haram) yanısıra, peygamberler tarihi, siyer (Hz. Muhammed'in hayatı) ve münakehat (aile hukuku) bölümlerine de yer verilir.

¥ Heyet

İlm-i Nücûm (bk. ASTROLOJİ)

İLYAS (Hz.)

Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerden biri.

Hz. İlyas, Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde anılır. Bu iki âyet meâlen şöyledir: "Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas'a da yol göstermiştik. Hepsi iyilerden idi" (el-En'âm 6/85); "İlyas da peygamberlerdendi. Kavmine demişti ki: Allah'ın azabından korunmaz mısınız? Baal'e yalvarıp yaratıcıların en güzelini, sizin ve atalarınızın tanrısı olan Allah'ı bırakıyor musunuz? Onu yalanladılar, bundan dolayı onlar cehenneme getireleceklerdir. Yalnız Allah'ın halis kulları hariç. Biz sonra gelenler arasında ona da (İlyas) iyi bir ün bıraktık. İlyas'a selam olsun" (es-Sâffât 37/123-130).

Kur'ân-ı Kerîm'de hakkında bunun dışında bilgi bulunmayan İlyas, Kitab-ı Mukaddes'de İsrailoğulları'na gönderildiği bildirilen peygamber İlya olmalıdır. Çünkü o da Baal'e tapılmasına karşı çıkmış, Baal'e kulluk edenlerle mücadele etmiştir. Kitab-ı Mukaddes'e göre peygamber İlya, İsrail kralı Ahab döneminde yaşamıştır. Kral Ahab, Saydalılar'ın kralı Etbaal'in kızı İzebel'le evlenmiş ve Allah'ı bırakıp Baal'e kulluk etmeye başlamış, Rabbin gözünde kötü olanı yaparak Rabbi öfkelendirmiştir. Bunun üzerine peygamber İlya, kral Ahab'a giderek, Allah'tan yüz çevirmesinin cezası olarak belirsiz bir süre yağmur yağmayacağını bildirmiş, kendisi de gidip Kerit vadisinde gizlenmiştir. Allah tarafından kendisine yiyecek verilen İlya, daha sonra Tanrı'nın emriyle Sayda'nın Tsavefat şehrine gitmiş, oğlu ile birlikte yaşayan dul bir kadından yardım görmüş, dul kadının hastalanıp ölen oğlunu diriltmiştir. Üç yıl süren susuzluk ve kıtlıktan sonra İlya, Rabbin emriyle tekrar kral Ahab'a giderek, Baal'ın dört yüz elli ve Aşera'nın dört yüz peygamberini Karmel dağında toplamasını ister. İlya toplanan insanlara: "Ne vakte kadar iki tarafa topallayacaksınız? Eğer Yehova Allah ise onun ardınca yürüyün ve eğer Baal ise onun ardınca yürüyün" der (I. Krallar 18/21). Daha sonra da Rabbin peygamberi olarak sadece kendisinin kaldığını, Baal'in peygamberlerinin ise dört yüz elli kişi olduklarını belirterek, Baal'in peygamberlerini, kimin haklı olduğunu göstermek için bir imtihana davet eder. İki boğa seçilir. Birini İlya, diğerini ötekiler alır. İki ayrı yere odunlar yığılır ve bu boğalar kesilerek odunların üzerine konulur ve fakat odunlar ateşlenmez. Her iki taraf da kendi tanrısına yalvaracaktır. Hangi tarafın odunları ateş alırsa o haklı sayılacaktır. Baal'in peygamberleri sabahten akşama kadar ilahları Baal'e yalvarırlar fakat hiçbir karşılık alamazlar. Peygamber İlya "Yüksek sesle çağırın, çünkü o bir ilahtır; ya dalgındır, yahut heladadır, ya yolculuk ediyor, belki

de uykudadır da uyandırmak gerek" diyerek puta tapmanın manasızlığını vurgular (I. Krallar 18/27). Daha sonra da kendisi, İbrahim'in, İshak'ın ve İsrail'in Allah'ına yalvarır ve ateş düşerek herşeyi yakar. Halk tekrar Allah'a iman eder, Baal'in peygamberleri ise öldürülür. Bulutlar ortaya çıkar ve üç yıldan sonra tekrar yağmur başlar. İzebel, adamlarının öldürüldüğünü duyunca İlya'yı öldürtmeye and içer fakat İlya, Horeb dağına kaçarak 40 gün 40 gece orada kalır (I. Krallar 19/8). Tanrı ondan, Yehu'yu İsrail kralı Şafat'ın oğlu Elisa'yı da kendi yerine peygamber olarak meshetmesini ister. Daha sonra İlya, kral Ahab'a Tanrı'nın azabını bildirir. Kendi yerine peygamber olarak meshettiği ve cübbesini verdiği Elisa ile beraberken, onun gözü önünde semaya alınır.

¥ Ömer Faruk Harman

İlyâsîn (bk. İLYAS)
İma (bk. KIYAM, NAMAZ)

İMAMET

İmamet kelimesi sözlükte, öne geçmek, yönelmek, önderlik etmek gibi anlamlara gelir. Başkaları tarafından önder kabul edilen, kendisine tabi olunan kimseye de imam denilir. İslâmî literatürde devlet başkanı, dinî ilimlerde çığır açmış büyük şahsiyetler, sosyal ve dinî hareketlere öncülük eden kimseler ve cemaatle namaz kıldıran kimse gibi farklı görev ve fonksiyona sahip fakat bir yönden topluma önderlik etme ortak özelliğine sahip şahıslara imam denilir. Dinî literatürde imamet terimiyle devlet başkanlığı ve cemaatle namaz imamlığı kastedilir. Ancak bu iki kavramı birbirinden ayırmak üzere birincisi için "imâmet-i kübrâ" (büyük imamlık), ikincisi için "imâmet-i suğrâ" (küçük imamlık) tabiri kullanılır. Devlet başkanlığını ifadede daha yaygın olarak hilafet terimi kullanıldığından (bk. HİLAFET), imamet başlığı altında sadece cemaatle namaz imamlığı (imamet-i suğra) işlenecektir.

Namaz imamlığı, cemaatın namazının imamın namazına bağlanması şeklinde tanımlanır. İmamlık hizmeti dinen en hayırlı ve şerefli mesleklerden biri sayılmış, toplumdaki en bilgili, ahlâklı, dirayetli, kıraatı düzgün kimselerin bu görevi üstlenmesi, böylece müslümanların eğitim ve irşadında etkin rol alması teşvik edilmiştir. Müezzinlik de böyledir. Ancak imamlık müezzinlikten daha faziletli görülmüştür. Cemaatle namaz İslâm'ın önemle üzerinde durduğu bir husus, dinî hayatın bariz göstergelerinden (şe'âir) biri sayıldığı için fıkıh kitaplarında imamlığın sıhhati, imamın ve cemaatın namazının geçerliliği, imamlığa liyakat ve imamet âdabı konularında ayrıntılı olarak durulmuştur (ayrıca bk. CEMAAT, MUKTEDÎ).

İmamlığın sahih olabilmesi için imam olacak kimsede şu şartların bulunması aranmıştır:

1– Müslüman olmak: Namaz kılma ve kıldırma dinî bir ödev olduğundan ancak İslâm'ı benimsemiş kimseler tarafından ifa edilebileceği açıktır. Müslüman olmakla birlikte açıktan günah işleyen (fâsık) veya bid'at ehli (bk. BİD'AT) olan kimsenin imamlığı Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre tahrimen mekruh olmakla birlikte sahihtir. Mâlikîler ve Şâfiîler de bu görüşte olmakla birlikte Mâlikîler imamın namazla ilgili konularda kasdî hatası ve bozuk davranış-

ları varsa böyle bir şahsın imametini câiz görmezler. Devlet başkanı veya bölge valisinin imameti, fasık da olsalar, halkın birlik ve bütünlüğünü sağlayacağı, halk ile yönetici arasında iletişimi kolaylaştırmaya vesile olacağı için daima teşvik edilmiş, diğer kimselerin imamlığından evlâ görülmüştür. Cuma ve bayram namazlarında fasık kimselerin imamlığının kerahetsiz olarak câiz olduğu görüşünün temelinde bu düşüncenin yattığı söylenebilir.

2– Bulûğ: Şâfiîler hariç fakihlerin çoğunluğuna göre farz namazlarda, bulûğ (ergenlik) çağına ulaşmamış kimsenin imamlığı sahih değildir. Hanefî fakihler küsuf, teravih gibi nafile namaz imamlığında da imanın bâliğ olmasını şart görürler. Mâlikî ve Hanbelîler'e göre bulûğ şartı, sadece farz namazlar için geçerlidir. Şâfiîler'e göre ise bâliğin imameti daha evlâ olmakla birlikte mümeyyiz küçüğün yani, henüz bulûğa ermemiş olmakla birlikte iyiyi kötüden, faydalıyı zararlıdan ayırdedebilecek durumdaki çocuğun yetişkinlere farz veya nafile namazlarda imamlık yapması da geçerlidir. Cemaat arasında bâliğ kimse yoksa, mümeyyiz küçüğün emsaline imam olması ittifakla câizdir.

3– Akıl: Buna göre, temyiz çağına ulaşmamış küçüğün, akıl hastasının ve sarhoşun namaz kıldırmaları geçerli değildir.

4– Erkek Olmak: Cemaatın erkeklerden oluşması, ya da cemaatın arasında erkeklerin de bulunması halinde, gerek farz namazlarda olsun, gerekse nafile namazlarda olsun erkeklerin namazlarının sahih olabilmesi için imamın erkek olması şarttır. Müçtehitlerin ittifakıyla kadınların erkeklere imamlığı sahih değildir. Cemaatın sadece kadınlardan oluşması halinde ise, kadının imam olarak namaz kıldırması sahih olmakla birlikte mekruhtur. Hanefîler'in dışındakilere göre ise, kadının kadınlara imam olarak cemaatla namaz kıldırması kerahatsiz olarak câizdir. Hatta Şâfiîler başta olmak üzere, bazı müçtehitlere göre bu müstehaptır. Kadının kadınlardan oluşan cemaate imam olup namaz kıldırması halinde, imam olan kadının, ilk safın önünde durmayıp, ilk safın ortasında (içinde) durması gerekir.

5– Kıraat: İmâm olacak kimsenin Kur'an-ı Kerîm'den namazı sahih olabilecek kadar ezberi bulunması ve ezberindeki bu âyetleri, harf ve kelimeleri de anlaşılır tarzda telaffuz ederek okuyabilmesi şarttır. İmametin sıhhatı için ezbere okuyabileceği âyetlerin miktarının ne olması gerektiği konusunda müçtehit imamlar arasında görüş ayrılığı mevcuttur. İmamet için İmâm Ebû Hanîfe'ye göre bir âyeti ezbere bilmek kâfi iken, İmameyn'e göre bunun en az üç âyet olması gerekir. Şâfiîler başta olmak üzere, namazda Fâtiha okumayı şart olarak görenler, buna Fâtiha'yı eklerler. (Bunun için ileri sürülen kıstaslar, kişinin kendi namazının sahih olması için şart olan miktar olduğundan, bu âyetlerin miktarı farz olan kıraat miktarıdır (bk. KIRAAT). Kur'ân'dan yeteri kadar ezberi bulunan kimsenin, ümmi olan yani Kur'ân okuyamayan kimseye iktidası câiz değildir. Ancak, ümminin ümmiye iktidası câizdir.

İmâm olacak kimsenin yeterli miktar ve şekildeki kıraat bilgisi dışında, namazı sahih olabilecek kadar namazla ilgili hükümleri de bilmesi ve bunları yerine getirebilecek durumda olması da lazımdır. Ancak, kıraat hususunda ümminin ümmiye iktidası sahih olduğu gibi, namazın erkanını

yerine getirebilme konusunda da yeterli seviyede bilgisi bulunmayan bir kimsenin emsali kişilere imam olması sahihtir.

6– Özürlü olmamak: Yani kişiyi tek başına namaz kıldığında mazur saydıracak, devamlı burun kanaması, herhangi bir sebeple abdesti tutamama, bazı harflerin telaffuzu konusunda veya genel olarak kekemelik gibi özürlerden salim olmak. Bu ve benzeri özürlerin bulunmasından dolayı mazur (özürlü) olan kimsenin, özrüne rağmen namazının sahih olması, sadece kendisinin namazı hakkında zaruri olarak sabit olan bir hükümdür. Aynı durumdaki özürlü kimseler hariç, başkalarının (bu özürlerden salim olan kimselerin) özürlü kimseye iktidası sahih olmaz. Özürleri farklı olan mazurların (özürlülerin) bile birbirlerine iktidası sahih olmaz (ayrıca bk. ÖZÜR HALİ). Özürlünün imameti konusundaki bu hükümler, Hanefî ve Hanbelîler'e göre olup, Mâlikî ve Şâfiîler'e göre imametin sıhhatı için özürden salim olmak şart değildir. Ancak, Mâlikîler'e göre, özürlü olmayanın özürlüye uymasında kerahet vardır.

7– Namazın şartlarının eksik olmaması: İmametin sahih olabilmesi için, imam olacak kimsede taharet, setri avret vs. gibi namazın şartlarından her birinin ayrı ayrı bulunması şarttır.

8– Niyet: Hanbelîler ayrıca, imamın imamete yani o anda cemaatın namazını kıldırmaya niyet etmiş olmasını da gerekli görürler. Hanefîler'e göre imamın, cemaat arasında bulunan kadınlar için de imam olmaya niyet etmesi gerekir. Mâlikî ve Şâfiîler'e göre imamlığa niyet daima mendup olmakla birlikte sadece cuma, bayram, nezir namazı gibi belli namaz nevilerinde gereklidir.

İmametin sahih olabilmesi için sayılan bu şartların dışında, kılınan namazın çeşidi, imamın namazdaki durumu gibi hususlarda da bazı şartlar vardır. Ancak, bu şartlar imam olacak kimsede bulunması gereken şartlar olmayıp iktidanın sıhhatı için gereken şartlardır (bk. CEMAAT, MUKTEDİ).

İmamlık fazilet ve sevap açısından önemli bir hizmet ve şerefli bir meslek olduğu kadar, mesuliyetli de bir görevdir. Zira, imama uyan kimselerin namazlarının sahih olabilmesi için öncelikle, imam olan kimsenin namazının sahih olması lazımdır. Kendisiyle birlikte cemaatın namazının da mesuliyetini taşıdığı için imam olacak kimsenin öncelikle kıldırdığı namazın sahih olmasını sağlamaya çalışması, imamlık için kendisinden beklenen şart ve özellikleri taşımaya ve tamamlamaya azami derecede gayret sarfetmesi gerekir. İmâmlığın sahih olabilmesi için, yukarıda sayılan şartları taşıyan kişiler arasında imamlığa en layık kimsenin bu görevi ifa etmesi, öteden beri üzerinde ısrarla durulan bir husustur.

İmamlık için en layık (ehakk) kimse açık günahlardan da çekinmesi kaydıyla, cemaat arasındaki en fakih, yani (namazla ilgili) hükümleri en iyi bilen kimsedir. Bu kimseler arasında da Kur'ân-ı Kerîm'i en iyi okuyan kimsedir. Ancak müçtehitlerden bazıları, namazla ilgili hükümleri en iyi bileni tercih ederken, bazıları kıraatı en iyi olanı tercih etmektedirler. Bu konuda da eşitlik halinde, takva yönünden en ileri olanı, yine eşitlik olması halinde ise kemale etkisi olacağından dolayı yaşça büyük olanıdır. Bu konularda da eşitlik sözkonusu olursa, ahlaken güzellik, soy yönüyle şereflilik, kıyafeti yönüyle daha temiz olması gibi kriterler dikkate alınır. Şayet namaz cema-

atle evde kılınıyorsa, ev sahibi mutlak olarak önceliklidir. Başkaları, ancak ev sahibinden izin almak suretiyle imam olmalıdır. Eğer namaz, görevli bir imamı olan camide cemaatla edâ edilecekse, görevli imam diğerlerinden önceliklidir. Ancak cemaatın arasında, devlet başkanı, vali, kadı gibi üst düzey kamu yöneticilerinden biri bulunursa, bunlar ittifakla görevli imamdan daha önceliklidir.

¥ Beşir Gözübenli

İMAMEYN

“İmameyn” sözlükte iki imam demektir. Bu tabirle Hanefî mezhebinde Ebû Hanîfe’nin (80-150/699-767) iki öğrencisi Ebû Yusuf (113-183/731-799) ve Muhammed b. Hasen es-Şeybâni (132/189/750-805) kasdedilir. Aynı anlama gelmek üzere “Sâhibeyn” tabiri de kullanılır (Bu iki imam hakkında bilgi için bk. HANEFİ MEZHEBİ).

¥ Heyet

İmâm-ı Azam (bk. HANEFİ MEZHEBİ)

İmâmiye Mezhebi (bk. CAFERİYE MEZHEBİ)

İMAN

Sözlükte iman, bir kişinin söylediği sözü tasdik etmek, doğrulamak, kabullenmek, gönül huzuru ile benimsemek, şüpheye yer vermeyecek şekilde kesin olarak yürekten inanmak ve güven vermek anlamlarına gelir. Dinî bir terim olarak ise iman, Allah’ın varlığını ve birliğini ve Hz. Peygamber’in Allah Tealâ’dan getirdiği kesin olarak bilinen hükümleri (zarûrât-ı diniye) kalp ile tasdik etmek, haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabullenip teslim olmak demektir. İman edene mümin, iman edilen hususlara mü’menin bih=iman esası denilir. Tanımdan da anlaşılacağı gibi imanın hakikatı kalbin tasdikidir. Kalbin tasdiki hiçbir şekilde değişmeyen bir unsurdur. Onun bulunmaması durumunda iman gerçekleşmez. İkrar ise kalpteki tasdikin dil ile açıklanması olup, iman edene dünya hükümlerinin uygulanabilmesi için bulunması gereken bir şarttır.

İmanın, kalbin tasdiki, Hz. Peygamber’in getirdiklerinin hür irade ile gönülden benimsenmesi olduğu görüşünü benimseyen Ehl-i sünnet bu hususta şu delilleri ileri sürmektedir: 1– Yusuf sûresinin 17. âyetinde yer alan ve Hz. Yusuf’un kardeşleri tarafından Hz. Yakub’a hitaben söylenen “sen bize inanıcı değilsin” sözü “sen bizi tasdik edici değilsin” anlamınadır. Çünkü Kur’ân Arap dili ile inmiştir (Yusuf 12/2; İbrâhîm 14/4; eş-Şu’arâ 26/195) ve Kur’ân’ın indiği dilde iman kelimesinin tasdik anlamına geldiği hususunda dilciler fikirbirliği içindedir; mecazi anlama yönelmeyi gerektirecek bir delil de bulunmadığına göre iman kalbin tasdikinden ibarettir. 2– Allah Teâlâ münafıklar hakkında “Ey Peygamber! Kalpleriyle inanmadıkları halde ağızlarıyla inandık diyenlerle, yahudilerden o küfür içinde koşuşanlar seni üzmesin” (el-Mâide 5/41) buyurmuş, imanın kalben tasdik olduğunu belirtmiştir. 3– “Allah kime doğru yolu gösterir, imana muvaffak kılarsa onun göğsünü İslâm için açar” (el-En’âm 6/125) buyurularak imanın kalben tasdik olduğu belirtilmiştir. 4– Dil ile inandıklarını söyleyipte kalbiyle tasdik etmeyenler hakkında gelen âyette: “Araplar iman ettik dediler. De ki: “Siz iman etmediniz. Fakat

bari teslim olduk deyiniz. Çünkü iman henüz kalblerinize girmemiştir" (el-Hucurât 49/14) buyurulmuştur. 5– Ebedî olarak cennete girecek ve Allah'ın kendilerinden, kendilerinin de Allah'tan hoşnut olacağı kimselerden "Onlar öyle kimselerdir ki Allah imanı kalplerine yazmış ve bunları kendisinden bir ruh ile desteklemiştir" (el-Mücâdele 58/22) diye bahsedilmiştir. 6– Bir hadisten anlaşıldığına göre Üsâme b. Zeyd, düşmana karşı düzenlenen bir baskın sırasında yakaladığı adam "Allah'tan başka tanrı yoktur" dediği halde onu öldürmüş, olayı baskın dönüşü Hz. Peygamber'e anlattığında Rasûl-i Ekrem "Öldürdüğün adam doğru mu söylüyor, yoksa yalan mı söylüyor, kalbini yarıp baktın mı?" diye kendisini azarlamıştır (bk. Müslim, İman, 41; Ebû Dâvud, Cihad, 95; İbn Mâce, Fiten, 1). Hz. Peygamber'in "kalbini yarıp baktın mı?" sözü imanın kalbin tasdiki olduğunun delilidir. 7– Hz. Peygamber pek çok hadislerinde kalbinde hardal veya buğday tanesi yahut zerre kadar iman bulunan kimsenin sonunda cennete gireceğini belirtmiştir (bk. Buhârî, Tevhid, 19; Müslim, İman, 84; et-Tirmizî, Birr, 61; Nesâî, İman, 18). Anılan âyet ve hadislerde de görüldüğü gibi, imanın aslı ve gerçeği inanılacak şeyleri kalbin tasdik etmesidir. Bir kimse diliyle inandığını söylese bile kalbi ile tasdik etmezse mümin bir kimse olamaz. Buna karşılık kalbi ile tasdik edip inandığı halde, inancını dili ile söylemeyen kimse Allah katında yani ahirette mümin kabul edilir, sonunda ebedî cennetlik olur. İnanılacak şeyleri kalbiyle tasdik ettiği halde dilsizlik gibi bir özrü sebebiyle veya ölüm tehdidi altında inancını diliyle açıklamayan, hatta kâfir ve inançsız olduğunu söyleyen kimse de mümin sayılır. Bunun en belirgin örneği Ammâr b. Yâsir olayıdır. Sahabilerden Ammâr, Kureyş müşriklerinin ağır baskılarına ve ölüm tehditlerine dayanamayarak, kalben inanmakla beraber diliyle müslüman olmadığını söylemiştir. Daha sonra Ammâr'ın çok üzgün ve perişan halde Hz. Peygamber'e gelip olayı anlatması üzerine, Rasûlullah ona aynı durum tekrar başına gelirse aynı şeyi yapmasını söylemiş (bk. İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Ğabe, IV, 130, Kahire 1970) ve İslâm'ın bu yaklaşımını teyit için de şu meâldeki âyet inmiştir: "Kalbi imanla dolu iken, küfre zorlanan müstesna olmak üzere kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr eder ve küfre kalbini açarsa, Allah'ın gazabı onların başınadır" (en-Nahl 16/106). Bütün bunlar kalbin tasdikinin, imanın aslı, gerçeği ve değişmez temeli, ikrarın da bu asıl ve gerçeğin tanınmasını sağlayan ve zorlama anında düşebilen bir şartı olduğunu göstermektedir (bk. İKRAR).

Kalbin tasdiki demek olan iman ile ikrar arasında böyle bir ilişki bulunduğu gibi, imanla marifet ve imanla amel arasında da bir ilişki bulunmaktadır.

Gerek tasdik gerekse marifet (bilgi) kalbe ait birer iş olmakla beraber, tasdik kalpte iradî bir gayret sonucu meydana gelir. Marifet ise böyle bir gayret olmaksızın kalpte beliriverir. Kalpteki bu soyut bilgiye iman demek mümkün değildir. İman denilebilmesi için bilgi sınırının ötesinde iradî bir fonksiyonun, bir tercihin bulunması gerekir. İman edene verilecek sevap bu fonksiyona ve tercihe bağlıdır. Yoksa Hz. Peygamber'i bilen yahudi ve hıristiyanların, Allah'ı bilen şeytanın mümin olması gibi yanlış bir fikir ileri sürülebilirdi.

Öte yandan imanla amelin birbirinden

ayrı ele alınması ve amelin imanın bir parçası sayılmaması gerekmemekle beraber, her ikisi arasında çok sıkı bir ilgi ve bağ bulunduğuna da dikkat edilmelidir. Kalbiyle inandığı halde ameli terkeden kişi imandan çıkmamakla birlikte, imanın olgunluğunu yitirir, onu tehlikeye düşürür. Amel hem imanı güçlendirir, hem de Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya aracı olur (bk. AMEL).

İmanın tanım ve kapsamı konusunda mezhepler arasında fikirbirliği bulunmamaktadır. Mâtürîdî ve Eş'arî kelâm bilginlerine göre iman, inanılması gereken hususları kalbin tasdiki; Hanefî fıkıhçılarına göre kalbin tasdiki ve dilin ikrarı demektir. Mürcie ve Kerramiye mezhepleri imanı kalbin tasdiki olmaksızın sadece dilin ikrarı olarak tanımlarken, Cehmiye kalbin marifetini iman için yeterli görmüştür. Selefiye, Mutezile, Havaric ve Zeydiye imanın tasdik, ikrar ve amel olmak üzere üç temel rükünden oluştuğunu ileri sürmüştür. Ancak Selefiye ameli terkedeni günahkâr mümin sayarken Mutezile ve Zeydiye iman ile küfür arasında fısk denilen ve tevbe etmeden ölünürse küfre dönüşen bir mertebede kabul etmiş, Havaric ise kâfir saymıştır.

İman, inanılacak hususlar açısından icmâlî ve tafsîlî iman, inancın elde ediliş yolu bakımından da taklîdî ve tahkîkî iman olmak üzere ikiye ayrılır. İcmâlî iman, inanılacak hususlara kısaca ve toptan inanmak demektir. İmanın en özlü ve en kısa şeklidir. Tevhid ve şehadet kelimesinde özetlenmiştir. Tevhid kelimesi: "Lâ ilâhe illallâh muhammedün rasûlullah=Allah'tan başka tanrı yoktur, Muhammed O'nun elçisidir" cümlesidir. Şehadet kelimesi de: "Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve rasûluh=Ben Allah'tan başka tanrı olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim" ifadesidir. Dinî bir düşünüşle imanın ilk derecesi ve İslâm'ın ilk temel direği budur. Gerçekte Allah'ı yegâne tanrı tanıyan, Hz. Peygamber'i O'nun peygamberi olarak kabullenen kişi, diğer iman esaslarını ve O'nun getirdiği bütün hükümleri de toptan kabullenmiş demektir. Çünkü diğer iman esasları bize Hz. Peygamber aracılığıyla bildirilmiştir. Öyleyse Allah elçisini tasdik etmek, getirdiği hükümleri de tasdik etmek demektir. Tevhid ve şehadet kelimesini inanarak söyleyen kimse Hz. Muhammed (s.a.)'in haber verdiği ve bizlere bildirdiği hükümlerin hepsine birden iman ettiğinden, inanılacak hususları ayrı ayrı söylemediğinden dolayı bu imana icmâlî (toptan) iman denilmiştir. Bir kimseye mümin diyebilmek için, o kişinin Yüce Allah'ın varlığına, birliğine, sonsuz güç ve kudretine, yegâne hakim ve otorite olduğuna, Hz. Muhammed'in peygamberliğine tereddütsüz inanması gerekir. Bir insana farz olan ilk görev budur. Bundan sonra dinin diğer hükümlerini ve inanılması gereken hususları öğrenip teker teker benimsemesi gerekir.

Tafsîlî (ayrıntılı) iman, inanılacak hususların her birine açık ve geniş bir şekilde, ayrıntılı olarak inanmaya denir. Tafsîlî iman üç derecede incelenmektedir: Birinci derece, Allah'a, Hz. Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğuna ve ahiret gününe kesin olarak inanmaktır. Bu derece icmâlî imandan daha geniştir. Allah'a ve Peygamber'e inanmakla birlikte ahirete iman

da bulunmaktadır. İkinci derece, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, öldükten sonra tekrar dirilmeye, cennet ve cehennemin varlığına, kaza ve kadere ayrı ayrı inanmaktır. Hz. Peygamber bir hadislerinde imanı "Allah'a, meleklerine, Allah'a kavuşmaya, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye, kitaplarına ve kadere inanmaktır" diye tanımlamıştır (bk. Müslim, İman, 1; Ebû Dâvud, Sünnet, 15; et-Tirmizî, İman, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9). Tafsîlî imanın üçüncü derecesi, Hz. Muhammed'in Allah'tan aldığı ve bizlere bildirdiği kesin olarak bilinen bütün hususların yani manası açık ve kesin âyet ve mütevatir hadislerde yer alan hükümlerin hepsine ayrı ayrı, Allah ve elçisinin bildirdiği şekilde ayrıntıları ile inanmaktır. Bu durumda namaz, oruç, zekat, hac ve diğer farzları, helâl ve haram olan davranışları öğrenip, bütün bunların farz, helâl ve haram olduklarını yürekten tasdik etmek tafsîlî imanın üçüncü derecesini oluşturur (bk. ZÂRÛRÂT-I DİNİYE). Müslüman olmayan bir kimse icmâlî iman ile İslâm'a girmiş olur. Bu iman üzere ölürse, neticede cennete girer. Fakat tafsîlî iman ile müslümanın imanı yücelir, olgunlaşır, sağlam temeller üzerine oturur. Müslümanın hayatının sonuna kadar icmâlî iman ile kalması doğru ve yeterli değildir. Allah'ı ve O'ndan geleni yürekten tasdik ettikten sonra, gücü yettiğince Hz. Peygamber'in açıkladığı buyruk ve yasakları bütünüyle, farzı farz, haramı haram bilerek öğrenmesi, kabullenmesi ve uygulaması gekerir.

Taklîdî iman, delillere dayalı olmaksızın sadece telkin yoluyla meydana gelen imandır. Ehl-i sünnet bilginlerinin çoğuna göre bu tür iman geçerli olmakla beraber kişi imanını aklî ve dinî delillerle güçlendirmediğinden dolayı sorumludur. Taklîdî iman, inkârcı ve sapık kimselerin ileri süreceği itirazlarla sarsıntıya uğrayabilir. Bunun için imanı, dinî ve aklî delillere dayandırarak güçlendirmek gerekir. Çünkü deliller, ileri sürülecek şüphe ve itirazlara karşı imanı korur. Delillere dayalı imana tahkîkî iman denir.

Ehl-i sünnet bilginlerine göre iman, inanılması gereken hususlar (iman esasları) açısından artmaz ve eksilmez. Bir kimse iman esaslarının hepsini kabul edip de, bir veya birkaçına inanmasa meselâ meleklere inanmasa veya namazın farz yahut adam öldürmenin haram oluşunu inkâr etse, iman etmiş sayılmaz. Herkes aynı hususlara iman etmekle yükümlüdür. İnanılacak esaslar konusunda bilginle cahil, peygamberle peygamber olmayan, kadınla erkek arasında hiçbir fark yoktur. İmâm Ebû Hanîfe bu konuda şöyle der: "İman artmaz, eksilmez. Çünkü imanın artması, ancak küfrün eksilmesi ile, imanın eksilmesi de küfrün artması ile mümkün olabilir. Bir şahsın aynı anda hem mümin, hem de kâfir olması ise yanlış bir düşüncedir (bk. Aliyyü'l-Karî, Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber, s. 79, Mısır 1373). Fakat iman güçlü veya zayıf olma açısından farklılık gösterir. Kiminin imanı kuvvetli, kiminin zayıftır. Kimininki tam anlamıyla içine sinmiş kimininki yüzeysel kalmıştır. Kimininki işitme ve düşünmeye bağlı bilgi ve inanç seviyesinde, kimininki görmeye dayalı bilgi ve inanç seviyesinde, kimininki de yaşamaya, gönülde duymaya ve iç tecrübeye dayalı bilgi ve inanç seviyesindedir. İmanda bu çeşit bir farklılığın bulunduğu âyet ve hadislerde de geçmektedir. İbrahim (a.s.) ölüleri nasıl dirilttiğini gösterme-

sini Allah'tan istemiş, âyette buyurulduğu gibi Yüce Allah'ın "inanmadın mı?" sorusuna "(gözümle de görerek) kalbim tam yatışsın diye" (el-Bakara 2/260) cevabını vermiştir. Böylece onun Allah'ın ölüleri nasıl diriltttiğini gördükten sonraki imanının önceki imanından daha güçlü olduğu belirtilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'deki "İman etmiş olanlara gelince (her inen sûre) daima onların imanını artırmıştır" (et-Tevbe 9/124). "O, müminlerin yüreklerine imanlarını katmerli bir imanla artırmaları için manevi kuvvet indirendir" (el-Fetih 48/4), "Müminler ancak onlardır ki, Allah anıldığı zaman yürekleri titrer. Karşılarında âyetleri okununca da bu onların imanını artırır" (el-Enfâl 8/2) anlamındaki âyetler ile bu konu ile ilgili hadisler, imanın kuvvet ve kalbin derinliklerine nüfuz yönüyle farklı seviyelerde olabileceğini göstermektedir.

İnsanlar iman ve inkâr yönünden iki gurupta incelenebilirler: 1– Mümin: Allah'a, Hz. Peygamber'e ve getirdiklerine kesin olarak inanan kimse demektir (bk. MÜMİN). 2– Kâfir: Allah'a, Hz. Peygamber'e ve onun Allah'tan getirdiklerinin tümüne veya bir kısmına inanmayan inkârcı kişiye denilir (bk. KÂFİR). Allah'ı, Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve onun getirdiklerini kabul ettiğini söyleyerek müslümanlar gibi yaşadığı halde kalbi ile bunları inkâr eden münafık da iman açısından bu guruba girer (bk. MÜNAFIK).

İmanın geçerli olabilmesi ve sahibini ahirette ebedî kurtuluşa erdirebilmesi için şu şartları taşıması gerekir: 1– İman dünya hayatından ümit kesme (ye's) durumunda olmamalıdır. Mümin olmayan bir kimsenin hayattan ümidini kestiği son nefesinde uğrayacağı azabı farkedip iman ettim demesi halinde onun bu imanı geçerli olmaz. Bir âyette "Artık o çetin azabımızı gördükleri zaman "Allaha inandık ve O'na ortak koştuğumuz şeyleri inkâr ettik" derler. Fakat azabımızı gördükleri zaman imanları kendilerine bir fayda vermeyecektir. Allah'ın kulları hakkında süregelen kanunu budur. İşte kâfirler burada hüsrana uğramışlardır" (el-Mü'min 40/84-85) buyurulmuştur. İslâm bilginleri, bu ve benzeri (msl. en-Nisâ 4/18; el-En'âm 6/158) âyetlere dayanarak ye's imanının (hayattan kesin olarak ümit kesildiği bir anda iman etmenin) geçerli olmayacağı sonucuna ulaşmışlardır. Çünkü imanda önemli olan gayba (duyular ötesine) inanmış olmaktır. Azabı gördükten sonra ise, imanın bu özelliği ortadan kalkmış olur. 2– Mümin, iman esaslarından birini inkâr anlamına gelen tutum ve davranışlardan kaçınmalıdır. Meselâ Allah Teâlâ'yı ve bütün peygamberleri tasdik edipte Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmayan yahut farz veya haram olduğu kesin olarak bilinen bir hükmü, meselâ namazın farz, şarap içmenin haram oluşunu kendi hür iradesiyle inkâr eden yahut alaya alan, puta, haça vb. şeylere tapan bir kimseye mümin denilemez. 3– Mümin ne Allah'ın rahmetinden ümitsiz ne de emin olmalıdır. Korku ile ümit arasında bulunmalıdır. Müminin "nasıl olsa imanım var, o halde muhakkak cennete girerim" düşüncesiyle Allah'ın azabından emin olması, güven duygusu içinde bulunması veya "çok günah işledim, ben muhakkak cehennemliğim" diye Allah'ın rahmetinden ümit kesmesi imanını kaybetmesine sebep olabilir. Bu konuda Kur'ân'da şöyle buyurulur: "Doğrusu kâfirlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez" (Yusuf 12/87), "Fakat

büyük zararı göze alanlar topluluğundan başkası Allah'ın azabından emin olmaz" (el-A'râf 7/99).

İman ile İslâm'ın sözlük anlamları arasında fark varsa da İslâm'ın, Hz. Peygamber'in din adına bildirmiş olduğu şeylerin hepsine gönülden teslim olmak, kalben bağlanmak ve boyun eğmek şeklinde tanımlanması durumunda iman ile İslâm aynı manaya gelirler. Bu durumda mümin olan herkese müslim, her müslime de mümin denilir (bk. İSLÂM).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

İmkân (bk. AKIL, ALLAH)

İMSAK

"İmsâk" sözlükte tutmak, yakalamak, bir işten el çekmek anlamlarına gelir. Fıkıhta bu kelime değişik konularda özel anlamlarda kullanılmıştır. İmsak, sayd (av) bahsinde avı yakalama, kısas (kasden adam öldürme ve müessir fiil ika etme) bahsinde bir kimseyi başkasının öldürmesi için tutma, talak (boşama) bahsinde –Bakara 2/231 âyetinden yola çıkılarak– ric'î talakın iddeti içinde fiilen karı-koca hayatına dönme anlamında kullanıldığı gibi, özellikle oruç süresi içinde oruç yasaklarından (yeme, içme ve cinsî temastan) kaçınmayı ifade eden bir terimdir.

İmsak orucun rüknü (temel unsuru) olup, belirtilen süre içinde oruç yasaklarından birinin işlenmesi halinde fiilen orucun varlığından sözedilemez. Ancak hadis-i şerifle, unutarak bu yasakların ihlali durumunda dinen orucun varlığını koruyacağına dair istisnai bir hüküm getirilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de (el-Bakara 2/187) ve hadislerde (Buhârî, Savm, 16) oruç yasaklarının, gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığının birbirinden ayırdedildiği vakitte (ikinci fecirden itibaren) başlamış olacağı belirtilmiştir. İmsak öncesi oruca hazırlık olmak üzere yenen yemeğe "sahur" denir ki, hadis-i şeriflerde sahurun geciktirilmesi, dolayısıyla oruca imsak vaktinden (yahut imsak vaktine yakın bir zamandan) itibaren başlanması tavsiye edilmiştir (msl. Nesâî, Sıyâm, 23; Müsned III, 367; V, 147) (ayrıca bk. FECİR, VAKİT).

¥ İbrahim Kâfi Dönmez

İMTİHAN

Allah'ın insanları bazı zorluk ve sıkıntılarla veya geniş imkânlarla denemesi, sınaması.

İmtihan kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyette (el-Hucurât 49/3; el-Mümtehine 60/1) fiil kalıbında "sorguya çekme", "sınama" anlamında geçmektedir. Ayrıca kırk kadar âyette geçen "belâ" ve türevleriyle altmış iki âyette geçen "fitne" kelimeleri de genellikle "deneme", "imtihan etme", "sınama" anlamında kullanılmıştır. Gerek sözkonusu âyetlerde gerekse hadislerde insanın hayatı boyunca birçok imtihanla karşı karşıya bulunduğu, Allah'ın insanları inançları, O'na bağlılıkları, sabır ve metanetleri, ahlâk ve faziletleri bakımından güçlü olup olmadıklarını ortaya koymak için çeşitli şekillerde deneyip sınadığı belirtilmektedir. İnsanlar yokluk, hastalık, sıkıntı ve musîbetlerle imtihan edildikleri gibi zenginlik, bolluk, güç, makam-mevki ve diğer imkânlarla da imtihan edilirler. Nitekim bir âyette "Andolsun ki biz sizi biraz

korku, mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma yapmak suretiyle deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele" (el-Bakara 2/154) buyurulurken başka bir âyetle de mal, evlat, çeşitli ürünler ve genel olarak hayatın bir imtihan olduğu belirtilmektedir (el-Enfâl 8/25; el-Kehf 18/7; Tâhâ 20/131; Teğâbûn 64/15; el-Mülk 67/2).

Hastalık, yokluk, kıtlık ve çeşitli felâketler insanları isyankârlığa sürükleyebileceği için bunlar birer imtihan sebebi sayılmış ve bu durumları sabırla karşılayanların bu imtihanı başarıyla geçirmiş olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde bol imkânlar da birer imtihan vesilesi olup (ayrıca bk. İSTİDRAC) bu nimetlerin şükrünü ödeyenler yani bunların gerekli kıldığı ödevleri Allah'ın iradesine uygun olarak yerine getiren, işleyecek güçte olmalarına rağmen günahlardan kaçınanlar da imtihanı başarmış olurlar. Bu yüzden İslâm ahlâkında sabreden fakir de, şükreden zengin de erdemli insandır. Buna karşılık Hz. Peygamber hem "zenginlik imtihanının şerrinden" hem de yoksulluk ve kıtlıktan Allah'a sığınmıştır (Buhârî, Daavât, 39; Nesâî, İstiâze, 14; Müsned, VI, 57).

¥ Mustafa Çağrıcı

İnâyet (bk. ALLAH)

İNCİL

Hz. İsa'ya Allah tarafından verilen ilâhî kitap.

İncil kelimesinin aslı, grekçe "evangelion" kelimesidir ve yunanca halk dilinde "getirdiği bir haberden dolayı bir kimseye verilen müjdelik, mükafat" anlamında iken, sonraları "haber, müjde" anlamında kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de on iki defa zikredilen bu kelime (msl. Âl-i İmrân 3/3, 48, 65; el-Mâide 5/46, 47, 66, 68, 110) Hz. İsa'ya Allah tarafından vahyedilen ilâhî kitabı ifade etmektedir. Kur'ân'da "Onların ardından yanlarındaki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu İsa'yı gönderdik ve ona, önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı ve korunanlar için yol gösterici ve öğüt olmak üzere, içinde hidayet ve nur bulunan İncil'i verdik" (el-Mâide 5/46) buyurularak İncil'in Allah tarafından gönderilmiş bir kitap olduğu, "Sana kitabı hak ile ve kendinden öncekini doğrulayıcı olarak indirdi. Bundan önce de insanlara doğru yolu göstermek için Tevrat ve İncil'i indirmişti" (Âl-i İmrân 3/3-4) buyurularak da sözkonusu kitabın Hz. İsa'ya vahiy yoluyla verildiği belirtilmektedir (el-Hadîd 57/27). Yine Kur'ân'da, Hz. Meryem'e, bir çocuk doğuracağı müjdelendiğinde, doğacak bu çocuğa, Allah'ın, "Kitab'ı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğreteceği" (Âl-i İmrân 3/48) bildirilmekte, Hz. İsa'ya hitaben de "... Sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğrettim" (el-Mâide 5/110) buyurulmaktadır. Diğer taraftan "Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar" (el-A'râf 7/157) buyurularak, Hz. Muhammed'in, gerçek Tevrat ve İncil'de müjdelendiği bildirilmekte, dolayısıyla, "İncil'e tabi olanlar, Allah'ın onda indirdiği ile hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar yoldan çıkmışlardır" (el-Mâide 5/47) meâlindeki âyette hıristiyanların gerçek İncil'e göre davranmaları istenmiş olmaktadır.

Hıristiyanlar ise, Hz. İsa'yı Tanrı'nın oğlu kabul ettikleri için ayrıca ona vahiy yoluyla bir kitabın verildiğini kabul etmezler. Onla-

ra göre Hz. İsa ne yazmış ne de yazdırmıştır. Bugün mevcut inciller ise, Hz. İsa'nın hayat hikayesini ve faaliyetini anlatan biyografi türü eserlerdir. Hıristiyanlara göre Hz. İsa, üç yıldan daha az süren tebliğ faaliyeti esnasında oradan oraya koşuşturup konuşmalarıyla halkı irşada çalıştığından yazmaya ve yazdırmaya vakit bulamamış, kendisine yardımcı olmak üzere seçtiği on iki havâriden çok azı okuma-yazma bildiği için de söyledikleri, kendi sağlığında yazıya aktarılamamıştır. Ancak onun semaya çıkışından 30-40 yıl sonradır ki, hıristiyan cemaatlerin çoğalmasına karşın Hz. İsa'yı bizzat görüp dinleyenler azalmaya, ayrıca mesihî krallık beklentisi zayıflamaya, Helenistik ve Gnostik tesirler artmaya başlayınca onu görmemiş ve dinlememiş olanlara, onun hayatı ve faaliyeti ile ilgili bilgilerin yazılı olarak aktarılması zaruret haline gelmiş ve böylece çeşitli inciller kaleme alınmıştır. "Havârilerin Hatıratı" da denilen ve incil adı verilen eserler başlangıçta sadece cemaat için değil, ferdî maksatlarla da kaleme alınmıştı ve çok sayıda incil mevcut idi. Muteber incillerin dörtle sınırlandırılması ve diğer incillerin apokrif (muharref, uydurma) kabul edilerek reddedilişi dördüncü asırda gerçekleşmiştir. O dönemin kilise yetkilileri muteber incilleri tesbit edip, diğerleri arasından ayıklarken şu kriterleri göz önünde tutmuşlardır: 1– Bir havâriye nisbet edilebilirliği, 2– Doğru inancı içermesi, 3– Hıristiyan cemaatlerde yaygın olarak kullanılışı. İşte bu şartları taşıdığı ve Matta, Markos, Luka, Yuhanna tarafından yazıldıkları kabul edilen inciller, muteber incil sayılmıştır.

Dört incilden ilk üçü (Matta, Markos, Luka incilleri), gerek şekil gerek konular yönünden çok büyük benzerlikler taşıdıklarından "Sinoptik inciller" diye de anılırlar. Gerçekten, özellikle mucizelerin, Hz. İsa'nın hayatına dair olayların ve meselelerin anlatımı bakımından bu üç incil arasında önemli benzerlikler vardır. Sinoptik inciller milattan sonra 60-80 yılları arasında, dördüncü incil olan Yuhanna incili ise 90-110 yılları arasında kaleme alınmıştır. Hz. İsa, ârâmice konuştuğu halde incillerin dördü de grekçe yazılmıştır. Sinoptik incillerin, ârâmice bir incile dayandığı ve fakat bu ârâmice metnin mevcut olmadığı kabul edilmektedir.

Mevcut Kitab-ı Mukaddes'teki sıralamaya göre ilk incil, sinoptik incillerden olan ve Matta tarafından yazıldığı kabul edilen incildir. İncil yazarı Matta, Filistinli bir yahudidir. Diğer bir adı da Levi olan Matta, Alfeus'un oğludur. Gümrük memuru ya da tahsildar olarak görev yapan Matta, kendi adıyla anılan incilde belirtildiğine göre, Hz. İsa tarafından "ardımdan gel" diyerek çağırılmış, o da sarraf masasını bırakarak İsa'yı takip etmiş, onun şakirdi olmuştur. Esasen, Matta'ya nisbet edilen incili onun yazmadığına dair çeşitli belirtiler vardır. Şöyle ki: İncillerle ilgili son araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlara göre Matta, incilini yazarken, havari olmayan Markos'tan geniş çapta yararlanmıştır. Hz. İsa'nın hayatına tanık olan birinin, onunla ilgili hatıralarını yazarken, havarî olmayan birinden istifade etmiş olması gariptir. Diğer taraftan Matta, incilinde olayları kaydederken, gördüğü ve işittiği şeylerin çoğunu üçüncü şahıs sıygasıyla anlatmakta, kendisinden bahsederken bile bu kalıbı kullanmaktadır. Bu sebeplerle bugünkü Matta incilinin, havarî Matta'dan başka bir kimse tarafın-

dan yazıldığı da ileri sürülmüştür. İlmî araştırma neticelerine göre havarî Matta, Hz. İsa'nın sözlerini, Hz. İsa'nın konuşma dili olan ârâmice diliyle kaleme almıştır. Modern tarihçiler tarafından "sözler" anlamına gelmek üzere "Logia" diye anılan ve havarî Matta'ya ait olan bu metin, daha sonraları yunancaya çevrilmiş ve buna yapılan ilavelerle bu günkü Matta incili ortaya çıkmıştır; ârâmice olan asıl nüsha ise kaybolmuştur. Matta incilinin, Luka incilinden sonra ve Kudüs'ün tahribinden önce 65 yıllarında yazıldığı kabul edilmektedir. Filistin'de yaşayan ve musevî dininden gelen hıristiyanlar için yazılan bu incil sık sık Eski Ahid'e atıfta bulunarak, yahudi karakterini muhafaza etmekte, Hz. İsa'nın şeriatı (Tevratı) değiştirmek için değil, geliştirmek için gönderildiği vurgulanmaktadır.

Matta incilinin bir nevi giriş bölümünü oluşturan başlangıç kısmında (1/1 – 4/11) Hz. İsa'nın çocukluk ve gençlik yılları, Hz. Yahya, Hz. İsa'nın çölde şeytan tarafından denenmesi anlatıldıktan sonra, birinci bölümde Hz. İsa'nın Galile'deki faaliyetleri (4/12-18/35), ikinci bölümde Yahudiye ve Kudüs'teki faaliyetleri (19/1 – 25/46), üçüncü bölümde ise Hz. İsa'nın ıztırap çekişi, ölümü ve yeniden dirilişi hakkında bilgi verilir.

Sinoptik incillerin ikincisi Markos tarafından yazıldığı kabul edilen ve ona nisbet edilerek, onun adıyla anılan Markos incilidir. Diğer bir adı da Yuhanna olan Markos, hıristiyan geleneğine göre havarî Petrus'un şakirdi ve Barnaba'nın yeğenidir. Markos, köyden köye giden İsa'yı takip etmemiş, onunla birlikte yaşamamıştır. Pavlus ve Barnabas, Kudüs'e geldiklerinde onu alıp Antakya'ya götürmüşlerdir. Daha sona Pavlos'un ilk Anadolu seyahati esnasında onunla birlikte Perge'ye kadar gelmiş fakat daha sonra onlardan ayrılıp Kudüs'e dönmüştür. Daha sonraları onunla ilgili olarak Pavlos'la Barnabas'ın arası açılır ve Markos, Barnaba ile birlikte Kıbrıs'a gider. Pavlos'un Koloserliler'e mektubundan anlaşıldığına göre (4/10) son olarak o, Roma'da bulunmuştur. Petrus'un yol arkadaşı olup onunla Roma'ya giden Markos, hıristiyan geleneğine göre Petrus'un sözcüsüdür. Bir rivâyete göre de Markos, İskenderiye hıristiyan cemaatinin kurucusudur.

Markos incili, inciller içerisinde en kısa olanıdır. Bu incil, Hz. İsa'nın çocukluk yıllarından hiç bahsetmeyip, doğrudan doğruya Hz. Yahya'nın tebliği ve Hz. İsa'nın vaftiziyle başlar. Planı bakımından Matta'nın inciline çok yakındır, ana hatları aynıdır; ancak Markos, olayları daha kısa anlatır ve sözleri de özetleyerek aktarır. Markos incilinin kaynağı, Hz. İsa ile ilgili hikaye ve vecizeler bütünüdür. Petrus'un vaazları da onun mühim bir kaynağını teşkil eder. Bu incilin yazılan ilk incil olduğu da ileri sürülmüştür; fakat bu görüş pek benimsenmemiştir. Yazılış tarihi kesin olarak belli olmamakla beraber Petrus'un ölümünden ve mabedin tahribinden önce, yani 63-70 yılları arasında yazıldığı kabul edilmektedir. Markos incili, kısalığı yanında, kelime hazinesi fakir, cümle kuruluşları düzgün olmayan bir eserdir ve inciller arasında ifade bakımından en zayıf olanıdır. Bu incilde muhtemelen ârâmice Matta incili de kaynak olarak kullanılmıştır. Mevcut hıristiyanlıkça çok önemli sayılan Hz. İsa'nın dirilip göğe yükselmesi olayını ve havârilerin onun vekilleri oluşunu ihtiva eden kısa sonuç kısmı araştırmacılar tara-

fından sağlam bulunmamaktadır.

Üçüncü incilin yazarı Luka'dır. Luka, aynı zamanda Rasullerin İşleri kitabının da yazarıdır. Antakyalı veya Suriyeli olan Luka, kültürlü bir zümreye mensuptu, doktor idi. Pavlus ona "Hekim Luka" demektedir. Genç yaşta Pavlus'u tanımış, artık ondan ayrılmamış, yolculuklarında onun yanında bulunmuştur. Luka, incilini, Markos'un incilinden sonra kaleme almış ve bunu yazarken hem şifahi hem yazılı kaynakları kullanmıştır. Luka'nın şifahi kaynaklarının Antakya'daki dostları, Filip, Pavlus'un mahpusluğu esnasında sorguya çekilen şahitler, Hz. İsa'ya tabi olan dindar kadınlar, Hz. Yahya'nın bazı şakirtleri ve özellikle Hz. Meryem olduğu söylenmektedir. Yazılı kaynakları ise Markos incili, Matta incilinin ârâmice ilk şekli ve muhtelif incil denemeleridir. Luka bunu bizzat kendisi incilinin baş tarafında da belirtir. Diğer taraftan Luka'nın önemli bir fikir kaynağı da Pavlus'tur. Luka incilini yahudi asıllı olmayan hıristiyanlar için yazmıştır. Bu sebeple müşrikleri cezbedecek hikayeleri en göze çarpacak şekilde sergiler, sadece yahudi kökenli hıristiyanları ilgilendirecek olayları ihmal eder. Luka incilinde Hz. Meryem ve Hz. İsa'nın doğumu hakkında bilgiler vardır (bap 1 ve 2). Diğer bölümler Matta ve Markos'un metinlerinin planlarına uygundur. Hz. İsa'nın Galile'deki faaliyetleri (4/14-9/50), Kudüs'e gidişi (9/51-18/30), Kudüs ve Yahuda'daki hayatı (18/31-21/38), çektiği ıztıraplar, ölümü, dirilişi ve diğer olaylar (22/1-24/53) anlatılır.

Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen incillerden dördüncüsü Yuhanna incilidir. Bu incilin yazarının Zebede ve Salome'nin oğlu olduğu kabul edilir. Hz. İsa'nın akrabası olan Yuhanna'nın kardeşi Yakup da on iki havarîden biriydi. Kendisi balıkçılıkla meşgul olan Yuhanna, önce Hz. Yahya'nın, daha sonra ise Hz. İsa'nın şakirdi olmuştur. Petrus ve Yakup ile birlikte Hz. İsa'nın gözde şakirtlerinden olan Yuhanna, Hz. İsa'nın şeklinin değişmesi hadisesine (Transfiguration) ve Getsemani'de ıztırap çekip tutuklanmasına şahit olmuştur. Pavlos tarafından "kilisenin direği" diye adlandırılan Yuhanna, İsa'nın tutuklandıktan sonra yargılanması ve haça gerilmesi olayları sırasında bizzat hazır bulunmuş, diğer havarîler gibi kaçmamıştır. M.s. 49 senesinde Kudüs'te gerçekleştirilen Havarîler Konsili'nde hazır bulunmuş, muhtemelen m.s. 70'de Kudüs'ün tahribi sıralarında Filistin'den ayrılarak Küçük Asya'ya, Efes'e gelmiştir. İmparator Domitanus (81-96) zamanında Patmos adasına sürülmüş, "Vahiy" adlı kitabını burada yazmış, İmparator Nerva zamanında (96-98) Efes'e dönmüş ve Efes'teki bu ikinci ikameti esnasında incilini ve Yeni Ahit'te yer alan mektuplarını yazmış, Roma İmparatoru Trajanus (98-117) zamanında bu şehirde ölmüştür.

Yuhanna'ya nisbet edilen incil, Sinoptik adı verilen diğer incillerden farklıdır. Bu incilin asıl gayesi (bazı tarihi bilgiler ihtiva etmesine rağmen) teolojiktir. Onda Hz. İsa, Nâsıralı bir peygamberden ziyade, insan şekline girmiş bir ilah olarak takdim edilmektedir. Bu incilde Hz. İsa'nın prensipleri soyut bir anlatımla verilir.

Sinoptik incillerdeki canlı meseleler yerine bunda hayat, ışık, hakikat, irfan gibi kavramlardan bahsedilir. Sinoptik incillerin merkez kavramı "ilâhî hükümranlık" iken, Yuhanna incili "İsa'ya iman"ı vurgular. Hatta mucizelerden de sadece yedisi, sırf

teolojik bir fikri desteklemek için sembolik olarak zikredilir. Bütün bunlar, eserin, sembolik temele dayanan dinî bir tez için planlandığını gösterir. Bu ise, incilin yazarının Yuhanna olup olmadığı meselesini tartışma alanına getirir. XVIII. yüzyıla kadar dördüncü incil Yuhanna'ya atfedilirdi. O zamandan beri gerçek yazarın kim olduğu hususu tartışmalıdır. Bazı çağdaş araştırmacılara göre bu incil, Yuhanna ile devamlı temasta bulunan bir şakirdi tarafından yazılmıştır. Bazılarına göre ise yazar, havarîlerle hiç ilgisi olmayan bir başka Yuhanna'dır. Metin tetkiklerinin çoğuna göre bu incil, havâri Yuhanna'nın eseri değildir. Yuhanna incilinin belirli bir tezi telkin etmek amacıyla yazıldığı ortadadır. Bu ise İsa'nın uluhiyetini kabul etmeyenlere karşı onun ilahlığını ispatlamaktadır.

Yuhanna incili konularının, hikayelerin seçim ve sıralamasında, coğrafî ve kronolojik bilgilerde, hatta dinî bakış açısından diğer incillerden farklıdır. Sinoptik inciller, Hz. İsa'nın Galile bölgesinde yaptıklarına ve söylediklerine ağırlık verirken, Yuhanna incilinde ise, bilhassa Yahuda bölgesindeki ve Kudüs'teki mucizeler ve sözler ön plandadır. Öteki incillerde nakledilen bazı hususlar Yuhanna incilinde yer almaz. Meselâ hıristiyan ibadetinin merkezini teşkil eden Evharistiya, Sinoptik incillerde yer alırken Yuhanna'da yoktur. Sinoptik inciller vaftizden bahsederler. Yuhanna incilinde bu yoktur. Diğer inciller İsa'nın, şeytan tarafından günah işlemeye teşvik edildiğinden bahseder. Yuhanna'da böyle bir bilgi yoktur. Hz. İsa'nın risalet müddeti üç incile göre bir yıl sürmüşken, Yuhanna'ya göre üç yıla yakın bir süre devam etmiştir.

Hıristiyanlığın aynı derecede kutsal kabul ettiği dört incilin ortaya çıkardığı pek çok problem vardır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki incillerin dördü de, hıristiyanlık akidesinin teşekkülünden sonra yazılmıştır. Zira daha inciller kaleme alınmadan önce Pavlus'un yazdığı ve çeşitli kişi veya cemaatlere gönderdiği risaleler vasıtasıyla Hz. İsa'nın kimliği ve mahiyeti, Tevrat'ın geçerliliği, kurtuluşun yolu gibi meseleler ortaya konmuş, daha sonra yazarlar Pavloscu hıristiyanlığı göz önünde tutarak incilleri ortaya koymuşlardır.

Diğer taraftan Hz. İsa'nın hayatını ve tebligatını anlatan kitapların birden fazla ve çoğu yerde birbirleriyle çelişir olmaları da önemli bir problemdir. Kitapların çokluğu daha ikinci asırda Tatien'i, Diatessaron adı altında bunları birleştirmeye, Marcion'u ise, üç incili iptal ederek sadece Luka incilini muteber saymaya sevketmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. İsa'ya gönderilen bir tek İncil'in mevcudiyetini bildirmektedir. İnsan aklı da Hz. İsa'nın tebliğ ettiği hakikatlerin ve ilahî bilgilerin, tıpkı Tevrat ve Kur'ân'da olduğu gibi bir tek kitapta bulunması gerektiğini gösterir. Mevcut Yeni Ahit'te de Hz. İsa'ya verilen bir İncil'den bahsedilmektedir. Meselâ, Markos incili'nde: "Yahya ele verildikten sonra İsa, Allah'ın incilini tebliğ ederek Galile'ye gelip dedi" denilmekte (1/14), Matta incili'nde (4/23) ve Romalılar'a mektupta (1/10, 16; 15/19) Mesih'in incili'nden sözedilmektedir. Hıristiyanlık Hz. İsa'ya kitap olarak verilmiş bir incili reddetse de Kur'ân-ı Kerîm, İncil'in Hz. İsa'ya verildiğini kesin olarak bildirir. Halbuki Hıristiyanlığın bir değil, dört incili vardır. İlk asırlarda yüzden fazla olduğu bildirilen bu inciller, daha sonra dörde indirilmiş, diğerleri apokrif sayılmıştır.

Sahih kabul edilen dört incil arasında da farklar vardır. Bu farklar sadece lafız ve ifade farkından ibaret değildir. İnciller arasında büyük farklar, fazlalık veya eksiklikler, hatta çelişkiler vardır. Diğer taraftan aynı incilin içinde bile çelişen bilgilere veya ifadelere rastlanabilmektedir. İlahî bir kitapta olmaması gereken bu ve benzeri hususlar, mevcut incillerin Hz. İsa'ya verilen incil ile ilgilerinin olmadığını göstermektedir.

Öte yandan Sinoptik adı verilen incillerdeki farklılıklara karşı, ana hatlarda göze çarpan plan birliği çeşitli şekillerde izah edilmiştir: 1– Birbirinden istifade teorisi: Önce Augustin tarafından ifade edilip klasik hale gelen izah şeklidir ki buna göre önce Matta İncili yazılmış, Markos onu özetlemiş, Luka ise her ikisini kaynak olarak kullanmıştır. 2– İlk incil terorisi: Başlangıçta ârâmice tek incil vardı. Mevcut üç incilden herbiri, ayrı ayrı ve kendine mahsus bir tarzda bu aslî incili esas almışlardır. 3– İki kaynak teorisi: Bu teoriye göre Matta ile Luka, bir yandan Markos'tan, öte yandan da şimdiki durumda kayıp olan müşterek bir kaynaktan esinlenmişlerdir. Ayrıca Matta ile Luka'nın kendi imkânlarına göre kendilerine ait olan birer kaynakları da vardır. Ancak bu görüş şu sebeplerle tenkit edilmiştir: a) Matta ile Luka'nın yararlandıkları Markos'a ait eser, Markos'un incili değil, daha önce kaleme alınmış bir eser olmalıdır. b) Bu teoride, sözlü rivâyete yeterince yer verilmemiştir. Zira sözlü rivâyetler otuz veya kırk yıl boyunca, Hz. İsa'nın sözlerini ve onun risaletiyle ilgili olayları korumuşlardır. Her bir incil yazarı, sözlü rivâyeti tesbit etmiş olan hıristiyan topluluklarından birinin temsilcisidir. Metinleri bize nakledenler, o metinlere çeşitli uyarlamalarda bulunmuş, rötuşlar yapmışlardır. Böylece iki kaynak teorisi daha karmaşık bir şekil almıştır. Şöyle ki, A, B, C, D denilen dört temel belge, çeşitli redaksiyon aşamalarından geçerek nihai şekilleri almışlar, böylece bugünkü İncil metinleri ortaya çıkmıştır. Sözlü rivâyetlerin yazıya geçirilinceye kadar pek çok aşamalardan geçtiği bugün artık araştırmalar neticesinde ortaya konmuştur.

Hz. İsa'ya ait sözlü rivâyetlerin yazıya aktarılması aynı anda olmadığı gibi, herbir kitabın bütün hıristiyanlar tarafından aynı derecede muteber addedilmesi de farklı zamanlarda olmuştur. Hıristiyan cemaatlerde ağızdan ağıza nakledilen rivâyetleri bir araya toplayan, bu işi yaparken kendi şahsî malzeme ve yorumlarını da işin içine katan yazarlar, kitaplarını farklı cemaatler için kaleme almışlardır. Her bir incil, başlangıçta bütün hıristiyanlar için değil, sadece belli cemaatler için geçerliydi ve genel bir geçerliliği sözkonusu değildi.

İkinci ve üçüncü yüzyıldan itibaren incillerin yaygınlaşmaya başladığı, bunun yanında, bugün apokrif denilen çeşitli kitapların da muteber sayıldığı görülmektedir.

Özet olarak, hıristiyan inancına göre Hz. İsa yazmamış ve hiç kimseye de yazdırmamıştır. Hz. İsa'nın söz ve faaliyetlerini anlatan inciller, onun semaya urûcundan çok sonraları, hatırat kabilinden kaleme alınmıştır. Ancak, bu incillerde de bir çok çelişki sözkonusudur. Metin tetkiki çalışmaları, incillerdeki farklılıkları bütün detaylarıyla ortaya koymuştur.

Kur'ân-ı Kerîm ise Hz. İsa'ya İncil'in veril-

diğini bildirmekte fakat hıristiyanları İncil'in temel esaslarına aykırı düşmeleri, onun âyetlerini tevil etmeleri sebebiyle şöyle kınamaktadır. "Biz hıristiyanız diyenlerden de söz almıştık. Onlar, kendilerine belletilenin bir kısmını unuttular (terk ettiler), bu yüzden aralarına kıyamete kadar düşmanlık ve kin saldık. Allah yapmakta olduklarını ileride kendilerine bildirecektir. Ey Kitap ehli! Kitaptan gizleyip durduğunuzun çoğunu size açıkça anlatan ve çoğundan da geçiveren peygamberimiz gelmiştir" (el-Mâide 5/14-15).

¥ Ömer Faruk Harman

İNFAK

Hayır yollarından birinde harcama yapma anlamına gelen ahlâkî bir terim.

Kur'ân-ı Kerîm'de "infak" kelimesi tek bir âyette ve "fakir düşme" anlamında geçmektedir (el-İsrâ 17/100). Ancak bu kelimeden türetilen fiiller, değişik kip ve zamanlarda olmak üzere birçok âyette kullanılmıştır. Bu âyetlerin hemen tamamında maddi değerlerin hayır yollarında harcanması teşvik edilmekte, harcama mahalleri ve harcamanın şekilleri anlatılmaktadır.

İnfak geniş kapsamlı bir kavram olup, zekât ve fıtır sadakası gibi farz ve vacip olan malî ibadetlerin yanısıra genel bir terimle mendup olarak nitelenen gönüllü harcamaları da içine alır.

Kur'ân-ı Kerîm'de infak hususunda orta yol tavsiye edilmiştir. Yüce Allah: "Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma; sonra kınanır ve eli boş açıkta kalırsın" (el-İsrâ 17/29) buyurarak cimri olmayı hoş görmediği gibi, infakta bulunan kişinin malını büsbütün saçıp savurarak sonunda başkalarına muhtaç duruma gelmesini de uygun bulmamıştır. Bir başka âyette de Allah'ın iyi kullarının nitelikleri sayılırken onların müsrif ve cimri olmayıp orta yolu tutan kişiler olduğu belirtilmiştir (el-Furkân 25/67). İnfakta bulunurken takip edilmesi gereken ölçü, normal ihtiyaçların karşılanmasından sonra kalan maldan verilmesidir (el-Bakara 2/219).

Kur'ân-ı Kerîm'de infak edilecek kişilerin sırası şöyle belirlenmiştir: "Maldan vereceğiniz şey, ana-baba, akraba, yetimler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır. Hayır olarak daha ne yaparsanız Allah onu bilir" (el-Bakara 2/215). Rasûlullah (s.a.) da, bir kişinin nafakaya önce kendisinden başlaması gerektiğini, daha sonra sırası ile ailesine, akrabasına, çevresinde bulunan muhtaçlara ve diğer insanlara infak etmesi gerektiğini ifade buyurmuşlardır (Müslim, Zekât, 13).

Bütün ibadetler gibi, bir malî ibadet olan infakın da makbul olmasının birinci şartı, öncelikle Allah rızası için yapılmasıdır. Böyle bir niyetle yapılmayan infakın kabul olunmayacağı âyet ve hadislerde açıkça belirtilmiştir (el-Bakara 2/264, 272; en-Nisâ 4/38). İnfak edilecek mal ne kadar iyi ve kıymetli olursa, infakta bulunan kişi o ölçüde büyük sevap kazanır ve Allah katında yüksek mertebeye erişir (Âl-i İmrân 3/92). İnfak edilecek mal helâl kazançla elde edilen maldan olmalıdır (el-Bakara 2/267). İnfakta bulunan kişi, fakirin duygularını kendi benliğinde hissetmeli, sahip olduğu malda toplumun ve özellikle yoksulların hakkının bulunduğunun bilincinde olmalı (ez-Zâriyât 51/19; el-Me'âric 70/24, 25), yardım yaptığı kişiyi azarlamamalı, yaptığı iyiliği başa kakmamalı ve bu yöndeki harcamalarını gönüllü yapmalıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de infakın gizli veya açıktan yapılabileceği bildirilmiştir (el-Bakara

2/274; er-Ra'd 13/22). Fıkıh ve ahlâk kitaplarında zekâtın açıktan, nafile sayılan malî yardımlarınsa gizli yapılmasının daha uygun olacağı belirtilir.

"Nafaka" ile aynı kökten olan "infak" kelimesi, en geniş anlamıyla muhtaç durumda olanların geçimlerini sağlamayı ifade eder. Buna göre, aile fertlerine, akrabaya ve yoksullara karşılık beklemeden maddi değeri olan yardımda bulunmak infak sayıldığı gibi yatırımlar yapmak, yeni iş yerleri kurmak ve geliştirmek böylece mümkün olduğu kadar çok sayıda personel istihdam etmek suretiyle insanların nafakalarını yani kesintisiz olarak geçimlerini sağlamalarına imkân hazırlamak da infak kapsamına girer. Esasen, yardım hususunda yoksulların onur ve haysiyetlerinin zedelenmemesi gerektiğine dikkat çeken, diğer taraftan da çalışarak kazanmanın değerini vurgulayan âyet ve hadisler gözönüne alınırsa, günümüzün ekonomik şartları içinde bu tür infakın karşılıksız yardıma göre daha iyi olduğu düşünülebilir.

¥ Ali Toksarı

İNFİTAR SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 82. sûresi

İlk âyetinde göğün yarılacağından bahsedildiği için "yarılmak" anlamına gelen "infitâr" kelimesi sûrenin adı olmuştur. Mekke'de indirilmiştir. 19 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları te, kef, mim, nun ve he harfleridir.

Peygamberimizin "gözle görür gibi kıyâmet gününü görmek isteyenin Tekvîr, İnfitâr ve İnşikâk sûrelerini okumasını tavsiye ettiği" nakledilmiştir (et-Tirmizî, Tefsîr, 73).

Bu sûrede, kıyâmet günü meydana gelecek olaylar hakkında kısaca bilgi verilip, gerekli duyarlılığa zemin hazırlandıktan sonra, insanın, kendisini yaratan ve sayısız nimetler veren Yüce Allah'a karşı nankörlük etmemesi gerektiği, herkesin yaptığının görevli melekler tarafından tespit edildiği, iyilerin âhirette nimet içinde, kötülerin de azap içinde olacakları, ceza gününün tek sahibinin Allah Teâlâ olduğu ve o günde kimsenin kimseye yardım edemeyeceği hatırlatılarak, şimdiden herkesin aklını başına toplaması ve imanlı iyi bir kul olması gerektiğine işaret edilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Kıyâmet kopunca bütün insanlar kabirlerinden çıkarılıp hesaba çekilecek, orada bütün yapıp ettiklerinin sonucunu görecektir. O gün iyiler cennette, kötüler cehennemdedir (âyet: 1-5, 13-16).

* İnsan, gurura kapılıp, kendisini yaratan ve sayısız nimetler ihsan eden Rabbine karşı nankörlük etmemelidir (6-9).

* İnsanın yaptığı her şey, yazıcı melekler tarafından tespit edilmektedir (10-12).

* Âhirette hiç kimse, başkası için bir şey yapamaz (17-19).

¥ Abdurrahman Çetin

İnkâr (bk. KÜFÜR)
İnnâ Lillâh (bk. İSTİRCÂ)

İNSAN

Ruh ve beden bütününden oluşan, benlik şuuruna sahip, akıl, duygu ve arzu karışımı, konuşma ve iş yapma becerisi olan en üstün canlı varlık.

İnsanın varlık yapısı, birbirinden ayrılmayan iki temel unsurdan oluşmuştur. Birincisi "beden"dir ki, Kur'ân-ı Kerîm'in açıklamalarına göre bunun aslı topraktır (Âl-i İmrân 3/59; er-Rûm 30/20; el-Fâtır 35/11). Allah'ın takdir ve yaratmasıyla çamur haline getirilen toprağın, çeşitli safhalardan ve işlemlerden geçirilerek belli bir kıvama ulaşması sonucunda ilk insanın bedeni ortaya çıkmıştır (bk. el-En'âm 6/2; Â'raf 7/12; es-Secde 32/7-8, 71; el-Hicr 15/26, 28, 33; Sâd 38/71-72; es-Sâffât 37/11; er-Rahmân 55/14). Bu yönüyle insan tabiatın bir parçasıdır. Nitekim, insan bedeninde tabiattaki unsur ve elementlerin hepsi mevcuttur. Bu bakımdan insan, kâinatın özü ve özeti durumundadır. İnsan ile âlem arasındaki bu benzerlik dolayısıyla "insan küçük bir âlem ve âlem büyük bir insandır" denilir. Fakat insan diğer bütün tabiî yaratıklardan ayrılmıştır. Çünkü Allah "ona kendi ruhundan üfledi" (es-Secde 32/72; el-Hicr 15/29; Sad 38/72). Varlık yapısı bu şekilde belirlenen ilk insandan sonraki nesillerin varlığının sürmesi ve çoğalması Müminûn (23) sûresinin 12-16. âyetlerinde şu şekilde açıklanmaktadır: "Andolsun biz insanı çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfe haline getirdik. Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden, alakayı bir parçacık et haline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere (iskelete) çevirdik; bu kemikleri de etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratılışla insan haline getirdik. Yapıp-yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir." Hz. Peygamber de bir hadisinde, ana rahmindeki bu gelişim safhalarının herbirinin kırkar günlük üç devreyi kapsadığını, yüzyirminci günün sonunda ise, melek gönderilerek yavruya ruh üflendiğini haber verir (bk. Buhârî, Bed'ü'l-Halk 6; Müslim, Kader 1). Âyet ve hadislerde yer alan bu bilgiler, günümüzde insanın ana rahmindeki gelişimini inceleyen ve embriyoloji denilen bilim dalının verileriyle tam bir uygunluk göstermektedir.

İslâm anlayışına göre, âlemin asıl yaratılış sebebi insandır. İnsanın kainattaki tüm varlıklar arasında seçkin ve üstün bir yeri vardır (el-İsrâ 17/70). Allah, insanın dışındaki bütün yaratıkları ona yardımcı kılmıştır (el-Bakara 2/29). Öğrenme ve bilgi edinme yeteneği ile insan meleklerden de üstün bir durumdadır. Bundan dolayı Allah, meleklere Âdem'e saygı ile secde etmelerini buyurmuş, şeytan (İblis) dışında bütün melekler ona secde etmişlerdir (bk. el-Bakara 2/30-33; el-Kehf 18/50; Sâd 38/72-76). Allah'ın yeryüzünde "halife" olarak seçtiği insana dünyayı imar etme (Hûd 11/61) ve orada ahlâka dayalı adaletli bir sosyal düzen kurma görevi yüklenmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in "emanet" olarak ifade ettiği bu görev, gökler ve dağların bile çekinerek kabul etmedikleri ve korkudan titreyip parça parça oldukları çok ağır bir yüktür (el-Ahzâb 33/72; el-Haşr 59/21). Bu durumda insanın Allah'a kulluk etmesi (ez-Zâriyât 51/56), yeryüzünde halife kılındığının bilincinde olması, Allah'ın dinine yardım etmesi (el-Hadîd 57/25; es-Saff 61/14) ve böylece dünyayı hem maddi hem manevi ve ahlâkî yönden mamur etmesi gerekmektedir. Çünkü Allah, insanı başıboş olarak ya da bir eğlence olsun diye yaratmamıştır (el-Kıyâmet 75/36; el-Mü'minûn 23/115). Aslolan bu yüce görevin bilincinde olarak yaratılış gayesine uygun bir hayat sürmektir. Fakat yaratıklar içerisinde yalnızca insana, Allah'ın emrine uyup uymamak arasında seçme yapma yeteneği verilmiştir. Allah, doğru yolu

bulması için insanlara elçiler ve buyruklarını içeren kitaplar göndermiştir. İnsan kendi istek ve iradesiyle ya Allah'ın öngördüğü ve kendi yaratılış mahiyetine de uygun düşen veya kendi arzularının sürüklediği bir yolu seçebilir. İnsan hangi yönü isterse Allah onu o yöne çevirmekte (en-Nisâ 4/115), hangi yönde gayret gösterirse onun sonuçlarına ulaştırmaktadır (bk. en-Necm 53/39-40; el-İnsân 76/3; el-Beled 90/10-20; eş-Şems 91/7-10). İnsan eğer kendi yaratılış gaye ve mahiyetine uygun bir çaba sürdürürse, ilk durumunda olduğu gibi meleklerden de daha üstte bir yücelişi gerçekleştirebilir; aksi takdirde çok aşağı seviyelere de düşebilir (bk. et-Tîn 95/4-5).

İnsan tabiat ve karakteri iyiye olduğu kadar kötüye de eğilimlidir. Yaratılışındaki üstün niteliklere rağmen o kusursuz bir varlık değildir. Daha doğrusu, kendi olgunluğunu kendisi gerçekleştirmek zorundadır. İnsan psikolojisi zıt eğilimlerin bir çatışma alanıdır. Fert olarak insan zayıf (en-Nisâ 4/28) ve dengesiz (el-Me'âric 70/19), dar görüşlü bir özelliğe sahiptir. İnsandaki bütün kötü özellikler de bu temelden kaynaklanmaktadır. İnsanın kendi kendisini yeterli ve üstün görüp gururlanması ya da şevkinin kırılması ve ümitsizliğe kapılması bundandır. Bu zayıflığından dolayı insan o kadar aceleci ve telaşlıdır ki, davranışlarının ileride ne sonuçlar vereceğini bilemez. Kur'an'ın ifadesiyle "insan acelecilikten yaratılmıştır" (el-Enbiyâ 21/37; el-İsrâ 17/11; el-Kıyâmet 75/10-21). İnsan bazan gururla dolup taşar, bazan da korkunç derecede ümitsizliğe kapılır (el-İsrâ 17/67, 83). İnsan ne zaman rahat ve bolluğa kavuşursa derhal Allah'ı unutur. Tabii sebepler onun istediği sonuçları verince, kendi gücünün kendisi için yeterli olduğu düşüncesi ve kendini beğenmişlik duygusu içinde artık bu tabii sebepleri aşarak Allah'ı görmez olur. Ama kötü durumlara düşünce, o zaman ya tamamen bir karamsarlık içerisine düşer ve ümidini yitirir ya da yalnız bu durumda Allah'ı hatırlar. Hatta bazan güç durumda bile aklına getirmeyip, O'ndan yardım istemez ve ümitsizlik içinde boğulup gider (bk. Hûd 11/9-10; Yunus 10/9-11; Fussılet 41/49, 51; eş-Şûrâ 42/48; ez-Zümer 39/49; er-Rûm 30/36; el-Fecr 89/15-16). İnsanın nankörlüğü, bencilliği, kıskançlığı (en-Nisâ 4/128), düşmanlık ve kin taşıması (el-Hicr 15/47; el-A'râf 7/24), hakikati kolayca kabullenmeyip çokça tartışmaya girişmesi (el-Kehf 18/54).. gibi özelliklerinin hepsi de onun zayıf, dengesiz ve dar görüşlü karakterinden ileri gelmektedir. Bir aşırılıktan diğerine sıçrayan bu dengesiz mizaç bazı temel ahlâkî gerginlikleri açığa vurur. İnsan davranışının istikrarlı ve olumlu sonuçlar vermesi, insan karakterinin temel özelliği olan zıt eğilimlerin ve bunların yol açtığı gerginliklerin dengelenmesine bağlıdır. Güçsüzlük, çaresizlik ve kendi kendisiyle yetinme, kendini herşeyin ölçüsü sayma, ümitsizlik ve kendine aşırı güvenme, büyüklenme, kısacası olumsuz benlik duygusu, kendini reddetme ve herşeye kâdir olma hissi tarzındaki iki zıt eğilim, doğru davranışlara zemin hazırlayan veya tabii gerginlikleri doğuran aşırı uçlardır. Bunların dengelenmesi ölçüsünde insanın karakteri sağlam bir yapı kazanmaktadır. Bu dengenin iki taraftan birine kaydırılması durumunda ise ahlâkî çöküş başlamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm ısrarla, insan tabiatı ve karakteri üzerine bir değerler sistemi kurulamayacağını vurgular. Çünkü bu tabiat ve karakter son derece değişken ve insan

kendi fayda ve zararına olacak şeyi tam olarak takdir edemeyecek kadar bilgisizdir. Bundan dolayı da insan, Allah'ın yol göstericiliğini ve sınırlarını tanımadan kendi başına yaptığı işlerde çoğu zaman yanlışa düşmekte, sonuçta kendi kendine adaletsizlik etmektedir. "Nefsine zulmetmek" (zulmü'n-nefs) deyimi Kur'ân'da çokça geçen ve her türlü yanlışın yapana geri döndüğünü belirten bir ifadedir (bk. el-Bakara 2/54, 57, 231; Âl-i İmrân 3/117; el-A'râf 7/23, 160, 177; en-Neml 27/44; el-Kasas 28/16). Allah'a inanıp, O'nun karşısında gerçekten hassas bir sorumluluk duygusu taşıyan insan, karakterindeki aşırılıkları dengeleyerek bütünleşmiş bir ahlâkî kişiliğe ulaşır. İbadetler, kişilik bütünleşmesine giden yolda en mükemmel eğitici sistemlerdir. Namazın, "kötü ve iğrenç şeylerden kişiyi vazgeçirmesi" (el-Ankebût 29/45) nin anlamı da budur.

İslâm düşünürlerinin insan hakkındaki görüş ve değerlendirmeleri Kur'ân'daki açıklamalarla uyum içindedir. Buna göre dünyada bilgi, inanma ve değer bilincine sahip yegane varlık insandır. O, bir yandan, diğer varlıklarla ortak yapısı bakımından biyolojik bir varlıktır ve onun bu yönü aşağı bir hayatın ilkesidir. Öte yandan insan, hayvanlardan tamamen farklı olarak, akıl sahibi ve ruhsal bir varlıktır. Bu yönüyle insan, kendisi, eşya ve aşkın âlem hakkında şuur sahibi bir varlık olarak tüm diğer yaratılmışlar karşısında kesin bir üstünlüğe sahiptir. Hayvanlarla ortak yönünü oluşturan bayağı isteklerini dizginleyerek bilgi ve erdemle gelişme çabasına koyulan insan, ilim, irade, kudret, hikmet, adalet, merhamet gibi birçok ilâhî sıfatları mümkün olan en üstün seviyede kendisinde gerçekleştirebilir. Tasavvuf literatüründe "insan-ı kâmil" deyimi, vahdet-i vücudla ilgili daha girift anlamları yanında, bu şekilde yüksek nitelikler kazanmış insanı da ifade eder.

¥ Hayati Hökelekli

İNSAN SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 76. sûresi

Adını, ilk iki âyetinde geçen "insân" kelimesinden alır. Bu sûreye "Dehr", "Ebrâr", "Emşâc" ve "Hel etâ" sûresi de denir. Mekkî veya Medenî olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. 31 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılası elif harfidir.

Peygamberimizin Cuma günleri sabah namazlarında bazen İnsân sûresini de okuduğu nakledilmiştir (Buhârî, Cuma, 10; Müslim, Cuma, 64, 65).

Bu sûrede, insanın imtihan edilmek üzere yaratıldığı bildirilerek, şükreden iyi kulların kavuşacakları cennet nimetleri, nankörlerin ise çarptırılacakları azap ayrıntılı ve etkili bir şekilde anlatılmakta, tamamen dünyaya kapılınmaması gerektiği buyurularak, gerekli öğüt ve uyarılarda bulunulmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Yüce Allah, insanı imtihan etmek üzere yaratmış ve ona, izlemesi gereken yolu da göstermiştir. Ancak, insanlardan kimi şükreder, kimi de nankörlük. İnkârcı nankörlere azap, şükreden iyi kullara ise cennet nimetleri hazırlanmıştır (âyet: 1-6).

* Bu nimetlere, verdikleri sözü yerine getiren, mahşer gününden korkup ona göre tedbirli davranan, yoksula, yetime ve esire, hiçbir karşılık beklemeden ve Allah rızası için sevdiklerinden yediren kimseler nâil

olacaktır. Onlar âhirette sevinç ve mutluluk içinde, gönüllerinin istediği her şeye fazlasıyla kavuşacaklardır (7-22).

* Allah Teâlâ, Kur'ân'ı Peygamberimize peyderpey indirmiştir. Peygamber (ve müminler) sabırlı olmalı, hiçbir günahkâra veya nanköre boyun eğmemeli, Yüce Allah'ı geceler dahil her fırsatta zikir ve tesbih etmelidir (23-26).

* Kişi, âhireti unutarak, dünya hayatına kapılıp gitmemelidir. Yüce Allah'ın âyetlerinden gerekli öğütler alınmalı, O'nun rahmetinden uzaklaştıracak ve azabına götürecek davranışlardan sakınmalıdır (27-31).

¥ Abdurrahman Çetin

İNŞİKAK SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 84. sûresi

"İnşikâk" yarılmak demek olup, ilk âyetinde göğün "yarılması"ndan söz edildiği için sûre bu adı almıştır. Mekke'de nâzil olmuştur. 25 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları elif, te, râ, kaf, mim, nun ve he harfleridir. 21. âyetinde tilâvet secdesi vardır.

Peygamberimiz: "Sanki gözleriyle görüyormuş gibi kıyâmet gününe bakmak isteyen Tekvîr, İnfitâr ve İnşikâk sûrelerini okusun" (et-Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 73) buyurmuştur.

Bu sûrede, kıyâmet olaylarından bir kesit verildikten sonra, insanın her geçen gün ilâhî huzura çıkmaya yaklaşmakta olduğu, o günde kitabı (amel defteri) sağından verilenlerin hesabının kolay; arkasından verilenlerin ise çok zor olacağı, bu durumdakilerin ölümü dileyecekleri, cehenneme atılacakları, çünkü dünyada iken Allah'ın huzuruna gelmeyeceklerini zannettikleri, oysa âhiret hayatının mutlaka gerçekleşeceği bildirilmekte; Kur'ân'ı yalanlayanlar şiddetle kınanarak, onların acı bir azap görecekleri, inanıp salih amelde bulunanların ise sonsuz mükâfata kavuşacakları haber verilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Kıyâmet kopacak ve insanlar diriltilip Allah'ın huzurunda toplanacaktır (âyet: 1-5).

* İnsan, hayatı boyunca çalışıp çabalamakta, adım adım Allah'a yaklaşmaktadır. Sonunda O'nun huzuruna varılacaktır (6).

* O gün, amel defteri sağından verilenler mutluluk içinde olur. Arkasından verilenler ise, derhal yok olmayı isterler; fakat bu mümkün değildir. Onlar alevli ateşe atılır. Bu kimseler dünyada iken sahip olduklarıyla şımaran, Allah'ın huzuruna varmayacağını sanan kimselerdir (7-15).

* Yüce Allah, inkârcıların gizli açık her şeyini bilmektedir. Onlara acı bir azap vardır (16-24).

* İman edip salih amel işleyenlere ise, arkası kesilmeyen mükâfat vardır (25).

¥ Abdurrahman Çetin

İnşikaku'l-kamer (bk. MUCİZE)

İNŞİRAH SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 94. sûresi

"Şerh", açıp genişletmek, sıkıntıları giderip huzura kavuşturmak anlamına gelir. İlk âyetinde aynı kökten olan fiilin kullanımı sebebiyle sûre "İnşirah" adını almıştır. Buna "Şerh" sûresi de denilmiştir. Mek-

ke'de indirilmiştir. 8 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları elif, be ve kef harfleridir.

Pek çok sıkıntılarla karşılaşan Peygamberimizin teselli edildiği bu sûrede, Yüce Allah'ın ona bahşettiği lütuflardan kısaca bahsedildikten sonra, her güçlükle birlikte mutlaka bir kolaylık olduğu, bu bakımdan hiçbir zaman ümitsizliğe düşülmemesi, ayrıca boş durulmaması, daima ibadet ve çalışma içinde olunması gerektiği bildirilmekte ve sadece Yüce Allah'a yönelip bağlanmak ve hep O'ndan dilemek emredilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Yüce Allah, elçisi Hz. Muhammed (s.a.)'in sıkıntılarını giderip feraha kavuşturmuş, şânını yüceltmiştir (âyet: 1-4).

* İnsan hiçbir zaman ümitsizliğe kapılmamalı, yılgınlığa düşmemelidir; çünkü her zorluk ve sıkıntı ile beraber bir kolaylık ve rahatlık vardır. Allah, bir olumsuzluğun ardından, insanı rahatlatan başka bir durum yaratır. Ayrıca dünyadaki sıkıntılardan sonra, âhiret mutluluğu vardır (5-6).

* Bir işi bitirince, başka bir işe başlamalı, boş durmamalıdır; her zaman Allah'a yönelip O'na kulluk etmelidir (7-8).

¥ Abdurrahman Çetin

İNTİHAR

İnsan yaratılanlar arasında en değerli ve şerefli yere sahip olup yaşama hakkı da insanın Allah tarafından lutfedilmiş en temel hakkıdır. Dünyaya Yaradanını tanıma ve O'nun gösterdiği çizgide hayatını sürdürme amacıyla gönderilen insanın dünyaya gelmesi de, dünyadan ayrılması da elinde ve yetkisinde olmayıp bu durum ilâhî iradenin ve düzenin bir parçasını teşkil eder. İnsanın elinde olan, yaşadığı sürece Yaradanını tanıma ve O'na kulluk etme ve böylece O'nun katındaki değerini artırmadır. İslâm düşüncesine göre, temel haklar, kişilerin özleri itibariyle sahip olduğu ve üzerinde her türlü tasarruf haklarının bulunduğu haklar olmayıp, Allah'ın insanlara bahşettiği ve belli kayıt ve şartlarla kullanımını insana devrettiği birer emanet hükmündedir. Yaşama hakkı da böyledir. İslâm, inancı, rengi, ırkı ve sosyal konumu ne olursa olsun her insanın hayatını dokunulmaz bir değer olarak kabul edip insan hayatına yönelik her türlü saldırı ve tehlikeyi en etkili şekilde önlemeye çalışır. Savaş, adam öldürme, isyan ve ihtilâl, evlinin zinası gibi toplumsal düzeni kökünden sarsacak olumsuz gelişmeler olmadığı sürece insanların yaşama hakkına müdahaleyi doğru bulmaz. İslâm'da inançsızlığın (küfrün) tek başına savaş ve ölüm sebebi sayılmaması da bu anlayışın sonucudur. Bu nedenledir ki İslâm, kişilere yaşama haklarını kendi elleriyle yok etme demek olan intihar hakkını da vermemiş, bunu büyük günahlar arasında saymış, inancı ve ameli ne olursa olsun bu kimselerin sırf intihar etmiş olması sebebiyle ahirette büyük bir cezaya çarptırılacağını bildirmiştir. Kur'ân'da bir kimseye hayat vermenin adeta bütün insanlara hayat verme gibi yüce bir davranış olduğu, bir cana kıymanın da adeta bütün insanları öldürme gibi ağır bir suç ve günah olduğu belirtilir (el-Mâide 5/32). Âyetin bu ifadesine hangi sebeple olursa olsun intihar etmek isteyenler de dahil görünmektedir. Hz. Peygamber de

konuyla ilgili olarak uçurumdan atlayarak, zehir içerek veya öldürücü bir aletle kendini öldüren kimsenin cehenneme gireceği ve sürekli olarak orada kalacağını buyurarak (Buhârî, Tıb, 56) birkaç örnek üzerinde intiharın büyük günah olduğuna ve acı sonuçlarına dikkat çekmiştir. Çünkü sıkıntılara göğüs germek, acıya ve kedere karşı sabır göstermek, şartlar ne derece kötü olursa olsun Allah'a olan inanç ve güveni yitirmemek müslümanın temel karakteri ve ilkesi olmalıdır. Üstelik bu yolda gösterilen sabır ve mücadelenin Allah katında büyük bir ecri ve değeri vardır. Kur'ân'da hayatta karşılaşılan sıkıntı ve problemlerin birer sınav aracı olduğu, bunlara karşı sabır ve metanet gösterildiğinde iyi müslüman olunacağı sıklıkla hatırlatılır (el-Bakara 2/155, 177; el-Hac 22/35). Öte yandan Allah'ın belli bir amaç doğrultusunda kullanması için insana verdiği yaşama hakkına insanın müdahale etmeye ve bu konuda kendini yetkili görmeye hakkı olmadığı gibi, bu büyük bir nankörlük olarak da değerlendirilir. Bütün bu gerekçeler sebebiyle İslâm bilginleri intiharı büyük günahlar arasında saymışlar, intihar edenin ölüm sonrası hayattaki durumunu gerçekte sadece Allah'ın bileceğini ifade etmelerine rağmen bu konuda da bazı açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu arada, ölüme yol açan bazı kusurlu davranışların intihar yasağı çerçevesine girip girmediği de yine İslâm bilginleri arasında sıkça tartışılan bir konudur.

Kişinin hayatını sürdürecek ölçüde yeme ve içmesi farz olup bundan kaçınarak ölüm orucu tutması intihar hükmünde görülmüştür. Çünkü ölüme yol açabilecek bir açlık tehlikesinde İslâm, haram gıdaların bile yenilip içilmesine müsaade ederek insan hayatını korumayı ve kurtarmayı esas almıştır. Kişinin içinde bulunduğu tehlikeden kurtulmak için çaba sarfetmeyerek ölümü istemesi de bir bakıma intihar sayılmıştır. Buna karşılık tek başına düşman saflarına saldırmada olduğu gibi kendini ölme ihtimali yüksek olan bir tehlikeye atması, başka birini zorla (ikrah), parayla veya rica ile kendini öldürmeye ikna etmesi gibi durumların ölen şahıs açısından intihar sayılıp aynı derecede haram ve günah olup olmadığı ise tartışmalıdır.

İslâm bilginleri intihar eden müslümanın bu intiharı sebebiyle ahirette çok çetin ve şiddetli bir azap göreceğini hatta cehennemde ebedi olarak kalacağını ifade etseler de intihar edenin imandan çıktığını ve kâfir olduğunu söylememişlerdir. Çünkü iman ve küfür davranış bozukluğuyla değil inanç ve düşünce ile alakalıdır. İntihar edenin inanç durumu ise kendisi ile Allah arasındaki bir meseledir. İntihar eden müslüman, diğer müslüman cenazelerinde olduğu gibi yıkanır, kefenlenir, cenaze namazı kılınır ve müslüman mezarlığına gömülür. İslâm hukukçularının çoğunluğunun görüşü bu yöndedir. Çünkü kelime-i tevhidi söyleyen herkese yaşadığı sürece, öldüğünde, mezara gömülünceye kadarki işlemlerde müslüman muamelesi yapmak, bundan ötesini Allah'a havale etmek gerekir. Bazı İslâm bilginleri ise Hz. Peygamber'in intihar eden bir kimsenin cenaze namazını kıldırmayışından (Müslim, Cenâiz, 37) hareketle, intihar eden kimsenin cenaze namazını devlet başkanının kıldırmayacağı fakat halktan birinin kıldırabileceği görüşündedir. Hz. Peygamber'in bu uygulaması, tıpkı borçlu olarak ölenlerin cenaze namazını kıldırmayışında olduğu gibi,

müslümanları konunun hassasiyeti hakkında uyarmaya ve eğitmeye yönelik bir tedbir ve yöntem olarak değerlendirilebilir

İslâm insana yaratılışı, yaşama amacı ve hayat sonrası âlem hakkında doyurucu, tutarlı ve bütünlük taşıyan bir inanç ve bilgi sunduğu, hayatın acı ve tatlı her vechesine ayrı bir anlam vererek müslümanın bilgi ve iradesini bu yönde hazırlayıp eğittiği için, müslüman toplumlarda intihar olayları yok denecek kadar azdır. Ancak İslâm bilinç ve inancının zayıfladığı, İslâm'ın insanla ve dünya hayatıyla ilgili temel mesajının iyi kavranamadığı kesimlerde, cinsel bunalım, aşk, ihanet, yoksulluk, işsizlik, sakatlık, yakınını kaybetme gibi olaylar insanların yıkılmasına, hayata küsmesine ve neticede intiharlara kolayca yol açabilmektedir. İçki ve uyuşturucu madde kullanımı da intiharları kolaylaştırıcı bir ortam oluşturmaktadır. Hayatın da insanlar arası ilişkilerin acımasız bir maddî çıkar kavgasına dönüştüğü, dinin insanı yönlendirme ve eğitme gücünün iyice zayıfladığı çoğu zaman da insanı hayata bağlayan değer ve amaçların anlamını yitirdiği Batı toplumlarında intiharın oranı müslüman toplumlara göre bir hayli yüksektir. İntiharların Batı'da bilgisiz halk kesiminden ziyade entellektüel çevrede daha yaygın olması da konunun eğitim ve kültürden çok inançla ilişkili olduğunu gösterme bakımından dikkat çekicidir.

¥ Menderes Gürkan

İNTİKAM

Herhangi bir sebeple kişide uyanan düşmanlık, kin, nefret, ve kırgınlık hislerine bağlı olarak, buna yol açanlardan öç alma duygusu anlamına gelen ahlâkla ilgili bir terim.

Sözlükte "öç alma, cezalandırma" gibi anlamlara gelen "intikam" kelimesi, genel olarak bir haksızlığa uğradığını hisseden insanda beliren derin bir öfke, hiddet ve kızgınlık duygusunu ifade eder. Denetim altına alınamayan intikam duyguları içten içe insanı kemiren kine dönüşür ve insanı birtakım saldırgan davranışlara sürükler. İntikam arzusuyla beslenen kişinin, böylece insan ruhu üzerinde bozucu ve sarsıcı etkisi olur. Ahlâk ve hukuk kurallarına aykırı yollardan intikam alınmaya kalkışıldığı zaman ise, bunun sonuçları daha da kötüye varabilir.

İslâm, insanın uğradığı zulüm ve kötülükler karşısında acizlikle boyun bükmeyi uygun görmemekle birlikte yüce bir düşünce, üstün bir inancın gereği olarak affetme ve vazgeçmeyi daha faziletli bir yol olarak gösterir. Kur'ân-ı Kerîm'de, kötülüklerin en güzel şekilde önlenmesinin düşmanlıkları azaltacağı belirtilir (Fussılet 41/34-35). Kişinin öfkesini yenmesi olgun bir imana işarettir (et-Tegâbün 64/14). Gücü yettiği halde kızgınlığını yenip, intikama kalkışmayan kimse– ler için Hz. Peygamber ahirette büyük mükafatların olduğunu haber verir (et-Tirmizî, Birr, 74; el-Kıyâmet, 48; Ebû Dâvud, Edeb, 3; İbn Mâce, Zühd, 18; Müsned, III, 438, 440). Bir duasında "Allah'ım günahımı bağışla, kalbimden kin ve öfkeyi kaldır" (Müsned, VI, 302) diyen Hz. Peygamber, şahsî hiçbir meselesinde, uğradığı zararlardan dolayı kimseyi incitmemiş ve kimseden intikam almamıştır (Müslim, Fedâil, 20).

¥ Hayati Hökelekli

İnzâr (bk. DAVET)

İPEK

Dünyayı belli bir düzen ve güzellik içinde yaratan Allah, insanı da güzele ve estetiğe eğilimli, güzel giyinmeye ve görünmeye istekli yaratmış, bunu gerçekleştirebileceği birçok imkânı da insanın hizmetine vermiştir. Kur'ân'da sıklıkla yeryüzünün ve yeryüzünde ne varsa hepsinin insan için yaratıldığı belirtilir. Hz. Peygamber de hayatı boyunca daima şık, temiz, sade ve güzel giyinmiş fakat bunda da belli ölçüyü aşmamıştır. İslâm her alanda olduğu gibi giyimkuşamda da itidal esasını getirmiş, belli amaçları gerçekleştirmeye matuf bazı tedbirler almış, altın ve gümüşün kullanımında olduğu gibi ipeğin giyim ve kullanımında da kadınlar için daha toleranslı davranırken, erkekler için bazı sınırlamalar getirmiştir. İnsanın altın, gümüş, inci, ipek gibi kıymetli maden ve eşyaya düşkünlüğü sebebiyledir ki Kur'an'da cennet hayatının tasvirinde bu öğeler sıklıkla kullanılır (bk. el-Kehf 18/31; el-Hacc 22/23; el-Fâtır 35/33; ed-Duhân 44/53; el-İnsân 76/12, 31). Dünyada ipeğin kullanımına gelince, Kur'ân'ın lüks ve israfı, gösteriş ve böbürlenmeyi yasaklayan genel hükümleri dışında doğrudan ipeğin giyilmesini ve kullanımını konu alan özel bir ifadesi yoktur. Hadislerde ise ipekle ilgili erkeklere mahsus bazı kayıt ve yasaklamalar getirilmiştir. Ancak bu konudaki sınırlamaları, ipeğe ait özel bir hüküm olarak almak yerine dinin, giyim-kuşamla, altın ve gümüşün kullanımıyla, yeme içme ve tüketimle ilgili diğer ilke ve hükümleriyle birlikte ele almak ve bunları İslâm'ın genel amaç ve prensiplerinin bir parçası veya örneklendirmesi olarak değerlendirmek daha isabetli görünmektedir.

İpekli elbise giyme ve ipekli kumaş kullanma ile ilgili hadislerin başlıcaları şöyle sıralanabilir;

a) "İpeği dünyada giyen ahirette giyemeyecektir" (Buhârî, Libâs, 25; Müslim, Libâs, 2; et-Tirmizî, Edeb, 1).

b) Huzeyfe Medâin'de bulunduğu bir sırada içmek için su istemiş, o bölgenin ileri geleni ona gümüş bir kapla su getirince de, kabı elinden fırlatmış ve Hz. Peygamber, "Altın, gümüş, ipek ve dibac dünyada onlar için, ahirette sizin içindir" buyurdu demiştir (Buhârî, Libâs, 25).

c) "İpek ve altın ümmetimin kadınlarına helâl, erkeklerine haramdır"(Buhârî, Libâs, 30).

d) Berâ b. Âzib şöyle demiştir: "Hz. Peygamber bize yedi şeyi emretti, yedi şeyi de yasakladı. Hastaları ziyaret etmeyi, cenazenin arkasından gitmeyi, hapşırana iyi dilekte bulunmayı, yemini yerine getirmeyi, mazluma yardım etmeyi, davete icabet etmeyi ve selâmı yaymayı emretti. Altın yüzük kullanmayı, gümüş kaptan içmeyi, eyerlerin üzerine konan ipek örtü (meyasir) kullanmayı, ipek ile nakışlanmış kumaş (kassî) kullanmayı, ipek (harîr), kalın ipekli kumaş (istebrak) ve erişi ve argacı (çözgüsü ve atkısı) ipek olan kumaş (dibâc) giyinmeyi yasakladı" (Buhârî, Libâs, 45; Müslim, Libâs, 1; hadisin şerhi için bk. Nevevî, Şerhu Sahihi Müslim, XIV, 31, 34; Miras, Kamil, Tecrîd-i Sarih Terceme ve Şerhi, IV, 276-292).

e) "Hz. Peygamber, Züheyr ve Abdurrahman'a deri hastalığına yakalanmaları sebebiyle ipek elbise giyme hususunda ruhsat verdi" (Buhârî, Libâs, 29).

f) Ömer, satılmakta olan bir ipek elbise görmüş ve Hz. Peygamber'e "Ya Rasûlallah! Şu elbiseyi satın alsan da, hem sana gelen heyetleri kabul sırasında hem

de cuma günleri giysen! demişti. Hz. Peygamber, 'Bunu ancak nasipsizler giyer' buyurmuştur. Hz. Peygamber, bu olaydan bir müddet sonra Ömer'e ipek bir elbise göndermiş, Ömer 'İpek elbise konusunda o söylediklerinden sonra bana ipek elbise mi gönderiyorsun' diyerek şaşkınlığını ifade edince Hz. Peygamber, 'Ben bunu sana satasın ya da birine veresin diye gönderdim' buyurmuştur (Buhârî, Libâs, 30; benzer bir rivâyet için bk. Buhârî, Libâs, 25).

g) Ali b. Ebî Tâlib şöyle bir rivâyette bulunmuştur: "Hz. Peygamber, bana ipek bir elbise göndermişti. Ben bunu giyerek dışarı çıktım. Hz. Peygamber'in yüzünde kızgınlık ifadesini görünce elbiseyi hanımlar arasında paylaştırdım" (Buhârî, Libâs, 30).

h) Berâ b. Âzib şöyle bir olay nakletmiştir: "Hz. Peygamber'e ipek bir elbise hediye edilmişti. Biz bu elbiseye dokunuyor ve güzelliğine duyduğumuz hayranlığı dile getiriyorduk. Hz. Peygamber 'Siz buna çok mu güzel diyorsunuz! Sa'd b. Muâz'ın cennetteki mendilleri bundan daha hayırlıdır' buyurdu" (Buhârî, Libâs, 26).

ı) Ebû Osman en-Nehdî şöyle bir olay nakletmiştir: "Biz Utbe b. Ferkad ile Azerbaycan'da bulunduğumuz sırada bize Ömer'den bir mektup geldi. O mektupta, –işaret ve orta parmağını göstererek– şu kadarlık miktar hariç, Hz. Peygamber'in ipeği yasakladığı yazılıydı. Anladığımız kadarıyla şu kadarcık miktar sözüyle elbise üzerinde bulunan alameti (alem) kastediyordu" (Buhârî, Libâs, 25).

j) "Hz. Peygamber'e ipek bir ferace hediye edilmişti. Hz. Peygamber bunu giydi ve namaz kıldı. Sonra ondan pek hoşlanmamış bir biçimde üzerinden çıkararak 'Bu müttakilere yakışmaz' buyurdu" (Buhârî, Libâs, 12).

İslâm bilginleri, ipekli kumaş kullanımı ile ilgili görüşlerini çoğunlukla bu hadislere dayandırmışlardır. Bilginlerin çoğunluğu, sözkonusu hadislerden hareketle ipek giymenin erkeklere haram olduğunu ileri sürmüşlerdir. İbnu'l-Arabî, ipek giymenin hükmü ile ilgili olarak, çeşitli durumlara göre, on kadar görüş bulunduğunu ifade etmiştir.

Hanefî alimlerden Serahsî'nin belirttiğine göre, üç Hanefî İmâm (Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed) erkeklerin, savaş durumu dışında ipek giymesinin mekruh olduğu görüşündedirler. Ebû Hanîfe'ye göre bu hüküm savaş durumu için de geçerlidir. Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre ise, savaş durumunda ipek giyilebilir. Şu var ki bu iki imam, ipeğin savaş durumunda giyilebilmesi için, bedeni silaha karşı koruyacak sağlamlıkta olmasını şart koşmuşlardır. Yine üç Hanefî imama göre, ipeğin atkısı veya örgüsü ipek değilse, savaş durumu dışında giyilmesinde bir beis yoktur.

Şâfiî alimlerinden Nevevî bu konuda şu açıklamayı yapar: "İpek, istebrak, dibâc ve kassî giymek erkeklere haramdır. Kişinin bunu böbürlenmek amacıyla giymesiyle başka amaçla giymesi arasında fark yoktur. Fakat bir deri hastalığı sebebiyle giymişse bu takdirde haram değildir. Kadınların ipek giymesi ise mübahtır". Nevevî bu görüşü bilginlerin çoğunluğuna nisbet ettikten sonra, ipeğin erkeklere de mübah olduğunu ileri sürenlerin bulunduğunu, bu arada İbnu'z-Zübeyr'in ipeğin gerek erkeklere gerekse kadınlara mübah olduğu kanaatini taşıdığını belirtmiştir. Öte yandan, çocuklara bayram günlerinde ipekli elbise giydi-

rilmesinde bir beis olmadığını ifade eden Nevevî, bu yasağın sırf ipekli kumaşlar için geçerli olduğunu, ipeği daha fazla olmamak kaydıyla ipek karışımı kumaşların giyilebileceğini kaydeder (Nevevî, Şerhu Sahih-i Müslim XIV, 32-33, 38; ayrıca bk. eş-Şîrâzî, Tenbih, s. 43).

Hanbelî alimlerden İbn Kudâme, Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivâyete göre, ipek giymenin iyi geldiği bir hastalığın bulunması halinde ipek elbise giymenin câiz olduğunu, Mâlik'in bu durumda bile ipek giymeye ruhsat vermediğini belirtmiştir. İbn Kudâme ipeğin savaşta giyilmesi ile ilgili olarak da şunları söyler: "Bu konuda Ahmed'den iki rivâyet vardır. Birinci ve kuvvetli olan rivâyete göre, savaşta ipek giymek mübahtır. Çünkü ipeğin yasaklanış sebebi, gösteriş yapma, böbürlenme ve fakirlerin kalplerinin kırılmasıdır. Savaş durumunda gösteriş yapma, böbürlenme kınanmış değildir". İbn Kudâme, başka bir şey ile karışık dokunmuş ipek konusunda ise şunu kaydeder: "Haram olan, safi ipektir. Başka bir şeyle karışık dokunmuş kumaşta, ipeğin oranı daha fazla olmadığı sürece bu kumaştan yapılan elbisenin giyilmesinde bir sakınca yoktur" (İbn Kudâme, Muğnî, I, 588-590).

Yukarıda zikredilen ve Hz. Peygamber'in kendisine hediye edilen ipek bir gömlek (ferace) ile namaz kılıp namazdan sonra bunu üzerinden çekip çıkardığını ve "Bu, müttakilere yakışmaz" buyurduğunu belirten hadisteki "müttakiler" ifadesi, asıl itibariyle erkekleri içerdiği halde, tağlip yoluyla kadınların da buraya dahil olduğu, dolayısıyla ipek giymenin hem kadınlara hem erkeklere haram olduğu görüşünde olan alimler de vardır. İbn Ebî Müleyke ve Misver b. Mahreme gibi bazı alimler ile Zahirî mezhebine mensup alimler ipek giymenin hem kadınlar hem de erkekler için helâl olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Hanefîler'e göre, ipekli elbise içinde kılınan namaz sahih olup iadesi gerekmez. Ancak ipekli elbise ile namaz kılmak mekruhtur. Ayrıca bu şahıs, giyilmesi yasak olan bir şeyi giydiği için de günah işlemiş olur. Şâfiî, Ebû Sevr ve bir rivâyette Mâlik,

bu kişi o anda ipekten başka bir elbise bulma imkânına sahip ise, namazı hemen iade etmelidir, demişlerdir.

Hz. Peygamber'in, Ömer'e ipek bir elbise gönderip, Ömer'in şaşkınlık ifade eden sözleri üzerine "Ben onu sana giyesin diye değil, onu satıp yararlanasın diye gönderdim" buyurmuş olmasından hareketle bilginlerin çoğunluğu, ipekli eşyanın alınıp satılmasının ve hediye edilmesinin câiz olduğu sonucuna varmışlardır. Aynı şekilde, Hz. Peygamber, Hz. Ayşe'nin satın aldığı üzerinde resimler bulunan perdeyi kaldırtmış fakat yaptığı satım sözleşmesine ilişmemiştir (ayrıca bk. SURET). Bu iki uygulamadan hareketle kullanılması mekruh olan şeylerin ticaretinin mübah olduğu sonucu çıkarılmıştır.

Hadislerin genel içeriği göz önüne alınınca ipeğin lüks harcama kabul edildiği, böbürlenme ve övünmeye vesile olduğu ve bu sebeple de fakirlerin kalbinin kırılmasına yol açtığı için yasaklandığı anlaşılabilir. Bununla birlikte, özellikle "Hz. Peygamber, bize yedi şeyi emretti, yedi şeyi yasakladı" hadisinin dikkatle incelenmesinden, ipek giymenin haram sayılamayacağı aksine mekruh olarak vasıflandırılmasının daha doğru olacağı sonucu çıkarılabilir. Çünkü

dikkat edilirse hadiste emredilen yedi şeyin tamamı ittifakla sünnet hükmündedir. Bu itibarla yasaklanan şeylerin hüküm açısından buna paralel olmasının yani mekruh olarak nitelendirilmesinin doğru bir anlayış olduğu açıktır. İpekle ilgili olarak Hz. Peygamber tarafından yerleştirilmeye çalışılan anlayışın, toplumun zengin ve fakir üyeleri arasında çatışmanın engellenmesine yönelik olduğu ve belirtilen yasağın bu açıdan önemli bir tedbir olduğu dikkatten uzak tutulmamalıdır. İpeğin o dönemin en şatafatlı ve lüks giysilerinden olduğu düşünülürse bu durum daha iyi anlaşılır.

Konuya ilişkin hadislerin bütününden anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber ipekli giymeyi yasaklamakla hem müslümanları dünya nimetlerine gereğinden fazla dalıp ahireti unutmaktan korumak, hem de toplumda diğer insanların, özellikle üzerini örtecek bir parça elbiseyi bulmakta zorlanan fakir kimselerin rencide olmasını, toplumda lüks ve israfın yaygınlaşmasını önlemek istemiştir. Bu itibarla yasağı ipeğe ait özelliklere bağlamak ve sadece onunla ilgili olarak gelmiş sert bir yasak olarak anlamak yerine, müslümanları sade giyinmeye özendiren, lüks ve israftan, gösterişten, başkalarını rahatsız edici boyuttaki tüketimlerden kaçınmaya yönlendiren bir tavsiye ve tedbir olarak yorumlamak daha isabetli gözükmektedir. Buna göre, günümüzdeki aşırı tüketim araç ve usulleri de dolaylı olarak, bu nevi dinî emir ve tavsiyelerin kapsamına girmiş olmaktadır.

¥ Yunus Apaydın

İpotek (bk. REHİN)

İRADE

³ Akaid

Sözlükte seçmek, dilemek ve istemek anlamlarına gelen irade, Allah'ın kemâl (yetkinlik) ifade eden sübûtî sıfatlarından biridir. Allah mürîd (dileyen) dir.

Bir varlığın veya olayın belirli şekilde, zaman ve mekânda meydana gelmesini sağlayan Allah'ın iradesidir. Allah'ın iradesi dışında meydana gelen hiçbir varlık yahut olay yoktur. Hz. Peygamber bir hadislerinde "Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz" buyurmuştur (Ebû Dâvud, Edeb, 110). İradenin zıddı olan iradesizlik ve mecburiyet Allah hakkında düşünülemez. Meşiyet ("el-meşîe") de irade anlamına gelen bir kelimedir. Bir şeyin olması veya olmaması, olacaksa ne zaman, nerede ve nasıl olacağı kudret sıfatı bakımından eşittir. Bunlardan birini tahsis ve tercih eden irade sıfatıdır. İrade sıfatı aklen mümkün ve câiz durumlarla ilgilidir. "De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü kime dilersen ona verirsin. Mülkü kimden dilersen ondan alırsın. Kimi dilersen onu yükseltir, kimi dilersen de onu alçaltırsın" (Âl-i İmrân 3/26), "Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O, ne dilerse yaratır" (eş-Şûrâ 42/49) anlamındaki âyetler irade sıfatının naklî delillerindendir. Yüce Allah'ın iki türlü iradesinden sözedilebilir: 1-Tekvinî irade: Bütün yaratıkları kapsamına alan iradedir. Bu çeşit bir iradenin bağlantılı olduğu varlık veya olay derhal meydana gelir."Bir şeyi dilediğimiz zaman, sözümüz ona ancak "ol" dememizden ibarettir. O da derhal oluverir" (en-Nahl 16/40) âyetinde belirtilen irade bu çeşit iradedir. 2– Teşrîî irade: Buna dinî irade de denilir. Yüce Allah'ın bir şeyi sevmesi, em-

retmesi ve o şeyden hoşnut olması demektir. Allah'ın bu manadaki iradesi ile bir şeyi dilemiş olması o şeyin meydana gelmesini gerekli kılmaz. Allah kulun hayır işlemesini teşrîî iradesiyle diler. Fakat kul şerri seçmişse Allah da adaleti gereği bu şerri tekvinî iradesiyle diler ve yaratır. "Şüphesiz ki Allah, adaleti, iyiliği ve akrabaya vermeyi emrediyor (irade ediyor)" (en-Nahl 16/90) âyetinde irade teşrîî iradedir. Bu durumda tekvinî irade hayrı, şerri, itaatı ve günahı kapsamına aldığı halde, teşrîî irade yalnız hayrı ve itaatı kapsamına almaktadır. Mutezile mezhebi ise iradeyi, teşrîî irade, emir ve rıza anlamına aldığı için Allah'ın şerri irade etmediğini çünkü şerri irade etme ve yaratmanın O'na nisbet edilemeyeceğini ileri sürmüştür (bk. HAYIR-ŞER).

Ehl-i sünnete göre Allah'ın iradesi ezelîdir. Bu iradeyi kulun iradesinden ayırtetmek için Eş'arîler küllî irade derler. Mâtüridîler ise Allah'ın iradesini "küllî" gibi bir nitelemeye tabi tutmaksızın sadece "ilâhî irade" diye ifade ederler. Mâtürîdîler'in terminolojisinde küllî irade cüz'î irade terimleri kulun iradesi hakkında kullanılır. Küllî irade, Allah tarafından kula verilmiş olup yapma veya yapmamayı tercihte vasıta olan potansiyel seçme yeteneğidir. Cüz'î irade ise, küllî iradenin iki taraftan birine aktif biçimde yönelmesinden ibarettir. Mâtürîdîler bu iradeye azm-i musammem (kesinleşmiş azim), ihtiyâr, kasıt adını da verirler.

Ehl-i sünnete göre insanlar fiillerinde gerçek bir irade hürriyetine sahiptirler. Çünkü insan bu gerçeği kendi içinde her an duymakta, yaptığı işlerde hür olduğunu hissetmektedir. Kişinin hür olması demek, hürriyetine inanması, kendisinin hür olduğu bilinci içinde bulunması demektir. Yüce Allah insanların irade sahibi, dilediğini yapabilir bir varlık olmasını takdir buyurmuş ve onları bu güç ve kudrette yaratmıştır. Bu sebeple insanlar kendi istek ve iradeleriyle bir şey yapıp yapmamak gücündedirler. İki yönden birini tercih edip seçebilirler. İnsanın sevabı ve cezayı hak etmesi, belli işlerden sorumlu olması bu hür iradesi sebebiyledir. Fiilin meydana gelişinde kulun hür iradesinin etkisi vardır. Fakat fiillerin yaratıcısı Allah'tır (bk. FİİL). Yüce Allah, kulların iradeli fiillerini onların irade ve seçimlerine uygun olarak irade eder ve yaratır. Bu, Allah'ın buna, mecbur ve zorunlu olmasından değil, âdetullah ve sünnetullah adı verilen tabiat kanununu bu şekilde düzenlemesindendir. Bu durumda fiili seçmek ve tercih kuldan (bk. KESB), yaratmak Allah'tandır. Kul iyi veya kötü yönden hangisini seçer ve iradesini hangisine yöneltirse Allah onu yaratır. Fiilde seçme serbestisi olduğu için de insan işlediğinden sorumludur. Hayır işlemişse mükâfatını, şer işlemişse cezasını görecektir. İnsanın hür iradeye sahip olduğunu ve bu iradesiyle yaptıklarından sorumlu bulunduğunu gösteren âyetler vardır: "Andolsun her bir nefse ve onu düzenleyene. Sonra da ona hem kötülüğü, hem de ondan sakınmayı ilham edene" (eş-Şems 91/7-8), "Gerçek biz ona doğru yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör" (el-İnsân 76/3), "Biz ona iki yol (iyi ve kötü) gösterdik" (el-Beled 90/10), "Nefsini arındıran kişi muhakkak umduğuna ermiş, onu alabildiğine günahla örten kişi de zarara uğramıştır" (eş-Şems 91/9-10), "Her nefis kazandığı şey karşılığında sorumludur" (el-Müddessir 74/38), "Kim iyi amel işlerse lehine, kim de kötülük ederse aley-

hinedir. Rabbin kullarına asla zulmedici değildir" (Fussılet 41/46).

İnsanların hür iradeleriyle seçip işlediği fiiller kaderlerinde yer alır. Bu fiillerin kaderde yer alması kulun hür iradesi ile fiili seçmesine engel değildir. Zira Allah'ın ezelî ilmi kulun seçimine göredir. Allah'ın ezelî ilmiyle bir şeyi bilmesinin kulun irade ve seçimi üzerinde zorlayıcı bir etkisi bulunmamaktadır; bir başka anlatımla, ilim maluma tabidir (bk. KADER).

Mutezile mezhebi ise insanın hür ira– deye sahip olduğunu, fiilinde tam bir egemenliğinin bulunduğunu, bu sebeple de hür iradeyle seçtiği fiilini Allah'ın kendisine verdiği yaratma kudretiyle yarattığını ifade etmiş, kulun fiilinde tam ve mutlak bir irade hürriyetine sahip olmaması durumunda bu fiilinden dolayı cezalandırılmasının adaletsizlik sonucunu doğuracağını ileri sürmüştür (bk. MUTEZİLE). Buna göre Mutezile, ilâhî kaderi inkâr ederek, kulun kaderini kendisinin çizdiğini belirtmiştir.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

³ Ahlâk

Ahlâk ilminde "irade", insanın "iyi" ve "kötü" olarak nitelenen davranış biçimlerinden birini belli bir amaçla isteyip seçme yeteneğini ifade etmek üzere kullanılan bir terimdir.

İrade konusu ahlâkın başta gelen problemlerinden birini oluşturur. Çünkü ahlâk, insana bazı görevler yükler, bunlardan sorumlu tutar. Halbuki irade gücüne sahip olmayan bir varlığı yükümlü ve sorumlu tutmak, sonuçta mükâfat ya da ceza şeklinde bir yaptırım uygulamak, adalet ilkesiyle çelişir. Bu nedenle ahlâk düşünürlerinin çoğunluğuna göre iradenin inkârı, ahlâkın da inkârı sonucuna götürür.

"İrade", sözlük anlamıyla "istemek" demektir. Bu kısa anlamıyla irade, insanda tabiî ve psikolojik bir olgudur; çünkü o, yapamayacağı şeyi de isteyebilir. Ahlâk bakımından irade ise, alelâde "isteme"den farklı bir anlam ifade eder. Buna göre irade kavramı, insanın, çeşitli davranış biçimlerinden birini ya da diğerini belli bir amaçla ve bilinçli olarak seçip yapmaya karar verme gücü şeklinde tanımlanabilir. Gazzâlî, bu açıdan, iradeli bir fiilin başlıca üç niteliği olduğunu belirtir: 1– İhtiyârî (seçmeye elverişli) olması, 2– Bilinçli ve düşünülerek yapılması, 3– Belli bir amaç için yapılması.

Ahlâkta irade ancak "hürriyet" ile bir değer ifade eder ve herhangi bir "isteme"den hür olması niteliğiyle ayrılır. Pratikte hiçbir normal insan, kendi iradesinde hür olmadığını kabule yanaşmaz; işlerinin çoğunu hür bir irade ile, yani seçerek, bilerek ve isteyerek yaptığını düşünür. Bunun yanında ahlâk, din, hukuk gibi kuralcı (normatif) disiplinler de hükümlerini koyarken insanın hür olduğu öngörüsüne dayanırlar. Ancak konuya başka bir açıdan bakıldığında irade hürriyetinin objektif olarak isbat edilmesinin güç olduğu da bir gerçektir. Özellikle pozitif bilimlerin verilerine dayanan düşünürler genel olarak tabiatta olduğu gibi insan davranışlarında da sosyal, psikolojik, biyolojik, coğrafî vb. etkenlerin kısaca tabiatın zorunlu yasalarının etkili olduğunu öne sürmüşlerdir. İslâm dini açısından irade hürriyetini kabul etmeyi zorlaştıran sebep ise kader inancıdır. Bu nedenle kader-irade hürriyeti ilişkisi İslâm bilginleri, özellikle kelâmcılar arasında geniş tartışmalara yol açmıştır.

İslâm bilginleri genellikle "tabiat kanun-

ları"nın aşılmaz etkisini kabul etmezler. Çünkü bu kanunların üstünde Allah'ın her bakımdan hür olan iradesi vardır. Kader konusuna gelince, bununla ilgili olarak hem Allah'ın takdirinin mutlaklığını ifade eden, hem de insanın yaptıklarında az çok hür olduğuna işaret eden âyetler vardır (bk. KADER). Bu yüzden Ehl-i sünnet âlimleri, özellikle Mâtürîdîler insanın, sonraları "cüz'î irade" denilen sınırlı bir irade hürriyetine sahip olduğunu belirtmişlerdir. Bazı güçlüklerine rağmen bu görüş hem bilimsel, hem de dinî açıdan en sağlıklı çözüm kabul edilir. Gazzâlî bu çözümü şöyle özetlemiştir: "Kulun, yapmak veya yapmamak hususunda bir hürriyeti (ihtiyârı) yok mudur? dersen, evet, vardır, derim ve cevabımız, her şeyin Yüce Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiği şeklindeki görüşümüze ters düşmez. Çünkü hürriyet de Allah'ın yarattıklarındandır ve kul, kendisi için yaratılmış olan bu hürriyette (yani onu kullanma hususunda) zorunluluk altındadır (zorunlu olarak hürdür)" (İhyâ, IV, 5). Yine Gazzâlî'ye göre, irade hürriyeti bir gerçek olmakla birlikte, onu tanımlamak imkânsızdır; bu hususta mezheplerin ileri sürdüğü çok farklı ve çelişkili açıklamalar, körlerin, el yordamıyla tanıdıklarını sandıkları fili tanımlamalarına benzer.

İrade konusundaki kuramsal tartışmalar farklı sonuçlara götürse de, İslâm inancı açısından kesin olan şudur ki, zatı, sıfatları ve fiilleriyle mutlak ve ortaksız olan Allah, sınırsız bilgi, irade ve kudretiyle bütün âlemin ve her türlü eylemleriyle insanların hâlık ve mâlikidir. Kur'ân-ı Kerîm'in bu yöndeki âyetleri kusursuz bir Allah inancı telkin eder, bu kusursuz varlık karşısında insana zayıflığını ve O'nun iradesi karşısında kendi iradesinin hiçliğini hissettirir.

Öte yandan, yine Kur'ân'ın telkinine göre insan kendisine baktığında, akıl sahibi bir varlık olarak, iyiyi kötüden, hakkı bâtıldan ayırdedip seçme ve yapma özgürlüğüne sahip olduğunu, bu yüzden yükümlü ve sorumlu tutulduğunu anlar. Sonuç olarak, irade hürriyeti konusu bir bilgi alanı değil, bir iman alanıdır.

¥ Mustafa Çağrıcı

³ Fıkıh

Hukukta bazı sonuçların doğması irade açıklamasında bulunulmasına bağlanmıştır. Vasıyet ve vakıf gibi bazı hukukî işlemler tek taraflı irade beyanı ile meydana gelebilirse de, sözleşmelerin meydana gelmesi birden fazla irade beyanını gerektirir. Bir kimse kendisi adına irade beyanında bulunabileceği gibi, bir sözleşmeye binaen veya kanunun verdiği yetki ile başkası adına da irade açıklaması yapabilir (bk. VEKÂLET, VELÂYET). İslâm hukukçuları irade beyanlarının geçerlilik şartları, irade beyanının temelini oluşturan rıza ve ihtiyar kavramları ile rızayı sakatlayan durumlar üzerinde geniş biçimde durmuşlardır (bk. AKİT, HACİR, HATA, İKRAH, NİYET, TAĞRİR).

¥ İbrahim Kâfi Dönmez

İrade Beyanı (bk. AKİT)

İREM

Kur'ân-ı Kerîm'de anılan bir kabile veya sütunuyla meşhur şehir adı.

Kur'ân-ı Kerîm'de "Rabbinin Âd kavmine ve ülkelerde benzeri yaratılmamış olan

İrem zâtü'l-'imada (sütûnlu İrem'e) ne yaptığını görmedin mi?" (el-Fecr 89/6-8) şeklinde ifade edilen İrem'in ne olduğu hususunda farklı görüşler vardır: İrem'in bir kabile adı oluşuyla ilgili en eski bilgiler, cahiliye dönemi Arap şiirinde bulunmaktadır ve genellikle Âd, bazan da Semûd ve Himyer kavimleriyle birlikte zikredilen bir Arap kavmini ifade etmektedir. Müslüman müellifler, Araplar'ın soyağacını verirken İrem'le, Sam'ın oğlu Aram'ı aynileştirmekte ve Arabistan'ın pekçok eski kavmini İrem'in zürriyeti olarak göstermektedirler. Bu bilgilere göre Âd, İrem'in oğlu Evs'in; Semûd ise Âbin b. İrem'in oğludur.

İrem kelimesi arapçada, "yol göstermek için dikilen taş" veya "yol üzerinde sınırı belirtmek üzere bulunan taş yığını" anlamına gelmektedir. Kelimenin coğrafî bir bölge veya yer adı olduğunu ileri sürenler de vardır. Ya'kut, Arabistan'da bu adı taşıyan bir dağ ve bir başka yerin bulunduğunu bildirmektedir. Onun bir şehir adı olduğunu kabul edenler ise, Kur'ân'daki "İrem zâtü'l-imâdın Dımaşk olduğunu ifade etmektedirler. Suriye'nin Dımaşk bölgesi, ibrânicede arâm olarak adlandırılmaktadır. Diğer taraftan İrem'in, İskenderiye veya Yemen'de bir mevki olduğunu söyleyenler de vardır. Taberî ve diğerlerine göre Kur'ân'da zikredilen İrem, İskenderiye şehridir ki orada "umûdü's-sevârî" denilen yekpâre mermerden bir sütun vardır.

Bir rivâyete göre İrem, Aden yakınlarında, Şeddâd b. 'Âd tarafından, cennete nazire olarak inşâ edilmiş fakat gurur ve kibri sebebiyle Şeddâd, orayı görmeye giderken kum fırtınasında helâk olmuştur. Başka bir rivâyete göre Büyük İskender, İskenderiye'de mermer sütunlu büyük bir abidenin yıkıntılarını keşfetmiş ve bu yıkıntılar arasında bulduğu bir kitabede, bu yapının, ilk İrem zâtü''l-imâd'ın bir tekrarı olduğu yazılı imiş. İrem'le ilgili bunlara benzer daha birçok rivâyet vardır.

¥ Ömer Faruk Harman

İrfan (bk. MARİFET)

İRHAS

Peygamber olacak şahsın bu görev henüz kendisine verilmeden önce peygamber olacağını gösteren olağanüstü olay.

Sözlükte sağlam yapmak, sağlam şey, hayırlı kılmak anlamlarına gelen irhas, akaid terimi olarak, bir peygamberde peygamberlik öncesi görülen olağanüstü durumları ifade eder. Bu durum, kendisinde görüldüğü zatın ileride peygamber olacağına işaret eder. Ancak, mucizede olduğu gibi, irhas olayında belli bir iddia ve meydan okuma sözkonusu değildir (bk. MUCİZE).

Hz. İsa'nın beşikte iken konuşması (Meryem 20/30), ağaç ve taşların Hz. Peygamber'e selâm vermesi (Müslim, Fedâil, 1; et-Tirmizî, Menâkıb, 3; Dârimî, Mukaddime, 4; Müsned, V, 89, 95, 105) gibi olağanüstü haller bilginlerce irhas kapsamındaki olaylardan sayılmıştır.

Mutezile'ye göre peygamberlikten önce irhas denilen ayrı bir olay yoktur. Bu tür olaylar gerçekte birer mucizedir. Meselâ, Hz. İsa'nın beşikte iken konuşması, onun gösterdiği bir mucize sayılır. O halde sağlam rivâyetlerle nakledilen bu kabil olayların da ilgili peygambere mucize olarak isnad edilmesi gerekir. Buna göre Mutezi-

le'nin, Ehl-i sünnet bilginlerince irhas adı verilen olayları mucize kapsamında ele aldığı söylenebilir.

¥ Osman Karadeniz

İrşad (bk. DAVET, NASİHAT)

İRTİCA

Toplumdaki değişmeleri çeşitli sebeplerle kabul etmeyip eski durumu yeniden kurmayı amaç edinme, isteme yahut bu amaçla mevcut duruma karşı harekete geçme.

Arapça bir kelime olmakla birlikte terim olarak yalnızca türkçede, XX. asrın ilk çeyreğinde kullanılmaya başlanmıştır. İrtica tutumunu benimseyen kişiye "mürteci" denir. İrtica, fransızca "reaction" (reaksiyon) kelimesinin karşılığı olarak türkçede kullanılmışsa da irtica reaction kavramını tam karşılamaz. Reaksiyon psikolojide "aksülamel", "aksi tesir", "tepki"; "irtica" ise sosyolojide "gericilik" anlamındadır. Genel ve çok meşhur kullanımıyla irtica geriye doğru hareket etme, bunun zıddı olarak kullanılan "terakkî" de ileri gitme, yükselme ya da kısaca ilericilik anlamına alınmıştır.

Sosyal bilimlerde, özellikle sosyolojide toplumsal değişme ve değiştirme (ıslahat, inkılâp, ihtilâl) sonrasında daha önceki duruma dönmek için mevcut duruma karşı yöneltilen çabaya irtica denir. Çok yaygın şekliyle harekete karşı hareket şeklinde de tarif edilen irtica kelimesinin sosyal olaylara uygulanmasında bazı isabetsizlikler görüldüğü gibi, hangi tutumun irtica (gericilik) hangisinin terakkî (ilericilik) olduğu hususunda bilim adamları arasında görüş birliği yoktur; günümüze kadar bu konuda herkesin kabul edebileceği objektif bir ölçü bulunamamıştır. Onun için çeşitli vesilelerle yapılan değerlendirmeler kişisel birer kanaat olmaktan öteye gidememiştir. Zamanımızda mevcut durumdan öncekine dönmeyi istemek de irtica olarak adlandırılmaktadır. Halbuki bu, zaman bakımından gericilik (irtica) olmakla birlikte mahiyet bakımından ileriliği de ifade edebilir. Meselâ günümüzde yaygın kanaata göre, cumhuriyet, idare tarzları içinde modern olanıdır; buna göre, cumhuriyetten sonra mutlakiyet idaresi gelse, bu ortamda cumhuriyete dönmeyi isteyen bir hareket, zaman bakımından geriye, mahiyet bakımından ileriye yönelik olur. Aynı şekilde İslâmiyet en son dindir; İslâmiyet'ten sonra putperestlik, Hıristiyanlık veya Yahudilik benimsenmiş olsa, müslümanlığı yeniden yaymaya çalışan hareket, zaman itibariyle geriye, mahiyet itibariyle ileriye yönelik bir hareket olur. Spencer bu tip hareketlere "rereaction", "irticaya karşı irtica" adını verir. Bu bakış açısıyla İslâm'ın artık devrini doldurduğu veya hiçbir dine gerek olmadığı yönündeki düşünce ve davranışlar da zaman bakımından ileriye yönelik olmakla birlikte, mahiyet itibariyle irticaî özellik taşırlar. Çünkü İslâmiyet'e böylesi bir karşı çıkış yüzyıllar önce irtidad adı altında görülmüştür.

Ayrıca, toplumda ilericilik diye nitelendirilen her tutumu iyi, ona karşı yapılan her türlü davranışı (irticaî-gerici damgası vurarak) kötü görmemek gerekir. Marksist sosyologlar ve bazı gazete yazarları komünizmi ilericilik ve iyi bir düzen olarak sunarlarken bugün bunun uygulandığı ülkeler

onu kötü ve toplumu geriye götüren bir sistem olarak mahkum etmekte, savunucularına da gerici (mürteci) demektedirler. Bazı Batı yanlısı yazarlar, çağdaş uygarlık düzeyine yükselebilmek için her alanda batının değerlerini ve sistemini almak gerektiğini, bunun ilericilik olduğunu hararetle vurgulayıp aksini savunanları gericilikle veya mürteci olmakla suçlamışlardı. Ancak günümüzde bunlar, bazı ülkelerin Batı'nın değerlerini ve sistemini almayıp kendi dinini, değerlerini ve sistemini koruyarak Batı'nın sadece ilminden ve teknolojisinden yararlanmak suretiyle teknolojik ve ekonomik yönden ilerlemeyi ve uygarlık düzeyini yükseltmeyi başarmaları karşısında bu düşüncenin yanlışlığını ve realiteyi kabul etmek zorunda kalmaktadırlar.

Sosyal değişme ve değiştirmelerin (ıslahat, inkılâp, ihtilâl) cereyan ettiği, özellikle hız kazandığı dönemlerde irticanın ortaya çıktığı ve gelişme kaydettiği bilinmektedir. Çeşitli toplumlarda, insanların değişmeler karşısındaki tutumunu inceleyen sosyal bilimciler, irticayı, değişme hususunda yapılmış bir hatadan veya getirilen yeniliğin gerçekte uygulanması mümkün olmayan yararsız bir seçimin ürünü olmasından yahut değişmelere önderlik edenlerle halk arasındaki kopuklukdan kaynaklanan sosyal bir rahatsızlık, bir âraz olarak görürler. Onlara göre, insanlar genellikle şu sebeplerden dolayı değişmelere karşı direnirler ve önceki duruma dönmeyi ister: Değişmeler, toplumda aynen korunmasının gerekli olduğu düşünülen temel kurumları, değerleri ve gelenekleri tehdit edici, ortadan kaldırıcı olarak göründüğü zaman; önerilen değişmelerin mahiyetleri iyi anlaşılmadığı veya yeterince anlatılamadığı zaman; değişmeler zorla kabul ettirilmek istendiği zaman.

Peyami Safa'ya göre, ölçüyü kaçıran inkılâp hareketleri de her toplumda irticayı tahrik eden ve kışkırtan faktörlerdendir. Nitekim, toplumda korunması zorunlu olan gelenekleri yok etmeye kadar varan inkılâp hareketleri, en gelişmiş toplumlarda bile geçmişe özlem uyandırır ve irticaî eğilimleri güçlendirir. Her değişme veya değiştirme hareketinin şiddeti oranında reaksiyon uyandırması, bütün varlıklar âleminde geçerli bir kanundur. Aynı şekilde her canlı varlığın hem kendi benliğini korumak hem de değişmek gibi iki zorunluluk arasında bulunduğu unutulmamalıdır. İşte bu iki zorunluluk arasında denge kurulabilmesi için toplumlardaki değişme veya değiştirmenin, o topluma sıkı sıkı bağlı bulunan ve kökleri tarihi temellere ve geleneklere uzanan milli benliğine tecavüz etmemesi gerekir. Bu tecavüz irticayı kışkırtır ve bazan inkılâp hamlesinin uzun zaman gecikmesine sebep olur. Onun için, ölçüsüz bir muhafazakârlık olan irtica, aynı nisbette ölçüsüz, güven vermeyen ve aceleci inkılâp hareketlerinin cevabıdır. İrticaya söz konusu fırsatı vermeyen bir atmosfere sahip değiştirme hareketleri muhafazakârlıkla uzlaşır (zaten muhafazakârlık irtica demek değildir) ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde olduğu şekilde, geçmişin ve geleceğin temsilcileri arasında ahenkli bir işbirliği kurulur ve medenî bir mücadele ortamı oluşur. Katı laiklik uygulamaları geçiren Türkiye'de 1960'lı yıllarda CIA görevlisi olarak bulunan ve bu yıllara göre 1990'da (İmam Hatip Liselerinin ve Kur'ân Kurslarının çoğalması, üniversitelerde ve toplumda başörtüsü takan tahsilli bayanların artması,

cami sayısının giderek yükselmesi, devletin önemli mevkilerinde dinine bağlı insanların her geçen gün çoğalması, faizsiz finans kurumlarının toplumda büyük ilgi görmesi, din derslerinin mecburi hale getirilmesi vb.) İslâmî gelişmelerin oldukça yoğunluk kazandığına tanık olan Graham Fuller, bu gelişmeleri "İrticanın hortlaması, ayak sesleri" olarak niteleyenlere ülkenin geleceği açısından "İslâm'la uzlaşma gerektiğini" tavsiye ederken de aynı gerçeği dile getirmek istemiştir.

¥ İzzet Er

İRTİDAT

İrtidad ve ridde kelimeleri sözlükte bir şeyden yüz çevirme, başka bir şeye dönme anlamına gelir. Dinî bir terim olarak ise irtidad ve ridde, "bir müslümanın İslâm dininden çıkması veya İslâm'dan başka bir dine girmesi"ni ifade eder. İrtidad eden kimseye "mürted" denir. Hıristiyanlık ve Yahudilik aslen ilâhî, vahye dayanan semavî birer din olmakla birlikte sonradan mensupları tarafından tahrif edildiği ve orijinal hüviyetini yitirdiği için, bir müslümanın hıristiyan veya yahudi olması da irtidad sayılır. Kur'ân İslâm'ın gelişi ile hak ve hakikatın apaçık ortaya çıktığını, artık İslâm'ı tanıyıp kabul ettikten sonra ondan yüz çevirmenin ve başka bir din aramanın açık bir dalalet ve şeytan aldatması olduğunu, böyle bir hatayı işleyen kimsenin o ana kadar yapmış olduğu iyi amellerinin de boşa gideceğini ve cehennem ehlinden olacağını bildirir (el-Bakara 2/217; el-Mâide 5/5; Muhammed 47/25).Yine Kur'ân'da, İslâm'dan yüz çevirmenin İslâm'a hiç bir zararının olmayacağı, Allah'ın, İslâm'ın bayraktarlığını yapacak yeni yeni toplumlar yaratacağı ve Allah'ın dinini koruyup devam ettireceği, müslümanlıktan yüz çevirmenin asıl zararının yüz çeviren kişiye olacağı sıklıkla hatırlatılır (msl. el-Mâide 5/54-56; el-Hicr 15/9; ez-Zümer 39/41). Bununla birlikte, mürtede nasıl bir dünyevî ceza verileceği Kur'anda yer almaz. Hz. Peygamber ise irtidadın cezasının ölüm olduğunu bildirmiş (bk. Buhârî, Cihad, 149; Ebû Dâvud, Hudud, 1), konuyla ilgili bir hadiste de şöyle buyurmuştur: "Allah'tan başka tanrı olmadığına, benim Allah'ın Rasûlü olduğuma inanan bir müslümanın öldürülmesi ancak şu üç sebeple helâldir: Evlilikten sonra zina yapması, kasten bir mümini öldürmesi, dinini terkederek cemaattan ayrılması" (Buhârî, Diyât, 6; Müslim, Kasâme, 6; Ebû Dâvud, Hudud, 1).

Bundan hareketle İslâm hukukçularının çoğunluğu, irtidad suçunu ve buna uygulanacak ölüm cezasını "had" suçları ve cezaları gurubunda mütalaa eder, devlet başkanının ve kanun koyucunun bu suça devirlerine göre farklı cezalar takdir etmesini de doğru bulmazlar (ayrıca bk. HAD, CEZA). Hangi tür söz ve davranışların irtidad suçunu oluşturacağı (bk. ELFÂZ-I KÜFÜR), mürtedin İslâm'a geri dönmesi için ne gibi tedbir ve imkânların tanınacağı, mürtede ceza uygulanabilmesi için uygulanacak prosedür, mürtedin hak ve borçları gibi konularda ayrıntılı bir hukuk doktrini geliştirilmiştir. Bu cümleden olarak, müslüman olma nimet ve lutfuna eriştikten sonra irtidad eden kimsenin, İslâm devletinde zimmî veya müste'min statüsündeki Gayr-i müslimlere sağlanan güvence ve haklardan da yararlanamayacağı belirtilmiştir.

İslâm hukuk doktrininde hakim eğilim bu olmakla birlikte, Hz. Peygamber ve dört

halife dönemindeki irtidad hareketlerinin mahiyeti, Hanefî hukukçuların, irtidad eden kadının öldürülmeyeceği şeklindeki görüşleri, İslâm'ın diğer dinlere karşı genel tavır ve müsamahası göz önüne alınırsa, irtidad suçuna uygulanan ölüm cezasını had değil de, zaman ve şartların gerektirdiği siyasi tedbir mahiyetinde bir ceza olarak değerlendirmek, irtidadın da eyleme dönüşüp kamu düzenini ihlal eder bir mahiyet aldığında cezalandırıldığını söylemek daha isabetli görünmektedir.

Gerçekten, İslâm dini kişi hak ve hürriyetlerine büyük değer vermiş, insanların hem İslâmı kabul ederken hem de İslâm dininin gereklerini yerine getirirken bilinçli ve istekli olarak karar vermesini ve öyle davranmasını istemiş, hiç bir kimsenin zorla müslüman edilmesine veya zorla ibadet ettirilmesine razı olmamıştır. İlk devirlerden itibaren de İslâm ülkesinde diğer din ve mezhep mensupları geniş bir hoşgörü ve hürriyet ortamında yaşamışlar, onların haklarını koruma İslâm devletlerinin en temel görevleri arasında olmuştur. Asırlarca müslümanların egemenliğinde bulunan bölgelerde, sözgelimi Balkanlar'da, Ortadoğu'da, Kuzey Afrika'da diğer din mensuplarının bugüne kadar varlıklarını koruyabilmiş olmaları da bunun en açık delilidir. Buna karşılık, hıristiyanların, yahudilerin ve diğer din mensuplarının müslümanlara karşı benzeri bir hoşgörüyü hiçbir zaman göstermediği, İslâm'a karşı adeta birleşik cephe oluşturup geçmişte ve günümüzde müslüman varlığına karşı aşırı bir tahammülsüzlük gösterdiği de gözler önündedir.

Bu itibarla, İslâm'ın irtidadı ağır bir suç ve günah sayması diğer dinlere müsamahasızlık olarak değil de, İslâm'ın yegâne hak din olmasının makul gereği, kendi inanç sistemini ve kamu düzenini koruma gayretinin tabii sonucu olarak değerlendirilmelidir. Nitekim İslâm'ın ilk dönemlerinde, çeşitli bahanelerle irtidad ederek İslâm idaresine başkaldıran, böylece yeni yeni kurulmaya çalışılan İslâm birliğini ve kamu düzenini ciddi ölçüde ihlâl etmeye yeltenen kimselere karşı çok sert önlemler alınmış, bu kimselerle savaşılmış, tevbe edip vazgeçmeyenler ölümle cezalandırılmışlardır. Ancak burada, kişinin din seçme veya müslümanlıktan çıkma iradesi değil, yeni yetişen nesillere kötü örnek teşkil eden, İslâm'ın yüksek ideal ve değerlerini tezyif ederek inanç toplumunda kamu düzenini ihlâl edici, isyan ve anarşiyi teşvik edici eyleme dönüşen tavrı cezalandırılmaktadır. Kişilerin inanç, şahsi kanaat ve özel yaşantılarının araştırılmasının İslâm'da yasaklanması ve irtidadın da ancak yukarıda değinilen tarzda bir eyleme dönüşmesi halinde cezalandırılması bu anlamı taşır. Hz. Peygamber'in ve özellikle ilk halifelerin cezalandırdığı irtidadlar da hep toplumsal boyut kazanmış başkaldırı, bozgunculuk ve fitne eylemleridir. Öte yandan, İslâm nazarında savaşmayı ve öldürmeyi haklı kılan sebep, tek başına küfür değil aksine saldırganlık, İslâm'ın tebliğine engel olma, bozgunculuk ve anarşi gibi kamu düzenini ilgilendiren eylemlerdir.

¥ Ali Bardakoğlu

İRTİFAK

Sözlükte, dayanmak, yaslanmak, dost ve arkadaş olmak, bir şeyden faydalanmak, istifade etmek gibi anlamlara gelen "irti-

fak”, terim olarak bir akar üzerinde, başkasına ait bir akar yararına kurulmuş olan aynî hak demektir. İrtifak hakkında üç unsur vardır. Bunlar, kendisinden istifade edilen (hâdim) akar, irtifakın kendi yararına kurulduğu (hâkim) akar ve hâkim akarın hâdim akar üzerindeki yararlanma yetkisidir. İrtifak hakkı hâdim ve hâkim konumda bulunan iki akar arasında kurulu bir ilişki olup, hakkın sahibi bu hakkını hâkim akara malik olma vasfı ile kazanmış olur.Bu sebeple irtifak hakkı belirli şahıslara değil, akara bağlı bir haktır. Akarın maliki ilke olarak irtifak hakkının da sahibidir.

İrtifak hakları temelde şu tiplerden oluşur: Su alma hakkı (hakkı şirb), geçit hakkı (hakkı murur), üst hakkı (hakk-ı karar), mecra hakkı (hakk-ı mecrâ), kiriş koyma hakkı (hakk-ı vad’i’l-cüzû’) (bk. EŞYA).

¥ Hasan Hacak

İSA (Hz.)

Kur’ân-ı Kerîm’de özellikleri ve tebliğ faaliyeti anlatılan ve kendisine İncil verildiği bildirilen peygamber.

Kur’ân-ı Kerîm’de adı İsa, İbn Meryem (Meryem oğlu) ve Mesîh olarak geçen Hz. İsa, Hz. Meryem’in oğludur ve Allah’ın, Meryem’e ilkâ ettiği kelimesidir (en-Nisâ 4/171). Kendisine İncil verilmiş (el-Hadîd 57/27) ve İsrailoğulları’na peygamber olarak gönderilmiştir (es-Saff 61/6).

Adı: Hıristiyanlarca “Tanrı’nın oğlu” kabul edilen Hz. İsa’nın adı, grekçede “Iesous” olarak geçmektedir ki kelimenin kökü, ibrânîce Yeşûa’dır. Bu da daha eski olan Yehoşua veya Yoşua’dan türemiştir ve “Yahve yardımcıdır” veya “Yahve’nin imdâdı” anlamındadır. Latinceye “Jesus” olarak geçen kelime, günümüz batı dillerinde de aynı şekilde kullanılmaktadır. Hıristiyan Araplar “Yesû’ “ kelimesini kullanmaktadırlar. Mesih karşılığı batı dillerinde kullanılan “Christ” kelimesi ise ârâmîce “Meşîhâ” ve ibrânîce “Mâşiah”kelimesinin grekçe karşılığı olan Christos’dan kaynaklanmaktadır. Batı dillerinde İsa mesih karşılığı olarak “Jesus Christ” şeklinde kullanılmaktadır.

Doğum Yeri ve Tarihi: Kur’ân-ı Kerîm Hz. İsa’nın doğum yeri ve doğum tarihi hakkında bilgi vermemektedir. Hz. İsa’nın hayat hikayesini anlatan İncillerde ve Hıristiyan geleneğinde onun doğum yeri ve tarihiyle ilgili verilen bilgiler ise kendi aralarında çelişmekte ve gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Markos İncili yazarının, İsa’nın Nâsıra’da doğduğundan şüphesi yoktur. Zira o, İsa Mesih’in Galile’deki faaliyetlerini anlatırken “Oradan çıkıp kendi memleketine geldi, şâkirtleri de ardınca gittiler” (Markos 6/1) demektedir. Bu ifadede her ne kadar isim belirtilmiyorsa da hadisenin Galile’de geçtiği bellidir. Diğer taraftan ise Matta (2/1) ve Luka İncillerine göre (2/4-7) İsa, Yahudiye bölgesindeki Beytlehem’de dünyaya gelmiştir.

Hz. İsa’nın doğum tarihine gelince, Hıristiyan geleneği onun milâdî başlangıçta doğduğunu kabul etmektedir. Bunu ilk ortaya koyan Denys le Petit adında milâdî 550 yılından önce vefat eden Romalı bir papazdır. Roma takvimiyle 754 yılını, İsa’nın doğumu ve hıristiyanî takvimin başlangıcı saymıştır. İncillerde ise İsa’nın Kral Hirodes’in günlerinde doğduğu belirtilmektedir (Matta 2/1). Kral Hirodes’in Hz. İsa’nın doğumundan daha sonra vefat ettiği, İncillerde belirtilmektedir (Matta 2/19-

20). Hirodes'in gerçekte Roma takvimiyle 750'de, şimdi kullanılan takvimle m.ö. 4'te öldüğü bilinmektedir. O halde İsa, m.ö. 4 yılından önceki bir tarihte doğmuştur. Bu genelde m.ö. 6 veya 5 olarak kabul edilmektedir. Hz. İsa'nın doğum günü olarak kabul edilen 25 Aralık ise m.s. IV. yüzyılda uzun tartışmalar sonunda kabul edilmiş bir tarihtir ve İsa'nın doğumuyla alâkalı değildir. 25 Aralık, Roma İmparatorluğun'da güneş ilahı Mitra'nın bayramı olarak kutlanılıyordu. M.S. IV. yüzyılda hıristiyanlar, Malaki kitabında yer alan "Fakat size, isminden korkanlara, salâh güneşi kanatlarında şifa olarak doğacak (4/2) ifadesi Hz. İsa olarak yorumlamış ve güneş ilahı Mitra'nın yerine salah güneşi İsa'yı koymuşlar ve bu günü Noel olarak kabul etmişlerdir. Diğer taraftan Doğu ve Ermeni kiliselerinde Hz. İsa'nın doğum günü olarak 6 Ocak kabul edilmektedir.

Ailesi ve Şeceresi: Kur'ân-ı Kerîm'de dört seçkin kişiye nisbetle dört nesilden sözedilir. Kur'ân'ı Kerîm bu dört kişi ve nesilleri hakkında şöyle buyurmuştur: "Allah Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini seçip alemlere üstün kıldı" (Âl-i İmrân 3/33); "İşte bunlar, Allah'ın nimet verdiği peygamberlerden, Âdem neslinden, Nuh ile beraber gemide taşıdıklarımızın neslinden, İbrahim ve İsrail (Ya'kub) neslinden, yol gösterdiğimiz ve seçtiğimiz kimselerdendir" (Meryem 19/58). Hz. İsa'nın annesi Meryem bunlardan Âl-i İmrân'a mensuptur. Hz. Meryem'in babasından, Kur'an-ı Kerîm'de İmrân ismiyle sözedilir. Annesinin adı hakkında Kur'ân'da bilgi yoktur. Fakat o, İslâmî kaynaklarda Hanne, hıristiyan kaynaklarında ise Anna diye anılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Meryem'den "Ey Harun'un kız kardeşi" (Meryem 19/28) diye bahsedilmek suretiyle onun, Hz. Harun'un neslinden olduğu ima edilmekte fakat şecere hakkında bilgi verilmemektedir. Kur'an'ı Kerîm'de Hz. Meryem'den "Harun'un kız kardeşi" diye sözedilmesi, oryantalistlerin (doğubilimcilerin) Hz. Musa ve Harun'un ablası Meryem ile, Hz. İsa'nın annesi Meryem'in karıştırıldığı yolundaki dayanaksız eleştirilerine konu olmuştur. Onlara göre Hz. Meryem'in Harun diye bir kardeşi yoktur. Harun adında bir kardeşi olan Meryem'in de Hz. İsa'nın annesi Meryem'le bir alakası yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'e göre Meryem, Hz. İsa'yı dünyaya getirdikten sonra kavminin yanına döndüğünde onlar: "Ey Harun'un kızkardeşi, baban kötü bir adam değildi, annen de kötü bir kadın değildi" (Meryem 19/28) diyerek, babasız bir çocuk doğurmasını tenkit etmişlerdi. Buradaki "Harun'un kızkardeşi" ifadesi, Hz. Harun'un din kardeşi ve onun soyundan gelen demektir ve diğer Meryem'le bir karışıklık sözkonusu değildir. Üstelik Luka İncilinde, Hz. Zekeriya'nın eşi Elisabet için "Harun kızlarındandı" (Luka 1/5) denilmekte fakat müslümanların kutsal kitabı Kur'ân'ı Kerîm'i eleştirenler kendi kutsal kitaplarındaki bu ifadeye itiraz etmemektedirler.

İncillerde ise Hz. İsa'nın şeceresi verilmektedir (Matta 1/1-16; Luka 3/23-38). Matta, Hz. İsa'nın şeceresini Hz. Dâvud ve Hz. İbrahim'e kadar çıkarmakta, böylece Hz. İbrahim'e yapılan vaadin, diğer taraftan da Yahudilikte beklenilen Mesih'in Dâvud soyundan olacağına dair inancın İsa'da gerçekleştiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Matta'nın verdiği soykütüğünde Hz İbrahim'den Hz. Dâvud'a kadar 14, Hz.

Dâvud'dan Bâbil esaretine kadar 14 ve Bâbil esaretinden Hz. İsa'ya kadar da 14 nesil vardır. Matta'nın verdiği söykütüğü listesinde Hz. Dâvud'dan Hz. İsa'ya kadar olan bölümde 28 isim varken, Luka'nın verdiği listede bu sayı 41'dir. Diğer taraftan şecerenin bu bölümüyle ilgili isimlerinde de farklılıklar vardır. Üstelik, Hz. İsa'nın babasız dünyaya geldiği kabul edildiği halde her iki liste de, Meryem'in nişanlısı Yusuf'la son bulmaktadır. Birbiriyle çelişen bu iki listeyi uzlaştırmak için hıristiyanlar, Matta'da mevcut listenin dülgerci Yusuf'a, Luka'daki listenin de Hz. Meryem'e ait olduğunu ileri sürmektedirler; fakat bu, çelişkiyi izah etmekten uzaktır.

Dünyaya Gelişi: Hz. İsa'nın dünyaya gelişiyle ilgili, Kur'ân-ı Kerîm'de ve İncillerde verilen bilgilerde benzerlikler ve farklılıklar vardır. İncillerde verilen bilgilere göre (Matta 1/18-25; Luka 1/26-38) Meryem, Yusuf ile nişanlı iken Cebrail, Nâsıra'da oturan Meryem'in yanına gelerek, Allah'ın huzurunda inayet bulacağını, bir oğlan doğuracağını, adını İsa koyacağını, ona "Yüce Allah'ın oğlu" denileceğini, Dâvud'un tahtının ona verileceğini bildirir. Meryem'in "Bu nasıl olacak? Çünkü ben er bilmem" şeklindeki itirazına ise "Ruhu'l-Kudüs senin üzerine gelecek, Yüce olanın kudreti üstüne gölge salacak; bunun için de doğacak olan Mukaddes'e Allah'ın oğlu denecektir" diye cevap verir, ve Meryem Ruhu'l-Kudüs'ten gebe kalır. Aralarında ilişki olmadan nişanlısının gebe kalması üzerine Yusuf, Meryem'i boşamaya karar verir, fakat Rabbin meleği Yusuf'a görünerek: "Sen Dâvud oğlu Yusuf, Meryem'i kendine karı olarak almaktan korkma, çünkü kendisinde doğmuş olan Ruhu'l-Kudüs'tendir. Ve bir oğul doğuracaktır ve onun adını İsa koyacaksın; çünkü kavmini günahlarından kurtaracak olan odur" der. Bunun üzerine Yusuf, Rabbin meleğinin kendisine buyurduğu gibi yapar ve karısını yanına alıp, bir oğul doğuruncaya kadar onu bilmez.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre Benî İsrâil'den İmrân'ın karısı hamile kalır ve doğacak çocuğunu Allah'a adar. Bir kız doğurur ve adını Meryem koyar. Sözünü tutarak Meryem'i "Onu ve soyunu kovulmuş şeytanın şerrinden sana havale ediyorum" diyerek mabede emanet eder. Hz. Zekeriya, Meryem'in bakımını üstlenir ve Meryem, mabedin doğu tarafında bir odaya yerleştirilir. Hz. Meryem orada Allah tarafından rızıklandırılır. Hz. Zekeriya onun yanına her geldiğinde rızık bulur. "Ey Meryem, bu sana nereden?" diye sorduğunda "Bu, Allah tarafından" cevabını alır. Melekler: "Ey Meryem, Allah seni seçti, temizledi ve seni, dünyaların kadınlarına üstün kıldı. Ey Meryem Rabbin divanına dur. Secde et, rükû edenlerle birlikte rükû et" derler. Hz. Meryem orada iffetli, temiz, faziletli olarak büyür, her çeşit kötülükten uzak, tertemiz bir şahsiyete ulaşır. Nihayet Cebrail, Meryem'e insan şeklinde görünür. Meryem irkilir ve ondan Allah'a sığınır. Cebrail Allah tarafından görevlendirildiğini bildirerek Meryem'e bir erkek çocuk doğuracağı müjdesini verir. Meryem, iffetli bir kimse olduğunu, kendisine hiç kimse dokunmamışken, çocuğunun nasıl olacağını sorunca da Cebrail, bunun Allah için kolay olduğunu söyler. Çünkü Allah dilediğini, dilediği şekilde yaratabilir. O'nun "ol" demesi yeter (Meryem 19/26-21). Melekler, Hz. Meryem'e "Ey Meryem, Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor: Adı Meryem oğlu İsa

Mesih'dir; dünyada da ahirette de şerefli ve Allah'a yakın olanlardandır." Beşikte ve yetişkinlikte insanlarla konuşacak ve iyilerden olacaktır" dediklerinde, O: "Rabbim bana bir beşer dokunmamışken benim nasıl çocuğum olur? dedi. "Allah böylece dilediğini yapar, bir şeyin olmasını istedi mi ona "ol" der, o da oluverir" cevabı verilir (Âl-i İmrân 3/45-47). Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Meryem'in hamilelik dönemi de şöyle anlatılır: "Meryem ona gebe kaldı. Onunla uzak bir yere çekildi. Doğum sancısı onu bir hurma dalının altına getirdi. Keşke dedi, bundan önce ölseydim, unutulup gitseydim! Altından ona (bir melek) şöyle seslendi: Üzülme, Rabbin, senin altını bir su kaynağı yaptı. Hurma dalını kendine doğru silkele, üzerine olmuş taze hurma dökülsün. Ye, iç, gözün aydın olsun. Eğer insanlardan birini görürsen "Ben Rahmân için susma orucu adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım de" (Meryem 19/22-26).

Hıristiyanlar Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelişini, Allah'ın oğlu olmasıyla açıklayıp ona ilahlık nisbet ederken, Kur'ân-ı Kerîm bunun Allah'ın kudretiyle meydana gelen bir mucize olduğunu belirtmekte, onun yaratılışıyla Âdem'in yaratılışı arasındaki benzerliğe şu şekilde işaret etmektedir: "Allah yanında İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona "ol" dedi ve o da oldu" (Âl-i İmrân 3/59).

"Meryem onu taşıyarak kavmine getirdi: Ey Meryem, dediler, sen çirkin bir iş yaptın. Ey Harun'un kız kardeşi, baban kötü bir adam değildi, annen de fahişe değildi. Bunun üzerine Meryem, çocuğu gösterdi. Dediler ki: Beşikteki çocukla nasıl konuşuruz? Çocuk: Ben Allah'ın kuluyum dedi. O bana kitap verdi, beni peygamber yaptı. Beni bulunduğum her yerde insanlara yararlı kıldı. Sağ olduğum sürece bana namaz kılmayı, zekât vermeyi emretti. Beni anneme iyilik eder kıldı, beni baş kaldıran bir zorba yapmadı. Doğduğum gün de öleceğim gün de ve diri olarak kaldırılacağım gün de bana esenlik verilmiştir" (Meryem 19/27-33).

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. İsa'nın, tebliğ faaliyetine kadar geçen hayatı hakkında bilgi vermez. Hz. İsa'nın biyografisi olan İncilerde ise onun dünyaya geldikten sonraki hayatı, genel olarak şu şekilde verilir:

İsa, dünyaya geldikten sonra sekizinci günde sünnet edilir. Kırk günlük olunca Meryem'le Yusuf, onu Tanrı'ya sunmak üzere Kudüs'e götürürler. Kudüs'te İsrail'in kurtarılmasını bekleyen Simon adında bir adama Kutsal Ruh, Mesih'i görmeden ölmeyeceğini bildirmiştir. Ruh'un sevkiyle Simon, mabede gelerek İsa'yı kucağına alır ve Kurtarıcı'yı gördüğü için Tanrı'ya şükreder. Meryem ile Yusuf, daha sonra İsa'yı alarak Nâsıra'ya geri dönerler. Bu sırada müneccimler, yahudilerin kralı Mesih'in doğduğunu haber veren yıldızları görürler. Mesih'i bulmak için bölgeye gelen müneccimler, doğan çocuk hakkında Kral Hirodes'e bilgi verirler. Kral çocuğu bulmalarını ister fakat müneccimler, Meryem ile İsa'yı bulurlarsa da Hirodes'e haber vermezler. Daha sonra melek, Yusuf'a rüyasında görünüp Kral Hirodes'in İsa'yı öldürmek istediğini, bunun için onu ve anasını Mısır'a götürmesini söyler. Yusuf da, Meryem ve İsa'yı alarak Mısır'a götürür. Kral Hirodes ise, iki veya daha küçük yaştaki çocukların öldürülmesini emreder. Yusuf, Meryem ve İsa, Hirodes'in ölümünden

sonra Nâsıra'ya dönerler. İsa, oniki yaşına gelince, Yahudi geleneğine uyularak, Fısıh bayramı dolayısıyla Kudüs'e götürülür. Onu kaybeden ailesi, daha sonra mabedde muallimler arasında dinî tartışmalar yaparken bulur. İsa'nın sorduğu sorular ve verdiği cevaplar, oradakileri hayretler içinde bırakır.

İsa, otuz yaşlarına geldiği sırada Hz. Yahya'ya Rabbin sözü gelir ve yahudileri tevbe ettirerek vaftiz etmeye başlar. Mesih olmadığını, kendisinin su ile vaftiz ettiğini, kendinden sonra gelecek olanın ise Kutsal Ruh'la vaftiz edeceğini bildirir. Onunla beraber yahudiler, büyük bir ümitle Mesih'i beklemeye başlarlar. Bu sırada İsa, vaftiz olmak üzere Ürdün'e gider. Hz Yahya onu vaftiz ettiğinde Kutsal Ruh, güvercin şeklinde gelip onun başına konar ve gökten "Benim sevgili oğlum budur ve ondan hoşnudum" diye bir ses işitilir.

Daha sonra İsa, Ruhül Küdüs'le dolu olarak geri dönüp tefekkür için çöle çekilir. Kırk gün süreyle hiçbir şey yemez. Bu süre zarfında İblis tarafından denenir ve İblis, İsa'yı kandıramaz. Daha sonra Galile'ye giden İsa, vaktin tamam olduğunu, Tanrı'nın krallığının yakında geleceğini, tevbe etmelerini ve İncil'e inanmalarını bildirir. Üç gün sonra Kana'da bir düğüne gider ve suyu şaraba dönüştürerek ilk mucizesini gösterir. Daha sonra Taberiye gölü kenarında bulunan Kafernahun yoluyla Kudüs'e gider. Mabed'deki satıcıları oradan kovar. Sonra tekrar Galile'ye döner. Yolda uğradığı ve konakladığı yerlerde Tanrı'nın krallığını tebliğ eder. İnananlar çoğalır ve İsa, onların arasından havari denilen on iki kişi seçer. Onlara, nasıl dua edeceklerini öğretir. Bu arada çeşitli hastalıklara yakalanan insanları iyileştirir, kötü ruhları çıkarır. Ölüleri diriltir. Çöldeki fırtınayı yatıştırır. Beşbin kişilik bir topluluğu beş ekmek ve iki balıkla doyurur. Meşhur dağ vaazını verir. Ferisîlerin çeşitli vesilelerle yaptıkları tenkidleri ve sordukları soruları cevaplandırır. Hastaları iyileştirir, kör ve dilsizleri tekrar sağlıklarına kavuşturur, ölüleri diriltir. Gittiği her yerde halka vaazederek gerçekleri anlatır ve göklerin melekûtunun (Allah'ın hükümranlığı) yakın olduğunu müjdeler. Havarilerini civar köy ve kasabalara göndererek Allah'ın hükümranlığını haber vermelerini ister. Kendi memleketi olan Nâsıra'ya gider ve orada tebliğ faaliyetini sürdürür. Galile'de daha sonra da Yahudiye'de halkı irşat eder. Bu arada dinî bayramlarda Kudüs'e giderek faaliyetini orada sürdürür. Yahudilerin, özellikle de onlar içinde en mutaassıp gurup olan Ferisîlerin dini yanlış yorumladıklarını, sadece dış görünüşe önem verip, asıl manayı unuttuklarını vurgular. Yahudilerin dinî anlayış ve yaşayışlarına yönelttiği tenkidler onların tepkisini çeker ve İsa'yı yok etmeye karar verirler. Havarilerden biri olan Yahuda İskaryot, İsa'yı ele vermek için, başkâhinlerle otuz gümüş para karşılığında anlaşır. İsa, Fısıh bayramı münasebetiyle Kudüs'tedir ve havarileriyle Fısıh yemeği için toplandığında Yahuda İskaryot, İsa'ya ihanet eder. Havarileriyle son akşam yemeğini yiyen İsa, yakında öleceğini bildiği için havarilerine son nasihatlarını verir ve onları dua etmeye çağırır. Bu sırada Yahuda İskaryot, Romalı askerlere ve yahudilere İsa'yı gösterir ve tutuklatır. Sanhedrin denilen yüksek dinî meclis, İsa'yı sorguya çeker. Ölümüne karar verilir. Ertesi gün tekrar toplanan Sanhedrin İsa'yı,

Roma'nın bölge valisi Pilatus'a gönderir; zira idama mahkum etmek, resmen Roma valisinin yetkisindedir. Ancak Pilatus'un önünde İsa'yı dinî düşünceleri sebebiyle suçlamak faydasızdır; çünkü Romalı idareciler dinî meselelere karışmamaktadırlar. Bunun için Pilatus'un önünde İsa'yı halkı Romalılara karşı kışkırtıyor, kendisini İsrail'in kralı olarak tanıtıyor ve böylece Roma Kayseri'nin hâkimiyetini inkâr ediyor diye suçlamışlardır. Pilatus İsa'yı sorguya çekmiş fakat onda hiçbir suç bulamamıştır. Bunun üzerine onu salıvermek ister fakat yahudiler İsa'yı suçlamakta ısrar ederler. Bunun üzerine İsa'yı kırbaçlatır, askerler de onunla alay etmek için başına dikenlerden yapılmış bir taç koyarlar. Halkın baskısı karşısında haça gerilmesini kabul edip, İsa'yı onlara teslim eder. Valinin askerleri, onunla alay eder, haçını omuzlarına yükleterek idam yeri olan Golgota tepesine götürürler. İsa, orada iki haydut arasında haça gerilir. Saat oniki civarında haça gerilen İsa, saat üçte ölür. Ölümü anında "Allah'ım, Allah'ım! Beni niçin bıraktın?" diye seslenir. Askerlerden biri onun böğrünü mızrakla deler. İsa'nın cesedini kabre koymak üzere Pilatus'tan izin alıp, mezara koyarlar.

Cuma günü çarmıha gerilen İsa'nın mezarını, pazar günü ziyarete gelenler, mezarın boş olduğunu görürler. İki melek, İsa'nın dirildiğini bildirir. Sonra bizzat İsa, onlarla görünür. Daha sonra İsa, havarilerden bir kısmına da görünerek Galile'ye gitmelerini, orada onlarla buluşacağını söyler. Onbir havari Galile'ye giderler İsa onlara çeşitli öğütler verir. Kırk gün onlarla beraber kaldıktan sonra, gözlerinin önünde semaya çıkar ve Hıristiyan inancına göre babasının sağına oturur.

Hz. İsa'nın biyografisini teşkil eden incillerde onun için, bir taraftan "Allah'ın oğlu" denilirken, diğer taraftan "insanoğlu" denilmekte, Rab, kral, yahudilerin kralı, Mesih, Allah'ın kuzusu, Yusuf oğlu, Dâvud oğlu, Âdem oğlu, peygamber, kudretli bir peygamber gibi sıfatlarla da anılmaktadır.

Hz. İsa ile ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de verilen bilgiler ise çelişkilerden uzak ve onun gerçek şahsiyetini ortaya koyacak şekildedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de –yukarıda belirtildiği üzere– sözü edilen seçkin ailelerden biri de, Hz.İsa'nın annesi Meryem'in mensubu bulunduğu İmrân ailesidir.. İsrailoğulları'ndan İmrân'ın karısı hamile kalır ve doğacak çocuğu Allah'a adar. Bir kızı olur, adını Meryem koyar ve doğan çocuk kız olmasına rağmen sözünü tutarak çocuğu mabede teslim eder. Onu ve soyunu koruması için Allah'a dua eder. Bu, Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde nakledilir: "Allah Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı. Bunlar birbirinden türeyen bir nesildir. Allah işiten, bilendir. İmrân'ın karısı demişti ki: Rabbim, karnımda olanı tam hür olarak sana adadım, benden kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin. Onu doğurunca –Allah onun ne doğurduğunu bilirken– yine şöyle dedi: Rabbim onu kız doğurdum, erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Onu ve soyunu kovulmuş şeytanın şerrinden sana ısmarlıyorum" (Âl-i İmrân 3/33-36).

Hz. Meryem belli bir yaşa geldikten sonra, annesinin adağı gereği mabede teslim edilir. Hz. Meryem, mabedin doğu tarafın-

daki bir yere çekilir, diğerleriyle kendi arasına bir perde çeker (Meryem 19/16-17). Mabed görevlileri, Meryem'e kimin kefil olacağını tesbit için kur'a çekerler (Âl-i İmrân 3/42-44). Meryem'in bakımı Hz. Zekeriya'ya verilir. "Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu: Onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi ve Zekeriya'yı da onun bakımına memur etti. Zekeriya onun yanına, mabede her girdiğinde yanında bir rızık bulurdu. Ey Meryem, bu sana nereden? derdi. O da: Bu, Allah tarafından" derdi. Zira Allah, dilediğine hesapsız rızık verir" (Âl-i İmrân 3/37). Hz. Meryem'e, melekler tarafından üstün şahsiyeti, fazileti müjdelenir, itaat ve ibadetle meşgul olması emrolunur: "Melekler demişti ki: Ey Meryem, Allah seni seçti, temizledi ve seni dünya kadınlarına üstün kıldı. Ey Meryem, Rabbine divan dur, secde et ve eğilenlerle beraber eğil" (Âl-i İmrân 3/42-43). Hz. Meryem mabedde tâat ve ibadetle meşgul iken melekler ona şu müjdeyi verirler: "Melekler demişti ki: Ey Meryem, Allah seni, kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir; dünyada da ahirette de şerefli ve Allah'a yakın olanlardandır. Beşikte ve yetişkinlikte insanlarla konuşacak ve iyilerden olacaktır" (Âl-i İmrân 3/45, 46).

Cebrail, düzgün bir insan şeklinde Meryem'e görünüp de bu müjdeyi verdiğinde (Meryem 19/17-18), Hz. Meryem: "Benim nasıl oğlum olur dedi, bana bir insan dokunmadı ve ben kötü kadın da değilim?" (Âl-i İmrân 3/47; Meryem 19/20) diyerek bunun olamayacağını ifade eder. Bunun üzerine Cebrail: "Allah böylece dilediğini yapar dedi, bir şeyin olmasını istedi mi ona ol der, o da oluverir" (Âl-i İmrân 3/47; Meryem 19/21). Böylece Hz. Meryem, kendisine hiçbir erkek dokunmamışken, İncil'dekinin aksine herhangibirisiyle nişanlı da değilken, ilâhî bir mücize olarak Hz. İsa'ya hamile kalır ve uzak bir yere çekilir (Meryem 19/22). Sonrası, Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde anlatılır: "Doğum sancısı onu bir hurma dalının altına getirdi: Keşke, bundan önce ölseydim, unutulup gitseydim, dedi. Altından (melek) ona şöyle seslendi: Üzülme, Rabbin altında bir su arkı yaptı. Hurma dalını sana doğru silkele, üzerine, olmuş, taze hurma dökülsün. Ye, iç, gözün aydın olsun! Eğer insanlardan birini görürsen: Ben Rahmân için oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım de. Meryem onu taşıyarak kavmine getirdi: "Ey Meryem, dediler, sen çirkin bir iş yaptın. Ey Harun'un kızkardeşi, baban kötü bir adam değildi, annen de fahişe değildi? Meryem çocuğu gösterdi. Dediler ki: Beşikteki çocukla nasıl konuşuruz? Çocuk: Ben Allah'ın kuluyum dedi. O bana kitap verdi, beni peygamber yaptı. Beni bulunduğum her yerde insanlara yararlı kıldı. Sağ olduğum sürece bana namaz kılmayı, zekât vermeyi emretti. Beni anneme iyilik eder kıldı, beni, başkaldıran bir zorba yapmadı. Doğduğum gün de öleceğim gün de ve diri olarak kaldırılacağım gün de bana esenlik verilmiştir" (Meryem 19/23-33).

Kur'ân-ı Kerîm Hz. İsa'nın daha sonraki hayatı hakkında İncillerdeki kadar detaylı bilgi vermez. Kur'ân-ı Kerîm'de verilen bilgilere göre, Hz. İsa tebliğ faaliyetine başladığında kavmine şöyle der: "... Ben size Rabbinizden bir mucize getirdim: Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. Allah'ın izniyle hemen kuş oluverir; körü ve alacalıyı iyileştiririm; Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim; evlerinizde ne yiyip ne

biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanıcı iseniz elbette bunda sizin için bir ibret vardır. Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak size haram kılınan bazı şeyleri helâl yapayım diye gönderildim. Size Rabbinizden bir mucize getirdim, o halde Allah'tan korkun, bana itaat edin. Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir; O'na kulluk edin, doğru yol budur" (Âl-i İmrân 3/49-51). Halk, Hz. İsa'nın bu davetine olumlu cevap vermeyince o, "Allah yolunda kimler bana yardımcı olacak? diye sorar. Havariler: "Biz Allah yolunda senin yardımcılarınız. Allah'a inandık, şâhid ol, biz müslümanlarız" derler ve: "Rabbimiz, senin indirdiğine inandık, peygambere uyduk; bizi şahitlerle beraber yaz" diye dua ederler (Âl-i İmrân 3/52-53); el-Mâide 5/111; es-Saff, 61/14). İsrailoğulları'ndan bir kısmı Hz. İsa'ya inanır, bir zümre de onu inkâr eder (es-Saff 61/14). Hz. İsa'ya inanan havarîler, onun, semadan bir sofra indirmesini isterler: "Havariler demişlerdi ki: Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi? İsa: İnanıyorsanız Allah'tan korkun" dedi. İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz iyice yatışsın, senin bize doğru söylediğini bilelim ve bunu bizzat görenlerden olalım" dediler. Meryem oğlu İsa da: Allahım, Rabbimiz, bizim üzerimize gökten bir sofra indir ki bizim için, önce ve sonra gelenlerimiz için bir bayram olsun ve senden bir mucize olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısısın" dedi. Allah buyurdu ki: Ben onu size indireceğim, ama ondan sonra sizden kim inkâr ederse ben ona dünyada hiç kimseye yapmayacağım azabı yaparım" (el-Mâide 5/112-115).

Hz. İsa, semadan sofra indirmenin dışında, çamurdan kuş yapıp diriltme, ölüyü diriltme, körü, alacalıyı iyi etme, evlerde yenilen ve biriktirilen şeyleri haber verme gibi çeşitli mucizeler göstermiştir (Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/110). Hz. İsa'ya inanmayanlar onu öldürmek üzere tuzak kurar, plan yaparlar fakat Allah onların planlarını bozar (Âl-i İmrân 3/54) ve Hz. İsa'yı kendi nezdine yükseltir (en-Nisâ 4/158). Kur'ân-ı Kerîm'de yahudilerin, "Biz Allah'ın elçisi, Meryem oğlu İsa'yı Mesih'i öldürdük..."(en-Nisâ 4/157) iddialarının yalan olduğunu şu şekilde belirtir: "....Oysa onu öldürmediler ve asmadılar fakat öldürdükleri kendilerine, İsa'ya benzer gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, ondan yana tam bir kuşku içindedirler. O hususta bir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu yakînen öldürmediler. Hayır, Allah onu kendisine yükseltti. Allah daima üstündür, hikmet sahibidir" (en-Nisâ 4/157-158; Âl-i İmrân 3/55).

Hz. İsa ile ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de verilen bilgilerle, İncillerde verilen bilgiler arasında farklar vardır. Şöyle ki: –Yukarıda kısaca değinildiği üzere– İncillere göre de Hz. İsa, babasız dünyaya gelmiştir ancak hıristiyanlar, Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelişini, onun Tanrı'nın oğlu olmasıyla açıklar ve Hz. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğuna inanırlar. Halbuki İslâm'a göre Allah'a babalık ve oğulluk izafe etmek Allaha ortak koşmak (şirk) demektir. Kur'ân-ı Kerîm ise Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelişini, ilâhî kudretin bir tecellisi olarak nitelendirir ve herşeye kadir olan Allah'ın "ol" demesiyle olduğunu belirtir. Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelişini, Allah'ın oğlu olmasıyla izah eden hıristiyanlara Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Âdem'i misal göstererek cevap verir: "Allah yanında İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona

"ol" dedi ve o da oldu" (Âl-i İmrân 3/59). Hz. Âdem, annesiz-babasız yaratıldığı halde onu ilâh kabul etmeyen hıristiyanların, babasız dünyaya gelen Hz. İsa'yı adeta insanı tanrılaştırarak, ilâh kabul etmeleri makul değildir. Hz. İsa'nın kendisini aslâ ilâh olarak takdim etmediği de Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde ifade edilir: "Ve yine Allah demişti ki: Ey Meryem oğlu İsa, sen mi insanlara: Beni ve annemi, Allah'tan başka iki Tanrı edinin" dedin? Hâşâ dedi, sen yücesin, benim için gerçek olmayan bir şeyi söylemek bana yakışmaz. Eğer demiş olsam sen bunu bilirsin, sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben senin nefsinde olanı bilmem, çünkü gaybları bilen yalnız sensin. Ben onlara: Benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin diye senin bana emretmiş olduğundan başka bir şey söylemedim. Ben onların içinde olduğum sürece onları kolladım, fakat sen beni vefat ettirince onları gözetleyen sen oldun. Sen herşeyi görensin" (el-Mâide 5/116-117).

İncillerde Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği belirtilir. Halbuki Kur'ân-ı Kerîm Hz. İsa'nın öldürülmediğini, çarmıha da gerilmediğini ve fakat tanrı katına yükseltildiğini bildirmektedir. Ancak Hz. İsa'nın, ruh ve cesediyle mi semaya çıktığı yoksa öldürülme hadisesinden kurtulup dünyevi hayatını tamamladığı ve sadece ruhunun mu ref' edildiği hususunda İslâm âlimleri arasında ihtilaf vardır.

Hz. İsa'nın kıyamet kopmadan önce tekrar yeryüzüne ineceği ve İslâm'ı yayacağına dair rivâyetler olmasına rağmen bu husus kesin değildir. İslâmî kaynaklara göre Hz. İsa, 30 yaşında peygamberlik görevine başlamış ve tebliğ faaliyeti üç yıl sürmüştür.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İsa'nın şu vasıfları zikredilmektedir:

Allah'tan bir kelime (Âl-i İmrân 3/45; en-Nisâ 4/171) ve bir ruhtur (en-Nisâ 4/171). Ruhu'l-Kudüs ile teyid olunmuştur (el-Bakara 2/87, 253; el-Mâide 5/110). Allah ona kitabı, hikmeti, Tevrat ve İncili öğretmiştir (el-Mâide 5/110; Âl-i İmrân 3/48). Adı İsa, sıfatı Meryem oğlu, lakabı Mesih'tir (Âl-i İmrân 3/45). Annesine karşı hürmetkârdır (Meryem 19/32). Sâlihlerdendir; şânı yücedir; Allah'a yakın olanlardandır (Âl-i İmrân 3/45-46). Allah ona kitap vermiş, onu peygamber yapmış, mübarek kılmıştır (el-Mâide 5/75; Meryem 19/30-31). İsrailoğulları'na gönderilen bir peygamberdir (Âl-i İmrân 3/49; en-Nisâ 4/171; ez-Zuhruf 43/59). Bir insandır, bir kuldur (en-Nisâ 4/172; el-Mâide 5/75; Meryem 19/30; ez-Zuhruf 43/59). Beşikte iken konuşan peygamberdir (Âl-i İmrân 3/46; el-Mâide 5/110; Meryem 19/29-33). Tevrat'ı tasdik etmiş, bazı hususlarda onu neshetmiştir (Âl-i İmrân 3/50-51; el-Mâide 5/46; ez-Zuhruf 43/63). Kavmine namazı ve zekâtı emretmiştir (Meryem 19/31). Ayrıca Hz. İsa: "Ey İsrailoğulları, ben size Allah'ın elçisiyim, benden size gelen Tevrat'ı doğrulayıcı, benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici olarak geldim..."(es-Saff 61/6) diyerek peygamberimizin geleceğini müjdelemiştir.

¥ Ömer Faruk Harman

İSÂR

Bir kimsenin, başka birinin yararını kendi yararına tercih etmesi, kendisinin ihtiyaç duyduğu bir şeyi muhtaç olan din kardeşine ikram etmesi anlamına gelen ahlâkî bir fazilet.

Bütün mal varlıklarını Mekke'de bırakarak Medine'ye göç etmek zorunda kalan

muhacirlerin her türlü ihtiyaçlarını tam bir özveri ile karşılayan ensar, Kur'ân-ı Kerîm'de "Daha önce Medine'yi yurt edinmiş olan ve gönüllerinde imanı yerleştirmiş bulunanlar (ensar), kendilerine göç edip gelenleri (muhacirleri) severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir sıkıntı duymazlar. Kendileri ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendi öz canlarına tercih ederler" buyurularak övülmüşlerdir (el-Haşr 59/9). Bu âyeti dikkate alan İslâm ahlâkçıları îsârı cömertlik erdeminin en ileri derecesi saymışlardır (bk. CÖMERTLİK).

¥ Mustafa Çağrıcı

İsbât-ı Vâcib (bk. ALLAH)

İSHAK (Hz.)

Hz. İbrahim'in oğlu ve Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen bir peygamber.

Hz. İshâk, Tevrat ve Kur'ân-ı Kerîm'de kendisi hakkında bilgi verilen peygamberlerdendir. Tevrat'ta onun adı "Yitshak" olarak geçmektedir ve "gülüyor" anlamınadır. Yaşı ilerlemiş olan Hz. İbrahim ve Sara, çocukları olacağı müjdelenince, o yaşta çocuk sahibi olacakları için şaşırmış ve sevinçten gülmüşlerdir. Bu sebeple doğan çocuğa bu isim verilmiştir (Tekvin 17/19, 21).

Tevrat'a göre Hz. İbrahim, Mamre meşeliğinde, günün sıcağında çadırının kapısında otururken, üç kişi karşısına dikilir. Hz. İbrahim, onlara ikramda bulunmak için körpe ve iyi bir buzağıyı keser, hanımı Sara da pide yapar. Misafirler, hanımının nerede olduğunu sorarlar. Hz. İbrahim onun çadırda olduğunu söyler. Rab, Hz. İbrahim'e: "Gelecek sene bu mevsimde mutlaka senin yanına döneceğim ve işte karın Sara'nın bir oğlu olacaktır" der. Sara, çadırın kapısında konuşulanları dinlemektedir. Gerek İbrahim gerekse Sara iyice yaşlanmış ve Sara âdetten kesilmiştir. Sara: "İhtiyar olduktan sonra bana sevinç olur mu? Efendim de kocamıştır" diyerek içinden güler. Bunun üzerine Rab, İbrahim'e şöyle der: "Sara, gerçekten doğuracak mıyım? Ve ben kocadım diyerek niçin güldü? Rab için imkânsız bir şey var mıdır? Muayyen vakitte, gelecek sene bu mevsimde yanına döneceğim ve Sara'nın bir oğlu olacaktır" (Tekvin 18/1-15). "Ve Rab demiş olduğu gibi Sara'yı ziyaret etti ve Rab Sara'ya söylemiş olduğu gibi etti ve Sara gebe kaldı ve İbrahim'e ihtiyarlığında, Allah'ın ona söylemiş olduğu muayyen vakitte bir oğul doğurdu. Ve İbrahim, kendisine doğan, Sara'nın kendisine doğurduğu oğlunun adını İshak koydu" (Tekvin 21/1-4).

İshak, doğduktan sekiz gün sonra sünnet edilir. İshak doğduğunda Hz. İbrahim yüz yaşındadır. İshak büyüyüp sütten kesildiğinde Hz. İbrahim büyük bir ziyafet verir. İshak'ın annesi Sara, Hacer ve oğlu İsmail'in uzaklaştırılmalarını ister. Hz. İbrahim buna razı olmaz ancak Allah Hz. İbrahim'e: "Çocuktan dolayı ve cariyenden dolayı gözünde kötü olmasın, Sara'nın sana söylediği her şeyde onun sözünü dinle; çünkü senin zürriyetin İshak'ta çağrılacaktır" der (Tekvin 21/4-12). Bunun üzerine Hacer ile oğlu İsmail oradan ayrılarak Beer-şeba çölüne giderler. Diğer taraftan Allah, İbrahim'i deneyip ondan, sevdiği biricik oğlu İshak'ı alarak, yakılan kurban olarak takdim etmesini ister. Hz. İbrahim, İshak'ı kurban etmek ister fakat onun yerine kurban edilmek

üzere bir koç verilir (Tekvin 22/1-13). Daha sonra Sara yüz yirmi yedi yaşında vefat eder. Hz. İbrahim'in yaşı da ilerlemiştir. Oğlu İshak'ı evlendirmek ister, ancak yaşadığı bölgedeki Kenanlılar'dan kız almak istemez. Kölesini, akrabalarının da bulunduğu kendi memleketine (Mezopotamya) gönderir. Köle orada, Hz. İbrahim'in kardeşi Nahor'un torunu Rebeka'yı, Hz. İshak'a eş olarak seçer. İshak, Rebeka ile evlenir. Evlendiğinde İshak kırk yaşındadır. Hz. İbrahim, kendisine ait olan herşeyi İshak'a verir ve yüz yetmiş beş yaşında vefat eder. Allah, İbrahim'in ölümünden sonra oğlu İshak'ı mübarek kılar (Tekvin 24-25/11). Memlekette kıtlık olunca, İshak, Gerar bölgesine, Filistinliler'in kralı Abimelek'e gider. Orada ekin eker, iyi mahsul elde eder, koyun ve sığır sürüleri olur. Daha sonra Beer-şeba'ya gider. İshak, altmış yaşında iken Esav ve Yakup adında iki oğlu olur (Tekvin 25/26). Yaşlandığında gözleri görmez olur. Büyük oğlu Esav'dan, avlanıp lezzetli bir yemek yapmasını ister ve onu mübarek kılacağını söyler. Fakat Yakup ile annesi Rebeka bir hile yaparak, İshak'ı kandırırlar. İshak yüz seksen yaşında vefat eder (Tekvin 35/28-29).

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İshak'ın dünyaya gelişi şu şekilde nakledilmektedir: "Elçilerimiz İbrahim'e müjde getirdikleri zaman: "Selâm" dediler. O da: "Selâm" dedi; çok durmadan hemen kızarmış buzağı getirdi. Ellerinin buzağıya uzanmadığını görünce durumlarını beğenmedi ve onlardan ötürü içine bir korku düştü. "Korkma" dediler, biz Lût kavmine gönderildik. İbrahim'in karısı ayakta duruyordu. Bunu duyunca güldü. Biz de ona İshak'ı onun ardından da torunu Yakub'u müjdeledik. İbrahim'in karısı: Vay dedi, ben bir koca karı, kocam da yaşlı iken doğuracak mıyım? Bu cidden şaşılacak bir şey. Elçi melekler dediler ki: Allah'ın işine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmet ve bereketleri sizin üzerinizde ey ev halkı! O övülmeye lâyıktır, iyiliği boldur" (Hud 11/69-73).

İslâmî kaynaklarda Hz. İshak'ın uzun boylu, kara gözlü, buğday benizli, yüzü ve konuşması güzel olduğu belirtilir. Kur'ân-ı Kerîm'de onun hidayete erdirildiği (el-En'âm 6/84), salihlerden bir peygamber olduğu, feyz ve bereket verildiği (es-Sâffât 37/112-113), kuvvet ve basiret sahibi olduğu (Sâd 38/45), Allah katında seçkin ve hayırlı olduğu (Sâd 38/47), rehber kılındığı, hayırlı işler yapmak, namaz kılmak ve zekât vermekle emredildiği ve Allah'a ibadet eden biri olduğu (el-Enbiyâ 21/73) belirtilmektedir.

İslâmî kaynaklarda onun, Şam'da peygamberlik yaptığı, annesi ile birlikte Mekke'ye gelerek haccettiği, Kenan diyarında yüz seksen beş veya yüz seksen veya yüz yetmiş ya da yüz altmış yaşında vefat ettiği belirtilir. Hz. İshak babası Hz. İbrahim'in yanına defnedilmiştir.

¥ Ömer Faruk Harman

İsim (bk. ESMÂ-İ HÜSNÂ, SIFAT)
İsim Takmak (bk. LAKAP TAKMAK)

İSLÂM

Sözlükte itaat etmek, boyun eğmek, bağlanmak, bir şeye teslim olmak, esenlikte ve barışta olmak anlamlarına gelen "islâm", Yüce Allah'a itaat etmek, teslim olmak, Hz. Muhammed'in din adına getirdiklerinin hepsini bütün varlığıyla benimsemek ve benimsediğini göstermek de-

mektir. İslâm aynı zamanda Hz. Peygamber'in getirdiği hak dinin de adıdır.

Bu dine girmeye de "islâm" denir. İslâm dininin mensubu olan ve bu dinin hükümlerine teslim olan kişiyi belirtmek üzere arapçada "müslim", farsçada "müselmân" ve türkçede "müslüman" kelimesi kullanılır. Bu din ve bu dine mensubiyet türkçede "İslâmiyet" ve "Müslümanlık" kelimeleri ile ifade edilir. Öte yandan, fıkıh terimi olarak "islâm", selem akdi yapmak anlamına da gelir (bk. SELEM).

Teslimiyet üç türlü olur: 1– Kalben olur ki kesin inanç demektir, 2– Dille olur ki bu ikrardır, 3– Organlarla olur ki bunlar da amel kapsamına giren davranışlardır. Bu üç şeklin en üstünü kalble olanıdır ve buna iman denilir; bu tür teslimiyetin bulunmaması durumunda ahirette kurtuluştan sözedilemez. Meselâ aşağıda meâli verilen âyetlerde İslâm'ın, dinin hükümlerine gönülden teslim olmak anlamında ve imanı da içerecek şekilde kullanıldığı görülür. "Musa dedi ki: Ey kavmim! Eğer siz Allah'a iman ettiyseniz, teslim olmuş müslümanlar iseniz, artık ancak Allah'a güvenip dayanın" (Yunus 10/84), "Sen âyetlerimize iman edecek kimselerden başkasına söz dinletemezsin. İşte müslüman olanlar onlardır" (en-Neml 27/81), "Derken orada müminlerden kim varsa çıkardık. Fakat orada müslümanlardan bir ev halkından başkasını bulamadık" (ez-Zâriyât 51/35). Dar anlamda ise İslâm belli amellerin işlenmesi şeklinde gerçekleşen dilin ve organların teslimiyetini ifade eder. Buna göre İslâm daha genel, iman daha özel bir kavramdır. Nitekim münafık, diliyle müslüman olduğunu söyleyip, İslâm'ın gereklerini yerine getiriyormuş gibi davranmakla beraber, kalbiyle teslim olmadığından, o şeklen müslimdir fakat kalben müslim değildir. Meselâ, "Araplar iman ettik dediler. De ki: "Siz iman etmediniz. Fakat bari "teslim olduk müslüman gözüktük" deyiniz. Çünkü iman henüz kalplerinize girmemiştir" (el-Hucurât 49/14) meâlindeki âyet-i kerîme ile Cibril hadisi diye bilinen hadiste iman kalbin, İslâm ise dil ve organların teslimiyeti olarak ele alınmıştır. Zira bu hadiste Hz. Peygamber, "iman"ı Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, ahiret gününe (öldükten sonra dirilmeye), kadere inanmak; İslâmı da, Allah'a ibadet etmek, O'na ortak koşmamak, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak ve Kâbe'yi haccetmek şeklinde tanımlamıştır.

Hz. Muhammed (s.a.)'in getirdiği hak din İslâm, aynı iman esaslarını içermesi bakımından diğer peygamberlerin getirdiği dinlerle kesişir. Fakat önceki dinlerin "İslâm" olarak isimlendirilmesi hususunda müslüman bilginler farklı görüşler belirtmişlerdir. Bazı bilginlere göre önceki hak dinler de İslâm olarak anılabilir. Diğer bir gurup bilgine göre ise Kur'ân-ı Kerîm'deki nitelendirmeler peygamberlerle ilgilidir; "İslâm ümmeti" ve "İslâm dini" tabirleri ancak Hz. Muhammed (s.a.)'in ümmeti ve onun getirdiği din için kullanılabilir; zira bu dinin ve ümmetin kendine özgü hükümleri ve özellikleri vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de her iki görüşe destek verecek şekilde yorumlanmaya elverişli âyetler bulunmaktadır (Meselâ bk. Âl-i İmrân 3/52, 67; el-Bakara 2/128-129; Yunus 10/72; Yusuf 12/101; en-Neml 27/38; eş-Şûrâ 42/13; el-Hac 22/78; en-Nahl 16/36).

İslâm dininin gayesi, Allah'a kulluk bilinci kazandırarak fert ve toplumları hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğa kavuş-

turmaktır. Bunun için İslâm, birtakım hükümler ortaya koymuştur. Bu hükümlere "el-ahkâm'uş-şer'iyye" (dinî hükümler) adı verilir. Dinî hükümler konuları ve yaptırımları açısından itikadî, amelî (ibadetler ve muameleler ile ilgili) ve ahlâkî olmak üzere üç kısımda incelenirler (bk. HÜKÜM). İslâm'ın getirmiş olduğu bu hükümlerle, korunması hedeflenen temel değerler sırasıyla şunlardır: Din, nefis (yaşama hakkı), akıl, nesil, mal (ayrıca bk. MAKÂSIDU'Ş-ŞERÎA).

Allah'ın peygamberler aracılığıyla gönderdiği dinlerin en sonuncusu ve en mükemmeli olarak İslâm, her çağın ihtiyacına cevap verecek ve kıyamete kadar sürüp gidecek, evrensel, bütün insanlığa hitap eden, insan yaratılış ve fıtratına uygun, hükümleri bilim ve akılla asla çelişmeyen, güçleştirmeyip kolaylaştıran, hürriyet ve adalet ilkelerini yayan, sınıf farkını ortadan kaldıran, ruhbanlığı (kendinde ilâhî iradeyi temsil özelliği gören din adamlığı kurumunu) yasaklayan, dünya ve ahiret dengesini kurmuş olan, iyiliği emredip kötülüğü yasaklayan, sosyal adaleti ve barışı sağlayan bir dindir.

İslâm'ın rükünleri (aslî unsurları) Hz. Peygamber'in bir hadisinde şöyle açıklanmıştır: "İslâm beş temel üzerine kurulmuştur: 1– Alah'tan başka tanrı olmadığına ve Muhammed'in O'nun peygamberi olduğuna tanıklık etmek, 2– Namaz kılmak, 3– Zekât vermek, 4– Hacc etmek, 5– Ramazan orucunu tutmak" (Buhârî, İman, 1, 2; Müslim, İman, 5 (Bu unsurlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İMAN, NAMAZ, ZEKÂT, HAC, ORUÇ).

İbadetlerin ve (müslüman bir kadınla evlenme, müslümanların nikah akdinde şahitlik yapma, müslümanlar üzerinde velâyet-i âmme yetkisi kullanma gibi) bazı hukukî tasarrufların geçerliliği için müslüman olmak şart koşulmuştur.

Bir kişiye müslüman muamelesi yapılmasında esas alınacak aslî ve tabiî ölçü, kelime-i şehadeti söyleyerek müslüman olduğuna dair beyanda bulunmuş olmasıdır. Bunun yanısıra, (İslâm ülkesinde bulunmuş çocuk örneğinde olduğu gibi) "tebeıyet" ve (namaz kıldığı, camiye geldiği görülen kişi örneğinde olduğu gibi) "delâlet" yolu ile de kişi müslüman kabul edilir.

Bir Gayr-i müslim müslüman olduğunda: a) Allah hakları kapsamına giren yükümlülükleri geriye işlemez (namaz ve oruç gibi vecibelere ait yükümlülüğü müslüman olduğu andan itibaren başlar). b) Kul hakları çerçevesine giren (kira bedeli ve satın aldığı malın bedeli gibi) borçları varlığını korur. c) Daha önce işlediği ve suç teşkil eden fiilleri sebebi ile kendisine ceza uygulanıp uygulanmaması, zimmî (İslâm ülkesi vatandaşı) olup olmamasına ve fiillerin özelliklerine göre değişiklik gösterir. d) Aile hukuku hükümleri açısından İslâm hukuku ile bağdaşmayan bir durum yoksa, bulunduğu hal üzere kalır, bağdaşmayan durumları yeni statüsüne göre şekillenir (Meselâ Gayr-i müslim karı-koca birlikte müslüman olurlarsa veya Ehl-i kitaptan bir kadının kocası müslüman olursa, nikâh geçerliliğini korur; Gayr-i müslim kadın müslüman olup da kocası müslüman olmadığı takdirde nikâh bağı sona erer). e) Kural olarak, müslümanların sahip olduğu tüm haklara sahip ve müslümanların yükümlü olduğu tüm vecibelerden sorumlu olur.

Bir kimse söz ve davranış yoluyla, kişiyi müslüman yapan inançları açık biçimde

inkâr ettiğinde İslâm'dan çıkmış olur. İslâm bilginleri, bir taraftan müslümanları bu konularda hassas ve dikkatli davranmaları için uyarırken, bir taraftan da bu tür söz ve fiileri yorumlayanların hüsn-i zana ağırlık vermelerini ve hemen küfre mahkum etmeye yönelmemelerini tavsiye etmişlerdir (ayrıca bk. ELFÂZ-I KÜFÜR, İRTİDAT, TEKFİR).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

İSMAİL (Hz)

Hz. İbrahim'in oğlu ve Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen bir peygamber.

İbrânîcede "Yişmael" şeklinde okunan ve "Allah işitir" anlamındaki bu kelime, Kur'ân-ı Kerîm'de "İsmail" olarak geçmektedir.

Kitab-ı Mukaddes'teki bilgilere göre, İsmail, Hz. İbrahim'in ilk çocuğu olup annesi Mısırlı cariye Hacer'dir. İsmail doğduğunda babası Hz. İbrahim 86 yaşındaydı (Tekvin 16/1-16). İsmail on üç yaşında iken ilâhî emir gereğince sünnet edilir. Allah, bir yıl sonra İshak'ın doğacağını müjdeler ve İsmail ile ilgili olarak şöyle der: "Ve İsmail'e gelince, seni işittim: İşte onu mübarek kıldım ve onu semereli edeceğim ve onu ziyadesiyle çoğaltacağım; on iki beyin babası olacak ve onu büyük millet edeceğim" (Tekvin 17/20).

Hz. İshak'ın sütten kesilmesi münasebetiyle verilen ziyafette İsmail gülünce, İshak'ın annesi Sara, Hz. İbrahim'e: "Bu cariyeyi ve oğlunu dışarı at; çünkü bu cariyenin oğlu benim oğlumla, İshak'la beraber mirasçı olmayacaktır" der (Tekvin 21/8-10). Tanrı da öyle yapmasını isteyince Hz. İbrahim, sabahleyin ekmekle bir su tulumu alıp Hacer'e verir; çocuğu da yanına katıp onu gönderir. Hacer gidip Beer-şeba çölünde dolaşır. Tulumda su tükenince Hacer, çocuğu bir çalı dibine bırakır ve ölümünü görmemek için uzakça bir yere gidip ağlamaya başlar. Hacer'in ağlamasını duyan Tanrı, üzülmemesini çünkü oğlunu büyük millet yapacağını bildirir (Tekvin 21/11-18). Daha sonra Tanrı, Hacer'in gözünü açar ve bir su kuyusu görür. Suyu alıp çocuğa içirir. Çocuk, Tanrı'nın yardımıyla büyür, okçu olur ve Paran çölünde yaşar. Annesi ona Mısır diyarından bir kadın alır (Tekvin 21/19-21). İsmail'in on iki oğlu olur ki adları Tevrat'ta şu şekilde verilmektedir: Nebayot, Kedar, Adbeel, Mibsam, Mişma, Duma, Massa, Hadad, Tema, Yetur, Nafiş, Kedema. Onlar, daha sonra on iki kabilenin beyi olur. İsmail yüz otuz yedi yıl yaşayıp vefat eder (Tekvin 25/12-18). İsmail'in Mahalat (Tekvin 28/9) veya Basemat (Tekvin 36/3) adında bir de kızı olur ve o, Hz. İshak'ın oğlu Esav'la evlenir.

Tevrat'ta Hz. İsmail'in Tanrı tarafından mübarek kılındığı, semereli olacağı, ziyadesiyle çoğalacağı, on iki beyin babası ve büyük millet olacağı (Tekvin 17/20; 21/18; 16/10) belirtilmekte diğer taraftan da insanlar arasında yaban eşeği gibi olacağı, onun eli herkese karşı ve herkesin eli de ona karşı olmak üzere kardeşlerinin şarkında oturacağı bildirilmektedir (Tekvin 16/12).

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İsmail'in annesi Hacer'le ilgili hiç bilgi olmadığı gibi, Hz. İsmail ile ilgili bilgi de çok azdır. Kur'ân-ı Kerîm'de on iki yerde adı geçen Hz. İsmail, "Kitapta İsmail'i de an. Çünkü o sözünde duran, tarafımızdan gönderilmiş bir peygamberdi. Halkına namaz kılmayı, zekât vermeyi emrederdi. Rabbi yanında beğenilmişti" (Meryem 19/54-55) denilerek övülür.

İslâmî kaynaklarda Hacer'in, Mısır Kıbt krallarından birinin kızı olduğu ve Hz. İbrahim'in Mısır'a gelişinde ona iman ettiği, Firavun tarafından Hz. İbrahim'e cariye olarak verildiği belirtilir. Hz. İbrahim'in, Sara'dan çocuğu olmamakta ve Hz. İbrahim, "Rabbim bana iyilerden bir çocuk lutfet" (es-Sâffât 37/100) diye dua etmektedir. Sara, kendi çocuğu olmayınca ve eşinin çocuk istediğini bildiğinden, cariye Hacer'i eş olarak almasını ister. Hz. İbrahim, Hacer'i de eş olarak alır ve kendisine "halîm bir erkek çocuk" müjdelenir (es-Sâffât 37/101). Hz. İsmail dünyaya gelince Sara, onları kıskanır ve yanında kalmamalarını ister. Cenab-ı Hakkın, Hz. İbrahim'e, Hacer ile İsmail'i Mekke'ye götürmesini bildirmesi üzerine, oraya giderler. Bu yolculukta Cebrail de kendilerine refakat etmektedir. Mekke'nin bulunduğu yere gelindiğinde Cebrail, Hacer ile İsmail'in oraya bırakılacağını bildirir. Hz. İbrahim onların yanına hurma dolu bir dağarcıkla su dolu bir kırba bırakır ve geri döner. Hacer: "Ey İbrahim, bizi bu ıssız vadide bırakıpta nereye gidiyorsun. Yoksa bizi buraya bırakıp gitmeni sana Allah mı emretti?" diye sorunca. Hz. İbrahim: "Evet, Allah emretti" der (Buhârî, Enbiyâ, 9). Hz. İbrahim, Mekke'nin üst tarafındaki Seniye mevkiine varınca yüzünü, bugün Kabe'nin bulunduğu yöne çevirerek: "Rabbimiz, ben zürriyetimden bir kısmını senin Beyt-i Haram'ının yanında, namazlarını dosdoğru kılsınlar diye, ekinsiz bir vadiye yerleştirdim. Artık insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir. Şükretmeleri için onları çeşitli meyvalarla rızıklandır" (İbrâhîm 14/37) diye dua eder. Hacer ile oğlu İsmail yalnız kalırlar. Bir süre sonra su tükenir. Hacer endişe içinde en yakın tepeye koşarak çevrede bir su kaynağı veya yardım edebilecek birileri var mı diye bakar. Daha sonra vadinin karşı tarafındaki tepeye koşar. Safa ve Merve adını taşıyan bu iki tepe arasında yedi defa koşarak gidip gelen Hacer son defa Merve tepesine geldiğinde bir ses işitir; daha sonra da Cebrail'i görür. Cebrail ayağının ökçesiyle yeri eşeler ve su kaynamaya başlar. Hacer bir yandan suyun çevresini kapamaya bir yandan da kırbasını doldurmaya başlar. Peygamberimiz: "Allah, İsmail'in annesi Hacer'e rahmet eylesin! Eğer o, zemzemi kendi haline bıraksaydı da suyu avuçlamasaydı, muhakkak ki zemzem, akar bir kaynak olurdu" buyurmuştur (Buhârî, Enbiyâ, 9; Müsned, I, 253).

Hacer, oğlu İsmail ile birlikte orada yaşarken, suyun varlığından haberdar olan Cürhümîler de oraya gelip yerleşirler. Hz. İbrahim ise zaman zaman gelerek onları ziyaret eder. Nihayet Hz. İsmail yedi yaşına bastığı sıralarda Hz. İbrahim rüyasında oğlu İsmail'i kurban ettiğini görür. Hadise, Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde nakledilir. "İbrahim: Ey Rabbim! Bana salihlerden bir oğul ihsan et, dedi. Ona halim bir erkek çocuk müjdeledik. Çocuk onun yanında koşma çağına erişince babası Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Ne dersin, dedi. Oğlu: Babacığım sana verilen emir ne ise yap. İnşaallah beni sabredenlerden bulacaksın, dedi. Vakta ki böylece ikisi de Allah'ın emrine boyun eğdiler. İbrahim onu alnı üzere yıktı. Biz ona: Ey İbrahim, sen rüyana sadakat gösterdin. Şüphesiz ki biz iyi hareket edenleri böyle mükafatlandırırız diye seslendik. Gerçekten bu apaçık ve kesin bir imtihandı. Fidye olarak ona büyük bir kurbanlık verdik. Sonra ge-

lenler arasında ona iyi bir nâm bıraktık. Selam olsun İbrahim'e! Biz iyi hareket edenleri işte böyle mükafatlandırırız. Gerçekten de o, inanmış kullarımızdandı. Ona, salihlerden bir peygamber olmak üzere de İshak'ı müjdeledik" (es-Sâffât 37/100-112). Bu âyetlerden de anlaşılacağı gibi Hz. İbrahim, yahudilerin iddia ettikleri gibi İshak'ı değil, İsmail'i kurban etmek istemiş, onun bu itaatine ve imtihanı başarıyla vermesine karşılık olarak da hem kurban edilecek çocuğun yerine bir koç, hem de ileride doğacak ve peygamber olacak diğer oğlu İshak verilmiştir. Zaten Yahudi inancına göre de ilk doğanların Rabbe takdime olarak sunulması sözkonusudur. Hz. İbrahim'in ilk oğlu hem Tevrat hem de Kur'ân'a göre Hz. İsmail olduğuna göre, onun kurban olarak arzedilmiş olması gerçeğe uygundur.

Hz. İsmail Mekke'nin bugün bulunduğu yerde büyür, ok atmayı, ata binmeyi, avlanmayı öğrenir ve bu konularda oldukça maharet kazanır. Hz. İsmail İslâmî kaynaklardaki bilgilere göre de on üç yaşında sünnet olur ve o bölgeye gelen Cürhümîler'den arapçayı öğrenir. Daha sonra evlenir.

Hz. İsmail yirmi yaşında iken annesi vefat eder. Hz. İsmail annesini bugün Hicr diye anılan yere defneder. Hz. İbrahim, oğlu İsmail'i ziyarete gittiğinde onu evde bulamaz. Hanımı da kendisini iyi karşılamaz. Bunun üzerine Hz. İbrahim: "Ona söyle kapısının eşiğini değiştirsin" der. Hz. İsmail dönünce durumu öğrenir ve hanımını boşayarak Cürhümîler'den Mudâd b. Amr'ın kızıyla evlenir.

Hz. İsmail otuz yaşlarında iken babası Hz. İbrahim üçüncü defa Mekke'ye gelir. Allah'ın, kendisi için bir ev yapmasını emrettiğini bildirir. Beraberce temelleri kazarlar, daha sonra temelleri yükseltmeye başlarlar. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılır: "Doğrusu insanlara mabed olarak ilk kurulan ev, Mekke'de olandır" (Âl-i İmrân 3/96). "İbrahim, İsmail ile beraber evin temellerini yükseltiyor. Rabbimiz! Tarafımızdan sana sunulan şu hizmeti kabul buyur! Şüphe yok ki herşeyi hakkiyla işiten, bilen sensin" diyordu (el-Bakara 2/127).

Kâbe tamamlandıktan sonra Hz. İbrahim ile oğlu İsmail, Kâbe'yi tavaf ederler ve Cebrail, haccın kurallarını onlara öğretir.

Hz. İsmail, babasının vefatından sonra da gerek Kâbe gerekse hacla ilgili hizmetleri devam ettirir. Yüce Allah ona peygamberlik verir (el-En'âm 6/86-89). Hz. İsmail, elli yıl Mekke ve çevresindekileri Hak dine davet eder. Hz. İsmail yüz otuz yedi yaşında vefat eder ve annesi Hz. Hacer'in yanına defnedilir.

¥ Ömer Faruk Harman

İSMAİLİLİK

Şia'nın altıncı imamı Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünden sonra, imametin daha önce ölen oğlu İsmail'e ait olduğunu iddia eden ve günümüze Nizâriye ve Müsta'liye (veya Bohra) adlı guruplarla intikal eden aşırı bir Şia fırkası.

Şia'nın ekseriyetine göre Ca'fer es-Sâdık ölümünden önce imamet görevini büyük oğlu İsmail'e bırakmışken, kendisince meşru bazı sebeplerden dolayı onu azledip yerine Musa el-Kâzım'ı görevlendirmişti. Bu arada İsmail'in ölümü ile kapanmış gibi görünen imamet konusu, Ca'fer es-Sâdık'ın 148/765 yılında ölümü ile yeniden günde-

me geldi. İsmail b. Ca'fer taraftarları imametin İsmail'den oğlu Muhammed b. İsmail'e geçtiğini, imamların onun neslinden gelmesi gerektiğini ileri sürdüler. İsmailiye adını alan bu fırkanın kuruluşunda özellikle iki önemli isimle karşılaşılmaktadır: Bunlardan biri Meymun b. Deysan diğeri de Abdullah b. Meymun'dur. Hicri ikinci yüzyılın yarısında faaliyet gösteren İran asıllı bu şahıslar, birçok müellife göre İsmailiye'nin gerçek kurucularıdır.

İsmail b. Ca'fer adına kurulan bu gurup, oğlu Muhammed b. İsmail ile devam ettirildi. Rivâyetlere göre Muhammed b. İsmail, Harun er-Reşid devrinde (170-193/786-808) düşmanlarından korunmak maksadıyla Medine'den Deylem'e, oradan da Nisabur'a gidip yerleşti. İsmailî rivâyetlere göre mezhep daha sonra Vâfi Ahmed, Ahmed b. Abdullah ve Hüseyin b. Ahmed tarafından sürdürülmüştür. Fakat bu üç imamın gerçek mi yoksa hayali şahsiyetler mi oldukları kesin olarak bilinmemektedir. Bu bakımdan İsmailiye'nin kuruluşundan itibaren bir buçuk asırlık tarihi son derece karanlıktır.

Onbirinci İsmailî imamı Ubeydullah el-Mehdi bazı karışıklıklar sebebiyle Suriye'deki Selemiye kentinden Mısır yoluyla Kuzey Afrika'ya geçip, orada Ebû Abdullah eş-Şii'nin yardımıyla Fâtımî Devletini kurduktan sonra (297/909) İsmailiye'nin tarihinde yeni bir devre başlamış oldu. el-Kaim, el-Mansur, el-Muiz ve el-Aziz devrinde gelişme kaydeden ve Mısır'a hakim olarak Kahire'yi başşehir yapan Fâtımîler arasında ilk büyük bölünme kendisinin ilah olduğunu iddia eden el-Hâkim Biemrillah zamanında başladı. Onun uluhiyyetine inanan ve ölümsüzlüğünü kabul edenler, Dürziler olarak anıldılar (bk. DÜRZİLİK). Yedinci halife Ali ez-Zâhir'den sonra el-Mustansır'ın uzun süren hilafet devresinin sonunda (487/1094) İsmailiye ikinci ciddi bölünmeyle karşı karşıya kalarak Doğu İsmailileri yahut Nizâriye; Batı İsmailileri yahut Müsta'liye olarak zamanımıza kadar süren iki ana guruba ayrıldı. Ayrılış sebebi imametin, Mustansır'ın büyük oğlu Nizâr'ın öldürülmesi suretiyle küçük oğlu Ahmed el-Müsta'li'ye intikal etmesidir.

Nizârilerce belirtildiğine göre, Nizâr ve oğlu İskenderiye'de öldürülmüş, Nizâr'ın torunlarından biri Hasan Sabbah tarafından İran'a kaçırılarak orada yetiştirilmiştir. Mısır'da bulunduğu sırada İsmailiye doktrinini öğrenen Hasan Sabbah, 483/1090 yılında başta Kazvin'in kuzeybatısında Elburz dağları üzerindeki Alamut kalesi olmak üzere çevredeki bazı kaleleri zaptederek Nizâriye'nin yayılmasını sağlamış, kurduğu terör teşkilatı ile de bu gayeye hizmet etmiştir.

Mısır'da resmi mezhep olarak varlığını koruyan Müsta'liye ise gittikçe zayıflayarak Fâtımi Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiş, daha sonra Yemen'e, buradan da Hindistan'a intikal etmiştir.

İsmailiye'de daha önce görülen dinî metinlerin te'vil edilmesi ve gerçek mananın ortaya konulması temayülü, Alamut devresinde daha değişik bir boyut kazanmış, önceleri bu özelliğinden dolayı Bâtınıye adını alan fırka, herşeyin masum imamdan öğrenilmesi gerektiği düşüncesinden dolayı Ta'limiye diye anılmıştır.

Müslüman hükümdarların uzun süren çabalar sonucu ortadan kaldırmaya muvaffak olamadıkları İran'daki Nizâri kaleleri,

654/1256 yılında Hülagu tarafından kısa sürede ele geçirilince Nizâriye de ortadan kalkmış oldu. Fakat fırka mensupları bu defa tasavvuf perdesi altında gizlenerek daha çok İran'da zayıf bir gurup olarak varlıklarını sürdürdüler.

1817 yılında Yezid'de bulunan 45. İsmailî imamı Halilullah Şah'ı ziyarete gelen Hindistanlı İsmaililerle şehir esnafı arasındaki kavgaya imamın müdahalesi ve öldürülmesi üzerine, Halilullah'ın oğlu Hasan Ali Şah İsmailiye'nin imamı oldu. Yeni imamın İran'a hakim olan Kaçar hükümdarı Fethali Şah'ın kızıyla evlendikten sonra kendisine o sarayda önemli kişiler için kullanılan "Ağa Han" ünvanı verildi. Bu ünvan daha sonra Hasan Ali Şah'ın neslinden gelen Ali Şah, Sultan Muhammed Şah ve Kerîm Şah için verasetle geçen bir ünvan olarak kullanılır olmuştur.

Bir bütün olarak görüşleri eski Yunan felsefesi, ortadoğu dinleri ve bâtınî te'villere dayanan İsmailiye'nin bütün kollarına göre velâyet en önemli unsur sayılır. Bu da Allah, Peygamber, Ali ve neslinden gelen imamları sevmek ve onlara bağlanmakla gerçekleşir. Müsta'li Bohralar'ın Sünniler gibi abdest aldıkları, ezanı "Hayye'ala hayri'l-amel", "Muhammed ve Ali hayru halkıllah" ilaveleriyle okuyup, cemaathane dedikleri ibadet mahallinde beş vakit namazı cem ederek üç vakitte kılmalarına karşılık, Nizârilerin yine cemaathane adını verdikleri ibadethanede kıldıkları namaz İslâmî bir ibadetten öte bir tefekkür şeklindedir. Müsta'liler'de oruç Sünniler'de olduğu gibi ramazanda tutulur, bunun ötesinde her ayın ilk ve son perşembesi ile ortasına rastlayan çarşamba günleri de oruçlu geçirilir. Buna karşılık Nizâriler, sadece ramazanın yirmibirinci günü öğleye kadar oruç tutarlar. Müsta'liler'de taşınır-taşınmaz mal, mücevher, sığır, binek veya besi hayvanlarının sahiplerinden amiller vasıtasıyla toplanan meblağ, "dâîyi mutlak" denilen imam vekiline veya onun yetkili kıldığı mercie teslim edilir. Nizâriler'de ise kameri sene itibariyle toplanan zekât, imama veya imametin yetki verdiği makama teslim edilir. Özellikle mali vergilerin sayısının 275'e çıkarıldığı Nizâriler'de zekât ve vergiler pekçok ihtilaf ve davalara konu olmuştur. Hac, Müsta'liler'de diğer İslâm mezheplerinde olduğu gibi Ka'be'ye yapılır, ayrıca Kerbela'da Hz. Hüseyin'in türbesi ve diğer meşhur dâîlerin mezarları ziyaret edilir. Nizâriye ise bunu kabul etmeyerek haccı imamı ziyaretten ibaret saymaktadır. Tehlike anında imam veya dâîyi mutlak emrettiğinide cihadı farz olarak kabul eden Müsta'lî anlayışa karşı, Nizâriler cihadı insanın kendisiyle savaşması, kendini doğru yolda tutma mücadelesi olarak görmektedirler.

Günümüzde kesin bir sayım sonucu elde bulunmamasına rağmen, özellikle Hindistan, Pakistan, İran ve Orta Asya'da bulunan her iki İsmailî fırkanın mensuplarının onbeş milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.

¥ Mustafa Öz

İSM-İ A'ZAM

Yüce Allah'ın en büyük ismi anlamında bir terim.

Sözlükte en büyük isim anlamına gelen bu tamlama, değişik hadislerde Cenab-ı Hakk'ın güzel isimleri içinde yer alan şu beş isimden biri için kullanılmıştır: Allah, rah-

mân, rahîm, el-hayyu'l-kayyûm, zü'l-celâli ve'l-ikrâm.

Bir gurup İslâm bilgini Allah'ın isimlerinin hepsinin büyük ve üstün olduğunu söylemiş, birini diğerlerinden ayırmamışlardır. Diğer bir gurup ise hadisleri göz önünde bulundurarak, bazı isimlerin diğerlerinden daha büyük ve faziletli olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber'in bazı hadislerinde (bk. Ebû Dâvud, Vitr, 23; et-Tirmizî, Daavât, 64, 65, 100; Nesâî, Sehv, 58; İbn Mâce, Duâ, 9, 10; Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân, 14) ism-i a'zamdan bahsedilmekte, bu isimle dua edildiği zaman mutlaka duanın kabul edileceği bildirilmektedir. Fakat ism-i a'zamın hangisi olduğunu kesin olarak belirlemek mümkün değildir. Çünkü bu hadislerin bir kısmında Allah ismi, bir kısmında da rahmân, rahîm, el-hayyu'l-kayyûm ve zü'l-celâli ve'l-ikrâm isimleri Cenab-ı Hakk'ın en büyük ismi diye bildirilmektedir. Hz. Peygamber'in, en büyük ismin hangisi olduğunu bildiği halde bunu ümmetine açık bir biçimde bildirmemesinin sebebi, âlimler tarafından, müminlerin Allah'ın bir ismine çok fazla rağbet göstererek diğer güzel isimlerini ihmal etmemelerini sağlamak şeklinde açıklanmıştır.

Genellikle sûfîler Allah isminin, ism-i a'zam olduğu kanaatındadırlar. Bir kısım sûfîlere göre ise Allah'ın her ismi ulu ve büyüktür. Buna göre sûfîlerin ism-i a'zam konusunda müslümanların genel kanaatlarını paylaştığı söylenebilir. Bazı sûfîler ise, içinde bulunduğu hal ve zamanda kula hangi isim hakimse o ismin ism-i a'zam olduğunu ileri sürmüşlerdir. Meselâ kul kabz halinde ise ism-i a'zam kâbız, bast halinde ise ism-i a'zam bâsıttır.

İsmet (bk. ISMET)
İsnâşeriye Mezhebi (bk. CAFERİYE MEZHEBİ)
İsrâ (bk. MİRAÇ)

İSRAF

Doğru ve gerçek olandan sapma, meşru sınırların ötesine geçme; imkânları, dindarlık ve insan sevgisi erdemlerinin gerekli kıldığı yerler dışında veya gerektiğinden fazla harcama anlamına gelen, dinî prensiplerle ve ahlâkla ilgili bir terim.

Kur'ân-ı Kerîm'de israf kelimesi iki âyette (en-Nisâ 4/6; Âl-i İmrân 3/147), bunun fiil ve isim şeklindeki türevleri ise yirmi bir âyette geçmektedir. Ayrıca "israf" anlamında "tebzîr" ve türevleri de kullanılmıştır (el-İsrâ 17/26, 27). Bu kelimelerin hadislerde de kullanıldığı görülmektedir.

"Tebzîr" ile "israf"ın eşanlamlı olarak kullanılması yaygın olmakla birlikte, esasen aralarında şöyle bir fark vardır: İsraf bir şeyi gereken yere fakat gerektiğinden fazla sarfetmek, tebzîr ise bir şeyi gerekli olmayan yerde sarfetmek demektir. Bir başka anlatımla israf, bir imkânı amaca uygun fakat normalin üzerinde bir ölçüde kullanmayı, tebzîr ise amacı dışında kullanmayı ifade eder.

İsraf kavramının asıl anlamı doğru ölçüyü aşmak veya ihlal etmektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de "meşruiyet sınırını aşanlar" için sık sık "müsrif" ve "müsrifler" (müsrifûn, müsrifîn) kelimeleri geçmektedir. Tefsirlerde bu kelimelerin, gerek inançta gerekse tutum ve davranışta Allah'ın koyduğu kanun ve kuralların dışına taşanlar, doğru ve meşru olan sınırları çiğneyenler şeklinde açıklandığı görülmektedir. İsraf

kavramı, “İşte israf eden ve Rabbinin âyetlerine inanmayan kişiyi böyle cezalandırırız” (Tâhâ 20/127) meâlindeki âyette doğru inançtan sapma anlamında, “Deki: Ey kendileri aleyhinde israf edenler! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyiniz” (ez-Zümer 39/53) meâlindeki âyette tutum ve davranışlarında itidalden sapma, “Lût, kavmine demişti ki: ... Şehvetle kadınlara değil de erkeklere yaklaşıyorsunuz. Gerçekten siz müsrif insanlarsınız” (el-A’râf 7/80-81) meâlindeki âyette ise ahlâkta meşruiyetten sapma anlamında kullanılmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm ve diğer İslâmî kaynaklarda israf kavramı bu geniş kapsamlı kullanımı yanında daha yaygın olarak yeme, içme, giyim ve diğer tüketim alanlarında itidalden saparak aşırı derecede harcama, saçıp savurma anlamında kullanılmıştır. “Ey Âdemoğulları! Her camiye gidişinizde zinetinizi alınız (güzel giyininiz); yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz. Çünkü O (Allah) israf edenleri sevmez” (el-A’râf 7/31) meâlindeki âyette geçen “israf” kavramı bu anlamı ifade etmektedir. Bu şekildeki israf, “Elini boynuna asma (cimrilik etme); onu büsbütün de açma (israf etme); sonra kınanmış olarak pişman bir halde oturup kalırsın” (el-İsrâ 17/29) meâlindeki âyette görüldüğü gibi başka ifadelerle de anlatılmış ve yasaklanmıştır.

İslâm inancına göre mülkün, yani bütün varlık ve imkânların asıl sahibi Allah’tır. Nur sûresinde (24/33) insanın elinde bulundurduğu servet için “Allah’ın malı” ifadesi kullanılmıştır. İnsan, kendisine emanet olarak verilmiş bulunan her türlü imkânı meşruiyet sınırları içinde elde etme ve kullanma sorumluluğunu da taşımaktadır. Bu durum Hz. Peygamber tarafından şu şekilde özetlenmiştir: “Ahirette insan, şu beş şeyden; ömrünü nerede tükettiğinden, servetini nasıl kazanıp nasıl harcadığından, ne gibi işler yaptığından, bedenini ne yolda yıprattığından ve bildiklerini yaşayıp yaşamadığından sorguya çekilmedikçe Allah’ın divanından ayrılamaz” (et-Tirmizî, Kıyâmet, 1). Bu hadiste sıralanan sorumluluklardan biri de servetin harcanmasıyla ilgilidir. Bu konuda İslâm dininin getirmiş olduğu israfı önleyici tedbirleri iki noktada toplamak mümkündür:

a) Toplumun zararına tüketim ve harcamada bulunmamak. İslâm kardeşlik dinidir (bk. el-Hucurât 49/10) ve bireylerin genel olarak kendilerine yapılmasını istemedikleri işleri kendilerinin de başkaları aleyhine yapmamalarını emreder (Buhârî, İman, 7; Müslim, İman, 18). İçki, kumar, fuhuş ve rüşvet, toplumsal zararları dolayısıyla israf sayılıp yasaklanmış olan harcama yollarının başlıcalarıdır.

b) Lüks ve ihtişam için harcama yapmamak. İnsanların hayatlarını sürdürmeleri için gerekli olan harcamaların yapılması zorunlu olup israf sayılmaz. Bu şekilde zorunlu olmamakla birlikte, rahatlık ve kolaylık sağlayan maddeler için harcama yapılması da sakıncalı görülmemiştir. Bunun ötesinde, ihtiyaç giderme, rahatlık ve kolaylık sağlama niyetinden çok gurur, kibir, faydasız rekabet, övülme gibi bencil duyguların körüklediği tüketim ve harcamalar kesin olarak israf kabul edilir.

İslâm dini zorunlu maddeler için harcama yapmayı “nefsin ve neslin devamı” için gerekli görmüştür. Rahatlık ve kolaylık sağlayıcı maddeler için harcamalar yapmak da Hz. Peygamber tarafından uygun görülmüştür. Hatta bunu teşvik eden hadisler de vardır (bk. Ebû Dâvud, Libâs, 14; et-Tirmizî,

Edeb, 54). Dinen haram kılınan maddeler ile lüks sayılanların tüketimi israf sayıldığı gibi, helâl kabul edilen maddelerin, günün icaplarına göre ihtiyaçtan fazlasını almak ve tüketmek de haramdır. "Yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz. Çünkü Allah müsrifleri sevmez" (el-A'râf 7/31) meâlindeki âyet bunu açıkça göstermektedir. Hz. Peygamber, "malı zayi etmek" diye ifade ettiği bu şekildeki harcamaları yasaklamıştır (Buhârî, Zekât, 18; İstikraz, 19). İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu da, İslâm dininin bu konudaki tavrından yola çıkarak harcamalarındaki tedbirsizliği ve malını saçıp savurması sebebiyle kendisini ve ailesini muhtaç duruma düşürmesi muhtemel kişi hakkında hakimin hacir (kısıtlılık) kararı verebileceğini hükmetmişlerdir.

İslâm'da sağlık ve zamanın israf edilmesi de insanlık için önemli bir kayıp olarak değerlendirilmiştir. Bu iki nimetin önemi Hz. Peygamber'in şu veciz ifadesiyle dile getirilmiştir: "İki nimet vardır ki insanların çoğu bunların değerinden habersizdir. Bunlar sağlık ve boş zamandır" (Buhârî, Rikak, 1; et-Tirmizî, Zühd, 1). İnsanların bu tür imkânları ilim, ibadet, geçim temini için çalışmak, başkalarına yardımcı ve destek olmak gibi hayırlı işlerde bulunmasını öğütleyen pek çok âyet ve hadis vardır.

¥ Mustafa Çağrıcı

İSRAFİL

Dört büyük melekten biri olup, kıyamet günü Allah'ın emri ile Sûr denilen boruyu üflemekle görevlidir. İbranice bir kelime olan İsrafil için, hadiste "sâhibu'l-karn" (sûrun sahibi, borunun sahibi) denilmiştir (bk. et-Tirmizî, Kıyâmet, 8). Hz. Peygamber tarafından, üflenecek bir boru şeklinde tasvir edilen sûru (bk. et-Tirmizî, Kıyâmet, 8) İsrafil (a.s.) iki defa üfleyecektir. İlkinde Allah'ın diledikleri hariç, yerde ve göklerde olan her şey dehşetinden sarsılacak (nefha-i feza'), canlılar ölecek her şey yıkılacak ve kıyamet kopacaktır (nefha-i saık): "Sûra üfleneceği gün Allah'ın diledikleri hariç artık göklerde kim var yerde kim varsa hepsi dehşetle korkmuştur" (en-Neml 27/87), "Sûra bir defa üflenince yerler, dağlar yerlerinden oynayıp birbirine çarparak darmadağın olunca, işte o gün olacak olur. Gök yarılır da o gün kuvvetten düşer" (el-Hâkka 69/13-16). İsrafil'in sûru ikinci defa üflemesiyle ise, insanlar dirilecek ve mahşer yerinde toplanmak üzere rablerine doğru koşacaklardır (nefha-i kıyâm): "Sûra üflenmiştir. Bir de görürsün ki onlar kabirlerinden kalkıp, rablerine doğru koşup gidiyorlar" (Yâsîn 36/51). Hz. Peygamber bir hadislerinde sûrun sahibi İsrafil'in boruyu ağzına alıp ne zaman üfleyeceğim diye izin bekleyip durduğunu, bu sebeple de dünyadan zevk almanın mümkün olmadığını ifade buyurmuşlar, söyledikleri ashaba ağır gelince onlara "Allah bize yetendir. O ne güzel vekildir" demeyi tavsiye etmişlerdir (bk. et-Tirmizî, Kıyâmet, 8).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

İSRAİL

Hz. Yakub'un ikinci adı.

İsrail kelimesi ibrânîcede "Tanrı ile güreşen" anlamındadır ve bizzat Tanrı (veya onun meleği) tarafından Hz. Yakub'a verilmiş bir isimdir. Mezopotamya'dan Filistine dönerken yolda bir adamla güreşen ve sonunda İsrail adını alan Hz.

Yakub'un kıssası Tevrat'ta şu şekilde anlatılır: "Ve o gece kalkıp iki karısını ve iki cariyesini ve on bir çocuğunu aldı ve Yabbok geçidini geçti. Ve onları alıp çayı geçirdi, kendisine ait olan şeyleri de geçirdi. Ve Yakub yalnız başına kaldı ve seher sökünceye kadar, bir adam onunla güreşti. Ve onu yenmediğini görünce uyluğunun başına dokundu ve onunla güreşirken Yakub'un uyluk başı incidi. Ve dedi: Bırak gideyim, çünkü seher vakti oluyor. Ve dedi: Beni mübarek kılmadıkça seni bırakmam. Ve ona dedi: Adın nedir? Ve o dedi: Yakub. Ve dedi: Artık sana Yakub değil ancak İsrail denilecek; çünkü Allah ile ve insanlarla uğraşıp yendin. Ve Yakub sorup dedi: Rica ederim adını bildir. Ve dedi: Adımı niçin soruyorsun? Ve orada onu mübarek kıldı. Ve Yakub o yerin adını Peniel koydu; çünkü Allah'ı yüzyüze gördüm ve canım sağ kaldı dedi" (Tekvin 32/22-32). Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi İsrail, "Allah'la güreşen" demektir ve bu isim Hz. Yakub'a bizzat Tanrı tarafından, sabaha kadar süren bir güreş neticesinde verilmiştir.

Kelimenin, antropomorfik (Tanrıyı insan şeklinde veya beşeri vasıflar taşıyan bir varlık olarak kabul etme esasına dayalı) Tanrı telakkisine uygun düşen bu izahı, sonraki Yahudi teolojisinde, "Tanrıyla güreşen, Tanrı ile uğraşan" değil de "Tanrı yolunda mücadele eden" şeklinde yorumlanmıştır. Diğer taraftan Hz. Yakub'la güreşen kişinin, bizzat Tanrı değil, onun meleği olduğu belirtilmiştir (Hoşea 12/5).

Tevrat'taki bu etimolojik izahın bir halk izahı olduğunu ileri süren araştırıcılar kelimenin gerçek kökü ve anlamının bilinebilmesi için kesin kanıtlar olmadığını ancak, büyük bir ihtimalle "güvenilir, mutlu, başarılı" anlamlarına gelen "işr/şr" kökünden gelebileceğini iddia etmektedirler. Bu kökten türeyen çeşitli isimlere çivi yazılı metinlerde rastlanmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de İsrail kelimesi iki yerde (Âl-i İmrân 3/93; Meryem 19/58) müstakil olarak, pek çok yerde de "Benî İsrâil (İsrailoğulları)" şeklinde geçmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'e göre de İsrail, Hz. Yakub'un adı veya lakabıdır. "Tevrat indirilmeden önce İsrail'in kendisine haram kıldığı şeyler dışında, İsrailoğulları'na bütün yiyecekler helâldi. De ki: Doğru iseniz Tevrat'ı getirip okuyun" (Âl-i İmrân 3/93) âyetindeki İsrail, Hz, Yakub'dur. "İşte bunlar, Allah'ın nimet verdiği peygamberlerden, Âdem neslinden, Nuh ile beraber gemide taşıdıklarımızın neslinden, İbrahim ve İsrail neslinden, yol gösterdiğimiz ve seçtiğimiz kimselerdendir. Onlara Rahmân'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı" (Meryem 19/58) âyetinde de İsrail neslinden denilerek, Hz. Yakub'un çocukları kastedilmektedir. İslâmî kaynaklarda İsrail kelimesinin anlamıyla ilgili çeşitli görüşler vardır. Bazılarına göre İsrail, Allah'ın kulu demektir. Bazı kaynaklara göre ise Yakub, kardeşi Esav'dan korkup kaçarken gündüzleri gizleniyor, geceleri seyahat ediyordu. Kendisine "gece yürüyen" anlamındaki "Yesîr fi'l-leyl"den bozulma olarak İsrail denilmiştir.

İsrail kelimesi sadece Hz. Yakub'un adı olarak kalmamaktadır.

Saul'ün vefatından sonra krallık ikiye bölünmüş, Filistin'in kuzey ve doğusundaki kabileler Saul'ün oğlunu, Yahuda kabilesi ise Dâvud'u kral olarak tanımıştır. İşte bu dönemden itibaren on kabile genellikle "İsrail" diye adlandırılmıştır. Hz. Süley-

man'ın vefatından sonra krallık ikiye bölününce on kabilenin oluşturduğu kuzey krallığına da İsrail adı verilmiştir ve bu krallık m.ö. 721'de Asurlular tarafından yıkılmıştır. 1948'de Filistin'de kurulan devlete de aynı ad verilmiştir.

¥ Ömer Faruk Harman

İSRAİLİYAT

İslâmî kaynaklara giren Yahudi menşeli bilgileri ifade eden terim.

İsrailiyat kelimesi, "İsrailiyye"nin çoğuludur. İsrailiyye ise, İsrailî bir kaynaktan aktarılan kıssa veya hadise demektir. İsrail kelimesi gerek Tevrat, gerekse Kur'ân-ı Kerîm'e göre Hz. Yakub'un ismi veya lakabı olduğuna göre, İsrailî onun soyundan gelen anlamındadır. Kur'ân-ı Kerîm, onlardan Benû İsraîl (İsrailoğulları) diye de bahseder. İsrailoğulları, tarihlerinin ileri bir döneminde yahudi diye anılmaya başlayınca, onların dinlerine de yahudilik denilmiştir. Bu sebeple, inanç, ibadet ve diğer dinî hükümler başta olmak üzere ilgili Kur'ân ve sahih hadislerin detaylı açıklamada bulunmadığı çeşitli hususlarda nakledilen ve Yahudi menşeli olan bilgilerin tümüne İsrailiyat denilmiştir. Hatta bu terim daha geniş anlamda, İslâmî kaynaklara girmiş olan Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine, gerek aleyhine uydurulup Hz. Peygamber ve sahabe ile müteakip nesillere izafe edilen her tür haberi de kapsar.

İslâm, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelen bütün peygamberlerin tebliğ ettikleri ilâhî dinin genel ve son peygamberin getirdiği Hak dinin özel adı, Kur'ân-ı Kerîm de bütün ilâhî vahiylerin son şeklini muhafaza eden ilâhî kitap olduğuna göre, İslâm öncesi ilâhî menşeli dinler ve onların kutsal metinleriyle pek çok konuda ortaklık veya benzerlik sözkonusudur. Bu sebeple de bütün ilâhî dinlerde müşterek konuların bulunması tabiidir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm, Tevrat'ın aksine geçmiş olaylarla ilgili detaylı bilgi vermemekte, bu olayları anlatırken zaman ve mekan ayrıntılarına girmemektedir. Esasen ibret alınması ve kıssadan hisse çıkarılması için zikredilen bu olayların detayları veya insan merakını tatmine yönelik problemler sözkonusu olduğunda israiliyat gündeme gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde ana hatlarıyla yer alan bazı hususların açıklanmasında aynı konularla ilgili Tevrat ve İncil'de veya bunların tefsirlerinde yer alan bilgiler, müslüman âlimlerce kaleme alınan eserlerde de yer almaktadır. Bu tür rivâyetleri, sened ve metin bakımından sahih ve sağlam olan, sened veya metin bakımından zayıf olan ve nihayet tümüyle uydurma olan israiliyat şeklinde ayırmak mümkündür. Diğer taraftan bu rivâyetler, İslâm'a uygun olan, İslâm'a uygun olmayan, doğru veya yanlışlığı hususunda bir fikir ileri sürülemeyen şeklinde de bir tasnife tabi tutulabilir. Peygamberimizin genelde israiliyatın naklini yasaklayan hadisleri vardır. Ebû Hureyre'nin rivâyetine göre Hz. Peygamber zamanında ehl-i kitaptan olan yahudiler Tevrat'ı ibrânîce okurlar ve onu müslümanlar anlasınlar diye arapça tefsir ederlerdi: Durumdan haberdar olan Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Ehl-i kitabı tasdik de tekzib de etmeyin, sizler: "Biz Allah'a ve onun tarafından indirilene inandık" deyiniz (Buhârî, Şehadât, 29; İ'tisam, 25; Tefsir sûre 2, 11; Tevhid, 51). Hz. Ömer, Tev-

rat'tan bir parça yazıp onu Hz. Peygamber'e getirdiğinde Hz. Peygamber: "Ehl-i kitaba hiçbir şey sormayın. Kendileri dalalette olan bu adamlar sizi asla doğru yola iletemezler. Sizler de (Ehl-i kitaba sorduğunuz ve cevap aldığınız takdirde onları tasdik veya tekzibden dolayı) ya hak olan bir şeyi yalanlamış veya bâtıl olan bir şeyi doğrulamış olursunuz. Allah'a yemin ederim ki eğer Musa sağ olsaydı, bana iman edip yoluma uymaktan başka çare bulamazdı" (Müsned, III, 338, 387) buyurmuştur. Diğer taraftan, Hz. Peygamber'in "Bir âyet dahi olsa benden işittiklerinizi, başkalarına ulaştırın. Ve sizler Beni İsrail'den de nakledin; bunda beis yoktur. Kim bana kasden yalan söz isnad ederse o cehennemdeki yerini hazırlasın" (Buhârî, Enbiyâ, 50) dediği de nakledilmektedir. Şu halde Kur'ân-ı Kerîm ve sahih hadislerde, hakkında bilgi verilmeyen veya oldukça öz bilgi verilen hususlarda, diğer dinlerin kitaplarında yer alan rivâyetleri kullanırken esas alınacak ölçü, İslâm'a uygun olup olmamasıdır. Eğer verilen bu bilgiler, genel İslâmî prensiplere uygunsa alınmasında bir mahzur yoktur. İslâmî inanç ve kanaatlere aykırı olanlar ise alınmamalıdır.

İsrailiyat genelde tarihi olay ve kıssalar ile geleceğe yönelik hadiseler için sözkonusudur ve bu sebeple de tarih, tefsir ve kısas-ı enbiya kitaplarında geniş olarak yer almaktadır. Bu tür rivâyetleri en çok nakledenler arasında Abdullah İbn Abbas, Ebû Hureyre, Abdullah b. Amr b. el-Âs, Abdullah b. Selâm, Temîm ed-Dârî, Kâ'bu'l-Ahbar, Vehb b. Münebbih sayılabilir.

¥ Ömer Faruk Harman

İSRAİLOĞULLARI

Hz. Yakub'un on iki oğlu ve onların soyundan gelenlere verilen ad.

Tevrat ve Kur'ân-ı Kerîm'e göre Hz. Yakub'un bir adı da İsrail'dir ve onun çocuklarına İsrailoğulları (arapçada Benû İsrâîl, ibrânîce'de Bene Israel) denilmektedir (bk. İSRAİL).

Tevrat'a göre Hz. Yakub'un iki hanımı ve iki cariyesinden, toplam on iki oğlu olmuştur: İlk hanımı Lea'dan; Ruben, Şimeon, Levi, Yahuda, İssakar, Zebulun; İkinci hanımı Rahel'den; Yusuf ve Benyamin; Cariye Bilha'dan Dan ve Naftali; Cariye Zilpa'dan ise Gad ve Aşer adında çocukları olmuş (Tekvin 29/21-30/24; 35/18) ve bunlar İsrailin oğulları diye anılmışlardır (Tekvin 45/21). Onlara "Yakub'un oğulları da denilmiştir (Tekvin 34/7). İbrânîler, İsrailoğulları'nın da içinde bulunduğu çok daha büyük bir gurup iken, İsrailoğulları'nın zamanla ön plana çıkmaları sebebiyle, bütün İbrânîlere de İsrail ve İsrailoğulları denilmiştir (bk. İBRÂNİLER).

Hz. Yakub'un çocukları uzun süre Filistin'de yaşamışlar, sadece Hz. Yusuf küçük yaşta, kardeşleri tarafından kuyuya atıldıktan sonra bir kervan tarafından Mısırlılar'a satılmış ve orada yüksek mevkilere çıkarak Firavun'dan sonra ikinci adam olmuştur. Filistin'de kıtlık başgösterince Hz. Yusuf, babası Hz. Yakub ile kardeşlerini Mısır'a getirtmiş ve onları Goşen vilayetine yerleştirmiştir. Mısır'da 430 yıl kalan İsrailoğulları (Çıkış 12/40), bu ikametlerinin son dönemlerinde çok sıkıntı çekmişler, nihayet Tanrı, İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkarmakla Hz. Musa'yı görevlendirmiştir (Çıkış 3/10). Tevrat'a göre İsrailoğulları Mısır'a geldiklerin-

de 70 kişi iken (Tekvin 46/27), dört asır sonra Mısır'dan çıkarken, "çocuklar hariç" altı yüzbin kadar yaya erkekler" idi (Çıkış 12/37). Hz. Musa önderliğinde Mısır'dan çıkıp Sina'ya varan İsrailoğulları, burada ilâhî emirlerin alınışından sonra yürüyüşlerine devam edip arz-ı mev'ud hududuna geldiklerinde, Allah'ın emrini dinlememeleri sebebiyle, kırk yıl çölde yaşamaya mahkum edilirler. Çöl hayatı boyunca Allah tarafından çeşitli nimetler verilmesine rağmen, Allah'a isyan etme huylarından hiç vazgeçmeyen İsrailoğulları, Yeşu liderliğinde arz-ı mev'ud'a girerler. Kenan diyarı, İsrailoğulları'nın sıbtları (torunlar nesli) arasında paylaştırılır (Sayılar 34/1-15; Yeşu 13-19). İsrailoğulları gerek Yeşu döneminde gerekse Hâkimler döneminde sık sık Rabbe karşı verdikleri sözü tutmaz, Rabbin gözünde kötü olanı yaparlar. Nihayet Saul kral olarak tayin edilir. Saul'ün ölümüne kadar gerek "İsrail" gerekse "İsrailoğulları" tabirleri, kabile farkı gözetmeksizin bütün İbrânileri kuşatan terimlerdir. Daha sonra ise Yahuda kabilesinin yaşadığı güney bölgesindekiler Yahudî, Yahuda kabilesi dışındaki diğer kabileler ise İsrail diye adlandırılmışlar. Hz. Süleyman'ın vefatından sonra da aynı ayırım devam etmiş, Yahuda kabilesi çevresinde oluşan krallık "Yahuda krallığı", on kabilenin oluşturduğu kuzeydeki devlete de "İsrail krallığı" adı verilmiştir. Kuzeydeki İsrail krallığı m.ö.721'de Asurlular tarafından ortadan kaldırılmış ve İsrailliler'in çoğu esir olarak Asur ülkesine götürülmüşlerdir. Yahuda krallığı ise m.ö. 586'da Buhtunnasr tarafından yıkılmış ve halkın çoğu esir olarak Bâbil'e götürülmüştür. İsrail krallığını oluşturan on kabile, Filistin dışında (Diaspora) yaşamış ve çeşitli bölgelere dağılarak oralardaki Yahudi kolonilerini oluşturmuştur. Yahuda krallığını oluşturan Yahuda ve Bünyamin kabilelerinden, Bâbil'e esir olarak götürülenlerin bir kısmı yeniden Filistin'e dönmüştür. Artık Yahudi diye anılan bu insanlar, Filistin'de, çok az süren bağımsızlıklarının dışında, çeşitli milletlerin idaresi altında yaşamış, daha sonra da Romalılar tarafından m.s. 70 ve 135 yıllarında ayaklandıkları için Filistin'den atılmışlar nihayet 1948'de Filistin'de İsrail devletini kurmuşlardır.

Eski Ahid'de İsrailoğulları Tanrının kavmi olarak takdim edilir fakat onlar, Tanrıya karşı verdikleri sözü hiç tutmazlar. Bu sebeple Tanrı onları çoğu kez helâk etmek ister. Yahudi Tanrısına göre İsrailoğulları sert enseli bir kavimdir. Tevrat'ta bu husus şöyle ifade edilir: "Ve Rab Musa'ya dedi: Bu kavmi gördüm, ve işte sert enseli bir kavimdir ve şimdi beni bırak onlara karşı öfkem alevlensin ve onları telef edeyim" (Çıkış 32/9; 33/3; 34/9; Tesniye 9/6, 13). "Öküz kendi sahibini, eşek de efendisinin yemliğini bilir fakat İsrail bilmiyor, kavmim kulak asmıyor. Ah ey suçlu millet, haksızlığı yüklenmiş olan kavim, kötülük işleyelerin zürriyeti, baştan çıkmış çocuklar... "(İşaya 1/3-4). Onlar, yabancı ilahlarla onu kıskandırmış, mekruh şeylerle onu öfkelendirmişlerdir. Onlar çok aksi bir nesildir (Tesniye 32/16-20).

Kur'ân-ı Kerîm'de İsrailoğulları'ndan, çeşitli sebeplerle bahsedilmektedir: Hz. Musa, İsrailoğulları'nın salıverilmeleri için Firavun'la mücadele etmiş (el-A'râf 7/105, 134; Tâhâ 20/47; eş-Şu'arâ 26/17), nihayet Firavun ve ailesi denizde boğulmak suretiyle cezalandırılmış, İsrailoğulları ise denizi aşarak onlardan kurtulmuşlardır. "Sizi Firavun ailesinden de kurtarmıştık ki size azabın en

kötüsünü reva görüyor, oğullarınızı boğazlayıp, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı ve bunda sizin için Rabbinizden büyük bir imtihan vardı. Sizin için denizi yarmıştık, sizi kurtarmış ve Firavun ailesini boğmuştuk; siz de bunu görüyordunuz" (el-Bakara 2/49-50; el-A'râf 7/138; Yunus 10/90; Tâhâ 20/80). Mısır'daki sıkıntılara sabretmeleri sebebiyle Allah onları mükâfatlandırmıştır: "Biz de onlardan öç aldık, onları denizde boğduk! Çünkü onlar, âyetlerimizi yalanlamışlardı ve onları umursamaz olmuşlardı. Hor görülüp ezilmekte olan o milleti de içini bereketlerle donattığımız yerin, doğularına ve batılarına mirasçı kıldık. Rabbinin İsrailoğularına verdiği güzel söz, sabretmeleri yüzünden tam yerine geldi. Firavun ve kavminin yapageldiği şeyleri ve yükseltmekte oldukları sarayları da yıktık" (el-A'râf 7/136-137). "Andolsun biz İsrailoğulları'nı iyi bir yere yerleştirdik ve onlara güzel rızıklar verdik..." (Yunus 10/93). İsrailoğulları'na verilen rızıklardan bazıları, Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde nakledilir: "Ey İsrailoğulları biz sizi düşmanınızdan kurtardık ve Tur'un sağ yanında (Musa'ya Tevrat'ı indireceğimizi) size vadettik; üzerinize kudret helvasıyla bıldırcın indirdik" (Tâhâ 20/80). "Bulutu üstünüze gölgelik çektik, size kudret helvası ve bıldırcın indirdik..." (el-Bakara 2/57). "Bir zaman da Musa kavmi için su istemişti; "Asânla taşa vur" demiştik. Bunun üzerine taştan on iki kaynak fışkırmıştı. Her bölük, kendi içecekleri pınarı bilmişti. Allah'ın rızkından yiyin, için ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak saldırmayın demiştik" (el-Bakara 2/60). Cenab-ı Hak, birçok yerde: "Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi ve sizi âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın" (el-Bakara 2/47, 122; el-Câsiye 45/16) buyurarak bu nimetleri hatırlatmakta ve verdikleri sözü tutmalarını istemektedir: "Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü tutun ki ben de size verdiğim sözü tutayım ve sadece benden korkun" (el-Bakara 2/40). İsrailoğulları'ndan, hangi hususlarda söz alındığı da Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde ifade edilmektedir: "Sizin yanınızda bulunanı doğrulayıcı olarak indirmiş bulunduğum Kur'ân'a inanın ve onu inkâr edenlerin ilki olmayın; benim âyetlerimi birkaç paraya satmayın ve benden sakının. Bile bile gerçeği bâtılla bulayıp hakkı gizlemeyin. Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle beraber eğilin" (el-Bakara 2/41-43). "Biz İsrailoğulları'ndan şöyle söz almıştık: Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz, anaya-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin..." (el-Bakara 2/83). "Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız diye sizden kesin söz almıştık..." (el-Bakara 2/84). Fakat İsrailoğulları Allah'a karşı verdikleri sözü tutmayıp ahdi bozmuşlardır (el-Bakara 2/100) ve bunu alışkanlık haline getirmişlerdir. Firavun'un takibinden kurtulup denizi aştıktan hemen sonra Allah'ı bırakıp başka tanrılar istemişlerdir. "İsrailoğulları'nı denizden geçirdik, kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavme rastladılar: "Ey Musa dediler, bak bunların nasıl tanrıları var, bize de öyle bir tanrı yap..." (el-A'râf 7/138). Hz. Musa, ilâhî emirleri almak için Tur-u Sînâ'ya çıktığında, İsrailoğulları, altın bir buzağı yaparak ona tapmışlardır (el-Bakara 2/54; Tâhâ 20/85-98). Allah, Hz. Musa'ya, İsrailoğulları'nın hidayete ermesi için kitap vermiştir. "Biz Musa'ya kitap verdik ve onu

İsrailoğulları'na "Benden başka bir vekil tutmayın" diye bir kılavuz yaptık" (el-İsrâ 17/2; es-Secde 32/23; el-Mü'min 40/53). Fakat onlar, bu kitabı muhafaza edememiş, tahrif etmişlerdir (en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5/13, 41; el-Bakara 2/75). Allah'a verdikleri sözü bozdukları için lanetlenmişlerdir: "Allah İsrailoğuları'ndan söz almıştı. İçlerinden on iki başkan göndermiştik. Allah demişti ki: Ben sizinle beraberim, eğer namazı kılar, zekâtı verirseniz; elçilerime inanır ve onlara yardım eder ve Allah için yoksullara yardım ederseniz elbette sizin günahlarınızı örterim ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere sokarım. Bundan sonra sizden kim inkâr ederse, düz yolu sapıtmış olur. Sözlerini bozdukları için onları lanetledik ve kalblerini katılaştırdık. Kelimeleri yerlerinden değiştiriyorlar. Uyarıldıkları şeyden pay almayı unuttular. İçlerinden pek azı hariç, daima onlardan hainlik görürsün. Yine de onları affet, aldırma, çünkü Allah güzel davrananları sever" (el-Mâide 5/12-13). Cenab-ı Hak İsrailoğuları'nın hayata çok düşkün olduğunu, "Onları insanların hayata en düşkünü, puta tapanlardan daha tutkunu bulacaksın; herbiri ister ki bin yıl yaşatılsın..." (el-Bakara 2/96) ifadesiyle belirterek, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, haksız yere peygamberleri öldürmeleri, isyâna dalmaları sebebiyle üzerlerine alçaklık ve yoksulluk damgası vurulduğunu bildirmektedir (el-Bakara 2/61; Âl-i İmrân 3/112).

¥ Ömer Faruk Harman

İSRÂ SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 17. sûresi

Adını "gece yürütmek, gece yolculuğu" anlamına gelen ve birinci âyetinde fiil şekliyle (esrâ) geçen "İsrâ" kelimesinden alır. Bu sûreye "Sübhân" ve "Benû İsrâîl" sûresi de denir. Mekke'de nâzil olmuştur. 111 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları elif ve râ harfleridir. 107. âyetinde tilâvet secdesi vardır.

Hz. Âişe'den rivâyet edildiğine göre Peygamber Efendimiz İsrâ ve Zümer sûrelerini okumadan uyumazdı (et-Tirmizî, Daavât, 22). Abdullah b. Mes'ûd da, İsrâ, Kehf ve Meryem sûreleri için: "Bunlar ilk gelen sûrelerdendir ve benim ilk servetimden (ilk öğrendiğim sûrelerden)dir" demiştir (Buhârî, Tefsîr, 17/1).

Bu sûrede, değinilen başlıca konular şunlardır: İsrâ mucizesi, Kur'ân'ın eşsizliği ve özellikleri, Peygamberimizin gerçek Allah Elçisi olduğu, Hz. Mûsâ kıssası ve mucizeleri, mucizelerin hikmeti, Hz. Âdem kıssası, amellerin tespit edilmesi, bazı emir ve yasaklar, âhiretin gerçekliği, inananların ve inkârcıların dünya ve âhiretteki durumları, inkârcı müşriklerin Peygamberimize karşı tutumları, insanın bazı psikolojik özellikleri, namaz kılmanın ve Yüce Allah'a hamd ve dua etmenin önemi.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Yüce Allah'ın, Peygamberimize ihsân ettiği İsrâ mucizesi haktır. Derin hikmetler taşıyan bu seyahat sırasında Cenab-ı Allah, ona olağanüstü birçok şeyler göstermiştir (âyet: 1).

* Sadece Allah'a ibadet edilmeli, kibirlenmemeli, O'na şükretmelidir. İyilik eden kendi lehine, kötülük eden de aleyhine iş yapmış olur. Allah Teâlâ, geçmişte İsrâil oğullarına yaptığı gibi, taşkınlık edenleri cezalandırır (2-8).

* Kur'ân-ı Kerîm, en doğru yola iletir. O, müminler için şifâ ve rahmet, zalimler için de hüsrândır; Çünkü Kur'ân'a karşı çıkan zâlimler, dünya ve âhirette hüsrâna uğrarlar. Kur'ân, Allah sözüdür; bütün insanlar ve cinler bir araya gelip, onun bir benzerini meydana getirmeye çalışsalar, yine de başaramazlar. Kur'ân, inananların imanını ve Allah'a olan saygılarını artırır (9, 82, 88, 105-109).

* İnsan acelecidir, hayrı istediği kadar (öfkeye, heyecana kapılıp, yahut nefsine uyup) şerri de ister (11).

* İnsanın her yaptığı iş, tespit edilmektedir; âhirette bunları karşısında bulacaktır. Ve kimse kimsenin günahını çekmeyecektir (13-15).

* Yüce Allah, hiçbir toplumu suçsuz yere cezalandırmaz. Ama kendisine başkaldıran toplumları mutlaka cezalandırır (16-17, 58).

* Âhirete inanmayanlar, azaba çarptırılır. Âhireti umursamayıp sadece dünyayı isteyene, Allah'ın dilediği kadar, ona istediği verilir; ama âhirette onun yeri cehennemdir. Âhireti isteyip, bu yolda gereken gayret ve çabayı gösterene de, bunun karşılığı verilir. Allah'ın vergisi, lütfu engellenemez. İnsanların hem dünyada ve hem de âhirette dereceleri birbirinden farklı kılınmıştır (10, 18-21).

* Şunlar, Yüce Allah'ın kesin buyruklarıdır: Allah'tan başka tanrı edinme, sadece Allah'a ibadet et. Ana babaya iyi davran, onları azarlama, öf bile deme, güzel söz söyle, dua et. Akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. İsrafçı (savurgan, müsrif) olma. Cimri de olma, orta bir yol tut. Fakirlik (geçim sıkıntısı) korkusuyla çocuğunu öldürme. Zinaya yaklaşma. Kimseyi haksız yere öldürme. Yetim malı yeme. Verdiğin sözde dur. Ölçü ve tartıyı tam yap. Bilmediğin bir şeyin ardına düşme. Böbürlenme, kabara kabara yürüme (22-39).

* Meleklerde erkeklik dişilik olmaz. Allah, evlat edinmez. Her şey O'nundur. O'nun ortakları yoktur. Göklerde ve yerde bulunan her şey O'nu tesbih eder, fakat insanlar bunu anlayamazlar (40-44, 56-57).

* Âhirete inanmayan inkârcıların Kur'ân dinlemeleri, kendilerine bir fayda sağlamaz; onlar peşin fikirlidirler. Allah'ın adının anılmasından hoşlanmazlar, kendi aralarında da Allah'ın Elçisine iftira ederler; bunlar yolunu kaybetmiş şaşkınlardır (45-48).

* Gökleri ve yeri yaratan Allah, ölüleri de mutlaka diriltecektir. O gün insanlara dünya hayatı çok kısa gelecektir. İnkârcılar da yaptıklarının karşılığı olarak, yüzükoyun, dilsiz ve sağır bir halde cehenneme sürükleneceklerdir (49-52, 97-99).

* Konuşurken yumuşak olmalı, güzel söz söylemelidir. Kırıcı sözler söyleyerek şeytanın ara bozuculuğuna imkân verilmemelidir (53).

* Peygamberin görevi sadece tebliğdir; o müjdecidir, uyarıcıdır; ötesi Allah'a kalmıştır: Allah dilerse merhamet eder, dilerse azap eder. O, göklerde ve yerde olan her şeyi çok iyi bilmektedir (54-55, 105).

* Mucize, Peygamberin arzusuyla değil, Allah'ın istemesiyle olur, Allah dilerse mucize yaratır. Mucizeyi gördükten sonra inanmayanları ise helâk eder (59, 90-93).

* Yüce Allah'ın buyruğuna karşı çıkıp lânetlenen şeytana uyulmamalıdır (61-65).

* İnsan, başı sıkışıp hayati bir tehlikeye

uğrayınca Allah'a yalvarmaya başlar; tehlike geçince yine nankörlüğe döner. Kezâ nimet içindeyken Allah'ı unutur, bir zarar dokununca da hemen ümitsizliğe düşer ki, bu tutum yanlıştır; böyle davrananlar, ansızın gelecek başka bir belaya uğrayabileceklerini unutmamalıdırlar (66-69, 83).

* Allah Teâlâ, insana pek çok ikram ve ihsanda bulunmuş, onu, yarattıklarının birçoğundan üstün kılmıştır. İnsan bunun değerini bilmeli, Allah'a şükretmelidir (66, 70).

* Âhirette herkes, tabi olduğu liderinin peşinde, Allah'ın huzuruna getirilir. Orada görülecek hesapta kimseye haksızlık edilmez. Bu dünyada hakka karşı kör olanlar, âhirette de kördür, şaşkındır (71-72).

* İnkârcılara uyup Allah'a yalan isnat eden ve O'nun yolundan ayrılana dünya ve ölümün sıkıntıları kat kat artırılır (73-75).

* Her peygamber, kendi toplumu tarafından öz yurdundan çıkarılmaya çalışılmış, fakat böyle yapan toplumlar da, kısa bir süre sonra yok olup gitmişlerdir (76-77).

* Namazlar vaktinde kılınmalıdır. Gece kılınacak namazlar ve yapılacak dualar, insanın mânevî derecesini yükseltir (78-80).

* Hak karşısında bâtıl tutunamaz; bâtıl her zaman yok olmaya mahkûmdur (81).

* İnsan, bir nimete kavuşunca Allah'a şükretmeyi unutur, olumsuz bir durumla karşılaşınca da karamsarlığa kapılır. Allah, kimin ne yaptığını çok iyi bilmektedir (83-84).

* Ruh, Allah'ın emrindendir; insanlar ruhun mahiyetini bilemezler (85).

* Kur'ân, Allah kelâmıdır. Bütün insanlar ve cinler bir araya gelse, yine de onun benzerini ortaya koyamazlar (86-89).

* Yüce Allah insanlara, yine bir insan olan Hz. Muhammed (s.a.)'i elçi olarak göndermiştir. İnkârcılar, inanmamak için Hz. Peygambere çeşitli bahaneler ileri sürmüşlerdir. Eğer yeryüzünde insanlar değil de melekler olsaydı, o zaman onlara bir melek elçi olarak gönderilirdi. Allah, her şeyi görüp bilmektedir. Doğru yola gelmeyenler cehennemliktir (90-97).

* İnsan genelde cimridir; engin servetlere de sahip olsa, Allah yolunda harcamaktan çekinir (100).

* Yüce Allah, Hz. Mûsâ'ya dokuz mucize (âyet) vermiş; fakat Firavun bunları büyü olarak niteleyip Hz. Mûsâ'yı ve inananları ülkeden sürüp çıkarmak istemiştir. Ama Allah Teâlâ buna fırsat vermemiş, onu ve yandaşlarını suda boğmuştur (İşte güç ve ordular sahibi Firavun, Hz. Mûsâ'ya nasıl engel olamamışsa, inkârcı müşrikler de Hz. Peygamber'e engel olamayacaktır, olamamışlardır) (101-104).

* Namazda Kur'ân okurken, ne çok bağırmalı, ne de sesi tamamen kısmalıdır, orta bir yol takip etmelidir (110).

* En güzel isimler, Yüce Allah'ındır. Hiçbir ortağı ve çocuğu olmayan, hiçbir şeye ihtiyacı bulunmayan Allah'a hamd edilmeli, O'nun yüceliği dile getirilmelidir (110-111).

¥ Abdurrahman Çetin

İstakoz (bk. ETİ YENEN VE YENMEYEN HAYVANLAR

İSTISHÂB

"İstıshâb" sözlükte, birini kendine yakın bulmak, birinin dostluğunu istemek gibi

anlamlara gelir. Fıkıh usulü terimi olarak ise istıshab, daha önce varlığı bilinen bir durumun –aksine delil bulunmadıkça– varlığını koruduğuna hükmetme yöntemini belirtmek üzere kullanılır.

İstıshâb metodunun temelini, İslâm hukukunun en kapsamlı beş genel kuralından biri olan "el-yakînü lâ yezûlü bi'ş-şekk" (Mecelle'deki ifadesi ile "Şek ile yakîn zâil olmaz" madde 4) kaidesi oluşturur. Buna göre, kesin olarak varlığı (ya da var olmadığı) bilinen bir durumun değiştiğine dair delil bulunmadıkça o duruma göre hükmedilmesi asıldır; bir tereddüt sebebiyle o hüküm ortadan kaldırılamaz ve o durum için yeni delil istenmez. Meselâ, ayıptan sâlim olduğu şartı ile bir mal satın alındığında, alıcı ayıp bulunduğu iddiası ile malı iade etmek isterse ve satış sırasında ayıbın bulunup bulunmadığı hususunda ihtilaf çıkarsa, bunu isbat külfeti alıcıya aittir. Çünkü asıl olan malın ayıptan salim olmasıdır. Buna karşılık bir hayvanın avcılık eğitimi gördüğü beyan edilerek satılması durumunda, alıcı bu özelliğin bulunmadığını söylerse mevcut olduğunu isbat yükü satıcıya aittir. Zira hayvanda asıl olan avcılık özelliğinin bulunmamasıdır ve bu özellik eğitim yoluyla kazandırılmaktadır. Dolayısıyla, bunun varlığını isbat yükü özelliğin kazandırılmış olduğunu iddia eden tarafa aittir.

İstıshâb, önceden varlığı bilinen hüküm itibariyle üç nevidir:

a) İbâha-i asliye istıshâbı: İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre, hakkında belirli bir şer'î hüküm bulunmayan ve insan için yararlı olan şeylerden istifade veya bu tür işleri yapmak mübahtır. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de yeryüzündeki ve göklerdeki herşeyin insan için yaratılıp onun emrine verilmiş olduğu bildirilmektedir (el-Bakara 2/29, el-Câsiye 45/13).

Buna göre müçtehit, bir şeyden yararlanma veya bir davranışta bulunma hakkında nasslarda özel bir hüküm yoksa veya kıyas yahut istıslah yoluyla nasslardan bu hususta özel bir sonuç çıkmıyorsa, "eşyada aslolan mübahlıktır" prensibine göre o şeyden yararlanmanın veya o işi yapmanın mübah olduğu sonucuna ulaşır. Bu tarz hüküm verme metoduna "istıshâb" denir.

b) Berâet-i zimme istıshâbı: İslâm hukukuna göre, kişinin borçlu veya suçlu olduğuna dair delil bulunmadıkça borçsuz ve suçsuz kabul edilmesi esastır.

Buna göre, alacaklı olduğunu iddia eden kimse bunu isbat edemediği takdirde "Berâet-i zimmet asıldır" prensibine göre müddeâ aleyhin borçlu olmadığına; yine, suç işlediği iddia edilen kişinin bu fiili isbat edilmedikçe aynı prensibe göre suçlu olmadığına hükmedilir. Bu tarz hüküm verme metoduna "istıshâb" denir.

c) Vasıf istıshâbı: Şer'an varlığı kabul edilen bir hükmün, sebebinin ortadan kalktığı isbat edilmediği sürece sabit sayılması esastır.

Buna göre meselâ, satım ve mirasçılık gibi bir mülkiyet sebebine binaen bir kimsenin mülkiyet hakkı sabit olduktan sonra veya geçerli bir nikah akdi yapıldıktan sonra üzerinden ne kadar zaman geçerse geçsin mülkiyetin yahut evlilik bağının ortadan kalktığına dair delil bulunmadıkça, –"Olanın olduğu hal üzere kalması asıldır" prensibine dayanılarak– mülkiyet hakkının ve evliliğin devam ettiğine hükmolunur. Bu tarz hüküm verme metoduna "istıshâb" denir.

¥ Heyet

İSTISLAH

"İstıslah"ın sözlük anlamı, maslahata uygun olanı araştırmaktır. Maslahat ("el-maslaha") ise sözlükte, menfaat, yarar, elverişlilik, iyi yol gibi anlamlara gelir. Çoğulu "mesâlih"tir. İslâm hukuk terminolojisinde "maslaha" terimi geniş anlamda kullanıldığında, hem "yarar sağlama"yı hem "zararı savma"yı ifade eder. Maslahanın bu iki yönü ayrı ayrı anlatılmak istendiğinde birincisi için "celbü'l-menfa'a" (veya "celbü'l-maslaha") ikincisi için "der'ü'l-mefsede" (veya "def'ü'l-mefsede") tabiri kullanılır.

İslâm bilginleri İslâm dinindeki hükümlerin, kulların –dünyevî ve uhrevî– menfaatlerini sağlama ve onları –dünyevî ve uhrevî– zararlardan koruma amacını hedeflediği, yine, Şâri'in emrettiklerinin kulların yararına, yasakladıklarının da kulların zararına olduğu noktasında fikirbirliği içindedirler. Ancak nasslarda tüm olayların hükmü özel olarak belirlenmiş olmadığı için, karşılaşılan yeni olayların imkân varsa kıyas yoluyla (bk. KIYAS), kıyasın mümkün olmadığı durumlarda nasslardan çıkan genel ilkelere göre hükme bağlanmasına ihtiyaç vardır. İşte, –yorum yoluyla da olsa– nassların kapsamına girmeyen ya da "illet" bağı kurularak (kıyas yoluyla) nassda düzenlenmiş bir olaya bağlanamayan fıkhî bir meselenin hükmünü İslâm fıkhının genel ilkelerine göre belirleme yöntemine "istıslah", bu metodu uygulayarak hükme ulaşırken esas alınan maslahatlara da "mesâlih-i mürsele" denir.

İslâm hukuk felsefesine dair eserlerde bilginler esasen dünyada bir fiilin mutlak (sırf) maslahat ve mutlak mefsedet içermesinin nadir bir durum olduğunu; şayet Şârî' bir fiili emretmişse bu fiilin maslahat yönünün, nehyetmişse onun da mefsedet yönünün ağır bastığına hükmedileceğini belirtirler. Ayrıca usul bilginleri, fıkhî bir meselede Şârî'in tavrının (özel bir düzenlemeye dayanılarak) belirgin biçimde tesbit edilip edilememesi açısından da mesâlihi üç kısma ayırırlar: a) Şer'an muteber olduğuna dair hakkında özel delil bulunan maslahatlara "mesâlih-i mu'tebere" denir. Meselâ, canın, aklın ve malın korunması Şârî'in muteber saydığı maslahatlardandır ve bunları gerçekleştirmeyi hedefleyen hükümler içtihat yoluyla bertaraf edilemez. b) Şer'an geçerli kabul edilmediğine dair hakkında özel delil bulunan maslahatlara "mesâlih-i mülğâh" adı verilir. Meselâ düşmana teslim olmak ölmekten veya esir edilmekten kurtulmaktan daha faydalı bir çözüm olarak görülebilirse de bu fayda şer'an geçersiz sayılmış ve düşmanla savaşılarak ülkenin müdafaa edilmesi istenmiştir. Bu sebeple, şer'an mülğa olan bu faydaya dayanılarak hüküm verilemez. c) Şer'an muteber veya geçersiz sayıldığına dair hakkında özel delil bulunmayan maslahatlara ise "mesâlih-i mürsele" denir. Meselâ Kur'ân âyetlerinin mushaf halinde toplanması ve doğruluğu esas alınan mushafın çoğaltılarak değişik İslâm beldelerine gönderilmesi konusunda nasslarda olumlu veya olumsuz bir delil bulunmamakla beraber, sahabe-i kiram bu işlemleri nassların genel ilkelerine göre yararlı görüp gerçekleştirmişlerdir.

İstıslah terimi bütün mezheplerde benimsenmiş olmamakla birlikte, içerik itiba-

riyle hemen hemen bütün mezhepler bu yöntemi izlemişlerdir. Çünkü –terim ve lafız ihtilafları bir yana– bir olayın şer'î hükmünü belirlerken, yorum (el-ictihâd el-beyânî) ve kıyas (el-ictihâd el-kıyâsî) imkânının bulunmadığı durumlarda, nasslardan çıkan genel ilkelerin esas alınması (el-ictihâd el-istıslâhî) kaçınılmazdır.

¥ Heyet

İSTİÂZE

"İstiâze" sözlükte, birine sığınmak, güvenip dayanmak anlamlarına gelir. Dinî terim olarak istiâzenin geniş anlamı da, kötü bir durum karşısında güç sahibi birine güven duyarak sığınmak demektir. Dar anlamıyla ise istiâze terimi, özellikle Kur'ân-ı Kerîm okurken, namazda ve diğer bazı vesilelerle "eûzü billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm" cümlesini söylemeyi ifade eder ki, "kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım" demektir. Kırâat imamları ve fakihlerin çoğunluğunca benimsenen istiâze cümlesi budur. Zira, gerek Kur'ân-ı Kerîm'de (en-Nahl 16/98) gerekse sahih hadislerde bu sıyga yer almaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'deki bir âyette (Fussılet 41/36) dayanarak "eûzü billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm, inne'llahe hüve's-semîu'l-alîm" sıygasını tercih eden kırâat imamları bulunduğu gibi, bazı hadisleri esas alarak "eûzü billahi's-semî'ıl-alîmi mine'ş-şeytâni'r-râcîm", "Allahümme innî eûzü bike mine'ş-şeytâni'r-racîm" vb. okuyuş şekillerini benimseyen bilginler de vardır. İstiâzeyi belirtmek için türkçede "eûzü çekmek" deyimi kullanılır. Besmele ile birlikte okunmasına da "eûzü-besmele çekme" tabir edilir.

Bilginler istiâzenin Kur'ân-ı Kerîm'den bir âyet olmadığı fakat Kur'ân okurken söylenmesinin istenmiş olduğu hususunda fikirbirliği içindedir. Fakat çoğunluk, bu konudaki emrin (en-Nahl 16/98) vücub değil nedb anlamında olduğu kanaatindedir. Bu sebeple fakihlerin çoğunluğuna göre, Kur'ân okurken istiâzede bulunmanın hükmü sünnettir. Bazı fakihler ise buradan vücub anlamı çıkarmışlardır ve onlara göre Kur'ân okurken istiâze cümlesini söylemek vaciptir (farzdır). Kur'ân okurken istiâzenin yeri hususunda da farklı görüşler vardır. Çoğunluğa göre, Kur'ân okumaya başlarken (Kur'ân tilavetine geçmeden) okunmalıdır. Bazı bilginler, Kur'ân okunduktan sonra, diğer bazıları da hem başlarken hem bitirdikten sonra okunacağı kanaatindedirler. İstiâze cümlesi okunup durulabileceği (vakfedilebileceği) gibi, ister besmele ister başka âyet olsun kendisinden sonrasına bitiştirilerek (vasledilerek) de okunabilir. Kur'ân okurken, okuma ile ilgili bir soru sormak gibi özüre binaen kıraate ara veren kişinin, okumaya devam etmek için yeniden istiâzede bulunması gerekmez. Okuma ile ilgili olmayan bir konuyu konuşma ve başka bir iş ile meşgul olma gibi bir sebeple ara veren kişinin ise yeniden istiâzede bulunması gerekir. Öte yandan, istiâzenin cehrî (sesli) mi yoksa sırrî (ancak kendisinin duyabileceği şekilde) mi okunacağı hususunda farklı görüşler vardır. Çoğunluğa göre cehrî okunması müstehaptır. Hanefî bilginlerden her iki şekilde okunabileceği ve gizli okumanın daha iyi olduğu yönünde iki görüş nakledilmiştir.

Kur'ân okumanın dışında, helâya girerken, abdeste başlarken, mescide girer ve çıkarken ve kurbet (Allah'a yakınlık) amacı taşıyan her işe başlarken istiâzede bulun-

mak –bazı görüş ayrılıkları bulunmakla beraber– genelde dinen tavsiye edilen bir davranış kabul edilmiştir. Namazda ilk rekâtta kıraat öncesinde istiâze cümlesini okumak bilginlerin çoğunluğuna göre sünnet, bazı bilginlere (Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivâyete) göre vaciptir. Diğer rekâtlarda tekrarı konusu ise ihtilâflıdır. Hanefî bilginler cuma hutbesine başlarken de (hamdeleden önce gizlice) istiâzede bulunmanın sünnet olduğunu belirtmişlerdir.

Tefsir, hadis ve ezkâr kitaplarında, nelerden sığınmak üzere istiâzede bulunulabileceğine dair pek çok örnek yeralmıştır. Hz. Peygamber'in meselâ, nefsin, duyu organlarının, rüzgarın şerrinden, her türlü kötülükten, korkaklıktan, cimrilikten, kötü huylardan, ikiyüzlülükten, bozgunculuktan sığınmayı vurgulayan ifadelerinin yanısıra, Yüce Allah'ın bazı sıfatlarından yine O'nun bazı sıfatlarına sığındığını belirten duaları vardır.

İstiâze kural olarak Allah Teâlâ'ya, O'nun yüce isim ve sıfatlarına sığınmayı ifade etmekle beraber, gücü dahilinde olan konularda insana da sığınmanın câiz olduğu belirtilmiştir. Hz. Peygamber, Allah adına (Allah aşkına) kendisine sığınılan, kendisinden istekte bulunulan kişinin –olabildiğince– buna olumlu karşılık vermesini tavsiye etmiştir.

Cinlere ve şeytanlara istiâzede bulunma (sığınma ifadesi kullanma) ise haram sayılmıştır. Zira Yüce Allah bunu yapanların, onların taşkınlıklarını arttırdığını bildirmiştir (el-Cin 72/6).

¥ İbrahim Kâfi Dönmez

İSTİBRÂ

İstibrâ sözlükte kurtuluşu ve temize çıkmayı istemek, bunun için çaba göstermek anlamına gelir. Fıkıh terimi olarak ise istibrâ, küçük abdestten sonra idrar yolunda kalabilecek olan idrar damla ve sızıntılarının tamamen kesilmesi için bir süre beklemek, demektir. Buna "istinzâh" da denir. Şayet özür hali sözkonusu değilse, taharete engel durum (abdest bozucu bir maddenin vücuddan çıkıyor olması) devam ettiği sürece abdest geçerli olmaz. Bu bakımdan özellikle erkekler için istibrâ çok önemlidir. Abdest aldıktan sonra küçük bir damla bile idrarın çıkması ile abdestin ve kılınan namazın geçersiz olacağına dikkat edilmelidir. Su döktükten sonra erkeklik uzvunda kalabilecek sızıntıların giderilmesi; bir kaç adım yürümek, ayakları hareket ettirmek, öksürmek, hareketsiz beklemek gibi çeşitli yollarla sağlanabilir. İdrarın tamamen kesildiğine kanaat geldikten sonra tekrar istinca yapılmalı yani uzvun dışına taşan idrar yaşlığı temizlenmelidir.

Namazın şartlarından biri de necasetten taharettir. Elbise temizliği bu tür temizliğin kapsamındadır. Bu yüzden küçük veya büyük abdest esnasında elbiseye idrar sıçrayıp bulaşmaması için gereken özeni göstermek ve küçük abdesti oturarak yapmak gerekir. Hz. Peygamber: "İdrardan sakınınız; çünkü, kabir azabının çoğu ondan (sakınmamaktan)dır" (İbn Mâce, Taharet, 26). İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: Râsulullah iki kabrin yanından geçti ve şöyle buyurdu: "Onlara azap ediliyor; büyük bir şeyden de azap edilmiyorlar. Birisi küçük abdest bozduktan sonra istibrâ etmiyor, diğeri de koğuculuk yapıyordu" (Buhârî, Vudû', 55; Müslim, Taharet, 34).

Genelde kadınların istibrâ yapmaları gerekmez. Buna göre, kadınlar idrarı müteakiben fazla beklemeden istinca yapıp abdest alabilirler (bk. İSTİNCA).

¥ Mehmet Şener

İSTİDLÂL

Sözlükte delil getirmek, delil kullanmak, akıl yürütmek gibi anlamlara gelen istidlâl, bir iddianın doğruluğunu veya yanlışlığını isbat etmek için delil kullanmak şeklinde tanımlanmıştır. Delile başvurularak, düşünme ve araştırma yoluyla elde edilen bilgiye de istidlâlî ve nazarî bilgi denilir. Mantık ve felsefede kullanılan istidlâl başlıca üç çeşittir. 1– Bütünden parçaya, müessirden esere, sebepten sonuca gitmek (ta'lîl, deduction, tümdengelim), 2– Parçadan bütüne, sonuçtan sebebe, eserden müessire varmak (istikra, induction, tümevarım), 3– Parçadan parçaya, eserden esere gitmek, iki şey arasındaki benzerliğe dayanıp, birisi hakkında verilen bir hükmü diğeri hakkında da vermek (temsîl, analoji, fıkhî kıyas). Ehl-i sünnet bilginleri akaid ve kelâm konularını incelerlerken bunların dışında da bazı istidlâlleri kullanmışlardır. Bunların en önemlileri şöyle sıralanabilir: 1– Herhangi bir konuda düşünülebilecek ihtimaller sıralanır. Bu ihtimallerden yanlış olanların yanlışlığı ortaya konulursa, geriye kalan ihtimalin doğruluğu ispatlanmış olur. Meselâ âlemin ezelî veya sonradan yaratılmış olduğu konusunda, onun ezelî olmadığı ortaya konulursa, sonradan yaratılmış olduğu ispatlanmış olur. 2– Algı alanımız içindeki bir hususun hükmünü aralarındaki illet benzerliğinden hareketle algı alanımız dışındaki bir hususa vermek. Meselâ bir kimseye âlim denilmesi kendisinde ilim sıfatı bulunması sebebiyledir. Allah Teâlâ da kendisini âlim diye nitelediğine göre, O'nun da bir ilim sıfatının bulunduğunu söylemek. 3– Dilin kelimelere verdiği belli anlamlarla istidlâl etmek, dilde o kelimeden ne anlaşılıyorsa öylece anlamak. Meselâ insan denilince bu adla bilinen varlığın, ateş denilince yakıcı bir nesnenin anlaşılması. 4– Olaylarda nedensellik bağı kurarak istidlâl etmek. Meselâ Yüce Allah'ın bugün mekânsız bir hareketi ve rengi yaratması imkânsızsa, geçmişte de böyle bir şeyi yaratmasının imkânsızlığını ileri sürmek.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

İSTİDRÂC

İnkârcı ve günahkâr kişilerden arzu ve isteklerine uygun olarak meydana gelen olağanüstü olay. Kur'ân'da "mekr", "keyd", "imlâ" ve "ihlâk" gibi kelimelerle ifade edilen istidrâc, sözlük anlamı itibariyle, derece derece çıkarmak veya indirmek demektir. İnkârcı ve günahkâr kişiler, kendilerine verilen birtakım nimetlere aldanarak gurura kapılırlar, azgınlık ve küfürde sınırı aşarlar, nimetlerin bir imtihan vesilesi olduğunu idrak edemezler ve sonunda hüsrana uğrarlar. Böyle olağanüstülükler vermek suretiyle, Allah onları derece derece cezaya yaklaştırmış olmaktadır. Bir hadiste şöyle buyurulmuştur; "Allah Teâlâ'nın, günah üzere bulunmasına rağmen bir kişiye sevdiği nimetleri verdiğini görürseniz, bilin ki o, istidracendir" (Müsned, IV, 145). Hz. Peygamber, bundan sonra şu âyeti okumuşlardır: "Kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında, onlara herşeyin kapılarını

açıverdik; kendilerine verilene sevinince ansızın onları yakalayıverdik ve ümitlerinden mahrum kaldılar" (el-En'âm 6/44).

¥ Osman Karadeniz

İstifta (bk. MÜFTİ)

İSTİĞFAR

Allah'tan af ve mağfiret dileme, bu maksatla yapılan dua anlamında kullanılan dinî bir terim.

Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok âyette Allah'ın çok bağışlayıcı (gafûr) olduğu bildirilmiş; "Allah'tan mağfiret dileyiniz"; "Rabbinizden mağfiret dileyiniz" (el-Bakara 2/199; Hud 11/3, 52, 90; Nuh 71/10; Müzzemmil 73/20) şeklindeki buyruklarla müslümanların istiğfarda bulunmaları istenmiş; ayrıca çeşitli âyetlerde haber verildiğine göre Hz. Peygamber ve müminler ile diğer peygamberler ve salih kullar dualarında Allah'tan af ve mağfiret dilemişlerdir (meselâ bk. el-Bakara 2/286; Âl-i İmrân 3/16, 147; 193; İbrâhîm 14/41; el-Kasas 28/16; Nuh 71/28).

Hadis mecmualarında istiğfar konusuna özel bölümler (bab) ayrılmış; bu bölümlerde istiğfarın önemi, gerekliliği, faydası gibi konularla Hz. Peygamber'in dua ve istiğfar şeklindeki ifadelerine yer verilmiştir. Bu hadislerin birinde Rasûlullah, kendisinin her gün yetmiş (bazı rivâyetlere göre yüz) defa tevbe ve istiğfar ettiğini açıklamıştır (Buhârî, Daavât, 3; Müslim, Zikir, 12; Ebû Dâvud, Vitr, 26; Dârımî, Rikâk, 15); Hz. Peygamber'in bu hadislerinde geçen "Estağfirullâhe ve etûbü ileyh" şeklindeki ifadesi zamanla müslümanlar arasında sık sık tekrar edilen dua ve istiğfar cümlesi haline gelmiştir. Hadislerde ayrıca, Rasûlullah'ın Kur'ân-ı Kerîm'de kendisine bu hususta verilen emre uygun olarak (bk. Âl-i İmrân 3/159; el-Mümtehine 60/12) çok zaman ashâb-ı kiram ve ümmeti için de istiğfarda bulunduğu belirtilir (Buhârî, Daavât, 61; el-Hac, 13, 127; Müslim, Mesâcid, 8; et-Tirmizî, Daavât, 114).

"İstiğfar" ve "tevbe" içiçelik taşıyan ve birbiri yerine kullanılabilen kavramlar olmakla birlikte, bazı bilginlerce aralarında şöyle bir fark olduğu da belirtilmiştir: İstiğfar, kişinin, kendisini mümine yaraşmayan durumlardan uzaklaştırması için Allah'tan dilekte bulunması, tevbe ise bu hususta bizzat kendisinin çaba harcamasıdır. Allah katında istiğfarın makbul olması, mağfiret isteğinin sözde bırakılmayıp, samimi bir kalp ile Allah'a yönelmiş olmaya ve günahlarda ısrar etmemeye bağlıdır.

Fıkıh ve hadis eserlerinde (abdest alma, uykuya yatma vb.) birçok vesilelerle istiğfarda bulunmanın faziletinden söz eden açıklamalar yer almıştır. Yine, duada, ölmüş olsun hayatta olsun bütün müminleri kapsayacak istiğfar ifadelerinin kullanılması tavsiye edilmiştir. Rasûlullah'tan değişik istiğfar ifadeleri nakledilmiş olmakla birlikte, şu sıyga Hz. Peygamber tarafından "seyyidü'l-istiğfar" (en üstün istiğfar) olarak nitelendirilmiştir: "Allahümme ente rabbî. Lâ ilâhe illâ ente. Halaktenî. Ve ene abdüke ve ene alâ ahdike ve va'dike me'steta'tü. Eûzü bike min şerri mâ sana'tü. Ebû'ü leke bi ni'metike aleyye ve ebû'ü bi zenbî. Fa'ğfir lî feinnehû lâ yağfiru'z-zünûbe illâ ente." Anlamı şudur: "Allah'ım! Sen benim Rabbimsin. Senden başka ilah yoktur. Beni sen yarattın. Ben de senin kulunum ve gücümün yettiği ölçüde sana verdiğim (kulluk ve bağlılık) sözüne

riâyet etmeye çalışıyorum. Yaptıklarımın kötü yönlerinden sana sığınırım. Bana nimetler verdiğini, (buna karşılık) günahkâr olduğumu itiraf ediyorum. Beni bağışla. Zira Senden başka kimse günahları bağışlayamaz."

¥ Mustafa Çağrıcı

İstihâre Namazı (bk.NAFİLE NAMAZLAR)

İSTİHÂZA

Fıkıh terminolojisinde, rahmin iç taraflarında bulunan bir damardan aybaşı (hayız) ve lohusalık (nifas) süreleri dışındaki zamanlarda bir hastalık sebebiyle akan kana "istihâza" denir. Kendisinden bu tür kan gelen kadına da müstehâza adı verilir. Hayız görmekte olan bir kadından üç günden az, on günden fazla gelen bir kan, lohusa bir kadından kırk günün üstünde gelen kan, istihâza kanı, yani bir hastalık kanıdır. Yine dokuz yaşına girmemiş kızdan, gebeden, âdetten kesilmiş kadından gelen kan da istihâza kanıdır. Ancak Şâfiî ve Mâlikî mezhepleri, gebe kadınların da aybaşı olabileceklerini kabul ederler. Onlara göre, kadından gebe iken gelen kan, istihâza değil, hayız kanıdır.

İstihâza kanı, dinmeyen burun kanaması veya yaradan akan kan gibidir. Bununla yalnız abdest bozulur. Devam ederse, sahibi özürlü (ma'zûre) sayılır. Bu yüzden kendisi hakkında özürlülere ait hükümler uygulanır (bk. ÖZÜR HALİ). Bu konumdaki kadın, namaz ve oruç gibi ibadetleri ifa eder, tavaf yapabilir, Kur'ân'a el sürebilir, onu okuyabilir, mescide girebilir. İstihâza kanının akması, cinsel ilişkide bulunmaya da engel teşkil etmez.

İstihâza kanının yalnız abdesti bozduğu hadislerle sabittir. Hz. Ayşe'den şöyle rivâyet edilmiştir: Fâtıma binti Ebi Hubeyş, Hz. Peygamber'e hitaben: "Yâ Rasûlallah, ben istihâza kanı gören bir kadınım, bir türlü temizlenemiyorum, namazı bırakayım mı?" diye sordu. Efendimiz şöyle buyurdu: "Bu ancak damar (dan gelen bir kan)dır; hayız değildir. Hayız vakti geldiği zaman, namazı bırak, hayız süresi geçince kanı yıka, guslet ve namaz kıl" (Buhârî, Hayız, 8, 25; Müslim, Hayız, 14). Diğer taraftan Hz. Peygamber'ın Hanne binti Cahş'a istihâza halinde oruç tutmasını ve namaz kılmasını emrettiği nakledilir.

Kendisinden istihâza kanı gelen kadın, abdestten önce avret yerlerini yıkar. Kanı durdurmak veya azaltmak amacıyla pamuk veya sargı ve benzeri tıbbın önerdiği şeyleri kullanarak tedbir almaya çalışır, sonra abdestini alır, namazını kılmaya ve diğer ibadetlerini yapmaya başlar. Aldığı tedbir sonucunda kendisinden dışarı kan çıkmayan kadın özürlü sayılmaz. Bu yüzden vakit çıkmakla onun abdesti bozulmaz. Fakat tedbir aldığı halde dışarı kan çıksa, artık özürlü sayılacağı için bu durum namaza engel değildir. Her vakit için yeni bir abdest alarak namazlarını kılar.

İstihâza kanı gören kadının âdet süresinin hesaplanması:

1– Bir kız bulûğ (ergenlik) çağına girdiğinde, hayızla birlikte istihâza kanı da görmeye devam ederse, her ayın on günü hayız, yirmi günü temizlik kabul edilir. Bu durumdaki kadının lohusalığı kırk gündür.

2– Düzenli âdet görmekte olan bir kadın, istihâza kanı görürse, âdet süresinden fazla

olarak devam eden kan, istihâza kanı sayılır.

3– Âdet süresini unutmuş olan kadın, istihâza kanı görürse, ihtiyata uygun olan çözümü uygular (ayrıca bk. HAYIZ).

¥ Mehmet Şener

İstihbab (bk. MENDUB)
İstihfaf (bk. ELFÂZ-I KÜFÜR)

İSTİHLÂF

"İstihlâf" sözlükte, yerine birini bırakmak demektir. Fıkıhta da istihlaf kelimesi sözlük anlamıyla bağlantılı olarak değişik bahislerde kullanılmıştır. Devlet başkanının kendisinden sonra bu görevi kimin yapacağına ilişkin belirlemede bulunmasına istihlaf (bk. HİLAFET) dendiği gibi, "kadı"nın (yargıcın) kendi yerine bu görevi yürütmek üzere ehil birini bırakması için de istihlâf tabiri kullanılır. Kadıyı tayin eden devlet başkanı buna yetki vermişse istihlâfın geçerli olacağı ve yetkisi olmadığını tasrih etmişse istihlâfın geçersiz olacağı hususunda İslâm hukukçuları arasında fikirbirliği bulunmakla beraber, mutlak atama durumlarında istihlafın geçerli olup olmayacağı tartışılmıştır.

İbadetler alanında ise istihlâf terimi, cemaatle namaz esnasında imamın abdestinin bozulması gibi bir sebeple çekilip yerine başkasını geçirmesini ifade eder. Fakihlerin çoğunluğuna göre –sebep ve şartlarda farklılıklar bulunmakla birlikte– böyle bir yol izlenmesi câizdir. Şâfiî mezhebindeki bir görüşe ve Hanbelîler'de üstün bulunan görüşe göre ise namazda istihlâf câiz değildir; imamın namazını bozan bir durumda cemaatin de namazı bozulmuş olur.

¥ Heyet

İstihlâl (bk. ELFÂZ-I KÜFÜR)

İSTİHSAN

"İstihsân" sözlükte, iyi ve güzel bulmak iyiliğine ve güzelliğine inanmak anlamına gelir. İstihsanın fıkıh usulündeki terim anlamını belirtmek üzere değişik tanımlar yapılmıştır. İstihsanın değişik yönlerine ağırlık veren bu tanımları gözönüne alarak, şöyle kapsamlı bir tarif yapılabilir: İstihsan, müçtehidin bir meselede, özel bir delil sebebiyle, o meselenin benzerlerinde verdiği hükümden vazgeçip başka bir çözümü benimsemesi, ya da iki farklı kıyas imkanı bulunduğunda, ilk bakışta dikkat çekmeyen kıyası (kapalı kıyası) gerekçe birliği açısından daha güçlü bulduğu için açık kıyasa tercih etmesidir.

Buna göre, istihsan çeşitlerini iki guruba ayırmak mümkündür: 1– Genel hükümden istisna yoluyla yapılan istihsan 2– Kapalı kıyas istihsanı.

Genel hükümden istisna yoluyla yapılan istihsanı şöyle açıklamak mümkündür:

Nassın genelinden çıkan anlamın veya fıkıhta yahut bir mezhepte benimsenmiş yerleşik kuralın bazı durumlarda katı biçimde uygulanması, fıkhî hükümlerin genel amaçları ve ilkeleri ile bağdaşmaz. İşte bu durumda, fakihin benzeri durumlara uyguladığı hükümden vazgeçip başka bir çözümü benimsemesi özellikle Hanefî ve Mâlikî mezheplerinde özel bir metod olarak ele alınmış ve "istihsân" adı ile anılmıştır.

Meselâ, Hanefî fıkhında benimsendiği

şekliyle, "Hz. Peygamber şartlı alışverişi yasakladı" hadisinin genelinden çıkan anlama ve (esasen bu ve benzeri hadislerden çıkarılmış bulunan) sözleşmelerde ileri sürülen şartların geçersiz sayılacağı yönündeki kurala sıkı biçimde uyulması halinde, akit hukukunda taraflara kolaylık ve yarar sağlayan bazı çözümlere imkan tanınmamış ve bu konudaki nassların asıl amacı gerçekleştirilememiş olacaktır. İşte Hanefî fakihler bu nasslardaki yasağın asıl gerekçesinin taraflar arasında çekişmeye yol açma ihtimali olduğunu dikkate alarak akit esnasında ileri sürülen şartın örf ve adet haline gelmiş olması halinde, (niza ihtimali ve dolayısıyla yasağın gerekçesi ortadan kalkmış olacağından) istihsanen bu tür şartları câiz saymışlardır.

Buna göre, satılabilecek kıvama geldikten sonra ağacında veya kökenindeki meyveyi satınalan kişi bunların bir süre ağaçlarında veya kökenlerinde kalmasını şart koşsa, "kıyas"a (nassın genel anlamına yahut mezhepte yerleşik kurala) göre bu satışın câiz olmaması gerekir. Fakat sonraki Hanefî bilginler yukarıda açıklanan düşünce ile "istihsanen" bu tür satışı câiz kabul etmişlerdir.

Kapalı kıyas istihsanı ise bir meseleye çözüm aranırken, birbiriyle çatışan ve biri açık diğeri kapalı iki kıyas imkânı bulunan durumlarda gerçekleşir.

Meselâ vakfedilen araziye ait şirb (su payı) ve mürur (geçiş) hakları gibi irtifak haklarının vakıf işlemi sırasında açıkça zikredilmemesi halinde, bu hakların vakıf kapsamında sayılıp sayılmayacağı meselesini çözümlerken böyle bir durumla karşılaşılmıştır. Şöyle ki: Hanefî mezhebinde yerleşik kurala göre sözleşme esnasında özel hüküm konmadıkça zirаî arazinin satımı ile bu araziye ait irtifak hakları alıcıya geçmez. Öte yandan, yine Hanefî mezhebindeki yerleşik kurala göre, sözleşme esnasında ayrıca belirtilmese bile, zirаî arazinin kira akdine konu edilmesi halinde, irtifak haklarından yararlanma sözleşmeye dahil sayılır. Vakıf meselesini çözümlerken, ilk bakışta kuvvetli görünen yol, bunun satım sözleşmesine benzetilmesidir (celî=açık kıyas). Gerçekten, vakıf işlemini yapan kimse açısından bakıldığında, vakıf satım sözleşmesine benzer, zira her ikisinde de mülkiyet elden çıkmaktadır (celî=açık kıyas). Vakfın lehtarları açısından bakıldığında ise, vakıf kira sözleşmesine benzer, zira her ikisinde amaç, malın mülkiyetini karşı tarafa devretmeksizin hukukî işleme konu olan maldan faydalanma imkanı sağlamaktır (hafî= kapalı kıyas). İşte bu mesele ilk bakışta hatıra gelen kıyasa göre değil, ikinci derecede hatıra gelen fakat gerekçe birliği (hükmün amacı) açısından daha güçlü bulunan kıyasa göre çözümlenerek vakfedilen araziye ait irtifak haklarının –vakıf işlemi esnasında zikredilmese bile– vakıf kapsamında mütalaa edilmesine hükmedilmiş ve izlenen bu metoda "istihsan" denmiştir.

Genel hükümden istisna yoluyla yapılan istihsanda, müçtehidi benzeri meselelerdeki hükümden vazgeçip başka bir hüküm vermeye yönelten gerekçeye "vechü'l-istihsan" adı verilir. Bu açıdan yapılan ayırıma göre başlıca istihsan çeşitleri şunlardır:

a) Nas sebebiyle istihsan (istihsânu'n-nass): Bir meselenin benzerlerinde uygulanan genel hükmün o meseleye dair özel nass sebebiyle terkedilmesine istihsânu'n-

nass denir. Meselâ, İslâm hukukunda ma'dûmun bey'i (mevcut olmayan malın satımı) yasağı nasslarla belirlenmiş genel bir hükümdür. Bununla birlikte Hz. Peygamber Medine'deki "selem" (peşin paravadeli teslim) uygulamasına belirli şartlarla müsaade etmiştir. Esasen bu tür istihsanda nassla getirilen istisnâi bir hüküm sözkonusu olmakta; genel kural tarzındaki hüküm "kıyas" olarak, istisnai hüküm de "istihsan" olarak nitelendirilmektedir.

b) İcma sebebiyle istihsan (istihsânu'l-icmâ'): Bir meselenin benzerlerine uygulanan genel hükmün o meseleye dair özel bir icma sebebiyle terkedilmesine istihsanu'l-icmâ' denir. Meselâ, İslâm hukukunda akit esnasında sözleşmenin taraflara yüklediği edimin belirli ve biliniyor olması (meçhul olmaması) aktin geçerlilik şartlarındandır. Buna göre, hamamlarda yıkanmaya ilişkin sözleşmenin, hamamda kalınacak süre, kullanılacak suyun miktarı vb. hususlar baştan belirli olmaması sebebiyle geçersiz sayılması gerekir. Fakat öteden beri müslüman toplumlarda teamül haline getirilmiş bu uygulamaya bilginler karşı çıkmadıklarından bunun cevazı konusunda sükutî bir icma meydana gelmiştir. Böylece "kıyas"a (genel kurala) göre câiz sayılmaması gereken bu muamele konuya ilişkin icmaya binaen "istihsanen" câiz görülmüştür.

c) Örf sebebiyle istihsan (istihsânu'l-urf): İnsanların yerleşik bir genel kurala aykırı düşen bir uygulamayı örf haline getirmeleri halinde bu örfün şer'an muteber sayılarak genel kuralın dışına çıkılmasına istihsanu'l-urf denir. Meselâ Hanefî mezhebindeki yerleşik kurala göre vakfın ebedî olması gerekir. Bu kuralın katı biçimde uygulanması halinde halı, kilim, kitap vb. menkul malların gayrimenkuldan bağımsız olarak vakfedilemeyeceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Zira menkul malların çoğu bir süre sonra yok olup gitmekte, bunlar "ebedî olarak" kaydının uygulanmasına elverişli olmamaktadır. Fakat Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, –"kıyas"a (genel kurala) aykırı olmakla beraber– kitap vb. vakfedilmesi örf haline gelmiş menkullerin de vakfının câiz olduğuna istihsanen hükmetmiştir.

d) Zaruret ve ihtiyaç sebebiyle istihsan (istihsânu'd-darûra): Bir konudaki genel kuralın katı biçimde uygulanmasının "kolaylık" vb. prensiplerle çatışma meydana getireceği meselelerde istisnai sonuçların benimsenmesi istihsanu'd-darura diye anılır. Meselâ içine pislik düşmüş olan kuyu, suyunun önemli bir kısmı hatta tamamı boşaltılsa bile temiz hale gelmez. Zira suyun bir kısmının boşaltılması ile kalan suyun temiz hale gelmeyeceği açıktır. Tamamının boşaltılması halinde de kuyuya gelen yeni su kuyunun duvarlarında ve zemininde kalan su ile temas edeceği için sonuç fazla değişmez. Bu durumda temizlik ve temizleme ile ilgili genel hükmün katı biçimde uygulanması yönüne gidildiğinde ise insanların önemli bir sıkıntı ile karşı karşıya kalacakları açıktır. İşte fakihler temizlikle ilgili esas kuralı ("kıyas") –zaruret ve ihtiyaca binaen– bu meselede terkedip, değişik durumlara göre suyun bir kısmının veya pislenme sırasında mevcut su miktarının tamamının boşaltılması ile suyun temiz hale geleceğine hükmetmişler ve izlenen bu metoda "istihsan" adını vermişlerdir (İçilecek ve yemekte kullanılacak suyun sağlığa zararlı olmaması kuralının olabildiğince tavizsiz uygulanması gereği

ile, su imkanlarının sınırlı olduğu ortamlarda ibadet temizliğinde ve genel temizlikte kullanılacak suyun temiz hale gelmiş sayılmasındaki tolerans hükümleri birbirine karıştırılmamalı, ayrıca bunların mutlak bir cevaz değil –zaruret ve ihtiyaç gerekçesine bağlı– birer tolerans hükmü olduğuna dikkat edilmelidir (ayrıca bk. SULAR).

e) Maslahat sebebiyle istihsan (istihsânü'l-maslaha): Bir meselede, maslahat (bireysel veya toplumsal yarar) düşüncesine dayanılarak, o meseleye genel nassa veya kurala göre uygulanacak hükümden istisna yapmaya istihsanu'l-maslaha denir. Meselâ Hz. Peygamber'in "zekât Muhammed'e ve ailesine helal değildir" (Müslim, Zekât, 51) hadisinden çıkan genel hüküm Hâşimoğullarına zekât verilemeyeceği yönündedir; Hanefî ve Mâlikî mezheplerinde benimsenen de budur. Fakat gerek İmâm Ebû Hanîfe gerekse İmâm Mâlik bu konudaki genel hükmü ("kıyas") terkedip, "istihsânen", kendi zamanlarındaki Hâşimîlere zekât verilebileceğine hükmetmişlerdir. Zira bir başka hadise göre devlet gelirlerinden Hâşimoğullarına ayrılması gereken pay ayrılmaz olmuş ve maslahat düşüncesi bu fakihleri istisnaî hüküm vermeye yöneltmiştir.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere istihsan metodundan sözedilen yerlerde terkedildiği belirtilen "kıyas"tan maksat, çoğu zaman, bir nassdan veya nasslardan çıkan genel hüküm ya da İslâm hukukunda veya mezhep içinde yerleşik bir genel kuraldır. Yoksa fıkıh usulünde edille-i şer'iyye içinde ele alınan "kıyas" değildir. İstihsanın, bir meselede hükmü bilinen iki olaya benzetme imkanının bulunması ve bunlardan ilk bakışta hatıra gelmeyen fakat gerekçe birliği bakımından daha kuvvetli olanı tercih etmek anlamında kullanıldığı durumlarda ise, terkedilen kıyastan maksat ilk bakışta hatıra gelen fakat gerekçe birliği bakımından zayıf olan benzetmedir.

Tahlili bir inceleme ile, istihsanın gerekçeleri (vechü'l-istihsan) hakkında yukarıda sayılanları detaylandıracak tesbitler yapılabilmektedir. Özellikle nass sebebiyle istihsan metodu hakkında, –getirilen istisnaî hükmün de bir nass ile sabit olduğu ve bunu ayrı bir isimlendirmeye tabi tutmanın yersizliği gerekçesi ile Hanefî mezhebine ağır eleştiriler yöneltilmiştir. Fakat diğer istihsan türlerinin yanısıra bu nevi istihsanda da Hanefî hukuk doktrininde, hukuk metodolojisinde önemli bir yere sahip olan "intikadi metod" ve özellikle hukukun "mantıkî sıhhatinin kontrolü"ne ağırlıklı bir yer verilmiş olmasının izlerini görmek mümkündür. Ayrıca istihsan kavramının "hakkaniyet", "hüsnüniyet", "hakkın kötüye kullanılmaması", "kolaylık" gibi hukuk ilke ve kavramlarının yoğun biçimde uygulanmasına imkan veren zengin bir içeriğe sahip olduğu da söylenebilir.

İstihsanın genellikle Hanefî ve Mâlikî mezheplerine özgü bir delil olduğu fikri yaygın olmakla birlikte, furû-ı fıkıh eserlerini inceleyenler, birçok yönüyle bu metodun –isim belirtilmeksizin– diğer mezheplerce de benimsenmiş olduğunu görürler. Birçok bilginin ve özellikle İmâm Şâfiî'nin istihsan deliline şiddetle karşı çıkmış olması ise, daha çok –o sıralarda– bu delilin mahiyetini belirleyen bir teorinin ortaya konmuş olmaması ile ilgilidir.

¥ İbrahim Kâfi Dönmez

İSTİHZA

Birini küçümseyip alay etme anlamına gelen ahlâkla ilgili bir terim.

Kur'ân-ı Kerîm'de, müşriklerin müslümanları yıpratma faaliyetlerinden birinin de onların kişiliklerini ve inandıklarını alaya almaları olduğu çeşitli âyetlerde belirtilmiştir. Bu âyetlerde, bütün peygamberlerin, inanmayanlar tarafından, onları halkın gözünden düşürmek ve böylece başarılarını engellemek düşüncesiyle alaya alındıkları belirtilmekte (el-Hicr 15/11; Yâsîn 36/30), bu sebeple Hz. Peygamber'e, kendisiyle alay edilmesinden dolayı üzülmesine gerek olmadığı hatırlatılmaktadır (el-En'âm 6/10; er-Ra'd 13/32; el-Enbiyâ 21/41). Enbiyâ sûresinde (21/38-41) inkârcıların ahiretle ilgili haberleri de alaya aldıklarına işaret edilerek, ahirette alaya aldıkları cehennemin kendilerini çepeçevre kuşatacağı bildirilmektedir.

İslâm ahlâkında istihza, müslümanların kardeşliği anlayışıyla bağdaşmayan, insanlar arasında kin, düşmanlık ve nefret duygularını besleyen kötü huylar arasında gösterilmiştir. Nitekim Hucurât sûresinde (29/10-11) müslümanların kardeş olduğunu belirten âyetten sonra bu kardeşliğin gereği olarak birbirlerine karşı takınmaları uygun görülmeyen kötü tutum ve davranışlardan söz edilirken en başta istihza konusu ele alınmış ve meâlen: "Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin, belki de onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasın; belki o kadınlar kendilerinden daha hayırlıdır" buyurulmuştur.

¥ Mustafa Çağrıcı

İSTİKAMET

Allah'a yönelme, Allah'ın emrine uygun şekilde doğru, dürüst ve temiz kalpli olma anlamında kullanılan bir ahlâk terimi.

İnançta, niyet, düşünce ve davranışta doğruluk ve dürüstlüğü ifade eden istikamet, Kur'ân-ı Kerîm'in istediği erdemlerdendir. "Sana buyurulduğu şekilde dosdoğru ol!" (Hûd 11/112; eş-Şûrâ 42/15) meâlindeki âyet, çağdaş ahlâk felsefesinde "şartsız buyruk" denilen ilkeyi ortaya koymaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de müslümanlara, mütekabiliyet esasına dayanması şartıyla, düşmanlarına karşı bile istikameti gözetmeleri emredilmiştir (et-Tevbe 9/7). "Rabbimiz Allah'tır" dedikten sonra istikamet sahibi olanların üzerine melekler iner ve onlara, korkusuz bir gelecekle cenneti müjdeler (Fussılet 41/30).

Hadislerde de istikamete büyük önem verilmiştir. Hz. Peygamber, kendisinden yararlı bir öğüt rica eden kişiye "Allah'a inandım, de; sonra da istikamet sahibi ol!" buyurmuştur (Müslim, İman, 13). İstikametin anlamı ve önemini ifade etmesi bakımından dikkat çekici olan bir hadiste de şöyle denilir: "Bir kulun kalbi istikamet üzere olmadıkça imanı istikamette (doğru) olmaz; dili istikamet üzere olmadıkça da kalbi istikamet üzere olmaz" (Müsned, III, 198). İslâmî terminolojide doğru, düzgün ve kişiyi Hakk'a götüren yola da "sırât-ı müstakîm" denilmiş olup bu deyim Kur'ân-ı Kerîm'de birçok defa tekrar edilmiştir.

¥ Mustafa Çağrıcı

İSTİKBAL-İ KIBLE

"İstikbâl-i kıble" kıbleye doğru yönelmek

demektir. “Kıble”den maksat, Mekke-i Mükerreme’de bulunan Kâbe’dir. Namazda kıbleye doğru dönmek namazın sıhhat, geçerlilik şartlarındandır. Mekke döneminde ve Medine döneminin ilk günlerinde müslümanların kıblesi Kudüs’teki Mescid-i Aksa idi. Şu meâldeki âyetle kıble Mekke’deki Kâbe-i Muazzama’ya çevrildi. “Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Siz de olduğunuz yerde, yüzünüzü onun tarafına çeviriniz” (el-Bakara 2/144).

Kâbe, Mekke’de hac için çevresinde tavaf yapılan binayı ve yerini ifade eder. (bk. KÂBE). Mâlikî mezhebi dışındaki üç mezhebe göre, bu kutsal yerin göklere kadar üst tarafı ve toprağın derinliklerine kadar alt tarafı kıble yönüdür. Kâbe-i Muazzama’nın yanında veya içinde bulunanlar, bunun herhangi bir tarafına yönelerek namazlarını kılabilirler. Cemaatle namazda, imamın önüne geçmeyecek şekilde cemaat Kâbe’nin çevresinde halka olur ve hepsi imamla birlikte namaz kılarlar.

Bilâl (r.a.), Mekke’nin fethedildiği gün Rasûlullah’ın Kâbe’ye girerek sol taraftaki iki direk arasında namaz kıldığını, buradan çıktıktan sonra da, Kâbe’nin yönüne doğru iki rekat daha namaz kıldığını nakleder (Buhârî, Salât, 30; Nesâî, Menâsik, 127).

Kıbleden başka tarafa bilerek yönelen kimsenin gerek kılacağı farz, vacip veya nafile namaz gerekse yapacağı tilavet secdesi geçerli olmaz.

İslâm bilginleri Kâbe’yi gören herkesin, Kâbe’nin bizzat kendisine yönelmesinin farz olduğu konusunda görüş birliği içindedir. Hatta Hanbelîlere göre, Mekke’de oturanların arada bir duvar engeli olsa bile Kâbe’nin kendisine dönmesi şarttır. Kâbe’yi görmeyenlere gelince İmâm Şâfiî’ye göre bunların da Kâbe’nin kendisine isabet ettirmesi şarttır. Çünkü âyette; “Nerede bulunursanız, yüzünüzü Kâbe’nin yönüne doğru yöneltin” (el-Bakara 2/150) buyurulur. Bu âyet, Kâbe’nin kendisine yönelmeyi gerekli kılmaktadır. Diğer üç mezhebe göre ise Kâbe-i Muazzama’dan uzakta bulunanların tam Kâbe’ye yönelmeleri şart değildir, farz olan Kâbe tarafına yönelmeleri olup, bu yeterlidir. Zira Hz. Peygamber; “Doğu ile batı arası kıbledir” (et-Tirmizî, Salât, 139; Nesâî, Sıyâm, 43; İbn Mâce, İkâme, 56) buyurmuştur. Eğer namazda, Kâbe’nin kendisine isabet ettirmek farz olsaydı, bir mescitte uzun bir safın sadece Kâbe’nin genişliğinde ve onun hizasına rastlayan kısımdaki cemaatin namazlarının sahih olması, diğerlerinin ise sahih olmaması gerekirdi.

Kıblenin hangi tarafta bulunduğunda tereddüt eden kimse, kıbleyi gösteren eski bir caminin mihrabı gibi açık bir delil veya soracak birisini bulamazsa, çevre şartlarına göre (yıldız ve rüzgar gibi delil ve emarelerden yararlanarak) kıbleyi belirlemeye çalışır ve kanaat ettiği tarafa yönelerek namazını kılar. Kıble yönünü bilen kimse varsa onun haberine uyulur. Çünkü bu kişinin kendi yapacağı tahminden daha kuvvetlidir.

Kıbleyi araştırmanın farz oluşu şu delile dayanır. Âmir b. Rabîa (r.a.) şöyle der: “Karanlık bir gecede Rasûlullah ile beraberdik. Kıblenin yönünü tespit edemedik. Her birimiz kendi çevresinde bir yöne doğru namazımızı kıldık. Sabah olunca durumu Hz. Peygamber’e haber verdik. Bunun üzerine şu meâldeki âyet indi: “Doğu da batı da Allah’ındır. Onun için nereye dönerseniz, Allah’ın yüzü (kıblesi) oradadır” (el-

Bakara 2/115; Zeylaî, a.g.e. I, 304).

Namazda kıble tarafına dönülünce, Kâbe'ye niyet edilmesi, meselâ; "Döndüm kıbleye veya Kâbe'ye" denilmesi, kuvvetli bulunan görüşe göre gerekli değildir. Başka bir görüşe göre, Kâbe'ye niyet gerekir.

Kıble yönünde tereddüt edip araştırmasını yapan kimse, kanaat getirdiği tarafa doğru namazını kılsa, namazı bitirdikten sonra, kıble yönünde yanıldığını anlasa da, artık o namazı iade etmesi gerekmez. Şâfiîlere göre, bu kimsenin namazını iade etmesi gerekir; Mâlikî mezhebindeki yaygın kanaate göre sadece vakti içinde iade etmesi gereklidir, diğer bir görüşe göre iade etmesi menduptur. Fakat daha namaz içinde iken yanlış yöne durduğunu anlasa veya başkası kendisini kıble konusunda uyarsa, kıble yönüne döner ve namazını o yöne doğru tamamlar. Namaz içinde iken yanıldığını kesin olarak anlayan kimse Şâfiî mezhebine göre namazı kesip yeniden başlar, Mâlikî mezhebine göre de –âmâ değilse ve sapma miktarı fazla ise namazı kesip yeniden başlar. Kıbleyi araştırıp bir tercih yapamayan kişi, Şâfiîlere göre istediği yöne döner ve sonra iade eder; diğer üç mezhebe göre ise gücü yettiği yöne döner, namazını kılar ve sonra iade etmez.

Bir kimse hastalık sebebiyle kıbleye dönemediği veya kendisini döndürecek kimse bulunmadığı veya düşman ya da yırtıcı hayvan korkusuyla kıble yönüne dönemediği takdirde, gücü yettiği tarafa doğru namazını kılar. Çünkü Allah Teâlâ hiçbir kimseye gücünün yetmeyeceği şeyi yüklemez (el-Bakara 2/286).

Yolcunun binek üzerinde nâfile ve sabah namazının sünneti dışındaki müekked sünnetleri kılması mümkün ve câizdir. Böyle bir namaz baş ile ima yapılarak kılınır. Âmir b. Rabîa, Allah Rasûlünün binek üzerinde ima ile nafile namazları kıldığını nakleder (Şevkânî, Neylü'l-Evtâr, Mısır, t.y., III, 144). Ancak farz namazlar ile vitir, adak namazları veya cenaze namazının binek üzerinde özürsüz olarak kılınması câiz değildir. Çünkü bunlarda güçlük bulunmamaktadır. Diğer yandan gerek hayvan ve gerekse nakil araçlarıyla yapılan yolculuklarda farz veya vacip namazlarla, sabah namazanın sünnetini yere inip kılmak mümkün olmazsa, hayvan veya vasıta üzerinde kılmak gerekir. Mümkün olursa bunların yönü kıbleye çevrilerek namaz kılınır. Bu mümkün olmazsa, namaza başlarken imkan ölçüsünde kıbleye dönülür.

Gemi içinde namaz kılan kimse, gücü yeterse kıbleye doğru yönelir, geminin yönü değişirse namaz kılan da yönünü kıbleye çevirir. Ancak başlangıçta araştırma ile kıble belirlendikten sonra, namazda geminin hareketlerini izleme imkanı olmasa, namazını ilk durduğu kıble yönüne doğru tamamlar.

¥ Hamdi Döndüren

İstikraz (bk. KARZ)

İSTİLÂM

"İstilâm"ın sözlükte değişik anlamları vardır. Bunlardan biri de, el ve ağız ile dokunmaktır. Kelimenin kökünün "selâm" olduğu görüşünün yanısıra "taş" anlamına gelen "silâm" olduğu görüşüne sahip olanlar da vardır. Fıkıhta istilâm, "tesellüm" (bir şeyi teslim alma) anlamında kullanıldığı gibi, ibadetler bölümünün bir terimi olarak

"Hacer-i Esved"i selamlamayı ifade eder.

Tavafa başlarken Hacer-i Esved'i ve Rükn-i Yemânî'yi istilâm etmek bütün fakihlere göre sünnettir. Çünkü Rükn-i Yemânî de Hacer-i Esved gibi Hz. İbrahim'in attığı temeller üzerine inşa edilmiştir.

Tavaf esnasındaki diğer şavtlara gelince, Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre her bir şavtta ilkinde olduğu gibi istilâm sünnet, Mâlikî mezhebine göre ise müstehaptır.

İstilâm yapmak için Hacer-i Esved'e dönüp, namaza durur gibi tekbir ve tehlîl ile (bk. TEHLİL) eller kulak hizasına kadar kaldırılır; "Bismillâh, Allahü ekber" denilerek üzerine konulur ve eller arasından Hacer-i Esved öpülür.

Mâlikîler'in dışında kalan üç mezhebe göre elleri üzerine koyarak istilâm etmek Hacer-i Esved'i öperek istilam etmek gibidir. Mâlikî mezhebine göre ise öperek istilâma imkân olmadığı takdirde yalnız elleri üzerine koyarak istilâm yapılabilir.

İzdiham sebebiyle bu köşelere ve taşlara yaklaşılamazsa avuçların içi Kâbe'ye çevrilmiş halde kaldırılıp, üzerine konuluyormuş gibi karşıdan işaret edilerek ve tekbir getirilerek Hacer-i Esved selamlanır ve sağ elin içi öpülür.

İki rekâtlık tavaf namazını edâ ettikten sonra dönüp tekrar Hacer-i Esved'i istilâm etmek de sünnettir.

Rükn-i Yemânî'yi öperek selâmlama konusunda ise görüş ayrılığı vardır. Yine, bazı durumlarda kadınlar için farklı hükümler sözkonusu olabilmektedir (ayrıca bk. TAVAF).

¥ Salim Öğüt

İSTİLHÂK

İstilhâk sözlükte, bir hakkın kendisine ait olduğunu iddia etmek anlamına gelir. İslâm hukuk terimi olarak istilhâk, nesep ikrarında bulunmak, bir kimsenin kendi çocuğu olduğunu iddia etmek demektir. Bu, daha çok Hanefî mezhebi dışındaki üç mezhepte kullanılan bir terimdir (bk. NESEP).

¥ Heyet

İstimlâk (bk. EŞYA)

İSTİMNÂ

Tıb dilinde "mastürbasyon", türkçede "el ile tatmin" kelimeleriyle ifade edilen istimnâ, geniş anlamıyla, cinsel organları uyararak cinsel faaliyette bulunma, dar anlamıyla ise, erkeğin menisinin (sperm) cinsel birleşme dışı haricî müdahale ile vücuttan dışarı çıkarılması demektir.

İslâm dininin aile hayatı ve cinsi hayatla ilgili hüküm, önlem ve yasakları toplum düzeni kadar kişinin ruh ve beden sağlığını korumayı da amaçlar. İslâm'da evliliğin hatta mümkün olduğunca erken evliliğin teşvik edilmesi, müstehcenliğin ve cinsi tahrike yol açabilen diğer sebeplerin yasaklanması, aile içi eğitime ve irade eğitimine önem verilmesi sonuç itibariyle bireyin ruhi ve bedeni yönden cinsi sağlığını koruyucu, düzene kavuşturucu ve sapmaları önleyici tedbirlerdir. Bu sebeple İslâm'da cinsi hayatla ilgili yasaklardan çok, o yasağın ve yanlış davranışın işlenmesini önleyici tedbirler üzerinde ağırlıklı olarak durulur. Özellikle gençler ve bekârlar arasında yaygın olan istimnâ (elle tatmin) da, gerek yol açtığı ruhi ve bedeni bozukluklar gerekse

gayrı tabiî bir yol oluşu sebebiyle İslâm'da hoş karşılanmamış, câiz görülmemiştir. Kur'ân ve Sünnet'te bu konuda açık bir yasak mevcut olmamakla birlikte bu hüküm, cinsi hayatla ilgili olarak İslâm'ın öngördüğü ilkelerden ve bu konudaki âyetlerin dolaylı ifadelerinden çıkarılmaktadır.

Kur'ân'da müminlerin iffetini korumaları emredilmiş, evlilik içi cinsi hayat hoş görülüp teşvik edilmiş, devamında ise "Kim bunun ötesine gitmek isterse işte bunlar haddi aşan kimselerdir" (el-Mü'minûn 23/5-7) buyurulmuştur. İmâm Mâlik ve bir gurup İslâm bilgini bu âyetten hareketle istimnâ-nın haram olduğu görüşündedir. İmâm Şâfiî'nin son içtihadı da bu yöndedir. Çoğunluğu oluşturan fakihler ise, yasaklayıcı açık bir delil olmadığından hareketle, istimnânın tahrimen veya tenzihen mekruh olduğunu söylemişlerdir. Ancak İslâm bilginleri, şehvetine güç yetiremeyip zinaya düşebilecek bekâr kimseler için istimnâ'yı ehven-i şerreyn, yani zinaya göre daha ehven bir kötülük olarak, bu durumda olmadığı halde istimnâyı alışkanlık haline getirmeyi ise daha kötü ve günah bir davranış olarak nitelendirirler.

İstimnâ sonucu meni boşalması (inzal) olduğunda cünüplük meydana gelir ve boy abdesti (gusul) gerekli olur. Fakihler arasında, gusül için, meninin şehvetle yerinden ayrılmış olması veya şehvetle dışarı atılmış olması şartını arayanlar varsa da, çoğunluğun görüşü bunun şart olmadığı yönündedir. İstimnâ orucu da bozar ve bu orucun kazası gerekir. İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre ramazanda istimnâ, keffâreti gerektirmez; yine istimnâ ile, hac ve umre de bozulmuş olmaz, sadece ceza olarak kurban (dem) kesmek gerekir. Mâlikîler'de ağırlıklı görüş istimnânın Ramazan orucunda keffâreti gerektireceği, haccı da bozacağı yönündedir. Bakma, düşünme ve tahayyül sonucu meninin boşalması ise istimnâ teriminin kapsamı dışında tutulur ve İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre bu, orucu, haccı ve umreyi bozmaz, sadece cünüplüğe sebep olur ve guslü gerektirir.

İstimnâ, müstehcenliğin ve cinsi tahrikin yaygınlaşıp meşru evliliğin zorlaştığı toplumlarda, özellikle eğitimsiz gençler arasında oldukça yaygın bir alışkanlık halini alır. Cinsel hayat ile ilgili bazı eserlerde, sakinleştirici rolüne işaretle istimnânın sağlık açısıdan yararlı bir yöntem olduğundan sözedilirse de, başta tıp doktorları olmak üzere araştırmacıların çoğunluğu, istimnânın gençlerde bedeni ve ruhi bozukluklara yol açacağını, gençlerin kendilerine güvenlerini azaltıp onları suçluluk duygusuna iteceğini, giderek sosyal ve cinsi hayattan uzaklaştıracağını ifade ederler. Özellikle cinsi tahrikin ve müstehcenliğin önemli bir ticari sektör olup insanların tabiî cinsi eğilimlerinin acımasız bir şekilde sömürüldüğü ve giderek anormal ve gayri meşru tatmin yollarının yayılma özelliği gösterdiği toplumlarda, gençlerin cinsi sağlıklarını koruyabilmeleri çok güçleşir. Konuyu gençlerin sabır ve irade gücüne havale ederek onları iç dünyalarında yalnız bırakmak yerine, toplumda yayılan ve aleniyet kazanan kötülüklerle mücadele etmek, evliliği kolaylaştırmak ve desteklemek, gençlerin dinî ve ahlâkî eğitimlerine önem vermek daha etkili bir yoldur. Ailelerin özellikle ergenlik çağında ve onu takip eden yıllarda çocuklarının bu konuda eğitim ve bilgilendirilmelerine özel ilgi ve özen göstermelerinin önemi de açıktır.

¥ Heyet

İSTİMTÂ’

Sözlük anlamı itibariyle faydalanmak anlamına gelir. Fıkhî literatürde daha çok kadın veya erkeğin birbirinden cinsel yönden faydalanmalarını ifade eden bir terim olarak geçer.

İslâm dini insanın duygusal ve bedeni ihtiyaçlarının ve temayüllerinin bulunmasını tabiî bir vakıa olarak karşılamış, ancak bu konuda başıboşluğu ve serbestliğe müsaade etmeyerek bu ihtiyaçların belli bir düzen ve meşruiyet içinde, kimsenin hakkına tecavüz etmeden karşılanmasını istemiş, bunun için de bir dizi hüküm getirmiş, tedbir almıştır. İslâm’ın aynı cinsten olanlar arasındaki cinsel ilişkiyi (livata, homoseksüellik, sevicilik), evlilik dışı cinsel ilişkiyi yasaklaması, elle tatmin, teşhircilik, müstehcenlik, cinsel taciz, yabancı kadın ve erkeğe şehvetle bakma, bu amaçla görüşüp konuşma gibi usul ve temayülleri kınaması, ayıp ve günah sayması buna karşılık evliliği, cinsel isteklerin evlilik içinde karşılanmasını, teşvik etmesi hep bu anlayışın sonucudur (bk. CİNSİ HAYAT). Evlilik içi cinsel hayatla ilgili olarak kadınlara arkadan veya hayızlı oldukları halde yaklaşılmasının yasaklanması da yine aile içi mutluluğun, cinsel cazibe ve tatminin devamlı olması ve korunması için alınmış tedbirlerdir. Bununla birlikte, evlilik içi cinsel hayata başkaca bir sınırlama getirilmemiş, tarafların birbirinden en verimli ve doyurucu tarz ve usullerde cinsel yönden yararlanması teşvik ve müsaade görmüş, hatta kadın hayızlı olduğunda bile eşlerin cinsel ilişki dışında kalan şekil ve usullerle birbirinden cinsel yönden faydalanabileceği belirtilmiştir (bk. Ebû Dâvud, Taharet, 13; Buhârî, Hayız, 5).

Oruç tutan, itikâfa giren veya hacceden kimsenin belli bir süre eşinden cinsel açıdan yararlanmasının yasaklanmış olması da, bu ibadetlerin emrediliş ve yerine getirilişindeki hikmet ve amaçları koruyabilmek içindir.

¥ Mehmet Şener

İSTİNBAT

“İstinbât” sözlükte derinden su çıkarma anlamına gelir. Fıkıh usulü terimi olarak ise istinbat, nasslarda veya icmada açıklanmamış bir hükmü içtihat faaliyeti sonucu çıkarıp ortaya koymak demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de istinbat kelimesi “işin iç yüzünü anlama” mânasında olmak üzere ve fiil şeklinde bir yerde geçer (en-Nisâ 4/83).

Bazı usulcüler istinbat ile içtihat arasındaki farkı açıklarken, içtihatın daha kapsamlı bir kavram olduğunu belirtirler. Bu yaklaşıma göre istinbat, sadece (kıyas, istihsan vb. yollarla) nasslarda ve icmada açıklanmamış hükmü veya bir hükmün illetini çıkarmayı ifade ettiği halde, içtihat nassların yorumlanması ve deliller arasındaki teâruzun (çelişkinin) giderilmesi faaliyetlerini de kapsar. Bununla birlikte, istinbatın, nassların yorumlanması faaliyetini de ifade eder tarzda geniş anlamda kullanımı da sözkonusudur. Bu kullanıma göre, içtihat ve istinbat kelimeleri eşanlamlı olmakta ise de; içtihatın, hüküm çıkarmak için gösterilen azamî çaba anlamını taşıdığı dikkate alınırsa yine istinbattan daha kapsamlı olduğu söylenebilir. Zira içtihat şer’î bir meselede sonuca ulaşabil-

mek için gösterilen çabanın tümünü, istinbat ise, bu faaliyetin sonuca ulaşma aşamasını ifade etmektedir (ayrıca bk. İCTİHAD).

¥ Heyet

İSTİNCA

İstinca sözlükte, bir işi tamamlayıp üzerinden yükünü atmak anlamına gelir. Fıkıh terimi olarak ise istinca, idrar ve dışkı yollarından çıkan idrar, dışkı, kan, meni gibi katı ve sıvı pislikleri giderip temizlemek demektir. Buna "istitâbe" de denir ki, dilimizde taharetlenmek adı verilmektedir.

İslâm dini temizliğe "imanın yarısı" şeklinde bir nitelendirme yapacak derecede büyük önem vermiş, vücudun, elbisenin ve namaz kılınacak yerin pisliklerden arındırılmış olmasını namaz ibadetinin ön şartı saymıştır. Hayatiyetini sürdürmek için yemek-içmek zorunda olan insanın, bu gıdaların fazlalıklarını belli yollarla vücudun dışına atması yaratılışının bir gereği olduğu gibi idrar ve dışkı yollarından yapılan tahliye işlemi sonrası bir temizlik işlemi yapılması da bu anlayışın kaçınılmaz icaplarındandır.

İslâmî öğretiler bütün hayatı kuşatıcı nitelikte olduğundan, Hz. Peygamber ümmetine sadece Allah'a kulluk için yapılacak hareketleri (ibadet şekillerini) öğretmekle yetinmemiş, bu konudaki temizliğin önemine dikkat çekmek üzere abdest bozma sonrası temizlikle ilgili bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Bu hususun o dönemde müşriklerce alay konusu yapıldığını Selman-ı Fârisî şöyle anlatır: . Müşrikler "bakıyoruz, arkadaşınız (Hz. Muhammed) size nasıl abdest bozulacağını bile öğretiyor!" diyorlardı. Ben de "evet" deyip onlara Râsulullah'ın bize yaptığı tavsiyeleri aktarıyordum. Fakat o dönemde müşriklerce alay konusu yapılan bu yaklaşım daha sonra İslâmiyeti inceleyen Batılı filozofların bile dikkatini çekmiş ve bazı düşünürler (medeniyet ile ayrıntılar arasında doğru orantılı bir ilişki olduğunu bildiklerinden) İslâm dininin tuvalet âdâbına varıncaya kadar insan yaşantısını düzenlemiş olduğundan hayranlıkla sözetmişlerdir.

Mahallinin dışına taşan necaset bulunması halinde istinca yapmak dört mezhebe göre farzdır.

Asıl olan istincanın su ile yapılmasıdır. Gerektiğinde küçük taşlarla da yapılabilir, ki buna "isticmâr" denir. İmkân olması halinde taş ile temizlendikten sonra su ile de temizlenilmelidir. Bu temizlik işleminin herkes için günlük yaşantının bir parçası olduğunu, insanların değişik şartlar ve birtakım imkânsızlıklar içinde bulunabileceğini, özellikle eski dönemlerin sosyal şartlarını dikkate alan fıkıh bilginleri, gerek Hz. Peygamber'in konuya ilişkin özel uyarıları gerekse İslâm'ın genel ilkeleri ışığında, istincada kullanılacak maddeler ve istinca âdâbı üzerinde geniş biçimde durmuşlardır.

Fıkıh bilginleri, istincada kullanılacak maddelerde aranacak özelliklerden bazılarını şu şekilde kaydetmişlerdir.

Temizlik maddesinin;

1– Ekonomik değeri olmamalı. Bu sebeple ekonomik değeri olan kağıt, bez, kıymetli taşlar, pamuk gibi maddelerin kullanılması doğru değildir. Gerçi suyun da ekonomik bir değeri vardır. Ancak onun, sağlık açısından kullanılması zorunludur.

Çünkü su, pislikten eser bırakmayacak şekilde temizleme gücüne sahiptir. Bir âyette: "Biz gökten temiz ve temizleyici bir su indirdik" (el-Furkân 25/48) buyurulmaktadır. Ekonomik değeri olan maddeler temizlikte kullanılacaksa, bu konuda israftan sakınmak gerekir.

2– Sağlık açısından zararlı olmamalı. Kemik, tezek, cam, kireç, kömür gibi maddeler sağlık açısından zararlar meydana getirebilirler. Meselâ, kemik, idrar ve dışkı yollarında çiziklere ve kanamalara yol açabilir. Tezek, temizlikten ziyade kirlenmeğe ve dolayısıyla mikropların insan vücuduna girmesine sebep olabilir.

3– Temizliğe elverişli olmalı. Su temizliğe elverişli bir maddedir ve su ile istincanın sağlık ve temizlik açısından pek çok faydaları vardır.

4– Yiyecek maddesi olmamalı. Gerek insan ve gerekse hayvanlara ait yiyecek maddelerinin istincada kullanılması, canlıların haklarına tecavüz ve saygısızlık anlamındadır.

5– Eğitim ve ilme hizmet aracı olmamalı. Kağıt, eğitim ve ilim hizmetinde kullanılan bir araçtır. Bu açıdan bakıldığında kağıdın temizlik maddesi olarak kullanılması sakıncalı görülebilir. Ancak günümüz şartlarında bu kullanımın ilme saygısızlık anlamı taşımadığı açıktır. Ayrıca bunun –su ile temizlik ihmal edilmemek kaydıyla– sağlık ve temizlik açısından fayda ve kolaylık sağladığı inkâr edilemez. Bununla birlikte, İslâmî ilkeler, imkânlar ne kadar geniş olursa olsun bu konuda da israftan kaçınılmasını gerektirir.

İşte fıkıh bilginleri, yukarıdaki sebeplerle, kemik, kireç, kömür, hayvan tezeği, bez, pamuk veya kağıt gibi maddelerle istinca yapılmasının mekruh olduğunu ifade etmişlerdir.

Taş ile istinca yapılması halinde, bu konudaki hadisi lâfzi yoruma tabi tutanlara göre (Şâfiîler ve Hanbelîler) sayıyı üçe tamamlamak farzdır. Hanefîlere ve Mâlikîler'e göre ise önemli olan sayı değil, temizlenmenin sağlandığına kanaat getirilmiş olmasıdır. Su ile istinca yapılırken avret mahallerinin kaçar defa yıkanacağı ile ilgili belli bir sayı yoktur. Bu, kişinin temizlendiğine dair kalbinin kanaat getirmesine bağlıdır.

Özür olmadığı sürece, sağ elle istinca yapılmamalıdır. Bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.): "İçinizden biri tuvalete gittiği zaman, avret yerine sağ eliyle dokunmasın; sağ eliyle de temizlik (istinca) yapmasın" (Buhârî, Vudu', 18; Müslim, Taharet, 18; İbn Mâce, Taharet, 15).

Büyük ve küçük abdesti kapalı, gizli ve tenha bir yerde yapmak, temizlik yaparken, avret yerlerini göstermeyip, gizlemek farzdır. Çünkü, avret yerlerini göstermek âyet ve hadislere göre haramdır. Bir hadiste; "Biri tuvalete gittiğinde kapısını kapatıp, gizlensin; kıraç bir yerde de bir tepe veya benzeri şeylerin arkasına otursun" (Ebû Dâvud, Taharet, 19; İbn Mâce, Taharet, 23) buyurulmaktadır.

İstincada temizliğe fazla dikkat edip idrar ve diğer pisliklerin izini bırakmamak için gereken özeni göstermeye istinka adı verilir.

İstincadan yani temizlikten sonra, imkân varsa, avret yeri bez veya tuvalet kağıdı ile kurulanmalı ve daha sonra eller sabunla yıkanmalıdır.

¥ Mehmet Şener

İSTİNKA

İstinka, büyük veya küçük abdestten sonra, temizliğe son derece özen göstermek ve avret mahallerinde pislik izi bırakmamak demektir (bk. İSTİBRA, İSTİNCA).

¥ Mehmet Şener

İSTİNŞAK

"İstinşâk" sözlükte, burna bir şeyin katılması anlamına gelir. Fıkıh terimi olarak istinşak, abdest ve gusulde buruna su çekip çıkarmayı ifade eder.

Abdest alırken burna su verip burunun içinin yıkanması fakihlerin çoğunluğuna göre sünnet, Hanbelî mezhebindeki meşhur görüşe göre farzdır. Gusülde (boy abdestinde) ise istinşak, Hanefîler'e ve Hanbelîler'e göre farz, Mâlikîler'e ve Şâfiîler'e göre sünnettir.

Oruçlu olmayan kimseler için, istinşakta mubalağa etmek, yani suyun burnun katı yerine kadar varmasını sağlamak sünnettir. Abdestte buruna üç defa su verilmesi sünnet olduğu gibi, –mesnun olan şekle uygun abdest almak da guslün sünnetlerinden olduğu için– bu hüküm boy abdestinde de geçerlidir.

Buruna sağ el ile su vermek ve burunu sol el ile temizlemek abdestin âdâbındandır. Abdestin âdâbından olan hususlar gusülün de âdâbından olduğu için, bu hüküm boy abdestinde de geçerlidir (ayrıca bk. ABDEST, GUSÜL).

¥ Fahrettin Atar

İSTİRCÂ

"İstircâ'" sözlükte vazgeçmek, geri çekilmek, verdiği şeyi geri almak gibi anlamlara gelir. Fıkıh terimi olarak istircâ şu anlamlarda kullanılır: a) Satılan maldaki kusur sebebiyle sözleşmeyi fesheden alıcının satım parasını geri alma hakkı, b) Başına bir musibet gelen müminin "innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn" ifadesini söyleyerek Allah'tan gelen herşeye gönülden teslimiyet içinde olduğunu ortaya koyması. Bu sözün anlamı şudur: "Biz ancak Allah'a aidiz (Bizi yaratan Allah'tır, ancak O'nun kullarıyız) ve kuşkusuz yine O'na döneceğiz."

Kur'ân-ı Kerîm'de meâlen şöyle buyurulur: "Andolsun ki sizi biraz korku, açlık, canlardan ve mallardan eksiltme ile deneriz. (Rasûlüm!) Sabredenleri müjdele ki onlar başlarına bir musibet geldiği zaman: Biz ancak Allah'a aidiz (O'nun kullarıyız) ve kuşkusuz O'na döneceğiz, derler" (el-Bakara 2/155-158). Peygamberimiz de birçok hadisinde, belâlara karşı sabretmenin ruh terbiyesindeki önemine değinilerek, bu tür bir imtihanı başarı ile verenlerin büyük mükâfat göreceği müjdelenmiştir. Bunlardan birinin anlamı şöyledir: "Bir mümin "Başına bir musibet geldiğinde Allah'ın emrine uyarak "Biz ancak Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz. Allahım! Bu musibet karşısında bana ecir ver ve ardından daha iyisini ihsan eyle" derse Cenab-ı Allah ona mutlaka daha iyi bir sonuç nasip eder" (bk. Müslim, Cenâiz, 2; İbn Mâce, Cenaiz, 55) (ayrıca bk. CENAZE, YAS).

Bir müminin, başına bir musibet geldiğinde, Allah'ın hükmüne teslimiyet göstermesi ve isyan etmemesi farz, bunu

istircâ ifadesi ile dile döküp pekiştirmesi müstehaptır. İstircâ cümlesi esasen bir Kur'ân âyeti olduğu için, cünüp bir kimsenin veya hayız yahut nifas halindeki kadının bunu Kur'ân niyeti ile okuması câiz değildir; fakat böyle kişiler bu cümleyi dua niyeti ile okuyabilirler.

¥ Heyet

İstiridye (bk. ETİ YENEN VE YENMEYEN HAYVANLAR)
İstiska Namazı (bk. NAFİLE NAMAZLAR)

İSTİSNA

Hukuk dilinde "eser sözleşmesi" olarak da bilinen "istisna akdi", bir sanatkârla belli bir ücret karşılığı bir eseri meydana getirmek üzere yapılan hukukî sözleşmeyi ifade eder. İslâm hukukunun ilk dönem literatüründe daha çok terzi, marangoz, ayakkabıcı gibi esnaf ve sanatkârlara verilen siparişler şeklinde kendini gösteren bu akdi, başta Hanbelîler ve Hanefîler olmak üzere bir kısım İslâm hukukçusu satım akdiyle, Mâlikî ve Şâfiî ve kısmen de Hanefî hukuk ekolleri ise selem akdiyle irtibatlandırarak açıklarlar. Ancak istisna akdinin, ücretin peşin olmasının şart olmamasıyla (Mecelle md. 391) selem akdinden kısmen ayrıldığı, en azından selem akdine göre daha özel bir akit türü olduğu söylenebilir (bk. SELEM). İstisna akdini, yakın benzerlik taşıyan belli tür iş akitlerinden ayırmak için de, iş akdinde malzemenin iş veren tarafından temin edilip işçiden sadece emek istendiği, istisna akdinde ise sanatkârın emeğinin değil, belli nitelikte bir eseri meydana getirmesinin istendiği, bu itibarla iş akdinde akit konusunun emek, istisna akdinde ise ayn olduğu ifade edilir.

İstisna akdinde, akit anında mevcut olmayıp ileride ortaya çıkacak bir konu üzerinde akit yapıldığı için bunun yerleşik genel ilkeye aykırı düştüğü fakat insanların bu tür akitlere ihtiyacı bulunduğu için, selem akdinde olduğu gibi, kıyasa aykırı olarak veya istihsanen câiz olduğu belirtilir. Bu tür açıklamalar, esasen tarafların akit serbestisini kısıtlamayı değil, mevcut akitlere doktriner bir yorum getirmeyi ve İslâm borçlar hukukunda egemen ilke ve kuralları belirlemeyi hedef alır.

İlk dönemlerde küçük çaptaki belli tür siparişleri ve eser taahhütlerini konu alan istisna akdine günümüzde, belli vasıfta bir yapım ve imalatı gerçekleştirmesi için müteahhit veya imalatçı ile yapılan eser sözleşmelerini de içine alacak tarzda geniş bir kapsam kazandırılması mümkündür. İslâm borçlar hukukunda kamu düzenini korumaya yönelik belli birtakım ilke ve sınırlandırmalar dışında tam bir akit serbestisi ilkesi hakim olduğundan taraflar akitleri bu çerçevede diledikleri tarz ve kapsamda düzenleyebilirler. Bu sebeple klasik literatürdeki, sipariş verenin eseri görünce muhayyer olacağı veya siparişi kabul eden için akdin va'd niteliğinde olduğu ve akitle bağlı olmayacağı şeklindeki görüşler, belli durumlarda tarafların beklenmedik zararını önlemeyi amaçladığı için bir yönden savunulabilirse de iyi incelendiğinde, bu yaklaşımın pratikte taraflar için daha büyük zararlara yol açmaya müsait olduğu görülür. Yine bu yaklaşım, İslâm borçlar hukukunda hakim akde bağlılık ve ahde vefa ilkesi, akitlerde açıklık ve güven kuralı ile bağdaşmamaktadır. Nitekim

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye de bu konuda Ebû Yusuf'un görüşünü esas alıp, ilke olarak istisna akdini bağlayıcı (lazım) bir akit kabul etmiş, verilen siparişe uygun olarak yapılmış olması halinde, sipariş verene görme muhayyerliği tanımamıştır (md. 392).

İslâm hukukunda istisna akdinin temel öğeleri olarak akdi kuran sözler (sığa), taraflar ve akdin konusundan (mahallu'l-akd) sözedilir. Akit konusu eserin meydana getirilmesi borcu ise zimmette sabit olduğundan bunun bütün özelliklerinin sonradan taraflar arasında anlaşmazlığa yol açmayacak tarzda önceden ayrıntılı şekilde belirlenmesi akdin sıhhat şartıdır. İstisna akdinde eserin yapım süresinin belirlenmesi hususu ise doktrinde tartışmalıdır. Ebû Hanîfe'ye göre yapım için vade belirlendiği takdirde, istisna akdi adı altında yapılsa bile bu akde selem akdi hükümleri uygulanır. İmameyne göre ise, akit konusunun sipariş yoluyla yapımı yönünde teamül varsa, süre belirlenmesi akdi istisna olmaktan çıkarmaz. Mecelle de bu görüşü almıştır (mad. 389). İslâm hukukçularının ilk dönemlerde küçük çaptaki sipariş akitlerinde ve hukukî ilişkilerde açıklık, belirlilik ve güven üzerinde ayrıntılı şekilde durdukları, taraflardan birinin hakkını, kamu düzenini ihlâl edecek belirsizlik ve riskleri önlemeye çalıştıkları göz önünde bulundurulursa, ticari işlemlerin daha karmaşık bir hal aldığı ve güven unsurunun giderek zayıfladığı günümüzde, akitlerde, bu arada istisna akdinde ayrıntıların önceden belirlenmesinin daha bir önem kazandığı açıktır. Tarafların borç ve yükümlülüklerini belirlemede birinci derecede taraflar arası sözleşme olup, örf ve teâmül bu konuda ikinci derece kaynak konumundadır.

¥ Ali Bardakoğlu

İstişare (bk. ŞÛRÂ)

İSTİTAAT

Sözlükte güç, kuvvet, kudret ve takat anlamlarına gelen istitaat, insanın fiilini meydana getirebilmesi için kendisinde bulunması gereken kudret, kendi isteğiyle bir şeyi yapma veya yapmama gücü şeklinde tanımlanır.

Cebriye'ye göre insan bir robot gibidir; diğer varlıklarda olduğu üzere Allah'ın yarattığı fiiller için sadece bir araçtır. Bu sebeple insanın fiilden önce veya fiille beraber bulunan bir gücünden söz etmek mümkün değildir. Mutezile ise, kulun mutlak anlamda istitaatı bulunduğu görüşündedir. Onlara göre kulun davranışlarından sorumlu sayılması, bir fiile başlamadan önce o fiil için gerekli güce sahip ve kendi fiilinin yaratıcısı olduğunun da kabulünü gerektirir.

Ehl-i sünnet bu iki aşırı görüşü tenkit ederek orta yolu tutmuştur. Buna göre, iki tip güçten sözedilebilir: İlki araç ve gereçlerin, organların ve sebeplerin elverişli ve sağlam olması anlamına gelen kudrettir ki, insanda fiilden önce bulunur. Dinî yükümlülüğe esas olan istitaat çeşidi budur. "Kâbe'ye yol bulma gücüne sahip olana Allah için Kâbe'yi haccetmesi gereklidir" (Âl-i İmrân 3/97) âyetinde söz edilen istitaat bu anlamdadır. İkincisi ise fiili meydana getiren gerçek güç demektir ki, Ehl-i sünnete göre iradeli bir fiili yapabilmek için kulda bulunması gereken kudret, tam o fiile başlamadan önce kulda bulunmayıp, ancak kul işi yapmaya karar verip, cüz'î iradesini ve

tercihini fiile yöneltmesi sırasında Allah tarafından yaratılıp kendisine verilir. Böylece hem cebr düşüncesinden uzaklaşılmış, hem de Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu ilkesiyle uyum sağlanmış olur (ayrıca bk. İRADE, KESB).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

İstiva (bk. SIFAT)
İstiyak (bk. MİSVAK)
İsti'zan (bk. İZİN İSTEME)
İsyan (bk. GÜNAH)

İŞ AHLÂKÎ

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın geceyi istirahat, gündüzü de geçim temini için yarattığı (el-Kasas 28/73), insan için çalışıp çabalamaktan başka bir yol olmadığı (en-Necm 53/39) belirtilmiştir. A'râf sûresinde (7/32) dünya nimetleri için "Allah'ın zinetleri" ve "güzel rızıklar" denilmiş, Cuma sûresinde de (62/9) müslümanlara, yeryüzüne dağılarak bu güzel rızıklardan kazanıp yararlanmaları öğütlenmiştir. "Hiçbir kimse, el emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir" (Buhârî, Büyû', 15) buyuran İslâm Peygamberi, dağdan odun toplamak bile olsa, bir iş tutmanın, başkalarına el-avuç açmaktan daha iyi olduğunu söylemiştir (Buhârî, Zekât, 50). Bütün peygamberlerin ve daha başka din ulularının birer iş ve meslek sahibi oldukları şeklindeki İslâmî telakki, hem çalışmanın önemini hem de maddi değerler ile manevi değerlerin bir arada yaşatılabileceğini gösterir. Hz. Peygamber "Allah'ın gönderdiği bütün peygamberler çobanlık yaptılar" buyurmuş; yanındakiler "Siz de mi, ya Rasûlallah?" diye sorduklarında, "Evet, ben de vaktiyle bir miktar paraya Mekkeliler'in koyunlarını gütmüştüm" demiştir (Buhârî, İcâre, 2).

Hz. Peygamber'in din işlerine olduğu kadar dünya işlerine de önem verilmesini telkin eden bu tür açıklamalarından ilham alan ilk müslümanlar, bir ibadet şevkiyle çalışmaya koyulmuşlar, başlangıçta çok ağır geçim sıkıntıları çekmelerine karşılık kısa bir süre sonra geniş maddi imkânlara, büyük orduları dize getirecek toplumsal güç düzeyine ulaşmışlardır. Daha Hz. Peygamber hayattayken işlerine dört elle sarılmış ve zenginleşmiş müslümanlar vardı; bu kişiler, sadece servet sahibi oldukları için değil, asıl servetleriyle, yeri geldikçe din ve toplum uğruna eşsiz özverilerde, yardımlarda bulundukları için Peygamber (s.a.) nezdinde itibar kazanmışlardı. Abdullah b. Mes'ud'un şu açıklaması son derece ilgi çekicidir: "Allah Rasûlü malî hayırlar yapmamızı emredince içimizden kimileri çarşıya gidip hamallık yaparak birkaç avuç hurma ile dönerlerdi. Bu gün onlardan bazılarının milyonları var" (Buhârî, İcâre, 13).

Şu var ki, İslâm ahlâkında çalışıp kazanmanın gayesi, nefsin bayağı tutkularını tatmin etmek değildir; aksine kazanmanın bunun üstünde birtakım gayeleri vardır. Kur'ân ve Sünnet'in bu husustaki açıklamalarına bakarak bu gayeleri şu noktalarda toplamak mümkündür:

1– Herşeyden önce insan, maddi ihtiyaçlarını karşılayarak Allah'a karşı kulluk görevlerini huzur içinde yerine getirebilmesi için bir iş ve meslek sahibi olmak, kazanç sağlamak zorundadır. Fakirliğin, zaman zaman insanları isyana kadar götüren tehlikeleri olduğu bir gerçektir. Bu yüzden Hz. Peygamber'in "Fakirlik, neredeyse küfür olacaktı" buyurduğu rivâyet edilir (Gazzâlî,

İhyâ, III, 200).

2– Yoksulluğun, Kur'ân'da Allah'ın bir lütfu olarak nitelenen (er-Rûm 30/21) aile huzuruna zarar verdiği bilinmektedir. Bu sebeple Hz. Peygamber "Kişiye günah olarak, bakmakla yükümlü olduğu aile bireylerini ihmal etmesi yeter" buyurmuştur (Müslim, Zekât, 12).

3– Her müslüman dinde büyük değer verilen hayır faaliyetlerine katılmak, zor durumda olanlara yardımcı olmak gibi sosyal içerikli amelleri yerine getirebilmek için de bir iş ve gelir sahibi olmak zorundadır. Nitekim Hz. Peygamber "Her müslüman hayır yapmak zorundadır" buyurmuş, yanındakiler "Ya hayır yapacak malı yoksa?" diye sormaları üzerine "O zaman çalışsın, iş yapsın. Böylece hem kendisine faydalı olsun, hem de başkalarına yardım etsin" cevabını vermiştir (Buhârî, Zekât, 8).

4– Her iş ve meslek sahibi hem kazancıyla hem de ürettiği mal ve hizmetle toplumun gelişme ve refahına katkıda bulunur. Nitekim Rasûlullah "Faziletli insan için temiz servet ne güzel bir şeydir!" buyurmuş (Müsned, IV, 194); ziraat ve zenaat gibi çalışma alanlarını övmüş ve çevresindekileri bu alanlarda çalışmaya özendirmiştir.

5– Müslümanlar dinlerini, ülkelerini ve her türlü öz değerlerini korumak, yaşatmak için de çalışmak zorundadırlar. Kur'ân-ı Kerîm'de "mal ile cihad"a sık sık değinilmesi, ayrıca "Düşmanlarınıza karşı kuvvet hazırlayınız" (el-Enfâl, 8/60) anlamındaki âyet de bunu ifade eder.

İş ve meslek sahibi olmanın gerekliliği ve yararları ile ilgili bu açıklamalar, İslâm'da ferdî kazanma ve teşebbüs hürriyetinin meşruiyetini açıklıkla göstermektedir. Ancak İslâm dini bu hürriyeti bazı hukukî ve ahlâkî şartlara bağlamıştır. Buna göre İslâm'da iş ahlâkının başlıca ilkelerini şu şekilde tesbit etmek mümkündür:

a) İş ve kazanma faaliyetlerinde temiz bir niyet taşımak. Bu, başlıcalarına yukarıda değinilen amaçları kapsar. Ayrıca bütün diğer çabalar gibi iş hayatında da Allah'ın hoşnutluğunu gözetme niyeti, bütün düşüncelerin üstünde tutulmalıdır.

b) Mesleki bilgi ve ehliyet sahibi olmak. İslâm ahlâkçıları, her müslümanın kendi iş alanıyla ilgili bilgilerini, ayrıca haramdan korunmak ve helâl kazanç sağlamak için gerekli dinî ve ahlâkî bilgileri öğrenmesini gerekli görmüşlerdir. Bu her iki bilgiye sahip olmayan insan ya kötü ve kalitesiz mal üretmek veya gayri meşru iş yapmak yoluyla müslümanlara zarar verir. Bu yüzden, müslümanı, "diğer müslümanların, elinden ve dilinden zarar görmediği kimse" şeklinde tarif eden İslâm ahlâkı için mesleki bilgi ve ehliyetin önemi çok büyüktür.

¥ Mustafa Çağrıcı

İŞ AKDİ

Bir insanın mal ve ücret karşılığı başka bir insanın işini görmesini ifade eden iş akdinin insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişi vardır. Birey ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri tek başına üretemeyeceği için toplumda kendiliğinden karşılıklı mal ve hizmet değişimi ve iş bölümü gerçekleşmekte ve bireylerin ihtiyaçları karşılanmaktadır. Kur'ân'da insanların farklı kabiliyet, güç, temayül ve ihtiyaç içinde yaratılmasının bir hikmetine işaret edilerek bunun insanların birbirine iş gördürebilmesine imkân hazırladığı belirtilmiştir (ez-Zuhruf 43/32). İnsanlar arasındaki

iş bölümünü ve işçi-işveren ilişkisini dünya hayatına ilişkin ilâhî kanun ve düzen (sünnetullah) açısından temellendiren bu açıklama, İslâm'ın beşerî ilişkilere ve borç ilişkilerine genel yaklaşımını da yansıtır.

Kur'ân'da iş akdi ve işçi-işveren ilişkisi, diğer borç ilişkilerinde de olduğu gibi, hukukî bir akit ve olay olarak ayrıntılı bir biçimde ele alınmak yerine sadece akitlerde ve beşerî ilişkilerde hakim olması gereken genel ilke ve amaçlar üzerinde durulmuş, borç ilişkilerinin sağlıklı şekilde gelişeceği sağlam bir dinî ve ahlâkî zemin kurulmaya çalışılmıştır. Hz. Peygamber'in sünnetinde iş akdi ve işçi çalıştırma ile ilgili olarak yer alan ayrıntılı hükümler ve uygulama örnekleri, İslâm'ın genel ilkelerinin konuya tatbiki, haksızlıkların giderilip âdil ve insanî bir beşerî ilişkinin kurulması ve problemlerin iyi insan iyi müslüman formülü içinde çözümü olarak değerlendirilebilir.

İslâm hukuk literatüründe eşyanın bedel karşılığı kullanımını konu alan kira akdi ile insanın ücret karşılığı çalışmasını konu alan iş akdi, ikisi de menfaatın ücretle temliki mahiyetinde olduğundan "icâre akdi" başlığı altında birlikte ele alınmış, ortak kural ve çözümler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte çoğu zaman, özellikle akdin sonuçları, tarafların karşılıklı hak ve ödevleri incelenirken kira ve iş akitleri ayrı ayrı incelenmiş ve giderek iş akdi ve işçi-işveren ilişkisiyle ilgili zengin bir hukuk doktrini doğmuştur. Bu bağlamda İslâm hukukunun klasik doktrinine göre iş akdi, "işçinin ücret karşılığı belli bir işi görmesi üzerine kurulan bir akit" olarak tanımlanabilir. Akitte sadece iş ve ücret unsuruna yer verilip akit işçinin çalışması üzerine kurulduğundan, gerek işçinin belli bir süre zarfındaki ücret karşılığı çalışması, gerekse süre kaydı olmaksızın şahsın ücret karşılığı belli bir işi görmesi iş akdinin kapsamına girmektedir. Bu sebeple klasik literatürde ücret karşılığı yapılan her çalışma, süreli veya götürü iş için işçi, memur, serbest meslek sahibi esnaf ve sanatkâr istihdamı iş akdi kapsamında ele alınıp mümkün olduğu sürece ortak kurallara bağlanmaya çalışılır.

İş akdinin kuruluşu, İslâm borçlar hukukunda akdin kuruluşu, icab ve kabulle ilgili genel esaslara tabidir (bk. AKİT). İş akdinin tabiî unsurlarını ise taraflar olan işçi ve işverenle, akdin konusu olan ücret ve iş (emek) teşkil eder. İşçi niteliğini tespitte ücretle iş görme ölçüsünden hareket edilir. İşçinin belli bir süre zarfında işveren için çalışması, yani çalışmasını belli bir süre için işverenin emrine tahsis etmesi gerekiyorsa, bu işçi "ecîr-i hâs" olarak adlandırılır. Günümüzdeki devlet memurları, sanayi ve tarım kesimi işçileri ile günlük işçiler "ecîr-i hâs" kapsamındadır. Buna karşılık iş akdi işçinin belli bir işi görmesini konu aldıysa, o takdirde bu işçi "ecîr-i müşterek" olarak adlandırılır. Ücret karşılığı bir işi takip eden vekil, ücret karşılığı bir hizmeti ifa eden dişçi, doktor, terzi, tamirci gibi esnaf ve sanatkârlar "ecîr-i müşterek" gurubunda yer alır. İşveren ise ücretle işçi çalıştıran kimsedir. Ücret ve emek, üzerinde ayrıntı ile durulması gereken akdin iki önemli unsurudur. Satım akdinde "semen" olabilen herşeyin iş akdinde ücret olabileceği benimsenir. Ücretin hukuken muteber bir mal olması, belirlenmiş ve bilinir olması şartları akdin sıhhat şartları olup, esasen bunlar tarafların ve özellikle işçinin haklarını korumayı hedef alır. Bu sebeple de bu iki

şart üzerinde ayrıntılı biçimde durulur. Bir hadiste de Hz. Peygamber "Kim bir işçi çalıştıracaksa ona ücretini bildirsin, ücretini belirlesin" buyurmuştur (Beyhakî, Sünen, IV/120). Ücretin, üretim veya kârdan belli bir pay şeklinde belirlenmesi veya gerçekleşmesi kesin olmayan bir işe bağlanması da özellikle işçinin mağduriyetine sebep olacağı düşünelerek hoş karşılanmamış, ancak üretim ve kârın anahatlarıyla bilinebileceği ve tarafları beklenmedik zararla karşı karşıya bırakmayacağı durumlarda bu câiz görülmüştür.

Akitlerin kuruluşunda ve geçerliliğinde en önemli husus, tarafların ne üzerinde anlaştıklarını bilmeleri, bilerek ve farkında olarak borç altına girmeleri olduğundan, iş akdinin konusu (makudun aleyh) olan emek ve çalışmanın tür, nitelik ve süresinin önceden bilinmesi ve belirlenmesi büyük önem taşır. İşçinin akit gereği sarfedeceği emek ve gayreti belirlemenin en başta gelen metodu, zaman ölçüsünün esas alınmasıdır. Zaman birimi, işçiden elde edilecek yararın belirli ve bilinebilir olmasını sağlayacağından tarafların anlaşmasını da kolaylaştırır. Bu sebeple çalışma süresinin önceden belirlenmesi iş akdinin önemli bir sıhhat şartı, bu süre zarfında çalışma da işçinin temel borcu görünümündedir. İşçinin emeğini belirlemenin ikinci yolu ise, yapılacak işin önceden belirlenmesidir. İslâm hukukçuları iş akdinde, akit konusu işin ifasının işçinin gücü ve kabiliyeti dahilinde olmasını da şart koşarlar. Bunun için de doktorla hastayı iyileştirmesi, vekil ile işi olumlu şekilde sonuçlandırması, öğretmenle bir ilim ve sanatı öğretmesi şartıyla akitleşme câiz görülmemiştir. Bu şartın ileri sürülmesinde güdülen asıl gaye, iş akdinin ifası ve elde edilmesi kesin olmayan iş ve menfaatler üzerine kurulmasını önlemek, dolayısıyla tarafların haklarını korumaktır. Çünkü akit konusu iş, işçinin gücünü aşıyorsa bu akitten iki taraf da zarar görebilir. Böyle olunca zararın meydana gelmesini beklemek ve onu gidermek yerine zarara yol açabilecek durumları önceden önlemek daha isabetli bir yaklaşımdır.

İşçinin çalışmasıyla ilgili olarak öne sürülen bir başka önemli şart ise, yapılacak işin ifasının dinen ve hukuken yasak olmamasıdır. Hukuken yasak veya dinen günah ve haram olan bir işin işlenmesini konu alan iş akitleri câiz görülmemiştir. Meselâ, zina, kumar, cinayet, yaralama, gasp ve hırsızlık gibi masiyetlerin işlenmesini konu alan iş akdi ve bu sebeple elde edilen ücret câiz görülmez. Hatta masiyetin öğrenimini veya masiyetin işlenmesine yol açan fiilleri konu alan iş akitleri de bu gurupta mütalaa edilir. Ancak hukuk ekollerinin iş akdinin konusu olan fiille masiyet arasındaki sebep-sonuç ilişkisini tespitte ölçüleri farklı olduğundan hangi fiilin masiyete yol açan fiil sayılacağı hususunda farklı görüşleri vardır. Bunun için de, müslümanın şarap imalatında veya faizle iştigal eden bir işyerinde çalışması, Gayr-i müslimin yanında çalışması, kilise inşaatında çalışması, Gayr-i müslimin bağında bekçilik etmesi veya ücretle şarabını taşıması gibi münferit meseleler bu sebep-sonuç ilişkisi açısından tartışılmış ve farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Meselâ, Hanefî hukukçular, arada kuvvetli bir sebep-sonuç ilişkisi bulunmadıkça her bir işi ayrı olarak değerlendirir, yasağı sadece haram fiilin işlenmesini konu alan iş akitleri çerçevesinde tutmaya gayret ederler.

Gerekli şartlara uyularak yapılan iş akdi, iki taraf için de bağlayıcı bir karakter arzeder ve birtakım hak ve sorumluluklar doğurur. İş akdinin işçi açısından en önemli sonucu, akit konusu işi gerektiği şekilde ifa etme, işveren açısından ise, kararlaştırılan ücreti gerektiği şekilde ödeme borcudur. İşçinin işini hangi durumlarda tam ve yeterli şekilde ifa etmiş olacağı hususu, akitten, kanundan, örf ve adetten kaynaklanan ayrıntılarla belirlenir. İşçi, işi ifada gerekli özeni göstermemesi, kusurlu ve kasıtlı davranışı sonucu işverene verdiği zararı tazmin etmekle yükümlüdür. "İşçinin hiçbir fiilden sorumlu olmayacağı" veya "her türlü zarardan sorumlu tutulacağı" yönündeki ön şart ve anlaşmalar geçersiz sayılarak risk ve sorumluluk taraflar arasında dengeli şekilde dağıtılmak istenmiş, işçinin hangi durumlarda tazminle sorumlu olacağı hususu doktrinde ayrıntılı şekilde ele alınarak konu taraflar arası güç dengesinin insafına bırakılmak istenmemiştir. İşverenin de işçinin ücretini akitte kararlaştırıldığı şekil ve zamanda ödemesi temel borcudur. İşçiye, ücretini alıncaya kadar işverene ait malı elinde tutabilmesi (hapis) hakkının tanınması da işçinin ücret alacağını korumaya yöneliktir. Süreli işçilerde işçi bu süre zarfında çalışmakla veya buna hazır olmakla, götürü işlerde ise işi ifa etmekle ücrete hak kazanır. Hz. Peygamber "işçiye ücretini teri kurumadan veriniz" buyurmuş (Mecmau'z-zevaid, IV/97), işçinin ücretini ödemeyen kimselerin kıyamet gününde Allah'ı karşılarında bulacaklarını bildirmiştir (Buhârî, İcare, 10). İşçinin, işyerinde gerekli önlemlerin alınmamış olması, işin mahiyet ve yapısı, işverenin ihmal ve kusuru sebebiyle zarara uğraması halinde işverenin bu zararı da tazmin etmesi gerekir. Hatta işverenin, üçüncü şahıslara karşı işçisinin fiilinden sorumlu olduğu durumlar da vardır. İşverenin özellikle devlet ve kamu kuruluşu olması halinde, işi ehil olana verme yükümlülüğü de ayrı bir önem kazanır. İşverenin işçiye karşı iyi davranması, işçinin temel hak ve özgürlüklerini tanıması ve ona göre davranmasına imkân vermesi de temel borçları arasındadır. Bir hadiste Hz. Peygamber işçilere de işaretle "Onlar sizin kardeşleriniz olup Allah onları sizin sorumluluğunuz altında kılmıştır. Böyle bir din kardeşi eli altında bulunan kimse ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerinin yetmeyeceği işleri yüklemeyiniz. Şayet yüklerseniz onlara yardımcı olunuz" buyurarak (Buhârî, Itk, 16) bu konuda temel insanî ve ahlâkî bir ödeve de dikkat çekmiştir.

İslâm hukukunda mümkün olduğu ölçüde haksız kazanç ve sebepsiz zenginleşme yolları kapatılmaya çalışıldığından, iş akdinin herhangi bir sebeple geçersiz (fasit) olması, işin de bu arada ifa edilmiş olması halinde "ecr-i misl" ödenmesi gerği üzerinde durulmuştur. Ecr-i misl, tarafsız bilirkişilerin işçinin fiilen harcadığı emeğe biçtikleri değerdir (Mecelle, md. 414). Böylece işverenin akdin geçersizliğini ileri sürüp ücret ödemekten kaçınmasına imkân verilmemekte, işçinin de fiilen yaptığı işe karşılık alınterinin karşılığını alması sağlanmaktadır. İşçi ücretinin enflasyona karşı korunması da yine İslâm hukukunun genel ilke ve amaçlarına uygunluk gösterir. Paranın değerinde zamanla ciddi ölçüde azalma olduğunda işverenin akdin başlangıcındaki miktarda ücret ödemekte ısrar etmesi gerek iyi niyet kuralıyla, gerekse akitte

karşılıklar arasında denge bulunması esasıyla bağdaşmaz. Zaten para borcunda, paranın değer kaybetmesi halinde artık eski miktarın değil borçlanılan paranın yeni durumdaki değerinin verilmesi fikri ilk dönemlerden itibaren bir kısım İslâm hukukçularınca ifade edilmiştir (ayrıca bk. ENFLASYON). Kaldı ki, iş akdinde işveren işçinin emeğinden fiilen yararlanmış bulunduğu için, enflasyonun paraya olan olumsuz etkisini telafi edip ücreti iyileştirmesi daha da kuvvetli bir borç görünümündedir. İslâm hukuk doktrininde, işçinin ücret yönünden korunması, aslî ihtiyaçlarını karşılayacak seviyede ücret (asgari ücret) alması gereği, düşük ücretle çalışmaya mecbur bırakılan işçilerin mağduriyetinin giderilmesi, ücretin adil ve hakkaniyetli olması, çalışma şartları, çalışma süresi ve iş emniyeti bakımından işçinin korunması, işçinin temel hak ve hürriyetlerinin işverence güvence altında tutulması gibi hususlar üzerinde ayrıntılı olarak durulmuş, hukukçuların içinde bulundukları durum ve şartlara göre birtakım öneriler ve düzenlemeler gündeme getirilmiştir. İslâm hukukunda bu tür akitlerin kapsam ve sonuçlarının tartışılması ile güdülen gaye, akitlerin şart ve kapsamlarını taraflar arasındaki güç dengesine terketmenin sakıncalarını önlemek, insanların birbirlerini bu yüzden zarara uğratmasına ve haksızlık etmesine engel olmak, akitte karşılıklar arası dengeyi korumaya çalışmak olarak gösterilebilir. Böyle olunca, İslâm hukuk doktrininde sadece işçiyi korumaya yönelik değil, akdin iki tarafını da korumayı hedefleyen tedbirlerin alınmak istendiğine dikkat edilmelidir. Bir başka anlatımla hukuk, güçsüz, bilgisiz, pazarlık gücü olmayan kimsenin yanında yer alarak beşerî ilişkileri sağlıklı bir dengeye oturtmayı amaçlamaktadır. Bu yüzden, işçi sınıfının örgütlenip güç birliği ederek, grev tehdidi ile işvereni baskı altına alması, işçilerin hak etmedikleri bir ücreti zor ve baskı sayesinde elde etmeleri, emeklerine değil de örgütlenme güçleri ve iş kollarının hayati önem taşımasına veya siyasal yönetimlerin tercihlerine göre farklı farklı ölçüde toplumsal gelirden pay ve ücret almaları da savunulamaz. Bu gelişmeler hukukun genel ilke ve amaçlarına aykırı olduğu gibi toplumsal barışı da tehdid edebilecek bir mahiyettedir. İşverenin ödediği bu yüksek ücreti üretim ve maliyete yansıtarak diğer halk kesimine fatura etmesi, örgütlenemeyip pazarlık gücü olmayanların düşük ücretle çalışmaya mahkum kalması, işçi-işveren ilişkilerinin ve giderek bütün beşeri ilişkilerin barbarca bir yaşama mücadelesine dönüşmesine ve daha birçok sakıncalı sonuçlara yol açar. Buna karşılık, işçinin yukarıda değinilen meşru haklarının korunması ve bu konuda gerekli düzenlemelerin gerçekleştirilmesinin sağlanması amacı ile, fakat bu amacın çerçevesini aşmayan ölçüler içinde örgütlenme yoluna gidilebilmesi, bu hakların tabiî bir uzantısıdır.

İşçi-işveren ilişkileri, beşerî ilişkilerden, işçi hakları insan haklarından ayrı düşünülmemelidir. İslâm'ın genel ilke ve amaçları da belli bir kesimin refah veya sıkıntı içinde olması değil, toplumsal gelir ve sıkıntının birlikte ve âdil bir şekilde paylaşılmasına yöneliktir. Öte yandan işçi-işveren ilişkilerinin düzelmesi ve iyileşmesi, salt hukuk kuralları ve yaptırımlarıyla sağlanabilecek yalın bir konu değildir. Hukukî ilişkilerin dinî ve ahlâkî sağlam bir zemine da-

yanması, bu zeminde gelişmesi, toplumda sağlam esaslara dayalı bir hak ve adalet ölçüsünün yerleşmesi de gerekir. Hem yeterli seviyede âdil hukukî düzenlemelerle hem de İslâm'ın hayatın başlangıcı, sonu, amacı, yön ve esası hakkında koyduğu ilkelerin benimsenip, dinin kural ve kurumlarının bir bütün halinde günlük hayatı kuşatmasıyla sağlıklı, verimli ve ahenkli bir iş hayatı, işçi-işveren ilişkisi kurulabilir.

¥ Ali Bardakoğlu

İşâre (bk. DELÂLET)

İŞKENCE

Bir kimseye maddi veya manevi olarak yapılan aşırı eziyet.

İşkence zor, şiddet ve baskı yoluyla bir insanı sindirme ve etkisiz duruma getirme uygulamasıdır. İşkence, suçluyu cezalandırmak, zora başvurarak delil araştırmak, bilgi elde etmek, kişiyi inanç ve kanaatlerinden vazgeçirmek ve ona yeni inanç ve kanaatları zorla kabul ettirmek gibi amaçlarla yapılır. Bu son duruma "beyin yıkama" adı verilir. Bir ceza metodu olarak işkence çok eski devirlerden beri bilinmektedir. Cezanın ibret verici olması ve herkesi yıldırması için, suçun ağırlığı ile orantılı olarak işkenceye başvurmakta yarar görülmüştür. Yunanlılarda işkence yalnızca kölelere ve yabancılara uygulanırdı. Roma'da yaygın bir durum alan işkence, sanıklara, şüphelilere ve tanıklara uygulanırdı. Ortaçağ hıristiyan dünyasında işkence, günlük hayatta sık sık görülen bir cezaydı. Papalığın 1252 de yayımladığı kararnamede, engizisyon mahkemelerince takibata uğrayan dinî sanıklara işkence yapılmasına izin verildi (bk. ENGİZİSYON).

Çok çeşitli işkence usul ve araçları vardır. Eskiden beri bilinenlerin yanısıra günümüzde, uyuşturucu rol oynayan bazı tıbbî usullere ve ilaçlara da başvurulmaktadır. Ayrıca, sorguya çekilen kişinin vücudunda mümkün olduğu kadar az ve çabuk geçen izler bırakan usuller de vardır. Bütün bunlar, casusluk ve karşı casusluk servislerinin gelişmesi, "devlet güvenliği" fikrinin güç kazanması ve şiddeti normal bir tutum sayan totaliter rejimlerin ortaya çıkmasının tabii bir sonucudur. Günümüzde her ne kadar çoğu ülkelerin anayasalarında ve milletlerarası anlaşmalarda işkence bir insanlık suçu sayılmakta ve bu konuda önleyici bazı yaptırımlara yer verilmekteyse de, ahlâkî ölçülere hiç uymayan işkence usulleri hemen her yerde sistemli bir şekilde uygulanmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de işkence çoğunlukla "ezâ" terimiyle ifade edilmiş, hemen bütün peygamberlerin çeşitli şekillerde işkencelere maruz kaldıkları sık sık haber verilerek işkencenin çok eski dönemlerden beri zalimler ve zorbalar tarafından başvurulan bir zulum çeşidi olduğu anlatılmak istenmiştir. Bu âyetlerin birinde, Nuh kavmi ile Âd ve Semûd kavimlerinin peygamberlerine işkence ettiklerine işaret edilmekte (İbrâhîm 14/12); başka bir âyette "Ey inananlar! Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın" buyurulmaktadır (el-Ahzâb 33/53). Hatta insanlara "işkencenin en kötüsünü" reva gören, onların erkek çocuklarını kesip, kötü emellerine kullanmak için kız çocuklarını sağ bırakacak kadar çılgınlaşmış zâlimlerin gelip geçtiği bildirilmektedir (el-Bakara 2/49; el-A'râf 7/141; İbrâhîm 14/6). Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'e işkence ettiklerini

anlatan âyetlerin birinde “Allah’ın dünya ve ahirette onlara lanet ettiği” haber verilmektedir (el-Ahzâb 33/57).

Rasûlullah ve diğer müslümanların Mekke dönemindeki hayatları müşriklerin işkencelerine mâruz kalmakla geçmiş; onlara, alay ve hakaret gibi sözlü saldırılardan ekonomik abluka ve sosyal boykota kadar varan ve onlara Mekke’yi terketmek zorunda bırakan her türlü fiili işkenceler uygulanmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’in haksızlık ve zulmü yasaklayan hükümleri yanında, yaşadıkları bu acı tecrübelerin de etkisiyle gerek Hz. Peygamber, gerekse sahabiler işkencenin hiçbir şeklini en azılı düşmanlarına dahi reva görmekten titizlikle sakınmışlar; ashabın bazılarında nadiren görülen intikam çıkışlarını Hz. Peygamber kararlılıkla önlemiş ve yatıştırmış ve hukukî yaptırımlar dışında, hiçbir kimseye keyfi cezalar uygulanmasına imkân vermemiştir.

Bizzat Hz. Peygamber’in, kendilerine her türlü eziyet, işkence ve haksızlığı reva görmüş olan bütün müşrikleri Mekke’nin fethi sırasında bağışlaması, İslâm’ın haklı sebeplerle de olsa işkenceyi reddeden, adalete, af ve merhamete dayalı bir ahlâk dini olduğunun en çarpıcı delilidir.

Kur’ân-ı Kerîm’de işkencenin manevî zararlarına da dikkat çekilmiştir. Nitekim eziyetin, yapılan hayırlardan beklenen sevabı yok edecek kadar kötü bir muamele olduğu; tatlı bir sözün, arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha hayırlı olduğu bildirilir (el-Bakara 2/263-264).

Haksızlık etmemek ve haksızlığa razı olmamak temel ilke olmakta birlikte (el-Bakara 2/279), müslümanları, eziyet ve işkenceye maruz kalmaları durumunda buna sabırla ve yiğitçe göğüs germeye, kâfirlere ve münafıklara boyun eğmemeye teşvik eden birçok âyet de vardır (msl. bk. Âl-i İmrân 3/195; el-En’âm 6/34).

Bu prensipler ışığında İmâm Muhammed b. Hasen eş-Şeybanî gibi bazı ilk devir İslâm hukukçuları, –vücutta kalıcı bir zarar meydana getiren müessir fiillerden ayrı olarak– kişiye acı veren fiillerden dolayı uğranılan manevî zararlar için bir tür manevî tazminata hükmedilmesi içtihadında bulunmuşlardır. Sanığın suçunu itiraf etmesini sağlamak üzere işkence yoluna başvurulmasını İmâm Malik’in câiz gördüğüne dair rivâyetin ise gerçeği yansıtmadığı, araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur. Öte yandan, İslâm tarihinde işkence konusunda rastlanan İslâmi öğretilere aykırı uygulamaları (bir kısmını o dönemin şartları çerçevesinde açıklama imkânı bulunsa bile), dinin temel kaynaklarına uygunluk açısından “hukukî” değil “fiili” durumlar olarak değerlendirmek gerekir.

İslâm’a göre insanın temel hak ve hürriyetlerinden biri de, onun insanlık onurunun korunmasıdır. İnsan şerefli ve üstün bir varlıktır (bk. el-İsrâ 17/70). İşkence ise, insanlık şeref ve haysiyetine aykırı, küçük düşürücü bir uygulamadır. Bu bakımdan işkence insanlık dışı, ahlâk dışı bir uygulamadır. İslâm zora, zorbalığa ve şiddete karşıdır. Hz. Peygamber, insanlara eziyet edenleri Allah’ın cezalandıracağını haber vermektedir (bk. Müslim, Birr, 33).

¥ Hayati Hökelekli

İşrak Namazı (bk. NAFİLE NAMAZLAR)

İTAAT

Allah'a, Peygamber'e ve büyüklere saygılı olup buyruklarına uyma anlamında kullanılan dinî ve ahlâkî bir terim.

"İtaat" (itâ'a) ve "tâat" sözlükte, boyun eğmek, gönüllü olarak kabullenmek anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu kökten türetilen fiil ve isimler yetmiş defa tekrar edilmiştir; ayrıca itaatla aynı anlama gelen "tâat" üç âyette (en-Nisâ 4/81; en-Nûr 24/53; Muhammed 47/21) geçmektedir. Bu âyetlerin çoğunda Allah ve Rasûlüne itaat etmenin gereği üzerinde durulmuştur (bk. Wensinck, Mu'cem, "tva" md.) Bir âyette şöyle buyurulur: "Ey inananlar! Allah'a ve Peygamber'e ve sizden olan ulü'l-emre (devlet büyüklerine) itaat ediniz" (en-Nisâ 4/59). Bazı Tabiun müçtehitlerine ve mezhep imamlarına göre, âyette geçen "ulü'l-emr"den maksat din bilginleridir. Allah'a, Rasûlüne, devlet yetkililerine ve bilginlere itaatin yanısıra ana-babaya iyi muamele etme gereğini vurgulayan nasslardan, Gayr-i müslim bile olsa ana-babaya itaatin farz olduğu, yine âyet ve hadislerden bu itaatin dinen ve örfen malum ölçülerde olması gerektiği hükmü çıkarılmıştır. Buna karşılık, birçok âyette gönülleri Allah'ı anmaktan yoksun bırakılmış olup kötü arzularının peşinde koşanlara (el-Kehf 18/28); kâfirlere ve münafıklara (el-Ahzâb 33/1, 48); dini ve Peygamber'i yalanlamaya kalkışanlara (el-Kalem 68/8); evladının Allah ve Rasûlüne ortak koşmaları için çaba gösteren ana babalara (el-Ankebût 29/8; Lokman 31/15); hak din karşısındaki aşırı tutumlarıyla fesat çıkaranlara (eş-Şu'arâ 26/151-152); çok çok yemin eden, bayağı, daima kusur arayan ve buna benzer kötü huylar taşıyanlara (el-Kalem 68/10-14) itaat edilmesi yasaklanmıştır. Bu tür yasakları dikkate almayarak kötü önderlerine ve efendilerine uyan, böylece onlar tarafından sapıklığa düşürülenler, ahirette bu hatalarını pişmanlıkla itiraf edecek ve onlardan şikayetçi olacaklardır (el-Ahzâb 3/67).

Benzer açıklamalar hadislerde de sık sık tekrar edilmiştir. Bir hadiste ancak iyi ve meşru buyruklara itaata izin verilmiştir (Buhârî, Ahkâm, 4; Müslim, İmâra, 8). Buna karşılık, birçok hadiste gerek devlet yetkililerine, gerekse ana baba ve diğer büyüklere, "Allah'a isyan" ve "günah" olarak belirlenmiş hususlarda itaat etmenin câiz olmadığı kesin bir dille ifade edilmiştir (msl. bk. Buhârî, Ahkâm, 4; Cihad, 108; Müslim, İmâra, 8; Ebû Dâvud, Cihad, 87). Yine pek çok hadiste, başta Allah ve Rasûlünün buyrukları olmak üzere devlet ileri gelenleri ve diğer yetki sahiplerinin buyruklarına özen göstererek kulak vermek, itaat etmek ve cemaatla birlik beraberlik halinde olmak şeklindeki üç esas üzerinde önemle durulmuştur (msl. bk. Buhârî, Ahkâm, 4; Müslim, İmâra, 13, 54; Ebû Dâvud, İmâra, 9; Dârımî, Rikâk, 78; Siyer, 76; Müsned, II, 296, 306).

¥ Mustafa Çağrıcı

İTİDAL

Duygu ve davranışlarda aşırılıklardan uzak olma anlamında kullanılan bir ahlâk terimi.

Kur'ân-ı Kerîm'de "itidal" kelimesi geçmez. Hadislerdeyse "doğrulma, rükûdan veya secdeden kalkıp doğrulma" anlamında kullanılmıştır. Ancak, duyguların, tutum ve davranışların itidalli olmasını başka sözlerle ifade eden âyet ve hadisler vardır. Meselâ "Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da

olma...” (el-İsrâ 17/29); “(Alllah’ın sevdiği kullar) harcama yaparken ne israf ederler ne de cimrilik ederler. İkisi arasında orta bir yol tutarlar” (el-Furkân 25/67) meâlindeki âyetler harcamada itidali, yani cömertlik faziletini; “Muhammed Allah’ın rasûlüdür. Onunla olanlar, kâfirlere karşı cesur, kendi aralarında merhametlidirler...” (el-Fetih 48/29) meâlindeki âyet öfkede itidali yani şecâat (yiğitlik) faziletini; “İnsanlardan kimi de, ey Rabbimiz, bize dünyada da güzellik ver, ahirette de güzellik ver, bizi cehennem azabından koru, derler” (el-Bakara 2/201) meâlindeki âyet, din ve dünya hayatı arasındaki itidali ifade eder. Ayrıca bütün ahlâkçılar, Kur’ân-ı Kerîm’de sık sık tekrar edilen “sırât-ı müstakîm” deyiminin de itidal, yani bütün aşırılıklardan uzak olan yol anlamına geldiği görüşündedirler. Bu yüzden İslâm ahlâkçıları insanın tutum ve davranışlarında aşırılıklardan uzak olmasına büyük önem vermişler ve “İşlerin en hayırlısı en ortada (yani en itidalli) olanıdır” özdeyişini genel bir ahlâk ilkesi saymışlardır.

Ahlâk düşünürlerinin eskiden beri kabul ettikleri görüşe göre dış dünyada olduğu gibi insanın psikolojik ve duygusal yetenekleri arasında da bir uyum bulunmalıdır. Bu uyum, insanın ahlâkî yaşayışının esasını oluşturan üç temel yeteneğin itidalli (dengeli) olmasına bağlıdır. Buna göre akıl gücünün dengeli işleyişinden hikmet, arzu (şehvet) gücünün dengeli işleyişinden iffet, gazap gücünün dengeli işleyişinden de şecâat (yiğitlik) faziletleri doğar; insanın iç dünyasında bu dengelerin oluşması da adalet denilen dördüncü temel fazileti doğurur ve böylece tam ahlâk gerçekleşir. İnsanın duygusal ve psikolojik yapısında gerçekleşen bu denge ve uyum sayesinde onun hareketleri, sözleri, başkalarıyla ilişkileri ve genel olarak hayatı da aşırılıklardan uzak olur; buna karşılık, iç yapısındaki dengeler kusurlu olduğu ölçüde dışa yansıyan davranışları da kusurlu yani itidalden uzak olur.

Eğitimin en temel amacı insanı duygu ve davranışlarında itidale, aşırılıklardan uzak kalmaya alıştırmaktır. Bütün insanlar bu alışkanlığı kazanmaya aynı ölçüde yatkın değildir. Bazı insanlar doğuştan akıllı ve güzel huylu oldukları için duygu ve davranışlarını kolaylıkla dengeli ve ölçülü tutabilirler. İslâm ahlâkçıları bunlara peygamberleri örnek gösterirler. Bazı kişilerde ise yeterli muhakeme gücü bulunmadığı veya öfke, şehvet gibi duygusal güçleri aşırı derecede etkin olduğu için, ifrat ya da tefritten kurtularak itidale ulaşmaları, güçlü bir iradî çaba göstermelerine bağlıdır. Bu yüzden, başta mutasavvıflar olmak üzere birçok İslâm ahlakçısı, itidal tamamen alışkanlık halini alıncaya kadar az yemek, az uyumak, az konuşmak, cinsel ilişkiden uzak durmak gibi bazı perhizlere başvurmayı tavsiye etmiş ve uygulamışlardır.

¥ Mustafa Çağrıcı

İtikad (bk. AKAİD)

İTİKÂF

A– İtikâfın Tanımı ve Mahiyeti

“İ’tikâf” sözlükte, bir şeye devam etmek anlamına gelir. Fıkıh terimi olarak ise itikâf, bir mescidde ibadet niyetiyle ve belirli kurallara uyarak bir süre durmak demektir. İtikâfın meşruiyeti (dinî bir hüküm oluşu),

Kitab ve Sünnet ile sabittir. Bu hususta Kur'ân-ı Kerîm'de meâlen şöyle buyurulur: "... Mescidlerde itikâfda bulunduğunuz zaman, kadınlarınızla birleşmeyin. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bu sınırlara yaklaşmayın. İşte böylece Allah âyetlerini insanlara açıklar. Umulur ki korunurlar" (el-Bakara 2/187). Bir başka âyette de (el-Bakara 2/125), itikâf ibadetinin önceki ilâhî dinlerde de mevcut olduğuna işaret edilir.

İtikâfın meşruiyeti ile ilgili birçok hadis vardır. Hz. Ayşe'nin konuya ilişkin rivâyetlerinden biri şöyledir: "Rasûlullah (s.a.), Allah ruhunu kabzedinceye kadar, ramazanın son on gününde itikâf yapıyordu. Ondan sonra da hanımları itikâf yapageldiler." (Buhârî, İtikâf, 1; Müslim, İtikâf, 1, Ebû Dâvud, Savm, 77; et-Tirmizî, Savm, 71).

Yine Hz. Ayşe Hz. Peygamber'in itikâf uygulaması hakkında şu açıklamayı yapmıştır: "Rasûlullah (s.a.) itikâf yaptıkları zaman, kendileri mescidde oldukları halde başlarını uzatırlar, ben de saçlarını tarardım. İtikâfta oldukları zaman eve ancak bir ihtiyaç için girerlerdi" (Buhârî, İtikâf, 3; Müslim, Hayz, 6, et-Tirmizî, Savm, 80).

Rasûl-i Ekrem Medine'ye hicret ettikten sonra, vefat edinceye kadar, her yıl Ramazan ayının son on gününü itikâfta geçirmişlerdir. Bir müslüman için cami gibi kutsal bir mekânda ve Ramazan ayı gibi kutsal bir zaman diliminde dünya meşgalelerinden sıyrılarak belirli bir süre bütün varlığıyla Yüce Rabbine yönelmesi kuşkusuz çok güzel bir ibadettir. İtikâf kişiye, ruhunu arındırmak ve nefis muhasebesi yapmak için iyi bir fırsat sağlar. Tabiî ki, hatıra gelebilecek bir çok faydanın ötesinde itikâfta asıl amaç, Allah ve Rasûlünün buyruk ve tavsiyesince teslim olmak ve kulluk bilincini pekiştirmek olmalıdır.

B– İtikâf Çeşitleri:

İtikâf, –Hanefî mezhebine göre– vacip, sünnet ve müstehap olmak üzere üç çeşittir. Bir kimse itikâf yapmayı nezrederse (adarsa) bu vacip itikâf olur. Rasûlullah'ın yaptığı gibi ramazanın son on gününde yapılan itikâf ise kifâî sünnettir. Ancak Hz. Peygamber bunu devamlı yaptıkları için müekket sünnet olup, bir beldede hiç kimse itikâfa girmezse herkes dinen sorumlu olur. Bu ikisi dışında yapılan itikâflar ise, müstehaptır. Diğer üç mezhepteki tasnif de buna yakın olmakla birlikte, vacip olan nezredilmiş itikâf dışındaki itikâflar genel bir şekilde sünnet, mendup ve müstehap olarak nitelendirilir.

C– İtikâfın Süresi

Vacip itikâfın en az süresi bir gündür. Müstehap için belli bir süre olmayıp, bir müddet camide kalmak yeterlidir; ancak Mâlikî mezhebinde en az bir gün bir gece kalınması gerekir. Sünnet itikâfın süresi ise Ramazan ayının son on günüdür.

D– İtikâfın Şartları

İtikâfın geçerli olması için:

1– İtikâfa giren kimsenin müslüman, âkıl (temyiz gücüne sahip) ve dinen temiz olması gerekir. Buna göre müslüman olmayanın, akıl hastasının, gayri mümeyyiz küçüğün, cünübün, hayız ve nifas halindeki kadının itikâfı geçerli olmaz.

2– İtikâfa niyet edilmesi gerekir. İtikâf bir ibadet olduğu için niyet önemlidir. Niyetsiz olarak camide yapılan uzlet itikâf sayılmaz. Hanefîler'in dışındaki üç mezhebe göre niyet itikâfın rükünlerindendir.

3– İtikâf, içinde cemaatle namaz kılınan bir mescidde yapılmalıdır. Büyük camilerde yapılması daha faziletlidir. Hanefî mezhebine göre kadınlar, kendi evlerinde devamlı namaz kılarak bir nevi mescid edindikleri bir odada itikâfa girebilirler.

Kadının itikâfa girmesi –nezredilmiş itikâf bile olsa– kocasının iznine bağlıdır.

4– Vacip olan itikâfda oruçlu bulunmak şarttır. Müstehap olan itikâf için oruç şart değildir. Sünnet-i müekkede olan itikâf, ramazanın son on gününde yapıldığı için, oruçlu olmak gerekeceği açıktır.

Şâfiî mezhebine göre, vacip olan itikâfda oruçlu olma şartı yoktur.

E– İtikâfı Bozan ve Bozmayan Durumlar

1– İtikâfa giren kimse, itikâf mahallinden bir özür ve ihtiyacı olmaksızın çıkarsa, itikâfını bozmuş olur. Fakat itikâftaki kişi, cuma namazını bir başka camide kılmak gibi şer'î bir özürden, def'i hacette bulunmak, abdest almak, gusletmek gibi tabiî bir özürden dolayı dışarı çıkabilir. Bulunduğu mescidin yıkılması gibi zarûrî bir özürden dolayı çıkması halinde de itikâfı bozulmaz. Bunların haricinde, hasta ziyareti ve cenaze namazı gibi bir sebeple çıkmış olsa bile, itikâfını bozmuş olur.

2– İtikâfa giren kimse cinnet getirip veya bayılıp birkaç gün o halde kalsa, itikâfı bozulmuş olur. Şifa bulunca, itikâfını yeniden yapması gerekir.

3– İtikâfa giren kimse, hanımı ile cinsî temasta bulunamaz, onu öpüp okşayamaz. Cinsî temas, ister gece isterse gündüz olsun, kasıd bulunsun veya bulunmasın itikâfı geçersiz kılar. Cinsî temasa hazırlayıcı hareketler de câiz olmamakla birlikte, gusül gerektirmedikçe bunlarla itikâf bozulmaz. İhtilâm ile itikâf bozulmaz; bu durumdaki kişi mescidden çıkıp gusül abdesti alır ve itikâfa devam eder.

4– Hayız ve nifas durumunda itikâf bozulur.

İtikâfda bulunan kimse, kendisinin ve ailesinin yeme içme gibi zaruri ihtiyaçlarının temini için gerekli olan alışveriş muamelesini dışarı çıkmadan mescidde yapabilir. Ancak zaruri ihtiyacın dışında ticari muamele mekruh olup, aldığı şeyleri getirip mescide yığamaz.

Mescidden dışarı çıkmakla itikâfın bozulması hükmü, vacip olan itikâf hakkındadır. Nafile itikâfta, bir özürden dolayı olsun veya olmasın, dışarı çıkılmakla itikâf bozulmuş olmaz; fakat itikâfdan çıkılmış olur.

Hanefî mezhebinde kabul gören görüşe göre başlanıldıktan sonra terkedilen nafile itikâfın kaza edilmesi gerekmez. Ancak vacip olan ve ramazanın son on gününde mesnun olan itikâf bozulursa, kaza edilmesi gerekir; Ebû Yusuf'a göre on günün tamamı, diğer Hanefî bilginlere göre sadece bozulan güne karşılık bir gün kaza edilir.

F– İtikâfın Âdâbı

İtikâfın başlıca âdâbı şunlardır:

1– İtikâf, Ramazan ayının son on gününde ve cemaati bol mescidlerde yapılmalıdır.

2– İtikâf esnasında anlamsız konuşmalardan özellikle günah sözlerden kaçınılmalıdır. Kur'ân-ı Kerîm tilaveti ve hadis-i şerif mütalaasıyla meşgul olunabilir. Bunun yanında dinî meseleleri ihtiva eden diğer kitaplar da okunabilir.

3– İtikâfa girilirken güzel kokular sürülmeli, temiz ve yeni elbiseler giyilmelidir.

¥ Mustafa Baktır

İTİYAT

İnsanın, herhangi bir işi kolaylıkla yapmaya yatkınlık ve alışkanlık kazanması anlamında kullanılan bir ahlâk terimi.

Sözlükte "alışkanlık" anlamına gelen itiyat, özellikle ahlâk eğitiminde büyük önem taşır. Çünkü ahlâkçıların tamamına yakın bir bölümüne göre, insanın iyi ya da kötü ahlâklı olmasında, doğuştan getirdiği duygusal ve psikolojik nitelikleri, melekeleri yanında, aile, okul vb. toplumsal çevrelerden çeşitli yollarla etkilenerek edindiği alışkanlıkların da büyük bir payı vardır. İbn Sina ve İbn Miskeveyh gibi ahlâkçılarca benimsenen, özellikle Gazzâlî tarafından mükemmel bir şekle kavuşturulan bir tanıma göre "Ahlâk, insanın manevi ve ruhi yapısında yerleşmiş bulunan melekeler bütünü olup, her türlü hareket ve davranışlar, kolaylıkla ve rahatlıkla, düşünüp taşınmadan bu melekelerden doğar." Bu melekelerin oluşmasında alışkanlıkların önemli ölçüde etkisi vardır. İnsan, iyi alışkanlıklar kazanabileceği gibi kötü alışkanlıklara da mübtelâ olur. Bunlardan ilki faziletleri, ikincisi de reziletleri meydana getirir. Ahlâkın hedefi insanda iyi alışkanlıkları, dolayısıyla faziletleri gerçekleştirmektir.

İslâm ahlâkçıları ahlâk ilmini bir tür ruh sağlığı bilimi (tıbb-ı ruhânî) kabul etmişlerdir. Buna göre tıp gibi ahlâkın da başlıca iki amacı vardır: a) Sağlığı korumak. b) Hastalıkları iyileştirmek. Faziletli ve iyi alışkanlıklara sahip olan kişi ahlâk bakımından sağlıklıdır. Ahlâk ilmi bu tür insanlara daima ahlâkî ödevlerini yerine getirerek sağlıklı kalmalarını buyurur. Öte yandan kötü alışkanlıkların her biri birer hastalıktır. Ahlâkçıların benzetmesiyle, hastalığı dolayısıyla ağzının tadı bozulmuş, iştahtan düşmüş insana yemek yemek zor geldiği gibi kötülüklere alışması yüzünden ahlâkî dengesi bozulmuş insana da iyilik yapmak ağır gelir. Bu bakımdan ahlâk eğitimi, bir tür tedavi işlevi görür. Bu eğitim sayesinde, kötü alışkanlıklar giderilerek, kişinin, görevlerini kolaylıkla ve rahatlıkla yapmasına imkân veren itiyatlar geliştirilir. Hz. Peygamber, özellikle Mekke devrinde bütün gücüyle yeni müslüman olmuş kişileri eski bâtıl itikatlarıyla kötü alışkanlıklarından uzaklaştırmaya, iyi ve güzel alışkanlıklar kazanmalarını sağlamaya çalışmıştır. Bu yüzden başta mutasavvıflar olmak üzere İslâm ahlâkçıları ahlâk eserlerinde davranış eğitimine geniş yer vermişlerdir. Burada "eğitim"den maksat, ahlâkla ilgili teorik bilgiler vermek yanında, daha da önemlisi, kişinin, bencil ve gayrı meşru istek ve tutkularına karşı direnme çabası göstererek kendi kendisini eğitmesidir. İslâm ahlâkçıları eğitimin bu şekline "riyâzet ve mücahede" adını vermişlerdir. Bu şekildeki bir eğitimle kişi, başlangıçta zor gelen iyiliği yapma, kötülüğü terketme çabasına kendisini alıştırır. Bu bir irade eğitimidir ve bu eğitimle zaman içinde kötülüklere karşı direnç kazanılır, irade gelişip güçlenir, iyi alışkanlıklar yerleşir.

İslâm ahlâkçılarına göre ahlâk büyük ölçüde "kesbî" dir; yani doğuştan olmayıp sonradan kazanılır. Egzersiz ve alışkanlıkların rolü açısından ahlâkta ilerleme, sanatta ilerlemeye benzer. Bu da ancak bir fiili birçok defa tekrarlamaya, alışkanlık halini

alıncaya kadar bu tekrarları sürdürmeye bağlıdır. Bütün bunlar güçlü iradenin önemini gösterir. Bu yüzden Fârâbî, “insana özgü erdem, yalnızca iradeyle kazanılan erdemdir” der (Tahsîlü’s-Saâde, s. 76). Çünkü, ancak güçlü bir irade sayesinde erdemler insanda birer meleke, hatta giderek tabiat ve karakter halini alabilir. Fârâbî, bu şekilde kendisini iyi alışkanlıklar kazanmaya zorlayan kişiye “nefsine baskı yapan insan” (ez-zâbit li-nefsih), iyi alışkanlıklar kazanmış kişiye de “erdemli insan” (el-fâzıl) adını verir. Bu ayırım, sonraki müslüman ahlâkçılarca da benimsenmiştir.

¥ Mustafa Çağrıcı

İtlâf (bk. HAKSIZ FİİL)

İTTİBÂ

“İttibâ” sözlükte, başkasını izlemek ve başkasına uymak gibi anlamlara gelir. Fıkıhta da ittibâ kelimesi sözlük anlamları ile bağlantılı olarak değişik bahislerde kullanılmıştır.

Allah ve Rasûlünün buyruklarına uyma anlamında ittibâ tüm müslümanlara farzdır. Yine, Allah’a karşı masıyet niteliği taşımayan hususlarda yöneticilerin emir ve yasaklarına uymak da yönetilenler için bir vecibedir. İçtihadi bir meselede içtihat ehliyetini haiz bir kimsenin kendi kanaatine aykırı olarak başka müçtehide uyması câiz değildir. Delilini ikna edici bularak başka müçtehide uymak ise câizdir ve buna –”taklid”den ayırdetmek için– “ittibâ” adı verilmiştir. İbadetler konusunda ittiba terimi, cemaatle namaz kılarken me’mûmun (cemaatin) imama uymasını ifade eder ki, bu şekilde kılınan namazda cemaatin namazının geçerliliği imama ittiba etmeye bağlıdır.

¥ Heyet

İttika (bk. TAKVA)
İyadet (bk. ZİYARET)
İyilik (bk. HAYIR, İHSAN)

İZİN İSTEME

İslâmî edep ve muaşeret kurallarından olan “izin isteme”nin İslâmî literatürdeki karşılığı “isti’zân”dır.

Özellikle aile mahremiyetine saygının bir gereği olarak Kur’ân-ı Kerîm’de müslümanlara, kendisini tanıtacak şekilde bir ses vererek izin isteyip selâm vermedikçe başkalarının evlerine girmemeleri, eğer orada kimse bulunmuyorsa izin verilmedikçe içeri dalmamaları, içeride bulunanların “geri dönün” demeleri halinde dönüp gitmeleri emredilmiş, bu konuyla ilgili iki âyetin sonunda “bu sizin için daha hayırlıdır”, “bu sizin için daha nezih bir davranıştır” şeklindeki ifadelerle sözkonusu tutumun ahlâkî değeri özellikle vurgulanmıştır (en-Nûr 24/27-28). Tecrîd-i Sarîh’in mütercimi Kâmil Miras, günümüzde yaygın bir uygulama olan kapı çalmanın da bir tür izin isteme (isti’zân) olduğunu ifade eder (Tecrid-i Sarih et-Tûrcümesi, Ankara 1978, XII, 169).

Nur sûresinin 58 ve 59. âyetlerinde, ev halkının da birbirinin odalarına girmeden önce (gerekirse) üç defa tekrarlayarak izin istemeleri emredilmiştir. Diğer bir âyette sahâbiler övülürken onların, izin almadan Hz. Peygamber’in huzurundan ayrılmadıklarının belirtilmesi (en-Nûr 24/62), gerekli hallerde görevin veya saygının bir icabı

olarak izin istenmesinin lüzumunu göstermektedir. Aynı âyetin devamındaki ifadelerden, bir sakınca yoksa izin isteyene güçlük çıkarmamanın uygun bir davranış olduğu anlaşılmaktadır.

Hadislerde de izin istemenin gerekliliği ve usulüyle ilgili bilgiler vardır. Konunun öneminden dolayı Buhârî, İmâm Mâlik, Tirmîzî, Dârimî gibi ünlü hadis bilginleri eserlerinde “Kitâbü’l-isti’zân” başlığıyla özel bölümler ayırmışlardır.

¥ Mustafa Çağrıcı

İZZET

Güç, üstünlük ve şeref anlamında kullanılan bir Kur’ân terimi.

İslâmî terminolojide genellikle “güç, kuvvet, üstünlük, şeref, kıymet” gibi anlamlarda kullanılan izzet, Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde esas itibariyle Allah’a ait bir nitelik olarak gösterilmiştir. Üç ayrı âyette tekrar edilen bir açıklamaya göre “İzzet bütünüyle Allah’a mahsustur” (en-Nisâ 4/139; Yunus 10/65; el-Fâtır 35/10). Nitekim yetmiş kadar âyette, aynı kökten gelen “azîz” kelimesi Allah’ın isimlerinden biri olarak geçmektedir. Bir âyette ise “İzzet Allah’a, Allah’ın Rasûlü’ne ve müminlere mahsustur” buyurulmuş (el-Münâfikûn 63/8); böylece gerçek izzet sahibi olan Allah’ın Elçisi olma şerefine ermiş bulunan Hz. Muhammed ile Allah’a inanmış olan diğer insanların bu sayede izzet (kuvvet ve şeref) kazandıkları belirtilmiştir.

Bazı âyetlerde izzetin zıddı olarak geçen ve daha çok inkârcılarla günahkârlar hakkında kullanılan zillet veya zül ise hem zayıflık ve güçsüzlüğü hem de şeref ve haysiyetten mahrumiyeti ifade eder. Bu durumda bulunan kimseye de zelil denir. İzzet ve zül kavramlarının birarada geçtiği bir âyette “Mülkün gerçek sahibi olan Allah’ım! Mülkü dilediğine verir ve mülkü dilediğinden çeker alırsın. Dilediğini izzet sahibi yapar (yüceltir), dilediğini zelil edersin (alçaltırsın)” (Âl-i İmrân 3/26) şeklinde dua edilmesi istenmiştir.

Türkçede kullanılan “izzet-i nefs” deyimi de kişilik değeri, şeref ve haysiyet; insanın, vakar ve haysiyetini koruması, kendine saygı duygusu anlamına gelir. İnsanın kibir ve böbürlenme duygusuna kapılmadan izzet-i nefis sahibi olması, İslâm ahlâkı açısından olumlu bir durumdur. Nitekim Kur’an-ı Kerîm’de insanın en güzel bir biçimde yaratıldığı (et-Tîn 95/4), şerefli kılındığı ve yaratılmışların pek çoğundan üstün tutulduğu (el-İsrâ 17/70) belirtilmiştir. Bu şekilde insanın izzet-i nefis sahibi olması, onurunu zedeleyecek nitelikteki kötü tutum ve davranışlardan da uzak durmasını sağlar.

¥ Mustafa Çağrıcı

K

KÂBE

Mekke-i Mükerreme'de Harem-i Şerif'in ortasında bulunan ve bütün müslümanlar tarafından Kıble olarak kabul edilen kutsal yapı.

A– Kâbe'nin Yapısal Özellikleri

Allah Teâlâ'nın emriyle Hz. İbrahim'in ilk defa olarak veya yenilemek suretiyle yapmış olduğu Kâbe, takriben küp biçiminde olup arapçada yüksek ve dört köşe ev anlamına gelmektedir. Mekke civarındaki dağ ve tepelerden getirilen taşlardan yapılmış olan bu bina, müslümanların hacı olmak üzere belirli zamanda gidip ziyaret ettikleri ve her namazda yöneldikleri kutsal mekândır.

Makam-ı İbrahim'de durup Kâbe'ye dönüldüğünde karşıya gelen kuzeydoğu duvarının solunda Kâbe'nin kapısı (Bâb-ı Mültezem) bulunmaktadır. Kâbe'nin cephesi denebilecek bu duvarla, onun simetriğindeki duvarın uzunluğu 12 m., diğer iki duvarının uzunluğu ise 10 m. olup, yüksekliği de 16 m. kadardır. Kâbe, 25 cm. yükseklikte, dışa doğru 30 cm. çıkıntısı olan mermer bir kâide üzerine yerleştirilmiştir. Binanın merkezinden dört köşeye doğru çekilen dört çizgi, Kâbe'nin dört yönünü (doğu, batı, kuzey, güney) gösterir.

Kâbe'nin her köşesinin ayrı bir adı vardır ve bunlara "rükn" denir. Doğu köşesine, Hacer-i Esved orada bulunduğundan dolayı er-Rüknü'l-Hacer, batı köşesine er-Rüknü'ş-Şâmî, kuzey köşesine er-Rüknü'l-Irâkî, güney köşesine ise er-Rüknü'l-Yemânî adı verilir. Dört duvarın ortasından yatay olarak çekilen dört hat, kuzeydoğu, kuzeybatı, güneydoğu, güneybatı yönlerini gösterir.

Kâbe'nin kuzeydoğu duvarının içinde, solda yerden 2 m. yükseklikte, yaldızlı, işlemeli, üzeri gümüş kaplı bir kapı bulunmaktadır. Kâbe'nin iç duvarları ve taban mermer kaplıdır. Kâbe'nin içinde tavanı tutan üç ahşap sütun ile tavana çıkmakta kullanılan ağaçtan yapılmış bir merdiven bulunmaktadır. Sütunların üzerinde Esmâ-i Hüsnâ (Allah'ın güzel isimleri) ile Allah'a yakarışı ifade eden "Ya Hannân" (ey çok acıyan), "Ya Mennân" (ey çok ihsân eden) ve "Ya Deyyân" (ey çok mükafâtlandıran veya cezalandıran) ibareleri yazılıdır. Tavanda belli zamanlarda kullanılan altın ve gümüş kandiller bulunmaktadır.

Rükn-i Hacer diye isimlendirilen doğu köşesinde yerden 1.5 m. yükseklikte ve kapıya yakın bir yerde müslümanların asırlardır el ve yüz sürmelerinden dolayı aşınmış bulunan Hacer-i Esved bulunmaktadır. Duvarın Hacer-i Esved'le kapı arasında kalan bölümüne, tavaf edenlerin dualarının kabul edildiği bir makam olmasından ötürü

el-Mültezem adı verilir.

Kâbe'de bir de türkçede Altın oluk diye anılan bir oluk bulunmaktadır. Bu oluk, Kâbe'nin Rükn-i Şâmî ile Rükn-i Irâkî denilen köşeleri arasındaki kuzeybatı duvarının üstünde ve bu duvarın ortasına gelecek şekilde yerleştirilmiştir (bk. ALTINOLUK) Kâbe damında biriken yağmur suları bu duvarı çevreleyen Hicr'e akmaktadır (bk. HATÎM).

Kâbe'nin dört duvarı, yere kadar inen ve mermer kâideye bakırdan yapılmış halkalarla tutturulan siyah bir örtü (kisve, sitâre) ile örtülüdür. Bu örtü, kapının ve çatıdaki olukların bulunduğu yerlerde düzgün bir şekilde kesilmiş, kenarları sırmalarla süslenmiştir (Örtünün değiştirilmesi hakkında bk. aşağıda Kâbe ve İslâmiyet).

Kâbe'nin Rükn-i Şâmî ile Rükn-i Irâkî arasındaki kuzeybatı duvarının karşısında beyaz mermerle kaplı yarım dâire şeklinde bir duvar vardır. Hatîm adı verilen bu duvar ile Kâbe arasında kalan yere Hicr veya Hicr-i İsmail denir. Hz. İbrahim'in oğlu İsmail ile inşâ ettiği Kâbe, Hicr'i içine almaktaydı. Bundan dolayıdır ki, müslümanlar Kâbe'nin bir bölümü olarak kabul edilen bu sahada nafile ibadet yapmaya özel bir ihtimam gösterirler. Tavaf esnasında buraya ayak basmazlar ve burada farz namaz kılmazlar. Tavaf yaparken Hatîm'in yakınından geçmeye çalışırlar (bk. HATÎM).

Hac, umre ve diğer zamanlarda tavafın yapıldığı mermer döşemeli yere Metâf denir. Daha önceleri Kâbe kapısının tam karşısında zeminde bulunan ve el-Mi'cen (tekne) denilen sığ çukur, Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in Kâbe'yi inşâ için kullandıkları harcın yapıldığı yer olmalıdır ki bugün mevcut değildir.

Günümüzde (1994), Metâf üzerinde Kâbe'nin kuzeydoğu duvarının karşısında bulunan Makam-ı İbrahim'den başka yapı kalmamıştır. Metâf üzerindeki binaların bir kısmı XIX. yüzyılın sonlarında bir kısmı ise daha sonra (tavafa engel oldukları için) kaldırılmıştır. Bunlar arasında özellikle şu yapılar anılabilir. 1– Tavaf mahallinin etrafında, ondan biraz yüksek olan 1-2 m. genişliğindeki taş döşemeli kısmın üzerinde 31 veya 32 ince sütun bulunmaktaydı. Sütunlar arasında her akşam 7 kandil yakılırdı. Bu sütunlar, Kâbe'nin kuzeydoğu duvarının karşısında bulunan ve tavaf alanına açılan Bâb-ı Benî Şeybe kemeri ile son bulmaktaydı. 2– Bu kemerle Kâbe arasında Makam-ı İbrahim'in bulunduğu yeri kaplayan kubbeli küçük bir bina vardı (bk. MAKAM-I İBRAHİM). 3– Kâbe'nin kuzeydoğu duvarının karşısında, sütun dizisinin üç tarafında ve Makam-ı İbrahim'in kuzeyinde beyaz mermerden yapılmış bir minber vardı. Mimar Sinan tarafından yapılarak İstanbul'dan parça parça gönderilmiş ve Kâbe'de monte edilmiş olan bu minber, günümüzden (1994) on iki yıl kadar önce her taşı numaralanarak sökülüp kaldırılmıştır. 4– Harem-i Şerif'in kenar sütunlarıyla yukarıda zikredilen tavaf mahallindeki sütunlar arasında kalan zemin üzerinde 4 küçük bina daha bulunmaktaydı. Hacer-i Esved'in tam karşısında bulunan Zemzem kuyusu küçük bir kubbe ile örtülüydü ki bu 1071 (1661-1662) yılında yapılmıştır. Alt katın avlusunda da içi taşlarla örülmüş, suyu çıkrıkla çekilen bir kuyu vardı. Ayrıca Zemzem binasının düz damı üzerine, üstü kısmen açık küçük kubbesi olan bir mescid bina

edilmişti. Günümüzde kuyusu ve muslukları ile tamamen tavaf mahallinin altına alınmış olan Zemzem'in girişi, Safâ Tepesi yönünden gelirken Metâf'a inilen merdivenlerin bittiği yerden verilmiştir (bk. ZEMZEM). Zemzem binasının kuzeydoğusunda el-Kubbeteyn denilen iki bina daha bulunmaktaydı. Kâbe cephesine dönüldüğünde solda kalan bina kütüphane, sağ taraftaki ise vakitleri tayin etmeye yarayan aletlerin, Zemzem testilerinin vs. şeylerin bulunduğu Muvakkithane idi ki bunlar XIX. asrın sonlarında ortadan kaldırılmıştır. Kâbe'nin çevresinde Makam adını taşıyan üç küçük bina daha vardı ki bunlar mezhep imamlarının namaz kılma mahalleri idi: Gölgelik de denilen bu makamlar 1074 (1663) yılından kalmış olmalıdır. Bunlar: a) Kâbe'nin güneydoğu duvarının karşısında ve Zemzem binasının güneyinde ince mermer sütunlara istinad eden sivri çatı Makam-ı Hanbelî idi. b) Mâlikî Makamı da aynı şekilde olup Kâbe'nin güneybatı duvarının karşısındaydı. c) Üst üste konulmuş iki çatısı olan Hanefî Makamı, Kâbe ve Hatîm'in kuzey batı duvarına bakmaktaydı. Kendilerine mahsus makamları bulunmayan Şâfiîler, namazda ya Zemzem binasının damı üzerindeki kubbenin altında ya da Makam-ı İbrahim'in yanında yer alırlardı. Daha sonraları bütün bu makamlar kaldırılmış, şeklî de olsa menâsikde mezhepler arası farklılığa son verilmiştir.

B– Kâbe'nin Diğer İsimleri

Kur'ân-ı Kerîm'de "el-Kâ'be" ismi iki âyette geçer (el-Mâide 5/95, 97). Bir çok âyette Kâbe'den özellikle "ev" anlamına gelen "el-beyt" kelimesi ya tek başına (msl. el-Bakara 2/125; 127, 158; Al-i İmrân 3/96, 97) yahut "el-beytü'l-harâm" (hürmete layık ev) (el-Mâide 5/2, 097) ve "el-beytü'l-atîk" (eski ev) (el-Hac 22/29, 33) şeklinde sıfat tamlaması yapılarak kullanılmıştır. Bu âyetlerde Kâbe'nin hidayet ve bereket kaynağı olarak insanlar için ilk kurulan ilk mabet olduğu belirtilmekte, Kâbe'nin tevhid inancı açısından taşıdığı öneme ve gücü yetenler için burayı ziyaretin bir vecibe olduğuna işaret edilmektedir. Bir yoruma göre, Tur (52) sûresinin 4. âyetinde geçen "el-beytü'l-ma'mur"dan maksat da Kâbe'dir. Diğer bir yoruma göre beyt-i ma'mur, semada meleklerin tavaf ettiği makamın adıdır. Muhammed Hamidullah, bazı hadislerde mecaz yoluyla verilen bilgilere ve bazı İslâmî kaynaklara dayanarak, semalarla Arş-ı âla'nın tam altına gelecek şekilde meleklerin tavaf ve ibadetine tahsis edilmiş (beyt-i mamur isimli) bir Kâbe daha bulunduğunu ve bunun tam izdüşümüne yerleştirilmiş olan Mekke şehrindeki Kâbe'nin Arş-ı âlâya doğru açılan bir pencere bir yol gibi düşünülebileceğini belirtir (İslâm Peygamberi, II, 739).

Kâbe, Kur'ân-ı Kerîm'deki bu isimlerinin yanında "el-beytü'ş-şerîf" ve "el-beytü'l muazzam" gibi isimlerle de anılır. Bunlar içinde en yaygın olanı "Allah'ın evi" anlamına gelen "beytullah" adıdır. Esasen, İslâm inancına göre Allah Teâlâ, duyular aleminin ötesinde ve mekandan münezzeh bir varlıktır. Allah'ın, herhangi bir sıfatını sembol edinerek O'nun yüce varlığını resmetmek şirk (putperestlik) sayılmıştır. Onun için Allah'ın rahmet ve hidayetinin tecelligâhı ve tevhid inancı mensuplarını birleştiren bir nokta (kıblegâh) olması sebebiyle mecazen beytullah diye anılan Kâbe'de, Yüce Varlığın insan eliyle yapılmış

herhangi bir somut şekil, suret veya resim ile ifade edilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Muhammed Hamidullah, insan idrakine kolayca hitabedebilmesi açısından Allah Teâlâ'nın "el-Melik" (hükümdar) isminden yola çıkarak O'nun mutlak hakimiyetini açıklarken bazı âyetlere dayanarak şöyle bir mantıkî bağ kurar: "Allah Teâlâ mutlak hakim (melik)dir "(Tâhâ 20/114; en-Nâs 114/2), tahtı (arşı) vardır (et-Tevbe 9/129), hazineler sahibidir (el-Münâfıkûn 63/7), orduları vardır (el-Fetih 48/4), hükümdarlık ülkesine sahiptir (Âl-i İmrân 3/189), bu geniş hükümdarlık ülkesinin şüphesiz bir başşehri (Ümü'l-kurâ, ana şehir) vardır (el-En'âm 6/92, eş-Şûrâ 42/7), bu başşehirde mutlaka bir saray, bir hükümdarlık evi (beytullah) bulunur (el-Bakara 2/125; el-Mâide 5/97). Bu noktada, "Kâbe'de kakılı bulunan şu Hacer-i Esved Allah'ın yeryüzündeki sağ elini tutar" meâlindeki hadisi (İbn Mâce, Menâsik, 32) hatırlatan araştırmacı, şu yorumu yapar: "Kul Kâbe'de tavaf ederken bu kara taş üzerine elini koymak ve onu öpmek suretiyle sadece kendisinin emrinde olduğunu belirterek hükümdarına yani Yüce Rabbine sadakat ve itaat yemininde bulunmuş olmaktadır" (İslâm Pegamberi II, 738).

C– Kâbe'nin Tarihçesi

Allah Teâlâ, Kâbe'yi bir rivâyete göre arzdan (dünyadan), diğer bir rivâyete göre ise Hz. Âdem'den iki bin sene önce yaratmıştır. Bu konudaki rivâyetleri dikkate alan bazı bilginler, Kâbe'yi ilk defa meleklerin inşa ettiği kanaaatini ileri sürmüşlerdir. Diğer bazı bilginlere göre ise ilk insan ve İlk Peygamber Hz. Âdem, Kâbe'yi semâdaki beyt-i ma'mûr'un (et-Tûr 52/4) hizasında ve karşısında olacak şekilde inşâ etmiş, ancak bir müddet sonra Tûfan onu yıkmıştır. Bu görüşün sahipleri, "Hani İbrahim o Beyt'in temellerini (yahut duvarlarını) İsmail ile birlikte yükseltiyordu (da ikisi de şöyle dua etmişlerdi:) Ey Rabbimiz bizden (şu hizmeti) kabul buyur. Şüphesiz hakkıyla işiten, kemaliyle bilen Sensin Sen" (el-Bakara 2/127) meâlindeki âyette "temelleri atarken" değil de "temelleri veya duvarları yükseltirken" denmiş olmasını delil gösterirler.

Hz. İbrahim ve Hz. İsmail tarafından Kâbe'nin inşa edilişine ilişkin İslâmî kaynaklarda verilen bilgiler özetle şöyledir: Hz. İbrahim'in karısı Sâra, kuması Hacer'i kıskanınca Allah Teâlâ ona Hacer'den ayrılmasını ve onu oğlu İsmail ile birlikte Suriye ve Eyle dağlarının ötesindeki Mekke (Fâran veya Paran) dağlarına (bir rivâyete göre çöl) bırakmasını vahyetmişti. Hz. İbrahim de İsmail ile Hacer'i, şimdi Kâbe'nin bulunduğu yere götürerek yanlarından ayrıldı. O sırada Hacer ve oğlu son derece susamışlardı. Mûcizevî bir şekilde Zemzem suyunu buldular. Kendilerinden sonra oraya gelen Cürhüm kabilesiyle karşılaştılar.

Bu kabile o ikisini bağrına bastı. Böylece Zemzem çevresine yerleştiler (İbrâhîm 14/37). İsmail barınmak için Kâbe'nin olduğu yeri kendisi için ev edindi, etrafını palmiye ve hurma ağaçlarından bir çitle çevirdi. Koyunları için burasını ağıl yaptı. Hz. İbrahim onu ziyaret etmek için pek çok defa Suriye'den Mekke'ye gelmiş, son seferinde Allah'tan, sözü edilen ağılın bulunduğu yere Kâbe'yi inşa etme emrini almıştı. Sonra oğlu İsmail'in yardımıyla Kâbe'yi inşa etti. Sonra herkesi buraya hac ve ziyaret etmeye davet etti. Hz. İsmail burada kaldı, annesi vefat edince oraya defnetti. Kendisi ölünce de annesinin yanına gömüldü.

Onun oğulları, Cürhüm kabilesinden olan dayılarıyla birlikte Kâbe'ye hizmete devam ettiler. Cürhüm kabilesi kuvvetlenip halka zulmetmeye başlayınca diğer kabileler tarafından Mekke'den çıkarıldılar. Ancak Cürhümler Mekke'yi terkederken Zemzem kuyusunu da doldurdular. Kuyu yaklaşık üç asır bu durumda kaldı.

Kâbe hakimiyeti, değişik kabileler arasında el değiştirdikten sonra, yine Hz. İsmail soyundan gelen Kureyş kabilesine intikal etti. Kureyşliler hicretten ikiyüzyıl önce Kâbe'nin yönetimini ele geçirdiklerinde Hz. Peygamber'in dedelerinden Kusay b. Kilâb'ı kendilerine reis yapmışlardı. Onun ilk işi Kâbe'yi yıkarak yeniden inşa etmek oldu. Binanın tavanını hurma dalları ve bir çöl ağacı olan "dum" ile örttü. Kusay ile Huzza kabilesi arasında cereyan eden mücadele sonunda Kusay, (m. ö. 480) Kâbe'ye hakim olmuş, dinî ve dünyevî bütün işleri üstlenmişti. Yemek verme (rifâde), su verme (sikâye) gibi hacıların ihtiyaçlarını karşılama görevleri Abdü Menâf ve torunları (Hâşim, Abdülmuttalip, Abbas, Ebû Tâlib) ile Kâbe'ye nezaret vazifesi onun omuzlarındaydı ki, kendisinden sonra rifâde ve sikâye görevleri sıdâne ve hicâbe görevleri de Abdüddâr ve torunları (Osman, Abdü'l-Uzzâ, Ebû Talha, Abdullah) tarafından yerine getirilmiştir.

Kusay'ın Kâbe'yi inşa ettiği tarihle Ebrehe'nin Mekke'ye karşı sefer düzenlediği 569 yılı arasında Kâbe ile ilgili olarak gelişen en önemli olay, Rasûlullah'ın dedesi olan, Abdülmuttalib'in Zemzem kuyusunu bulup çıkarmasıdır (bk. ZEMZEM).

Bazı dinî ve siyasi sebeplerle 569 yılında Mekke'ye saldıran ve Kâbe'yi yıkmayı amaçlayan Yemen valisi Ebrehe ile görüşmeye Mekkelileri temsilen Abdülmuttalip gitmişti. Bu görüşme sırasında Abdülmuttalib'in develerinin iadesini isteyip Kâbe ile ilgili bir ricada bulunmaması Ebrehe'yi şaşırttı. Abdülmuttalib'in cevabı ilginçti: "Develer bana aittir ve onlar üzerinde hak iddia ediyorum. Beyt'e gelince onun sahibi Allah'tır, onu O korur." Gerçekten Allah tarafından gönderilen kuşların attığı maddeler Ebrehe ve ordusunu perişan etmiş ve onun Kâbe'yi yıkma girişimi sonuçsuz kalmıştı (bk. FİL OLAYI).

Ebrehe'nin Kâbe'yi tahrip etme teşebbüsünden 37 yıl sonra m. 605 yılında yani Hz. Peygamber 35 yaşında iken Kâbe önce yandı sonra sel baskınına uğradı ve harap oldu. Şehir meclisi, yeniden inşaat işine girişmek üzere toplandı. Herkesten özel bir katılma payı istenmesine karar verildi. Faiz, fuhuş ve benzeri gayrı ahlâkî yollardan elde edilmiş kazançların hiçbirinin bu işte hediye olarak kabul edilmemesi görüşü benimsendi. Bu kararın alındığı günlerde Mısır'dan Yemen'e giden inşaat mazlemesi yüklü bir gemi, Mekke'nin liman şehri olan Şuaybe kıyılarında fırtına sonucu karaya vurup batmıştı. Bunun üzerine Mekkeliler limana koşarak kazazedelere misafirperverlik gösterdiler. Karaya vuran enkazdan kurtarabildiklerini ve geminin kalas ve kerestelerini satın aldılar. Kâbe'yi yeniden inşa edebilmek için harabeleri tamamen yıkmak gerekiyordu. Hz. İbrahim tarafından konulan yeşil renkli temel taşlarına ulaşıncaya kadar yıkım işine devam edildi ve mabedin bu eski yerleşim alanı üzerine yeniden inşa edilmesine karar verildi. İnşaat başladı. Duvarlar yükselmeye başlayıp da sıra Hacerü'l-Esved'in yerine yerleştirilmesine gelince ihtilaf çıktı. Her kabile bu

şerefin kendisine ait olmasını istiyordu. Bunun üzerine içlerinden biri şu teklifi yaptı. Bunu Allah'a havale edelim ve şimdi buraya gelecek olan ilk kimseyi hakem olarak kabul edelim. Oraya ilk gelen Hz. Muhammed oldu. Ondan herkes emindi. O, kumaştan bir örtü getirtti, yere serdi, taşı da bu örtünün üzerine koydu. Kabilelerin temsilcilerinden kumaşın kenarlarından tutup kaldırmalarını istedi ve taş istenen seviyeye gelince, onu bizzat kendisi yerine yerleştirdi ve bu durumdan herkes memnun kaldı. Ancak aralarında topladıkları meblağ, inşaatı tamamlamaya yetmediğinden, temelleri ve duvarları daha kısa yapmaya karar verdiler. Altı arşın bir karış kadar olan yeri de terk ettiler ve burasını yüksek olmayan bir duvarla (Hatîm) çevirdiler. İşte Kâbe ile Hatim arasında kalan Kâbe'den sayılıp Hicr-i İsmail denilen yer burasıdır. Nihayet Kâbe iki sıra halinde altı direğe dayanan bir tavanla örtüldü ve Hicr'e bakan kuzey duvarının üstüne bir oluk yerleştirildi (Ezrakî, I, 164).

Hz. Muhammed h.8/m. 630 yılında Mekke'yi fethettiğinde Kâbe'yi putlardan temizledi; ancak Kâbe'nin yapısında ve çevresinde herhangi bir değişiklik yapmadı.

Kâbe, Abdullah b. Zübeyr halife olduğunu ilan ederek ortaya çıkıncaya kadar aynı temeller üzerinde kaldı. Husayn b. Nümeyr komutasındaki Yezid b. Muaviye ordusu İbn Zübeyr üzerine yürüdü (64/683). Dokunulmazlığı vardır diye İbn Zübeyr Kâbe'ye sığındı. Bundan dolayı ona "Kâbe'ye sığınan" anlamında "el-'Aiz bi'l-Beyt" dendi. Ancak onun bu davranışı, Kâbe'nin mancınıklarla taşa tutulmasına engel olamadı. Atılan yakıcı maddelerin etkisiyle Kâbe yandı. Yangının meydana getirdiği yüksek sıcaklık sebebiyle Hacerü'l-Esved çatladı ve üçe bölündü. Yezid b. Muaviye'nin ölüm haberi üzerine Emevi ordusu çekilince İbn Zübeyr, Kâbe'nin yeniden inşası işine koyuldu. Kâbe'yi yeniden inşa biçimi üzerinde Ashab-ı Kiram ona itiraz edince, Hz. Peygamber'in Hz. Ayşe'den rivâyet edilen "Şayet, kavmim küfür dönemine yakın bulunmamış olsaydı, Kâbe'yi, İbrahim'in temelleri üzerine iade eder, biri doğu diğeri batı cihetinden iki de kapı bırakırdım" (bk. Ezrakî, I, 209; İbn Haldun Trc. II, 828) anlamındaki hadisini delil olarak ileri sürdü. Bundan sonra Kâbe'yi yıkarak Hz. İbrahim'in temellerini aradı, buldu ve ileri gelenlere gösterdi. İbn Abbas, halkın inşaat esnasında Kıble'yi şaşırmamalarını temin için dikkatli davranmasını (ve Kâbe'nin tamiratı bitinceye kadar bir alametle işaretlenmesini) İbn Zübeyr'e tavsiye etti. Bunun üzerine o temellerin üzerini ağaçlarla çevirdi; Kıble'yi tesbit ve muhafaza etmek için de ağaçların üzerine perde astı. San'a'dan kireç ve alçı taşı getirtti. Kâbe'nin ilk inşasında kullanılan taş ocaklarını araştırdı, buradan yeteri kadar taş topladı. Sonra İbrahim (a.s.)'in temelleri üzerine Kâbe'yi inşa etti. Duvarları 27 arşın yükseltti. Yukarıda anılan hadiste ifade edildiği gibi zemin seviyesinde iki kapı bıraktı. İbn Zübeyr ayrıca zemini ve duvarların yüzünü mermerle kaplattı. Kilitleri, anahtarları ve kapının yüzlerini altından yaptırdı.

Emevi halifelerinden Abdülmelik zamanında tekrar Kâbe'ye sığınan İbn Zübeyr'i muhasara etmek maksadıyla bu defa Haccâc geldi. Mescid-i Haramı mancınıklarla taşa tuttu ve tahrip etti. İbn Zübeyr'i mağlup ettikten sonra, onun Kâbe'yi inşa ediş biçimi ve yaptığı ilaveler konusunda

Abdülmelik'le istişarede bulundu. Halife de ona İbn Zübeyr zamanında yapılan Kâbe'nin yıkılarak, Kureyş zamanında inşa edilen temellere dönülmesini emretti.

Haccâc, halifeden aldığı emir üzerine, Kâbe'nin "Hicr" mevkiini meydana getiren bölümden altı arşın bir karış kadar miktarını yıktırdı. Burasını Kureyş'in yaptığı tarzda alçak bir duvarla çevrili bir şekilde inşa etti. Batı kapısı ile doğu cihetinde görünen kapı eşiğinin altını kapattı. Kâbe'nin diğer kısımlarını hiçbir değişikliğe uğratmadan olduğu gibi bıraktı.

Nakledildiğine göre, İbn Zübeyr'in Hz. Ayşe'den rivâyet ettiği hadisin sahih olduğunu öğrendiği zaman Abdülmelik yaptığına pişman olmuş ve "Keşke Kâbe ve onun tamiri hususunda Ebû Hubeyb'in yüklendiği (sorumluluğu) ben de ona (İbn Zübeyr'e) yükleseydim" yani onun Kâbe'ye verdiği yeni şekli aynen muhafaza etseydim demiştir.

Daha sonraki çağlarda Kâbe biçim bakımından önemli bir değişikliğe uğramadı. Yapılan bütün çalışmalar birer onarım ve çok küçük ilaveler olmaktan öteye geçemedi. 317 (929) yılında Karmatiler Kâbe'yi basarak tavaf edenleri kılıçtan geçirdiler ve Hacerü'l-Esved'i alıp Bahreyn'e götürdüler. Taş onların yaptırdıkları bir mabede kondu, burada 22 yıl kaldı. Başkanları Ebû Tahir el-Karmati'nin vücudunda bazı yaralar çıkınca, bunu yapılan işin uğursuzluğuna yordular ve taş geri verildi.

Osmanlı padişahlarından Kanuni Sultan Süleyman, çökmeye yüz tutan ahşap tavanı bir "irade" ile yeniden yaptırdı ve çevresini onarttı (960/1553). Kanuni'den sonra tekrar yıkılmaya yüz tutan Kâbe, Sultan Ahmed I tarafından onarıldı (1021/1612). Büyük bir sel baskınında doğu, batı ve kuzey duvarları tekrar yıkılan Kâbe'yi bu defa Murad IV tamir ettirdi (1039/1629).

Hicrî XV. asra girerken yaşanan elim bir olay sebebiyle de Kâbe önemli bir tehlike atlattı. Şöyle ki: Hicri 1400 (1979-1980) senesinin birinci ayı olan Muharrem'in birinci günü sabah namazından sonra Mekke'de Mescid-i Haram'da kendisinin Mehdi olduğunu iddia eden Muhammed adında biri etrafındaki birkaç yüz kişi ile Harem-i Şerif'i işgal etti. Cüheyman isminde bir akrabası da kendisini destekleyenler arasındaydı. Hacılardan ve Harem cemaatından kadın, erkek, çocuk, yaşlı pek çok kimseyi rehin aldılar. Birkaç gün içinde rehineleri serbest bıraktılar. Hükümet kuvvetleri, işgalin 15. günü asilerin bir kısmını diri bir kısmını ölü olarak ele geçirdi. Ulemanın fetvası ile hepsi idam edildiler. Kâbe ancak 15 günlük bir aradan sonra tekrar ibadete açılabildi. Bu operasyon sırasında Kâbe'ye bir zarar gelmemesi için özen gösterildiğinden Kâbe hemen hiç isabet almadı. Buna karşılık özellikle mes'â (Safa ile Merve arasında sa'y'ın yapıldığı yer) büyük hasar gördü. Yine, Osmanlı döneminde yapılan kubbeleri taşıyan bazı mermer sütunlar ile Suud döneminde inşa edilen bölümler de yara aldı. Ancak bütün kısımların tamiratı çok kısa sürede tamamlandı.

Eski dinler üzerinde yapılan araştırmalardan, İslâm'dan çok önceki devirlerde de Kâbe'nin kutsal bir yer sayıldığı, Araplar'dan başka İranlılar, Hintliler, yahudiler ve hıristiyanlar nezdinde saygın bir mevkiye sahip bulunduğu anlaşılmaktadır. Hintliler, Buda'nın üç temel esasından üçüncüsü olan Seyfa'nın ruhunun, eşiyle

birlikte Hicaz'ı ziyareti esnasında Hacer-i Esved'e hulûl ettiğine inanıyorlardı. Keldânîler ve İranlılar'dan yıldıza tapan Sâbiîler onu 7 büyük evden biri kabul ediyorlardı. Sâbiîler'in dışında İranlılar ise Hürmüz'ün ruhunun Kâbe'ye hulûl ettiğini iddia ediyorlar ve haccediyorlardı. Değişik dinlerin mensuplarınca Kâbe'ye çok büyük önem verildiği İran Kısrâsı ve diğer hükümdarların oraya gönderdikleri kıymetli hediyelerden anlaşılmaktadır. Nitekim Abdülmuttalib'in Zemzem kuyusunu kazarken altından yapılmış iki adet ceylan heykeli, pek çok kılıç ve kıymetli eşya bulduğu bilinmektedir.

Ezrakî'nin rivâyet ettiğine göre Rasûlullah da Mekke'yi fethettiği zaman, oradaki bir kuyuda yetmişbin ûkiye (ons) altın bulmuştu ki bazı hükümdarlar tarafından buraya gönderilen hediyelerin bir kısmı idi. Bunların miktarı ve değeri ikiyüz kıntar ağırlığında iki milyon dinar (altın) idi. (Bir kıntar: 50, 47 veya 45, 4 kg). Hz. Ali, Hz. Peygamber'e "Ya Rasûlallah, yaptığın savaşlarda bu servetten faydalansan?" diye öneride bulunmuş fakat o bunu yapmamıştı. Daha sonra Hz. Ali, ilk halife Hz. Ebubekir'e aynı öneriyi tekrarlamış, ancak onu da ikna edememişti. Buhârî de Ebû Vâil'den şu haberi nakletmektedir: "Şeybe b. Osman'ın (ö. 69/678) yanında oturmuştum. Şeybe dedi ki: Bir gün Ömer b. Hattab yanıma geldi ve; ben Kâbe'de sarı ve beyaz (altın ve gümüş) namına ne varsa hepsini, müslümanlar arasında taksime azmettim, dedi. Ben: "Sen bunu yapamazsın" dedim, "niçin" diye sordu, "Çünkü senden evvel iş başında bulunan iki selefin bunu yapamamışlardır" diye cevap verdim. Bunun üzerine "O ikisi uyulması ve izinden gidilmesi gereken kişilerdir" dedi (İbn Haldun, Trc. II, 830).

Bu servet Eftas fitnesine kadar böyle kaldı. Asıl adı Hasan b. Hüseyin b. Ali Zeynelâbidin olan Eftas 199 (815) yılında Mekke'yi zaptedince, Kâbe'ye gitti ve oranın hazinesindeki serveti aldı. "Kâbe bu serveti ne yapacak? Bu mal burada istifade edilmez bir halde durmaktadır. Yaptığımız savaşlarda, bu paradan faydalanmaya ihtiyacımız var" diyerek bu paraları harcadı. O zamandan beri Kâbe'de define bulunmamaktadır.

Yahudiler ve hıristiyanlar da, Mekke'ye geldiklerinde Kâbe'ye çok hürmet gösteriyorlardı. Nitekim Kâbe'deki resim ve heykellerin arasında ellerinde fal okları bulunan Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in suretleri ile Hz. Meryem ve Hz. İsa'nın suretleri de vardı. Ayrıca Araplara ait 360 put bulunuyordu. Kâbe'ye ilk defa put getirenin ve onu bir putlar evi yapanın Amr b. Luhay olduğu ve bu konuda putperestleri örnek aldığı rivâyet edilmektedir.

Araplar'ın hac yaptıkları özellikle şevval, zilkade ve zilhicce ayları idi. Bu üç ay ile birlikte recep ayında savaştan uzak duruyorlardı ki İslâmiyet'te de bu ayların özelliği kabul edilmiştir (bk. HARAM AYLAR).

Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethettikten sonra Kâbe'yi putlardan temizlemesi ile Kâbe artık tevhid inancını zedeleyen bâtıl tutumlardan arındırılmış ve tek olan Allah'a ibadete tahsis edilmiş oldu.

D– Kâbe ve İslâmiyet

Hz. Peygamber Mekke döneminde namazlarını Kudüs'e yönelerek kılmıştı. Bazı alimler, Hz. Peygamber'in Kudüs'e doğru namaz kılmakla beraber Kâbe'yi de hiç bir

zaman arkasına almadığını, Rükn-i Yemânî ile Rükn-i Esved arasında namaza durarak Kâbe'yi kendisi ile Kudüs arasına aldığını belirtirler. Bazı bilginlere göre ise, Hz. Peygamber Mekke'de iken Mescid-i Haram'a yönelerek namaz kılıyordu. Çünkü dedesi İbrahim'in kıblesi orasıydı. Mekke'de iken Hz. Peygamber'in namazını nereye doğru kıldığı hususunda ihtilaf bulunmakla beraber, onun hicretten sonra Kıble'nin değiştirilmesi olayına kadar namazlarını Kudüs'e yönelerek kıldığı açıktır. Bu durum onaltı onyedi ay kadar sürmüş, sonra yönünü Kâbe'ye çevirmesi emredilmiştir (el-Bakara 2/142, 144) (bk. KIBLE, MESCİDÜ'L-KIBLETEYN).

Hz. Peygamber hicretin 6. yılında ashabı ile birlikte Umre yapmak için Mekke'ye giderken Hudeybiye'de müşriklerle karşılaştı ve onlarla İslâm için çok faydalı sonuçlar doğuran Hudeybiye Antlaşması'nı imzaladı ve bu antlaşmaya istinaden bir yıl sonra "Umretü'l-Kaza" (kaza umresi) yaptı. Nihayet, Rasûl-i Ekrem, hicretin 8. yılında Mekke'yi fethettiğinde Kâbe'ye geldi ve elindeki asa ile oradaki 360 putu kırdı. Amr b. Luhay'ın getirdiği Hubel putu ile diğer heykel ve resimleri imha etti ve bu işi yaparken hep şu meâldeki âyet-i kerîmeyi okuyordu "Hak geldi bâtıl zâil oldu, çünkü bâtıl zeval bulmaya mahkumdur" (el-İsrâ 17/81).

Hz. Peygamber Mekke'yi fethedince amcası Hz. Abbas (veya Hz. Ali) Kâbe hizmeti ile ilgili bütün bu işlerin kendisine verilmesini istedi. Ancak Hz. Peygamber rifâde ve sikâye dışındaki vazifelerin kaldırılmış olduğunu beyan etti, sonra da rifâde vazifesini Abbas'a sikâye vazifesini ise Osman b. Talha'ya verdi. Rifâde görevi, hicretin 9. yılında Hz. Ebubekir'e intikal etti. Onun vefatından sonra da hacıların yeme içme işleriyle halifeler meşgul oldu. Benî Şeybe ise günümüze kadar Kâbe'nin kapıcısı olmaya devam etti. Hicretin dokuzuncu yılında Ebubekir Kâbe'de toplanan hacılara, Hz. Peygamber'i temsilen gereken emirleri verdi. Kur'ân âyetleriyle müşriklerin (putperestlerin) "necis" oldukları bildirilerek bu tarihten sonra onların Mekke'ye girmeleri yasaklandı (Tevbe 9/1-12, 28, 36 v.d.) (ayrıca bk. BERÂ'E).

Hicretin onuncu yılında ise, Hz. Peygamber haccı bizzat kendisi idare etmiştir (Hac ve umre ibadetinde Kâbe'nin yeri için bk. HAC, UMRE, TAVAF).

İslâm tarihinde Kâbe ile ilgili bazı merasimler oluşmuştur. Bunların en önemlileri Kâbe'nin açılışı, yıkanışı ve örtüsünün giydirilmesidir. Kâbe belirli günlerde ziyarete açılırdı. Bu günler şöyle sıralanabilir: 1– Muharremin onunda erkekler, onbirinde kadınlar için. 2– Rebiulevvelin onikinci gecesi sadece devlet başkanının (veya temsilcisinin) duası için (başka hiç kimse girmezdi). 3– Recebin ilk cumasında erkekler, ertesi cuma kadınlar için onu takip eden sabah erkekler, akşam ise kadınlar için. 4– Şaban'ın onbeşinci gecesi yine hükümdarın dua etmesi için; o günün sabahında erkekler, akşamında ise kadınlar için. 5– Ramazanın ilk cuması erkekler, ikinci cuması ise kadınlar için. 6– Ramazanın ondokuzu ile son cumasında yine Sultanın dua etmesi için. 7– Zilkâdenin ilk yarısında erkekler, ikinci yarısında kadınlar için. Ayrıca yıkanması ve örtüsünün giydirilmesi için belirli zamanlarda açılan Kâbe'nin hac mevsiminde hacıların ziyareti için birkaç defa açıldığı da olurdu.

Muharremin yirmi yedisi ve zilhiccenin yirmi yedisi Kâbe'nin yıkanması günleriydi. Kâbe'nin yıkanması esnasında büyük bir merasim düzenlenirdi. Devlet başkanı veya vali ile birlikte, Mekke'nin eşrafı ve hacıların temsilcilerinin hazır bulundukları bu törende Sultan veya Şerif içeri girer iki rekât namaz kılar, kovalarla kendisine zemzem verilir, Kâbe'nin tabanını küçük bir süpürge kullanarak önce zemzem sonra gül suyu ile yıkardı. Su eşikte açılan bir delikten akıp giderdi. Duvarlar hurma yapraklarından yapılmış bir süpürge ile silinirdi. Bundan sonra Kâbe'nin duvarlarına ve içerde bulunan her şeye güzel kokular sürülürdü. Daha sonra Şerif kapı üzerinde durur, Metâf'ta bulunanlara Kâbe'yi yıkarken kullandığı süpürgeleri atar, orada duranlar manevi değeri çok büyük sayılan bu süpürgeleri almak için koşuşurlardı. Bu merasim bugün Suudi Arabistan kralları tarafından yürütülmektedir.

Kâbe'nin örtüsü her yıl değiştirilir. Eski örtü önceleri Kâbe'nin anahtarını elinde bulundurma yetkisine sahip olan Beni Şeybe'ye mensup görevliler tarafından düzgün parçalara bölünerek hacılara dağıtılırdı. Bugün bu görev resmi yetkililerce sürdürülmektedir. Bu örtü Osmanlılar zamanında özel olarak Mısır'da dokutturulur. Sürre alayı ile Kâbe'ye örtülmek üzere Mekke'ye gönderilirdi. I. Ahmed döneminden itibaren bu örtünün İstanbul'da dokutulmasına başlanmış ve önceleri Mısır, sonraları Şam yolu ile Mekke'ye gönderilmiştir. Ayrıca Mısır'dan da bir örtü gönderilmesi geleneği korunmuştur.

Eski örtü her sene zilkadenin 25 veya 28'inde kaldırılır, onun yerine geçici olarak yere 2 m. mesâfeye kadar indirilen beyaz bir örtü örtülürdü ki buna "Kâbe'nin ihrâma girmesi" denirdi ve Kâbe'nin üzerine asılı örtü ise Kurban bayramının birinci günü çekilirdi. Kâbe'nin kapısı da Mısır'da imâl edilen ve el-Bukru denilen süslü kumaş bir perde ile örtülürdü.

Kâbe örtüsünün hemen her yeri "Allah" lâfzı ve kelime-i tevhid ibareleri ile dokunduğu gibi, Mekke, Mescid-i Haram, Kâbe ve hac konularını ihtiva eden âyet-i kerîmeler de (el-Bakara 2/125, 128; Âl-i İmrân 2/97; el-Hac 22/27, 28) büyük bir özenle bu örtüye işlenmektedir.

Kâbe'yi bir örtüyle ilk defa örten Yemen Meliki Tübba' Ebû Kerb Esa'd'dır. Hicretten 220 yıl önce başlayan bu adeti halefleri devam ettirmişlerdir. Daha sonra bu görevi Kusay b. Kilâb ve çocukları üstlenmişlerdir. İbn Hişâm'ın rivâyetine göre (I, 211) Hz. Peygamber zamanında Kâbe, Mısır'da imâl edilen beyaz bir kumaşla örtülüyordu. Hz. Ömer, Hz. Osman, daha sonra Emevîler, Abbasîler, Fatimîler, Eyyûbîler, Osmanlılar nefis kumaşlarla Kâbe'yi örtme geleneğini sürdürdüler. İslâmiyetin ilk zamanlarında Aşûrâ günü örtüsünün Kâbe'ye gönderildiği gün olarak anılır. Bununla birlikte recep ayında ve diğer aylarda Kâbe örtüsünün değiştirildiği de bilinmektedir. XIX. asır boyunca XX. asrın başlarında Kâbe örtüsünü imâl işini hep Mısır yüklendi. 1397/1977 yılında Mekke'de Kâbe örtüsü fabrikasının açılması ile bu görev tamamen Suudi Arabistan tarafından yürütülür olmuştur.

Kâbe Kur'ân-ı Kerîm'de yeryüzünde insanların Allah'a kulluk etmeleri için kurulan ilk Beyt (mabet) ve hidayet kaynağı olarak nitelendiği için müslümanlar Kâbe'nin yanısıra onunla ilgisi olan herşeye çok ayrı bir saygı göstermişlerdir. Duaların kabul

edildiği makam olduğu için Mültezem, Hz. Peygamber kendisini selamladığı için Hacer-i Esved, yağan yağmurun oradan rahmet olarak indiğine inanıldığı için Mizâb (oluk), aslında Kâbe'den sayıldığı için Hatîm, kaynağının cennette olduğuna inanıldığı için Zemzem, Kur'ân-ı Kerîm'de Musalla (namaz kılınacak yer) olarak tavsiye edildiği için Makam-ı İbrahim hasılı hepsi Kâbe'ye gösterilen hürmetten birer pay almışlardır.

Kâbe, tasavvufî düşüncede özel yere sahip bir dinî motif oluşturur. Bu konuda değişik yaklaşımlar ve anlatımlar bulunmakla birlikte daha çok vahdet-i vücud görüşünü yansıtan şu tür ifadelere sıkça rastlanır: Gerçek Kâbe Mekke'de değil insanın gönlündedir. Allah orada görülür; tecelli eder. Kâbe insanın içindedir. Allah'ın evini şurada burada aramak lüzumsuzdur. O'nu gönüllerinde temaşa imkanı insanların her zaman ellerindedir. İmâm Gazzalî ise, tasavvuf ehlinin bu vesile ile anlatmak istediği düşünceyi, dış dünyaya yansıması gereken ameller (dinî vecibeler) konusunu da ihmal etmeden ve herkesin kolayca anlayabileceği bir üslupta olmak üzere şöyle ifade eder: "Kâbe, tavaf esnasında etrafında dönülmesi gereken kutsal bir binadır. Fakat tavaf ve onun gayesi, insanlar için, ancak kendilerini daha yüksek bir maneviyata ulaştırmak hususunda rehber olduğu zaman bir kıymet ifade eder."

Belirtmek gerekir ki, müslümanların Kâbe'ye karşı duydukları derin sevgi ve saygı edebiyatlarına da yansımış, özellikle Türkler kutsal topraklara hizmet götürmeyi tarih boyunca kendileri için büyük bir şeref kabul ettikleri için Kâbe ve ilgili konular İslâmi Türk edebiyatında önemli bir yer tutmuştur.

¥ Fuat Günel

KÂBIZ

Allah'ın isimlerinden.

Yüce Allah'ın bu ismi, ruhları kabzeden, can alan, rızkı daraltan, zenginlerden zekât ve sadaka alan, kalpleri sıkıştıran anlamlarına gelir. Bilginler, Allah Teâlâ'nın bu isminin, genişleten ve yayan anlamına gelen Bâsıt ismiyle birlikte söylenmesi gerektiğini, Kâbız ismini yalnız başına söylemenin uygun olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Kâbız ismi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemektedir. Ancak bir âyette fiil kalıbıyla bu isme işaret edilmiştir; âyetin meâli şöyledir: "Allah hem darlaştırır (kabzeder) hem de bollaştırır" (el-Bakara 2/245). Esmâ-i hüsnâ hadisinde yer alan Kâbız ismi (et-Tirmizî, Daavât, 82) başka bazı hadislerde de Bâsıt ismiyle birlikte kullanılmıştır (Ebû Dâvud, Büyû', 49; İbn Mâce, Ticârât, 27; Dârimî, Büyû', 13). Kâbız ismi fiili sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Kabih (bk. HÜSÜN-KUBUH)
Kâbil (bk. ÂDEM Hz.)

KABİR

Kabir ("kabr") arapça bir kelime olup, insanın öldükten sonra defnedildiği yeri ifade eder. Ziyaret edilen bir yer olması dolayısıyla "mezar" da denir. İnsanın öldükten sonra toprağa tevdi edilmesi, çevre sağlığı ve temizliği, insanın saygınlığının korunması ve ölümü hatırlatma türünden pek çok hikmetler taşıdığı ve bir bakıma geride kalanların ölen kimseye karşı yapabilecek-

leri son görevlerini simgelediği için gasil, tekfin, defin gibi işlemler fıkıh kitaplarında ayrıntılı şekilde ele alınır (bk. CENAZE). Kabir ve ölünün kabre konmasıyla ilgili olarak dinî literatürde yer alan bilgiler de bu temele dayanır.

Kabrin derinliği konusunda müçtehitler arasında fikir birliği yoktur. Bu konuda ittifak edilen temel ölçü ölünün kokusunun çevreyi rahatsız etmesini önleyecek ve kötü niyetli insanlarca veya vahşi hayvanlarca kolayca kazılarak dışarı çıkarılmasını engelleyecek derinlikte kazılmasıdır. Hanefîler'e göre bunun için en az yarım boy kazılması gerekir. Normalde mezarın, insanın göğüs hizası derinliğinde kazılmasının yeterli olacağı belirtilmekle birlikte, tam boy derinlikte olması tavsiye edilmiştir. Mezarın boyu, ölünün boyuna göre ayarlanmalıdır. Genişliğinin ise, derinliğinin yarısı kadar olması tavsiye edilmektedir.

Ahmed b. Hanbel'e göre derinlik bir insanın göğüs hizası seviyesine kadar olmalıdır. Ancak Hanbelîler'in çoğunluğu ve İmâm Şâfiî'ye göre, mezarın derinliği tam boy kadar olmalıdır. Genişliği ise, cenazeyi kabre koyanların zahmet çekmeyeceği ölçüde olmalıdır.

İmâm Mâlik'e göre ise şayet mezara lahid yapılırsa, derinliğin çok fazla olması gerekmez; 1 zirâ' (yaklaşık 68 cm.) derinlik bile yeter.

İmamların bu konuda verdikleri ölçüler, imkân olduğu zamanlarda uygulanacak ideal ölçülerdir. Bu mümkün olmazsa, mezar imkânlar ölçüsünde kazılarak cenaze defnedilir.

Kabir, kıble ile dik açı oluşturacak şekilde kazılır. Hadislerde, kabir kazıldıktan sonra kıble tarafının cenaze sığacak kadar oyulması istenmiştir ki, bu şekildeki oyulan kısma "lahd" denir. Şayet toprak aşırı nemli veya aşırı yumuşak olduğundan dolayı lahd yapmak mümkün olmazsa, mezarın dip kısmında cenazenin sığacağı kadar bir yer kazılır ki buna da "şakk" denir. İslâm bilginleri, "lahd" yaparak cenazeyi defnetmek "şakk"dan daha efdal olduğu hususunda fikirbirliği içindedirler. Hatta bu konuda Hanefî fakihler şu açıkalamayı yapıyorlar: Şakk yapmak, ancak toprağın gevşek olduğu durumlarda sözkonusudur. Böyle durumlarda cenaze sahibinin, şakk usulüyle ya da tabutla defnetme hususunda seçim hakkı vardır. Tabuta karar verilirse, lahid yapılıp, cenaze tabut içinde lahide yerleştirilir. Tabut lahide konunca, lahidin cenaze üzerine yıkılması sözkonusu olmadığından, şakk'a gerek kalmaz. Şayet cenaze sahibi, toprak gevşek olduğu halde tabuta karar vermezse, cenaze şakk'a konur ve bu durumda tabutla gömmeye ihtiyaç kalmaz. Yerin veya cenazenin özel durumundan kaynaklanan bir gereklilik yoksa, erkek cenazelerin tabutla gömülmesi mekruhtur (ayrıca bk. CENAZE).

Kabrin üzerini toprakla kapattıktan sonra, bir karış kadar yükseltip, deve hörgücü gibi yapmak mendupdur. Kabri bu şekilde yükseltmeye "tesnîm" denir. Ancak İmâm Şafiî'den kabrin üzerinin yükseltilmesi (tesnîm) yerine, düz hale getirilmesinin daha iyi olacağı görüşü de nakledilmiştir.

Kabri kireç ve çimento gibi malzeme ile yapıp cenazenin toprakla temasını engellemek, üzerine bina veya mescid inşa etmek, kubbe gibi şeylerle üzerini örtmek ve kabrin üzerine yazılar yazmak dinimizde tasvip edilmemiştir. Bu kabil uygulamalar

müçtehitlerin çoğunluğuna göre mekruh, bazılarına göre haramdır; kibir ve gösteriş için yapılması halinde haram olduğu noktasında ise fikirbirliği vardır. Mezarın sade, tabiî ve mütevazi olması, ucuz malzemeden yapılması tavsiye edilmiştir. Mezarın belli olması ve kaybolmaması için, başına taş dikmekte mahzur görülmemiştir. Hanefîler, bu taşlara ölünün ismini yazmakta da sakınca görmemişlerdir. Ancak başka şeyler yazılması, diğer mezhep müçtehitleri gibi Hanefîler'ce de câiz görülmez. Mezarların öpülmesi, yanında kurban kesilmesi, oralara adaklar adanması gibi bidatlar ise yasaktır ve bu kabil davranışlarından kaçınmaya özen gösterilmesi gerekir.

Mezarlar üzerine oturmak ve mezarlıkta küçük ve büyük abdest bozmak dinen yasaktır. Hanefîlere göre, mezarın üzerinde oturmak tenzihen mekruhtur; ancak, Kur'ân okumak, dua ve istiğfar etmek için oturmakta bir kerahet olmadığı da nakledilmektedir.

Hanefî mezhebinde, cenazelerin çürüyüp toprak olmasından sonra, kabirlerin üzerine ekin ekilebileceği veya bina yapılabileceğine dair bir görüş mevcut ise de, ne kadar eski olursa olsun, artık mezarlık olarak kulanılmasa bile, bu mekanların mezarlık olarak korunmasının İslâm'daki cenaze ve kabirlerle ilgili hükümlerin ortak ilke ve amaçlarına daha uygun olacağı söylenebilir.

Kabirlerin üzerleri örtüldükten sonra, zarurî bir sebep olmadıkça açılmaları ve başka yerlere nakledilmeleri câiz değildir. Mezarların açılmasını ve başka yerlere nakledilmesini câiz kılan sebepler ise mezheplere göre değişmektedir: Cenaze yıkanmadan defnedilse veya kabre koyarken yönü kıbleye getirilmese, kabrin üzeri toprakla örtülse bile, cenaze bozulmadıkça, İmâm Şâfiî, İmâm Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve Dâvud ez-Zahiri'ye göre mezar açılır ve cenaze yıkanır, kıbleye döndürülür. Hanefîler'e göre ise, mezarın üzeri toprak atılarak örtüldükten sonra yıkanmadan gömülmesi sebebiyle, ya da yönünü çevirmek için mezarın açılması câiz değildir. Namazı kılınmadan gömülen ve üzeri toprakla örtülen cenaze de çıkarılmaz; böyle bir durumda yeni gömülmüşse (bozulmamışsa) kabri üzerinde namaz kılınır. Şâfiîler'deki daha sahih kabul edilen görüşe göre de, kefenlemek ve namazı kılmak için toprakla örtülen mezar açılmaz; namazı mezarı başında kılınır.

Cenazeyle birlikte kıymetli bir mal da gömülmüşse ve mal sahibi malı talep ediyorsa mezar açılabilir. Mâlikîler'e göre, cenazeyle birlikte gömülen malın değeri az ise ve cenaze bozulmuşsa, kabir açılmaz; bu durumda malın misli veya kıymeti sahibine terekeden ödenir.

Ölüye sarılan kefen sahibinin izni olmadan kullanılmış olup da kefenin sahibi malını talep ediyor ve kıymetini almaya da yanaşmıyorsa, bu durumda kul hakkına verilen önem sebebiyle mezarı açmak câiz görülmüştür.

Cenazenin naklini gerektiren zarurî sebeplerden dolayı da mezarlar açılabilir. Meselâ, defnin yapıldığı arazinin gasbedilmiş olup, sahibinin, mezarın orada kalmasını istememesi; mezarın olduğu yeri su götürme durumunun sözkonusu olması; dar gelen bir mescidin mezarlık tarafına doğru genişletilmesine ihtiyaç bulunması gibi sebepler böyledir. Hanefîler ve Şâfiîler, cenazenin defnedildikten sonra, nakline,

zaruret olarak nitelendirilebilecek bir sebep bulunmadıkça cevaz vermezler. Mâlikîler ve Hanbelîler'e göre ise, zaruret derecesinde olmasa bile, birtakım yarar ve ihtiyaçların doğması halinde de defnedildikten sonra bile cenazeler başka yerlere nakledilebilir.

Bir kabre zaruret olmadıkça birden fazla cenaze defnedilmemelidir. Zaruret bulunduğu için bir kabre birden fazla cenaze konulacağı zaman da, birbirlerine değmemesi için aralarına toprak doldurulur. Nitekim Uhud şehitleri bu şekilde defnolunmuşlardır. Daha önce gömülen ölünün cesedi iyice toprak haline gelmişse, o kabre bir başka cenaze defnedilebilir. Fakat yer darlığı gibi bir zaruret bulunmadıkça, bu yola başvurulmamalıdır. Böyle bir zaruret bulunduğu zaman ise, önceki cenazenin kemikleri bir tarafa toplanıp yeni cenazeyle aralarına kerpiç veya toprak doldurulmalıdır.

Kabirlerin üzerine ağaç dikmek sünnettir. Şayet buna imkân bulunmazsa, yeşillik koymak mendub sayılmıştır. Bundan dolayı, mezarlıktaki yaş otları ve ağaçları kesmek de mekruh görülmüştür. Kurumuş olması halinde ise kesmek mekruh değildir.

Kabrin üzerindeki toprağın pekişmesi için, kabrin üzerine su serpmekte sakınca görülmemektedir. Hatta bazı bilginler Peygamberimizin, oğlu İbrahim'in kabri üzerine su serptirmiş olduğunu dikkate alarak bunun sünnet olduğu kanaatindedirler.

¥ Beşir Gözübenli

KABİR HAYATI

Ölümden sonra başlayan ve mahşerdeki dirilişe kadar sürecek olan hayat, berzah hayatı.

İnsan hayatı üç bölüme ayrılır: Birincisi dünya hayatıdır, ölümle sona erer. İkincisi ölüm anından başlayıp (mahşerde toplanmak üzere) dirilmeye kadar devam edecek olan kabir hayatıdır. Buna, dünya ile ahiretteki ebedi hayatı ayırması sebebiyle, berzah hayatı da denir (bk. BERZAH). Üçüncüsü ise ebedî olan ahiret hayatıdır.

Kabir hayatı da dahil, ölümden sonra insanların karşılaşacakları durumların hepsi gayb çerçevesine giren konulardandır. Gayba ait konularda ise, akıl ve duyularla bilgi edinme ve hüküm verme imkânı yoktur; ancak Allah ve Rasûlünün haber vermesiyle, yani Kitap ve Sünnet kaynakları vasıtasıyla bilgi sahibi olunabilir. Hatta bazan Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadisi şeriflerde haber verilen bazı varlık ve olayların nitelik ve nicelikleri tam olarak anlaşılamayabilir. Böyle durumlarda aklın görevi, verilen haberin doğru olup olmadığını araştırmak, doğru ise onun içeriğini olduğu gibi kabul etmek ve inanmaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı ifadelerden ve Hz. Peygamber'in konuya ilişkin açıklamalarından anlaşıldığına göre kabir hayatında insanlar, önce sorgulama aşaması ile, daha sonra da nimet yahut azapla karşılaşacaklardır. Yani kabirde suâl, azap ve nimet olmak üzere üç durum sözkonusudur. Bu üç durum, insanların çoğu kabre konulduğu için, her ne kadar kabre nisbet edilmiş ise de bu, kabre konulmayanların, cesedi yakılan, yahut başka türlü ortadan kaldırılanların bu durumlarla karşılaşmayacağı, kabir hayatını yaşamayacağı anlamına gelmez. Ölen herkes berzah hayatına girer ve mahşerdeki dirilişe kadar, cesedi nasıl ve nere-

de olursa olsun, kabir ve berzah hayatını yaşar, oradaki suâl, azap ya da nimeti idrak eder.

Ölen insanların kabir hayatında ilk karşılalaşacakları olay, Münker ve Nekir adı verilen iki melek tarafından sorgulanmalarıdır. Kabir suâli, peygamberler, ergenlik çağına ulaşmadan önce ölen çocuklar ve yine bu çağdan önce akıl hastalığına duçar olanlar ile Allah'ın kendilerine mükâfat ve ikram olmak üzere muaf tuttukları hariç, herkesi kapsar. Nimet ve azap ise sadece nimeti ya da azabı hak edenler içindir.

Münker ve Nekir isimli melekler kabre konulan insanlara kabre konuldukları anda, kabre konulmayanlara ise bulundukları yerde Rabbi, dini ve peygamberi hakkında soru sorarlar. Dünyada mümin olarak yaşamış ve bu iman üzere ölmüş olanlara Allah Teâlâ, meleklerin sorduğu soruların cevabını ilham eder ve onlar, suâl meleklerinin heybetinden hiç korkmaksızın sorulara kolayca cevap verirler (Müsned, IV, 287-288, 295-296). O andan itibaren kendileri için kabir nimeti başlar, kabirleri genişletilir ve aydınlatılır ve kabirlerinden cenneti, nimetlerini ve cennette varacakları makamlarını temaşâ ederler. Bu şekilde nimet ve mutluluk içinde kıyamet vaktinin gelmesi ve cennetteki makamlarına kavuşma arzusu ile beklerler (msl. bk. Müslim, Cennet, 7; et-Tirmizî, Cenâiz, 70; İbn Mâce, Zühd, 32).

Dünya hayatında iman etme şerefine erememiş, küfür ve isyan üzere yaşamış ve öylece ölmüş olanlar ise, suâl melekleri ile karşılaşınca onların heybetinden dehşete düşerler; sordukları sorular karşısında şaşırıp kalırlar, cevap veremezler. Böylece onlar için azap ve ceza başlar. Kabir kendilerini, kaburgaları birbirine geçiyormuşcasına sıkar, kuvvetli darbelere maruz bırakılarak çok şiddetli bir azaba çarptırılırlar; kıyametin kopuşundan sonra ebedi olarak kalacakları yer olan cehennem kendilerine gösterilir ve bu işlem akşam sabah tekrar edilir. Bunlar da, cehennemdeki yerleri kendilerine gösterildikçe, kıyametin kopmamasını arzu ederler. Çünkü cehennem azabı, kabir azabından daha şiddetlidir.

Kabirdeki suâl, azap ve nimeti anlatan anlam yönünden tevâtür derecesine varan hadis-i şerifler vardır. Ayrıca kabir suâli ve azabına Kur'ân-ı Kerîm'de de işaret edilmiştir (bk. İbrâhîm 14/27; el-Câsiye 45/21-22; el-Mü'min 40/46; Nuh 71/25; Tâhâ 20/124; et-Tevbe 9/101; es-Secde 32/21; et-Tûr 52/47). Bu delillere dayanarak Ehl-i sünnet bilginleri, kabir hayatına ilişkin hallerin (sorgulama, nimete mazhar olma veya azaba çarptırılmanın) gerçek olduğu hususunda icma (fikirbirliği) etmişlerdir. Buna göre, kabir ahvâline inanmak, ehl-i sünnet itikadının gereklerindendir.

¥ Süleyman Toprak

Kabul (bk. AKİT)

KABZ

"Kabz" sözlükte, bir şeyi el ile sıkıca kavramak ve tutmak, avucunun içine almak, daraltmak, kısmak gibi anlamlara gelir. Kur'anda kabz kelimesi isim veya fiil olarak dokuz defa geçmekte olup, buralardaki kullanımı sözlük anlamlarının çerçevesi dışında değildir (bk. el-Bakara 2/245, 283; et-Tevbe 9/68; Tâhâ 20/96; ez-Zümer 39/67). İslâm hukukunda kabz ise, sözlük anlamıyla bağlantılı olarak, bir şeyin hakikaten veya

hükmen el altına alınmasını ifade eden ve daha çok borçlar hukuku alanında sıklıkla kullanılan bir terimdir.

Akit, tek taraflı hukukî işlem veya haksız fiil gibi herhangi bir hukukî sebebe dayanan ifâlarda, ifâ konusu malın tesellümü (teslim alınması) demek olan kabz, bu malın mahiyetine, hatta mevcut örfe göre farklı şekil ve usullerde olabilir. Klasik dönem İslâm hukukçuları gayri menkullerde kabzın, bu gayri menkulu boşaltıp alacaklının emir ve tasarrufu altına vermekle, menkul eşyada ise bu eşyanın fiilen veya hükmen el altına alınmasıyla gerçekleşeceğini belirtmişlerse de, farklı mal ve eşyaya göre farklı usulleri ve ilave şartları da uygun görmüşler, bu konuda örfün belirleyici bir rol üstleneceğine işaret etmişlerdir. Sözgelimi, gayri menkullerde tapu sicil kaydının veya anahtar gibi sembolik bir eşyanın devrinin, bazı menkul eşyanın yerinden alınıp taşınmasının kabz için şart görülmesi, bazan da malın tüketiminin, emanet veya âriyet bırakılmasının kabz sayılması bu anlayışın sonucudur.

Hukuken geçerli bir kabzdan söz edilebilmesi için kabzeden kimsenin edâ (fiil) ehliyetine sahip olması kural olarak gerekli olmakla birlikte belli tür hukukî işlemlerde mümeyyiz olması da yeterli görülür. Hatta Mâlikîler kabz için vücub (hak) ehliyetinin bulunmasını yeterli görürler. Kabzın şartları, kabza izin, başkası adına kabz, kabzedilen malda aranan şartlar gibi konularda İslâm hukuk literatüründe yer alan farklı görüşler, beşerî ilişkilerde açıklık ve güveni sağlama, tarafların ve üçüncü şahısların haklarını koruma gibi amaçlara yönelik ayrıntılardır.

Akitlerde akit konusu malın kabzının gerekli olup olmaması da akdin mahiyet ve amacıyla yakından ilgilidir. Hibe, karz ve âriyet akdinde, bir de fasid akitlerde malın veya menfaatin mülkiyetinin karşı tarafa nakli için malın kabzedilmiş olması gerekir. Sarf, selem, kira, müdârebe, müzârea, musakat gibi akitlerin ve ribevî malların birbiriyle değişiminin sıhhati için de çoğu kez kabz gerekli görülür. Hibe, karz ve rehin akitlerinin bağlayıcılığı için malın kabzedilmiş olması şartı aranır. Diğer akitlerde ise kabz, akdin sıhhat ve bağlayıcılığını doğrudan etkilemeyip akitten doğan hak ve borçların ifası bağlamından gündeme gelir.

Satın alınan menkul malların kabzedilmeden, yani teslim alınmadan başkasına satılmasının, kira, bağış gibi hukukî bir işleme konu edilmesinin câiz görülmemesi, bu konuda Hz. Peygamber'den rivâyet edilen "kabzedilmeyen malın satışının yasak olduğu" hadisine (Buhârî, Büyû', 51; Ebû Dâvud, Büyû', 65) dayanır. Başka bir rivâyet ise, gıda maddesinin kabzedilmeden satılmaması şeklindedir (Buhârî, Büyû', 54-55). İmâm Mâlik bu rivâyeti esas alarak kabz öncesi satış yasağının sadece gıda maddeleri için sözkonusu olacağına hükmetmiştir. Hadiste zikredilen bu yasak, mal henüz üretilmeden veya yeri hiç değişmeden araya birtakım aracıların girmesine ve fiyatın sun'i olarak yükselmesine engel olucu, alışverişte gararı, bilinmezlik ve kapalılığı önleyici bir tedbir mahiyetindedir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf hadisteki yasağı sadece menkul mallara özgü sayıp gayri menkullerde kabzedilmeden önce de tasarrufta bulunulabileceğine hükmetmişlerdir. İmâm Muhammed, Züfer ve İmâm Şâfiî ise, yasağın her nevi mal için geçerli

olduğu görüşündedir. Satım sözleşmesinde, satış bedelinin (semen) kabzedilmeden hukukî işleme konu olması ise câizdir. Bu sebeple bir kimse vadeli olarak sattığı bir maldan doğan alacaklarını başkasına ciro ve havale edebilir.

Satım ve kira akitlerinde kabz, malın uğrayacağı zararları karşılama ve üslenme sorumluluğunun (daman) sahibini de belirleyici bir role sahiptir. Satılan veya kiralanan mal, alıcı/kiracı tarafından kabzedilmediği sürece satıcının veya kiraya verenin, kabzdan sonra ise alıcının veya kiracının uhde ve sorumluluğu altındadır. Satımda kabzın yeri, kabzla yani malın teslim ve tesellümüyle ilgili harcamaların kime ait olacağı, akit bedellerini kabzda hangi tarafın öncelik hakkına sahip olduğu gibi hususlar, genelde taraflar arası anlaşmayla veya o konudaki yerleşik örfe göre çözülür.

¥ Ali Bardakoğlu

Kabzımallık (bk. KAZANÇ YOLLARI)
Kadâ (bk. KADI, KAZA, MUHAKEME USULÜ)

KA’DE

Sözlükte “Ka’de”, oturuş demektir. Namazların sonunda bir miktar oturmak namazın rükünlerindendir ve farzdır. Buna “ka’de-i ahire” denir. İki rekatlı namazlarda ikinci, üç rekâtlı namazlarda üçüncü ve dört rekatlı namazlarda dördüncü rekattan sonraki oturuşlar “ka’de-i ahire” (son oturuş) sayılır.

Hanefî mezhebine göre son oturuşta beklenmesi farz olan süre “teşehhüt” miktarıdır. Teşehhüt miktarından maksat ise “Tahiyyat” duasını okuyacak kadar bir süredir (bk. TEŞEHHÜT). Son oturuşta teşehhüt miktarı oturmanın farz oluşu şu delile dayanır. Hz. Peygamber sahabenin büyüklerinden İbn Mes’ud’a teşehhüdü öğrettiği zaman şöyle buyurmuştur: “Bunu söylediğin veya yaptığın zaman namazın tamam olmuştur” (Ebû Dâvud, Salât, 178; Nesâî, Tatbik, 15). Yani teşehhüdü okuduğun veya oturma işini yaptığın zaman namazın tamamdır. Burada Rasûlullah namazın tamamlanmasını bir fiile bağlamıştır. Bu fiil de oturma işidir. Hz. Peygamber, Tahiyyâtı ancak oturduğu zaman okumuştur. Bu yüzden namazın gerçekten tamam olması oturmaya bağlıdır.

Şâfiî ve Hanbelîler’e göre ise son oturuşta teşehhüt ile birlikte Hz. Peygamber’e salavât getirebilecek, yani; “Allâhümme salli alâ Muhammed” diyecek kadar bir sürenin geçmesi farzdır. Mâlikî mezhebine göre farz olan ise, selâm vermeye elverişli bir süre oturmaktır.

Hanefîler’e göre üç veya dört rekatlı farz namazlar ile vitir namazının ilk oturuşları vaciptir. Buna “ka’de-i ûlâ” denir. Bu oturuş yanılarak terkedildiği takdirde namazın sonunda “sehiv secdesi” yapmak yeterlidir. Çünkü Hz. Peygamber bu ilk oturuşlara devam etmiş, yanlışlıkla ayağa kalktığında ise sehiv secdesi yapmıştır (Şevkânî, Neylü’l-Evtâr, Mısır, t.y., II, 273). Fakihlerin çoğunluğuna göre ise ka’de-i ûlâ sünnettir.

Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf’a göre, iki, üç veya dört rekatlı bir namazın sonunda oturmaksızın ayağa kalkılarak bir rekât daha kılınıp secde yapılınca bu namazlar nafileye dönüşmüş olur. Bu durumda (iki veya dört rekâtlı bir namaz ise), birer rekat daha ilave ederek fazlalığı çift rekat haline

getirip, sonunda selâm verilir. Sağlam görüşe göre, bu durumda sehiv secdesi gerekmez. İmâm Muhammed'e göre ise, namazda son oturuş terk edilerek, bir rekat daha secdeleriyle ilave edilince, bu namaz, namaz olmaktan çıkar, nafileye de dönüşmez.

Son oturuşu tam olarak uyku halinde geçiren kimse, uyandıktan sonra, yeniden teşehhüt miktarı oturmazsa namazı bozulur. Çünkü namazda uyku içinde geçen bir fiil, irade dışı meydana geldiği için geçerli değildir. Nitekim namazda uyku içinde geçen kıyam, kıraat ve rükû gibi fiiler de geçerli olmaz.

Gerek ka'de-i ûlâ'da gerekse ka'de-i ahirede (erkekler için) sol ayağı yere yatırıp üzerine oturmak ve sağ ayağı dikip mümkün mertebe bu ayağın parmaklarını kıbleye yöneltmek sünnettir. Kadınlar için ise sol ayağı sağ tarafa yatırarak yere oturmak sünnettir, ki buna "teverrük" denir. Mâlikî mezhebine göre her iki oturuşta, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre ka'de-i ahirede erkekler için de teverrük şeklinde oturmak sünnettir.

Bazı fıkıh eserlerinde "celse" için "iki secde arasındaki ka'de" tabiri de kullanılır.

¥ Hamdi Döndüren

KADER

İslâm'ın "amentü"de yer alan iman esaslarından altıncısı.

Sözlükte ölçü, miktar, bir şeyi belirli bir ölçüye göre yapmak ve belirlemek anlamlarına gelen kader, bir akaid terimi olarak, Yüce Allah'ın ezelden ebede kadar olacak bütün şeylerin zaman ve yerini, özellik ve niteliklerini ezelî ilmiyle bilip, sınırlaması ve takdir etmesi demektir. Buna göre, Allah'ın ilim sıfatıyla ilgili bir kavram olan kader, evreni, evrendeki tüm varlık ve olayları belli bir düzen ve ölçüye göre düzenleyen ilahî kanunu ifade eder. Bu konudaki bazı âyetlerin anlamı şöyledir: "O'nun katında her şey bir ölçü iledir" (Râd 13/8), "Şüphesiz ki biz her şeyi bir takdir ile yarattık" (el-Kamer 54/49), "Allah her şeyi yaratmış ve her birine belirli bir düzen vererek, onun kaderini tayin ve takdir etmiştir" (el-Furkân 25/2).

Sözlükte emir, hüküm, yaratma anlamlarına gelen kaza ise, Cenab-ı Hakk'ın ezelde irade ettiği ve takdir buyurduğu şeylerin, zamanı gelince, herbirisini ezelî ilim, irade ve takdirine uygun bir biçimde meydana getirmesi ve yaratmasıdır. Buna göre kaza Allah'ın tekvin sıfatı ile ilgili bir kavramdır. Mâtürîdiye'nin bu anlayışına karşın, Eş'ariye'ye göre kaza, hüküm anlamında olup, Allah'ın varlıkları sonradan nasıl olacaksa ezelde öylece irade ve hüküm etmesi, kader de Allah'ın her şeyi vakti gelince ezelî ilmine uygun olarak, irade ettiği şekilde yaratmasıdır. Eş'arîler'in bu konuda farklı bir tanım getirmesinin sebebi kaza kelimesinin Kur'ân'da yaratma manasına geldiği gibi, emir ve hüküm manasına da gelmiş olmasındandır (bk. el-Bakara 2/117; el-En'âm 6/2; el-İsrâ 17/23).

Kader ve kazaya iman, Yüce Allah'ın ilim, irade, kudret ve tekvin sıfatlarına iman etmek demektir. Bu sıfatlara gerçek anlamda inanan kimse kader ve kazaya da inanmış olur. Bu durumda kader ve kazaya inanmak demek, hayır ve şer, iyi ve kötü, acı ve tatlı, canlı ve cansız her ne varsa hepsinin Allah'ın bilmesi, dilemesi, kudreti, takdiri ve yaratması ile olduğuna, Allah'tan

başka yaratıcı bulunmadığına inanmak demektir.

Kader ve kaza iman esaslarından sözeden âyetlerde (el-Bakara 2/177, 285; en-Nisâ 4/136) zikredilmemiştir. Ancak, her şeyin Allah'ın takdirine bağlı bulunduğuna işaret eden âyetlerin yanısıra, ilâhî ilmin olmuş ve olacak tüm varlık ve olayları kuşattığını belirten âyetlerde de bu esas vurgulanmıştır (bk. ÂMENTÜ). Hz. Peygamber de bazı meşhur hadislerinde kadere imanı bir iman esası olarak açıklamıştır: "İman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, hayır ve şerriyle kadere inanmandır" (Müslim, İman, 1; Ebû Dâvud, Sünnet, 15; İbn Mâce, Mukaddime, 9).

Dünyada meydana gelmiş ve gelecek olan her şey Allah'ın ilmi, dilemesi, takdiri ve yaratması ile olur, her şeyin bir kaderi vardır. Bunun anlamı ise, insanların hür iradeleriyle seçecekleri şeylerin nerede ve ne şekilde seçileceğini Allah'ın ezelî, zamanla sınırlı olmayan mutlak ilmiyle bilmesi, bu bilgisine göre dilemesi ve bu dilemesine göre takdir buyurup, zamanı gelince kulun seçimine göre yaratmasıdır. Bu durumda Allah'ın ilmi, kulun seçimine bağlı olup, Allah'ın ezelî manada bir şeyi bilmesinin, kulun irade ve seçimi üzerinde zorlayıcı bir etkisi yoktur. Aslında insanlar Yüce Allah'ın kendileri hakkında sahip olduğu bilgiden habersizdirler ve pratik hayatta bu bilginin etkisi altında olmaksızın kendi iradeleriyle davranmaktadırlar. Bugünkü ilmin anlayışına göre zaman ve mekan kavramları nisbî ve izafî (göreli)dir. Zaman, cismin hareketine, mekan da yer değiştirmesine bağlıdır, maddidir. Zaman insan zihninin formlarından biridir. Allah için zaman diye bir şey yoktur. Mekân kavramı için de aynı şeyler söylenebilir. Onun da geçerliliği güneş sistemine bağlı bulunan insan içindir. O halde Allah katında, insan için sözkonusu olduğu şekilde, zaman ve mekândan söz edilemez. Zamanın geçmiş, şimdiki ve gelecek diye üçe bölünüşü gibi birimleri de Allah için geçerli değildir. Allah katında dün, bugün ve yarın yoktur. O halde Yüce Allah, dünü bugünü ve yarını aynı ölçü ve oranlarda, doğrudan ve mutlak olarak bilir. Kaderin Allah'ın ilim sıfatına bağlı olarak açıklanması ile, insanın hürriyeti ve fiillerinde iradî etkinliği temellendirilmiş olur.

Kader konusunda çok önemli bir husus da kaderin, içyüzünü ancak Allah'ın bilebileceği, mutlak ve kesin bir şekilde çözümlenmesi mümkün olmayan bir sır teşkil ettiğidir. Zaman kavramıyla yoğrulmuş insan aklı zamansızlığın da sözkonusu olduğu ilâhî ilim, irade ve kudreti idrak edip, kavrayabilme güç ve yeteneğinden yoksun olduğu için böyle büyük bir problemin insan aklı ile çözülmesi mümkün değildir. Bunun için Hz. Peygamber kader konusunu tartışan ashabını şöyle uyarmıştır: "Siz bununla mı emrolundunuz? Veya ben bunun için mi peygamber olarak gönderildim? Şunu biliniz ki, sizden önceki ümmetler bu tür tartışmalara başladıkları zaman helâk olmuşlardır. Sizi tekrar uyarıyorum, bir daha bu tür tartışmalara girmemelisiniz!" (et-Tirmizî, Kader, 1).

Kader ve kazaya inanmak farz olmakla beraber, insanlar kaderi bahane ederek kendilerini sorumluluktan kurtaramazlar (bk. FİİL, İRADE, KESB). Bir insan "Allah böyle yazmış, bu şekilde takdir etmiş" deyip günah işleyemeyeceği gibi, günah işledikten sonra da "ben ne yapayım, Al-

lah'ın takdiri böyleymiş, alınyazım buymuş" diyerek kendini suçsuz gösteremez, kaderi mazeret olarak ileri süremez. Çünkü bu fiiller insanlar böyle tercih ettikleri için bu seçime uygun biçimde Allah tarafından yaratılmışlardır. Ayrıca sır olan kaderin içyüzü Allah'tan başkası tarafından bilinemez. O halde kader ve kazaya güvenip çalışmayı bırakmak, olumlu sonucun sağlanması ya da olumsuz sonuçların önlenmesi için gerekli sebeplere sarılmamak ve tedbirleri almamak İslâmî anlayış ile bağdaşmaz. Allah her şeyi birtakım sebeplere bağlamıştır. İnsan, bu sebepleri yerine getirirse, Allah da o sebeplerin sonucunu yaratacaktır. Bu da bir ilâhî kanundur ve bir kaderdir.

İnsan kadere iman sayesinde Allah'ın yegane yaratıcı ve hakim olduğunu tanımış, O'nun ilim, irade, kudret ve yaratması dışında alemde hiçbir şeyin meydana gelemeyeceğini tasdik etmiş olur. Böylece kişi yüksek bir maneviyata ve sağlam bir karaktere sahip olur; hayata büyük bir metanetle atılır, başarıdan başarıya koşar. Çünkü Yüce Allah'ın kader ve kazasına razı olan kimse hiç bir şeyden yılmaz, sebeplere sarılmayı da kader ve kazanın bir gereği olarak görür. Bir işte başarısızlığa uğrasa "bunda da Cenab-ı Hakk'ın kim bilir ne gizli hikmetleri vardır" diyerek tesilli bulur, kazaya rıza gösterir, ümitsizliğe kapılmaz, azmini gevşetmez, olaylardan ders almaya çalışır. Çünkü Allah'a güvenirse Allah'ın kendisine yeteceğini bilir (et-Talâk 65/3). Kaderin ve tevekkülün (bk. TEVEKKÜL) yanlış anlaşılması durumunda ise, kişi başarısız, miskin, tembel, geri düşünceli ve bunalımlı bir yapıya sahip olur, hayatın sıkıntılarına karşı mücadele azmi ortaya koyamaz.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Kaderiye (bk. MUTEZİLE)

KADI

Kaza kelimesinin ismi faili olan kâdî, sözlükte, ihtilafları hükme bağlayan kişi demektir.

İslâm muhakeme usulünde kazanın biri geniş, diğeri dar olmak üzere iki manası vardır; geniş manada kaza, "hüküm ve hâkimlik" anlamına gelip, adaleti dağıtan teşkilatı ve bu teşkilatın işleyişini ifade etmektedir. Kaza ve adliye teşkilatı denince; mahkemeler, kaza görevini ifa eden hakim ve yardımcıları, muhakeme usulü gibi hususlar bir bütün olarak kasdedilmiş olur. Fıkıh kitaplarında bulunan kitabu'l-kadâ, edebü'l-kâdî gibi tabirler ile, günümüzde nizâmu'l-kadâ adıyla yazılan eserlerdeki kaza kelimesi geniş manada kullanılmaktadır. Dar manada kaza ise, geniş manada kazanın bir unsuru olup "hakimin hükmü, mahkeme kararı" demektir. Yani bir hakimin muhakeme sonucunda verdiği karara kaza (hüküm) denmektedir. Fıkıhta insanlar arasında meydana gelen ihtilafları, usulüne uygun olarak çözmek üzere yetkili makamlar tarafından tayin edilen kimseye kadı veya hakim denir. Ancak hâkim tabiri, kadı tabirinden daha geneldir. Çünkü hâkim kelimesi, kadının yanısıra, devlet başkanı veya başka bir yetkiliyi belirtmek için de kullanılabilir.

Kadı'nın başta gelen görevi, insanlar arasında meydana gelen ihtilafları sonuçlandırmak, hukuka uygun olmayan davranışla-

rın cezasını hükme bağlamak, kısaca “adaleti tevzi etmek”tir. Bu bakımdan kadı olacakların, derin hukuk bilgisine; sosyal münasebetlerin gereklerini, halkın ihtiyaçlarını, örf ve adetlerini kavramaya elverecek genel kültüre; dış tesirlere mukavemet edecek derecede ahlâk, karakter ve seciyeye sahip olmaları gerekir. Hz. Peygamber, Sahabe, ve Tabiûn devirlerinde kadılar müçtehitler arasından seçilip tayin ediliyordu. Daha sonraki devirlerde müçtehit olmayan fakihlerden de kadılar tayin edilmeye başlandı. İslâm hukukçuları kaza görevini ifa edecek kişilerin –kural olarak– müçtehit olmalarını şart koşmakla birlikte zaruret halinde içtihat ehliyetini haiz olmayan fakihlerden de hakim tayin edilebileceğini ileri sürmüşlerdir. İslâm hukukçuları kadınların kadı tayin edilip edilemeyeceğini tartışmışlardır. Hanefîler’e göre kadınlar, şahitliklerinin kabul edildiği hukuk davalarına bakmak üzere kadı tayin edilebilirler. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri ise kadınların kadı tayin edilemeyeceği görüşündedirler. İbn Cerîr et-Taberî ve Zahirîler ise, kadınların hem hukuk ve hem de ceza hakimi tayin edilebileceğini ileri sürmüşlerdir.

Bazı İslâm devletlerinde kadılara, yargı görevinin yanısıra malî, askerî, idarî vazifeler ile eğitim-öğretim vb. alanları ilgilendiren görevler de tevdi edilmiştir.

Kadılar bağımsızdır. Görev ifa ederken, icra ve idare organından emir almazlar. İcra ve idare organının, onlara herhangi bir biçimde baskıda, telkinde bulunması da İslâm hukukunda benimsenen yargı ilkeleri ile bağdaşmaz. Kadılar yürürlükte olan hukuk kurallarını objektif biçimde uygulamakla yükümlüdürler. Hz. Peygamber zamanından itibaren Abbasî halifesi Harun Reşid devrinde kadı’l-kudat olan Ebû Yusuf’a kadar kadıların kanun mesabesinde kabul edip başvurdukları kaynaklar, Kur’an, Sünnet ve Sahabe fetvaları idi ve bunları esas alarak içtihat ederlerdi. Bu devirde hükümlerin tedvin edildiği (toplandığı) fetva ve fıkıh kitapları yoktu. Zamanla mezhepler hukuk birliğini sağlamada önemli rol üstlendi ve mezhep hükümleri kadılar için bağlayıcı hale geldi. Osmanlı devletinde hüküm verilirken Hanefî mezhebi fıkıh kitapları kanun mesabesinde kabul edildi. Ayrıca Osmanlı devletinde, idare ve ceza sahalarında çıkarılan kanunnameler kadılar tarafından uygulandı. Endülüste Mâlikî mezhebi, Fatımîler devrinde Mısır’da Şia mezhebi, Eyyubiler’de genellikle Şâfiî mezhebi, Memlûkler’de dört mezhebin fıkıh kitapları pozitif hukuk hükümlerinin bilgi kaynaklarıydı. Medeni hukukun önemli bir bölümü ile bazı yargılama usul hukuku hükümleri Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye adı altında kanunlaştırıldı ve kadıların buna göre hüküm vermeleri zorunluluğu getirildi. Bunu XX. yüzyılda İslâm ülkelerinde bazı kanunlaştırma hareketleri takip etti.

Kadılar tarafsız olarak görev ifa etmelidir. İslâm hukukçuları, kadı’nın, hislerinin etkisi altında kalarak taraf tutabileceği kişilerin davasına bakamayacağını ifade etmişlerdir. Buna göre, kadı, usul ve füru’unun, karısının, iş ortağının, işçisinin, hasmının, vekilinin ve benzeri kişilerin davalarına bakamaz.

¥ Fahrettin Atar

Kadim (bk. KIDEM)

KADIN

İslâm'ın getirdiği tebliğde ve önerdiği hayat anlayışında temel öğe ve muhatap olarak insan alındığı için kadın-erkek ayırımı yapılmadan çeşitli hak ve sorumluluklardan, beşerî ilişkilerle ilgili bir çok kural ve ilkeden söz edilir. Bu yüzden İslâm'da kadın da erkek de, çocuk da yetişkin ve yaşlı kimse de hiçbir cins, renk, yaş ve statü farkı gözetilmeksizin benzer bir ilgi ve öneme sahiptir. Dinî telakkiler, hak ve ödevler sadece kadınlara özgü olmamakla birlikte sosyal ve hukukî kural ve düzenlemelerde genelde toplumlarda egemen grup esas alınarak sözedildiği için, sonuçta "İslâm'da kadın hakları", "kadının bireysel ve sosyal konumu" gibi tek yanlı bir anlatım ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte çocuk, kadın, köle, işçi, fakir ve kimsesizler gibi çeşitli gurup ve cinslerin haklarının güvence altına alınması, egemen ve karşı gurupların da sorumluluklarını belirlemek anlamına geldiği için, sonuçta, toplumda her gurubun hak ve sorumluluğu belirlenmiş, aralarında denge kurulmuş olmaktadır. Bu yüzdendir ki ilâhî dinlerin en önemli mesajlarından birisi de, toplumda çeşitli haksızlık ve mağduriyetlere maruz kalabilecek durumdaki gurup ve kimselerin haklarının korunması olmuştur.

İslâm dininin kadına tanıdığı hakların değer ve önemini daha iyi kavrayabilmek için İslâm'dan önceki çeşitli toplumlarda ve medeniyetlerde kadının durumu hakkında kısaca bilgi vermekte yarar vardır.

Eski Hint telakkisine göre kadın, yaratılış olarak zayıf karakterli, kötü ahlâklı ve murdar bir varlıktı. Budizmin kurucusu Budda başlangıçta kadınları kendi dinine kabul etmemişti. Hint hukuku kadına evlenme, miras ve diğer uygulamalarda hiçbir hak tanımıyordu. İsrail hukukunda baba kızını satabilirdi; ailede erkek evlat varsa kızlar mirastan pay alamazlardı. İran'da Sâsânîler döneminde kızkardeşle evlenilebilirdi. Eski Yunan'da koca dilerse karısını başkasına devredebilir, kendisi öldükten sonra eşinin başkasına devredilmesi için anlaşma yapabilirdi. Eflâtun felsefesinde kadın bir tür ortak mal kabul edilmişti. Çinliler'de kadın insan sayılmadığı için ona ad bile verilmezdi. İnsanların çeşitli müdahaleleriyle aslî hüviyetini yitiren Yahudilik ve Hıristiyanlık, Hz. Havva'nın, Hz. Adem'i aldatarak yasak meyveyi yemesine sebep olduğunu kabul ettiğinden, kadını ilk günahın asıl suçlusu, bütün insanlığı günah kirine boğan kötü bir varlık sayar ve ona şeytan gözüyle bakar. Bu yüzden İngiltere'de kadına İncil'e el sürebilme izni ancak XVI. yüzyılda verilebilmiştir.

Eski Türkler'de kadının durumu, diğer toplumlara nisbetle iyi sayılabilirdi. Ancak onlarda İslâm ahlâkı ve günümüz değer yargılarıyla bağdaşmayan uygulamalar vardı. Meselâ maddî durumu elverişli olan erkek istediği kadar kadınla evlenebilirdi. Babası ölen evlat, annesi dışında, babasından kalan bütün kadınlarla evlenmek zorundaydı. Eğer baba, sağlığında malını paylaştırmamışsa kızlar mirastan mahrum bırakılırdı.

İslâm'dan önceki Araplar'da bazı soylu aile kızları birtakım imtiyazlara sahip olsalar da genelde kadının durumu çok kötüydü. Her şeyden önce dinmek bilmeyen kabile savaşları kadınlar için büyük bir tehlike oluşturuyordu. Çünkü Cahiliye Arabı'nda kadın, savaş sonunda herhangi

bir mal gibi, kendisinden çeşitli yollarla yararlanılan bir ganimet kabul edilirdi. Bu durumda, kız çocuklarının ileride fahişeliğe düşürüleceğinden kaygı duyan müşrik Araplar, yeni bir kız çocuğunun doğumunu utanç verici bir olay sayarlardı; hatta bunu önlemek için kız çocuklarını diri diri toprağa gömdükleri olurdu. Bunu geçim zorluğu yüzünden yapanlar da vardı. Kur'ân-ı Kerîm'de bu uygulamalara değinilerek, onları buna yönelten zihniyet yerilmektedir. Cahiliye döneminde zina ve fuhuş eğilimleri, son derece çirkin ve ahlâk dışı uygulamaların, sözde nikâh usullerinin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyetinde de işaret edildiği üzere, cahiliye döneminde genç kızlarını pazarlayarak bundan kazanç sağlayanlar bile vardı (en-Nûr 24/33).

İslâm dini, zina ve fuhşu önleyici tedbirler alması yanında, bütün müslümanların kardeş olduğunu, her müslümanın malının, kanının ve namusunun "Mekke kadar, Kâbe kadar" mukaddes ve dokunulmaz olduğunu ilan etmek suretiyle kabileler arası savaşı ortadan kaldırdı. Bu gelişme en çok kadınlara yarar sağladı. Çünkü yeni düzen, onları esir düşüp cariye olmaktan, erkekler için gelişi güzel bir tatmin aracı ve ganimet malı haline gelmekten kurtardı. Artık kadın iffetsizliğe zorlanamayacak, hatta iffetine gölge düşürücü sözler söylenemeyecekti (en-Nûr 24/4-6). Kız çocukların hor görülmesi kesinlikle yasaklanmış (el-En'âm 6/151; el-İsrâ 17/31); kız evlat ile erkek evlat arasında hiçbir değer farkının bulunmadığı ifade edilmiştir (en-Nahl 16/56-59). Kadının fizyolojik bakımdan erkeğe göre zayıf olduğu gerçeği kabul edilmekle birlikte (en-Nisâ 4/34), bu onun için horlanma sebebi sayılmayıp, aksine, bu vesileyle erkeğe, kadını himaye etme, sevgi ve şefkat gösterme, ihtiyaçlarını karşılama gibi görevler yüklenmiş (en-Nisâ 4/24-25); bütün bunların ötesinde, kadına anne olması itibariyle hiçbir medeniyette benzeri görülmeyen bir yücelik ve değer verilmiş (el-İsrâ 17/23-25); "Cennet annelerin ayakları altında" gösterilmiştir (Münâvî, Feyzü'l-kadîr, III, 361).

Kadın, yaratılış itibariyle erkeğe göre ikinci derecede bir değere sahip değildir. İlke olarak insanların en değerlisi, "takvada en üstün olanıdır" (el-Hucurât 49/13). Kur'ân-ı Kerîm'de, farklı fizyolojik ve psikolojik yapıya sahip olan kadın ve erkekten biri diğerinden daha üstün veya ikisi birbirine eşit tutulmak yerine birbirinin tamamlayıcısı kabul edilmiştir (bk. el-Bakara 2/187). İslâm inancına göre Hz. Âdem bütün insanlığın atası olduğu gibi, Hz. Havva da annesidir (el-Hucurât 49/13). Ehl-i kitabın, Âdem'i "aslî günah" işlemeye eşinin kışkırttığı şeklindeki inançları Kur'ân-ı Kerîm'deki bilgilerle bağdaşmaz. Nitekim Tevrat'ta "yasak meyve"yi, yılanın kadına, kadının da Âdem'e yedirdiği belirtilirken (Eski Ahid, Tekvin, bab: 3), Kur'ân'da "Şeytan ikisine de hata işletti" (el-Bakara 2/36) buyurularak her ikisini de şeytanın aldattığı belirtilmektedir. Başka bir âyette, Havvâ'dan hiç söz edilmeyip, şeytanın doğrudan doğruya Âdem'e seslendiği ve "Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını, eskimeyen saltanatı göstereyim mi?" dediği ifade edilir (Tâhâ 20/120).

Hukuk, toplumda var olan sosyal ve beşerî ilişkilerin açıklık, güven ve düzen içinde yürütülmesini, bireylerin hak ve sorumluluklarının belirlenip dengelenmesini hedefler. Bunu gerçekleştirirken, toplumda var

olan telakki ve değerlerin hukuka hatta İslâm hukukuna, bir ölçüde de olsa, yansıması kaçınılmazdır. Bu itibarla tarihi süreç içerisinde müslüman toplumlarda oluşan İslâm hukuk kültür ve geleneğinde, kadının hukukî konumuna, birey, anne, karı, vatandaş gibi çeşitli sıfatlarla sahip olduğu hak ve sorumluluklara veya tabi olduğu kısıtlamalara ilişkin olarak yer alan yorum ve görüşlerin, âyet ve hadislerde sözü edilen ilke ve tavsiyelerin yanısıra o toplumların bu konudaki gelenek, kültür ve telakki tarzlarıyla da yakın bağının bulunması tabiidir. Bu yüzden de, kadının temel hak ve özgürlükleri, ehliyeti, şahitliği, örtünmesi, sesi, yabancı (kendisi ile arasında nikah bağı veya devamlı evlenme engeli bulunmayan) erkeklerle bir arada bulunması, yolculuğu, sosyal hayata katılımı, kamu görevi üstlenmesi gibi çeşitli konular asırlar boyu oluşan zengin fıkıh literatüründe geniş yer işgal etmiş, hukuk ekollerine, çevre ve dönemlere göre farklılıklar arzeden birçok görüş ve yorum ortaya çıkmıştır.

İslâm'da insanlık ve Allah'a kulluk bakımından kadınla erkek arasında bir fark bulunmadığı gibi temel hak ve sorumluluklar açısından da kadının konumu erkekten farklı değildir. (Kadınlar hakkında ibadet temizliği ve ibadetlere ilişkin bazı özel düzenlemelerin bulunması, bir cinsin kul olarak üstün tutulması veya ikinci derecede kabul edilmesi anlamında olmayıp, bunlar cinsin fıtrî özelliklerine binaen konmuş hükümlerdir (bk. HAC, HAYIZ, İSTİHÂZA, NİFAS).

İslâm hukukunda, bir insan olarak erkeğe tanınan temel insan hakları kadına da tanınmıştır. Buna göre hayat hakkı, mülkiyet ve tasarruf hakkı, kanun önünde eşitlik ve adaletle muâmele görme hakkı, mesken dokunulmazlığı, şeref ve onurunun korunması, inanç ve düşünce hürriyeti, evlenme ve aile kurma hakkı, özel hayatının gizliliği ve dokunulmazlığı, geçim teminatı gibi temel haklar bakımından kadınla erkek arasında fark yoktur.

Kadının maddî ve manevî kişiliği, malı, canı ve ırzı erkeğinki gibi değerlidir; her türlü hakaret, saldırı ve iftiradan korunması gereklidir; aksine davrananlar hakkında İslâm hukukunda ağır cezâî hükümler konulmuştur.

Kadın bağımsız bir hukukî şahsiyettir; hak ehliyeti ve fiil ehliyeti açısından kadın olmak ehliyeti daraltan bir sebep değildir (ayrıca bk. EHLİYET). Haklarının kocası ya da başkası tarafından ihlâl edilmesi halinde hakime başvurarak haksızlığın giderilmesini sağlamak hususunda erkekten farklı bir durumda değildir.

Kişinin sonradan kazandığı vasıflar sebebiyle sahip olacağı haklar ve taşıyacağı sorumluluklar arasında diğer hukuk düzenlerinde olduğu gibi İslâm hukukunda da kişilerin durum ve özellikleri ölçü alınarak makul bir denge kurulmuştur. Bu yüzden kadın, askerlik, cihad, yakınlarının geçimini sağlama, yakınlarının işlediği cinayetlerden doğan kan bedeli borcuna katılma gibi malî ve bedenî borçlarla yükümlü sayılmamış veya mali yükümlülükleri asgari seviyede tutulmuş, bununla dengeli olarak kadına mirastan erkeğe göre yarı pay verilmiştir. Kadının diğer mali ve ticari alanlarda erkeklerle eşit konumda olduğu, kadın olması sebebiyle herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmadığı dikkate alınırsa, İslâm miras hukukundaki bu özel düzenlemenin böyle

bir nimet-külfet dengesine dayandığı söylenebilir (ayrıca bk. MİRAS).

Kadın ticaret ve borçlar hukuku alanında erkeklerin sahip olduğu bütün hak ve yetkilere sahiptir. Her ne kadar hukuk doktrininde kadının aile hukuku alanına ilişkin hak ve yetkilerini sınırlayan birtakım görüş ve yorumlar mevcut ise de bunlar doğrudan âyet ve hadislerin açık ifadesinden kaynaklanan hükümler olmaktan çok toplumun ortak telakki ve hayat tarzının hukuk kültürüne yansıması olarak değerlendirilebilir. Öte yandan literatürdeki bu görüşler, ailenin kuruluş ve işleyişini belli bir otorite ve düzene bağlama, aile için ihtilafları birinci kademede çözme gibi pratik bir amaca da sahiptir. Bununla birlikte İslâm toplumlarında hukukun dinî ve ahlâkî bir zeminde gelişmesi sebebiyle, diğer alanlarda olduğu gibi aile hayatında da tarihi seyir içinde kadın aleyhine sayılabilecek ciddi bir sıkıntı görülmemiş, aile hayatı, kendi sosyal ve kısmen de dinî yapı ve karakteri içinde uyumlu bir şekilde sürdürülmüştür.

Kadının şahitliğiyle ilgili olarak Kur'ân'da yer alan "iki erkek şahit bulunmadığında razı olduğunuz şahitlerden bir erkek ve –biri doğrudan saptığında diğeri ona hatırlatsın diye– iki de kadın şahit bulunsun" (el-Bakara 2/282) meâlindeki âyetten kadının değer ve insanlık yönünden erkekten aşağı olduğu gibi bir sonuç çıkarmak doğru değildir. Gerekçe unutma, şaşırma ve yanılmayla ilgili olup, getirilen hüküm hakkın ve adaletin yerini bulması amacına yöneliktir. Benzeri bir hüküm hadislerde bedevî erkeklerin şahitliği hakkında da sözkonusu edilmiştir. İçinde bulunduğu şartlar ve eğitim seviyesi itibariyle gerçeğin ortaya çıkmasına, hak ve adaletin gerçekleşmesine katkıda bulunma imkânı sınırlı olan kişi ve guruplar için böyle bir düzenlemeye gidilmiş olması gayet tabiîdir. Öte yandan bu hükmün sadece malî haklar ve borçlar konusunda yapılacak şifahi şahitlikle ilgili olduğu, ihtiyaç duyulduğunda kadının da tek başına şahit olabileceği, yazılı beyan ve belge ile ispat açısından kadın-erkek ayırımının gözetilmeyeceği yönünde doktrinde mevcut olan görüşler de burada asıl amacın kadının şahitlik ehliyetini kısıtlamak değil adaleti en iyi şekilde sağlamak olduğu fikrini teyit eder.

İslâm'da kadının konumuyla ilgili olarak çağımızda belki de en çok tartışılan konu, kadının örtünmesi meselesidir. Kur'ân'da kadınların ev dışına çıkarken üzerlerine örtü (cilbâb) almaları (el-Ahzâb 33/59), erkek ve kadınların gözlerini haramdan sakındırmaları, iffetlerini korumaları, kadınların zinet yerlerini göstermemeleri, başörtülerini yakalarının üzerine kavuşturmaları ve bağlamaları (en-Nûr 24/30-31) istenmiştir. Gerek bu ve benzeri âyetlerin ifade tarz ve üslubu, gerekse Hz. Peygamber dönemindeki uygulamalar, kadınların örtünmesinin, tavsiye kabilinden veya örf-âdete ve sosyokültürel şartlara bağlı ahlâkî çerçevede bir hüküm olmaktan öte dinî ve bağlayıcı bir emir olduğunu göstermektedir. İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğunun anlayışı ve asırlar boyu İslâm ümmetinin tatbikatı da bu yönde olmuştur. İslâm'ın örtünme, iffetini koruma, gözlerini haramdan sakındırma gibi emirleri sadece kadınlara yönelik olmayıp, hem kadınlara hem de erkeklere aynı üslup ve kesinlikte ayrı ayrı yöneltilir, topluma da bu konuda gerekli tedbirleri alma görevi verilmiştir. Ancak örtünme

konusunda kadınlara daha ağır bir sorumluluk yüklendiği ortadadır. Fakat bunu İslâm'ın kadına daha az değer verdiği, kadını sosyal hayatta geri plana ittiği şeklinde yorumlamak doğru olmaz. Aksine bu kabil hükümleri İslâm'ın kadını koruma, yüceltme ve ona toplumda saygın bir yer kazandırma çabasının bir parçası olarak değerlendirmek gerekir. Zaten utanma ve örtünme, canlılar içinde sadece insana has bir özelliktir. İslâm'ın aslî kaynaklarında erkek ve kadının örtünmesi ilke olarak konmuş, İslâm bilginlerinin de ortak görüşleri kadınların el, yüz ve ayakları hariç örtünmeleri, erkeklerin de diz kapağı ile göbekleri arasını örtmeleri gerektiği üzerinde ağırlık kazanmıştır. Ancak örtünmenin renk, üslup ve şeklinin toplumların gelenek, zevk ve imkânlarıyla bağlantılı olacağı, bu sebeple de bölge ve devirlere göre farklılık gösterebileceği açıktır. Bu itibarla, asıl amacın kadın ve erkeğin iffetli ve meşru bir hayat yaşamaları, aşırılıklardan, taciz ve tahriklerden korunmaları olup, örtünme de bu amacı gerçekleştirmede önemli bir araç sayılmıştır (bk. ÖRTÜNME).

İslâm, erkeğin ve kadının karşı cinse olan ihtiyaç ve temayülünü tabiî bir vakıa olarak karşılamakla birlikte (Âl-i İmrân 3/14; er-Rûm 30/21), bunun meşru bir zeminde, düzen ve ölçü içinde gerçekleşmesini gaye edinmiş, hem bireylerin hem de toplumun ortak yararlarını koruyan bir dizi tedbir ve düzenleme getirmiştir. Bunun için de Kur'an ve hadislerde kadın, cinsel tatmin ve zevk aracı olarak değil anne, eş, evlat gibi belli bir insani değer olarak takdim edilir. İslâm, kadının güzelliğinin, sesinin ve vücudunun zevk ve eğlenceye, ticarete, cinsel tahrik ve pazarlamaya konu edilmesine de şiddetle karşı çıkmıştır. Kadınların örtünmesiyle ilgili dinî emirler yanısıra, bir kadına kocası dışındaki erkeklerin şehvetle bakmasının haram kılınışı (en-Nûr 24/30-31) da bu anlamı taşır. Hatta kadının sesinin fitneye yol açacağı, bunun için de yabancı erkekler tarafından duyulmasının doğru olmadığı şeklinde klasik literatürde yer alan görüşler de bu amaca yöneliktir. Burada sözkonusu edilen kısıtlama ile, erkek ve kadınların bir arada yaşaması, birbirlerini görmeleri ve seslerini duymaları değil, kadın-erkek ilişkilerinde fitne, tahrik ve ölçüsüzlük önlenmek istenmektedir. Yoksa Hz. Peygamber'in ve sahabilerin genç ve yaşlı hanımlarla konuştuğuna dair pek çok örnekler vardır. Kadınların ticaret, eğitim, seyahat, sosyal ve beşeri ilişkiler gibi normal ve sıradan ihtiyaçlar için erkeklerle sesli konuşmalarının veya örtünmesi gerekli yerlerini örtmeleri şartıyla birbirlerini görmelerinin câiz olduğu açıktır. Ancak kadın ve erkeğin sosyal hayattaki yakınlık ve ilişkisi gayri meşru beraberlikler, kötü arzu ve planlar için bir başlangıç teşkil edecek bir boyut kazandığı zaman bu davranış kendi özü itibariyle değil, yol açacağı kötülükler sebebiyle yasaklanmış olmaktadır. Şu var ki, "fitne" kavramının devir ve muhitlere göre farklı tanım ve kapsamının olabileceği düşünülürse, kadının sesi, kadının erkekle konuşması ve sosyal hayata katılımı konusunda da zaman ve zemine göre farklı ölçü ve yaklaşımların benimsenebileceği söylenebilir.

Gerek hadislerde (bk. Buhârî, Nikah, 111; Müslim, Hac, 413-424) gerekse fıkıh literatüründe yer alan, kadının ancak yanında kocası veya mahremi olan bir erkeğin bulunması halinde yolculuk edebileceği şeklindeki

ifadeler de, yine kadını korumaya yönelik bir tedbir olarak görülmelidir. Burada yolculuktan maksat, dört rekâtlı farz namazları kısaltmayı veya Ramazan orucunu ertelemeyi câiz kılacak ölçüdeki yolculuktur. Kadının tek başına veya mahremi olmayan bir erkekle yolculuk etmesinin, özellikle yolculuğun hayvan sırtında veya yaya olarak, çöl, deretepe aşarak yapıldığı bölge ve devirlerde hem kadın hem de erkek açısından birtakım sakıncalar taşıdığı, en azından üçüncü şahısların kötü zan ve dedikodularına yol açabileceği, bunun da kadının iffet duygusunu rencide edebilecek uygunsuz bir durum olduğu açıktır. Bu sebeple fıkıh kitaplarında kadının uzak yerlere ancak kocası ile veya kendisiyle evlenmesi câiz olmayan oğlu, kardeşi, kayınpederi gibi mahremi bir erkekle seyahat etmesinin gereği üzerinde durulmuştur. Hanefî ve Hanbelî mezheplerinde kendisine bu şekilde refakat edecek bir mahremi bulunmayan kadına haccın vacip olmadığı hükmü benimsenirken de bu noktadan hareket edilmiştir. Mâlikî ve Şâfiî mezheplerinde ise, kadının kendisi gibi birkaç kadınla birlikte bir gurup oluşturarak hacca gidebileceği görüşü ağırlık kazanmıştır. Şu halde, kadının yakını olmadan tek başına veya yabancı erkeklerle birlikte seyahat edemeyeceği şeklindeki görüşleri bu zeminde değerlendirmek, kadının kişilik, onur ve iffeti için benzeri tehlike veya sakıncaları bulunduğu şehir içi veya şehir dışı yolculukları aynı gurupta ele alarak öncelikle mevcut ve muhtemel sakıncaları gidermek, bu mümkün olmazsa geçici ve özel bir tedbir olarak refakatçi erkek çözümünü benimsemek gerekir. Nitekim Hz. Peygamber de bir kadının Yemen'den Şam'a kadar tek başına güven içinde seyahat edebilmesini müslüman toplumlar için ideal bir hedef olarak gösterir. Bu itibarla kadının yolculuğu konusunda seyahat özgürlüğünü kısıtlamak değil kadınların ve her bireyin güven ve huzur içinde yolculuk edebilmesini sağlamaktır. Bunun için de yolcuların emniyet ve güven içinde bulunduğu, açıklık ve belirli bir düzen içinde yapılan otobüs, tren, uçak yolculukları veya özel araçlarda yolculuk konusunda günümüzde daha hoşgörülü düşünmek mümkün görünmektedir.

İslâm'da kadının konumu ve hakları konusundaki tartışmaların önemli bir kısmı da, kadının sosyal hayata katılımı, çalışması ve kamu görevi üstlenmesi noktalarında odaklaşır. Özetle ifade etmek gerekirse, kadının ev içinde ve dışında çalışması, ailenin ihtiyaçlarını sağlamada kocasına yardımcı olması kural olarak câizdir ve kadının böyle bir hakkı vardır. Bu konuda bir sınırlama ve yönlendirme varsa, o da kadın ve erkeğin birbirini tamamlayan farklı özellikleri ve kabiliyetlerine bağlı önceliklerle ilgilidir. Kadının öncelikli olarak işi ve görevi, ev idaresi, çocuk bakım ve eğitimidir. Erkeğin öncelikli işi ise ailenin geçim yükünü omuzlamaktır. Şartlar değiştiğinde, ihtiyaç bulunduğunda kadın ve erkeğin birbirine yardımcı olması hatta rollerin değişmesi mümkündür. Önemli olan hayatın huzur ve düzen içinde geçmesi, ihtiyaçların karşılanmasında bireylerin imkân ve kabiliyetlerine uygun sorumlulukları dengeli şekilde üstlenmeleridir. Hz. Peygamber'in, evin iç işlerini kızı Hz. Fâtıma'ya, dış işlerini ise damadı Hz. Ali'ye yüklemiş olması, müslümanlar için bir aile modeli oluşturma amacına yönelik bağlayıcı bir kural değil, ihtiyaç, örf ve âdete dayalı

tavsiye niteliğinde bir çözüm görünümündedir. Kadının çalışmasının ve kamu görevi üstlenmesinin sınırlandırılmasına ilişkin olarak İslâmî eserlerde yer alan görüş ve hükümler, nassların açık ifadelerinden değil hukukçuların içinde bulunduğu sosyo-kültürel ve ekonomik şartlardan kaynaklanmaktadır. Hz. Peygamber devrinden itibaren kadınlar çeşitli özel ve kamu işlerinde çalışmışlar, önemli görevler üstlenmişlerdir. Kadının öğretmenlik, memurluk, doktorluk ve hemşirelik gibi görevleri üstlenmesinin câiz olduğunda ciddi bir ihtilaf mevcut değilken, hakimlik ve üst düzey yöneticilik yapmasının cevazı konusunda hayli farklı görüşlerin bulunması da bu yönde bir gelenek veya telakkinin bulunmayışıyla yakından ilgilidir. İslâm hukukçularının çoğunluğu kadından hakim olmayacağı görüşünde ise de bu görüşün açık bir naklî delili yoktur. Hanefîler ve İbn Hazm, kadınların şahitlik yapabildiği dava türlerinde hakimlik de yapabileceği görüşündedir. Taberî ve Hasan-ı Basrî gibi İslâm bilginleri ise kadından hakim olmasına hiçbir dinî engelin bulunmadığını ileri sürerler. Öyle anlaşılıyor ki klasik dönem İslâm hukukçuları, kendi devirlerindeki bilgi, kültür ve tecrübe birikimlerinden hareketle, kadınların adaleti gerçekleştirme, yargılama ve hükmü uygulama konusunda erkekler ölçüsünde dirayetli olamayacağı, bunun için de hakim olmalarının doğru olmadığı görüşüne sahip olmuşlar, haliyle bu görüşler hukuk doktrininde de ağırlık kazanmıştır. Kadınların kaymakam, vali, devlet başkanı gibi üst düzey kamu yöneticisi olamayacağı yönünde İslâmî literatürde yer alan görüşlere de benzeri bir açıklama getirilebilir. Hakimlik ve yöneticilik, toplumda önemli bir kamu görevi olduğundan İslâm'ın cins, yaş veya renklere göre bir ayırım yapmayacağı, aksine hakimlerin ve yöneticilerin bu görevi hakkıyla yürütebilecek niteliklere sahip olması üzerinde duracağı açıktır. Hz. Peygamber devrinde, kadınlar, henüz haklarındaki olumsuz yargılar tamamen silinmemiş olduğu halde, içtihat etmiş, hüküm ve fetva vermiş, bir nevi hakimlik ve yöneticilik yapmış, savaşlara katılmış, yönetimin kararlarını etkileyecek ölçüde siyasi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ancak kadınların da sahip oldukları hak ve yetkilerin uygulamaya geçirilmesi ve kadınların sosyal hayatta aktif rol üstlenmeleri tamamen sosyo-ekonomik ve kültürel şart ve ihtiyaçlarla ilgilidir. İslâm bu konuda temel hak ve ilkeleri belirtmekle yetinmiş, geri kalan kısmı müslüman toplumların kendi gelişim seyrine terketmiştir. Bu itibarla kadınların kamu görevi üstlenmesi ve sosyal hayata iştirakleri konusunda daha sonraki dönemin kaynaklarında yer alan yönlendirme ve kısıtlamalar, genelde İslâm bilginlerinin kendi bilgi, tecrübe ve kültür birikimlerinden, toplumda yaygın telakkilerden, bu yönde ciddi bir ihtiyacın bulunmayışından, biraz da devrin olumsuz şartlarından kadınları uzak tutma gayretlerinden kaynaklanmaktadır.

Gerek İslâm dininde, gerekse aslî kaynaklarında asırlar boyu çeşitli bölge ve toplumlarda süregelen uygulama sonucu oluşan İslâm hukuk kültüründe kadının hakları ile sorumlulukları, aile ve toplum içindeki rolü, konumu ve kendisinden beklenen ödevler arasında tam bir uyum ve denge vardır. Öte yandan hak ve sorumlulukların dağılımı, cinslerin imkân ve kabili-

yetleriyle de yakından ilgilidir. Meselâ ataerkil bir aile hayatının egemen olup kadının sosyal hayatta erkeğe bağımlı olarak rol üstlendiği dönemlerde kadınların irtidad, yol kesme, anarşi ve isyan gibi suçları asli fail olarak işlemeyeceği düşünülmüş, onlara daha hafif cezalar öngörülmüş, savaşlarda da kadın ve çocuklar ayrı bir statüde mütalaa edilmiştir. Kadının şefkati ve eğitme yeteneği sebebiyle çocuğun bakım ve yetiştirilmesinde anneye ve diğer kadın akrabaya erkeklere göre öncelik verilmiştir.

Kadının, başlıcalarına yukarıda işaret edilen hakları yanında sorumlulukları da vardır. Aile yapısının korunması, ailede düzenin, huzur ve mutluluğun sağlanması gibi maksatlarla İslâm'ın kendisine yönetim ve aile reisliği hakkı tanıdığı kocaya saygılı olmak kadının başta gelen görevlerindendir ve bu husus âyetlerde ve hadislerde önemle vurgulanmıştır. Bütün toplumlarda pederşahi bir aile düzeninin hakim olduğu bir dönemde kadının görevlerine ağırlıkla yer vermenin gereksiz olduğu düşünülebilir. Ancak, özellikle çağdaş Batı toplumlarında ciddi bir aile problemi halini alan sözde "kadın özgürlüğü" adı altındaki gelişmeler dikkate alınırsa, İslâm'ın kadının görev ve sorumluluklarıyla ilgili olarak koyduğu hükümlerin ne kadar önemli olduğu daha iyi kavranır.

Çağımızda "feminizm" adı verilen hareket, tarihte kadının kiliseye girmesini, İncil'e dokunmasını bile yasaklamış olan zihniyete karşı bir tepki hareketi olması sebebiyle çıkış noktası bakımından haklı ise de, ahlâkî ve sosyal bakımdan çok olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bu sonuçları iki noktada toplamak mümkündür:

Feminizm hareketine kapılan kadın, genel olarak kayıtsız şartsız özgürlük düşüncesiyle aile için vazgeçilmez olan birçok kural ve değerleri hiçe saymakta; esasen sosyal hayatın hiçbir alanında hiçbir insan için geçerli olmayan "kendi hayatımı canımın istediği şekilde yaşamak hakkımdır!" şeklindeki anlayışı, bütün değerlerin üstünde bir değer ve kanun kabul etmektedir. Bu telakki, tümüyle ahlâkî değerler ve kurallar ile kutsallık kazanan aile yuvasının iğreti bir hal almasına, kadın ve erkeğin, aile sorumluluklarını çekilmez bir yük ve bir tür esirlik gibi algılamalarına yol açmaktadır. Bu hayat telakkisinin yaygın olduğu ülkelerde, eşine ve çocuklarına bağlılığı, yuvanın mutluluğuna katkıda bulunmayı kendi istek ve tutkularının üstünde tutan kadın tipi giderek özlemle aranır olmakta, nikahsız birlikte yaşamaların yaygınlaşması gibi Batılıların bile korkutucu saydıkları olumsuz gelişmelerin temelinde de aynı anlayış yatmaktadır.

Sözde kadın özgürlüğünü savunan feminizmin ortaya çıkardığı diğer bir olumsuz sonuç da erkeklerle ilgilidir. Bu gelişmeler karşısında erkekler genellikle üç değişik tavır sergilemektedirler: Kimileri olayı olduğu gibi kabul etmekte ve onlar da evlenip boşanmayı alışkanlık haline getirmektedir. Bazı erkekler eşlerini baskı zoruyla sadık kılmaya, yuvada tutmaya çalışmaktadır. Bazıları ise, zaten eşlerini başlarından atmak ve yuvayı yıkmak istediklerinden, boşanmanın olağan bir gidiş haline gelmesi bunların işini kolaylaştırmaktadır. Çünkü toplumda herhangi bir kurum –bu arada aile yuvası– bir kez kutsallığını ve değerini yitirdi mi, artık kişisel arzu ve çıkarlarını her şeyin üstünde tutanlar bu

kurumu yıkmakta bir sakınca görmemekte ve bu konuda ciddi engellemelerle de karşılaşmamaktadırlar. Batıda ve batılılaşma gayreti içinde olan ülkelerde feminizm hareketinin belki de en önemli olumsuz sonucu bu olmuş, aile, eşlerin karşılıklı bağlılık ve fedakarlığıyla yürütülen kutsal bir kurum olmaktan çıkıp her iki tarafta da bencillik, tek taraflı çıkar ve yarar egemen olmaya başlamıştır. Bu gelişmelerden de yine sosyo-ekonomik konumu daha zayıf durumda olan kadın zarar görmektedir.

Ondört yüzyılı aşkın İslâm tarihi boyunca müslüman toplumlarda, batıda ortaya çıktığı şekliyle bir kadın sorunu buna bağlı olarak da, kadının ezilmişliği ve kurtarılması, kadın hakları gibi fiili ve sosyal hareketler olmamıştır. Bu olumlu durumu, İslâm hukukunda kadının ve erkeğin hak ve sorumluluklarının dengeli ve ayrıntılı bir biçimde belirlenmiş olmasından çok, İslâm toplumlarında hukukî kural ve yaptırımların da temelde dinî ve ahlâkî bir zemine dayanmış olmasıyla, İslâm'ın bireye kazandırdığı dünya görüşünün, hak ve sorumluluk anlayışının onun bütün beşeri ilişkilerini etkilemekte oluşuyla açıklamak daha isabetli olur.

Çağımızda İslâm'da kadın ve kadın hakları konusunda müslüman ve Gayr-i müslim yazarlar tarafından bir hayli eser kaleme alınmış olup bu konuda zengin bir literatür ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu gelişmelerin temelinde günümüz müslüman toplumlarında kadın hakları ve anlayışı konusunda ciddi bir krizin yaşanmakta oluşundan çok, Batılı yazarların kendi toplumsal gerçek ve değerlerini, aile hayatıyla ve kadınla ilgili telakkilerini ölçü alarak İslâm dünyasına yönelttikleri tenkitler, batılılaşma taraftarlarının aynı çizgideki önerileri, müslüman yazarların da bunlara cevap verme ve konuyla ilgili özeleştiri yapma gayretleri yatmaktadır. Bu konuda samimi olarak ortaya konacak fikrî mesailerin ve özeleştirilerin çok yararlı olacağını inkâr etmeksizin belirtmek gerekir ki, bütün gurup ve kesimler gibi kadınların da sevgi, saygı ve mutluluktan daha çok pay alabilmeleri, müslüman toplumların, İslâm'ın getirdiği hayat anlayışını, insana verdiği değeri, yüklediği ağır sorumluluğu ve beşeri ilişkilerde hakim kılmaya çalıştığı ölçüleri daha iyi kavramalarına bağlıdır.

¥ Ali Bardakoğlu / Mustafa Çağrıcı

KADIYÂNÎLİK

XIX. asırda Hindistan'da kurulmuş, tamamiyle kıyametle ilgili haberlere dayanan bir mezhep.

Kadıyânîlik XIX. yüzyılın sonlarına doğru Mirza Gulam Ahmed (1835 veya 1838-1908) tarafından kurulmuştur. Mezhep önceleri kurucusunun adından dolayı Mirzaiyye, daha sonra da Mirza Gulam Ahmed'in memleketine nisbetle Kadıyâniye diye anılmıştır. Hindistan'daki resmi kayıtlarda Ahmediye olarak geçmesine ve mensuplarının mezhep tabirinden kaçınarak Ahmediye hareketi şeklinde belirtmelerine rağmen bu fırka Kadıyaniye ismi ile meşhur olmuştur.

Mirza Gulam Ahmed'in çocukluk ve gençlik yılları Kadıyan'da geçti. Tahsilini memleketinde tamamladıktan sonra 1864-1868 yılları arasında Sialkot bölge mahkemesinde memur olarak görev yaptı. Bu memuriyet sırasında Hindistan'da bulunan çeşitli din mensuplarını yakından tanıma

fırsatı elde etti. 1868 yılında vazifesinden ayrılarak Kadıyan'a dönen Gulam Ahmed, İslâm ilimleri ve dinler hakkında yoğun bir çalışmaya girerek 1877-1878 yıllarında mahalli gazetelerde Hindular ve İngilizler aleyhinde yazılar yazmaya başladı. Hindu ve hıristiyanların müslümanlara en çok düşman oldukları bir dönemde bu faaliyet oldukça büyük ilgi çekti ve Gulam Ahmed'in kişiliği ön plana çıkmaya başladı. Bundan faydalanmayı tasarlayan Gulam Ahmed 1880 yılında ilk cildini yayınladığı Berâhîn-i Ahmediyye adlı kitabının ilk ciltlerinde İslâmı diğer dinlere karşı savundu; bu arada birtakım ilham, kehanet ve keramet iddiaları ileri sürerek kendisinin asrının müceddidi olduğu izlenimini uyandırmaya çalıştı. Eserinin daha sonraki ciltlerinde vahyin kesilmediğini ve kesilmesinin mümkün olmadığını savunarak, Hz. Peygamber'e tam anlamıyla uyan bir kimsenin, ona verilen zâhir ve bâtın bilgilerle bezeneceğini, sezgiye dayanan bu bilgilerin peygamberlerin bilgilerini andırdığını söyledi ve bu yolda çok sayıda vahiy aldığını belirtti. Bu arada İngiliz hükümetini öven ve kılıçla cihadın gereksizliğini belirten Gulam'ın düşünceleri Hint müslümanları tarafından yadırganmadı. Bundan cesaret alarak 1885 yılında Allah'ın kendisini ondördüncü hicri asrın müceddidi olarak, İslâm'ı yenilemek üzere gönderdiğini ilan etti.

Bu ilandan sonra mensuplarından bağlılık bey'ati alan Gulam, bir cemaat oluşturmaya muvaffak oldu. On madde halinde alınan bey'at şartlarına göre Gulam Ahmed'e bağlanan kimse, Allah'ın emirlerini herşeyin üstünde tutacak, ibadetlerini yerine getirecek ve Gulam'a sarsılmaz bir güven duygusu besleyerek bağlanacaktı.

İngiliz hükümeti ile arasını sağlamlaştırarak onlara daima sadakat gösteren Gulam, 1891 yılında aldığını iddia ettiği vahiylere göre kendisinin Mesih ve Mehdi olduğunu ilan etti. Bununla da yetinmeyerek 1900 tarihinde kendisinin zıllî nebi (gölge peygamber) olduğunu, ancak şeriat getirmediğini ilan etti. Rasul ve nebiliğinin Hz. Peygamber'in nübüvvet ve risaletinin bir yansıması olduğunu belirterek bunun mecazi anlamda anlaşılması gerektiğini de ihmal etmedi. İddialarını biraz daha ileri götüren Mirza Gulam Ahmed, 1904 yılında kendisinin müslümanlar için Mehdi, hıristiyanlar için Mesih ve hindular için de Krişma olduğunu ileri sürdü.

Birçok fırsatları lehinde değerlendirmeyi bilen ve bu uğurda çabalar harcayan Gulam, başta şeker hastalığı olmak üzere birçok rahatsızlıkları sebebiyle, 26 Mayıs 1908 tarihinde aniden vefat etti.

Kadıyânîliğin ortaya çıkışı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Müslüman yazarlar bu hareketin İngilizler tarafından ortaya çıkarıldığı görüşündedirler.

Kadıyânîlik bilinen anlamda bir mezhep karakteri taşımamaktadır. Kadıyan kolu dışındaki guruplar İslâm'ın itikad ve siyaset konularına giren meseleler hakkında değil, sadece kıyamet ve ahir zamanla ilgili tali derecedeki meseleler üzerinde durmaktadırlar. Kadıyanilerin iman esasları konularındaki düşünceleri Eş'arî ve Mâtürîdîler'in görüşlerinin dışında değildir. Onlara göre iman Allah'ın varlığı ve birliğine, Hz. Peygamber'in getirdiklerine sağlam bir şekilde bağlanmak ve ilâhî emirleri yerine getirmektir. İslâm'ın şartları konusunda tamamen Hanefî fıkhına tabi olan bu hareket içindeki Lahor kolu İslâm'ın akla verdiği

geniş yetki dolayısıyla içtihat kapısının açık olduğunu savunmaktadır. Daha katı bir gurup olan Kadıyan kolu ise Gulam Ahmed'in nebiliğini iddia etmekte, bunu kabul etmeyen kimselerin kâfir olduklarını belirtmektedir. Kadıyan kolu tek evliliğin esas olmasına rağmen çok evlilikte faydalar bulunduğunu, özellikle kadınların peçe örtmelerinin faydalarını vurgulamaktadır.

Kadıyânîlik ile sünnî İslâm arasındaki önemli görüş farklarından biri nesih diğeri de cihad konusundadır. Kadıyânîler, neshin Kur'ân-ı Kerîm'e değil ondan önceki kitaplara işaret ettiğini, cihadın ise kılıçla yapılamayacağını, ancak kalem ve dua ile gerçekleştirileceğini savunurlar. Bu son düşünce İngiliz hakimiyetinde bulunan müslüman milletlerin istiklâllerini kazanmalarını geciktirme ve İngiliz hükümetine yardımcı olma bakımından önem kazanmaktadır.

Mezhebin Gulam Ahmed'i peygamber olarak kabul eden Kadıyan kolunu, kendilerinin müslüman olduklarını her fırsatta tekrar etmeleri ve ibadetlerin ifasında son derece titiz olmalarına rağmen, İslâm dairesi içinde görmek mümkün değildir. İslâm Konferansı Teşkilatı'na bağlı Fıkıh Akademisi de 2. Dönem toplantısında (22-28 Aralık 1985) aldığı 4 nolu kararında, Mirza Gulam Ahmed'in peygamber olduğu ve kendisine vahiy geldiği iddiasında bulunduğundan, onun ve ona inananların İslâm dışı oldukları sonucuna ulaşmıştır. Aynı kararda, Gulam Ahmed'in Lahor kolu –peygamber olarak değil– Hz. Muhammed (s.a.)'in gölgesi ve yeniden ortaya çıkışı olarak nitelendirmelerine rağmen İslâm dışı olmak bakımından Kadıyân kolu mensupları ile aynı hükümde oldukları belirtilmiştir.

Mezhebin kolları, 1913 yılından itibaren Avrupa'da teşkilatlar kurmaya başlamışlardır. İngiltere, Hollanda, Almanya, Danimarka, İspanya, Güney Amerika, Amerika Birleşik Devletleri, Asya ve Pasifik Adaları ve özellikle Afrika'nın hemen her yerinde etkili teşkilatları vardır. Dünyada mevcut Kadıyânîlerin sayısının iki milyon ile on milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir.

¥ Mustafa Öz

KADÎR

Allah'ın isimlerinden.

Kadîr, mutlak kudret sahibi, asla aciz olmayan, gücünün sonu bulunmayan varlık anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de kırkbeş yerde geçen bu isim, yine Kur'ân'da yedi defa geçen Kâdir ismi ve üç defa geçen Muktedir ismi ile de yakın anlamlıdır. Kâdir, bilkuvve güç sahibi olan, yapmaya da terketmeye de güç yetiren demektir. Muktedir ise, kadir olduğu şeyi yapmak suretiyle kudretini açığa çıkaran, gücünü bilfiil ortaya koyan anlamındadır. Esmâ-i hüsnâ hadisinde Kadîr ismi yerine Kâdir ismi geçer (et-Tirmizî, Daavât, 82). Her iki ismin türetildiği kök olan kudret, Yüce Allah'ın sübutî sıfatlarındandır (bk. KUDRET).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Kadir Gecesi (bk. MÜBAREK GECELER)

KADİR SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 97. sûresi

Kadir gecesinden bahsettiği için bu ismi almıştır. "Kadr"; şeref ve azamet, güç, yücelik, hüküm gibi malara gelir. Buna

"İnnâ enzelnâhû" sûresi de denir. Mekke'de nâzil olmuştur. 5 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılası râ harfidir.

Bu sûrede, Kur'ân'ın kadir gecesinde indirildiği, bu gecenin bin aydan daha hayırlı, selâm ve esenlik gecesi olduğu, bu gecede melekler ve Rûh'un (Cebrâil) Allah'ın izniyle indikleri bildirilmekte ve böylece hem Kur'ân'ın, hem de kadir gecesinin (ve dolayısıyla ramazanın) önem ve değerine dikkat çekilmiş olmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Kur'ân-ı Kerîm, kadir gecesinde indirilmiştir (âyet: 1).

* Kadir gecesi, bin aydan daha hayırlı mübârek bir gecedir (2-3).

* Esenlik dolu bu gecede, Rûh (Cebrâil) ve melekler yeryüzüne iner (4-5).

¥ Abdurrahman Çetin

KÂFİR

Sözlükte örten, perdeleyen, gizleyen, yalanlayan ve nankörlük yapan anlamına gelir. Tohumu toprağa atıp gömdüğü için çiftçiye (el-Hadîd 57/20), karanlığıyla her şeyi örttüğünden geceye, kılıcı örttüğü için kınına kâfir denilmiştir. Çoğulu "küffâr" ve "kefere"dir. Terim olarak ise kâfir, Hz. Peygamber'in, Allah Teâlâ'dan getirdiği sübut ve anlam bakımından kesin delillere dayalı esaslardan herhangi birini inkâr eden kimseyi ifade eder (ayrıca bk. ELFAZ-I KÜFÜR, İMAN, KÜFÜR). Gerçeği örttüğü, yanlış şeylere inandığı ve Hz. Peygamber'i yalanladığı için böyle kimselere kâfir denilmiştir. Kâfir kelimesi, Kur'ân'da nankörlük yapan, nimetlerin değerini bilmeyip şükrünü yerine getirmeyen kimse için de kullanılmıştır: "Beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, nankörlük (küfr) etmeyin" (el-Bakara 2/152).

Kur'ân-ı Kerîm'in bir çok âyetinde kâfir olarak ölen insanın cehennemde ebedî azaba uğrayacağı haber verilmiştir. Bunlardan biri meâlen şöyledir: "Şüphesiz ki âyetlerimizi inkâr etmiş ve kâfir olarak can vermiş olanlar, işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onların üzerinedir. Onlar o lanet ve ateş içinde ebedî kalıcıdırlar. Onlardan ne azap hafifletilir, ne de kendilerine göz açtırılır" (el-Bakara 2/161-162).

Kâfirlerin dünya ve ahiretteki durumları Kur'ân'da şöyle tasvir edilir: Kâfirler ancak çobanın bağırıp çağırmasını işiten fakat ne dediğini anlamayan hayvanlara benzerler. Sağırdırlar, dilsizdirler ve kördürler (el-Bakara 2/171). Allah katında yeryüzündeki canlıların en kötüsü küfredenlerdir (el-Enfâl 8/55). Onlar dünyadan zevk almağa bakarlar, hayvanlar gibi yerler içerler (Muhammed 47/12). İnançsızlıklarında gerçek bilgiye sahip değildirler, gerçek bilginin yerini tutmayan zanna uymaktadırlar (en-Necm 53/27-28). Kur'ân, mümini temiz, kâfiri pis ve murdar olarak

niteler (el-Enfâl 8/37). Kâfirlere Allah'ın âyetleri okununca işitirler de kibirlerinden işitmemiş gibi davranırlar (el-Câsiye 45/8). Kıyamet günü de onların yüzleri kapkara olacak (Âl-i İmrân 3/106), malları da çocukları da kendilerini azaptan kurtaramayacaktır (Âl-i İmrân 3/116). Kâfirler ateşe atılacak, derileri piştikçe azabı duysunlar diye yeni derilerle değiştirilecektir (en-Nisâ 4/56). Allah onları bağışlamayacak, cehenneme sokacak ve orada ebedî bırakacaktır (en-Nisâ 4/167-169; Muhammed 47/34), azaptan kurtul-

mak için bütün yeryüzündekilerle bir o kadar şeyi verseler yine kabul olunmayacak, acıklı bir azaba dûçar olacaklardır (el-Mâide 5/36). Ahirette bukağılar, ateş, boğaza takılıp kalan yiyeceklerle cezalandırılacak olan kâfirler (Müzzemmil 73/12-13) hüsrana uğrayanların ta kendileridir (el-Ankebût 29/52). Onların azabı hak etmelerinin sebebi dünya hayatındayken yapmış olduklarıdır (el-Enfâl 8/51; Râd 13/31; en-Nahl 16/33). Kâfirlere gök kapıları açılmayacak, deve iğnenin deliğinden geçmedikçe de cennete giremeyeceklerdir (el-A'râf 7/40). Allah onların amellerini de boşa çıkarmıştır (Muhammed 47/8).

Ahirette kâfirlere uygulanacak olan azabın ebedîliği konusunda Ehl-i sünnet, Mutezile, Şîa ve Havâric bilginleri fikir birliği içindedirler. Cehmiyenin kurucusu olan Cehm b. Safvân, Mutezile'den Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf vb. bilginler ahiret hayatını sonlu kabul ettiklerinden cennet nimetleri yanında cehennem azabının da sona ereceği görüşünü savunmuşlardır.

Kâfir olan herkes ebediyen cehennemde kalacaksa da, her bir kâfirin cezasının ağırlığı inkârının derecesine ve günahının büyüklüğüne göre olacaktır. Münafıkların cehennemin en alt tabakasında bulunacağını (en-Nisâ 4/145), inkâr edip de Allah yolundan alıkoyanlara bozgunculuklarına karşılık azap üstüne azap verileceğini (en-Nahl 16/88) bildiren âyetlere dayanarak bu sonuca ulaşan Ehl-i sünnet bilginleri, Allah'ın adalet ve hikmetinin de cehennemdeki azabın işlenen suça göre çeşitli derecelerde olmasını gerektirdiğini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca hadislerde de cehenneme girenlere farklı derecelerde azap edileceği haber verilmiştir. Peygamberleri öldürenler, sapıklığa önderlik yapıp topluma bu şekilde yön verenler ve zalim devlet başkanları en şiddetli azaba maruz kalacaklardır (Müsned, I, 375, 407; II, 55). Bir hadise dayanılarak (Müsned, I, 290) cezadaki bu derecelendirmeye şöyle bir örnek verilir: Müslüman olmayan Ebû Tâlib'e, Hz. Peygamber'e, dolayısıyla da İslâmiyete yardımından dolayı daha hafif bir azap uygulanacaktır. Kur'ân âyetlerinin yanısıra bir çok hadiste de, kâfirlerin ahirette karşılaşacakları cezalarla ilgili ayrıntılı uyarılar yer almıştır. Cehennemde azap göreceklerin kimi ayak bileklerine, kimi dizlerine, kimi de beline ve göğsüne kadar ateşe gömülerek azap edileceğini (Müslim, Cennet, 12; Müsned, III, 13), kâfirlerin bedenlerinin büyültülerek farklı şekillere sokulacağını (Müslim, Cennet, 13; et-Tirmizî, Sıfatü Cehennem, 3) bildiren hadisler, bunlara örnek gösterilebilir.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

KÂFİRUN SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 109. sûresi

Sûre "inkârcılar"a hitap ederek başladığı için bu adı almıştır. Bu sûreye "Mukaşkışe (şirk ve nifaktan uzaklaştıran)", "İbadet" ve "İhlâs" sûresi de denir. "Kul huvallâhü ahad" şeklinde başlayan İhlâs sûresiyle birlikte bu iki sûre için "iki ihlâs sûresi" anlamında "İhlâsayn" ve "şirk ve nifaktan uzaklaştıran iki sûre" manasında da "mukaşkışeteyn" tabir olunur. Mekke'de nâzil olmuştur. 6 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları dâl, mim ve nun harfleridir.

Velid b. Muğîre, Âs b. Vâil, Ümeyye b. Halef gibi müşriklerin ileri gelenlerinden bir grup Peygamberimize gelerek: "Bir süre

biz senin ilâhına tapalım, bir süre de sen bizim ilâhlarımıza tap. Böylece aramızda düşmanlık kalkar, barış olur. Ayrıca, eğer senin dinin daha hayırlı ise, biz de ondan istifade etmiş oluruz. Şayet bizim yolumuz seninkinden hayırlı ise, sen de bundan yararlanmış olursun" dediler. Peygamberimiz: "Kendisine şirk koşmaktan Allah'a sığınırım" diyerek bu teklifi reddetti ve bu sûre nâzil oldu.

Bu sûrenin faziletleriyle ile ilgili olarak Peygamberimizden birçok hadis rivâyet edilmiş ve kendisinin sabah ve akşam namazlarının sünnetlerinde Kâfirûn ve İhlâs sûrelerini sıkça okuduğu nakledilmiştir. Konuyla ilgili hadislerden ikisinin anlamı şöyledir: Nevfel isimli bir sahâbî, Hz. Peygambere gelerek: "Yâ Rasûlallah! Yatacağım zaman söyleyeceğim bir şeyi bana öğret", dedi. Hz. Peygamber: "Kul ya eyyühe'l-kâfîrûn" sûresini oku. Çünkü bu sûre, şirkten berâettir (aklanmadır)", buyurdu (et-Tirmizî, Daavat, 22; Ebû Dâvud, Edeb, 108). Başka bir hadiste de Peygamberimiz: "Kul ya eyyühe'l-kâfirûn", Kur'ân'ın dörtte biridir", buyurmuştur (Müsned, III, 147).

Bu sûrede, iman ile şirkin kesin ayırımı yapılmakta; müslümanların sadece bir Allah'a iman ve kulluk etmeleri gerektiği, Allah'a ortak koşanlarla inanç ve ibadet açısından hiçbir benzerliklerinin olamayacağı ve olmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca herkesin dininin, tuttuğu yolun kendisine ait olacağı (fakat bundan da sorumlu tutulacağı) bildirilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* İman ile şirk, bir arada bulunamaz. Tevhid inancına sahip bir mümin, Allah'a ortak koşmaz, putlara tapmaz (âyet: 1-2, 4).

* Allah'a ortak koşan müşrikler de, bu inanç ve tutumlarından vazgeçmedikçe gerçek mümin olamaz (âyet: 3, 5).

* Herkesin dini kendinedir. İnsanlara din ve vicdan özgürlüğü tanınmıştır; ancak bunun sorumluluğu da kendilerine aittir (6).

¥ Abdurrahman Çetin

KAF SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 50. sûresi

Başındaki "Kaf" harfi bu sûrenin adı olmuştur. Sûre, 10. âyetinde geçen ve "bol meyveli uzun hurma ağaçları" anlamına gelen "bâsikat" kelimesi dolayısıyla, bu adla da anılır. Medine devrinde nâzil olmuştur. 45 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları be, cim, dâl, râ, sâd ve zı harfleridir.

Peygamberimizin sabah ve bayram namazlarında bu sûreyi de okuduğu bildirilmiştir (Müslim, Salat, 167-169; Salatü'l-Iydeyn, 14-15). Ayrıca onun, Cuma hutbelerinde sık sık Kaf sûresini okuduğu nakledilmiştir. Ümmü Hişâm isimli bir kadın sahâbî, Kaf sûresini, Cuma hutbelerinde Peygamberimizden dinleyerek ezberlediğini söylemiştir (Müslim, Cuma, 50-52).

Bu sûrede, ölümden kaçılamayacağı, öldükten sonra dirilmenin gerçekliği, geçmişte bunu inkâr eden toplumların başlarına gelenler, Yüce Allah'ın her şeyi bildiği ve kişinin yaptıklarının tespit edilmekte olduğu, âhirette herkesin hesaba çekilip ceza veya mükâfat göreceği gibi hususlara değinilmekte, inkârcılara karşı sabırlı olunması ve Yüce Allah'a gönülden kulluk edilmesi buyurulmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* İnkârcıların, Peygamberimizi ve öldükten sonra dirilmeyi yalanlamaları gerçeği değiştiremeyecek; gökleri ve yeri en mükemmel şekilde yaratan, bereketli yağmurlarla bitkileri ve ağaçları bitiren, ölü toprağı dirilten Allah, elbette ölüleri de diriltecektir. Geçmişte, bu gerçeği inkâr eden ve cezalandırılan Nûh, Âd, Lût, Semûd ve Tubba' kavimleriyle Firavun, Ress ve Eyke halklarının uğradığı âkıbetten ibret almak gerekir (âyet: 1-15, 36-37).

* Bütün varlıkların yaratıcısı Yüce Allah'tır. İnsanı yaratan ve onun içinden geçenleri de bilen Allah, insana şah damarından daha yakındır. Kişinin bütün söz ve davranışları, her an yanında bulunan iki melek tarafından tespit edilmektedir (16-18, 38).

* Yaşatan da öldüren de Yüce Allah'tır. İnsan ne kadar da kaçsa ölümden kurtulamaz. Sura üflenince yer yarılır, ölüler dirilir ve herkes, Yüce Allah'ın huzuruna koşarak toplanır. Orada kimseye haksızlık edilmeden hesap görülür. Hayra engel olan, Allah'ın buyruklarını tanımayan inkârcılar cehenneme, müttakîler ise cennete konulur (19-35, 41-44).

* İnkârcıların tutumlarından dolayı üzülmemeli, Yüce Allah'a gece-gündüz ibâdet, dua ve zikir ile gönülden bağlanmalıdır (39-40).

* Hz. Peygamber zorlayıcı değildir; sadece Kur'ân ile öğüt vermekle görevlendirilmiştir (45).

¥ Abdurrahman Çetin

KAHHÂR

Allah'ın isimlerinden.

Cenab-ı Allah'ın bu ismi, galip gelen, hükmeden, zorba ve azgınları zelil ederek kahreden, canlı-cansız herşeyin varlığına son veren, herşeye hakim ve herşeyden üstün olan anlamlarını ifade eder. Bu isim, Kur'ân-ı Kerîm'de altı yerde ve daima Vâhid ismiyle birlikte geçmektedir (Yusuf 12/39; Râd 13/16; İbrâhîm 14/48; Sâd 38/65; ez-Zümer 39/4; el-Mü'min 40/16). Aynı kökten türemiş Kahir ismi de iki âyette yer almaktadır (el-En'âm 6/18, 61). Esmâ-i hüsnâ hadisinde de zikredilmiş olan Kahhâr ismi, (et-Tirmizî, Daavât, 82) çeşitli anlamları sebebiyle zâtî veya fiili sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

KÂHİN

İbrani literatüründe rahiplik için kullanılan genel bir terim.

Kitab-ı Mukaddes'te rahip kavramının karşılığı olarak kullanılan Kohen terimi, diğer eski Önasya topluluklarınca da bilinen batı samice bir kelimedir.

Kohen Yeremya 52: 24'de Kohen haro'sh tabiri baş rahiplere, II. Krallar 23: 4'teki Kohen ha-mıshneh tabiri de baş rahiplerin vekillerine atıf yapar. Ruhban metnine ait Levililer 21: 10'daki ha Kohen hagadol tabiri ise "yüksek rahip" anlamındadır.

İbraniler'de kâhinler, tapınaktaki kültür faaliyetleri, kehânetler, tıbbî faaliyetler, idarî ve hukukî işlere bakarlardı.

Tapınağa getirilen sadakalar ve bağışlarla yaşayan kâhinler, özellikle sürgünden sonra epeyce mülk sahibi olmuşlardı. Kâ-

hinlik Yahudiliğin eski çağlarında mevcut olmuştur. Bugün Kâhinlik kurumu yoktur.

İslâmiyet'te "kâhin" şeklinde bir ünvan yoktur. Ancak İslâm öncesi gelenek ve alışkanlıkların uzantısı olarak müslüman çevrelerde kâhinlerin değişik isimler altında toplumu etkiledikleri görülmüştür. Şu var ki, kehânet İslâm'da kesin biçimde yasaklanmış ve kâhinlere gidip onların verdiği bilgileri tasdik eden Hz. Peygamber'in hadislerinde sert bir biçimde eleştirilmiştir (bk. FAL, KEHÂNET).

¥ Kürşat Demirci

Kahramanlık (bk. ŞECAAT)

KALEM

"Kalem" kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de ikisi (el-Kalem 68/1; Alâk 96/4) tekil, ikisi de (Âl-i İmrân 3/44; Lokman 31/27) çoğul ("aklâm" şeklinde) olmak üzere dört âyette geçer. Alâk sûresinin dördüncü âyetinde, insana kalemle yazı yazmayı öğretmiş olması, Allah'ın ona olan önemli lütûflarından biri olarak gösterilir. Yine Kur'ân'da, öneminden dolayı kalem ve yazı üzerine yemin edilmiş (el-Kalem 68/1) ve bu âyetten dolayı sureye Kalem sûresi denilmiştir. Tefsirlerde bu âyetteki kalem kelimesinin, yaratılmasından kıyamete kadar dünyada vuku bulacak olayları belirleyen ilahî kalem olduğuna ve bunun ilk yaratılan varlık olduğuna dair rivâyetler nakledilir. Aynı şekilde, "İnsanlardan kimi bedbaht, kimi mutludur" (Hud 11/105) meâlindeki âyetin tefsirine ilişkin bir hadiste geçen "... Yâ Ömer! Her hususta iş bitmiş ve kalemler yazacağını yazmıştır" (et-Tirmizî, Tefsir, Sure, 11, 3) ifadesindeki kalem de kader veya takdir manasında kullanılmıştır.

Birçok hadis kaynaklarında bazı farklılıklarla tekrar edilen ve "Üç zümreden kalem kaldırıldı..." (Buhârî, Hudûd, 22; Ebû Dâvud, Hudûd, 13; Müsned, 116, 118, 140) ifadesinde kalem kelimesi mecazi olarak sorumluluk anlamında kullanılmıştır (ayrıca bk. İLİM).

¥ Mustafa Çağrıcı

KALEM SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 68. sûresi

Adını, ilk âyetinde geçen "Kalem" kelimesinden alır. Buna "nûn" harfiyle başladığı için "Nûn sûresi" de denir. Mekke devrinde nâzil olmuştur. 52 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları mim ve nun harfleridir.

Bu sûrede, Peygamberimizin yüce bir ahlâk üzere olduğu, sapıklara ve inkârcılara itaat edilmemesi ve Allah'ın hükmüne boyun eğilmesi gerektiği, bir işe niyet edince önce Allah'ın izni ve yardımının dilenmesini icap ettiği ve Kur'ân'ın bir öğüt ve uyarı olduğu bildirilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Hz. Muhammed (s.a.), Yüce Allah'ın sonsuz lütuf ve nimetlerine ermiş, yüksek ahlâk sahibi ve dosdoğru yol üzerinde bulunan Allah elçisidir (âyet: 1-7).

* İnkârcılara itaat edilmez, onlara yaranmak için dinden taviz verilmez. Yemin edip duran, aşağılık, insanları kötüleyen, lâf getirip götüren, hayra engel olan, saldırgan, günahkâr, kaba, kötülüklerle mâruf inkârcı kişilere itaat edilmemelidir; Yüce Allah, böylelerine hak ettikleri cezayı verecektir (8-16).

* Allah'ı unutup makam ve servetiyle övünen nankörler, hiç ummadıkları bir anda ve daha dünyada iken ilâhî cezaya çarptırılırlar; âhiret azabı ise daha büyüktür (17-33).

* Yüce Allah, müslümanlarla suçluları bir tutmaz. O, müttakîleri cennetlerle ödüllendirecektir. Buna karşılık Kur'ân'ı yalanlayan inkârcılar, ummadıkları yerden yavaş yavaş helâke ve azaba yaklaştırılacaklardır (34-47).

* Hak yolun davetçileri sabırlı olmalı, Allah'ın hükmüne boyun eğmelidir (48-50).

* Kur'ân-ı Kerîm, Allah kelâmıdır ve alemler (bütün akıl sahibi varlıklar) için bir öğüt ve uyarıdır (51-52).

¥ Abdurrahman Çetin

Kalın (bk. MEHİR)

KALP

İslâm kültüründe ruh, akıl veya insanın manevi ve beden ötesi varlığının merkezi için kullanılan geniş kapsamlı bir terim.

Sözlükte "bir yönden başka yöne dönme, döndürme" anlamındaki "kalb" kökünden bir isim olup, kaynaklarda insanın manevi özü, merkezi sayılan varlığına, çok ve çabuk değişebildiği için bu ismin verildiği belirtilir.

Kelime Kur'ân-ı Kerîm'de tekil, ikil ve çoğul şekilleriyle doksan yedi defa tekrarlanmıştır. Bu âyetlerde Allah'ın huzuruna ancak temiz kalble (kalb-i selim) gidenlerin kurtuluşa ereceği (eş-Şu'arâ 26/89); katı kalpli olmamak gerektiği (Al-i İmran 3/159); Cebrâil'in âyetleri Hz. Peygamber'in kalbine indirdiği (el-Bakara 2/97; eş-Şu'arâ 16/94); Allah'ın kalplerini kendisini anmaktan mahrum bıraktığı kimselere itaat etmenin yanlış olduğu (el-Kehf 18/28); Allah'ın inkârcı ve isyankâr olanların kalplerini mühürlediği (el-Bakara 2/10) ifade edilir.

Râgıb el-Isfahânî (bk. Müfredâtü'l-Kur'ân, "kalb" maddesi) ve diğer tefsir alimleri âyetlerde geçen kalp kelimesinin başlıca anlamlarını şöyle gösterirler: a) Ruh. "Kalpler gırtlaklara gelmiştir" (el-Ahzâb 33/10) âyetinde olduğu gibi; b) Bilgi ve kavrayış. "Bunda (geçmişteki bazı kavimlerin başına gelenlerde) kalbi olan için bir ibret vardır" (Kaf 50/37) meâlindeki âyette kalp bu anlamı ifade eder; c) Cesaret (bk. Âl-i İmrân 3/126); d) İffet (bk. el-Ahzâb 33/53); e) Akıl; f) Gönül, vicdan. Kur'ân'da geçen kalp kelimelerinin çoğu bu son iki anlamı ifade eder. Bazı âyetlerde geçen "katılaşmış kalp" deyimi (msl. bk. el-Bakara 2/74; el-En'âm 6/43; el-Hadîd 57/16), Allah'ın hidayet ve lütfundan yoksun bıraktığı için iyiliğe, doğruluğa, adalet ve sevgi gibi yüksek değerlere kapalı kalmış gönül, vicdan veya aklı ifade etmektedir. "Allah'ın üstünüzdeki nimetini hatırlayın ki, bir zamanlar siz birbirinizin düşmanıyken O, kalplerinizi birleştirip kaynaştırdı ve böylece O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz" (Âl-i İmrân 3/103) meâlindeki âyette kalp "gönül" anlamında; "Onların kalpleri vardır, fakat kavrayamazlar" (el-A'râf 7/179) mealindeki âyette de "akıl" anlamında kullanılmıştır.

Kalp terimi hadislerde de Kur'ân'daki anlamlarıyla geniş olarak geçmektedir. Bu ifadelerde insanın en önemli varlığı olarak kalp gösterilir, insanın ruhsal ve manevi sağlığının da hastalığının da bu kalbin sağlık ya da hastalığına bağlı olduğu vurgulanır (Buhârî, İman, 39; Müslim, Müsâkât, 20); beden

gibi kalbin de zina edebileceği, onun zinasının arzulama (temenni) olduğu (Müsned, II, 329); Rasûlullah'ın gözleri uyurken bile kalbinin uyanık olduğu (Buhârî, Ezan, 161) belirtilir. Kalp kavramı "Bilgi kalbin işidir" (Buhârî, İman, 13) hadisinde "akıl"; "Allah'ım... Kalbimin şerrinden sana sığınırım!" (Ebû Dâvud, Vitr, 32) hadisinde "kötü duygu ve düşünceler"; Allah'ın, farzlara ek olarak nafile ibadetler de yapan müminlere "....hiçbir beşer kalbinin düşünemeyeceği" nimetler vereceğini belirten kudsi hadiste (Buhârî, Tevhîd, 35) yine "akıl"; "Her şeyin bir kalbi vardır, Kur'ân'ın kalbi de Yâsîn'dir" (et-Tirmizî, Sevabü'l-Kur'ân, 7) hadisinde "her şeyin aslı, özü, ruhu"; "Allah sizin bedenlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve yaptıklarınıza bakar" (Müslim, Birr, 10) hadisinde ise "ruh" veya "niyet, vicdan" anlamlarında kullanılmıştır.

Böylece gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse hadislerde kalp kelimesi geniş anlamda insanın bedeninin ve bedensel niteliklerinin ötesinde, onun ruhu, aklı, vicdanı, bilgi ve kavrayışı, niyeti, duyguları ve genellikle manevi yapısı ve yeteneklerini bir bütün olarak ifade eden oldukça geniş kapsamlı bir kavram olarak kullanılmıştır. Bu sebeple İslâm bilginleri, özellikle de ahlâk alimleri ve mutasavvıflar kalp temizliğine, kalbin geliştirilmesi ve zenginleştirilmesine, günahlardan arındırılarak, iman, bilgi ve ahlâkî erdemlerle bezenmesine büyük önem vermişler; ibadet, hayır ve hasenat gibi olumlu dış faaliyetleri önemsemekle birlikte, bunların ancak içtenlik, iyi niyet, ihlas, Allah rızası, insan sevgisi, çıkar gütmezlik gibi kalbe ait yüksek duygu ve düşüncelerle yapılması şartıyla değerli ve makbul sayılabileceğini ısrarla vurgulamışlardır. Kalbe böyle bir duyarlık kazandırmak için mümkün olduğunca riyazet ve mücâhede şeklindeki birçok çile ve sıkıntıya göğüs geren sufiler, insanın bütün dış ve iç duyu araçlarını, fiziksel ve zihinsel yeteneklerini "kalbin askerleri" saymışlar ve onun gelişmesi, arınması, aydınlanması için kullanılması gerektiğini düşünmüşlerdir.

Özellikle tasavvuf düşüncesinde mal, mülk, evlat ve aile, makam ve mevki, şan ve şöhret gibi maddi ve dünyevi imkanlar kalbin katılaşması, kirlenmesi, gerçeği görme ve hissetme yeteneğinin zayıflamasına yol açan, bu sebeple de sakınılması gereken olumsuz etkenler kabul edilmiştir. Sâlikin bütün ömrü kalbin başlıca düşmanları olan şeytan, nefis ve dünyanın kandırıcı etkilerinden ve bunların güdümündeki tutkulardan uzak tutarak arındırması, böylece onu Allah'ı hakkıyla tanıyacak, Yaratan ve yaratılan sevgisiyle dolacak bir olgunluk ve yetkinliğe ulaştırması için yaşadığı çileli çabalarla geçer. Ancak onun kalbini arındırmak ve aydınlatmaktan duyduğu haz, kendisine bu uğurda karşılaştığı maddi ve bedensel sıkıntıları kolaylıkla göğüsleme cesareti kazandırır. Tasavvuf ehline göre bu büyük mücadelenin sonunda kalp perdeleri açılacak olan sufi madde (mülk) ve mâna (melekût) alemlerinin sırlarına vakıf olacaktır. Vahdet-i vücûd felsefesinde kalbin bu gelişmesi, kulun Allah'ta yok olması (fenâ fillâh) ve O'nunla birlikte ebedi varlık kazanması (bakâ billah) noktasına kadar götürülmüştür.

¥ Mustafa Çağrıcı

Kâlû belâ (bk. BEZM-İ ELEST)

KAMERÎ AYLAR

Kur'ân-ı Kerîm, Allah katında ayların sayısının yer ve göğün yaratıldığı günden beri on iki olduğunu bildirmektedir (et-Tevbe 9/36). Bir başka âyette ise senelerin sayısının bilinmesi için aya birtakım menzillerin takdir edildiği ve bunların bir hikmete binaen yaratıldığı belirtilmektedir (Yunus 10/5). İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden beri ayın hareketlerine göre belirlenmiş olan ay takvimi kullanılagelmiştir. Bazı hikmetlere binaen İslâm dini de ibadet takvimini ay takvimine göre düzenlemiştir. Ay yılı, güneş yılından 11 gün daha kısa olduğu için kamerî aylar, güneş takvimi içinde yer değiştirerek bazan yaza bazan kışa gelirler. Normal bir insan ömründe (çocukluk dönemi dikkate alınmazsa) Ramazan, güneş takvimine göre her yıl on bir gün önce gelerek senenin tüm mevsimlerini iki kere dolaşmış olur. Bunun kuzey yarımküresi yaz yaşarken güney yarımküresi kış yaşayan dünyamız için büyük bir önemi vardır. Güneş takviminin esas alınması halinde, oruç gibi ibadetler devamlı yaza veya kışa gelir ve diğer yarım küre insanları açısından bir farklılık oluştururdu. Kamerî takvimin esas alınması bunu önlemiştir.

Kamerî aylar sırasıyla şunlardır: Muharrem, safer, er-rabîu'l-evvel (rebîulevvel), er-rabîu's-sânî (rebîussânî), cumâ-de'l-ûlâ (cemâziyelevvel), cumâde'l-âhira (cemâziyelâhir), recep, şaban, Ramazan, şevval, zü'l-kâ'de (zilkade), zü'l-hicce (zilhicce).

Bunlardan dördü, (zilkade, zilhicce, muharrem ve recep) "haram aylar" olarak kabul edilmiştir ki cahiliye döneminde Araplar bu aylarda savaşmazlardı; panayırlar bu aylara getirilir, ticarî hayat canlanırdı (ayrıca bk. HARAM AYLAR, HILFU'L-FUDUL).

Öte yandan, bu aylardan zilhicce hac ayıdır. Muharrem ayı senenin ilk ayıdır. Muharrem müslümanlar tarafından yılbaşı olarak kabul edilir. Hatta İbn Abbas'dan Kur'ân-ı Kerîm'in 89/1 âyetinde kendisine yemin edilen "fecir"den maksadın "Muharrem" ayı olduğu, onun senenin fecri olduğu şeklinde bir yorum yaptığı rivâyet edilir (Fedailü'l-Evkat, 426).

Ramazan, Kur'ân-ı Kerîm'in kendisinde indirilmeye başlanmasından ve Allah Teâlâ tarafından oruç ayı olarak seçilmesinden dolayı kamerî ayların en faziletlisidir. Fazileti âyetle sabittir. Bin aydan daha hayırlı görülen Kadir gecesi de Ramazan ayı içerisindedir.

Recep ve şaban aylarının faziletine dair muhtelif hadisler vardır. Bu aylarda bulunan mübarek geceler müslümanları Ramazan ayına hazırlar (bk. MÜBAREK GECELER, ÜÇ AYLAR).

Ramazandan sonra gelen şevvâl ayı ise bayram yani sevinç günleriyle başlar. şevvâl ayında altı gün oruç tutmanın faziletine dair hadisler sahih hadis kitaplarında yer almaktadır (Müslim, Sıyam, 39).

¥ Nebi Bozkurt

KAMER SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 54. sûresi

Adını, ilk âyetinde geçen ve "ay" anlamına gelen "kamer" kelimesinden alır. Buna ilk kelimesine atfen, "İkterabet sûresi" de denir. Mekke'de nâzil olmuştur. 55 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılası râ har-

fidir.

Peygamberimizin bayram namazlarında okuduğu sûreler arasında Kamer sûresi de vardır (Müslim, Îdeyn, 14-15).

Bu sûrede, inkârcıların inatçı tutumları kınanmakta, geçmişten örnekler de verilerek, bunlardan ders çıkarılması, Kur'ân'ın iyi okunup anlaşılması ve ibret alınması istenmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* İnatçı inkârcılar, kendilerine bir mucize getirilse bile inanmazlar, bunu bir büyü olarak nitelendirip yalanlarlar; yapılan uyarılar fayda vermez; o halde bunlardan yüz çevirmelidir. Onlar ancak kıyâmet günü gerçeği anlayacaklardır (âyet: 1-8).

* Geçmişte Hz. Nûh da, kavmi tarafından yalanlanmış, delilikle itham edilmiş ve davetten vazgeçmeye zorlanmıştı. Bunun üzerine Yüce Allah, Hz. Nûh ve gemiye binen müminler hariç, inkârcı kavmi, gökten nehir gibi akan yağmur ve yeryüzünden fışkıran sularla helak etti (9-16).

* Âd toplumu da Hz. Hûd'u yalanladıkları için, Yüce Allah tarafından dondurucu bir rüzgârla cezalandırılıp yok edilmişlerdir (18-21).

* Semûd kavmi ise, peygamberleri Hz. Salih'i inkâr edip, Allah'ın buyruğuna karşı geldikleri için, korkunç bir sesle helak edildiler (23-31).

* Lût kavmi, Hz. Lût'a başkaldırıp, onun uyarılarını dinlememişlerdi. Bunun üzerine Yüce Allah, bir sabah üzerlerine taş yağdırarak onları cezalandırdı (33-39).

* Firavun ve toplumu da Allah'ın âyetlerini ve elçilerini yalanladıkları için cezalandırılmışlardır. (Bütün bu ilâhî cezalardan inananlar kurtulmuş, diğerleri helak olup gitmişlerdir) (41-42).

* Hz. Muhammed (s.a.)'i inkâr edenler, geçmiş inkârcıların başlarına gelenlerden ibret almalıdır. Bir gün aynı şeyler bunların da başına gelecektir, ayrıca onlar âhirette yüzü koyun ateşe sürükleneceklerdir (43-48, 51).

* Kur'ân-ı Kerîm, anlaşılması ve öğüt alınması için kolaylaştırılmış ilâhî bir kitaptır. Onu okuyup anlamak ve öğüt almak gerekir (17, 22, 32, 40).

* Yüce Allah, her şeyi bir ölçüye göre yaratmıştır (49).

* Allah'ın buyurduğu her şey anında yerine gelir (50).

* İnsanların yaptığı her iş, tek tek tespit edilmektedir. Âhirette kötüler cehenneme, müttakîler ise cennetlere konulacaktır (52-55).

¥ Abdurrahman Çetin

KAMET

Farz namazlardan hemen önce okunan –ezan benzeri– mübarek sözler.

"Kamet", "ikamet" kelimesinin türkçede kısaltılarak söylenen şeklidir. İkamet kelimesi, arapçada namaz için kullanıldığında erkân ve adâbına riâyet ederek namazı kılmak, seferilik (yolculuk) halinin karşıtı olarak kullanıldığında bir yeri vatan tutmak anlamlarına gelir. Tek başına kullanıldığında (dinî bir terim olarak) ise "ikamet", farz namazlardan hemen önce okunan ve iki cümle fazlalığı hariç, ezanın sözleriyle aynı olan mübarek sözleri ifade eder. Bu sözlerin okunmasına türkçemizde "kamet ge-

tirmek" tabir edilir.

İkamet (kamet), hüküm, lâfız, mana, sıfat ve sebep yönünden ezana çok benzemekte, hatta küçük bazı farklılıklar hariç ezanla aynı olmaktadır. İkametin teşrî kılınışı da ezanınki ile aynıdır (bk. EZAN).

İkamet de ezan gibi sünnet olup, cemaatle kılınan namazlarda kifâî sünnettir. Ezanda olduğu gibi, ikametin de vacip ve farz olduğu kanaatini taşıyan bilginler vardır. Ezan okuyan kimse (müezzin) ile kamet getiren kimsenin (mukim) aynı olması sünnettir. Peygamberimiz zamanından beri uygulama bu yönde olmuş ve resmi görevlendirmeler de bu cari örfe uygun olarak yapılagelmiştir. Zira, Bilal-i Habeşi, hem ezan okur, hem de kamet getirirdi. Günümüzde de müezzinlerin görevi, ezan okumayı ve kamet getirmeyi kapsamaktadır. Diğer taraftan, özellikle Hanefî mezhebinde, ezan okuyanın aynı zamanda imamlığı da yapmasının daha faziletli olduğu şeklinde bir içtihat mevcuttur.

Lâfız bakımından ise kamet, Hanefîler'e göre, ezanın lafızlarına, ikinci kez "Hayye ale'l-felâh" dedikten sonra iki kere, "Kad kâmeti's-salâh" (Namaz başlamak üzeredir) cümlesinin eklenmesinden oluşmaktadır. Buna göre, Hanefî mezhebinde kametin sözleri şöyledir:

Allahü ekber, Allahü ekber, Allahü ekber, Allahü ekber; Eşhedü enlâ ilâhe illallah, Eşhedü enlâ ilâhe illallah; Eşhedü enne Muhammede'r-rasûlullah, Eşhedü enne Muhammede'r-rasûlullah; Hayye ale's-salâh, Hayye ale's-salâh; Hayye ale'l-felâh, Hayye ale'l-felâh; Kad kameti's-salâh, Kad kameti's-salâh; Allahü ekber, Allahü ekber; Lâ ilâhe illallah".

Bunların türkçe anlamları da şöyledir:

Allah en uludur (4 defa). Tanıklık ederim ki Allah'tan başka tanrı yoktur (2 defa). Tanıklık ederim ki, Muhammed Allah'ın elçisidir (2 defa). Haydi namaza (2 defa). Haydi kurtuluşa (2 defa). Namaz başlamak üzeredir (2 defa). Allah en uludur (2 defa). Allah'tan başka tanrı yoktur (1 defa).

Mâlikî ve Şâfiîler'e göre ise, tekbirler ikişer, diğer lâfızlar birer keredir. Fakat Şâfiîler'e göre, "Kad kameti's-salâh" cümlesi de ikişer keredir. Hanbelîler'e gelince, bu mezhebe göre birer kere de ikişer kere de olabilir.

Hanefîler'e göre, ezanda olduğu gibi kamet farz namazların edâ ve kazası için sadece erkeklere sünnet olup, kadınlara mekruhtur. Mâlikî ve Şâfiîler'e göre kamet getirmek kadınlara da sünnettir (müstehaptır). Kametin sünnet oluşu, tek başına namaz kılarken aynî sünnet, cemaatle kılarken ise kifâî sünnet anlamındadır.

Okunuş şekli açısından ezan ile kamet arasında sürat farkı vardır. Ezan, yavaş yavaş, cümleleri arası sekte ile ayrılarak (teressül yapılarak) okunurken, kamet süratli şekilde okunur; Mâlikîler'e göre kamet de ezan gibi yavaş okunabilir. Ezanda olduğu gibi, kametin de arapça olması şarttır. Kamette, müezzinin "Hayyâ..."leri okurken, yüzünü sağa ve sola çevirmesine gerek yoktur. Ayrıca, ezandaki gibi müezzinin kamet esnasında ellerini veya bir parmağını kulağına koyması müstehap değildir (müstehap olduğu kanaatine sahip bilginler de vardır). Ezan, vaktin girdiğini cemaate duyurmak için caminin dışında yüksekçe bir yerden okunduğu halde, ka-

met caminin içinde veya namaz kılınan mahalde okunur. Ezanda olduğu gibi, kamet de ayakta ve kıbleye yönelerek okunur.

Hanefîlere göre, herhangi bir şekilde getirilen kamet, şartlarını taşımasa bile artık tekrar edilmez. Halbuki ezan bazı şartları taşımaması halinde iade edilir. Bu iade bazan vacip bazan da mendup sayılmıştır. Cünüp kimsenin, hem ezanı, hem kameti mekruh iken, abdestsiz kimsenin sadece kameti mekruh olup, ezanı mekruh değildir; ancak ezanı da abdestli okumak müstehaptır. Mekruh olmakla birlikte, bu kimselerin ezanlarının da, kametlerinin de iadesi gerekmez.

“Terci’” yapmak yani şehadet ile ilgili sözleri önce alçak sesle sonra yüksek sesle okumak, Hanefîler’e ve Hanbelîler’e göre ezanda olduğu gibi, kamette de mekruhtur. Mâlikî ve Şâfiîler’e göre ise terci’ ezanda sünnet olduğu halde kamette sünnet değildir.

Namazın cemaatle kılınması halinde, cemaatin kametin hangi kısmında ayağa kalkmasının uygun olacağı hususunda bilginler farklı görüş belirtmişlerdir. Hanefîler, kamet getiren “Hayye ale’l felâh” deyince cemaatin ayağa kalkmasını müstahsen (daha iyi) görürken, Şâfiîler cemaatin kamet bittikten sonra kalkmasını, Hanbelîler “Kad kameti’s-salah” deyince kalkmasını sünnet olarak nitelendirirler. Mâlikîler ise bu konuda herhangi bir sınırlandırma getirmemişlerdir. Kamet getiren kişiye gelince, bunun baştan itibaren ayakta bulunması gerektiği hususunda bilginler fikirbirliği içindedirler.

Müezzin kamet getirirken camiye giren bir kimse, Hanefîler’e göre, imam mihrapta namaz için hazır olmamışsa, hazır oluncaya kadar oturur; ayakta durup kametin bitmesini ve imamın kalkmasını beklemesi mekruhtur. Şâfiîler’e göre ise bu durumda oturması mekruh olup, ayakta beklemesi gerekir.

Camilerde vaktin farz namazı mutad bir şekilde sünnete uygun olarak cemaatle edâ edildikten sonra, orada o vaktin farz namazı cemaatle bile kılınacak olsa kamet getirilmez. Birden fazla geçmiş namazların kazası aynı mahalde kılınsa bile, her birisine ayrı ayrı kamet getirilmesi gerekir.

Ezan ile kamet arasında cemaatın farza yetişmesini sağlamak için (makul ve örfe göre alışılmış) bir süre beklemek gerekir. Bu bekleme süresi konusunda farklı görüşler bulunduğu gibi, mahalden mahale farklılık arzeden örf haline gelmiş uygulamalar da vardır (ayrıca bk. EZAN).

¥ Beşir Gözübenli

KAN

İslâm dini yiyecekler ve içecekler konusunda genel ilke olarak iyi ve temiz şeylerin helâl, pis şeylerinse haram kılındığını açıklamış (bk. el-A’râf 7/157), bu konuda ancak belli bir hikmete istinaden ve çok sınırlı sayıda yasaklama getirmiştir. Konuyla ilgili âyetler (el-Bakara 2/173; el-Mâide 5/3, 90; el-En’âm 6/145; en-Nahl 16/115) bu yasaklamanın domuz eti, murdar ölmüş hayvan (meyte), şarap, akıtılmış kan, Allah’tan başkası adına kesilmiş hayvanlar şeklinde birkaç maddeye münhasır olduğunu, bunun dışında yeryüzünün bütün güzelliklerinin, nimet ve rızıklarının insanın yararına sunulduğunu haber verir. Bu sayılanların yenmesinin, içilmesinin

haram kılınmasının bilinebilen ve bilinemeyen çeşitli hikmet ve yararları vardır. Kan da İslâm dinince haram olduğu bildirilen bu sayılı maddelerden biridir.

Bazı toplumlarda ve İslâm öncesi Hicaz-Arap toplumunda, canlı veya kesilen hayvanlardan akan kanın içilmesi gibi çirkin bir adetin bulunduğu bilinmektedir. Kur'ân'da kanın haram kılındığını bildiren âyetlerin bir kısmında kan yalın (mutlak) olarak geçmekte ise de En'âm sûresinde (6/145) bu yasaklanan kanın akıtılmış kan olduğu bildirilmiştir. Bu sebeple hayvan dinî kurallara uygun şekilde kesilip kanı akıtıldıktan sonra ette, damarlarda, ciğer ve kalpte tabii olarak kalmış kanın etle birlikte dolaylı olarak yenmesi haram olmaz.

İslâm dininin kanın yenmesi ve içilmesini yasaklamış olmasının bugün için anlaşılabilir ve haklı birçok sebebi vardır. Modern tıp ilmi de günümüzde, kanın mikropların gelişmesi, çoğalması ve hastalıkların yayılması için çok uygun bir ortam ve araç teşkil ettiğini, kanın içilmesinin insan sağlığına zarardan öte hiçbir faydasının bulunmadığını ifade etmektedir.

İslâm'ın kanın haram olduğunu ifade etmesi, kanın doğrudan yenilip içilmesinin ve bu amaçla alım-satımının haram olması anlamındadır. Kanamalı hastaya başka bir şahıstan kan nakli ise, önemli bir tıbbî tedavi metodu olarak elbette farklı hükümler taşır. Zaruret halinde dinî-hukukî yasakların kalkması ve o zaruret giderilinceye kadar haram ve yasağın mübah ve serbest sayılması, İslâm dininin genel ilkelerindendir. İnsan hayatını kurtarma da en başta gelen ihtiyaç ve zaruretler arasında yer alır. Kan eksikliği veya kaybı sebebiyle ölmek üzere olan bir kimsenin hayatının kurtarılması yönünde çaba sarfedilmesi İslâm dini nazarında, bütün müslümanlara yüklenen dini bir ödev ve bütün insanları diriltme ölçüsünde faziletli bir davranış olarak görülür. Kanın haram olduğunu bildiren yukarıdaki âyetlerde kastedilen, kan nakli veya kan tahlili suretiyle tedavi değildir. Sağlık yönünden herhangi bir sakınca taşımadığı sürece, kanın, kadın, gayrimüslim, fasık, çocuk vs. de dahil, kimden alındığı önemli değildir. Kan nakli ile herhangi bir mahremiyet ilişkisi doğmadığı gibi, kişilik, kötü huy ve alışkanlıkların transferi de sözkonusu olmaz. Kan nakli yapılacak kimsenin inanç ve amel yönünden durumu da kan verecek olanı doğrudan ilgilendirmediği gibi ona bir sorumluluk yüklenmesi de düşünülemez.

İslâm hukukçuları, kanın Kur'ân'da haram kılınmış olmasının uzantısı olarak kanın ticaretinin de yasaklandığı ve kanın hukuken mal sayılmayacağı görüşüne sahiptirler. Ancak bu yasaklama ve tespit, kanın haram kılınış amacıyla kayıtlıdır. Diğer bir ifadeyle Kur'ân'da akıtılmış kanın yenmesi-içilmesi haram kılınmış, İslâm bilginleri de bu harama yol açacak tarzda kanın ticaretini, hukukî işleme konu olmasını engellemek istemişlerdir. Tedavi amacıyla kan nakli, kan aldırma, kan tahlili ve benzeri işlemler ise bu çerçevenin dışında kaldığından gerek Kur'ân'da zikredilen haram, gerekse hukukçuların ifade ettiği yasak kapsamına pek girmez. Tedavi amacıyla kan nakli ihtiyacı içinde olan kimseye kan verecek kimsenin bunun karşılığında ücret alıp alamayacağı meselesine gelince, bu konu, klasik fıkıh literatüründe tartışılan "kanın satışı" kavramının biraz dışında kalmaktadır. Klasik kaynaklarda geçen

kanın satışının câiz olmayacağı yönündeki görüş, kanın Kur'ân'da haram kılınış amacı yönünde satışının câiz olmayacağı anlamındadır. Tıbbî bir ihtiyaç hatta zaruret olan kan nakli gündeme geldiğinde, verilen kan için ücret alınıp alınmaması bu açıdan ziyade insanlararası yardımlaşma, acil yardıma ihtiyacı bulunan bir kimseye yardımcı olmanın ve hizmet götürmenin insanî ve ahlâkî boyutu açısından ele alınmalıdır. Tedavi amacıyla verilen kanın, ilaç hükmünde olacağı dolayısıyla mal sayılacağı, ücretinin de karşılıklı anlaşma ile belirleneceği söylenebilirse de, böylesine insani ve sosyal boyutu olan bir konunun serbest ticaret ortamına ve tarafların pazarlık gücüne terkedilmesi doğru olmaz. Bu birçok istismarlara ve mağduriyetlere yol açabilir. Bu yüzdendir ki çağımızda hastaların kan ihtiyacını temin, devletin ve toplumun genel sağlık politikasını yakından ilgilendiren bir mesele olarak görülmekte ve bu ihtiyacı sağlıklı bir şekilde gidermeye yardımcı olacak birçok ara sağlık kuruluşları devreye sokulmaktadır.

Hastaya veya yaralıya nakledilmek üzere yahut tahlil için kan alınmasının yanında, tedavi amacı ile kan aldırılabilir. Belirli bir hastalığın tedavisinden ziyade kan fazlalığının vücutta meydana getirdiği rahatsızlığı gidermek üzere vücudun uygun yerlerinden kan aldırılması, eski zamanlardan beri bilinen ve uygulanagelen bir usul olup, buna "hacamat" denir. Bu işlem eskiden birçok ve benzeri aletlerle icra edilirken, günümüzde bunun yerini enjektörle kan alınması yöntemi almıştır. Hz. Peygamber değişik vesilelerle sağlığın ve tedavinin önemini vurgulamış, bu cümleden olmak üzere –işin ehli olan kişilerce yapılmak kaydıyla– kan aldırmayı da tavsiye etmiş, kendisi de bu konuda uzmanlaşmış kişilere ("haccam") hacamat yaptırmıştır. Hz. Peygamber'in ihramlı ve oruçlu iken de hacamat yaptırdığı bilindiğinden, saç kestirmemek şartıyla ihramlı olarak hacamat yaptırmakda, yine oruçlu iken kan aldırmakta dinen bir sakınca görülmemiştir (bk. Buhârî, Tıb, 11, 13, Savm, 22; Ebû Dâvud, Tıb, 3, Sıyam, 29, Menasik, 35).

¥ Ali Bardakoğlu

KANAAT

Tokgözlülük, gönül zenginliği, insanın elindeki imkânlarla yetinmesi anlamında kullanılan bir ahlâk terimi.

İslâm ahlâkında kanaat, insanın Allah tarafından kendisi için takdir edilmiş bulunan rızka ve diğer imkânlara rıza göstererek başkalarının elindekine göz dikmekten, hırstan, açgözlülük yapmak ve haksızlığa yeltenmekten sakınmasıyla oluşan bir erdem olarak kabul edilmiştir. Bu erdeme sahip olan kişiye türkçede kanaatkâr veya tokgözlü denir.

Ahlâkçılar çoğunlukla insanın çocuklukta bencil ve açgözlü olduğunu, diğer birçok özveriye yönelten nitelikler gibi kanaatkârlığın da zaman içinde eğitim ve telkinlerle geliştiğini belirtirler. "Kanaat tükenmeyen servettir" anlamındaki özdeyiş, hemen bütün İslâm ahlâkı kaynaklarında müşterek anlayışın ifadesi olarak tekrar edilmiş; kanaat erdeminin, zühd, rıza gibi başka faziletler yanında bilhassa dürüstlük ve cömertlikle ilgisi üzerinde durulmuştur. Zira haksız yollarla başkalarının imkânlarını elegeçirmeye çalışmak da, cimrilik ve pintilik de kanaatsizliğin bir sonucudur.

İmâm Maverdî kanaatin üç mertebesi bulunduğunu belirterek bunları a) Dünyevî imkânlardan ancak yaşamak için gerekli olduğu kadarıyla yararlanmak, b) Günlük ihtiyaçları karşılayacak olanlarla yetinmek ve daha fazlasını istememek, c) Açgözlülük yapmamakla birlikte ihtiyaçtan fazlasına sahip olmaktan da memnuniyet duymak şeklinde sıralar (Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn, s. 224-225). Mutasavvıflar, bunlardan sadece ilk sıradakini gerçek kanaat sayarlar (ayrıca bk. İHTİRAS).

¥ Mustafa Çağrıcı

KAN DAVASI

Aile veya yakın çevreden biri öldürüldüğünde, katil şahsa veya yakınlarına karşı, ölenin yakınlarınca öç alma duygusuyla ve misilleme şeklinde karşılıklı cinâyetlerin sürdürülmesinin genel adı.

Akrabalık ve soy bağlarının güçlü olduğu, buna ilaveten, suçluyu gerektiği şekilde cezalandırıcı kamu otoritesinin veya yasal düzenlemenin de bulunmadığı toplumlarda, kan davasının sosyal bir vakıa, hatta ahlâkî bir ödev olarak ortaya çıktığı görülür. Kan davası, İslâm öncesi Arap toplumunda da çok yaygındı. Aile veya kabile üyelerinden biri öldürüldüğünde onun kanının yerde bırakılmaması, öcünün alınması sosyal ve ahlâkî bir değer taşıyor, şerefli ve onurlu bir görev sayılıyordu. Bu yüzden de bu ve benzeri toplumlarda kan davasının şahsi intikam çerçevesini ve aile sınırlarını aşarak kabileler arası bir düşmanlığa dönüştüğü ve iki taraf için de ağır kayıplara yol açan kabileler-bölgeler arası savaşlara neden olduğu sıklıkla görülürdü (bk. ASABİYET).

İslâm dini, adam öldürme ve yaralama suçlarının kasden işlenmesi halinde ölenin yakınına veya suç mağduruna kısas yahut kan bedeli ve sakatlık tazminatı (diyet), hata ile işlenmesi halinde de sadece diyet isteme hakkı tanımıştır (bk. KISAS, DİYET). Öte yandan suçu belirlemeyi, suçluyu yargılamayı ve cezalandırmayı devlet tekeline almış, bu konuda adil, objektif ve tarafsız yargılama ilkeleri getirmiş, suçta ve cezada kanunilik, eşitlik ve objektiflik ilkelerini sıkı sıkıya korumuştur. Bu önemli gelişmeler, hem suç mağdurunun hakkını koruyucu, suçluyu adil ve yeterli şekilde cezalandırıcı hem de maşeri vicdanı tatmin edici bir ceza adaletini getirdiğinden, İslâm toplumlarında kan davalarının önlenmesinde de etkin derecede rol oynamıştır. Kasden işlenen cinâyetlerde suçluya uygulanacak bedeni veya mali cezayı belirlemede, ölenin yakınlarına veya müessir fiil sonucu sakat kalan kimse olarak tanımlanabilecek suç mağduruna seçim veya söz hakkı tanınmasının da bu olumlu sonuçta önemli payı olmuştur.

Batı hukukunda insan hayatına ve sağlığına karşı işlenen suçlar tamamiyle kamu düzenini ihlal ve kamu davası mahiyetinde görüldüğü, suçlunun cezalandırılması veya affedilmesi konusunda tek yetkili merci olarak devlet tanındığı, suç mağduruna bu konuda herhangi bir söz hakkı tanınmadığı için, cinâyetlerde suç mağdurlarının hakkı büyük ölçüde ihlal edilmeye başlanmıştır. Halbuki bir cinayette, öncelikli olarak mağdur olan, maddeten ve manen yıkıma uğrayan, öldürülen kimsenin yakınlarıdır. Türklerdeki "Ateş düştüğü yeri yakar" atasözü bu gerçeği vurgulayıcı niteliktedir. Ölenin yakınları için hukukun tanıdığı tazminat hakkı ise çok sınırlı kalmakta, hele

suçlunun birkaç yıl hapis cezasıyla cezalandırılması veya rastgele çıkacak bir af kanunuyla affedilmesi halinde, alınacak tazminat da anlamını yitirmektedir. Bu durum haliyle kişileri, devletin ve kanunun vermediği cezayı şahsen verme ve suçludan şahsen intikam alma gibi bir ikinci yanlışlığa sevketmektedir. Suç mağduru, şahsen intikam almakla kendini hem savcı hem hakim hem de infazcı yerine koymakta, böyle bir durum da bir yandan hukuk düzeninin ihlaline ve maksadı aşan ölçüsüz tepkilere, diğer yandan sonu gelmez karşı cinâyetlerin başlamasına ve suçsuz kimselerin haksız yere öldürülmesine yol açmaktadır. Halbuki hukuk güvenliğinin lüzum ve önemini benimseyen her hukuk düzeninde suçlunun adil, objektif ve tarafsız delil ve ölçülere göre devlet tarafından yargılanması esastır.

Toplumda kan davasının önlenmesi için, halkın, eğitilmesi, hukuk düzenine, devletin kanunlarına ve tarafsız mahkemelere güvenmesi ne kadar gerekli ise, devletin ve kanun koyucunun da cinâyetleri suç mağdurunu ve maşeri vicdanı tatmin edici ölçüde cezalandırması, bu konuda suç mağdurlarının haklarını gözeten adil ve hakkaniyeti gözeten bir yargılama ve cezalandırma politikası izlemesi de o kadar önemlidir.

¥ Ali Bardakoğlu

KAN HISIMLIĞI

Aynı soydan gelen kimselerin birbirlerine olan yakınlık ilişkisine kan hısımlığı veya neseb hısımlığı (soy hısımlığı) denir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu müessese "zevü'l kurbâ" veya "el-akrabûn" terimi ile ifade edilmiştir. Bu terimler çeşitli vesilelerle, genelde miras meseleleriyle veya yakın akrabaya yardımla ilgili olarak otuzüç yerde kullanılmıştır.

Kan bağı ile hısım olanların yakınlık dereceleri mirasçılıktaki sıralamaya göre veya arada evlenme engelinin bulunup bulunmaması ölçüsüne göre belirlenebilir. Kişiye en yakın hısımları onun fürûu ve usûlüdür. Kişinin fürûu onun neslinden gelen zürriyetidir. Yani erkek ve kız ayrımı yapılmaksızın çocuklar, torunlar, torunların çocukları şeklinde uzayıp giden zürriyete fürû denir. Kişinin anası, babası, dedeleri, nineleri, dede ve ninelerinin babaları ve dedeleriyle yukarıya doğru uzayıp giden bütün ataları için de usûl terimi kullanılır.

Kişinin en yakın kan hısımları arasında birinci sırayı fürûu, yani çocukları, torunları ve torunlarının çocukları olmak üzere kendi zürriyetinden gelen kimseler teşkil eder. İkinci sırada usûlü yani ana ve babası, dedeleri, nineleri ve onların da anaları ve babaları olmak üzere zürriyetinden geldiği ataları yer alır. Üçüncü sırada kardeşleri ve kardeşlerinin çocukları ve torunları vardır. Dördüncü sırayı ana ve babanın kardeşleri, yani amcalar, halalar, dayılar, teyzeler ve onların çocukları teşkil eder. Dedelerin ve ninelerin kardeşleri olan büyük amcalar, büyük halalara hısım denilirse de bunlar mirasçılık hakkı bulunmayan hısımlardır.

Kan hısımlarının önemli bir kısmı miras hukuku itibariyle ashâb-ı ferâiz, asabe ve zevi'l-erhâm guruplarını oluşturur ve belirli bir sıra ve ölçü içinde mirasçı olurlar. Ancak İslâm miras hukukundaki öncelikler ve pay sahipliği hısımlığın yakın dereceli oluşuyla ilgili olduğu kadar, aile ve toplum içi görev ve sorumluluklarla da yakından ilgili oldu-

ğundan, miras hükümlerini hısımlık derecesini ve ilişkilerini belirlemede esas almak her zaman doğru olmayabilir. Nitekim kan hısımları arasında hiç mirasçı olamayanlar da vardır. Kan hısımlığı sebebiyle evlenmeleri haram olanlar en azından zevi'l erham olarak birbirlerine mirasçı olabilecek hısımlardır.

Yakın derecedeki kan hısımlarının birbirleriyle evlenmeleri haram kılınmıştır. Bir erkeğin evlenmesi haram olan kadınlar ("muharremât") Nisâ sûresi'nin 23. âyetinde guruplandırılarak zikredilmiştir. Bu ayette kan bağı sebebiyle nikahı haram olan kadınlardan mealen şöyle sözedilir: "Size analarınız (anneleriniz ve nineleriniz), kızlarınız (kızlarınız ve kız torunlarınız), (öz veya üvey) kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek ve kız kardeşlerinizin kızları (ve torunları)nın nikahı haram kılındı". Âyet-i kerîmede zikredilen kadınlar guruplandırılacak olursa dört sınıf kadının kanbağı sebebiyle bir erkeğe haram olduğu sonucuna varılır.

1– Kendi kızları, oğul ve kızlarından olan bütün kız torunları ve torunlarının kızları,

2– Anası, baba ve ana tarafından bütün nineleri,

3– Ana ve babasının fürûu, yani öz kardeşleri ile bababir ve anabir kardeşleri, bunların çocukları ve torunları,

4– Dede ve ninelerin sadece çocukları, yani hala ve teyzeler ana ve babanın halaları ve teyzeleri. Ancak bu dördüncü sınıfı teşkil eden kan hısımlarının çocuklarıyla nikah haram değildir. Yani hala ve teyze kızları, amca ve dayı kızlarıyla evlenmede beis yoktur.

¥ Hamza Aktan

Kandil Geceleri (bk. MÜBAREK GECELER)
Kapora (bk. PEY AKÇESİ)
Karaborsacılık (bk. İHTİKÂR)
Kara Hayvanları (bk. ETİ YENEN VE YENMEYEN HAYVANLAR)

KARDEŞLİK

Müslümanlar arasında dinî birlik, sevgi ve dayanışmayı ifade eden ahlâkî bir kavram.

Kur'ân-ı Kerîm'de "kardeşlik'" anlamına gelen "uhuvvet" ten türetilmiş olan "eh" (erkek kardeş) ve "uht" (kız kardeş) kelimeleri ile bunların ikilleri (ehaveyn, uhteyn) ve çoğulları (ihvan, ihve, ehavât) doksan altı âyette geçmektedir. Aynı kelimeler hadislerde de sık sık kullanılmıştır. Bu kelimelerin âyet ve hadislerde hem gerçek anlamda (erkek ve kız kardeş) hem de mecazî anlamda (din kardeşi) kullanıldığı görülmektedir.

İslâm dini, inanç birliğini, akrabalık da dahil olmak üzere bütün yakınlıkların üstünde tutar. Nitekim Tevbe sûresinde (9/23) "Ey iman edenler! Eğer kâfir olmayı imana tercih ediyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi dost edinmeyiniz"; Mücâdele sûresinde (58/22) ise "Allah'a ve ahiret gününe inanan bir toplumun, babaları, oğulları, kardeşleri, yahut akrabaları bile olsa Allah'a ve Rasûlü'ne düşman olanlarla dostluk kurduğunu göremezsin" buyurulmuştur. Öte yandan Kur'ân'ın telakkisine göre, "Müminler sadece kardeştirler"(el-Hucurât 49/10). Bu sebeple de müslümanlar, kardeşleri arasında baş gösterebilecek anlaşmazlıkları giderip onları uzlaştırmaları gerekir. Kadın ve erkek müslümanlar, din kardeşliğinin gereği

olarak birbirleriyle alay etmekten, ayıplamaktan, kötü lakaplar takmaktan, birbirleri hakkında kötü kanaatler beslemekten kaçınmalıdırlar. Ayrıca birbirlerinin kusurlarını araştırmaları, özellikle arkalarından kötü sözler konuşmaları haramdır. Kur'ân-ı Kerîm'de bütün bu hükümlerin sıralandığı âyetlerden sonra din kardeşlerinin aleyhinde konuşma (gıybet) kasdedilerek "Sizden biri kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. Öyleyse Allah'tan korkun. Allah tevbeyi kabul edendir; çok merhametlidir" (el-Hucurât 49/10-13) buyurulur.

Hz. Peygamber, hicretten sonra her bir muhaciri bir Medineli ile kardeş yapmış, bu iki din kardeşinin mallarının bile ortak olduğunu ilan etmişti (bk. Buhârî, Menâkıbü'l-ensar, 3; Savm, 51; Nesâî, Nikâh, 84). Sonradan, muhacirlerin durumu düzelip ensarın mallarına ihtiyaçları kalmayınca mal ve miras ortaklığı kaldırılmakla birlikte manevi kardeşlik güçlü bir şekilde sürdürülmüştür (bk. MUÂHÂT). Bu hususa işaret eden bir âyette "(Ey inananlar!) Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'ân'a, İslâm'a) yapışın; ayrılığa düşmeyin; Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşmandınız da Allah gönüllerinizi kaynaştırmış ve onun nimeti sayesinde birbirinize kardeş olmuştunuz" (Âl-i İmrân 3/103) buyurulmuştur.

Din kardeşliğinin değerine ve din kardeşleri arasındaki hak ve sorumlulukların önemine dair pek çok hadis vardır. "Hiçbir müslümanın din kardeşiyle üç günden fazla küs durması helâl değildir" (Buhârî, Edeb, 57; Müslim, Birr, 23). "Müslüman müslümanın kardeşidir; birinin diğerine namusu, malı ve kanı haramdır. Takva işte buradadır (kalptedir). Bir kimseye, kötülük olarak müslüman kardeşini hor görmesi yeter!" (Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim, Birr, 58, 72). İslâm ahlâkında "uhuvvet" yanında "sadakat", "velî", "halîl" gibi daha başka kavramlarla da din kardeşliği konusu üzerinde durulmuştur (bk. DOSTLUK).

¥ Mustafa Çağrıcı

KÂR HADDİ

Gerek Kur'ân ve Sünnet'te gerekse sahâbe uygulamalarında kâr için belirli bir oran getirilmemiş ve bu husus kural olarak fert veya toplum olarak müslümanlara bırakılmıştır. Çünkü böyle sabit bir oran her zaman, her yerde ve bütün mallar açısından adaleti gerçekleştirmeyebilir. Öyleyse, kâr haddi meselesi esas itibariyle ekonomik ve sosyal şartlara göre yeniden düzenlemesi yapılabilecek hususlardan biridir. Bu konuda, münferit uygulamalardan hareketle bir genelleme yapmak ve sabit bir kural geliştirmek isabetli bir yol olarak düşünülemez. Bunun yerine ekonomik şartlar muvacehesinde genel ilkelerden hareketle zamana ve zemine göre değişen bir politika izlenmesi herhalde daha doğrudur. Hz. Peygamber'in bu yöndeki uygulamaları gözden geçirilirse, Hz. Peygamber'in fiyatlara müdahaleden kaçındığı ve piyasanın arz-talep dengesine bağlı olarak doğal bir biçimde kendiliğinden oluşmasını istediği açıkça görülür (bk. NARH).

Mesalâ, Hz. Peygamber'in tasvibini kazanan şöyle bir uygulama vardır: Hz. Peygamber, Hakim b. Hızâm'a bir dinar vererek, kendisine kurbanlık bir koyun alması için göndermiş, Hakim b. Hızâm da bu parayla iki koyun satın almış ve birini tekrar bir dinara satarak bir dinar ve bir koyunla

Hz. Peygamber'in yanına gelmiştir. Hz. Peygamber, Hakim b. Hızam'a hayır duada bulunmuştur. Bu durumda, yaklaşık olarak % 100'lük bir kâr elde edilmiş olmaktadır ve Hz. Peygamber buna karşı çıkmamıştır. Yine bunu destekleyici mahiyette olmak üzere, Hz. Peygamberin, fiyat belirlemeye (tes'îr) yanaşmadığı da hatırlanabilir. Bu iki uygulama esas alınırsa, İslâm hukukunda muayyen bir kâr haddi anlayışının getirilmediği ve bunun yerine arz ve talep kanunları doğrultusunda ve serbest piyasa ortamı içerisinde oluşacak fiyatların ölçü alındığı sonucuna gidilebilir. Prensip bu olmakla birlikte, sun'i müdahaleler sebebiyle arz ve talep dengesinin bozulmasından doğan sakıncaları gidermek ve tüketicinin ihtiyaçlarının istismarını önlemek amacıyla yerine göre birtakım önlemlere başvurulabilir.

Buna karşılık bu anlayışı sınırlama kabilinden şöyle bir uygulama daha vardır. Bir sahâbî alım satımda sık sık aldatıldığını söyleyerek Hz. Peygamber'e şikayette bulunmuş, Hz. Peygamber de ona şu tavsiyede bulunmuştur; "Alım satım yaptığında, 'aldatma yok' de! Bu durumda bana üç gün süreyle muhayyerlik (tek taraflı olarak söyleşmeyi feshetme) hakkı vardır". Ancak bu uygulama, sırf yüksek kârı engellemek için getirilmiş olmayıp, müşterinin her açıdan hakkını korumaya matuftur.

Burada, kâr haddi ile gabin arasındaki ilişkiyi ortaya koymakta yarar vardır. Bazı araştırıcılar kâr haddi ile gabin arasında doğurudan bir ilişki kurarak, anaparanın üçtebirlik kısmından fazla olan kârı gabn-ı fâhiş saymışlar ve bunun câiz olmadığına hükmetmişlerdir. Halbuki, gabin başka şeydir, kâr haddi başka şeydir. Aralarında doğrudan bir bağlantı da (telazüm) yoktur (bk. GABİN). Çünkü tâcir yüzde elli veya yüzde yüz kâr ettiği halde gabin yapmış olmayabilir. Bununla birlikte, ölçüsü ne olursa olsun kârın meşru olabilmesi için, aldatma, ihtikâr, zulüm ve kandırma ile hiçbir surette birlikte olmaması şarttır. Malın bir kusurunu gizleyerek veya aldatıcı reklamlarla etkileyerek yapılan satımlarda bir haksızlık söz konusu olabilir.

Özetlenecek olursa;

a) Ticarette kâr sağlamak câiz ve meşrudur,

b) Kitab ve Sünnet'te muayyen bir kâr oranı getirilmemiştir,

c) Bununla birlikte, çok kazanç elde etme daima teşvik edilen bir şey değildir. Aksine az kâr ile yetinmek şüphelerden uzak olduğu gibi, selefin uygulamasına daha uygundur,

d) Kârın helâl olabilmesi için, ticari işlemlerde haramlardan kaçınmak şarttır. Eğer herhangi bir surette harama bulaşılmışsa, meselâ ticareti haram olan malların ticareti yapılmışsa, faiz, karaborsa, aldatma, kandırma yapılmışsa, bu takdirde elde edilecek kâr haram olur.

e) Bu şartlara riâyet edilerek elde edilen kârlar helaldir. Ancak, gerekli gördüğü takdirde devletin fiyatlara müdahele ederek, kâr için belirli bir ölçü getirmesi mümkündür.

¥ Yunus Apaydın

Karı-Koca Hakları (bk. AİLE)

KÂRİA SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 101. sûresi

Başında geçen ve sûreye ad olan “kâria” kelimesi sözlükte “kapıyı çalan, dehşetten yürekleri hoplatan, çarpacak bela” anlamına gelir; ancak burada “kıyâmet”i ifade etmek üzere kullanılmıştır. Mekke’de indirilmiştir. 11 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları yuvarlak te, se, şın ve he harfleridir.

Bu sûrede, kıyâmetten kısa bir kesit verildikten sonra, o gün mizan (tartı)da sevabı ağır basanların mutlu bir yaşantı içinde olacakları, (günahına oranla) sevabı daha hafif gelenlerin ise kızgın bir ateşe atılacakları bildirilmekte ve böylece amel-i salih (iyi işler) yapmanın ve kötülüklerden sakınmanın önemi vurgulanmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Kıyâmet, insanların kendilerini ateşe atan şaşkın pervaneler gibi, dağların da atılmış yün gibi olacağı korkunç bir olaydır (âyet: 1-5).

* O gün sevabı çok olan kimseler, hoşnut eden bir yaşayış içinde olacaklardır (6-7).

* Sevabı hafif gelenler ise kızgın ateşe atılacaktır (8-11).

¥ Abdurrahman Çetin

KARİNE

“Karîne” sözlükte, karışık bir iş, durum veya meselenin anlaşılmasına ve çözümlenmesine yarayan iz, ipucu, hâl, belirti ve emâre gibi anlamlara gelir.

Fıkıh usulünde ise karine, “kasdedilen manayı tayin için veya sözün hakikî manasının kasdedilmediğini beyan için ileri sürülen bir delildir” şeklinde tanımlanır. Kasdedilen manayı tayin eden karineye muayyin karine (el-karînetü’l-muayyine), hakikî mananın kasdedilmediğini açıklayana ise mâni’ karine (el-karînetü’l-mâni’a) denir. Mâni’ karinenin çeşitleri şunlardır:

1– Hissî karine. Meselâ, “bu ağaçtan yemem” sözünden, “bu ağacın meyvesinden yemem” manası his ve tecrübe ile çıkarılır.

2– Aklî karine. Meselâ, “Onların içinden gücünün yettiğini sesinle aldat” (el-İsrâ 17/65) âyetinde hitap İblis’e (Şeytan’a)dır. Allah’ın onu aldatmakla yükümlü tutacağı aklen kabul edilemez. Bu söz, Şeytan’a aldatma kabiliyet ve kudretinin verildiğini gösterir.

3– Âdet ve hâl karinesi. Bu, âdet, hâl ve duruma göre anlaşılan karinedir. Meselâ, satmaya vekil olan kişi, malı peşin veya veresiye satabilir. Fakat âdet olmayan uzun bir vâde ile satması câiz değildir.

4– Şer’î karine. Meselâ, “husûmete tevkil” sözünden, mahkemede karşı tarafın iddialarına cevap verip müvekkili savunmak manası kasdedilir. Bu sözden, sözlük anlamı olan “düşmanlığa, kavgaya vekâlet” gibi bir anlam çıkarılamaz. Çünkü İslâm’da kavga ve düşmanlık yasaktır.

Fıkıh terimi olarak ise karine, “varlığı bilinen müsbet veya menfi bir olaydan, diğer bir müsbet veya menfi olayın veya hukukî durumun varlığı veya yokluğu sonucunun çıkarılmasına imkân veren emâre ve kaide” demektir. Başka bir ifade ile karine, belli bir olaydan belli olmayan bir olay için çıkarılan sonuçtur. Meselâ, elinden kanlı bir bıçakla korku içinde ve telaşlı bir halde boş bir evden çıkan bir kişinin bu halinin, orada henüz bıçaklanıp öldürülmüş bir kimsenin –evde başka birisi yoksa– katili olduğuna delil ve emare olması gibi. Çalıntı bir eşyanın bir kimsenin evinde bulunması halinin,

bu şahsın hırsız olduğuna veya hırsızın o eşyayı ona vedia olarak verdiğine veyahut o kişinin o eşyayı hırsızdan satın aldığına delâlet etmesi de karineye örnek gösterilebilir.

Karinelerin bir kısmı kesin ve kuvvetlidir; aksi ispat edilemez. Bu tür karinelere, karîne-i kâtıa denir. Karinelerin bir kısmı ise kesin olmayıp zayıftır; aksi ispat edilebilir. Fıkıh bilginlerinin büyük çoğunluğu, kesin ve kuvvetli karineleri bir ispat vasıtası ve hüküm kaynaklarından (esbâb-ı hüküm, turûk-ı kaza) biri olarak kabul etmişlerdir. Bunların bu hükme varırken dayandıkları en önemli delilleri şunlardır:

1– Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Yusuf'un uğramış olduğu iftirada, karine ve emareler yardımı ile, suçun kime ait olduğunun tesbit edildiği zikredilmiştir (Yusuf 12/26-28).

2– Arap toplumunda, fizyonomi uzmanı olarak nitelendirilebilecek olan kâifler, nesebi bilinmeyen çocukların, bazı emare ve karinelerle neseblerini tesbit edebiliyorlardı. Yine kâifler, faili meçhul hırsızlık olaylarında, toprak üzerindeki ayak ve parmak izlerinden hırsızın kimliğini tesbit edebiliyorlardı. Hz. Peygamber ve halifeler, nesep tesbitinde, kâiflerin emare ve karinelere dayanarak verdikleri bilgileri esas kaul ediyor ve buna göre hüküm veriyorlardı.

3– Halifeler, ağzı içki kokan kişinin bu halinin içki içtiğine bir emâre sayarak bu tür kişilere sarhoşlar hakkındaki hükümleri uyguluyorlardı.

Günümüzde, karinelerin bir ispat vasıtası olarak önemi gün geçtikçe ve teknik gelişmeler ilerledikçe artmaktadır. Meselâ, kurşun üzerindeki izlerin silaha; silah, bıçak ve benzeri kesici-öldürücü aletler üzerindeki parmak izlerinin sahibine delalet etmesi ve emare olması, kesin bilgi kaynaklarına yakın ve hatta daha güçlü hüküm delilleri olarak kabul edilmektedir.

¥ Fahrettin Atar

Karun (bk. MUSA)

KARZ

Karz; altın, gümüş, nakit para ve mislî malın bir şahsa ödünç olarak verilmesi anlamına gelir. Ödünç verme işlemine "ikraz", ödünç almaya da "istikraz" denilir. "Borç" anlamında olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'de beş âyette "deyn" kelimesi, altı âyette de "karz-ı hasen" deyimi kullanılmıştır. Ancak Kur'anda geçen "deyn" kelimesi ile genelde akit, taahhüd ve haksız fiilden doğan hukukî anlamdaki ödeme borcu kastedilmişken "karz" kelimesi, "Allah'ın rızasını gözeterek ihtiyacı olanlara ödünç para verme" anlamının yanısıra daha çok "Allah yolunda infak" yani yoksullara karşılıksız ve sırf Allah rızasını gözeterek yapılan yardım anlamında kullanılmıştır. Bu âyetlerde (msl. el-Mâide 5/12; el-Hadîd, 57/11, 18; Müzzemmil 73/20) yoksullara yardım "Allah'a güzel bir şekilde borç verme" diye ifadelendirilmek suretiyle karşılığının Allah tarafından kesin olarak verileceği anlatılmak istenmiştir.

Karşılıksız yardım gibi, borç vermek veya vadeli mal satmak suretiyle müslümanların ihtiyaçlarını karşılamak da İslâm ahlâkında faziletli bir davranış sayılmış, özellikle hadislerde bunun değeri üzerinde durulmuştur. Bir hadiste sadakanın on katıyla mükâfatlandırılmasına karşılık, iyi niyetle borç

vermenin, verilen borcun onsekiz katı kadar sevap kazandıracağı belirtilir (İbn Mâce, Sadakât, 19).

Borç vermenin ve vadeli satışlar yapmanın ahlâkî ve sosyal faydaları ahlâk kitaplarında da işlenmiştir. Özellikle Gazzâlî, ilgili hadislerden ve İslâm büyüklerinin sözlerinden de deliller göstererek borç verme, vadeli satış yapma, borçluya ödemede kolaylık sağlama, duruma göre borcun bir kısmını veya tamamını bağışlama; borçlunun da borcunu zamanı gelince, hatta mümkünse vadesi dolmadan ödemesi yönünde tavsiyelerde bulunmuştur (İhyâ, II, 81-82). Gazzâlî'nin de kaydettiği bir hadiste, zor durumda bulunan birine borç veren müslümana, ödeneceği zamana kadar her gün bir sevap yazılacağı, vade dolduğu halde alacaklı borçluyu sıkıştırmazsa, kendisine hergün, alacaklı olduğu para veya bunun iki katı kadar sadaka sevabı yazılacağı ifade edilmiştir (İbn Mâce, Sadakât, 14). Gazzâlî'nin bildirdiğine göre İslâm'ın ilk dönemlerinde yaşayan ticaret adamları iki ayrı alacak defteri tutar, bunlardan birine varlıklı müşterilerini, diğerine de yoksulları kaydeder ve bu sonunculara ödeme konusunda kolaylık gösterirler; hatta bazıları bunlar için defter bile tutmazlardı.

Öte yandan, borçlunun ödemeye kararlı olması da İslâm ahlâkının bir gereğidir. Nitekim Hz. Peygamber, ödeme niyeti taşımaksızın borçlanan kişinin hırsızdan farksız olduğunu" belirtmiş (İbn Mâce, Sadakât, 11); buna karşılık, bir kimse zamanında ödemeye kesin kararlı olarak borçlanırsa Allah'ın yardım ve himayesiyle onun ödenmesini kolaylaştıracağını ifade etmiştir (VI, 250, 255). Bazı sahâbîlerin, ihtiyaçları olmadığı halde bu son hadisteki "Allah'ın himaye ve yardımı" müjdesine mazhar olabilmek için borç aldıkları rivâyet edilir (Gazzâlî, İhyâ, II, 82). Ancak Hz. Peygamber'in borç yükünden Allah'a sığınması (Buhârî, Cihad, 74), mümkün olduğunca borçlanmaktan kaçınmak gerektiğini göstermektedir. Öte yandan borçlu kimse alacaklının sitemlerine de maruz kalabilir. Nitekim Hz. Peygamber "Alacaklının konuşma" hakkı vardır" buyurmuştur (Buhârî, Hibe, 23, 25). Başka bir hadiste haklı sebeplerle ve ödemek niyetiyle borçlanan, fakat ödeme imkânı bulamadığı için borçlu durumda ölen bir müslümanın bu borcunun alacaklısına kıyamet gününde Allah tarafından ödeneceği ifade edilmiştir (İbn Mâce, Sadakât, 21). Ancak bu müjdenin ödeme niyetine bağlı olduğu kesindir. Ödeme niyeti olmadığı halde borçlanmak ve imkân mevcutken ödemekten kaçınmak, kul hakkını ihlal etmektir ki, kul haklarının önemine, hatta bu husustaki günahların affedilmeyeceğine dair haberler vardır. Nitekim bir hadiste "Zenginin (ödeme imkânına sahip kimsenin borcunu) ödemeyi gecikirmesi zulümdür" buyurularak (Buhârî, İstiraz, 12; Ebû Dâvud, Büyû', 10) buna işaret edilmiştir. Yine, akitlerin ve taahhütlerin yerine getirilmesi, borcun zamanında ödenmesi hususunun önemini anlatabilmek ve müslümanları bu yönde eğitebilmek için Rasûlullah borcunu ödemeden ölen birinin cenaze namazını kıldırmak istememiş; ancak Ebû Katâde adlı sahabînin, ölenin borcunu ödemeyi yüklenmesi üzerine Hz. Peygamber cenaze namazını kıldırmıştır (bk. Buhârî, Havâle, 3). Kur'ân'da zekâtın sarf yerleri olarak zikredilen sekiz gurup arasında borçlular da yer alır (et-Tevbe 9/60). Ayrıca hadislerde geride ödeyecek ölçüde mal bırakmadan ölmüş

olan müslümanların borçlarının devlet tarafından ödenmesi gerektiğine işaret edilmiştir (bk. Buhârî, Nafakât, 15; Kefâlet, 5; Müslim, Ferâiz, 4; et-Tirmizî, Cenâiz, 69).

Ahlâkî yönden övgü ile söz edilen ve erdemli bir davranış olarak görülen karz işlemini ilgilendiren bazı fıkhî hükümler de vardır. İslâm hukukunda karz, temelde teberru akitleri gurubunda yer alan ve bağlayıcı (lâzım) olmayan akitlerdendir. Tazmin sorumluluğu açısından ise damân akitleri gurubunda yer alır ve ödünç alınan para veya malın herhangi bir şekilde zarar görmesi, çalınması, telef olması durumunda ödünç alanın ödeme sorumluluğu devam eder (ayrıca bk. AKİT). Karz akdinin meydana gelmesi için ödünç verenin teberruda bulunma ehliyetine sahip olması şartı aranır. Ödünç verilen şeyin de para veya misli mal olması ve karşı tarafa teslim edilmesi gerekir. İslâm hukukçuları, "menfaat sağlayan her karz, bir tür faizdir" (Şevkâni, Neylu'l-evtâr, V, 202-208; ayrıca bk. Beyhakî, Sünen, V, 349-350) hadisinden hareketle ödünç verirken herhangi bir menfaatı şart koşmayı câiz görmez ve bu menfaatı bir nevi faiz, ya da en azından faiz şüphesi taşıyan bir fazlalık olarak görürler. Ödünç verirken ileri sürülen ve ödünç verene yarar sağlayan her türlü şart bu çerçevede değerlendirilir. Ancak ödünç alanın borcunu öderken herhangi bir ikramda bulunması, hediye ile karşılık vermesi câiz görülmüş, hatta "sizin en hayırlınız borcunu en güzel şekilde ödeyeninizdir" hadisi (Müslim, Müsakat, 22; Ebû Dâvud, Büyû', 110) kapsamında görülerek ödeme ahlâkından sayılmıştır. Ödünç verilen paranın enflasyon karşısında değerini korumayı ve ödünç verenin bu yüzden uğrayacağı zararı önlemeyi amaçlayan tedbir ve metodların ise yukarıda zikredilen yasaklama ve faiz kapsamı dışında düşünülmesi daha isabetli görünmektedir (bk. ENFLASYON, RİBA).

¥ Mustafa Çağrıcı

KASAS SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 28. sûresi

Adını 25. âyetinde geçen ve "kıssa"nın çoğulu olan "kasas" kelimesinden alır. Mekke devrinde nâzil olmuştur. 88 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları râ, lâm, mim ve nun harfleridir.

Bu sûrede, Hz. Mûsâ ve Kârun kıssaları anlatılarak gerekli öğüt ve uyarılarda bulunulmakta, bir Allah'a inanmanın gereği, dünyanın geçiciliği ve asıl yaşamanın âhiret hayatı olduğu bildirilmekte, ayrıca âhirette inkârcıların acı sonlarından bahsedilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Yüce Allah, mazlumlara yardım eder. Kötülerin yerine iyileri mirasçı kılar. Allah'ın takdiri değiştirilemez, O isterse (Firavun gibi) bir zalimin sarayında, onun zulmüne son verecek (Hz. Mûsâ gibi) iyi bir insanı yetiştirir, buna kimse engel olamaz. Allah yolunda fedakârlıktan kaçınılmamalıdır, yerine göre insan evladını bile bu yola adamalıdır; Allah bunun karşılığını verecektir. Düşmana belli etmeden, gerçeği bildirmeden, onu zararsız hale getirecek tedbirler alınmalıdır. Allah'ın vaadi gerçektir, mutlaka gerçekleşir. Allah Teâlâ iyi kişileri ilim ve hikmetle ödüllendirir. Çatışanlar arasında taraf tutmamak, adil olmak gerekir. Bir günah işleyince derhal tevbe

etmelidir; Allah bağışlayan ve esirgeyendir. İyi kimselerin aleyhine bir tuzak hazırlandığı öğrenilirse, derhal bunu ona bildirmeli, tedbir alması istenmelidir. Çaresiz insanlara yardımcı olunmalıdır. İnsan, hizmetinde çalıştırdığı kişilere fazla yüklenmemeli, iyi davranmalıdır. Hakkı tebliğde güzel konuşanlardan istifade etmek uygun olur; tebliğde maddî güç de gereklidir. Peygamberlere başkaldıran inatçı inkârcılar, daha dünyada iken cezalandırılmışlardır, onlar ayrıca âhirette de azap göreceklerdir. Kur'ân'da anlatılan bütün bu kıssalardan öğüt ve ibret almak gerekir (âyet: 1-46).

* Allah Teâlâ, insanları gönderdiği elçilerle uyarır; elçi gönderilmedikçe ve haksız yere kimse cezalandırılmaz. Ama inkârcılar, Hz. Mûsâ'ya verilen Tevrat'ı kabul etmedikleri gibi, Hz. Muhammed (s.a.)'i ve Kur'ân'ı da inkâr etmişlerdir. Onlar, yalnız kendi keyif ve heveslerine uyan sapıklardır (47-51, 59).

* Ehl-i kitaptan olup da Kur'ân'a inanan ve müslüman olduğunu söyleyen kimselere, iki mükâfat vardır. Onlar, kötülüğe iyilikle karşılık veren, Allah rızası için harcamada bulunan, boş sözlerden yüz çeviren ve kötülerden uzak duran kimselerdir (52-55).

* Kötülüğü iyilikle savmak, Allah yolunda harcamada bulunmak, boş sözlere itibar etmemek ve kendini bilmez cahillerle arkadaş olmamak lâzımdır (54-55).

* Hidâyet, Allah'tandır; Allah dilemedikçe, Peygamber bile sevdiklerini hidâyete (doğru yola) erdiremez (56).

* Cenab-ı Hakkın ihsan ettiği nimetlerin değeri bilinmeli, nankörlük etmemelidir (57).

* Yüce Allah, refah içinde şımarıp azmış nice memleketi helâk etmiştir (58).

* Dünya geçicidir, Allah'ın yanında olan ise daha hayırlı ve kalıcıdır. İmandan uzak, geçici dünya zevkine kapılanlarla, Allah yolunda olanlar elbette bir değildir (60-61).

* Âhirette, inkârcıların tâbi oldukları önderleri ve taptıkları putlar, onları yapayalnız bırakır, bağlılıklarını inkâr ederler. Ayrıca o gün suçlular, Allah'a verecek cevap da bulamazlar. Kurtuluşa ermek için tevbe edip inanmak ve salih amel işlemek gerekir (62-67, 74-75).

* Allah Teâlâ, dilediğini yaratır ve seçer. O'nun ortakları yoktur. O, gizli açık her şeyi bilir. Hamd O'na mahsustur. Hüküm O'nundur ve herkes O'na dönecektir. İnsanlar için geceyi dinlenmek, gündüzü de çalışmak ve Allah'ın lütfunu aramak için O yaratmıştır; O'na şükretmek lâzımdır (68-73).

* Yüce Allah, Kârun gibi servetiyle, bilgisiyle, makam ve mevkiiyle gururlanıp şımaranları sevmez. Allah'ın verdiği imkânları, yine O'nun yolunda kullanmak gerekir. Asıl olan âhirettir, fakat dünya da ihmal edilmemelidir. Bozgunculuk yapılmamalıdır, Allah, bozguncuları da sevmez. İnsan, ilmiyle ve makamıyla gururlanmamalıdır. Şımarık zenginlere imrenilmemelidir. İlim adamları, topluma karşı uyarı görevlerini yerine getirmelidir. Allah'ı unutup, servetiyle şımaranları Allah mutlaka cezalandırır. Allah, dilediğine bol rızık verir, dilediğinin rızkını da dar tutar. Kâfirler iflah olmaz. Âhirette mutlu olacaklar sadece müttakîlerdir. İyilik yapana, daha güzeliyle karşılığı verilir; kötülük yapana ise, yaptığının karşılığı kadar ceza verilir (76-84).

* Kur'ân'ın Allah'tan bir rahmet olduğu bilinmeli, ona sımsıkı sarılmalı, inkârcılardan yana olunmamalıdır. İnsanlar Allah yoluna davet edilmelidir. Sadece Yüce Allah'a ibadet ve duada bulunulmalıdır. Allah'tan başka her şey fanidir ve herkes O'na dönecektir (86-88).

¥ Abdurrahman Çetin

Kasem (bk. YEMİN)

KASÎDE-İ BÜRDE

Kâ'b b. Züheyr, Müzeyne kabilesinden ünlü bir şâirdi. Kardeşi Büceyr'in müslüman oluşuna hiddetlenerek Hz. Peygamber'i ve İslâmî değerleri hicveden şiirler söylemiş, bu konuda aşırı gitmesi üzerine Hz. Peygamber tarafından hakkında gıyabî idam kararı alınmıştı. İslâm'ın Arap yarımadasında giderek yayılması Kâ'b'ın işini gittikçe zorlaştırıyordu. İyi bir müslüman olan Büceyr, Rasûlullah'a kardeşinin İslâm'a girmesi halinde bağışlanıp bağışlanmayacağını sordu. Olumlu cevap alınca bu müjdeyi, bir mektupla Kâ'b'a iletti. Bunun üzerine şair Kâ'b, tanınmamasını sağlayacak bir kıyafetle (tebdil-i kıyafetle) Medine'ye geldi ve mescidde Hz. Peygamber'in meclisine katıldı. Önce kendisini gizleyerek eman (güvence) istedi. Eman verilince kimliğini açıkladı. Müslümanlardan, hiddetlenenler olduysa da Hz. Peygamber Kâ'b'a eman verildiğini ve bağışlandığını ifade etti. Bunun üzerine Kâ'b b. Züheyr duygulanarak irticâlen, Hz. Peygamber'i öven bir kaside söylemeye başladı, "Hz. Peygamber dünyayı aydınlatan bir meşaledir, ışık saçarak etrafı aydınlatan bir nurdur, şerri kesmek üzere gönderilmiş Allah'ın bir kılıcıdır..." mısralarına gelince Peygamberimiz çok duygulandı ve bunun bir belirtisi olarak sırtından çıkardığı bürdesini (hırkasını) şâire armağan etti. Kaside, "Bânet Suâdu" diye başladığı için bu isimle de anılmakla beraber, Peygamberimizin şâire hırkasını armağan etmesi dolayısıyla daha çok "Kasîde-i Bürde" diye ün yapmıştır

Kâ'b b. Züheyr, ömrü boyunca bu hırkayı titizlikle korumuştur. Hatta Muaviye, onbin dirheme satın almak istemişse de satmamıştır. Ancak Benî Ümeyye'ye mensup yöneticiler yirmi bin dirhem vererek varislerinden almışlardır.

Bu hırka Emevîler'den Abbasîler'e intikal etmiş, Yavuz devrinde de kutsal emanetler arasında İstanbul'a getirilmiştir. Osmanlılar kutsal emanetlerin korunduğu daireye bu hırkanın adını vererek "Hırka-i Saâdet Dairesi" demişlerdir. Hırka-i Şerîf, hâlen Topkapı Sarayı'nda Hırka-i Saâdet Dairesi'nde bulunmaktadır.

Tamamı altmış beyit civarında olan Kasîde-i Bürde'nin türkçede çeşitli çeviri ve şerhleri vardır. Batı dillerinden bazılarına da çevrilmiştir.

Bir de XIII. yüzyıl Arap şâirlerinden Ebû Abdullah Muhammed b. Sâid el-Bûsîrî'ye ait bir Kasîde-i Bürde vardır. Ömrünün son yıllarında felç olan bu şâir, söz konusu kasideyi yazdıktan sonra rüyasında, Hz. Peygamber'in hırkasıyla kendisini örttüğünü görmüş ve uyandığında hastalıktan şifa bulmuştu. Şâirin hastalığından kurtulmasına vesile olduğu için bu kasideye "Kasîde-i Bür'e" de denilmiştir.

Bu kaside 160 beyitten oluşmaktadır. Türkçede çeviri ve şerhleri çoktur. Batı

dillerine de çevrilen bu kaside Arap ve Türk dünyasında asırlarca beğenilerek okunmuştur. Herkesin bildiği ve dilinde tekrarladığı “Mevlâye salli ve sellim dâimen ebedâ/Alâ habibike hayri’l-halkı küllihim” mısraları bu kasidenin tekrar mısralarını oluşturur (bk. H. M. Ziyâeddin, Kasîde-i Bürde Şerhi, Dersaâdet, 1311).

¥ Hüseyin Algül

KASM

İslâm aile hukukunda, birden fazla kadınla evli olan kocanın hanımları arasında ayırım yapmaksızın onlara eşit davranmasını ifade eden bir terim.

Aile hayatında huzur, sükûn ve istikrar açısından aslolan tek kadınla evlilik olmakla birlikte, İslâm dininde birtakım hikmetlere dayalı olarak dörde kadar çok evliliğe müsaade edilmiş, fakat bu ruhsatın kullanımı da belirli kayıt ve şartlara bağlanmıştır (bk. TAADDÜD-İ ZEVCAT). Bu şartlardan biri de, kocanın eşler arasında, onlara ayrılan süre, yapılan harcama, gösterilen ilgi, mesken vs. bakımından adaletli ve eşit davranmasıdır. Kur’ân’da bu konuya işaret edilerek sevgide ve kalbî yakınlıkta olmasa bile maddi sayılabilecek haklarda, nimet ve imkânlarda eşler arasında adaletin gözetilmesi istenmiştir (en-Nisâ 4/129). Hz. Peygamber de bir hadiste “Bir kimsenin iki hanımı olur, birine daha fazla meylederse, kıyamet gününde bir tarafı çarpık olarak gelir” (Nesâî, Nisâ, 2) buyurarak bunun önemini vurgulamıştır. Çok evliliğin yaygın olduğu dönemlerde teşekkül eden klasik fıkıh literatüründe, bu eşitliğin nasıl ve hangi usullerle sağlanacağıyla ilgili olarak ayrıntılı görüş ve yorumlar yer almıştır.

¥ Hamza Aktan

Kasr-ı Salât (bk. SEFERİLÎK)
Kaş Aldırma (bk. SÜSLENME)
Kat-ı Tarîk (bk. YOL KESME)
Katil (bk. ÖLDÜRME)
Katil Namazı (bk. NAFİLE NAMAZLAR)
Katolik Kilisesi (bk. HIRİSTİYANLIK)

KAVEME

Kaveme, rükûdan sonra doğrulup bir süre kıyam vaziyetinde durmayı ifade eden bir terimdir. Hanefî mezhebinde bunun asgari süresi, bir defa “Sübhânellâhi’l-azîm” (Ulu Allah her türlü eksiklikten uzaktır)” denebilecek kadar bir zaman dilimi olarak belirtilmiştir.

Rükûdan kıyama doğrulurken vücut dimdik bir hale gelmeli, sükûnet bulmalıdır. Hanefî mezhebi eserlerinde kavemenin sünnet olduğu görüşü de kaydedilmekle beraber, esasen rükûdan sonra beden organlarının rahatlayacağı bir biçimde ayakta durmak ta’dil-i erkân kapsamına girer ki bu Hanefîler’e göre vacip, diğer üç mezhebe göre farzdır (bk. TA’DİL-İ ERKÂN).

Hz. Peygamber namaz kılışını beğenmediği bir bedeviye hitaben şöyle buyurmuştur: “Namaza duracağın zaman tekbir getir, sonra kolayına gelen Kur’ân âyetlerinden oku. Sonra mutmain olacak şekilde rükû yap, sonra doğrulup kıyam vaziyeti al, sonra mutmain olacak şekilde secde yap. Sonra bütün namazın süresince bunu böyle yap” (Buhârî, Ezân, 95, 122; Müslim, Salât, 11; Ebû

Dâvud, Salât, 164; et-Tirmizî, Mevâkît, 110).

¥ Hamdi Döndüren

KAVÎ

Allah'ın isimlerinden.

"Kavî" güçlü, kuvvetli, asla acze düşmeyen, sınırsız güç sahibi varlık demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın ismi olarak sekizi Azîz ismiyle birlikte olmak üzere dokuz yerde geçmektedir. Bir âyette de kuvvet sahibi anlamına gelen zü'l-kuvve ismi yer alır (ez-Zâriyât 51/58). Kavî ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinde zikredildiği gibi (et-Tirmizî, Daavât, 82), başka bir hadiste de Allah'ın kuvvet sahibi olduğu belirtilir (İbn Mâce, Dua, 10). Kavî ismi ile Metîn ismi yakın anlamlıdır. Aralarındaki fark ise şöyle belirtilir: Yüce Allah kudretinin tam ve kâmil olması yönüyle Kavî, kuvvetinin şiddetli oluşuyla da Metîn'dir. Kavî ismi, sübutî sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Kavmiyet (bk. IRKÇILIK)
Kayıp Eşya (bk. LUKATA)
Kaynuka (bk. BENİ KAYNUKA SAVAŞI)